Lærebog

i

Verdenshistorien

med Hensyn paa Cultur, Literatur og Religionsvæsen

for

høiere Skoler og til Selvbelærelse.

Af

Dr. Georg Weber,

første Lærer ved den høiere Borgerskole i Heidelberg.

Paa Dansk

ved

C. Levinsen.

1ste Cursus.

Kjøbenhavn.

Forlagt af H. J. Bing & Søn. Trykt hos Bianco Lunos.

1847.

Webers Verdenshiſtorie.

Forſte Curſus.

Forord.

Naar Forfatteren af nærværende „Lærebog i Verdenshistorien“ i Fortalen til samme angiver Mangel paa en tilfredsstillende Lærebog, der kunde lægges til Grund ved den historiske Undervisning, som nærmeste Foranledning til sammes Tilblivelse, da kan Oversætteren vistnok gjøre Regning paa at finde samme Motiv billiget for dens Omplantning paa dansk Grund paa en Tid, da en tilfredsstillende Verdenshistorie til Skolebrug ogsaa hos os er erkjendt som et almindelig følt Savn. Ifølge Opfordring af Hr. Prof. Mariboe, der bestemte den til Indførelse i sin Realskole, hvor den skulde benyttes deels som historisk Lærebog, deels som Læsebog, paatog jeg mig Oversættelsen af denne Historie, som jeg kunde ønske ikke blot maatte blive en Skolebog men en Folkebog, indtil vi fik en endnu bedre.

Kjøbenhavn, den 3die Juli 1847.

C. Levinsen.

Lærebog

i

Verdenshistorien

med Hensyn paa Cultur, Literatur og Religionsvæsen

for

høiere Skoler og til Selvbelærelse.

Af

Dr. Georg Weber,

første Lærer ved den høiere Borgerskole i Heidelberg.

Paa Dansk

ved

C. Levinsen.

Kjøbenhavn.

Forlagt af H. J. Bing & Søn. Trykt hos Bianco Luno.

1847.

Fortale.

Denne Bogs Tilblivelse maa nærmest søges i den Omstændighed, at Forfatteren ved sin historiske Undervisning, der i et aarligt Cursus i fire forskjellige Klasser udstrækker sig til hele Verdenshistorien, ønskede at lægge en omfattende Lærebog til Grund, der ikke maatte være for vanskelig for Begyndere, ikke for indholdsløs for de Modnere, medens han dog ikke iblandt de ham bekjendte Lærebøger fandt nogen, med hvis Behandlingsmaade eller Standpunkt han ganske kunde være tilfreds. Han anseer det desaarsag for sin Pligt, i nogle faae Ord at fremsætte sine Anskuelser om den historiske Undervisning ved Læreanstalter, ikke for at anprise nærværende Bog, der, naar den ikke anbefaler sig ved sit indre Værd, vanskelig vilde vinde noget ved en pralende Fortale, men for at undskylde Forfatteren, fordi han forøger Antallet paa de forhaanden værende Lærebøger med en ny og derover for længere Tid har afbrudt et begyndt større Værk („De akatholske Kirkers og Sekters Historie i Storbritannien").

Verdenshistoriens Betydning som Dannelsesmiddel for Ungdommen til sand Cultur og Humanitet synes endnu langtfra ikke nok anerkjendt; ved Gymnasierne ere de gamle Sprog, ved Realskolerne de exacte Videnskaber saa rigeligen betænkte, at der kun bliver meget liden Tid tilovers for de historiske Gjenstande. Sædvanligviis blive to Timer om Ugen dem til Deel og ved Besættelsen af Lærerposterne tager man kun Hensyn til enten lærd philologisk Viden eller praktiske reale Kundskaber og Færdigheder; Historien tilfalder enten Klasselæreren eller bliver efter Forgodtbefindende tildeelt denne eller hiin; at der ogsaa dertil hører ikke alene grundige Studier, men frem-

for alt Interesse og Kjærlighed, synes ingen at falde paa. Følgen deraf er, at Ungdommens Kundskaber i Historien ikke staae i noget Forhold til dens øvrige Uddannelse og at dens Viden og dens Domme for det Meste savne den sikkre historiske Basis. Denne Mangel er mindre til Skade for de lærde Skoler, end for Realskolerne og de høiere Borgerskoler; hist fører Beskæftigelsen med Oldtidens klassiske Værker i det Mindste til Indsigt i den græske og romerske Verden og deres Storbedrifter; Ynglingen faaer et Begreb om Statsformer og Statsliv og finder, saafremt han helliger sig til Studiet og skal gjennemgaae en længere Dannelsesvei, let Leilighed til at udfylde det Manglende og indhente det Forsømte. Anderledes forholder det sig med Real- og Borgerskolernes Fosterssønner, der for det Meste gaae over i det praktiske og erhvervende Liv og engang skulle udgjøre Kjærnen af den indsigtsfuldere Borgerstand, her har en mangelfuld Historie-Underviisning en mangelfuld Menneske-Dannelse til Følge! Ikke som om jeg ikke ogsaa skulde holde en mere omfattende historisk Underviisning for en væsentlig Fornødenhed for de lærde Skoler; jeg har for ofte hørt den klagende Bemærkning, at man i de Aar, da den ungdommelige Modtagelighed og den stræbsomme Iver fremtræder skjønnest, lærer saa meget Uvigtigt, som man siden maa glemme igjen, forsømmer saa meget Væsentligt, som man i en sildigere Tid med Møie og Anstrengelse maa tilegne sig, til at jeg ikke skulde beklage denne Mangel; jeg har for ofte hørt, hvorledes modnere Ynglinge og unge Mænd paa deres Ungdomslærdom og Ungdomsaar anvendte hint Udraab af Augustus: redde mihi legiones! til at jeg ikke skulde ønske, at Historien ogsaa ved de lærde Underviisningsanstalter maatte optages som en jævnbyrdig Green af en fuldkommen Menneskedannelse ved Siden af de klassiske Sprog og Oldtidskundskaben! — men for Gymnasialdiscipelen staae Veie aabne til videre Uddannelse, der fattes den i det borgerlige Liv indtrædende Realdiscipel, og medens hiin staaer paa den gamle Culturs solide Grund, bliver den sidste mere henvist til det, som kan gavne ham i det praktiske Liv. Skulle altsaa Realskolerne og de høiere Borgerskoler være sande Dannelsesanstalter, skal ved dem Borgerstanden, hvis Kald det i vore Dage er bleven, at beherske og

at forme Stat og Liv, som det i Hovedsagen for 300 Aar og flere var den, fra hvem den nye Tingenes Orden i Kirken er udgaaet, blive i Stand til, med Sikkerhed og Ære at hævde denne vigtige Stilling i Verden, saa maa Verdenshistorien i dens videre Udstrækning danne Grundlaget. Ikkun de historiske Videnskaber kunne som Culturens Basis træde ved Siden af den klassiske Dannelse; kun de ere i Stand til at forbinde den nye Tid med den gamle Verden og dens Cultur, at fastholde en Continuitet i Menneskeslægten og at knytte den levende Generation til den døde; kun Historien i dens fulde Omfang kan fuldstændig løse de gamle Sprogs Opgave, at danne en Mægling imellem Nutid og Fortid. Ja jeg paastaaer, at den klassiske Old kun da formaaer at føre til ægte Dannelse og Humanitet, naar den gribes i dens Totalitet og ikke, som det saa hyppigen skeer, indskrænkes til blot Sprogkundskab, naar ved Siden af den formale Side, der hjemfalder til Philologien, ogsaa den reale Side, der for største Delen danner den gamle Histories Grundlag, faaer Gyldighed; men naar denne bredere realistiske Basis blev tilstaaet det klassiske Studium: saa vilde Fundamentet for de lærde Anstalter ikke være meget forskjelligt fra den historiske Grund, hvorpaa Realskolerne og de høiere Borgerskoler skulde opbygges. I begge vilde det Ethiske udgjøre Grundlaget, i begge ægte Menneskedannelse være Formaal og Øiemed.

Realskolerne og de høiere Borgerskoler have imidlertid endnu et andet Øiemed — de ere Dannelsesanstalter for det offentlige borgerlige Liv og have som saadanne den Opgave, at have en fuldstændig Borgerdannelse for Øie; de ere ikke en Forskole for en høiere Anstalt; de ere en Forskole for Livet selv; skulle de altsaa svare til deres Bestemmelse, saa maae de staae som et i sig afsluttet Heelt, hvori Discipelen finder alt, hvad han engang som dannet Borger kan have Gavn af at vide; den her meddeelte Underviisning maa ikke fremtræde som Stykværk, hvis Fuldstændiggjørelse bliver en anden Anstalt overladt — den maa efter Befolkningens Dannelsestrin være mere eller mindre omfattende og dyb, men bestandig maa den være fuldstændig. Men nu er Historien den eneste sikkre Basis for

enhver Borgerdannelse; den alene leverer den rigtige Maalestok til Nutidens Bedømmelse i det statslige og kirkelige Liv; den beskytter imod utopiske Drømme, der ikke lade sig realisere, men lærer ogsaa, at det er idel Daarskab at holde fast ved forgangne Tilstande og Meninger, der have mistet deres Grund i Nutiden; den viser, at Stater kun da trives, naar Fædrelandskjærlighed og Nationalsands ere stærke i Folket, naar den Frihedstrang, som boer i den menneskelige Natur, agtes og næres ved at saa mange som muligt gjøres deelagtige i Statslivet, men den advarer ogsaa for enhver Overilelse, for Systemer og Theorier, der ikke gaae ud fra det Bestaaende og faktisk Givne, ikke have deres Rod i fædrelandsk Jordbund eller i Folkets Natur, Sæder og Tænkemaade, den lærer, at der i en paa Troesætninger bygget Kirke aldrig er en fri Overeensstemmelse af alle Lemmer mulig, at den fanatiske Stræben efter kirkelig Eenhed og den for samme til Grund liggende Overtro har bragt den største Ulykke over Verden, og at følgelig Overbærelse og Menneskekjærlighed maae ansees for de første christelige Dyder; men den lærer ogsaa, at den christelige Religions Væsen, som uundværlig for den menneskelige Natur, er helligt og uforstyrreligt, og at en *Kirkes* vide Gebeet bedre egner sig for at udfolde borgerlig Kraft og Dyd, end en *Sekts* snevre Kreds.

Skal den historiske Undervisning løse denne Opgave, saa maa den være saa omfattende som muligt; den maa tage Hensyn til Cultur og Literatur, maa omfatte Religionsvæsen og Statsforfatning, maa fremstille og give Agt paa Sæder, Tænkemaade og Livstilstande, den maa i en Totalitet opfatte den i Folkeslag sondrede Menneskeheds Livsvirksomhed. Ikke som om jeg skulde forlange, at denne Side af det historiske Liv skulde behandles *udtømmende*; saadanne Fordringer vilde forraade en total Miskjendelse af den ungdommelige Fatteevne og en Læreanstalts Bestemmelse; jeg mener kun, at man skal fatte Historien som en levende Heelhed, at, hvor lidet man og kan indgaae paa det Enkelte, dog hver Yttring af det aandelige og praktiske Nationalliv maa vurderes; jeg forlanger kun, at man ikke skal betragte Historien blot som en Hukommelsesfag, men som en virkende

og skabende Verden, hvori de forgangne Slægters Bedrifter og Bestræbelser, Meninger og Tænkemaade afspeile sig og hvor den Levende kan finde Belæring og Underviisning for alt, hvad der i Nutiden beskæftiger hans Aand, lokker hans Videbegjærlighed; at det historiske Indhold skal fremstille sig ikke som noget, der *er skeet*, men som noget, der *skeer*, hvorved Hjertet kan varme sig, Charaktererne dannes, Dømmekraften skærpes; thi kun da, naar det ungdommelige Gemyt *føler* det Store og Ophøiede i de historiske Bedrifter og Aabenbarelser *med*, virker Historien *dannende*. — For en saadan Behandling af Verdenshistorien maae ogsaa Lærebøgerne have et større Omfang og en anden Skikkelse; de maae udstrække sig over alle Sider af den historiske Livsvirksomhed hos de forskjellige Folkeslag; de maae indklæde de historiske Aabenbarelser i en levende Fortælling og bringe dem i en pragmatisk Sammenhæng, for at de Læsendes eller Hørendes Phantasi kan vækkes og den tænkende Aand tillige beskæftiges og tilfredsstilles ved Fremstillingen af Aarsag og Virkning; en saadan Lærebog maa hverken være et registeragtigt Repertorium af Navne, Tal og Begivenheder, eller en let Læsebog for Børn; i hiint Tilfælde vilde den blive tør og frastødende, i dette vilde Gjenstandens Alvor og Værdighed blive krænket; den maa i en concis, men klar og forstaaelig Fremstilling og i et ædelt Sprog føre alle vigtige Momenter frem for den ungdommelige Aand, der skal fængsles og beskæftiges; den maa i Tone, Holdning og Stiil udhæve de storartede Begivenheder af ophøiet, poetisk Natur fra Livets sædvanlige Yttringer; den maa ved Varme i Fremstillingen søge at fremkalde Deeltagelse og Begeistring for det Høie og Ædle i Tænkemaade og Handling.

Disse Anskuelser ledede Forfatteren ved Udarbeidelsen af nærværende Lærebog. I en Række af Aar beskæftiget med historisk Undervisning og historiske Studier troer han ikke ukaldet at have paataget sig dette Arbeide; dog er han langt fra den Indbildning, at de i det Foranførte fremstillede Fordringer deri fuldkommen skulde være fyldestgjorte. Han trøster sig med den Tanke, at ogsaa den blotte Stræben efter et høit Maal er ærefuld, og denne Stræben gjør han Fordring paa Anerkjendelse for i dens fulde Omfang. Hans Hensigt var, at

give den modtagelige Ungdom og den dannede Borger en Bog ihænde, hvori de i sammentrængt Korthed kunde finde den for dem nødvendige historiske Belærelse forenet, saaledes at Statslivet, Religionsvæsenet og Culturtilstandene hos de betydeligste Folkeslag til alle Tider bleve fremstillede i deres mærkværdigste Perioder, den nye og nyeste Historie dog som den nærmere liggende fik en mere omfattende Behandling end Middelalderens og den gamle Verdens. Saavidt det lod sig forene med den videnskabelige Holdning, som fremfor alt efterstræbtes, blev der henvendt større Opmærksomhed paa de Folk, der bevægede eller endnu bevæge sig i et frit borgerligt Statsliv, uden at Forfatteren dog derved havde noget andet Maal for Øie, end at fremhæve de Tilstande, hvori Statsborgerens Bestemmelse og Statslivet selv vare rykkede deres Maal og Fuldendelse nærmest og hvor Culturen havde naaet sin største Udbredelse; saadanne Tilstande ere ikke knyttede til nogen bestemt Statsform, hvorfor heller ingen blev priist som absolut god. — Hvad de religiøse og kirkelige Tilstande angaaer, da var det Forfatterens Bestræbelse, at holde sig paa et saavidt muligt upartisk Standpunkt; han er langt fra at fordømme den gamle Hedningeverden med dens Livsglæde, dens patriotiske Dyd og dens mandige Kraft, fordi dens Blik mere var vendt mod Jorden end mod Himmelen; han mangler ikke Sands for en aandelig fattig Tids Tro paa Under og Overtro, ikke Modtagelighed for Mystikernes beskuende Gemytsliv i Middelalderen, ikke Forstand paa den høie Kraft, der laae i Tiggerordenernes Fornegtelsesidee, heller ikke Anerkjendelse af den hellige Magt, der boede i Kirken og Pavedømmet og kaldte Korstogene til Live, men heller ikke Deeltagelse og Begeistring for Reformationskampene med deres frigjørende Idee; ingensteds vil man finde Forfatteren behersket af den snevre Confessionstro; hver reen Stræben, hver ægte Menneskenatur har i hans Øine lige Gyldighed; kun den menneskefiendske Fanatismus og alle udvortes Retninger, der træde hemmende eller forstyrrende op imod den ægte Borger- og Menneske-Dannelse, ere ham imod, den sneverhjertede Sekt- og Symbol-Tro og den kirkelige Fordømmelsessyge, der ene tillægge sig saliggjørende Kraft; den mørke Romanismus og dens fiendtlige Broder Pietismen; men ogsaa den forfængelige Tragten efter at løsrive sig fra det kirkelige Samfund og den snigende Magt, der undergraver Religionens Grund og truer med at hidføre et sædeligt Barbari.

Der var endnu meget, som laae mig paa Hjerte, men jeg er bange for endnu mere at forstørre det desuden allerede noget tykke Bind. Derfor kun endnu nogle Ord om Bogen selv. — Min Hensigt var, at sammenfatte hele det historiske Stof, som det i fire Aar kan behandles ved en Læreanstalt, i et Værk paa fire Cursus, og det saaledes, at der i Fremstillingen og Behandlingen iagttoges en trinmæssig Fremskriden, som det syntes svarende til Disciplenes tiltagende Modenhed og forøgede Fatteevne. Forskjelligheden i Tryk skete deels for at lette Oversigten (et Fortrin, som jeg især har stræbt efter), deels for at spare Rum, og vil hurtigere gjøre Læseren opmærksom paa, hvad han maaskee som vanskeligere, eller som mindre egnet for ham, for det Første kan forbigaae. — Afridset af den tydske Literaturhistorie i Anhanget*) er bestemt for et fra den historiske Undervisning adskilt Literatur-Cursus for modnere Disciple. Ved denne Undervisning vilde en chronologisk ordnet Læsebog med Uddrag af de nævnte Forfattere og Værker være af stor Nytte, navnlig naar det var ordnet saaledes, at det indeholdt de til Forfatterens Charakterisering mest betegnende Steder og saaledes bekræftede og fuldstændiggjorde de i Læsebogen udtalte Domme. Skulde der yttres Ønske om et saadant Værk, saa vilde jeg gjerne paatage mig dette Arbeide og derved ikke blot holde mig til den tydske Literatur, men ogsaa medgive passende Stykker i tydske Oversættelser af de andre i Læsebogen omtalte Forfattere i den gamle Verden og hos de nye udenlandske Folk; ogsaa de gammeltydske Poesistykker indtil det Tidspunkt, da Sproget blev almeen forstaaeligt, vilde jeg hellere meddele i Oversættelse end i Grundteksten.

Sluttelig vil jeg endnu bemærke, at jeg ved Bearbeidelsen af de poetiske Dele i den tydske Literatur i Hovedsagen har holdt mig til Gervinus; ikke som om jeg skulde have forsøgt paa at

*) Dette Afrids er udeladt i nærværende Oversættelse. Overs.

give et populært Uddrag af hans Historie af den poetiske Nationallitteratur, dette Mindesmærke om tydsk Tænkemaade og tydsk Videnskab — et saadant Forsøg, ved et saadant ud af een Støbning udarbeidet Konstværk maatte nødvendigviis mislykkes; tvertimod har jeg under en fleeraarig venskabelig Omgang med ham draget mangesidig Belærelse af hans Foredrag og Samtaler, der forbunden med et omhyggeligt Studium af hans Værker begrundede de Anskuelser over de tydske Digtninger hos mig, som man finder i Anhanget. Hvad jeg byder, er saavel her som overalt min fulde Eiendom, men jeg betragter det som Gave og haaber, at Giveren ikke vil vise det tilbage som fremmed Gods.

Heidelberg i November 1846.

Dr. G. Weber.

Første Cursus.

Den gamle Verdens Historie.

Indhold.

Første Cursus.

Den gamle Verdens Historie.

Indledning.

1. **De første Mennesker.** Side 1. 2.
   - § 1. Menneskestammer.
   - § 2. Leveviis.
2. **Stater og Statsformer.** S. 2—4.
   - § 3. Civiliserede og uciviliserede Folk.
   - § 4. Forfatningsformer.
   - § 5. Kastevæsen.
3. **Religionsformer og Cultus i Hedenskabet.** S. 4—7.
   - § 6. Forskjellighed i Religioner.
   - § 7. Græsk Mythologi.
   - § 8. Indisk Tro.
   - § 9. Magiernes Religion.
   - § 10. Germanernes og Skandinavernes Cultus.
4. **Historiens Begreb, Kilder og Inddeling.** S. 7—9.
   - § 11. Folkenes Livsaldere.
   - § 12. Mythisk Historie.
   - § 13. Forskjellige Kilder og Mindesmærker.
   - § 14. Chronologi.
   - § 15. De historiske Tidsaldere i deres Forskjellighed.

A. **Østerlandske Folkeslag.**

1. § 16. **Chinesere.** S. 10. 11.
2. § 17. og 18. **Indiere.** S. 11. 12.
3. § 19. **Babyloniere og Assyriere.** } S. 12—13.
   § 20. **Chaldæere.**
4. **Ægyptere.** S. 13—15.
   - § 21. Inddeling.
   - § 22. Historie.
   - § 23. Cultus. Skikke. Mindesmærker.
5. **Phoniciere.** S. 15—16.
   - § 24. Handel. Skibsfart. Opfindelser.
   - § 25. Historie.
6. **Israels Folk.** S. 16—22.

   A. § 26. Patriarchernes Tid.

   B. Udvandrelse af en patriarchalsk Fristat.
   - § 27. Moses.
   - § 28. Mosaisk Lovgivning.
   - § 29. Landets Fordeling.
   - § 30. Dommerne.

C. Det theokratiske Monarchi.
§ 31. Saul og Samuel.
§ 32. David.
D. Det deelte Riges Undergang.
§ 33. Afgudsdyrkelse og Propheter.
§ 34. Assyrisk og babylonisk Fangenskab.

7. **Medere og Perser.** S. 22—24.
§ 35. Cyrus og Krœsus.
§ 36. Cyrus' Død.
§ 37. Kambyses.
§ 38. Darius.

B. Den græske Verden.

Geographisk Oversigt. S. 24—26.

I. Det hellenske Fastland.
1. Nord-Grækenland.
2. Mellem-Grækenland eller Hellas.
3. Peloponnes.
II. Øerne.

I. Grækenland før Perserkrigene.

1. § 39. **Pelasgisk Urtid.** S. 26—27.

2. **Hellenernes mythiske Heltealder.** S. 27—29.
§ 40. Hellenske Stammer.
§ 41. De Syv for Theben.
§ 42. Argonautertoget.
§ 43. Trojanerkrigen.
§ 44. Epos'et eller Heltedigtet.

3. §. 45. **Doriernes Vandringer.** S. 29—30.

4. **De græske Kolonier.** S. 30—32.
§ 46. Lilleasien. Propontis. Thracien.
§ 47. Nedreitalien og Sicilien. Afrika. Spanien. Gallien.

5. **Hellenerdømmet.** S. 32—33.
§ 48. Hellensk Væsen.
§ 49. Amphiktyonerforbund. Orakler. Festlege.

6. **Lykurgs Lovgivning og de messeniske Krige.** S. 33—36.
§ 50. a) Statsindretning.
§ 51. b) Leveviis.
§ 52. De messeniske Krige.

7. **Solon, Athenernes Lovgiver.** S. 36—37.
§ 53. Athens Statsudvikling.
§ 54. Solons Indretninger.
§ 55. Solons Bortgang.

8. **Tyrannerne.** S. 37—40.
§ 56. Tyrannernes Opkomst.
§ 57. Pisistratus og hans Sønner.
§ 58. Det athenienske Demokratis Fuldendelse.

9. § 59. **Den lyriske Digtning.** S. 40.

II. Grækenlands Blomstringstid.

1. **Perserkrigene.** S. 40—45.
a) § 60. De lilleasiatiske Grækeres Opstand (496).
b) § 61 og 62. De første Felttog under Darius (490).
c) Felttoget under Xerxes (480. 479).
§ 63. Thermopylæ.
§ 64. Salamis.
§ 65. Platææ og Mykale.

2. **Athens Hegemoni (Overherredømme).** S. 45—49.
a) § 66. 67. 68. Pausanias. Themistokles. Aristides. Cimon.
b) Den perikleiske Tidsalder.
§ 69. Olympieren Perikles.
§ 70. Den dramatiske Poesi. Æschylos. Sophokles. Euripides.
§ 71. Aristophanes.

3. **Den peloponnesiske Krig** (431—404). S. 49—52.
a) Den første Periode indtil Nicias' Fred (420).
§ 72. Korinth og Korcyra.
§ 73. Platææs Heltemod og Fald.
§ 74. Pylos. Delium. Amphipolis.
b) Alcibiades' Virksomhed.
§ 75. Mantinea.
§ 76. Syrakus.
§ 77. Decelea og Ephesus.
c) Athens Fald.
§ 78. Ægospotamos. Thrasybulus.

4. **Grækernes Prosaliteratur.** S. 53—55.
a) Philosophi. Sokrates. Plato. Aristoteles.
§ 79. Sokrates.
§ 80. Xenophon. Plato. Aristoteles.
§ 81. Aristippus og Epikur. Antisthenes og Diogenes.
b) Historieskrivning. Herodot. Thucydides. Xenophon.
§ 82.

5. **De Titusindes Tilbagetog** (400). S. 55—56.
§ 83. Kunaxa.
§ 84. Den korinthiske Krig.

6. **Den thebanske Krig** (379—371). S. 57—58.
§ 85. Olynth og Theben.
§ 86. Leuktra.

7. **Thebens Hegemoni under Epaminondas og Pelopidas.** S. 58—59.
§ 87. Mantinea.

III. Den macedoniske Tid.

1. **Philip af Macedonien** (361—336). S. 59—63.
§ 88. Philips Egenskaber.
§ 89. a) De hellige Krige.
§ 90. b) Talere. Isokrates. Demosthenes. Æschines.
§ 91. c) Den græske Friheds Undergang.
§ 92. d) De skønne Konster hos Grækerne.

2. **Alexander den Store** (336—323). S. 63—69.
§ 93. a) Tilintetgjorte Opstande af Grækerne.
b) Perserrigets Fald (334–330).
§ 94. Granikus.
§ 95. Issus.
§ 96. Tyrus og Alexandria.
§ 97. Arbela og Gaugamela.
§ 98. Baktrien.
c) Alexanders Tog til Indien.
§ 99. Hyphasis.
§ 100. Gedrosiens Ørken.
d) Alexanders sidste Leveaar.
§ 101. Alexanders Stræben. Philotas.
§ 102. Alexanders Endeligt.
§ 103. Følgerne af Alexanders Erobringstog.

3. **Alexanders Efterfølgere.** S. 69—75.
§ 104. Feltherrernes Kampe indtil Slaget ved Ipsus.
§ 105. Nye Rigers Dannelse.
A. Macedonien og Grækenland.
Grækenlands sidste Kamp. Det achæiske Forbund.
§ 106. Phocion. Demosthenes. Demetrius.
§ 107. Aratus. Kleomenes af Sparta.
§ 108. Philopømen.
B. Asien og Ægypten.
1. Seleucidernes syriske Rige.
§ 109. Antiochus.
§ 110. Lilleasiatiske Riger.
2. Ptolemæernes ægyptiske Rige.
§ 111.
C. Jøderne under Makkabæerne.
§ 112. Det jødiske Rige indtil Jesu Fødsel.
§ 113. Jødiske Sekter.
§ 114. Den alexandrinske Cultur og Literatur.

C. Romerriget.

Geographisk og ethnographisk Oversigt over Italien. S. 76—78.
I. Øvreitalien.
II. Mellemitalien.
III. Nedreitalien.

I. Rom under Kongernes og Patriciernes Herredomme.

1. **Kongernes Tid** (753—509). S. 79—82.
§ 115. Roms Grundlæggelse.
§ 116. Rom under Romulus.
§ 117. Numa Pompilius' religiøse Indretninger.
§ 118. Tullus Hostilius og Ancus Martius.
§ 119. Tarqvinius Priscus.
§ 120. Servius Tullius.
§ 121. Tarqvinius Superbus.

2. **Rom som Republik indtil Stændernes politiske Ligevægt** (509—365). S. 82—89.
a) Patriciernes Herredømme.
§ 122. Republikansk Statsforfatning.
§ 123. Den republikanske Heltetid.
§ 124. Folketribunernes Tilblivelse.
§ 125. Coriolan.
b) Plebejernes Kampe med Patricierne om Lighed i Rettigheder.
§ 126. Roms udvortes Fiender (Cincinnatus).
§ 127. 1. Agerlove.
§ 128. 2. Decemvirer.
§ 129. 3. Militærtribunat og Censorembede.
c) Roms Indtagelse ved Gallierne (389).
§ 130. Camillus.
§ 131. Brennus.
d) Licinius Stolos Love (366).
§ 132. Manlius.
§ 133. Stændernes Sideordning.

II. Roms Heltetid.

1. **Underkastelse af Folkene i Mellem- og Nedre-Italien.** S. 89—92.
a) § 134. Den første Samniterkrig (342—340).
b) § 135. Latinerkrigen (340—337).
c) Den anden Samniterkrig (325—290).
§ 136. De caudinske Passer.
§ 137. Sentinum.
d) § 138. 139. Krig med Tarent og Pyrrhus (281—275).

2. **Roms Kampe med Karthago** S. 92–103.
a) § 140. 141. Karthago og Syrakus.
b) § 142. 143. Den første punske Krig (263—241).
c) § 144. 145. Den gallske Krig. Karthagerne i Spanien.
d) Den anden punske Krig (218—202).
§ 146. Hannibals Tog over Alperne indtil den trasimenske Sø.
§ 147. Cannæ.
§ 148. Syrakus. Capua. Tarent.
§ 149. Metaurus.
§ 150. Zama.
e) Macedoniens og Grækenlands Underkastelse.
§ 151. Flaminius.
§ 152. Magnesia.
§ 153. Mummius i Korinth.
f) § 154. Den tredie punske Krig.
g) Cultur og Literatur.
§ 155. Plautus og Terentius.
§ 156. Catos Kamp imod den nye Retning.

III. Roms Udartning.

1. § 157. 158. **Den romerske Provindsialforvaltning og Numantias Opstand.** S. 103—105.

2. **De graachiſke Uroligheder.** S. 105—106.
§ 159. Partiernes Stilling.
§ 160. Tib. Gracchus' Agerlov.
§ 161. Caj. Gracchus.

3. **Marius' og Sullas Tider.** S. 107—112.
a) § 162. Den jugurthinſke Krig (112—106).
b) § 163. Cimbrere og Teutonere.
c) § 164. Bundsforvandtekrigen.
d) § 165—168. Den første mithridatiſke Krig og den første Borgerkrig (88—80).

4. **Cnejus Pompejus' Tider.** S. 112—115.
a) § 169. Sertorius.
b) § 170. Slavekrigen (72—71).
c) § 171. 172. 173. Sørøverkrigen (67) og den anden mithridatiſke Krig (74—65).
d) § 174. Den catilinariſke Sammensværgelse og Marcus Tullius Cicero (65)

5. **Cajus Julius Cæſars Tider.** S. 115—122.
a) § 175. Det første Triumvirat (60).
b) § 176. Cæſars galliſke Krig (58—50).
c) § 177. 178. Den anden Borgerkrig (49—48).
d) § 179. 180. Cæſars Seire og Død.
e) Den tredie Borgerkrig.
§ 181. Det andet Triumvirat.
§ 182. Philippi.
§ 183. Actium.

IV. Det romerſke Keiſerrige.

1. **Cæſar Octavianus Auguſtus (den Indviede).** S. 122—129.
a) § 184. Statsforfatning.
b) § 185. 186. 187. Roms gyldne Tidsalder i Literatur og Konſt.
c) Tydſkernes Frihedskampe.
§ 188. Teutoburger-Skoven.
§ 189. Germanicus.
§ 189 b) Germanernes Sæder og Folkeſtammer.
§ 190. Germanernes ældſte Forfatning.
d) § 191. Jeſus Chriſtus.

2. **Keiſerne af det auguſteiſke Huus.** S. 129—131.
§ 192. Tiberius.
§ 193. Caligula og Claudius.
§ 194. Nero.
§ 195. Galba. Otho. Vitellius.

3. **Flavierne og Antoninerne.** S. 131—134.
§ 196. Veſpaſian.
§ 197. Titus. Domitian. Nerva. Trajan.
§ 198. Adrian. Antoninus Pius. Marc. Aurelius.

4. **Cultur og Literatur i Hedenſkabets ſidſte Tider.** S. 134—136.
§ 199. 200.

5. **Rom under Militærherredømmet.** S. 136—140.
§ 201. Commodus — Alexander Severus.
§ 202. Philippus Arabs — Diocletian.
§ 203. Diocletian.
§ 204. Conſtantins Seier over Maxentius.

Indhold.

Andet Curſus.

A. Folkevandringen og Monotheismens Begrundelſe.

1. Chriſtendommens Seier over Hedenſkabet. S. 143—148.

1. **Den chriſtelige Kirke i de første Aarhundreder.**
§ 205. Chriſtenforfølgelſer.
§ 206. 207. Kirkens Forfatning i de 3 første Aarhundreder.
§ 208. Sekter.

2. **Conſtantins Styrelſe.** (325—339.)
§ 209. Ny Statsorganiſation.
§ 210. Hierarchiets og Munkevæſenets Opkomſt.
§ 211. Kirkefædrene.

3. **Julianus, Apoſtaten.** S. 147—148.
§ 212.

II. Folkevandringen. S. 148—157.

1. **Tydſkernes Folkeforbund.**
§ 213.

2. **Theodoſius den Store. Folkevandringen indtil Romerrigets Deling (395).**
§ 214. 215.

3. **Veſtgother. Burgunder. Vandaler.**
§ 216. 217. 218.

4. **Attila, Hunnerkongen (450).**
§ 219.

5. **Det veſtromerſke Riges Undergang.**
§ 220.

6. **Theodorich, Oſtgotheren (c. 500).**
§ 221.

7. **Frankerne.**
§ 222. a) Chlodvig.
§ 223. b) Merwingerne.

8. **Angelſachſerne.**
§ 224.

III. Det byzantinske Rige. S. 157—161.

1. **Keiser Justinian (527—565).**
   - § 225. Rendebanens Partier.
   - § 226. Corpus juris.
   - § 227. Belisar imod Vandaler og Østgother.
   - § 228. Østgothernes Undergang.
2. **Longobarderne.**
   - § 229.
3. **Det byzantinske Hof og Billedstriden.**
   - § 230. 231. 232.

IV. Araberne under Islams Indflydelse. S. 161—167.

- § 233. Arabien.
- § 234. Mohammed.
- § 235. Islam.
- § 236. Chalifatet.
- § 237. 238. Omijahderne.
- § 239. Xeres og Poitiers.
- § 240. Arabisk Cultur.
- § 241. Chalifatmagtens Forfald.
- § 242. Ghasnavider. Fatimider. Morabether.
- § 243. Maurernes og de Christnes Kampe i Spanien.

B. Den christelige Middelalder.

1. Karolingernes Tidsalder. S. 168—177.

1. **Pipin den Lille (752—768).**
   - § 244.
2. **Karl den Store (763—814).**
   - § 245. 246. 247. Krige mod Sachserne, Longobarderne og Araberne.
   - § 248. Thassilo. Slaverne.
   - § 249. Det romerske Keiserdømmes Fornyelse.
   - § 250. Retspleien. Forvaltning. Cultur.
3. **Frankerrigets Opløsning.**
   - § 251. Ludvig den Fromme og hans Sønner.
   - § 252. Karl den Tykke.
   - § 253. Magyarerne.
   - § 254. Hugo Capet.
4. **Den christelige Kirke.**
   - § 255. Gregor den Store. Bonifacius.
   - § 256. Missioner og Klostere.
5. **Lehnsforfatning (Feudalvæsen).**
   - § 257.

II. Normanner og Daner. S. 177—180.

1. **England.**
   - § 258. Alfred den Store.

   - § 259. Knud den Store
   - § 260. Vilhelm Erobreren.
2. **Normanner i Italien.**
   - § 261.
3. **Island og Rusland.**
   - § 262.

III. Det tydsk-romerske Keiserdømmes Forrang. S. 180—188.

1. **Det sachsiske Keiserhuus (919—1024).**
   - § 263. Henrik Fuglefænger.
   - § 264. 265. Otto I. den Store.
   - § 266. Otto II. og Otto III.
   - § 267. Henrik II.
2. **Det salisk-frankiske Keiserhuus (1024—1125).**
   - § 268. Konrad II.
   - § 269. Henrik III.
   - § 270. Henrik IV.
   - § 271. 272. Henrik IV. og Pave Gregor VII.
   - § 273. Ende paa Investiturstriden.

IV. Kirkens Overmagt i Korstogenes Tidsalder. S. 188—220.

1. **Det første Korstog (1096—1099).**
   - § 274. Peter fra Amiens.
   - § 275. Walther Pengeløs.
   - § 276. Gotfred af Bouillon.
   - § 277. Dorylæum og Antiochia.
   - § 278. Jerusalem.
   - § 279. Kongeriget Jerusalem.
   - § 280. Ridderordener.
2. **Hohenstauferne (1138—1254).**

   A. Konrad III. (1138—1152).
   - § 281. Welfer og Waiblinger (Ghibelliner).
   - § 282. Det andet Korstog.

   B. Frederik I. Barbarossa (1152—1190).
   - § 283. Hans Stræben.
   - § 284. 285. Arnold af Brescia og det lombardiske Stadforbund.
   - § 286. Mailand og Legnano.
   - § 287. Henrik Løves Fald.
   - § 288. Det tredie Korstog.

   C. Pavedømmet paa dets Høide og i Kamp med Keiserdømmet.
   - § 289. Henrik VI. og Philip af Schwaben.
   - § 290. Innocenz III. og Frederik II.
   - § 291. Det hierarchiske Monarchi.
   - § 292. Munkeordener.
   - § 293. Scholastiken.

§ 294.
§ 295.
§ 296.
§ 297. Fjerde og femte Korstog.
§ 298.
§ 299.
§ 300. Guelfernes og Ghibellinernes Kampe.
§ 301. Hohenstaufernes Undergang.
§ 302. Konradin.
§ 303. Mongolerne.

3. **Enden paa Korstogene og Følgerne af dem.**
§ 304. 305. 306. Ludvig den Helliges Foretagender.
§ 307. Følgerne af Korstogene.
1. Den aandige Uddannelse.
§ 308. 2. Riddervæsenet.
§ 309. 3. Det tydske Stadvæsen.
§ 310. Kirkens tiltagende Magt.
§ 311. Sekter.
§ 312. Albigenserkrigene.

V. Lehnsmonarchiets Forfald og Kirkens Udartning. S. 220—243.

1. **Mellemriget (Interregnum) 1250—1273.**
§ 313.

2. **Habsburger-Magtens Grundlæggelse.**
§ 314. Rudolf af Habsburg.
§ 315. Adolf af Nassau.
§ 316. Albrecht af Østerrig.
§ 317. Edsforbundets Grundlæggelse.
§ 318. Morgarten.

3. **Det luxemburgske og bayerske Fyrstehuus.**
a) Henrik VII.s Regering.
§ 319.
§ 320. Dante. Petrarca. Baccaccio.
b) Ludvig Bayrer.
§ 321. Mühldorf.
§ 322. Den pavelige Magts Dalen.
§ 323. Tempelherreordenens Ophævelse.
§ 324. Ludvig Bayrer i Kamp med Paven.
§ 325. Ludvigs Endeligt.
§ 326. Aandelige Broderskaber og Mystikere.
c) Karl IV. og Wenzel (1347—1400).
§ 327. Karl IV.
§ 328. Den store Stadkrig (1388).
§ 329. Edsforbundets Udvidelse.
§ 330. Wenzels Afsættelse.
d) Keiser Sigismund og de kirkelige Tilstande paa hans Tid.
§ 331. Kirkespaltningen (Schisma).
§ 332. Wycliffe og Huß.
§ 333. Costnitzer-Conciliet (1413—1418).
§ 334. Huß' Død paa Baalet.
§ 335. Hussiterne.
§ 336. Baseler-Conciliet (1431—1449).

4. **Tydskland under Frederik III. og Maximilian I.**
§ 337. Keiserens Afmagt.
§ 338. Kredsforfatningen og Rigskammerretten.

VI. De øvrige europæiske Staters Historie i Middelalderen.

1. **Frankrig og England.** S. 243—256.
a) Frankrig under de første Capetinger.
§ 339. 340.
b) England under Henrik II. (Plantagenet).
§ 341.
c) Philip August af Frankrig og Johan uden Land af England (c. 1200).
§ 342.
d) Den engelske Friheds og den franske Kongemagts Befæstelse.
§ 343.
e) England under de tre Edvard'er (1272—1377).
§ 344.
§ 345. Wycliffe og Lollarderne.
f) Den fransk-engelske Arvefølgekrig.
§ 346. 347. 348.
g) Fornyelse af Krigen under Henrik V. Pigen fra Orleans.
§ 349. 350.
h) Den røde og den hvide Roses Krige i England.
§ 351.

2. **Italien.** S. 256—263.
a) Øvreitalien.
§ 352. Venedig.
§ 353. Genua.
§ 354. Mailand.
§ 355. Savoyen og Piemont.
b) Mellemitalien.
§ 356. Toscana. Medicæerne.
§ 357. Savonarola.
§ 358. Kirkestaten.
§ 359. Modena. Ferrara og andre.
c) Nedreitalien.
§ 360.

3. **Spanien.** S. 263—268.
§ 361. Aragonien.
§ 362. Castilien.
§ 363. Spanien under Ferdinand og Isabella.
§ 364. Maurernes Fordrivelse.
§ 365. De stænderske Friheders Tilintetgjørelse under Karl I. (V.).

4. **Det nyburgundiske Rige.** S. 268—271.
§ 366. Johan den Uforfærdede og Philip den Gode.
§ 367. Karl den Dristige.
§ 368. Maria af Burgundien.

5. **Skandinavien.** S. 271—278.
§ 369. Christendommens Indførelse og Følgerne heraf.
§ 370. Skandinaviens Forhold i Middelalderen.

§ 371. De skandinaviske Riger før Calmar-Unionen.
§ 372. Skandinavien efter Calmar-Unionen.

6. **Ungarn.** S. 278—280.

a) Ungarn under det arpadiske Kongehuus (til 1301).
§ 373. 374.

b) Ungarn som Valgrige.
§ 375. Ludvig den Store.
§ 376. Hunyad og Matthias Corvinus.

7. **Polen.** S. 281—283.

a) Polen under Piasterne. — 1386.
§ 377.

b) Polen under Jagellonerne. — 1572.
§ 378.

8. **Det russiske Rige.** S. 283—284.

§ 379.

9. **De osmaniske Tyrkers Rige.** S. 284—290.

§ 380. Janitscharernes Seiersløb.
§ 381. Timur, Mongolen.
§ 382. Det byzantinske Riges Nød og de Christnes Modgang.
§ 383. Konstantinopels Erobring.
§ 384. Solimans Seire.
§ 385. Osmanernes gradvise Svækkelse.

Indhold.

Tredie Cursus.

Den nye Tid.

I. Forbudene om den nye Tid.

1. **Opfindelser og Opdagelser.** S. 293—301.

a) Compas. Krudt. Bogtrykkerkonst. S. 293—294.
§ 386.

b) Søveien til Ostindien. S. 294—296.
§ 387.
§ 388.

c) Amerikas Opdagelse ved Christopher Columbus. S. 296—297.
§ 389.
§ 390.

d) Andre Opdagelser og Erobringer i den nye Verden. S. 298—300.
§ 391. Balbao. Magelhaens.
§ 392. Cortez i Mexico (1520, 1521).
§ 393. Pizarro i Peru.

e) Følger af den nye Verdens Opdagelse. S. 300—301.
§ 394. (De Indfødtes Tilstand).
§ 395. (Produkter og Handelsforhold).

2. **Videnskabernes og Konsternes Gjenoplivelse.** S. 301—312.

A. De humanistiske Studiers Blomstring. S. 301—306.
§ 396.
§ 397. (Italien).
§ 398. (Humanister og Obscuranter).
§ 399. (Universiteter og lærde Selskaber i Tydskland).
§ 400. Johan Reuchlin († 1521).
§ 401. Erasmus fra Rotterdam (1467—1536).
§ 402. Ulrich von Hutten (1488—1523).

B. Den christelige Konsts Blomstring. S. 306—312.

a) Den hellige Konst i Middelalderen. S. 306—308.
§ 403. (Architektur).
§ 404. (Sculptur. Maleri. Musik).

b) Den moderne Konst. S. 308—312.
§ 405. (Almindeligt).
§ 406. Architektur.
§ 407. Sculptur.
§ 408. Maleri.

1. Italien.

a) Florenz.
b) Den romerske Skole.

c) Den venetianske Skole.
d) Den lombardiske Skole.
e) Skolen i Bologna.
§ 409.

2. Nederlandene, Tydskland og andre.

a) Den nederlandske Skole.
b) Den tydske Skole.
c) Spanien. Frankrig. England.

II. Reformationens Tidsalder.

A. Den nye Tingenes Tilstand under Karl V.

1. **Oversigt og Fremblik.** S. 312—319.

a) Politiske Forhold. S. 312—315.
§ 410. Karl den Femte.
§ 411. (Tilstanden i hans Rige).
§ 412. Franz I. og Henrik VIII.
§ 413. Deres Forhold til Karl V.

b) Reformationens Gang igjennem Europa. S. 315—319.
§ 414. Den lutherske Kirke.
§ 415. Den reformeerte Kirke.
§ 416. Spanien, Italien (Socinus), Storbritannien.

2. **Den tydske Reformation.** S. 319—337.

a) Stemningen i Tydskland. S. 319—320.
§ 417.

b) Dr. Martin Luther. S. 320—324.
§ 418. (Hans tidligere Liv).
§ 419. De 95 Theses.
§ 420. Disputationen i Leipzig.
§ 421. Melanchthon.
§ 422. Banbullen.

c) Rigsdagen i Worms (April 1521). S. 324—327.
§ 423. (Worms).
§ 424. Wartburg.
§ 425. Reformationens Udbredelse.
§ 426. Begyndelsen til Spaltningen i Tydskland.

d) Bondekrigen. S. 327—330.
§ 427. 428. 429.

e) Karl V.s franskitalienske Krige (1521—1529). S. 330—333.
§ 430. Erobringen af Mailand.
§ 431. Slag ved Pavia (1525).
§ 432. Roms Plyndring.
§ 433. (Damefreden til Cambray).

f) Det lutherske Kirkevæsens Uddannelse. S. 333—337.
§ 434. Luthers og Melanchthons forenede Virksomhed.
§ 435. Reformationens Fremgang.
§ 436. Forskjellene.
§ 437. Protestationen (1529).
§ 438. Den augsburgske Confession (1530).
§ 439. Religionsfreden i Nürnberg.

3. **Den helvetiske Reformation ved Zwingli.** S. 338—340.
§ 440. Huldrich Zwingli.
§ 441. Nadverstriden.
§ 442. Spaltningen i Schweiz.
§ 443. De Edsforbundnes Religionskrig.
§ 444. (Slag ved Kappel).

4. **De tydske Religionskampes Tid.** S. 340—358.

a) Karl V.s udenlandske Krige. S. 340—342.
§ 445. (Tunis og Provence).
§ 446. (Algier og Champagne).

b) Tiltagende Spaltning i Tydskland. S. 342—347.
§ 447. Hertug Ulrichs Tilbagekomst til Würtemberg (1534).
§ 448. Gjendøberne i Münster (1533—1535).
§ 449. (Erobringen af Münster).
§ 450. Udvidelse af det schmalkaldiske Forbund.
§ 451. (Brunsvig-Wolfenbüttel. Pfalz. Köln).
§ 452. Religionssamtale i Regensburg.

c) Den schmalkaldiske Krig. S. 347—352.
§ 453. Rustninger og Forbund.
§ 454. Felttoget ved Donau.
§ 455. (De overtydske Stæder).
§ 456. Felttoget ved Elben.
§ 457. Karls Triumph.

d) Interimets Tid. S. 352—354.
§ 458. Det tridentinske Concilium.
§ 459. Det augsburgske Interim.
§ 460. Interimet.

e) Moritz. S. 353—357.
§ 461. Magdeburg.
§ 462. Insbruck og Passau.
§ 463. Moritz' Død.

f) Den augsburgske Religionsfred og Karl V.s Endeligt. S. 357—358.
§ 464. (Religionsfreden).
§ 465. (Thronfratsigelsen).

5. **Den calvinsk-reformeerte Kirke.** S. 359—360.
§ 466. Johan Calvin i Genf.
§ 467. Calvinismen.
§ 468. Calvinismens Udbredelse.

6. **Den anglicanske og presbyterianske Kirkes Stiftelse.** S. 361—365.
§ 469. Henrik VIII.
§ 470. (Hans Blodregimente).
§ 471. Edvard VI.
§ 472. Maria Tudor.
§ 473. Skotland.

7. **Skandinavien og Polen.** S. 366—371.
§ 474. Christian II., den sidste Unionskonge.
§ 475. Gustav Wasa.
§ 476. Reformation i Sverrig.
§ 477. Reformation i Danmark.
§ 478. Sverrig under Gustavs Sønner.
§ 479. Polen.

B. Modreformationens Tid (Reaction).

I. Det katholske Kirkedomme.

a) Jesuiter-Ordenen. S. 371—374.

§ 480. Oprettelse.
§ 481. Forfatning.
§ 482. Grundsætninger og Virksomhed.
§ 483. Undervisningsvæsen.

b) Det tridentinske Concilium. S. 374—375.

§ 484.

c) Det romerske Hierarchi. S. 375—377.

§ 485. Paverne.
§ 486. Nye Ordener.

II. Philip II.s (1556—1598) og Elisabeths (1558—1603) Tidsalder.

1. **Spanien og Portugal.** S. 377—380.

§ 487. Philip II.
§ 488. Freden til Chateau-Cambresis (1559).
§ 489. Portugal forenet med Spanien.

2. **Nederlændernes Frihedskampe.** S. 380—390

§ 490. Margarethas Statholderskab.
§ 491. Geuserforbundet og Billedstormeriet.
§ 492. Alba (1567—1573).
§ 493. (Skatteplaner. Krigsrædsler).
§ 494. Oranien og Don Juan af Østrig.
§ 495. Alexander Farnese af Parma (1578—1592).
§ 496. Den uovervindelige Flaade.
§ 497. Nederlandenes Uafhængighed.
§ 498. Forfatning, Handel og Kolonier.
§ 499. Synoden i Dordrecht (1618).

3. **Frankrig under Religionskrigene.** S. 390—399.

§ 500. Partierne.
§ 501. De tre første Religionskrige (1562—1570).
§ 502.
§ 503. Bartholomæusnatten (24de August 1572)
§ 504. Henrik III.
§ 505. Ligaen.
§ 506. Barricaderne.
§ 507. Henrik III.s Endeligt.
§ 508. Henrik IV.
§ 509. Forsoningen.

4. **England og Skotland.** S. 399—405.

§ 510. Elisabeth.
§ 511. Kirkeligt.
§ 512. Maria Stuart i Skotland.
§ 513. Darnley og Rizzio.
§ 514. Maria i England.
§ 515. Englands Opsving.
§ 516. Elisabeths Endeligt.

C. Culturens og Literaturens Tilstand fra Reformationen til Ludvig XIV.

1. **Skoler og Universiteter i Tydskland.** S. 405—406.

§ 517.

2. **Astronomi.** S. 406—407.

§ 518.

3. **De øvrige Videnskaber.** S. 407—408.

§ 519.

4. **Philosophi.** S. 408—411.

§ 520. a) Fornyelse af gamle Systemer.
b) Nye Systemer.
c) Cartesius. Malebranche. Spinoza.

5. **Italien.** S. 411—413.

§ 521. Historieskrivning. Machiavelli. Davila. Sarpi.
§ 522. Poesi. Ariosto. Tasso. Marini.

6. **Spanien og Portugal.** S. 413—415.

§ 523. Cervantes. Lope de Vega. Calderon.
§ 524. Camoens.

7. **England.** S. 415—419.

§ 525. Ossian. Drama.
§ 526. Shakespeare.
§ 527. Milton. Butler.
§ 528. (Pope. Young. Swift. Romaner).

III. Det syttende Aarhundrede.

A. Trediveaarskrigens og den engelske Thronomstyrtnings Tider.

1. Trediveaarskrigen.

1. **Voxende Spænding i Riget.** S. 420—424.

§ 529. Rudolf. (Concordieformel. Protestanter i Østerrig).
§ 530. Klager.
§ 531. Union og Liga.

2. **Den bøhmiske Krig.** S. 424—426.

§ 532. Matthias.
§ 533. Ferdinand II.
§ 534. Frederik V. og Maximilian.

3. **Krigen i Rhinpfalz.** S. 427—428.

§ 535. Tilly og Mansfeld.

4. **Den nedertydske—danske Krig.** S. 428—431.

§ 536. Wallenstein.
§ 537. Wallensteins og Tillys Seire.
§ 538. Østerrigs Overmagt.
§ 539. Restitutionsediktet og Wallensteins Afsættelse.

5. **Sverrigs Indblanding.** S. 431—438.

§ 540. Gustav Adolf.
§ 541. Magdeburgs Ødelæggelse og Slaget ved Leipzig.

§ 542. Gustavs Seierstog.
§ 543. Wallensteins Gjenkomst.
§ 544 Slaget ved Lützen.
§ 545. Forbundet i Heilbronn.
§ 546. Wallensteins Endeligt.
§ 547. Slaget ved Nördlingen.

6. **Frankrigs aabenbare Deeltagelse.** S. 438—440.
§ 548. Krigsuheld.
§ 549. Bernhard af Weimar og Banér.
§ 550. Torstenson og Wrangel.

7. **Den vestphalske Fred.** S. 441—443.
§ 551. Territorialbestemmelser.
§ 552. Statsret og Religionssager.
§ 553. Følger (a) politisk Stilling. b) religiøse Tilstande. c) Agerdyrkning. Næringsflid. Handel).

II. Det nordlige Europa. S. 443—449.

§ 554. Christine af Sverrig.
§ 555. Karl X. a) Den polske Krig.
§ 556. b) Den danske Krig.
§ 557. Forfatningsforandringer i Danmark og Sverrig.

III. Den engelske Thronomstyrtning. S. 449—468.

1. **De to første Stuarter.** S. 449—462.
§ 558. Jakob I.s Charakteer og Grundsætninger.
§ 559. Jakobs Regering.
§ 560. Karl I. — Voxende Oprør.
§ 561. Strafford og Laud.
§ 562. Skotland.
§ 563. Det lange Parlament.
§ 564. Borgerkrig (1642—1646).
§ 565. Independenternes Seier.
§ 566. Karl hos Skotterne.
§ 567. Uenighed mellem Independenterne og Presbyterianerne.
§ 568. Karls Haab tilintetgjort.
§ 569. Karls Endeligt.

2. **Republiken.** S. 462—468.
§ 570. Cromwells Seire (Ovækere).
a) Irland.
b) Skotland.
c) Nederlandene.
§ 571. Forfatningskampene.
§ 572. Anarchi og Restauration.

IV. Det vestlige Europa. S. 468—476.

1. **Spanien og Portugal.** S. 468—470.
§ 573. (Spanien under Philip III. og Philip IV.)
§ 574. Portugals Løsrivelse fra Spanien (1640).
§ 575. (Masaniello i Neapel. Spanien under Karl II.)

2. **Frankrig under Richelieu og Mazarin.** S. 470—476.
§ 576. Maria af Medicis og Ludvig XIII.
§ 577. Richelieu.
§ 578. Mazarin og Fronden.

B. Ludvig den XIV.s og den uindskrænkede Fyrstemagts Tidsalder.

I. Slutningen af det syttende Aarhundrede.

1. **Ludvig XIV. og hans Ministre og Feltherrer.** S. 476—477.
§ 579.

2. **De to første Krige.** S. 477—482.
§ 580. Den spanske Krig (1667—1668).
§ 581. Indledning til Krigen mod Holland (Hollands Tilstand).
§ 582. Den hollandske Krig (1672—1679).
§ 583. Saßbach og Fehrbellin (Fred i Nymwegen).

3. **Frankrigs indre Tilstande.** S. 482—486.
§ 584. Ludvig XIV.s Tidsalder.
§ 585. Kirkelige Tilstande. a) Jansenismus.
§ 586. b) Huguenotforfølgelse.

4. **Ludvig XIV.s Overmod og Østerrigs Trængsel.** S. 486—489.
§ 587. Reunionerne.
§ 588. Tyrkerne for Wien.

5. **England under de to sidste Stuarter.** S. 489—497.
§ 589. Karl II. (Test-Akt).
§ 590. Shaftesburys Virksomhed (Whigs og Torves).
§ 591. Jakob II.
§ 592. Revolutionen af 1688.
§ 593. Vilhelm og Maria.

6. **Ludvig XIV.s tredie (orleanske) Krig.** S. 497—499.
§ 594.

7. **Frankrigs klassiske Literatur.** S. 499—506.
§ 595. Akademiet.
§ 596. Dramaet. Corneille. Racine. Molière.
§ 597. De øvrige Digtarter (Boileau. Lafontaine. Fenelon).
§ 598. Franskmændenes Prosaliteratur.

II. Det attende Aarhundrede.

1. **Det sydlige og vestlige Europa.** S. 506—512.
a) Den spanske Arvefølgekrig (1702—1714.)
§ 599. Foranledning.
§ 600. Hochstädt.
§ 601. Spanien.
§ 602. Ramillies. Turin.
§ 603. Frankrigs Ydmygelse (Oudenarde. Malplaquet).
§ 604. Omsving og Fredsslutninger.
b) Indre Tilstande. S. 512—514.
§ 605. 1) Frankrig.
§ 606. 2) Spanien.
§ 607. 3) England.

2. **Det nordlige og østlige Europa.** S. 514—537.
a) Den store nordiske Krig. (1700—1718) S. 514—524.
§ 608. Karl XII. og hans Modstandere.
§ 609. Rusland under Huset Romanow.
§ 610. Peter den Store.
§ 611. Polen.
§ 612. Karl XII.s Seierstog.
§ 613. Karl XII. i Sachsen.
§ 614. Pultawa.
§ 615. Karl XII. i Tyrkiet.
§ 616. Karl XII.s sidste Tid.
b) De indre Tilstande. S. 524—537.
§ 617. 1) Sverrig.
§ 618. 2) Rusland.
§ 619. 3) Polen.
§ 620. Den polske Arvefølgekrig.
§ 621. 4) Preussen.
§ 622. Frederik II.s Ungdom.
§ 623. Kirkeligt. (a) Forfølgelser. Religionsskifte. Foreningsforsøg).
§ 624. b) Pietister og Herrnhutere.

3. **Den østerrigske Arvefølgekrig** (1740—1748). S. 537—544.
§ 625. Karl VI.s Tyrkekrige.
§ 626. Den pragmatiske Sanction.
§ 627. Østerrig.
§ 628. Omsving.
§ 629. Udvidelse af og Ende paa Krigen.

4. **Syvaarskrigen** (1756—1763). S. 544—552.
§ 630. Forbund (1755).
§ 631. Pirna (1756).
§ 632. Prag Rosbach. Leuthen (1757).
§ 633. Zorndorf. Hochkirch (1758).
§ 634. Kunnersdorf (1759).
§ 635. Liegnitz. Torgau (1760).
§ 636. Frederiks Nød (1761).
§ 637. Omsving og Fredsslutninger (1762—1763).

Indhold.

Fierde Cursus.

Revolutions-Tidsalderen.

A. Forberedelserne til Revolutionen.

I. **Oplysningens Literatur.** S. 555—562.

1. **De engelske Fritænkere (Deister).** S. 555—557.
§ 638.

2. **Frankrigs kirkefiendske Literatur.** S. 557—561.
§ 639. Voltaire. Montesquieu. Rousseau.

3. **Virkninger.** S. 561—562.
§ 640.

II. **Den nordamerikanske Frihedskamp.** S. 562—570.

§ 641. Indledning.
§ 642. Krigens Foranledning.
§ 643. Krigsbegivenheder.
§ 644. Udvidelse af Krigen.
§ 645. Den bevæbnede Neutralitet (og den hollandske Krig).
§ 646. Gibraltar. Fredsslutninger.

III. **Regenternes og Ministrenes Reformationsforsøg.** S. 570—597.

1. **Vesten og Syden.** S. 570—573.
§ 647. a) Portugal under Pombal.
§ 648. b) Spanien og Neapel under Karl III. og hans Ministre.

2. **Det nordlige Europa.** S. 573—578.
§ 649. a) Danmark under Struensee.
§ 650. b) Sverrig under Gustav III.
§ 651. Gustav III.s sidste Tid.

3. **Tydskland paa Frederik den Stores og Joseph II.s Tid.** S. 578—586.
§ 652. a) Det tydske Rige.
§ 653. Joseph II.s Planer.
§ 654. b) Østerrig.
§ 655. Joseph II.s Reformer.
§ 656. Josephs Strid med Nederlænderne og Ungarerne.
§ 657. c) Preussen.
§ 658. Frederik Wilhelm II.

4. **Rusland under Katharina II. og Polens Modgang.** S. 586—597.
a) Det Indre. S. 586—587.
§ 659.
b) Polens første Deling og den første Tyrkekrig. S. 587—592.
§ 660. Polens Vanmagt.
§ 661. Dissidentstriden.
§ 662. Den første Tyrkekrig.
§ 663. Polens første Deling.
§ 664. Erhvervelsen af Krim.
c) Polens anden Deling. S. 592—597.
§ 665. Anden Tyrkekrig.
§ 666. Polens Constitution.
§ 667. Kosciusko og Targowiczer-Confoderationen.
§ 668. Den nye Deling.
§ 669. Polens Ende.

B. Den franske Revolution.

1. Den indskrænkede Kongemagts sidste Tider. S. 597—602.
§ 670. Ludvig XV.s sidste Tid. a) Hoflid.
§ 671. b) Skattevæsen.
§ 672. c) Strid med Parlamenterne.
§ 673. Ludvig XVI. a) Hoffet.
§ 674. b) Malesherbes' og Türgots Reformplaner.
§ 675. c) Mislig Finansstilling.
§ 676. d) Strid med Parlamentet.
§ 677. e) Stændernes Indkaldelse.

II. Den constituerende Forsamling (Mai 1789—Oktbr. 1791). S. 603—611.
§ 678. Nationalforsamlingen.
§ 679. Det kongelige Møde.
§ 680. Bastillens Bestormelse.
§ 681. „Nationalforsamlingens Værker."
§ 682. Kongen og Nationalforsamlingen til Paris.
§ 683. Nye Forholds Indførelse.
§ 684. Føderativfest. Kongens Flugt.

III. Den lovgivende Forsamling (1. Oktb. 1791—20. Sptb. 1792.) S. 612—618.
§ 685. Republikanismens Tilvæxt.
§ 686. Storme imod Kongedømmet.
§ 687. Kongedømmets Omstyrtning den 10de August.
§ 688. Septemberdagene.

IV. Det republikanske Frankrig under Nationalconventets Herredømme (Sept. 1792—Oktbr. 1795). S. 618—635.
§ 689. Kongens Henrettelse.
§ 690. Krigsbegivenheder.
§ 691. Girondens Fald.
§ 692. Rædslerne i Syden.
§ 693. Blodscenerne i Vendeen.
§ 694. Den første Coalitionskrig (1793—1796). (England).
§ 695. (Holland).
§ 696. (Rhinegnene).
§ 697. Rædselsregeringen (Terrorismus).
§ 698. Dantonisternes Fald.
§ 699. Robespierres Fald (9. Thermidor 1794).
§ 700. Conventets sidste Tider.

V. Frankrig under Directorialregeringen (Oktbr. 1795—Novbr. [18. Brumaire] 1799). S. 635—647.
§ 701. Bonapartes italienske Felttog indtil Freden i C mpo Formio.
§ 702. Directorialregeringen i det Indre.
§ 703. Udlandet.
§ 704. Den nye Coalitionskrig (1798—1799).
§ 705. Bonaparte i Ægypten og Syrien.
§ 706. Den 18de Brumaire.

C. Napoleon Bonapartes Magtherredømme.

1. Consulatet (1800—1804) S. 648—655.
§ 707. Consular-Forfatningen.
a) Det Ydre. S. 648—653.
§ 708. Marengo og Hohenlinden.
§ 709. Freden i Amiens.
§ 710. Ny Uenighed (St. Domingo).
b) Det Indre. S. 653—655.
§ 711. Det nye Hof og Concordatet.
§ 712. Sammensværgelser.

II. Det franske Keiserrige (1804—1814). S. 656—688.
§ 713. Keiserdømmet.

1. Den tredie Coalitionskrig. S. 657—663.
§ 714. Den nye Coalition.
§ 715. Austerlitz.
§ 716. Rhinforbundet.

2. Den preussiske Krig. S. 663—671.
§ 717. a) Foranledning.
§ 718. b) Jena.
§ 719. c) Eylau. Friedland. Tilsit.
§ 720. d) Frankrig. Rusland. England.
§ 721. e) Begivenhederne i Skandinavien.

3. Begivenhederne paa den pyrenæiske Halvø. S. 671—677.
§ 722. Portugal.
§ 723. Intriguespillet i Bayonne.
§ 724. Den spanske Krig.
§ 725. Constitutionen af Aaret 1812.
§ 726. Ende paa den peninsulariske Krig.
§ 727. Pavens Tilfangetagelse.

4. Napoleons anden Krig imod Østerrig. S. 677—681.
§ 728. Aspern. Wagram.
§ 729. Folkekrigen i Tyrol.
§ 730. Forbudene om den nordtydske Folkekrig.

5. Det franske Keiserdømme paa dets Høide. S. 681—683.
§ 731.

6. Krigen imod Rusland (1812). S. 683—688.
§ 732. Foranledning.
§ 733. Napoleons Tog mod Moskau.
§ 734. Den store Armees Tilbagetog.

D. Keiserrigets Opløsning og Indførelse af nye Tilstande.

1. Napoleons Fald. S. 688–693.
§ 735. Tydsklands Reisning.
§ 736. Den tydske Frihedskamp.
§ 737. Napoleons sidste Anstrengelse.

2. Den nye Ordens Indførelse. S. 693–698.
§ 738. Legitimitetens Seier.
§ 739. Napoleons Thronfrasigelse.
§ 740. Wiener-Congressen.
§ 741. Wiener-Congressens Anordninger.
§ 742. Restaurationens første Tid.

3. De hundredes Dages Herredømme (1815). S. 698—701.
§ 743. Napoleons Gjenkomst.
§ 744. Murats Endeligt.
§ 745. Waterloo.
§ 746. Napoleons sidste Tid.

4. Restaurationen og den anden Pariser-Fred. S. 701—702.
§ 747.

E. Folkene og Staterne i Europa fra det hellige Forbunds Stiftelse indtil Julirevolutionen.
§ 748. Den hellige Alliance. S. 702—704.
§ 749. Forfatninger og Partier. S. 704—705.

1. Frankrig. S. 705—707.
§ 750. Ludvig XVIII.
§ 751. Karl X.
§ 752. Julirevolutionen.

2. Forfatningskampene paa den pyrenæiske Halvø og i Italien. S. 707—714.
§ 753. Absolutismus og Camarilla i Spanien.
§ 754. Cortes' Herredømme.
§ 755. Folkebevægelser i Portugal, Neapel, Sardinien.
§ 756. Intervention af den hellige Alliance.
§ 757. Forfatningskamp i Portugal.
§ 758. De sydamerikanske Fristaters Historie.

3. Tydskland. S. 714—718.
§ 759. De tydske Meningskampe.
§ 760. Tydsk Forfatningsvæsen.

4. Storbritannien. S. 718—722.
§ 761. Engelske Tilstande.
§ 762. Begrundelse af det engelske Herredømme i Ostindien.

5. Grækenlands Frihedskamp. S. 722—724.
§ 763. Ypsilantis hellige Skare.
§ 764. Grækenlands Kamp indtil Missolonghis Fald.
§ 765. Udfald.

6. Den belgiske Revolution og Polens Opstand. S. 721—729.
§ 766. Nederlandene.
§ 767. Polen.

Indledning.

1. De første Mennesker.

§ 1. Efterat Gud havde skabt hele Verden, smykket Himmelen med Sol, Maane og Stjerner, beklædt Jorden med Planter og forsynet den med Dyr, skabte han efter sit Billede Mennesket, Skabningens Krone, og ved at give dette Fornuft bestemte han det til at være Jordens Herre. Det første Menneskepar kom syndefrit fra Skaberens Haand og levede i Uskyldighed og Barnlighed paa sit oprindelige Opholdssted, i Paradiset, indtil det ved at overtræde et guddommeligt Bud forspildte denne paradisiske Tilstand. — Fra nu af maatte de og deres Efterkommere tilbringe deres Liv med Møie og Arbeide; Lidenskaberne vaagnede og forstyrrede det fredelige Samliv; en vild og utæmmet Naturs heftige Drifter styrtede de unge Slægter bestandig dybere i Syndens Vildfarelser, indtil tilsidst en stor Vandflod, kaldet Syndfloden, bortrev alle Mennesker paa Jorden, undtagen Noah og hans Familie. — Imidlertid formerede Noahs Slægt sig snart igjen saa meget, at de yngre Generationer, der nedstammede fra hans tre Sønner, Sem, Ham og Japhet, maatte udbrede sig over Nabolandene, fordi Hjemmet ikke længere kunde rumme dem. De droge ud mod alle fire Himmelegne, befolkede Landene i de tre ældste Verdensdele, Asien, Afrika og Europa, og dannede forskjellige Nationer efter de forskjellige Sprog. — Sems Slægt, hvortil man regner alle de Folkeslag, der høre til den semitiske Sprogstamme, saasom Hebræere, Chaldæere, Syrere, Arabere, beholdt den oprindelige Hjemstavn i Asien, medens Hams Efterkommere skulle have udbredt sig over Afrika, og Japhets Efterkommere have befolket Europa. Med Tiden fremtrædde 3 Menneskestammer (Racer), forskjellige ved aandeligt Anlæg, Kraft og Modtagelighed for Dannelse: 1) den til Frihed og Herre-

dømme kaldede kaukasiske, til hvilken Nationerne med indogermanisk Tunge høre, det er: Europæerne, Forasiaterne, Indierne og Nordafrikanerne, og som paa Grund af deres Modtagelighed for Cultur næsten udelukkende ere Gjenstand for Historien; 2) de afrikanske Negeres æthiopiske Stamme, og 3) de halvdyriske Horder af mongolsk Herkomst.

§ 2. Ifølge deres Bopæles Forskjellighed valgte Menneskene ogsaa forskjellig Leveviis og Beskæftigelser. Beboerne af Stepperne og Ørkenerne, hvor der kun hist og her findes frugtbare Græsgange, valgte Hyrdelivet og droge som omvankende Stammer med deres Telte og Hjorder fra Sted til andet. Disse blive kaldte Nomader, og deres Hovedbeskæftigelse er Qvægdrift. Nybyggerne paa heldigt beliggende Kyststrækninger opdagede ved tiltagende Udvikling og Befolkning snart Fordelene ved deres Beliggenhed. Disse drive Skibsfart og Handel og stræbte efter Velstand og Rigdom, hvorved de følte sig opfordrede til at bygge smukke Huse og til at anlægge Stæder, medens Beboerne af de øde Kyster fristede et kummerligt Liv ved Fiskefangst. De, som boede paa Sletten, lagde sig efter Agerdyrkning og fredelige Konster, medens de raae, hærdede Bjergbeboere hengave sig til Jagten og, tilskyndede af en heftig Frihedsdrift, fandt deres Glæde i Kamp og Krig. —

2. Stater og Statsformer.

§ 3. Med Tiden adskilte Folkene sig i civiliserede (cultiverede) og i uciviliserede, alt efterson Anlæg og Omgang befordrede Uddannelsen af de aandelige Kræfter, eller Sløvhed og Afsondring hemmede samme. De uciviliserede Folkeslag ere enten vilde Horder under en Høvdings Varetægt, i hvis Haand hver Enkelts Skjebne hviler, eller omvankende Nomadeslægter under et Overhoveds Bestyrelse, der som Familiens Fader haandhæver en Fyrstes, Dommers og Overpræsts Rettigheder. Hverken disse Nomadeslægter med patriarchalske Indretninger, eller de vilde Horder, som leve i Afrikas ubekjendte Sandørkener, i Asiens Høilande og i Amerikas Urskove, have nogen Plads i Historien. Denne befatter sig kun med de civiliserede Folkeslag, der ved Forfatning og Love ere inddeelte i Stater og Riger og ved Sæder og gjensidig Overeenskomst (Conveniens) have forbundet sig til fredelig Samfærdsel og til Selskab.

§ 4. Efter Regeringsformernes eller Forfatningernes Forskjellighed deler man Staterne i monarchiske og republikanske. Monarchi kaldes en Stat, naar en Eneste staaer i Spidsen og fører Regimentet; denne Eneste

har, efter hans Omraades større eller mindre Omfang, snart Titel af Keiser eller Konge, snart Navn af Hertug eller Fyrste og deslige. — Republik eller Fristat kalder man den Forfatning, hvor Regeringsmagten er i Fleres Hænder. Men herved finder en stor Mangfoldighed Sted. Bliver nemlig Regeringen udøvet blot af nogle, ved Fødsel (Adel) eller Rigdom udmærkede Slægter, saa kalder man Statsforfatningen en aristokratisk Republik, og gaaer denne Forret over i Hænderne paa nogle faae Familier eller Personer, saa opstaaer et Oligarchi. Blive derimod Regeringens ansvarlige Ledere valgte af det samtlige Folk og udaf dettes Midte, det være nu i almindelige Forsamlinger eller Afdelingsviis, og har Folket Ret til at give Love, da hedder en saadan Forfatningsform Demokrati eller demokratisk Republik; men udøve de nederste Klasser en fremherskende Indflydelse derpaa, saa opkommer et Ochlokrati eller Pøbelherredømme. — Den monarchiske Form er enten uindskrænket (absolut), naar Regenten uden Folkets Medvirkning giver Love, paalægger Skatter og fastsætter Regeringen, eller indskrænket (constitutionel), naar dette kun kan skee under Medvirkning af Folkets Stedfortrædere (Repræsentanter), deraf (Repræsentativ-Forfatning). Det indskrænkede Monarchi kan være to Slags, alt efterson hele Folket er repræsenteret (Repræsentativ-Forfatning), eller de enkelte Stænder i samme (Stænderforfatning i snevrere, gammel Betydning). Træder Regentens Vilkaarlighed i Lovens Sted, saa udarter det absolute Monarchi til Despoti. Disse Forfatningsformer udvikle sig imidlertid først lidt efter lidt, ja een af dem, det constitutionelle Monarchi, tilhører først den nyere Tid.

§ 5. De ældste Stater vare simple og eensformige og havde for det Meste den Friheden hemmende Kaste-Indretning. Derved forstaaer man en streng Adskillelse af Menneskene efter Stand og Kald, der i bestemt Orden nedarves fra Fader til Søn, og hvorved der hverken tillades en Sammenblanding eller en Overgang fra den ene til den anden. Den første Kaste danne Præsterne, der ene havde Kjendskab til de religiøse Lærdomme og Skikke, saavelsom til de borgerlige Love, og som ved hemmelige Lærdomme omhyggelig skjulte deres Kundskab for de øvrige Stænder og kun lode den gaae i Arv til deres egne Efterkommere. Herredømmet over hvert Land var sandsynligviis i Begyndelsen i Præstekastens Hænder, som den urgamle Præstestat Meroë ved den øvre Nil i Nubien beviser. Først sildigere lykkedes det Krigerkasten (Adelen) at stille sig som jævnbaaren ved Siden af Præstestanden (§ 22). Begge disse Kaster deeltoge i Herredømmet. Den tredie Kaste udgjorde Agerdyrkerne, den fjerde Haandværkerne. Længst og renest vedligeholdt dette Kastevæsen sig i Indien og Ægypten. Hist er der foruden de 4 Kaster endnu en Menneskeklasse, kaldet Parias, Levninger af en undertvungen, ikke-

indisk Folkestamme, der af de øvrige Indiere betragtes som Udskudet af Menneskeheden og behandles med den dybeste Foragt.

3. Hedenskabets Religionsformer og Cultus.

§ 6. Ved Menneskenes Adspredelse over Jorden tabtes den oprindelige Tro paa een sand Gud (Monotheisme) og Folkene henfaldt til Fleerguderi (Polytheisme), idet de istedetfor Skaberen tilbade sammes synlige Værker eller de i Naturen virkende Kræfter som guddommelige Væsener. Kun hos det jødiske Folk bevaredes Troen paa een Gud i deres Stamgud Jehovah. Dog viser der sig ved disse Religionsformers Uddannelse en stor Forskjellighed imellem de Folkeslag, der havde høiere Naturanlæg og finere Organisation, og Afrikas og Høiasiens raae Stammer. Thi medens Folkene i Forasten, hvor Sol, Maane og Stjerner lyse i skjønnere Pragt, hyldede Stjernedyrkelsen (Sabæisme), Europas mest civiliserede Nationer derimod lode Guddommen gaae op i de synlige Skabninger (Pantheisme), forgudede den udvortes Natur og fremstillede Guderne som fuldkomnere Mennesker, henfaldt Æthioperne i Afrika og Ægypten og de mongolske Stammer i Høiasien til en afskyelig Dyre-Dyrkelse, eller viste livløse Ting guddommelig Tilbedelse (Fetischme). Den samme Forskjellighed viser sig ogsaa i deres Cultus og i Offrene. Grækerne og Romerne foranstaltede glade Fester for deres Guder, paa hvilke de i Vennelag fortærede de offrede Dyr og hidbragte Frugter, medens uciviliserede Folkeslag paa deres Altere slagtede Mennesker, for ved Blod at forsone de fiendtlige Magters Vrede (som saadanne tænkte de sig nemlig deres Guddomme), og de nordafrikanske Stammer endogsaa lagde deres egne Børn i Armene paa et gloende Afgudsbillede, Moloch.

§ 7. I sin lyseste Skikkelse fremtræder Polytheismen hos Grækerne, hvis Gudesagn (Myther, deraf Mythologi) Romerne stildigere for det Meste antoge og sammensmeltede med deres eget Religionsvæsen. Efter græsk Anskuelse var Verdensaltet i Begyndelsen en raa Masse, Chaos, hvorudaf Himmel og Jord fondrede sig som selvstændige Guddomme. Jorden avlede da Væsener af overmenneskelig Størrelse og Kraft, Titanerne, der først førte Herredømmet, indtil en aandigere Slægt, der grupperede sig om Himmelkongen Zeus eller Jupiter, berøvede dem dette, betvang de himmelstormende Titaner og Giganter, og begrov dem i Jordens Afgrund. Efterat saaledes de vilde Naturkræfter og Elementernes Magt vare tæmmede, thronede Zeus paa Olympen, medens Pluto beherskede Underverdenens mørke Rige (Hades, Tartarus, Orkus) og Poseidon med sin Trefork bød over Havets Bølger.*) Derhos ere Skove og Bjerge, Marker og Enge, Floder og Søer levendegjorte med en utallig Mængde guddommelige Væsener (Nympher, Nereider, Tritoner, og Sirenerne, der ved deres Trylleſang lokkede Menneskene i Fordærvelse, og andre), der ofte gribe ind i de menneskelige Skjebner; og en Herosslægt, der udleder sin Herkomst fra Zeus, staaer som Bindeled imellem Guderne og Menneskene, ligesom atter Kløften imellem Menneskene og Dyreriget udfyldes ved den lavere Gudeslægt af Satyrer og Fauner, der besidde menneskelige og dyriske Egenskaber i Forening. Denne med Frihed og Skjønhed begavede Gudeverden er fremstillet i de mest fuldendte Værker af græsk Konst og Poesi.

*) § 7. b. Til de høiere Guder regner man: 1) Kronos eller Saturn, der ligesom hans Søster og Ægtefælle Rhea (Cybele) hører til Titanslægten. Ved ham tænkte man sig den alt fortærende Tid. Beslægtet med ham er den italiske Janus, Aarets Gud, med dobbelt Ansigt. 2) Saturns og Rheas Børn ere: Zeus eller Jupiter, Gudernes Konge, og hans strenge Gemalinde Juno (Hera); Poseidon (Neptun); Pluto, og Demeter (Ceres). Denne sidste ansees for at have opfundet Agerdyrkningen og gjort den almindelig bekjendt; hendes Datter Proserpina (Persephone, Kore) var Plutos Gemalinde og Medherskerinde i Underverdenen. Proserpina blev bortrøvet i Sicilien og bortført til Underverdenen, hvorpaa Ceres længe med stor Sorg ledte efter hende og tilsidst udvirkede, at hun maatte tilbringe Halvdelen af Aaret i Oververdenen, den anden Halvdeel i Hades; aabenbar en Antydning af det i Jordens Skjød skjulte Sædekorn. 3) Af Jupiters Børn ere de mærkeligste: a) det af Latona fødte Tvillingpar Apollo og Artemis (Diana). Hin var som Lysgud (Phøbus) Solens Styrer, ihvorvel ogsaa endnu Helios (Sol) forekommer ved Siden af ham som særegen Solgud; som Gud for Konster og Videnskaber, navnlig for Digtekonsten, var han Forstander for de 9 Muser [Klio (Historie), Kalliope (Epos), Melpomene (Tragedie), Thalia (Lystspil), Erato, Euterpe, Terpsichore, Polyhymnia (Sang, Musik, Dands), Urania (Stjernekundskab)]; som Gud for Lægekonsten er han Æskulaps Fader. — Den jomfruelige Artemis eller Diana er Maanens (Selene, Luna) og Jagtens Gudinde; da Niobe i moderlig Stolthed satte sig over Latona, bleve alle hendes Børn dræbte af Apollo og Diana (Niobider), men hun selv forvandlet til en Steen. b) Pallas (Athene, Minerva), Vidsdommens Gudinde, den med Hjelm og Skjold bevæbnede Forstanderinde for Krigskonsten, Opfinderske af Olietræet, af Bævningen og andre Forstandens og Skarpsindighedens Ytringer. Hun var Athens jomfruelige Skytsgudinde (derfor hed dets Tempel Parthenon). c) Ares (Mars), Junos Søn, Slagenes og Krigens vilde Gud. d) Aphrodite (Venus) kaldes snart en Datter af Jupiter, snart den af Havets Skum Fødte (Anadyomene). Hun er Gudinden for Skjønhed og Kjærlighed; hendes Søn og Ledsager er den lille Kjærlighedsgud Eros (Amor, Cupido), som hvis Elskede Psyche (Sjælen) fremstilles; til deres Følge høre de yndige Grazier (Kariter) og Horaerne, Aarstidernes Gudinder. e) Den halte Hephæstos (Vulkan), der i Ætna er beskæftiget med Metallernes Smeltning og Bearbeidelse, gjælder ligeledes for en Søn af Jupiter og Juno. Hans Medhjælpere ved Arbeidet ere de kæmpeagtige Cykloper. f) Hermes (Merkur), den ungdommelige Gud for List og Snedighed og alle Forretninger, hvorved disse ere anvendelige, som Kjøbmandskab, Tyverier og deslige. Som Gudernes Bud og Herold bærer han Herold-

staven (Caducens) og Vinger paa Hælene. g) Den af Semele fødte Dionysos (Bacchus), Forstander for Vinavlen, hvis Hærtoge til Indien paa mange Maader vare Gjenstand for konstneriſk Fremstilling. Til hans Følge høre Faunerne, Satyrerne, Bacchantinderne og den berusede Silenus. Hans Fester (Bachanalier) gave Anledning til udsvævende Lag. — Ogsaa Forstanderinden for den huuslige Arne, Hestia eller Vesta, blev regnet til de øverste Guder og i Særdeleshed æret af Romerne, hendes jomfruelige Præstinder (Vestalinderne) skulde bevogte den hellige Ild. — Ved Siden deraf var der endnu en Mængde underordnede Guddomme: Iris, Junos Sendebud og Regnbuens Gudinde; Æolus, Vindens Gud; den gedefodede Hyrdegud Pan med den fyrtonede Hyrdefleite; Themis, Retfærdighedens Gudinde (med Vægtskaalen) og flere. — Ved Betragtningen af Livet under Billedet af en Traad opstod Foreſtillingen om de tre Skjebnegudinder, Mører eller Parzer, af hvilke Klotho tilknytter Livstraaden, Lachesis spinder den ud og Atropos klipper den af. — Skrækkelige Hevnere af de menneskelige Forbrydelser vare de tre Erinnyer med Slangehaar (Eumeniderne) eller Furierne, Nattens Døttre, der opholdt sig i Underverdenen og forfulgte Synderen med Fakler og dreve ham til Vanvid eller Fortvivlelse. Beslægtede med dem ere de 3 Harpyer, Menneskenes skadefroe Plageaander. Dem modsatte ere Skytsguderne, saavel det enkelte Menneskes, Damoner, Genier (dog var der ogsaa onde), som Huus- og Familie-Guderne (Larer, Penater), for hvilke der i hvert Huus var opreist et Alter. Manes kaldes de Hedengangnes Skytsaander. Ogsaa Natten, Søvnen, Drømmene (Morpheus), Døden tænkte man sig som Guder. — Om Heroerne see §39 og følg.

§ 8. Som Modsætning til Grækernes livlige Mythologi kan man betragte Indiernes Religionssystem. Thi medens hiin lærer, at man skal glæde sig ved det jordiske Liv og nyde samme, da der med Døden indtræder et mørkt Skyggeliv i Hades, erklærer den indiske Religion Livet i denne Verden for en Straffens og Prøvelsens Tilstand, som man kun kan forkorte ved en hellig Vandel, ved Bøn og Offer, ved Affoning og Renselser. Forsømmer Mennesket dette, saa gaaer dets Sjæl efter Døden atter over i et andet, ofte lavere (Dyre-) Legeme og maa begynde Vandringen paany, medens et helligt Løvnet er et Middel til at gjøre det muligt for Sjælen, at vende tilbage til den aandelige Urtilstand, hvorfra den er fremgaaet. Denne Tro paa en Sjælevandring (Metempsychose) var meget udbredt i Oldtiden.

§ 9. Et mærkværdigt Religionssystem havde ogsaa det gamle Zend-Folk i Baktrien. Det antog et dobbelt Urvæsen (Dualisme), Lysaanden Ormuzd og Mørkets Aand Arithman. Begge have Hærskarer af lignende Aander under sig og ligge i evig Kamp med hinanden, indtil Lysaanden ved Verdens Ende gaaer af med Seieren. Denne Tro, der skriver sig fra en gammel Lovgiver Zoroaster og er nedlagt i den hellige Bog Zend-Avesta, gik fra Baktrierne over til Perserne, hvor en mægtig Præstestand, Magier, omgav den med en høitidelig Cultus. At tilbede Lysguden under Billedet af Solen og Ilden og at forsone Mørkets onde Aand ved Offer og Bønner var Magiernes Hovedbestemmelse.

§ 10. Ogsaa de gamle Germanere og Skandinavere dyrkede oprindelig, ved Siden af Stjernerne og Jorden (Hertha), Ilden og andre Elementarkræfter, indtil personlige Guddomme med Vodan (Odin) som Alfader i Spidsen bleve Gjenstand for deres Cultus i deres dunkle Skove. Odins Gemalinde var Frigga, som raadede for Ægteskab; hans Sønner Thor (Tordneren; deraf Torsdag) og Tiu (Tyr) Krigsguden (deraf Tirsdag); de tolv Æser understøttede ham i Verdensregeringen; Vodans øvrige Sønner, Helten Balder og Digtekunstens Gud Bragi med hans Gemalinde Idunna, Udødelighedens Gudinde, ere kun Halvguder. I stor Anseelse stod ogsaa Kjærligheds-Gudinden Freia (deraf Fredag). Som Titanerne og Giganterne hos Grækerne, saaledes fremstille Jetterne hos de germaniske og skandinaviske Folk de ydre Naturmagter; imedens de i Jordens Skjød boende Dverge, med hvilke Elverfolket er beslægtet, betegne de indre Naturkræfter; Hellenernes Nympher kaldes her Feer. Efter Døden føre de, som ere faldne i Kampen, et glæderigt Liv i Valhalla, medens de, som ere døde Straadød, hjemfalde til den stygge Helas sørgelige Rige (Helvede). Menneskeoffere, hvortil man brugte Forbrydere, Krigsfanger og Slaver, vare sædvanlige; ligesaa hos de celtiske Folkestammer, der beboede det vestlige Europa (den pyrenæiske Halvø, Gallien, Britannien), og hos hvilke en mægtig Præstestand, Druiderne, vedligeholdt den hemmelighedsfulde Religionslære.

4. Historiens Begreb, Kilder og Inddeling.

§ 11. Historien handler om Staternes Opkomst, Fremvæxt og Undergang og om Folkenes og Nationernes Oprindelse, Kraftudvikling og Forfald. Thi under Solen er Alt underkastet en evig Forandring, og Folkenes Skjebner ligne det enkelte Menneskes. Hver Nation har en glad Ungdomstid, da alle Kræfter udvikle sig; den har en moden Manddomsalder, da Storhed udadtil er forbunden med Blomstring i det Indre; den har en Oldingsalder, da Kræfterne svigte, og Nationen tilsidst bukker under eller maa vige for en mægtigere. I den første Periode udgjøre Krigsbedrifterne Hovedgjenstanden for den historiske Fremstilling; i den anden Statsforfatningerne, Retsvæsenet og Literaturen; i den tredie Partikampene og de forviklede (complicerede) Tilstande i en forfinet og overdannet Verden. Derved faaer man den Lærdom, at Fædrelandskjærlighed (Patriotisme), Borgerdyd og Jævnhed i Sæder gjøre Riger og Nationer store, men Egenkjærlighed (Egoisme) og den deraf følgende Nydelsessyge og Blødagtighed ødelægge dem.

§ 12. Da der bestod Riger og Nationer, førend Skrivekonsten kom til Anvendelse, da Menneskene førte Krige og traf borgerlige Foranstaltninger, førend de optegnede deres Bedrifter, saa have vi om den ældste Historie kun meget tarvelige Efterretninger, der ere øste af utilforladelige Kilder. Thi deels beroe de paa mundtlig Fortælling (Tradition), der forplantede sig fra Mund til Mund, men ved Overleveringen antog fremmedartede og fabelagtige Tilsætninger, deels

grunde de sig paa historiske Mindesmærker, som Grændsestene, Gravhøie, Monumenter, Ruiner af urgamle Bygninger, Mynter, Huusgeraad, Vaaben og deslige. Derfor er den ældste, med Sagn (Myther) og Digtninger blandede Historie fabelagtig (mythisk) og af mere Betydning for den episke Digtekonst, der med Forkjærlighed vælger sit Stof fra den heroiske Tid (Heltealderen), end for Historieskrivningen. Denne bliver først tilforladelig, hvor samtidige Skribenter eller dog saadanne, der ikke levede alt for langt fra Stedet og Tiden, berette os, hvad de have oplevet, udforsket eller hørt fortælle. Med Culturens Fremskridt vinder da Kundskaben til de historiske Begivenheder bestandig mere i Lys og Sandhed, indtil tilsidst den overvættes store Mængde af skriftlige Optegnelser bereder Forskeren nye Dunkelheder og Vanskeligheder af en anden Art.

§ 13. Før Bogtrykkerkonstens Opfindelse (1440) bleve de historiske Efterretninger, ligesom alle Literaturens Værker, blot skrevne og som Haandskrifter (Manuskripter) opbevarede i Bibliotheker. Af disse, paa Pergament eller Papyrus skrevne Manuskripter, der hele Aarhundreder (mangen Gang udslettede og beskrevne paany, Palimseste) havde ligget i Klosterbibliothekernes Støv, og hvis Mangfoldiggjørelse ved Afskrivning var meget bekostelig og møisommelig, blev der siden foranstaltet trykte Udgaver, der hurtig befordrede den historiske Kundskabs Udbredelse. Dog har man ogsaa selv endnu haandskrevne Dokumenter, som Historieforskeren maa raadspørge, især naar han fremstiller vor Tids Begivenheder. Disse bestaae i Breve, Kontrakter, Mindeskrifter og deslige og opbevares i Archiver.

§ 14. Imidlertid er det ikke nok at vide, hvad der er skeet, men man maa ogsaa kjende Stedet og Landet hvor, og Tiden naar noget er skeet. Hint lærer man af Geographien eller Jordbeskrivelsen og Topographien eller Stedbeskrivelsen, dette af Chronologien eller Tidsregningen. Dog er Tidsregningen (Æra) ikke lige hos alle Folk; thi medens de christelige Nationer gaae ud fra Jesu Fødsel, der indtraf i Keiser Augusts Regeringstid, og derfra tælle fremad og tilbage, saa regne Jøderne fra Verdens Skabelse (over 5600 Aar), de mohammedanske Folk fra deres Prophets Flugt (Hedschra 16. Juli 622). Grækerne talte efter Olympiader, der toge deres Begyndelse i Aaret 776 før Christus, Romerne betegnede deres Aar efter de regerende Consuler og efter Stadens Anlæggelse (u. c. 753 før Christus); andre Folk anderledes.

§ 15. For at lette Oversigten deler man Verdenshistorien i følgende Hovedtidsaldere: I. **den gamle Verden**, da republikanske Statsformer og hedensk Cultus vare fremherskende. Denne finder sin Afslutning ved Folkevandringen (i 5te Aarh. efter Christus), der hidfører II. **den christelige Middelalder**, med streng Udsondring af de tre Stænder, den vaabenbærende, den lærende og den ernærende

Stand (Adel, Geistlighed, Borgere) og under det pavelige Hierarchies Indflydelse. Denne Indflydelse bliver brudt ved Reformationen (1517), efterat iforveien Amerikas Opdagelse (1491) og Konsternes og Videnskabernes Opblomstring har udvidet Middelalderens indskrænkede Synskreds. Derved fremkommer III. **den nyere Tid**, der hæver Borgerstanden og Fyrstemagten, indtil Forfatningskampene, der naae deres Høidepunkt i den franske Revolution (1789), indlede **den nyeste Tid**, hvis Hovedtendens er at gjøre Stænderne lige og give Folket Deel i Regeringen.

A. Østerlandske Folk.

1. Chineserne.

§ 16. Da Menneskeslægtens Udvikling i Almindelighed er fulgt med Solens daglige Gang, saa begynder man bedst Historien med det yderste Østens Folkeslag. — I det store, nu af den mongolske Folkestamme Mandschu beherskede Keiserdømme China lever fra de ældste Tider et Folk af mongolsk Herkomst, der allerede i Aartusinder har bestidet den samme Cultur og de samme Indretninger uforandrede. Alt er der ordnet efter gamle Love og Former, og al Frihed banlyst. Staten ligner en Maskine. Denne Mangel paa en fremadskridende Udvikling beroer deels paa Folkets trevne Charakteer, der holder fast ved det Vante og Overleverede, deels hidrører den fra at man haardnakket har negtet alle Fremmede Adgang til Landet, deels har den sin Grund i den despotisk-patriarchalske Regeringsmaade. Thi Keiseren, der er udrustet med en uindskrænket Herskermagt og næsten Gjenstand for guddommelig Tilbedelse, og en aristokratisk Stand af Lærde (Mandariner), der er deelt i 9 Rangklasser, binder Folket, der behandles med stor Foragt, til det Gamle og afholder det fra alt Nyt. Da Chineserne altsaa ingen Nytte kunne have af fremmede Nationers Erfaringer, saa blive de endogsaa tilbage i Industri (Haandværksdygtighed) i Almindelighed, hvor berømte de end fra Arilds Tid vare i Silkeavl, i Tilberedelsen af fiint Porcellæn, af Skrivematerialier og deslige. Deres Opdragelse tilsigter ikke Aandskræfternes Udvikling til en selvstændig Tænkning, men kun Indsigt i det, som Forfædrene have vidst og øvet; derfor bliver ogsaa kun Forstanden og den praktiske Livsklogskab vakt, imedens Indbildningskraften (Phantasien), Digtekonsten (Poesien) og alle høiere Bevægelser og Følelser ere uden Pleie. Deres Sprog, der ikke bestaaer af Bogstaver, men af visse Tegn eller Billeder, der udtrykke et bestemt Begreb, er saa vanskeligt, at der behøves Aar blot til at lære at læse. Som Stifter af deres Religion
f. 500. tilbede Chineserne en gammel Viismand **Confucius** (Con-fu-tse).

Confucius' Lærdomme indeholdes i de saakaldte Kings, 5 Skrifter, som han deels selv har forfattet, deels samlet af ældre Værker, og som hos Chineserne staae i den høieste Anseelse. Disse Bøger, hvoriblandt Tschuking er den berømteste, indeholde, foruden den ældste Historie og Religionen, ogsaa Grundsætninger om Regeringsmaaden og nyttige Lærdomme for det borgerlige Liv, bestaaende i Klogskabsregler, Tankesprog og deslige. Religionen bestaaer deels af en Mængde Ceremonier og overtroiske Bestemmelser, deels af moralske og philosophiske Lærdomme.

2. Indierne.

§ 17. Det strenge Kastevæsen (§ 5), hvorved Præsterne (Brahmaner eller Braminer) nyde de mest uhørte Forrettigheder, hemmede ogsaa ethvert Fremskridt hos Indierne (Hindu's). Derimod besidde de i høi Grad det, som Chineserne fattes — Phantasi og Følelse, som deres med Myther opfyldte Religion og deres billedrige Digtning beviser.

Efter den herskende bramaniske Lære har Guddommen, der aabenbarer sig under 3 Hovedskikkelser, som Skaber (Brama), Opholder (Vischnu) og Ødelægger (Sivas), i Begyndelsen fastsat en bestemt Anordning for Verden, hvorefter den af sig selv gaaer sin Gang. Men fra Tid til anden gaaer den i Staa og maa da atter istandsættes ved den legemliggjorte Vischnu (som Krischna). Dermed forbinder den bramaniske Religion endnu en utallig Mængde Guder, saaledes at Afgudsdyrkelsen med dens glimrende, med mange Ceremonier omgivne Cultus hos dem fremtræder i den mest brogede Skikkelse. Enkelte Skikke, som de gudindviede Jomfruers (Bajaderer) Dands, saare al sædelig Følelse. Som Modsætning til den udartede Bramaisme opstod derfor (i Midten af det 6te Aarh. før Christus) Buddhaismen, der forkastede Kastevæsenet, prædikede Lighed for alle Mennesker og strøbte efter en større Simpelhed i Tro og Cultus. Dens Præster, Bonzer, blive valgte af alle Klasser i Samfundet og kunne atter træde tilbage i de andre Stænder. Dette Religionssystem, der udryddedes i Indien ved den blodigste Forfølgelse, vedligeholdt sig i Thibet, Bagindien, en Deel af China og paa Ceylon, men udartede ligeledes til vild Afgudsdyrkelse. — Som Kilde for den bramaniske Religion gjælde de 4 Vedas-Bøger, der ere forfattede i det hellige (nu uddøde) Sanscritsprog og nyde den største Anseelse. De indeholde deels Bønner og religiøse Sange (Hymner), deels Lærdomme og Ordsprog, og blive udlagte af Brahmanerne. Næst efter dem er Menus (Manu) Lovbog den mest anseete. Ogsaa store episke Digte (Mahabharata) og Dramaer (Sakontala) ere forfattede i Sanscritsproget. Konsten staaer hos Indierne ganske i Religionens Tjeneste. De store Grotteværker i Ellora (Midten af Forindien), Salsette (ved Bombay) og paa Øen Elephante (Havbugten ved Bombay), hvor der i Klipper er udhugget Templer, Boliger, Gange med Indskrifter og Billedværker over og ved Siden af hverandre i milevidt Omfang, saavelsom de taarnagtige Templer (Pagoder), bevise i Særdeleshed Præstestandens høie Magt.

§ 18. Indierne ere et stridbart og driftigt Folk (Industri, i Særdeleshed Væverier og levende Karavanhandel); men Kastevæsenet og den adsplittede Forvaltning hemme al Kraftudvikling, hvorfor Landet hidtil blev et Bytte for enhver fremmed Erobrer. Borgerstanden, der af de høiere Kaster behandles med Overmod og Foragt, mister al Selvtillid; Frihed og Fædreland ere fremmede Begreber for den; Tilfredshed med sin Stilling, Lydighed og Underdanighed imod de Høitstaaende indpræges som øverste Pligt — hvorledes skulde da heraf komme andet end Slaphed, Forknyttelse og Sløvhed? Landets Udstykning i en Mængde smaae Riger og hvert Distrikts og hver Landsbyes Adsondring under egne, arvelige Embedsmænd berøver Folket enhver Gnist af Fædrelandssind og holder det i Uvidenhed og Slaveri.

3. Babylonierne og Asyrierne.

§ 19. I de frugtbare Egne, som Euphrat og Tigris gjennemstrømme, og i Mesopotamien (Middelstrømland) boede fra gammel Tid semitiske Folk, hvoriblandt Babylonierne og Asyrierne. Som Stifter af det babyloniske Rige med den i Firkant byggede og
Nimrod 2100. af Euphrat gjennemstrømmede Hovedstad Babylon nævnes **Nimrod**,
Ninus 2000. „en vældig Jæger for Herren." Hundrede Aar sildigere skal **Ninus**, Konge i (Gammel-) Asyrien, have anlagt Staden Ninive ved Tigris, der havde en Udstrækning af 3 Dagsreiser, og have lagt (Gam-
Semiramis. mel-) Babylonien under sit Herredømme. Ninus' Gemalinde **Semiramis**, der overtog Regeringen efter ham, skildres som en erobrende, heltemodig Qvinde, der seierrig er trængt frem lige til Indien, har prydet Babylon med storartede Bygningsværker (de hængende Haver) og forsynet sit Land med konstige Veie, Kanaler og Bygninger af alle Slags. Efter hendes Død geraadede Riget efterhaanden i Forfald ved hendes Efterfølgeres Udueelighed og Blødagtighed, saa at de erobrede Provindser (Babylonien og Medien) reve sig løs. Men i det
Salmanasar 730. 8. Aarh. lykkedes det nogle krigerske Konger, iblandt hvilke især **Sal-**
Sanherib 720. **manasar** og **Sanherib** ere berømte ved deres Bedrifter og Skjebner i Palæstina (§ 34), atter at vinde de tabte Provindser tilbage og ved lykkelige Erobringer at grunde et **ny-asyrisk** Rige, der i Størrelse overgik det tidligere. Men ogsaa dette var af kort Varighed. Hundrede Aar efter Salmanasar afrystede **Chaldæerne** i Babylonien og Medierne det asyriske Overherredømme, angrebe Ninive og bragte
625. den sidste, for sit Vellevnet bekjendte Konge (Sardanapal) i en

saadan Nød, at han opbrændte sig med sine Hustruer og Skatte i sit Palads, hvorpaa Seierherrerne deelte Riget imellem sig.

§ 20. Chaldæerne. Fra nu af havde (Ny-) Babylonierne (Chaldæerne) Overvægten, fornemmelig den krigerske og voldsomme **Nebucadnezar** (Nabopalassar), der paa sit Tog til Ægypten, hvis erobringslystne Konge Necho han havde overvundet ved Circesium ved Euphrat, gjorde Judæa skatskyldigt (§ 34). Men ogsaa Babyloniens Herlighed var snart forbi. En Menneskealder sildigere ere Mederne det herskende Folk, paa hvilke da Perserne følge. Nebucadnezar c. 600.

Af de chaldæiske Konger blev Babylon forsynet med vidunderlige Bygningsværker. En Ringmuur af 350 Fods Høide og 87 Fods Gjennemsnit omgav hele Staden, der skal have havt et Omfang af 15 danske Miil. De to kongelige Paladser ved Euphrats Bredder og Solguden Baals eller Belus' høie Taarn, der tillige tjente som astronomisk Taarn, vare tilligemed de hængende Haver de største Underværker. Til Bygningen betjente Babylonierne sig af brændte Teglsteen. Fortrinligst vare de ved Landets Beskaffenhed foranledigede Værker af Vandbygningskonsten, saasom Broer, Kanaler, Diger, Dæmninger og andre. Hoffets Pragt vakte Industrien, som derfor ogsaa væsentlig forfaldt til Lurus-Gjenstande, saasom fine Væverier og Farverier, kostbare Tæpper og deslige. Sol- og Stjerne-Dyrkelsen bragte de babyloniske Præster (Chaldæer) paa astronomiske Jagttagelser; men da de dermed forbandt astrologiske Udtydninger, saa geraadede de paa Afveie og droge siden om i Verden som Sandsigere, Drømmetydere og Heremestere. Ogsaa den første Begyndelse til Geometri og Lægevidenskab tilskrives Chaldæerne.

4. Ægypterne.

§ 21. Allerede i den fjerneste Old var Ægypten deelt i 3 Dele: I. Øvre-Ægypten (Thebais) med Nilens Katarrhakter ved Elephantine og med Ruinerne af Theben, hvoriblandt de i Klipper udhuggede Kongegrave, Luxor-Templet, Sphinx-Alleerne (Løver med Frøentimmerhoveder) og Memnonsøilerne ere de mærkeligste. II. Mellem-Ægypten med Hovedstaden Memphis, med Ruinerne af Labyrinthen, et af umaadelige vildsomme Gange bestaaende Anlæg, Pyramiderne (blandt hvilke den af Kong Cheops byggede ved Landsbyen Ghize er den høieste, 468 Fod) og med den af Kong Møris anlagte og efter ham opkaldte Sø, der synes at have tjent til at bestemme Niloversvømmelserne. III. Nedre-Ægypten (Delta) med Hovedstaden Heliopolis, men som siden blev fordunklet af Alexandria. Ved den aarlige, regelmæssige Oversvømmelse af Nilen faaer Landet sin store Frugtbarhed, hvorfor Grækerne kaldte Ægypten „en Gave af Nilen."

§ 22. Ægypten, hvis Beboere næst efter Indierne gjaldt for det ældste cultiverede Folk, synes i Begyndelsen at have været beboet af nomadiske Hyrdefolk, der endnu imellem 2000 og 1600 før Christus under Navn af Hyksos beherskede den største Deel af Mellem- og

Nedre-Ægypten, indtil de bukkede under for det øvre Lands æthiopiske Folkestamme, der havde Kasteinddelingen. En fra Præstestaten Meroë (§ 5) udgaaet Koloni synes at have bragt den første Cultur over Landet, hvorfor ogsaa Præstekasten i Begyndelsen havde Herredømmet og indsatte Kongen (Pharao). Først da fiendtlige Indfald af Nabofolk gjorde en stærk Modstand nødvendig, lykkedes det nogle stridbare Konger, at forbinde Krigerkasten nærmere med Præsterne, saaledes at begge deelte Forrettighederne (Skattefrihed, Embedsbesættelse osv.) og Kongen hørte til begge. Som en saadan erobrende Konge nævnes i Særdeleshed **Sesostris**, der skal have herskет langt ud over Asien og Afrika. Men hans Liv er endnu hyllet i en Dunkelhed, der først forsvinder af Ægyptens Historie, da Herskerhuset fra Sais i Nedreægypten (i Midten af 7. Aarh.) ved **Psammetich** kommer til Regeringen. Denne saavelsom hans Efterfølgere, blandt hvilke i Særdeleshed **Necho** (§ 20), der lagde Grunden til den ægyptiske Sømagt og Skibsfart, og **Amasis** ere berømte, traadte i Handelsforbindelser med Grækerne og lode hellenske Soldater og Kolonister komme til Ægypten. Men allerede den sidstes Søn Psammenit tabte i den blodige Kamp ved Pelusium (Suez) Slaget og Riget til Perserne, der nu i 200 Aar regerede over Ægypten, uden dog at kunne bevirke en indre Forening med Persien. Thi hvormeget end Perserkongen Kambyses rasede imod de ægyptiske Sæder, Indretninger og Religionsskikke — den undertrykte Nation holdt dog fast ved de sædvanlige Tilstande og sin Afsky for alt Fremmed. Perserne blive stildigere fortrængte af Grækerne, disse maae vige for Romerne, men det ægyptiske Folk bliver ublandet, bevarer sine urgamle Sæder og Indretninger og tjener som Slave saavel for den Ene som for den Anden. Ja endnu den Dag idag have de christelige Kopter intet tilfælles med deres mohammedanske Herskere.

Sesostr. c. 1500.

Psammetich c. 630.

Necho c. 600. Amasis c. 540.

Psammenit 525.

§ 23. Ægypten havde allerede i den ældste Tid utallige Stæder og Landsbyer og en høi Civilisation. Videnskaber, Konster og borgerlige Haandteringer pleiedes der, saaledes at man altid har anseet Nillandet som al menneskelig Culturs hemmelighedsfulde Vugge; — men Kastetvangens Forbandelse, aandelig Stilstand og Mangel paa fri Udvikling, hyllede tungt paa Nationen og bevirkede, at den hele Aarhundreder igjennem blev paa det samme Trin, og at andre Folk maatte bringe til Fuldendelse, hvad hine havde begyndt. De stive Billedhuggerværker, forfærdigede i et mørkt Afguderies Tjeneste, opnaaede først ved Grækerne Frihed og Skjønhed; og Lægekonsten, Geometrien og andre Kundskaber, der vare anbetroede Præstestandens Pleie, bleve først ved dem uddannede til Videnskaber. — Den fra først af paa Stjernedyrkelsen grundede Cultus af Osiris, Serapis, Isis og andre, hvis dybere Betydning kun

var Præsterne bekjendt, udartede efterhaanden ved Tilbedelse af de Planeterne helligede Dyr til den grueligste Dyredyrkelse (Oren Apis). Denne Udartning gjorde sig ogsaa kjendelig i Konsten, idet man snart udstyrede Afgudsbillederne, der i Begyndelsen havde Menneskeskikkelse, med Dyrehoveder, snart ganske fremstillede dem i Dyreskikkelse. — Da den ægyptiske Religion gjorde Sjælens fortsatte Tilværelse i Underverdenen afhængig af Ligets Bevarelse, saa blev hos dem den eiendommelige Skik herskende, at indbalsamere de Dødes Legemer for at bevare dem fra Forraadnelse, og derpaa at gjemme dem som **Mumier** i grubeformede Gange og Dødningekamre; og over Indgangene til disse opreiste man da **Pyramider**. Ved denne Tro opnaaede Præsterne en meget stor Magt, thi som Dødsdommere havde de Magt til at overgive den Lastefuldes Lig til Forraadnelsen og derved at bevirke hans Sjæls Vandring igjennem Dyrelegemer. De forestode Religionsvæsenet, beklædte alle Embeder og Domstole og vare de eneste Dyrkere af Videnskaberne, hvilke de ved en hemmelig Billedskrift (Hieroglypher) bevarede som deres Stands særegne Besiddelse. Denne Billedskrift er af tredobbelt Art: hieroglyphisk, hieratisk og demotisk). De to første træffer man paa **Obeliskerne** eller firkantede, af een eneste Granitblok udhugne, spidse Søiler, der vare opstillede foran Templernes Forhaller (Pyloner), den sidste brugtes i det borgerlige Liv og findes hyppigst paa de af Vandplanten **Papyrus** forfærdigede Skriftruller. Ogsaa de kolossale (kæmpemæssige), med Cultus'en forbundne Bygninger, saasom Templer, Pyramider, Sphinxer og deslige, der ikkun kunne være fremstaaede ved et Folks forenede Kraft, der trælled i Guddommens Tjeneste, vidne om Præstestandens høie Magt.

Mumierne, der ere lagte i bemalede Ligkister, Tøier og andre Stoffer, finder man i de fleste Naturaliekabinetter. Af Obeliskerne have Romerne ladet 11 bringe til Rom, hvor de endnu ere opstillede; een (fra Luxor) findes i Paris. — I at forklare Hieroglypherne har man i vore Dage gjort heldige Forsøg.

5. Phønicierne.

§ 24. Imellem Middelhavets Kyst og det cederrige Libanon boede det søfarende, handlende Folk, Phønicierne. Deres vigtigste Stæder vare **Sidon** og **Tyrus**. Virkelyst og aandelig Bevægelighed ledede Folket paa mangehaande Opfindelser som Glas, Purpurfarveri og Bogstavskrift. Ogsaa i Støbning, Væveri, Architektur og andet udmærkede de sig. Deres Lands gunstige Beliggenhed drog dem ud paa Søen. Med deres smukke Skibe fore de ikke blot paa Middelhavets Kystlande og Øer, for at handle saavel med deres egne Frembringelser som med det fjerne Østens Produkter, men de vovede sig endogsaa udenfor Herkules' Støtter (Gibraltar) og tilbyttede sig Tin paa de britiske Øer og Rav af Beboerne ved Østersøen. De grundede nye Stæder (Kolonier) paa Creta og Cypern, i Sydspanien (Tartessus og Gades (Cadix)) og i Nord-

afrika. Handelsstaden **Karthago**, som Tyrierne under Dronning
888. **Didos** Anførsel her anlagde, fordunklede snart Moderlandets Berømmelse.

§ 25. I Kamp med Forastens krigerske Folkefærd lagde Phønicierne den Tapperhed og Fædrelandskjærlighed for Dagen, som herskede i alle Oldtidens frie Stater. Da Assyrieren Salmanassar
730. (§ 19) lagde Phønicien under sit Scepter og gjorde det tributpligtigt, byggede Tyrierne Ny-Tyrus paa en nærliggende Ø og forsvarede den i 5 Aar heldigt imod Fiendernes Overmagt. Snart beherskede
590. den tyriske Handelsflaade atter Havet. Selv Babylonieren Nebucadnezar, der undertvang det phønicisse Fastland og forflyttede Beboerne af Gammel-Tyrus, ligesom Jøderne, til det Indre af sit Rige, formaaede ikke at ryste Ny-Tyriernes Mod. Men de gjentagne Slag synes dog at have brudt deres Kraft, thi da Perserne snart derefter underkastede sig de forastatiske-Lande, mistede ogsaa Tyrus sin Frihed og Selvstændighed. Phønicien blev en persisk Provinds. I Midten af det 4de Aarh. før Christus fremskyndede de fremmede Statholderes Aag et Oprør, i Spidsen for hvilket Sidon stod. Det mislykkedes. Sidon kom i Perserkongens Vold; og da denne gav Befaling til at henrette de ædleste Borgere, antændte Indvaanerne selv deres Stad og opbrændte
350. den med deres Skatte. Tyrus bestod noget længere. Men da Macedonieren Alexander styrtede det persiske Rige, og Tyrus i stolt Følelse af sin fordums Storhed vovede at modstaae Seierherren, blev Staden
332. efter syv Maaneders Beleiring erobret og ødelagt (§ 96). Fra dette Fald reiste den sig aldrig mere. Dens Handel og dens Sømagt drog sig til Alexandria.

6. Israels Folk.

A. Den patriarchalske Tid.

§ 26. Medens hele Verden var nedsunken i Afguderi, bevarede et Hyrdefolk af semitisk Oprindelse i Mesopotanien den oprindelige Tro
Abraham 2000. paa een Gud. **Abram** (Abraham), en af dette Nomadefolks Stamfædre, forlod paa Jehovahs Befaling med sine Hjorde, Svende og Piger og sin Broderson Lot de hjemlige Egne og opslog sin Bopæl i det „forjættede Land" Canaan (Palæstina), hvor de fortsatte Hyrdelivet og af Indvaanerne bleve kaldte de hiinsidesfra kommende
Isaak. Fremmede (**Hebræere**). **Isaak**, hvem Sarah fødte Abraham i hans høie Alderdom, forplantede Slægten, medens Ismael, Abrahams Søn med hans Medhustru Hagar, ansees som Arabernes Stamfader. Isaak giftede sig med Rebekka, en af hans rettroende Slægtninge, som fødte ham 2 Sønner, **Esau** og **Jakob**. Ved sin Mo-
ders List blev, tvertimod Skik og Brug, den yngre Søn **Jakob** erklæ- Jakob.
ret for Stammens Overhoved, men kunde først efter en lang Prøvetid komme i Besiddelse af sin Arv. Jakob havde 12 Sønner; men da hans
Kjærlighed fortrinsvis hvilede paa **Joseph**, hvem hans elskede Rahel Joseph 1800.
havde skjenket ham, saa fattede de andre, drevne af Misundelse, det skændige Forsæt, at befrie sig fra deres Broder, og solgte ham til en Karavane, med hvilken han drog til Ægypten. Her lykkedes det ham efter mangehaande Omverlinger, at svinge sig op til en af de første Embedsstillinger i Riget, hvorpaa han lod sin Fader og sine Brødre komme til sig og overlod dem det fede Overdrev **Gosen** i Nedre-Ægypten. (Efter Jakobs Tilnavn Israel bleve Hebræerne fra nu af sædvanligvis kaldte **Israeliter**).

B. Uddannelse af en patriarchalsk Fristat.

§ 27. I Begyndelsen gik det Israeliterne godt i det græsrige Gosen. Men da Joseph var død og en ny Herskerslægt kom til Regeringen, der intet kjendte til hans Fortjenester af Ægypten, saa tilskyndede Uvillie mod de Fremmede og Foragt for Hyrdestanden Ægypterne til Haardhed og Grusomhed mod det udenlandske Nomadefolk. Man begyndte at plage Israeliterne med haard Hoveritjeneste, og da de trods Aaget formerede sig i den Grad, at Ægypterne tilsidst frygtede for at deres overlegne Antal skulde blive dem farligt, saa gav Pharao Befaling til at drukne alle nyfødte Drengebørn i Nilen.
Denne Skjebne vilde ogsaa have ramt **Moses**, naar ikke Kongens Moses 1500.
Datter havde forbarmet sig over ham og taget ham til sig ved Hoffet, hvor han blev omhyggelig opdraget og oplært i al Visdom. Da han havde dræbt en Ægypter, hvem han saae mishandle en Israelit, nødtes han i sit fyrgetyvende Aar til at flygte til den arabiske Ørken, hvor den høie Tanke blev ham indgivet, at vorde sit Folks Frelser fra ægyptisk Trældom. Pharao vægrede sig i Begyndelsen ved at lade Israeliterne fare; men da de 10 Plager, der kom over Landet, udbredte Angest og Skræk, gav han endelig sit Minde til den af Moses og hans Broder Aaron forlangte Afreise. Forsøget paa atter at føre dem tilbage med Magt, efterat de vare gaaede over det røde Hav, medførte Forfølgernes Undergang.

§ 28. I 40 Aar førte Moses det gjenstridige Folk omkring i den arabiske Ørken, for at deres Legemer maatte hærdes, Sædelighed og Frihedsfølelse atter

maatte drage ind i deres Indre, og en ung, haardfør Slægt maatte vore til, der besad Mod og Kraft til at indtage det forjættede Land med væbnet Haand. I denne Tid ordnede Moses ved sin Lovgivning Israeliternes Religion og Statsindretning. Jehovah selv var Herre og Konge; sin Villie tilkjendegav han i Lovene, der bleve opbevarede i det Allerhelligste i Pagtens Ark og hvis Fortolkning paalaae Ypperstepræsterne. Aaron og hans Efterkommere skulde varetage dette Embede. Ved Siden af dem stode Leviterne som Offerpræster, Lærere, Lovkyndige og Læger. De Stammeældste, førte i Jehovahs Navn det verdslige Regimente. Offere og Fester (Passah-, Pindse- og Løvsals-Fest) udgjorde det venlige Baand imellem Jehovah og hans Folk, og Sabbatsaarene (hvert syvende Aar) og Jubelaarene (hvert 50de Aar) skulde forhindre den altfor store Ulighed i Besiddelse. I Stedet for Nomadelivet bestemte Moses Agerdyrkningen som sit Folks Hovedbeskæftigelse.

§ 29. Det var ikke den store Lovgiver forundt, at krone sit Værk ved at hjemføre Israeliterne til det forjættede Land. Fra Bjerget Nebo overskuede han de skjønne Marker ved Jordan og tog derpaa Afsked fra de Levendes Land, efterat han havde udkaaret **Josua** til sin Efterfølger, formanet det forsamlede Folk til at holde fast ved deres Fædres Gud og tilraadet Canaaniternes Udryddelse. Ved denne Forholdsregel vilde han forebygge Frafaldet til Afgudsdyrkelsen. Men neppe havde Folket under den tappre Josuas Anførsel overvundet Amoriterne og andre Stammer, førend det afstod fra Kampen og forlangte det erobrede Lands Fordeling. Denne fandt efter Moses' Anordning Sted imellem Efterkommerne af Jakobs 12 Sønner, saaledes at Josephs Sønner Ephraim og Manasse indtraadte i lige Dele, medens derimod Levis Efterkommere ingen bestemt Andeel fik, men kun nogle Stæder og Tienden af Jordens Afgrøde. Ruben, Gad og den halve Manasse valgte Slettelandet Østen for Jordan, de øvrige bleve anviste Plads Vesten for denne Flod.

Josua 1450.

§ 30. Men snart fik Israeliterne Aarsag til at fortryde, at de ikke havde fulgt deres Lovgivers sidste Raad. Endnu vare mægtige Folkefærd, som Ammoniterne og Philisterne ubetvungne og forbittrede dem Nydelsen af deres Besiddelse; blodige og ødelæggende Krige avlede Raahed og Vildfarelse; ja ikke sjelden glemte de den levende Gud, der havde reddet dem fra Trældom, og forfaldt til Afguderi, indtil Ulykker og Nederlag førte dem tilbage til bedre Indsigt. Da opstode heltemodige Mænd, der i seierrige Kampe sloge Fienderne og gjenoprettede Fædrenes Tro og de gamle Sæder. Disse føre i Bibelen Navn af **Dommere**. De berømteste af dem ere foruden Heltinden Deborah, Gideon, Jephta og Samson den Stærke. Men det var først Ypperstepræsten **Samuel**, en from og fædrelandsfindet Mand, hvem det lykkedes, atter at knytte det gamle Baand fastere

Samuel 1150.

imellem det israelitiske Folk og dets Gud, at vække Nationalaanden ved en glimrende Seier over Philisterne og paany at bringe den mosaiske Lovgivning i Anseelse. Fra de af ham stiftede Propheteskoler udgik de for Frihed, Religion og Dyd begeistrede Folketalere, som i Bibelen føre Navn af Propheter.

C. Det theokratiske Monarchi.

§ 31. Samuel havde vakt Nationalfølelsen og indgydt Folket Kraft, Selvtillid og Krigsmod. Men da hans Sønner ikke vandrede i Faderens Fodspor, men bøiede Retten, saa frygtede Israeliterne for atter at miste de tilkæmpede Goder og forlangte efter Nabofolkenes Exempel en Konge, der som bestandig Overhoved kunde føre dem til Kamp og Seier. Forgjeves søgte den alderstegne Ypperstepræst at faae dem til at afstaae fra dette Forlangende, der kom i Strid med den mosaiske Lovgivning, idet han med de mest afstikkende Farver skildrede dem de Lidelser og Undertrykkelser, som forestode dem under et kongeligt Regimente. Israeliterne holdt fast ved deres Mening, og Samuel salvede **Saul** af Benjamins Stamme til Konge. Saul var en Mand af et anseeligt Udvortes, tapper, krigskyndig og seierfæl i Marken; men da han ikke holdt sig strengt til Jehovahs Bud og lod haant om de mosaiske Love, saa blev han forkastet, og Samuel salvede Hyrdesvenden **David** af Judas Stamme. Nu kom den mørke Tungsindigheds Aand over Saul, som kun Davids Harpespil formaaede at mildne. Men deels af Misundelse over hans Krigsberømmelse i Kampen mod Philisterne, deels af en hemmelig Ahnelse om hans fremtidige Bestemmelse tilskyndedes Saul til at hade og forfølge Hyrdeynglingen. Under Farer og Trængsler undgik David alligevel sin Modstanders Efterstræbelser, og da endelig Saul, efterat have tabt et Slag imod Philisterne, i Fortvivlelse styrtede sig i sit Sværd, blev han anerkjendt som Konge af Juda og Benjamin, og 7 Aar sildigere (efterat Sauls Søn Isboseth var falden ved sine egne Folks Forræderi) ogsaa af de 10 andre Stammer.

Saul 1070.

§ 32. **Davids** Regering er den israelitiske Histories Glandspunkt. Ved lykkelige Krige udvidede han Riget mod Syd og Øst, hvor Euphrat dannede Grændsen; han gjorde den syriske Stad Damaskus til Skammel for sine Fødder og knækkede for bestandig Philisternes Magt; han erobrede Jebusiternes Hovedstad **Jerusalem** med den faste Borg Sion og udvalgte den til Residens og til Middelpunkt for Gudstjenesten. Derfor lod han Pagtens Ark bringe derhen og anordnede en høitidelig Cultus, hvorved Afsyngningen af

David 1050.

religiøse Sange eller Hymner (Psalmer), af hvilke han selv har digtet de fortrinligste, var en væsentlig Bestanddeel. Ham var det givet, at flette den lyriske Poesies Laurbærkrands i Kongekronen. Slutningen af hans Regering blev formørket ved et Oprør af hans elskede Søn
Salomo 1000. Absalon. — **Salomo** den Vise fuldendte Faderens Værk. Som David var stor i Krigen, saaledes glimrede han i Fredens Konster. Han prydede Hovedstaden med pragtfulde Bygninger og lod paa Bjerget Moria ved tyriske Konstnere og Bygningsmænd det herlige Tempel opføre, der formedelst dets Rigdom paa Forgyldning og Prydelser var Gjenstand for almindelig Beundring. Men Salomo afveg i mange Ting fra Moses' Love. Han drev Handel med nærliggende Folk og opbyngede derved umaadelige Skatte, som forhøiede hans Tilbøielighed til Pragt, Luxus og Vellyst; han lod komme Heste fra Ægypten og oprettede et Rytteri; han holdt sig et Harem af udenlandske Qvinder, hvem han tilstod deres Afgudstjeneste, medens han endog selv tog Deel deri. Saaledes bevarede hans høie Aand og hans beundrede Forstand ham dog ikke for Daarskab. Af den patriarchalske Tilstand var der fremgaaet et despotisk Monarchi med orientalsk Pragt og Yppighed, der laae som et tungt Aag paa Folket. Derfor vakte
Jerobeam. endnu under Salomos Regering den stridbare **Jerobeam** et Oprør. Dette blev vel undertrykt og Ophavsmanden nødt til at flygte til Ægyp-
Rehabeam. ten; men da Salomos Søn **Rehabeam** stred frem paa Faderens Bane og med Trudsel tilbageviste Folkets Fordringer om at han skulde give Slip paa Vilkaarligheden og formindske Beskatningens Tryk, da
975. faldt ti Stammer fra ham og valgte Jerobeam til Konge. Ikkun Juda og Benjamin bleve den retmæssige Herskerstamme troe.

D. Det deelte Riges Undergang.

§ 33. Ved Delingen opstod der 2, i Størrelse ulige Stater: det af 10 Stammer dannede Rige **Israel** eller **Ephraim** med Hovedstæderne Sichem og Samaria og det af de 2 Stammer bestaaende Rige **Juda** med Jerusalem. Da den sidstnævnte Stad havde Pagtens Ark i sin Midte og derfor af Leviterne og mange fromme Israeliter blev anseet som den sande Hovedstad, saa indrettede Jerobeam en ægyptisk Afgudstjeneste i Syden og Norden af sit Rige, en Synd, hvori alle hans Efterfølgere gjorde sig skyldige. En af de
900. ugudeligste af dem var Ahab, hvis Hustru Jesabel fra Tyrus indførte den skjændige phønicisk Baalsdyrkelse og rasede grumt mod alle dem, der ikke hyldede den. Ved hendes Datter Athalia, der var formælet med en Konge af Juda, blev den ogsaa forplantet til

dette Rige og begunstiget af Hoffet. Følgerne vare alskens Usselighed, Strid og Borgerkrige imellem begge Riger, der, for at tilfredsstille deres gjensidige Had, sluttede Forbund med fremmede Folk og til deres egen Fordærvelse aabnede disse Adgangen til deres Land. Propheternes Røster, der med dristig Frimodighed forudsagde Statens Undergang, naar Jehovahs Tilbedelse blev fortrængt af Afgudsdyrkelsen, løde forgjeves. Vel bevirkede **Elias'** Straffetaler Baalsdyrkelsens og det baaldyrkende Kongehuses Udryddelse, men Jehovah-Cultus'en vendte dog kun for en kort Tid tilbage; og da endelig Israel bukkede under for Assyrierne, og Kongerne af Juda endnu bestandig vedbleve i deres Forblindelse, da henviste **Esajas** til den tilkommende **Messias** som den eneste Frelser, og **Jeremias** deeltog allerede i de Lidelser, som Nebucadnezar bragte over Juda.

§ 34. Allerede var det ephraimitiske Rige Israel bleven skatskyldigt til Assyrierne. Men da Kong **Hoseas** sluttede et Forbund med Ægypten, for at befrie sig for den trykkende Byrde, rykkede **Salmanassar** med Hærmagt ind i Landet, erobrede Samaria og førte 722.
Kongen tilligemed Størstedelen af hans Folk i det **assyriske Fangenskab.** Fremmede Folk droge ind, og af deres Blanding med de tilbageblevne Israeliter opstod **Samariterne.** Juda blev gjort skatskyldigt af Assyrien. Men da dette Rige kom i Krig med Ægypten, sluttede Kongen af Juda sig til det sidste og negtede at betale Tribut.
Da drog **Sanherib** imod Jerusalem og beleirede den. Men endnu 720.
var Judas Time ikke kommen. I een Nat blev den assyriske Hær næsten aldeles tilintetgjort, og forfærdet forlod Sanherib Landet Det var først den seierrige **Nebucadnezar** af Babylon, hvem det lykkedes at gjøre en Ende paa den ved ny Afgudsdyrkelse besmittede Stat. Han 600.
erobrede Jerusalem, plyndrede Templet, førte Kongen og de fornemmeste Indvaanere til det Indre af sit Rige og lod sin Haand hvile tungt paa de Tilbageblevne. Dette bevægede den sidste Konge **Zedekias** til endnu engang at prøve Vaabenlykken; men det gik uheldigt. Nebucadnezar opbrændte Templet og Staden, myrdede Borgerne og førte tilsidst den blindede Konge tilligemed den største Deel af Folket i det 70-aarige, **babylonisk Fangenskab.** I Nøden vendte Jøderne sig 588.
atter til deres Fædres Gud og fandt Naade for hans Ansigt. Een af de Fangne, Propheten **Daniel,** kom i stor Anseelse og lindrede sine Brødres Skjebne. Efter nogle Decennier blev Babylon erobret af Perserne, hvorpaa Cyrus atter lod Jøderne drage tilbage til deres Hjem. 538.
Men kun en liden Deel vendte i Førstningen tilbage under Zorobabels Anførsel og lagde strax Haand paa Tempelbygningen Da de

imidlertid holdt Samariterne fra sig som Urene, saa søgte disse af Nationalhad paa alle Maader at forstyrre deres Forehavende. De udvirkede et Forbud imod den begyndte Bygning, som derfor først blev
515. fuldendt under Darius. Da Artaxerxes regerede over Persien,
460. droge nye Skarer, anførte af **Esra** og **Nehemia**, tilbage til Hjemmet, opbyggede Staden og gjenindsatte den mosaiske Lovgivning. Ulykken havde lært dem, at der kun var Frelse og Redning i fast Vedholden ved deres Fædres Tro; fra nu af skyede de derfor omhyggelig Afgudsdyrkelsen og enhver Berøring med de afgudiske Hedninger.

7. Mederne og Perserne.

§ 35. Mederne vare længe underkastede Assyrierne, indtil Cyaxäres, der beboede den af hans Bedstefader Dejoces byggede Fæst-
625. ning Ecbatana, forenede sig med Nebucadnezar til Assyriens Undergang. Det af Cyaxares grundede og ved Erobringer udvidede nymediske Rige blev snart saa mægtigt, at det kunde kappes med det babyloniske. Det regnede de stammebeslægtede Baktriere og de omkring Persepolis boende Persere til sine Undersaatter. Men allerede under Astyäges, Cyaxares' Søn, gik Herredømmet over Medien over til **Perserne**. Astyages havde formælet sin Datter med en Fyrste
Cyrus 560. over denne Folkestamme. Hendes Søn **Cyrus** stødte sin Bedstefader fra Thronen og blev Stifter af det persiske Rige. I en 30-aarig Regering underkastede denne sig de 2 mægtigste Stater, Babylonien og Lydien, og en Mængde mindre, deels frie, deels skatskyldige Folk. I Sardes, Lydiens Hovedstad, herskede dengang Kong **Krøsus**, der er bleven til et Ordsprog formedelst hans Rigdomme, næsten over alle Lilleasiens Folkefærd. Som Astyages' Bundsforvandte vilde han bevirke dennes Gjenindsættelse paa den mediske Throne og paaførte derfor Cyrus Krig. Skuffet ved et tvetydigt Orakelsprog satte han over Grændsefloden Halys, men led et fuldstændigt Nederlag og maatte i skyndsom Flugt drage sig tilbage til sin Hovedstad. Men Cyrus forfulgte ham, erobrede Sardes og gav Befaling til at lade den fangne Konge døe i Flammerne. Allerede sad Krøsus lænket paa Baalet, da Erindringen om den atheniensiske Viismand **Solon**, der engang advarende havde mindet ham om Lykkens Foranderlighed og Usikkerheden i alle menneskelige Ting, reddede ham fra Undergang. Overrasket ved Sandheden i Solons Sætning, at man ikke maatte prise nogen lykkelig førend hans Død, satte Cyrus den fangne Konge i Frihed, viste ham megen Agtelse og spurgte ved alle sine Fo-

retagender om hans Mening. — Herredømmet over Lilleasien med Indbegreb af de græske Kolonier paa Kysten var Frugten af Seieren over Krøsus.

§ 36. Med samme Held underkastede Cyrus sig det babyloniske Rige. Da Babylonierne i sikker Følelse af deres Stads Uovervindelighed feirede en Fest, og den udsvævende Kong Nabonnedus (Belsazar) haanende vanhelligede Jødernes indviede Kar, trængte Perserne, efterat have bortledet en Arm af Euphrat, igjennem Aabningen ind i Staden, dræbte Kongen og erobrede Landet. Derved kom ogsaa Syrien, Palæstina og Phønicien under Persernes Overhøihed, for hvem saaledes Veien til Ægypten stod aaben. Men et uheldigt Tog mod det vilde Bjergfolk, Massageterne, ved det kaspiske Hav bragte den seierrige Konge Døden, førend han kunde vende sine Vaaben mod den velsignede Nildal. Den mægtige Perserkonges Lig, hvis Scepter beherskede Folkene fra Middelhavet indtil Indus, var givet til Priis 529.
for en Qvindes, Massageter-Dronningen Tomyris' Haan.

§ 37. Ikkun 7 Aar regerede Cyrus' krigerske og voldsomme Søn **Kambyses**, Ægyptens Erobrer; men disse Aar vare uheldsvangre for Kambyses 529-521.
Nilbeboerne saavelsom for Perserne. Den ulykkelige Kong Psammenit (§ 22) endte sine Dage som Fange i Nærheden af Susa, den af Cyrus grundlagte nye Hovedstad i Persien, efterat han havde seet sit Folks Mishandling og sine Børns Forhaanelse, og Perserne beklagede to Krigshæres Undergang i Libyens Sandørkener, da Kambyses vilde erobre Æthiopien og den paa Oasen Sivah grundede, urgamle Præstestad Ammonium (der havde den væderhornede Jupiter Ammons Tempel til Middelpunkt). Kongens hurtige Død, der hidrørte fra en tilfældig Saarelse ved hans eget Sværd, blev ved det undertrykte Folks Had tilskrevet de ægyptiske Guders Hevn over deres vanhelligede Templer og Helligdomme (især at han lod Oxen Apis dræbe).

§ 38. Efter en kort Regering af en Magier, der udgav sig for at være en yngre Broder til Kambyses (Pseudo-Smerdes), blev Darius Hystaspis 521-485.
Cyrus' Svigersøn **Darius** (Hystaspis' Søn) ved nogle persiske Stormænds Valg sat paa Thronen, som han beklædte i 36 Aar ikke uden Berømmelse. Han deelte sit Rige i 20 Satrapier (Statholderskaber) og ordnede Skattevæsenet; han førte ligesom sine Forgængere store Krige og udvidede sit umaadelige Riges Grændser i Indien, i Nordafrika og i Scythiens raae Steppelande. Men hans Vaaben vare ikke altid seierrige, de scythiske Nomader ved Nedre-Donau vege til-

bage med deres Hjorde og Telte og gave deres øde Marker til Pris for Fienderne, der af Mangel paa Næringsmidler snart vare Undergangen nær og selv paa Tilbagetoget maatte have forsmægtet ved Donauens Bredder, naar de græske Fyrster, hvem Broens Bevogtning var betroet, havde (som Miltiades raadede Athenerne) kunnet blive enige om dens Afbrydelse. Heldigere var Darius i at bekæmpe de Oprør, der udbrøde i hans Rige. Babylon, der vilde gjøre sig frit, blev haardt straffet for sit Frafald (Zopyrus); og ogsaa Milet og de græske Stæder i Lilleasien maatte i haard Trældom bøde for deres Held i Begyndelsen (§ 60).

B. Den græske Verden.

Geographisk Oversigt.

I. Det hellenske Fastland.

1. Nord-Grækenland indeholder **Epirus** og **Thessalien.** Hlint er et vildt Bjergland, beboet af forskjellige, mest pelasgiske Folk. I Syd Molosserne med Hovedstaden Ambrakia (Arta) ved Bugten af samme Navn. I Nord, paa den macedoniske Grændse Dodona med et fra gammel Tid ærværdigt Zeus-Orakel. Mere nordlig ved Søkysten Epidamnus (Dyrrhachium), en korinthisk Koloni. — Thessalien er indesluttet af forskjellige Arme af Pindusbjergkjæden, med frugtbare Sletter og fede Marker, egnede til Hesteavl. Det gjennemstrømmes af Floden Penæus (Salambria), hvis Bredder nær ved Udløbet danne den ved sine Naturskjønheder berømte Dal Tempe imellem Bjergene Olympus og Ossa.

Af Stæderne mærkes Larissa ved Peneus, den gamle pelasgiske Hovedstad, Iolkos og Lamia ved to Bugter; Pharsalus og ikke langt derfra Cynoscephalæ (Hundehoveder), berømte ved de der holdte Slag. Thessalien blev beherskет af ridderlige Adelsfamilier, der tjente i Hæren som Rytteri. Den sydlige Bjergkjæde hedder Ötabjergene: imellem disses Fod og Havbugten ligger en smal Kløft, der danner den eneste naturlige Indgang fra Thessalien til Hellas. Dette er det berømte Pas Thermopylæ. Macedonien, der ligger Nord for Thessalien, hører ligesaalidet som det længere mod Øst liggende Thracien til Grækenland.

2. **Mellem-Grækenland** eller **Hellas.** I Øst indtil Forbjerget Sunium er Hellas gjennemskaaret af Ötas Arme; af disse ere i Attika de mest bekjendte: Pentelikus for dens Marmor, Hymettus for dens Honning og Laurion for dens Bjergværker. Andre Grene gaae fra Epirus i sydøstlig Retning og danne de i Religionscultus'en som Musernes Sæde berømte Bjerge Parnassus, Helikon og Cithæron. Af Floderne ere Achelous og den i Søen Kopais sig udgydende Cephisus de største.

Ved Athen flyder den lille Flod Ilisus. Hellas deles i følgende Stater: A) Attika (paa den peloponnesiske Krigs Tid 500,000 Indvaanere, deriblandt 40,000 Slaver) med Hovedstaden **Athen** (hvis bedste Havn hed Piræus) med Eleusis, berømt ved den hemmelighedsfulde Religions-Cultus (Mysterier) og med Valpladsen paa Marathons Slette. Lige overfor Athen i det saroniske Hav ligger den folkerige Ø Ægina, udmærket ved sin høie Cultur, sin Skibsfart og sin Konstsands, hvor de første Mynter bleve prægede, og den ved Søslaget bekjendte Salämis. B) Bøotien med Hovedstaden Theben med de syv Porte, Havnstaden Aulis og de ved Slag bekjendte Stæder Platææ (479), Koronea (447, 394), Leuktra (371) og Chæronea (338). C) Phocis med den hellige Stad **Delphi**, der udmærkede sig ved det berømte Apollo-Orakel, Kilden Kastalia og Staden Elatea. D) Doris, et lidet, vildt Bjergland, Doriernes Stamsæde. E) Lokris. Der var tre Provindser af dette Navn: a) det opuntiske med Staden Opus ved Euripus, b) det ozoliske ved den korinthiske Havbugt med Søstaden Naupaktus (nu Lepanto), c) det epiknemidiske, ikke langt fra Passet Thermopylæ. F) Ætolien med Hovedstaden Therma. G) Akarnanien med Forbjerget Actium (Slag 31). Igjennem den lille Provinds H) Megäris (med Staden Megara) kommer man til den af den korinthiske og saroniske Havbugt besyllede Isthmus (Landtunge) ved Korinth, som forbinder Hellas med Halvøen

3. **Peloponnes** (Morea). Denne tredie Hoveddeel af Grækenland er gjennemskaaret af flere Bjergstrækninger; de betydeligste af disse ere Taygetus i Laconien, der løber ud i Forbjerget Tænarum, og Arcadiens Bjerghøider, hvor de to største Floder udspringe, Alpheus i vestlig og Eurotas i sydlig Retning. Peloponnes indeholder følgende Stater:

A) Achaia ved den korinthiske Havbugt med Patræ, Ægium og 10 andre Stæder. Sildigere hørte ogsaa det gamle Sicyon og den herlige Stad Korinth med den faste Borg Akrokorinth dertil.

B) Argölis med Hovedstaden Argos og Agamemnons urgamle Herskersæde Mycenæ og Tirynth (Cyklopmure). Andre Stæder ere: Epidaurus, Trøzene. Nemea (nemeiske Lege) og Nauplia ved den argolíske Havbugt. C) Laconien med den berømte Hovedstad **Sparta** (Lacedæmon), ikke langt fra Eurötas, med Havnen Gytheum og Staden Helos (Heloter) i den laconiske Bugt. D) Messenien med Bjergfæstningen Ithöme, den af Epaminondas byggede Hovedstad Messene og Søstaden Pylos (Navarino). E) Elis med Hovedstaden af samme Navn og den berømte Slette ved Olympia, hvor de i Aaret 776 begyndte, olympiske Lege hvert fjerde Aar bleve feirede, og hvor Zeus' Tempel og hans af Phidias forfærdigede Billedstøtte samt mange andre Konstværker fandtes.

F) Arcadien, beboet af et Hyrdefolk, der som Schweizerne traadte i fremmed Krigstjeneste for Sold. Foruden de gamle Stæder Mantinea (Slag 418, 362 og 267) og Tegea var her endnu den af Epaminondas anlagte

Megalopölis. — Peloponnes saavelsom det øvrige Grækenland er rigt paa Bugter og Søhavne.

II. Øerne.

De vigtigste Øer i det vestlige (ioniske) Hav ere: Korcyra (Korfu) med korinthisk Befolkning, Ithăka (Odysseus' Hjem), Cephalonia og Zakynthus (det spanske Sagunts Moderstad); i det sydlige Hav: Cythēra, berømt ved Venusdyrkelsen, Kreta (Kandia), der paa Homers Tid talte 100 Stæder, Rhodus (Kolos) og Cyprus. Rigest paa smaae og store Øer var det østlige, ægeiske Hav, hvis Navn Archipelagus derfor ogsaa bruges til at betegne et Øhav.

Lige overfor Hellas, kun adskilt derfra ved Euripus, ligger den store Ø Euboa (Negropont) med Stæderne Chalcis og Eretria. Den første Øgruppe østlig for Peloponnes førte Navn af Cykladerne, fordi de laae i en Kreds (Cyklos). Af dem ere Delos, Paros (Marmor) og Naxos de vigtigste. Længere mod Øst støder man paa de adspredt liggende (sporadiske) Øer, hvoraf de nordligste, Lemnos, Samothrace, Thasos og Imbros, især ere vigtige formedelst gamle Religionsskikke, og de østlige, nærmest ved Lilleasiens Kyst, formedelst deres Størrelse og Frugtbarhed saavelsom for Beboernes Cultur og Rigdom. Til de sidste høre Lesbos med den meget berømte Stad Mitylene; Chios (Viin); Samos (Philosophen Pythagoras' Fødested); Kos (Maleren Apelles' og Lægen Hippokrates' Fædreland), og endelig den lille Ø Patmos, bekjendt som Evangelisten Johannes' Opholdssted.

I. Grækenland før Perserkrigene.

1. Den pelasgiske Urtid.

§ 39. Som Grækenlands ældste Indvaanere nævnes **Pelasgerne**, der sandsynligvis vare udbredte over hele Landet, ihvorvel vi kun med Sikkerhed vide at de beboede Thessalien og Arcadien. De vare et agerdyrkende Folk og dyrkede derfor i Særdeleshed Demeter (Ceres) og Dionysos (Bacchus), hvis Cultus siden kan være fortsat som lønlig Dyrkelse (Mysterier). Paa orientalske Indretninger synes den Angivelse at hentyde, at enkelte Kolonister i den allerældste Tid fra Østerland vare vandrede ind i Grækenland og havde nedlagt Spirerne til en høiere Cultur.

Saaledes bliver Grundlæggelsen af Borgen Cekropia, den ældste Deel af Athen, tilskrevet Ægypteren Cekrops, Opførelsen af den thebanske Borg Kadmea Phønicieren Kadmus, der ogsaa skal have meddeelt Pelasgerne Bogstavskriften og andre Opfindelser af hans Landsmænd. I Peloponnes skal Ægypteren Danaus med 50 Døttre (Danaider) og Phrygieren Pelops, den af Guderne forhadte Tantălus' Søn, have nedsat sig. Af Pelops udleder man Halvøens Navn (Pelops'-Ø), og hans Efterkommere arvede efter ham og hans Fader det ugudelige Sindelag, der drev dem til de i Grækernes Digtninger saa mangfoldigen behandlede Rædselsgjerninger.

De mægtige, af store Ovaderstene uden Muurkalksforbindelse bestaaende Cyklopmure i Peloponnes og paa andre Steder synes ligesom de ægyptiske og indiske Værker af Bygningskonsten at hentyde paa en mægtig Præstestand.

2. Hellenernes mythiske Heltealder.

§ 40. I det pelasgiske Urfolks Sted traadte sildigere de stridbare **Hellenere.** Da man intet Sikkert veed om disses Nedstammelse og Ankomst, saa har man formodet, at de ikke have været nogen særegen Folkestamme, men den krigerske Deel af Pelasgerne selv, og at saaledes den hellenske Ridderstand har styrtet det pelasgiske Præsteskab. Den hellenske Dyrkelse af Zeus og de olympiske Guder fortrængte nu ogsaa den pelasgiske Naturreligion. Hellenerne (hos Homer Achæer) deeltes i tre Stammer: **Dorier** (i Peloponnes), **Jonier** (i Attika, paa Øerne osv.) og **Æolier** (Bøotien og andensteds). Den ældste Historie knytter sig til enkelte Helte og Heros-Slægter, der ved at bekæmpe fiendtlige Røvere, ved at nedlægge vilde Dyr og ved at grunde Stæder og Almeenvæsen befordrede Landets Civilisering. De mest bekjendte af disse ere Herkules' Arbeider og Theseus' Tog til det havbeherskende Kreta, for at dræbe den menneskeædende Minotaurus.

§ 41. Med Tiden forbandt nogle af disse Heroer sig med hverandre til fælles Foretagender. Et saadant var den i den græske Poesi saa ofte behandlede Krig af de Syv mod Theben, hvor der herskede en ligesaa ugudelig Slægt som Tantalus' i Argolis. De 7 Helte omkom og de fiendtlige Tvillingbrødre (Eteokles og Polynices) dræbte hinanden gjensidig. Da hevnede de Syvs Sønner deres Fædres Død paa Thebanerne i Epigoner- (Efterkommer-) Krigen.

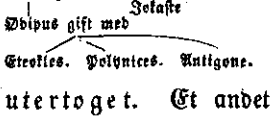

§ 42. Argonautertoget. Et andet fælles Foretagende er det i den græske Sagnkreds og Digtning vidtberømte Argonautertog, som Thessalieren **Jason** fra Jolkos af i Forbindelse med de 1250.

berømteste Helte paa hans Tid, Herkules, Theseus (fra Athen), Kastor og Pollux (Lacedæmoniere), Peleus (Achilles' Fader, fra Thessalien), Sangeren Orpheus og flere andre, paa Skibet Argo foretog til Landet Kolchis (ved det sorte Havs Østkyst), for der at hente det gyldne Skind (Væderskind), som en thessalisk Kongesøn Phrixus for mange Aar siden, efter en lykkelig tilendebragt Flugt med sin Søster Helle (deraf Hellespont), havde ophængt sammesteds og som blev bevogtet af Drager. Ved Hjælp af Troldqvinden Medea fuldførte Jason Foretagendet. Men paa Tilbageveien havde Argonauterne mangehaande Farer og Eventyr at bestaae.

1184. § 43. Trojanerkrigen. Den mest bekjendte Begivenhed i Grækenlands heroiske Tid, der allerede vidner om en mere fremskreden Dannelse, er den i Sagnhistorien, Poesien og Konsten saa forherligede Trojanerkrig. I Ilium eller Troja, paa Lilleasiens Nordvestkyst herskede Kong Priamus over et rigt, dannet Folk. Hans Søn **Paris** bortførte den skjønne **Helena**, den lacedæmoniske Konge **Menelaos'** Gemalinde, der havde ydet ham Gjæstevenskab hos sig. Den fornærmede Ægtefælle opbød da de græske Fyrster til et Hevntog, der ogsaa strax kom i Stand under Anførsel af **Agamemnon** fra Mycenæ, en Broder til Menelaos, og under Bistand af Grækenlands berømteste Helte (**Achilles** og hans Ven Patroklus fra Thessalien; den snilde Odysseus (Ulysses) fra Øen Ithaka; Diomedes fra Argos; Ajax (een fra Lokris og een fra Salamis), den gamle Nestor fra Pylos og mange andre). Fra Aulis af, hvor Agamemnon helligede sin Datter Iphigenia til Offer for Diana, sejlede Hæren paa en stor Flaade til den asiatiske Kyst, men fandt i Trojanerne saa tappre Modstandere, i Særdeleshed i Priamus' Søn **Hektor** og i **Æneas**, at Staden først efter en tiaarig Kamp ved Odysseus' List kunde erobres og ødelægges. De fleste Trojanere faldt i Striden eller ved Ødelæggelsen, de øvrige bleve fordømte til et sørgeligt Slaveri. Men ogsaa Seierherrerne udstode megen Gjenvordighed. Achilles, Patroklus og andre fandt en tidlig Grav i Ilium; Agamemnon blev efter en mislommelig Hjemreise myrdet paa hans Gemalinde Klytæmnestras Anstiftelse og Odysseus, af Stormene dreven ud af sin Kurs, foer i 10 Aar om imellem ubeboede Strande, Øer og Have, inden det forundtes ham, at gjensee sin Hustru Penelope og sin Søn Telemach og at rense sit Huus for de overmodige Beilere.

§ 44. Epos'et eller **Heltedigtet.** Trojanerkrigen er af mindre Betydning for Historien end for Poesien, fordi Heltenes Kampe og de Tilbage-

vendendes Omflakken dannede to Sagnkredse, der hyppigen valgtes som Stof for den episke Digtning. Den første og største Digter, der benyttede Sagnene om denne Krig til et udødeligt Værk, var **Homer**, om hvis Liv man veed saa c. 1000.
lidet, at syv Stæder stredes om Æren for hans Fødsel. De to store Heltedigte, som gaae under hans Navn, ere **Iliaden**, hvori Kampene for Troja skildres, og **Odysseen**, der besynger Odysseus' og hans Reisefællers Skjebner og Eventyr paa deres Omflakken; ja endog et komisk Heltedigt, hvori Musenes og Frøernes Kamp fremstilles paa lignende Maade, som hist de græske og trojanske Heltes Kampe, tilskriver man ham (Batrachomyomachi). Men da Skrivekonsten endnu paa hans Tid var ubekjendt i Grækenland, saa bleve disse Digte i Begyndelsen forplantede fra Mund til Mund og foredragne og lærte udenad af Sangere (Rhapsoder). Selv efter deres skriftlige Optegnelse bleve de endnu indprægede i Ungdommens Hukommelse og benyttede som Middel til at vække Patriotisme, Religiøsitet og Skjønhedssands. Efter Homers Forbillede digtede Homeridernes Sangerskole en Række af lignende Epopeer, for hvilke de lagde de øvrige, med Trojanerkrigen forbundne Heltesagn til Grund; og da disse vare udtømte, grebe de saakaldte cykliske Digtere til andre Gude- og Helte-Myther, for i Fortællinger at fremstille dem i lignende Form og i det samme Versemaal, som fremdeles blev brugeligt for alle episke Digte (Hexameter). Ja selv philosophiske Lærdomme om Verdens Tilblivelse bleve dragne ind i Kredsen. I denne Art er den ældste Digter **Hesiods** Theogoni, som vi endnu have, det betydeligste Værk. Af de 900.
øvrige ere kun ringe Fragmenter og Anthydninger tilbage. Dette sidste Slags førte da til Læredigtningen (didaktisk Poesi), hvori den samme Hesiods „Værker og Dage" ere det ældste Mindesmærke. — Omtrent 1000 Aar efter Homer besang den romerske Digter **Virgil** Trojanerhelten Æneas' Skjebne (i Æneiden), denne maatte udstaae lignende Storme under en lignende Omflakken som Odysseus, indtil han endelig nedsatte sig i Latium og ved sin Forbindelse med Kongedatteren Lavinia blev Romernes Stamfader. (§ 115. 186). Ogsaa i Middelalderen have tydske og ælske Digtere behandlet dette Stof.

3. Doriernes Vandringer.

§ 45. Strax efter Trojanerkrigen indtraadte store Rystelser og Statsomvæltninger i Grækenland; nye Folkeslag fortrængte de gamle fra deres hidtil havte Bopæle, disse kastede sig over andre Stammer, indtil tilsidst de Svagere besluttede sig til at vandre ud og grundlagde Kolonier hinsides Havet. Den betydningsfuldeste af disse Vandringer var Doriernes Tog til Peloponnes under Herkules' Efterkommere (deraf Heraklidernes Tilbagekomst). Ved denne Begivenhed blev hele Peloponnes' Skikkelse forandret derved, at det haardføre Bjergfolk, Dorierne, opnaaede Herredømmet over Halvøen istedetfor den hidtilværende ioniske (achæiske) Befolkning. Kun det nordlige Landstrøg, Achaia, og det midterste Bjergland, Arcadien,

beholdt deres gamle Befolkning. Dorierne erobrede efterhaanden Argolis, Laconien, Messenien, Korinth, og hinsides Isthmen Megaris. De gjorde endog et Indfald i Attika og truede Athen,
Kodrus 1068. men bleve dog her ved den athenienſiske Konges, **Kodrus'** Offerdød nødte til et Tilbagetog. De gamle Beboere af Peloponnes maatte friste eet af tre som deres Skjebne. De dristigste og kraftigste vandrede ud og i Forbindelse med attiske Stamfrænder grundlagde de efter nogen Tids Forløb paa Lilleasiens Kyst og paa Øerne Chios, Lesbos og andre de ioniske Kolonier, der snart ved Skibsfart, Handel og Industri opnaaede en Velstand og Cultur, der langt overgik Moderlandets. De Tilbageblevne underkastede sig for en Deel frivillig Dorierne, da bleve de gjorte skatskyldige og udelukkede fra al Andeel i Statsforvaltningen, men beholdt deres frie Eiendom. (I Laconien kaldtes de **Perioker** (Landbeboere) eller Lacedæmonier, i Modsætning til de doriske Spartiater). Bleve de derimod med Vaaben i Haand tvungne til Underkastelse, stilledes de lige med Livegne og Slaver (**Heloter**).

(I de nærmest paafølgende Aarhundreder bleve de fleste Kolonier grundlagte, hvorfor vi her sammenstille de vigtigste efter deres geographiske Beliggenhed).

4. De græske Kolonier.

§ 46. Paa Øerne og paa det middellandske og sorte Havs Kyster anlagde Grækerne Plantestæder (Kolonier) i en saadan Mængde, at deres Antal henved Aaret 600 beløb sig til 250. Snart vare Krige, snart indre Partistridigheder, snart en for stor Folkemængde, men sildigere fornemmelig Handelsinteresser Grunden til at en Deel af Borgerne i en eller anden græsk Stad med Hustruer og Børn forlode deres Hjem og nedsatte sig paa et gunstig beliggende Sted i et fremmed Kystland. Plantestæderne stode i et Blodsfrændskabs Forhold til Moderstaden (Metropolen), men vare aldeles frie og selvstændige. De bibeholdt Moderstadens Sæder og Religionsskikke og ærede dem med barnlig Pietet, men de indtraadte ikke i noget Afhængighedsforhold til den, som Romernes eller den nyere Tids Kolonier. De betydeligste vare følgende:

1. Paa Lilleasiens Kyst. De første Nybyggere paa denne Kyst vare Æolierne (fra Bøotien), der grundede Bopæle deels paa de nordlige Øer, Lesbos og andre, deels paa det ligeoverfor liggende Fastland Mysien og Troas (hvor tidligere Iliums eller Trojas Gebeet var). Antallet paa de sidste beløb sig til tolv.

Vigtigere vare de mod Syd beliggende, ioniske Kolonier, der ligeledes talte tolv Stæder, som vare forenede til et Forbund og blomstrede ved Handel, Konstflid og Velstand. De betydeligste af dem ere: Milet, Ephësus (Dianatempel), Kolophon, Phocæa, Teos (Anakreons Fødested) og andre, ogsaa Smyrna sluttede sig til dem, og Samos og Chios regnedes

dertil. Forbundets Tempel, hvor de holdt deres Raadslagninger, stod paa Forbjerget Mycäle; Olie og Viin vare Hovedfrembringelserne. Endnu sydligere laae de sex doriske Plantestæder, der ligeledes udgjorde et Forbund, med Halicarnassus (Herodots Fødestad) og Øerne Rhodus og Kos. De fleste af disse Kolonier anlagde atter Plantestæder, ja Milet alene var Metropol for 80 Datterstæder, der for største Delen laae paa Kysten af det sorte Hav (Pontus Eurinus).

2. Paa Kysterne af Propontis (Marmora-Havet) og Pontus Eurinus (det sorte Hav). Heraklea i Bithynien (grundet af Megara), Sinope (milesisk), som atter anlagde Kerasunt (Kirsebær) og Trapesunt. — Phasis i Landet Kolchis (milesisk), Tanais ved Don og Olbia ikke langt fra Mundingen af Dniepr i det sydlige Rusland (begge milesiske). Byzanz, anlagt af Megarerne, Cyzikus og Abydus (milesisk). Disse Stæder drev betydelig Handel med Landets Produkter, som de tilbyttede sig af de uciviliserede Folk, saasom Pelsværk, Huder, Uld, og med saltede Fisk. Deres Stæders Omgivelser vare meget smukt anlagte og lignede store Haveanlæg.

3. Paa Thraciens og Macedoniens Kyst. Abdera, anlagt af de for Cyrus flygtende Borgere fra Teos; Amphipolis (athenienſisk). Imellem begge lod Kong Philip af Macedonien sidenefter bygge Staden Philippi, hvor der var Guldbjergværker. (Slag 42 før Christus). Stagira, Philosophen Aristoteles' Fødested; Olynthus og Potidæa (korintisk) paa Halvøen Chalcidike.

§ 47. 4. I Nedreitalien og paa Sicilien. I Nedreitalien var der saa stort et Antal græske Plantestæder, at Beboerne i det Indre af Landet talte Græsk og at man kaldte hele Landet Storgrækenland. Hvor mange Hindringer der end lagdes de græske Kolonier i Veien af de vilde Indvaanere, de sørøverske Tyrrhenere og Karthagerne, der høist ugjerne saae den fremmede Handel, saa opnaaede de dog en Velstand, en Cultur og en Sømagt, der kun stod lidet tilbage for de lilleasiatiske Plantestæders. Med utrættelig Flid skabte de kunstige Havne og forvandlede den udyrkede, ofte sumpige Grund til blomstrende Marker og Haver. Tarentum (lacedæmonisk) med en udbredt Handel og store Rigdomme, Metapontum (achæisk), Sybaris, hvis Rigdom førte Borgerne til en Blødagtighed, en Yppighed og et Vellevnet, der er bleven til Ordsprog. Efter dens Ødelæggelse ved de haardføre og til et tarveligt Liv vante Indvaanere af Kroton 510 (hvor det Forbund havde Herredømmet, der var stiftet af Pythagoras og udmærkede sig ved Medlemmernes Fællesskab i Eiendom og ved en paa Mathematik og Naturvidenskab grundet, hemmelighedsfuld Lære), blev af Athen Staden Thurium anlagt nær ved samme Sted. Lokri, stor ved Zaleukus' Love (660), der gik ud paa at begrunde en streng sædelig Vandel, enfoldig Levevis og moralsk Tænkemaade. Kumæ, den ældste Plantestad i Nedreitalien og Metropol for Neapolis (Parthenope), berømt ved Sibylles Orakel. — Paa Sicilien Messene (Messina, grundlagt af de doriske Messeniere). Katana (ionisk) (Charondas, Lovgiver ligesom Zaleukus).

Syrakus (korinthisk) med to fortræffelige Havne, udmærket ved Handel, Sømagt og Rigdom. Agrigent i en for Korn-, Olie- og Viin-Avl frugt-

bar Egn, en rig, konstelskende og pragtfuld Stad (Jupiter-Tempel), der omtrent 560 kom under den grusomme Tyran Phalaris' Herredømme. Selinus, Segeste og flere andre.

5. I Afrika, Spanien og Gallien. Cyrene i et vandrigt, frugtbart, bølgeformigt Land, nær ved det nuværende Tripoli (dorisk). Vidtløftig Handel tillands (Ægypten, Nubien) og tilsøes med Korn, Vin, Olie, Syhfrugter, Safran og især med det som Krydderi yndede Silphium; herved erhvervede Cyrenæerne saa store Rigdomme, at de tilsidst henfaldt til Luxus og Vellevnet. Massilia (Marseille) i Sydgallien, grundet af den ioniske Stad Phocæas Indvaanere, der flygtede for Cyrus' Hær, forvandlede den stenede Grund til Vin- og Oliven-Haver og dreve en meget udbredt Handel. Staden var i Særdeleshed berømt for dens fortræffelige, republikanske Forfatning og formedelst dens Indvaaneres Huuslighed, Sædelighed, Maadehold og Dannelse. Saguntum i Spanien (anlagt af Zakynthus) var stor ved Handel som ved den Friheds- og Fædrelands-Kjærlighed, som den i den anden punisse Krig lagde for Dagen.

5. Hellenerdømmet.

§ 48. Grækenland udgjorde aldrig een Fællesstat, men spaltedes i en Mængde uafhængige Smaastater, af hvilke fra Tid til anden den mægtigste udøvede en overveiende Indflydelse eller et Formandskab (Hegemoni). Saaledes Sparta, Athen, Theben. Men Sprog, Sæder og religiøse Indretninger forenede alle Stammer til een Nation, der i Modsætning til de øvrige Folk, der betegnedes med Fællesnavnet **Barbarer**, kaldte sig **Hellenere**. En høi Grad af Modtagelighed for Dannelse hævede Grækerne, især den ioniske Stamme, til et Culturtrin, der aldrig siden fandt sin Lige; Frihedssands førte dem til at begrunde mange uafhængige Republiker, til hvilke de i Begyndelsen klamrede sig med patriotisk Begeistring og som de forsvarede med deres Hjerteblod, indtil Parti-Raseri qvalte de ædlere Følelser; Livlighed og Flid avlede almeen Velstand, og et smukt Land under en evig smilende Himmel skabte Livsglæde og et glad Sind. Simpelhed bevirkede, at man kun behøvede lidet; Nøisomhed med det, som den frugtbare Jordbund og det heldig beliggende Land uden stor Anstrengelse ydede, forjog Tilværelsens Sorger og Bekymringer og tillod enhver i sig at optage de af Poesi, Konst og Videnskab flydende, aandelige Nydelser. Lige overfor et saa herlig begavet Folk maatte alle Udlændinge synes raae og barbariske.

§ 49. De Indretninger og Anstalter, der vare fælles for alle hellenske Stammer, hang sammen med Religionen. Dertil hørte først og fremmest det til Templet i Delphi knyttede **Amphiktyoner-Forbund** eller Tempelforeningen, hvortil tolv græske Stater skikkede Afsendinge og hvis Øiemed var, at beskytte Nationalhelligdommen i Delphi og at styre Krigens ødelæggende Virkninger; dernæst det delphiske **Orakel**, der efterhaanden fordunklede og fortrængte de andre lignende Anstalter. Ved alle vigtige Foretagender blev den delphiske Apollo spurgt til Raads, hvorpaa en i Begeistring henrykt Præstinde, Pythia, fra sin Trefod meddeelte Svar i dunkle, ikke sjelden tvetydige Udsagn. Et tredie Baand, som omslyngede alle græske Stater og Stammer, var **Festlegene**, hvoraf der gaves mange, saasom de pythiske (i Delphi), de istmiske, nemeiske og andre. Dog vare ingen saa berømte som de **olympiske**, der (fra 776) hvert fjerde Aar feiredes paa Sletten ved Olympia i Elis. De bestode i Særdeleshed i Væddeløb, Brydning, Diskus-Kastning og Vognløb, og den Krands af Oliegrene, der blev rakt Seierherren, gjaldt for en misundelsesværdig Ære, der ikke blot forherligede Modtageren, men hele hans Slægt og hans Fædrenestad. Man befattede sig ogsaa med Værker af Konstnere, Digtere og Skribenter. Ja ifølge et meget almindeligt Sagn skal Herodot, Historiens Fader, sammesteds have forelæst den første Bog af sit Værk og derved have ansporet den største af alle Historieskrivere, Thucydides, til Efterfølgelse. Den olympiske Zeus' Tempel og denne Gudekonges kolossale Statue, der var belagt med Guld og Elfenbeen og forfærdiget af Phidias, hørte til de skjønneste Prydelser af den græske Konst. Den store lyriske Digter **Pindar** 500.
fra Theben forherligede ved sine udødelige Oder Seierherrerne i Festlegene.

(Det 600 Fod lange Stadium tjente til Væddeløb; Hippodromen til Vognløb. Elis blev betragtet som hellig Stat og derfor ikke bekriget).

6. Lykurgs Lovgivning og de messeniske Krige.

§ 50. Ved Vandringen og under de nye Forhold vare Doriernes gamle, enfoldige Sæder efterhaanden udartede; en ukrigersk Aand truede med at trænge ind, og Uorden forvirrede Staterne. Dette bragte en patriotisk Spartaner af kongeligt Blod, **Lykurgus**, 884.
paa det Forsæt, at forskaffe sin Fædrenestad Overvægten over de andre Stater ved at fornye og fast begrunde de gammeldoriske Bestemmelser. Han begav sig derfor til Øen Kreta, der var berømt for sine gode Love og hvor der levede doriske Indvandrere med de oprindelige Sæder og Indretninger, gjorde sig bekjendt med de derværende Forhold

og gav da efter sin Hjemkomst Spartanerne den mærkværdige Forfatning, hvis Grundtræk ere følgende:

a) Statsindretning. Statsmagten var i Doriernes Hænder, der uden nogen videre Beskæftigelse blot lagde Vind paa Vaabenøvelser, førte Krige og styrede Staten. I Folkeforsamlingen valgte de Senatorerne eller Oldinge-Raadet (Gerusia), der varetog Regeringen og Retspleien, og de 5 Ephorer, der i Begyndelsen kun vare Politi-Embedsmænd, men siden tilreve sig al Magten. Senatet bestod af 28 idetmindste 60-aarige Oldinge; Forsædet der førte de to spartanske Konger, der maatte være af Heraklidernes Stamme og hvis Værdighed følgelig var arvelig. Hjemme besade disse mindre Magt end Ære, i Krigen derimod vare de stedse Anførere og befalede uindskrænket. Hele Forfatningen var grundet paa Eiendommelighed. Derfor blev alt Land i Laconien fordeelt saaledes, at de 9,000 spartanske Familier fik lige saa mange egne, udelelige og efter Førstefødsels-Retten arvelige Godser, og de 30,000 Periøke-Familier ligeledes bleve forsynede med egne Godser af mindre Omfang, imedens Heloterne intet fik, men som livegne Tjenere og Daglønnere dyrkede de grundadelige Dorieres Godser og afleverede en bestemt Deel af Afgrøden i Korn, Viin, Olie og deslige til de spartanske Forraadshuse.

§ 51. b) Leveviis. Dorierens Rettigheder hvilede mindre paa hans Fødsel end paa hans Opdragelse, hvilken derfor Staten overtog ganske. Svagelige eller vanføre Børn bleve udsatte strax efter Fødselen, de sunde bleve, naar de havde fyldt det 6te Aar, fjernede fra Hjemmet og opdragede offentlig. Denne Opdragelse var især beregnet paa at hærde Legemet og fremkalde physisk Sundhed og Kraft, derfor udgjorde de gymnastiske Øvelser i Turneeranstalterne (Palæstrer), hvori ogsaa Pigerne toge Deel, den vigtigste Deel af samme. Dog blev ogsaa Forstanden dannet, hvisaarsag Spartanernes List og Snildhed ikke var mindre berømt end deres Tales kjærnefulde Korthed (laconisk). Kun Gemyt og Phantasi fandt ingen Opmuntring, hvorfor ogsaa Videnskab og Poesi hverken paaskjønnedes eller pleiedes i Sparta. Selv den doriske Konst udmærkede sig kun ved uhyre Kraft, ikke som den ioniske ved Skjønhed og Grazie. Den mandlige Deel af Folket affondrede sig efter sin Alder i Bordselskaber, afpasede efter de fælles Maaltider (Syssitier), saaledes at der sædvanlig sad 15 ved eet Bord. Disse Maaltider vare høist simple og tarvelige og bleve bekostede af Heloternes Produkt-

Afleveringer. Den saakaldte sorte Blodsuppe og et Bæger Viin udgjorde Hovedbestanddelen derved. Luxus og Blødagtighed skulde paa alle Maader undgaaes, hvorfor Husene ogsaa vare ganske raae og uden al Bequemmelighed, idet man ved at bygge dem kun turde bruge Øxen. Derfor vare ogsaa alle Penge forviste fra den daglige Samfærdsel, for at ingen skulde have Midler til at forskaffe sig unødvendige Nydelser; og for at heller ingen skulde lære at kjende disse Nydelser og vænne sig dertil, var det formeent Spartanerne at reise til fremmede Lande, og Fremmede maatte kun opholde sig en kort Tid i Sparta. Jagt og Vaabenøvelser vare den vorne Spartaners vigtigste Beskæftigelser; Jordens Dyrkelse blev overladt til Heloterne, Handel og Haandværker faldt i Periøkernes Lod. Hele Spartanerens Liv var beregnet paa Krigen. I Staden levede han ligesom i Leir, og Krigstiden var hans Fest- og Jubel-Tid. Iførte Purpurkapper og med langt Haar droge Spartanerne i Marken ved Fløiternes Lyd og før Slaget smykkede de sig ligesom til en Glædesfest. Hærens Styrke bestod i det tungt bevæbnede Fodfolk (Hopliter), der deeltes i mange Underafdelinger og derfor uden Forvirring kunde foretage mangfoldige Svingninger og Bevægelser. I Række og Geled veg og vaklede Spartaneren ikke; han seirede eller faldt paa sin Plads. Streng Lydighed og Subordination af de Yngre under de Ældre var Sjælen i den krigerske Opdragelse og Indretning i Sparta, som var et sandt Høiderstempel for Oldtiden.

§ 52. Efterat disse Love vare blevne bekræftede af det delphiske Orakel, lod Lykurg Spartanerne sværge, at de intet vilde forandre deri, forinden han kom tilbage fra en Reise, som han havde for. Derpaa skal han være gaaet til Kreta og være død der. Følgerne af den lykurgske Lovgivning viste sig snart. I kort Tid opnaaede den lille, fattige Stat Formandskabet over Peloponnes og over hele Grækenland, efterat den iforveien, i de ved Sagn og Poesi forherligede **messeniske Krige**, havde underkastet sig den beslægtede Nabostat Messenien. Allerede i den første Krig bleve Messenierne gjorte skatskyldige, da deres faste Borg Ithome var falden og deres Helt **Aristodemus** havde stukket sig ihjel paa sin af ham selv offrede Datters Grav. I den anden Krig havde Messenierne, der vare opbragte over den spartanske Haardhed, i Begyndelsen nogle Fordele ved den tappre og snedige **Aristomenes'** Heltebedrifter; men tilsidst seirede dog Spartanerne, begeistrede ved Digteren **Tyrtæus'** Krigssange. En Deel af Messenierne vandrede ud og grundede Messana paa Sicilien, de Tilbageblevne bleve fordømte til Heloternes sørgelige 743-724. 687-670.

Skjebne. Fra den Tid bestod der mellem begge et dødeligt Had, der
464. efter Perserkrigene fremkaldte den tredie messeniske Krig, da et ødelæggende Jordskjælv i Sparta opfyldte de mishandlede Messeniere med det Haab, at de kunde unddrage sig deres Plageres Aag. Men efter en 10-aarig Beleiring faldt deres Borg for anden Gang i Spartanernes Hænder; hvo som kunde undkomme, begav sig til Søstaden Naupaktus, der var dem overladt af Athenerne, de Øvrige maatte endnu i et Aarhundrede hensmægte i Trældom, indtil Epaminondas satte dem i Frihed og med dem befolkede den nylig anlagte Stad Messene.

7. Solon, Athenernes Lovgiver.

§ 53. Medens Spartanerne i flere Aarhundreder holdt fast ved Lykurgs aristokratisk-militære Forfatning, indførte de livlige og bevægelige Athenere hos sig alle mulige Statsformer. Efter Kodrus'
1068. berømmelige Død (§ 45) blev Kongemagten afskaffet. I hans Sted satte Adelen (Eupatrider) ud af deres egen Midte en Archont (Regent) for Livstid, hvorved man i Begyndelsen gav Kodrus' Slægt Fortrinet, indtil en aristokratisk Republiks Former uddannede sig mere og mere, hvori da Archontværdigheden blev gjort tilgængelig
752. for alle Adelsfamilier og Regeringstiden blev indskrænket til 10 Aar. Ja for at ret mange kunde faae Deel i denne Ære, traf man tilsidst
682. den Foranstaltning, at der aarlig valgtes 9 Archonter til at forestaae Regeringen, Religionens Anliggender, Krigsvæsenet, Lovgivningen og Dommersædet. Nu havde Adelen hele Magten ihænde og udelukkede det uadelige Folk (Demos) fra al Deeltagelse i Forvaltningen og Retsvæsenet. De alene afsagde Kjendelser i Retten, fordi de alene kjendte de ufrevne, blot paa Vedtægt grundede Love, hvorved det ikke manglede paa Vilkaarlighed, Personsansеelse og Uretfærdighed. Dette foranledigede Borgerne til i Folkeforsamlingen at drive paa Affattelsen af skrevne Love, hvortil Eupatriderne endelig gave deres Samtykke, dog besluttede de at benytte Leiligheden til at tæmme den opadstræbende Folkeaand. De overdroge nemlig een ud af deres Midte,
Drako 624. den haarde **Drako**, at affatte Lovene Men disse faldt saa strenge ud, at man sagde om dem, at de vare skrevne med Blod. For hver Forseelse var der bestemt Dødsstraf. Derved haabede Adelen atter at bringe det knurrende Folk i den tidligere Afhængighed; men de toge feil. Der udbrød haarde Kampe, hvorved ikke blot Borgerstanden traadte fiendtlig op imod Eupatriderne, men ogsaa de sidste indbyrdes

geraadede i Strid og Adsplittelse og svækkede deres egen Magt. Staten svævede paa Afgrundens Rand, da **Solon**, een af de 7 Vise og Solon 594. høit ædet som Digter og Folkeven, reddede den ved sin nye Lovgivning. — Hans Forfatning er en viis Blanding af aristokratiske og demokratiske Elementer. Thi medens han ved den saakaldte Byrdeafrystelse (Seisachthi) søgte at lette Folkets Tryk og overførte al Statsmagt paa Folkeforsamlingen, af hvilken saavel Raadet, der var anbetroet Forvaltningen, som Dommerne (Heliaster) kun vare Udvalg, sikkrede han, idet han inddeelte Folket i fire Klasser efter deres Formue, de Fornemme saavelsom de Rige egne Rettigheder, forbeholdt dem Archontværdigheden og indsatte den aristokratiske Areopag til at værne om Love, Forfatning og Sæder.

§ 54. Ved denne Byrdeafrystelse blev der eftergivet de fattigere Borgere en Deel af deres Gjæld (ved en Nedsættelse af Myntfoden), den pantsatte Grundeiendom blev frigiven, og den tidligere Lov ophævet, ifølge hvilken en Creditor kunde gjøre den Skyldner, der ikke saae sig istand til at betale, til sin Slave. — Folkeforsamlingen udøvede den lovgivende Magt, valgte Statens Embedsmænd (hvoriblandt de 9 Archonter, der havde at varetage Retspleien, Religionssagerne og Krigsvæsenet), bestemte Afgifterne, tog Bestemmelse om Krig og Fred og deslige. Det hvert Aar valgte Raad af 400 Medlemmer besørgede (ved et Udvalg, kaldet Prytaner) de løbende Forvaltningsforretninger, imedens der for de løbende Retsforhandlinger ved Archonterne blev udvalgt et Udskud af 6,000 Edsvorne (hvilke tillige førte Forsædet ved Processer. Areopagen, hvis Medlemmer bestode af de ærværdigste, for Livstid udvalgte Borgere (i Særdeleshed Archonter, som havde forestaaet deres Embede vel), vaagede over Ungdommens Opdragelse og holdt Tilsyn med Borgernes Livsvandel, for at der kunde holdes over Sædelighed og Tugt, føres et ærbart, driftigt Liv og sættes en Grændse for Luxus, Pragt i Klæder og Fraadseri.

§ 55. Da Solon havde fuldendt sin Lovgivning, lod han Athenerne sværge, at de i 10 Aar intet vilde forandre ved den, og begav sig derefter paa Reiser til Ægypten og Asien, hvor han havde den forannævnte Samtale med Krøsus i Sardes (§ 35). Den ved hans demokratiske Indretninger vakte Driftighed hævede det athenienske Folk til et Høidepunkt i Dannelse og til en Mangfoldighed i aandelig Udvikling, af hvilken der ikke var Spor at finde i det raae, af en aristokratisk Ridderstand beherskede Sparta.

8. Tyrannerne.

§ 56. I Begyndelsen havde der i alle græske Stater hersket Konger, der som Overpræster, Dommere og Hærførere besade en

patriarchalsk Magt. Dog fik de rigere Familier lidt efter lidt Overhaand og benyttede en og anden gunstig Leilighed til at befrie sig fra det kongelige Herredømme og begrunde et Adelsherredømme. Men dette gik sædvanligviis med Tiden over til et trykkende Oligarchi, hvorfor Folket (Demos), der var udelukket fra al Deel i Herredømmet, stod op imod de begunstigede Familiers Herredømme, saasnart som det kom til Bevidsthed om sin Tilstand og sine Rettigheder. Men da hine vare i Enebesiddelse af Vaaben og Krigsøvelse, saa seirede Demokraterne sædvanligviis først da, naar en ærgjerrig, rig Adelsmand skilte sig fra sine Standsfæller, satte sig i Spidsen for Folket, bemægtigede sig Borgen og derpaa styrtede Aristokrat-Regimentet. Omgivet af en væbnet Skare af troe Tilhængere kunde da en saadan Folkefører (Demagog) let tilegne sig Overherredømmet, da Folket af Erkjendtlighed for hans Bistand imod Oligarcherne ikke sjelden var ham behjælpeligt dermed. Saaledes skete det, at der i det 7de og 6te Aarh. i de fleste græske Stæder dannede sig Eneherredømmer, hvis Ihændehavere kaldes Tyranner, hvorved man dog ikke altid skal forstaae voldsomme, grusomme Regenter, men blot Eneherskere i en forhen republikansk Stat. Flere af disse Tyranner besade store Gaver til at herske og førte en glimrende Regering. For at beskæftige Folket, som de havde at takke for deres Ophøielse, lode de opføre prægtige Bygninger; deres Rigdomme gave dem Midler ihænde til at drage Konstnere og Digtere til sig og anspore disses skabende Kraft; glimrende Hofholdninger bidroge til Stædernes Flor. Men Tyranherredømmerne vare af kort Varighed. Oligarcherne søgte paa alle Maader at styrte dem og bleve deri understøttede af Spartanerne, der allevegne kom de aristokratiske Forfatninger til Hjælp. De i Herredømmet opdragne Sønner glemte ogsaa ofte, hvorledes deres Fædre vare komne i Besiddelse deraf, tilsidesatte de Hensyn, som skyldtes Folket, og bleve voldsomme Despoter. Dette hidførte da deres Fald, hvorved Folket for en kort Tid forbandt sig med Adelen, men kun for at begrunde et fuldstændigt Demokrati efter deres Fordrivelse. De berømteste Tyranner vare **Periander** af Korinth, een af de 7 Vise, (Sangeren Arion) **Polykrates** af Samos (Ringen) og **Pisistratus** af Athen.

600.

550. Pisistratus 560.

§ 57. Den sidste, der var en rig, fornem Mand og skabt til at herske, lykkedes det endnu i Solons Levetid at bemægtige sig Eneherredømmet, idet han benyttede den ringere Folkeklasses Strid med de øvrige Stænder til sin Ophøielse. Ved List (idet han saarede sig selv og derpaa foregav at man tragtede ham efter Livet) forskaffede

han sig en Livvagt og Besiddelsen af Borgen. Vel lykkedes det hans Fiender to Gange at fordrive ham fra Staden, men han kom bestandig tilbage igjen, holdt sig tilsidst i Herredømmet og efterlod det ved sin Død til sine Sønner **Hippias** og **Hipparch**. Pisistratus og i Begyndelsen ogsaa Hippias herskede med megen Berømmelse. Homers Digte, som hidtil kun foredroges mundtlig af omreisende Sangere (Rhapsoder), bleve nu opskrevne og saaledes bevarede for Efterverdenen; Konstnere af alle Slags fandt i dem gavmilde Velyndere; Athen blev forskjønnet og Digteren Anakreon levede ved Hippias' Hof. Men da Hipparch, en Træl af Fraadseri og sandselige Nydelser, under en Festhøitid (Panathenæerne) blev dræbt af to ved fortroligt Venskab forbundne Athenere, **Harmodius** og **Aristogiton**, som herved toge Hevn for en dem tilføiet Fornærmelse, saa lod Hippias sin despotiske Natur frit Løb. Ved sin Grusomhed og Haardhed, som han først udviste ved en qvalfuld Henrettelse af Mørderne, der siden af Athenerne berømmedes som Frihedshelte og Tyrandræbere, og ved deres Venners og Stalbrødres Aflivelse, lagde han sig ud med det demokratiske Parti og gav de i Landflygtighed levende Oligarcher Leilighed til at fordrive ham ved Spartanernes Hjælp. Han tog sin Tilflugt til Perserkongen Darius og bestyrkede denne i sit Forehavende, at paaføre Athenerne Krig.

527.

510.

§ 58. Oligarchernes Haab, ved Lacedæmoniernes Hjælp at gjenerholde Herredømmet i Athen, blev til intet. Ved en utilfreds Adelsmands, Klisthënes' Mellemkomst blev den solonske Forfatning berøvet dens aristokratiske Bestanddele og et fuldstændigt Demokrati indført.

De 4 gamle Distrikter (Phyler), af hvilke Raadets 400 Medlemmer vare blevne valgte, meget ofte tilsidesatte for Adelsmænd, bleve nu forvandlede til 10, og Antallet paa Senatorerne forøget til 500 (50 af hver Phyle, uden Hensyn til Stand og Formue). Borgerskabet blev forøget ved Optagelsen af Inderster og Fremmede, Domstolene (Heliæer) saavelsom de fleste Embeder bleve ikke mere besatte ved Valg, men ved Lodkastning, for at enhver uden Forskjel kunde opnaae dem; og for at enhver, der ved overlegen Magt, Indflydelse eller Anseelse syntes at være farlig for den borgerlige Lighed og den demokratiske Forfatning, paa nogen Tid kunde skaffes af Veien ved en Landsforviisning, indføres **Potteskaarsdommen (Ostracismus)**.

Forgjeves søgte de Fornemme ved Spartanernes Hjælp at styrte Demokratiet. Folket var kommen til Selvbevidsthed og til Følelsen af sin Kraft og sin Frihed og afslog seierrig ethvert Angreb. Men den egentlige Ildprøve bestod det nye Demokrati snart derefter ved Marathon.

9. Den lyriske Digtning.

§ 59. Ved Tyrannernes Hoffer herskede der et muntert, ved Musik og Poesi forhøiet Liv, hvorfor ogsaa Digtere og Sangere gjerne bleve seete og ærede sammesteds. Til de Nydelser og Glæder, som man her efterstræbte, passede det alvorlige Heltedigt ikke, derfor opkom der en lettere og kortere Art Poesi, som man kaldte **Lyrik**, fordi dens Bestemmelse var at synges til Lyren. Oprindelig vare derfor alle lyriske Digte muntre Sange, som opfordrede til at nyde Livet, fordi det er af kort Varighed, som priisede Viin og Kjærlighed, fordi Kummer og Sorg ved dem blive forjagede. Især deleshed er **Anakreon** fra Teos i Jonien, der levede ved forskjellige Hoffer og døde 474 som 85-aarig Olding, den berømteste og talentfuldeste i denne Art. — Giver Livets Kortvarighed og alt det Jordiskes Forgængelighed ham Foranledning til at opfordre til en glad Nydelse af Tilværelsen, saa finde andre deri en Aarsag til Sorg og Tungsindighed og klage over den jordiske Lykkes Ubestandighed og Skrøbelighed. Denne Art kalder man **Elegi**, og det derved sædvanlige Versemaal er Hexameteret i Forbindelse med Pentameteret. Den bekjendteste Elegi-Forfatter er Mimnermos fra Kolophon. De lyriske Digte, i hvilke der herster et høiere Sving, og hvori Digteren med Begeistring eller med Lidenskab besynger en mere ophøiet Gjenstand, kaldes **Oder**. I denne Art var den ved sin Kjærlighedslidelse og sit Selvmord bekjendte
600. Digterinde Sappho fra Lesbos udmærket. Men Thebaneren **Pindar** (§ 49) førte først Oden til dens høieste Fuldendelse. Sildigere regnede man enhver kortere Digtart til den lyriske Poesi, selv om den heller ikke kunde synges til Musik. Saaledes **Satiren**, hvis Hensigt er at revse Menneskenes Laster og Feil med Spot, for derved at bevirke Forbedring og Belærelse. Som den første Satiriker nævnes Archilochus fra Paros, Jambens Opfinder, ved
600. Siden af ham i Værd staaer Alcæus fra Mitylene, Tyrannernes af Frihed begeistrede Modstander. Saaledes fremdeles **Dyrefabelen**, hvis Maal er en bestemt, til en kort Fortælling knyttet Leveregel, og hvori **Æsopus**, hvis Livshistorie er dunkel, har opnaaet en stor Berømmelse. Beslægtet hermed er den **gnomiske** Digtning eller **Ordsprogs-Poesien**, der søger at indskærpe
550. allehaande Lærdomme, Leveregler og Formaninger under Form af korte Tankesprog. Deri staae Theognis fra Megara og flere af de ældre Viismænd og Philosopher som Mønstere.

II. Grækenlands Blomstringstid.

1. Perserkrigene.

a) De lilleasiatiske Grækeres Opstand (496).

§ 60. Da de underkastede sig de græske Kolonier paa Lilleasiens Kyst under Cyrus og da Thracien og Macedonien bleve erobrede under Darius, vare Perserne komne i steersidig Berørelse med den græske Verden, og dette maatte ved hines Herskesyge og disses Fri-

hedskjærlighed snart føre fiendtlige Rivninger med sig. De lilleasiatiske Grækeres Forsøg paa at afkaste det forhadte Aag avlede derfor let en almindelig Krig. Længe maatte de hellenske Kolonier undertrykke deres Længsel efter Frihed fordi de fornemme Grækere, der af Perserne vare blevne indsatte til Fyrster eller Tyranner i de forskjellige Stæder og derfor vare Hoffet i Susa hengivne, vidste at holde deres Landsmænd i Lydighed. Da blev **Histiæus**, Fyrsten af Milet, deels til Belønning for hans Fortjenester, fordi han paa det scythiske Felttog havde forhindret at Donaubroen blev brudt af (§ 38), deels paa Grund af Mistanke, kaldet til den persiske Hovedstad, for at tilbringe sit Liv i Glæde og Herlighed. Men ingen Nydelse kunde udslette hans Længsel efter Hjemmet, derfor bevægede han hemmelig sin Slægtning og Efterfølger **Aristagoras** til at foranstalte en Opstand iblandt de misfornøiede Grækere, hvorved han haabede at finde Leilighed til at vende tilbage. Aristagoras var saa meget villigere dertil, som han frygtede Straf af Perserne for et Foretagende mod Naxos, som han havde ledet og som var løbet uheldigt af. Snart stode Milet og de øvrige Plantestæder i Vaaben. Man henvendte sig om Hjælp til Sparta og andre mægtige Stater i Moderlandet; men ikkun Athen, som var bange for at Darius skulde gjenindsætte Hippias, der opholdt sig ved hans Hof, og den lille Stad Eretria paa Eubøa sendte et ringe Antal Skibe. I Begyndelsen syntes Opstanden at ville lykkes. Grækerne erobrede og opbrændte Sardes, Lilleasiens Hovedstad, hvorpaa Oprøret udbredte sig over hele Jonien. Men Lykken vendte sig snart. Deres egen Uenighed og Fiendernes Overmagt medførte Tabet af et Søslag og Erobringen og Ødelæggelsen af Milet. De skyldige Milesier bleve førte i Fangenskab; 496.
Aristagoras flygtede til Thracierne, hvor han blev slaaet ihjel; Histiæus, der mistænktes for at være Medvider, døde paa Korset; Jonien kom paany under det persiske Aag, og Darius svor Athenerne og Eretrierne, der havde befordret Opstanden, en blodig Hevn.

b) De første Felttog under Darius (490).

§ 61. Mardonius, Darius' Svigersøn, drog først med en 492.
Flaade og en Hær langs med den thraciske Kyst mod Grækenland, imedens Herolder fordrede Vand og Jord, Tegn (Symboler) paa Underkastelse, af samtlige græske Stater. Men en Storm drev Skibene imod Forbjerget Athos, og de thraciske Folkefærd sloge en Deel af Landhæren, saa at Mardonius med uforrettet Sag begav sig tilbage til Asien med Levningerne af sin Armee. Det gik ikke Herolderne

bedre. Vel gave Ægina og de fleste Øer de forlangte Symboler; men da Herolderne fremkom med samme Fordring i Sparta og Athen, bleve de tvertimod al Folkeret dræbte. Forbittret over denne Forhaanelse afsendte Darius en anden Flaade med mange Tropper ombord under Datis og Artaphernes. Denne satte over Archipelagus, hvor den tvang Naxos og de øvrige Cyklader til Underkastelse, og landede dernæst paa Eubøa. Efter en tapper Modstand faldt Eretria ved Forræderi i Fiendernes Magt, der ødelagde den i Bund og Grund og lode Indvaanerne føre bort til det Indre af Asien. Nu droge Perserne om paa Øerne, skjændte og brændte og landede tilsidst under Hippias' Anførsel paa den attiske Kyst og leirede sig paa Sletten ved Marathon. Da sendte Athenerne skyndsomt Bud til Spartanerne om Hjælp; men da disse ifølge en gammel Religionslov, der forbød dem at drage ud til Krig før Fuldmaane, ikke indtraf til rette Tid, rykkede de under Anførsel af 10 Feltherrer Fienderne imøde. Den mest ansete af disse Feltherrer var **Miltiades**, der som Besidder af en Strækning Land i Chersonnes (Krim) tidligere havde været persisk Vasal, havde gjort det scythiske Felttog med (§ 38) og nøie kjendte Persernes Vis, Natur og Krigsførelse. Efter hans Raad angrebe 10,000 Athenere og 1,000 Platæere Persernes Hær, der var ti Gange stærkere, paa et for Rytteriet ugunstigt Sted og tilføiede
490. dem i **Slaget ved Marathon** et fuldstændigt Nederlag. Seierherrerne gjorde et stort Bytte og lagde de forefundne Lænker, der vare bestemte for dem selv, paa deres Fiender. Stor var Athenernes Berømmelse, der her for første Gang beviste, at de vare værdige til den demokratiske Frihed, og endnu i Aarhundreder efter benyttede patriotiske Talere Seieren ved Marathon til at sætte Folket i Begeistring med. Iblandt de Faldne var ogsaa Hippias. —

§ 62. Miltiades, Grækenlands Redningsmand, nød ikke længe sin Roes. Han overtalede Athenerne til at bemande en Flaade, for at erobre de Øer i det ægeiske Hav, der havde hyldet Perserne. Men da Angrebet paa Øen Paros mislykkedes, blev han dømt til at erstatte Omkostningerne; han døde imidlertid i Fængselet af de Saar, han havde faaet paa Paros. Hans høimodige Søn **Cimon** betalte Summen og lod den hæderkronede Fader paa en ærefuld Maade stede til Graven. Dengang levede der en Mand i Athen, der med den ædleste Uegennyttighed og Selvopoffrelse søgte at gavne sit Fædreland hjemme og i Krigen. Denne Mand var **Aristides**, hvis Borgerdyd og Sjæleadel vare saa almindelig anerkjendte, at man kaldte ham den

Retfærdige. Da Aristides ikke smigrede for Folket og ikke samtykkede i nogen Forholdsregel, uden at den stod i Samklang med den strengeste Moral, saa fik den mindre samvittighedsfulde, mere begavede og ærgjerrige **Themistokles** (hvis Søn Miltiades' Seierstrophæer forstyrrede) snart Fortrinet. Han blev Folkets Afgud, og for ikke at hindres i sine Planer, drev han paa den gjeve Aristides' Landsforvisning ved Ostracismen. Saaledes blev Themistokles eneste Styrer af det athenienske Almeenvæsen og anvendte hele sin Indflydelse til at bevirke en Forøgelse af Flaaden, fordi Athenerne kun paa denne Maade kunde opnaae en politisk Overvægt. Et Udsagn af det delphiske Orakel, at Athens Redning beroede paa „Træ-Mure", kom ham meget beleiligt for Udførelsen heraf.

c) Felttoget under Xerxes (480. 479).

§ 63. Midt under store Forberedelser til et nyt Tog imod Grækenland døde Darius. Men hans Efterfølger **Xerxes**, en af Stolthed og Hoffærdighed opblæst Mand, optog Faderens Hevnplan og fortfatte Udrustningerne i et saadant Omfang, at han tilveiebragte en Armee paa $1\frac{1}{2}$ Million og en Flaade paa mere end 1200 større Skibe. Men den store Mængde udisciplinerede Tropper af alle Nationer og Tungemaal, med de mangfoldigste Vaabenarter og Dragter og vante til den mest forskjelligartede Krigsførelse, tjente mere til at hindre end til at befordre Foretagendet. Efterat Xerxes havde bragt sine Rustninger til Ende og med overraskende Lykke dæmpet en Opstand i Ægypten, hvilket endnu forhøiede hans Selvtillid, lod han Tropperne, tilligemed et uhyre Tros af Trælle, Lastdyr, Vogne og deslige, i 7 Dage og 7 Nætter drage over Hellespont og derpaa igjennem Thracien og Macedonien rykke frem mod Thessalien, medens Flaaden seilede langs med den thraciske Kyst og igjennem den mellem Forbjerget Athos og Fastlandet nylig gravede Kanal, for at forsyne Hæren med det Nødvendige. Thessalien underkastede sig uden Sværdslag; Bøotien og nogle mindre Stater gave i deres Forsagthed Jord og Vand; truende rykkede Fienden bestandig nærmere. Da viste Grækenland, hvad Eendrægtighed, Mod og Fædrelandskjærlighed formaae. Et hurtig fluttet Forbund forenede de fleste græske Stater under Spartas Hegemoni, dengang Xerxes i Juli Maaned, netop da man feirede de olympiske Lege, viste sig ved det snevre Pas ved **Thermopylæ**, 480.
som den spartanske Konge **Leonidas** holdt besat med 300 Spartanere og nogle tusinde Forbundsfæller. I flere Dage søgte Perserkongen forgjeves at tiltvinge sig Gjennemgangen: Tusinder af hans Soldater

bukkede under for Hellenernes tappre Sværd; selv de saakaldte 10,000 Udødelige, Hærens Kjærne, kunde ikke staae for de vel posterede Hellenere. Da førte en forræderisk Græker (Ephialtes) en Deel af Perserhæren ad en Fodsti over Ætas Bjerghøie, saaledes at de faldt Grækerne i Ryggen. Paa Efterretningen herom bortsendte Leonidas de Bundsforvandtes Tropper. Men han selv med sine 300 Spartanere, til hvilke der endnu sluttede sig 700 Borgere af Staden Thespiæ, valgte Heltedøden for Fædrelandet. Angrebne fra begge Sider kæmpede de med Løvemod, indtil de, trængte af Overmagten og udmattede af Kampen og Myrderiet, bukkede under tilhobe. Leonidas og hans Helteskare vedbleve endnu længe at leve i Sangen, og et Mindesmærke viste Vandringsmanden det Sted, hvor de faldt. Uhindrede underkastede nu Perserne sig Bøotien og Phocis (med Undtagelse af Delphi), trængte hærjende ind i Attika og lagde Athen i Aske, hvorved dog kun Borgens Besætning, der bestod af ældre Krigere, blev dræbt. De vaabendygtige Borgere tjente paa Flaaden; Qvinder, Børn og al Eiendom var paa Themistokles' Raad bleven bragt til Salamis, Ægina og Trøzene.

§ 64. Nu blev Themistokles Grækenlands Redningsmand. Den hellenske Flaade under Spartaneren Eurybiädes' Befaling var imidlertid sejlet fra Artemisium, hvor den havde kæmpet med Held, igjennem Euripus ind i den saroniske Havbugt, hvorhen den persiske snart fulgte efter den. Her tilintetgjorde Themistokles ved sin overlegne Aand Peloponnesernes fordærvelige Plan, at bortfjerne sig og at drage Kampen ind i den korinthiske Havbugt, idet han under Forræderiets Maske snedig bevægede Perserkongen til et rask Angreb i de snevre Vande, hvor de fiendtlige Skibe ikke kunde udfolde deres
480. Mængde. Saaledes holdtes **Søslaget ved Salamis**, hvor Grækerne erholdt en fuldstændig Seier. Fuld af Fortvivlelse var Xerxes fra en nærliggende Klippehøi Øienvidne til sin Flaades Undergang, og med en Deel af sin Hær tiltraadte han derpaa skyndsomt Tilbagetoget igjennem Thessalien, Macedonien og Thracien, hvor imidlertid endnu Tusinder af hans Krigere bukkede under for Hunger, Kulde og Anstrengelse. —

§ 65. En lignende Skjebne havde de 300,000 Mand Kjærnetropper, som Xerxes havde efterladt i Thessalien under **Mardonius**. Vel rykkede de om Foraaret hærjende igjennem det forbundne Bøotien ind i Attika og tvang de tilbagevendte Athenere til endnu engang at
479. vandre ud til Salamis; men i det store **Slag ved Platææ** vandt

Grækerne under Anførsel af Spartaneren **Pausanias** (hvem Athenernes Feltherre Aristides var underordnet) en saa fuldstændig Seier over Mardonius' tre Gange stærkere Hær, at kun 40,000 Persere kunde redde sig til Hellespont. De øvrige, hvoriblandt Anføreren selv, bleve nedhuggede deels i Slaget, deels ved deres Leirs Bestormelse, deels paa Flugten. Byttet var umaadeligt. — Samme Dag tilføiedes Perserne ved det lilleasiatiske Forbjerg **Mykale** et afgjørende Nederlag af de paa Flaaden værende Grækere. Ogsaa her var en Spartaner Anfører, men Palmen tilkom Athenerne og de fra Perserne frafaldne Milesiere. Fiendens Leir og Flaade bleve erobrede og opbrændte; frygteligt rasede Grækernes hevnende Sværd imellem de forvirrede og flygtende Skarer. Aanden havde overvundet Massen, og den Lære, at Fædrelandskjærlighed og Frihedsfølelse ogsaa maae triumphere over en overmægtig Fiende, fandt sin glimrende Bekræftelse i Grækernes seierrige Kampe. **Cimons** store Dobbeltseier over Persernes Landhær og Flaade ved den pamphyliske Flod **Eurymedon** gjorde endelig for nogen Tid en 469.
Ende paa Krigen. Den saakaldte cimoniske Freds Afslutning, der skulde have befriet alle græske Stater fra det persiske Herredømme, er imidlertid tvivlsom.

2. Athens Hegemoni (Formandskab).

a) Pausanias. Themistokles. Aristides. Cimon.

§ 66. Efter Slaget ved Platææ blev Krigen fornemmelig ført til Søes. Men da Spartanerne hertil hverken besade Dueligheed eller det fornødne Antal Skibe, saa tilfaldt Overbefalingen efterhaanden Athenerne, der desuden under hele Krigen havde vist sig saa tappre og ædelmodige. Denne Overgang blev endnu fremskyndet ved den spartanske Feltherre Pausanias' Forræderi, der efter Indtagelsen af Byzanz sluttede et Forbund med Perserkongen, hvorved Grækenland kom under dennes Høihed, men han selv skulde have uindskrænket Magt over Peloponnes. Pausanias, hvis mynbige Væsen havde gjort det lacedæmoniske Herredømme fuldkommen forhadt, medens hans Udsvævelser og orientalske Pragtsyge stødte an imod hans Fædrenestads Sæder, blev rigtignok tilbagekaldt, og da hans Forræderi kom for Dagen, straffet med Hungersdøden i et Tempel, hvorhen han havde taget sin Tilflugt; men Spartanernes Anseelse over Søstaterne var allerede i den Grad svækket, at de selv gjorde Afkald paa den blotte Overbefaling.

§ 67. Medens Pausanias saaledes formindskede sin Fædrenestads Magt, bidroge de 3 athenienſiske Hærførere ved forskjellige Egenskaber og Talenter meget til at hæve deres. Themiſtokles bevirkede ved Klogskab og List, at Athen blev omgivet med en fast Muur og at den fortrinlige Søhavn Piræus blev anlagt, hvilken Cimon og Perikles sidenefter ved en Dobbeltmuur forbandt med Hovedstaden. Ved dette Foretagende paadrog Themiſtokles sig et uforsonligt Had af Spartanerne, der ikke vilde taale Athens Befæstning og derfor beskyldte ham for Deeltagelse i Pausanias' Forræderi. Forfulgt flygtede nu den store Feltherre under utallige Farer til Asien, hvor han fandt en ærefuld Modtagelse hos Perserkongen. Men da denne forlangte hans Bistand til Grækenlands Underkuelse, skal han have taget Gift, for ikke at blive Forræder imod sit Fædreland.

§ 68. Som Themiſtokles ved Klogskab, saaledes befordrede Ariſtides ved Retskaffenhed sin Fædrenestads Sag. Den store Tillid, som man havde til hans Charakteer og hans Tænkemaade, bevægede nemlig de græske Øer og Søstæder til at slutte et Forbund med Athenerne og at forpligte sig til at levere Penge og Skibe til Krigens Fortsættelse. Den til dette Øiemed i Delos oprettede Forbundskasse blev forvaltet af Ariſtides og ligeledes blev en Athener bestemt til Anfører for den fælles Flaade. Leverancen af Skibe blev imidlertid snart trykkende for de mindre Stater, og de løskjøbte sig gjerne ved en høiere Pengeafgift fra Forpligtelsen. Dette gav sildigere Athenerne en kjærkommen Leilighed til bestandig at forøge deres Flaade endnu mere og derpaa at bringe Øerne (Naxos, Thasos, Lemnos og andre) og de mindre Søstæder under deres Herredømme. I Beſtddelse af en overlegen Sømagt kunde da ingen hindre dem i at forlægge Forbundskassen til Athen, at skalte med den som deres Eiendom og at behandle de Bidrag ydende Forbundne som skattepligtige Undersaatter. — Ariſtides døde saa fattig, at Staten maatte bære Omkostningerne ved hans Begravelse og drage Omsorg for hans Børns Udstyr.

Ved at udstrække de borgerlige Rettigheder og Forbringer selv til den laveſte Klasse satte han Slutstenen paa det fuldkomne Demokrati, saaledes at det fra nu af udartede til et Mængdens Herredømme (Ochlokrati).

Cimon, Miltiades' Søn, gjorde sig fortjent af sit Fædreland ved lykkelige Foretagender til Søes og vandt Folket ved Omgængelighed og Gavmildhed. Sin store Formue anvendte han fornemmelig til at forskjønne Staden, hvor han ved Siden af andre Bygninger især lod opføre Akademiet (Haveanlæg; hvor Plato i sildigere Tid

lærte) og den ved den stoiske Philosophi berømte Søilehalle (Stoa). Hans Forkjærlighed for Sparta paadrog ham en kortvarig Landsforvisning ved Ostracismen. Cimon døde høit æret i Aaret 449.

b) Den perikleiske Tidsalder.

§ 69. Olympieren Perikles. Denne ved høie Talenter, Dannelse og Veltalenhed udmærkede Statsmand og Feltherre nedstammede fra en af de fornemmeste og rigeste Familier, men hyldede demokratiske Grundsætninger. Ved den ifølge hans Forslag trufne Foranstaltning, at enhver athenienſisk Borger, naar han sad i Retten, eller var tilstede i Folkeforsamlingen, eller tjente i Armeen og paa Flaaden, skulde have Sold, ligesom ogsaa ved rundhaandede Gaver til den trængende Mængde vandt han Folkets Ynde i den Grad, at han i mange Aar kunde forestaae Staten og ved sin høie Aand fremkalde den herligste Flor i det Indre og den største Magt udadtil. Ved at opføre Templer (Parthenon), Pragtbygninger (Propylæer) og Søilehaller hævede han Athens Berømmelse; ved pragtfulde Fester, Skuespil og Optog forhøiede han sin Forvaltnings Glands og frydede den skuelystne Mængde; ved at befordre Konster og Videnskaber begrundede han Folkets aandelige Opsving. Han drog aandrige Mænd til sit gjæstfrie Huus, hvor den dannede Lesbierinde Aſpaſia herskede i Ynde; han forskaffede enhver Middel og Leilighed til at finde Dannelse og udmærke sig og bevirkede derved, at Smag for Konst, Litteratur og Digtning trængte ind i de laveſte Folkeklasser, og dette i Forbindelse med den almindelige Deeltagelse i det offentlige og politiske Liv hævede hele Staten til en saadan Høide i Cultur og Intelligens, at næsten alle Borgere kunde gjælde for lige berettigede til alle Embeder og Funktioner. Tillige opnaaede Athen ved Perikles den høieſte Glands udadtil. Athenienſiske Hære kæmpede seierrigen med Thebanerne og Spartanerne, førend det uheldige Slag ved Koronēa satte en Grændse for deres Vaabenheld og medførte den perikleiſke Fred; 447.
athenienſiske Skibe beherskede det ægeiske Hav og gjorde Øboerne skattepligtige, hvorved umaadelige Pengesummer tilsløde Athen. Ja en Billedsøile af Pallas bar endog et Gevant af gedigent Guld. Perikles' Gjøren og Laden bærer overalt Præg af en høi, ved Anlæg (Genialitet) saavelsom ved Dannelse adlet Aand.

Iblandt hans Venner nævnes den store Konstner **Phidias**, der udsmykkede Athens Marmortempel (Parthenon § 7 b) og forfærdigede de kolossale Billedsøiler af denne Gudinde paa Borgen saavelsom Zeus-Statuen i Olympia. — Af store Følger var den ved Perikles bevirkede Erhvervelse af Eubea, hvorfra Athen hentede sine vigtigste Næringsmidler.

§ 70. **Den dramatiske Poesi.** Paa denne Tid naaede ogsaa den fuldkomneste Digtart, Dramaet, sin Fuldendelse. Dets Oprindelse fører os tilbage til den religiøse Dionysos- (Bacchus-) Cultus, hvor man i Begyndelsen forbandt lyriske Sange til Gudens Ære med Dands og Gebærder, indtil man efterhaanden gik over til at fremstille Indholdet af disse Sange ved Tale og Handling. Solons Samtidige **Thespis** skal først have gjort denne Overgang og til Skueplads have betjent sig af en med Bræder belagt Kærre. Men allerede paa Perserkrigenes Tid og i de nærmeste Aartiere blomstrede de største dramatiske Digtere, **Æschylus, Sophokles** og **Euripides**, hvis Liv lader sig knytte til Slaget ved Salamis, hvor den 45-aarige Æschylus fægtede i Kæmpernes Rækker, den 15-aarige Sophokles i Ynglingenes Chor tog Deel i de efter Slaget foranstaltede Seiersfester, medens Euripides blev født samme Dag. Disse 3 Digtere bragte det alvorlige Drama (**Tragedie**, Sørgespil) til Fuldkommenhed. I de 7 Stykker af Æschylus (den lænkede Prometheus; Perserne; Agamemnon; 7 mod Theben og flere) erkjender man Perserkrigenes mægtige Tid, da de høie Ideer, Frihed og Fædreland, førte til store Bedrifter og en ædel Begeistring gjennemtrængte Grækernes Sjæle. Den dristige Tankeflugt, det høie, poetiske Sving og det ualmindelige, høitidelige Sprog gjøre hist og her hans Stykker dunkle, men de aande heelt igjennem Frygt for Guderne, Agtelse for de gamle Statsindretninger og en høi Menneskesjæls Selvfølelse. — I Sophokles' Tragedier, hvoraf ligeledes 7 ere komne til os (Antigone, Ødipus, Elektra og andre, § 39. 41) afspeiler sig den perikleiske Tidsalder med dens demokratiske Lighed, dens livsglade Munterhed og dens aandrige Selskabelighed. Hos ham er Skjønhed, harmonisk Væsen og Fiinhed i Følelser den fremherskende Charakteer. — Euripides, af hvem vi have 19 Stykker (Medea, Hekuba, Phønicierinderne og andre) er Repræsentant for en noget mere forfinet Tid. Retsforhandlinger, hvoraf Folket aldrig i sit Liv fik nok, konstrette Taler efter Skolens Regler, Mundheld og almindelige Talemaader, som Datidens Philosopher jævnlig førte dem i Munden, blive fremstillede med Forkjærlighed, hvorved Euripides søger at erstatte begge sine Forgængeres sande Følelse ved Følsomhed og qvindagtige Jammerscener, og deres skaberiske Kraft (Genialitet) ved tillærte Konstregler, Politur og Fiinhed i Sproget.

§ 71. Paa samme Tid, som Tragedien forfaldt, udfoldede den modsatte Retning i den dramatiske Poesi sin Blomst, nemlig **Komedien** (Lystspil) ved **Aristophanes**. Som Euripides hylder den herskende Smag og lovpriser alt det Bestaaende, saaledes overøser Aristophanes Personer og Forhold med Dadel og Spot og holder sin Tids Feil hen for de tidligere Slægters Dyder. Hans Stykker, hvori levende Personer ere anførte med Navn og tegnede saa tydeligt, at ingen kan tage feil af dem, frembragte de største Virkninger. Saaledes spotter han i „Frøerne" og „Rigdommen (Plutus)" Modedigtningen og især Euripides med hans matte, flæbende Tragedier; i „Skyerne" latterliggjør han under Sokrates' Navn de nye philosophiske Bestræbelser, som truede med at rokke Folketroen, og i „Ridderne" vover han sig endog til Kleon og de egenkjærlige Demagoger. Denne den ældre Komedies Frihed til at anskueliggjøre Tidens Feil i virkelige Personer af Bethdning, gik siden tilgrunde. De herlige Theatre, der bleve opførte i Athen og alle græske Stæder og vare Pragtværker af Bygningskonst, bidroge meget til at hæve den dramatiske Konst. En rig Borger kunde aldrig saa slikkert sætte sig i Yndest hos det athenienske Folk, som naar han paatog sig de Omkostninger, der vare nødvendige for at skaffe et Theaterstykke en glimrende Opførelse.

3. Den peloponnesiske Krig (431—404.)

a) Den første Periode indtil Nicias' Fred (420).

§ 72. Athenernes Held opfyldte Spartanerne med Misundelse og Nag, og det Overmod, hvormed de stolte Demokrater behandlede de undertrykte Forbundsfæller, avlede Forbittrelse og Had. Snart stode to fiendtlige Magter rustede lige overfor hinanden: det athenæiske Forbund, som de ioniske Kolonier og de fleste Øer (Lesbos, Samos og andre) deels af Tvang, deels frivillig tiltraadte, med hvilket alle Staters demokratiske Folkeparti sympathiserede og hvis Hovedstyrke bestod i en Sømagt; og det peloponnesiske Forbund med Sparta i Spidsen, til hvilket de doriske og de fleste æoliske Stater (saasom Bøotien, Phocis og andre) sluttede sig, som det aristokratiske Parti i de forskjellige Stæder satte sit Haab til og hvis Tillid beroede paa den tappre Landhær. Længe var man bange for at bryde den perikleiske Fred, fordi man indsaae, at Krigen vilde forvandle sig til en Meningskamp og ved Hadets og Lidenskabens Glød blive fortvivlet. Tilsidst stødte flere Omstændigheder sammen, der hidførte et Udbrud. Den Corcyra var for Staden Epidamnus' (Dyrrhachium) Skyld kommen i Krig med Moderstaden Korinth og henvendte sig om Understøttelse til Athen, ved hvis Bistand Korinthierne strax bleve beseirede. Deri saae disse et Fredsbrud og førte Klage, hvortil de saa meget mere troede at være berettigede, som Athenerne havde gjort den korinthiske Koloni Potidæa i Macedonien skatskyldig og nu, da disse i Tillid til peloponnesisk Hjælp negtede Tributen, bekrigede den haardt.

§ 73. Paa Korinthiernes Besværing stillede Sparta den Fordring til Athen, at den skulde opgive Potidæas Beleiring og skjenke alle Medforbundne deres Frihed; og da Athenerne ikke efterkom denne Opfordring, gjorde en spartansk Hær et Indfald i Attika og hærjede Landet. Da sammenkaldte Perikles de attiske Landbeboere i Hovedstaden og udrustede en Flaade, med hvilken han landede ved Peloponnes' Kyster og øvede Gjengjældelse. Dette blev i nogen Tid fortsat, indtil der, sandsynligviis paa Grund af den overhaands store Befolkning,

udbrød en forfærdelig Pest i Athen, der bortrev Mennesker i Tusindevis og tilsidst styrtede Perikles selv i Graven. Den store Mands Død bibragte Staten et ulægeligt Saar. Egenkjærlige Demagoger, som Garveri-Eieren **Kleon**, indtoge hans Plads, og Partisyge svækkede den indre Kraft. Mængden, der var kommen til Herredømmet, trykkede nu de Fornemme og Rige og paalagde dem alle Statsbyrder (Liturgier). Under disse Omstændigheder maatte Athen see paa, hvorledes Platææ, dens troeste Medforbundne, efter den heltemodigste Kamp bukkede under for Spartanerne og Bøotierne, hvorledes Staden blev jævnet med Jorden, de vaabenføre Borgere dræbte og deres Hustruer og Børn førte i Slaveri.

425. § 74. Snart derefter lykkedes det den athenienſiske Feltherre **Demosthenes**, at bemægtige sig den messeniske Plads **Pylos** (Navarino) og derfra ved Hjælp af undløbne Heloter og Messenier at forurolige det lacedæmoniske Gebeet ved ødelæggende Streifstog. Forgjeves forsøgte Spartanerne at fortrænge dem derfra; deres Angreb blev slaaet tilbage og mere end 400 Tungtbevæbnede bleve indesluttede paa den øde Ø Sphakteria, hvor de kun undgik Hungersdøden derved, at de efter haardnakket Modstand overgave sig som Fanger. Dette Udfald havde Kleon bevirket, som derfor naaede en uventet Krigsberømmelse og nu af alle Kræfter søgte at hindre Fredsslutningen. Først da Athenerne havde lidt et føleligt Nederlag af Bøotierne ved Delium (hvor Sokrates og Alcibiades udmærkede sig) og den spartanske Feltherre **Brasidas** med Held bekrigede de athenienſiske Kolonier i Thracien, fik Fredspartiet (det aristokratiske) med **Nicias** i Spidsen lidt efter lidt Overhaand. Efter Spartanernes Seier ved **Amphipolis**, hvor Brasidas faldt og Kleon blev dræbt paa Flugten,
421. kom derfor **Nicias' Fred** i Stand, hvori man gik ind paa en 50-aarig Vaabenstilstand og Tilbagegivelse af alle Erobringer. — Frygtelig raſede imidlertid Kampen imellem de aristokratiske og demokratiske Partier i de fleste Stæder; dog ingensteds blodigere end paa Korcyra, hvor de fornemme Familier aldeles bleve tilintetgjorte. Hvor Spartanerne seirede, fik Aristokraterne Herredømmet og straffede Modpartiet med Død og Forvisning; hvor Athenerne havde Overhaand, indtraadte det omvendte Forhold.

b) Alcibiades' Virksomhed.

§ 75. Den Omstændighed, at Freden blev afsluttet uden Korinthiernes Mellemkomst, hidsede disse til Had imod Sparta. De forbandt sig derfor med Argos, Elis og nogle arcadiske Stæder, for at

fratvie Spartanerne Hegemoniet i Peloponnes. I denne Bestræbelse bleve de understøttede af den 20-aarige **Alcibiades**, Perikles' Søsterſøn, der her første Gang lagde sin Rasthed og sine diplomatiske Talenter for Dagen. Alcibiades besad ved Siden af en umaadelig Rigdom de største udvortes og indvortes Fortrin og en rastløs Ærgjerrighed. Han var smuk, aandrig, dannet og en fortrinlig Taler, saa at han ganske vilde have været skikket til at overtage Perikles' Rolle, naar han blot havde besiddet mere Ro og Besindighed. Hans Indblanding i de peloponnesiske Stridigheder havde nu en Krig imellem Spartanerne og de Forbundne til Følge, hvorved Spartas Anseelse havde staaet paa Spil, hvis Slaget ved **Mantinea** ikke havde været seierrigt for den. 418.

§ 76. Snart vaagnede der atter Misundelse og Avind imellem Athen og Sparta, især da hiin kunde affende den stolteste Flaade og den fortræffeligste Hoplit-Hær, der nogensinde var seilet ud af Piræus, under Alcibiades, Nicias og Lamachus til Sicilien, for at lægge den doriske Stad **Syrakus**, ja maaskee hele Øen under sit Herredømme. Dette Foretagende slog alligevel feil. Endnu førend Flaaden var landet, blev Alcibiades kaldet tilbage, for at forsvare sig for Retten formedelst en Udaad (Skamfering af Hermes-Støtter), som han havde begaaet i ungdommeligt Overmod og som man ansaae for et Anslag imod den demokratiske Forfatning. Hevntørstig undflyede han til Sparta og ansporede denne til Krig imod Athen. Den tappre Lamachus faldt ved Beleiringen af Syrakus og Nicias, der efter alle Skibenes Undergang i denne Stads Havn vilde redde sig med Resten af sin Armee til det venskabelig sindede Katana, blev taget til Fange paa Toget. Hvad der ikke omkom i Kampen, maatte forrette Slavetjeneste i Steenbruddene, og lykkelig den, der døde en bradt Død som Nicias og Demosthenes, hvis Hoveder i Syrakus faldt for Skarpretterens Haand. 412.

§ 77. Dunkle Rygter bragte den første Underretning om det forfærdelige Slag til Athen; og da Rædselsbudskabet bekræftede sig, var neppe een Familie uden Sorg. De athenienſiske Forbundne faldt fra og sluttede sig til Lacedæmon; en spartansk Hær besatte Borgen Decelea i Attika og hindrede Tilførselen, en spartansk Flaade, der var udrustet paa Alcibiades' Raad og understøttet af den persiske Statholder i Lilleasien, søgte at tilintetgjøre Athenernes Søherredømme; selv Eubøa faldt tilsidst i Peloponnesernes Hænder, medens i Athen et oligarchisk Parti søgte at omstyrte den demokratiske Forfatning og stod i Forstaaelse med Sparta. Dog holdt Athen sig endnu i otte Aar

imod Fiendernes Overmagt og gik endnu af med to betydelige Seire tilsøes. Men ingen Anstrengelse var istand til at gjengive den svækkede Stat dens tidligere Storhed. Forgjeves kaldte Athenerne Alcibiades tilbage, gjorde ham til Anfører over Flaaden og Landhæren og styrtede de Skamstøtter, hvorpaa hans Forseelse stod skreven, i Havet — heller ikke han kunde skaffe den athenienſiske Flaade sin fordums Glands igjen. Faae Maaneder efterat han under Folkets Jubelraab havde holdt et triumpherende Indtog i Athen, blev Overbefalingen atter frataget ham, fordi hans Underfeltherre i hans Fraværelse tabte Søslaget ved Ephĕsus. Han begav sig til Lilleasien, hvor han ved Perſernes Foranstaltning døde en voldsom Død.

c) Athens Fald.

§ 78. Paa denne Tid sik Spartanerne i den snedige, ufortrødne **Lysander** en fortræffelig Anfører, der benyttede sig af den nye Statholder i Lilleasien, Cyrus den Yngres Gunst til ved perſisk Hjælp at forøge den lacedæmoniske Flaade. Denne Lysander drog Fordeel af de athenienſiske Feltherrers Efterladenhed, der tillode deres Skibsmandskab at gaae iland, saa at han uventet kom over dem ved **Gedefloden (Ægospotămos)** ved Hellespont, og bemægtigede sig alle 405.
deres Skibe (paa ni nær, som Konon reddede til Cypern). Nu var Athens Magt borte. Lysander indesluttede det ved Partiraseri adsplittede Athen fra Land- og Søsiden og twang den altfor stærkt befolkede
Stad, hvori snart den forfærdeligste Hungersnød rasede, til ubetinget 404.
Overgivelse. De lange Mure og Fæstningsværker bleve under Fløitespil nedrevne, Skibene paa 12 nær udleverede til Spartanerne og alle Flygtninge og Forviste førte tilbage. Derpaa ophævede Lysander den demokratiske Forfatning og overgav Regeringen til 30 fornemme, med Sparta forbundne Athenere. Disse under Navn af de **tredive Tyranner** bekjendte Oligarcher, med den talentfulde, men lidenskabelige Kritias i Spidsen, rasede med Mord og Landsforvisning imod Demokraterne og bragte i kort Tid Staten sin Undergang nær, indtil **Thrasybūlus** med de Landflygtige og Forviste fra Piræus af drog imod dem. Kritias faldt i Kampen; de øvrige kom ved Forræderi i Seierherrernes Hænder, der dræbte dem, gjenindførte den demokratiske Forfatning i Athen og gjengave den svækkede Stat Orden og Ro ved at udstede en Amnesti.

4. Grækernes Prosa-Literatur.

a) Philosophi. Sokrătes. Plato. Aristotĕles.

§ 79. Ved den peloponnesiske Krig udartede Grækernes Sæder. Gjerrighed og Egenkjærlighed qvalte de ædlere Følelser; Verdensklogskab og Livsnydelse bleve anseete som de høieste Goder, og i Stedet for Religionen og den sædelige Følelse traadte der en Philosophi, som var grundet paa Løgn og Bedrag. Under sin Dannelse skjulte der sig ofte et haardt og grusomt Hjerte og Vittigheden, som man kaldte „attisk Salt", beskyttede ikke imod Raahed i Gemyttet og imod moralsk Udartning. Denne Sædernes Fordærvelse blev især fremkaldt ved **Sophisterne**, der stillede en Viisdom til sals, som hvilede paa Spidsfindigheder og falske Slutninger, og paatoge sig ved Talekonster og Disputerekneb at fremstille Løgn som Sandhed og forvandle Sandhed til Vildfarelse. Disse Sophister, i Særdeleshed Gorgias, Protagöras og andre lokkede rige Ynglinge til sig og bibragte dem for store Belønninger denne falske Viisdom, hvorved Staten gik sin Ruin imøde. Da optraadte **Sokrates**, en athenienſisk Borger, blottede de sophistiske Skrydere og vakte Følelse for Religion, Sædelighed og Ret i sine Disciples Bryst. Ikke i konstrige Foredrag fra Kathederet, men ved Spørgsmaal og Svar paa offentlig Gade, i den frie Natur eller i Haandværkernes Værksteder lærte Sokrates sin Livsviisdom, hvis Formaal var dette: „Erkjend dig selv." For hans lyse Forstand, hans retskafne Vandel og hans sædelige Værdighed forstummede Sophisterne, og de rigeste og talentfuldeste Ynglinge, som Alcibiades, Kritias og andre, sluttede sig til ham. Dette krænkede de forfængelige, egenkjærlige Sophister, og de indgave en Klage imod ham, at han forførte Ungdommen og lærte om falske Guder. I en simpel Forsvarstale (Apologi) beviste Sokrates for Heliasterne Anklagens Ugrundethed. Men istedetfor, som det sædvanlig skete, med Graad og Veeklager at bønfalde om sin Frikjendelse, sluttede han sin Retfærdiggjørelsestale med den Forsikkring, at han havde fortjent at tage Deel i de offentlige Maaltider i Prytanēum (hvor Prytanerne (§ 54), Seierherrerne i de olympiske Lege og andre fortjente Mænd underholdtes paa Statens Bekostning). Dette toge Dommerne fortrydeligt op, og Sokrates blev med en ubetydelig Stemmeflerhed dømt til Døden. Forgjeves strøbte nogle af hans Venner (især den rige Borger Kriton) at bevæge ham til at flygte — Sokrates forkastede et saadant Forslag, og under oplæstende Samtaler om Sjælens Udødelighed (Platos Phædon) drak han Giftbægeret og døde med en Viismands Freidighed og Sjælero. Selv har han intet 399.
Skriftligt efterladt; men hans Discipel Plato lagde Sokrates sine i Samtaleform (Dialog) indklædte Lærdomme i Munden.

§ 80. Af Sokrates' talrige Disciple have **Plato** og **Xenŏphon** („Sokrates' Mindeskrifter") bevaret hans Lærdomme reneſt, medens **Aristippus** fra Cyrene, **Antisthĕnes** fra Athen og andre fordreiede dem ved Udtydninger og Følgeslutninger. Den poetiske Plato, hvem man, saavel formedelst hans høie Ideer, som for hans fuldendte Fremstillingskonst i sin dialogiſk Form, kaldte den guddommelige, blev Stifter af en Philosophskole, der fører Navn af Akademiet. Efter hans Lære var Menneskets Sjæl oprin-

delig i de rene Ideers eller Begrebers Verden, hvortil ogsaa dens længselfulde Stræben i denne Verden er henvendt. Men kun naar dens Tragten under den jordiske Vandring stedse bliver rettet imod det Høiere, saaledes at den oprindelige Tilstand bestandig mere kommer til dens Bevidsthed, vender den efter nogle Vandringer igjennem Menneskelegemer atter tilbage til Ideernes Rige. Beskuelsen af det Skjønne og to ligesindede Væseners Kjærlighed (platonisk Kjærlighed) befordrer Sig-atter-bevidst-Blivningen af den ideale Tilstand. Den Sjæl derimod, der træller for det Jordiske, maa fortsætte Vandringen længere, ja den kan endog gaae ind i Dyrelegemer. — Modsætningen til Plato danner hans Discipel **Aristotēles** fra Stagira i Macedonien, Alexander den Stores Lærer. Thi ligesom Plato kun betragter det Himmelske og Høiere, saaledes har Aristoteles ganske fæstet Blikket paa det Virkelige og Erfaringen (Empiri), af hvilken han først afleder de almindelige Love*). Jorden og hvad der er paa den underkaster han sin forskende Aand og bliver derved Skaber af de mathematiske og Natur-Videnskaberne og Læren om Tænkningens Love (Logik), saavelsom Begrunder af Statsvidenskaben (Politik) af Lovene for Digtekonsten (Poetik) og af Sædelæren (Ethik). Hans ofte misforstaaede Lærdomme tjente i hele Middelalderen som Rettesnor for alle philosophiske Forskninger, og hans Grundsætninger om de tre Eenheder (i Tid, Sted, Handling) i den dramatiske Poesi gjaldt indtil den nyeste Tid i Frankrig. Platos Philosophi betegner man derfor som Idealisme, Aristoteles' Lære som Realisme.

*) I det smukke Freskomaleri af Raphael i det vatikanske Palads i Rom: „Skolen i Athen" rækker derfor Plato Haanden imod Himmelen som hans Ideers Rige, medens Aristoteles peger hen paa Jorden som Skuepladsen for hans Forskning.

§ 81. Sokrates' Discipel, den rige **Aristippus** opstillede det at nyde Livet som øverste Grundsætning og lærer den Konst, viselig at forbinde de aandelige og sandselige Nydelser med hverandre. Men medens de høiere Fornøielser og de finere Livsnydelser hos ham have Fortrinet, henstillede en af hans Disciple, **Epikūrus** (c. 300) den sandselige Lyst som Maalet for den menneskelige Stræben og blev Grundlægger af den epikureiske Philosophi, der i den følgende Tid navnlig talte mange Tilhængere iblandt de rige og nydelsesfyge Romere, saa at Lucretius Carus (c. 70) bragte den i et poetisk System. — Naar den fornemme og rige Aristip priste Livets Nydelser, saa var det naturligt, at den fattige Athener **Antisthēnes** hyldede de modsatte Grundsætninger og henstillede det, ikke at kjende til Savn, at være nøisom og at kunne undvære, som det høieste Maal for den menneskelige Stræben. Ingen gik heri saa vidt, som hans Discipel **Diogēnes**, der levede i en Tønde og dog vakte den store Alexanders Beundring. Hans Skole kalder man den cyniske, fordi det fattige, nydelsesløse Liv, som han førte, mere syntes at passe for en Hund (Cyon) end for et Menneske. Stundom var rigtignok Cynikerens Philosophkappe kun Gemeenhedens Mærke, men oftere boede der ogsaa en stor Sjæl under den smudsige Bedækning; og medens den epikureiske Skole hos Romerne avlede vellystige Svirebrødre, opdrog den cyniske Philosophi (som man sildigere kaldte den **stoiske**, fordi Zeno, dens Gjenfører, lærte i Stoa i Athen [§ 68]) stedse Mænd, for hvem Dyd og Sjæleadel stode over sandselig Nydelse.

b) Historieskrivning. Herodot. Thucydides. Xenophon.

§ 82. Paa denne Tid naaede den græske Historieskrivning sin høieste Blomstring. Den første, der i Stedet for den hidtilværende Historieskrivning (Logography) satte den sande Historieskrivning (Historie) og derfor kaldes Historiens Fader, var **Herodot** fra den doriske Stad Halikarnas. I den ioniske Dialekt (der dengang alene var sædvanlig for historisk Fremstilling i Prosa) beskrev han Grækernes Kampe med Perserne, men indflettede ogsaa leilighedsvis derved de orientalske og græske Folkesagns ældre Historie, hvorved der rigtignok kommer meget Fabelagtigt med ind, som han skrev efter Præsternes Fortællinger. Hensigten med hans Værk, der er skrevet for Folket med stor Hjertelighed og Enfoldighed, er at vise, hvorledes Hellenernes Frihedskjærlighed, forstandige Orden og Nøisomhed gik af med Seieren over Orientens Trællesind, dens uordnede Masse og tomme Pragt. Herodots Historiebøger anspore den fædrelandsfindede Athener **Thucydides** til Efterligning (§ 49). Denne blev forvist paa den Tid, da Slaget ved Amphipolis leveredes, og helligede Tiden for sit Exil til Affattelsen af den peloponnesiske Krigs Historie. Han danner i mange Dele Modsætningen til Herodot, ligesom den høie Tænkemaade under Perserkrigene lægger sig for Dagen hos denne, saaledes hos Thucydides Athens høie Dannelse paa den peloponnesiske Krigs Tid; og ligesom hiin taler Folkets enfoldige, forstandige Sprog og vækker Læserens Phantasi, saaledes har Thucydides med sit sammentrængte Sprog og sin tunge Stiil den dannede Deel af Nationen for Øie og beskæftiger fortrinsvis den tænkende Forstand og den betragtende (reflekterende) Fornuft. Ved at skildre Charaktererne viser han den dybeste Menneskekundskab. — Hans Fortsætter **Xenophon** udmærker sig ved Klarhed, Lethed og Skjønhed i Stilen, men staaer langt tilbage for Thucydides i Tankernes Dybde og i historisk Paalidelighed. Skjøndt selv en Athener ærer og lovpriser Xenophon Spartanerne, især deres Konge Agesilaus. Derfor ere hans hellenske Historier forfattede med bevidst Partiskhed og navnlig ere de store Thebanere Pelopidas og Epaminondas ganske stillede i Skygge. Hans Historie ender med Slaget ved Mantinea (362). Xenophon skrev ogsaa den ældre Cyrus' Dannelseshistorie (Cyropædi), hvori han fremstiller Stifteren af det persiske Rige som Idealet af en Herster og sætter Fordelene ved et viselig ledet Monarchi, hvori der herster Orden og Ro og Undersaatterne føre et behageligt Liv, lige overfor sine Landsmænds stormfulde, republikanske Forfatning.

c. 450.

5. De Titusindes Tilbagetog (400).

§ 83. Xenophons fortrinligste Værk er Anabasis eller Fremstillingen af den yngre Cyrus' Felttog imod Persien og den græske Soldaterhærs Tilbagetog under Xenophons Anførsel. Efter Kampene med Grækerne var det persiske Rige bestandig bleven magtesløsere. Opstand i Provindserne, hvor Statholderne herskede uindskrænket; Hofrænker af egenkjærlige Uslinger, der udøvede rædsomme Skjændsels-

gjerninger og derved hengave sig til alskens Lyster og Udsvævelser; vedvarende Thronstridigheder, hvorved Kronen sædvanlig blev Seierherrens Bytte, udgjøre Indholdet af den persiske Historie. Under disse Omstændigheder fattede den **yngre Cyrus**, Statholder i Lilleasien, den Plan, at berøve sin ældre Broder Artaxerxes Herredømmet. Han samlede derfor en betydelig Soldaterhær, hvoraf spartanske og græske Leietropper udgjorde Kjærnen, og drog dermed til Persien. Paa Sletten ved Kunaxa, nogle Mil fra Babylon, leveredes en Træfning, hvori Grækerne rigtignok seirede, men Cyrus faldt for sin Broders Haand. Nu udgik der Opfordring til Hellenerne om at overgive sig, og da denne blev vist tilbage, indbøde Perserne Anføreren Klearchos og de øvrige Høvedsmænd til en Samtale og lode dem myrde paa forrædersk Viis. Da stillede Atheneren Xenophon sig i Spidsen for den raadvilde Hær og førte den under de utroligste Vanskeligheder igjennem Armenien til det sorte Hav og derfra til Byzanz. Uden Kjendskab til Landet og Sproget og uden paalidelige Førere maatte de overstige uveisomme Bjerge, vade over Floder, drage igjennem ubeboede, med dyb Snee belagte Egne, forfulgte af Perserne og angrebne af Indvaanerne. Dette Tilbagetog fra et henved 500 danske Mile bortliggende Land viser ikke mindre end Perserkrigene, hvilken Overlegenhed Dannelse, Aand, Æresfølelse og Frihedssands har over en mechanisk ledet Masse, over en nedrdrægtig Tænkemaade og over en slavisk Sjæl.

§ 84. Sildigere ledsagede Xenophon den spartanske Konge **Agesilaus** paa et Felttog til Lilleasien, der sandsynligvis var endt med at omstyrte Perssernes Rige, naar det ikke var lykkedes disse, at bevæge Bøotierne, Athenerne, Korinthierne, Argiverne og andre til en Krig imod Sparta, hvorved Agesilaus blev nødt til at vende tilbage. Denne (korinthiske) Krig er forøvrigt kun mærkelig derved, at Hellenerne her for første Gang betjente sig af Soldater-Tropper og et af Atheneren **Iphikrates** opfundet, nyt Slags Krigsførelse (Taktik). Borgerne vænnede sig fra nu af bestandig mere af med at føre Vaaben og fremskyndede derved deres frie Forfatnings
387. Undergang. Krigen endte med den vanærende **antalcidiske Fred** (efter Antalcidas) hvorved de græske Stater paa det asiatiske Fastland tilligemed Øen Cypern bleve Perserne underkastede, men alle øvrige hellenske Stater og alle Øer (undtagen Lemnos, Imbros og Skyros, som forbeholdtes Athenerne) erklæredes for frie.

6. Den thebanske Krig (379—371).

§ 85. Ved den peloponnesiske Krig var Sparta bleven den første Magt i Grækenland; men det misbrugte sin Magt til de øvrige Staters Undertrykkelse og paadrog sig derved snart lige saameget sine Medforbundnes Had som tidligere Athen. Spartanerne vare for længe siden afvegne fra den lykurgske Simpelhed og Strenghed i Sæder; Krigene i fremmed Land bragte Rigdom; denne fremkaldte Vindesyge og Nydelsessyge, hvoraf der igjen fremgik en Skare Laster. Allerede paa Perserkrigenes Tid lode Konger og Anførere sig kjøbe for store Summer og siden var den vanærende Bestikkelse stegen til en frygtelig Høide. Umaadelige Rigdomme og Godser samledes hos nogle faae Familier, der nu fraadsede og svirede, medens de fattigere lede Nød. Den antalcidiske Fred, som de skulde vaage over og fuldbyrde, befæstede paany deres Overvægt, men kun for at gjøre deres snare Fald desto fuldstændigere. — Den thraciske Stad Olynth havde forenet nogle nærliggende græske Stæder til et Edsforbund, som den øvede et Slags Overherredømme over. Dette forbøde Spartanerne, fordi det var imod den antalcidiske Fred, og da Olynthierne ikke opløste Forbundet, rykkede de med en Hær ind i disses Land, beleirede deres Stad og twang den til Underkastelse. — Paa Gjennem- 380.
gangen igjennem Bøotien lod den spartanske Anfører af Formændene for det aristokratiske Parti i Theben sig overtale til at være dem behjælpelig med at omstyrte den demokratiske Forfatning og grunde et oligarchisk Herredømme. Foretagendet lykkedes. Lederne af Folkepartiet bleve deels henrettede, deels forviste, deels fængslede; Oligarcherne bemægtigede sig Regeringen og herskede overmodigen og voldsomt, idet de stolede paa den spartanske Besætning i Borgen.

§ 86. Men Hevnen kom snart. De forjagede Demagoger samlede sig i Athen, hvorfra de vedligeholdt Forbindelser med de Ligesindede i Theben. Paa disses Opfordring vendte de efter nogen Tids Forløb hemmelig tilbage i Bondedragt, forsamlede sig i en Vens Huus og forklædte som Sangerinder overfaldt de langt ud paa Natten Oligarchernes Overhoveder, der vare komne sammen til et overdaadigt Gilde. Efterat disse vare myrdede, kaldte de Folket til Frihed, oprettede atter den demokratiske Forfatning og twang den spartanske Besætning til at drage ud af Borgen. Dette foranledigede en Krig imellem Thebanerne og Lacedæmonierne. Thebens Almeenvæsen blev dengang bestyret af to Mænd, der udmærkede sig ved Frihedsfølelse, Fædrelandskjærlighed og Dyd saavelsom ved krigerske Talenter og Mod

og vare forbundne ved et inderligt Venskab — **Epaminondas** og **Pelopidas.** Med forenede Kræfter søgte disse at hæve deres Fædreland. Epaminondas indførte en ny Maade at føre Krig paa, og Pelopidas stiftede den saakaldte hellige Skare, der, forbunden ved det inderligste Venskabs Baand og begeistret for Hæder og Frihed, seierrig afslog alle Spartanernes Angreb. I Begyndelsen stode Athenerne Thebanerne bi og tilføiede Lacedæmonierne store Tab tillands ved Chabrias og tilsøes ved Timotheus; men da Theben lagde de mindre Stæder i Bøotien under sit Herredømme og ødelagde Platææ, der stod i venskabeligt Forhold til Athen, da vaagnede atter den gamle Skinsyge. Der kom en Fred istand imellem Athen og Sparta, og da Theben vægrede sig ved at antage dennes Fredsbetingelser, rykkede Lacedæmonierne atter med Hærmagt ind i deres Land, men lede
371. i **Slaget ved Leuktra** et saa frygteligt Nederlag ved Epaminondas og Pelopidas, at deres Magt fra den Tid var forbi. For første Gang flygtede Spartanerne overvundne fra Valpladsen.

7. Thebens Hegemoni under Epaminondas og Pelopidas.

§ 87. Bøotierne vare hverken saa begavede og aandrige som Athenerne, eller saa kraftfulde og høimodige som Spartanerne. Deres Forrang var derfor ogsaa kun begge deres store Feltherrers Værk, og med Epaminondas' Lig blev derfor ogsaa Thebens Glands baaret til Graven. Pelopidas var klog, raask og tapper; Epaminondas høimodig, krigserfaren og saa retfærdig, saa uegennyttig og saa fattig som Aristides; i Følelsen af sin Menneskeværdighed og sin høiere Stræben foragtede han Skatte og Nydelser, og den eneste Kappe, som han eiede, prydede ham mere end alle Rigdomme vilde have gjort. — Snart efter Slaget ved Leuktra drog Epaminondas ind i Peloponnes og nærmede sig Laconiens for Mure blottede Hovedstad, som i fem Aarhundreder ikke havde seet nogen Fiende i sin Nærhed. Men den gamle Kong Agesilaus' Forsvarsanstalter og Spartanernes faste Holdning, hvis Qvinder og Børn endogsaa toge Haand i med, afholdt ham fra fiendtlige Angreb. Derimod kaldte han Messenierne til Frihed og gav Efterkommerne af de gamle Beboere, der vendte hjem fra Udlandet, deres Fædres Land tilbage (§ 52). Theben befalede nu i Grækenland. Men Forrangen blev snart gjort den stridig af nogle ridderlige Fyrster i Thessalien og af en nydannet demokratisk Forbundsstat i Arcadien, hvis Hovedstad var Megalopolis.
364. I Kampen imod de første faldt den dristige Pelopidas Heltedøden;

og da Epaminondas med Hærmagt drog imod de sidste, samlede Spartanerne alle deres Kræfter under Agesilaus' Anførsel og stillede sig, understøttede af Athen og de arcadiske Aristokrater, lige overfor den thebanske Feltherre. Det blodige **Slag ved Mantinea** faldt 362.
ud til Fordeel for Thebanerne, men deres Seier var dyrt kjøbt ved Epaminondas' Død. Et Kastespyd var trængt ind i hans Bryst; men først da han erfarede Fiendens Nederlag, lod han det drage ud af Saaret og udaandede derpaa sin Helteaand. I det næste Aar døde ogsaa den 80-aarige Agesilaus, der havde seet Spartas største Høide og dybeste Forfald. —

III. Den macedoniske Tid.

1. Philip af Macedonien (361 — 336).

§ 88. Nordlig for Grækenland ligger det vilde Bjergland Macedonien, hvis Beboere ikke gjaldt for Hellenere, omendskjøndt deres Konger skulle have hørt til Heraklidernes Slægt. Ligesom hos Thessalierne stod ogsaa i Macedonien en ridderlig Grundadel i Spidsen for Folket, hvis krigerske, kraftige Natur er kjendelig af dets Forkjærlighed for Jagt, Kamp, Turneringer og vilde Drikkelag. Over denne Nation, der var hærdet ved stadige Skjermydsler med de thraciske og illyriske Folkefærd, regerede paa denne Tid **Philip**, en Mand, der ganske egnede sig til at tilrive sig Herredømmet i Grækenland, der siden Slaget ved Mantinea var bleven et Tvistensæble. Han havde levet nogle Aar i Theben som Gidsel og saavel her som i andre græske Stater gjort sig fortrolig med Hellenernes Væsen, Sæder og Cultur, hvorfor han ogsaa stedse elskede og begunstigede den græske Dannelse og dens Befordrere, hvormeget han end forøvrigt blev sit Folks Sæder tro og endogsaa deelte dets Adels Svirelyst. Med en Statsmands Klogskab, List og Behændighed forenede Philip en Feltherres Talenter og en kongelig Herskers høimodige og gavmilde Væsen. De overvundne Folk lod han beholde deres Sæder og Indretninger og gjorde derfor Tabet af Friheden mindre følelig for dem. Med hans fortrinlige Hær, der bestod af tungt bevæbnede Fodfolk, øvede Ryttere og en tapper Garde og stred for Berømmelse og Nationalære, kunde ingen Soldtropper maale sig. Hans Fodarmee, der var bevæbnet med Landser, Sværd og store Skjolde, udgjorde den saakaldte **Phalanx**, der var let at manøvrere med.

a) De hellige Kriges Tid.

§ 89. En heldig Skjebne bragte Philip paa den macedoniske Throne netop i det Øieblik, da Grækerne ved Vanslægtning og Blødagtighed havde gjort sig uværdige til den republikanske Frihed, der kun kan bestaae ved Dyd, Jævnhed og Reenhed i Sæder. Neppe

havde han ved heldige Krige imod Thracierne udvidet sit Gebeet imod Øst, bragt de græske Stæder Amphipolis og Potidæa under sit Herredømme og anlagt den befæstede Stad Philippi i Nærheden af den førstnævnte i en Egn, der var rig paa Guldminer, førend de hellige Krige tilbøde ham den forønskede Foranledning til at blande sig i Grækernes indvortes Anliggender. Thebanerne vilde nemlig anvende deres Overlegenhed til at underkue det nærliggende Phocis og betjente sig dertil af det delphiske Amphiktyonerforbund (§ 49), idet de for sammes Domstol anklagede Phocæerne for at have taget nogle Strækninger Land i Besiddelse, der hørte til Tempelgodset, og opdyrket dem. Amphiktyoner-Domstolen dømte disse i en stor Pengebøde, og da de negtede at betale denne, lyste den dem i Ban og overdrog Straffens Udførelse til Thebanerne. Nu bemægtigede Phocæerne sig det delphiske Tempel, røvede de der nedlagte Skatte og hvervede dermed en stor Soldaterhær, med hvilken de i 10 Aar heldigen modstode alle Angreb af deres Fiender, ja de fik endog nogle bøotiske Stæder i deres Magt. Dette bevægede Thebanerne til at kalde Kongen af Macedonien til Hjælp, som paa denne Tid havde indtaget Olynth og berøvet Indvaanerne Eiendom og Frihed formedelst deres haardnakkede Modstand. Philip fulgte Indbydelsen, undertvang først det med Phocæerne forbundne Thessalien og trængte derpaa igjennem Passet ved Thermopylæ ind i Phocis. Efter en tapper Modstand maatte Phocæerne overgive sig paa de haardeste Vilkaar. Som Banfatte bleve de udstødte af Amphiktyonerforbundet, og Philip traadte i deres Sted; deres Stæder bleve sløifede; Indvaanerne vandrede for en Deel ud, andre bleve bortførte som Slaver; hvad der blev tilbage, blev skatskyldigt.

Denne Krig og det dermed forbundne Tempelrov udslettede fuldkommen al Ærefrygt for Guderne af Grækernes Hjerter. Den Penge-Formerelse, der var bevirket ved Prægningen af de røvede Tempelgaver, medførte Slappelse og Sædernes Fordærvelse, og Tilintetgjørelsen af Tempelskatten, der havde tjent som Deponere-Bank og Børs, gav Handelsforholdene og den offentlige Credit et føleligt Stød og bragte alle Pengene i Vexlereres og Aagerkarles Hænder.

b) Talere. Isokrates. Demosthenes. Æschines.

§ 90. I Athen blomstrede dengang Talekonsten (Rhetorik), til hvis Uddannelse især **Isokrates** bidrog deels ved Exempel, idet han forfattede Taler, der tjente som Mønstere ved Glathed i Formen og Elegans i Sprogets (for Exempel hans Lovtale (Panegyricus), over Athenerne), deels ved Belæring og Vejledning, idet han i sin Talerskole, der var stiftet for at danne Statsmænd, med Rette henviste til det offentlige Liv, Statsforvaltningen og Retsvæsenet som den mest passende Skueplads for Talertalentet. Hans berømteste Discipel var **Demosthenes**, der fra sin Ungdom af saa bestemt havde sit Maal for Øie, at han med utrolig Anstrengelse bekæmpede de Hindringer, som hans Natur lagde ham i Veien, for i Sprog og Gebærder at uddanne sig til Taler. Ingen besad som han den Gave at vække, at fængsle og begeistre sine Tilhørere; Livlighed i Foredraget, Afveksling af Alvor og Spot, bittre Udfald (Sarkasmer) og vittige Vendinger, alt tjente ham til Vaaben. Af mest Betydning ere hans Statstaler, især de 12, der ere rettede mod Philip (Philippica). Ved disse søgte han at opflamme Athenerne til at bekæmpe den macedoniske Konge og understøtte de af ham angrebne Stater, idet han fremstillede hans Foretagende som sigtende til Grækenlands Undergang. Demosthenes gjaldt derfor for det patriotiske Parties Formand, imedens hans store Modstander **Æschines** stod i Spidsen for det macedoniske Parti og var en ligesaa varm Forsvarer af Philip, som hiin var en heftig Modstander af ham. Da derfor det athenienſiske Senat tilkjendte Demosthenes en gylden Krands, søgte Æschines ved en glimrende Tale at faae denne Beslutning taget tilbage, idet han stillede hans Fortjenester i Tvivl. Dette gav Demosthenes Leilighed til i sin uovertræffelige Selvforsvarstale „for Krandsen" (pro corona) saaledes at blive Herre over sin Modstander, at denne blev idømt Straf og af Ærgrelse herover flyttede til Rhodus, hvor han stiftede en Talerskole.

c) Den græske Friheds Undergang.

§ 91. Førend Æschines forlod Athen havde han Leilighed til at vise sin høie Velynder Philip, der havde vundet ham ved Venlighed og Foræringer, en vigtig Tjeneste. Lokrerne fra Amphissa bleve nemlig, ligesom tidligere Phocæerne, beskyldte for at have tilrevet sig en Strækning Land, der var helliget den delphiske Apollo, og at have opdyrket samme. Amphiktyoner-Retten, ved hvilken Æschines befandt sig som athenienſisk Affending, paalagde de Skyldige en stor Pengebøde, og da Betalingen ikke paafulgte, blev Straffens Udførelse ifølge hans Forslag overdraget til den macedoniske Konge som det mægtigste Forbundsmedlem. Philip ilede til Grækenland, erobrede og afstraffede Amphissa, men besatte uventet den befæstede Stad Elatea, der beherskede Adgangen til Bøotien og følgelig til hele Grækenland. Denne Voldshandling fremmede Athenerne op af deres Sorgløshed og skaffede Demosthenes' patriotiske Ord Indgang. Han selv mæglede et Forbund med Theben og bevirkede Udrustningen af en betydelig Stridsmagt. Men de uøvede, i en Hast sammendragne og af slette Anførere befalede Tropper kunde ikke modstaae Macedoniernes krigsvante Phalanx. Trods Thebens hellige Skares Tapperhed,

338 der alle bleve paa Valpladsen*), vandt Philip **Slaget ved Chæronea**, der for stedse gjorde Ende paa den græske Frihed. Forøvrigt behandlede Philip Grækerne med Mildhed og Venlighed, for at vænne dem til det macedoniske Herredømme. Thi han nærede det Forsæt, i Spidsen for samtlige hellenske Stater at angribe Perſernes faldefærdige Rige, og sammenkaldte desaarsag en Congres til Korinth, for at træffe Anstalter dertil. Allerede var han udnævnt til Overfeltherre og det paa hver Stat lignede Troppeantal bestemt, da han ved sin Datters Bryllup i Pella i Macedonien blev myrdet ved Privathevn
336. af en fornærmet Livgardist (Pausanias).

*) Een Grav omsluttede alle faldne Thebanere og smykkedes med Billedet af en kolossal Løve. Isokrates berøvede sig selv Livet, for ikke at overleve den græske Friheds Undergang.

d) Grækernes skjønne Konster.

§ 92. Fra Perikles af og indtil Alexanders Død stode de skjønne Konster, hvortil man regner Bygningskonst (Architektur), Billedhuggerkonst (Sculptur) og Maleri, i deres herligste Flor. Ved den græske Bygningskonst herskede fornemmelig Jævnmaal (Symmetri) og Overensstemmelse imellem alle Dele (Harmoni), saa at hvert Bygningsværk danner en skjøn Heelhed. En Hovedbestanddeel i de græske Bygninger ere Søilerne, af hvilke man har 3 Slags, forskjellige ved deres Capitæler, doriske, ioniske og korinthiske. De bleve i Særdeleshed anbragte ved Indgangene til Templerne og ved Søilehaller (Stoa'er, Portikus, Kolonnader). De Gamles Privatboliger vare smaae og uanseelige, hvorfor deres architektoniske Konst blot kunde vise sig i offentlige Værker. Dertil hørte Templerne (Pallas-Templet, Parthenon, i Athen; Zeus-Templerne i Olympia og Agrigent (Sicilien); Juno-Templet i Argos; Apollo-Templet i Phigalia (Arcadien) og flere), Theatre, Mindesmærker (Monumenter), hvoriblandt især Mindesmærket over den kariske Konge Mausōlus' Gravmæle i Halikarnas (Mausolēum) var berømt, og saaledes flere. — Billedhuggerkonsten blev af Grækerne bragt til sin høieste Fuldendelse, saa at de fra Oldtiden opbevarede Mesterværker selv endnu staae som uopnaaede Mønstere i Skjønhed. Af Phidias' (§ 69) Disciple ere de berømteste: Polyklet fra Argos (Juno) og Myron fra Attika (Ko); i den paafølgende Periode udmærkede sig især: **Skopas** fra Paros (der af nogle tilskrives Niobidernes Gruppe i Florenz), **Praxitēles** fra Athen (Venusstatuen), **Lysippus** fra Sicyon (Alexandersbyster). Da man ikke kunde ære en berømt eller fortjent Mand i Grækenland mere end ved at opreise en Billedsøile (Statue) eller opstille en Byste eller Herme af ham, saa fandt Konstnerne allevegne Bestæftigelse og Opmuntring. Enhver Stad satte en Ære i at have mange Billedsøiler paa sine Gader og offentlige Pladser. Grækernes smukke Legemsbygning, der ikke skjæmmedes ved en hæslig Klædedragt eller Mode, og det ved de gymnastiske Øvelser i Palæstrerne lettede Studium af blottede Legemer i de forskjellige Stillinger begunstigede Sculpturens Uddannelse. Til de vigtigste af de Billedværker, vi endnu have (hvis Forfærdigere og Tilblivelsestid ere ubekjendte ved de fleste), regner man følgende: 1) Statuerne og Basrelief'erne fra Parthenon, som Lord Elgin for omtrent 20 Aar siden lod aftage og bringe til det britiske Museum i London (elginske Marmore); 2) Apollo fra Belvedere; 3) Laokoons-Gruppen; 4) den døende Gladiator (alle 3 i Rom); 5) den mediceiske Venus (Florenz), den borghesiske Fægter (Paris); 6) den under Navn af den farnesiske Tyr bekjendte Gruppe i Neapel; o. s. v. — I Maleriet roses især Zeuris, Parrhasius (c. 400) og Apelles (fra Kolophon). Sidste stod ligesom Lysippus særdeles i Gunst hos Alexander, hvem han ogsaa fremstillede uefterlignelig. Af græske Malerier have vi ingen tilbage undtagen de paa græske Vaser fundne, mythologiske og historiske Fremstillinger og nogle i Levninger af antike Bygninger (Titus' Bade) og især i det undergaaede Pompeji opdagede Vægge-Malerier (aldobrandinske Høitid). Ogsaa i Steenskærerkonsten (Glyphik; — Kameer) vare Grækerne Mestere. Musik, Skuespil- og Dandskonst, hvori en nydelsessyg og blødagtig Slægt i Særdeleshed finder Behag, blomstrede ligeledes paa den Tid, da den politiske Frihed gik tilgrunde. —

2. Alexander den Store (336—323).

a) Tilintetgjorte Opstande af Grækerne.

§ 93. Efter Philips Død besteg hans høihjertede Søn **Alexander**, der var modtagelig for alt Stort og Ædelt og af Aristoteles opdraget med græsk Dannelse, i en Alder af 21 Aar den macedoniske Throne og blev, saasnart han var kommen i sikker Besiddelse af den, ligesom hans Fader af Grækerne anerkjendt som Overfeltherre imod Perserne. Men iforveien havde han en haard Kamp at bestaae imod Geterne og andre barbariske Folk, der havde gjort Indfald i hans Land. Da lød pludselig et falskt Rygte om hans Død i Grækenland og opfyldte Hellenerne med Haab om atter at kunne faae deres Uafhængighed tilbage. I Peloponnes gjordes Udrustninger; i Athen fandt Demosthenes' opflammende Taler aabne Øren, og i Theben dræbte man en Deel af den macedoniske Besætning og beleirede de Øvrige i Borgen. Men med Lynets Hurtighed ilede Alexander did; Theben blev erobret, dens Huse og Mure bleve (ifølge en Kjendelse af de øvrige bootiske Stæder) jævnede med Jorden og Indvaanerne bortførte som Slaver. (Kun Digteren Pindars Huus (§ 49) blev skaanet). Dette afskrækkede de øvrige Grækere, og Seierherren, der snart angrede sin Strenghed, lod sig stille tilfreds og tilgav. Denne Eftergivenhed og den Velvillie, som Alexander viste Hellenerne, navnlig Athenerne, paa det persiske Felttog, afholdt de sidste fra at tage Deel i Spartanernes og Peloponnesernes Opstand

imod Antipäter, der var efterladt af Alexander som Statholder over Macedonien. Derved lykkedes det denne efter det blodige Slag
330. ved Megalopölis, hvor den spartanske Konge Agis II. døde Heltedøden med 5,000 af Sine, at blive Herre over den farlige Opstand. Men da Alexander kort før sin Død frarev Athenerne Samos og udstedte den Befaling, at alle landflygtige Grækere skulde vende tilbage til deres Hjem, da grebe ogsaa de ligesom de fleste øvrige Stater til Vaaben imod Antipater, hvilket havde den lamiske Krig til Følge. (§ 106).

b) Perserrigets Omstyrtning (334—330).

§ 94. Det var i Foraaret 334, at Alexander tiltraadte Toget mod Persien med en lille, men tapper Hær, der var anført af de bedste Feltherrer (Clitus, Parmenio, Hephæstio, Kraterus, Ptolemæus, Antigönus og andre). Kjærnen dannedes af det tungtbevæbnede Fodfolk af Macedoniere og Grækere; macedoniske og thessaliske Ryttere dækkede Flankerne, medens illyriske og thraciske Bueskyttere og Letbevæbnede tjente som Blænkere og Speidere. Ved Overgangen over Hellespont sprang Alexander først iland og lod dernæst paa det trojanske Gebeet foranstalte festlige Kamplege og Offere til Ære for de faldne Heroer. Achilles var hans Forbillede, hvorfor han ogsaa bestandig bar de homeriske Sange hos sig. Derved vakte han Nationalfølelse, Lyst til Hæder og Ærekjærhed hos Grækerne, medens han forstod at begeistre Macedonierne ved sit ridderlige Mod, sin Tapperhed og Raskhed; og hvad en saadan Hær under en saadan Anfører formaaer, det viste sig strax i det første Slag ved den lille Flod **Gra-**
334. **nikus**, hvor Persernes langt stærkere Krigsmagt bukkede under. Den vestlige Deel af Lilleasien indtil Taurus-Bjergkjæden var Frugten af denne Seier. De græske Stæder underkastede sig for største Delen frivillig og hilsede gladelig den stammebeslægtede Helt, der lovede igjen at oprette den gamle demokratiske Forfatning. Ogsaa Lydierne, Karierne og andre hyldede ham og beholdt deres vante Indretninger. I Staden Gordium sønderhuggede han med Sværdet den urgamle Kongevogns konstige Knude, til hvis Løsning Oraklet havde knyttet Herredømmet over Asien, og drog derpaa under farefulde Marscher over det cilicisk e Bjergland, hvor han ved et koldt Bad i Floden Cydnus paadrog sig en farlig Sygdom, af hvilken kun den græske Læge Philippus' Duelighed og hans egen Tro paa menneskelig Dyd reddede ham.

§ 95. I Nærheden af Passerne, som føre fra Syrien til Cilicien, stillede nu **Darius Kodomannus** selv sig imod ham med en langt større Hær, men han led et fuldstændigt Nederlag i det store **Slag ved Issus.** Den ulykkelige Konge, der var en bedre Lod 333.
værdig, flygtede med de adspredte Levninger af sin feige Hær (hvori kun de græske Sold-Tropper havde holdt sig tappre) ind i det Indre af sit Land, imedens Alexander lavede sig til at underkaste sig Palæstina og Phønicien. Byttet var umaadeligt, ligesaa Fangernes Antal, hvoriblandt Darius' Moder, Gemalinde og 2 Døttre befandt sig, der tvertimod Oldtidens Skik og Brug bleve ædelmodigen behandlede af Seierherren.

§ 96. Palæstina og Phønicien underkastede sig uden Modstand; kun Tyrus, der stolede paa sin faste Beliggenhed, tilbageviste trodsigen Opfordringen til at overgive sig. Da begyndte Alexander den mærkværdige **Belejring af Tyrus**, der varede i 7 Maaneder. Fra Fastlandet og ud til Tyrus-Øen lod han opføre en Dæmning med Taarne, hvorfra Soldaterne med Kastemaskiner og alle Konstens Midler søgte at erobre Staden, medens hans Flaade fra Søsiden holdt Øen blokeret. Men Tyrierne tilintetgjorde hans Foretagender ved konstrige Modopfindelser og ydede en fortvivlet Modstand. Derfor maatte
332. ogsaa Tyrus bøde haardt, da den tilsidst bukkede under. De Indvaanere, som ikke vare flygtede eller omkomne, bleve førte i Slaveri, og Staden jævnet med Jorden; og for at give Verdenshandelen en anden Retning, lod han efter Ægyptens Erobring ved en Nil-Arm anlægge **Alexandria.** Fra Ægypten drog han til Oasen Siwah til det vidtberømte Orakel-Tempel for Jupiter Ammon, hvis Præster erklærede ham for en Søn af denne Gud, noget, der forskaffede ham en stor Anseelse i de overtroiske, phantastrige Østerlænderes Øine og kastede en høiere Styrelses Glorie over hans Fremtræden.

§ 97. Alexander havde med Forsæt givet Perserkongen Tid til at samle nye Tropper, for med eet Hovedslag at afgjøre det Hele. Efterat han nu i Ægypten havde indrettet en ny Forvaltning og (trykkende) Skatteforsøgelse, brød han op med sine Hære, der vare forstærkede ved nye Udskrivninger, satte uden Vanskeligheder over Euphrat
(Oct.) og Tigris og slog Perserne med en 20 Gange mindre Armee i **Sla-** 331.
get ved Arbela og Gaugamela. Erobringen af Babylon, saavelsom Indtagelsen af de gamle Hovedstæder Susa, Persepölis og Ecbatäna med deres umaadelige Skatte, var Frugten af denne glimrende Seier. Fra Ecbatäna, de persiske Kongers yndige Som-

merrestidens, flygtede Darius til det bjergige Baktrien, men faldt der for den troløse Statholder Bessus' Morderhaand. Alexander begræd sin ulykkelige Modstanders Skjebne, og Morderen, der havde antaget Kongetitelen, men snart blev overvundet og fangen af Macedonierne, lod han efter persisk Skik fæste til Korset.

§ 98. Ved de dristigste Marscher over den sneebedækkede Hindukuh-Bjergkjæde (indiske Kaukasus), hvor Soldaterne næsten bukkede under for Hunger og Anstrengelse, lykkedes det den dristige Erobrer i
329. 328. de næstpaafølgende 2 Aar at bemægtige sig de Bjerglande (Sydøst for det kaspiske Hav og ved Floderne Orus (Amu) og Jaxartes (Sir)), som bare Navn af Hyrkanien, Baktrien og Sogdiana (Turkestan, Afghanistan og andre), og ved Anlæggelsen af nye Landeveie at gjøre dem tilgængelige og forbinde dem med de øvrige Lande. Hans høie Aand var ikke blot henvendt paa Krig og Erobring, men ogsaa paa de vilde og stridbare Beboeres Civilisering. Fire fra ny af anlagte Stæder, som bare hans Navn (Alexandria) og forplantede hellensk Cultur til disse den bekjendte Jords yderste Grændser, bleve fra nu af Middelpunktet for Karavan-Handelen og have sandsynligvis vedligeholdt sig indtil vore Dage, ihvorvel under forandrede Navne (Kandahar, Kelat).

c) Alexanders Tog til Indien.

§ 99. Ihvorvel Macedonierne gjentagne Gange havde tilkjendegivet deres Utilfredshed med deres Herskers ubegrændsede Erobringssyge, saa drog Alexander dog videre, for ogsaa at lægge Landene paa
327. denne og hiin Side Indus under sit Herredømme. Men de stridbare Beboere af Pendschabs Bjergegne, der vare opflammede af deres Bodsprædikanter og Præster, gjorde ham kraftigere Modstand end Perserkongens feige Undersaatter. Mere end een Gang svævede Alexanders Liv i den yderste Fare ved Bestormelsen af de faste Borge. Den gjensidige Misundelse hos de mange smaae Fyrster i Pendschab lettede Indtagelsen for Macedonierne (som i vore Dage for Englænderne). Flere af dem (deriblandt den Øst for Indus herskende Taxiles) forbandt sig med Alexander imod **Porus**, den mægtigste af disse Fyrster, hinsides Hydaspes (Dschelum). Overgangen over denne Flod lige for Fiendens Øine og det derpaa følgende Slag, hvori Porus blev fangen og 20,000 Indiere bedækkede Valpladsen, høre til Oldtidens største Krigsbedrifter. To fra ny af grundede Stæder, Bucephalæ (til Ære for Alexanders Hest) og Nicæa (Seiersstad), skulde ogsaa aabne disse Lande for Culturen. Paa besværlige Marscher drog han derpaa bestandig længere imod Øst indtil **Hyphasis**. Men her knurrede Macedonierne saa lydeligen, at Alexander skjøndt under indvortes Modstand tiltraadte Tilbagetoget. 12 Altere af Steen ved Flodens Bred betegnede Erobringstogenes østlige Ende. Efterat han havde givet Porus og de øvrige Fyrster, der vare forbundne med ham ved Forlig, deres Lande tilbage under macedonisk Overhøihed og havde anlagt endnu en Stad ved Mundingen af Femstrømmen, foer han paa Skibe, som han havde ladet bygge paa Hydaspes, ned ad Indus, 325.
for at søge en anden Tilbagevei og aabne Sydens ubesøgte Lande for Verden.

§ 100. Dette af Alexanders Helteaand indgivne Foretagende faldt uheldigt ud. Medens hans duelige Admiral Nearch seilede langs hen med det nuværende Beludschistans Kyst, drog nemlig Alexander med sine Tropper igjennem Gedrosiens rædsomme Ørken, hvor den glødende Solhede, den brændende Tørst i en vandløs Sandslette, den græseligste Hunger og den skrækkeligste Udmattelse i 2 Maaneder bortrev tre Fjerdedele af Hæren. Ædelmodig deelte Alexander alle Besværligheder og Farer med den Ringeste i hans Hær og belønnede de Reddede med Foræringer og Fester, hvorved Nydelsen var lige saa umaadelig, som forhen Savnet. —

d) Alexanders sidste Leveaar.

§ 101. Efterat være vendt tilbage sendte Alexander Veteranerne (gamle Soldater) til deres Hjem med rigelige Gaver, afstraffede de utroe Statholdere og Embedsmænd, der under hans Fraværelse havde begaaet Forbrydelser og Undertrykkelser, og forfulgte derpaa ivrigen sin Plan, at bringe de overvundne Folk nærmere sammen med Overvinderne og gjøre een eneste Nation med græsk Dannelse af dem. Han behandlede derfor ikke Perserne som et overvundet og undertrykt Folk, men søgte ved Mildhed og ved at gaae ind paa deres Begreber at vinde dem for sig og sit Herredømme. Efter deres Kongers Vis omgav han sig med et Hof-Ceremoniel, anlagde Kongekaaben og Hovedsmykket (Diadem) og lod sig betjene af persiske Drabanter og Hofbetjente. Ved Foræringer befordrede han Ægteskaber imellem sine Feltherrer og Krigere og Landets Jomfruer og formælede sig selv med en Datter af Darius. Ved denne Adfærd fornærmede han Macedonierne og Grækerne, efter hvis Anskuelse Seierherrerne burde have Herredømmet over de Overvundne. Den høie Idee om et Verdensrige, der var forædlet ved græsk Cultur og blomstrede ved Handel

og Industri med lige Rettigheder for alle, var dem ubegribelig. Den derved fremkaldte Utilfredshed og Misfornøielse yttrede sig allerede før det indiske Felttog, idet Soldaterne i knurrende Yttringer besværede sig over, at Erobringernes Flugt ikke lod dem Tid til at nyde Frugten af deres Anstrengelser. Dette bevægede Alexander til at lade sin Ungdoms Legebroder **Philōtas**, Formanden for de Utilfredse, stene af Hæren og lade hans i Ecbatana efterladte, graahærdede Fader Parmenio myrde.

§ 102. Havde Alexander i Begyndelsen kun af Politik omgivet sig med persisk Ceremoniel, saa gjorde han det siden af Kjærlighed til orientalsk Pragt og beviste, at selv ædle og begavede Naturer let tabe Ligevægten paa Lykkens svimlende Høide. Smigrere og Sophister fordærvede hans Hjerte og fortrængte ærlige og oprigtige Raadgivere, som Philosophen Klisthēnes, af hans Nærhed; de vænnede ham til at lade sig ære som en Halvgud, hvis Anstigt man kun knælende turde see paa. Hans Hof i Babylon, der var bestemt til hans Verdensriges Herskersæde, straalede i den høieste Glands; overdaadige Drikkelag og Fester afløste hinanden; og i Sandserusens Tummel udøvede han stundom Gjerninger, der siden beredede ham bitter Anger. Dertil hører den fortjente Feltherre Klitus' Mord, der ved Haan og Spot havde opflammet hans Vrede. Den overdrevne Nydelse af hidsende Vine undergravede hans Sundhed og styrtede ham i en tidlig Grav. Den glimrende Jordefærd, som han foranstaltede for Hephæstio, der ved en lignende Levevis bortreves i sin blomstrende Alder, var en af Heltens sidste Handlinger. Endnu var hans Sorg over Ynglingen ikke forbi, da en Sygdom bragte ham en hurtig Død midt
323. under store Planer til nye Erobringer i Arabien, førend han havde taget nogen nøie Bestemmelse om, hvo der skulde være hans Efterfølger. Paa det Spørgsmaal, hvem han efterlod sit Rige, skal han have svaret: „Den Værdigste." Hans Lig blev bragt fra Babylon til Alexandria og bisat der.

§ 103. Ved Alexanders Erobringstog kom der græsk Cultur og europæisk Bevægelighed over Østerland, ligesom paa den anden Side orientalske Skatte, Blødagtighed og Overdaadighed bleve indførte i Grækenland og Macedonien og ødelagde den sædelige Kraft sammesteds; derfor bliver fra den Tid af Lilleasien og Ægypten Middelpunktet for alle aandelige og literære Bestræbelser, for al Handel og Industri, medens det hellenske Land fremtidig kun kan glimre ved Efterblomsten af dets Konst og dets gamle Erindringer. — Ogsaa Kundskaben til Landene og Folkene blev udvidet og beriget og et nyt, konstigere Krigsvæsen med Benyttelse af mathematiske Videnskaber begrundet.

Dog var Anvendelsen af Elephanter, der efter det indiske Felttog bleve brugte i Krig, atter et Tilbageskridt til Orientens Ubehændighed.

3. Alexanders Efterfølgere.

§ 104. Da Alexander ikke efterlod sig nogen regeringsdygtig Arving, men kun en sløv Broder og 2 umyndige Børn (af hvilke det yngste først kom til Verden efter hans Død), saa faldt hans Verdensrige lige saa hurtig fra hinanden igjen, som det var bleven erobret. Efter mange blodige og rædsomme Krige, hvori hele Alexanders Huus gik tilgrunde og alle Naturens Baand paa det Skjændigste bleve vanhelligede, reve hans Feltherrer de enkelte Lande til sig og ophøiede dem til selvstændige Kongeriger. **Perdikkas**, hvem Alexander havde overgivet sin Signetring, havde i Begyndelsen den største Anseelse og overtog en Rigsforstanders Værdighed for hans sløve Broder. Men da han i Forbindelse med **Eumenes** bekrigede Statholderen i Ægypten, Ptolemæus, blev han myrdet af sine egne Soldater, hvorpaa
Antigonus i Lilleasien fik den høieste Magt og foretog en ny Deling 321.
af Provindserne. Hans Anseelse steg endnu, da Eumenes efter en fleeraarig heftig Kamp kom i hans Magt og døde i Fængslet. Nu
bemægtigede Antigonus sig Skatkammeret i Susa og forsøgede sine 316.
Leietroppers Antal i den Grad, at han kunde byde alle andre Feltherrer Trods og twinge dem til at anerkjende ham som Rigsforstander og Overherre. Men da han ikke utydelig lod sig mærke med, at han stræbte efter Herredømmet over hele det alexandrinske Verdensrige, og han desuden berøvede sin Forbundne **Seleukus** Statholderskabet Babylonien, saa forenede Mistro og Fare de 4 mest anseete Feltherrer, **Ptolemæus**, Seleucus, Lysimachus (i Thracien) og Kassander (i Macedonien) til et Forbund imod Antigonus og hans Søn **Demetrius** (der siden fornemelst hans Overlegenhed i Beleiringsvæsenet og i Krigsbygningskonsten (Helepōlis) fik Tilnavnet Stadbeleireren (**Poliorcētes**)). Derover udbrød en langvarig Krig, der førtes med afvexlende Lykke i Asien og Grækenland, under hvilken det lykkedes Seleucus at holde sig i Babylonien og de østlige
Provindser (Seleucidernes Æra). Ptolemæus derimod tilføiedes 312.
et stort Nederlag tilsøes af Demetrius ved Staden Salamis paa
Cypern, hvorpaa Antigonus og hans Søn antoge Kongetitelen og 306.
bleve heri efterlignede af deres Modstandere. Men et forfeilet Angreb af Antigonus paa Ægypten og Demetrius' strandede Forsøg paa ved uhyre Beleiringsanstalter at erobre Rhodus, holdt endnu i nogle

301. Aar Krigslykken i Ligevægt, indtil det store **Slag ved Ipsus** (i Phrygien), hvori den 80-aarige Helt Antigonus faldt og Demetrius flygtede, afgjorde Asiens Skjebne til Fordeel for de Forbundne.

298. § 105. I Europa varede Krigen endnu ved, og det lykkedes endog Demetrius, efter Kassanders Død at bringe Macedonien under sit Herredømme og holde fast derved i 7 Aar. Men hans Overmod og hans Erobringssyge styrtede ham atter. Han søgte tilsidst Beskyttelse hos Seleucus,
283. der indtil hans Død holdt ham i et anstændigt Fængsel, men undte ham alle Nydelser. Dog kom hans Søn **Antigonus Gonnatas** endelig efter mangehaande Omverlinger i varig Besiddelse af Macedonien. Efter mange De-
275. linger og kortvarige Herredømmer dannede der sig tilsidst ud af Alexanders Verdensmonarchi følgende Stater:

1. Macedonien og Grækenland.
2. Seleucidernes syriske Rige.
3. Ægypten under Ptolemæerne.
4. Pergamum, Bithynien og andre i Lilleasien.

A. Macedonien og Grækenland.

Grækenlands sidste Kamp. Det achæiske Forbund.

§ 106. Den lamiske Krig (§ 93; kaldet saaledes, fordi den thessaliske Stad Lamia var dens Middelpunkt), i hvilken ligesom i gamle Dage athenienſiske Borgere rykkede i Marken under den fortrinlige Feltherre Leosthenes, endte efter Anførerens Fald med den demokratiske Forfatnings Undergang i Athen. Et Antal rige Aristokrater med den ædle **Phocion** i Spidsen førte Regimentet under en macedonisk Besætnings Beskyttelse Mange Demokrater vandrede ud; ved Alteret i et peloponnesisk Tempel, hvor han havde søgt Beskyttelse,
322. berøvede **Demosthenes** sig selv Livet ved Gift, for ikke at falde i sine Fienders Hænder. Men ogsaa Phocion maatte tømme Gift-
318. bægeret nogle Aar efter, da Demokraterne atter for en kort Tid fik Magten i Hænde. Men snart derpaa traadte ved Kassanders Indflydelse hans Ven **Demetrius Phalareus** i Spidsen for den athenienſiske Stat, en Mand, der befordrede Konster og Videnskaber, men ogsaa sandselige Nydelser og Lyst til Pragt. Hans Indflydelse havde til Følge, at Nydelsessyge og Blødagtighed qvalte de ædlere Tilbøieligheder og Kjærligheden til Frihed og Fædreland, og Kryberi for de Mægtige undergravede Æresfølelse og Menneskeværdighed. Dette viste sig i Særdeleshed da den talentfulde, smukke **Demetrius Poliorcetes**, der var en Træl af alle Laster, bemægtigede sig Athen og ved den mest skamløse Usædelighed og Umaadelighed dræbte hver

moralsk Følelse; derfor ærede Athenerne ham som en Gud, opreiste Altere og Statuer for ham og deeltog i den Vellystlings Udsvævelser, der havde nærmet sig under en Befriers Maske.

§ 107. Under Demetrius' Søn **Antigonus Gonnatas** fandt det macedoniske Herredømme en heftig Modstander i det **achæiske Forbund**, hvilket **Aratus fra Sicyon** gav en saadan Betydning 250.
og Magt, at det kunde stræbe efter Hegemoniet over Peloponnes, ja over hele Grækenland. Men dette vakte Spartas Skinsyge, hvor netop 2 ædle Konger, **Agis III.** og **Kleomenes** bestræbte sig for at 240. 230.
tilbageføre den gamle Kraft og krigerske Dyd. Siden man nemlig i Sparta havde vedtaget den Bestemmelse, at flere Godser turde tilfalde een Besidder, kom efterhaanden al Grundbesiddelse i nogle faae, rige Oligarchers Hænder, der regerede Staten ved de ud af deres Midte valgte Ephorer. Dette Misforhold søgte de to Konger at raade Bod paa derved, at de androge paa Afskaffelse af Ephorværdigheden, Tilintetgjørelse af Gjældsbrevene, paa en ny Eiendomsfordeling og paa Gjenindførelse af de lykurgske Indretninger. Men Agis blev derover dræbt, og imod det med Macedonierne forbundne, achæiske Forbund tabte Kleomenes Slaget ved Sellasia (i Arcadien) og saae 222.
sig nødt til en skyndsom Flugt til Alexandria, hvor han mistede Livet ved en mislykket Opstand. 207.

§ 108. Fra den Tid var Spartas Anseelse aldeles forbi, 214.
navnlig da den tappre og høimodige **Philopömen**, der efter Aratus 207.
blev Overhoved for det achæiske Forbund, i Slaget ved Mantinea seirede over Lacedæmonierne, der siden Kleomenes' Flugt vare beherskede af grusomme Tyranner, og 20 Aar sildigere tvang det erobrede Sparta til at tiltræde det achæiske Forbund, antage dettes Forfatning og gansk afskaffe de lykurgske Indretninger. — Faae Aar efter kom Philo- 187.
pømen ved en Krig mod Messenierne i Fiendernes Vold og maatte tømme Giftbægeret. Efter denne „sidste Grækers" Død sank det 183.
achæiske Forbunds Magt; hvorfor Romerne uden synderlig Kamp snart kunde bemægtige sig hele Landet. (§ 153). 146.

B. Asien og Ægypten.

1. Seleucidernes syriske Rige.

§ 109. Iblandt Alexanders Efterfølgere vare Seleucus (Nicanor) og Ptolemæus de heldigste. Efter lange, følgerige Krige

lykkedes det den første, at underkaste sig alle Lande fra Hellespont indtil Indus. Syrien blev Hovedlandet; her grundlagde han det glimrende **Antiochia** ved Orontes, hvormed endnu kun Seleucia ved Tigris kunde maale sig. Ved denne, ligesom ved de 40 andre Stæder, som han og hans Efterfølgere (Seleuciderne) anlagde, blev græsk Cultur og hellensk Væsen bestandig mere herskende i Orienten. Men næret ved de umaadelige Rigdomme, som der fløde sammen, vare orientalsk Luxus og asiatisk Blødagtighed i Ledtog med denne Civilisation. Slaphed svækkede Folket og avlede en trælleſindet Aand, der yttrede sig i det nederdrægtigste Smigreri for deres vanslægtede Konger; der hengave sig til alle Laster og Vellyster. Blodige Rædsler, Qvinde- og Yndlings-Regimente, almindelig Ryggesløshed og Sædernes Fordærvelse udgjøre Indholdet af Seleucidernes Historie, af hvilke kun
† 187. **Antiochus III.** (den Store) formedelst hans Felttog til Baktrien og Indien og hans ulykkelige Kamp imod Romerne (§ 152) fortjener at omtales. — Efterat disse engang havde faaet Fodfæste i Asien, tiltog deres Magt i Syrien Aar for Aar, indtil endelig Pompejus for-
64. vandlede Riget til en romersk Provinds. (§ 173).

§ 110. Under saa kraftesløse og lastefulde Regenter, som de fleste Seleucider vare, lykkedes det nogle driftige Mænd at grunde mindre selvstæn-
250. dige Stater. Saaledes gjorde de krigerske, velberedne **Parthere** (i det nuværende Buchari) sig uafhængige under Arsaces Anførsel og udvidede snart ved heldige Krige deres Grændser indtil det kaspiske Hav. 100 Aar saaledes
150. omfattede Arsacidernes parthiske Rige næsten alle Lande imellem Euphrat og Indus og stod ene med Held imod de verdenserobrende Romeres Vaaben. Alexanders tappre Feltherre Lysimachus havde i Begyndelsen for største Delen forbundet Lilleasien med sit Kongerige Thracien; men da huuslig Ulykke paa hans gamle Dage indviklede ham i Krige, i hvilke han selv faldt og
282. den største Deel af hans Rige kom i Seleucus' Hænder, dannede der sig i Lilleasien nogle mindre, uafhængige Stater, i Særdeleshed: 1) **Galatien** (med Staden Pessinūs), til hvilket Grunden blev lagt af gallisk Folke-Skarer, der længe vare dragne hærjende igjennem Macedonien og Grækenland,
280. efter deres Nederlag ved Delphi; 2) Kongeriget **Pergamum**, hvor Eumĕnes og Attălus regerede fra 250 af, og 3) Kongeriget **Bithynien**, hvor Nicomēdes og Prusias regerede paa samme Tid. Ogsaa her bleve nye Stæder anlagte (Lysimachia i Thracien, Nicomedia i Bithynien og andre), der hævede sig til stor Anseelse og indvirkede civiliserende paa Omegnens barbariske Folkeærd. Pergamus (hvor man opfandt det af Gede- og Æselshuder forfærdigede Pergament) kappedes med Alexandria i at dyrke græsk Konst og Videnskab og dens Bibliothek var det berømteste næst efter det alexandrinske.

2. Ptolemæernes ægyptiske Rige.

§ 111. Under de 3 første Ptolemæere*) var Ægypten i en blomstrende Forfatning. Umaadelige Rigdomme, som ved høi Beskatning af det frugtbare Land og ved Handel og Samqvem (til hvis Befyttelse der underholdtes en stor Sømagt) strømmede til Alexandria, gjorde det muligt for Ptolemæerne, at omgive deres Hovedstad med en aldrig seet Glands og at gjøre den til Middelpunktet for græsk Cultur og Literatur. Men de Mænd, der bevirkede denne Blomstring, vare ligesom Kongefamilien selv Fremmede, Grækere og Jøder. Det ægyptiske Folk vedblev i sin Forstokkelse, i sit egensindige Had til Fremmede, i sin udeeltagende Affluttethed, og slæbte knurrende de Slavelænker, som fremmede Nationer paalagde det. Men netop derfor var ogsaa den ptolemæiske Thrones Glands et Blændværk uden Varighed, en fremmed Blomst, der ikke fæstede Rod paa ægyptisk Grund. Da derfor de følgende Konger ikke lagde Vind paa de høiere Bestræbelser men benyttede deres Riges Skatte til udsvævende sandselige Nydelser og til deres Lidenskabers Tilfredsstillelse, da det alexandrinske Hof udmærkede sig ikke mindre ved Usædelighed og Afskyelighed end ved Glands og Rigdom, da mistede det ptolemæiske Herskerhuus efterhaanden ethvert Fodfæste, indtil Riget tilsidst blev et Bytte for Romerne.

*) Ptolemæus Lagi eller Soter († 280); Ptolemæus Philadelphus († 273); Ptolemæus Euergētes († 221); den sidstes Søster og Gemalinde (hos Alexanders Efterfølgere vare Ægteskaber imellem Søskende og Slægtninge almindelige) var den smukke Berenice, efter hvis hyppig besungne Haar et Stjernebillede fik Navn.

C. Jøderne under Makkabæerne.

§ 112. Judæa var længe et Tvistens Æble imellem Seleuciderne og Ptolemæerne. De sidste bemægtigede sig først Landet og gjorde det skatskyldigt, men lode de gamle Indretninger staae ved Magt og tillode, at Ypperstepræsten med de 70's høie Raad (Synedrium) ledede Religionscultus'en og de indre Anliggender. Mange Jøder droge over til og nedsatte sig i Alexandria, hvor de kom til Rigdom og Magt. Men ved Antiochus III. (den Store) blev 224—187.
Judæa underkastet Seleuciderne og stærkt bebyrdet med Afgifter, navnlig da han for uhyre Pengesummer maatte kjøbe en Fred af Romerne. Hans anden Efterfølger, Antiochus Epiphānes plyndrede endogsaa Tempelskattene i Jerusalem og fattede det Forsæt, at ophæve de jødiske Indretninger og Jehovah-Dyrkelsen og at indføre græsk Cultur med hellensk Hedenskab sammesteds. Jødernes haardnakkede Modstand

drog saa grusomme Forfølgelser med sig, at Folket, der var bragt til Fortvivlelse, tilsidst reiste sig og under Anførsel af Ypperstepræsten **Matathias** og hans 5 heltemodige Sønner (Makkabæere) modigen og med Held bekæmpede Syrerne. Den ældste Søn, **Judas Makkabæus** tvang dem efter nogle heldige Fægtninger til en Fred, hvorved Gjenindførelsen af den jødiske Gudstjeneste tilstodes. Hans Broder
(142—135). **Simon** befriede ganske Judæa fra den syriske Overmagt og Skattetrykket og styrede som Fyrste og Ypperstepræst viselig og retfærdig Landet og den fædrelandske Cultur. Under hans Efterkommere bleve Rigets Grændser udvidede og Idumæerne (Edomiter) bragte til at antage den jødiske Lov; saa at endogsaa **Aristobulus** igjen antog Kongetitelen. Men den ved Makkabæernes Heltekampe bevirkede Blomstring af den jødiske Stat var ikke af Varighed. Indre Stridigheder og Sekthad lammede Folkets Kraft og bragte det endelig under Roms Herredømme. Den sidste Makkabæer blev myrdet af Idumæeren **Herodes**, hvorpaa denne ved Romernes Hjælp satte sig paa Davids Throne og regerede over Judæa som skatpligtig Konge (Tetrarch, Fjerdingsfyrste). For at gjøre sig yndet af Jøderne, der hadede ham som Fremmed, lod han det salomonske Tempel udvide og forskjønne, men mod Slutningen af hans Regering udartede han af Mistænkelighed til et blodtørstigt Uhyre, der, da **Jesus fra Nazareth** sendtes for at forløse den sunkne Menneskehed, endogsaa tragtede denne efter Livet. —

§ 113. Dengang bestod der hos Jøderne forskjellige Sekter eller Partier, af hvilke **Pharisæerne** og **Sadducæerne** ere de mest bekjendte. De første holdt sig strengt til den mosaiske Lov, fastsatte ved en tvungen og vilkaarlig Fortolkning af samme en Mængde udvortes og smaalige Forskrifter og Bestemmelser, paa hvis nøiagtige Overholdelse de satte stor Priis, hvorfor de ogsaa forfaldt til Hykleri og Skinhellighed, medens Sadducæerne, der bestode af de Rige og Fornemme, opfattede den mosaiske Lov mindre strengt og søgte at bringe den mere i Samklang med græske Sæder, Lære og Tænkemaade. Endnu videre heri gik de talrige Jøder, der boede i Alexandria, hvilke tilstræbte en Sammenblanding af jødisk Visdom med græsk-hedensk Philosophi og tilsidst ogsaa talte det græske Sprog. Ved 72 Lærde af denne
284. alexandrinsk-jødiske Skole lod Ptolemæus Philadelphus Bibelens hebraiske Skrifter oversætte paa Græsk og opstille i sit Bibliothek. Denne under Navn af **Septuaginta** bekjendte Oversættelse tjente meget til at fremme Christendommens Udbredelse iblandt Hedningerne. En anden jødisk Sekt (**Essæer** eller **Esener**) troede bedst at kunne tjene Gud og befordre deres Sjæles Salighed ved Afsondring fra Verden, ved fromme Vodsovelser (Askese) og ved Eiendomsfællesskab blandt Ordensmedlemmerne.

Den alexandrinske Cultur og Literatur.

§ 114. Efter Alexander den Store indtraadte der en Overdannelsens og Forfinelsens Tid. Den friske, frie Natur blev fortrængt af Conveniens og Formtvang. De aandelige Frembringelser have derfor det Øiemed, enten med Smiger at forherlige de regerende Hoffer, eller at opmuntre de til Luxus og Nydelser vante Selskaber, eller at uddanne praktiske Videnskaber, der vare beregnede paa Nytte og Brug. Historien, som kun trives ved et friere Sind, fandt derfor faae Dyrkere; Poesien blev ved dunkel Lærdom og overvættes Phantasi forskruet og unaturlig, eller udartede til Legeværk og Tant. Kun Modsætningen til det herskende luxuriøse og conventionelle Liv — **Idyllen** (bukolisk Digtning) eller Skildringen af et Hyrdeliv, der staaer Naturen nærmest, fuld af Enfold og Uskyldighed, fandt en heldig Bearbeider i Sicilianeren **Theokrit** (der levede afverlende i Syrakus og ved det alexandrinske Hof.) Ved Siden af ham ere endnu kun Komediedigterne af nogen Betydning (Menander, Philemon og andre), hvis Værker dog paa faae Brudstykker nær ere gaaede til Grunde. — Derimod kom de lærde Studier og de saakaldte exacte eller reale Videnskaber ret til at udfolde sig. Lærde Kritikere og Grammatikere (som Aristarch og andre) bragte de ældre græske Digteres og Forfatteres Skrifter i visse Klasser, udkastede en æsthetisk Fortegnelse derover (den saakaldte Canon), rensede Texten for Feil og Tilsætninger og forklarede de dunkle Steder ved Noter. Det rige, i det prægtige Museum opstillede, alexandrinske Bibliothek gav dem udmærkede Midler ihænde hertil. — Natur-Videnskaberne saavelsom de mathematiske, og de technisk Konster og Haandværker, som beroe paa disses Anvendelse, fandt omhyggelig Pleie og Udvikling. **Euklides** (under den første Ptolemæus) udkastede først et Lærebegreb i Geometri og Stereometri, hvilket havde til Følge, at der i de større Handelsstæder anlagdes Realskoler for Undervisningen i de mathematiske Videnskaber og deres Anvendelse paa Skibsbygning og andre Konster og Haandteringer i det praktiske Liv. — Astronomi og mathematisk Geographi fandt Bearbeidere i den mangesidig dygtige Eratosthenes (under Ptolemæus Euergetes) og i Særdeleshed i den dybe Forsker **Hipparch** (i det 2det Aarh.). Sidste var ogsaa Begrunder af den plane og sphæriske Trigonometri. Syrakusaneren **Archimedes** (§ 148) har gjort sig fortjent af Statikens, Mechanikens og flere af Mathematikens og Physikens Deles Udvikling. Ogsaa den af **Hippokrates** (c. 400) først uddannede Lægekonst (Medicin) blev væsentlig fuldstændiggjort i Alexandria ved en udvidet Kundskab i Botanik og Medoptagelsen af Anatomien.

C. Romerriget.

Geographisk og ethnographisk Oversigt over Italien.

Italien, der begrændses i Nord og Nordvest af Alperne, i Øst af det øvre (adriatiske) og ioniske Hav, i Vest af det nedre (tyrrhenske) Hav og i Længden er gjennemskaaret af Apenninerne, falder i 3 Dele, Øvre-, Mellem- og Nedre-Italien. I. Øvre-Italien indbefatter Sletterne paa begge Sider af Padus (Po) og har den lille Kystflod Rubiko til Sydgrændse. Efter sine galliske Beboere fører det Navn af det dennesidige Gallien (Gallia cisalpina). Blandt Poes talrige Bifloder maa man i Særdeleshed mærke den fra Alperne nedstrømmende Ticinus og den fra Apenninerne kommende Trebia. Omkring ved den venetianske Havbugt boede Carnerne, med den rige Handelsstad Aquileja, og Venederne, med de blomstrende Stæder Adria, Patavium (Padua; Historieskriveren Livius' Fødested), Verona og flere. Kysten ved det tyrrhenske Hav førte Navn af Ligurien; her var Genua den berømteste Stad. Gallierne, som lidt efter lidt toge hele Øvreitalien i Besiddelse og trængte de tidligere Beboere, Etruskerne, længere ned mod Syd, adskilte sig i flere Folkeslag med forskjellige Navne. De berømteste af dem paa den nordlige Pobred vare de stridbare Insubrer med Staden Mediolanum (Mailand), Taurinerne, hvor Augustus siden anlagde Staden Turin (Augusta Taurinorum) og Cenomanerne med Brixia, Mantua (i Nærheden heraf Andes, Digteren Virgils Fødested) og Valpladsen ved Bedriacum (68 efter Chr.); paa den sydlige: Bojerne med Stæderne Parma, Mutina (Modena), Bononia (Bologna) og andre, Lingonerne omkring ved Ravenna o. s. v. Sydligst boede den galliske Folkestamme Senonerne, der bemægtigede sig Østkysten af Umbrien indtil i Nærheden af den syrakusanske Koloni Ancona og førte langvarige Krige med Romerne. Af deres Stæder var Senogallia den navnkundigste, nær ved hvilken den ved Hasdrubals Nederlag (207 før Chr.) berømte Kystflod Metaurus udgyder sig i det adriatiske Hav; Ariminum (Rimini) og den ved Romernes Seier berømte Stad Sentinum med Valpladsen Busta Gallorum, hvor Gotherkongen Totilas døde Heltedøden 552 efter Chr. (§ 228). —

II. Mellem-Italien, fra Rubiko indtil Liris, var fra Arilds Tid bebovet af indvandrede Pelasger (Tyrrhener) og af indfødte Hyrde- og Bønderfolk, Oscer, Sabeller. Hine bleve tidlig deels fortrængte deels underkastede af Etruskerne eller Tuscierne, medens disse under forskjellige Navne vedbleve at være frie og uafhængige, indtil de bukkede under for Romernes Magt. En tredie Folkestamme, Latinerne, var et Blandingsfolk, der var sammensat af pelasgiske, indfødte og indvandrede Folkeslag, og med hvilket endnu en trojansk Koloni under Æneas' Anførsel efter Trojas Erobring skal have forenet sig. 1. Etruskerne beboede det nuværende Toscana indtil Tibers Bred. De udgjorde en Forbundsstat af 12 uafhængige Stæder, af hvilke Cære, Tarqvinii, Perusium, nær ved den trasimeniske Sø, Clusium og Veji ere de bekjendteste. De enkelte Stæder regeredes af en Præste-Adel, der forestod Religions-Cultus'en, ledede de politiske Anliggender og mødte for Retten i Stedet for Trællene og de Livegne (Clienter), som dyrkede Tempel- og Herskabs-Godset. Samtlige Stæders Adelsslægter (Lucumoner) valgte Forbundets fælles Overhoved, hvem der som Udmærkelsestegn tilkom en Elfenbeens Stol (sella curulis), en Purpur-Toga og et Følge af 12 Lictorer med Riisknippe og Øxe (fasces), ligesom i en seldigere Tid de romerske Consuler. Præsteadelen var ene i Besiddelse af de astronomiske og naturvidenskabelige Kundskaber, paa hvilke de høiere og lavere (tolv) Guders religiøse Cultus beroede; hvorfor den under en Overpræsts Bestyrelse fuldbyrdede Offrene saavelsom de dermed forbundne Sandsigelser (Haruspicier), bestemte Festdagene, anordnede Aaret og gav Love og traf Foranstaltninger i Krigs- og Freds-Anliggender. Deres Religion med den dualistiske Tro paa gode og onde Aander, saavelsom deres Sprog, der uden Selvlyde læses fra høire til venstre Side, hentyder paa Orienten. Kæmpemurene, Porsennas Gravmæle, Ruinerne af kolossale Tempelbygninger, Sporene af uhyre Dæmninger, Veie, Kanaler og mere saadant vidne om deres architektoniske Dueligheed, ligesom de utallige, med Malerier forzirede Leerkar og Askekrukker (etruskiske Vaser), som man udgraver af Jorden, vidne om deres Konstflid og Industri. De udmærkede sig ogsaa i Ertsstøbning og i Metalarbeider, og det er sandsynligt, at Romerne have faaet deres Instrumenter til Krigsmusik af Etruskerne, ligesom deres religiøse Ceremonier (af Cære?), deres prunkende Optog (Triumpher), deres Rendebaner (Circus) og deres Fægter- (Gladiator-) Lege. Tidlig dreve Etruskerne stor Søhandel, Skibsfart og Sørøveri. Af de Kolonier, som de udsendte, ere de mærkeligste: i Norden Fæsulæ, Florenz, Pistoria, Lucca, Luna (Marmorbrud, Carrara) Pisa og andre, i Syden: Capua og Nola. Mangel paa en fri Borgerstand medførte i alle etruskiske Stæder Slaphed og Blødagtighed. 2. Til Sabellernes kraftige Folkestamme hørte: a) Sabinerne, et haardført, krigersk, retfærdigt og sparsommeligt Folk imellem Apenninerne og Tiberen, hvori den lille sabinske Flod Allia (Slag 390) og Anio (Teverone) falder. Ved Anios Bredder laae de urgamle Stæder Collatia, Tibur (Tivoli) og andre og det ved Plebejernes Udvandring bekjendte hellige Bjerg. Cures, Reate, Amiternum (Sallusts Fødested) og flere ere Sabinernes berømteste Stæder. Deres Religion var Naturdyrkelse. b) Samniterne, en ved en saakaldet hellig Vaar udsendt sabellisk Koloni, boede i aabne Bygder, der vare opdyrkede paa begge Sider af Apenninerne og udstrakte sig over Nedreitalien. Stæderne Caudium (berømt ved det snevre Pas Caudinæ) og Beneventum laae i deres Land. Samniterne elskede Hyrdelivet, Agerdyrkningen og Krigen og agtede Friheden for det høieste Gode, hvorfor Romerne ogsaa først efter lange, blodige Krige bragte dem til at underkaste sig. c) De smaae Folkeslag: Picenter i Umbrien, med Asculum, Interamna og den græske Søstad Ancona; Marser med Marrubium; Peligner med Corfinium og Sulmo (Ovids Fædrenestad); Æqver og flere andre. Beslægtede med dem vare endnu nogle smaae Folkeslag i Nærheden af Rom, der for Størstedelen boede i befæstede Stæder og Borge, fornemmelig Volskerne ved Vestkysten med Søstæderne Antium

og Anrur (Terracina); Herniker, boende paa Algidus' Høie, og flere. 3. Latinerne, en kraftig Landbostand med Tiberen mod Syd, boede i tredive ved et Forbund og et fælles Folkething forenede Stæder, blandt hvilke Albalonga havde Forrangen i det Mindste i Krigstider. Hos dem blomstrede Agerdyrkning og borgerlig Frihed; et fælles Sprog, samme Religion, der var grundet paa Naturdyrkelse og stod i Forbindelse med Agerdyrkningens Forretninger (Sædguden Saturnus, Janus og Diana som Sol og Maane; Ops, Jorden, og andre) og en gjensidig Lighed for Retten forbandt alle de enkelte Stæder indbyrdes, ihvorvel enhver selvstændig forestod sine indre Anliggender og havde et eget Senat. Af Stæderne maa man foruden Albalonga, som Æneas' Søn Julus skal have lagt Grunden til og hvor hans Efterkommere havde Kongeværdigheden arvelig, i Særdeleshed mærke: Tusculum, Aricia, Gabii, Lavinium, Lanuvium, Præneste og andre. Ardea var Rutulernes Hovedstad. De pomptinske og minturniske Sumpe Sydvest for Latium vare allerede fra gammel Tid af et Smuthul for Røvere og Banditer.

III. Nedre-Italien, efter de græske Kolonier paa Kysten ogsaa kaldet Stor-Grækenland, var i det Indre beboet af Folkeslag af oscisk og sabellisk Herkomst. De betydeligste af dem ere, foruden Samniterne, Campanerne, Lucanerne, og Blandingsfolket Bruttierne. Campanien, med Floden Vulturnus, det ildsprudende Bjerg Vesuvius, Forbjerget Misenum, Øen Capreæ, Lucrinersøen og den med Landsteder omkrandsede Bugt ved Bajæ samt Puteoli, hører til de skjønneste og frugtbareste Lande paa Jorden. Korn og Vin (Falerner, Cæcuber og andre) ere af en sjelden Fylde og Gódhed, i Særdeleshed i Egnen af Cales og Teanum. Derfor have ogsaa allerede tidlig forskjellige Folk nedsat sig der og anlagt Stæder, saaledes Grækerne Cumæ, Neapolis (oprindelig Parthenöpe), Puteoli og andre, Tuscierne Capua og Nola; de ved et Udbrud af Vesuv begravne Stæder Herculanum, Pompeji og Stabiæ vare Oscernes Landstæder. I Lucanien og Bruttien var der med Undtagelse af Cossentia og det urgamle Pandosia ingen Stæder af Betydning i Landets Indre; men derimod bemægtigede de kraftige, raae og krigerske Indraanere sig efterhaanden de græske Kyststæder, der vare henfaldne til Blødagtighed og afvante med Vaabenkrig. Apuliens Beboere vare et Blandingsfolk af pelasgiske, hellenske og barbariske Bestanddele og af stor Driftighed. Til de betydeligste Stæder hørte det uldrige Luceria, Havnstaden Siportum, Venusia (Digteren Horaz' Fødrenestad), Cannæ ved Floden Aufidus, bekjendt ved sin Valplads. Den sydostlige Spidse af Italien førte Navn af Calabrien med Staden Brundusium, det sædvanlige Overfartssted til Grækenland. (Dyrrhachium). Strædet ved Messina, med de af Oldtidens Sømænd frygtede Havhvirvler Scylla og Charybdis, adskiller den store og frugtbare Ø Sicilien fra Italien. Beboerne af det indre Land, Siculerne, synes at være indvandrede paa Øen fra Mellemitalien af. De fleste Stæder laae paa Kysten og vare af græsk Oprindelse (især om ved Ætna), kun Vest- og Nordvest-Kysten med Stæderne Lilibæum, Drepanum, Segesta og Panormus (grundlagt af Phønicierne) og Bjerget Eryx (hvor der var et berømt Tempel for den phønicíske Venus) adlødte Karthagerne, der ogsaa havde bemægtiget sig Sardinien og de smaae ægadiske Øer.

I. Rom under Kongernes og Patriciernes Herredømme.

1. Kongernes Tid (753—509).

§ 115. Et gammelt Sagn beretter, at Kong Numitor af Albalonga, en Efterkommer af Trojaneren Æneas (§ 43), er bleven stødt fra Thronen af sin Broder Amulius og at hans Datter Rhea Silvia er bleven valgt til at være iblandt Vestas hellige Jomfruer, for at hun maatte blive uformælet og barnløs. Men da hun med Krigsguden Mars var bleven Moder til Tvillingerne **Romulus** og **Remus**, havde den haarde Morbroder givet Befaling til at udsætte Børnene ved Tiberens Bred, hvor de alligevel vare blevne fundne og opdragede af nogle Hyrder. Da de ved et Tilfælde havde faaet Kundskab om deres Herkomst og deres Bedstefaders Skjebne, havde de atter sat Numitor paa Thronen i Albalonga og derpaa ved den venstre Tiberbred paa Bjerget Palatinus anlagt Staden **Rom**, 753.
hvis nylig opførte Mure imidlertid vare blevne besmittede med Remus' Blod, der faldt i en Strid for sin Broder Romulus' Haand.

§ 116. Da den lille Stad var grundlagt og dens Omkreds Romulus c. 750.
afgrændset ved en Fure, saa at dennes Fordybning dannede Graven, dens Forhøining Volden, erklærede Romulus den for et Asyl (Tilflugtssted) for Landflygtige og lokkede derved Beboere did. Men da disse ingen Hustruer havde og Nabofolkene fandt Betænkelighed ved at give dem deres Døttre til Ægte, saa anordnede han Festlege, for ved Rov at forskaffe sig med Magt, hvad han ikke kunde faae med det Gode, nemlig de som Tilskuere tilstedeværende Sabinerinder. Derved indvikledes den nye Koloni i en Krig med Sabinerne, der dog blev bilagt ved de røvede Jomfruers Mellemkomst, hvilke erklærede, at de vilde dele Romernes Skjebne. Et Forlig, ifølge hvilket de paa den capitolinske Høi boende **Sabinere** forenede sig til een Almeenhed med **Latinerne** paa Palatinus og **Etruskerne** paa Cølius, og man vedtog den Bestemmelse, at den sabinske Konge Titus Tatius skulde forestaae Regeringen i Forbindelse med Romulus, medens dernæst en Latiner og Sabiner afvexlende af Raadet skulde vælges til Konge, sikkrede den romerske Stats Existens, hvis Stifter efter sin Død nød guddommelig Tilbedelse under Navn af Quirinus og hvis Borgere foruden Navnet Romere antoge Navnet Quiriter.

§ 117. Og for at et helligt Baand end mere kunde betrygge det nye Almeenvæsen, fastsatte den anden Konge, den vise Sabiner **Numa Pompilius**, Bestemmelser med Hensyn til Religion og Cultus, hvorved han tog Hensyn til de 3 Folkestammers gamle Tro og sædvanlige Indretninger.

Numa Pompilius c. 600.

De Jomfruer, som skulde vedligeholde Vestas hellige Ild, saavelsom alle Indretninger og Skikke, der staae i Forbindelse med Agerdyrkning og Markskjel, ere af latinsk Oprindelse. Til Sabellernes krigerske Stamme henviser Mars-Dyrkelsen med dens Præster, Salierne, og de Indretninger, der have Hensyn til Ret og Vedtægt, f. Ex. Fetialer (Herolder). Fra Etruskerne (der i Begyndelsen vare noget tilstedesatte) hidledes Sandsigningen af Offerskuet og Fuglesflugten (Haruspicier, Auspicier, Augurier), som lededes af et Præste-Collegium (pontifices) med en Overpræst (pontifex maximus) i Spidsen, ligeledes det ved alle festlige Leiligheder sædvanlige Ceremoniel og Ritual. Og for at Borgerdyd kunde næres hos dem, opførte han et Tempel for Troskabens og den gjensidige Tillids (fides) Guddom. — Som Grækerne lode deres Love bekræfte af Gudeudsagn, saaledes paastod N. Pompillus at have faaet sine religiøse Indretninger ved Omgang med Nymphen Egeria, hvis hellige Lund laae sydlig for Rom.

§ 118. De to følgende Konger, Latineren **Tullus Hostilius** og Sabineren **Ancus Martius**, udvidede den lille Stats Gebeet ved heldige Krige, saa at endnu 4 andre Høie (Aventinus, Qvirinalis, Viminalis og Esqvilinus) forbandtes med de 3 forannævnte (Palatinus, Capitolinus og Cølius) og efterhaanden befolkedes. (Deraf hedder Rom Syv-Høie-Staden). Under Tullus Hostilius erholdt Romerne ved Horatiernes seierrige Tvekamp imod Curiatierne Herredømmet over Albalonga, hvis Indvaanere efter Stadens Ødelæggelse bleve forflyttede til Rom, hvor de sandsynligvis dannede Grundlaget for **Plebejernes** Borgerret-manglende Stand, som under hans Efterfølger, Ancus Martius, der byggede Havnstaden Ostia, endnu blev betydelig forøget, idet overvundne Borgere fra de omliggende Egne bosatte sig her.

Tullus Hostilius o. 650.

Ancus Martius c. 625.

§ 119. De 3 sidste Konger, **Tarqvinius** den ældre **(Priscus)**, **Servius Tullius** og **Tarqvinius** den Hoffærdige **(Superbus)**, hørte til den etruskiske Stamme, som man kan see af deres Bygninger og af Overførelsen af etruskiske Indretninger til Rom.

Den ældre Tarqvinius lagde Grunden til den store Bygning **Capitolium**, som hans Søn Tarqvinius Superbus fuldendte i Faderens Aand. Den bestod af Borgen og det herlige Tempel, som var helliget Etruskernes

Tarqvinius Priscus c. 600.

3 øverste Guder (Jupiter, Juno, Minerva). Til Stadens Renselse lod han fremdeles anlægge de uhyre, af Qvadersteen byggede **Kloaker** (underjordiske Kanaler) og ligeledes **Circus Maximus** og **Forum** og han var den første, der optog Tegnene (Insignier) paa den høieste Magt, sella curulis og Lictorer og mere saadant. Det af Romulus indrettede Senat udvidede han fra 200 til 300 Medlemmer, saaledes at af hver Slægt (gens) havde den Ældste Sæde deri (hvorfor Senatorerne kaldtes **Patres.**)

§ 120. Efterat Tarqvin var myrdet af hans Forgængers Sønner, kom hans Svigerson **Servius Tullius** til Regeringen. Denne indførte to meget vigtige Forandringer. Først inddeelte han Plebejerne i Staden og Omegnen i 30 Tribus med egne Forstandere og Forsamlinger (Tribus-Comitier) og stillede dem som Samfund ligeoverfor Borgerskabet, det vil sige: de med fuldkommen Borgerret forsynede Patricier-Familier og deres Curie-Forsamlinger. Dernæst inddeelte han samtlige Statens Indvaanere efter deres Formue (Census) i 5 Klasser, og disse atter i (193) Centurier efter Beskatningen og Krigstjenesten. Derved fik de Rigere en større Magt, men ogsaa Forpligtelse til at yde Krigstjeneste som Tungtbevæbnede paa egen Bekostning og uden Sold. En 6te Klasse (capite censi), der indbefattede Proletarierne eller den eiendomsløse Pøbel, var fri for Skat og Krigstjeneste, men ogsaa uden Magt ved Forvaltningen. Fra den Tid af gjaldt de efter Centurier indkaldte Comitier for de sande Folkeforsamlinger. Ved denne Forandring paadrog Servius Tullius sig Patricier-Familiernes Had, hvorfor han ved disses Bistand blev myrdet af sin Svigerson Tarqvinius Superbus.

Servius Tullius c. 550.

§ 121. Men ihvorvel denne atter ophævede Servius' Forfatning, udvidede Statens Grændser ved heldige Krige med Latinerne og Volskerne og forskjønnede Staden ved Bygninger og nyttige Anlæg, saa fik Patricierne dog ogsaa snart Had til ham, da hans Stræben gik ud paa, ved Hjælp af Hæren at forhøie den kongelige Magt og forvandle hans indskrænkede Valgkongedømme til et uindskrænket (souverænt) Arverige. Hans Voldsgjerninger imod Senatet og Patricierne i Forbindelse med de trykkende Skatter og den Hoveritjeneste, hvormed han plagede Plebejerne, avlede tilsidst en saa almindelig Utilfredshed, at den vanærende Daad, hvorved een af hans Sønner (Sextus Tarqvinius) krænkede den dydige **Lucretia**, fremkaldte et almindeligt Oprør, som to Slægtninge af Kongehuset stode i Spidsen for — L. Tarqvinius **Collatinus** (Lucretias Mand) og Junius **Brutus** (Tølperen). Paa Efterretningen herom ilede Kongen

Tarqvinius Superbus 533—509.

fra Ardea, som han netop beleirede, med sin Hær til Rom for at
undertrykke Opstanden; men han fandt Portene lukkede, og da en
Beslutning af Folkeforsamlingen afsatte ham fra Kongeværdigheden
og selve Armeen slog Haanden af ham, maatte han med sine Sønner
509. gaae i Landflygtighed.

2. Rom som Republik indtil Stændernes politiske Sideordning (509—365).

a) Patriciernes Herredømme.

§ 122. Efter Tarqvins Fordrivelse blev den høieste Magt overdraget til de aristokratiske Familier og ved Deling gjort tilgængelig for flere. **Senatet** gjaldt for Almeenvæsenets og Lovenes Haandhæver, det skulde foreslaae og bekræfte de Love, som **Centuriernes Folkeforsamling** maatte vedtage, og de Embedsmænd, den maatte vælge, det skulde bestemme Krig og Fred og i sidste Instans vaage over Statsforvaltningen, Retspleien og Religionen. 2 **Consuler**, som hvert Aar paany valgtes af Patricierne, ledede under dettes Tilsyn de løbende Forretninger i Forvaltningen og for Domstolene og vare Hærens Anførere i Krig, medens alle Anliggender, som angik Statsreligionen og Cultus'en, stode under Offerkongen. Til alle disse Embeder havde kun Patricierne Adgang. I deres Curie-Forsamlinger afgjorde de alle Forholdsregler, som tjente til at værne om deres Herredømme og Standsrettigheder, i de almindelige Centurie-Comitier udgjorde de (som Patroner) med deres Forpagtere og Vornede (Clienter) Fleertallet og havde følgelig Folkebeslutningerne i deres Magt og berøvede Plebejernes Tribus-Forsamlinger al Magt.

§ 123. Den nye Fristat havde store Kampe at bestaae indenfra og udenfra. Under de **første Consuler Brutus og Collatinus** stiftede et Antal unge, fornemme Romere en Sammensværgelse for at tilbageføre den fordrevne Kongefamilie. Da denne blev opdaget, straffede Brutus de Skyldige, hvoriblandt to af hans egne Sønner, med Døden. Den største udvortes Fare truede Romerne fra Etrusker-Kongen **Porsenna** fra Clusium, hvem Tarqvinius havde kaldt til Hjælp og som besatte Janiculus-Høien paa den høire Tiberbred; og hvormeget end romerske Forfattere prise det Heltemod, hvormed **Horatius Cokles** forsvarede Træbroen over Tiberen, og **Mucius Scævola** ved at brænde sin Haand viste sin Foragt for Døden, — af sildigere Efterretninger erfare vi dog, at Porsenna har indtaget Rom og tvunget Romerne til at tilkjøbe sig hans Bortgang ved at udlevere Gidsler (der dog snart undkom igjen under **Cloelias** Anførsel) og ved at aftræde en Trediedeel af deres Gebeet. — Æqverne og

Volskerne toge ogsaa de til Kongerne tabte Stæder tilbage igjen; Vejenterne droge i Marken for Tarqvinierne og sloge Stifteren af den nye Republik, Brutus; og endelig greb det Forbund mellem latinske Stæder, som var stiftet af den sidste Konge, til Vaaben for at beskytte sin Stifter. Da skabte Romerne en ny Værdighed, **Dictaturet**, hvis Hensigtsmæssighed lagde sig for Dagen i Seieren over Latinerne ved Søen Regillus. 496.

Dictatoren blev kun valgt i Nødens og Farens Tider og nedlagde, naar disse vare overstandne, atter sit overordentlige Embede, der gav ham uindskrænket Magt i Staden og i Felten. Dictaturet var et tjenligt Middel til at kue Plebejernes opadstræbende Aand og forhindre Spaltninger.

§ 124. Under Befrielseskampene havde Plebejerne ydet Patricierne kraftig Bistand og derfor ved Consulen Valerius (Poplicöla, Folkevennen) faaet nogle gunstige Love. Men neppe vare Patricierne ved Tarqvins i Cumæ indtrufne Død befriede fra Frygten 495.
for at Kongefamilien skulde vende tilbage, saa agtede de ikke disse Bestemmelser og udøvede hensynsløst deres Rettigheder. Dertil hørte fremfor alt de strenge Gjældslove. Plebejerne vare som frie Eiendomsbesiddere, ihvorvel uden Borgerret (som Selveierbønder eller Skytsborgere) forpligtede til at betale Grundskat og til Krigstjeneste (Hærstævne) uden Sold og ved at stille Vaaben og Rustning. Laae de nu i Felten, saa blev deres ved Afstaaelsen til Porsenna formindskede Agerland slet besørget hjemme; Uaar avlede Forarmelse, og for at undgaae den øieblikkelige Nød gjorde de Gjæld hos Patricierne*). Naar nu Plebejeren ikke i rette Tid betalte den høie Rente (10—12 Procent), saa blev han med Liv og Gods Skyldherrens Eiendom og maatte arbeide som dennes Træl, medens hans Familie led Nød. Da denne Tilstand blev for trykkende og ingen Lov beskyttede den ulykkelige Skyldner imod den haarde Skyldherre, da var det at omtrent 18,000 bevæbnede, til Hærstævne udskrevne Plebejere negtede Lydighed, besatte det 1½ Miil fra Rom beliggende hellige Bjerg 494.
ved Bredden af Anio, i den Hensigt at lægge Grunden til en ny Stad, og vendte først tilbage, da Afsendingen Menenius Agrippa ved Fabelen om Lemmerne, der strede mod Maven, havde lagt dem det Skadelige ved en saadan Trist paa Hjerte og lovet dem at afhjælpe deres Nød. De fik **Folketribuner** (Skytsfogeder), i Begyndelsen 2, tilsidst 10, der som hellige og ukrænkelige Beskyttere for deres Standsfæller turde gjøre Indsigelse (Veto) mod alle for Plebejerne skadelige Senatsbeslutninger og Consulkjendelser og, naar dette intet

frugtede, kunde hindre Skatteopkrævningen og Hærstævnet. To Medhjælpere (Ædiler) skulde forebygge Aager og Dyrkjøb.

*) Patricierne, der vare i Enebesiddelse af Fællederne (§ 127), lode deres Godser dyrke af Clienter, der ikke droge i Krig, og beholdt Krigsbyttet for sig, kunde let komme til Rigdom og beholde den.

§ 125. **Coriolan.** Snart efter udbrød en Hungersnød i Rom, og da der endelig ankom et Skib med Korn fra Sicilien, gjorde den stolte Patricier **Marcius Coriolanus** det Forslag, at man ikke skulde tilstaae Plebejerne noget deraf, forinden de havde givet deres Minde til Folketribunernes Afskaffelse. I deres Tribusforsamling udtalte da Plebejerne Banlysning over ham og nødte ham til Flugt. Tørstende efter Hevn begav han sig til Volskerne og overtalte dem til at gjøre et Indfald i det romerske Gebeet under hans Anførsel. Allerede vare de hærjende trængte frem indtil den 5te Milepæl, da det lykkedes Feltherrens Moder og Ægtefælle, ved deres forenede
490. Bønner at bevæge ham til Tilbagetog. Af Forbittrelse derover skulle Volskerne have slaaet ham ihjel, men de beholdt de erobrede Stæder.

b) Plebejernes Kampe med Patricierne om Lighed i Rettigheder.

§ 126. Ved Stændernes Tvedragt blev Rom saaledes svækket, at de udvortes Fiender reve een Landstad efter den anden til sig og indskrænkede det romerske Gebeet. Fra Nord trængte **Vejenterne** bestandig dristigere frem, og da endelig **Fabierne** droge ud imod dem, døde alle Medlemmer af denne høihjertede Patricierfamilie (paa eet nær) Heltedøden. Fra Syd gjorde **Volskerne** og **Æquerne** ødelæggende Indfald, indtil endelig den fra Ploven bortkaldte og til
459. Dictator udnævnte Q. **Cincinnatus** aldeles overvandt de sidste ved Bjerget Algidus og lod dem gaae under det af 3 Spyd dannede Aag. Plebejerne, hvis Arm maatte vinde Slagene, havde kun liden Lyst til at udgyde deres Blod for at gjøre deres Plagere mægtigere og rigere De lode sig endog frivillig slaae, naar en haard Patricier var deres Anfører. Hede Kampe førte de derimod i Staden, for at fordrive Patricierne fra Enebesiddelsen af Fællederne, Retspleien og Lovkyndigheden samt de høiere Statsembeder.

§ 127. **1. Agerlove.** Den romerske Stat var i Besiddelse af store Landstrækninger, som ikke vare nogens Eiendom, men hvis Afbenyttelse tilfaldt Patricierne imod at disse udredede Tienden af Afgrøden til Statskassen. Disse Fælleder (ager publicus) betragtede Patricierne som deres Eiendom, lode dem opdyrke ved deres

Clienter og Slaver og saae igjennem Fingre med hverandre, naar den bestemte Afgift til Statskassen ikke punktlig blev betalt. Fra Tid til anden forlangte nu Plebejerne, der kun havde smaae Stykker frit Landgods, Agerlove (leges agrariæ), hvorved en Deel af Fællederne skulde overlades dem til Afbenyttelse. Men hver Gang der anholdtes herom, mødte det den mest afgjorte Modstand. Consulen Sp. Cassius' Henrettelse, der indgav det første Andragende om en Agerlov, 486.
var et advarende Exempel for alle lignende Bestræbelser. Det Sted, hvor den Formasteliges Huus havde staaet, blev forvandlet til en øde Plads.

§ 128. **2. Decemvirerne.** Saalænge Retspleien berovede paa Kjendskabet til den uskrevne Hævd og Vedtægt, var den udelukkende i Patriciernes Hænder, der udøvede den efter Skjøn og ikke sjelden med Vilkaarlighed. For nu ikke længere at være udsatte for denne Vilkaarlighed og for at opnaae Indsigt i Rettergangen, forlangte Plebejerne bestemte, optegnede Love, men fandt længe heftig Modstand hos Patricierne, der heri saae en Formindskelse af deres Standsrettigheder. Efterat der imidlertid var truffet den Foranstaltning, at Valget af de 10 Folketribuner gik for sig i Tribuscomitierne; og disse med forenede Kræfter bestandig forfulgte det samme 470.
Maal, satte Plebejerne endelig igjennem, at der sendtes Gesandter til Storgrækenland og Athen, for at prøve den derværende Lovgivning og udvælge det Passende deraf. Efter disses Tilbagekomst kom begge 452.
Stænder overeens om, at alle Embedsmænd (Consuler, Folketribuner og andre) skulde nedlægge deres Stillinger og 10 Patriciere skulde udrustes med uindskrænket Magt (lovgivende, dømmende og udøvende), hvem det da skulde overdrages at affatte nye (privatretlige) Love. 450.
Mønsterværdigen udførte de nye Embedsmænd, der efter Medlemmernes Antal kaldtes **Decemvirer** (Ti-Mands-Raad), i Begyndelsen det dem overdragne Hverv; og deres Love, der ved Udgangen af det første Aar bekræftedes af Folkeforsamlingen, fandt et saadant Bifald, at man uden Betænkning ogsaa lod Decemviratet bestaae for det andet Aar til Værkets fuldstændige Tilendebringelse. Men nu misbrugte de patriciske Timænd deres uindskrænkede Magt til Vilkaarligheds- og Volds-Handlinger. De rasede med Fængsel, Pengebøder, Forvisning og Skafot imod deres Modstandere af Plebejerstanden, da der udbrød en Krig med Æquerne og Volskerne, lode de en graahærdet, med Ar bedækket Plebejerhelt (Dentatus) myrde i Leiren, og efterat deres andet Aar var udløbet og Affattelsen af **Tolvtavlelovene** var fuldendt, fortsatte de egenraadigen deres Embede. Da bragte et af deres

indflydelsesrigeste Medlemmers, **Appius Claudius'** sandselige Nidingsdaad den almindelige Utilfredshed til Udbrud. Denne havde nemlig Lyst til den smukke **Virginia**, der var Datter af een Plebejerhøvding og en andens Fæstemø. For at komme i Besiddelse af hende overtalte han en af sine Clienter til at erklære Jomfruen for sin undløbne Slavinde og at fordre hende som sin Eiendom for Decemvirens Domstol. For en stor Menneskemængde hørte Appius Claudius Klagen paa Forum; men neppe havde hans Kjendelse overdraget Virginia til Klageren, førend hendes Fader ilede til og stødte hende en Kniv i Hjertet. Nu besatte Plebejerne Aventinus og forlangte truende Decemvirernes Bortfjernelse og Gjenindførelsen af den gamle Orden. Begge Dele skete. Appius Claudius dræbte sig selv i Fængslet; hans Stalbroder Oppius blev henrettet; de øvrige maatte bøde for deres ugudelige Handlinger i evigt Exil. Tolvtavlelovene*) vedbleve alligevel at staae ved Magt.

*) De ere Grundlaget for den romerske Ret, hvis Uddannelse til Videnskab (Jurisprudens) er een af Romernes Hovedfortjenester, der ved Siden deraf kun endnu bragte Krigskonsten til dens høieste Fuldendelse, medens de i alle øvrige Videnskaber ligesom i Konst og Poesi kun ere Efterlignere og Laantagere af Grækerne. — Forøvrigt vare Plebejerne de Bindende. De opnaaede ikke alene Tavlelovene som Beskyttelsesmiddel imod Dommer-Vilkaarlighed, men fik ogsaa snart efter Ret til at indskyde sig (Appellation) fra Consulernes Domskjendelser under Centuriat-Comitierne.

§ 129. **3. Militærtribunat** og **Censorembede.** Vare Plebejerne allerede herved rykkede Patricierne nærmere, saa formindskedes Uligheden endnu betydeligt ved den snart derpaa vundne Ind-
444. rømmelse, at begge Stænder uden Standsrettighedernes Fortabelse for Børnene kunde indgaae gyldige Ægteskaber med hinanden, saa at Plebejerne endelig ogsaa kastede sig over Patriciernes vigtigste Forret (Prærogativ) — Enebesiddelsen af Consulatet. Men denne Fordring modsatte Patricierne sig af alle Kræfter, og da endelig Plebejerne lagde Hindringer i Veien for Udskrivningen til Krigstjenesten, erklærede de, at de hellere slet ikke vilde have Consuler mere, end at de vilde indvillige i Plebejernes Adgang dertil. Herpaa forenede man sig om, at der aarlig skulde vælges 6 eller 8 af begge
442. Stænder blandede Militærtribuner med consulariisk Magt som Hærførere og øverste Embedsmænd*). Denne Indretning varede indtil den liciniske Lovgivning. Som Erstatning for deres Tab opnaaede Patricierne det kun for dem tilgængelige **Censor**-Embede. Disse (først 2, siden 5) skulde føre de Lister, hvori alle Patriciere og Plebejere vare anførte efter Formue og Rang som Senatorer, Riddere og Borgere, hævede de Afgifter, som for Fælledernes Afbenyttelse tilfløde Statskassen, forestode Opførelsen af Templer, Veie og Broer og førte et Slags Tilsyn med Sæderne, hvorved de straffede moralske Forseelser med Fratagelse af statsborgerlige eller Stands-Rettigheder.

*) At der forekommer 3 og 4 Militærtribuner beviser, at der endnu bestandig ikke herskede fuldstændig Lighed, men at Patricierne selv her endnu sædvanlig vare foretrukne, hvilket desuden bekræftes derved, at Rækken af Krigstribunerne i flere Aar afbrydes ved Consuler, naar nemlig Patricierne havde Overvægten.

c) Roms Indtagelse af Gallierne (389).

§ 130. Under disse indvortes Kampe fægtede de romerske Hære, hos hvilke Plebejernes trodsige Kraft og Frihedssands gjorde sig gjældende, seierrigt imod Fienderne. Forbundne med Latinerne og Hernikerne sloge de gjentagne Gange Volskerne og Æqverne og indsnevrede disses Gebeet. Derpaa vendte de hele deres Magt imod det nærliggende Etrurien og **erobrede** efter en 10-aarig Omlei- 396.
ring under **Camillus'** Anførsel det fiendtlige **Veji**, hvis Indvaanere deels bleve slagne, deels førte i Fangenskab. Den stolte Hærfører, der ved et brammende Seiersindtog (Triumph), ved ulige Fordeling af Byttet og ved at modsætte sig det Forslag, at Vejis Gebeet i lige Lodder skulde fordeles blandt alle Borgere, havde paadraget sig Plebejernes Had, gik, da han indstævnedes af Folketribunerne for at forsvare sig, frivillig i Landflygtighed og unddrog derved Staten sin Bistand paa en Tid, da den mest trængte dertil.

§ 131. Paa denne Tid nemlig satte de for halvandet Aarhundrede siden i Po-Egnene indvandrede Galliere over Apenninerne og beleirede den etruskiske Stad Clusium. Indvaanerne søgte Hjælp hos Romerne, der dog kun afsendte et Gesandtskab for at mægle et Forlig. Da dette ikke kom i Stand, blandede Gesandterne sig i Kampen og dræbte en gallisk Hærfører. Denne Krænkelse af Folkeretten bragte Gallierne i Raseri. De brøde strax op fra Clusium, rykkede i Ilmarscher lige løs paa Rom og bibragte ved den lille Flod **Allia** 389.
den romerske Hær et saa fuldstændigt Nederlag, at kun nogle Flygtninger reddede sig over Tiberen til Veji, men Rom selv (der var forladt af Qvinder og Børn) uden Modstand kom i Fiendernes Magt. Gallierne opbrændte den tomme Stad, myrdede paa Forum henved 80 Oldinge, der vilde falde som Sonoffere, og omringede derpaa Capitolium, hvorhen det stridbare Mandskab havde begivet sig. Men da

Besætningen gjorde tapper Modstand under den heltemodige Marcus **Manlius'** Anførsel og Galliernes Rækker vare blevne fortyndede ved Hunger og Sygdom, kom der efter syv Maaneders Belejring et Forlig istand, hvori Gallierne lovede at drage bort imod en Løsesum af 1000 Pund Guld. Det er bekjendt, hvorledes den trodsige Anfører **Brennus** endnu forhøiede den betingede Sum med saameget, som hans Sværd veiede, hvilket han kastede paa Vægtskaalen. Den Fortælling, at den landflygtige Camillus med en Skare af landsforviste Romere satte efter de bortdragne Fiender og atter frarev dem Byttet, bliver draget i Tvivl og ikke uden Grund tilskrevet romersk Praleri.

d) Licinius Stolos Love (366).

§ 132. Efter Fiendernes Bortgang var det romerske Folk saa modløst, at det ikke vilde opbygge Staden igjen, men flytte over til det forladte Veji. Kun med Møie lykkedes det Patricierne at tilintetgjøre dette Forehavende, og for at en lignende Tanke aldrig mere skulde opstaae, bleve Husene i Veji overladte Folket til Nedbrydelse. Neppe var Rom i al Hast opbygget paany med snevre og krumme Gader og smaae Vaaningshuse, førend Patricierne paany gjorde Fordring paa alle deres Forrettigheder og tilsidst bragte Gjældslovene i Anvendelse med den gamle Strenghed. Derved kom de ved den galliske Krig og Stadens Gjenopbyggelse forarmede Plebejere i stor Nød, hvilket bevægede Capitoliums Redningsmand, M. Manlius (Capitolinus), til at gaae i Forbøn for dem og andrage paa en Nedsættelse af Gjældsbyrden og Fordeling af Fællederne. Men herved paadrog han sig i den Grad sine Standsfællers Had, at de under den grundløse Anklage, at han stræbte efter kongelig Magt, dømte ham til Døden, hvorpaa han blev nedstyrtet fra den tarpejiske Klippe ved det af
383. ham reddede Capitolium, hans Huus sløifet og hans Minde brændemærket.

§ 133. Men denne Haardhed imod den folkemilde, høitfortjente Mand rev Plebejerne ud af deres Sløvhed. To modige og
376. talentfulde Folketribuner, **Licinius Stolo** og **L. Sextius**, stillede tre Lovforslag (Rogation), der sigtede til at ophæve alle hidtil bestaaende Stridspunkter: 1. Der skulde atter vælges Consuler, men den ene af dem altid være en Plebejer. 2. Ingen Borger maatte have mere end 500 Dages Ploieland af Statens Landeiendomme; det Øvrige skulde i smaae Lodder anvises Plebejerne som Eiendom. 3. Af Gjældskapitalen skulde den allerede betalte Rente fradrages og

Resten udslettes i tre Aarsterminer. Disse Andragender bleve i ti Aar af alle Kræfter bekæmpede af Patricierne; men alle deres Anstrengelser, selv den gamle Camillus' Ophøielse til Dictaturet, strandede paa de to Tribuners Fasthed, der hindrede Embedsvalgene og Udskrivningen. Patricierne maatte taale, at de liciniske Forslag bleve forvandlede til Love og deres Forrettigheder rokkede. Som tidligere 366.
Censor-Embedet, saaledes skulde nu ogsaa den nye Værdighed for en Prætor, der skulde lede den borgerlige Retspleie og udnævne Dommerne, være Patricierne en Erstatning for den mistede Enebesiddelse af Consulatet. Men allerede 30 Aar sildigere bleve begge disse, saa- 336.
velsom alle øvrige Embeder gjorte tilgængelige for Plebejerne og Folkeforsamlingernes Beslutninger befriede for den forhen nødvendige Bekræftelse af Senatet. Ikkun Pontifices' og Augurernes Præsteværdigheder bleve endnu i nogen Tid i Patriciernes Enebesiddelse, indtil det lykkedes Plebejerne, ogsaa at gjennembryde endnu denne sidste Skranke og at tilkæmpe sig begge Stænders fuld- 302.
komne Sideordning. Nu begynder Borgerdydens og Helteforhedens Tidsalder.

II. Roms Heltetid.

1. Mellem- og Nedre-Italiens Folkefærds Underkastelse.

a) Den første Samniterkrig (342—340).

§ 134. Følgerne af Borger-Eendrægtigheden (Concordia), for hvilken Camillus kort før sin Død indviede et Tempel, viste 365.
sig nærmest i de seierrige Fægtninger med de omstreifende Sværme af Galliere, hvorved den første plebejiske Dictator blev udnævnt 355.
og hvorved Tit. Manlius' (Torqvatus) og M. Valerius' (Corvus) høitpriste Heltebedrifter bleve udførte. Den endnu af Camillus indførte Forbedring af Krigsvæsenet og Bevæbningen og et nyt Forbund med Latium satte snart Romerne i Stand til at indlade sig i en Kamp med det kraftige, frihedslystne Bjergfolk, **Samniterne**. De forkjælede Beboere af Capua og den campaniske Slette kunde ikke modstaae deres tappre Stamfællers, Samniternes Angreb og henvendte sig til Rom om Hjælp. Romerne negtede dem i Begyndelsen Bistand imod de med dem forbundne Samnitere; men da Capuanerne ganske stillede sig under deres Beskyttelse og anerkjendte deres Overherredømme, droge de i Marken og sloge

342. Fienderne med stor Tapperhed ved Cumæ ved Bjerget Gaurus. Men snart derefter saae Romerne sig truede af deres hidtilværende Forbundsfæller, Latinerne, hvilket bevægede dem til at slutte en billig
340. Fred og et Forbund med Samniterne og at vende deres Vaaben imod de nærmere Fiender.

b) Latinerkrigen (340—337).

§ 135. Latinerne vilde nemlig ikke længere anerkjende Rom som Forbundets Overhoved; de stræbte efter fuldkommen Sideordning og Sammensmeltning af den romerske og den latinske Stat til eet Almeenvæsen og gjorde Fordring paa Deelagtighed i Senat, Consulat og alle Embeder. Dette hidførte en forbittret Krig, der imidlertid ved det seierrige Slag ved Vesuvius, hvorved den plebejiske Consul **Decius Mus** indviede sig til Døden, Patricieren **Manlius Torqvatus** udøvede den romerske Krigstugts Strenghed imod sin egen tappre Søn, endtes til Fordeel for Romerne. I Løbet af tre Aar bleve Latinerne nødte til at underkaste sig og deels overflyttede paa romersk Gebeet, deels forvandlede til undertvungne Forbundsfæller med Fristæder (Municipier). En lignende Skjebne havde snart efter ogsaa Hernikerne, Æqverne og Volskerne, der alle traadte i Forhold til Romerne som Forbundsfæller (socii) med forskjellige Rettigheder for de enkelte Stæder. Snablerne af de i den volskiske Stad Antium prisgjorte Skibe smykkede fra nu af det romerske Forums Talerstol.

c) Den anden Samniterkrig (325—290).

§ 136. Romernes Lykke vakte Samniternes Skinsyge. Grændsestridigheder og Anlæggelsen af de første Militærkolonier (hvorved Romerne sikkrede de gjorte Erobringer og banede sig Veien til nye) hidførte snart en Fornyelse af Krigen mellem de stridslystne Folk. De Fordele, som Romerne tilsægtede sig i de første Aar, vilde havde været tabte ved Consulerne Veturius' og Posthumius' uforsigtige Frem-
321. trængen i de **caudinske Passer** (hvor den trindtom indsluttede Hær maatte overgive sig til den fiendtlige Anfører Pontius og efterat have udleveret sine Vaaben med Skam gaae under Aaget), hvis ikke det romerske Senat med uredelig Dobbelttungethed havde erklæret det i Nødens Stund med Pontius afsluttede Forlig for ugyldigt og paa deres Forlangende udleveret de skyldige Consuler til Samniterne. De følgende Hærførere, i Særdeleshed den paa Aand og Legeme raske Pa-

pirius Cursor (Løber) og Fabius Maximus, anstrengede alle Kræfter for atter at udslette Skammen, og deres Foretagender kronedes i den Grad med Held, at Samniterne efter nogle Aars Forløb ikke mere magtede at bestaae alene, men maatte see sig om efter fremmed Hjælp.

§ 137. Først grebe Etruskerne til Vaaben, foruroligede ved Roms voxende Storhed; men allerede 3 Aar efter tilintetgjorde en stor Seier, som Romerne vandt, deres Mandskabs Blomst. Derpaa forenede de mindre Folkefærd af sabellisk Stamme sig med Samniterne, men ogsaa disse bleve deels underkastede, deels ved særegne Forlig bortdragne fra de øvrige. Da forlode de stridbare Samnitere deres Land og droge til Umbrien, for at være nærmere ved deres nye Bundsforvandte, Umbrerne, Gallierne og Etruskerne. Men **Slaget ved Sentinum**, der ved den yngre **Decius Mus'** Selvindvielse 295.
til Døden, hvorved denne efterlignede sin Fader, blev afgjort til Romernes Fordeel, berøvede de Forbundne det sidste Haab. Forgjeves prøvede Samniternes hellige Skare endnu engang sine Kræfter og sit altid seierrige Sværd paa Romerne; — **Curius Dentatus** tilføiede dem det andet Nederlag, hvori den samnitiske Ungdom, Nationens Stolthed, vædede Valpladsen med sit Blod. Nu maatte Samniterne og deres Forbundne, Umbrerne, Etruskerne og de fenonisk Galliere, anerkjende Roms Overhøihed og som Forbundsfæller 290.
yde Seierherrerne Hærfølge.

d) Krig med Tarent og Pyrrhus (281—275).

§ 138. Medens Samniterkrigene stode paa, havde de rige, blødagtige og feige Tarentinere lagt en tvetydig Adfærd for Dagen og haanet en romersk Gesandt. Romerne vare derfor neppe fuldkommen blevne Herrer over deres Fiender, førend de vendte deres Vaaben imod Nedreitalien, hvor allerede nogle græske Kolonier, som Thurii, Kroton og Locri, havde sluttet et Forsvarsforbund mod dem. I Følelsen af deres Svaghed anraabte da Tarentinerne Kongen af **Epirus**, den krigerske **Pyrrhus**, der kun drømte om Eventyr og Erobringer, om Hjælp, og han greb med Glæde denne Leilighed til ny Krigsbersømmelse og satte med Hærmagt over til Italien. Deels ved sin fortræffelige Phalanx, deels ved de for Romerne ubekjendte Elephanter var Pyrrhus seirende i to Slag, og Senatet syntes ikke utilbøieligt til at slutte en ugunstig Fred med Modstanderen. Men den blinde Appius Claudius fraraadede dette Forehavende og bragte Forsam-

lingen til at give det Svar, at der først efter hans Bortgang fra Italien kunde underhandles om Fred. Senatets Visdom og værdige Holdning, de romerske Hærføreres, **Fabricius'** og **Curius Dentatus'** Borgerdyd, Retskaffenhed og Ligefremhed opvakte ikke mindre Kongens Beundring, der hidtil kun kjendte den udartede græske Verden, end Legionernes Heltemod, Tapperhed og Krigskonst.

§ 139. Lyst til nye Eventyr førte Pyrrhus til Sicilien, hvor han som den hellenske Friheds Beskytter stred imod Karthago. Men hans Plan til at bemægtige sig denne smukke Ø strandede, og da han efter et treaarigt Ophold atter vendte tilbage til Tarent, tilføiedes han af Curius Dentatus ved Maleventum (fra nu af kaldet **Beneventum**) et saadant Nederlag, at han saae sig nødt til skyndsom Af-
275. 272. marsch. I det samme Aar, da Pyrrhus faldt for Argos, blev Tarent skatskyldigt til Romerne og mistede sin Flaade og endeel af sine Konstskatte. Lucanernes, Apuliernes og Bruttiernes Underkastelse befæstede i de nærmest paafølgende Aar Roms Herredømme over Nedreitalien.

Dette var Republikens skjønneste Tid. Ukonstlet Dyd, strenge Sæder og Jævnhed i Vandel holdt Rigdom og Luxus fjernede. Curius og Fabricius døde, som engang Aristides, saa fattige, at Staten førgede for deres Døttres Udstyr, og til den store Fabius Maximus' Ligbegængelse maatte Omkostningerne dækkes ved Bidrag fra hans Venner. Ikkun Dyd og Sjæleadel gave Rang og Anseelse.

2. Roms Kampe med Karthago.

a) Karthago og Syrakus.

§ 140. I det 9de Aarhundrede lagde Dido med phøniciske Udvandrere (deraf Pøner eller Punier) paa Afrikas Nordkyst Grunden til Handelsstaden **Karthago**, der snart ved sine Indvaaneres Driftighed og beregnede, ofte med Bedrageri og List forenede Klogskab (punisk Troskab) naaede en stor Magt og en høi Velstand. Efterat de omliggende afrikanske Folkestammer vare blevne den skatskyldige, tvang den de øvrige phøniciske Kolonier (Utika og andre) til et trykkende Stadforbund under dens Hegemoni og anlagde derpaa tributydende Plantestæder i Syd-Spanien og paa de fleste Øer i Middelhavet (Sicilien, Korsika, Sardinien, Balearerne, Malta og andre). Karthagos yppige og frugtbare Omegns haveagtige Opdyrkning vidnede om Beboernes ved indbringende Handel efterstræbte Rigdom. Forfatningen var aristokratisk. Et lidet af Fødselsadelen og et stort af Pengeadelen udvalgt Raad med to Suffeter i Spidsen, der kunde sammenlignes med de spartanske Konger, havde den lovgivende Magt og bestyrede Retsvæsenet, Hærvæsenet og Forvaltningen, medens ikkun overordentlige Tilfælde bleve forelagte Folkeforsamlingen til Afgjørelse. Dette hemmede Borgerstandens Uddannelse og avlede Misfornøielse og sløv Ligegyldighed hos den. Videnskaber og Konster bleve kun dyrkede for saa vidt som de ydede Nytte, et høiere aandeligt Liv var dem fremmed. Deres paa Stjernedyrkelse hvilende Religionscultus, i hvilken der forekom Menneskeoffere, vidner om den Raahed og Indskrænkethed, som endnu herskede hos dem.

§ 141. Allerede for Aarhundreder siden havde Karthagerne havt sikkert Fodfæste paa Sicilien og stridt med Syrakusanerne om Herredømmet over de græske Koloniers Øer sammesteds. Paa Perserkrigenes Tid lede de ved den syrakusanske Tyran **Gelo** et stort Nederlag, men et Aarhundrede senere kjøbte Tyrannen **Dionysius** Freden ved at afstaae Agrigent og andre græske Stæder. Den korinthiske, i Syrakus boende Helt **Timoleon** satte for en Tid 340.
en Grændse for deres Overgreb, men under den drifstige Tyran **Agathokles,** 317.
der fra en Pottemagers ringe Stand havde opsvunget sig til Herredømmet over Syrakus, blev Kampen ført med en saa afverlende Lykke, at paa een og samme Tid blev Syrakus beleiret af Karthagerne og Karthago af Agathokles' Hær. Efterat den drifstige Eventyrer var myrdet ved en Yndlings Haand, blev hele Øen hjemsøgt af en vild Lovløshed, idet hans campaniske Soldtropper 289.
(**Mamertiner**) paa Hjemveien bemægtigede sig Staden Messina og derfra 281.
gjorde plyndrende Udfald, og Karthagerne søgte at benytte Forvirringen til deres Fordeel. Imod begge blev Pyrrhus af Syrakusanerne kaldet til Hjælp; da denne just pønsede paa, selv at bemægtige sig Øen, tvang de sicilske Græker ham til et skyndsomt Tilbagetog (§ 139). Men derved blev Sicilien styrtet i den gamle Forvirring, idet nu Mamertinerne uden al Sky plyndrende droge igjennem Landet og skjulte deres Rov bag Messinas Mure. Da valgte Syrakusanerne Hiero, en Efterkommer af Gelo, til deres Feltherre (275) og Konge (270). Forenet med Karthagerne drog han imod Mamertinerne, tilføiede dem et Nederlag, og ved at omleire deres Stad Messina drev han det dertil med dem, at de vendte sig til Rom om Hjælp.

b) Den første punisk Krig (263—241.)

§ 142. Den nærliggende Øes Rigdom og Skjønhed var altfor indbydende for Romerne til at de ikke skulde have gaaet ind paa Mamertinernes Bønner om et Skytsforbund, hvormeget de end indsaae, at de skinsyge Karthagere, der allerede vare i Besiddelse af Messinas Borg, af alle Kræfter vilde søge at tilbageholde Roms truende Nærhed. Det lykkedes snart en romersk Hjælpehær, at drive de indbyrdes splidagtige Fiender tilbage fra den betrængte Stads Mure, at bevæge Hiero til 263.
et Forbund med Rom og at fravirve Karthagerne Agrigent. I de 261.
4 paafølgende Aar udstrakte Romerne deres Erobringer videre over de karthagiske Besiddelser, efterat deres nye, efter et strandet punisk Skib tildannede Flaade under Consulen **Duilius'** Anførsel ved Hjælp af en Entre-Bro havde **vundet det første Søslag ved Mylæ** (ikke

langt fra de liparíske Øer) *). Herpaa besluttede Romerne at frative Karthagerne Herredømmet tilsøes og satte over til Afrika med en Flaade paa 300 Seil og en stor Landhær under Consulen **Regulus**. Erobrende og ødelæggende rykkede Regulus efterhaanden frem indtil den befæstede Stads Porte. Karthagerne bade om Fred; men da den stolte Seierherre forelagde dem for haarde Betingelser, saa rustede de sig til Modstand, forsøgte Antallet paa deres Soldtropper og overdroge Forsvarskrigens Ledelse til en øvet Bandehøvding, Spartaneren Xanthippus. Ved Havnestaden Tunes bibragte denne Romerne et saa fuldstændigt Nederlag, at kun 2,000 Mand af den smukke Hær bleve frelste; de andre bleve deels nedhuggede, deels kom de med Consulen
255. i Krigsfangenskab.

*) De taknemmelige Romere opreiste en med Skibssnabler prydet Æresstøtte (columna rostrata) for Seierherren.

§ 143. Paa dette Slag fulgte en Række Uheld. To Flaader gik under i Storm, saa at Romerne i nogle Aar opgave Krigen tilsøes; tillands forsøgte de sig kun i Skjærmydsler af Frygt for Elephanterne, som ved Tunes havde gjort Udslaget, men som de aldrig selv betjente sig af. Først da de ved et Udfald fra Panormus (som de havde erobret efter Tabet af Agrigent) havde faaet alle Elephanterne i deres Magt, gjorde de Anstalter til at beleire de velforsvarede Vaabenpladser Lilybæum og Drepänum. (Paa denne Tid have sandsynligvis Karthagerne sendt Regulus til Rom, for at bevirke en Udveksling af Fangerne, og dræbt ham paa den mest pinlige Maade, da han fraraadede Senatet dette og for at blive sin Ed tro vendte tilbage til Fangenskab). Endnu vaklede Seieren i nogle Aar. Den uduelige Appius Claudius, der trodsede Auspicierne, blev for Drepanum slaaet tilsøes og tillands, medens den fortrinlige karthagiske Feltherre **Hamilcar Barcas** snart derpaa bemægtigede sig Fæstningen Eryx, gjorde Fribyttertog til Nedreitalien og fra en Klippehøi holdt et vaagent Øie med alle Romernes Bevægelser. Dette var ikkun
242. muligt saa længe, som ingen romersk Flaade hindrede Tilførselen til Søes. Men saasnart som der ved Privatbidrag og ved Salg af Tempelskattene atter var udrustet en Flaade paa 200 Seil i Rom, og Consulen **Lutatius Catülus** ved de **ægadiske Øer** havde slaaet den fiendtlige Krigsflaade tilligemed Fragtskibene og deels skudt den i Sænk, deels gjort den til Prise, maatte Karthagerne hurtig indvillige i en
241. Fred, hvori de gave Slip paa Sicilien og de nærliggende Øer og lovede at ville betale en stor Sum til Erstatning for Krigsomkostningerne.

c) Den galliske Krig. Karthagerne i Spanien.

§ 144. Medens Karthagerne efter Freden maatte føre en treaarig Tilintetgjørelseskrig med deres oprørske Leietropper, der bragte deres Almeenvæsen Undergangen nær og kun naaede sin blodige Afgjørelse ved Hamilkars Krigskonst, forvandlede Romerne Sicilien til 238.
en Provinds (den første), bemægtigede sig Korsika og Sardinien efter haarde Kampe med de halvvilde Indvaanere og fratve dernæst de førøverske Illyriere, der havde opsnappet nogle romerske Skibe og dræbt en Gesandt, Øen Corcyra tilligemed Stæderne Epidamnus (Dyrrhachium) og Apollonia. Janustemplets anden Lukning, der falder i denne Tid og hvorved man symbolsk antydede en almindelig Fred (den første fandt Sted under Numa, den tredie og sidste under Augustus), kan kun have været af kort Varighed, da en frygtelig Krig med de cisalpinske Galliere, der havde 226.
kaldet deres celtiske Stamfrænder fra Alperne til Hjælp, allerede i Aaret 226 lagde Beslag paa Roms hele Kraft. Den frygtelige Fiende, der drog frem med Brand og Ødelæggelse, stod allerede for Clusium, da Romerne i Spidsen for de forskrækkede italiske Folkefærd droge ham imøde og bibragte ved Telämon, ved Etruriens Kyst, de tappre, men slet bevæbnede Galliere et saadant Nederlag, at 40,000 bedækkede Valpladsen og 10,000 Krigsfanger faldt i Seierherrernes Vold. En anden Seier, som **Marcellus** nogle Aar siidigere vandt ved Po (ved Clastidium), bragte Øvreitalien tilligemed Mailand under Romernes Magt, der ved Militær-Kolonier (Placentia, Cremona) søgte at sikkre sig Besiddelsen deraf. 222.

§ 145. I det metalrige Syd-Spanien vidste Karthagerne imidlertid at skaffe sig Opreisning for deres Tab. Hamilkars Erobringer ved Guadalquivir (Bætis) og ved Guadiana (Anas) udstraktes videre af hans Efterfølger og Svigersøn, den statskloge Hasdrübal, og Ny-Karthago (Karthagena) anlagdes, en fortrinlig Havn- og Handels-Plads. Dette vakte Romernes Frygt og Misundelse, som derfor først ved en Overeenskomst bestemte Ebro (Iberus) som den Grændse, Karthagerne ikke maatte overskride, og derpaa sluttede et Skytsforbund med den græske Koloni **Saguntum**. Mistilliden førte snart til et Brud, da Hamilkars 25-aarige Søn **Hannibal** traadte i den tidlig afdøde Hasdrubals Sted; han forbandt sin Faders Dristighed og Feltherreblik med sin Forgængers Klogskab og havde som Dreng ved det fædrene Alter svoret Romerne evigt Had. Efter nogle heldige Feider med spanske Folkeslag tog Hannibal en Grændsestrid til Paa-

skud for at beleire Roms Forbundsstad Sagunt. Forgjeves raadede romerske Gesandter ham derfra; han henviste dem til det karthagiske Senat, men trængte imidlertid Staden saa haardt, at han i den ottende Maaned erobrede den. Sagunt blev forvandlet til en Askedynge og de Indvaancre, som ikke laae begravede under Ruinerne af deres Huse eller ikke vare omkomne i de Flammer, hvori de havde styrtet sig selv og deres Eiendom, døde for Sværdet. Det romerske Gesandtskab i Karthago erklærede nu for sildig Krig.

d) Den anden punike Krig (218—202).

§ 146. Det var om Sommeren i Aaret 218, at Hannibal satte over Ebro, underkastede sig Folkeslagene imellem denne Flod og Pyrenæerne og derpaa med en Hær af 60,000 Mand og 37 Elephanter trængte ind i Gallien, medens hans Broder Hasdrubal med et lignende Antal Tropper holdt Spanien i Lydighed. Efterat Hannibal havde tilkæmpet sig Gjennemgangen igjennem Sydgallien og Overgangen over Rhone (Rhodanus), tiltraadte han det evig mindeværdige **Tog over Alperne** (sandsynligviis Mont Cenis). Under idelige Kampe med de raae Alpebeboere steg Hæren over de med Snee og Is bedækkede Bjerghøider, uden Vei og Skjul, hen over Klippevægge og Afgrunde. Paa den 15de Dag kom Armeen, der var sammensmeltet til mindre end Halvparten og næsten berøvet alle sine Lastdyr, til Øvreitalien. Men med disse af Aresfølelse og Selvfølelse besjælede og af Haab om Bytte ansporede Tropper kunde en saa begavet Feltherre som Hannibal, der var opvoxet i Leiren og besad Soldaternes Tillid og Kjærlighed, vove alt i et Land, hvis Beboere kun længtes efter en gunstig Leilighed for at afryste Romernes forhadte Aag. Neppe var derfor Consulen **Corn. Scipio** bleven overvundet og stærkt saaret i en **Ryttertrælning ved Ticinus** (Tessin) og hans Colega, den heftige, ubesindige **Sempronius**, bleven fuldstændig beseiret i det overilede **Slag ved Trebia**, førend det cisalpinske Gallien tilfaldt Hannibal. 217. Efter nogen Rast i Ligurien satte han dernæst paa en høist besværlig Marsch over de vilde Apenniner og rykkede hærjende ind i Etrurien. Ved den **trasimeniske Sø** indhentede den efterjagende Consul **Flaminius** ham, men maatte bøde for sin uoverlagte Raskhed ved et **fuldstændigt Nederlag**, hvori han selv omkom og hans Krigere deels bleve slagne, deels druknede i Søens sølvklare Bølger. Et Jordskjælv, som paa samme Tid slog en Revne i Jorden og aabnede en Grav for de Faldne, blev i Kampens Hede ubemærket. Nu stod Veien til Rom aaben for Seierherren, men slaaet tilbage for Murene af Spoletium foretrak han at drage til Apulien om ved den østlige Søkyst igjennem de af de mindre sabelliske Folkefærd beboede Lande, for at bringe de krigerske Folkeslag i Nedreitalien til Frafald.

§ 147. Imod den karthagiske Feltherre stillede sig her en Mand, der ved Forsigtighed og klog Besindighed lagde ham store Vanskeligheder i Veien — Dictatoren **Fabius Maximus Noleren** (cunctator). Denne undgik et aabent Feltslag, men fulgte den fiendtlige Hær i Hælene og drog Fordeel af hver dens ugunstige Stilling. I Campanien bragte han den ved at besætte Bjerghøiene i en saa stor Knibe, at Hannibal kun formaaede at redde sig ved en List (idet han drev Oxer med antændte Riisbundter paa Hornene op mod Bjerget). Men det uforstandige Folks Knurren over denne forhalede Krigsførelse bevægede i det følgende Aar den (plebejiske) Consul **Terentius Varro** til at opgive denne Fremgangsmaade, skjønt hans (patriciske) Collega **Paullus Æmilius** ogsaa tilraadede den, og atter at vove et Slag. 216. **Romernes** skrækkelige **Nederlag ved Cannæ** beviste alligevel altfor snart, hvor rigtigt Fabius og Æmilius havde dømt. Over 40,000 Romere tilfods, 2,700 Riddere, 80 Senatorer med den høihjertede Paullus Æmilius i Spidsen, bedækkede Valpladsen. De Øvrige bleve tagne tilfange og de Flygtende som ærgløse satte i Ban af det ubønhørlige Senat, der ved denne nye Alliadag tabte Mod og Fatning. Hele Nedreitaliens Frafald og Overgang til Hannibal og et Forbund med Syrakus vare de nærmeste Følger af dette skjebnesvangre Slag.

§ 148. Medens den rige og yppige Stad Capua, hvor Hannibal overvintrede, ved sine Tillokkelser svækkede de raae Krigere, og hans formindskede Hær paa Anstiftelse af et misundeligt Modparti i Karthago ikke blev forstærket ved hidskikkede Tropper, gjorde Romerne med ualmindelig Travlhed nye Rustninger og sendte ved Foraarets Begyndelse friske Hære i Marken. To heldige Træfninger (den ene ved Nola under Marcellus, den anden ved Benevent) opfyldte 215. 214. Romerne med nyt Mod og satte dem i Stand til at tugte de frafaldne Stæder. Marcellus satte over til Sicilien og beleirede Syrakus, der under den opfindsomme Mathematiker og Physiker **Archimedes'** 212. (§ 114) Bistand forsvarede sig med Tapperhed og Held, saa at Marcellus kun ved den største Anstrengelse efter en treaarig Beleiring blev Herre over Staden. Romernes Hevn var skrækkelig; Soldaterne myr-

vede og plyndrede; Archimedes blev slaaet ihjel ved sine Studeringer; de skjønneste Konstværker bleve bragte til Rom og Syrakus' Glands var borte for stedse. For dette Tab fandt Hannibal nogen Erstatning i Tarent og de græske Stæder paa Sydostkysten; men da Romerne omringede Capua tæt med 2 Legioner, søgte han at befrie den ængstede Stad ved en Marsch hen for Roms Porte i det Haab, at Romerne vilde ile hid for at redde Hovedstaden og opgive Beleiringen. Men een Legion var tilstrækkelig til i Forbindelse med andre Tropper at nøde Hannibal til et Tilbagetog, for den anden maatte det udhun-
211. grede Capua overgive sig. 27 Senatorer døde for deres egen Haand, 53 for Bøddelens Øxe; Capuas Skatte vandrede til Rom, alle Rettigheder bleve den fratagne og romerske Præfekter befalede fra den Tid
209. i Staden. 2 Aar senere kom ogsaa Tarent paany i Romernes Magt. Fabius Maximus bortførte 30,000 Indvaanere som Slaver og 70,000 Pund Guld og Sølv som Bytte, men „de fortørnede Guders" Statuer lod han de ydmygede Grækere beholde. Skrækken tilførte snart Romerne alle frafaldne italiske Folkefærd igjen, og Hannibals Stilling, uden Penge, uden Troppeforsyninger og Tilførsel, blev Aar for Aar betænkeligere.

§ 149. Nu var Spanien Hannibals eneste Haab, fordi hans utaknemmelige Fædreland forlod ham. Der var Hasdrubal under afverlende Kampe ved de to Brødre Scipios Nederlag og Død bleven Herre over alle Lande Syd for Ebro. Men da den høimodige,
211. 24-aarige **Cornel. Scipio**, lige stor som Feltherre og som Ven samt som Befordrer af aandelige Bestræbelser, opkastede sig til sin Faders og Farbroders Hevner, toge Tingene en anden Vending. Ved Tapperhed og Feltherretalent bragte denne Ny-Karthago og andre af Puniernes Besiddelser paa sin Side, medens han ved Mildhed og Venlighed vandt de indfødte Høvdinger og ved den flygtende Numidierkonge Masinissas Hjælp snart blev saa mægtig, at Hasdrubal besluttede at følge sin Broders Indbydelse og i Italien at føre det afgjørende Slag imod Rom. Paa samme Alpevei, som tilforn Hannibal, drog han til Øvre-Italien og vendte sig derpaa mod Kysten af det adriatiske Hav, for at slutte sig til sin Broder, der havde slaaet Leir i Apulien lige overfor Consulen **Claudius Nero**. Men denne Consuls dristige Beslutning, ved et rasst Tog til Umbrien at bevirke en Forening med sin Collega **Livius Salinator**, hidførte Hasdru-
207. bals Død og hans Hærs Tilintetgjørelse ved den lille Flod **Metaurus** (eller Sena), førend Hannibal havde faaet Kundskab om hans Ankomst. I Hasdrubals blodige Hoved, som den tilbagevendende Consul kastede ind i den fiendtlige Leir, erkjendte den bøiede Feltherre „Karthagos skrækkelige Skjebne."

§ 150. Men i Ulykken udviklede Hannibal sit Feltherretalents sande Storhed. Uden Hjælp udenfra, uden Bundsforvandte i Italien holdt han sig med Resten af sin Hær endnu nogle Aar i Egnen af Kroton imod den overlegne Fiende. Først da den seierkronede Scipio var vendt tilbage efter Spaniens Underkastelse og derpaa fra Sicilien af var sat over til Afrika med de ved Cannæ flygtende 204.
Romere og andre Frikorps og ikke langt fra Utica havde slaaet Numidiernes og Karthagernes Hær, der var forvirret ved 203.
deres Rørleirs Brand — først da fulgte Hannibal Fædrelandets Kald, der mindede ham om at vende tilbage, og forlod avindsyg og veemodig sin Berømmelses Skueplads. Forgjeves søgte han med advarende Henvisning til Lykkens Omverlinger i en Sammenkomst at overtale sin Modstander til en Vaabenstilstand — Sværdet skulde afgjøre Sagen, og **Slaget ved Zama** endte med et Nederlag for Punierne. 202.
Nu raadede Hannibal selv til Fred, hvor haarde end Betingelserne vare. Karthagerne maatte love, ikke at begynde nogen Krig uden Romernes Tilladelse, maatte give Slip paa Spanien, udlevere deres Krigsskibe og forpligtige sig til at betale et umaadeligt Krigsstyr. Efter den karthagiske Flaades Opbrændelse og efter Forlehningen af Kongeriget Numidien til Romervennen Masinissa vendte Scipio, fremtidig kaldet **Afrikaneren**, tilbage til Rom, hvor et glimrende Triumphtog ventede ham, medens Hannibal som forfulgt Flygtning maatte skye Hjemmet og bære paa sit glødende Romerhad ved den syriske Konge Antiochus' Hof.

e) Macedoniens og Grækenlands Underkastelse.

§ 151. Paa denne Tid regerede den unge, talentfulde Kong Philip II. over Macedonien og en Deel af Grækenland. Romernes truende Nærhed i Dyrrhachium og Apollonia bragte ham til at indgaae et Forbund med Hannibal; men i Stedet for kraftigen at understøtte den puniske Feltherre, bortødsled han sin Tid i frugtesløse Kampe med Romernes Forbundsfæller i Grækenland og Lilleasien, indtil den heldige Tilendebringelse af den puniske Krig gav Romerne Leilighed til at vende deres Vaaben imod ham, for at beskytte deres betrængte Bundsforvandte. Understøttet af det achæiske Forbund (§ 107) og andre græske Stater gjorde Philip en Tidlang lykkelig

Modstand; men da den erfarne **Flaminius** paa en pompøs Maade kaldte de græske Stater til Frihed og lige saa krigskyndig som statsklog overvandt Macedonierne ved Hundehovederne (Cynoscephalæ) ikke langt fra Pharsalus, da indgik Philip en Fred, hvori han anerkjendte Grækenlands Uafhængighed, udleverede sin Flaade og en stor Sum Penge og frasagde sig Ret til paa egen Haand at føre Krig. 197.

§ 152. For at smigre Hellenernes Forfængelighed lod nu den fine Flaminius ved de isthmiske Leges Høitid Grækenlands Befrielse fra macedonisk Herredømme paa den mest brammende Maade forkynde. Men det viste sig snart, at de kun havde skiftet Herre, og at de mægtigere Romere vare traadte i Macedoniernes Sted. Derfor svandt efterhaanden Begeistringen for Befrieren, og Ætolierne, der havde sluttet et lignende Forbund som Achæerne, søgte at tilskynde den syriske Konge Antiochus III. (den Store, § 109) til at paaføre Romerne Krig. Antiochus lod sig saa meget lettere bevæge hertil, som Hannibals Raad stemmede overeens dermed og det romerske Senats Fordringer, at han skulde give de græske Stater i Lilleasien fri og afstaae fra sine Erobringer i Thracien, havde krænket hans Stolthed. I Forbindelse med Ætolierne begyndte han derfor Krigen. Men istedetfor, som Hannibal raadede, i Forstaaelse med Philip af Macedonien strax at angribe Romerne i Italien, spildte han Tiden daadløs paa Eubøa med Festligheder og fornærmede den macedoniske Konge, medens Romerne rask rykkede ind i Thessalien og nødte den syriske Konge til et skyndsomt Tilbagetog til Lilleasien, efterat Thermopylerne vare tagne ved Storm af den unge Portius Cato. Men ogsaa herhen fulgte en romersk Hær ham i Hælene under Anførsel af Luc. Corn. Scipio (der havde sin Broder, Afrikaneren, med som Raadgiver). Ved **Magnesia** (ved Bjerget Sipylus i Lydien) blev der leveret et morderisk Slag, der var Antiochus imod og tvang ham til at tilkjøbe sig Freden ved Afstaaelsen af Forasten paa denne Side Taurus og ved en umaadelig Sum til Skadesløsholdelse. Roms Forbundne (Rhodierne og Eumenes af Pergamum) fik midlertidig det ham fratagne Land, indtil gunstige Omstændigheder hidførte Oprettelsen af en Provinds Asien. Ogsaa Ætolierne bleve undertvungne og haardt pressede for Penge og Konstskatte. — Hannibal, der truedes med at udleveres til Romerne, fandt Beskyttelse hos Prusias af Bithynien. Men da heller ikke denne vovede at beskytte ham længere, tog han Gift paa en eensom Borg, for ikke at komme til at lide Forhaanelse af sine forhadte Fiender. Paa samme Tid døde 191. (124.) 183.

ogsaa hans store Modstander Scipio paa sit Landgods i Nedreitalien, langt fra Rom, hvorfra hans Fienders Avind havde fordrevet ham. Og for ret at gjøre dette Aar skjebnesvangert, maatte ogsaa Philopømen drikke Giftbægeret. (§ 108).

§ 153. Philip II.s Nag til Rom gik i Arv paa hans yngre Søn Perseus, der myrdede sin ædle, mod Romerne venligsindede, ældre Broder Demetrius. Neppe var han derfor kommen i Besiddelse af sit Rige, før han ved sine uhyre Rigdomme gjorde store Udrustninger. Men Gjerrighed og urigtige Forholdsregler hidførte hans Fald. Efter den ved Krigskonst og Dannelse udmærkede **Paullus Æmilius'** Seier ved **Pydna** kom Perseus i Romernes Magt og blev tilligemed sine Skatte og sine fangne Børn og Venner ført i Triumphtog gjennem den verdensbeherskende Stads Gader, for snart efter at ende sit glædeløse Liv i Fængsel. Macedonien blev udstykket i 4 af hverandre uafhængige Distrikter og regeret paa republikansk Vis. 1,000 ædle Achæere, deriblandt den store Historieskriver **Polybius**, bleve formedelst hemmelig Forstaaelse med Perseus bragte som Gidsler til Rom. 20 Aar sildigere svingede en foregiven Søn af Perseus Oprørets Fakkel. Dette gav Romerne den forønskede Foranledning til efter Bedragerens (Pseudophilippus') Overvindelse ved **Metellus at forvandle Macedonien til en romersk Provinds.** Endnu havde Metellus ikke forladt det undertvungne Land, da romerske Gesandters Mishandling i Korinth gav Signalet til en Krig med det achæiske Forbund. Metellus overvandt Achæerne i 2 Slag, men maatte overlade Krigens Tilendebringelse til sin raae Efterfølger **Mummius**, der **stormede og opbrændte** det rige **Korinth.** Indbyggerne bleve deels slagne, deels førte i Fangenskab, Konstskattene ødelagte eller bragte til Rom, og Grækenland forvandlet til en romersk Provinds under Navn af **Achaia.** Under den romerske Beskatnings Tryk svandt snart de engang blomstrende Staters Velstand, og hver Gnist af tidligere Aarhundreders Frihedssands og Fædrelandskjærlighed udslukkedes. Spartanerne fortsatte som Soldtropper deres raae Krigshaandværk, medens Athenerne som Konstnere og Lærde, som Skuespillere og Dandsere, som Digtere og Skjønaander (Belletristen) bleve søgte af Romerne til Underholdning, men lidet agtede. 168. 148. 146.

f) Den tredie punisk Krig (149—146).

§ 154. Imidlertid var Karthago ved Oplandshandel og Agerdyrkning atter i Stilhed opblomstret til Velstand. Dette vakte paany

de af Nationalhad opfyldte Romeres Misundelse og gav de ophidsende Taler af Cato, der arbeidede hen til den medbeilerske Stads Ødelæggelse, forsøget Eftertryk (præterea censeo Carthaginem esse delendam). Masinissa, underrettet om Krigspartiets Hensigter og tilsikret romersk Beskyttelse, forstørrede sit Gebeet paa Karthagernes Bekostning og æggede ved bestandige Grændsestridigheder, hvorved Romernes Voldgifts-Dom altid faldt ud til Fordeel for de venskabelig sindede Numidiere, tilsidst Karthagerne i den Grad, at de grebe til Vaaben og forsvarede deres Gebeet. Dette gjaldt i Rom for et Fredsbrud og gav den velkomne Foranledning til en Krigserklæring. Karthagerne bade om Skaansel og udleverede paa Forlangende først 300 ansete Gidsler, dernæst deres Vaaben og Skibe. Men da den Erklæring paafulgte, at Karthago skulde nedrives og en ny Stad opbygges 80 Stadier fra Kysten, saa besluttede Indvaanerne hellere at lade sig begrave under deres Huses Ruiner end at samtykke i denne Vanære. En dristig Aand, et patriotisk Sind greb alle uden Hensyn til Stand og Kjøn. Staden lignede en Krigsleir og alt maatte tjene det store Maal, Fædrelandets Frelse. En saadan Begeistring kunde selv Romernes krigsvante Legioner ikke modstaae. Flere Gange slagne tilbage geraadede de i en saa betænkelig Stilling, at den af Scipio Afrikaneren adopterede Søn af Paullus Æmilius, **Scipio** (Æmilianus), der allerede havde aflagt Prøver paa et stort Feltherretalent, før den lovbestemte Alder fik Consulværdigheden med dictatorisk Magt. Først ham lykkedes det at erobre den af den stræk-
146. keligste Hunger plagede Stad efter den mest fortvivlede Modstand og efter sex Dages morderisk Kamp i Gaderne. De plyndrende Soldaters Raseri og en 17 Dages Brand forvandlede Karthago, engang Middelhavets stolte Beherskerinde, til en Askedynge. 50,000 Indvaanere, som Sværdet havde skaanet, bleve af Scierherren, der fremtidig førte Navn af den **yngre Afrikaner**, slæbte i Slaveri. Karthagos Gebeet blev forvandlet til den romerske Provinds Afrika og Stadens Gjenopbyggelse forbudt under Straf af Banlysning.

g) Cultur og Literatur.

§ 155. Romernes Bekjendtskab med Grækerne var høist vigtigt for Smag og Literatur ligesom for Sæder og Levevis. De fra de erobrede Stæder bortførte Skatte af hellensk Konst og den græske Aands herlige Frembringelser i Literaturen oplode en ny Verden for den ædlere og modtageligere Deel af Nationen og vakte uahnede Følelser. Et mægtigt Parti med de høihjertede Scipio'er, Marcellus, Flaminius og andre i Spidsen begun-

stigede hellensk Visdom, Poesi og Konst, beskjermede og understøttede græske Lærde, Digtere og Philosopher og søgte tilligemed det undertvungne Folks Konstskatte ogsaa at forplante dets Aand og Sprog til Rom. Under Scipio'ernes Beskyttelse digtede romerske Poeter efter græske Forbilleder. **Plautus**, en Umbrier, laante Stof og Form for sine paa Vid og Menneskekundskab rige Komedier (de Fangne, captivi; Skatten, trinummus; Bramarbas, miles gloriosus, og flere andre) af de græske Komikere af den yngre Skole; den finere, konstmæssigere, men mindre originale **Terentius** (oprindelig en Slave fra Karthago), hvis Komedier (Selvplageren, heautontimorumenos; Brødrene, adelphi; Andria og andre) ere Efterligninger efter den alexandrinske Digter Menander (§ 114), skal ved sine Arbeider være bleven understøttet af den yngre Scipio og hans Ven Lælius; og Digteren **Ennius** valgte Scipio'ernes Bedrifter til Stof for sit episke Digt, der er for- †169.
† 184 fattet i Hexametere, men tabt paa nogle faae Fragmenter nær.

§ 156. Dog man laante ikke blot Konst og Literatur; ogsaa Elegans og Forfinelse i huslige Indretninger, Luxus og Ødselhed i Klædedragt og Maaltider, Glathed og Affleibenhed i selskabelig Omgang, Sandse-Nydelser og yppige Livsglæder lærte man af de græske og orientalske Folkeslag. Med de undertvungne Folks Rigdomme og Cultur arvede Seierherrerne ogsaa deres Lyster og Laster. Da Forfædrenes Sæder, Tugt, Jævnhed, Maadehold og Haardførhed herved bleve truede, saa traadte et Modparti med **Portius Cato** i Spidsen alvorligt op imod det Nye. Den Strenghed, hvormed denne mærkværdige Mand som Censor bekæmpede den nye Retning, har gjort hans Navn til et Ordsprog (Cato censorius). Paa hans Foranstaltning bleve de græske Philosopher forvist fra Staten, Talerskolerne lukkede, Bacchusfesterne og andre af Fremmede lærte Cultusskikke forbudte, Scipio'erne straffede som Sædefordærvere og Love udgivne imod Fraadseri og Pragtsyge. Ja for at modvirke den nye Literatur forfattede han selv Skrifter over Agerdyrkning, hvorpaa Roms solide Storhed beroede, og over de gammelitaliske Folkefærd, hvis Simpelhed og Reenhed i Sæder han vilde stille imod sin Tids begyndende Udartning. Men Catos Exempel, der endnu i sin høie Alderdom lærte Græsk, beviser, at streng Vedholdenhed ved det Gamle og Oprindelige bestandig maa ligge under for de nye, fremad ilende Bestræbelser. —

III. Roms Udartning.

1. Den romerske Provindsial-Forvaltning og Numantias Opstand.

§ 157. Da Attalus III. af Pergamum indsatte det romerske 130.
Folk til Arving af hans Rige og hans Skatte, strakte Republikens Gebeet sig allerede fra Taurus indtil Herkules' Støtter og fra Afrikas Nordkyst indtil Alpekjædens Gletschere. Men med den ydre Tilvæxt holdt den indre Udartning lige Skridt. I Stedet for Patricier-

nes gamle Fødselsadel traadte fra nu af et af Plebejere og Patriciere blandet Familiearistokrati, der i Besiddelse af store Rigdomme og høi Berømmelse, som Fædrene havde erhvervet, efterhaanden rev alle Værdigheder og Embeder til sig og stiftede et oligarchisk Optimatherredømme. For ved Seire og Triumphtog at forstørre den fra deres Ahner nedarvede Berømmelse, søgte de bestandig nye Krige, hvis Førelse ene tilfaldt dem, og for ikke at forringe de Rigdomme, paa hvilke Familiens Glands og Magt beroede, og dog at kunne hengive sig til alle Nydelser og Lyster, bleve Provindserne udsugede. Som Proconsuler og Proprætorer styrede de med en Skare (cohors) af Skrivere og underordnede Embedsmænd Forvaltningen og Retspleien i de erobrede Lande, men havde derved mere deres egen Fordeel end de Beherskedes Lykke for Øie. Som Generalforpagtere (publicani) overtoge de rige Medlemmer af Ridderstanden Skatternes Inddrivelse, Afgifter og Told for en bestemt Sum, som skulde udredes til Statskassen, og søgte da ved de mest skamløse Udpresninger, som udøvedes af Toldere, Indkrævere og Underforpagtere, at faae deres Udlæg ind igjen med den umaadeligste Fordeel. Hvad Embedsmændene og Forpagterne ikke medtoge, det vidste sultne Kjøbmænd og Aagerkarle at tilvende sig, saaledes at nogle faae Aartiere vare tilstrækkelige for at ødelægge en romersk Provindses Velstand. Vel bestod der en Lov (de repetundis), der gav mishandlede Provindser Ret til at anklage deres Plagere efter deres Embedstids Udløb som Forbrydere (criminelt) — men da Dommerne og Senatorerne samtlige hørte til Penge- og Familie-Adelen, saa slap de Skyldige sædvanligviis fri eller bleve for et Syns Skyld idømte en lille Pengebøde. Kun naar Undertrykkelserne og Retsfordreielserne vare saa himmelraabende, som hos Verres, Siciliens Plager, lykkedes det vel en duelig Sagfører som Cicero at sætte Riddingens frivillige eller nødtvungne Landsforvisning igjennem.

§ 158. Stundom forsøgte enkelte Provindser, i hvilke Sands for Frihed og krigersk Aand endnu ikke var uddød, med Magt at befrie sig for deres Plagere Det første Exempel gaves af Portugiserne (Lusitaniere), der under en kjæk Landmand Viriāthus med Held førte den fra Arilds Tid paa den pyrenæiske Halvø brugelige Bandekrig (Guerilla) imod de romerske Legioner. Hans Vaabenheld befriede for nogen Tid Lusitanien og det vestlige Spanien, indtil Romerne toge deres Tilflugt til Svig og Underfundighed og ved Rænker fremkaldte Tvedragt og Forræderi iblandt Insurgenterne,

saa at Viriathus blev dræbt og Landet atter blev smeddet i de tidligere Lænker. — Endnu heftigere luede Oprørets Glød op i den 140.
spanske Helteſtamme, hvis Hovedstad var **Numantia.** I fem Aar trodsede disse alle Romernes Angreb og tiltvang sig af en i Bjergkløfter indesluttet Consul et Fredsforlig og Anerkjendelse af deres Uafhængighed. Men Senatet benyttede Exemplet fra Caudium (§ 136), for ved et Gjøglespil med at udlevere den lænkede Consul at skjule Brudet af Forliget og sine Krigsembedsmænds Meened. Først da den yngre Scipio, Karthagos Erobrer, satte sig i Spidsen for Hæren, tilbageførte den forsvundne Kraft og Mandstugt i Leiren, blev Numantia efter en fortvivlet Kamp ved Hunger tvunget til Overgivelse. Heltemodigen dræbte Borgerne sig selv, for ikke at komme til at taale Seierherrernes Forhaanelse. Scipio ødelagde den folketomme Bjerg- 133.
stad, hvis Ruiner (ikke langt fra Soria) endnu som Mindesmærke om en storartet Frihedskamp manende stue ned paa Efterkommerne.

2. De gracchiske Uroligheder.

§ 159. Optimaternes nye Familieadel beklædte ikke alene alle Embeder i Stæderne og udelukkede ahneløse Nysopkomne (novi homines) uden Hensyn til Fortjeneste og Talent fra alle Æresposter, men den var ogsaa i Besiddelse af alt Agerland, idet den atter havde tilegnet sig Enebesiddelsen af Fællederne (ager publicus) og ved Kjøb, Aager, Rænker, ja selv ved Magt havde tilvendt sig de smaae Bøndergaarde. Derved fremkaldtes en farlig Formuesulighed. De frie Agerdyrkeres Stand, paa hvilken Roms gamle Kraft, Dannished og krigerske Dyd beroede, forsvandt ganske, saaledes at der endnu kun fandtes en eiendomsløs, ved Fremmede og Frigivne udvidet Borgerstand ved Siden af den med umaadelige Rigdomme brammende Familieadel. Saa længe de Fornemme lode deres uhyre Landgodser (Latifundier) dyrke af Clienter og Vornede, overssaae man Faren herved; men da de med uædel Havesyge overdrove Besørgelsen heraf til Horder af krigsfangne Slaver under en Tugtemesters Opsigt, dreve den fattige Husmand fra hans Lod og ubarmhjertigen gave ham og hans Familie til Priis for Elendigheden — da rørte menneskelig Medfølelse sig hos de Bedre.

§ 160. Den høimodige Folketribun **Tiberius Gracchus** (Søn af Cornelia, den store Scipio Afrikanus' Datter) opkastede sig først til den betrængte Armods Beskytter, idet han androg paa en Fornyelse af den liciniske Agerlov (§ 133), at ingen maatte eie over 500 Dages Pløieland af Fælleslandet, det Øvrige skulde i smaae Lodder anvises trængende Familier som Eiendom. Optimaterne opløftede derover et frygteligt Skrig og vandt en anden Folkeribun, saa at han satte sig imod Forslaget. Dette forledede den dristige Folkefører til

det ulovlige Skridt, at lade sin gjenstridige Collega afsætte i Tribusforsamlingen. Derved gav Gracchus sine Modstanderes bagvaskende Beskyldninger, som om han ponsede paa at omstyrte Forfatningen, for at anmasse sig kongelig Magt, et Skin af Sandhed og mistede trods hans Hensigters Reenhed efterhaanden det vildledte Folks Gunst. Da derfor et nyt Tribunvalg fandt Sted under lidenskabelig Ophidselse, blev han tilligemed 300 af hans Tilhængere i Tummelen nedhugget af Optimaterne, hvorpaa disse toge en frygtelig Hevn ved Blod og Bøddeløxe. For sildig indsaae Folket sin Forblindelse og ærede sin høihjertede Forkæmper ved at opreise en Statue for ham.

§ 161. Dette Udfald afskrækkede ikke hans yngre, talentfuldere
123. Broder **Cajus Gracchus** fra 10 Aar sildigere paany at foreslaae **Agerlovene** og dermed endnu at forbinde en **Kornlov** (hvorefter der skulde skee Kornuddelinger for en lav Priis til de fattige Borgere) og andre folkelige Forslag. Hans store Veltalenhed og hans ædle, ihvorvel for Ærgjerrighed ikke utilgængelige Natur forskaffede ham et mægtigt Tilhæng iblandt de lavere Folkeklasser, hvis øieblikkelige Nød han søgte at lindre ved Anlæg af Landeveie og ved offentlige Arbeider. Men da han, nødt af sin heftige Ven **Fulvius Flaccus**, stillede det Andragende, at man skulde tilstaae de Bundsforvandte romersk Borgerret, for at forstærke sine Tilhængere og sin Magt, geraadede Optimaterne i Angest og skrede til det tidligere prøvede Middel. En vunden Folketribun gjorde de nye Forslag mistænkelige og lovede Folket andre og større Fordele Derved forpurrede de Gracchus' Gjenvalg til Folketribun og traf dernæst Anstalter til paa en Forsamling at tilintetgjøre alle hans Forslag og Love. Da opstod der en frygtelig Kamp imellem den med bevæbnede Skarer omgivne og med dictatorisk Magt udrustede *) Consul **Opimius**, og de ligeledes bevæbnede Tilhængere af Gracchus og Fulvius De sidste bukkede under. Fulvius og 3,000 af hans Stalbrødre bleve slagne og deres Lig kastede i Tiberen. Gracchus flygtede til en Lund hinsides Floden og lod af en Slave sit Bryst gjennembore med et
121 Sværd. Henrettelser, Landsforvisning og Fængselsstraffe befriede Optimaterne fuldkommen fra deres Modstandere, hvis Nederlag i Forbindelse med Tilintetgjørelsen af alle folkelige Love gjorde Aristokratpartiet til Republikens uindskrænkede Beherskere.

*) Ved den Senatsbeslutning Videant Consules ne quid respublica detrimenti capiat.

3. Marius' og Sullas Tider.

a) Den jugurthinske Krig (112—106).

§ 162. Optimaterne vanærede deres Herredømme ved Vindesyge, Retsfordreielse og nedrig Bestikkelighed og satte i deres Overmod al Rets- og Æres-Følelse tilside. I Tillid til denne Sædernes Udartning og den i Rom herskende Kjøbelighed dræbte **Jugurtha**, den snue, krigskyndige og herskesyge Sønneson af Masinissa i Numidien, begge sin Farbroders Sønner, der havde indsat ham til Medarving, bemægtigede sig deres Stater, som Romerne havde sikret dem, og bragte det ved at bestikke de indflydelsesrigeste Senatorer og Statsmænd saa vidt, at han blev i Besiddelse af sit Rov og ustraffet kunde begaae den ene Udaad efter den anden. Ja da endelig Folkets Uvillie over denne Skamløshed blev saa lydelig, at man saae sig nødsaget til at sende en Hær til Afrika, bevirkede Jugurtha ved Anførernes Bestikkelse, at den forblev ørkesløs og derved hensank i en saadan Sløvhed, at den blev overvundet ved det første Angreb og maatte gaae under Aaget. Denne Vanære opbragte det af den talentfulde Tribun Memmius ledede Folk i den Grad, at det paany optog Kampen imod den grundfordærvede Adel og satte den seierrig igjennem. Forgjeves prøvede Senatet paa at besværge Stormen ved at sone den krænkede Retsfølelse, idet det overdrog Overbefalingen imod Jugurtha til den retskafne, krigskyndige, men adelsstolte **Metellus** — forgjeves gav Metellus den romerske Ære Opreisning ved at tilbageføre Strenghed og Krigstugt i Leiren og fornye de romerske Vaabens gamle Berømmelse ved heldige Krige og Erobringer — Folket, fuldt af Mistillid til Adelen, ønskede en Anfører udaf sin Midte, for ved ham at komme til den Magt, som de Fornemme havde gjort sig uværdige til. Denne Anfører fandt det i den raske Bondeson **C. Marius**, der med Tapperhed, Feltherretalent og barsk Krigsdygtighed forbandt raae Sæder, Had til de Fornemme og Foragt for deres Cultur og Forfinelse og dengang tjente i Metellus' Hær som Underfeltherre. Krænket ved denne Anførers Adelsstolthed begav Marius sig til Rom, hvor han af Folkepartiet blev 107.
valgt til Consul og ved en krænkende Tilsidesættelse af den fortjente Metellus blev overdraget Ledelsen og Tilendebringelsen af den jugurthinske Krig. Jugurtha formaaede med al sin Snedighed, sin opfindsomme Aand, sin uudtømmelige Rigdom paa Hjælpemidler ikke længe at modstaae den djærve, ufortrødne, af egen Fortjeneste og ikke af Ahneberømmelse stolte Marius og hans ved Skarer af raske Bønder for-

stærkede og ved Mandstugt hærdede Hær. Magtesløs og overvunden flygtede han til den charakteerløse Kong Bocchus af Mauritanien, men blev af denne udleveret til den lige saa snedige og erfarne som tappre Underfeltherre **L. Corn. Sulla** og ført i Triumph til Rom, hvor han maatte døe Hungersdøden i Fængselet.

b) Cimbrerne og Teutonerne.

§ 163. Endnu havde Marius ikke endt den afrikanske Krig, da langs med Donau fra Øst mod Vest **Cimbrerne**, fra Nord mod Syd **Teutonerne** truede det romerske Riges Grændser. Det var nordiske Folkeslag af germanisk Stamme med kæmpemæssig Skikkelse og Styrke, som med Hustruer, Børn og hele deres Eiendom vare dragne ud for at søge nye Bopæle. Cimbrerne bibragte først Romerne et stort
113. Nederlag i Kærnthen, bragte dernæst, forbundne med Teutonerne, Helvetierne og andre, Rov, Mord og Ødelæggelse til Gallien og tilintetgjorde i mindre end fire Aar fem consulariske Hære ved Rhone og Genfersøen. Da optraade Marius som Redningsmand, hvem Romerne tvertimod Loven valgte til Consul fem Gange efter hverandre. Med sin ved Spaden og Ploven hærdede Hær drog han ind i en fast Leir ved **Aquæ Sextiæ** (Aix) i det sydlige Gallien (Provence) og tilføiede her de fra et nyt Røvertog tilbagevendende Teutoner et øde-
102. læggende Nederlag. Hvad der ikke faldt eller dræbte sig selv blev ført i Slaveri. De ved Vognborgen tøvende Qvinder myrdede sig selv og deres Børn, for ikke at gives til Priis for Romernes Haan. Cimbrerne, der havde skilt sig fra dem, vare imidlertid gjennem Tyrol og Etsches Floddal brudte ind i Øvreitalien, men overlode sig her ligegyldige til de Nydelser, som det rige Land frembød, indtil de af Marius, der havde forenet sig med sin Collega Lutatius Catulus,
101. paa den **raudiske Slette** ved Vercellæ lede et lignende morderisk Nederlag. Det barske Heltemod hos disse Germanere, der slagtede sig selv og deres Børn, for ikke at komme i Trælle-Tilstand, bragte Romerne til at bæve.

c) Bundsforvandtekrigen.

100. § 164. Et sjette Consulat lønnede Marius, Italiens Frelser, Folkepartiets Stolthed og Haab. Under hans Bistand fik dette nu Overvægten, hvorfor de i deres Rettigheder og Besiddelser angrebne Optimater forbandt sig nærmere, for under den statskloge og krigskyndige **Corn. Sullas** Styrelse, der i sig forenede Aristokratfamiliernes

Dannelse og Konstkærlighed med alle deres Laster og Lyst til sandselige Nydelser, kraftigere at kunne modstaae Folkets Færd og dets urolige Tribuner. Snart stode begge Partier truende ligeoverfor hinanden. Tribunen Livius Drusus, en Mand af en ædel, fædrelandsk Tænkemaade, men af heftig Natur og uden klog Besindighed, paatog sig da den vanskelige Opgave at berolige den gjærende Stat og forsone de stridige Partier, idet han søgte at hæve de tre Hovedmangler ved det romerske Almeenvæsen, Folkemassens Forarmelse, Borgerrettens Indskrænkning og Partiskhed i Retspleien*). Hans med Raskhed begyndte Forandringer kastede et frygteligt Tønder ind i de opbragte Gemytter. Tribunen blev myrdet i sit eget Huus, hvorpaa hans Lovforslag strandede. De skuffede Bundsforvandte, som Drusus havde kaldt til Hjælp, forenet i et Forbund og med Udsigt til romersk Borgerret som Erstatning for deres Skatte- og Krigs-Byrder begeistret for sine Planer, grebe da til Vaaben og begyndte den for den romerske Republik faretruende **Bundsforvandtekrig**. Alle 90.
Folkeslag af sabellisk Stamme med de stridbare Samnitere og Marsere i Spidsen opsagde Romerne Huldskab og Troskab, sluttede et **italisk Forbund**, i hvis Spidse der skulde staae et Forbundsraad (Senat) med to Consuler og som skulde have Corfinium (fremtidig kaldet Italica) i Pelignernes Land til Hovedstad. Veløvede Hære syntes at sikkre Foretagendet Fremgang. I Rom anlagde man Sørgeklæder, bevæbnede Frigivne og tildeelte Latinerne, Etruskerne og Umbrerne, der vare forblevne troe, den romerske Borgerret, for at afholde dem fra at slutte sig til de andre. Saaledes lykkedes det dem efter afverlende Krigslykke og mange blodige Fægtninger efterhaanden at blive Herrer over deres Fiender. Men Gjæringen var endnu bestandig saa truende, at Romerne holdt det for raadeligt, at forebygge en ny Storm ved Uddeling af Borgerret til samt- 88.
lige Bundsforvandte (Nyborgere).

*) Den første af disse Mangler haabede han at afhjælpe ved Kornlove og regelmæssige Kornuddelinger, den anden ved Overdragelse af fuldstændig romersk Borgerret til de latinske og italiske Bundsforvandte og den tredie ved Prøvelse (Revision) af de fældede Domme og Deling af Dommerembedet imellem Senator- og Ridder-Standen.

d) Den første mithridatiske Krig og den første Borgerkrig (88–80).

§ 165. Neppe vare de Bundsforvandte bragte til Taushed, saa truede en ligesaa klog som tapper Fiende Romerne fra Orienten

— **Mithridates**, Konge i det bjergige Kystland Pontus ved det sorte Hav. En Romerfiende som Hannibal, søgte den krigserfarne, hærdede Fyrste at forene de asiatiske Stater til et stort Forbund og befrie dem fra Roms Herredømme. Efterat han havde bemægtiget sig Landene Bithynien, Kappadocien og andre, der vare Romerne skatskyldige, bragte han de letfærdige hellenske Stater i Lilleasien paa sin Side, befriede efter en skrækkelig Myrdningsdag (paa hvilken 80,000 romerske Undersaatter (togati) bleve offrede Folkehevnen) hele Forasien fra Roms Herredømme og sendte derpaa en Hær til Grækenland, for at beskytte Athenerne, Bøotierne, Achæerne og Lacedæmonierne, der vare tiltraadte Forbundet. — Da overdrog det romerske Senat Overbefalingen imod Mithridates til Aristokrathøvdingen Corn. Sulla, der havde udmærket sig i Bundsforvandtekrigen og derfor faaet Consulatet til Løn. Men Marius misundte sin Modstander det asiatiske Felttog, der lovede Ære og Rigdom, og ved Hjælp af en demokratisk Folketribun og ved klog Benyttelse af Nyborgerne og de Frigivne satte han en Folkebeslutning igjennem, hvorefter han selv blev overdraget Anførselen i den mithridatiske Krig. Istedetfor at føie sig efter denne Beslutning rykkede Sulla, der stod ved Nola, med sin Hær frem mod Rom, overvældede de overraskede Folk ved lette Seire for og i Staden, lod Marius, der efter mangfoldige Eventyr og Farer reddede sig over Sumpene ved Minturnæ til Afrika, tilligemed 11 af hans virksomste Stalbrødre sætte i Ban som Fædrelandsforrædere og gjorde dernæst flere Anordninger, der sigtede til Roligheds Vedligeholdelse og Partiernes Ligevægt. Dog gik han frem med Maadehold, for snart at kunne tiltræde Felttoget imod Mithridates.

§ 166. Nu satte Sulla over til Grækenland, tog efter en
87. haard Beleiring Athen ved Storm, der ved et frygteligt Blodbad maatte bøde for sit Frafald, tvang efter to blodige Slag i Bøotien den pontiske Feltherre til Underkastelse og drog derpaa igjennem Macedonien og Thracien til Lilleasien, hvor han ved Krigslykke og kloge Underhandlinger nødte Mithridates til en Fred, i hvilken Rom ikke alene gjenvandt sit tidligere Herredømme over hele Forasien, men ogsaa desforuden fik Erstatning ved en stor Pengesum og ved Afstræ-
84. delse af den pontiske Flaade. De frafaldne Stæder og Provindser bleve haardt medtagne paa deres Eiendom.

§ 167. I Rom havde imidlertid den demokratiske Consul Cinna til Fordeel for Nyborgerne bragt Love i Forslag, men var af Aristokratpartiet bleven berøvet Consulatet og fordreven fra Staden.

Hevntørstig samlede han Skarer af utilfredse Bundsforvandte (deriblandt den tappre Demokratfører Sertorius) om sig og kaldte sin Ven Marius fra Karthagos Ruiner til sin Bistand. Denne fulgte rask Indbydelsen, samlede i Etrurien en Bande haardføre Bønder og tvang i Forbindelse med Cinna den af Hunger og Tvedragt udkræftede Stad til Overgivelse. Nu gav Marius sin Hevnlyst frit Løb. Bander af raae Soldater droge plyndrende og myrdende igjennem Hovedstadens Gader. Aristokratpartiets Høvdinger, blandt hvilke de ædleste, ved Ahner og Storbedrifter mest udmærkede, Senatorer og Consularer bleve nedhuggede, deres Huse plyndrede og ødelagte, deres Godser inddragne og deres Lig ujordede givne til Priis for Hunde og Rovfugle. Rom følte alle en erobret Stads Rædsler og Grueligheder. Efterat have tilfredsstillet sin Hevn lod Marius sig for fyrvende Gang vælge til Consul, men døde nogle faae Maaneder efter af Følgerne af Fylderi og et uordentligt Levnet. To Aar sildigere blev Cinna 86.
dræbt i en Soldatertumult og Marianernes Demokratparti derved berøvet deres dueligste Høvdinger paa en Tid, da Sulla (der havde afvist alle de landflygtige Aristokraters Tilskyndelser til Privathevn, saa længe som Nationalfienden ikke var overvunden) efter en lykkelig Tilendebringelse af den mithridatiske Krig landede i Italien. 83.

§ 168. Understøttet af Aristokraterne rykkede Sulla mod Rom. I Nedreitalien slog han i flere heldige Træfninger de demokratiske Consuler, drev ved en tæt Beleiring den yngre Marius i Præneste til Selvmord og tilintetgjorde endelig i et frygtelig morderisk Slag lige for Stadens Porte (porta collina) Marianernes og de oprørske Samniteres Parti, af hvilke 8,000 Fanger bleve nedhuggede for det skjælvende Senats Øine. Hundredetusinde Menneskeliv havde Borgerkrigen allerede bortrevet, da Sulla (kaldet den Lykkelige) for at fuldstændiggjøre sin Seier bekjendtgjorde **Fordømmelsestavlerne** (Proskriptioner) hvorpaa de Marianeres Navne stode, der ifølge en Kjendelse af den nye Rædselsret skulde dræbes eller berøves deres Eiendom. Derved bleve alle Blodets, Venskabets, Gjæsterettens og Pietetens Baand sønderrevne; Sønner bleve bevæbnede imod deres Fædre, Slaver imod deres Herrer; Hæleren ramtes af samme Straf som den Banlyste, medens Angiveren fik en Deel af Eiendommen. Over 100 Senatorer og Consularer og over 2,000 Riddere fandt her deres Død, ikke at tale om de ringere Folk. Gru, Rædsel og sædelig Vanslægtning herskede overalt. Sulla, paa ubestemt Tid udnævnt til **Dictator**, udgav herpaa de **cornelijske Love**, hvor-

ved hele Statsmagten kom i Aristokraternes Hænder. Senatet besørgede fremdeles den øverste Domstol og ledede Lovgivningen og Forvaltningen, medens Folkeforsamlingerne bleve indskrænkede og Tribunatet for nogen Tid nedsank til en Skygge uden Magt. — Efterat have suldendt disse Indretninger drog Sulla sig tilbage til sit Landgods, hvor han snart døde af en skrækkelig Sygdom, der var fremkaldt ved Umaadelighed og overdreven sandselig
79. Nydelse.

4. Cnejus Pompejus' Tider.

a) Sertorius.

§ 169. De banlyste og forfulgte Marianere samlede sig om Demokraten Sertorius, hvem det ved en klog og venlig Adfærd saavelsom ved Retskaffenhed og krigerske Dyder var lykkedes at vinde de underkuede Folkefærds Tillid i Spanien og Portugal og at grunde en uafhængig, af Romere og Indfødte bestaaende og af en stærk Hær forsvaret Republik. Under Sertorius' Ledelse modstode Marianerne og Demokraterne her længe med Held alle deres Fienders Angreb. Først da den brave Anfører ved et Gjæstebud var bleven myrdet af sine
72. misundelige Stalbrødre, lykkedes det den krigskyndige **Pompejus**, der som Yngling havde sluttet sig til Sulla og nu gjaldt for Aristokraternes Overhoved, at overvinde Insurgenterne og atter at undertvinge deres nye Republik. Hans milde, forsonlige Charakteer og hans venlige, folkelige Væsen gjorde ham til en heldig Mægler mellem de fiendtlige Retninger.

b) Slavekrigen (72—71).

§ 170. De Mishandlinger, som de utallige krigsfangne Slaver vare udsatte for, dreve tilsidst de Ulykkelige til Fortvivlelse og
72. hidførte et truende Befrielsesforsøg. Halvfjerdstindstyve Fægterslaver (Gladiatorer) undslyede i Capua for deres Tugtemesters Svøbe, opbrøde Slavefængslerne i Nedreitalien og opbøde til en Frihedskamp. I kort Tid var deres Antal voxet til 70,000. I Spidsen for dem stod den dristige, talentfulde Thracier **Spartacus**, der i Førstningen havde den Hensigt at føre de med erobrede Vaaben bevæbnede Skarer tilbage til deres Hjem. Men nogle consulariske Hæres Nederlag og Flugt, der sinkede ham paa Veien, maae have fyldt ham med det dristige Haab, at styrte den romerske Magt og tage Hevn over Jordklodens Erobrere. Stor var Romernes Fare. Men Mangel paa

Krigstugt og Eendrægtighed medførte en Spaltning blandt Slaverne og planløse Streiftog, hvorved det lykkedes den for sine umaadelige Rigdomme berømte Consul **M. Crassus**, enkeltvis at overvinde de slet bevæbnede Skarer. Det morderske Slag ved Floden Silärus, 71.
hvori Spartacus faldt efter en heltemodig Kamp, brød Slavehærens Magt. Enkelte Skarer, der vare undløbne Sværdet, bleve paa Marschen til deres Hjem fuldkommen tilintetgjorte af den fra Spanien tilbagevendende Cn. Pompejus.

c) Sørøverkrigen (67) og den anden mithridatiske Krig (74—65).

§ 171. I det sydlige Lilleasiens ufrugtbare Bjerglande (Cilicien, Karien, Lycien og andre) boede dristige Fribyttere, der i Forbund med Kreta og andre Øer og understøttede af Mithridates udrustede henved tusinde hurtigseilende Skibe, med hvilke de under den indre Forvirring i det romerske Rige forurolige Middelhavet ved Sørøveri, hjemsøgte Øer og Kyster med Rov og Ødelæggelse, bortslæbte fornemme Romere som Fanger og forstyrrede Handel og Vandel. Da overdrog det romerske Folk (ved den gabinske Lov) sin Yndling Pompejus et **Kyst- og Sø-Dictatur** over alle Have, Øer og Kystlande med 67.
den mest uindskrænkede Fuldmagt. Udrustet paa det Bedste med Tropper, Penge og Skibe rensede Pompejus i tre Maaneder alle Middelhavets Vande for de forvovne Sørøvere, erobrede de faste Borge og Stæder i deres eget Land og søgte ved at lade mange Tusinde Fanger nedsætte sig i den cilicíske Stad Soli, der fremtidig hed Pompejopölis, at hindre et Tilbagefald til det gamle Fribytterliv. — Neppe var Pompejus færdig dermed, saa fik han ved den manilíske Lov ogsaa Overbefalingen imod Mithridates.

§ 172. Denne uforsonlige Romerfiende havde under Roms indre Krige atter optaget sine tidligere Erobrings- og Befrielses-Planer og var med Hærmagt rykket ind i Bithynien (som Nicomedes havde efterladt Romerne i Arv), medens hans Flaade bekæmpede den romerske Sømagt. Da han havde feiret i en Søfægtning, vilde han allerede beleire Cyzicus, men tilføiedes her af **Lucullus** et saadant Nederlag, at han skyndsomt vendte tilbage til sit Rige og, da ogsaa dette tilfaldt Seierherren, søgte Beskyttelse og Hjælp hos sin Svigerson Tigranes, Konge i Armenien. Lucullus indrettede en
ny Forvaltning i Pontus og Lilleasien, overvandt derpaa den armeniske Konges uhyre Hær ved hans nye Hovedstad Tigranocerta 69.
og gjorde allerede Anstalter til at underkaste sig hele Kongeriget og

bære de romerske Ørne til det fjerne Parthien, da Legionerne, forledede af Ildesindede, negtede Feltherren Lydighed og ved Opsætsighed hemmede hans Foretagender. Derover undkom Mithridates atter til Pontus. Men forladt af Soldaterne i Kampen med sin egen Søn, gav han snart derefter sig selv Døden ved Gift. Lucullus vendte tilbage til sine berømte Rigdomme og Haver*), imedens Pompejus med sine øvrige Værdigheder forbandt Overbefalingen over den armenisk-pontiske Hær og derved blev uindskrænket Hersker over Asien.

*) For disse medbragte Lucullus de første Kirsebærtræer fra Cerasunt (Kerisonte).

§ 173. Efterat Pompejus havde overvundet den armeniske Konge og nødt ham til Underkastelse i et Slag ved Euphrat (hvor Nicopolis [Seiersstad] blev anlagt), seierrig var draget igjennem Kaukasus-Landene og havde gjort en Ende paa Seleucidernes Herredømme (§ 109), ordnede han de asiatiske Stater saaledes, at tre nye Provindser, Bithynien (med en Deel af Pontus), Cilicien og Syrien (med Phønicien) bleve indlemmede i det romerske Gebeet, medens Stor-Armenien, den nordlige Deel af Pontus (Bosporus), Paphlagonien og andre tilfaldt skatkhyldige Konger under Roms Overhøihed. Det Samme skete ogsaa i Judæa, hvor han efter Indtagelsen af Templet i Jerusalem indsatte Makkabæeren Hyrcanus (§ 112) som Fjerdingsfyrste (Tetrarch), medens han tog hans Broder med til Rom, da han begav sig did
62. for at høitideligholde sin glimrende Triumph.

d) Den catilinariske Sammensværgelse og M. Tullius Cicero (65).

§ 174. Kort førend Pompejus holdt sit brammende Indtog, havde **M. Tullius Cicero** fortjent sig Æresnavnet Fædrelandets Fader.
63. Cicero, født i en Provindstadstad (Arpinum) af borgerlige Forældre, havde saaledes udmærket sig ved sine Talenter, sin Virksomhed og sit ulastelige Liv, at han, ihvorvel en Uadelig (homo novus) opnaaede Consulatet. I Athen og paa Rhodus havde han med en saadan Iver og Fremgang helliget sig til Grækernes Videnskaber, især Veltalenhed og Philosophi, at han som Statsmand og Taler kunde sammenlignes med Demosthenes og har forfattet grundige Værker over Talekonst og Philosophi. Imod hans Borgerdyd, hans Fædrelandskjærlighed og hans prøvede Retsfølelse komme hans Forfængelighed og andre Svagheder ikke i Betragtning. Hans politiske Standpunkt var Mæglerens. — Under hans

Consulat indgik **Catilina**, en Mand af Kraft og fornem Herkomst, men besmittet ved et lastefuldt Liv og trykket af Gjæld, tilligemed nogle ærgjerrige Romere af første Rang en Sammensværgelse, hvis Øiemed var at myrde Consulerne, stikke Rom i Brand, omstyrte Forfatningen og under Forvirringen ved Hjælp af de sullanske Soldater og den frække Pøbel at bemægtige sig Herredømmet og indrette et Militærdespoti. Men den aarvaagne Consul Cicero, hvis Iver kjendes af hans i Senatet holdte Taler imod Catilina, tilintetgjorde det skjændige Foretagende. Efterat flere af de Sammensvorne (Lentulus, Cethegus) vare tagne tilfange og henrettede i Fængselet, undveg Catilina med Resten af sit Complot til Etrurien, hvor de alle fandt deres Død i modig Kamp imod de consulariske Hære.

5. Cajus Julius Cæsars Tider.

a) Det første Triumvirat (60).

§ 175. Sullas Lykke anspored høitstræbende og ærgjerrige Mænd til at følge Exemplet. Enhver søgte at være den første og at styre Staten efter sit Hoved. Ikke Fædrelandets Storhed, men Egenkjærlighedens og Ærgjerrighedens Tilfredsstillelse var nu Maalet for alles Bestræbelser. I denne Aand handlede Pompejus, der kun fattedes Navnet af Konge. Men medens han i fuldkommen Nydelse af Lykken og i behagelig Luxus hvilede paa sin Berømmelses Laurbær, hævede hans store Medbeiler **C. Jul. Cæsar** sig efterhaanden i Krigsbedrifter og Folkegunst over ham. Denne forbandt udvortes med indvortes Fortrin, saaledes at han var ikke mindre udmærket som Taler og Skribent, end som Feltherre og Kriger. Gavmildhed erhvervede ham Folkets Yndest, det sikkreste Middel til Ophøielse, og hans Ærgjerrighed anspored ham til Stordaad. For at være Gammel-Republikanernes Parti voxen, i hvis Spidse den charakteerfaste, ved Strenghed i Sæder, Borgerdyd og Krigsmod, saavelsom ved Dannelse og Adel i Tænkemaade udmærkede **M. Portius Cato** stod, indgik **Cæsar** et Forbund med **Pompejus** og
60. **Crassus**, kaldet **Triumviratet** (Tremandsforbundet), hvis Formaal var gjensidig Bistand til Opnaaelsen af egenkjærlige Hensigter. Ved Hjælp af Folkepartiet, som blev vundet ved Kornuddelinger, Agerlove og andre Anordninger, beherskede de tre Mænd fra den Tid Staten, uden fremdeles at bekymre sig om Senatet, lode de af Pompejus i Asien gjorte Indretninger stadfæste, fjernede under et hæderligt Paa-

skud Cato fra Rom, og satte ved en lastefuld Tribun Clodius Ciceros Forvisning igjennem, hvem Cæsar og Crassus, som Catilinas hemmelige Medsammensvorne, hadede*). — Men for at beholde Leilighed til Krigsberømmelse og Eneherredømme og en tro Hær, lod Cæsar efter tilendebragt Consulat Statholderskabet over det denne- og
58. hinsidige Gallien og Illyricum overføre paa sig og fornyede
55. nogle Aar sildigere Triumviratet ved en Sammenkomst i Lucca, for at fuldende Erobringen af Gallien. Derved beholdt han atter for 5 Aar Gallien som Statholderskab, medens Crassus for at tilfredsstille sin Gjerrighed udkaarede sig det rige Syrien med dets Skatte, men tabte Seier, Hær og Liv paa Mesopotamiens Sletter i et ulykkeligt Slag mod Partherne, og Pompejus erholdt Spanien som Provinds, hvilken han dog lod forvalte af sine Underembedsmænd (Legater), imedens han selv øvede en dictatorisk Magt i Rom.

*) Dog vendte Cicero med Ære tilbage i det følgende Aar paa Milos Andragende derom.

b) Cæsars galliske Krig (58—50).

§ 176. I Gallien (Frankrig) og i Helvetien (Schweiz) boede fra Arilds Tid Celterne, deelte i mange smaae Stater og Folkefærd og under forskjellige Regeringsformer. Af dette Gallien var allerede den sydostlige Deel bleven romersk Provinds (deraf Provence), da Helvetiernes Plan, at ombytte deres ufrugtbare Bjergland med det sydvestlige Gallien, gav Romerne, der ikke vilde taale dette, den forønskede Leilighed til at trænge ind i Hjertet paa de keltiske Stater. Cæsar overvandt Helvetierne i et blodigt Slag, tvang dem til at vende tilbage til deres opbrændte Landsbyer og ødelagte Egne og gjorde dem skatskyldige. Dernæst overvandt han den germaniske Hærfører Arioviſt, der med sine hærdede Tropper holdt de i det østlige Gallien boende Seqvaner og Æduer under et haardt Herredømme, og tvang ham til med Resten af sin flagne Hær paany at opsøge sit overrhinske Fædreland. Efterat Cæsar ogsaa havde underkastet sig Belgierne og overvundet de heltemodige Nerviere i et haardt Slag ved Sambre (Sabis), satte han to Gange over Rhinen (ved Andernach og Bonn) for at skræmme det vilde, af dunkle Skove (Hercynia) opfyldte Germaniens krigerske Beboere og atholde dem fra fiendtlige Angreb paa Gallien. Fra dette Foretagende forskriver sig den første, korte Beskrivelse af Tydskland i Cæsars Mindeværdigheder over den galliske Krig. Dog var det ikke den romerske Feltherres Mening at gjøre blivende Erobringer enten i Tydskland eller

i Britannien, ved hvis Kyst han ligeledes landede to Gange. Efterat han havde indgydt de i Dyreskind klædte Øboere af keltisk Herkomst Ærefrygt for Roms Storhed, seilede han tilbage, for fuldkommen at undertvinge de galliske Folkeslag, der, af urolig og vankelmodig Natur, bestandig paany faldt fra og grebe til Vaaben, naar han var beskæftiget andensteds. Men først da den sidste almindelige Opstand under Vercingetörix ved Alesia i Burgund var undertrykt, 52.
lykkedes det Erobreren, efterhaanden at underkaste sig hele Landet indtil Rhinstrømmen og forvandle det til en Provinds af det romerske Verdensrige. Venlig Adfærd mod Stammehøvdingerne og maadeholden Beskatning befæstede Romernes Herredømme og Cæsars Anseelse.

De af Cæsar og andre anlagte Casteller og Standleire opvoxede snart til Stæder; saaledes Windisch ved Aar, Augst ved Basel, Zabern, Worms, Köln, Coblenz, Trier, Aachen, Soissons, Cambray og flere andre. Nogle Decennier sildigere blev ogsaa Sydtydskland indtil Donau undertvunget, saaledes at de to store Floder Rhin og Donau dannede Romerrigets nordlige Grænser. Ogsaa her fremstod efterhaanden af de romerske Standleire Stæderne Bregenz, Kempten, Regensburg, Augsburg, Passau, Salsburg, Linz, Wien og andre.

c) Den anden Borgerkrig (49—48).

§ 177. Imidlertid var Partiraseriet i Rom kommen til det Høieste og Rov og Mord hørte til Dagens Orden. Mægtige Førere kæmpede i Gaderne og paa de offentlige Pladser med Skarer af bevæbnet Følge imod hverandre, og den frække Clodius blev paa den appiske Vei myrdet af Milo. Bestikkelse dreves med uhørt Skamløshed og Galliens Skatte vandrede for største Delen til Rom, for at mætte Folketribunerne Curios, Antonius' og andres nedrige Sjæle og vinde dem for Cæsars Interesse. Dette bevægede Senatet og Gammel-Republikanerne til i Pompejus at søge en Støtte imod Folkets voxende Overmod og ganske at stille Consulatet til hans Raadighed. Derved erholdt Partiiveren ny Næring, da Pompejus, misundelig over sin Medbeilers stigende Krigsberømmelse og siden sin Gemalinde Julias (Cæsars Datters) Død mere fremmed for ham, betjente sig af sin Indflydelse til Skade for ham. Ved hans Indflydelse udgik der efter den galliske Krigs Tilendebringelse Befaling fra Senatet til Cæsar, at han skulde nedlægge sin Overbefaling og afskaffe sine Tropper, imedens Pompejus blev beklædt med ny overordentlig Magt. Folketribunerne Curio og Antonius, der nedlagde deres Veto imod denne Beslutning og forlangte, at ogsaa Pompejus skulde fraskrive sig sin Magt, bleve forjagede; de flygtede til Cæsars Leir og gave den trodsige Feltherre et

velkomment Paaskud til at optræde som Hevner af Tribunatets krænkede Helligh**ed**.

§ 178. Efterat Skjebnens Tærninger vare kastede („alea jacta est"), satte Cæsar efter nogen Betænkning over Grændsefloden Rubico
49. og drog i raskt Seiersløb igjennem Umbrien og de sabelliske Stater. Hans Mildhed og Venlighed aabnede ham alle Porte og vandt Indvaanernes Hjerter for ham. Pompejus vovede ikke at oppebie ham i Rom; han ilede med sine faae Tropper og med et stort Følge af Senatorer og Aristokrater til Brundusium og, da Seierherren nærmede sig denne Stad, over det ioniske Hav til Epirus. Cæsar derimod drog over Rom, hvor han beroligede Gemytterne, gjenindsatte det sprængte Senat og bemægtigede sig Statsskatten, til Spanien og bragte der ved sit overlegne Feltherretalent og sine Bevægelsers overfløiende Hurtighed sin Modstanders Hære saaledes i Knibe, at de sluttede en Capitulation, ifølge hvilken Anførerne og Officererne bleve bortsendte til Pompejus, medens de Menige for det Meste gik over paa Seierherrens Parti. Efterat Cæsar paa Tilbageveien efter en haard Beleiring endnu havde underkastet sig Massilia, der vilde forblive neutral (partiløs), og tugtet det haardt paa Eiendom og Frihed, begav han sig atter til Rom, lod sig vælge til Dictator og dernæst for
48. det følgende Aar til Consul og søgte at berolige den gjærende Stat ved forsonende Love (Udvidelse af Borgerretten, Formindskelse af Gjældsbyrden og Gjenindsættelse af de Forviste og Fredløse). Derpaa satte han med sine øvede og hærdede Legioner over til Epirus, hvor Pompejus stod med en overlegen Hær. En Fægtning ved Dyrrhachium, hvori Cæsar var uheldig, forhøiede Modstanderens forsængelige Selvtillid, saaledes at han gav efter for den ham omgivende, fornemme
48. Ungdoms Ivrighed og leverede det afgjørende **Slag ved Parsalus** paa Thessaliens Sletter. Her vandt Cæsars kampvante Tropper en glimrende Seier over den mere end dobbelt saa stærke fiendtlige Hær. Med nogle faae Trofaste flygtede Pompejus over Lilleasien til Ægypten, men fandt her istedetfor gjæstfri Modtagelse Døden for Snigmorderhaand. I Haab om at vinde Cæsars Gunst lod Ptolemæus den overvundne Helt dræbe ved hans Landgang i Pelusium og hans hovedløse Lig henkaste ujordet paa Strandbredden.

d) Cæsars Seire og Død.

§ 179. Dette den store Feltherres tragiske Endeligt aftvang hans Modstander, der ligeledes snart indtraf i Ægypten, Medlidenhedens Taarer. Han negtede Ophavsmanden til Mordet den haabede Belønning og da han blev udkaaret til Voldgiftsmand i Thronstridighederne mellem Ptolemæus og hans smukke Søster Kleopatra, erklærede han sig til Fordeel for den sidste, men kom herved i en Krig med Kongen og det ægyptiske Folk, der holdt ham i 9 Maaneder i Ægypten og bragte ham i den største Fare. Først da han havde faaet nye Troppeforstærkninger og Ptolemæus i en natlig Træfning var druknet i Nilen, kunde han overgive Forvaltningen i Ægypten til 47.
Kleopatra (hvis Ynde havde fængslet ham) og drage ud til nye Kampe. Den hurtige Seier, som han ved sit Navns Skræk vandt over Mithridates' Søn Pharnaces (der havde benyttet Romerrigets Forvirring til Erobringer i Colchis, Armenien og andensteds), er bleven foreviget ved den mærkværdige skriftlige Beretning derom: jeg kom, saae, vandt (veni, vidi, vici). — I Rom tøvede Cæsar kun saa længe, som var nødvendigt for at berolige Folkets ophidsede Gemytter ved forsonende Forholdsregler og de knurrende Soldater ved Agerfordelinger. Ved Foraarets Begyndelse satte han over til Afrika, hvor Vennerne af den republikanske Forfatning og Pompejus' Tilhængere stode med overlegne Stridskræfter. Her tilintetgjorde det blodige **Slag ved** 46.
Tapsus alle Republikanernes Forhaabninger. 50,000 Lig bedækkede Valpladsen; af de Overlevende dræbte mange sig med egen Haand, deriblandt den numidiske Konge Juba (hvis Rige blev forvandlet til en romersk Provinds) og den høihjertede **Cato**, der med rolig Selvbevidsthed selv gjorde Ende paa sit Liv i Utika. En prægtig fire Dages Triumph ventede Seierherren efter hans Tilbagekomst til Rom, som han dog snart forlod igjen, for i Spanien at angribe sine sidste Fiender, der havde flokket sig om begge Pompejus' Sønner. I det frygtelige **Slag ved Munda**, i hvilket den ene af Sønnerne faldt med Tusinder af sine tappre Vaabenbrødre, bleve Pompejanernes og Republikanernes sidste Rester tilintetgjorte. Den overlevende Søn førte fremtidig et ustadigt Sørøverliv, indtil han døde for Morderhaand. (35).

§ 180. Efter det sydvestlige Spaniens Undertvingelse vendte Cæsar som det romerske Riges Herre og Hersker tilbage til Hovedstaden, hvor han blev hilset som „Fædrelandets Fader" og af det ydmyge Senat valgt paa Livstid til Dictator, men af Folket til Tribun. Men hvor meget end Cæsar ved at bibeholde de tidligere Former søgte at berolige Republikanerne, hvormeget han lod det være sig magtpaaliggende, at vinde de Fornemme ved at optage dem i det

(indtil 900 Medlemmer forøgede) Senat og ved at forlehne dem med Embeder, at vinde Soldaterne ved Marklodder og Folkemassen ved Penge- og Korn-Uddelinger og ved Skuespil; hvormeget han var betænkt paa Lovenes og Retspleiens Forbedring, paa at hæve Handel og Agerdyrkning, paa at forskjønne Staden ved Templer, Theatre og deslige, paa at anlægge bequemme Veie og Kanaler, paa at befordre Konster og Videnskaber (Kalenderforbedring) — hans øiensynlige Stræben ikke alene efter en Eneherskers Magt, men ogsaa efter dennes Titel og udvortes Anseelse drev nogle sværmerske Frihedsvenner, der haabede ved en Tilbageførelse af den gamle Forfatning ogsaa at kunne gjenoplive den gammelrepublikanske Aand, til at danne en Sammensværgelse. Imperatorens tiltagende Stolthed, der lagde sig for Dagen i hans Ringeagt for Senatet og de republikanske Former, ligesom hans kjendelige Velbehag ved det ham af M. Antonius ved en Fest tilbudne Kongediadem, som han kun med fremkonstlet Uvillie stødte tilbage, fremskyndede Udførelsen. I Spidsen for de Sammensvorne stod den høimodige, for Frihedens Idee begeistrede M. Junius **Brutus**, der forbandt Dannelse og sædelig Værdighed med krigersk Mod og var personlig venligstindet mod Cæsar, og ved Siden af ham den af det gamle Republikanersind gjennemglødede Cajus **Cassius**, ligesaa ærgjerrig som tapper og bestemt. Uagtet alle Advarsler holdt Cæsar paa Idus i Marts (den 15de) et Senatsmøde i Pompejus' Halle. Her faldt han, gjennemboret af 23 Dolkestik, med det Udraab: „Ogsaa du, Brutus!" livløs ned ved sin forhenværende Modstanders
44. Billedstøtte.

e) Den tredie Borgerkrig, indtil den republikanske Forfatnings Undergang (43–30).

§ 181. Det viste sig snart, at Frihedens Idee endnu kun levede i nogle Dannedes Hoveder, men var udslukket i Folkets Bryst. Thi den begyndende Begeistring for den paany vundne Frihed gik hurtig over til Had og Forhaanelse mod Dictatorens Mordere, da Consulen M. Antonius ved Cæsars Ligbegængelse i en konstrig Tale fremhævede hans Fortjenester og Fortrin og lod uddele Pengeforæringer til de Fattige. Derimod var Senatet for største Delen for de Sammensvorne og overdrog nogle af dem Provindser til Bestyrelse, M. Jun. Brutus Macedonien, Cassius Syrien, Decimus Brutus det cisalpinske Gallien. Men Antonius lod nu ved en Folkebeslutning sig tildele denne sidste Provinds og rykkede med Hærmagt imod Mutina (Modena) for med Magt at fortrænge

Decimus Brutus, som var indsluttet sammesteds. Dette gav Senatet, der ved Ciceros philippiske Taler var ophidset mod Antonius, Anledning til at sende den myrdede Imperators nittenaarige Søsterdatterson, Octavius, der som Arving af Cæsars Navn (Cæsar Octavianus, siden Augustus) havde Hærens Veteraner paa sin Side, til Mutina for at tilintetgjøre Antonius' Forehavende, der imidlertid var erklæret for en Fiende af Fædrelandet. Antonius tabte i denne mutinensiske Krig og flygtede til Statholderen i det hinsidige Gallien, Lepidus. Men da nu Senatet viste de sammensvorne Republikanere sin Yndest og overdrog Decimus Brutus Overbefalingen over Legionerne, saa opplantede **Octavianus** den cæsariske Blodhevns Fane og sluttede paa en lille Ø i Floden Rhenus, ikke langt fra Bologna, det **andet Triumvirat** med **Antonius** og 43.
Lepidus. Visse paa Hæren, der var vunden ved Markuddelinger, udstedte Triumvirerne strax nye Banlysninger (Proskriptioner), der især bleve fordærvelige for Senator- og Ridder-Standen. De mest ansete og fortjente Mænd faldt for Mordernes Slag; som tidligere sønderrevés ogsaa nu de inderligste Forhold, som Blodet, Venskab og Pietet knytter, da de af Hevngjerrighed og Herskesyge opfyldte Magthavere tillode sig selv og andre enhver Niddingsdaad. Iblandt Antonius' Slagtoffere befandt sig ogsaa Cicero, hvem Døden indhentede paa Flugten. Dennes af hans lastefulde Hustru Fulvia haanede Hoved blev opplantet paa Talerstolen i Rom.

§ 182. Efterat Italien var straffet tilstrækkelig med Mord, Rov, Godsinddragelse og Pengeudpresninger, rustede Magthaverne sig til Hevnkrig imod Republikanerne, der, flokkede om Brutus og Cassius, først stode i Orienten, men derpaa havde opslaaet deres Leir i Macedonien. Paa Sletten ved **Philippi** blev her le- 42.
veret det afgjørende **Dobbeltslag**, hvori Cassius maatte vige for Octavian, medens Brutus trængte Antonius tilbage. Men da Cassius, bedraget ved en falsk Efterretning, overilet styrtede sig i sit eget Sværd, og da Triumvirerne 20 Dage sildigere med forenede Kræfter fornyede det morderske Slag, bukkede ogsaa Brutus, „den sidste Romer", under og endte selv sit Liv ligesom Cassius. Hans Exempel blev fulgt af hans Gemalinde Porcia (Catos Datter) og af mange frihedselskende Stridsmænd, saa at Valpladsen ved Philippi blev Republikens Grav. Fra nu af gjaldt Kampen Herredømmet, ikke mere Friheden. Seierherrerne deelte det romerske Rige imellem sig, saa at Antonius valgte Østlandet, Octavian Vestlandet. Den svage, pengegjerrige Le-

pidus, der i Begyndelsen havde Afrika som Provinds, men aldrig havde stor Betydning, blev snart frataget sin Deel.

§ 183. Men imedens den vellystige Antonius, der var en Slave af de laveste Sandsenydelser, førte et udsvævende Liv ved Kleopatras Hof, vandt den kloge Octavianus og hans høimodige Flaade-Befalingsmand Agrippa det romerske Folk ved rigelige Gaver og Lege, belønnede Soldaterne ved Ageruddelinger og holdt Hæren og Flaaden i Øvelse. Da endelig Antonius ved et ulykkeligt Tog imod Partherne bortødslede romersk Ære og romersk Blod og saa uværdigen lod sig besnære af den fremmede Dronnings Yndigheder, at han bortskjenkede Provindser til hendes Sønner og med Haan tilbagesendte sin Gemalinde Octavia, en Søster til hans hidtilværende Ven — saa berøvede Senatet, ledet af Octavian, Antonius hans Værdighed og erklærede Kleopatra Krig. Østerland og Vesterland rustede sig
31. imod hinanden. Men **Søslaget** ved det akarnaniske Forbjerg **Actium** faldt ved Agrippas kloge Anordning, trods den ægyptiske Overmagt, ud til Fordeel for Octavian. Antonius og Kleopatra flygtede. Men da Seierherren nærmede sig Alexandrias Porte, styrtede den første sig i sit Sværd, og da Kleopatra mærkede, at hendes Yndigheder vare uden Virkning paa den nye Magthaver, dræbte hun sig ved to
30. Slangers Gift. Ægypten blev det **romerske Keiserriges** første Provinds.

IV. Det romerske Keiserrige.

1. Cæsar Octavianus Augustus (den Indviede).

a) Statsforfatning.

Augustus. (30 før Chr. — 14 efter Chr.)

§ 184. De blodige Borgerkrige havde bortrevet alle dygtige og frihedelskende Mænd; den endnu levende Masse var uimodtagelig for Forfædrenes simple Enfoldighed saavelsom for deres republikanske Borgerdyd. Brød og Lege (panis et circenses) vare de eneste Ønsker hos Folket, der kun tænkte paa at nyde Øieblikket. Derfor faldt det ikke vanskeligt for den kloge Augustus, at forvandle den romerske Republik til et Monarchi, hvorved han kun for saa vidt gav efter for de forældede Fordomme, at han ikke kaldte sig Konge

eller Herre (Despot), men bibeholdt de republikanske Navne og Former og Benævnelsen Cæsar (deraf Keiser), medens han efterhaanden af Senatet og Folket lod alle Embeder og al Magt overføre paa sig og fra Tid til anden lod dem fornye. Som bestandig Imperator havde han den uindskrænkede Overbefaling over hele Krigsmagten og den afgjørende Stemme om Krig og Fred; som Fyrste (princeps) var han Forstander for Senatet og øverste Leder af den lovgivende Magt og Domstolene; som Ihændehaver af den høieste Tribunmagt med Fuldmagt til at vælge sine øvrige Collegaer var han Folkets Repræsentant, hvis Forsamlinger derfor bestandig bleve sjeldnere og afmægtigere; som Opsynsmand med Sæderne og Overpræst havde han det private Liv saavelsom Religion og Cultus under sin Opsigt og som blivende Consul og bestandig Proconsul, med Ret til at vælge Stedfortrædere og Embedsfæller, ledede han Roms og Provindsernes Forvaltning. — Riget, der strakte sig fra det atlantiske Ocean indtil Euphrat og fra Donau og Rhin indtil Atlasbjergene og Nilens Vandfald, bestod af 25 ved Landeveie med Rom forbundne Provindser. Grændserne bleve beskyttede ved staaende Hære, Kysterne ved Flaader; Militærkolonier, hvortil Augustus efter Borgerkrigenes Tilendebringelse anvendte Veteranerne, befæstede Roms Herredømme. Et ordnet Skatte- og Toldvæsen bragte Finanserne og Statshusholdningen i god Stand og et aarvaagent Politi opretholdt Ro, Orden og Sikkerhed og satte Skranker for Lidenskabernes Udbrud.

b) Roms gyldne Tidsalder i Literatur og Konst.

§ 185. Græsk Sprog og Literatur vare allerede blevne saa herskende i Rom, at den fornemme Ungdom var vant til at øse sin Dannelse af Grækenlands og Lilleasiens Talerskoler. **Augustus** og hans Venner, **Mæcenas, Agrippa** og **Pollio**, kjendte de græske Digtere og Prosaister, hvis Værker den første lod samle i det offentlige Bibliothek paa det palatinske Bjerg. Intet var derfor naturligere, end at Romernes literære Frembringelser støttede sig til græske Forbilleder. Denne Blomstringstid blev forøvrigt hidført saavel ved de Mægtiges rundhaandede Gunst imod aandelige Bestræbelser, som ved Nationens Retning. For Folket var den statsborgerlige Handlens Tid forbi; Fyrsten og hans Embedsmænd regerede det Indre, de fjerne Krige bleve i Augustus' Navn udkæmpede af underordnede Feltherrer. Derved saae den uvirksomme Borgerstand sig opfordret til at hellige sin Fritid til Læsning og Skrivning og at søge Adspredelse og Beskæftigelse i den skabende Aands Værker. Saaledes gik man over fra Daad til Ord, fra Handling til Tænkning. Fiin Dannelse (Urbanitet) udbredte sig over

alle Stænder, men Slappelse og forhøiet sandselig Nydelse ødelagde den indre Kraft.

§ 186. I Poesien indtage **Virgilius** († 19 før Chr.), **Horatius** († 8 før Chr.) og **Ovidius** († 17 efter Chr.) den første Række. Virgilius, behandlet med Udmærkelse af Augustus og hans Venner, var en Digter fuld af Gemyt, Ustyld og Reenhed i Sæder. I sit episke Digt Æneiden (§ 44), hvorved han tog Homer til Forbillede, reiste han den romerske Nationalstolthed et Mindesmærke og søgte ved Tilknytning til den heroiske Tid at forsone Keisertiden med det republikanske Rom. Døden hindrede ham i at lægge den sidste Haand paa Værket. Mere svarende til hans Talent og Gemytlighed og derfor heldigere ere hans **Idyller** eller Hyrdedigte (Bucolica) og hans Læredigt om Agerdyrkningen (**Georgica**). Aandrigere og talentfuldere, men mindre reen og simpel er Horatius, en dannet Verdens- og Selskabsmand og en Philosoph med Aristips Grundsætninger (§ 81). Mæcenas, hans Velynder, forærede ham et lille Gods i Sabinerlandet, hvor han skrev sine fleste Oder (efter Alcæus og Sappho, § 59), Satirer og humoristiske Breve, der ere rige paa Vid, Ironi, Verdens- og Menneske-Kundskab. Hans Grundsætning er at nyde Livet, førend det forsvinder. Ogsaa en Poetik eller et Læredigt om, hvorledes man maa bære sig ad med at digte, tilskrives ham. — Ovidius var maaskee den talentfuldeste, men ogsaa den letfærdigste romerske Digter. Han omgikkes med de mest dannede Mænd paa hans Tid, indtil en ubekjendt Forseelse paadrog ham en Forvisning til de nomadiske Scythers vilde, øde Land ved det sorte Hav, hvor han endte sit Liv i sørgelig Eensomhed. Iblandt hans ved Sprogfærdighed og Ynde udmærkede Digte ere de heroiske Kjærlighedsbreve (Heroider), Metamorphoserne, hvori han indklæder Grækernes og Romernes religiøse Traditioner i yndige Fortællinger og slutter med det juliske Huses Forherligelse, og Klagebrevene (Tristia) fra hans sørgelige Exil de mest bekjendte.

Ogsaa **Elegidigterne** (§ 59) **Catullus, Tibullus** og **Propertius**, der efterlignede græske Mønstere, tilhøre denne Tidsalder, medens Phædrus, der bearbeidede de æsopiske Fabler paa Latin, levede en Menneskealder senere.

§ 187. Større vare Romerne i Prosaliteraturen, især i Veltalenheden (Cicero, Hortensius og andre) og Historieskrivningen, omendskjøndt Grækerne ogsaa her tjente som Mønstere. **Sallustius** († 35) udkaster i den jugurthinske og catilinariske Krig et tro, men forfærdeligt Billede af hiin Tids bundløse Vanslægtning og Usædelighed; **Titus Livius**, Opdrager for Augustus' Efterkommer, skrev i 142 Bøger (hvoraf dog kun 34 endnu haves) en fuldstændig, rhetorisk udsmykket Roms Historie; af hans Samtidige Cornelius Nepos have vi Levnetsbeskrivelser (Biographier) af udmærkede Feltherrer. — I de skjønne Konster frembragte Romerne intet Eiendommeligt. De Statuer og Malerier, som prydede de Riges Paladser og Haver, vare forfærdigede af græske Konstnere. I Bygningsværker derimod, i Kanaler, Vandledninger, Landeveie og deslige lagde den romerske Storhed sig for Dagen. Templer, Theatre og Bade bleve opførte og Staden saaledes forandret, at Augustus kunde sige,

at han havde forefundet et Rom af Muursteen og efterlod et af Marmor. Det Tempel, som Agrippa indviede til alle Guder (Pantheon), er selv endnu en af den evige Stads skjønneste Prydelser.

c) Tydskernes Frihedskampe.

§ 188. Augustus elskede ikke Krigen; han sagde, at Laurbærene vare smukke, men ufrugtbare. Hans Krige i Spanien og Alpegnene (Rhætien, Vindelicien) havde derfor fornemmelig til Formaal at beskytte Rigsgrændserne. Kun i Germanien søgte Augusts tappre Stedsøn **Drusus**, efterat han ved mange Casteller (Mainz, Bonn og andre) havde befæstet Rhinen, ogsaa at underkaste sig Folkene imellem denne Flod og Elben. Fra Mainz af gjorde han flere heldige Felttog imod de til Sveverforbundet hørende Folkeslag i hiin Egn, Usipeterne, Bructererne, Cheruskerne, Katterne og andre, og søgte at forsvare det Vundne ved en Fæstning ved Lippe og ved Drususgraven. Da et Fald fra Hesten lagde ham i Graven i Mainz i hans blomstrende Alder, fuldendte hans Broder og Efterfølger **Tiberius** mere ved kloge Underhandlinger med de uenige Germanere end ved Vaabenlykke Vesttydsklands Erobring, hvorpaa der oprettedes et romersk Statholderskab imellem Rhin og Weser. Snart truede fremmede Sæder, Sprog og Retspleie med at tilintetgjøre den tydske Folkeeiendommelighed; allerede fægtede germaniske Krigere i Romernes Slagrækker og brystede sig med fremmed Udmærkelse, da Statholderen **Quinctilius Varus**' Hoffærdighed, Begjærlighed og Hensynsløshed vakte de germaniske Folkeærds indslumrede Frihedssands. Under den dristige Cheruskerfyrste **Hermanns (Armin)** Anførsel, der i romersk Krigstjeneste havde lært Fiendernes Krigsviis af dem selv, sluttede Cheruskerne, Bructererne og andre et Forbund for at afryste det fremmede Aag. Segeist, hvis Datter **Thusnelda** Hermann havde bortført og ægtet imod Faderens Villie, advarede forgjeves den forsømmelige Statholder. For at dæmpe en forsætlig vakt Opstand drog den overmodige Varus med 3 Legioner og mange Hjælpetropper igjennem **Teutoburger-Skoven** (Lippe Detmold), men led her under Hermann som Felthøvedsmand et saa fuldstændigt Nederlag, at Skovkløften vidt og bredt var bedækket med romerske Lig. Ørnene tabtes og Varus dræbte sig selv. Augustus raabte fuld af Fortvivlelse ved Efterretningen: „Varus, giv mig mine Legioner igjen!" og havde fremtidig kun Opmærksomhed for at sikkre Rhingrændsen.

Efter Chr. 4. 12–9. 9.

§ 189. Men da Augustus var død i Nola og ved en For- 14.

gudelsesfest (Apotheose) var bleven regnet iblandt de Himmelske, satte Drusus' heltemodige og høihjertede Søn **Germanicus** atter over Rhinen, ødelagde Chatternes Land, begrov de hvidnende Been af de i Teutoburger-Skoven faldne Romere og førte Hermanns ædle Ægtefælle Thusnelda, som den troløse Segest havde overgivet til Fienderne, bort i Fangenskab. Men ihvorvel han tilføiede Cheruskerforbundet to Nederlag (ved Idistavisus [Minden] og ved Steinhuder-Sø) og understøttet af Bataverne betrængte Tydskland haardt fra Søsiden, saa fik Romerherredømmet paa den høire Rhinbred dog ingen Fasthed og Varighed. Storme søndersloge Flaaden, ufremkommelige Egne og Germanernes Sværd bragte Landhærene Undergangen nær; og da tilsidst Germanicus blev bortkaldt af sin misundelige Onkel Tiberius, og snart efter i Syrien fandt sin Død ved
19. Gift, saa fik Tydskerne Ro for den romerske Herske- og Erobringssyge. Men nu vendte det nedertydske Cheruskerforbund sine Vaaben imod det overtydske Markomannerforbund, i Spidsen for hvilket Marbod stod, hvilket gav Romerne Leilighed til at forurolige Tydskland fra Syden. Marbod kom i Romernes Magt, der i 18 Aar gave ham Naadsensbrød i Ravenna, imedens Hermann efter tilendebragt Krig blev myrdet af avindsyge Venner. Hans Bedrifter vedbleve at leve i Sangen og vor Tidsalder reiste i taknemmelig Erindring en kolossal Statue for Tydskslands Befrier paa Teutbjerget ved Detmold.

§ 189. Omtrent 100 Aar efter Augustus fattede den store Historieskriver **Tacitus**, efterat han i sine Annaler og Historier havde fremstillet den romerske Keisertids Historie, i sædelig Harme over Roms Udartning og Fordærvelse det Forsøt, ved at skildre de tydske Folkeslags Sæder, Levevis og Indretninger at holde et Spell for sit sunkne Fædreneland. Denne Beslutning have vi at takke for den første nøiagtigere Kundskab til Tydskland, ihvorvel Værket kun blev et Udkast. Vi erfare deraf, at Tydskland var beboet af et stort Antal uafhængige, ofte forbundne, ofte hverandre bekrigende Folkeslag, der ifølge en indre Vandredrift hyppig verlede Bopæle. Foruden de allerede omtalte, imellem Rhinen og Elben boende Stammer, finde vi ved Elbens Vestbred **Longobarderne**, ved den germaniske Donau og sildigere i Bøhmen **Markomannerne**, ved den ungarske Donau Ovaderne, i Oder og Weichselgebetet **Vandalerne**, i Schlesien **Øst-Sveverne**, til hvilke Semnonerne og **Burgunderne** hørte; ved det frisiske Hav imellem Weichsel og Pregel **Gotherne**; ved Nedre-Elben **Sachserne**, til hvilke **Anglerne** sluttede sig imod Sydost, ved Østersøens Kyster **Herulerne** og Rugierne, ved Nordsøen Frieserne og andre, paa den venstre Rhinbred de af Romerne undertvungne Nemeter (med Speyer og Strasburg) og Trevirer (Trierer). Germanernes Hovedbeskæftigelser vare Jagt og Krig; det vilde, med Skove overspaaede Land tillod kun liden Agerdyrkning, mere

Qvægavl. Stæder og Borge byggede de ikke; deres Gaarde og Hytter laae adspredte midt paa deres Eiendom, et roligt Liv bag Murene mishagede deres Frihedssands og deres Kamplyst. Med udvortes Fortrin, saasom en høi Skabning, Legemsskjønhed (blaae Øine og blondt Haar), en trodsig Holdning, der forraadede det indre Mod, Styrke og Tapperhed, forbandt de Reenhed i Sæder, Gjæstfrihed, Troskab, Redelighed, Fædrelandskjærlighed, Agtelse for Qvindekjønnet og Ægteskabets Helligholdelse. Af Laster omtales kun Hang til Drik og Spil. — Troen paa sandsigende Qvinder (Alruner, deraf Runeskrift) havde de fælles med Romerne (Sibyller, sibyllinske Bøger). (Om den germaniske Religion see § 10.)

§ 190. Hos Germanerne var der tre Stænder: 1. Frie, der besade en fast, efter den mandlige Førstefødselsret arvelig Eiendom (Allod, Lod). 2. Lehnsfolk (Følge, Vasaller, Tyende), der vare fødte frie eller frigivne, men intet Allod havde, medens de enten som underordnede bleve hjemme, eller traadte i Tjeneste hos en Anden, eller havde et Gods som Lehn af en Fri imod en Afgift (Feod). (Denne Stand fik dog først sildigere sin fuldkomne Uddannelse). 3. Ufrie (Vornede), mest krigsfangne Slaver, der enten som livegne Trælle dyrkede Jorden og røgtede Qvæget, eller som Tyende besørgede de huuslige Forretninger. De vare retsløse og bleve betragtede som en til Allodet eller Feodet hørende Ting, hvorover Eieren kunde raade efter Behag. Den fribaarne Allod-Besidder var hele Familiens (Sippschaft) lovlige Formynder og Herre. Hans Slægtninge, mandlige som qvindelige, stode i hans Ban, det vil sige: maatte lyde ham. Mark eller Fælled var den frie Forening af flere Alloder, flere ved frie Foreninger samlede Fælleder dannede et Fylke. Ved vigtige Leiligheder sammentraadte alle en Fylkes Allodbesiddere til en Folkeforsamling i det Frie. Her valgte de af nogle ved Rigdom og Følge høiere staaende Familier deres Hærførere (Hertuger), der droge foran det af Allodbesiddere og deres Folk bestaaende Hærstævne, deres Fylkedommere (Grever, Vildste) og deres Præster; og fra dem udgik de korte, mundtlige eller ved Runeskrift forplantede og paa Vedtægt beroende Love. Bøder paa Penge eller Gods var den sædvanlige Straf for Frie. Mord blev hevnet ved de Beslægtedes Blodhevn; i dens Sted traadte den lovlige Tvekamp. Om enkelte Krigshelte samlede sig Følgeskaber, som med dem droge i Felten og fik Deel i Byttet. Deraf fremgik den i Folkevandringen vigtige Vaabenadel.

d) Jesus Christus.

§ 191. Paa den Tid, da Verden var nedsunken i Synd og Laster og den hedenske Oldtids Borgerdyd var gaaet til Hvile, opgik der i Østerland et nyt Forhaabningens Lys for den til Forløsning trængende Menneskehed. Propheternes Udsagn, Seernes Spaadomme, Digternes og Vismændenes Ahnelser — alt hentydede paa en Frelsers og Konges Ankomst, med hvem der vilde begynde en ny Frelsens Tid for alle Jordklodens Folkeslag. Men medens Jøderne i deres Messias forventede en Konge med jordisk Magt og Herlighed,

der vilde føre det „udvalgte" Folk til verdslig Storhed og Herredømme, og Romerne i stolt Nationalfølelse med Smiger hilsede deres Augustus som Stifter af den gyldne Tidsalder, blev Verdens Frelser født i Ydmyghed og Ringhed i Bethlehem i Judeland. Da han i stille Løndom havde naaet sit tredivte Aar, tiltraadte han sit Forløserembede. Omgivet af tolv Disciple, ligesom han selv af ringe Stand (af hvilke Petrus, Jakobus og dennes Broder Johannes stode hans Hjerte nærmest), drog han igjennem Judeland, idet han lærte og gjorde vel, og bragte det glade Frelsens Budskab (Evangelium), at enhver, der i Hjertets Reenhed tilbad Gud Fader, troede paa Christus som hans Søn, gjorde Bod og bestræbte sig paa en ustraffelig Vandel, skulde faae Forladelse for sine Synder og et evigt Liv. Den forstokkede Verden erkjendte ham imidlertid ikke strax, men forsmaaede i Vantro Kjærlighedens Religion. Først da han ved sin Offerdød paa Korset havde beseglet Forløsnings-Værket og ved sin Opstandelse var vendt tilbage til sin himmelske Herlighed, lykkedes det hans Disciple og Apostle, at vinde Indgang for Evangeliet om Guds Rige og om den korsfæstede Christus, der, selv uden Synd, ved sit Blod havde kjøbt Forløsning for den syndige Menneskehed. Den første Christenmenighed fremstod i Jerusalem, hvorfor ogsaa Bekjenderne af den nye Tro i Begyndelsen støttede sig til Jødedømmet og af Romerne bleve holdte for en jødisk Sekt. Men da den unge Menighed blev Gjenstand for Forfølgelser, og Almisseforstanderen Stephanus blev stenet til Døde som den første Martyr, og da endelig Jerusalem bukkede under for de erobrende Romeres Sværd (§ 196), da adspredte Medlemmerne af den nye Kirke sig over Nabolandene og bragte Frelsens Budskab ogsaa til de hedenske Folkeslag. Dette skete ivrigst ved den troesstærke Apostel **Paulus**, der paa to Missionsreiser stiftede christelige Menigheder i Lilleasiens, Macedoniens og Grækenlands Stæder, under et toaarigt Fangenskab i Rom ordnede Hovedstadens Christenmenighed og ved sine Breve ivrig fremmede Evangeliets Udbredelse. Og for at lette denne Udbredelse, tog Apostel-Collegiet i Jerusalem den Bestemmelse, at de Christne af Hedningerne ikke skulde være bundne til den mosaiske Lov, en Bestemmelse, der borttog den nationale og locale Begrændsning fra Christendommen, befriede den for Jødedommets Baand og bragte den nærmere til sin Bestemmelse som Verdensreligion, i hvilken alle Jordklodens Folkeslag skulde forene sig og tilbede Gud i Aand og i Sandhed. Men de Lidelser, som den syndefrie Stifter havde baaret, gik i Arv paa den unge Kirke. Ved Forfølgelser søgte jordiske Rigers ugudelige Magthavere at qvæle det aandelige Rige og ved Marter at svække dets Bekjenderes Troesiver; men hæderligen bestod den unge Kirke de haarde Prøvelser, og dens Fienders Foretagender tjente ikkun til dens Forherligelse.

2. Keiserne af det augusteiske Huus.

§ 192. Huuslig Ulykke formørkede Augusts Livsglæder. De haabefulde Sønner (Cajus og Lucius) af hans med Agrippa formælede Datter Julia døde i deres Ungdom; Julia selv foraarsagede ved sin usædelige Vandel sin Fader en saadan Sorg, at han tilsidst forviste hende. Saaledes kom Riget til Augusts adopterede Stedsøn, den kraftfulde men menneskefiendske **Tiberius**, ved hans herskesyge Moder Livias Ænker, der var Keiserens tredie Gemalinde. Den Mildhed, som den hykkelske, falske Fyrste viste i Begyndelsen, veg snart for hans indre Ondskab, i Særdeleshed da hans snedige Yndling Ælius **Sejanus**, der var i Stand til at begaae alle Laster og Forbrydelser, var ham behjælpelig med at grundlægge et Militærdespoti. **Prætorianernes Livvagt**, der paa Sejans Raad var forenet i en Standleir udenfor een af Roms Porte (og hvis Høvedsmand, præfectus prætorio, han var) bleve snart fra Fyrstens Drabanter forvandlede til Folkets Bødler og Plagere, der ind- og affatte Keisere og indførte et trykkende Soldaterherredømme. Folkeforsamlingerne ophørte nu; det krybende, villieløse Senat og et af dette udvalgt Statsraad vare blot Despotens Værktøi, som derved vilde vælte det Had, som hans Regering avlede, over paa mange. De strækkelige **Majestætsdomstole**, der dømte for Høiforræderi, vare et Middel til at tilintetgjøre enhver selvstændig Mand, idet de straffede paa Liv og Gods ikke blot formedelst Gjerninger, men endog formedelst Taler og Tanker. Forslagne, rigelig betalte Spioner undergravede Tro og Love hos Folket og tilintetgjorde ved Rædsler enhver Gnist af Frihed, imedens udmarvende Vellyst, der befordredes af Regeringen, ødelagde hver Spire af sædelig Kraft. Sine sidste Aar tilbragte den af Mistro og Menneskefrygt plagede Tiberius paa Den Capreæ (Capri) i Nedreitalien, hvor han hengav sig til de mest udsvævende sandselige Nydelser og laveste Lyster, imedens Sejan i Rom begik den ene Forbrydelse efter den anden. Men da denne tilsidst endogsaa stræbte efter Thronen, gav Keiseren Senatet Befaling til at dræbe ham. Bedaget og syg døde Tiberius en voldsom Død paa sit Landgods ved Misenum. Tiberius 14—37.

Caligula 37—41.

§ 193. Hans Efterfølger Caj. **Caligula**, den ædle Germanicus' uværdige Søn, var et blodtørstigt Uhyre, der for sin Fornøielse underskrev Dødsdomme og lod dem fuldbyrde; en vanvittig Ødeland, der foretog de affindigste Bygningsværker; en Skryder, der lod anstille praleriske Triumphtog over Germanerne og Briterne, som han neppe havde seet, og en Fraadser, hvis overdaadige Bord udsugede Statskassen og Provindserne. Prætorianerne myrdede tilsidst den gale Tyran og satte hans Onkel, den svage Tib. **Claudius** paa Thronen. Medens denne lagde sig efter lærde Studier over Oldtid og Historie, vanærede hans Yndlinge (de frigivne Narcissus, Pallas og andre) Ret, Domstole og Forfatning ved skjændige Embedssalg og Udpresninger, og hans Gemalinde Messalina traadte Sæder og Velanstændighed under Fødder. Tilsidst gav han Befaling til hendes Henrettelse og formælede sig derpaa med sin aandrige, men usædelige Niece Agrippina, der dog snart ved Gift ryddede den svage, qvindesyge Mand af Veien, for at faae sin fordærvede Søn af første Ægteskab, Claud. **Nero** paa Thronen.

Claudius 41—54.

Nero 54—68.

§ 194. Neros indre Lavhed afløste snart hans tidligere Mildhed og drev ham til de sjeldneste Forvorpenheder. Han, der engang ved at underskrive en Dødsdom ønskede, at han ikke kunde skrive, lod ikke alene alle Mænd, i hvilke der endnu viste sig Borgerdyd og Romersind (som Thrasea Pætus), forfølge og henrette og deres Godser inddrage, men han rasede endogsaa imod sine nærmeste Paarørende — sin Stedbroder Britannicus, sin Ægtefælle Octavia (Claudius' Datter), sin forbryderske, herskesyge Moder, og benyttede en Sammensværgelse, hvori den republikanskindede Digter Lucanus (hvis Epos Pharsalia, over den anden Borgerkrig, endnu vidner om gammelromersk Aand) var indviklet, til ikke alene at tilintetgjøre denne, men ogsaa hans Svigerfader, den stoiske Philosoph Seneca, hans egen Lærer. Seneca overskar Aarerne paa sig selv. Tilskyndet af Hofsnoge og Bolerske (Poppæa Sabina) begik Nero de utroligste Skjændigheder og Daarskaber. Skuespil og sværmende Optog, hvori han selv forklædt som Sanger deeltog med sine Lysters Stalbrødre, yppige Gjæstebud og Drikkelag og hensynsløse Ødselheder af alle Slags fortærede Statens Indkomster og medførte de værste Udpresninger. I skjændigt Overmod lod Despoten Rom antænde, for fra sit Paladses Tinder at besynge Trojas Brand, og skød derpaa, for at afvende Folkehadet fra sig, Skylden paa de Christne*), som maatte bøde derfor ved Sværd, Baal og Kors. Stadens forskjønnede Gjenopbyggelse og „Neros gyldne Huus" paa Palatin forøgede Trykket, indtil endelig de sammendyngede Misgjerninger bragte de spanske og galliske Legioner til at gjøre Oprør. Da disse under Galba nærmede sig Hovedstaden, flygtede Nero til et Landsted og lod sig skjælvende gjennembore af en Frigiven.

*) Dengang bleve de Christne endnu holdte for en jødisk Sekt. Ved denne første Christenforfølgelse skulle Apostlene Petrus og Paulus have fundet deres Død.

Galba. Otho. Vitellius 68—70.

§ 195. Med Nero endte det augusteiske Huus. **Galba** blev hans Eftermand. Men da den gjerrige Olding ikke tilfredsstillede Prætorianernes Havesyge, udraabte disse **Otho** til Imperator og myrdede Galba og den af ham udnævnte Efterfølger. Alligevel reiste **Vitellius** sig samtidig ved Rhinen, drog med sine Legioner til Italien og overvandt ved Po (ved Bedriacum) sin Modstanders Hære. Ved en selvvalgt Død sonede Otho et syndefuldt Levnet. Vitellius var en raa Svirebroder af lav Tænkemaade. Da derfor Flavius Vespasianus, der af de syriske Legioner var udraabt til Keiser, nærmede sig Roms Porte, bragte man ham (efter en kort Borgerkrig, hvori Capitolium blev opbrændt) den uværdige Herskers afhuggede Hoved imøde.

3. Flavierne og Antoninerne.

(Tit. Flav.) Vespasianus 70—79.

§ 196. **Vespasian**, den første i Rækken af de gode Keisere, gjenoprettede ved Strenghed Krigstugten i Hæren og blandt Prætorianerne, forbedrede Retspleien efterat have ophævet Majestætsdomstolene, fyldte Statskassen ved Sparsomhed og ved at regulere Afgifts- og Told-Væsenet og prydede Rom ved at anlægge Fredenstemplet og det store Amphitheater, hvis kolossale Ruiner (Colisseo) selv endnu vække de Reisendes Beundring. Derhos gav han Riget større Enhed; Bataverne, Frieserne og andre, der havde gjort Opstand under **Civilis**, begeistrede af Seerinden Velleda, bragte han ved sin Feltherre **Cerealis** atter til Lydighed og udvidede Rigets Grændser ved at undertvinge Judæa og Britannien.

a) Den jødiske Krig. Judæa blev efter Herodes' Ats Død bestyret af romerske Landshøvdinger (Procuratorer), hvis Undertrykkelse under Nero drev Folket til Opstand. Med Fortvivlelsens Mod kæmpede det vildledte Folk imod de under Vespasian fremrykkende Legioner, men maatte efter et blodigt Nederlag indskrænke sig til at forsvare Hovedstaden, der fremdeles efter Vespasians Ophøielse paa Keiserthronen blev beleiret af hans Søn **Titus**. I den med Mennesker overfyldte Stad opstod snart den græsseligste Hungersnød, der i Forbindelse med Smitsot styrtede Tusinder i Graven. Forgjeves tilbød

den menneskekjærlige Feltherre Naade; Raseri og blind Tillid til Jehovah drev Jøderne til en Ødelæggelseskrig. Fra Templet af forsvarede de sig med Dødsforagt, indtil efter Stadens Erobring Pragtbygningen gik op i Flammer og Døden under enhver Skikkelse rasede iblandt de Beleirede. Derpaa fulgte
70. **Jerusalems fuldkomne Ødelæggelse.** Iblandt de Fanger, som fulgte Seierherrernes Triumphvogn, befandt sig denne Krigs jødiske Historieskriver, **Josephus.** Selv endnu viser Titus' Triumphbue i Rom Afbildninger af jødiske Helligdomme, som dengang maatte vandre til Verdenshovedstaden. — Stort var det Tryk, som de Tilbageblivende fra nu af maatte taale under det romerske Herredømme; men da der 60 Aar efter Ødelæggelsen af Adrian anlagdes en hedensk Koloni paa Jerusalems hellige Grund, der for Fremtiden skulde kaldes Ælia Capitolina, og et Tempel for den capitolinske Jupiter opførtes paa den Høi, hvor engang Salomons Jehovahtempel stod, da grebe de af en falsk Messias forførte Jøder endnu
132—135. engang til Vaaben for at afvende denne Haan. I en treaarig morderisk Krig, i hvilken over en halv Million Indfødte bleve slagne, bukkede de under for den romerske Krigskonst. De Overlevende vandrede ud i store Masser; Landet lignede en Ørken og den jødiske Stat endte hermed. Fra den Tid af leve Jøderne adspredte over den hele Jord, blandede med andre Folk og holdende fast ved deres Sæder, deres Religion og deres Overtro.

b) Britannien. Paa det siden Cæsars Landgang (§ 176) bekjendte Øland var der først under Claudius gjort nogle Erobringer, men under Nero vare de ved en britisk Dronnings (Boadicea) Tapperhed atter tabte. Men under Vespasian lykkedes det den høihjertede **Agricola**, Historieskriveren Tacitus' (§ 189) Svigerfader, af hvem ogsaa hans Levnet er beskrevet, at undertvinge Britannien indtil Caledoniens (Skotlands) Høilande og at indføre romerske Indretninger, Sæder og Sprog sammesteds. I næsten 400 Aar blev nu Britannien Romerne undergivet. Ved Civilisationen svækkedes Folkets Kraft, hvorfor i den følgende Tid deres fra Vaabnene afvante Arme lige saa lidet kunde modstaae de barske Caledonieres (Picter og Scoter) Angreb, som den af Adrian anlagte Pictermuur (en forskandset Vold) kunde hindre deres Indfald.

Titus (Flav. Vespasianus) 79—81. § 197. Efter den ligefremme, af gammelromersk Sindelag besjælede Vespasian fulgte hans Søn **Titus**, der efter sin Thronbestigelse aflagde sin Ungdoms Feil og Synder og blev en saa ædel Fyrste, at man kunde kalde ham „Menneskeslægtens Kjærlighed og Lyst" Angivere og Spioner lod han ved Pidskeslag fordrive fra Rom og lindrede ved Godgjørenhed de haarde Tilskikkelser, som et frygteligt Udbrud af Vesuvius*) bragte over Stæderne Herculanum, Pompeji og Stabiæ og som Ildebrand og Pest foraarsagede i Rom.

*) Dette Udbrud, hvorved den videbegjærlige Naturforsker, den ældre Plinius fandt sin Død i Røgen, er bleven beskrevet af hans Broderson, den yngre Plinius, Trajans Ven og Lovtaler („Panegyricus"), i to

Breve til Historieskriveren Tacitus. Den for omtrent 100 Aar siden begyndte Udgravning af disse sunkne Stæder, navnlig Pompejis, var af den høieste Vigtighed for Kundskaben til Oldtiden saavelsom for vore Dages Konstsmag.

(Tit. Flav.) Domitian 81—96. Desværre blev den ædle Fyrste efter en kort Regering fulgt af sin grusomme Broder **Domitianus**, en mørk, menneskefiendsk Tyran og en feig Vellystling, der i den Grad vanærede Roms krigerske Berømmelse, at han for aarlige Afgifter kjøbte Freden af Markomannerne og Dacierne. Han blev tilsidst myrdet af sine Afskyeligheders Haandlangere og Stalbrødre paa hans Hustru Domitias Anstiftelse, af hvilke en gammel Senator Coccejus **Nerva** blev ophøiet
Nerva 96—98. paa Thronen. Denne adopterede den daadrige Spanier Ulpius **Trajanus**, der ved sin indre Regering fortjente sig Tilnavnet den
Trajan 98—117. Bedste, ved sine Krigsbedrifter Roes for at være den største Imperator. Han sørgede for upartisk Retspleie, overlod atter Senatet nogen Magt, stiftede Opdragelses- og Forsørgelses-Anstalter (Vaisenhuus), lettede Handel og Samfærdsel ved Anlæg af nye Veie og Havne (Civita vechia) og ved Postindretninger, og prydede Rom med Templer, Triumphbuer, Søilegange og et nyt Forum (Torveplads)*).

*) Den her opførte Trajanssøile med de keiserlige Felttog i Basrelief'er tog Marc. Aurelius til Mønster ved Antoninsøilen til Markomannerkrigens Forherligelse og Napoleon ved den parisiske Vendome-Søile.

Sine Erobringstog rettede Trajan først imod Donaulandene, hvor han overvandt de stridbare Daciere, tvang deres heltemodige Konge Decebălus og de ædleste Fyrster til en selvvalgt Død og grundlagde paa den høire Donaubred (Wallachiet og Siebenbürgen) den med romerske Kolonister befolkede **Provinds Dacien***). I Orienten paaførte han Partherne Krig, erobrede deres Stæder Babylon, Seleucia og Ktesiphon, og udstrakte Rigets Grændser ud over Euphrat ved at forvandle Armenien og Mesopotamien til romerske Provindser. Selv det nordlige Arabien maatte føle hans Sværds Skarphed; og i sine Erobringers Flugt tænkte han allerede paa at efterligne Alexanders Tog til Indien, da Døden bortrev ham og bragte hans Slægtning Ælius **Adrianus** paa Thronen.

*) Egnen fra Donaukilderne indtil Overrhin (Schwarzwald) blev imod Udredelse af Tiender (deraf Decumatland) afraadt til galliske og germaniske Nybyggere og flidigere ved en Palegrav (fra Main over Jart og Kocher til Donau ved Sigmaringen) beskyttet imod de andre Germaneres Indfald.

Adrian 117—138. § 198. **Adrian** tænkte mere paa at beskytte end paa at udvide

Rigsgrændserne, hvorfor han atter opgav sin Forgængers Erobringer i Østen. Han var en Mand af høi Dannelse, modtagelig for ædle Indtryk, ihvorvel Forfængelighed og Indbildskhed gav ham Smag for Smigerens farlige Gift, og Misundelse, Mistillid og Livslede imod Enden af hans Regering forledede ham til Haardhed og Grusomhed. Hans Videbegjærlighed og Konstkjærlighed skabte en ny Blomstringstid for Literatur og Konstsands i Rom og førte ham til store, fleeraarige Reiser i Østen (Grækenland, Asien, Ægypten, hvor hans ved mange Konstværker forevigede Yndling Antinõus druknede) og i Vesten (Gallien, Spanien, Britannien og Rhinegnene).

Om hans Konstkjærlighed vidner hans herlige, endnu i dens Ruiner mærkværdige Villa i Tivoli, og for hans Kjærlighed til Videnskaben, hvorved han rigtignok ogsaa forfaldt til astrologiske Sværmerier og overtroisk Tegnsudlægning, vidne Forfatterne og Philosopherne ved hans Hof. Af disse er Grækeren **Plutarch** den betydeligste, af hvis talrige Skrifter de sammenlignende Levnetsbeskrivelser af græske og romerske Feltherer og Statsmænd i Særdeleshed ere egnede til at vække Begeistring for berømmelig Daad og Beundring for Oldtidens Heltedyder.

Antoninus Pius 138—161.

Adrians Adoptivsøn **Antoninus den Fromme (Pius)** var en Pryd for Thronen. Han skyede Krigen; for at henvende hele sin Omhu paa Fredens Konster. Retspleie, Dannelsesanstalter og Fattigvæsen glædede sig ved hans særegne Beskyttelse. Hans Efterfølger **Marcus Aurelius** Antoninus Philosophen var lige udmærket i Krigens og i Fredens Konster. De germaniske Folk, der vare forenede i et stort Forbund og allerede skredne frem indtil Italiens Grændse, trængte han i Markomannerkrigen tilbage over Donau, overvandt Markomannerne paa den tilfrosne Flod og Qvaderne i deres eget Land og tiltvang sig en Fred, der dog snart blev forstyrret ved en fornyet Opstand. Endnu var denne ikke betvungen, da M. Aurel døde i Vindobona (Wien). Ved den hurtige Afslutning af Freden forraadte hans Efterfølger Donaugrændsens Svaghed for de lurende Germanere.

Marcus Aurelius 161—180.

4. Cultur og Literatur i Hedenskabets sidste Tider.

§ 199. Som hos Grækerne var ogsaa i det romerske Rige den høieste Civilisation forbunden med den største sædelige Udartning. Konster og Videnskaber bleve pleiede og befordrede ved Keisernes Hoffer og i de Riges Paladser, og alle Stænder toge Deel deri. I Rom som i de bethydeligere Stæder i Provindserne reiste der sig Læreanstalter til Culturens Udbredelse.

Ruinerne af Bygningsværker, som vi ikke blot i Italien, men ogsaa i mange Provindsstæder (Trier, Nismes og andre) selv endnu beundre, Statuer, Ligkister (Sarkophager) og Altere med Basrelief'er og Indskrifter, Leer- og Metal-Kar (Vaser) af kunstrig Form, som man graver op af Jorden, alt giver Vidnesbyrd om den vidtudbredte Konstsands hos de gamle Folk i Keisertiden. Østerlandets og den hellenske Verdens Dannelse var dengang forenet i Rom og udgød sig derfra over Vesterlandet. Men da den kun var en fremmed Plante, saa manglede den sin besjælende og opløftende Kraft; den formede og glattede kun Overfladen, uden at trænge ind i Hjertet. I de Riges Paladser blændede den mest glimrende Pragt i Huusgeraad og Dragter Øiet, og alle Sandsenydelser, især Overdaadighederne ved Bordet, bleve nydte i Overflod. Folket, der ikke mere styrkedes ved Krig og Agerdyrkning, forfaldt til Blødagtighed og lav Vellyst, glædede sig ved Skuespillene, der tilbødes det i Theatrene og Amphitheatrene (Gladiator-Kampe) og Rendebaner (Circus), og overlod sig til de slappende Nydelser i de yppige Badeanstalter (Thermer), hvormed Keiserne rigeligen forsynede Hovedstaden, for at bortdrage Borgerne fra alvorlige Ting (Titus', Caracallas, Diocletians Bade og andre). Forgjeves svinger **Persius** i Forbittrelse den alvorlige Satires Svøbe over den udartede Slægt og søger, ligesom Tacitus ved sin Historie, at tilbageføre gammel Kraft, Sædelighed og Simpelhed; — forgjeves blotter den aandrige **Juvenalis** (født 42) i sine mere pyntelige og spøgende Satirer Lasternes og Forbrydelsernes frygtelige Dybde og spotter med sine i Syndens Pøl vadende Samtidige; — forgjeves søger den letfærdige Græker **Lucian** (200) i sine i Vid og fiin Satire indklædte Skrifter (som Voltaire i forrige Aarhundrede) at tilintetgjøre Feilene og Svaghederne, Sæderne og Vanerne, Religionen og Overtroen, for at en ny og bedre Tilstand kunde fremblomstre paa den gamles Ruiner, — menneskeligt Raad kom for seent; kun en høiere Magt kunde redde den undergaaende Verden; Hjælpen var allerede kommen for Lyset, men de forblindede Romere erkjendte den ikke; fordi den ikke viste sig i Herredømmets Pragt, men i Ydmyghedens Dragt.

§ 200. Vel erkjendte fornuftige og veltænkende Mænd Tidens sædelige Slethed og brøstfældige Tilstand og søgte ved den stoiske Philosophi (§ 81) at tilbageføre Alvor, Simpelhed, streng Sædelighed og legemlig Hærdelse; men den blødagtige Slægt holdt sig hellere til Epikurs Lære, der saae det kortvarige Livs Hensigt i Sandseligheds Tilfredsstillelse og i Nydelsessyge. Den strenge Stoicismus, der førte den ædle **Marcus Aurelius** til at affatte sine **Selvbetragtninger** og avlede republikansk Tænkemaade i dens Bekjendere, blev snart de lastefulde og despotiske Keisere imod. Desto flere Tilhængere fandt i det tredie Aarhundrede den for det virkelige Liv fremmede, nyplatoniske Philosophi af en Plotinus, Longinus og andre, som med Platos System forbandt orientalsk Dybsindighed, Overtro og Tro paa Under, tog Aanden tilfange ved Sværmeri og Mysticismus, fyldte Indbildningskraften med phantastiske Stikkelser og Griller og satte Østerlandets uvirksomme Betragtning i Stedet for det gamle Roms praktiske Forstand. Denne Overgang fra det virksomme Liv til den stille Indesluttethed i Studiet og Videnskaben lader sig ogsaa erkjende i andre

Grene af Literaturen. Istedetfor de tidligere Talere, der fulgte deres Hjertes Indskydelser, er der nu Rhetorer, der som Quinctilian († 118) lære Talekonsten ved Regler og Forskrifter; istedetfor de gamle, for Skuepladsen bestemte Dramer skrev Annæus **Seneca** (uvist om Philosophen eller en anden) Tragedier til Læsning, i hvilke der ved Siden af meget Ophøiet hersker Unatur, Overdrivelse og rhetorisk Svulst; istedetfor den tørre, belærende Historie skrev Curtius en med Opdigtelser opfyldt og rhetorisk udsmykket Bog over Alexanders Liv og Bedrifter. Rettens Kilder, Lovene, Dommeryttringerne og Sagspaakjendelserne bleve fra nu af samlede, ordnede og oplyste, Retsbegreberne forklarede og derved Grunden lagt til den romerske Retsvidenskab, der i det 3die Aarhundrede ved Papinian og Ulpian naaede sin høieste Blomstring. I Medicinen sammenstillede Galenus (150) Hippokrates' og andres Erfaringer systematisk. For Oldtidens Geographi ere Strabo og Ptolemæus (160), der fremsatte det igjennem hele Middelalderen anerkjendte Planetsystem, af størst Betydning, og for Kjendskabet til den hendøende Oldtids Konst, Religion og Mindesmærker har Pausanias i sin Reise igjennem Grækenland efterladt værdifulde Notiser.

5. Rom under Militærherredømmet.

Commodus 180—192.

§ 201. Med **Commodus**, Aurels uværdige, af sin lastefulde Moder Faustina foretrukne Søn, begynder Roms Forfald. Imedens han fornøiede sig ved raae Fægterlege, og vel endog selv steg ned i Amphitheaterets Arena til Kamp med Gladiatorer og vilde Dyr, rasede Høvedsmanden for Livvagten i hans Navn værre end en Pest og Hungersnød, der samtidig hjemsøgte den ulykkelige Hovedstad. Da endelig det raae, sandselige Uhyre blev myrdet af sin egen Omgivelse

Pertinax 193.

og ogsaa hans brave Efterfølger **Pertinax** havde bødet for sine Reformforsøg med Døden, naaede Soldaternes Overmod og Frækhed den høieste Grad. Thi medens Prætorianerne i Staden formelig falbøde Thronen til den rige Svirebroder Julianus, udraabte Legionerne i 3 Provindser deres Anførere til Imperatorer. Dette medførte en fleeraarig Borgerkrig, hvorved den tappreste af dem,

Septimius Severus 193—211.

Septimius Severus, kom paa Thronen, som han igjen befæstede ved ubøielig Strenghed. Som en raa Soldaternatur udvidede han Riget ved Erobringer i Orienten, hvor han frarev Partherne Provindsen Mesopotamien med Stæderne Dara og Nisibis, og tæmmede Prætorianernes Trods ved at oprette en ny Livvagt og indføre streng Mandstugt. Men da han fratog Senatet dets sidste Magt, overdrog Ledelsen af Retspleien og Statshuusholdningen til høitstaaende Embedsmænd (de Retslærde Ulpian, Papinian og andre) og satte hele sin Lid til sine Hære, saa blev han den egentlige

Stifter af Militærherredømmet. Hans Død i Eboracum (York) i Britannien, hvor han havde søgt at hemme Caledoniernes Voldsomhed ved nye Skandser, bragte hans grusomme og forfængelige Søn (Bassianus Antoninus) **Caracalla** til Regeringen, der, Caracalla 211—217.
sin Faders Lærdomme tro, ene ærede Soldaterne, men behandlede alle andre Mennesker med Foragt, myrdede med raa Grusomhed sin Broder Geta i hans Moders Arme, lod sin Lærer Papinian henrette, fordi han vægrede sig ved at retfærdiggjøre Brodermordet og førte Tusinder til Slagterbænken, for at bemægtige sig deres Formue*). Efter det lastefulde Uhyres Mord kom hans Slægtning, den syriske Solguds Præst, Antoninus **Heliogabalus** paa Thronen, en Heliogabalus 218—222.
blødagtig, grusom Vellystling, der ved at indføre den sandselige Baalsdyrkelse fra Syrien ødelagde den sidste Spire af gammelromersk Tugt og Sædelighed. Prætorianerne myrdede tilsidst den sandselige Usling og ophøiede hans Fætter **Alexander Severus****). Alexander Severus 222—235.
Denne var vel et sædeligt Menneske, der gjorde mangen god Indretning og gav Agt paa sin forstandige Moder Mammæas Raad, der var de Christne gunstig, men til at styre saa vanskelige Statsforhold vare hans Kræfter for svage. Imedens han passede sin Hønsegaard, myrdede de over Ulpians Strenghed forbittrede Prætorianere ustraffet denne store Retslærde; og paa Østgrændsen styrtede Ardschir (Artaxerxes) Partherherredømmet og lagde Grunden til **Sassanidernes nypersiske Rige**, der snart brøde erobrende 226.
ind i de romerske Provindser.

*) For at forege Skatterne gav han alle Fribaarne i hele Riget den romerske Borgerret.

**) Julia Domna — Mæsa (hendes Søster)
Geta — Soæmis Mammæa
Heliogabalus. Alexander Severus.

§ 202. Keiserens og hans Moders Mord i en Soldateropstand ved Mainz bragte Riget i en saadan Forvirring, at der i Løbet af 20 Aar ophøiedes og atter styrtedes 12 Imperatorer. Af disse ville vi kun omtale **Philippus Arabs**, der ligesom Alexander Severus Philippus Arabs 243—249.
var en Ven af de Christne. Dette i Forbindelse med hans asiatiske Herkomst paadrog ham Folkets Had, som han forgjeves søgte at udslette ved en glimrende Festlighed for Roms tusindaarige Bestaaen, hvisaarsag ogsaa hans Efterfølger **Decius** lod en blodig Forfølgelse Decius 249—251.
ramme de Christne. Efter hans Død i Kampen mod Gotherne

(§ 213) syntes Rigets Opløsning at være nær, idet der i forskjellige Provindser fremstode uafhængige Imperatorer, saa at Datidens Historieskrivere i enfoldig Efterligning af Athens Historie kalde de Aar, i hvilke den afmægtige **Gallienus** regerede i Rom og hans Fader Valerianus vansmægtede i persisk Fangenskab, de tredive Tyranners Tid. Imidlertid blev Østen (Syrien) fiendtlig hjemsøgt af Nyperserne under den tappre Sapores, og de germaniske, ved Forbund (§ 213) forstærkede Folk truede de øvrige Rigsgrændser; Allemannerne Overrhin og Helvetien, Frankerne Nederrhin og Gallien, Gotherne Donaulandene og Lilleasien. Da blev, efterat Gothernes tappre Overvinder, Claudius II. var død ved Sirmium, Pannonieren **Aurelianus**, en Mand af gammelromersk Tapperhed og barsk Krigstugt, Rigets Gjenopretter. Han overvandt Imperatoren over Gallien (Tetricus) og sikkrede Vesterlandet; rykkede dernæst imod det af Odenatus i Syrien grundede og tappert imod Perserne forsvarede **palmyreniske Kongerige**, hvor Odenats aandrige, smukke og heltemodige Gemalinde, **Zenobia** herskede, og fastsatte atter Østgrændsen ved at ødelægge den paa en Oase i den syriske Ørken beliggende Palmestad (Palmyra). Zenobia, Dronningen i dette ved Konster, Videnskaber og Handel blomstrende Rige, prydede Keiserens Triump, medens hendes Lærer og Raadgiver, den brave Philosoph Longinus, bødede med Livet. Selv i vore Dage fængsle Ruinerne af Palmyra de Reisendes Phantasi. I Norden gjenoprettede Aurelian Donaugrændsen, gav den hinsidige Provinds Dacien til Priis for de fremtrængende Fiender og forplantede Indvaanerne til den høire Bred (Mosien); og for at Hovedstaden ikke ved et pludseligt Angreb skulde komme i Fare, omgav han den med en Ringmuur. Efterat han var bleven myrdet af sine Soldater, hans Efterfølger **Tacitus** (en Efterkommer af Historieskriveren) var omkommen paa et Tog imod Gotherne, blev Aurelians Landsmand, den tappre og redelige **Probus** opløftet paa Thronen. Denne fuldendte og udvidede Grændsevolden (Pælegraven, Djævelsmuren, § 197) fra den bayerske Donau indtil Taunus og sikkrede den ved Grændsesoldater, som han tilstod Landeiendomme, Huse og en borgerlig Orden; han anlagde Vinbjerge i Gallien, ved Rhinen og i Ungarn og søgte at forbedre Hærvæsenet ved at optage fremmede Tropper i Legionerne og ved at gjenoprette streng Mandstugt; men hans Mord ved hans tøilesløse Soldater i hans Fædrenestad Sirmium standsede hans Værk. To Aar sildigere kom den kloge og raske **Diocletian** til Regeringen.

Gallienus 259—268.

Claudius Gothicus 268—270. Aurelian 270—275.

Tacitus 275—276.

Probus 276—282.

§ 203. Diocletian afklædte først den monarchiske Magt alle dens indskrænkende Former og understøttet af de Retslærde lagde han Grunden til Eneherredømmet, hvilket derpaa Constantin fuldkommen uddannede. Diocletian 284—305.

Han fratog Senatet al politisk Magt og tillagde Thronen den; han ophævede Forskjellen mellem Fyrstekasse (Fiscus) og Statskasse (Ærarium) og stillede begge til Magthaverens Raadighed; han indrettede et ordnet, men trykkende Skattevæsen i hele Riget og tilintetgjorde Roms Overvægt ved at udstrække Borgerretten over Provindserne (hvilket allerede Caracalla havde begyndt) og ved at dele Riget og gjøre flere Hovedstæder.

For kraftigere at kunne modstaae de fra alle Sider truende Fiender og lettere at kunne regere det store Rige, traf Diocletian den Foranstaltning, at han selv som **Augustus** og Herre overtog Forvaltningen af Orienten tilligemed Thracien, imedens hans Rigsmedhjælper **(Cæsar) Galerius** forestod de illyriske Provindser; ligeledes skulde Diocletians Collega **Maximianus** som **Augustus** fra Mailand af beherske Italien, Afrika og Øerne, medens hans Svigersøn **Constantius** den Blege (Chlorus) som **Cæsar** beskyttede de vesterlandske Provindser Spanien, Gallien og Britannien imod Fienderne. I tyve Aar herskede Diocletian med Kraft og Dueighed over Riget, som under ham atter fik Fasthed og Styrke. Men da han af Galerius lod sig forlede til at tilstede en **blodig Christenforfølgelse**, for at gjengive den vaklende hedenske Religion dens tidligere Anseelse, saa forbittrede han sig sit daarige Livs Aften og satte en evig Skamplet paa sit Navn og sin Regering. Endnu rasede Forfølgelsens Sværd iblandt den korsfæstede Christi Bekjendere, da Diocletian frasagde sig Thronen, for i landlig Stilhed at tilbringe sine sidste Aar i Salona i Dalmatien (ved det nuværende Spalatro) og glemme Verdens Færd over Indretningen af sine Paladser og Haver. († 313).

§ 204. Paa Diocletians Afstakning fulgte en Tid fuld af Forvirring og blodige Borgerkrige. I Orienten hobede den mørke, lastefulde Galerius den ene Rædselsdaad paa den anden; i Italien bemægtigede Maximians haardhjertede Søn **Maxentius** sig Regeringen og fyldte alt med Skræk og Ødelæggelse; kun i Vesterlandet søgte Constantius ved Mildhed og Forsonlighed at lindre Krigens Lidelser og standse de Christnes Forfølgelse. Da han døde, fulgte hans tappre og kloge, men af Ærgjerrighed og Herskesyge besjælede Søn **Constantinus** ham i Regeringen af Vesterlandet. Denne Fyrste, der af sin 306.

Moder **Helena** var vundet for Christendommen, overvandt under
312. Korsfanen (labarum) den grusomme Maxentius ikke langt fra den milviske Bro (ponte Molle) og bemægtede sig, da hans Modstander havde fundet Døden i Tiberens Bølger, hans Rige og Hovedstad. Fra nu af beherskede Constantinus Vesten, imedens hans Svoger **Licinius** fra Galerius' Død af bestyrede Orienten, indtil Grændsestridigheder og Constantins Herskesyge hidførte en ny Krig, hvori Licinius tabte Seier, Rige og tilsidst Livet. Saaledes blev
324—325. Constantin Enehersker i det romerske Rige. Men at den af ham begunstigede Christi Lære ikke er trængt ind i hans Indre, bevises den Grusomhed, hvormed han lod Skarer af fangne Fiender kaste for de vilde Dyr, den Haardhed, som han udviste ved sin Ægtefælles, sin ædle Søn Crispinus', sin Svogers og sin Søstersøns Henrettelse, saavelsom og hans Natures Hevnlyst og Troløshed.

Paa vort Forlag er i dette Aar udkommet:

Tholuck, Dr., A., Kristelige Andagtstimer, et Opbyggelsesskrift. Paa dansk ved **C. Levinsen.** Anden Udgave. 3 Rbd. 3 Mk.

— — Udvalgte Prædikener. Paa dansk ved **C. Levinsen.** 2 Dele. 4 Rbd. 24 Sk.

Grundtvig, Nik. Fred. Sev., Græsk og Nordisk Mythologi for Ungdommen. Med lithographerede Afbildninger. 1 Rbd. 4 Mk.

Carlen, Emilie, En Nat ved Bullar-Søen. Oversat af Svensk ved **L. Moltke.** Af denne Roman udkommer hver 14de Dag et Hefte à 40 Sk.

Lamartine, Alphonse de, Girondisternes Historie. Oversat efter Originalen af **Th. Overskou.** Hver 14de Dag udkommer et Hefte à 36 Sk.

Schwerz, Johann Nepomuck v. Anvisning til at lære Agerbruget practisk. Oversat efter det Tydske. Gjennemseet og forsynet med Anmærkninger af **C. Dalgas.** Første Bind med 15 lithographerede Tavler. 2 Rbd. 3 Mk.

H. J. Bing & Søn.

Lærebog

i

Verdenshistorien

med Hensyn paa Cultur, Literatur og Religionsvæsen

for

høiere Skoler og til Selvbelærelse.

Af

Dr. Georg Weber,

første Lærer ved den høiere Borgerskole i Heidelberg.

Paa Dansk

ved

C. Levinsen.

2det Cursus.

Kjøbenhavn.

Forlagt af H. J. Bing & Søn. Trykt hos Bianco Luno.

1847.

Andet Cursus.

A. Folkevandringen og Monotheismens Begrundelse.

B. Den christelige Middelalder.

A. Folkevandringen og Monotheismens Begrundelse.

I. Christendommens Seier over Hedenskabet.

1. Den christelige Kirke i de første Aarhundreder.

§ 205. Romerne vare meget tolerante imod andre Folkeslags hedenske Religionsformer, hvilket allerede er indlysende deraf, at de ikke blot droge den græske Gudeverden, men ogsaa efterhaanden Orientens, Chaldæeres, Perseres, Ægypteres og Syreres Cultus og hellige Skikke indenfor Statsreligionens Omraade. Da imidlertid Christendommen ikke tillod nogen Forbindelse med Hedenskabet, men strax traadte op i streng Modsætning dertil, da de Christne ængstelig undgik al Deeltagelse i Hedningernes Fester og Religionsskikke og endogsaa i deres daglige Omgang afsondrede sig fra dem, saa vaagnede Folkets Had og Regeringsherrernes Mistro, og haarde Forfølgelser droge hen over de Christenmenigheder, der i fortrøstningsfuld Tillid til den dem givne Aabenbaring vovede at foragte Statsreligionen og byde Lovene Trods. Der omtales **ti Christenforfølgelser** fra Neros Dage af, da Petrus og Paulus skulle have fundet deres Død, indtil ind i det første Tital af det fjerde Aarhundrede, da Diocletian og Galerius ved Pinebænk og Øxe dreve den korsfæstede Christi Bekjendere til Offeralteret, afbrændte Kirkerne og overgave de hellige Skrifter til Flammerne. Selv den ædle Marc Aurel troede at maatte bøie de formeentlige Sværmeres Stivsind med Magt, og Decius' korte Regering er tegnet med blodige Træk i den christelige 250.
Kirkehistories Aarbøger. Men den Troesfreidighed, hvormed Blodvidnerne (Martyrer) taalte Qval og Død, forøgede Bekjendernes Antal, saa at man med Rette kaldte Martyrernes Blod Kirkens Sæd.

De Forfulgte skjulte sig i underjordiske Gange (Katakomber), ved deres Helteres Grave, i Huler og Bjergkløfter; deres Trængsel forhøiede deres Tillid til Gud, og Antallet paa de Frafaldne (Traditorer), der udleverede Bibelen for at opbrændes eller frembare Røgelse for Keisernes Billedstøtter, var kun ringe i Forhold til de standhaftige Bekjenderes.

§ 206. I Forfølgelses-Aarene udbredte Christendommen sig ved den Sandhedens Kraft, som boede i den, til alle Himmelegne, saa at den allerede i det tredie Aarhundrede overskred Romerrigets Grændser. Der fremstod Kirkemenigheder i Syrien, Lilleasien, Armenien, Mesopotamien og Persien; i Ægypten og Nordafrika, i Grækenland, Macedonien og Italien; i Gallien (Lyon), Spanien og Britannien. —

Disse Christenmenigheder, hvori man optoges ved Daaben, hyldede i Førstningen en demokratisk Selskabsforfatning med broderlig Lighed. De Ældste (**Presbytere**), hvem Tilsynet med Sædelighed og Orden og Ledelsen af Anliggender udadtil paalaae, bleve valgte af hele Selskabet, ligeledes **Diakonerne** (Almisseforstandere), der varetoge de Syges og Fattiges Pleie og Fælleseiendommens Bestyrelse. Særegne Præster var der i Begyndelsen ikke; ved de kirkelige Forsamlinger, hvor Læsning af de hellige Skrifter og religiøse Foredrag fandt Sted ved Siden af Sang og Bøn og som sædvanligvis sluttedes med Kjærlighedsmaaltider (Agaper), vare alle virksomme. Uværdige eller Frafaldne bleve udelukkede af Samfundet (excommunicerede) og kunde først ved Anger og Kirkebod atter faae Adgang dertil. De Ældstes Forstander, der sædvanligvis var foreslaaet af Apostlene, førte fortrinsvis Navn af Tilsynsmand (Biskop), da han vaagede over Lærens Reenhed. Snart kom ogsaa Haandhævelse af Kirketugten eller den geistlige Domstol, fra den simple Irettesættelse og indtil det tunge Ban (Excommunication), i hans Magt.

§ 207. Med den større Udbredelse af Christendommen gik den broderlige Lighed efterhaanden til Grunde, idet Embedsmændene som en udvalgt Stand (Klerus) stillede sig lige overfor Folket (Lægmand) og snart fordrede den i Begyndelsen frivillig ydede Førstegrøde, Tiende og andre Gaver som pligtmæssige Afgifter. Dog beholdt Menigheden endnu Ret til at vælge sine Biskopper, Presbytere og Diakoner indtil Udgangen af det tredie Aarhundrede. Men jo mere den biskoppelige Magt steg, desto mere blev den hele Klerus, der var udmærket ved den geistlige Vielse (Ordination), bortdraget fra Folket, indtil Presbyterne og Diakonerne tilsidst bleve udnævnte af Biskopperne og de Geistlige i Landmenighederne traadte i et underordnet Forhold til Stadens Biskop som Herredets eller Diocesets Overhoved, ligesom denne paa sin Side atter stod under Provindsial-Hovedstadens Biskop, der førte Navn af Metropolit eller Erkebiskop. Men af Metropolitanbiskopperne havde de i Rom, Antiochia, Alexandria, Konstantinopel og

Jerusalem den største Anseelse. De kaldtes Patriarcher og fik efterhaanden Ret til at indvie de øvrige Erkebiskopper. Adskillelsen af den høiere fra den lavere Klerus og Indførelsen af **Synoder**, hvor Metropoliterne med deres Landsbiskopper toge Beslutninger i alle kirkelige Anliggender, fuldendte Uddannelsen af den aristokratiske Kirkeforfatning, der vristede ethvert Krav paa Magten ud af Hænderne paa Folket. Ved de snart indtrædende Stridigheder over Troessætninger (Dogmer) udøvede Synoderne den lovgivende Magt, og deres af Fleertallet billigede, sædvanligvis fra al Overdrivelse (Extremer) fjerne Beslutninger gjaldt som den almindelige eller katholske Lære, medens det ringere Antals Anskuelse blev anseet for Vranglære (Kjætteri), hvis Bekjendere afsondrede sig som Sekt.

§ 208. Saaledes maatte allerede i det andet Aarhundrede den apostolske Troesbekjendelse ved nøiagtige Bestemmelser sikkres imod Gnostikernes, Manichæernes og andres Vranglære. Men den frygteligste Kamp udbrød i det fjerde Aarhundrede om Christi Natur imellem de alexandrinske Geistlige **Arius** og **Athanasius**. Den førstes Lære (**Arianismus**) blev paa den af Constantin til Nicæa sammenkaldte, første almindelige (økumeniske) Kirkeforsamling, saavelsom paa den anden, hvilken Theodosius lod afholde i Konstantinopel, fordømt som kjætterisk, og ved den nicænske og athanasianske Troesbekjendelse blev den orthodoxe Kirketro om den treenige Gud fastsat. Men de germaniske Folkeslag, Gother, Vandaler, Longobarder, til hvilke Christendommen var kommen ved arianske Missionærer, holdt endnu i Aarhundreder fast ved den af disse prædikede Tro, at Christus, Sønnen, var forskjellig fra Gud Fader. 325. 384.

2. Constantins Styrelse (325–339).

§ 209. Som Eneherskер fuldendte Constantin den af Diocletian (§ 203) indledte Rigsforfatning. Efterat han havde **ophøiet Christendommen til Statsreligion**, forlagde han Hoffets Residens til det for Handel og Skibsfart heldigt og smukt beliggende Byzanz (fremdeles kaldet **Konstantinopel**), som han befæstede godt med Mure og Taarne og udsmykkede med Paladser og Kirker, med Rendebaner og Søilegange, med Billedværker og Malerier, som bragtes did fra andre Stæder. Derpaa omgav han sig med en talrig, ved Titler, Rang og Hofdragt udmærket Hofstat af Kammerherrer, Ministre, Hofembedsmænd, Livgarder og Hofbetjente, forbedrede Finansvæsenet, idet han nøiere regulerede Høihedsrettighederne (Regalier), Skattevæsenet og Afgifterne og foranstaltede en ny Inddeling af Riget i **4 Præfekturer** eller Overstatholderskaber (**Orienten**, hvortil ogsaa hørte Thracien og Ægypten; **Illyricum** med Grækenland og Donaulandene; **Italien** med Afrika; **Occidenten**, Gallien, Spanien, Britannien), af hvilke ethvert indbefattede et større eller mindre Antal Distrikter (Diocеser), ligesom disse atter bleve ind-

deelte i Kredse (Provindser). Præfekterne og deres Underembedsmænd ledede Forvaltningen, Retspleien, Politivæsenet og Statshusholdningen; men Militærmagten stod under særegne Hærførere. Et ordnet Postvæsen lettede Samfærdselen.

§ 210. De sidste Aar af sit Liv helligede Constantin fornemmelig til religiøse og kirkelige Anliggender, men udsatte den for Synd rensende Daab indtil kort før hans Død. Han lod mange Kirker opføre og begavede dem med Grundbesiddelse af Fællesformuen, tillod Testamenteringer til Kirken og forbød tilsidst de hedenske Offere.

Jo mere Christendommen saaledes fortrængte den hedenske Cultus, desto flere Bestanddele optog den af samme. En geistlig Stand (Hierarchi), indbeelt i mange Rangklasser og begavet med høie Forrettigheder og egen Domstol, traadte i Stedet for den hedenske Præstestand; de første Aarhundreders simple Gudstjeneste bley udvidet ved Tilbedelsen af Guds Moder Maria og Martyrerne eller Helgenerne som Midlere mellem Gud og Menneskel ligesom ved Indførelsen af undergjørende Reliqvier og Naadebilleder, til hvilke man gjorde Valfarter, og ved Optagelse af Konsterne, især Musiken og Maleriet til Andagtens Vækkelse; Østerlandets Eneboerliv (Anachoret- og Eremit-Liv), der bevoede paa Selvpinelse (Spægelse) og Kjødets og Sandseligheds Dødelse (Asketse, Asketik), fik bestandig mere Udseende af et helligt, fortjenstligt Kald og valgtes af saa mange, at Ægyptern Antonius allerede ved Enden af det tredie Aarhundrede samlede Eneboerne (Monachi, Munke), der hidtil levede adspredt, paa indhegnede Pladser (monasteria, coenobia, claustra, Klostere) til et fælles Liv, og hans Discipel Pachomius meddeelte dem en fælles Regel. Dette var Begyndelsen til det for Middelalderen saa vigtige Munkevæsen.

340.

§ 211. Kirkefædrene. De christelige Forfattere fra de første Aarhundreder blive kaldte Kirkefædre. Deres Værker, for største Delen Forsvarsskrifter (apologetiske) eller Stridsskrifter (polemiske) imod Hedningernes Angreb eller Kætternes Vranglære, ere saa meget vigtigere, som **Traditionslæren**, hvilken den katholske Kirke tillægger Autoritet ved Siden af de bibelske Skrifter i Sager, som angaae Troen, Cultus og Forfatning, beroer paa dem. Jo nærmere de derfor staae den apostoliske Tidsalder, desto større er deres Anseelse, da man antager, at Apostlene have givet deres Samtidige mange mundtlige Meddelelser, som ikke findes i deres Skrifter, men vel kunne erfjendes af Kirkefædrenes Værker. De skreve deels paa Græsk, (som Justinus Martyr [† 166]; de alexandrinske Geistlige Clemens [† 217] og Origenes [† 254]; Kirkehistorikeren Eusebius [† 340] og den som udmærket Prædikant berømte Johan Chrysosthomus, Biskop i Konstantinopel, hvis bristige Prædikener imod Keiserinde Eudoxia to Gange paadrog ham Forvisning [† 407]); deels paa Latin (som Tertullian fra Karthago, en vittig, phantasirig Forfatter, men ikke fri for hæretiske [montanistiske] Anskuelser [† 220]; Lactantius, Constantins Sønners Opdrager, berømt for sin ciceronianske Latin; Ambrosius fra Mailand og Augustinus, Biskop

af Hippo i Afrika [† 430]). Iblandt de første er især Origenes berømt saavel for sin Indsigt i den græske Philosophi, hvilken han paa rhetorisk Viis søgte at forene med Christendommens Lærdomme, som for sine Forklaringer (Exegese) af det nye Testamente, hvorved han antog en tredobbelt Mening, en allegorisk, moralsk og bogstavelig; af Vesterlænderne er den kraft- og følelsesfulde Augustinus, som lagde Grunden til Læren om Prædestinationen og Naadevalget, den betydeligste. Denne paastod nemlig imod den britiske Biskop Pelagius, at Gud fra Begyndelsen af havde bestemt Menneskenes Skjebner og kaldet nogle til Salighed, andre til Fordømmelse, og at følgelig den frie Villie var uden Indflydelse paa deres Gjøren.

2. Julianus, Apostaten.

§ 212. Af Constantins tre lastefulde Sønner, der ifølge Faderens Villie deelte Riget imellem sig, fik **Constantius** efter mangeaarige, blodige Kampe imellem dem indbyrdes Eneherredømmet over hele Riget. Da han var befæstiget i Orienten, saa sendte han sin Fætter Julianus til Gallien, for at beskytte Rigsgrændserne imod de germaniske Folkefærd. Julian overvandt Allemannerfyrsten Knodomar ved Strasbourg, satte to Gange (ved Speyer og Mainz) over Rhinen, slog i Nederlandene Frankerne tilbage og fornyede den gammelromerske Tugt og Krigskonst i Hæren. Da han i sin Yndlingsstad Paris var udraabt til Keiser af Soldaterne, rustede Julian sig allerede til en Borgerkrig imod Constantius, der dog bley forhindret ved den sidstes Død. Ved sin Ankomst til Keiserborgen bortfjernede Julian nu alt overflødigt Hofpragt, indskrænkede Hofstaten og lagde i Klædedragt og Levevis Vind paa en Simpelhed, der ofte grændsede til Smuds og Cynicisme; ved upartisk Retspleie gav han Lovene Kraft og gjenoprettede Tugt og krigersk Dyd i Hærvæsenet. Udøvede han end derved en styrkende Indflydelse paa den slappede Slægt, saa forstyrrede derimod hans Iver for atter at oplive Hedenskabet Følgen af hans Bestræbelser. Det Aag, som han i sin Ungdom havde været under af christelige Lærere, havde hos ham fremkaldt en Utilbøielighed for Evangeliet, hvis høie Indhold han ikke fattede, imedens hans phantasirige Natur og hans Kjærlighed for Platos Philosophi og Oldtidens Literatur og Poesi gjorde ham til en begeistret Tilhænger af Hedenskabet. Dog var han for retfærdig og for klog til at han skulde have ladet blodige Forfølgelser udgaae over de Christne; han nøiedes med at fjerne dem fra sin Nærhed og fra Stats- og Læreembeder, at bestride deres Meninger ved lærde Skrifter (Breve, Taler og satiriske Artikler) og atter at indsætte den hedenske Cultus, især den pragtfulde Sol- (Mitras-) Dyrkelse, til Folke- og

Constantius 337-360.

357.

360.

Julian 361-363.

Stats-Religion. — Men da han med gammelromersk Heltesind foretog et dristigt Felttog imod Nyperserne, trængte erobrende over Euphrat og Tigris og derpaa, efterat være lokket ind i utilgængelige Bjergegne, maatte tiltræde et besværligt Tilbagetog, da traf en dræbende Pil ham og tilintetgjorde hans Værker. Hans Efterfølger Jovian gav det Erobrede tilbage ved en vanærende Fred og indrømmede atter Christendommen dens tidligere Stilling, fra hvilken den fremdeles ikke mere blev fortrængt, kun at den næste Beherſker af Østerlandet, **Valens**, var en sværmersk Tilhænger af Arianismen, imedens hans tappre, krigerske, men ofte indtil Grusomhed raae Broder, **Valentinian 1.** i Vesterlandet saa vidt muligt vaagede over Samvittighedsfrihed. Men Valens' Efterfølger **Theodosius** lod (efter den forannævnte Kirkeforsamling i Konstantinopel) ikke alene Christi Identitet (Lighed) med Gud erklære for rettroende og Arianismen forbyde og forfølge i sit Rige, men han forbød ogsaa under Straf som for Majestætsforbrydelse Brugen af Offere og Spaadomme og gav Lov til at de hedenske Templer maatte plyndres og tildeels ødelægges. Fra nu af udslukkedes Vestas hellige Ild, Oraklerne og Sibyllerne forstummede og den hedenske Gudeverden laae under for Troen paa den korsfæstede Frelser.

Jovian 363-364.

Valens 364-378.

Valentinian 1. 364-3 4. Theodosius 378-395.

Kun hos Beboerne af afsides liggende Landskaber og Bjerge (Paganismus) og i nogle Philosophers Skoler vedligeholdt den hedenske Tro sig endnu et Aarhundrede, indtil **Justinian** (§ 226) tilsøiede de faldefærdige Levninger det sidste tilintetgjørende Slag, hvorpaa de sidste Bekjendere af den platoniske Philosophi (Simplicius) vandrede ud til Perserne. Derimod laante Christendommen i det udartede Romerrige den pragtfulde Cultus, de glimrende Fester, den sværmerske (mystiske) Philosophi og den svulstige Rhetorik og Sophistik af Hedenskabet.

II. Folkevandringen.

1. Tydskernes Folkeforbund.

§ 213. I Løbet af det tredie Aarhundrede blev Tydsklands hidtil bestaaende Adsplittelse hævet ved store Folkeforbund: 1. I Norden (fra Nederrhin indtil Elben og Eideren dannede **Sachserforbundet** sig, idet Chaukerne, Anglerne (i Slesvig) og flere Kystfolk sluttede sig til de stridbare Sachser. Røvertog til Lands og til Vands gjorde dette Forbund høist ødelæggende for Romerne. 2. Deres vestlige Naboer vare ved Nederrhin Frankerne (Salier), der tilligemed Cheruskerne (ved Harzen), Usipeter, Katter, Sicambrer (ved Sieg) og andre sluttede sig til **Frankerforbundet** og, trængte af Sachserne, anfaldt og lidt efter lidt tilreve sig det Romerne tilhørende, belgiske Gallien. Frankerne vare et med Syvd og

Stridsøller bevæbnet Folk, der forbandt Dristighed med Snildhed. 3. I Sydvest (ved Overrhin indtil Lahn) boede de af forskjellige germaniske, i Særdeleshed gammel-svevиske Folkeærd sammensatte **Allemanner**, hvis tøileløse Krigsmod gav Romerne meget at bestille. Deres Bopæle ved Neckar, Rhin og Donau udvidede de efterhaanden over den romerske Grændsevold og de rykkede tilsidst frem indtil Bodensøen. Til Naboer imod Øst havde de den fra Norden komne, siden med dem forbundne, svevиske Folkestamme, **Schwaberne**, til hvis Nordgrændse **Burgundernes** Bopæle udstrakte sig.

4. I Østen herstede **Gotherne**, der fra Nedreweichsel og Østersøen vare indvandrede i det sorte Havs Kystlande; til disses Forbund hørte Heruler, Rugier, Vandaler, Gepider og andre. Allerede i det andet Aarhundrede foretoge de sig Røvertog til Lands og til Vands i det romerske Rige, erobrede og plyndrede Byzanz, Trapesunt, Ephesus (Dianatempel), Øerne i det ægeiske Hav, og landede gjentagne Gange i Grækenland. Flere romerske Keisere tilkjøbte sig Fred ved en Tribut, andre førte blodige Krige med dem. Da Aurelian (274) overlod dem Dacien, strakte Gotherriget sig fra Theiß i Ungarn indtil Don og fra Karpatherne indtil Donau. Dniepr (Borysthenes) adskilte i det fjerde Aarhundrede Vestgotherne (i Moldau, Wallachiet og andre) under Baldernes (de Boldes) Herskerhuus fra Østgotherne under Amalernes (det er: de Lydeløses) Herskerhuus. Imod Øst indtil Wolga streifede Alanernes smukke, krigerske Hyrdefolk omkring, og i det indre Rusланds ubekjendte Egne havde farmatiske (slaviske) Folkeærd hjemme.

2. Theodosius den Store. Folkevandringen indtil Romerrigets Deling (395).

§ 214. Da Valens regerede over Østen, kom fra Mellemasiens Stepper et vildt, hæsligt, i Ridning vel øvet Nomadefolk — **Hunnerne** til Europa. Efter Alanernes Undertvingelse overvældede de de tappre Østgother (hvis graahærdede Konge, Hermanrich gav sig selv Døden) og kastede sig derpaa over Vestgotherne, der dog (fordi de allerede af Biskop Ulphilas vare omvendte til den arianske Christendom) af Valens fik Tilladelse til med Hustruer og Børn at sætte over Donau for at indtage nye Bopæle i Møsien. Imod Overeenskomsten bleve Vestgotherne ved de romerske Embedsmænds Bestikkelighed i Besiddelse af deres Vaaben, og da de snart ved Statholdernes Havesyge og Haardhed og ved en konstig frembragt Hungersnød vare blevne bragte til det Yderste, grebe de (under deres stridbare Anfører Fridigern) til det vante Sværd, stormede Staden Marcianopel, sloge de romerske Legioner og droge plyndrende og hærjende igjennem hele Thracien. Da rykkede Valens skyndsomt imod Fienderne, men tabte i det morderske **Slag ved Adrianopel**, trods hans Fodfolks Tapperhed, Seieren og ligeledes paa Flugten Livet i en brændende Hytte. Med utæmmet Raseri gjennemstreifede Seierher- 376. 378.

rerne nu det værgelsfe Land indtil de juliske Alper og truede endogsaa Italiens Grændser. I denne Nød udnævnte Gratian, Vesterlandets Beherfker, den vaabenkyndige Spanier **Theodosius** til Augustus i Østerlandet. Denne tilendebragte Gotherkrigen ved lammende Underhandlinger og Tvedragt nærende Forlig, idet han lod en Deel af Fienderne nedsætte sig i Thracien, Møsien og Dacien, og optog en anden Deel af dem som Soldater i de romerske Hære.

De svækkede Østgother holdt sig ved Donauen, men bleve for største Delen ligesom de fra Nedreelben imod Sydøst dragne Longobarder, Gepiderne og andre stat- og hærskyldige til Hunnerriget, der naaede fra Wolga til over Oderen.

394 § 215. Efter mange blodige Krige naaede endelig **Theodosius**, fremdeles kaldet med Tilnavnet **den Store**, ogsaa Herredømmet over Vesterlandet og forenede saaledes for sidste Gang hele det romerske Verdensrige under sit Scepter. Men hvor meget han end ved gode Love søgte at hæve den sunkne Stat — de trykkende Skatter, Embedsmændenes Gjerrighed og den bekostelige Hofholdning havde allerede avlet en trykkende Armod, der i Forbindelse med de blodige Krige hidførte en saadan Formindskelse af Folkemængden, at i Italien saavelsom i Provindserne hele Landstrækninger laae øde og Agrene manglede de Arme, som skulde dyrke dem.

Den Kirkebod, som den uforfærdede Ambrosius af Mailand paalagde den høie Herfker, da denne i et Anfald af Ilfindighed havde ladet 7,000 Borgere dræbe i Circus i Thessalonich, fordi de havde slaaet en Statholder ihjel, beviser, til hvilken Høide Episcopalmagten allerede var stegen, og i den ædle Ydmyghed, hvormed Keiseren paatog sig denne Bod, ligger der en dyb Anerkjendelse af Christendommens aandelige og sædelige Magt, der kunde straffe og tæmme Herskermagtens Misbrug.

Ved sin Død overdrog Theodosius Forvaltningen af Orienten og Illyrien til sin af Gallieren Rufinus veiledede, atten-aarige Arcadius 395-408. Søn **Arcadius***), imedens den elleve-aarige Honorius 395-423. **Honorius** under den statskloge og krigskyndige **Stilichos** Bistand skulde herske over Vesterlandet.

Theodosius II. 408-450. Marcianus 450-457. *) Af Arcadius' Efterfølgere fortjene kun Theodosius II. formedelst den under ham foranstaltede Lovbog (Codex Theodosianus) og hans Søster Pulcherias Gemal, den tappre og stridbare Marcian, at blive omtalte.

3. Vestgother. Burgunder. Vandaler.

§ 216. Delingen svækkede fuldkommen Riget, som allerede for største Delen blev forvaltet af fremmede Embedsmænd og forsvaret af tydske

Krigere. Misundelse mod Stilicho tilskyndte Rufinus til at hidse den dristige **Vestgotherkonge Alarich** til et Indfald i det vesterlandske Riges Provindser. Under Mord, Rov og Ødelæggelse droge krax Gotherne igjennem Thessalien, Bøotien, Attica og Land- 396. skaberne i Peloponnes, trædende Levningerne af hellensk Cultur under Fødder, indtil de, omringede af Stilichos Hære, bleve nødte til et Tilbagetog. Hevntørstig gjorde derpaa Alarich, der af det byzantinske Hof var udnævnt til Statholder over Illyrien, et Indfald i Øvreitalien, trængte hærsende op til Pobredderne, men led i to blodige, uafgjorte Slag imod Stilicho (ved Pollentia og Verona) et 403. saadant Nederlag, at han drog tilbage til Illyrien, for at oppebie gunstigere Tider. Neppe var denne Rigsfiende trængt tilbage, før mægtige Skarer af hedenske Germaner, **Vandaler, Burgunder, Svever**, Alaner og andre under Anføreren **Radagais** brøde ind i Italien, ødelagde Stæder og Landsbyer, Kirker og Templer og opfyldte alt med Mord og gruopvækkende Ødelæggelse. Men ogsaa disse maatte ved **Fæsulæ (Florenz)** bukke under for Stilichos 406. Krigskonst. Deres Anfører faldt; Tusinder segnede for Seierherrernes Sværd eller omkom ved Hunger og Sygdom; andre traadte i romersk Sold. Forbundne med andre Skarer af germaniske Folk (Allemanner, Heruler og andre)*) kastede Levningerne af Hæren sig over Gallien, som de lige fra Alperne indtil Pyrenæerne og Ardennerne hjemsøgte med Mord og Ødelæggelse. De romerske Bolværker ved Rhinen og i det Indre af Landet bleve nedrevne, og den feige, bag Ravennas Mure sig skjulende Honorius' Herredømme i hine Egne blev aldeles tilintetgjort.

Burgunderne tilkæmpede sig endelig de skjønne, frugtbare Marker ved Rhone, ved Jura og ved Over- og Mellemrhin og grundlagde det **burgundiske Rige**, der indbefattede det vestlige (valske) Schweiz og det østlige Gallien og naaede fra Middelhavet indtil Vogeserne (Wasgau). Worms ved Rhinen var en Tidlang Hovedstaden. **Vandalerne**, Sveverne, Alanerne og andre erobrede efter blodige Fægtninger den vestlige Halvdeel af den pyrenæiske Halvø, hvor Sveverne nedsatte sig i Nordvest (Gallizien), Alanerne i Lusitanien (Portugal), Vandalerne i Syden (Vandalusien, Andalusien). To Aarhundreder efter ombyttede de to sidste under den listige og stridbare **Vandalerkonge Geiserich** deres spanske Bopæle med Nordafrika, medens Sve- 430. verne med Tiden bleve indlemmede i Vestgotherriget i Spanien.

*) Overhovedet vare Stammerne paa mange Maader blandede under den store Vandring; den fremherskende gav Toget Navn.

§ 217. I sin Nød havde den brave Stilicho sluttet et Venskabsforbund med Alarich om en aarlig Tribut. Dette benyttede hans

Fiender til en Anklage om Høiforræderi og bevirkede hans Henret-
408. telse i Ravenna. Da rykkede Alarich, forbittret over Tributens Til-
bageholdelse og af Stilichos forfulgte Tilhængere anraabt om Beskyt-
telse, ind i Italien, belejrede Rom og tvang de ængstede, af forfær-
delig Hungersnød hjemsøgte Indvaanere til at kjøbe Seierherrens Naade
med Guld, Sølv og kostbare Klædemon. Men da Hoffet i Ravenna
hovmodig afviste Alarichs Fredsforslag, viste Gotherfyrsten sig atter
410. for den engang verdensbeherskende Stads Mure, tog den endelig ved
Storm i en natlig Stund og tillod sin Hær en tre Dages Plyndring.
Snart derpaa døde Helten i sit Livs feireste Alder i Nedreitalien. Hans
Ligkiste og hans Skatte bleve efter Sagnet sænkede i Jorden i den
afledede lille Flod Busento. Hans Svoger **Athaulf** (Adolf) sluttede
en Overeenskomst med Honorius, hvis Søster Placidia blev givet
ham til Ægte, og i denne var der betinget, at Gotherne skulde drage
412. bort til Gallien.

Her grundlagde Athaulf og efter hans Mord hans Efterfølger Wallia det **vestgothiske Rige**, der i Førstningen strakte sig fra Garonne til Ebro og havde Tolosa (Toulouse) til Hovedstad, men som snart, efter Vandalernes og Alanernes Bortgang til Nordafrika, lidt efter lidt ogsaa omfattede de øvrige Provindser af Spanien, hvorimod det sydgalliske Landstrøg med Tiden tilfaldt Frankerne.

§ 218. Vandalernes Tog til Afrika under Geiserichs Anførsel skete ifølge et Forbund med den derværende romerske Statholder
Valentinian III. 425–455. Bonifacius. Denne var nemlig efter **Valentinian III.**s Thronbestigelse ved Misundelse og Lumskhed bleven hidset til Opstand af sin Arvefiende **Aëtius**, Keiserens Feltherre og indflydelsesrige Minister. Vel angrede han ved Vandalernes Ankomst sin raske Daad og stillede sig med Hærmagt imod dem. Men de kampvante Germaner overvældede Modstanden og aftrodsede Hoffet i Ravenna Nordafrika, hvor de lagde Grunden til det **vandaliske Rige** med Hovedstaden **Karthago**, erobrede Sicilien og Balearerne og gjorde sig ved Fribytteri frygtede paa alle Øer og Kystlande. Da han af Romerne og Vestgotherne truedes med Krig herfor, bevægede Geiserich Hunnerne til et Angreb paa det vestromerske Rige.

4. Attila, Hunnerkongen (450).

§ 219. Omtrent i Midten af det 5te Aarhundrede forlod **Attila** (kaldet Guds Svøbe) sin af Træ byggede Residens ved Theiß, hvor han havde været en Skræk for Østromerne, for med det skarpe

Sværd at erobre det vestromerske Rige (af hvilket han som Keiserdatteren Honorias Forlovede gjorde Fordring paa Halvdelen som Medgift). Over en halv Million barske Krigere, deels Hunner, deels undertvungne eller forbundne Germaner, droge hærjende igjennem Østerrig (Noricum), Bayern (Vindelicien), Allemannien ved Rhin, hvor de tilintetgjorde det burgundiske Kongehuus i Worms (Nibelungesangen), forstyrrede de romerske Stæder der og i Gallien (Trier, Metz og andre), bragte Mord, Rov og Ødelæggelse lige til Loire. Da lykkedes det den tappre **Aëtius**, i Spidsen for en af Romere, Burgunder, Vestgother, Franker og andre bestaaende, mægtig Krigshær, ved det morderske **Folkeslag** paa den vide **catalauniske Slette** (Chalons ved Marne) at sætte en Grændse for Attilas erobrende Seiersløb. 162,000 Lig (deriblandt Vestgotherkongen Theodorich) bedækkede Valpladsen. Bag sin Vognborg trodsede Hunneren de fremstormende Fiender og drog derpaa tilbage til Ungarn (Pannonien), for i det følgende Aar at bryde ind i Øvreitalien. Paa 452.
Aquilejas Ødelæggelse (der blev Anledning til Venedigs Grundlæggelse paa Lagunernes Klippe- og Sand-Øer) fulgte Bestormelsen af Mailand, Pavia, Verona, Padua og andre Stæder og Ødelæggelsen af Øvreitaliens rige Marker; og allerede rykkede Attila frem mod Rom, da det lykkedes Pave Leo I. ved sine Bønner at bevæge ham til en Fredsslutning med Valentinian og til Tilbagetog. Attilas 453.
pludselige Død (hidkaldt ved en Blodstyrtning eller ved hans burgundiske Bruds Hevndaad) hemmede Hunnerrigets Udvikling. Efter svære Kampe erholdt Østgother, Longobarder, Gepider og andre 454.
Uafhængighed og Bopæle ved Donauens Bredder, imedens Levningerne af de nomadiske Hunner tabte sig paa Sydruslands græsrige Stepper.

5. Det vestromerske Riges Undergang.

§ 220. Det romerske Herredømme gik nu rask sin Ende imøde. Valentinian dræbte med egen Haand den tappre Aëtius, Rigets sidste Støtte, af Frygt for Mandens Storhed. Men snart derpaa mistede den feighjertede Vellystling selv Livet ved **Petronius Maximus**, hvis huuslige Ære han havde skjændet. Petronius, der blev ophøiet til Valentinians Efterfølger, stræbte efter den keiserlige Enkes Haand, hvilket bevægede denne til at hidkalde Vandalerne som Værktøi for hendes Hevn imod hendes Gemals Morder. Geiserich landede i Ostia, erobrede Rom (hvorved Petronius fandt Døden i Tummelen) og tillod en fjorten Dages Plyndring i Staden, hvis Konstværker
451.

ubarmhjertigen bleve lemlæstede (Vandalismus) Rigelig forsynede med Bytte og Fanger (hvoriblandt Keiserinden og hendes to Døttre) vendte Vandalerne tilbage til Afrikas Kyst og overlode Tilfældet den faldefærdige Throne. Da vandt Sveveren **Ricimer**, en tapper, snu, men blodbestænket Mand, en saadan Indflydelse, at han indtil sin Død (472) efter egen Lyst raadede over Throne og Rige, uden at beklæde sig selv med det keiserlige Purpur. Kraftige og selvstændige Fyrster som **Majorian** maatte vige for Uslinger, for at Ricimer kunde skalte efter Forgodtbefindende, medens de førøverske Vandaler med deres forvorne Røvertog hjemsøgte alle Øer og Kyster fra Spanien indtil Lilleasien. Da forenede Øst- og Vest-Romerne sig tilsidst til et Hevntog. Men den med den mest uhyre Bekostning udrustede Flaade gik til Grunde ikke langt fra Karthago deels ved Forræderi og Misgreb af Anførerne, deels ved Geiserichs Dueligbed. Tre Aar efter Ricimers Død smykkede den ærgjerrige Feltherre Orestes sin Søn **Romulus Augustulus** med den ære- og magtesløse Krone. Men da Afstaaelsen af en Trediedeel af den italiske Jord og Grund, som de germaniske Krigsskarer forlangte, ikke blev tilstaaet, lod den dristige Heruler **Odoacer** den fangne Orestes dræbe, anviste den godmodige Keiser en Bopæl i Campanien og en Naadepenge, og idet han ifølge de germaniske Troppers Ønske tillagde sig Titel af **Konge af Italien**, gjorde han Ende paa det vestromerske Rige. Ti Aar sildigere maatte den sidste romerske Statholder i Gallien (Syagrius i Soissons) bukke under for Frankerhøvdingen Clovis' (Chlodvig) Sværd, hvorpaa der i Europa indtraadte en ny, ved Christendom og Germanerdømme begrundet Tilstand.

Majorian 457-461.

468.

Romulus Augustulus 475-476.

486.

6. Theodorich, Østgotheren (c. 500).

§ 221. I tolv Aar havde Odoacer herskt ikke uden Berømmelse, da **Theodorich, Østgothernes Konge**, med den byzantinske Keisers Samtykke fra Pannonien og Møsien brød op imod Italien. Ham fulgte 200,000 stridbare Mænd med Qvinder og Børn og al deres Eiendom. Denne Magt formaaede Odoacer ikke at modstaae. Overvundet af Theodorich ved Verona (deraf Diderich af Bern) skjulte han sig bag Ravennas Mure, som han først efter et treaarigt tappert Forsvar overgav paa hæderlige Betingelser. Men ikke længe efter sloge Gotherne ham ihjel ved et støiende Drikkelag. Fra Ravenna af herskede Theodorich fremdeles viseligen og retfærdigen over det østgothiske Rige, som naaede fra Italiens Sydspidse og indtil

den østerrigske Donau og som indbefattede Illyrien imod Øst og Provence imod Vest. Han agtede de gamle Love og Indretninger, men indskrænkede de romerske Beboere af Landet til Haandværker, Handel og Agerdyrkning, der ved ham igjen opblomstrede frodigen, imedens han udelukkende henviste Gotherne til at føre Vaaben og Krige og derfor overdrog dem en Trediedeel af Landet og Grunden. Selv Dannelse og Lærdom glædede sig ved hans Beskyttelse, ihvorvel han forbeholdt sine Gother disse, og kundskabsrige Romere, som Historieskriveren Cassiodorus, kom ved ham i de høieste Statsembeder. Udefter var Theodorichs Anseelse saa stor, at stridende Konger bragte deres Tvistigheder for hans Domstol. Først henimod hans Endeligt forledte Mistanke om høiforrædersk Forbindelse af nogle Romere med det byzantinske Hof ham til Haardhed, saa at han lod den ved sine philosophiske Skrifter berømte Senator Boëthius og dennes Svigerfader Symmachus henrette.

7. Frankerne.

§ 222. a) Chlodvig. De salifke Franker af germanisk Herkomst havde allerede i nogle Menneskealdere boet ved Maas og Sambre. Men da den stridbare Chlodvig kom til Herredømmet, 486.
udvidede han Gebetets Grændser ved at erobre den sidste Rest af Romerriget ved Seine og Loire (§ 220). Derpaa drog han (forbunden med de stammebeslægtede ripuariske Franker ved Nederrhin) imod Allemannerne, der havde udvidet deres Gebeet paa begge 496.
Sider af Rhinen, bibragte dem i det blodige **Slag ved Zülpich** (imellem Bonn og Aachen) et afgjørende Nederlag og underkastede sig deres Gebeet ved Rhin og ved Mosel og fra Lahn indtil Neckar. I Kampens Hede gjorde Chlodvig det Løfte, naar den vaklende Seier erklærede sig til Fordeel for ham, at antage sin christelige Gemalindes Tro (Klotilde, en burgundisk Kongedatter); og endnu i samme Aar modtog han Daaben i Rheims tilligemed 3,000 Adelige af hans Følge. Men i hans forvildede Hjerte skabte Christendommen ingen Mildhedens Bevægelser. Efterat han havde udvidet **Frankerriget** imod Øst indtil Rhone, idet han overvældede Burgunderne, 507.
imod Syd indtil Garonne, idet han overvandt Vestgotherne (ved Vouglé, ikke langt fra Poitiers), søgte han ved grusomt at myrde alle frankiske Stammehøvdinger at sikkre sig og sine Efterkommere Herredømmet over hele Riget.

§ 223. b) Mervingerne. Faderens Ugudelighed gik i Arv 511.
til hans fire Sønner, der efter Chlodvigs Død deelte det mervin-

giske Frankerrige imellem sig, saaledes at den ældste fik det østfranskiske Rige, Austrasien med Hovedstaden Metz, de tre yngre deelte det vestlige Rige Neustrien og det dermed forbundne Burgundien imellem sig. Dog blev Nationen ved at være forbunden og fra Tid til anden blev ogsaa Regeringen atter forenet i een Haand. (Saaledes under Lothar I. (558) og Lothar II. (614)). Paa den høire Side af Rhinen bleve Thüringen og Allemannien føiede til Frankerriget. Det mervingiske Kongehuus frembyder ligesom Atridernes ugudelige Huus (§ 39) et grueligt Billede paa menneskelig Ryggesløshed. Brodermord og Slægtninges Drab, blodige Borgerkrige og Udbrud af et utæmmet, lidenskabeligt Had opfylde dets Histories Aarbøger. I Særdeleshed ere de vilde, ved Blodhevn foranledigede Misgierninger af Dronningerne Brunhilde (i Austrasien) og Fredegunde (i Neustrien) gruopvækkende. Disse Grueligheder forstyrrede tilsidst al sædelig og legemlig Kraft i Chlodvigs Slægt, saa at de ere betegnede i Historien som dovne Konger, imedens Forvalteren for de kongelige Godser (Domæner), **Majordomus** (Huushovmester) lidt efter lidt overførte al Regeringsmagt paa sig selv. At besøge de aarlige Folkeforsamlinger (Marts- og Mai-Marker) paa en med fire Oxer forspændt Vogn, var tilsidst de svage Mervingers eneste Bestilling. I Begyndelsen havde hvert af de tre Riger sin egen Majordomus, indtil det lykkedes den tappre og kloge **Pipin af**
687. **Heristal** (fra det Lüttichske), at forbinde Overhofmesterværdigheden i Neustrien og Burgundien med den austrasiske og gjøre den arvelig i sin Familie. Fra nu af havde hans som Hertuger af Franken udmærkede Efterkommere Kongemagten, medens Mervingerne kun førte Kongenavnet, indtil Pipins Sønneson ogsaa
752. tillagde sig dette.

8. Angelsachserne.

§ 224. Omtrent i Midten af det 5te Aarhundrede forlode de romerske Hære Britannien, som de ikke længere vare i Stand til at forsvare. Indvaanerne, der under Romerherredømmet vare afvante med at bruge Vaaben og derfor for svage til at modstaae Caledoniens vilde Picters og Scoters Vold, søgte Hjælp hos de germaniske Folkestammer ved Nedreelben. De vandrelystne, eventyrel-
456. skende Sachser, Angler, Jyder og andre Kystfolk fulgte under Hengist og Horsa Indbydelsen, men vendte snart deres seierrige Sværd fra de nordlige Caledonier imod Briterne selv og erobrede, efterat være blevne forstærkede ved paany ankomne Skarer, i en frygtelig Ødelæggelseskrig Britannien, fra den Tid kaldet England. Hedenskabets Barbari og germaniske Indretninger fortrængte den christelig-romerske Cultur, Lovgivning og Sprog. De celtiske Beboere laae for største Delen under for det skarpe Sværd: hvad der kunde redde sig, flygtede til Gallien og forøgede Antallet paa de britiske Nybyggere i Amorica (deraf Bretagne). Kun i Wales' Bjergegne og paa Sydvestkysten, i Cornwallis, forsvarede de celtiske Beboere deres Uafhængighed og deres National-Eiendommeligheder indtil ind i det 13de Aarhundrede. Det øvrige England kom i Angelsachsernes Besiddelse, der sammesteds grundede syv smaae Kongeriger (Heptarchi; Kent, Sussex, Essex, Wessex, Ostangeln, Mercien, Northumberland). Disse bestode adskilte under bestandige Kampe og Familiefeider til ind i det 9de Aarhundrede, da **Egbert** 827.
af Essex forenede de syv Riger og kaldte sig Konge af England. Det germaniske Hedenskab veg allerede i det 7de Aarhundrede for Christendommen, da Benedictinermunken Augustinus med en Skare c. 600.
Missionærer kom til Kent, førte Kongen og hans Adel til Daaben og lagde Grunden til det erkebiskoppelige Sæde i Canterbury.

III. Det byzantinske Rige.

1. Keiser Justinian (527—565).

§ 225. Det byzantinske Rige frembyder et sørgeligt Billede paa sædelig Udartning. Et af orientalsk Pragt og Yppighed bugnende Hof, hvor Qvinder og Yndlinge ved Ränker og Ugudelighed hæve og styrte de svage eller lastefulde Keisere; en overmodig Livvagt, der driver et ligesaa formasteligt Spil med Thronen, som tidligere Prætorianerne; en let bevægelig Folkemasse, der løber efter sin sandselige Lyst og fryder sig ved Rendebanens (Hippodromos) Fornøielser, imedens Provindserne ligge under for Skatternes og Embedsvilkaarlighedens Tryk. Lidenskabelige Kampe over de uopløselige Spørgsmaal om Forbindelses-Maaden og det gjensidige Forhold mellem den guddommelige og menneskelige Natur i Christus dele Hoffet og Riget i fiendtlige Partier (Monophysiter, Monotheleter og andre), hvis Had og Forfølgelsessyge kun kan sammenlignes med det Raseri, hvormed de efter Vognstyrernes Farver paa Rendebanerne benævnede politiske Partier „de Blaae og Grønne" styrte løs paa hinanden.

§ 226. Marcians (§ 215) femte Efterfølger var **Justinian**, en Mand af ringe Herkomst, hvis Regering indadtil og udadtil var epokegjørende. Ved sin Minister **Tribonian** lod han den under Navn af Corpus juris bekjendte Lovbog udarbeide*); han tæmmede Overmodet hos Rendebanens Factioner, der havde vakt en Opstand imod ham, idet han lod 30,000 Grønne nedhugge og Hippodromen lukke; ved List forskaffede han sig Silkeorme fra China og forplantede Silkeavlen til Europa; han anlagde Kirker (Sophiekirken) og Pragtbygninger, befæstede Riget ved Borge (Casteller) langs med Donau og beskyttede den katholske Troeslære om Christi Natur imod Monophysiternes, Arianernes og andre Kjætteres (Kjættere) Anskuelser, hvilke han forfulgte.

*) Den indeholder: 1. de tidligere romerske Keiseres Forordninger (codex Justinianeus); 2. en videnskabelig Lærebog i Retten (institutiones); 3. en Samling af tidligere Retslærdes Udsagn og Kjendelser (Pandekter) og 4. nye Forordninger af Justinian (novellae).

§ 227. Til Ariantsmen bekjendte ogsaa Vandalerne og Gotherne sig. Derfor fattede Justinian den Plan, at paaføre dem Krig og ved deres Landes Erobring atter at give sit Rige den Udstrækning, som det havde havt under Constantin. **Belisar**, den første Krigshelt paa sin Tid, underkastede sig i faae Maaneder det siden Geiserichs Død (477) ved Religionskrige sønderslidte Vandalerrige efter en 100-aarig Bestaaen og førte den sidste Konge, Gelimer, som
534. Fange i Triumph til Konstantinopel. — Paa samme Tid blev Theodorichs (§ 221) ædle Datter **Amalasunta** myrdet af sin feige Ægtefælle Theodat. Da opkastede Justinian sig til hendes Hevner og sendte Belisar til Italien. Denne erobrede Sicilien, stormede Neapel og forsvarede det uden Sværdslag vundne Rom et heelt Aar med Krigskonst
537. og Heltemod imod Gotherkongen Vitiges. Fulde af Beundring over Belisars Tapperhed tilbøde Gotherne ham Herredømmet og overgave ham deres Hovedstad Ravenna. Men ihvorvel han skuffede deres Tillid og i Keiserens Navn tog Riget i Besiddelse, undgik han dog ikke de byzantinske Hofmænds Misundelse og Bagvaskelse. Midt paa sin Seiersbane blev han bortkaldt og lige saa lydig som tapper indskibede han sig med Byttet og Krigsfangerne (hvoriblandt Vitiges)
540. til Konstantinopel, for at beskytte Østgrændsen for den utaknemmelige Keiser imod Perserkongen Kosru Nuschirvan.

§ 228. Efter Belisars Bortgang løftede Resten af Gotherhæren ifølge germanisk Skik den tappre **Totilas** op paa Skjoldet og hilsede
544. ham som Konge. Denne overvandt de østromerske Feltherrer og under-

tvang i raskt Seiersløb hele Italien. Da kom Belisar igjen; men af den mistroiske Keiser daarlig forsynet med Tropper og Penge, formaaede han med alt sit Heltemod og al sin Krigskonst ikke at erobre det Tabte tilbage. Forbittret kaldte Justinian ham tilbage og straffede ham med sin Unaade. **Narses** blev hans Efterfølger, en sin Hofmand, i hvis 549.
lille svagelige Legeme der boede en Helteaand lig Belisars. Ved Tagina paa den blodige Valplads ved Sentinum (busta Gallorum; § 137) maatte Totilas med sine tappreste Stridsmænd bukke under for de overlegne Fienders Sværd. Forgjeves løftede Levningerne af Go- 552.
therhæren den heltemodige **Tejas** paa Kongeskjoldet — efter mange blodige Fægtninger ved Volturno og ved det gamle Cumæ faldt ogsaa han i Spidsen for sine Brave og kun en lille Skare opsøgte sig 554.
ubekjendte Vopæle hinsides Alperne.

2. Longobarderne.

§ 229. Fra nu af bestyrede Narses som keiserlig Statholder (Exarch) fra Ravenna af det erobrede Land. Men da Justinian var død og hans Efterfølgers Gemalinde haanlig anviste Gothernes Overvinder Spindestuen som en passende Virkekreds, kaldte Narses kort før sin Død Longobarderne fra Pannonien (Ungarn) til Italien. Disse fulgte gjerne Indbydelsen og droge under den vaabenkyndige **Alboins** Anførsel (der kort iforveien havde overvældet Gepi- 568.
derne, dræbt deres Konge og hjemført hans Datter, den skjønne Rosamunde som Brud) til Poegnene, der af dem fik Navn af Lombardiet. Pavia blev efter treaarig Beleiring taget ved Storm og ophøiet til Longobarderrigets Hovedstad.

Dette indbefattede snart hele Øvre-Italien tilligemed Toscana, saavelsom Egnene om Capua indtil Tarent med Benevent, imedens det øvrige Nedre-Italien saavelsom Hertugdømmet Rom og Østkysten bleve ved det østromerske (græske) Exarchat. — Alboin døde for sin Ægtefælles Blodhevn. 574.
Han havde efter germanisk Vis ladet sig gjøre en Pokal af hendes Faders Hjerneskal, hvoraf han engang ved et støiende Drikkelag tvang Datteren til at drikke. Forbittret derover foranledigede hun hans Mord.

De barske, kun til Krig og Jagt tilbøielige Longobarder behandlede de Indfødte haardt. Ikke ifølge Forlig, som Gotherne, men egenmægtigen satte de sig i Besiddelse af store Landstrækninger og gjorde desuden Fordring paa en tredie Deel af Afgrøden af al Jord og Grund. Men under germaniske Dyrkeres seneskærke Arm hævede de frugtbare Marker sig snart til en herlig Cultur. En mægtig Adel af Hertuger og Grever stod i Spidsen for den krigerske Nation, der valgte sine Kon-

ger i Folkeforsamlingerne (Maimarker). I to Aarhundreder bestod det longobardiske Rige uafhængigt under stadige Kampe med Østromerne, indtil det i det 8de Aarhundrede bukkede under for Frankerne. Arianismen, til hvilken Longobarderne ligesom de fleste germaniske Folk i Førstningen bekjendte sig, blev lidt efter lidt under romersk Indvirkning fortrængt af den katholske Tro.

3. Det byzantinske Hof og Billedstriden.

§ 230. Ved det byzantinske Hofs Ryggesløshed udslukkedes snart den Glands, som Justinian havde givet Riget. Under de mest oprørende Grueligheder bestege lastefulde Fyrster den blodbesmittede Throne, for efter en kort, angstfuld Besiddelse atter i samme Tilstand at overlade den til en Lykkeligere; at udstikke Øinene, afskære Næse og Øren paa Folk, hørte til Dagens Orden ved det ugudelige Hof. En Phokas' kolde Grusomhed overgaaer alle en Neros og Domitians Skjændselsgjerninger og en Constans' Gridskhed blev mere fordærvelig for Roms og Syrakus' Konstskatte, end Alarichs og Geiserichs Hærtog. Imedens man med lidenskabelig Heftighed behandlede det Spørgsmaal, om Christus ifølge sin Dobbeltnatur havde havt een eller tvende Villier, og tilsidst erklærede den dobbelte Villieskraft for rettroende, erobrede vilde bulgariske og slaviske Horder Landene ved Hæmus, forsvarede sig i Møsien og Macedonien og nedtraadte i Grækenland og i Peloponnes de sidste Spor af hellensk Cultur. Selv Landenes og Stædernes Navne forsvandt og Barbariets Nat leirede sig over den gamle Dannelses og Humanitets Sæde. Tillige truede fra Norden de tartariske Avarere (§ 248), fra Østen de stridbare Persere og fra Syden de af Islam begeistrede Arabere (§ 238) Rigets Grændser lige indtil Hovedstadens Mure.

† 610.
† 668.

§ 231. Da den tiltagende Ærefrygt for Billeder og Reliqvier i Kirkerne truede med at begrunde et nyt Afguderi, imedens det udannede Folk tog Tegnet for Sagen og i blind Overtro ydede Billederne selv Dyrkelse og Tilbedelse, lod Leo, Isaureren, det Bud udgaae, at man skulde fjerne alle Billeder af Kirkerne*). Dette vakte en Storm, der i over et Aarhundrede rystede Rige og Throne og bragte de vildeste Lidenskabers Udbrud for en Dag. To Partier, **Billedtjenere** (Ikonoduler) og **Billedstormere** (Ikonoklaster) stode fiendtlig lige overfor hinanden. I Leos Aand handlede hans kraftige Søn **Constantin Kopronymus.** Ved en Kirkeforsamling lod han Billedtyrkelsen fordømme, straffede de Gjenstridige med Døden og Forvis-

Leo III. Isaureren 717-741.

Constantin Kopronymus 741-775.

ning og standsede Munkevæsenets og den ugifte Stands (Cølibat) Tiltagen. Ogsaa hans Søn Leo IV. hører til de billedstormende Keiseres Tal. Men efter hans tidlige Død lod hans Gemalinde, den herskesyge **Irene**, ved en ny Kirkeforsamling de tidligere Beslutninger tilintetgjøre og tilbagegav Kirkerne deres Billedprydelse. Af Herskesyge lod den lastefulde Qvinde sin egen Søn blinde og tænkte dernæst paa en Forbindelse med Karl den Store, da en Sammensværgelse gjorde en Ende paa hendes Pønsen. Hun døde i Elendighed paa Lesbos.

Leo IV. 775-780.

Irene c. 800.

*) Maaskee i den Hensigt, at tilintetgjøre Jødernes og Muselmændenes Indbildning, som om de Christne ikke troede paa een Gud, men dreve Afgudsdyrkelse. — Munkene, der havde deres Fortjeneste af Billederne, pustede til Ilden.

§ 232. Efter nogle af Mord og Lemlæstelser ledsagede Thronskifter kom Leo V., Armenieren, til Regeringen og fremmede det billeddyrkende Parti ved nye Forbud; ligeledes hans nærmeste Efterfølgere. Men da **Theodora** under sin Søns (Michael III.) Mindreaarighed af Andagt og Politik atter tillod Billeddyrkelsen, lagde Stormen sig efterhaanden, især efterat der med **Basilius, Macedonieren,** kom et Fyrstehuus paa Thronen, der med kort Afbrydelse regerede henimod 200 Aar og atter gav Riget nogen Kraft. I Vesterlandet bleve Beslutningerne imod Billederne ikke anerkjendte.

Leo V. Armenieren 815.

842.

867.

Forøvrigt blev Konstantinopel Dannelsens og Lærdommens Sæde igjennem hele Middelalderen. Medens det øvrige Europa langsomt arbeidede sig ud af Uvidenhedens, Overtroens og Barbariets Mørke, vedligeholdt de **byzantinske** Forfattere endnu videnskabelig Sands og Kundskab om de menneskelige Ting. Men Sædelighed og Dyd vare borte. Selv de kraftigste Keisere vanærede deres Krigerberømmelse ved umenneskelig Grusomhed og Luxus og sandselig Nydelse gjaldt for Livets Kryderi.

IV. Araberne under Islams Indflydelse.

§ 233. Det Indre af Halvøen Arabien er en vid, af Beduinhorder (Nomader) gjennemstreifet Sandørken, hvor ingen Skygge yder Beskyttelse imod Solens glødende Brand, hvor sjelden omkring ved en Kilde eller en snart i Sandet udtørret Bæk en græsrig, med Palmelunde bevoxet Hvileplads (Oase) afbryder den uendelige Slettes Eensformighed, og hvor kun Kamelen, der kan taale Hunger, Tørst og Søvnløshed og af hvilken alt, Kjød, Haar, Mælk, ja selv Møget er brugeligt, formaaer at vedligeholde Samqvemmet. Paa den og paa den ædle, vilde Hest beroer Ørkenbeboernes (Saracener) Rigdom. Det vestlige Kystrige (Jemen) hedder formedelst dets Frugtbarhed det lykkelige Arabien. Her vore ved Siden af Kaffebusken (Mokka) Virak,

Kaneel og andre Specerier og et ædelt, for Dannelse modtageligt Folk lever her i stolt Uafhængighed. Ikke meget langt fra Kysten af det røde Hav ligge Prophetstæderne Mekka og Medina. Kun det nordlige, af nøgne Granitklipper gjennemskaarne, petræiske Arabien var bleven betraadt af Romerne. — Beboerne af Landet ere et haardført, nøisomt Folk, glødende i Kjærlighed og Had og hurtigt til at tage Hevn. Dets livlige Phantasi glæder sig ved Fortællinger og Eventyr og i lyriske Sange berømme de Forfædrenes Bedrifter og Skjebner.

Mohammed 571-632.

§ 234. Mohammed. Mohammed, af Kureischiternes anseete Slægt (hvem det paalaae, at bevogte Nationalhelligdommen, den sorte Steen i Kaabaen i Mekka), gjorde i sin Ungdom som Kjøbmand Karavanreiser til fjerne Lande, hvorved de Christnes og Jødernes monotheistiske Religions Fortrin fremfor Arabernes afgudsdyrkende Hedenskab blev ham klar. Saasnart som han derfor ved sit Ægteskab med den rige Enke Cadidja havde opnaaet en uafhængig Stilling, drog han sig tilbage fra Verdens Færd til sit Indre og grundede over, hvorledes han kunde frelse sit Folk fra den Tilstand, hvori det var. Jødernes Forventning om en Messias, Jesu Forjættelse, at sende alle dem, der elske ham, en til al Sandhed førende Trøster (Paraklet), virkede paa hans fyrige Phantasi og vakte den Følelse hos ham, at han var den, som Verden trængte til. Hans epileptiske Anfald begunstigede hans Foregivende, at han nød Omgang med Engle og havde høiere Indgivelser (Visioner). I sit fyrgetyvende Aar optraadte han med den Lære: „Der er kun een Gud og Mohammed hans Prophet.“ Men foruden hans Ægtefælle, hans Ven Abu Bekr, hans Svigerson Ali og nogle andre Slægtninge og Venner troede i Begyndelsen ingen paa hans Sendelse; ja et truende Oprør

16. Juli 622.

nødte ham til at flygte fra Mekka til Medina (Hidjrah, Hedschra, § 14). Her fandt han troende Tilhængere, med hvilke han gjorde Streifstog imod Hedninger og Jøder og endelig efter en hæderlig Fægtning atter tiltvang sig Adgang til Mekka.. I Medina forfattede han en Deel af de Surer (Afsnit), hvoraf den hellige Bog Koran bestaaer. Snart anerkjendte Mekka ham som Prophet og inden kort Tid bad hele Arabien til den ene Gud, der havde aabenbaret sig ved

632.

Mohammed. I det ellevte Aar af Hedschra døde Propheten. Hans Grav i Mekka blev for Fremtiden et helligt Valfartssted. Mohammed forbandt Alvor og Værdighed i Gang og Holdning med et aabent, indtagende Væsen og med udvortes Skjønhed. Han var godgjørende, jævn i Adfærd og ikke uden huuslige Dyder; kun altfor meget hengiven til Qvindekjærlighed.

§ 235. Islam. Ligesom Mohammed lod Moses og Jesus gjælde som Propheter, hvis Lov i ham havde fundet sin Fuldendelse, saaledes antog han ogsaa Jødedommets og Christendommens Grundlærdomme, men indklædte dem i en Mængde for Orienten beregnede Bestemmelser. Han lærte en evig, ved Mohammed aabenbaret Gud, hele Verdens Skaber og Opholder, de Dødes Opstandelse og et hiinsidigt Liv, hvor de Gode blive belønnede, de Onde straffede. Han paabød, idet han fulgte orientalske Skikke, hyppige Vaskninger, Omskjærelse, fem daglige Bønner, Fester (Ramadhan), Valfarter til Mekka og Almisser, forbød Nydelsen af Vin og Svinekjød og tillod Fleerkoneri. Men et Hovedbud i Koranen var, at udbrede Islam paa alle Maader og med Ild og Sværd at twinge de anderledes troende Folk til sammes Antagelse, og for at indgyde Muselmændene (Moslemen) Mod og Dødsforagt, blev Livets Varighed fremstillet som uforanderlig forud bestemt og der blev lovet dem, som falde i den hellige Kamp, et Paradiis fuldt af sandselige Glæder, hvor fortøiede Jomfruer skulde gjøre Opvartning for dem.

§ 236. Chalifatet. **Ali**, Prophetens mest elskede Datter Fatimas Ægtefælle, haabede at blive Mohammeds Efterfølger (Chalif), men Mohammeds rænkefulde Hustru Aischa arbeidede for sin Fader **Abu Bekrs** Udnævnelse, efter hvem dernæst den ved Jævnhed, Ydmyghed og Maadehold udmærkede **Omar** fulgte. Under dem bare de haardføre Moslemen, der ved den nye Tro vare begeistrede til Heltemod og Dødsforagt, deres seierrige Sværd over Arabiens Grændse. Palæstina og Syrien bleve erobrede og Mohammeds begeistrede Krigere droge ind i de christelige Stæder Jerusalem, Antiochia og Damaskus. Hvo som ikke blev omvendt, indtraadte i et Underdanigheds Forhold og blev skatskyldig. **Chalid**, „Guds Sværd“, og den snue **Amru** anførte det stridbare Hyrdefolks Skarer. Efter en Række blodige Slag (ved Kadesia) blev det ved Thronstridigheder forvirrede Perserrige bragt til Underkastelse. Den sidste Konge Jezdegerd flygtede (som engang Darius for Alexander) med den hellige Ild ind i det bjergige Høiland, hvor han fandt Døden for Morderhaand. Hans Residens Modain med det hvide Palads og umaadelige Skatte faldt i Seierherrernes Hænder, der fremdeles i Erobringens Flugt trængte over Oxus (Amu) og bragte Mohammeds Lære til den øvre Indus, Magiernes Religion laae under for Koranen, og kun hos en undertrykt Sekt (Ghebere) bevaredes endnu Levninger af den gamle Religion. Snart troede de vilde Beboere af det ubekjendte Buchari og det fjerne Turkestan paa Mohammeds Sendelse og ogsaa i Armenien indtraadte de Christne i en skatskyldig, snart taalt, snart trykket Sekts Forhold. Fra nu af blev Islam den herskende Religion i Østerlandet.

Abu Bekr 632-634. Omar 634-644.

634.

De nye Stæder **Basra** og **Bagdad** ved Tigris (tildigere ogsaa Schiras) bleve Midtpunktet for Handel og Samqvem og Sædet for orientalsk Pragt og Yppighed.

§ 237. Fra Syrien af drog Amru til det ved religiøse Par-
640. tikampe sønderrevne Ægypten, erobrede Alexandria (hvorved Lev-
ningerne af Bibliotheket (§ 114) skulle være gaaede til Grunde),
opbrændte Memphis, i hvis Nærhed den nuværende Hovedstad Ka-
hira (Kairo) fremstod af Feltherrens Leir, og fortrængte Evangeliet
med Koranen. — Snart derpaa faldt Omar for en persisk Slaves
Othmann 644-656. Dolk og **Othmann**, der samlede og ordnede Koranen, fik Chalifatet.
Hans Partiskhed for sine Slægtninge fremkaldte hans Mord, og først
nu besteg Ali den helligede Stol, der for længe siden tilkom ham.
Muavijah, Omijahderne 656-679. Men Statholderen af Syrien, **Muavijah**, af hiin **Omijahdernes**
Slægt, der i Begyndelsen var Propheten saa fiendsk, reiste sig imod ham
og fik ved Amrus Hjælp, efter lange, blodige Borgerkrige, hvori Ali
tilligemed hans Søn Hosein og hele hans Familie gik til Grunde,
661. Chalifværdigheden, der i næsten 100 Aar blev i hans, i det prægtige
Damaskus herskende Huus.

Denne Strid skilte Muselmændene i to Religionspartier, Schiiterne (Perser), der ære Ali som retmæssig Chalif og anvise ham en Ypperstepræsts (Imam) Rang næst efter Propheten selv, og Suniterne (Tyrker), der anse Muavijah og hans Forgængere og Efterfølgere som Propheten Statholdere og ved Siden af Koranen, der for Schiiterne ene gjælder som Autoritet, endnu lade Sunnah og andre gjælde som canoniske Bøger.

§ 238. Under Omijahderne fortsatte Araberne deres Erobrings-
tog tillands og tilvands. Cyprus, Rhodus, Lilleasien følte Eggen af
deres Sværd, og det byzantinske Riges Hovedstad maatte udholde syv
668-675. Angreb og Beleiringer og reddede sig kun ved den nylig opfundne
græske Ild. Tillige blev Afrikas Nordkyst indtil Strædet erobret,
og den christelige Cultur og Religion udslettet i en langvarig Krig.
Kairwan, i Cyrenes Gebeet, omgivet af smilende Vange, blev fra
en Leirplads til den blomstrende Hovedstad og Middelpunktet for Ka-
ravanhandelen. Karthago sank atter i Ruiner og de christelige Be-
boere bleve nedhuggede med det skarpe Sværd, for at Islam kunde
faae Herredømmet.

Walid 705-715. § 239. Da Omijahden Walid var Chalif i Damaskus og
hans Statholder Musa anførte Hæren i Afrika, skete det, at Vestgo-
theren **Rodrigo** berøvede sin Broder den spanske Throne. Den For-
skudtes Sønner bidkaldte da Araberne til Hevn. **Tarik**, Musas Un-
derfeltherre, satte derpaa over Strædet, lagde Grunden til den faste
Stad Gibraltar (Gebel al Tarik) og overvandt Vestgotherne i **Sla-**
711. **get ved Xeres de la Frontera**, hvor Ridderskabets Blomst bedæk-

kede Valpladsen ved Siden af Rodrigo. I rasket Seiersløb droge Araberne (Maurerne) snart igjennem hele Spanien paa **Asturien** nær, som er indesluttet af Bjerge og hvorhen de tappreste Vestgother toge deres Tilflugt under Palayo. Uden om dem satte Saracenerne over Pyrenæerne, erobrede Sydgallien indtil Rhone og truede det frankiske Rige og Christendommen med Undergang, da **Carl Martel** (Hammeren), Majordomus Pipin af Heristals (§ 223) heltemodige, naturlige Søn, overvandt dem i det morderske, syv Dage lange **Slag mellem Tours og Poitiers** og nødte dem til at vende tilbage til Spanien. 732. Saaledes blev Karl Martel Redningsmanden for det christelige Germanerdømme i Vesterlandet. De spanske Christne, der 125 Aar tidligere (under Reccared) havde ombyttet den arianske Tro med den romersk-katholske, bleve mildt behandlede af Araberne. Imod en billig Skat turde de leve overeensstemmende med deres Love, deres Religion og deres Sæder; kun Herredømmet blev hos Seierherrerne. — Ogsaa paa Sicilien vandt Araberne fast Fod og gjorde derfra Røvertog til Nedreitalien, til Kirkestaten og Ligurien.

§ 240. Omijahderne vare forhadte af mange Troende; derfor
lykkedes det **Abbassiderne**, der nedstammede fra en Onkel af Mohammed, 750.
at styrte deres Magt. Skrækkelig var Blodhevnen, for hvilken hele
Omijahs Slægt faldt som Offer. Kun **Abderrahman** reddede sig
til Spanien, hvor han i Cordova grundlagde et uafhængigt Chalifat. 755.
Abbassiderne valgte det rige, glimrende Bagdad til Hovedstad, hvor
Karl den Stores Samtidige **Harun al Raschid** regerede saa be- Harun al Raschid 786—89.
rømmeligt og kraftigt, at hans Navn endnu længe vedblev at leve i
Fortællinger og Eventyr.

Harun al Raschid og hans Efterfølgere henvendte deres Opmærksomhed mere paa Fredens end paa Krigens Konster. Moskeer, Paladser og Haver bleve anlagte i alle arabiske Stæder; Næringsflid og levende Handel bragte Rigdom med sig, hvoraf der fremgik Kjærlighed til Lurus og Pragt, men ogsaa Blødagtighed og Fraadseri. Poesi og mangehaande Konster, saasom Architektur, Musik (Nodesystem) og Ornamentmaleri (Arabesker) blomstrede i de arabiske Hovedstæder. Videnskaber lærtes i Cordöva, Kahira, Bagdad, Salerno og andre, især Philosophi, Mathematik (arabiske Taltegn, Algebra), Stjernekundskab og Astrologi, Naturvidenskaber (Chemi) og Medicin. De oversatte Grækernes Skrifter, fornemmelig Aristoteles' (§ 80), Euklides' (§ 114), Ptolemæus' (§ 200) og andres, som først ved arabiske Bearbeidelser bleve bekjendte for de vesterlandske Lærde; som da overhovedet den arabiske Literaturs og Culturs Indflydelse paa den christelige Middelalders Uddannelse var meget stor.

§ 241. Chalifmagtens Forfald. Men under Fredens Sysler gik det begeistrede Heltemod og den krigerske Dyd til Grunde; Luxus og Yppighed undergravede de tidligere Aars Kraft og Vaabenfærdighed. Snart bleve Chaliferne af Bagdad en Bold for deres tyrkiske Livvagt, der ligesom Prætorianerne raadede over Prophetens Stol. En øverste Embedsmand (Emir al Omra) tilrev sig, ligesom den frankiske Majordomus, al verdslig Magt i Staten og Hærvæsenet og levnede blot Chalifen et geistligt Overhoveds afmægtige Værdighed. I det 11te Aarhundrede bleve de arabiske Herredømmer i Orienten et Rov for de til Islam omvendte seldschukiske Tyrker, der hidindtil som Nomader havde færdedes ved Aralsøen og hvis Sultan aftvang Chalifen af Bagdad en Emir
1058. al Omras Værdighed og lod den gaae i Arv til sine Efterfølgere. Snart vare Seldschukerne Herrer af Forasten, imedens Chalifens Magt svandt ind til en Skygge. Endnu i to Aarhundreder vedblev Værdigheden at bestaae, indtil en Efterkommer af Mongolen Dschengis-Chan stormede Bagdad og den sidste af Chaliferne fandt sin
1258. Undergang i det almindelige Blodbad (§ 303).

§ 242. De blødagtige Chalifer formaaede ikke at vedligeholde Rigets Eenhed. I Østpersien (Afghanistan) lagde **Ghasnaviderne** Grunden til
c. 1000. et glimrende Rige, der under **Mahmud** blev udvidet indtil Ganges. Han undertvang Beherskerne (Rajas) af Lahore, Multan, Delhi, forstyrrede de faste indiske Templer (Pagoder) paa Himalayahs Høie, for at Islam fremdeles kunde herske der, plyndrede Skattene i det rige Mahadeotempel i Somnath, til hvis Cultus 2,000 Distrikter ydede Bidrag, og bortførte umaadeligt Bytte. Stor var den ghasnavidiske Herskers Berømmelse, for hvis glimrende Hof den persiske Digter Ferdusi (Heltebog) var en Prydelse. Men efter faae Menneskealdere blev Ghasnavidernes Rige et Bytte for Seldschukerne. — Paa lignende Maade gjorde **Fatimiderne** og deres Efterfølgere i Ægypten og Nordafrika sig uafhængige i det 10de Aarhundrede. I nogle Menneskealdere herskede de berømmeligt og kraftigt fra det røde Hav og Libanon indtil det atlantiske Ocean; men snart forfaldt ogsaa disse til Blødagtighed og frembragte derved en Afskillelse, hvorved der opkom flere Herredømmer. Det berømteste af disse blev de nomadiske **Morabethers** Rige,
1007. der vandt Fez og byggede Maroko, hvor Palmetræer beskyggede Gaderne. Et andet Rige bestod i Tunis, og paa Atlas' Høisletter bevarede vaabenfærdige Beduinstammer, der alle ærede Mohammed som Prophet, deres frie Selvstændighed.

§ 243. Spanien. Spanien glædede sig under Omijahberne ved en frodig Blomstring. Folkerige Stæder smykkede Landet; Haandværker, Agerdyrkning og Qvægdrift fandt Pleie; Bjergværker

bleve anlagte, rige Landsbyer, blomstrende Herregaarde, pragtfulde Paladser (Alhambra) vidnede om Landets Velstand. Men efter det omijahdiske Huses Undergang faldt ogsaa her det mauriske Herredømme 1038.
fra hinanden i mange smaae Stater, der lidt efter lidt laae under for Nordens christelige Vestgother. Disse havde først under Palayos Efterfølgere (Pelagier) fra Asturien og Gallicien af lagt Grunden til Kongeriget Oviedo, derpaa (i det 10de Aarhundrede) desuden erobret Leon og ved heldige Kampe bestandig udvidet deres Grændser mere imod Syd. I det 11te Aarhundrede overlod **Sancho af** 1035.
Navarra det af Grevskabet Burgos opstaaede Kongerige **Castilien** til een af sine Sønner. Dette optog med Tiden de andre nordvestlige Stater i sig, imedens de nordostlige Riger Navarra (der dog atter blev uafhængigt i det 12te Aarhundrede) og Catalonien efterhaanden smeltede sammen med Kongeriget **Aragonien,** som en anden Søn af Sancho fik. Ved Siden af disse fremkom paa det første Korstogs Tid Statholderskabet **Portugal,** hvilket den burgundiske 1094.
Prinds Henrik ved heldige Krige med Maurerne forvandlede til et selvstændigt Rige og overlod sine Arvinger at udvide. Disse tre Stater, **Castilien, Aragonien** og **Portugal** holdt sig hele Middelalderen igjennem uafhængige ved Siden af hverandre under bestandige Kampe med Sydens Arabere, hvis Kraft og Krigsmod under den tiltagende Civilisation svandt i samme Grad, som Vestgothernes ridderlige Aand hævede og uddannede sig ved Troesiver, Lyst til Berømmelse og Stolthed af deres Frihed. De gudbegeistrede Stridsmænds Bedrifter, især den store **Cid Campeadors,** bleve i Heltesange (Ro- † 1099.
mancer) overleverede Efterverdenen og holdt Mod og Riddersind levende hos den spanske Adel; medens Borgerstanden ved Rettigheder og Friheder blev opmuntret til glad Deeltagelse i Statslivet saavelsom til Kamp imod Fienderne. Forgjeves kaldte de spanske Arabere Morabetherne fra Maroko til Hjælp; de ved disses Bistand tilkæmpede 1087.
Fordele tabtes snart igjen; og selv den nye Sekt af sværmerske Moslemen (Almohaderne), der efter det marokanske Riges Erobring satte over til Spanien, formaaede ikke længe at modstaae de Christnes seierrige Sværd. Den af den forenede Christenmagt ved **Tolosa** i 1212.
Sierra Morena tilsægtede Seier knækkede for bestandig Maurernes Herredømme. Nogle Aartiere sildigere anerkjendte endogsaa Cordóva og Granāda Ferdinand af Castiliens Overherredømme. Fra 1248.
nu af indtraadte Maurerne i et Underdanigheds Forhold og overlode de Christne Herredømmet.

B. Den christelige Middelalder.

I. Karolingernes Tidsalder.

1. Pipin den Lille (752—768).

§ 244. De austrasiske Hertuger, der bestandig erklærede den dueligste og stridbareste af deres Sønner for Familiens Overhoved, havde ved deres Krigsbedrifter erhvervet sig Nationens Tillid, ved deres Iver for Christendommens Udbredelse vundet Geistlighedens
752. Yndest. Ved begge Dele hidførtes **Pipin den Lilles Ophøielse paa den frankiske Throne.** Thi da en Rigsforsamling i Soissons affatte den sidste sløve Merovinger, Childerich III. fra Thronen og udraabte Overhofmesteren Pipin (Søn af Karl Martel, Sønnesøn af Pipin af Heristal, § 223) til Konge, bekræftede Paven Valget, for i den Forlegenhed, hvori han var stedt imellem Longobarderne og det græske Exarchat, at finde en Støtte i den frankiske Herster. Til Gjengjæld for Kongevielsen, som først **Bonifacius** (§ 255) og derpaa Pave Stephan selv fuldbyrdede, skjenkede denne den romerske Stol Uafhængighed af de billedstormende Keisere og overdrog den ved en Gave det Longobarderne fratagne Gebeet af Exarchatet ved det adriatiske Hav fra Ravenna indtil Ancona. Derved blev Grunden lagt til Pavens verdslige Magt. I ferten Aar regerede Pipin med Kraft og Anseelse over det frankiske Rige, som han udvidede og afrundede ved Erobringer i Syden (Aqvitanien) og Norden (Frieserne).

2. Karl den Store (768—814).

768. § 245. Ved sin Død deelte Pipin sit Rige imellem sine Sønner, saaledes at Karl fik Austrasien, Karlmann Neustrien. Men da den sidste allerede efter tre Aars Forløb døde, blev Karl
771. den Store ved en Beslutning af Rigsstænderne Enehersker over Frankerne og regerede i mange Aar kraftigt udadtil og retfærdigt og hæderligt indadtil. Han fuldendte Aqvitaniens Erobring og førte derpaa, deels af Troesiver, deels for at sikkre sit Rige mod røverske Indfald, i 31 Aar blodige Krige imod **Sachserforbundet,** der bestod af flere hedenske Folkefærd ved Weseren og Elben (Enger, Øst- og Vestphaler) og grændsede til Frankernes og
772. Friesernes Hjem*). Karl erobrede Æresborgen, forstyrrede deres

Nationalhelligdom, Irminsøile, twang Sachserne til en Fred og sikkrede sig Erobringen ved Besætninger. Derpaa fulgte han Pave Adrians Indbydelse imod Longobarderkongen **Desiderius,** satte med en ved Genf samlet Hær over St. Bernhard, bestormede Alpepasserne og erobrede Pavia. Desiderius endte sine Dage i Kloster. Da ogsaa hans tappre Søn Adelgis var overvundet i Verona, lod Karl sig i Mailand paasætte den lombardiske Krone 774.
og forenede Øvreitalien med Frankerriget.

Han stadfæstede Pipins Gaver til Paven og føiede endnu Spoleto dertil. Den lombardiske Hertug af Benevent hyldede Seierherren og blev i sin Værdighed. Det græske Exarchat indbefattede endnu blot nogle Landsdele af Nedreitalien. Den lombardiske Historieskriver Paul Warnefried (Diaconus) fandt Naade for Karl, der agtede Videnskab og Lærde.

*) Oprindelig havde Sachserne boet ved Nedreelben og i Holsteen; men under Folkevandringen vare de dragne mod Syd og havde i Forening med Frankerne erobret Thüringernes mægtige Rige.

§ 246. Under Karls Fraværelse havde Sachserne forjaget de frankiske Besætninger og gjenoprettet deres tidligere Grændser. Da rykkede han atter ind i deres Land, drev dem tilbage, befæstede Weseren med Borge og sluttede dernæst i Paderborn en Overeenskomst med 777.
Folkets Høvdinger, hvori de lovede Underkastelse og forpligtede sig til ikke at hindre Christendommens Indførelse. Men deres stridbare Hertug **Wittekind** var flygtet til Danerne og stadfæstede ikke Forliget. I de to følgende Aar kæmpede Karl i Spanien mod Maurerne, erobrede Pamplona og Zaragossa og lagde alt Landet indtil Ebro som den spanske Mark til sit Rige. Men paa Tilbagetoget led den af **Roland** (Rutland) anførte Bagtrav i Dalen **Roncevalles,** efter en af Middelalderens episke Digtere meget besungen Kamp, et Nederlag, hvori Frankernes tappreste Helte fandt deres Død.

§ 247. Fraværelsen benyttede Sachserne til en ny Opstand og trængte hærjende frem indtil Rhinen. Da kom Karl styndsomt til, overvandt dem gjentagne Gange og underkastede sig deres Land indtil Elben. Men da han vilde betjene sig af dem til Opbud imod de slaviske (vendiske) Sorber ved Saale, overfaldt de de meddragende Franker ved Suntel (imellem Hannover og Hameln) og nedhuggede dem. Dette krævede Hevn. Ødelæggende drog den frankiske Magthaver igjennem Landet og holdt derpaa en streng Dom i Verden ved Aller. 4,500 Fanger bødede med deres Blod for deres Brødres Forseelse. Derved luede Krigen op med ny Heftighed. Men da **Slaget ved Hase** (i det Osnabrückske) faldt uheldigt ud for Sach- 783.

ferne, blev den lange, blodige Strid endt. Hertugerne **Wittekind** og **Albio** lovede Underkastelse, Troskab og Hærfølge, forpligtede sig
785. til at befordre Christendommens Udbredelse og lode sig døbe. Folket fulgte snart Fyrsternes Exempel. Otte i de sachsiske Egne stiftede Bispedømmer, der snart voxede op til folkerige Stæder*), sørgede for Vedligeholdelsen og Udbredelsen af Læren om den korsfæstede Christus. Nogle Aar sildigere medførte alligevel det trykkende Hærstævne en ny Opstand, der havde til Følge, at der bortførtes 10,000 sachsiske Familier og blev anlagt frankiske Kolonier i deres Land.

*) Osnabrück, Minden, Verden, Bremen, Paderborn, Münster, Halberstadt og Hildesheim.

§ 248. Snart derpaa forsøgte **Thassilo,** Bayernes (Bojoarier) Hertug, hvis Hjemstavne naaede fra Lech indtil Enns og fra Donau indtil Alperne, at afkaste Frankernes Aag og ved Avarernes Hjælp at tilkæmpe sig Uafhængighed. Da forebragte Karl
788. Klage for en til Ingelheim sammenkaldt Rigsdag, der fældede Dødsdom over Hertugen som skyldig i Meened, hvilken Dom Frankerkongen dog forandrede til evigt Fængsel bag Klosteret Fuldas Mure. Derpaa blev Hertugværdigheden afskaffet og Bayern indlemmet i Frankerriget, hvilket ogsaa Allemannernes Land fra Main til Schweizer-Alperne og fra Lech indtil Jura og Vogeserne var underkastet. Og for at revse Avarerne, en vild, tartarisk Folkestamme i Ungarn, og gjøre en Ende paa deres Røvertog, foretog han et Krigstog imod dem og lagde det dem fratagne Land fra Enns indtil Raab som østlig Mark (Østerrig) til sit Rige. Ligesaa lagde han ogsaa Grunden til Mark Brandenborg, efterat han havde bragt de slaviske Sorber og Wilzer til Underkastelse. De slaviske Obotriter, der havde hjulpet ham imod Sachserne, overlod han Egnene ved Nedreelben og Østersøen (Meklenborg).

Slaverne eller **Venderne,** der næst efter den germaniske ere Hovedstammen i den europæiske Befolkning, havde i Aartusinder levet paa Wolchonskyskovens Høie, ved den øvre Wolga og paa Dniepers Sletter. Efter Romerrigets Undergang udbredte de sig over de ved Folkevandringen forladte Lande indtil Østersøens Sydrand og til Elbmundingen. Slaviske Folk ere Russer og Polakker (ved Weichsel), Beboerne af Landene ved Oder og Warthe, de vendiske Folk i Mæhren, Bøhmen (Tschecher) i Lausitz og Schlesien. (Disse saavelsom de slaviske Stammer i Meklenborg, Brandenborg og Pommern ere dog meget blandede med Germanerne). Andre Sværme besatte Landstrækningerne mellem Donau og det adriatiske Hav, som Steyermark, Kærnthen, Illyrien, Dalmatien, Bosnien, Slavonien, Kroatien; andre Macedonien, Grækenland og Peloponnes. Slaverne ere livligere og bevægeligere end Germanerne, men blodtørstige, troløse og uden Frihedssands. De af dem besatte Provindser af Romerriget bleve forvandlede til Ørkener og reiste sig aldrig mere, imedens de af Germanerne erobrede romerske Stater snart udfoldede sig til ny Blomstring.

§ 249. Da Karl den Store havde bragt alle Lande fra Ebro og Apenninerne indtil Elderen og fra det atlantiske Ocean indtil Raab og Elben under sit Herredømme, begav han sig ved Aarhundredets Slutning til Rom. Der blev han paa Julefesten i Peterskirken kronet til **romersk Keiser** af Pave Leo **III.,** hvem han havde beskyttet imod en Bande Oprørere. Derved tænkte man at forbinde den vesterlandske Christenhed til en Heelhed, hvis geistlige Overhoved Paven skulde være, ligesom Keiseren det verdslige, en Idee, der med Tiden saa meget lettere fandt Indgang, som Rangstridighederne mellem den romerske Biskop og Patriarchen af Konstantinopel (fornemmelig den lærde Photius) i Forbindelse med nogle afvigende Meninger om Treenigheden og nogle Kirkeskikke endelig bragte den allerede længe herskende Spænding til en fuldkommen Adskillelse af den vesterlandske (romersk-katholske) fra den østerlandske (græskkatholske) Kirke.

Fra denne Leos Overdragelse af den romerske Imperatorværdighed til Karl udlede Paverne i den følgende Tid deres Ret til at krone de vesterlandske Keisere og derved stadfæste dem i deres Værdighed.

§ 250. For det Indre var Karls Regering ikke mindre vigtig end udadtil. Han hævede den kongelige Anseelse, idet han afskaffede Hertugernes Magt og stillede Retsvæsenet under sin Bestyrelse. En Centgreve holdt ugentlig et Fællesthing; maanedlig holdtes der under Kredsgreverne Land- eller Kreds-Thing, og hvert Fjerdingaar reiste kongelige Sendebud om i større Distrikter, for at prøve og vaage over det Hele. Ved Siden deraf blev der endnu aarlig afholdt to Folkeforsamlinger (Maimarker) af alle Frie under Kongens egen Ledelse, hvor Lovenes Antagelse og Stadfæstelse gik for sig. (Undertvungne Folk kunde beholde deres Indretninger og Love). Markgrever beskyttede Grændselandene imod fiendtlige Naboer. Statshusholdningen kunde i Særdeleshed glæde sig ved Karls Forsorg. Fra Bøndergaardenes Bestyrelse indtil den øverste Ledelse af Finanserne blev alt omhyggelig reguleret og vaaget over af ham. Agerdyrkning og Ovægdrift, Frankernes Hovedbeskæftigelser, fandt Opmuntring; Landsbyer og Meierier hævede sig; øde Heder bleve omskabte til Agerland. Til sit Riges Cultivering betjente han sig af Kirken (som han ydede Tiende og mangehaande Forrettigheder) og den christelige Religion, som han ogsaa søgte at fremme ved Forbedring af Kirkemusiken og ved Indførelse af en Prædikenbog, hvortil Udkastet var gjort af Paul Diaconus. Imedens Missionærer lagde Grunden til Civilisation hos de germaniske og slaviske Folk, maatte de Geistlige i Frankerlandet oprette Klosterskoler og ved Af-

skrivning gjøre den gammelromerske Literatur Skatte tilgængeligere. Lærde, som den britiske Munk Alcuin og Historieskriveren Eginhard, glædede sig i høi Grad ved hans Gunst og Understøttelse. Karl (hvis skjønne, majestætiske Vært og kraftige Legemsbygning forraadte hans Sjæls Adel) boede helst i Ingelheim ved Rhinen, hvor han havde et smukt Palads (Pfalz), og i Aachen, hvor han ogsaa ligger begravet. Hos sine Samtidige stod han i en saadan Anseelse, at endogsaa Chalifen Harun al Raschid (§ 240) fra det fjerne Orienten tilsendte ham kostbare Foræringer (hvoriblandt et Vanduhr af Metal).

Den Plan, ved Anlæggelsen af en Donau-Mainkanal at sætte Nordsøen i Forbindelse med det sorte Hav, kom ikke i Stand og blev først udført i vore Dage. — Fra Karl den Stores Tid af besad Aachen Forrangen for alle tydske Stæder, saa at den var de tydske Keiseres sædvanlige Kroningsstad, indtil Frankfurt ved Main fik Rangen for den.

3. Frankerrigets Oplosning.

Ludvig den Fromme 814—840.

§ 251. Ludvig den Fromme. Karl den Stores Søn, Ludvig den Fromme, besad ikke den Aandskraft, der var fornøden for at styre en saa stor, af krigerske Folk bestaaende Stat. Hans Natur var mere egnet for en Klostercelles Stilhed end for en Thrones Høihed. En overilet Deling af hans Stater imellem hans tre Sønner, Lothar, Pipin og Ludvig (den Tydske), beredte ham og Riget en Overswømmelse af Forvirring og Lidelse. Thi da han siden til Fordeel for sin fjerde, i andet Ægteskab avlede Søn, Karl (den Skaldede) foretog en Forandring deri, grebe de ældre Sønner til Vaaben imod
833. deres Fader. Paa **Lognmarken** ved Strasburg troløst forladt af sine Undergivne og forraadt til sine Sønner, blev Ludvig af Lothar twungen til Kirkebod og Frastgelse af Thronen og for nogen Tid indesluttet i et Kloster. Vel bevirkede hans Søn Ludvig, understøttet af de tydske Stormænd, sin Faders Gjenindsættelse paa en Rigsdag; men da den svage Keiser, forledet af sin rænkefulde Gemalinde, ved en ny, efter Pipins Død foranstaltet Deling, til Fordeel for Ludvig den Tydske afkortede hans Brødre Lothar og Karl noget, løftede hiin Vaaben imod Faderen. Dette knuste den gamle Keisers Hjerte. Dybt bedrøvet endte han sine Dage paa en Ø i Rhinen ved Ingel-
840. heim. Nu vendte de stridende Brødre deres Sværd imod hinanden, Karl og Ludvig mod den herskesyge Lothar. En blodig Borgerkrig blottede Riget for Folk, saaledes at de frankiske Adelsmænd tilsidst efter det tre Dages **Slag ved Fontenaille** (Fontenoy) i Burgundien vægrede sig ved at yde Hærstævne og derved fremkaldte **Delings-**
843. **forliget i Verdun.** Ved dette fik **Lothar** Italien, Burgundien og Lothringen (paa den venstre Rhinbred, ved Mosel og

Maas) tilligemed **Keiserværdigheden; Karl den Skaldede** Vestfranken (Frankrig); **Ludvig** de tydsk-frankiske Lande over Rhinen tilligemed Speyer, Worms og Mainz.

Efter Lothars Død (855) blev hans Rige deelt imellem hans tre Sønner, men da alle døde barnløse, faa fik Karl den Skaldede Keiserkronen; Burgund og 875.
Provence dannede et selvstændigt Kongerige, Lothringen blev deelt imellem Frankrige og Tydskland, saaledes at det sidste fik Stæderne Strasburg, Basel, Metz, Utrecht og Aachen.

§ 252. Omtrent ved Midten af det 9de Aarhundrede blev Europa fra tre Sider hjemsøgt af Røvertog, Italien af Saracenerne (§ 239), Østtydskland af Venderne i Mæhren og af Slaverne (§ 248) og Nordsøens Kyster af Normannerne fra Skandinavien og fra de danske Øer i Østersøen. Fra Ungdommen af vante til det vilde Hav med dets Storme og Farer førte de sidste et kjækt Vikingeliv, droge paa røverisk Viis om paa Nordsøens Kystlande, seilede med deres smaae Skibe op ad Flodernes Mundinger og vendte da beladte med Bytte tilbage til deres Hjem. De lagde Hamborg i Aske, droge igjennem Nederlandene fra Ende til anden, truede endogsaa Paris med deres Røvertog. Selv det fjerne Spanien følte deres Svøbe. For at møde deres Indfald maatte de karolingiske Konger atter gjenoprette **Hertugværdigheden** hos de forskjellige Folk, som vare underkastede deres Herredømme, og indrømme Markgreverne og krigerske Adelsmænd en stor arvelig Magt, hvorved snart hele Magten under de fleste Karolingers Svaghed og Indskrænkethed kom i de Stores Hænder, ihvorvel Pfalzgreveværdigheden, der var oprettet for at lede den øverste Justits og forvalte de kongelige Indkomster, skulde danne en Modvægt imod Hertugernes krigerske Magt. — Dette seer man af **Karl den Tykkes** Karl den Tykke 878.
Historie. Ved hans Brødres og nærmeste Slægtninges hurtige Død tilfaldt hans Faders, Ludvig den Tydskes, og hans Onkel Lothars Arv ham, og tilsidst valgte ogsaa Frankrigs Store ham til Overhoved, saaledes at Karl den Tykke, en svag, doven og indtil Sløvhed indskrænket Mand, næsten besad hele Karl den Stores Herredømme tilligemed Keiserværdigheden. Da nemlig denne to Gange tilkjøbte sig en vanærende Fred af Normannerne, saa erklærede de i Tribur ved Rhin forsamlede tydske Fyrster ham for affat og valgte hans tappre, ægte Broderson **Arnulf**, Hertug af Kærnthen, til hans Efterfølger. De franske Adelsmænd erkjendte for største Delen Odo, den stridbare Greve af Paris og Hertug af Francien (Ile de France) som Konge, efter hvis Død den retmæssige Arving, Karl den

Karl den Enfoldige 898—929. Enfoldige (Karl den Skaldedes Sønneſøn) fik den magtesløſe Throne tilbage.

Arnulf 887—898. § 253. Arnulf regerede med Kraft. Han overvandt Normannerne ved Løwen og for at ſvække Slaverne i Mæhren og Avarerne betjente han ſig af de vilde **Magyarer** (Madſcharer) eller **Ungarer**, der beſade ſtor Færdighed i at ride og ſkyde med Pile; disſe vare lidt efter lidt ſtegne ned fra Urals Høie til Stepperne imellem Don og Wolga og beſatte nu under deres ſtridbare Konge Arpad det flade Land ved Donau (efter dem kaldet Ungarn). Avarerne bleve deels twungne til at drage bort, deels undertwungne. Men de Fremmede (Ungarerne) bleve ſnart en frygteligere Svøbe for Tydſkland, end Avarerne nogenſinde havde været. Allerede under Ludvig Barn 898—911. **Ludvig Barn**, Arnulfs umyndige Søn, der efter et hæderligt Tog til Italien, hvor han havde vundet Keiſerkronen, var død i ſin feireſte Manddomskraft, tiltwang Ungarerne ſig en aarlig Tribut. Denne varede ogſaa ved, da de tydſke Stormænd, iblandt hvilke i Særdeleshed Hertugerne af Sachſen, Franken (ved Main og Rhin), Lothringen, Schwaben, Bayern (Welfer), Kærnthen og andre 911. beſade megen Magt, efterat denne ſidſte Karolinger var død barnløs, traadte ſammen og af et med Karolingerne beſlægtet Huus valgte Konrad I., Frankeren, 911—919. Hertug **Konrad af Franken** til Keiſer. Dermed blev **Tydſkland et Valgrige.**

§ 254. Under Karl den Enfoldige naaede Forvirringen og Lovløsheden den høieſte Grad i Frankrig. Hertugerne og Greverne ſkaltede egenmægtigen, reve Krongodſerne til ſig og agtede hverken Lov eller Ret. Odos Broderſøn, **Hugo af Paris** (Hertug af Francien, Orleans og Burgund), en mægtig, høitſtræbende Herre, holdt den godmodige, men ſvage Konge i Underdanighed og tilſidſt i Fangenſkab. Derimod blev Riget befriet fra Normannernes ødelæggende Røvertog, efterat Karl havde optaget Hertug Rollo (Rolf) i den efter dem benævnte Provinds Normandi paa den Betingelſe, at han ſkulde lade ſig døbe tilligemed ſine Ledſagere og anerkjende Kongen ſom Overlehnsherre. De for Dannelſe modtagelige Normanner, ſom ogſaa herſkede over Bretagne, antoge ſnart deres Nabovers Sprog, Sæder og Cultur. Karls Efterfølgere formaaede ikke at ſtyre den anarchiſke Tilſtand. Deres Magt blev tilſidſt ſaa indſkrænket, at de kun beholdt Staden Laon med dens Omegn tilbage, imedens alt det Øvrige Ludvig V. den Dovne 986—987. kom i trodſige Adelsmænds Hænder. Efter den barnløſe Ludvig V.s Hugo Capet 987—996. Død antog **Hugo Capet**, Hugo af Paris' Søn og Arving,

Kongetitelen, bragte Vaſallerne Nord for Loire til at hylde ſig og lod Ludvigs Onkel, Karl af Lothringen, der med Vaaben i Hande vilde gjøre ſin Arveret gjældende, døe i Fængſel.

4. Den christelige Kirke.

§ 255. Da **Gregor den Store**, „Tjenernes Tjener" bar den pavelige 590. Krone, havde alle germaniſke Nationer ombyttet Arianismen med den katholſke Troesbekjendelſe; derved blev denne Kirkefyrſtes Stræben efter at forbinde de veſterlandſke Chriſtne til en kirkelig Enhed væſentligen fremmet. Dette ſkete udefter ved Hedningeomvendelſer (Miſſioner), indefter ved en ligedan, Phantaſien vækkende, pragtfuld Cultus med Meſſe, Kirkemuſik, feſtlig Præſtedragt, herlige Domkirker og deslige. Som Hedninge-Omvendere vare i det 7de og 8de Aarhundrede iſær Miſſionærerne fra de britiſke Øer virkſomme; her var nemlig ſiden Chriſtendommens Indførelſe en religiøs Iver vaagnet ſaavel iblandt den gammelbritiſke Troes Bekjendere, ſom hos de nylig omvendte Angelſachſer. Til de førſte, der fra Irland og Skotland kom hid, høre i Særdeleshed i Allemannien Columban og Gallus (Stifter af Abbediet St. Gallen) med deres Medhjælpere. Virkſomme for Evangeliet vare i Schwarzwald og ved Oberrhin Fridolin (Stifter af Kloſteret Sæckingen), Truibert, Landolin og Pirmin, ſom lagde Grunden til det mægtige, af Carl Martel begavede Kloſter Reichenau, paa en Ø i Bodenſøen. I Mainegnene udbredte Kilian Læren om Korſet, hos Frieſerne Willibrod med 11 Medhjælpere. Blandt Angelſachſerne udmærkede ſig fremfor alle **Winfried** (hvem Pave Gregor II. ſidenefter gav Tilnavnet **Bonifacius**) ved ſin raſtløſe Omvendelſesiver i den Grad, at han blev kaldet „Tydſkernes Apoſtel". Understøttet af de førſte Karolinger bragte han Læren om den korsfæſtede Frelſer ind i Tydſklands Skove, til Heſſerne (hvor han lagde Grunden til Abbediet Fulda), til Thüringerne og Frankerne, hvor han kaldte Biſpedømmerne og Læreanſtalterne i Erfurt, Würzburg og Eichſtædt til Live, til Bayrerne, hvor der blev oprettet Planteſkoler i Regensburg, Salzburg, Freiſingen og Paſſau. Udnævnt til Erkebiſkop af Mainz drev hans Iver ham endnu paa hans gamle Dage til Frieſerne, hvor han fandt en voldſom Død. Alle af Bonifacius 755. anlagte Biſpedømmer og kirkelige Stiftelſer bleve ſatte i den nøieſte Forbindelſe med den romerſke Stol, og da ogſaa de karolingiſke Regenter befordrede denne Beſtræbelſe, ſaa blev allerede henved Aaret 800 Paven i hele Frankerriget lige ſaa meget anſeet ſom geiſtligt Overhoved (for Kirken), ſom Keiſeren ſom verdsligt Overhoved (for Staten). I dette Forhold laae Spiren til mangfoldige Kampe, da Indgreb af den Ene i den Andens formeentlige Rettigheder ikke kunde udeblive og Paverne under ſaa ſvage Keiſere, ſom Ludvig den Fromme og hans Efterfølgere vare, frigjorde ſig for den oprindelige Underordning under det verdslige Overhoved og for enhver udvortes Afhængighed.

§ 256. Et virkſomt Middel til at forøge Kirkens og dens Overhoveds Magt var det orientalſke Munkevæſens Forplantning til Veſterlandet. Siden Benedict af Nurſia havde grundlagt det førſte Benedictinerkloſter 529.

paa Monte Cassino i Campanien, tog Klostrenes Antal hurtigt til. Gaver og fromme Stiftelser ydede Grundbestyddelse, og den af Karl den Store til alle kirkelige Stiftelser bestemte Tiende skabte snart Rigdom og Overflødighed. Smukke Klosterbygninger, til hvis Opbyggelse denne Kæser opmuntrede, kappedes med Riddernes Borge og Fyrsternes Paladser. Disse Klostere, hvis Beboere maatte aflægge det tredobbelte Løfte om Kydskhed (ugift Stand), personlig Armod og Lydighed, vare i hine Barbariets og Lovløshedens Aarhundreder en Velgjerning for Menneskeheden. De omskabte Skove og Heder til blomstrende Agerland; de ydede den Forfulgte og Betrængte en beskyttende Tilflugt (Asyl); de forædlede de raae Gemytter ved Evangeliets Forkyndelse; de lagde ved deres Skoleanstalter Spiren til Sædelighed og Dannelse i Ungdommens Hjerter; de bevarede Levningerne af den gamle Literatur og Elementerne til Videnskaben fra fuldkommen Undergang. Mange Benedictinerklostere bleve Planteskoler for Dannelse, Videnskaber og Konster, saaledes Tours, St. Gallen, Fulda, Hirschau, Reichenau, Weißenburg (i Elsaß), Corvey i Vestphalen og mange andre.

5. Lehnsforfatning (Feudalvæsen).

§ 257. Af de foran (§ 190) omtalte Indretninger hos de gamle Germanere fremgik i Middelalderen de med Navnet Feudalsystem betegnede, forviklede Tilstande. Efter de folketomme romerske Provindsers Erobring blev Landet sædvanligvis deelt i tre Dele; den ene, hvortil de romerske Keiseres Herregodser (Domæner) hørte, tog Kongen, den anden fordeelte han som fri Eiendom (Allod) blandt sine Krigsfæller med Forpligtelse til at levere Hærstævne; den tredie (hvoriblandt fornemmelig Stædernes Gebeet) overdrog han de gamle Beboere imod Skat og Afgift. Men for at knytte de Frie nærmere til Thronen overdrog Kongen fremdeles til en Deel af dem passende Stykker af sin Lod til livsvarig Nydelse. Dette kaldte man Lehn (beneficium), Giveren var Lehnsherre, Modtageren hed Lehnsmand, Tjenstmand eller Vasal. Det gjaldt som Belønning eller Besoldning for Tjenesteydelse saavel i Hæren som ved Hofholdningen og kunde, naar Besidderen døde eller ikke efterkom sin Forpligtelse, atter fratages ham. Paa samme Viis belehnede rige Frie andre mindre Bemidlede med Dele af deres Eiendom, ja endogsaa af deres Lehn (Afterlehn), og erhvervede sig derved ligeledes Lehnsfolk eller Vasaller. Ogsaa Biskopper og Abbeder, der for deres timelige Besiddelser stode i Lehnsforhold til Landsherren, overdroge Lehn til Riddere med Forpligtelse til at beskytte Klosteret og at yde det for samme skyldige Hærstævne (Skytsherrer, Ladefogeder). Disse paa gjensidig Tro og Love grundede Forhold bleve efterhaanden saa almindelige, at Antallet paa de frie Godsbesiddere blev meget formindsket og tilsidst kun indbefattede de rige Friherrer (Baroner), der stode midt imellem den høie Adel af Kron- eller Rigsvasaller (Hertuger og Grever) og den lavere Adel af de mindre Vasaller (der ved Siden af deres Eiendom endvidere havde Godser af hine eller af Kirken til Lehn). De Frie derimod med det lille Allod kom med Tiden alle i Afhængighed, deels frivillig, for at unddrage sig det besværlige Hærstævne, deels tvungne ved Undertrykkelse eller Armod. De indtraadte i et Forhold som Vornede, idet de bleve rigere Godsbesidderes

Indsiddere og fremdeles dyrkede deres tidligere Eiendom som Arveforpagtning. Meget stort var ogsaa endnu Antallet paa de Livegne, der bleve ansete som Godsets Eiendom og som retsløse Tjenere vare givne til Pris for deres Herrers Vilkaarlighed. Disse Forhold lede under Karl den Stores svage Efterkommere mangehaande Forstyrrelser, af hvilke den vigtigste var den af Adelsmændene tiltrodsede Arvelighed af deres Lehnsgodser. Siden stode mægtige Rigsvasaller lige over for Kongerne som Ligemænd, og naar flere af dem forbandt sig med hverandre, kunde de ustraffet byde Rigets Overhoved Trods.

II. Normanner og Daner.

1. England.

§ 258. Beboerne af Halvøen Skandinavien høre til den germaniske Folkestamme, med hvilken de havde den heftige Trang til Frihed, Lyst til Bedrifter og Drift til Udvandringer tilfælles ligesom ogsaa Sprog, Runeskrift, Religion og Sæder. I Heltesange og Sagaer berømmede deres Sangere (Skjalde) Forfædrenes Stordaad*). Vilde Kampe og Vikingetog fylde Skandinaviens ældste Historie, der først sildigere adskilte sig i de tre uafhængige Stater, Danmark, Norge og Sverrig. Under Navn af Normanner hjemsøgte de Nordsøens Kyster (§ 252); som Daner vare de i det 9de og 10de Aarhundrede en Svøbe for England, hvilket Land de aftvang en stor Tribut (Danegeld). Her plyndrede de under Egberts (§ 224) svage Efterfølgere Kysterne og Flodbredderne, nedreve de nylig byggede Kirker og tilintetgjorde Spirerne til christelig Cultur**). Selv **Alfred den Store** blev for nogen Tid stødt fra Thronen af dem, indtil det ved List, Tapperhed og Aarvaagenhed lykkedes ham at gjøre en Ende paa deres Indfald. Flere til Christendommen omvendte Skarer af dem nedsatte sig i Northumberland.

Alfred den Store 871—901.

*) Den berømteste Samling af saadanne Gude- og Heltesange fører Navn af Edda. — De helligste Hedninge-Templer fandtes for Sverrig i Gammel-Upsala, for Danmark i Leire (Sjælland), for Norge i Møre (Trondhjem).

**) Ihvorvel Ansgar, en Munk fra Corvey og første Biskop af Hamborg, paa Ludvig den Frommes Tid bragte de skandinaviske Riger Evangeliet og der tillige sildigere fra Bremen blev sendt Missionærer derhen, saa varede det dog endnu to Aarhundreder, inden Christendommen fuldkommen fortrængte Odinsdyrkelsen (§ 10).

§ 259. Fra nu af offrede Alfred sin Kraft paa at cultivere Landet. For Retspleiens Skyld fornyede han den gammelgermaniske Inddeling i Provindser og Distrikter (Grevskaber, Shires) og satte Grever og Aldermen derover. Han grundlagde Kirker

og Skoler (Oxford), lod ligesom Karl den Store de tydske (angelsachsiske) Heltesange samle, oversatte Boethius' Skrifter (§ 221) og viste sig lige saa stor i Fredens Konster som i Krig. Men da der under hans Efterfølgere opkom Stridigheder imellem Englænderne og Danerne, der endte med at de sidste overalt myrdedes, begyndte
1002. Danerkongen Svend paany Togene med et saadant Held, at hans
Knud den Store 1017—1035. Søn **Knud den Store** forenede den engelske Krone med Danmarks og Norges. Hans Regering var kraftig, viis og retfærdig.

Ved Knud vandt Christendommen Seier hos de Danske; han selv viste den hellige Faber sin Ærbødighed ved en Pilegrimsreise til Rom. Ogsaa i Norge og Sverrig feirede Evangeliet i det 11te og 12te Aarhundrede.

§ 260. Efter Knuds strenge Sønners Død kom den angelsachsiske Kongefamilie atter paa Thronen med Edvard Bekjenderen.
Edvard Bekjenderen 1041—1066. Men Edvard, der under det fremmede Herredømme havde opholdt sig ved Robert (Djævelen) af Normandiets Hof, havde der indsuget Kjærlighed for normannisk-franske Sæder. Derfor begunstigede han under sin Regering det Fremmede paa det Hjemliges Bekostning og indsatte (som man paastaaer), da han ved sin Død ingen Arvinger havde, Vilhelm af Normandiet, Roberts Søn, til Thronarving, skjønt der endnu var Efterkommere af den angelsachsiske Kongefamilie. Nationen satte sig derimod og valgte den ridderlige Grev Harald
1066. til Konge. Men i **Slaget ved Hastings**, hvori Harald og den angelsachsiske Adels Ungdom bedækkede Valpladsen (Battle), blev
Vilhelm Erobreren 1066—1087. **Vilhelm Erobreren** Herre over England, hvor han strax med megen Strenghed indførte Continentets Feudalsystem. Han berigede sine normanniske Riddere med de angelsachsiske Godsbesidderes Rov (hvis Eiendom han forvandlede til 60,215 kongelige Lehn [Baronier]). Normannisk Ret fortrængte Landets egen; det franske Sprog blev Rets- og Hofsprog; normanniske Geistlige, der med Pandser og Sværd vare dragne ind i Landet under Vilhelms indviede Banner, fik de fordeelagtigste Kirkeembeder. Saaledes forandrede eet eneste Slag Øens hele Tilstand.

Vilhelm II. (Rufus) 1087—1100. Efter Vilhelms Død arvede hans ældste Søn Robert Normandiet, imedens den anden, Vilhelm Rufus (den Røde) fik England. Men da den sidste efter en voldsom Regering blev dræbt paa en Jagt, bemægtigede
Henrik I. 1100—1134. Henrik, Erobrerens tredie Søn, sig Riget og forenede atter Normandiet
1105. dermed, idet han fik den ridderlige, men letsindige Robert, der havde gjort det første Korstog med, men efter sin Tilbagekomst var kommen i Strid med sin Broder og den normanniske Adel, i sin Magt og lod ham indtil sin Død, i 29 Aar hensmægte i Fangenskab.

2. Normannerne i Italien.

§ 261. Den græske Statholder i Nedre-Italien og Hertugen af Benevent vare blevne enige med nogle normanniske Eventyrere, der havde foretaget sig en Pilegrimsreise til Apulien, om at disse for Sold og Godser skulde være dem behjælpelige med at undertvinge de nærboende Arabere. Men da Grækerne tragtede efter at bedrage dem for Lønnen, kaldte Normannerne nye Skarer af deres krigs- og vandrelystne Landsmænd til, satte sig med Magt i Besiddelse af Amalfi og truede Neapel fra Aversa af. **Robert Guiscard** („det kløgtige Hoved"), een af Tankred af Hautevilles 12 heltemodige Sønner, bemægtigede sig endelig ved Tapperhed og List den største Deel af Nedreitalien, kaldte sig Hertug af Apulien og Calabrien og 1060.
anerkjendte Paven som Lehnsherre. Tolv Aar sildigere 1072.
frarev hans yngste Broder Roger Araberne Øen Sicilien med Hovedstaden Palermo. Nu gjorde Robert Anstalter til at erobre det byzantinske Rige, bemægtigede sig Staden Durazzo (Dyrrhachium) og lod ved sin heltemodige Søn **Boemund** Thessalien og Epirus 1085.
bekrige — men hans Død og hans Huses snart paafølgende Uddøen tilintetgjorde Foretagendet. Herpaa forenede hans Broders Søn
Roger II. hele Nedreitalien med Sicilien og oprettede, da han af 1130.
Paven havde opnaaet Kongetitelen, Kongeriget Neapel og Roger II. 1130—1154.
Sicilien med fransk Feudalvæsen. I 56 Aar bleve de smukke, rige Vilhelm den Onde 1154—1166.
Lande i Rogers og begge hans Efterfølgeres Hænder (Vilhelm den Vilhelm den Gode 1166—1186.
Ondes og den Godes); derpaa gik de over til Hohenstaufferne (§ 289).

3. Island og Rusland.

§ 262. I det 9de Aarhundrede opdagede og befolkede Skan- 860.
dinaver (Nordmænd) den fjerne Ø Island. Snart opstod der sammesteds et blomstrende Almeenvæsen med Moderlandets Religion og Sprog, Love og Indretninger, saaledes at der allerede fandtes en høi Grad af Cultur, grundet paa Ligefremhed og Reenhed i Sæder, da Christendommen i Midten af det 11te Aarhundrede fandt Indgang sammesteds. Derfor bevarede Hedenskabets Mindesmærker sig længst og renest her*). — Paa samme Tid strede de normanniske Vareger (Væringer) imod det nuværende Ruslands finske og slaviske Folkeslag. Da overdroge Slaverne, der levede i vild Lovløshed, Herredømmet til **Russerne**, en Stamme af Væringerne. Disse gik ind paa For- 862.
slaget, hvorpaa deres stridbare Fyrste **Rurik** opslog sit Sæde i

Nowgorod og blev Stamfader til en Slægt, der herskede over Rusland indtil Enden af det 16de Aarhundrede, men antog de Indfødtes Sæder og Sprog. Snart forlagde Ruriks Efterfølgere deres Residens til Kiew, truede det svage byzantinske Rige og afnødte sammes Behersker en Tribut. Ved Trudsler opnaaede den erobringslystne **Wladimir** (den Store) en græsk Keiserdatters Haand (en Søster til Theophania, § 266). Dette gav Anledning til Christendommens Indførelse. Afgudsbillederne bleve ødelagte; Wladimir lod sig døbe, og inden kort Tid var Læren om Korset den herskende i Landet. Men den nye Kirke sluttede sig ikke til Rom, men fulgte den græske Moderkirkes Lærebegreb og Bestemmelser.

c. 1000.

Samtidig hermed blev den romersk-christelige Tro fra Tydskland af forkyndt iblandt de slaviske Polakker. Miecislav var deres første døbte Konge (see nedenfor).

c. 960.

*) Fra Island af blev Grønland opdaget og befolket mod Slutningen af det 10de Aarhundrede. Selv Amerika (Vinland) var Normannerne bekjendt.

III. Det tydsk-romerske Keiserdømmes Forrang.

1. Det sachsiske Keiserhuus (919–1024.)

§ 263. Henrik I. I Tydskland havde herskesyge Stormænds Voldsgjerninger og Ungarernes ødelæggende Indfald fremkaldt en Forvildelsens og Lovløshedens Tilstand. Denne søgte allerede den første fritvalgte Keiser, Konrad Salieren (§ 253) med Alvor og Strenghed at imødegaae og lod til et afskrækkende Exempel de allemanniske Grever Erchanger og Berthold halshugge. Men da han indsaae, at hans Familie ikke besad den fornødne Herskerdygtighed, befordrede han med ædel Selvfornegtelse sin mægtige Modstander **Henrik I.** (Fuglefængeren) af Sachsens Ophøielse paa Thronen. Denne paa Legeme og Aand udmærkede Fyrste udvidede Rigsgrændserne imod Nord, hvor han grundede Mark Slesvig imod de Danske, imod Vest, hvor han tilbagevandt Lothringen for Riget, og imod Øst, hvor Mark Meißen skulde møde de fiendtlige Slaver (Sorber, Vender, Heveller og andre). Af Magyarerne kjøbte han en niaarig Vaabenstilstand, som han benyttede til Hærvæsenets Forbedring (Ridderskab) og til Anlæggelsen af faste Borge, i hvilke han ved Meddelelse af store Forrettigheder søgte at drage Landboerne ind. Ved Anlæggelsen af disse Borge, der med Tiden voxede op til Stæder og dannede en Dæmning mod Fiendernes ødelæggende Indfald,

Henrik I., Fuglefængeren 919–936.

blev han Stifter af Borgerstanden og erhvervede sig Navn af Stadopbygger (Quedlinburg, Soest, Nordhausen, Duderstadt og andre). I Tillid til disse Foranstaltninger vægrede han sig, da Vaabenstilstanden var udløben, ved at betale Ungarerne den hidtil erlagte Tribut, og da disse foretoge sig et Hevntog, bibragte han dem i **Slaget ved Merseburg** et stort Nederlag. Deres med Gods og Fanger opfyldte Leir blev et Bytte for Seierherrerne.

933.

§ 264. Otto den Store. Otto I. fred frem paa Faderens Bane. Som denne, saaledes søgte ogsaa han at bevare Rigets Fred ved at forlehne sine Slægtninge og Venner med Hertugdømmer og Bispedømmer*); som Henrik udvidede ogsaa Otto Riget mod Danerne og Slaverne og søgte at udbrede Civilisation iblandt dem ved at indføre Christendommen; og da Ungarerne hjemsøgte Tydskland med nye Røvertog, bibragte han dem i **Slaget paa Lechmarken** (ved Augsburg) et saadant Nederlag, at ikkun faae af de store Sværme undkom for Bayrernes, Frankernes, Schwabernes og Bøhmernes skarpe Sværd og deres Streiftog frembeles ophørte. Snart frembragte Christendommen, der fra Passau af allerede havde fundet Indgang i Ungarn og ved Aarhundredets Slutning vandt Seier under Kong **Stephan den Hellige**, mildere Sæder og en fredsommeligere Tænkemaade.

Otto I. den Store 936–973.

955.

c. 1000.

*) Saaledes fik hans Broder Henrik Bayern, hans Søn Ludolf Schwaben, hans Svigerson Konrad Lothringen og hans stridbare Vaabenfælle Hermann Billing Sachsen. Paa samme Viis bleve de indflydelsesrige Erkebispedømmer Mainz og Køln besatte med Efterkommere af det sachsiske Keiserhuus.

§ 265. En følgerig Begivenhed for Tydskland var Ottos **Erhvervelse af Keiserværdigheden**, der frembeles forblev ved „den tydske Nations hellige romerske Rige." Berengar af Ivrea havde nemlig berøvet den snedige Kong Hugo af Nedreburgund og Italien Herredømmet, ved Gift ryddet hans Søn Lothar af Veien og indesluttet hans Gemalinde **Adelheid** i en fast Borg ved Gardasøen, for at twinge hende til at formæle sig med hans Søn. Ved en tro Munks Bistand undkom Adelheid til Tydskland og gav Otto sin Haand og dermed Kongeriget Italien, hvilket Berengar imidlertid bestyrede i Begyndelsen som tydskt Lehn; men da han viste sig troløs, førte Otto ham blindet over Alperne og overtog selv den lombardiske Krone i Mailand. — En Opstand af Romerne imod Pave Johan XII. kaldte derpaa den tydske Herster

962.

til den evige Stad. Han blev modtaget med Jubel og kronet, men overtydede sig snart om Johans Troløshed. Desaarsag anordnede han en Ret, lod ham afsætte og Romerne sværge, „at de aldrig uden hans og hans Efterfølgeres Vidende og Villie vilde anerkjende nogen Pave." Forgjeves forsøgte Romerne ved gjentagne Opstande at afryste dette den tydske Keisers Skytsfogderi; Ottos gode Sværd og strenge Dom forskaffede ham Lydighed. Men Paverne anerkjendte ikke Skytsherredømmet.

§ 266. **Otto II. og III.** Denne Ottos Indblanding i de italienske Anliggender hidførte i Tydskland nye Uordener og Voldsomheder, saaledes at hans Søn **Otto II.** i sine første Regeringsaar maatte kæmpe med urolige Stormænd og med Franskmændene om Besiddelsen af Lothringen. (Ved denne Leilighed besatte Tydskerne endogsaa Montmartre ved Paris). Derpaa begav han sig til Rom, hvor en Adelsmand Crescentius havde tilrevet sig den verdslige Magt og trykkede Pave og Borgerskab ved sit Tyranni. Efter at have gjenoprettet Orden der, fik han Keiserkronen og drog saa med sin meget svækkede Hær til Nedreitalien, der var tilsagt ham som hans Gemalinde Theophanias, en byzantinsk Prindsesses Medgift. Men ved **Basantello** led han et Nederlag og kom i Fiendernes Vold, hvoraf han kun reddede sig ved sin Færdighed i at svømme. — Hans Søn **Otto III.**, der under hans Moders (Theophania) og Bedstemoders (Adelheid) Opsyn af den lærde Gerbert havde faaet en fortrinlig Opdragelse som Fyrste, gjenoprettede ved en streng Afstraffelse af Crescentius og hans Stalbrødre den gamle Orden i det forvirrede Rom, overdrog den pavelige Værdighed til sin Lærer Gerbert (Silvester II.) og modtog Keiserkronen. Af Kjærlighed til græsk og italiensk Dannelse gik han svanger med den Tanke, at gjøre Rom til Hovedstaden i sit Rige, men hans tidlige Død i hans blomstrende Alder tilintetgjorde alle hans høitstræbende Sjæls Planer.

Otto II. 973—983.

Otto III. 983—1002.

Den herlige Cultur, der under Otto'erne, ved de udenlandske Keiserinders og Otto II.s Søstres Indflydelse, var fremblomstret i Magdeburg, Halle, Bremen, Bardewick og andensteds, gik igjen tilgrunde ved de følgende Aars vilde Krigstummel. En Gerberts mathematiske Videnskaber, en Rhosvithas latinske Poesi, Begyndelsen til Architektur og Musik fandt liden Udvikling; men de ved Otto'erne grundlagte Læreanstalter bevarede Spirerne til Dannelse.

§ 267. Efter mange Kampe med andre Thronarvinger opnaaede endelig **Henrik II.**, Hertug af Bayern (en Sønnesøn af Otto I.s

Henrik II. 1002—1024.

Broder), Herredømmet, hvilket han dog kun formaaede at forsvare under vanskelige Krige med Tydskere og Italienere. Hans Forkjærlighed for Kirke og Geistlighed, der lagde sig for Dagen ved Grundlæggelsen af Kathedralkirken og Bispedømmet Bamberg saavelsom ved andre Stiftelser, forskaffede ham Tilnavnet den Hellige. Ved Indvielsen af denne Kathedralkirke, som Paven selv fuldbyrdede, modtog Keiseren knælende af hans Hænder Herredømmets Insignier, Scepteret og det gyldne Rigsæble; og ihvorvel han paa sine Romertog udøvede Skytsfogderiet over den hellige Stat, saa gav dog hiin Ceremoni de følgende Paver Foranledning til at anse den tydske Keiserkrone som deres Lehn.

2. Det salisk-frankiske Keiserhus (1024—1125.)

§ 268. **Konrad II.** tænkte mere paa at udvide Riget og erhverve krigersk Ære og ridderlig Berømmelse, end paa en rolig og fredelig Regering. Efter at han i Mailand havde modtaget Lombardernes Jernkrone og i Rom under megen Høitidelighed ligeledes Keiserkronen, nødte han den barnløse Kong Rudolf af Burgund til at anerkjende det tydske Riges Haab om det arelatiske Kongerige og satte derfor efter hans Død den **burgundiske Kongekrone** paa sit Hoved*). Dette indviklede ham i mange Feider deels med de burgundiske Adelsmænd og Biskopper, der betragtede sig som uafhængige Landsfyrster, deels med sin Stedsøn Ernst af Schwaben, der gjorde nærmere Fordringer paa Kongeriget gjældende og i Forbindelse med sin Ven Welf plantede Oprørets Fane i Sydtydskland. Begge maatte bukke under efter en tapper Kamp; og den ridderlige Hertug Ernsts Bedrifter gik over i Folkesagnet. — Polen og Bøhmen bleve gjorte lehnspligtige, Slesvig derimod afstaaet til Knud den Store (§ 259). Ved en ny Lehnslov stadfæstede Konrad paa sit andet Romertog Arveligheden af de mindre Lehn i Italien. Han og hans Efterfølgere ligge begravne i Domkirken i Speyer, hvis Bygning Konrad havde paabegyndt (1030).

Konrad II. 1024—1039.

1033.

*) Det arelatiske Kongerige indbefattede de sydvestlige Provindser i Frankrig: Provence Dauphiné, Franche-Comté, Lyons Gebeet; det vestlige Schweiz (Genf, Waadt og andre) og Savoyen. Biskopperne af Lyon, Besançon, Genf, Lausanne, Grenoble, Vienne, Nimes og andre vare allerede vorede fra de burgundiske Kongers Herredømme. — Disse burgundiske Biskopper sluttede først den saa velgjørende, sidenefter ogsaa i Tydskland indførte **Gudsfred** (trèuga dei), ifølge hvilken alle Vaaben skulde hvile fra Onsdag Aften indtil Mandag Morgen.

Henrik III. 1039—1056.

§ 269. Konrads Søn, **Henrik III.** var en Mand af sjelden Kraft, under hvem Tydskland naaede sin største Udstrækning. Hans tappre Sværd holdt de udvortes Fiender i Tømme saavelsom de urolige Store i Riget, og for at knække de sidstnævntes Trodsighed, havde han i Sinde at grunde et uindskrænket keiserligt Arvemonarchi og om just ikke at afskaffe Hertugværdigheden i de tydske Lande, saa dog at gjøre den afhængig af sig. Til den Ende besatte han enten slet ikke de ledigblevne Hertugdømmer, eller han forlehnede dem til fremmede Adelsmænd, der vare ham hengivne, hvorved Arveligheden forhindredes. — Paa samme Maade benyttede han en Spaltning i Kirken til at lade de tre med hverandre stridende Paver afsætte og flere Gange efter hinanden at give den pavelige Stol til tydske Biskopper. Denne Stræben efter at hæve den keiserlige Magt over de trodsige Rigsvasaller og Pontificatets stigende Magt vilde sandsynligvis være lykkedes, naar han ikke var død tidligt i sin blomstrende Manddomskraft og kun efterladende sig en femaarig Søn, der allerede var kronet.

Henrik IV. 1056—1106.

§ 270. Henrik IV. Denne Søn var den høitbegavede, men vildledte Keiser Henrik IV., som hans Moder Agnes i Begyndelsen havde Formynderskabet for tilligemed det dermed forbundne Rigsforstanderskab, indtil det lykkedes Erkebiskop Hanno af Køln i Forbindelse med den sachsiske Grev Otto af Nordheim at bringe Keiseren i sin Magt. Den strenge Opdragelse under denne Prælat, der stræbte efter en Forøgelse af Rigsfyrsternes Magt, mishagede den unge Keiser og skaffede Biskop Adalbert af Bremen, der udrev ham af Hannos Hænder og ved Smigreri og Tilfredsstillelse af hans sandselige Tilbøieligheder vidste at vinde hans Ynde, en saadan Indflydelse hos ham, at han laante et villigt Øre til dennes Planer, der vare rettede paa de Stores Indskrænkning. Selv da Rigsfyrsterne med Trudsel iværksatte Adalberts Bortfjernelse, fulgte han i sin Levevis som i sine Handlinger dennes Lærdomme. I Goslar førte han en overdaadig Hofholdning, der var høist trykkende for Sachsen, som han vilde holde i Lydighed, og i ungdommeligt Overmod gjorde han med sine Stalbrødre hele Egnen usikker; han fratog den tappre Otto af Nordheim Hertugdømmet Bayern, som denne af Keiserinde Agnes var forlehnet med, og belehnede den fra Italien stammende Welf dermed; han holdt den gjenstridige Hertug Magnus af Sachsen i streng Forvaring og anlagde allevegne befæstede Borge. Da greb tilsidst det sachsiske Ridderskab under Ottos Anførsel til Sværdet; Borgene bleve tagne, Harzborgen ødelagt og

Keiseren nødt til Flugt. Dette var Begyndelsen til en Krig, der ved Henriks overlegne Talent og hans Seier ved Unstrut faldt uheldigt ud for Sachserne, indtil der ved deres Anmodning om Pavens Voldgiftskjendelse hidførtes en ny Forandring af Forholdene. 1075.

§ 271. Henrik IV. og Gregor VII. Denne Pave var den villieskraftige, charakteerfaste **Gregor VII.**, der fra en Munk af ringe Fødsel, Hildebrand, var bleven den mægtigste Kirkefyrste og ved sin Aands Overlegenhed allerede havde regeret i flere af de foregaaende Paver. Hans Stræben gik ud paa, ikke alene at gjøre Kirken uafhængig af den verdslige Magt, men at hæve Pavedømmet over Keiserdømmet.

Under hans Indflydelse var derfor Cardinalcollegiet kort iforveien bleven oprettet af Nicolaus II. og Pavevalget bleven dette overdraget, for at unddrage det saavel for Keiserens Stadfæstelse som for de romerske Adelsfamiliers Indflydelse. Efter sin Ophøielse tænkte han nærmest paa at rense Kirken og udgav til den Ende en streng Forordning imod **Simoni** (Forlehning af geistlig Ansættelse for Betaling eller af verdslige Bevæggrunde), afsatte de Biskopper, som havde faaet deres Embeder ved Kjøb, og søgte at tilintetgjøre Aarsagen til dette Onde ved at forbyde **Lægmands-Investituren** (Kirkeembedernes Besættelse af Landsfyrsterne). **Cölibatet** (den ugifte Stand, der hidtil kun havde været almindelig for Biskopperne, imedens de øvrige Geistlige hidtil kun havde agtet lidet paa dette ved flere Kirkeforsamlinger opstillede Bud) gjorde han dernæst til streng Lov for alle Klerikere, for at knytte dem fastere til Kirken. 1059.

Sachsernes Indskydelse under hans Voldgiftsdom gav den dristige Gregor den forønskede Leilighed til at gjøre den Grundsætning gjældende, at Paven som Christi Statholder var sat over alle verdslige Magthavere og at følgelig Keisere, Konger og Fyrster vare hans Lehnsbærere*). Han bød følgelig Henrik IV. at møde for hans Domstol i Rom. Istedetfor alligevel at efterkomme denne Fordring lod Keiseren paa en til Worms sammenkaldt Kirkeforsamling Paven erklære for afsat. Men da den i det 9de Aarhundrede forfattede, geistlige Lovbog, der er bekjendt under Navn af de (pseudo-) isidorske Decretaler (hvilken Gregor bestræbte sig for at forskaffe almindelig Antagelse), opstillede den Paastand, at kun de af den retmæssige Pave sammenkaldte Concilier havde Gyldighed og at deres Udsagn vare den pavelige Autoritet underkastede (hvorved saavel Keiserens som Biskoppernes Magt blev meget formindsket), saa erklærede Gregor den wormsiske Kirkeforsamling for ugyldig, satte Keiseren i Ban og afsatte ham fra hans Værdighed. Tillige forbød han Ægteskabsstilsmissen 863.

mellem Keiseren og haus Gemalinde, der imod Tilsagn om den thüringske Tiende var foranstaltet af Erkebiskoppen af Mainz. Dette skete paa en Tid, da Henriks Adfærd imod Sachserne havde fremkaldt en almindelig Utilfredshed. Han saae sig derfor snart forladt af Folket, og de i Oppenheim forsamlede Fyrster forkyndte ham, at han skulde være afsat, hvis han ikke inden Aarsfrist var løst af Banlysningen. Da ilede Henrik i den haardeste Vintertid over Alperne til Paven, der opholdt sig paa Slottet **Canossa** (i Modenas
1077. Gebeet)**), men fik først Adgang til ham, efterat han barfodet og i en Bodfærdigs Dragt havde ventet tre Dage i Slotsgaarden paa Bønhørelse. Nu blev han vel løst af Bannet, men hans Gjeninds-sættelse gjort afhængig af en Fyrstedags Afgjørelse.

*) Denne Grundsætning stottede sig paa den i Middelalderen herskende Anskuelse, at enhver Magt var en given, at følgelig Fyrstemagten som den høieste stammede fra Gud og at Paven som hans Stedfortræder skulde meddele den.

**) Dette Slot tilhørte den rige Markgrevinde Mathilde af Tuscien, der var den pavelige Stol saa hengiven, at hun ved en Gaveakt overdrog den alle sine Godser. Men da saavel Keiseren i Egenskab af Lehnsherre som det welfiske Huus gjorde deres Fordringer derpaa gjældende, saa gave disse Godser Foranledning til mange Stridigheder, indtil de tilsidst bleve afskilte, idet en Deel tilfaldt Kirkestaten, de større Stæder tilkæmpede sig deres Selvstændighed og det Øvrige kom til Welferne og tilsidst til Hohenstauferne.

§ 272. Pavens Haardhed forskaffede Keiseren mange Tilhængere, saa at han kunde byde sine Fiender Spidsen, idet disse imidlertid havde stillet Hertug Rudolf af Schwaben som Modkeiser. Der udbrød en Borgerkrig, hvori Henrik stred med Held imod Rudolf og Otto af Nordheim, hvisaarsag han, efterat den første havde
1080. mistet Haanden i Slaget ved Merseburg (ved Gotfred af Bouillon) og snart derpaa var død, kunde skride til et Hevntog imod Gregor, der imidlertid, skuffet ved et falskt Seiersbudskab, atter havde udtalt Bansættelsen over ham. Sin Svigersøn Frederik af Hohenstaufen, der var indsat til Hertug af Schwaben, overlod han Kampen mod de endnu tilbageblevne Fiender i Tydskland (Hertug Welf og Berthold af Zähringen) og drog derpaa med Hærmagt
1081. imod Rom. En Kirkeforsamling, som han havde sammenkaldt i Brixen, erklærede Gregor for afsat og valgte Clemens III., af hvem Henrik strax blev kronet. Vel holdt Gregor sig endnu nogle Aar i Engelsborg under den pavelige Lehnstager Robert Guiscards Beskyttelse (§ 261); men Normannernes Ødelæggelser i Kampen mod Tydskerne forbittrede Romerne i den Grad, at Paven holdt det for
1084. raadeligst, at vige Pladsen for sin Modstander. Det følgende Aar døde han i Salerno med de Ord: „jeg elskede Retfærdighed og

hadede det Onde, derfor dør jeg i Landflygtighed!“ — Men endnu vare Henriks Lidelser ikke til Ende I Tydskland fremstode to Modkeisere og Urban II., der skred frem i Gregors Fodspor, opvakte ham en Mængde Fiender i Italien. Tilsidst traadte hans egne Sønner op imod ham som Modstandere; vel blev Konrad fordreven af ham og døde vanæret; men ikke længe efter drog ogsaa den allerede kronede Henrik Sværdet imod sin Fader, tog ham endogsaa tilfange og fortsatte, da denne undkom af Fængselet, Kampen saalænge indtil Henrik IV., bøiet af Ulykke og Kummer, bukkede under for Døden i Lüttich. Selv da kom han endnu ikke til Ro. I fem Aar blev hans Lig i Speyer staaende over Jorden i et uindviet Kapel, førend dets Bisættelse i Keiserbegravelsen blev tilstedet.

§ 273. Saalænge Henrik V. laae i en vanærende Kamp med Henrik V. 1106—1125.
sin Fader, var han forbunden med Pave Paschalis II. Men neppe var han kommen i Enebesiddelse af Keiserværdigheden, førend han geraadede i Strid med ham, ligeledes om Investituren. Da tog han Paven tilligemed Cardinalerne fangen, tiltvang sig sin Kroning 1111.
og et gunstigt Forlig og ilede derpaa til Tydskland, hvor Fyrsterne under Rigets Forvirring paa Henrik IV.s Tid havde tilvendt sig mange Rigslehn, som han nu med Sværdet vilde fratage dem igjen. Dette benyttede det romerske Hof til at tilbagekalde Forliget og lyse Ban over Henrik. Efter lang Kamp kom der dog tilsidst et Forlig i Stand, der paa en billig Maade bilagde den ulykkelige Investiturstrid. I **Wormser-Concordatet** kom Paven (Calixtus II.) og 1122.
Henrik overeens om, „at Biskopperne og Abbederne skulde vælges frit i Keiserens eller hans Befuldmægtigedes Nærværelse og af samme ved Scepteret belehnes med deres timelige Besiddelser og Rettigheder (Regalier), men derimod skulde Keiseren gjøre Afkald paa al Ret til Belehningen med Ring og Stav eller Indsættelsen i det geistlige Embede.“ Den Strenghed, hvormed Henrik havde ydmyget de trodsige Rigsfyrster, afholdt disse, da han døde barnløs, fra at sætte den nærmeste Slægtning af det frankiske Huus, Frederik af Hohenstaufen, paa Thronen. De valgte **Lothar af Sachsen**, Otto Lothar af Sachsen. 1125—1138.
af Nordheims Arving, men hidførte derved en Borgerkrig og en høist skjebnesvanger Spaltning. Thi da nu Frederik og Konrad af Hohenstaufen med Vaabenmagt tragtede efter at bringe Keiserværdigheden til deres Familie, saa søgte Lothar at forstærke sin Magt ved en nøie Forening med Hertug **Henrik den Stolte** af Bayern, af det welfiske Huus, idet han gav ham sin Datter til Ægte og endmere forsøgede denne Families store Besiddelser ved at forlehne den

med Hertugdømmet Sachsen. Derved tog Kampen en Vending og erklærede sig imod Hohenstauferne. Efter deres Stad Ulms Ødelæggelse maatte de underkaste sig, anerkjende Lothar som Keiser og ledsage ham paa hans Tog imod Normannerne i Nedreitalien. Derfor tilstodes dem den fremtidige Besiddelse af deres Rigslehn og af de saliske Arvegodser.

IV. Kirkens Overmagt i Korstogenes Tidsalder.

1. Det første Korstog (1096—1099).

§ 274. Allerede fra det 4de Aarhundrede af var den Skik bleven almindelig, til Sjælens Frelse og til Soning for et synding Levnet at foretage sig Valfarter til Palæstina, for at bede paa det Sted, som man holdt for Christi Grav og som derfor af Helena var bleven forsynet med en prægtig Hvælving og en Kirke. Jo mere de religiøse Ideer sik Herredømme over Menneskenes Gemytter, desto hyppigere bleve Pilegrimsreiserne, fornemmelig da henved Aaret 1000 den Tro fandt Indgang, at den yderste Dag og Christi Gjenkomst vare nær forhaanden. Saa længe som de handlende Arabere (§ 236) vare i Besiddelse af Landet, kunde Pilegrimene uden Hinder komme og gaae imod at betale en Skat; men da Syrien og Palæstina bleve erobrede af de seldschukiske Tyrker (§ 241), maatte saavel de indfødte Christne som Pilegrimene udstaae haarde Trængsler. Klagerne over Mishandling, Mord og Rov bleve bestandig lydeligere, saaledes at allerede Gregor VII. havde i Sinde at betjene sig af Vesterlandets Religionsiver til det hellige Steds Befrielse. Hans Kamp med Keiseren lagde Hindringer i Veien for Udførelsen deraf. En fra Jerusalem tilbagevendende Pilegrim, **Peter Eneboer fra Amiens** fremtraadte da for Urban II., skildrede de Christnes Lidelser i Østerland for ham og sik det Hverv, at drage omkring i Stad og Land, for at forberede Gemytterne paa det store Foretagende, at udrive det hellige Land af de Vantroes Hænder. Vidunderlig var den Bevægelse, som den phantasirige Pilegrims fyrig-veltalende Skildringer fremkaldte i alle Lande, i Særdeleshed i Frankrig, og iblandt alle Stænder. Hans hentærede Anstigt, hans usle, med et Reb ombundne Dragt gav hans Ord Eftertryk. Da derfor Paven paa en **Forsamling**, 1095. der afholdtes paa den vide Slette ved **Clermont** i det sydlige

Frankrig og som mange Biskopper, Herrer og en utallig Mængde Mennesker af alle Stænder bivaanede, kaldte Vesterlandet til Vaaben imod Østerlandet, og hans ildfulde Tale endte med den Formaning, „at enhver skulde fornegte sig selv og tage sit Kors paa sig, for at han maatte vinde Christus," saa gjenlød fra alle Munde det Udraab: „Gud vil det!" og Tusinder knælede ned og forlangte strax at blive optagne i de hellige Stridsmænds Tal. De heftede et rødt Kors paa deres høire Skulder, hvoraf det til det fælles Foretagende sammentraadte, nye Broderskab sik Navn af **Korsfarere.** Fuldkommen Aflad for deres Synder og evig Løn i Himmelen blev lovet dem, som droge afsted.

§ 275. En mægtig Begeistring greb alle Gemytter; ingen Stand, ingen Alder, intet Kjøn vilde blive tilbage; Landmanden ilede bort fra Ploven, Hyrden fra sin Hjord, Ægtefæller skiltes ad, Forældre forlode deres Børn, Oldinge, Drenge og Qvinder fulgte den utvingelige Bevægelse, Munke og Nonner forlode deres Celler; en ny Aand var kommen over Europa, en ny Folkevandring tog sin Begyndelse, kun med forskjellig Stræben og med forandret Retning; hvor den religiøse Begeistring ikke virkede mægtigt nok, der hjalp Lyst til Eventyr og Ridderdaad, eller Haab om Kroner, Herredømme og Rigdomme. Fyrsternes og Adelsmændenes Udrustninger varede de Oprakte for længe, ved Foraarets Begyndelse droge derfor allerede uordnede og slet bevæb- 1096. nede Skarer, under Anførsel af Peter fra Amiens og en fransk Ridder, Walther Pengeløs, igjennem Tydskland og Ungarn imod Konstantinopel. Da man i Bulgarien negtede dem Levnetsmidler, stormede de Belgrad og opfyldte Landet med Rov og Mord. Da kastede Indvaanerne sig over dem og sloge dem ihjel i Tusindevis. De Tilbageblevne tilligemed Anførerne naaede Konstantinopel, bleve satte over til Lilleasien, men fandt der paa nogle faae nær deres Død ved Seldschukerne. Ikke bedre gik det de uordnede Skarer, der efter en blodig Jødeforfølgelse i de rhinske Stæder (Strasburg, Worms, Mainz og andre) vare dragne ud under Anførsel af Præsten Gottschalk og Greven Emiko af Leiningen.

§ 276. Hundredetusinde Mennesker vare allerede omkomne, da den høimodige **Gottfred af Bouillon**, Hertug af Lothringen, tilligemed sine Brødre (Balduin og Eustathius) og et stort Antal velrustede Riddere (hvoriblandt den tappre Grev Robert af Flandern) drog ud ad den samme Vei til Konstantinopel, imedens Grev **Hugo af Vermandois,** Kongen af Frankrigs Broder, og den normanniske

Fyrste **Boemund** fra Nedreitalien (§ 261) med sin ridderlige Broderson Tankred tilsøes begav sig did. Først da de efter lang Modstand havde aflagt Lehnsed til den byzantinske Keiser **Alexius Komneneren***) og lovet at tilbagegive alle de Stæder, der før Tyrkernes Herredømme havde hørt til det østromerske Rige, bleve de satte over til Asien. Paa en Slette ikke langt fra Nicæa fandt der en Mynstring Sted af hele Hæren, der bestod af 600,000 Mand (deriblandt 100,000 Ryttere og 300,000 stridbare Fodfolk) og hvis mest ansete Anførere foruden de allerede nævnte endnu vare følgende: Robert af Normandiet, en Søn af Vilhelm Erobreren (§ 260), Stephan af Blois, der talte ligesaa mange Borge, som der er Dage i Aaret, den rige og mægtige Grev **Raimund af Toulouse** og flere andre. Biskop Ademar af Puy var pavelig Legat. Beleiringen af Staden Nicæa og Seieren over den til Undsætning hidilende Sultan**) var Korsfarernes første betydelige Vaabendaad. Den saavel ved sin Beliggenhed som ved en tapper Besætning forsvarede Stad modstod længe de i Beleiringskrig uøvede Vesterlændere; og da den ikke kunde holde sig længere, plantede den den byzantinske Fane paa sine Taarne og sikkrede sig derved imod Bestormelse og Plyndring. Knurrende overlode Korsfarerne Nicæa til den snilde Alexius.

*) Komeneren Alexius, der i 37 Aar (1081—1118) beklædte den byzantinske Throne, var en statsklog, rask og krigserfaren Broderson af Isaak Komnenus, der efter det macedoniske Keiserhuses Opbør (§ 232) var bleven Stifter af en ny, dog med hyppig Afbrydelse herskende Regentfamilie (Komnenerne). Alexius' Datter var den bygtige Forfatterinde Anna Komnena, der har bestrevet sin Faders Levnet. Ogsaa Historieskriveren Zonaras levede under Komnenerne, der henvendte deres Opmærksomhed paa Dannelse og Literatur, og af hvilke ved Siden af Alexius endnu hans tvende Efterfølgere Johannes (1118—1143) og Manuel (1143—1180) fortjene en rosværdig Omtale.

**) Selbschukernes Magt naaede sin største Udstrækning og sin høieste Glands ved Alp Arslan (c. 1070) og hans Søn Malek Schah (1072—1092), der yndede Videnskaberne. Efter Maleks Død udskykkedes Riget i flere uafhængige Herskaber, af hvilke det af Suleiman (Solyman) grundede og af hans Søn Kilidsch Arslan arvede Sultanat af Iconium i Lilleasien og Riget Syrien og Palæstina ere de vigtigste.

§ 277. Herpaa droge Korsridderne i 2 adskilte Hærafdelinger videre mod Sydost igjennem Sultanen af Iconiums Gebeet. Der stillede de velberedne Seldschuker sig imod den ene Afdeling ved Dorylæum og vilde have tilintetgjort den, hvis ikke Gottfred i rette Tid var kommen de Flygtende til Hjælp med den anden Hær og havde slaaet Tyrkerne tilbage. Erobringen af den rige Leir, fuld af prægtige Stoffer, var Frugten af **Seieren ved Dorylæum**. — Mangel paa Levnetsmidler i det af Tyrkerne trindtom udplyndrede Land og

Tankreds Uenighed med den haardhjertede Balduin formindskede imidlertid snart Pilegrimshærens Rækker. Mange bukkede under for Hungersdøden, Anstrengelsen og det fiendtlige Sværd, andre droge hjem, atter andre skilte sig fra Hæren og stiftede i det fremmede Land uafhængige Herredømmer med hjemlige Indretninger (saaledes Balduin i Edessa). Endelig naaede Hæren den henrivende Egn ved **Antiochia** (ved Orontes) og leirede sig om den faste, med alt rige- 1097.
lig forsynede Stad. Men Mangel, Sygdom og dristige Udfald af de Beleirede bragte snart Korsfarerne i stor Nød. Først da en Tyrkehær, der var ilet hid til Undsætning, var slaaet tilbage og genuesiske Skibe havde afhjulpet Mangelen, lykkedes det efter ni Maaneders Beleiring den snilde Boemund, ved Forræderi at bemægtige sig Staden, der iforveien af de øvrige Hærførere var lovet ham som Be- 1098.
siddelse. Frygtelig var de Christnes Hevn i den erobrede Stad. Antallet paa de Slagne oversteg 10,000. Men allerede tre Dage efter viste den seldschukiske Sultan fra Mosul sig og indesluttede det nu blottede Antiochien med tallose Skarer. Da var Korshæren inden kort Tid i en saadan Mangel paa Fornødenheder, at dens Undergang syntes uundgaaelig og Fortvivlelse bemægtigede sig alle. Af denne farefulde Stilling blev den frelst ved den efter en Geistligs Foregivende i Peterskirken opdagede hellige Landse, hvis Opdagelse satte de udhungrede, halvnøgne Korsfarere i en saadan Begeistring, at de ved et Udfald sloge Beleirernes overlegne Hær paa Flugt og aabnede sig Veien til Jerusalem. Troen paa Landsens Ægthed forsvandt dog snart, da den Geistlige døde af Følgerne af den ham paalagte Gudsdom.

§ 278. Nu tvang Hæren de uenige Fyrster, der over deres egenkjærlige Øiemed tabte det høie Maal af Sigte, til skyndsomt at bryde op. Deres Vei faldt imellem Havkysten og Libanon. Da de ved Pindsetider over Ramla og Emaus naaede de Høie, hvorfra Jeru- 1099.
salem først kom tilsyne, da faldt de i hellig Andagt paa Knæ, udgøde Glædestaarer og prisede Gud med Lovsange. Men Erobringen af den faste Stad, der var vel forsynet med alle Fornødenheder, men imidlertid var kommen i den ægyptiske Sultans Magt, var en vanskelig Opgave for den svækkede, udmattede og for alle Beleiringsredskaber blottede Pilegrimshær. Vandmangel og Solens fortærende Glød virkede forderveligere end Fiendernes Pile. Men den paany vakte Begeistring overvandt alle Hindringer. Efter en 39 Dages Beleiring blev endelig **Jerusalem erobret af Korsfarerne** ved en to Da- 15de Juli 1099.
ges Storm under Feltraabet: „Gud vil det! Gud hjælp os!" Skræk-

kelig var nu de Overvundnes Lod, ved hvis Mord blind Religionsiver troede at efterkomme en hellig Pligt. Over Moskeens Trappe rislede Blodet af 10,000 dræbte Saracener; Jederne bleve indebrændte i deres Synagoge; ingen Alder, intet Kjøn blev skaanet; Gaderne fyldtes med Lig, Blod og Lemmer af Lemlæstede: Rov, Mord og Ødelæggelse herskede allevegne. Først da Hevnlysten var mættet og Rovbegjærligheden tilfredsstillet, vendte christelig Ydmyghed og from Tænkemaade tilbage i Gemytterne; og nu saae man de samme Mennesker, der kort tilforn havde raset som vilde Dyr, med blottet Hoved og bare Fødder under Lovsange drage til den hellige Gravs Kirke, for paa helligt Sted, med inderlig Bøn og under Glædestaarer at takke Gud for det heldigt tilendebragte Værk. — Herpaa skred man til at vælge en Konge af Jerusalem. Valget faldt paa den ved Fasthed, Besindighed og Fromhed udmærkede Gottfred af Bouillon, der dog vægrede sig ved at bære en Kongekrone der, hvor Verdens Frelser havde blødt under en Tornekrone. Han forsmaaede den udvortes Udmærkelse og kaldte sig den hellige Gravs Beskytter; og med hvor megen Ret han førte denne Titel, beviste snart efter den hæderlige **Seier ved Askalon**, hvor han med ringe Stridskræfter slog den ægyptiske Sultans overlegne Hærmagt tilbage og sikkrede det unge Kongerige Jerusalem sin Existens. Men allerede i det næste Aar maatte Gottfred af Bouillon bukke under for det uvante Klima og den heftige Anstrengelse. Hans Broder Balduin arvede Herredømmet og antog først Kongetitelen.

(August 1099).

1100.

§ 279. Kongeriget Jerusalem. Under Balduin I. († 1118) og Balduin II. († 1131) havde Kongeriget Jerusalem sin største Udstrækning. Efter Erhvervelsen af Søstæderne Cæsarea, Akkon (Akre, Ptolemais), Tripolis, Berytus, Sidon og Tyrus (der i Særdeleshed skete ved de italienske Handelsstæder Venedigs, Genuas og Pisas Bistand) naaede det fra Tarsus (i Cilicien) og Edessa indtil det sydlige Gaza. Dog stode Grevskaberne Tripolis og Edessa og Fyrstendømmet Antiochien kun i en løselig Lehnsforbindelse dermed. Statsformen blev indrettet strengt efter Vesterlandets Feudalsystem. Den arvelige Kongethrone omgaves af en Lehnsadel, der var deelt i 3 Rangklasser og begavet med Territorialhøihed, af en Præstestand med en Patriarch, Erkebiskopper og Biskopper i Spidsen og udrustet med næsten uafhængig Magt og af en Borgerstand i Stæderne med fri Communalforvaltning. Retspleien fuldbyrdedes efter egne Bestemmelser og Sædvaneret (Assisses et bons Usages). — Efter Balduin II. fulgte hans Svigerson Fulko af Anjou (—1143), derpaa Balduin III. (—1162) og hans Broder Amalrich (—1173); Balduin IV. (—1185) og Balduin V. (1186) vare begge mindreaarige; under deres

Efterfølger Guido af Lusignan blev Jerusalem ved Saladin atter frataget de Christne. —

§ 280. Ridderordener. Det nye Kongeriges Hovedstøtter vare Ridderordenerne, i hvilke Ridderskabets og Munkevæsenets Aand vare forenede, idet de foruden de 3 Munkeløfter: Kydskhed, Armod og Lydighed, endnu aflagde et fjerde: Kamp imod de Vantroe og Pilegrimenes Beskyttelse. De opnaaede store Forrettigheder og Rigdomme og toge mange Krigsfolk i Sold. Alle havde en særegen, med et Kors betegnet Ordensdragt. 1) **Johanniter-Ordenen** (Hospitaliter-) (kaldet saaledes, fordi Døberen Johannes var Patrón for deres Kloster og Hospital, der var stiftet af Kjøbmænd fra Amalfi) fik sin sidste Forfatning og sine Ordensregler i første Halvdeel af det 12te Aarhundrede. Efter samme deeltes Ordensmedlemmerne i 3 Klasser: tjenende Brødre, hvem de syge Pilegrimes Pleie paalaae, Præster, som skulde besørge Religionsvæsenet, og Riddere, der maatte kæmpe mod de Vantroende og følge Pilegrimene paa Vei. Efter Tabet af det hellige Land fik de Øen Rhodus (Rhodiser-Riddere), og da de efter den heltemodigste Kamp maatte afstaae denne til de osmaniske Tyrker (1522), blev Øen Malta (Malteser-Riddere) dem anvist af Keiser Karl V. Efter denne Øes Overgivelse til Napoleon (1798) og Erobringen af samme ved Englænderne (1800) mistede Ordenen al Betydning og i de fleste Lande sine Godser (der allerede vare meget formindskede ved Reformationen). 2) Den af franske Adelsmænd stiftede **Tempelherre-Orden** (Templer-Orden, fordi deres Bolig laae nær ved den Plads, hvor det salomoniske Tempel tilforn havde staaet) opnaaede ved Gaver og Testamenteringer store Rigdomme. Efter Tabet af deres Besiddelser i Palæstina begave de fleste Medlemmer sig til Frankrig, hvor de hengave sig til et yppigt Levnet og derved fremskyndte deres Opløsning ved Philip IV. (den Smukke) i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede (§ 323). — Da Johanniter-Ordenen fornemmelig sørgede for italienske, Tempelherre-Ordenen for franske Pilegrime, saa blev af Kjøbmænd fra Bremen under Frederik af Schwabens Beskyttelse (§ 288), endnu paa det tredie Korstog, efter de to andres Forbillede stiftet 3) **Tydskherrernes Orden**, der skulde pleie tydske Pilegrime. Af disse tydske Ordensriddere fulgte i det 13de Aarhundrede, da Hermann af Salza var Stormester, en liden Skare Hertugen af Masoviens Indbydelse til at beskytte de i Weichselegnene plantede Spirer til Christendommen imod de hedenske Preussер, der allerede i mere end to Aarhundreder, siden de dræbte den første Missionær Adalbert af Prag (997), haardnakket havde modstaaet alle Forsøg paa at berøve dem deres Afguder og deres mægtige Præsteстand. Her lykkedes det Ordenen, efter mange blodige Kampe i Løbet af 54 Aar at vinde Landet fra Weichselen indtil Niemen for Christendommen og at indføre tydske Sæder, Cultur og Sprog sammesteds. Under Bistand af driftige Handelsmænd fra Bremen og Lübeck stiftede de Stæderne Kulm, Thorn, Elbing, Königsberg og andre. Bispedømmer og Kirker fremstode; men Landets Indvaaneres gamle Frihed gik til Grunde. Ordensridderne (der fra 1309 havde deres Sæde i Marienburg) førte Herredømmet; hvo som lovede dem Troskab, Lydighed og Hærfølge, beholdt en skattefri Eiendom, hvorimod alle med Vaabenmagt undertvungne Godsbesiddere saavelsom den talrige Bon-

1227.

bestand indtraadte i et haardt Vornedskabs og Livegenskabs Forhold. Samtidig bleve Lieflænderne og deres hedenske Naboer vundne for Christendommen af Sværdbrødrenes Orden, der fra 1236 af var forbunden med Tydskherrerne. — Paa det første Korstogs Tid stiftede den mohammedanske Prophet Hasan Assassinernes værnerske Sekt (Haschischim), der havde deres Hjem i det gamle Parthien og paa Syriens Bjerghøie og vare mærkværdige ved en fuldkommen Tilsidesættelse af al egen Villie. Deres Overhoveds Befalinger, „den Gamle fra Bjerget", efterkom de med den blindeste Lydighed, fuldbyrdede med Driftighed og List ethvert dem overdraget Mord og dreve Spot med Marteren, naar de bleve grebne. De vare de Christnes og Saracenernes Skræk.

2. Hohenstauferne (1138—1254).

A) Konrad III. (1138—1152).

§ 281. Welfer og Waiblinger (Ghibelliner). Hvor glimrende et Udfald end det sidste af Lothars to Romertog havde, der var foretaget imod Normannerne i Nedreitalien, saa bidroge de dog væsentlig til den pavelige Magts Forhøielse og til Nedsættelse af den keiserlige Anseelse, først fordi han for sig og sit Huus tog de mathildiske Godser (§ 271) til Lehn af Paven og derved gav denne og hans Efterfølgere tilsyneladende Ret til at behandle Keiseren som Kirkens Lehnsmand, og dernæst fordi han ogsaa erklærede de store Lehn for arvelige, en Foranstaltning, der snart fra Italien blev overført paa Tydskland og her lagde Grunden til Fyrstemagtens Uddannelse. Da Lothar paa Tilbagetoget døde i Tyrol, troede hans Svigersøn, Henrik den Stolte, der var i Besiddelse af Rigsklenodierne, at have det nærmeste Krav paa Keiserthronen. Men deels det welfiske Huses store Magt, hvis Besiddelser nu naaede fra Middelhavet og til Østersøen, deels Hertugens Stolthed bevægede flere Fyrster med Erkebiskoppen af Trier i Spidsen til paa en Rigsdag i Koblenz at kaare **Konrad af Hohenstaufen.** Men Henrik tøvede med sin Anerkjendelse heraf og vægrede sig ved at aflægge den forlangte Hylding. Da udtalte Konrad Rigsachten over ham, fratog ham begge hans Hertugdømmer Bayern og Sachsen og belehnede andre Fyrster dermed. Dette havde en Fornyelse af Kampen imellem Hohenstauferne og Welferne og en ødelæggende Borgerkrig til Følge. Ved Beleiringen af Weinsberg, der hørte til de welfiske Stamgodser, hørtes for første Gang Feltraabet: „Her Welf! Her Waibling!" der gav Anledning til at Partinavnene **Welfer** (paa Italiensk: **Guelfer**) og **Waiblinger** (**Ghibelliner**) opkom*). Borgen maatte overgives til Keiseren, men Besætningen blev reddet ved Qvindernes List og Troskab (Qvindetroskab). Efter Henrik den Stoltes Død blev Striden bilagt derved, at Keiseren gav sin Modstanders Søn, Henrik Løve, Sachsen tilbage; men først da Konrads Efterfølger endnu dermed forbandt Bayern, kom der for nogen Tid en fuldkommen Udsoning i Stand. 1142.

*) Benævnelsen Guelfer og Ghibelliner betegnede i Begyndelsen blot de to stridende Familiers Tilhængere. Men under de hohenstaufiske Keiseres Kamp med Kirkens Overhoved fik disse Partinavne i Italien en mere udvidet Betydning, idet man ved Ghibelliner forstod Tilhængerne af den keiserlige Magt, ved Guelfer Vennerne af den pavelige Overhøihed. Medens saaledes hine anerkjendte Keiseren (det verdslige Overhoved) som de italienske Staters og Almeenvæsenets Skytsherre og kun indrømmede Paven den øverste Ledelse af de religiøse og kirkelige Anliggender, stræbte Guelferne efter en Forening af Kirke og Stat under Pavens Overhøihed og vilde kun tilstaae ham den høieste Autoritet over deres Almeenvæsen og Skytsherligheden over Italien. Disse over hele Italien udbredte Partier førte de lidenskabeligste Kampe imod hinanden og udgøde Strømme af Blod.

§ 282. Det andet Korstog (1147—1149). Kongeriget Jerusalem maatte bestaae haarde Kampe imod Saracenerne i Ægypten og paa Østgrændsen (Mosul) og formaaede ikkun at holde sig ved bestandige Understøttelser fra Vesterlandet. Men da nogle Tog forulykkedes, idet Deeltagerne enten vansmægtede eller bleve tilintetgjorte ved Fiendernes Sværd i det Indre af Asien, og Antallet paa de valfartende Riddere i Almindelighed var i Aftagende, saa blev det christelige Riges Tilstand i Palæstina Dag for Dag betænkeligere. Forgjeves opfordrede Paven til at yde Hjælp paany; — først da Atabeken Nureddin, Mosuls tappre og kloge Beherster, efterat have underkastet sig de mindre seldschukiske Riger ved Euphrat og Tigris, erobrede Edessa og truede Kongeriget Jerusalems Grændser, lykkedes det den hellige Bernhard, Abbed af Clairvaux i Burgundien, igjen at vække den slumrende Religionsiver. Denne Mands Anseelse, hvis Afholdenhed og Dødelse af alle sandselige Begjæringer ved Spægelse og Selvpinelse kjendelig viste sig paa hans udmagrede Legeme, havde en saadan Vægt, at Ludvig VII. af Frankrig tog hans Opfordring til Følge og selv Konrad III. ikke vovede at modstaae ham, da han tiltalte ham i Domkirken i Speyer i en ildfuld Tale. Konrad tog Korset, drog med en stadselig Hær igjennem Ungarn til Konstantinopel (hvis Keiser Emanuel var besvogret med ham) og naaede efter mangehaande Stridigheder med de troløse, af Mistro og Hoffærdighed opfyldte Byzantinere den asiatiske Kyst. Men da han drog ad Landveien over Iconium, blev Hæren, der led Mangel paa alt, ved 1144.

de græske Føreres Bedrageri ledet ind i vandløse Ørkener, hvor pludselig utallige tyrkiske Ryttere skarevis trængte ind paa Korsdragerne og tilføiede dem et saadant Nederlag, at neppe den tiende Deel med Konrad reddede sig til Konstantinopel. Advaret ved dette Udfald tog Ludvig VII. Veien langs med Havkysten over Smyrna og Ephesus, men uden at have bedre Lykke. Da Tyrkerne i Pamphylien kastede sig over dem, forlod Kongen med sine Ædle Hæren og begav sig tilsøes over Antiochien til Jerusalem, medens de Tilbageblevne deels bleve nedhuggede af Fienden, deels bukkede under for Hunger og Udmattelse. I Jerusalem, hvor Konrad ogsaa tilsidst ankom med Levningerne af sin Hær, blev der vedtaget en Erobringsplan imod Damaskus. Men ogsaa denne strandede paa de østerlandske Christnes Forræderi, saa at hele Foretagendet blev frugtesløst og Frankernes Stilling i det hellige Land bestandig forværredes. Hvorledes skulde dette Rige, der var svækket ved Ordensriddernes Uenighed, regeret af umyndige Konger, og hvor Troesiveren kun altfor ofte maatte vige for Egennytten, Gjerrigheden og Misundelsen, have kunnet modstaae de stridbare Mohammedaner, der vare stærke ved Eendrægtighed og begeistrede til Kampen af Fanatisme og Christenhad? især da den høimodige, tappre og dannede **Kurde Saladin** efter Nureddins Død bemægtigede sig Sultanatet af Ægypten og i kort Tid forenede alle Lande fra Kahira til Aleppo under sit Scepter. Snart kom Kongeriget Jerusalem i Fare. Saladin tilstod en Vaabenstilstand; men da denne blev krænket af en christelig Ridder, der med fræk Vold forstyrrede Sultanens Moders Gjennemreise, røvede hendes Skatte og slog hendes Ledsagere ihjel — da rykkede Sultanen i Marken med Hær-
1187. magt. Slaget ved Tiberias var uheldigt for de Christne. Kong Guido og mange af hans Ædle kom i Fangenskab; Joppe, Sidon, Akkon og andre Stæder faldt i Seierherrens Hænder; endelig faldt ogsaa Jerusalem. Korsene bleve nedrevne, de christelige Symboler og Huusgeraad forstyrrede, men Beboerne behandlede med Mildhed. Imod en ubetydelig Løsesum, der endog siden blev eftergivet de Fattigere, blev der tilstaaet dem uhindret Bortgang. Saladin, sine christelige Modstandere langt overlegen i Dyder, besmittede ikke sin Seier ved nogen Grusomhed.

B) Frederik I., Barbarossa (1152—1190).

§ 283. Faae Aar efterat han var vendt tilbage, døde Konrad
III. Med Tilstidesættelse af sin mindreaarige Søn havde han selv af

ædel Omhu for Rigets Velfærd henledet Fyrsternes Opmærksomhed paa sin tappre, høimodige og kraftfulde Broderson Frederik, der gjaldt for Ridderskabets Blomst og hvis Herskergaver han havde lært at kjende paa Korstoget. Frederik Barbarossa søgte at gjengive Keisermagten den Anseelse, som den havde besiddet under Otto'erne. Men for ikke i denne sin Bestræbelse at blive hindret af en mægtig Modstander, gav han Henrik Løve Bayern tilbage (§ 281). Dernæst tæmmede han de tydske Rigsfyrsters Trods og satte en Grændse for deres Feide- og Røver-Væsen, tvang Beherskerne af Polen og Bøhmen til at aflægge Lehnsed og til at anerkjende de keiserlige Høihedsrettigheder, gjenoprettede sin Anseelse i Burgundien, efterat han paa en Rigsdag i Besançon havde nødt de Store til at hylde sig og formælet sig med Arvingen til det burgundiske Frigrevskab, og befæstede sin Regering ved at tildele sine Sønner og Slægtninge ledigblevne Fyrstendømmer*).

*) Saaledes overdrog han Pfalzgrevskabet ved Rhinen, der tidligere havde været en Bestanddeel af Hertugdømmet Franken, som Lehn til sin Halvbroder Konrad, Stifteren af Heidelberg (1155).

§ 284. Den haardeste Kamp fandt Frederiks Bestræbelse i Italien, hvorhen han foretog sex følgerige Hærtog. De lombardiske Stæder, især det stolte **Mailand**, havde efterhaanden frigjort sig fra Bisoppernes og Grevernes Herredømme og vare komne til stor Velstand og til høi Magt og Dannelse. I Følelsen af deres Kraft og i Besiddelse af en stridbar, af Fædrelandskjærlighed opfyldt Borgermagt vare de fast bestemte paa at forsvare deres tilkæmpede Uafhængighed imod ethvert Angreb og at omskabe deres Stadgebeter til smaae Republiker. De bekæmpede derfor den keiserlige Magtfuldkommenhed, der stod deres Stræben imod. Denne Gjenstridighedens Aand lagde sig allerede for Dagen paa Frederiks første Tog, da han paa den roncaliske Slette (ved Piacenza) opfordrede Fyrsterne og Øvreitaliens Stæder til at hylde sig. Vel kunde han denne Gang ikke tvinge det overmægtige Mailand, dog søgte han at indjage det Skræk ved at ødelægge nogle mindre, af samme Aand besjælede Stæder, førend han i Pavia lod sig smykke med den lombardiske Krone og i Rom med Keiserkronen. Denne sidste fik han først efter **Arnold af Brescias** Udlevering, hvis Prædikener fornemmelig bidroge til at vække dette republikanske Sindelag. Denne mærkelige Mand, der var opdraget til at være Geistlig, vilde føre Kirken tilbage til den apostoliske Simpelhed; han ivrede derfor imod de timelige Besiddelser og Hoffærdigheden hos

Klerus, frakjendte Bisperne Ret til at tage timelige Godser og Herredømmer til Lehn og erklærede det kirkelige Overhoveds verdslige Magt for en Overtrædelse af den hellige Skrift. Opflammede ved disse Prædikener opsagde Romerne Paven Huldskab og Troskab og gjenoprettede en republikansk Forfatning efter de Gamles Forbillede. Men da den dristige Reformerer af Frederik (hvis Overherlighed i Italien ligeledes var udsat for Fare ved hans Prædikener) var bleven overgivet til Paven og af denne bleven brændt udenfor Stadens Hovedport, mistede Romerne efterhaanden Modet. Efter nogle frugtesløse Forsøg paa at fordrive Tydskerne af Staden ved et bevæbnet Angreb, fandt de sig i at afskaffe de nye Indretninger og føiede sig atter i Pavens Magt.

§ 285. Efter Frederiks Bortgang (der ved Veronesernes lumske Efterstræbelser var farefuld) vedbleve Mailænderne med deres Trods og ødelagde flere Stæder, der vare Keiseren hengivne (for Exempel
1158. Lodi). Da foretog Frederik et andet Tog, lod paa den roncaliske Slette Retslærde fastsætte hans Høihedsrettigheder*) over Fyrster, Grever og Stæder, og da Mailand ikke rettede sig efter disse Bestemmelser, men fordrev de keiserlige Affendinge, erklærede han den gjenstridige Stad i Achten. En blodig Krig, der blev ført med den største Forbittrelse paa begge Sider, endte tilsidst til Fordeel for Keiseren. Mailand maatte overgive sig efter halvtredie Aars Beleiring. Efterat Fanevognen (Carroccio), der førte Stadens Hovedbanner, var søndret og Formændene tilligemed det samtlige Borgerskab ydmyg havde bønfaldt Seierherren om Naade, bleve ifølge de opbragte Nabostæders Bestemmelse Murene og Husene jævnede med Jorden og Indvaanerne tvungne til at nedsætte sig i fire fra hverandre fjernede Flekker paa deres Gebeet. Forskrækkede ved dette Udfald underkastede de øvrige lombardiske Stæder sig, anerkjendte de roncaliske Beslutninger og modtoge keiserlige Overembedsmænd (Podesta) hos sig.

*) Disse Høihedsrettigheder bleve bestemte efter corpus juris (§ 226), som ved
1137. Amalfis Odelæggelse blev gjort til Bytte af Pisanerne og siden indført i Italien, og de faldt derfor meget gunstigt ud for den tydsk-romerske Keiser, fordi man ansaae Frederik Barbarossa som ligeberettiget Efterfølger af Constantin og Justinian. Han belehner med Fyrstendømmer og Grevskaber, tor fordre Hærfølge og Levering af Næringsmidler for Tropper og Heste og indsætte keiserlige Forstandere (Podesta) over Stæderne. Mynt, Told, Vei- og Bropenge, Fiskerier, Saltkilder, Bjergværker og mere saadant blev erklæret for Regalier.

§ 286. Men da Keiseren nu tiltog sig det Skytsherredømme over Rom, som Karolingerne og Otto'erne havde udøvet, kom han i en heftig Strid med det kirkelige Overhoved. Han anordnede nemlig

egenmægtig en Kirkeforsamling, der opstillede en Modpave imod Pave Alexander III. hvem Fleertallet af Cardinalerne havde valgt, men Keiseren hadede. Alexander, der var en villieskraftig, talentfuld Mand, erklærede denne Fremgangsmaade for ulovlig, satte Frederik i Ban og sluttede sig til Lombarderne, der vare komne i Oprør ved de keiserlige Embedsmænds Undertrykkelse. Under hans Ledelse dannede i kort Tid det **lombardiske Stadforbund** sig, til hvilket lidt efter lidt næsten alle Stad-Forbindelser sluttede sig, med Undtagelse af det igjen opstandne Mailand (Venedig, Verona, Vicenza, Padua, Treviso, Ferrara, Brescia, Bergamo, Cremona, Piacenza, Parma, Modena, Bologna og andre). Vel drog Keiseren ind i Rom og tvang Alexander til Flugt; men en iblandt hans Tropper udbrudt Pest svækkede saaledes hans Hær, at han saae sig nødsaget til et skyndsomt Tilbagetog, paa hvilket han selv nær var falden i sine Fienders Hænder. Til Trods for Keiseren anlagde nu Forbundet den faste Stad **Alessandria**, der fører Navn efter Frederiks Modstander. — Længe afholdt de tydske Anliggender Keiseren fra at foretage et nyt Tog for at gjenoprette hans anfægtede Anseelse. Endelig rykkede han med en stor Hærmagt over Alperne, men blev ved Beleiringen af Alessandria opholdt saalænge, at han stod i Fare for at tabe alle Frugter af Felttoget og derfor tvertimod sine Venners Raad besluttede at levere et Slag. Men Henrik Løve, der tænkte mere paa at forøge sin egen Magt end paa at befordre Keiserens Hensigter og tilmed var vred paa Frederik, fordi han ved en Kjøbekontract med Welf VI. havde forskaffet sig dette Huses store Godser i Toscana og Schwaben, negtede sin Bistand, hvilken Keiseren ved Comersøen knælende bad ham om, og hidførte derved Tydskernes Nederlag i **Slaget ved Legnano**, hvor den til Carro- 1176.
cioens Beskyttelse forbundne „Dødsens Skare" gjorde Vidunder af Tapperhed. Keiseren selv savnedes i nogle Dage. Men saa stor var Agtelsen for Frederiks Heltestorhed, at Paven og det lombardiske Forbund gjerne tog imod den tilbudte Fredshaand. Paa en Sammenkomst i Venedig blev der sluttet en seraarig Vaabenfred imellem Keiseren, Paven og Affendinge fra Stæderne paa de samme Betingelser, som siden dannede Grundlaget for Constanzer-Freden. Alexander blev 1183.
anerkjendt som Kirkens retmæssige Overhoved. Skytsherredømmet over Rom overdraget til den pavelige Stol og Frederik løst af Bannet. Regalierne skulde deels tilhøre Keiseren, deels Stæderne, alle Borgere og Embedsmænd aflægge Hyldingsed til Keiseren, og dennes Tropper forpleies, naar de droge igjennem. Saaledes blev Freden i Italien gjenoprettet; men den af Keiseren foranstaltede Formæling af hans

ældste Søn Henrik med Roger II.s Datter Constantia, Arving til det normanniske Rige i Nedreitalien og Sicilien (hvorved disse Stæder, der hidtil vare nøie forbundne med den pavelige Stol, kom i Hohenstaufernes Hænder, § 261), lagde Spiren til nye, voldsomme Kampe imellem Keiseren og Paven.

§ 287. Da Efterretningen om Frederiks Udsoning med Paven kom til Tydskland, blev Henrik Løve meget forskrækket. Han havde udstrakt sit Herredømme over de slaviske Folkestammer i Pommern og Meklenborg, ved Østersøen feidet imod Frieserne og Ditmarskernes Bonderepublik (i Holsteen) og grundet sig et stort Rige, der ved Indkaldelsen af fremmede (nederlandske) Kolonister, ved Handel og Industri (Ertsgruber i Harzen), ved Anlæggelse af Stæder (Handelsstaden Lübeck og andre; ogsaa München hidrører fra ham) og ved Bispedømmers Oprettelse (Ratzeburg) i kort Tid naaede en stor Blomstring. Men hans Herskesyge og Voldsgjerninger imod Fyrster og Prælater vare ikke mindre bekjendte end hans krigerske Bedrifter, saaledes at den Løve af Jern, som han havde opplantet foran Borgen i sin Residensstad Brunsvig, ligesaavel kunde tydes som et Sindbillede paa hans Rovbegjærlighed og Tyrannі, som paa hans Kraft. De Klager, som derfor efter Keiserens Tilbagekomst allevegne lode sig høre imod Henrik, gave nu hiin den forønskede Leilighed til at indkalde ham for en Rigsret og, da han i Bevidstheden om sin Skyld og i stolt Tillid til
1179. sin Magt ikke adlød denne (tre Gange gjentagne) Indkaldelse, at erklære ham i Rigets Acht og berøve ham hans to Hertugdømmer Bayern og Sachsen. Hiint fik (dog i formindsket Omfang) den tappre og Hohenstaufterne trofast hengivne **Otto af Wittelsbach**, dette kom for en Deel til Bernhard af Anhalt (Ascanien), Albrecht Bjørns Søn, for en Deel til nærboende Fyrster og Biskopper. Men kun efter en ødelæggende Krig kunde Løven tæmmes. I over to Aar modstod han alle Fiender. Først da Frederik selv med Hærmagt truede hans Stater, da hans Vasaller faldt fra og han blev haardt beleiret i Stade — da ydmygede han sig for sin store Modstander, gjorde et Knæfald i Erfurt og begav sig som Landsforvist paa tre Aar til England. Dog fik han for sig og sin Familie Bekræftelse paa sine Arvelande Brunsvig og Lüneburg.

De nuregerende Fyrstehuse i England, Brunsvig og Hannover nedstamme i lige Linie fra Henrik Løve. Hans Sønnesøn Otto (puer) overgav Brunsvig og Lüneburg til Frederik II. og fik det tilbage af ham som arveligt Rigslehn med Hertugdømmes Rang. — De welfiske Besiddelsers Adsplittelse gjorde Udslaget til Hohenstaufernes Overvægt og lagde Grunden til flere

Stater: 1. Wittelsbacherne, der tidligere vare bekjendte som Pfalzgrever af Scheyern, fik foruden Hertugdømmet Bayern ogsaa snart efter Rhinpfalz, en Bestanddeel af det forhenværende Hertugdømme Franken, hvoraf endnu fremdeles Bispedømmerne Würzburg og Bamberg og Borggrevskabet Nürnberg (senere Anspach og Bayreuth) fremstode, hvilket sidste paa Interregnets Tid tilfaldt Frederik af Zollern, Stamfaderen for det preussiske Kongehuus. 2. Babenbergerne, hidtil Markgrever af Østerrig, fik under Welfefeiden af Hohenstaufterne Hertugtitel og en Udvidelse af deres Gebeet, der fra den Tid af var uafhængigt af Bayern, idet Steyermark føiedes dertil. Under Leopold (der gjorde det tredie Korstog) og hans Søn af samme Navn fik Hertugdømmet Østerrig sin høieste Glands. Men snart uddøde Babenbergernes Stamme, hvorpaa Kong Ottokar af Bøhmen tilvendte sig Landet og desuden forbandt Kärnthen dermed (§ 314). 3. Huset Anhalt (Ascanien) steg til en høi Magt i Sachsen. Albrecht Bjørn gjorde først Markgrevskabet Brandenburg med Hovedstaden Saltwedel uafhængigt af de sachsiske Hertuger, udvidede sit Gebeet ved heldige Krige imod Venderne, indkaldte flandriske Kolonister i Landet, ophøiede Brandenburg ved Havel til Hovedstad og lagde Grunden til Berlin. Hans ældste Søn Otto arvede Mark, den anden, Bernhard, Hertugdømmet Sachsen, der var indskrænket til Egnen om Wittenberg og Sletten ved Lauenburg. Under Bernhards Efterkommere bleve Anhalt, Lauenburg og Sachsen tre adskilte Stater. 4. Landgreverne af Thüringen vandt de rige Harzlande med de indbringende Bjergværker. Hoffet i Eisenach (Wartburg) blev et af de mest glimrende. De mest udmærkede Digtere og Sangere opmuntrede Hermanns Omgivelse. Efter Henrik Raspes Død (§ 299) arvede Markgreverne af Meißen den største
og rigeste Deel af Landgrevskabet. En af dem, Markgrev Frederik den 1422.
Stridbare, fik sildigere af Keiser Sigismund de sachsen-wittenbergske Lande tilligemed Kurværdigheden og blev derved en af de mægtigste Rigsfyrster.

§ 288. Det tredie Korstog (1189—1192). — Efterretningen om Jerusalems Erobring (§ 282) fremkaldte en forfærdelig Skræk i hele Vesterlandet og vakte den indslumrede Troesiver. Fra Sydspidsen af Italien indtil Skandinaviens vilde Bjerghøie strømmede der bevæbnede Skarer til det hellige Land. Hvo som blev hjemme, betalte en Afgift (Saladins-Tienden). Da besluttede Frederik Barbarossa at ende sin Helteløbebane som han havde begyndt den — med et Korstog. Hans Exempel fandt Efterlignere i Philip August II. af Frankrig og i Richard Løvehjerte af England. Med en veludrustet Hær drog Keiseren over Ungarn og Thracien til Konstantinopel, tugtede de troløse Grækere, forskrækkede den blødagtige
Keiser Isaac Angelus (der havde faaet Thronen i Byzanz, da Komnenernes høitberømte Slægt var uddød) ved sit Sværds Styrke saavelsom ved sin Persons Værdighed og Majestæt, og slog Sultanen af Iconium i en heftig Kamp i Nærheden af hans Hovedstad. Men (1185.)

da den graanede Helt med ungdommelig Dristighed vilde sætte over
1189. den rivende Bjergstrøm Saleph (Kalykadnus) i Cilicien, reve Bølgerne ham bort med sig. Afsjælet blev han bragt i Land i Nærheden af Seleucia. Hans anden Søn, Frederik af Schwaben, førte de Korsriddere, som ikke foretrak Tilbagereisen til Hjemmet, til Palæstina til Kong Guido, der netop beleirede den af Saladin erobrede Stad Akkon (Acre), men her fandt ligeledes han Døden. Snart derefter indtraf ogsaa Kongerne af England og Frankrig med deres Ridderskabs Blomst for Akkon. Ved deres fælles Anstrengelser lykkedes det at erobre den haardt betrængte Stad, hvorved Richard Løvehjerte udmærkede sig ligesaavel ved Haardhed, Stolthed og Grusomhed, som ved Heltemod og Tapperhed. Den tydske Fane, som Hertug Leopold af Østerig først havde plantet paa Taarnene, blev nedreven paa Richards Befaling og traadt under Fødder, og da den for de fangne Saracener betingede Løsesum ikke blev betalt i rette Tid, lod han halvtredie Tusinde af disse Ulykkelige hugge ned. Richards Navn var Østerlandets Skræk. Men trods hans Arms Tapperhed og Styrke blev Jerusalem ikke erobret tilbage. Tvistigheder imellem ham og Philip August (der efter Erobringen af Akkon vendte tilbage og gjorde et Indfald i Richards franske Besiddelser), Uenighed imellem Korsridderne og Mangel paa religiøs Begeistring svækkede Frankernes Magt. Efterat have sluttet en Overeenskomst, hvorved Kyststrækningen fra Tyrus til Joppe og Tilladelse til uhindret at kunne besøge de hellige Steder blev tilsikret de Christne, drog ogsaa Richard hjem igjen. Det af ham erobrede Cypern overdrog han til Guido af Lusignan, hvis Efterkommere i tre Aarhundreder bleve i Besiddelse af dette Kongerige.

Paa Hjemveien blev Richard efter mangehaande Skjebnens Omverlinger forslagen til den italienske Kyst, hvorfra han havde i Sinde at gjøre Tilbagereisen igjennem Tydskland. Men ikke langt fra Wien blev han taget tilfange af den haardt trængte Leopold af Østerrig og udleveret til den gjerrige Keiser Henrik VI., der efter et strengt Fængsel paa Borgen Trifels frigav ham imod en bethdelig Løsesum.

C) Pavedømmet paa dets Høide og i Kamp med Keiserdømmet.

Henrik VI. 1190-1197.

§ 289. **Henrik VI. og Philip af Schwaben.** Frederik I.s Søn **Henrik VI.** besad vel sin Faders Kraft, men ikke hans Adel i Tænkemaade. Vindesyge, Haardhed og Grusomhed skæmmede hans Charakteer. Efter den sidste normanniske Konges Død (§ 261) drog han til Italien, for at tage sin Gemalinde Constantias Arv,

Neapel og Sicilien i Besiddelse. Men en (uægte) Broderson af Constantia, den tappre Tankred, antog Kongetitelen og fandt en saa kraftig Understøttelse hos de normanniske Store, der frygtede Henriks Herskesyge og Pengebegjærlighed, at Keiserens første Felttog mislykkedes, hans Gemalinde kom i Modstanderens Magt og Beleiringen af Neapel blev til intet. Først da Henrik for de engelske Løsepenge (§ 288) havde gjort nye Udrustninger, og Tankred imidlertid var død, lykkedes det ham ved nordtydske og thüringske Korsfarere, hvem han havde forlokket ved at love dem fri Overfart til Nedreitalien og der havde tvunget til Kamp imod Normannerne, at blive Herre over sine Fiender og at faae Neapel og Palermo i sin Magt. Frygtelig var nu den forbittrede Herskers Hevn. Fængslerne fyldtes med Grever, Adle og Biskopper, af hvilke nogle bleve blindede og spiddede, andre bleve hængte, brændte og nedgravede i Jorden. Tungt belæssede Pakheste bragte Rovet til de hohenstaufiske Borge. Nogle faae Aar derefter blev Henrik bortrevet af en pludselig Død i sit Livs 32te Aar og efterlod sig en to-aarig Søn Frederik, som den dannede, statskloge Pave Innocenz III. førte Formynderskabet over. Da valgte Hohenstaufernes Tilhængere Henrik VI.s Broder **Philip af Schwaben**, imedens det welfiske Parti udraabte Henrik Løves Søn **Otto IV.** til Keiser; hiin fandt Anerkjendelse i Syden, denne i Norden. Følgen af denne Usamdrægtighed var en tiaarig, ødelæggende Krig, under hvilken Ret og Retfærdighed laae under, Vold og Undertrykkelse herskede frit og et ridderligt Anarchi spottede alle Love og al Orden. 16 Domkirker og 350 Kirkebyer bleve i eet eneste Aar lagte i Aske. Selv da Philip var bleven myrdet i Bamberg af den tilsindede Pfalzgrev **Otto af Wittelsbach** (hvem han tidligere havde lovet sin Datters Haand, men nu ikke holdt sit Ord af Frygt for hans barske Væsen), selv da vendte Freden ikke tilbage. Thi da Otto IV. modstræbte Pave Innocenz' herskesyge Planer, der i Begyndelsen begunstigede Welfernes Ophøielse, satte Paven Keiseren i Ban og 1210. sendte den unge Frederik til Tydskland, for paany at oppuste Kampen imellem Welferne og Ghibellinerne. Med Glæde sluttede det hohenstaufiske Parti sig til den smukke, haabefulde Yngling, hvis Anseelse voxede med hver Dag, medens Ottos Parti formindskedes, saaledes at da denne tilsidst som Johan af Englands Bundsforvandte og Slægtning tog Deel i denne Konges Krig imod Philip August af Frankrig og led et Nederlag ved Bouvines i Flandern, blev Frederik II. af Hohenstaufen almindelig anerkjendt som Keiser, endskjøndt Otto IV. endnu levede i tre Aar i Brunsvig. 1215.

Philip af Schwaben 1197-1208. Otto IV. 1197 + 1218.

§ 290. Innocenz III. og Frederik II. Denne Forvirringens Tid benyttede den statskloge, med sjeldne Aandskræfter og Herskergaver udrustede Pave **Innocenz III.** til at fuldende Gregors Værk. Han lagde Grunden til Kirkestaten, idet han af Otto IV. opnaaede Stadfæstelse paa alle tidligere Gaver og Afstaaelse af de keiserlige Lehnsrettigheder over Rom og derved bragte Stadpræfekterne og Borgerskabet under sit umiddelbare Herredømme. Han skaffede den Grundsætning Anerkjendelse, at Kirken staaer over Staten, det geistlige Overhoved over det verdslige, at Konge- og Fyrstemagt kun er en Udstrømning af den pavelige og at følgelig alle Magter paa Jorden maatte bøie sig for Pavens høiere Autoritet og anerkjende ham som øverste Lehnsherre og Voldgiftsmand. Disse med Dristighed gjennemførte Paastande fandt en afgjørende Modstander i den aandrige, dannede og frittænkende Keiser Frederik II., hvis Regering frembyder en bestandig Kamp imellem Keiserdømmet og Pavedømmet, i hvilken imidlertid det sidste gik af med Seieren. Frederiks Stilling som Konge over det øvre og nedre Italien var i samme Grad farlig for Pavens timelige Magt, som hans frittænkende Aand (hvilken han først afgav Bevis paa ved at beskytte de sicilske Saracener, der vare forfulgte af Kirken og af ham bleve forflyttede til Nedreitalien [Rocera og Luceria]) truede med at rokke dennes aandelige Overvægt. Derfor bestræbte Paverne sig for at bevirke en Adstillelse af det neapolitanske Rige fra Keiserværdigheden og søgte at bevæge Frederik til at paatage sig et Korstog, for at den derved nærede Religionsiver kunde holdes vaagen og Menneskenes Aand ikke skulde unddrage sig det kirkelige Herredømme. Frederik lovede Korstoget, men udsatte Udførelsen Aar for Aar, indtil han ikke mere kunde modstaae Pavens Mindelser. Da afseilede han, men vendte strax om igjen, da Sygdom overfaldt ham og hans Hær. Dette paadrog ham først Bandsættelse af Innocenz' anden Efterfølger, den heftige Gregor **IX.**

Fredr. II. 1215-1250.

§ 291. Det hierarchiske Monarchi. — Hvad der havde svævet Forfatteren af de isidorske Decretaler for Øie som Maal, hvad Gregor VII. (§ 271) med hele sit Væsens Energi havde arbeidet paa, det opnaaede Kirken ved Innocenz III. — Herredømmet over alle christelige Riger og Fyrster i Verden. Af den apostoliske Christenheds demokratiske Institutioner (§ 206) var der fremkommet et hierarchisk Monarchi med jordisk Magt og verdslig Glands. Keiserkronen, hvormed Skytsherredømmet over Rom oprindelig var forbundet, gjaldt nu som paveligt Lehn; den biskoppelige Værdighed, der oprindelig blev overdraget af Landsfyrsterne, var nu ved den Lehnsed, som enhver Biskop maatte aflægge ved sin Indsættelse, ganske

gjort afhængig af den romerske Curie, især efter at det var bleven en almindelig Skik i Rom, egenmægtig at bortgive Bispedømmer og geistlige Godser i alle Lande. Tillige blev Landsbiskoppernes geistlige Domstol, til stor Skade for Kirketugten, formindsket, deels fordi den Skik bestandig blev almindeligere, fra de biskoppelige Domstoles Kjendelser at appellere til den pavelige Domstol, deels fordi mange Abbedier, Klostere og geistlige Værdigheder bleve unddragne Biskopmagtens Omraade (eximerede) og bleve stillede umiddelbart under den romerske Curie. Og for bestandig at kunne vaage over hele Kirkevæsenet og styre alt fra Rom af, drog der bestandig en Hær af Legater (Pavens Stedfortrædere) omkring i Landene, der gjorde vilkaarlige Indgreb i den biskoppelige Domstol og paa den mest trykkende Maade hævede de Afgifter og Sportler, som deels for Erkebiskoppernes Pallium og Bekræftelse af Biskopvalgene (Annater), deels for de utallige Dispensationer og Domsassigelser skulde betales til Rom. Saaledes blev efterhaanden den pavelige Magt en uindskrænket, og jo høiere den steg, desto mindre vovede nogen at optræde derimod; enhver Modstander af de bestaaende geistlige Indretninger gjaldt for en Fiende af Kirken, og de frygteligste Kirkestraffe i deres tredobbelte Trinfølge, som Ban (der traf den Enkelte) som Interdikt (der ramte hele Landskaber og negtede dem alle kirkelige og gudstjenstlige Handlinger) og som Korstog med Inqvisition (hvorved hele Folkefærd og Kirkesamfund, der beskyldtes for Hæresi eller Vantro, bleve givne til Priis for Tilintetgjørelse) truede de Formastelige. Foruden Hohenstauferne var det især de engelske Konger Henrik II. og Johan, der følte den pavelige Almagt (§ 341. 342). — Denne Kirkens Magt blev især befordret 1. ved den store Tilvært af Munkevæsenet og Formerelsen af de geistlige Ordener og Klostrene, 2. ved Scholastiken.

§ 292. 1. Munkeordener. Fra Benedictiner-Ordenen (§ 256), der lidt efter lidt slappedes, udsondrede sig i det 10de Aarhundrede Klosteret **Clugny** i Burgundien og indførte strengere Ordensregler. I det 12te Aarhundrede talte Cluniacensernes Broderskab over 2,000 Klostere. Men heller ikke denne Orden tilfredsstillede Middelalderens strenge Fordringer imod Syndens Forlokkelser og Kjødets Forførelse; derfor fremstod ved Slutningen af det 11te Aarhundrede **Cisterzienser-Ordenen** og nogle Decennier sildigere **Præmonstratenser-Ordenen**, hiin i Burgund (Citeaux, berømt ved Bernhard af Clairvaux, § 282), denne i en skovrig Egn ikke langt fra Laon (Prémontré), med samme Held som de tidligere. Den omtrent 1084 stiftede **Karthäuser**-Orden, der begyndte med et i en vild Dal ved Grenoble anlagt Eneboer-Kloster (Karthusia, Chartreuse), gik videst i Fornegtelsen. Et indsluttet, taust Zelleliv, sparsom og usel Næring, en Bodsdragt af Haar, Hudflettelser og strenge Andagtsøvelser bleve gjorte til Pligt for ethvert Medlem af denne Orden. — Særdeles betydningsfuld var Stiftelsen af de saakaldte **Tigger-Ordener** i det 13de Aarhundrede. **Franz af Assisi** († 1226), Søn af en rig Kjøbmand, opgav alle sine Eiendomme, svøbte sig i Pjalter og drog tiggende og prædikende Bod igjennem Verden. Hans glødende Iver forskaffede ham Tilhængere, der ligesom han kastede Penge og Gods fra sig, fastede, bad, sønderrevne deres Ryg med Pidske og stillede deres faae Fornødenheder med frivillige Gaver og Almisser. Den af ham stiftede **Franciscaner-** eller

Minoriter-Orden (hvis eneste Eiendom var en bruun Kappe, ombunden med et Reb) udbredte sig hurtigt over alle Lande. Med Tiden deelte Franciscanerne sig i flere Grene. De ivrige Minoriter (Spiritualer), i hvem Stifterens dristige Aand vedblev at leve og som ikke engang indrømmede Ordenen Ret til at have Eiendomme, adskilte sig først fra de Maadeholdnere, der blot paalagde den Enkelte, men ikke Samfundet ubetinget Armod, og forfægtede deres Grundsætninger selv imod Paverne, der begunstigede den sidste Anskuelse; sildigere udsondrede Barfodmunke, Conventualer, Capucinere og andre sig fra dem. Samtidig med Franciscanerne fremstod den af en fornem, dannet Spanier (Dominicus) stiftede **Dominicaner**- eller Prædikemunke-Orden, hvis nærmeste Formaal var at bevare den herskende Tro reen og at udslette alle hæretiske Anskuelser. At omvende Albigenserne (§ 310—313), blandt hvilke Stifteren opholdt sig i flere Aar, var den nærmeste Opgave for Ordenen, hvis Medlemmer ligeledes aflagde Løfte om fuldkommen Armod og ved Savn og strenge Andagtsøvelser tragtede efter at vinde Himmelen. Derfor blev ogsaa den hemmelige Inquisitions-Ret, der begrundedes ved frygtelige Love, grusomme Forhør og rædsom Afstraffelse ved Døden paa Baalet, efter Albigenserkrigenes Tilendebringelse overdragen til Dominicanerne. — Begge Ordeners Forfatning var et med republikanske Former omgivet Monarchi: en Guardian (hos Dominicanerne en Prior) forestod et Kloster; en Provindsial forestod et Landskabs Klostere, Generalen i Rom hele Ordenen. Tigger-Ordenerne (hvortil endnu Carmeliterne, Augustiner-Eremiterne og andre hørte) vare de mægtigste Støtter for Pavedømmet, af hvilket de derfor ogsaa vare overdragne de største Forrettigheder (for Exempel at høre Skrifte og at prædike allevegne), bleve unddragne for Landsbiskoppernes Domstol og stillede umiddelbart under Curien. Minoriterne besade Folkets Hjerter, i hvis Lidelser og Glæder de toge Deel, og virkede derfor især som Sjæleførgere; Dominicanerne helligede sig til Videnskaberne, besatte efterhaanden Lærestolene ved Universiteterne og talte de største Kirkelærere iblandt deres Medlemmer (Thomas af Aqvino, Bonaventura og andre). Sildigere bleve de til blinde Forsvarere af alle romerske Misbrug imod de store Concilliers frisindede Aand (§ 333. 336) og paadroge sig derved, ligesom ved deres afmægtige Kamp imod den nye klassiske eller humanistiske Videnskab (see nedenfor) og ved deres Forkjættrelser, Had og Foragt fra alle Sider.

§ 293. 2. Scholastiken. De af de flintdannede Grækere reiste, uopløselige Stridsspørgsmaal om Begrebet i mange Dogmer (§ 225. 230) fandt kun liden Anklang i Vesterlandet, hvor Troen var stærkere end Tænkningen og Phantasien beherskede Forstanden. Derfor lykkedes det Kirkens Styrere, uanfægtet at uddanne et System af Troessætninger af den hellige Skrift og af Kirkefædrene og at opstille dette som den katholske Kirkes rettroende Troesbekjendelse. Denne som ubetinget sand forudsatte Kirkelære dannede Grundlaget for den fra det 11te Aarhundrede af uddannede Scholastik (Skolevisdom), og al aandelig Virksomhed gik ene ud paa at fremstille de kirkelig antagne Dogmer for den tænkende Bevidsthed og at godtgjøre dem som nødvendige. Dertil betjente man sig af de af Aristoteles (§ 81) opstillede Tænkningslove, opfandt (da Videnskaben var ganske formel og kun

stikket for Forstanden) en Mængde Formeler og Skoleudtryk (Terminologier), og faldt tilsidst paa spidsfindige Grublerier, indholdsløse Speculationer og regelrette, men begrebsløse Distinctioner, Forklaringer og Bevisførelser (Demonstrationer). Dog gjorde der sig snart to Retninger gjældende i Scholastiken, en ideal (kaldet Realismus), der (som engang Plato) tillagde Ideerne eller de almene Begreber en af de virkelige Ting uafhængig Tilværelse (Realitet), og en empirisk, Nominalismus, der (ifølge Aristoteles) gaaende ud fra Erfaringsverdenens umiddelbare Sandhed kun lod de almene Begreber gjælde som (subjektive) Forestillinger, som blotte Navne. Den sidste, for hvilken **Abælard** († 1142) kan ansees som Hovedmanden, hævdede en friere Holdning lige overfor Kirken, end Realisterne med Anselm af Canterbury i Spidsen. I det 13de Aarhundrede naaede Scholastiken sin høieste Udvikling i Dominicaneren Thomas af Aqvino (Nominalist) og Franciscaneren Duns Scotus (Realist), saa at fra nu af alle Scholastikere deelte sig i Thomister og Scotister. Kirken har den første at takke for Udviklingen af flere Dogmer, der bidroge til at hæve Kirken og hele Klerus, som Læren om Kirkens Skat og Afladen, om Skjærsilden og den deraf følgende Nytte af Sjælemesserne, om Nødvendigheden af det hemmelige Skriftemaal og Præsteabsolutionen og i Særdeleshed Udvidelsen af den ubesmittede Marias Dyrkelse som Guds Moder. Ogsaa den i det 13de Aarhundrede indførte Skik, at unddrage Lægfolk Kalken ved Nadveren, Sakramenternes Sybtal og Værkhelligheden høie Værd fandt en Forsvarer i ham. I to Aarhundreder blev Scholastiken en mægtig Løftestang for Pavedømmet; men da den tredobbelte Krones Glands begyndte at blegne, gav den dristige Franciscaner Vilhelm **Occam** ogsaa den scholastiske Videnskab en friere Stilling og en polemisk Retning imod Hierarchiet, men lagde dog, da han drev det hule Formelvæsen og de spidsfindige Grublerier til det Yderste, Dødens Spire ind i hele Skolevisdommen.

§ 294. Det fjerde og femte Korstog. — I Begyndelsen 1203.
af det 13de Aarhundrede forsamlede franske og italienske Riddere under Anførsel af **Balduin af Flandern** og andre sig i Venedig, for at lade sig sætte over til det hellige Land. Da indstillede den byzantinske Prinds Alexius sig for dem, hvis Fader Isaac Angelus (§ 288) af sin egen Broder var bleven stødt fra Thronen, blindet og indsluttet i et Fængsel, og anraabte dem om Hjælp imod Thronrøveren. Ved Tilsagn om en stor Belønning og ved det Løfte, at lægge den østerlandske Kirke under Pavens Autoritet og være dem behjælpelig med at gjenerobre Jerusalem, vandt Alexius Korsfarerne for sine Planer. Under den 90-aarige, blinde Doge Dandolo af Venedig sellede de til Konstantinopel, erobrede Staden og satte Alexius og hans Fader paa Thronen. Men Had til de overmodige og raae Franker, der nu trodsigen fordrede hine Løfters Opfyldelse, drev det vankelmodige Folk til en Opstand, hvori Alexius blev dræbt, Isaac døde af Skræk og Ophavsmanden til Oprøret gjorde Fordring paa

Thronen. Da stormede Frankerne Konstantinopel, plyndrede Kirker, Paladser og Huse og begik den ene Ugudelighed efter den anden. De sparede hverken det Hellige eller det Profane, ødelagde i vild Vandalisme de herligste Konstskatte fra Oldtiden og opfyldte alt med Gru og Rædsel. Efterat de havde nedstyrtet Keiseren fra en Søile, gave de sig i Færd med at dele Riget. Det paany oprettede **latinske Keiserdømme** med Konstantinopel til Hovedstad blev den tappre **Balduin** til Deel; Venetianerne tilegnede sig Kystlandene og mange Øer i det ægeiske Hav (sildigere ogsaa Kreta); Greven af Montferrat fik Macedonien og Grækenland, kaldet Kongeriget Thessalonich; Villehardouin, denne Begivenheds Historieskriver, blev Hertug af Achaia; Athen og andre græske Stæder kom i franske Adelsmænds Besiddelse. Som i Jerusalem, saaledes blev ogsaa her stiftet et Lehnsmonarchi med vesterlandske Former, hvorved den gamle Befolkning for største Delen kom i et Livegenskabs Forhold. Men da Seierherrerne ikke indgik noget Samqvem i Sæder og Levevis med de Overvundne og lige saa lidet ved egen Kraft hævede sig til nogen Selvstændighed, saa havde det nye Keiserdømme intet fast Grundlag og ingen lang Varighed. Med Møie holdt det sig ved vesterlandsk Hjælp et halvt Aarhundrede imod de talrige Fiender.

1204.

§ 295. Den største Fordeel deraf havde Venetianerne, hvem hele Levantens Handel derved tilfaldt og hvis talrige Lehnstagere forhøiede den havbeherskende Kjøbmandsstats Berømmelse. — Af den største Deel af Lilleasien oprettede **Theodor Lascaris**, der af Grækerne var ophøiet til Keiser, et Rige, der havde Nicæa til Hovedstad; i Pontus grundede en Efterkommer af Komnenerne det uafhængige Kongerige **Trapesunt**. Allerede i det første Aar af sit Herredømme maatte Balduin bukke under for Bulgarerne. Hans svage Efterfølgere forsvarede kun Thronen under svære Kampe, indtil **Michael Palæologus** fra Nicæa ved Genuesernes Hjælp og ved Forræderi indtog Konstantinopel og gjenoprettede det byzantinske Keiserdømme, men med Formindskelse af dets ydre Omfang og med Tab af dets indre Kraft.

1205.

1261.

§ 296. Dette Korstog var følgelig til ingen Nytte for Jerusalem, og hvormeget Innocenz III. endogsaa bestræbte sig for atter at opflamme den kølnede Iver, der kom dog ikke mere noget fælles Tog af de vesterlandske Christne i Stand. De enkelte Skarer, som uden Plan og Anførsel vovede det farefulde Foretagende, bragte det haardtbetrængte Jerusalem lige saa liden Hjælp, som den sværmerske Begeistring, der paa denne Tid drev Skarer af Børn til at tage Korset. Over 20,000 Børn forlode det fædrene Huus og Hjem for at vinde den hellige Grav. De begave sig deels til Italien, hvor de maatte bukke under for Hunger og Overanstrengelse, deels til Marseille, hvor de faldt i Hænderne paa vindesyge Kjøbmænd eller Sørøvere og bleve solgte som Slaver. Ogsaa det Tog, som Kong Andreas II. af Ungarn foretog sig tilligemed Hertugerne af Østerrig og Bayern, Grev Vilhelm af Holland og mange tydske Adelige og Biskopper, blev uden Virkning, idet Kongen med den største Deel af sine Ledsagere i Syrien vendte om igjen og de Erobringer, som Vilhelm af Holland ved Hjælp af Nederlændere, Frieser, Bremer og andre gjorde i Ægypten (Damiette), ikke havde nogen Varighed.

§ 297. Efter disse Begivenheder foretog endelig Keiser Frederik II., der var sat i Ban, det femte Korstog paa en Tid, da Sultan Kamel af Ægypten laae i Krig med sin Broderson, Beherskeren af Damaskus, om Besiddelsen af Syrien og Palæstina. Men nu vrededes den lidenskabelige Pave Gregor IX. ikke mindre over Fuldbyrdelsen af det keiserlige Løfte, end han tilforn havde været vred for dets Forsømmelse. Han forbød Ordensridderne og alle christelige Stridsmænd at understøtte den banlyste Keiser i hans Foretagende, og da det alligevel lykkedes denne ved hans Aands Overlegenhed, ved hans Sprogkundskaber og ved en klog Benyttelse af Omstændighederne at bevæge den betrængte Sultan til et Forlig, ved hvilket Jerusalem, Bethlehem og Nazareth tilligemed deres Gebeter og hele Kyststrækningen fra Joppe indtil Sidon blev aftraadt til de Christne, saa slyngede Paven (hvem denne Fred forekom som et Væv af Falskhed og Bedrageri, fordi der deri var tilstaaet Muselmændene uhindret Adgang til det af dem høitagtede salomonske Tempel) endogsaa Banstraalen over Staden og den hellige Grav, saa at Frederik II. selv maatte sætte Kronen paa sit Hoved uden Messe og geistlig Ceremoni. (Derved blev Titelen af Konge af Jerusalem fremdeles en Arvelod for de tydske Keisere). Hadet af Patriarcherne, forraadt og bagvasket af Ordensridderne, forlod endelig Frederik med sine tydske Krigere, der ene vare blevne ham troe, det hellige Land, for at beskytte sine italienske Stater mod de Fiender, som Paven ved Tilsagn om store Fordele havde sendt imod dem. Først da Frederik seierrig havde drevet disse med Peters Nøgle betegnede Tropper ud af Apulien og aabnet sig Veien til Kirkestaten, fandtes Gregor beredvillig til at indgaae Fred og til at hæve Bannet.

1228.

1229.

§ 298. Guelfernes og Ghibellinernes Kampe. De næste sex Aar helligede Frederik II. sine Staters Vel og Kongemagtens Befæstelse. Nedreitalien fik en ny Lovbog, der begunstigede Borgerstandens Ophøielse ved en Udvidelse af de stænderske Rettigheder; i

Tydskland undertrykkede han et Oprør af sin Søn Henrik, der var forledet af flette Raadgivere (og endte sine Dage som Fange i et Slot i Apulien), lod sin Søn Konrad vælge til sin Efterfølger og styrede, saa godt det lod sig gjøre, det tiltagende Anarchi og det dristige Røvervæsen ved lovlige Bestemmelser over Landefred og Feidevæsen. Men da han vilde tvinge de lombardiske Stæder, der i Følelsen af deres Kraft og Frihed ikke efterkom Costnitzer-Fredens Betingelser og fornyede deres tidligere Forbund, til at anerkjende ham som Overherre og give Regalierne tilbage, udbrød der en frygtelig Krig. I Forbindelse med **Ghibellinerne** under den umenneskelige Tyran **Ezzelino** (i Verona og dens Omegn) og understøttet af sine trofaste Sa-
1238. racener bivragte han vel (ved Cortonuovo) Lombardernes forenede Armee et saadant Nederlag, at alle Stæder undtagen Mailand, Boulogna og nogle andre underkastede sig; men da han med Strenghed forfulgte sin Seier, truede Mailænderne med en lignende Skjebne som under Frederik Barbarossa (§ 285), forkastede Gregors tilbudte Voldgiftskjendelse og Mæglingsembede, forlehnede sin natmrlige Søn, den smukke, tappre **Enzio** med Kongeriget Sardinien, som Paverne havde gjort Fordring paa, da fornyede den alderstegne Kirkefyrste sin Banlysning, sluttede sig til Lombarderne og søgte allevegne at vække Had til Keiseren, hvem han beskyldte for Vantro og Foragt for Religionen. Forgjeves viste Frederik kraftigen Beskyldningerne tilbage, gjendrev de pavelige Udgydelser ved energiske Modskrifter, lod haant om Bannet og straffede de Geistlige, som gjorde det bekjendt — forgjeves søgte han at hindre en uden hans Tilladelse til Rom sammenkaldt Kirkeforsamling, idet han ved Enzio lod over 100 Prælater, som tilsøes droge did, tage tilfange — endnu beherskede de religiøse Ideer Gemytterne og skaffede Kirken Seieren.

§ 299. I sine egne Stater truet af Keiseren nedsteg Gregor endelig i Graven, næsten hundrede Aar gammel. Men hans Efterfølger, den villieskraftige Innocenz IV. fortsatte Kampen med fornyet Heftighed. For at have fri Haand, forlod han Italien og indbød Prælater af alle Nationer til en høitidelig Kirkeforsamling i Lyon. Uden at agte paa Frederiks Forsvar fornyede Innocenz her Banlysningen i dens strengeste Form imod Keiseren, der var en Gudsbespotter, en hemmelig Mohammedaner, en Fiende af Kirken og Religionen, erklærede, at han havde forspildt sine Værdigheder og Kroner, løste hans Undersaatter fra deres Ed til ham og truede alle hans Tilhængere med Kirkens Forbandelse. — Da opluede Striden paany i alle

Lande. I Tydskland lykkedes det det pavelige Parti, at sætte Valget af en Modkeiser igjennem, nemlig **Henrik Raspe** af Thüringen; og da denne efter den uheldige Fægtning ved Ulm imod Konrad, der af Frederik var indsat til Rigsforstander, døde forladt og magtesløs paa Wartburg, lod den ungdommelige Grev **Vilhelm af Holland** sig bevæge til at antage den ham af nogle, mest geistlige Rigsfyrster tillagte Keisertitel. Men hans Magt var ringe. Rigsstæderne og de fleste verdslige Fyrster holdt sig til Konrad, trods Pavens Trudsler, og Franciscanermunkenes Korsprædikener (§ 292) tjente ikkun til fuldkommen at forvirre det frygtelig forvildede Land.

§ 300. Krigen imellem Guelferne og Ghibellinerne rasede imidlertid skrækkeligt i Italien. Den hevnlystne og tilsindede Sydlænders hede Blod bragte uhørte Grueligheder for Dagen; Familie var imod Familie, Stad imod Stad; hverken Alder eller Stand unddrog sig for Kampen. Partiraseri beherskede alt. De guelfiske Stæders Stolthed og Overmod ophidsede den ghibellinske Adels haarde Sind, hvis Anfører Ezzelino begik Afskyeligheder, som Indbildningskraften gyser tilbage for. — Længe holdt Frederiks høie Skikkelse sig opreist; hans Venners Tal hævede kun hans Mod. Men da hans høitstræbende Søn Enzio kom i Bolognesernes Vold og alle Bestræbelser for at befrie ham strandede paa Borgerskabets plebejiske Trods, der i over 20 Aar holdt den unge, blondtlokkede Konge i Fængsel; da hans Kansler Peter af Vinea, der besad hans fuldkomne Tillid, lod sig vinde af Modpartiet, og derpaa af Anger eller Frygt sandsynligvis selv aflivede sig i Fængslet — da brast endelig hans Hjerte. I sin Alders 56de Aar døde han i sin mest elskede Søn **Manfreds** Arme i Nedreitalien. — Frederik II. forenede sjeldne Aandsgaver, høi Dannelse og Sands for Videnskab og Digtekonst med Tapperhed, Heltemod, legemlig Skjønhed og et indtagende Væsen. Omgiven af Pragt, Herlighed og Glæder af enhver Art, hvorved hans Hjerte frydede sig, modtagelig for Konst og Poesi, der fandt Opmuntring og Pleie ved hans glimrende Hof; i Besiddelse af smukke Paladser og store Rigdomme havde Frederik alle Fordringer paa Lykke, blot hans frie Aand ikke havde modstræbt det kirkelige Hierarchi og han bedre havde lært at tæmme sine Lidenskaber og holde Maade med sine Tilbøieligheder.

§ 301. Hohenstaufernes Undergang. Ved Efterretningen om Frederiks Død vendte Innocenz IV. jublende tilbage til Rom. Men først paa hele den forhadte Slægts Underkuelse vilde han begrunde

Kirkens Triumph. Derfor erklærede han Neapel og Sicilien for et hjemfaldent Lehn af den pavelige Stol, udslyngede Banstraalen over Konrad IV., der havde overladt Tydskland til sin mægtige Modstander Wilhelm af Holland, for at tilkæmpe sig sin Fædrenearv i Ita-
1254. lien, og berøvede ham alle hans Lande, selv de i Schwaben beliggende. Snart sank Konrad i en tidlig Grav. Men hans høihjertede, ridderlige Halvbroder **Manfred** forsvarede med tydske og saracenske Krigere Nedreitalien saa heldigt og tappert, at de fleste Stæder hyldede ham og de guelfiske Tropper maatte drage sig tilbage til Kirkestaten. Disse Uheld virkede saa stærkt paa Innocenz IV., at han døde snart derefter. Men hans Planer og Bestræbelser fandt heldige Fuldbyrdere i hans Efterfølgere. Fast bestemt paa for enhver Pris at fravirve Hohenstauferne Neapel og Sicilien, tilbød Urban IV. den djærve, men haarde og menneskefiendske **Karl af Anjou** (en Broder til den franske Konge Ludvig IX.) det smukke Kongerige som paveligt Lehn paa den Betingelse, at han skulde erobre det under guelfisk Bistand med franske Tropper og udrede en aarlig Tribut til det romerske Hof. Manfred, der var sat i Ban, modstod tappert den nye, overmodige Modstander.
1260. Men da **Slaget ved Benevent** ved italiensk Forræderi faldt uheldigt ud for ham, styrtede han sig ind paa Fiendernes tætteste Klynge og døde Heltedøden. En kunstløs Grav, til hvilken hver Krigerbar en Steen, omsluttede hans Lig. Nu var Ghibellinernes Magt knækket; Neapel og Sicilien faldt i Hænderne paa den haarde Seierherre, der lod det ulykkelige Land føle alle Erobringens Rædsler; og ogsaa i Øvreitalien bødede Ezzelino i Fængslet i Mailand for sine Misgjerninger.

§ 302. Tungt laae nu Skjebnens Haand paa det overvundne Parti; Skafot, Fængsel, Landsforvisning var Tusinders Lod, imedens franske Adelsmænd deelte Hohenstaufernes og deres Tilhængeres Godser imellem sig og behandlede de Overvundne med Haan og Overmod. Da kaldte de Betrængte Konrad IV.s ungdommelige Søn **Konradin** til Hjælp, der levede stille og ubemærket ved sin Onkels, Hertugen af Bayerns Hof. Konradin, i hvem Forfædrenes høie Sind og Heltealand boede, forlod Hjemmet for med sin Ungdomsven Frederik af Baden og nogle faae Trofaste atter at erobre Hohenstaufernes Arv. Forgjeves advarede hans Moder ham imod Italiens Yndigheder, der havde lokket alle Medlemmer af hans Huus til sig, for lumskelig at styrte dem i Fordærvelse — Tørst efter Berømmelse og Heltestorhed førte det sidste Skud af den hæderkronede Slægt over Alperne, hvor

Ghibellinerne hilsede ham med Jubel. Seierrig drog han igjennem det øvre og mellemste Italien, foranledigede Paven til Flugt og overskred Neapels Grændser. Det heldige Udfald af Træfningen ved Scurcola (Tagliacozzo) opfyldte allerede hans Parti med de mest glimrende Forhaabninger, da han ved at forfølge de Flygtende for rask skaffede Fienderne Seieren, der laae paa Luur i et Baghold. Hans Tropper bleve deels dræbte, deels sprængte fra hverandre; han selv faldt i Hænderne paa sin Modstander Karl af Anjou og blev ifølge en uretfærdig Dom tilligemed sin Hjertensven Frederik i Neapel henrettet med Øxe. Saaledes sank det sidste Skud af en Helte-
1268. slægt, der i Magt, Glands og alle Jordens Goder, som i Talent, Sjæleadel og Høimodighed overstraalede alle andre, i en ærels Grav. Efter Konradins Fald rasede Karl af Anjou med Haardhed og Grusomhed imod alle hans Tilhængere. Da svor **Johan af Procida**, en Ghibellin, der var berøvet sin Eiendom, at han vilde tage Hevn over Tyrannen. Ved hans Indflydelse blev ved den saakaldte **sicilianske Vesper** alle Franskmænd myrdede af de haardelig krænkede
1282. Sicilianere og Øen dernæst overgivet til Manfreds Svigersøn, Peter af Aragonien, ved hvis Hjælp Indvaanerne derpaa seierrigen sloge alle Angreb af Karl tilbage og begrundede et selvstændigt Kongerige, der var befriet for den pavelige Skatteydelse og regeredes af Peters Efterkommere.

En haard Skjebne ramte alle endnu tilbageblevne Lemmer af det hohenstaufiske Huus. Kong Enzio døde (1272) i Fængselet i Bologna (§ 300), efterat et Forsøg paa at flygte var mislykkedes. — Manfreds Sønner lod den ubarmhjertige Karl hensmægte i Fængsel indtil deres Død. Frederik II.s Datter Margaretha var formælet med Markgreven af Thüringen og Meißen, Albrecht den Uartige. Denne mishandlede Keiserdatteren og tragtede hende tilsidst efter Livet, for at ægte en Hoffrøken. Da undflyede den ulykkelige Fyrstinde i en natlig Stund fra Wartburg, og idet hun omarmede begge sine Drenge, bed hun i Smerten over Skilsmissen den ene af dem saaledes i Kinden, at han deraf beholdt et Ar og Tilnavnet „den Bidte.".

§ 303. Mongolerne. I Begyndelsen af det 13de Aarhundrede drog **Dschengis-Chan** (Themudschin), Hovedet for en stridbar Nomadehorde, fra den asiatiske Høislette imellem China og Siberien ud paa Erobringer. Han steg over den chinesiske Muur, erobrede det umaadelige „himmelske Rige" og styrtede det herskende Dynasti fra Thronen. Snart bøiede ogsaa Hindostan sig for hans Magt og ikke engang Chowaresmiernes store Rige, der strakte sig fra det kaspiske Hav over Persien til Indien, kunde staae sig imod det fremad trængende Hyrdefolks vilde Kraft. Bochara og andre blomstrende

Stæder gik op i Flammer, og Verdenserobreren gjorde allerede Forberedelser til at underkaste sig Landene Vest for Euphrat, da Døden rev
1227. ham bort. Dschengis-Chans Sønner og Sønnesønner fortsatte Erobringerne. **Batu** undertvang Landene mod Nord for det sorte Hav, gjorde Rusland skatskyldigt, afbrændte Krakau og opfyldte Polen og Ungarn med gruopvækkende Ødelæggelse. Mongolerne (af Europæerne kaldte Tartarer) overskred tilsidst Oder; Breslau gik op i Luer; Hertug Henrik af Nedreschlesien faldt tilligemed
1241. Kjærnen af hans christelige Stridsmænd paa **Valpladsen** ved Liegnitz for de hedenske Nomaders Slag; alt Folket flygtede til Bjergene; hele Vesterlandet skjælvede, da Keiser og Pave, der vare i den heftigste Strid, intet gjorde for Christenhedens Redning. Til Lykke gik Fienderne ikke videre. De europæiske Stridsmænds Tapperhed og de faste Borge, der standsede deres vilde Seiersløb, afskrækkede dem. De vendte tilbage fra det Land, der ikke lokkede dem med Rigdomme, og bare deres Vaaben imod det yppige Chalifrige i Bagdad, hvilket de
1258. beredte en blodig Ende (§ 241). Efterat den sidste Chalif var falden med 200,000 Muselmænd og det gamle Sæde for abbassidisk Storhed var bleven plyndret i 40 Dage, trængte de frem til Syrien, erobrede Haleb og Damaskus og nedtraadte den christelige og arabiske Cultur i det hellige Land med deres Hestes Hove. Det var først Mammelukerne (§ 305), der kunde sætte en Grændse for deres Erobringstog. Efter nogle Menneskealdere faldt Mongolerriget fra hinanden i flere uafhængige Stater. Men i over to Hundrede Aar bare Russerne „den gyldne Hordes" Aag imod Øst for Wolga, og Ungarn og Polen kom først langsomt til Kræfter efter Ødelæggelsen.

3. Enden paa og Følgerne af Korstogene.

§ 304. Ludvig den Helliges Foretagender. Da Kamels (§ 297) yngre Søn lod sig mærke med sin Hensigt, at gjenoprette Saladins Rige i dets hele Udstrækning og desaarsag paaførte sin Onkel, Sultanen af Damaskus Krig, sluttede denne et Forbund med de Christne i Palæstina. Da den ægyptiske Hersker herved saae sig udsat for Fare, saa tog han en vild Horde stridbare Chowaresmier, der siden deres mægtige Riges Omstyrtning ved Mongolerne (§ 303) havde streifet om i Egnene ved Euphrat og Tigris, i sin Sold. Disse gjorde et Indfald i Palæstina, idet de udsendte Mord og Ødelæggelse foran sig. De erobrede Jerusalem, dræbte Indvaanerne, ødelagde den hellige Grav og dreve Spot med Konger-

nes Been, som de reve ud af Gravene. Ved Gaza faldt de geistlige 1244.
Ridderordeners Blomst for Moslemens Sværd. Akkon og nogle andre Kyststæder bleve de Christnes eneste Besiddelse, imedens Sultanen af Ægypten føiede Palæstina, Syrien og Damaskus til sit Rige.

§ 305. Ved Efterretningen om disse Begivenheder tog Kong Ludvig IX. (den Hellige) af Frankrig med mange af sit Folks Adelsmænd Korset og seilede paa en smuk Flaade over Cypern til Ægypten, for ved Erobringen af dette Land at hindre Jerusalems Undsætning og tillige sikkre sig Tilførsel. Den faste Grændsestad Damiette faldt efter en berømmelig Anstrengelse for anden Gang i Frankernes Hænder; men ligesom tidligere (§ 296), blev ogsaa nu Landets Beskaffenhed ødelæggende for de Christne. Da de droge op ad Nilen til Kahiras Erobring, blev Landhæren indesluttet imellem Kanalerne og Flodarmene, medens Flaaden gik til Grunde ved den græske Ild. Efter at Kongens Broder var falden med de tappreste Riddere, formindskede Hunger, Pest og Fiendernes Sværd i den Grad de Stridendes Rækker, at der tilsidst ikke mere var nogen Modstand mulig. Ludvig kom med hele sin Hær i Fangenskab og maatte kjøbe 1249.
sig og endeel af sine Folk Friheden for en betydelig Løsesum og Tilbagegivelsen af de erobrede Stæder. Herpaa begav den fromme Konge sig til Akkon; men imedens han under et fireaarigt Ophold i hine Egne satte denne og de andre Kyststæder i god Forsvarsstand, blev Kurdernes Herredømme i Ægypten tilintetgjort af **Mammelukerne**, der vare forbittrede over Fredsslutningen med Frankerne og, medens de tidligere havde været undertvungne Trælle, nu vare blevne Sultanernes Livvagt og lagde Slaveaaget paa deres hidtilværende Beherskere. De krigerske Mammeluker, der bestandig bleve forstærkede ved kraftige Ynglinge fra Kaukasus, haandhævede længe deres paa Sabelen grundede Herredømme i Ægypten.

§ 306. Sexten Aar efter at han var kommen tilbage, foretog 1270.
Ludvig atter et Korstog, som imidlertid atter først gik til Nordafrika imod de forræderske Saracener i **Tunis**, deels for at tvinge dem til at udrede den Tribut, som skyldtes hans Broder Karl af Anjou i Neapel, deels i Haab om at plante Christendommen sammesteds. Allerede beleirede han deres Riges Hovedstad, da den usædvanlige Hede medførte smitsomme Sygdomme, der styrtede Kongen selv og mange Tappre af hans Hær i Graven. Hurtig sluttede da de franske Anførere et Forlig med Saracenerne, hvori der blev betinget Erstatning for Krigsomkostningerne og Udredelse af Tributen til Karl, og

derpaa vendte de tilbage til Hjemmet. — De stridbare Mammeluker truede nu bestandig mere de svage Levninger af Kongeriget Jerusa-
1268. lem. Da Antiochien var falden i deres Hænder og Akkon (Ptolemais) efter et heltemodigt Forsvar blev taget ved Storm, forlode de endnu tilstedeværende frankiske Christne frivillig det syriske Land, som i Løbet af to Aarhundreder var bleven vædet med saamange Millioners Blod.

§ 307. Følgerne af Korstogene. Korstogene vare af den største Vigtighed for den europæiske Menneskeheds Udviklingsgang: 1. Den aandelige Uddannelse blev ved dem befordret, idet Bekjendtskabet med fremmede Lande og Folk, med fremmede Sæder og Livsanskuelser, med forandrede Statsindretninger og selskabelige Former rev Menneskene ud af den hidtil bestaaende Indskrænkethed, gjorde dem bekjendte med Videnskaberne og Konsterne, med Poesien og det aandelige Liv hos andre Folk og opklarede deres Begreber om Verden og Menneskehed. 2. De forædlede Riddervæsenet ved at fastsætte et høiere Maal for Daaden og ædlere Ridderdyder; de lagde Grunden til en fri Bondestand, idet mange Livegne ved dem fik deres Frihed, og hævede og udvidede i Særdeleshed Borgerstandens og Stadvæsenets Magt og Betydning, idet Handelen oplivedes, Erhvervsvæsenet uddannedes og Velstand fremkaldtes ved fjerne Landes Tilnærmelse til hinanden og Bekjendtskabet til fremmede Frembringelser. De frie Forfatninger i de fleste Stadsamfund vakte fædrelandsk Sands og Borgerdyd, saaledes at Stæderne lidt efter lidt bleve Kraftens, Dannelsens og et sædeligt Livs Sæde, da Ridderstanden sank ned fra sin ved Korstogene hidførte Høide, forglemte sin Dyd og sine ædlere Bestræbelser og fandt Fornøielse i Røveri og raae Nydelser. Raadhusene, de gothiske Domkirker og de med Karnaper forsynede Vaaningshuse i de fleste tydske Stæder vidnede om Kraft, Velstand, Livsfriskhed og Cultur hos Borgerne, der dreve en udstrakt Handel ikke blot med deres egen Næringsflids Frembringelser, men ogsaa med fjerne Landes Produkter.

§ 308. Riddervæsenet. Ridderskabets Væsen, der i Særdeleshed fik sin Uddannelse i Frankrig, beroede deels paa Følelsen af personlig Ære, som man vilde afpresse andre Anerkjendelse af, selv om det skulde skee med Vaabenmagt, deels paa Fødselen ud af en ridderlig Adelsfamilie (thi efter Middelalderens Charakteer dannede Ridderne ligesom de Lærde, Geistlige, Konstnere, Haandværkere og andre et Samfund eller en Corporation), deels paa den riddermæssige Opdragelse som Page eller Ridderssvend, saa at man ved en Vaabendaad maatte fortjene sine Sporer, forinden man ved Ridderslaget kunde blive optaget i Samfundet. Ridderskabets Hovedformaal var Kamp, deels for at lægge sin egen Kraft for Dagen (hvilket de omvankende Riddere, der droge ud paa Eventyr, havde for Øie), deels for at forsvare Religionen og dens Støtter, Kirken og Geistligheden, deels for at beskytte Qvinderne som det svagere Kjøn. Denne Skik, der udsprang af den Høiagtelse for Qvinden, der var eiendommelig for den germaniske Charakteer, medførte Qvindehyldingen og Elskovstjenesten, Sjælen i Riddervæsenet og i Middelalderens Poesi (see nedenfor). Ridderspil eller Turneringer, hvorved en Adelsfrøken rakte Seierherren Prisen (Dank), tjente til at vedligeholde og oplive den ridderlige Tænkemaade og krigerske Kraft; og for at ikke nogen Uberettiget skulde indsnige sig under Rustningens, Hjelmens eller Pandserets Dække, bleve Vaabnene indførte som en symbolsk Antydning af Navnene og Familierne.

§ 309. Det tydske Stadvæsen. De tydske Stæder, som deels hidrørte fra Romernes Tider (§ 176), deels vare fremstaaede af Karolingernes Bispedømmer og Stifter og de sachsiske Keiseres Borge, bleve i Hohenstaufernes Tidsalder betydelig formerede saavel af Keiserne selv, der gjerne saae disse Samfund udvikle sig og i dem vilde forskaffe sig en Støtte imod Adelens Overmagt, som ogsaa af Landsfyrsterne og Biskopperne. Stæderne kaldtes enten **Rigsstæder** eller **Landsstæder**, alt eftersom Embedsmanden (Foged, Borggreve, Birkedommer) i Keiserens eller Landsfyrstens eller i Biskoppens Navn haandhævede Høiheds-retten og den øverste Domstol. (I Begyndelsen var Forskjellen mellem Rigs- og Landsstæder fornemmelig den, at hine blot kunde dages for Rigsretten, men disse tillige for Landsherrens Domstol, og medens hine mødte paa Rigsdagene, toge disse kun Deel i Territorialherrernes Landdage). Rigsstæderne vare saavel de ældste som de mægtigste og rigeste. Indvaanerne bestode i Begyndelsen (som i det gamle Rom) af frie Patricierslægter (hvortil hørte Overherrens Tjenestemænd, Godseierne og Kjøbmændene af ridderlig Byrd og de Adelsmænd, som fra Landet vare flyttede til Stæderne) og af skattepligtige, undergivne Haandværkere og Agerdyrkere, der som Inderster eller Skytsborgere ingen politiske Rettigheder havde. Af de første blev Bisidder-Raadet valgt. I Tidernes Løb fik Stadsamfundene ved Gave, Aftrædelse, Kjøb eller Overeenskomst (Haandfæstninger) visse Høihedsrettigheder af Overherren (til Exempel: en egen Domstol for Staden, Myntret, Markeds-, Told-Stapel-Ret og deslige), som de udøvede ved deres Bisidder-Raad, hvis Formand sædvanligviis hed Raadsmester eller Borgemester. Disse Rettigheder bleve bestandig større ved den keiserlige Anseelses Aftagen og ved Borgernes tiltagende Magt og Velstand, saaledes at Samfundene i Stæderne tilsidst udviklede sig til smaae republikanske Statseenheder. Men de ringere Borgere, der vare udelukkede fra alle Embeder og politiske Rettigheder, bekæmpede nu Patricierfamiliernes aristokratiske Herredømme. Og for at de desto heldigere kunde udføre dette, sammentraadte Haandværksstanden allevegne i Foreninger og Laug. Deraf avledes en Almeenaand, der havde de vigtigste Følger for den lavere Borgerstands Styrkelse. Haandværkslaugene, der lededes af Laugsmestere, vare forsynede med egne Faner og Forsamlingssteder (Herberger) og hvis Kraft bestod i „Svendenes“ hjærve Næver, opnaaede snart en saadan Magt, at de ikke blot tilkæmpede sig borgerlige Rettigheder og Andeel i Stædernes Forvaltning allevegne, men at ogsaa

det aristokratiske Familieregimente i saare mange Stæder blev fortrængt af en demokratisk Laugsregering, hvilket naturligvis ikke lod sig gjøre uden blodige og voldsomme Kampe; kun i faae, som i Nürnberg, bleve Patricierfamillerne i Besiddelse af de høiere Stillinger indtil Reformationen. Laugene, hvis Medlemmer i deres Fritimer lagde sig efter Vaabenøvelser, udgjorde den stridbare Borgermagt i Stædernes Kampe imod Adelen (§ 328). Under Anførsel af deres Laugsmestere droge de i Marken under deres egne Faner og værnede om Friheden udadtil, ligesom de havde vidst at tilkæmpe sig og bevare den indefter. — I Stæderne uddannedes ogsaa **Retspleien**, der var meget forskjelligartet. Den med Offentlighed og Mundtlighed forbundne Bisidder-Ret dømte efter Vedtægt og efter Sædvaneret — af hvis Optegning der efterhaanden fremstod Samlinger af Landboret (Sachsenspeil c. 1220; Schwaberspeil c. 1282) og Kjøbstadret. Sildigere vandt den romerske Ret Indgang; i Kirkens og Geistlighedens Sager (der ikke vare underkastede den verdslige Domstol) kom den canoniske Ret til Anvendelse. Gudsdomme (Ordalier) og retlig Tvekamp bleve bestandig i Brug. Pinebænk, Steile og Hjul og andre barbariske Straffe ansaaes som uundværlige Hjælpemidler for Retspleien.

§ 310. 3. Korstogene forøgede Klerus' Magt og Kirkens Rigdomme. Da de religiøse Ideer, som bestandig mere vækkedes og næredes ved Korstogene, beherskede Menneskeheden i Middelalderen, saa var det naturligt, at den geistlige Stand nød en særegen Høiagtelse som den, der opretholdt Religionen og havde Nøglen til Himmerige. Derfor lykkedes det Paven, at hæve sig over alle Konger, Fyrster og Magthavere paa Jorden, Klerus, at overgaae de øvrige Stænder i Anseelse og Magt, og Hierarchiet, at stille Kirken som den, der bevarede Fred, Orden og Sædelighed, over den af vanhellige Elementer bestaaende Stat. — Ligeledes tiltog ogsaa Kirkens Formue under Korstogene. Geistlighedens Indflydelse paa Menneskenes Gemytter fremkaldte mange Testamenteringer og Gaver til Fordeel for Kirker og Klostere; Klerus tilvendte sig ogsaa meget for billigt Kjøb af de pengetrængende Korsriddere. — Var denne det Religiøses og Kirkeliges Overvægt over det Verdslige i mangen Henseende gavnlig og opløftende, saa var derimod det mørke Troesraseri (Fanatisme), der ved Korstogene fremkaldtes imod alle Anderledestænkende og som yttrede sig skrækkeligst i Forfølgelsen mod de hæretiske **Valdenser og Albigenser**, en sørgelig Virkning af den altfor meget opvakte Troesiver.

§ 311. I Østerland havde for flere Aarhundreder siden et Religions-Parti, Paulicianer (Manichæer), selv løst sig fra den herskende Kirkes Anskuelser og affondret sig som Sekt. Forfølgelser joge mange af dem over Bulgarien og Illyrien til forskjellige Egne i Vesterlandet, hvor de under

Navn af Katharer (= Puritaner, deraf Kjættere), fordi de betragtede sig som en udvalgt Skare af Hellige og tilstræbte en Renselse af Kirken eller en simplere Form for dens Tro, Cultus og Forfatning, vedligeholdt sig under allehaande Tryk. — I Stræben og Formaal beslægtet med Katharerne, men renere i Vandel og fri for Sværmerier var den i Vesterlandet fremstaaende Sekt Valdenserne, der længe havde levet ubemærket i de øvre Apenniners stille Dale, indtil Peter Valdus, en rig Kjøbmand fra Lyon, i det 12te Aarhundrede skaffede deres Meninger større Udvikling og videre Udbredelse. Imod Klerus' Magt, Luxus og Verdsliggjørelse stillede Valdenserne Læren om den apostoliske Enfoldighed og Armod, de forkastede Pavens Autoritet, bestrede de af Scholastikerne (§ 293) udviklede Bestemmelser om Mesofferet, om det hemmelige Skriftemaal, Substansforvandlingen og andre, og antoge kun to Sakramenter, Daaben og Nadveren.

§ 312 Albigenserkrigene. I samme Forhold som Hierarchiet søgte at fastholde Kirkens Eenhed og indskrænkede den individuelle Frihed ved Tænkningen og Troen, fandt begge disse Sekters, Katharernes og Valdensernes Grundsætninger en større Udbredelse. I det Sydlige af Frankrig, Provence og Languedoc, hvor en velhavende Borgerstand havde udviklet sig under en smuk, soleklar Himmel, hvor frie Institutioner fremkaldte Selvstændighed i Virksomhed og Tænkning, hvor Troubadourernes muntre provençalske Poesi lod sin Lune og sin satiriske Overgivenhed frit Løb imod Biskopper og Præster, havde disse Sekter, der forenedes under det fælles Navn **Albigenser** (af Staden Alby) deres egentlige Hjem. Imod dem og deres Beskytter, den rige Grev Raymund VI. af Toulouse, lod Innocenz III. (efteraf hans Opfordring til dem om at vende tilbage i Kirkens Skjød havde været frugtesløs) Cisterciensermunkene prædikede Korstog og overdrog Raymunds Godser til den haarde Greve af Montfort. Strax droge Skarer af vilde Krigere, foran hvilke der gik fanatiske Munke med Korset, ind i det blomstrende Land, ødelagde de rige Stæder, de pragtfulde Paladser, de stolte Borge, myrdede Skyldige og Uskyldige, lode Baal blusse op og fyldte alt med Ødelæggelse, Mord og Rov. Raymund holdt sig længe imod sine Modstandere, men da Ludvig VIII. af Frankrig, dreven af en uædel Begjerlighed efter Land, efter Montforts Død paatog sig Kampen imod Kjætterne, da bøiede Greven sig og aftraadte i en Fred den største Deel af sine Besiddelser til Frankrig. Men den 20-aarige, ødelæggende Krig havde tilintetgjort det sydlige Frankrigs smukke Cultur, forvandlet Landet til en Ørken og bragt Troubadourernes muntre Sang til at forstumme for bestandig. — Faae Aar efter blev ogsaa **Stedingernes** tappre Bonderepublik ved Hunte, hvis

1205.

1226.

1232.

Modstand imod de geistlige og verdslige Fyrsters Indgreb i deres gamle Friheder og Rettigheder blev erklæret for Kjætteri, hjemsøgt af en Ødelæggelseskrig, der foranledigedes af Biskopperne af Bremen, Ratzeburg og andre. I Spidsen for denne Korshær stod Greven af Oldenborg. Strenge Kjætterlove og Inqvisitions-Rettens Overdragelse til den nylig stiftede Dominicaner-Orden (§ 292) skulde bevare Kirkens Enhed for alle Tider. Men i Tydskland vakte denne Indretning en saadan Forbittrelse, at den første Inqvisitionsdommer Konrad af Marburg blev myrdet, hvorpaa der ikke mere var nogen, som havde Lyst til at være hans Eftermand. 1233.

V. Lehnsmonarchiets Forfald og Kirkens Udartning.

1. Mellemriget (Interregnum) 1250—1273.

§ 313. Efter Frederik II.s Død indtraadte der en skjebnesvanger Tid for Tydskland. Udenlandske Fyrster uden Magt og Indflydelse førte Keisertitelen, imedens Anarchi og Lovløshed herskede i det Indre og kun den Stærke formaaede at skaffe sig Ret (Næveret). Da Vilhelm af Holland (§ 299) faldt i Kampen mod de tappre Frieser, ledede Erkebiskoppen af Köln Valget hen paa den rige **Richard af Cornwallis**, en Broder til Kongen af England, imedens Erkebiskoppen af Trier og hans Tilhængere gave **Alphons X. den Vise af Castilien** Keisertitelen. Hiin seilede nogle Gange op ad Rhinen, forsynet med Skatte for at tilfredsstille Fyrsternes Havesyge; den sidste besøgte aldrig det Land, som han var kaldet til at herske over. I denne keiserløse Tid søgte herskesyge Fyrster og Biskopper at udvide deres Besiddelser og Rettigheder, deels ved at bekæmpe de opadstræbende Stæder, deels ved lovstridig Tilegnelse af Rigslehn, Told, Rettigheder og deslige. — Hvad disse dreve i det Store, udøvede Riddere og Vasaller i det Smaae. Fra deres Borge, der, som Ruinerne endnu bevise, vare anlagte ved Bredderne af seilbare Floder eller ved Siden af befærdede Landeveie, førte de et vildt Røverliv, slæbte Reisende ind i deres Borgkjældere for at udpine en haard Løsesum af dem, plyndrede Handelsstædernes Fragtvogne og trodsede de magtesløse Love og Domstole indenfor deres faste Mure. Til at raade Bod paa denne Næverettens Tilstand var der: 1. **Blodretten**, der var oprettet af Erkebiskoppen af Köln i Vestphalen (Dortmund, der havde en Formand [Stolherre] og mange Dommere [Vidende], der kjendte hverandre ved et hemmeligt Løsen, og som i Hemmelighed udøvede en streng Justits); 2. de af mange **Stæder** til gjensidig Beskyttelse sluttede **Forbund**, hvoriblandt i Særdeleshed det nordtydske **Hanseforbund***), der var stiftet af Lübeck og Hamborg imod de Danskes og Nordmændenes Vold, og det af Mainz, Worms, Speyer, Strasburg, Basel og andre sluttede **rhinske Stadforbund** ere af Vigtighed. 1241. 1247.

*) De vigtigste Medlemmer af Hanseforbundet, der i 1364 indbefattede 77 Stæder, vare: Köln, Brunsvig, Wismar, Rostock, Stralsund, Wisby (Gothland), Bergen (Norge), Riga, Groningen, Lüneburg, Elbing, Bremen, Magdeburg, Halle, Goslar og flere andre. Medlemmerne af det rhinske Stadforbund sluttede sig senere for største Delen til det schwabiske Forbund (§ 328). Fra den Tid af udgjorde Tydskland Middelpunktet for den europæiske Handel. Orientens Frembringelser bleve ved de italienske Handelsstæder bragte til Augsburg og Nürnberg og derfra førte videre frem. Strasburg, Frankfurt og Köln tjente som Stapelpladser for de Varer, som gik til Frankrig og Nederlandene; Erfurt var Middelpunktet for den tydske Indenrigshandel. Hanseforbundet forsynede Rusland (over Nowgorod), Skandinavien og London (hvor det havde et privilegeret Torv) med tydske Varer.

2. Habsburger-Magtens Grundlæggelse.

§ 314. En vigtig Følge af den keiserlige Magts Synken paa Interregnets Tid var Fyrstemagtens Uddannelse, idet de ovennævnte (§ 287) Hertugdømmer og Grevskaber erhvervede Landshøihed (Territorialret). Da derfor et nyt Keiservalg fandt Sted efter Richards Død, søgte de Store, fra hvem Valget (Kur, kaare) allerede dengang fortrinsviis udgik og som derfor bleve kaldte Kurfyrster, at forhindre Udnævnelsen af en Fyrste, der var mægtig ved Land og Folk, for at de ikke skulde komme til atter at miste hvad de havde tilvundet sig. Da lykkedes det Erkebiskoppen af Köln at lede Valget hen paa hans Ven, Grev **Rudolf af Habsburg**, hvis ubetydelige Stamgodser i Elsaß og i Schweiz ikke indgød Valgfyrsterne Frygt, medens dog hans prøvede Tapperhed, Kraft og Klogskab var Borgen for, at han vilde standse den herskende Lovløshed og knække Kong **Ottokar** af Bøhmens truende Overmagt, der foruden Mæhren endnu havde forenet Österrig, Steyermark, Kærnthen og Krain med dette Land og tragtede efter Keiserkronen. Men hvad der i Særdeleshed befordrede Rudolfs Valg, det var hans bekjendte Fromhed og den Hengivenhed, som han stedse havde udviist imod Kirken og Klerus. — Da derfor Rudolf havde tilsikret Paven de af de tidligere Keisere bestridte Gebeter og Rettigheder, og givet de tydske Fyrster Løfte om fremtidig Gyldighed for deres tilkæmpede Fordele, blev hans Valg almindelig anerkjendt og Alphons af Ca- Rudolf af Habsburg 1273-1291.

stillen bragt til at frasige sig Kronen. Ikkun Ottokar negtede at hylde ham og mødte ikke paa den tilsagte Rigsdag Da erklærede Rudolf ham Krig, blev understøttet af flere Fyrster, hvem han ved Giftermaal med sine talrige Døttre havde knyttet til sit Huus, og rykkede saaledes med Hærmagt ind i Østerrig, hvor han nødte
1276. Ottokar til at afstaae alle sine Lande paa Bøhmen og Mæhren nær. Men neppe havde Rudolf afskediget Rigshæren, førend Ottokar, i den smertelige Følelse af at hans Stolthed var bøiet og ophidset ved sin herskesyge Gemalindes Bebreidelser, fornyede Krigen. Men Rudolf tilkæmpede sig, fornemmelig ved sine Schweizeres og Elsas-
1278. seres Bistand, den hæderlige **Seier paa Marchmarken**, hvor Ottokar blev dræbt af de hevngjerrige Steirere og Bøhmens Overmagt knækket. Med de tydske Fyrsters Samtykke forlehnede Keiseren nu sine egne Sønner med Østerrig, Steyermark og Krain og blev derved Stifter af det habsburg-østerrigske Huus; hans troe Forbundsfælle Meinhard af Tyrol fik Kærnthen, og Ottokars Søn Wenceslaus (siden gift med en Datter af Rudolf) beholdt Bøhmen. — Da Rudolf undgik enhver Indblanding i Italiens Anliggender og ikke forstyrrede Guelfernes Herredømme, saa kunde han henvende sin Kraft udeelt paa de tydske Lande. Ved en Række Felttog og Kampe, især i Schwaben og Burgundien, hvor der havde dannet sig en Mængde uafhængige Herredømmer, lykkedes det ham at tilbagevinde mange Lehn, Godser, Rettigheder og Afgifter, som vare tagne fra Riget. Men hans største Fortjeneste bestod i Befæstelsen af Landefreden og Gjenoprettelsen af den lovlige Orden. Han drog omkring i hele Riget og holdt streng Dom over den feidelystne Røveradel. Alene i Thüringen lod han 29 Røverriddere henrette og 66 Borge ødelægge. Paa et af disse Tog døde han i en høi Alder
1291. i Germersheim ved Rhin og blev begravet i Speyer. Hans Jævnhed, Dyd og Retskaffenhed forskaffede ham ikke mindre Anerkjendelse og Høiagtelse end hans Forstand og hans Krigsbedrifter. Kun Hohenstaufernes poetiske Heltestorhed boede ikke i ham.

Adolf af Nassau 1291-1298.

§ 315. Adolf af Nassau og Albrecht af Østerrig. Deels af Frygt for Habsburgernes hurtig stigende Magt, deels af Utilbøielighed for Rudolfs haarde Søn Albrecht bevægedes Fyrsterne til at gaae ind paa den snilde Erkebiskop af Mainz' Forslag og vælge den tappre, ridderlige Grev **Adolf af Nassau**. Men ogsaa han stræbte som Rudolf efter at udvide sit lille Gebeet og betjente sig derfor af de Hjælpepenge (Subsidier), som han af Kongen af England, der havde indgaaet Forbund med ham imod Frankrig, havde faaet til at hverve tydske Tropper for, til at kjøbe Thüringen og Meißen af Landgrev Albrecht den Vanslægtede. Denne skammelige Handel indviklede ham i en fordærvelig Krig med dennes Sønner Frederik og Diezmann, hvem den vanartede Fader af Nag til deres Moder (§ 302) og til dem selv vilde bevige for deres Arv. Den høirøstede Harme over denne uredelige Adfærd og de rhinske Kurfyrsters Utilfredshed (Pfalz, Mainz, Trier, Køln), hvem Keiseren havde frarevet den lovstridig erhvervede Rhintold, der var til stor Skade for Handelen, bidroge meget til at hans Modstander Albrecht fik et stort Parti for sig. Ved de nævnte fire Kurfyrster fik han sat igjennem, at Adolf blev afsat og han selv blev valgt, derpaa drog han med Hærmagt til Rhinen og seirede i **Slaget ved Gøllheim ved Donnersberg**. Adolf, der i en tapper Kamp blev løftet fra Hesten af sin Modstanders Landse, fandt sin Død i Slaget. Hans Lig hviler i Domkirken i Speyer. 1298.

§ 316. **Albrecht af Østerrig** var en kraftig, men haard Mand; hans stive, ubarmhjertige Sind kunde allerede kjendes ud af hans mørke, ved Tabet af et Øie vanheldede Ansigt. Herskesyge og Begjerlighed efter at vinde Lande vare de fremherskende Lidenskaber i hans Sjæl. Hiin indgav ham den Plan, at tilintetgjøre Fyrsternes og Landstændernes Rettigheder og begrunde et uindskrænket Monarchi, denne forledede ham til at fremkomme med Fordringer paa Thüringen*), Holland, Burgund, Bøhmen og andre Lande og af og til, men uden varig Følge, at bekrige dem. Frygtet og hadet blev han tilsidst ved Windisch paa Reuß myrdet af sin egen Broderson 1308.
Johan (Parricida), hvem han forholdt sin Fædrenearv, just som han traf Anstalter til at undertrykke de frie Helvetier. Johan bødede som Munk for sin Daad; men frygtelig var den Hevn, som Keiserens haardhjertede Gemalinde og Søster toge over Balm og Eschenbach, der havde været Deeltagere i Mordet, og alle deres Venner og Paarørende. Henved 1,000 Menneskeliv faldt som Offere for Keiserens Død Albrecht af Østerrig 1298—1308.

*) I Thüringen led Albrecht imod Frederik den Bidte det i de sachsiske Kroniker meget omtalte Nederlag ved Lucka (ikke langt fra Altenburg). Hæderligere var hans Strid med Pfalzgreven ved Rhinen og de geistlige Kurfyrster, som han med væbnet Haand tvang til at ophæve deres trykkende Rhintold.

§ 317. Edsforbundets Stiftelse. Ved Erobringen af Burgundien under Konrad II. var Helvetien kommen ind under det tydske Rige. I 1033.
det 11te og 12te Aarhundrede havde de mægtige Hertuger af Zähringen Rigsforstanderskabet over det. Efter at dette Huus var uddød, deeltes Landet 1218.

i en Mængde smaae Gebeter; Fristæder og frie Landforeninger, Abbedier og Bispedømmer, og et stort Antal uafhængige Herskaber ligefra Bondens Frigaard indtil det mægtige Grevskab stode umiddelbart under keiserlig Overhøihed. Greverne af Savoyen i Syden, Habsburgerne i Norden hævede sig snart i Magt og Eiendom over de andre. De sidste, hvem Landgrevskabet Aargau tilhørte, udøvede i Rigets Navn Skytsherredømmet over Landskaberne ved Vierwaldstättersøen, Schwyz, Uri, Unterwalden (Urkantonerne), hvor de havde mange Godser. Rudolfs Ophøielse og Forøgelsen af hans Huses Magt bragte Habsburgerne paa den Tanke, at bringe Waldstätterne til Underkastelse under Østerrigs Landshøihed. Derfor tillod Albrecht, at de paa Habsburgernes Godser herskende Fogeder udøvede Rigsrettighederne over de frie Landforeninger og Fribønder og misbrugte deres Stilling til at undertrykke det ligefremme, stridbare og frihedselskende Bjergfolk. De tre Urkantoner, der forestodes af **Walther Fyrst, Arnold af Melchthal** og
1308. **Werner Stauffacher**, sluttede da et Frihedsforbund paa Rütli, ifølge hvilket Borgene bleve stormede og Fogderne forjagede, efterat **Tell** (som Sagnet beretter) havde taget en blodig Hevn over den grusomste af dem, Geßler. Albrechts Mord befriede dem for hans Vrede. Hans Efterfølger Henrik VII. bekræftede deres Frihed og Rigsumiddelbarhed.

§ 318. Men Albrechts Søn **Leopold**, der var forbittret over at Schweizerne anerkjendte Habsburgernes Fiende Ludvig af Bayern som Keiser, benyttede en Felde imellem Schwyz og Klosteret Einziedeln (som han var Skytsfoged for) til at paaføre Waldstätterne Krig. Men i det snevre Pas
1315. ved **Morgarten** led hans Hær et fuldkomment Nederlag af Helvetierne, der vidste at drage Fordeel af den gunstige Stilling. Efter dette Slag sank Habs-
1332. burgernes Magt i Schweizer-Landene. Da den østerrigske Stad Lucern sluttede sig dertil, kom alle Bredder af Vierwaldstättersøen i Edsforbundets Magt,
1339. hvortil ogsaa snart det mægtige Bern sluttede sig, da Waldstätterne ydede det
1351. Hjælp imod de nærboende Adelsmænds Angreb (Slag ved Laupen). Tolv Aar siddigere bragte Borgemester Brun fra Zürich denne vigtige Stad over paa de Edsforbundnes Side, da han formedelst sine nye Forandringer i Forfatningen truedes med Krig af de gamle Familier og af Østerrig; snart fulgte ogsaa Glarus og Zug, to Habsburger-Stæder. Overalt stod en Landamman eller Birkedommer tilligemed et Raad i Spidsen for det Almene.
1386. I **Slaget ved Sempach** (§ 328) bestode de Edsforbundne (ligesom engang de athenienssiske Demokrater ved Marathon) Ildprøven imod den østerrigske og tydske Ridderadel og beviste, at de vare værdige til at nyde Friheden.

3. Det luxemburgske og bayerske Fyrstehuus.

a) Henrik VII.s Regering.

§ 319. Kongen af Frankrigs Bestræbelser for ved Pavens Hjælp at tilvende sin Broder den tydske Keiserkrone, strandede paa den Energi, hvormed Erkebiskoppen af Mainz, Peter Aichspalter virkede for den ædle Greve af Luxemburgs (Lützelburg) Valg og endelig satte det igjennem. Paa Kongestolen i Rense modtog **Henrik VII.** den tydske Krone, som han bar med Ære. Efterat han havde taget kraftige Forholdsregler for at bevare Landefreden og overdraget de schwabiske Stæders trodsige Fiendes, Eberhard af Würtembergs Tugtelse til hans forbittrede Naboer, benyttede han Thronstriden i Bøhmen til ved sin Søn Johans Formæling med en Søster af Kong Wenceslaus, der var død barnløs, med de bøhmiske Stænders Samtykke at bringe dette Rige til sit Huus. Neppe havde han ved flere venskabeligtsindede Fyrsters Hjælp lykkeligen tilendebragt dette Anliggende, der lagde Grunden til det luxemburgske Huses store Magt, førend han vendte sit Blik til det længe forglemte Italien og, besjælet af en høiere Aand, foretog et Romertog. Med Jubel hilsede de haardt trykkede Ghibelliner den høihjertede Keisers Ankomst, og den største Digter, **Dante** fra Florenz, Forfatteren af den guddommelige Komedie, feirede hans Komme med Sange, der snart vare i alle Munde. Under det lidenskabelige Partiraseri, der herskede allevegne, undgik Henrik i Begyndelsen med megen Forsigtighed at træde afgjort til den ene Side, for saaledes desto snarere at skaffe den keiserlige Anseelse sin Anerkjendelse igjen. Han modtog i Mailand den lombardiske Krone, indtrev med Strenghed de Afgifter, som Øvreitaliens Stæder skyldte, og fandt en høist ærefuld Modtagelse i det ghibellinske Pisa. Men Guelferne, der kom i Uro ved Keiserens Fremskridt og Modpartiets voxende Mod, stode nu med Magt op imod ham. I Spidsen for dem stillede sig Kong Robert af Neapel og det rige, stolte Florenz tilligemed nogle nærliggende Stæder. Selv Paven (dengang i Avignon, § 322) erklærede sig imod ham, saaledes at hans Kroning i Rom ikkun kunde ventes opnaaet ved en fortsat Kamp. Dette gav Løsenet til en Fornyelse af Krigen imellem Guelferne og Ghibellinerne. I Forbund med Kongen af Sicilien og understøttet af Pisanerne og flere ghibellinske Stæder og Adelige traf Henrik energiske Anstalter til at underkaste sig Toscana og til at ydmyge Florenz, da han pludselig døde i Buonconvento ikke langt fra Arno. Guelfernes Jubel over deres Fiendes Død fremkaldte Troen paa en Forgiftelse. De sørgende Pisaner begrove ham paa deres Stads Kirkegaard (Campo santo).

Henrik VII. 1308-1313.

1310.

1313.

§ 320. Dante. Petrarca. Boccaccio. Ghibellinerne fik snart efter tre Overhoveder, som forbandt Klogskab med Kraft og atter bragte deres Parties sunkne Anseelse i Ligevægt: Matteo Visconti af Mailand, Castruccio Castracani, Herre af Lucca, der er bekjendt ved sin Levnetsbeskrivelse, som er forfattet af den store Historiker Machiavelli (see neden-

for), og Can della Scala fra Verona. Hos den sidste fandt den fra sin Fædrenestad Florenz fordrevne Ghibellin **Dante** Allighieri († 1321) Beskyttelse og Optagelse og arbeidede sammesteds paa sit store, af 3 Dele: Helvede, Skjærsild og Paradis bestaaende, herlige (episke) Digt, kaldet den **guddommelige Komedie**, hvori hele Middelalderens Visdom er nedlagt. Allegorier, historiske Antydninger, dybsindige Udsagn om den herskende Philosophi og Theologi vanskeliggjøre Forstaaelsen af dette Værk, hvorfor der allerede meget tidlig blev forfattet Forklaringer (Commentarer) dertil. Han var Skaberen af Italienernes poetiske Sprog, der i sine fuldendte Vers forener Velklang og Mildhed med høi Kraft. I nøie Forbindelse med hans store Digt staaer vita nuova (nyt Liv), en Samling af lyriske Digte (Canzoner og Sonnetter). Sine ghibellinske Anskuelser lod Dante først fremtræde i den latinske Bog: om Monarchiet, hvori han gjennemfører den Paastand, at Keiseren ikke staaer under, men ved Siden af Paven. Ogsaa i den guddommelige Komedie ere disse Anskuelser allevegne kjendelige. Livets Gjenvordigheder gjorde ham haard og uvenlig. — Med Dante begynder der for Italien en ny Periode i Konst og Literatur, der i over 200 Aar udviklede sig og naaede sit Høidepunkt i det 16de Aarhundrede. Havde allerede Dante betjent sig af Virgil som Fører igjennem Helvedes Rum, saa bidrog i Særdeleshed **Petrarca** († 1374) ved sin glødende Beundring for denne Digter og for hele den romerske Literatur til at gjenoplive den gode Smag, der ganske var gaaet til Grunde i Munkeskolerne. Hans ømme, ved Sprogets Velklang udmærkede **Sonnetter** til Laura blive selv endnu beundrede af Italienerne som uopnaaelige Mønstere paa et melodisk Digtersprog, hvor blottede de end ere for ret Indhold. Men en europæisk Berømmelse forskaffede Petrarca sig ved sine latinske Skrifter, poetiske som prosaiske. Iblandt de sidste ere hans Breve og hans Levnetsbeskrivelser af romerske Helte især vigtige til at vække Patriotisme og et moralsk Liv. Petrarca havde en stor Indflydelse paa Florentineren **Boccaccios** Uddannelse († 1375), der blev Skaber af den nye italienske Prosa, som han mesterlig behandlede i sin **Decamerone** (en Samling af 100, mest af provençalske Digtere laante [tildeels sinbrige] Fortællinger og Noveller). Ogsaa latinske Fortællinger af den gamle Mythologi og andre har man fra Boccaccios Haand, hvis store Fortjeneste det ogsaa var, at have givet det første Stød til Studiet af det græske Sprog og den græske Literatur. Paa samme Tid blev den florentinske Historie af Joh. **Villani** († 1348) fortrinligen bearbeidet i Landets Sprog. Den høie Enfold og Mangfoldighed i Sprog og Fremstilling minder om Herodot. Villani var Guelfer og Demokrat. — Universiteter (i Bologna, Padua og andre), Akademier og Skoler, der fremstode i alle betydeligere Stæder i Italien, de mange rige Familier, der søgte deres Roes i at begunstige Videnskaber, Konst og Literatur, og kappedes med hverandre i Gavmildhed mod Digtere, Konstnere og Lærde, bidroge navnlig til denne Dannelse.

b) Ludvig af Bayern.

§ 321. Henrik II.s Død medførte atter en Thronstrid i Tydskland, idet de syv Kurfyrster, som nu sædvanlig foretoge Valget,

(Pfalz, Mainz, Trier, Køln, Bøhmen, Sachsen, Brandenburg) deelte sig, saaledes at nogle, der vare det bøhmisk-luxemburgske Parti hengivne, valgte den krigskyndige **Ludvig af Bayern**, Ludvig af Bayern 1313-1347. de andre, der virkede i Habsburgernes Interesse, valgte den blide og gjeve **Frederik den Smukke** af Østerrig. En 8-aarig Krig, som i Særdeleshed Frederiks Broder **Leopold** førte med Lidenskab og som fornemmelig blev ødelæggende for det sydvestlige Tydskland, hvor Adelen erklærede sig for Østerrig, Stæderne for Ludvig, var Følgen af denne Tvedragt. Trods det østerrigske Parties overlegne Magt holdt den krigserfarne Ludvig sig med Held imod dem, især efterat Leopolds Stridskræfter vare blevne svækkede i det ulykkelige Slag ved Morgarten (§ 318). En afgjørende Overvægt fik Ludvig dog først i **Slaget ved Mühldorf** (eller Amfing), hvor Frederik, der var 1322. gaaet i Kampen uden at oppebie sin Broders Hjælp, ved den nürnbergske Felthøvedsmand **Seyfried Schweppermanns** Krigskonst blev overvunden og tagen til Fange. Alligevel bøiede Leopold ikke sit Sind til Freden. Understøttet af Paven (§ 324) og Kongen af Frankrig søgte han at foranstalte et nyt Keiservalg og fortsatte imidlertid Kampen. Da satte Ludvig sin fangne Modstander paa fri Fod under den Betingelse, at han skulde fraside sig Keiserværdigheden og bevæge sit Parti til Fred. Men da hverken Paven eller Leopold indgik Forliget, vendte Frederik, sit Ord tro, tilbage til Fangenskabet og rørte ved denne gjeve Adfærd sin ridderlige Modstander i den Grad, at denne fremdeles levede i det inderligste Venskab med ham og endogsaa vilde have deelt Regeringen med ham, hvis Kurfyrsterne ikke havde sat sig derimod. Den lidenskabelige Leopolds snart derpaa indtrufne Død befæstede Ludvigs Magt i Tydskland; derimod vedblev Paven i 1326. sit Stivsind og straffede ham med Ban og Interdikt. Hermed hænger det saaledes sammen.

§ 322. Den pavelige Magts Dalen. Den herskesyge Bonifacius VIII., i hvem Pavedømmet naaede sin høieste Glands, hidførte tillige dens Forfald. I den høie Følelse af sin Magt opkastede han sig paa en bydende Maade til Voldgiftsmand i **Philip (IV.) den Smukke** af Frankrigs Krig imod Edvard I. af England og hans Medforbundne, og da Philip forkastede hans Indblanding, forbød han den franske Geistlighed Beskatning. Da forbød Philip al Udførsel af Sølv og Guld fra sit Rige og hindrede saaledes Inddragelsen af de pavelige Indkomster. Den derved fremkaldte Strid, hvori Paven erklærede enhver for en Kjætter, der ikke troede, at Kongen i

geistlige og verdslige Anliggender var Paven undergiven, men hvori Philip ved sine Stænder (der vare udvidede ved Affendinge fra Stæderne) lod Kongemagtens Uafhængighed høitideligen forkynde, endte med Banfættelse og Interdikt, hvorpaa den franske Kansler Nogaret begav sig til Italien, hvervede Tropper og i Forbindelse med den ghibellinske Familie Colonna, der forfulgtes af Bonifacius, overfaldt Paven paa hans Fødested Agnani og holdt ham fangen i hans Palads. Vel blev Bonifacius sat i Frihed af det tilstrømmende Folk fra Landet og ilede hevngjerrig til Rom, men det Indtryk, som Skammen gjorde paa den stolte, lidenskabelige Mand, var saa mægtigt, at han
1303. faldt i Raseri og døde. Nu vidste det franske Parti ved List og Behændighed at bringe det dertil, at ikke alene Banfættelsen og alle mod Philip udgangne Decreter bleve ophævede, men at endogsaa den nye
1305. Pave Clemens V. (hidtil Biskop af Bordeaux) tog sit Sæde i **Avignon** i det sydlige Frankrig og derved stillede Pavedømmet under det franske Hofs Indflydelse. Henimod 70 Aar varede denne den romerske Curies skjebnesvangre Fraværelse fra den evige Hovedstad, der beklagedes som det **andet babyloniske Fangenskab.**

§ 323. Tempelherreordenens Ophævelse. Clemens V. maatte tjene den franske Konges Gridskhed og Herskesyge som Værktøi imod den rige **Tempelherre-Orden**, der levede i stolt Uafhængighed. Dunkle Rygter om hemmelige Forbrydelser, Vantro og Vellyst gave Philip den Smukke et Paaskud for pludselig at lade alle Ordenens Medlemmer fængsle og deres Eiendomme lægge under Beslag. Ved en seraarig, uretfærdig Justitsforfølgelse og ved frygtelige Ovaler paa Pinebænken bleve derpaa Tempelherrerne bragte til Tilstaaelser, der syntes at bevise deres Skyld og at retfærdiggjøre Ordenens Opløsning; og ihvorvel 54 af dem tilbagekaldte deres paa Pinebænken
1310. afnødte Udsagn som usande og desaarsag maatte lide Døden i Flam-
1312. merne som Frafaldne, saa ophævede Clemens dog Ordenen. Forgjeves protesterede Stormesteren Jakob af Molay imod en saadan Fremfærd og tilbød at ville gjendrive alle Beskyldninger. Ogsaa han døde paa Baalet, efterat han havde stævnet Paven og Kongen ind for en høiere Domstol. Folket ærede ham som en Martyr og betragtede begge Overhovedernes snart derefter indtrufne Død som en Gudsdom.
1314. Af Tempelherrernes Godser og Skatte inddrog den franske Konge meget, det Øvrige tilfaldt Johanniterne.

§ 324. Ludvig af Bayern i Kamp med Paven. Ligesom Clemens lod sig bruge af Philip IV. imod Tempelherrerne, saaledes Johan XXII. af hans Efterfølgere imod Ludvig af Bayern og det tydske Rige, af hvis Svækkelse Franskmændene droge Fordeel. Da Ludvig understøttede Viscont'ernes ghibellinske Parti i Mailand imod en guelfisk Hær, sluttede Johan XXII. sig til det østerrigske Parti, satte Ludvig i Ban og belagde alle Lande, som bleve ham troe, med Interdikt. Da indsatte Keiseren sin hidtilværende Modstander Frederik til Rigsforstander og begav sig til Italien, hvor han, understøttet af Minoriterne (§ 292), der vare stendtlig sindede imod Paven, og det ghibellinske Parti, i Begyndelsen gjorde glimrende Fremskridt, indsatte en Minoritermunk til Modpave og lod sig krone i Mailand og Rom. Men da han stødte Italienerne fra sig ved trykkende Pengefordringer og Frederiks Død kaldte ham til Tydskland, fik
1330. det pavelige Parti atter Overhaand. Modpaven gjorde Afkald paa sin Værdighed og Ghibellinernes Overhoveder udsonede sig med Johan. Henrik VII.s urolige, eventyrelskende Søn, Kong Johan af Bøhmen opkastede sig nu forgjeves til Fredsmægler; den Jubel, hvormed han i Begyndelsen blev hilset i Italien, tabte sig snart, da man lærte hans selvkjærlige Hensigter at kjende; og Johan XXII. vægrede sig ved at ophæve Bannet, førend Ludvig havde fraſagt sig Keiserkronen. Saaledes varede Kampen ved. Men da den nye Pave Benedict XII.
1334. af den franske Konge blev tvunget til imod sin Villie at gjentage Bannet og Interdiktet, saa lode de forsamlede Kurfyrster paa **Kurforeningen i Rense** den Erklæring udgaae: at ethvert af Kurfyrsterne fuldbyrdet Keiservalg for Fremtiden skulde have
1338. Gyldighed selv uden pavelig Bekræftelse. De Geistlige, som efterkom Interdiktet, bleve behandlede som Urostiftere.

§ 325. Ludvigs Endeligt. Dette Sammenhold mellem de tydske Fyrster og Keiseren for at svække den pavelige Magt forsvandt snart, da Ludvig af egen Magtfuldkommenhed fik Grevinde Margarethe Maultasch's Ægteskab (med en bøhmisk Prinds) ophævet, for ved hendes Formæling med hans Søn Ludvig at bringe hendes Arveland **Tyrol** til sit Huus, og da han tillige ved egenmægtigen at inddrage flere Stater, der erklæredes for ledige Rigslehn (Brandenborg, Holland Seeland og andre), lagde sin Begjerlighed efter Lande for Dagen. Derfor lykkedes det den nye Pave Clemens VI., der skred frem paa den stendtlige Bane mod Keiseren, at vinde en Deel af Kurfyrsterne og (i Rense) at gjennemføre Valget af

1346. en Modkeiser af det luxemburgske Huus. Men Fleertallet af det tydske Folk, især Rigsstæderne, holdt med Ludvig, hvorfor den nye, ved pavelig og fransk Indflydelse valgte Keiser **Karl IV.** (Søn af den blindede Kong Johan af Bøhmen, der var falden i Slaget ved Crecy, § 346) først fandt almindelig Anerkjendelse, da den uforfærdede Ludvig efter mange Kampe var død paa en Bjørnejagt ved
1347. München og tillige **Günther af Schwarzburg**, der af det bayerske Parti var valgt til hans Efterfølger, snart efter sin Kroning var (som
1349. man troede ved Gift) i Frankfurt sunken i en tidlig Grav.

Margarethe Maultasch, der overlevede sin bayerske Gemal, testamenterede ved sin Død Tyrol til det østerrigske Huus, hvor det forblev.

§ 326. Geistlige Broderskaber og Mystikere. Pavernes Ophold i Avignon og det derpaa følgende Schisma (§ 331) berøvede Kirken dens Anseelse. Dette fremlyser ikke alene af den seierrige Kamp, som verdslige Regenter som Philip den Smukke, Ludvig af Bayern, Edvard III. og Richard II. af England (§ 345) førte med det kirkelige Overhoved, men ogsaa af den Modstand, der fra flere Sider lagde sig for Dagen i Kirken selv. Wycliffe og Lollarderne forlange dristigen en gjennemgribende Forbedring af Kirken (§ 332. 345). Minoriterne, i hvis Broderskab mange Lægfolk indtræde som Tertiarier, lade sig ikke ved nogen Banlysning afskrække fra deres lidenskabelige Strid imod Paven; Svøbebrødrene (Flagellanter) og Mystikerne stille asketisk Strenghed imod Kleresiets sædelige Slappelse og vedblive i deres Adfærd selv paa den Tid, da den herskende Kirke allerede havde erklæret den for hæretisk. — Nemlig allerede i det 13de Aarhundrede, da Lasterne og Forbrydelserne forøgedes under Guelfernes og Ghibellinernes Kampe, bleve Italiens Stæder satte i Skræk ved Tog af Bodfærdige, der droge frem under Bodssange og pidskede deres blottede Ryg til Blods, for at opnaae en Soning med Gud. Det Samme fandt ogsaa Sted i det 14de Aarhundrede i Tydskland og andre Lande, da den Pest, der kaldtes den sorte Død, (1348) fra Asien banede sig Vei igjennem Europa og blev anseet som en guddommelig Straffedom for den herskende Lastefuldhed. Der dannede sig Svøber-Foreninger, som ved at prædike Bod og spæge deres Kjød droge fra Sted til andet og selv ved Ban og Inquisition ikke lode sig forstyrre i deres Øvelser. Troen paa de kirkelige Forsoningsmidlers Virksomhed og paa den præstelige Absolutions Nødvendighed var forsvunden; uden Klerus' Mellemkomst søgte Lægfolk Naade og Tilgivelse hos Gud, og mange grebe til Svøben, i hvis Blodbaab de ønede det sikreste Middel til Frelse. Ogsaa de Broder- og Søsterskaber af Begharder og Beghuiner, der i Nederlandene forenede sig til Barmhjertigheds Gjerninger, vare en Følge af den almindelige Utilfredshed med den herskende Kirkes Tilstand, hvorfor ogsaa disse maatte lide Inquisitionens Forfølgelser. — Lignende Bevæggrunde førte de fromme Mænd, der ere bekjendte under Navn af Mystikere, til en Virksomhed, der modarbeidede Kirken og Scholastiken (§ 293). Utilfredse over Verdens Syndighed og Præstestandens Udartning tyede de ind i deres eget Indre og stræbte i Følelsen at forene sig umiddelbart med Guddommen. Imod

Verdens Laster satte de Sandselighedens Dødelse og Kjødets Spægelse, imod Præstestandens Nydelsessyge og Verdsliggjørelse satte de en Efterligning af Christi hellige Liv, og bekæmpede den tørre Scholastik og dens Spidsfindigheder og Grublerier ved deres Følelsesvarme, deres Beskuelse (Contemplation) og Fordybelse i den guddommelige Kjærlighed og Viisdom og deres Udforskning af de inderste Rørelser og Følelser i Sjælen. Mysticismen har indvirket mægtig paa Literatur og Liv; og om ogsaa Læren om Ydmyghed og Selvfornedrelse lammede Virkekraften, om ogsaa Gemyts- og Følelses-Livet hist og her avlede Sværmeri, saa var dog dens Indflydelse paa den i Raahed og Sløvhed nedsunkne Menneskehed af velgjørende Virkninger. Den rystede Værkhelligheden ved Troens Dybde og Inderlighed, i Stedet for den aldeles udvortes Cultus i Maria- og Helgendyrkelsen satte den en Hjertets Religion og den umiddelbare Tilbedelse af den treenige Gud og henviste til den af Legender og Helgenhistorier næsten ganske fortrængte Bibel som Troens Kilde. Derved foranledigede Mystikerne i det 15de og 16de Aarhundrede tydske Bibeloversættelser, hvis Antal allerede beløb sig til 15, da den lutherske kom for Lyset og ved sin Fortrinlighed bragte de øvrige i Forglemmelse. Saa ligt som imidlertid Formaalet for deres Bestræbelser var hinanden, saa forskjellige vare Veiene dertil. Nogle (som Henrik Eckart, † 1329) fordybede sig i philosophiske Speculationer og faldt paa pantheistiske Grundsætninger, der af Kirken bleve fordømte som hæretiske; andre dyrkede en mystisk-allegorisk Art af Poesi (som de 7 Graders Bog, Jomfruens Bog og andre), hvori de sindbilledlig fremstillede Sjælens Stræben efter en Formæling med Gud; men de betydeligste, som Joh. **Tauler** (Dominicanermunk i Strasburg, † 1361) og den af guddommelig Kjærlighedsvarme gjennemglødede Henrik **Suso**, der levede afverlende i Constanz, Køln, Ulm og andre Stæder († 1366), virkede ved Prædikener og Opbyggelsesskrifter og uddannede Prosaen, der før dem blot var bleven anvendt i nogle Lovbøger (§ 313) og snart efter dem ogsaa blev brugt i nogle Krøniker (Elsasser- og Strasburger-Krøniken om Twinger af Königshofen, † 1420). Taulers „Efterfølgelse af Christi hellige Liv" og Susos „lille Bog om den evige Viisdom" i Samtaleform stode i høi Anseelse hos deres Disciple og Tilhængere, der dannede et eget Broderskab (den evige Viisdoms Disciple). Uagtet Kirken lod Ban og Forfølgelse ramme Mystikerne og deres Lære, saa varede de dog ved og toge fra Tid til anden et nyt Opsving. Saaledes i Særdeleshed i det 15de Aarhundrede i Nederlandene ved det af Gerhard Groot stiftede Broderskab af det fælles Liv, der udmærkede sig ved en sædelig-from Vandel som og ved grundig Dannelse og bestræbte sig for ved den blomstrende Undervisningsanstalt i Deventer at nedlægge Spiren til et høiere Liv hos Ungdommen. Af dette Broderskabs Medlemmer og Disciple, hvis Hovedformaal var at vinde Fred i sit eget Hjerte, have især Thomas fra Kempen († 1471) og Johan Wesfel fra Grøningen († 1489) Krav paa Opmærksomhed. Hin gjælder for Forfatter til den vidtudbredte latinske Andagtsbog om Christi Efterfølgelse, der er oversat i alle Sprog og hvori læres, at den sande, indre Efterfølgelse af Jesus bestaaer i Egenkjærlighedens Tilintetgjørelse og i en ubetinget, sig selv hengivende Kjærlighed til Gud; den sidste, en ligesaa from som aandrig og med glimrende humanistisk Vidskab udrustet Mand, kan i

mange Dele gjælde som Luthers Forgænger. Han skjelnede strengt imellem den indvortes Christendom og det udvortes Kirkedømme.

c) Karl IV. og Wenzel (1347—1400).

Karl IV. 1347-1378.

§ 327. Karl IV. var en klog Fyrste, der kun tænkte paa sin egen Fordeel og paa at udvide sit Huses Magt og for hvem Penge og Gods stode over Roes og Ære. Ved ham blev endogsaa Skyggebilledet af den keiserlige Magt i Italien tilintetgjort, idet han af Fyrster og Stæder lod sig afkjøbe Rigsrettighederne og modtog Keiserkronen som en Gave af Paven under den Betingelse, at han kun maatte tøve een Dag i Rom. Fra nu af ophørte Guelfernes og Ghibellinernes Kamp; i det Sted strede nu Fyrster og Fristæder for deres Gebeters Udvidelse og i Stedet for de tidligere Borgerhære blev der nu (som tilforn i Grækenland) brugt Leietropper, hvis dristige, krigskyndige Anførere (Condottieri) ikke sjelden havde Staternes Skjebne i deres Haand og benyttede deres Stilling til deres egen Ophøielse. — Ogsaa i Tydskland vare Karls Bestræbelser i det Væsentlige rettede paa at tilfredsstille hans Havesyge, hans Egennytte og hans Begjerlighed efter Lande. Han solgte Friheder og Rettigheder til Rigsstæderne; han forøgede de keiserlige Indkomster ved at opfinde Brevadelen; han bragte Brandenburg, Schlesien, Lausitz og Oberpfalz til sit Huus, der saaledes herskede over alle slavisk-germaniske Lande fra Donauen indtil Østersøens Kyster. — Bøhmen kom under ham til høi Magt og Blomstring. Tydske Nybyggere bleve indkaldte i Landet, Landsbyer og Stæder grundlagte (Karlsbad), Agerdyrkning og Næringsflid befordret, Veie og Broer anlagte. I hans Hovedstad Prag reiste der sig Kirker, Paladser og smukke Bopæle, og det med Pavens Bevilling og under Medvirkning af Digteren Petrarca (§ 320) sammesteds anlagte, **første tydske Universitet** talte 1348. snart 5,000 til 7,000 Studerende. — Karl IV. har man at takke for den første, under Navn af den **gyldne Bulle** bekjendte Rigsgrundlov, der overdrog de 7 Kurfyrster Keisernes Valgrettigheder, bestemte de Linier i Fyrstehusene, paa hvilke Kurværdigheden skulde hvile, fastsatte det keiserlige Valg og Anordningen med Kroningen og regulerede Rigsfyrsternes Rangforhold. Da denne Lov gav Kurfyrsterne et saa stort Fortrin, saa søgte Adelen og Rigsstæderne at styrke sig ved Forbindelser, for at bevare Ligevægten. Derover gik den keiserlige Anseelse fuldkommen til Grunde og der indtraadte paany en Tilstand fuld af Forvirring, Lovløshed og egenmægtig Selvraadighed.

§ 328. Den store Stæderkrig (1388). Dette indtraf især under Karl IV.s Søn og Efterfølger **Wenzel** (Wenceslaus). Thi medens denne raae, tilsindede Mand ved sin Grusomhed, sine barbariske Straffe*) og sit vilde Jagtliv saaledes opbragte den bøhmiske Adel imod sig, at denne tilsidst gjorde et Oprør og tog Keiseren tilfange, herskede den største Forvirring i det tydske Rige. Stæderne i Schwaben, i Franken og ved Rhinen sluttede det **schwabiske Stæderforbund** til at vedligeholde Landefreden (der flere Gange, men forgjeves var paabudt) og til at værge sig imod Roveradelen. De af dette Forbund truede Riddere i Schwaben, Bayern, Franken og andensteds, der levede af Rov og Stimandsfærd, efterlignede deres Fienders Exempel og styrkede sig ved **Ridderforbund** (saaledes Schleglerne, Løve- og Horne-Forbundet, St. Vilhelms og St Georgs Selskabet og andre). Begge Forbundssamfund laae i uophørlige Kampe med hinanden. Fyrsterne og Grevérne holdt sig snart til det ene, snart til det andet Parti, for at intet af dem skulde blive for mægtigt. Da endelig Biskoppen af Salzburg (der havde sluttet sig til det schwabiske Forbund, som talte 32 Medlemmer og var bleven forstærket ved de rhinske Stæders Tiltrædelse) blev myrdet af en bayersk Hertug, saa medførte dette en almindelig **stor Stæderkrig**, der hjemsøgte det sydlige Tydskland med megen Nød. I Bayern gik Borgerne af med Seieren; i Franken holdt Nürnbergernes Tapperhed Krigslykken i Svæven; men i Schwaben, hvor den tappre Stadtskende Eberhard Grineren fra Würtemberg stod i Spidsen for Adelen, lede de store Tab ved Døffingen, og ved Rhin ligeledes (hvor Pfalzgreven stred imod dem) ved Worms. Desto seierrigere kæmpede paa samme Tid Schweizerforbundet imod den sydtydske Herrestand. Hertug Leopold af Østerrig drog med en mægtig Hær af væbnede Adelige, der ærede ham som Ridderskabets Blomst, mod de frihedselskende Edsforbundne, hvis Forbund var faretruende for de habsburgske Besiddelser og hele Adelen. Men i **Slaget ved Sempach**, hvor den høihjertede **Arnold af Winkelried** fra Unterwalden „banede en Vei" for sine Landsmænd ind i Riddernes harnisklædte Rækker, idet han greb om en Mængde Landser og borede dem i sit Bryst, sank den stolte Hertug med 656 Adelige for de helvetiske Bønders Kølleslag.

Wenzel 1378-1400. † 1419.

1388.

1386.

*) I en Strid med Erkebiskoppen af Prag lod han Vicaren Pomuk kaste fra Prager-Broen ned i Moldau. Ophøiet til Helgen blev denne fremdeles under Navn af Nepomuk æret som Broernes Beskytter.

§ 329. Seieren ved Näfels, som Glarnerne vandt 2 Aar efter Slaget ved Sempach over en ti Gange stærkere, østerrigsk Hær, som den slagne

Hertug Leopolds Søn havde ført imod dem, begrundede fuldkommen Edsforbundets Frihed, til hvilket ogsaa Appenzellen snart efter sluttede sig, saa at de
1404. ved Waldstätternes Hjælp seierrig overvandt Østerrigerne to Gange (ved Speicher og ved Stoß).
1405. Schweizernes følgende Krige gik mindre ud paa Friheden, end paa Herredømmers Erhvervelse eller Bevarelse. Den paa Costnitzer-Conciliet (§ 333) over Frederik af Østerrig udtalte Ach kostede Habsburgerne Aargau og de øvrige Stamgodser i Waldstätternes Dale, saaledes at de kun endnu beholdt Thurgau, Winterthur og andre Stæder tilbage. Da
1436. syntes den Borgerkrig, der udbrød imellem Zürich og Schwyz i Anledning af Greverne Toggenburgs Arv, at frembyde en gunstig Leilighed for dem til atter at faae det Tabte tilbage. Zürich, der blev overvundet af de tappre Waldstätter, sluttede et Forbund med Østerrig. Da sendte Frederik III. en mægtig Hær af armagnacske Krigsskarer (§ 349), der var taget i Sold af Frankrig, imod de Edsforbundne. Men Schweizernes Heltemod i det mor-
1444. derske Slag ved St. Jakob ved Birs (lige udenfor Basel) indjoge Fransmændene en saadan Frygt, at de afstode fra Kampen og sluttede et Forbund med Helvetierne. Dette bevægede Zürich til at forsone sig med Waldstätterne
1446. og atter at tiltræde Edsforbundet. Fra den Tid af var Frankrigs Overvægt i Schweiz fremherskende og blev det endnu mere under de burgundiske Krige (§ 367), i hvilke de Edsforbundne udvidede deres Forbund betydeligt. Dets raske Sønner traadte nu i fransk og italiensk Krigstjeneste og udgøde deres tappre Blod paa fremmed Grund for en lumpen Sold. Med det tydske Rige vare de fremdeles kun sammenknyttede ved et løst Baand, indtil ogsaa dette blev sønderrevet under Keiser Maximilian (§ 338).

§ 330. Wenzels Affættelse. Keiserens Uformuenhed til at raade Bod paa den i Stat og Kirke herskende Forvirring og den Efterretning, at han uden Hensyn til Rigets Værdighed og Ære havde folgt Huset Visconti Hertugtitelen og saaledes havde bekræftet dettes anmassede Herredømme over Mailand og de fleste lombardiske
1400 Stæder, bevægede Kurfyrsterne til paa en Forsamling i Lahnstein at erklære Wenzel for affat, „fordi han ikke havde forhjulpet Kirken til Fred, havde forspildt Landets Rettigheder, ikke havde haandhævet Landefreden og havde regeret grusomt og tyrannisk i Bøhmen.“ I
Ruprecht af Pfalz 1400—1410. hans Sted blev **Ruprecht af Pfalz** valgt til Keiser, men trods mange gode Egenskaber var han ikke de vanskelige Forhold voxen. Til Lykke blev Wenzel ved Stridighederne med den bøhmiske Adel og med sine egne Slægtninge hindret i at forsvare Keiserværdigheden med Vaaben; men derfor vendte dog Ro og Orden ikke tilbage. Ruprecht maatte tilstaae de tydske Fyrster og Stænder Ret til at slutte Forbund og haandhæve Landefreden paa deres Vils, og da han atter vilde bringe Øvreitatien ind under Riget, led han et Nederlag af de italienske Bandeanførere (§ 327), der havde udfundet en ny, konstigere Krigsvils (Taktik). Ikke heldigere vare hans Bestræbelser

for at gjenoprette Kirkefreden, som først hans Efterfølger **Sigismund**, Wenzels Broder, med utrolig Møie fik befæstet.

d) Keiser Sigismund og de kirkelige Tilstande paa hans Tid.

§ 331. Kirkespaltningen (Schisma). Allerede længe havde det ved Partikampe sønderrevne Rom fordret Pavens Tilbagekomst. Endelig besluttede den velmenende Urban V. at give efter for den almindelige Stemme og at drage tilbage til den forladte Verdensstad. Men de fransk-sindede Cardinaler, der følte sig friere og bedre tilpas under Sydfrankrigs smukke, milde Himmel, hindrede Hoffets Forlæggelse, hvilket bevægede det italienske Parti til, efter flere strandede Overflytningsforsøg, at foretage et egenmægtigt Pavevalg. Derved fik Kirken to Paver, een i Avignon, en anden i Rom, af hvilke enhver for sig gjorde Fordring paa at anerkjendes for retmæssig valgt og slyngede Banstraalen over den anden og hans Tilhængere. Hele det christelige Vesterland var spaltet, Samvittighederne bleve forvirrede, Kirken sønderreven og Udpresningerne forøgede ved den dobbelte Hofholdning. Forgjeves prøvede Kirkeforsamlingen i 1408.
Pisa at helbrede dette Onde, idet den afsatte begge Paver og valgte en anden — de to første vedbleve deres Fordringer, saaledes at Kirken nu var tredeelt, og ogsaa Spanien fik sin Pave. En almindelig Forargelse gik igjennem den christelige Verden og avlede det lydelige Raab om en Forbedring af Kirken paa Hoved og Lemmer.

§ 332. Wycliffe og Huß. Medens de lærde Theologer ved Pariser-Universitetet (Sorbonne), i Særdeleshed Gerson og d'Ailly, søgte at bevirke denne Forbedring indenfor den bestaaende Kirke ved at bekæmpe Læren om den pavelige Ufeilbarhed og ved en almindelig Kirkeforsamling (Concil), der skulde staae over Paven, stilede den oxfordske Professor **Joh. Wycliffes** (Wikleff) † 1384.
Disciple og Tilhængere deres Stræben imod en mere gjennemgribende Forandring af Kirken i Tro og Forfatning. Wycliffe havde nemlig ikke alene ivret imod Pavens Autoritet, Munkevæsenets Fortjenstlighed og Misbrugene i mange kirkelige Indretninger, men han var ogsaa ved at oversætte Bibelen paa Engelsk og ved Forkastelsen af flere Troessætninger, saasom den hemmelige Skrifte, Cølibatet, Transsubstantiationen og deslige, optraadt som Reformator (§ 345). Hans betydeligste Tilhænger var **Johan Huß** (af Hussinez), Professor i Prag, en ved Lærdom og sædelig Vandel, saarelsom

ved christelig Sagtmodighed udmærket Mand. Hans Skrifter og Prædikener, der vare rettede imod Pavedømmets Misbrug, Kleresiets Rigdomme og jordiske Magt, Klostervæsenets Udartning, Afladen og
1409. andre uheldige Sider, bleve fordømte i Prag*). Men selv den Banstraale, som Paven tilsidst udslyngede over den dristige Reformator, formindskede hverken hans Anseelse eller Antallet paa dem, der med Hengivenhed sluttede sig til ham, iblandt hvilke i Særdeleshed en bøhmisk Adelsmand Hieronymus (Faulfisch) udmærkede sig ved sin Iver.

*) Da Huß' Virksomhed blev formindsket ved de Tydskes overveiende Indflydelse paa Universitetet i Prag, saa indskrænkede Bøhmerne med deres Konge Wenzels Samtykke, der ikke yndede Tydskerne, disses Rettigheder. Af Vrede herover udvandrede 5,000 Studerende og Professorer, og foranledigede derved Stiftelsen af andre tydske Universiteter (f. Ex. det i Leipzig).

§ 333. Costnitzer-Conciliet (1414—1418). Da Pave Johan XXIII. endelig, bestormet af Keiser Sigismund, indkaldte
1414. **Costnitzer-Kirkeforsamlingen**, droge Skarer af geistlige og verdslige Herrer af alle Nationer med Paven og Keiseren i Spidsen ind i Constanz, hvor saaledes hele Vesterlandets Glands var forenet. Der skal have været 150,000 Mennesker tilstede. Kirkens Eenhed og Forbedring var Forsamlingens høie Maal. Derfor bleve først og fremmest alle 3 Paver bevægede til at takke af eller afsatte, og da Johan XXIII., der var bragt til at frasige sig sin Værdighed af Frygt for en Undersøgelse af hans lastefulde Vandel, hvormed man havde truet ham, ved Frederik af Østerrigs Hjælp undkom, forklædt ved en Turnering og tilbagekaldte alle sine Indrømmelser*), saa erklærede Forsamlingen, at den var selvstændig og stod over Paven, udtalte Johans Afsættelse og vedblev i sine Raadslagninger (hvorved der stemtes efter Nationer, ikke efter Hoveder). Men Ultramontanerne (de Paveligsindede, Italienerne) sik snart med deres Paastand, at Valget af en ny Pave maatte gaae forud for de tilsigtede Forbedringer, Overhaand over Tydskernes og Franskmændenes Fordringer, der først vilde begrunde en ny Tilstand i Kirken. Martin V. blev sat paa den pavelige Stol. Denne var en klog, maadeholden Mand, der ved at afskaffe nogle trykkende Misbrug ved Kirkeembedernes Besættelse og ved Separatforlig (Concordater) med de enkelte Fyrster forstod at sætte Nationerne ud fra hverandre og undertrykke Fordringen om en Reformation. Saaledes bleve Folkenes Ønsker og Forhaabninger skuffede, Pavedømmet beholdt sin Magt, Kirken forblev i sin Udartning.

*) Frederik af Østerrig blev erklæret i Achten, hvorpaa Rigsstaderne, Schweizerne og mange Fyrster gjorde Indfald i hans Lande. De Edsforbundne bemægtigede sig Aargau og bestormede Habsburg og de øvrige Slotte. Allerede var den bedste Deel af hans Stater i fremmed Besiddelse, da han ydmygede sig for Siegmund og derved atter fik sine tydske Lande tilbage; men de i Schweiz gik tabte for hans Huus. — Johan XXIII. kom efter mangehaande haarde Omverlinger endelig i Kurfyrsten af Pfalz' Magt og havde under sit Fangenskab i Heidelberg Tid til at beklage Lykkens Foranderlighed, indtil han fandt Naade for Martin V.

§ 334. Bestræbelsen for at gjenoprette Kirkens Eenhed førte strax i Begyndelsen Forsamlingen til at prøve Joh. Huß' Lærdomme, der afvege fra de herskende Troessætninger. Da Wycliffes Skrifter brændtes af Erkebiskoppen af Prag og Banbullen imod Huß blev bekjendtgjort, havde dette fremkaldt en stor Bevægelse i Bøhmen. Store Menneskeskarer ledsagede Prædikanten og lyttede til hans under aaben Himmel holdte Taler, hvorved forargelige Optrin ikke kunde udeblive. Dette bevægede Forsamlingen til at drage Reformatoren til Regnskab. Forsynet med et keiserligt Leidebrev, hvori der var tilsagt ham Sikkerhed for Hjemreisen, begav Huß sig til Constanz, men blev strax fængslet og beskyldt for at have udbredt vildfarende Lærdomme. Forgjeves forsvarede han sig med Værdighed imod Anklagerne — hans Dommere vare hans Modstandere; de Geistlige, fordi han var optraadt som en streng Sædelighedsprædikant imod Prælatstandens Udartning og Verdsliggjørelse; de tydske Doctorer, fordi han var Skyld i Formindskelsen af deres Rettigheder ved Prags Universitet; Theologerne og de Lærde, fordi de som Nominalister stode skarpt imod hans Realismus (§ 293); forgjeves beraabte hans Venner sig paa det keiserlige Leidebrev — Forsamlingen opstillede den Grundsætning, at man ikke behøvede at holde Kjættere Tro og Love, og fordrede ubetinget Tilbagekaldelse. Da Huß vægrede sig herved, blev han som haardnakket Kjætter dømt til Flammedøden, hvilken han led med en Martyrs Kraft og Standhaftighed. Et Aar sildigere udholdt ogsaa
1415. Hieronymus fra Prag Baalets Qvaler med en Stoikers Mod. Ved Huß' Død haabede Ultramontanerne at skramme Reformationspartiet og Pavedømmets Modstandere, og disse samtykkede i hans Aflivelse, for at befrie sig selv for Mistanken om Meddeelagtighed i et Kjætteri.

§ 335. Hussiterne Efterretningen om Rædselsdaaden i Costnitz drev de af Had og Fanatisme glødende **Hussiter** til en frygtelig Religionskrig. Kalken, der efter Huß' Mening ogsaa tilkom Lægfolk, blev det Forbundstegn, der bares foran deres Hære

(deraf Utraqvister og Calixtiner); over de Præster og Munke, som negtede Lægfolk den, blev der taget ſtrækkelig Blodhevn. Forgjeves udſlyngede Paven Banſtraalen over Huß' Tilhængere — det af Brede opflammede Folk foragtede Trudſelen, der under Wenzels ſvage Regering blev uden Følger. Og da denne blev rørt af Slag og døde af Raſeri over Beſtormelſen af Raadhuſet i Prag og Mordet paa Raadsherrerne, og den forhadte Siegmund ſkulde være Konge af Bøhmen, da greb hele Folket til Vaaben, for at hindre den troloſe Keiſer i at tage Landet i Beſiddelſe. Forgjeves prædikede Paven et Korstog imod Husſiterne — Religionsiveren var kølnet; forgjeves førte Siegmund mægtige Hære imod de uordnede Skarer — hans Tropper bævede tilbage for det opbragte Folks vilde Raſeri, hvilket den driſtige, krigskyndige **Joh. Ziska**, der beſad en vidunderlig Gave til at beherſke Maſſerne, havde Befalingen over. Tre Rigshære bukkede under for
1422 Husſiternes voldſomme Kraft (Slaget ved Deutſch-Brod), der ikke blot kaſtede Brandfakkelen ind i de bøhmiſke Kirker og Kloſtere, men ogſaa trængte ødelæggende ind i Nabolandene. Ziskas, den blinde Hærførers Navn var Nationernes Skræk. Efter hans Død adſkilte de Maadeholdne (Calixtiner) ſig fra de Radicale (Taboriterne), der forkaſtede alle kirkelige Sætninger, ſom ikke bogſtavelig kunde beviſes af den hellige Skrift. De ſidſte fortſatte (under Procopius den Store og den Lille) deres mordbrænderſke Tog, hærjede Sachſen og udpreſſede Tribut af Brandenburg og Bayern, imedens Calixtinerne bøde Haanden til Fred, da Baſeler-
1433. Concilliet tilſtod dem Kalken ved Nadveren og Prædiken i Landets Sprog. Først da Taboriterne havde lidt et ſtort Nederlag ved
1433. Prag og begge Procoper vare faldne, lykkedes det Keiſeren ved ſin Kansler Schlicks Klogſkab paa de ſamme Betingelſer at bevæge dem til Fred, hvorpaa Sigismund blev anerkjendt ſom Konge. Men
1450. Bøhmens Herlighed laae i Gruus og Ruiner. — Nogle Aartiere ſildigere adſkilte et Parti af forhenværende Husſiter ſig fra Kirken og udgjør fra den Tid af ſom bøhmiſke og mæhriſke Brødremenigheder en udſondret Sekt.

§ 336. Baſeler-Conciliet (1431—1449). Omendſkjøndt
1431. Siegmund efter ſit Romertog forenede 5 Kroner paa ſit Hoved, ſaa kunde han dog ikke gjengive den tydſke Keiſerværdighed dens forrige Glands. Han maatte ſee paa, hvorledes forhenværende Provindſer af det tydſke Rige gik tabte til det nyburgundiſke Hertugdømme (§ 366. 367); og til Afbetaling paa ſin Gjæld, ſom han havde paadraget ſig ved ſin Lyſt til Pragt og Gavmildhed ſaavelſom ved

ſine bekoſtelige Foretagender for at gjenoprette Kirkefreden og ved Husſiterkrigene, maatte han overlade Borggreven af Nürnberg, **Frederik af Hohenzollern, Mark Brandenburg**, der var ſat i Pant til ham, tilligemed Kurværdigheden ſom Arv og Eiendom (§ 287). Selv de ſtore Concilier, der udgjøre Glandspunktet i Siegmunds Regering, endte med en Formindſkelſe af den keiſerlige Magt. — Efter lang Tøven var der nemlig ifølge ædelig Forpligtelſe af Martin V.s Efterfølger (Eugen IV.) bleven ſammenkaldt en Kirkeforſamling til Baſel, for at bilægge de husſitiſke Stridigheder og tilendebringe de i Coſtnitz afbrudte Reformer. Men her toge Forhandlingerne ſnart en faretruende Gang for den pavelige Magt. Forſamlingen, der tildeels var ſammenſat af Medlemmer af den lavere Klerus, fremkom med Fordring om Beſparelſer i den romerſke Hofholdning, ophævede den trykkende Beſkatning af Landskirkerne paa denne Side af Alperne, forbød den egenmægtige Beſættelſe af Biſpedømmer og geiſtlige Godſer og indſkrænkede Appellationerne og geiſtlige Proceſſers Forlæggelſe til Rom. Derover blev Eugen i den Grad bekymret, at han betjente ſig af den byzantinſke Keiſers Reiſe til Italien i Anledning af et Foreningsforſøg mellem den øſterlandſke og veſterlandſke Kirke (ſee nedenfor) til Paaſkud for at forlægge Conciliet til Ferrara og endelig til Florenz. Men mange Afſendinge bleve tilbage, i Stedet for den af dem affatte Eugen valgte de et andet Overhoved og gjentoge den i Coſtnitz opſtillede Grundſætning, at Kirkeforſamlingen ſtod over Paven, og at Ufeilbarhed kun maatte tillægges hiin, ikke denne. Eugen, der blev modig ved Fyrſternes og Folkenes Frygt for en ny Spaltning, lod da Banſættelſen udgaae over de ulydige Medlemmer af Synoden og forkaſtede deres Beſlutninger; og for deſto ſikkere at overvinde Tydſkernes heftige Modſtand, vandt han den ſine Italiener **Æneas Sylvius** (i den følgende Tid Pave Pius II.), Keiſer Frederik III.s kloge, forfarne, ogſaa ſom Skribent udmærkede Geheimeſkriver, og bevirkede ved ſnilde Underhandlinger, ved Beſtikkelſer og tvetydige Tilſagn, at de tydſke Fyrſter, ſom havde antaget Baſeler-Beſlutningerne, ſamtykkede i en Forandring af dem. Men ved italienſk Liſt og Keiſerens ſvage 1439.
Godmodighed blev denne Forandring ſaa fuldſtændig, at i det Forlig, ſom under Navn af Aſchaffenburger-Concordatet afſluttedes imellem Keiſeren og Paven, bleve næſten alle Misbrug og Udpresninger gjenoptagne og tilladte for Fremtiden, og de Rettigheder og Fordele, ſom i Baſeler-Beſlutningerne vare tilſikkrede den tydſke Kirke, bleve den fratagne. Forladt af Keiſeren og de fleſte Fyrſter aner-

kjendte Concilliet efter nogen Betænkning Eugens Efterfølger Nicolaus V.
1449. som retmæssig Pave og opløste sig derpaa. Saaledes gik Pavedømmet anden Gang seierrigt ud af Kampen, dog ikke ved sin indre Kraft og Sandhed, men ved ukirkelige Midler.

4. Tydskland under Frederik III. og Maximilian I.

§ 337. Da den luxemburgske Mandsstamme uddøde med Sieg-
Albrecht II. af Østerrig 1437—1439. mund, fik hans Svigersøn og Arving, **Albrecht II.** af Østerrig den tydske Keiserkrone, der fremdeles forblev i det habsburg-østerrigske Huus. Albrecht var en veltænkende, driftig Mand; men da hans udstrakte Stater, der forvirredes (især Bøhmen og Ungarn) ved indvortes Uroligheder og udvortes Fiender (Tyrkerne), toge hele hans Virksomhed i Beslag, saa kunde han under sin korte Regeringstid intet foretage sig til Gavn for Tydskland. Hans Forsøg paa at faae lettere ved at haandhæve Landefreden ved at dele Riget i 4 eller 6 Kredse, som allerede Wenzel havde til Hensigt, strandede paa Stændernes (Fyrsternes) og Stædernes Modstand. Hans Neveu
Frederik III. 1440—1493. **Frederik III.** (af Steyermark og Kærnthen) blev hans Efterfølger i Riget, en med huuslige Dyder, men med ringe Herskergaver udrustet Fyrste, der i Stedet for med kraftig Haand at møde de udvortes Fiender og dæmpe de indvortes Opstande, valgte Forbundets og Forligets rolige Vei og kun satte daadløs, sløv Ligegyldighed imod sin lange Regerings mangfoldige Bekymringer. Han saae uvirksom paa, hvorledes Tyrkerne bemægtigede sig Konstantinopel (§ 383), hvorledes Ungarerne valgte sig en egen Konge i den tappre Matthias Corvinus (§ 376) og Bøhmerne ligeledes i Georg Podiebrad*); hvorledes Karl den Dristige udvidede sit Rige (§ 367), hvorledes Mailand og Lombardiet kom i Bandeanføreren Franz Sforzas Magt (§ 354), hvorledes selv hans Stamlande bleve gjennemstreifede og hærjede af Tyrkerne og det oprørske Østerrig tilligemed Wien tilfaldt hans Broder. I Tydskland tabte den keiserlige Anseelse aldeles al Agtelse, imedens Landsfyrsterne gjorde sig uafhængige, reve Rigsindkomsterne til sig, udvidede deres Territorial-Domstole og øvede Feidevæsenet. Det schwabiske Forbund, der bestod af 31 schwabiske og frankiske Stæder, Prælater og andre Rigsstænder, laae i blodig Kamp med Albrecht (Achilles eller Ulysses), den stridbare Markgreve af de brandenburgske Lande i Franken (Bayreuth), til hvem mange Fyrster og Biskopper og næsten hele Overtydskands Adel sluttede sig, en Kamp, i hvilken der i Løbet af et

Aar lagdes 200 Landsbyer og 25 Byer i Aske og leveredes 9 Træfninger. Egnene ved Rhin og Neckar bleve ødelagte ved Pfalzer-Feiden, hvori Pfalzgrev Frederik den Seierrige rigtignok vandt det hæderlige Slag ved Sekkenheim (Frederiksfeld) og tog 1461.
Høvdingerne for de imod ham Forbundne (Ulrich af Würtemberg, Markgreven af Baden og Biskoppen af Metz) tilfange, men dog ikke kunde hindre sin Bundsforvandtes, den bansatte Erkebiskop Dieter af Mainz' Affættelse, til hvis Beskyttelse han havde grebet til Vaaben. 1462.
Ogsaa Egnene ved Donau maatte føle Krigens Lidelser, da Kurfyrsten af Brandenburg og mange Rigsstæder i Keiserens Navn bekæmpede Hertugen af Bayern, der var erklæret i Achten, og Breslaus tappre Borgere bleve truede af den nye Bøhmerkonge Podiebrad. — Saaledes var hele Tydskland sønderrevet af indvortes Feider, imedens Tyrkerne hjemsøgte Østgrændserne med ødelæggende Indfald og hverken Pavens Bestræbelser eller Keiserens Andragende derom paa Rigsdagen (der besøgtes af Kurfyrster, geistlige og verdslige Herrer og Affendinge fra de frie Stæder) vare i Stand til at sætte en christelig Hær i Bevægelse imod den fælles Fiende. Hvorledes skulde man kunne tænke paa det Fjerne, da over tusinde Herskaber i Nærheden øvede Feideretten og desuden enhver ubetydelig Adelsmand haandhævede Vaaben- og Gjengjældelses-Retten uden Hensyn til Landefredens magtesløse Love?

*) Georg Podiebrad blev af Keiser og Pave anerkjendt som Konge; men da han sluttede sig til Husiterne, satte den sidstnævnte ham i Ban og bevirkede, at Bøhmen atter blev paafort Krig af Korshære. Sorgen derover forkortede Podiebrads Dage (1471); efter hans Død kom Bøhmen til Polakken Wladislav, der efter Matthias Corvinus' Død ogsaa fik den ungarske Krone. Ved Formæling mellem Maximilians Efterkommere og Wladislavs Børn kom alligevel begge Stater tilligemed deres Bilande endelig igjen til Østerrig. 1526 blev Ferdinand I. valgt af Stænderne og kronet som Konge af Bøhmen, Schlesien og Lausitz.

§ 338. Denne Tilstand blev tilsidst utaalelig selv for Stænderne og Rigsstæderne, og Ønsket om en ny Rigsforfatning bestandig lydeligere udtalt. Men da Fyrsterne ikke vilde opoffre nogen af deres
Maximilian I. 1493—1519. erhvervede eller anmasede Rettigheder, saa stødte ethvert Forslag, der truede med at drage en Forsøgelse af Keisermagten og en Forringelse af Fyrstemagten efter sig, paa en haard Modstand. Tilsidst forenede alligevel (fornemmelig ved den fædrelandsk sindede Berthold af Mainz' Bestræbelser) Keiseren og Rigscollegierne (Rigsdagen) sig om en Forfatningsform, der vel standsede det hidtilværende Feidevæsen, men dertil fuldkommen undergravede den keiserlige Anseelse.

1495. Paa Rigsdagen i Worms blev nemlig den **evige Landefred** stiftet og hver bevæbnet Selvhjælp saavelsom al Næveret forbudt under Straf af Ächt og Ban. Til at afgjøre alle Stridigheder imellem Rigsmedlemmerne indbyrdes oprettede man dernæst **Rigskammerretten** og deelte noget stridigere Riget i **10 Kredse***), for lettere at kunne haandhæve dets retlige Forretningsorden. Ved denne Forandring blev den vigtigste Rettighed — den øverste Ledelse af Retsvæsenet — fraravet Keiseren, et Tab, for hvilket det af ham indsatte Rigshofraad i Wien var en ringe Skadesløsholdelse. Denne efterhaanden af alle Rigsstænder antagne Indretning befæstede Landsfyrsternes Magt. Thi da saavel Keiseren som Rigsdagene, der nu for største Delen regtedes af Gesandter, vare uden Anseelse, da Rigskammerretten formedelst dens slæbende Forretningsgang vanskelig kom til noget Resultat, saa kunde Landsherrerne, i Særdeleshed Kurfyrsterne, efter eget Tykke skalte og valte som uindskrænkede Herskere i deres Stater. Kun de Edsforbundne, som dengang vare i Forbund med Frankrig, negtede Rigskammerretten Anerkjendelse og vægrede sig ved at stille det Tjenestemandskab, der affordredes dem som Rigsmedlemmer. Da vilde Maximilian tvinge dem med Vaaben-
1499. magt, men kom til kort og maatte i Baseler-Freden afstaae fra sine Fordringer og derved anerkjende Schweitz' Uafhængighed af Tydskland. —

*) Rigskammerretten havde først sit Sæde i Frankfurt, derpaa i Speyer og tilsidst i Wetzlar. Navnene paa de 10 Kredse og deres Hovedbestanddele vare følgende: 1) den østerrigske Kreds (indbefattede de Stater, som tilhørte Habsburgerne, Østerrig, Kärnthen, Tyrol og andre). 2) Den bayerske Kreds (Hertugdømmerne Bayern og Øvrepfalz; Bispedømmerne Salzburg, Regensburg, Passau og andre). 3) Den schwabiske Kreds (det af Frederik III. til Hertugdømme ophøiede Würtemberg, Markgrevskabet Baden; Fyrstendømmerne Hohenzollern, Lichtenstein, Fürstenberg; Bispedømmerne Constanz og Augsburg; Rigsstæderne Ulm, Heilbronn, Reutlingen, Memmingen og flere andre). 4) Den frankiske Kreds (Bispedømmerne Bamberg og Würzburg; Markgrevskabet Ansbach og Baireuth; Grevskaberne Henneberg, Erbach, Wertheim og andre, Rigsstæderne Nürnberg, Schweinfurt og andre). 5) Den kurrhinske Kreds (Kur-Pfalz; Erkebispedømmerne Trier, Köln, Mainz; Fyrstendømmet Nassau, Grevskabet Isenburg). 6) Den øverrhinske Kreds (Bispedømmerne Worms, Speyer, Strasburg og andre; Hertugdømmet Pfalz-Zweibrücken og andre til Rhinpfalz hørende Bestddelser paa den venstre Rhinbred (for Exempel Simmern), Landgrevskaberne Hessen (Darmstadt og Cassel); Leiningen, Salm og flere andre — Rigsstæderne Worms, Speyer, Frankfurt, Wetzlar og andre). 7) Den nederrhinsk-vestphalske Kreds (Bisped. Münster, Osnabrück, Paderborn; Abbediet Corvey og andre); Hertugd. Jülich, Cleve, Berg; Grevskab. Oldenborg, Lippe og Waldeck og andre, Rigsstæderne Achen, Dortmund og Köln). 8) Den øversachsiske Kreds (Kurfyrstendømmerne Sachsen og Brandenburg; Thüringen, Schwarzburg, Reuß, Anhalt, Mansfeld og Hertugdømmet Pommern). — 9) Den nedersachsiske Kreds (Hertugdømmerne Brunsvig, Meklenburg, Lauenburg, Holsteen; Rigsstæderne Lübeck, Goslar, Magdeburg, Mühlhausen, Hamborg og Bremen). 10) Den burgundiske Kreds (de østerrigsk-spanske Nederlande, Holland og Belgien). — Udførelsen af Rigskammerrettens Kjendelser blev overdragen til den mægtigste af Rigsfyrsterne, af hvilke derfor altid 2 som Kredsoberster vare satte over hver af de ti Kredse. (Bøhmen, Schlesien, Mæhren og andre vare ikke indbefattede i Kredsene og ikke underkastede Rigskammerretten). Denne Indretning bestod indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede. Hver Kreds havde en Forfatning, der lignede Rigets. Kredsstænderne forsamlede sig paa Kredsog Landdage, ligesom Rigsstanderne paa Rigsdage, bidrage til Kredsens fælles Byrder, bevilgede Kredsobersternes Contingenter og deslige.

VI. De øvrige europæiske Staters Historie i Middelalderen.

1. Frankrig og England.

a) Frankrig under de første Capetinger.

§ 339. Lehnsmonarchiet. Da Hugo Capet (§ 254) besteg Karolingernes magtesløse Throne, var den kongelige Anseelse sunken dybt. Hertugerne og Greverne i de forskjellige Provindser (Kronvasallerne) betragtede Kongen, der egentlig kun var Herre af Francien, som deres Ligemand og tilstode ham kun den første Rang iblandt dem (primus inter pares) for saa vidt som de maatte anerkjende og hylde ham som Overlehnsherre. Men disse overlehnsherlige Rettigheder turde Kronvasallerne ikke svække, naar de ikke vilde give deres egne Lehnsmænd og Undergivne det slette Exempel paa et Troskabsbrud og opmuntre dem til en lignende Fremgangsmaade imod dem selv. Thi lige saa løst som Baandet var imellem Kongen og Kronvasallerne, var det ogsaa imellem Kronvasallerne og deres Tjenestemænd. Derfor blev Kongens Overlehnsherlighed stedse agtet og han blev ved Stridigheder mellem Kronvasallerne indbyrdes og med deres Lehnsmænd hyppig valgt til Voldgiftsmand, hvilket var Begyndelsen til Kongemagtens Forhøielse. — Ligeledes holdt ogsaa Klerus det for tilraadeligt, at anerkjende Kongen for øverste Hærfører og Dommer, som den hellige Skrift fremstiller ham, og hist og her at afhjælpe hans Fornødenheder ved frivillige Gaver. Forøvrigt bevarede den franske Geistlighed ogsaa en større Selvstændighed lige over for Paven, end de andre Landes Geistlighed og værnede med Nidkjærhed om den gallicanske Kirkes gamle Friheder. — En vigtig Støtte fik Kongemagten i det 12te Aarhundrede i Stædernes Almeenvæsen. Ved Korstogene, der befordrede Handel og Næringsflid, blev Borgerstanden velhavende i samme Grad, som den franske Adel (der havde den største Deel deri) forarmedes derved; Velstanden gav Mod og Frihedsfølelse; „men den berigede Borger forsømte ikke Leilighedeu

til at afkjøbe Baronen, der var i Pengetrang, Rettigheder og Privilegier." De af Adelen udstedte Fribreve blev siden stadfæstede af Kongen, saa at denne blev anseet som Kilden til Stædernes Rettigheder og hans Domstol havde Afgjørelsen i høieste Instans i Stædernes Stridigheder med Grundadelen. Men jo mere Stædernes Almeenvæsen hævede sig, Gilde- eller Laugs-Væsenet uddannedes og en sand Borgermagt var beredt til at værne om Frihederne og Rettighederne, Communalforfatningen og den frie Indsættelse af dens Embedsmænd (Municipalitet) og Dommere imod ethvert Angreb, desto mere behøvede de Kongernes Beskyttelse imod den skinsyge Adel og desto mere vare de beredte til at yde Tjeneste igjen, for at sikre sig denne Beskyttelse. Da derfor Indkaldelsen af de almene Rigsstænder for Skatternes og Lovenes Skyld i det 13de og 14de Aarhundrede kom i Brug, droge Kongerne Omsorg for at føie ret mange Stad-Assendinge til Adelen og Geistligheden, for derved at forøge deres Parti, da Stæderne altid stemte med Hoffet. Dette var Gangen i den borgerlige Forfatnings Udvikling i Frankrig under Capetingerne af den ældre Linie (987—1328).

§ 340. De capetingiske Kongers Stræben gik nærmest ud paa at befæste og hæve deres Throne og derved bleve de ikke mindre understøttede af Lykken end af deres Klogskab. En Lykke var det, at Kronen sjelden blev ledig ved de fleste Kongers lange Levetid, at næsten altid en fuldmyndig Søn fulgte Faderen og der derfor aldrig opstod nogen Thronstrid eller Arvefølgekrig. Men velberegnet Klogskab var det, at de første capetingiske Konger endnu i deres Levetid lode deres ældste Søn krone og antage til Medregent, saa at Regeringen næsten ingen Forandring undergik ved Faderens Bortgang. Under Ludvig VI. og VII. hen imod Midten af det 12te Aarhundrede udøvede Abbed Suger af St. Denis en velgjørende Indflydelse paa Statsforvaltningens Gang. Ifølge hans Raad begunstigede Kongerne Grundlæggelsen af Stædernes Almeenvæsen og bevirkede, at de kongelige Domstole toge sig af Borgerne og de Frigivne imod Adelsmændene. Ludvig VII. havde den Samvittighedsfuldhed ved
1152. Skilsmissen fra sin troløse Gemalinde Eleonore, at tilbagegive hendes Arv, Aqvitanien (Guienne, Poitou og Gascogne). Faae Uger efter ægtede hun Henrik Plantagenet af Anjou, som derpaa blev Konge i England, og formerede derved de engelske Kongers store Besiddelser i det vestlige og sydvestlige Frankrig, Besiddelser, der i Omfang langt overgik saavel den franske Konges Besiddelser i Midten af Riget, som de burgundiske Lande i Øst, der hørte til det tydske Rige (§ 268).

Rækken af de capetingiske Konger af den ældre Linie er følgende: Hugo Capet — 996. Robert (996—1031); Henrik I. (1031—1060); Philip I. (1060—1108); Ludvig VI. (1108—1137); Ludvig VII. (1137—1180); **Philip II. August** (1180—1223); Ludvig VIII. (1223—1226); **Ludvig IX.** den **Hellige** (1226—1270); Philip III. (1270—1285); **Philip IV.** den **Smukke** (1285—1314); Ludvig **X.** (1314—1316); Philip V. den Lange (1316—1322); Karl IV. (1322—1328).

b) England under Henrik II (Plantagenet).

§ 341. Mathilde, en Sønnedatter af Vilhelm Erobreren (§ 260) og Arving til alle hans Stater, overlod efter en ødelæggende Borgerkrig den engelske Throne til sin Fætter og Medbeiler Stephan paa den Betingelse, at hendes Søn Henrik af Anjou skulde være hans Efterfølger. Med ham kom **Plantagenets** berømmelige Slægt 1154. paa Thronen, og dens Arvelande ved Loire (Anjou, Maine, Touraine) og Garonne forøgede betydeligt de britiske Kongers normanniske Besiddelser i det vestlige Frankrig, men medførte ogsaa fiendtlige Berøringer og evige Krige imellem begge Kroner, da de franske Konger som Hertugerne af Normandiets og Greverne af Anjous og Guiennes lovmæssige Lehnsherrer gjorde Fordring paa Rettigheder over de engelske Konger, som disse ikke vilde anerkjende. Henrik II. (Frederik Barbarossas Samtidige) var en kraftig og oplyst Regent, der navnlig indlagde sig stor Fortjeneste af Retsvæsenets Forbedring. I dette Øiemed vilde han ved **Constitutionerne** (Artiklerne) **fra Clarendon** indskrænke den geistlige Domstol, der ved Eftergivenhed mod Klerikerne og ved en for mild Straf over Forbryderne forøgede Forbrydelsernes Antal, paa den Maade, at de Geistlige i verdslige Sager skulde være underkastede de kongelige Domstole uden Appellation til den romerske Curie, og at Excommunicationerne skulde være afhængige af Kongens Samtykke. Derover kom Henrik i en heftig Strid med Erkebiskoppen af Canterbury, **Thomas Becket** (der tidligere havde været hans Kansler, men dengang førte et indsluttet Bodsliv og desaarsag nød en høi Grad af Agtelse hos Folket). Thomas forkastede Constitutionerne fra Clarendon og affatte alle Geistlige, som rettede sig efter dem; og da han blev truet med retlig Undersøgelse, forlod han England og satte Henrik i Ban. Ved Pavens Mægling kom der dog efter nogen Tids Forløb et Forlig i Stand. Men neppe var Thomas vendt tilbage til Canterbury, saa gik han frem med den tidligere Strenghed imod de Geistlige, som havde antaget Artiklerne fra Clarendon. Da udslap der Kongen, som netop stod i Marken imod Frankrig, et Udbrud af Forbittrelse imod Thomas, hvilket bevægede fire af hans troe Tjenestemænd til at ile til England og myrde Erkebiskoppen foran Alteret i 1170.

Henrik II. (1154—1189.)

hans Kathedralkirke. Denne kirkeskjændende Handling opvakte almindelig Forfærdelse og forskaffede Pavedømmet en fuldstændig Seier i England. Gjerningsmændene bleve afstraffede, de clarendonske Constitutioner afskaffede og Thomas Becket ophøiet til Helgen. Tusindevis droge Pilegrime til hans Alter, og Kongen selv gav nogle Aar sildigere et mærkværdigt Exempel paa sin Anger, idet han paa Martyrens Grav lod sin blottede Ryg pidske af Munkene. — Den under Henrik II. begyndte Erobring af Øen Irland, som Paven havde belehnet den engelske Konge med, var kun en nominel; thi gjennem hele Middelalderen var det blot Dublin og dens Omegn, der anerkjendte Englands Overhøihed.

e) Philip August af Frankrig og Johan uden Land af England (c. 1200).

§ 342. Af Henriks Sønner (der paa deres Moder Eleonores Anstiftelse tilsidst vendte Vaabnene imod deres egen Fader) overlevede to ham, nemlig **Richard Løvehjerte** (§ 288) og **Johan uden Land.** I den førstes Charakteer var ridderligt Heltemod og rask Tapperhed forbunden med Letsindighed og Ubetænksomhed, hvorfor den engelske Nation ved ham atter tabte de under hans Fader erhvervede Fordele. Men til den kloge og driftige Philip August tabte Johan Normandiet og alle franske Arvelande; til Paven sin Krones Uafhængighed; og til det engelske Folk sine Forfædres indskrænkede Herskermagt. 1. Da Johan lod sin Brodersøn Arthur, der havde nærmere Ret til Plantageneternes Arv, dræbe i Rouen, indstævnede Philip August som Lehnsherre af Normandiet ham for den af de 12 første Baroner i Frankrig (6 geistlige og 6 verdslige) sammensatte Pairsret, og da han ikke indfandt sig, erklærede hiin, at han havde forbrudt sine franske Lehn, og underkastede sig ved Hjælp af en Soldaterhær (Brabançons) Normandiet tilligemed Bretagne, Grevskabet Anjou, Maine og Touraine, Landet Poitou og mere. Johan og hans Efterfølgere vare for svage til at de kunde have tænkt paa en Tilbageerobring. 2. Den engelske Konge havde allerede ved sin Haardhed, Vilkaarlighed og Grusomhed forbittret alle Stænder imod sig, da han kom i en Strid med Paven om Besættelsen af den erkebiskoppelige Stol i Canterbury, hvilken Strid drog Ban og haardt Interdikt over ham og Landet med sig. Undersaatterne, der vare løste fra deres Hyldingsed, vare berede til Opstand, den franske Konge, hvem Paven havde givet Johans Lande, traf allerede Anstalter til et Erobringstog — da ydmygede Johan sig, idet han ved en

Richard Løvehjerte 1189—1199. Johan uden Land 1199—1216.

høitidelig Akt skjenkede Paven Englands Krone og atter af Legatens Hænder modtog den som paveligt Lehn imod en aarlig Tribut af 1000 Mark. Nu blev Johan løst af Bannet og det blev Kongen af Frankrig forbudt, at gjøre Krigstog imod ham. Men opbragt over denne Vending rettede nu Philip August sine Vaaben imod Johans Forbundsfælle, Greven af Flandern, og bemægtigede sig efter det seierrige Slag ved Bouvines (§ 289) en Deel af hans Lande. 3. Det engelske Folk, der var kommen i Oprør over at dets Kongekrone var vanæret og som endnu mere blev trykket ved en ny Afgift, greb nu til Vaabnene og tvang Johan til, ved Udstedelsen af det **store Fribrev** (Magna charta) paa en Eng ved Windsor, at lægge Grundvolden til Englands frie Forfatning. „Fra den Tid af opblomstrede Monarchiet i Frankrig, Friheden i England."

1214.

1215.

Magna charta tilstaaer Klerus Frihed i Valget af sine Biskopper og høiere Kirkeembedsmænd og mange andre Privilegier; Adelen Befrielse for besværlige Lehnsforhold og trykkende Afgifter; Borgerstanden fri Handel og Beskyttelse imod vilkaarlig Beskatning ved Told. For at sikre den personlige Frihed blev der oprettet en fast Domstol med Edsvorne.

d) Den engelske Friheds og den franske Kongemagts Befæstelse.

§ 343. Johans Forsøg paa atter at tilintetgjøre det afnødte Fribrev strandede paa Nationens alvorlige Holdning og paa Kongens snart indtrufne Død. — Hans Søn **Henrik III.s** lange Regering var heldig for Frihedens Befæstelse, hvor sørgelig end Landets Tilstand i det Hele taget var under ham. Hans ødsle Rundhaandethed imod Yndlinge, det ulykkelige Forsøg paa at erhverve Kongeriget Neapel (§ 301), der var frarevet Hohenstauferne, for hans anden Søn, hans Broder Richard af Cornwallis' umaadelige Udgifter for at opnaae den magtesløse tydske Keiserkrone (§ 313), de pavelige Legaters Udpresninger og de Skarer af italienske Geistlige, der bleve begavede med engelske Præbender, tilsøiede Landets Velstand dybe Saar og dreve tilsidst Folket til at gjøre Oprør og tage Kongen og hans Familie fangen, indtil Misforholdene bleve nogenlunde hævede og nye Friheder tilstaaede. — Medens Folkets Rettigheder udviklede sig i England, lykkedes det i Frankrig flere kloge, af heldige Omstændigheder begunstigede Konger, at udvide deres Gebeet og at hæve og befæste deres Herskermagt. Dette skete især under **Ludvig den Hellige** (§ 304), hos hvem Fromhed og Retfærdighed forenedes med Klogskab og Ridderlighed, og under **Philip den Smukke**, der ved

England: Henrik III. 1216—1272.

sin seierrige Kamp imod Pavedømmet (§ 322), hvorved for første Gang Affendinge fra Stæderne bleve kaldte til Rigsdagene, forskaffede den franske Kongethrone en Anseelse, som hidtil kun de romersk-tydske Keisere havde nydt. — Efter hans 3 Sønners Død, der regerede efter hverandre, men ikke efterlode sig mandlige Arvinger, gik den franske Throne ifølge den salifke Lov, der var sanctioneret ved almindelig Vedtægt og som udelukkede den qvindelige Arvefølge, over til **Huset Valois** (1328).

Frankrig: Ludvig VIII c. 1225. Ludvig IX. (den Hellige) c. 1250.

Ved sin Deeltagelse i Albigenserkrigene (§ 312) bragte Ludvig VIII. den største Deel af de sydlige Provindser under sit umiddelbare Herredømme. — Ludvig IX. gav vel ved en Fredsslutning Landene ved Garonne tilbage til den engelske Konge, men fik derfor af denne den franske Lehnsherlighed over Guienne og omliggende Steder anerkjendt ligesom Normandiet og Gebeterne ved Loire bleve formelig afstaaede til ham. For bedre at kunne lede Retspleien beelte Ludvig IX. Riget i Retsdistrikter med kongelige Domstole (Parlamenter), hvis Antal med Tiden beløb sig til 8 og for hvis Forum Sager af større Vigtighed og alle Appellationer fra Godsherrernes Domstole (Patrimonialdomstole) bleve indankede. Forbudet imod den retlige Tvekamp, den mere almindelige Indførelse af den justinianske Ret og Oprettelsen af Brevadelen, hvorpaa det første Exempel forekommer under hans Søn Philip III., befordrede Kongens Anseelse og formindskede de Stores Magt. — Ludvig IX.s Sønnesøn, den snilde, kloge og utrættelige Philip IV. (den Smukke), gik med Held videre frem paa den af hans Bedstefader og Philip August betraadte Bane. Han vandt efterhaanden Myntretten fra Herrestanden, hvilken denne misbrugte til at præge Penge uden Værd, udstrakte Kongens Bemyndigelse til Beskatning ogsaa til Grundeiernes og Klerus' Undersaatter og bragte flere Grevskaber under Kongens umiddelbare Herredømme.

Philip III. c. 1280. Philip IV. (den Smukke) c. 1300.

e) England under de tre Edvard'er (1272—1377).

Edvard I. 1272—1307.

§ 344. Efter Henrik III. fulgte hans ridderlige Søn **Edvard I.**, hvis Regering er mærkelig ved en Række blodige Krige. Han lagde det hidtil uafhængige Wales til sit Rige, indførte Englands Forfatning og Retsvæsen sammesteds og tillagde først Thronarvingen Titel af Prinds af Wales. — Da der snart efter udbrød en Thronstrid i Skotland imellem Robert Bruce og Joh. Baliol, hvorved han blev valgt til Voldgiftsmand, benyttede han Leiligheden til fastere at begrunde de engelske Kongers meget omstridte Lehnsherlighed over Skotland og erklærede sig for Baliol, der var beredt til at hylde ham. Dette opbragte Skotterne, der vare stolte af deres Uafhængighed. De grebe til Sværdet og leverede under Anførsel af heltemodige Riddere (i Særdeleshed den i Sagnet og i Sangen vidtberømte

1283.

Wallace) de poetrige Frihedskampe imod Englænderne. Hede Slag vædede det sydlige Skotlands Sletter med Heltenes Blod; Wallace døde som Fange for Bøddelens Øxe; de skotske Kongers Kroningssteen i Scone blev bragt til London, hvor den endnu den Dag idag pryder Westminster-Abbediet; hele Skotland til op i Højlandenes Bjerge, hvor krigerske Høvdinger udøvede en uindskrænket patriarchalsk Magt over hele deres Familie og de stridbare Vasaller og Vornede (Clan-Forfatning), blev gjennempløiet af Edvards seierrige Hære, og alligevel haandhævede Skotterne deres Selvstændighed. Robert Bruce, den ovennævnte Thronmedbeilers Efterkommer, fik efter mangehaande Lykkesomvexlinger den skotske Krone og befæstede den ved et seierrigt Slag imod Edvard II. (som ikke havde faaet sin Faders Helteſind og hvis urolige Regering ikke tillod ham at tænke paa fjerne Erobringer). Vel ombyttede Roberts Søn, David Bruce, endnu en Gang den skotske Throne med engelsk Fangenskab under den stridbare Edvard III.; men alligevel blev Kronen arvelig i hans Huus og gik endelig over til den beslægtede Familie **Stuart**. — Imod den svage Edvard II. grebe de Store gjentagne Gange til Vaaben, dræbte hans Yndlinge og saae rolig paa, hvorledes tilsidst Dronningen og hendes Elsker Mortimer styrtede den ulykkelige Monarch fra Thronen og lode ham lide en qvalfuld Død i Fængselet. Men da hans kraftige Søn Edvard III. blev voxen, straffede han den skjændige Daad ved Mortimers Henrettelse og Dronningens Forvisning til et eensomt Slot, tog dernæst sine Forholdsregler for at indskrænke de pavelige Indgreb i den engelske Kirke (hvorved han blev kraftig understøttet af Professoren Joh. **Wycliffe** i Oxford (§ 332) og begyndte endelig de blodige Arvefølgekrige med Frankrig.

Edvard II. 1307—1327. 1370. Edvard III. 1327—1377.

§ 345. Edvard I. fulgte mange Stæder Ret til at sende Affendinge til Rigsforsamlingerne (Parlamenter); denne Skik tog til under begge hans Efterfølgere, hvorfor Antallet paa de fire Stænders Stedfortrædere henved Midten af det 14de Aarhundrede blev saa stort, at de deelte sig, og den høie Adel tilligemed Prælaterne fremdeles udgjorde **Overhuset** (Peers-Huus), den ringere Landadel og Stædernes Affendinge **Underhuset** i **Parlamentet**. — Da Edvard I.s Krigsførelse truede med at begrunde en trykkende Beskatning i England, tiltvang Stænderne sig en Tilsætningsartikel til Fribrevet, der skkrede dem imod vilkaarlige Forholdsregler, idet den gjorde enhver Skatteudskrivning afhængig af de fire Stænders Samtykke. Endnu mere befæstedes den stænderske Frihed paa Kongemagtens Bekostning under den svage, af Yndlinger ledede Edvard II., saa at de under Edvard III. og hans Sønnesøn Richard II. udstedte Love imod de pavelige Legaters Udpresninger og Bortgivelsen af engelske Præbender til fremmede Geistlige fornemmelig udgik fra Parla-

mentet, i hvilket Borgerstandens Indflydelse allerede var mærkelig. I denne Stræben fandt Parlamentet og Regeringen en kraftig Støtte i Joh. **Wycliffe**, Professor i Theologien i Oxford, der i Skrift og Tale ivrede imod Pavedømmets Overmagt, Hierarchiets Rigdom, Klerus' Verdsliggjørelse og Munkevæsenets Tilvæxt, imedens han tillige ved sin Bibeloversættelse søgte at begrunde en Ombannelse af det religiøse Liv i Folket; derfor beskyttede de ham imod hans mægtige Fiender og bevirkede, da hans Angreb paa Kirketroens Læresætninger gjorde hans Fjernelse fra Oxford nødvendig, at han
1384. indtil sin Død kunde leve roligt i sit Præstekald. Hans talrige Tilhængere, der tillagdes det fra Nederlandene stammende Kjætternavn **Lollarder**, vedbleve at virke i deres Mesters Aand og fremkaldte en urolig Bevægelse i Folket. Og da tillige de høie Afgifter, der vare foranledigede ved Edvards franske
Richard II. 1377—1399. Krige, laae tungt paa de lavere Klasser, saa reiste der sig under Richard II.
1382. en farlig Folkeopstand, der kun lod sig dæmpe ved Kongens raske Bestemthed.

f) Den fransk-engelske Arvefølgekrig.

§ 346. Da Philip den Smukkes yngste Søn døde barnløs, arvede hans Dattersøn, **Philip VI. af Valois** den franske Throne. Men Edvard III. af England gjorde Indsigelse og som Søn af en Datter af Philip den Smukke fordrede han den franske Krone for sig. Uden at tage Hensyn til den saliske Lov (§ 343) tillagde han sig Titel af Konge af Frankrig og paaførte Philip Krig. Understøttet af de flanderske Handelsstæder seirede den ridderlige
1340. Edvard først i et heftigt Søslag (ved Sluys) og vandt derpaa den
1346. berømmelige Seier ved **Crecy**, hvor det franske Ridderskabs Blomst (tilligemed den blinde Bøhmerkonge Johan; § 325) dækkede Valpladsen. Erobringen af den vigtige Stad **Calais** var Lønnen for Dagens Arbeide. I det følgende Aar døde Philip og hans Søn
1347. Johan (den Gode) arvede den omstridte Throne. Begjerlig efter at udslette Mindet om Crecy angriber han den svækkede Hær, der anførtes af den engelske Konges heltemodige Søn, den sorte
1356. Prinds, ved **Poitiers**, men lider et fuldstændigt Nederlag og maa vandre til Englands Hovedstad som Fange. Under hans Fraværelse blev Regentskabet overdraget til Dauphinen (denne Titel førte de franske Kronprindser fra den Tid af, da Philip VI. havde erhvervet Grevskabet Dauphiné). Da var det, at det parisiske Borgerskab, forbittret over Skatternes Tryk (Salt- og Drikkeskat) og anført af den forfarne Demagog Marcel, Formand for Laugene, gjorde et Oprør, mishandlede Dauphinen og nøde ham til at flygte og lod Staten bestyre af Oldermændene og forsvare af leiede Krigsmænd. Snart udbredte Opstanden sig over Landet (Jacqueries). Bønderne,

der følte Trykket af Krigens Nød og Leietroppernes Overmod, reiste sig i Masse, ødelagde Godseiernes Borge og begik vilde Ugudeligheder, indtil Riddernes Sværd, som den fælles Fare forenede, drev Insurgenternes slet bevæbnede Skarer tilbage. Marcel faldt i Kampen paa Paris' Gader; over hans Tilhængere blev der taget en blodig 1358.
Hevn. Snart derpaa kom Freden i Bretigny i Stand imellem 1360.
England og Frankrig, hvori Calais med dens nærmeste Omgivelse, dernæst Guienne, Poitou og andre Provindser i det sydvestlige Frankrig bleve Englænderne overladte uden Lehnspligt og der blev lovet en stor Løsesum for Johan, hvorimod Edvard III. opgav sine Fordringer paa den franske Throne. Da Indbrivelsen af Løskjøbelsessummen gik i Langdrag, saa vendte Johan frivillig tilbage til 1364.
Fangenskabet og døde i London. — Overdragelsen af det ledige Hertugdømme Burgund til hans yngste Søn Philip den Dristige, medførte Grundlæggelsen af det ny-burgundiske Rige (§ 366).

§ 347. Johans Søn Karl V. (den Vise) helede Landets Saar. En sparsommelig Hofholdning gjorde det muligt for ham, sjeldnere at indkalde Rigsstænderne og derved at bemestre sig Stædernes opadstræbende Frihedssind. En Thronkrig i Castilien (§ 362) gav ham Leilighed til at fjerne Soldtropperne, der udsugede Landet, og da Indvaanerne i Guiennes Utilfredshed med Englændernes trykkende Herredømme aabnede ham Udsigt til atter at faae de tabte Lande, fandt han en fortræffelig Feltherre i Bertrand dü Guesclin. Ham lykkedes det, da den sorte Prinds bukkede under for en tæ- 1377.
rende Sygdom og Edvard III. snart fulgte ham i Graven, atter at undertvinge hele det sydlige Frankrig, saa at Calais blev Richard II.s (den sorte Prindses Søns) eneste Besiddelse. Men denne kunde ikke tænke paa nogen Tilbageerobring af det Tabte. Indvortes Opstande formørkede hans Regering, og da han endelig forviste sin Fætter **Henrik af Lancaster** af Riget, skaffede denne sig et Parti, lod et af ham vundet Parlament affætte Kongen fra Thronen og 1399.
smykkede derpaa sig selv med Kongekronen. Richard døde Hungersdøden i en afsides liggende Borg, imedens **Henrik IV.** med hvem Huset **Lancaster** kom paa den engelske Throne, ved Klogskab og Tapperhed sikkrede sig og sine Efterkommere (Henrik V. og VI.) den ved Skjændighed erhvervede Krone. En Opstand af den engelske Adel under Greven af Northumberland og hans ridderlige Søn Percy, kaldet Heedspore, endte med et Nederlag for Insurgenterne.

Frankrig: Karl V. (den Vise) 1364—1380.

England: Huset Lancaster, Henrik IV. 1399—1413. Henrik V. 1413—1422. Henrik VI. 1422—1461.

For at vinde Klerus og i den at faae en Støtte imod Adelen, bleve Lollarderne opoffrede af de lancasterske Konger. Under Henrik V. udgik der blodige Kjætterlove fra Parlamentet, der havde til Følge, at Lollarderne bleve berøvede deres dristigste Overhoveder (for Exempel Oldcastle) og forladte af de høiere Stænder, hvorpaa de snart kom i Foragt og kun havde nogle Tilhængere hos de lavere Klasser i Borger- og Haandværksstanden.

Frankrig: Karl VI. 1380–1422.

§ 348. Under disse Omstændigheder befandt Frankrig sig under Karl VI., der snart efter at have naaet sin Myndigheds Alder led af en Aandsforstyrrelse, i en Tilstand fuld af Forvirring og vild Lovløshed. To mægtige Hofpartier, med Kongens Farbroder (Hertugen af Burgund) og hans Broder (Hertugen af Orleans) i Spidsen, strede om Regentskabet, imedens Borgerskabet satte sig op imod den haarde Beskatning og fordrede Udvidelse af dets Rettigheder. Paa samme Tid, som Stæderne laae i Kamp med Adelen i Tydskland (§ 328), som de helvetiske Landboere strede imod Herrestanden og en farlig Folkeopstand i England gjorde rivende Fremskridt under Wat Tyler og andre, gjentog Borger- og Bondestanden i Frankrig de tidligere Optrin. Fra Flandern (hvor de demokratiske Laug fra Gent under den rige Fabrikherre Artevelde droge i Marken imod deres Hertug) indtil Pyrenæerne og Handelsstæderne ved Middelhavet opstod der en frygtelig Bevægelse imod Adelen og Hoffet. Men Mangel paa Enighed iblandt Oprørerne forskaffede de sidste Seieren,
1383. og Opstanden endte med Tabet af de vigtigste Communalrettigheder og med Kongemagtens Ophøielse. En Snees Aar sildigere kom Paris atter i en frygtelig Gjæring, da det orleanske Parties Had til det burgundiske steg til en saadan Høide, at blodige Optrin hørte med til Dagens Orden og Johan af Burgund tilsidst lumskelig lod Hertugen af Orleans myrde. Men det orleanske (Adels-) Parti fik et nyt Overhoved i den dristige Greve af Armagnac, med hvem Dauphinen stod i Forbindelse. Maalet for deres Stræben var Hevn over Burgund og Tilintetgjørelse af Stædernes opadstræbende Aand, i hvilke Modstanderne havde deres Hovedstøtter.

g) Krigens Fornyelse under Henrik V. Pigen fra Orleans.

§ 349. Disse Omstændigheder benyttede den ridderlige Henrik V. af England, hvis ungdommelige Letsindighed, saavelsom hans Sjæleadel og hans Heltestorhed den store britiske Digter Shakespeare saa mesterlig har tegnet, til at fornye Krigen imod Frankrig. Han forlangte de erobrede Provindsers Overlevering, og da denne

Fordring blev ham afslaaet, rykkede han over Calais ind i Frankrig og gjentog ved **Azincourt** ved Somme Dagen fra Crecy og Poitiers. 1415.
Franskmændenes fire Gange stærkere Hær blev overvundet, det franske Ridderskabs Blomst faldt i Slaget eller kom i Fiendernes Magt; for Seierherren stod Veien aaben til Paris, hvor Partiraseriet nu naaede den høieste Grad. Burgunderne, med hvem Dronning Isabella var i Forbund, vakte her en Folkeopstand, hvorved Armagnac og Høvdingerne for hans Parti bleve dræbte og Pøbelen gik frem med vild Ugudelighed. Derfor blev Johan af Burgund ved en Sammenkomst med Dauphinen af de Myrdedes Venner styrtet fra en Bro ned i Yonne, hvor han fandt sin Død. Dette bevægede hans Søn Philip den Gode og Dronningen Isabella til at slutte sig til Henrik V. af England, anerkjende ham og hans Efterkommere som 1420.
Arvinger til det franske Rige og ved en Parlamentsbeslutning at lade Dauphinen fratage hans Ret til Thronfølgen. Ved burgundisk Hjælp kom Henrik V. nu snart i Besiddelse af alt Land Nord for Loire, imedens Dauphinen dvælede uvirksom i Tours. Men midt paa sin Heltelsbebane blev Henrik V. bortrevet af en tidlig Død i det 1422.
samme Aar, hvori ogsaa den aandssyge Karl VI. sank i Graven og Dauphinen antog Kongetitelen som Karl VII. Men Englænderne Karl VII. 1422–1461.
og deres Parti erklærede den nye, neppe et Aar gamle Kong Henrik VI. for retmæssig Herster over Frankrig og haandhævede (under hans tappre Onkels Ledelse) Overvægten i Marken med et saadant Held, at de allerede holdt Orleans beleiret og Karl VII. endog tænkte paa at forlægge sit Hof til Dauphiné. **Pigen fra Orleans**, en Landsbypige fra Dom Remy i Lothringen, der foregav, at hun ved en 1429.
himmelsk Aabenbaring var kaldet til Frankrigs Redning, vakte da Kongens og hans Stridsmænds sunkne Mod. Under hendes Banner blev Orleans befriet, Karl ført igjennem fiendtlige Stæder til Rheims for at krones, og Englænderne fratagne deres fleste Erobringer. Troen paa hendes høiere Sendelse indgød Franskmændene Mod og Selvtillid, Fienderne Frygt og Forsagthed. Denne Virkning vedblev ogsaa efterat Johanna var falden i Englændernes Hænder, var bleven dømt af den franske Inquisitionsret for Gudsbespottelse og Hexeri og af den engelske Øvrighed i Rouen overgivet til Flammerne*). Hendes Be- 1431.
geistring, Fædrelandskjærlighed og Selvopoffrelse havde vakt lignende Følelser hos Tropperne og avlet Krigsmod og Kraft; derfor beholdt de fra nu af Seieren, og de engelske Hære mistede den ene Provinds efter den anden. Fire Aar efter Johannas Død sluttede Philip den Gode Fred med Kongen, hvorved Fienderne mistede deres vigtigste 1435.

1436. Bundsforvandte; i det næste Aar aabnede Paris sine Porte og modtog med Jubel Karl, der ikke bragte Straf, men Tilgivelse. Snart var Calais Englændernes sidste og eneste Besiddelse paa fransk Grund. Deres bedste Feltherrers Død og den tiltagende Partisyge i England selv, der snart gik over til aabenbar Kamp, tillod dem ikke at tænke paa nogen Tilbageerobring af det Tabte. Saaledes endte henimod Midten af det 15de Aarhundrede denne mere end hundredaarige Krig uden egentlig Fredsslutning. Men ødelagte Lande, folketomme Stæder og et uudsletteligt Nationalhad vare Frugterne af dens blodige Udsæd. Af en Deel af de brødløse Leietropper dannedes den første staaende Armee, til hvis Underholdning der skabtes en ny bestandig Skat; en anden Deel laae under for Schweizernes Slag (§ 329).

*) Kong Karl VII. ophøiede hende som Jeanne d'Arc og hele hendes Familie i Adelstanden. Paa den Plads, hvor hun blev henrettet, blev der opreist et Mindesmærke for hende. — Calais tabtes et Aarhundrede stridigere under Dronning Maria til Franskmændene. Ikkun de normanniske Øer Guernsey og Jersey bleve indtil den Dag idag i Englændernes Hænder.

§ 350. Efter den svage Karl VII., der lod sig lede af Ovinder
Ludvig XI. 1461—1483. og Yndlinger, fulgte **Ludvig XI.**, en lumsk, men statsklog Fyrste, der ved List, Voldsdaad og uhørt Tyranni aldeles omskabte Riget. Han knækkede Kronvasallernes Magt og forenede efterhaanden alle store Lehn, undtagen Navarra og Bretagne, med Kronen; ved Hjælp af de venligsindede Schweizere (hvis haardføre Ynglinge han og hans Efterfølgere toge i Sold som Leiesvende) styrtede han Karl den Dristige og bemægtigede sig Hertugdømmet Burgundien (§ 367); han omgik Stændernes Rettigheder og paalagde vilkaarlige Skatter; han tilintetgjorde Adelens ridderlige Magt ved at oprette nye Parlamenter (kongelige Justitsholderskaber). — Samvittighedsnag og Menneskefrygt plagede ham paa det eensomme Slot (Plessis), hvor han tilbragte de sidste Aar af sit Liv. Ved Arvingen til Bretagnes Formæling med begge Ludvigs Efterfølgere
Karl VIII. 1483—1498. Ludvig XII. 1498—1515. **Karl VIII.** og **Ludvig XII.** blev ogsaa dette Hertugdømme forenet med de franske Kronlande. Men de af begge disse Konger begyndte Felttog for at erobre det øvre og nedre Italien (§ 354. 360) bragte ikke Frankrig nogen Fordeel.

h) Krigene mellem den røde og den hvide Rose i England.

§ 351. Den Forbrydelse, hvorved Huset Lancaster var kommen paa den engelske Throne, bar sine blodige Frugter i tredie og fjerde

Led. Richard, Hertug af York, Kong Edvard III.s Sønnesønsøn, troede at have nærmere Fordringer paa den engelske Krone end Henrik VI. Han dannede sig et mægtigt Parti, udfoldede Oprørets Fane og begyndte den grufulde Borgerkrig, der efter Partianførernes Tegn fører Navn af den røde (Lancaster) og hvide (York) Rose. Vel maatte Richard i et hedt Feltslag bukke under for Dronningens Tropper, der plantede hans Hoved, smykket med en Papirskrone, paa Yorks Taarne og lode hans tappre Søn Rutland dræbe; — men Richards Førstefødte, den ridderlige Edvard, hevnede sin Faders Forhaanelse og bemægtigede sig Thronen. Efter nogen Tids Forløb lykkedes det Modpartiet, ved Hjælp af den troløse Grev Warwic „Kongemageren" atter at styrte ham og nøde ham til at flygte til Holland; men allerede i det næste Aar feirede han i det blodige Slag ved Tewksbury, hvor Henrik VI.s Søn blev dræbt og den adelige Ungdom faldt eller kom i Fangenskab. I Triumph drog nu Edvard IV. atter ind i sin Hovedstad, imedens den ulykkelige Henrik VI. af Lancaster, der fire Gange havde ombyttet Thronen med Fængselet, endte sit kummerfulde Liv i Tower. Men den blodbestænkte Krone bragte heller ikke Huset York nogen Velsignelse. Mistroisk vendte den haarde Slægt nu sine Vaaben imod sig selv. Først ryddede Edvard ved et Mord sin Huset York. Edvard IV. 1461—1483. 1470. Richard III. 1483—1485. 1471.
Broder Clarence af Veien, og da han selv døde og efterlod sig to 1483.
umyndige Prindser, lod hans yngste Broder Richard (III.) disse grusomt dræbe i Tower og bemægtigede sig Thronen, paa hvilken han forgjeves bildte sig ind at kunne befæste sig ved nye Ugudeligheder. Henrik **Tudor**, en Efterkommer af det lancasterske Huus, der ved en Flugt til Frankrig havde unddraget sig sin Slægts almindelige Undergang, landede ved Englands Kyst og vandt Seier og Rige i Slaget ved Bosworth, hvor Richard III. faldt. Derpaa bevirkede 1485.
Henrik VII., med hvem Huset **Tudor** kom paa Thronen, ved sin Huset Tudor. Henrik VII. 1485—1509.
Formæling med Edvard IV.s Datter en Forsoning mellem de to Roser. I Løbet af hans Regering prøvede endnu engang to Bedragere (Simnel og Perkin Warbek), der udgave sig for Efterkommere af den yorkske Familie og fandt talrige Tilhængere, at fornye de blodige Krige; men Lykken begunstigede Henriks Vaaben; begge Forrædere faldt i hans Hænder og maatte bøde for deres formastelige Foretagende. — Verdenshistorien mindes neppe nogen anden Krig, hvori der dyngedes saa mange Afskyeligheder paa hverandre, som i Kampen mellem den røde og hvide Rose. Firesindstyve Medlemmer af den kongelige Familie og Adelens Prydelser havde Sværdet fortæret.

Derfor kunde den statskloge, haardhjertede Henrik VII. give Kronen en høiere Magt, end den havde besiddet under Plantageneterne.

2. Italien.

a) Øvre-Italien.

§ 352. Venedig. I Øvreitalien hævede sig i Middelalderen, især i Korstogenes Tidsalder, de to Republiker **Venedig** og **Genua** ved Handel og Skibsfart til en Blomstring, der minder om Gammel-Grækenlands skjønneste Tider. Den første fæstede sine Blikke paa det adriatiske og ægeiske Hav og gjorde i Førstningen kun Erobringer paa Øer (Candia, Cypern og andre) og Kystlande, for at faae passende Stapelpladser, Søhavne og Vareoplagssteder, saaledes i Dalmatien og Grækenland, i Archipelagus, Konstantinopel (§ 294) og andensteds. Levantens Handel bragte Rigdom og Magt til den mærkværdige Stad, der var fremstaaet ved en Forbindelse af flere Øer, som vare forbundne med hverandre ved Broer og konstige Strandbreder (§ 219). Herlige Kirker (Markusdomkirken), glimrende Paladser (Dogepaladset), pragtfulde Pladser (Markuspladsen) og dristige Vandbygningsværker (Rialtobroen) gjorde Venedig til et Verdens-Under. Men Pragt, Rigdomme og Nydelser kunde ikke erstatte Mangelen paa Frihed. Den oprindelig demokratiske Forfatning gik i det 13de og 14de Aarhundrede over til en arvelig aristokratisk, hvoraf der tilsidst udviklede sig et trykkende Oligarchi. I Spidsen for Staten stod en valgt Doge med indskrænket Magt; men hele Magten hvilede hos det høie Raad, hvortil kun et bestemt Antal fornemme Familier (Nobili), hvis Navne vare optegnede i den gyldne Bog, havde Adkomst. Og for at forebygge enhver Statsforandring blev et Udvalg af ti Mænd udrustet med dictatorisk Magt, og disse havde ved Siden af sig et Statspoliti med Spioner og Angivere og en Statsinquisition med underjordiske Fængsler, Pinebænke og Blytage. Ethvert Skridt blev paapasset, ethvert Ord beluret, enhver Bevægelse af Folket iagttaget. — Efter den byzantinske Thrones Gjenoprettelse ved den af Genua understøttede Michael Palæologus mistede Venedig,
1261. der ivrigen havde virket for Oprettelsen af det frankiske Rige i Konstantinopel, en Deel af den levantiske Handel, der nu tilfaldt Genua. Siden søgte det at udvide sig paa det italienske Fastland og opnaaede ved Hjælp af duelige Leietroppeanførere i det 14de og 15de

Aarhundrede Herredømmet over Verona, Padua, Brescia og mange andre Stæder og Gebeter i Øvreitalien, men blev derved draget ind i de europæiske Fyrsters og Staters Politik, hvorved det ikke sjelden var nær ved Undergangens Rand; saaledes i Særdeleshed i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede ved Forbundet (Liguen) 1508.
af Cambray, hvorved Keiser Maximilian, Ludvig XII. af Frankrig, Ferdinand den Katholske af Aragonien og Paven forenede sig til en Deling af det venetianske Gebeet. Franskmændene (som dengang vare i Besiddelse af Mailand) truede allerede efter Seieren ved Agnadello den rige Stad med en Erobring, da det 1509.
lykkedes det kloge Raad, at opløse Forbundet og ved nogle Offere at vinde Pavens og Ferdinands Venskab. Paa denne Maade lykkedes Venedigs Redning og Franskmændenes Fordrivelse fra Italien. Men uhelbredelige vare de Slag, som Venedig led i sine østlige Besiddelser ved Grundlæggelsen af det osmaniske Rige og i sin Handel ved Opdagelsen af Søveien til Ostindien. Siden den Tid var Dogens symbolske Formæling med Adria paa Statsskibet Bucentoro en betydningsløs Fest.

§ 353. Genua. Venedigs stolte Medbeilerske var **Genua.** Efterat denne Fristat i det 12te Aarhundrede havde brudt **Pisas** Magt og tilkæmpet sig den vestlige Handel og Besiddelsen af Korsika og Sardinien (der dog snart kom til Aragonien), fæstede den sit Blik paa Levanten og søgte at fordrive Venedig fra Enebesiddelsen af den østerlandske Handel. Derover opstode heftige Krige og mange blodige Søtræfninger; men Venedigs Klogskab i Forening med Tapperhed og Standhaftighed bevirkede, at Republiken med Ære og Fordeel gik ud af enhver Kamp, ihvorvel engang (i Krigen med Chioggia) den fiendtlige Flaade seierrig befoer Lagunerne. Genuas glimrende 1380.
Marmorpaladser, dets med en Skov af Master bedækkede Søhavn, dets Vexelbank og deslige vidnere om Stadens Rigdom; men Stridigheder imellem Demokrater og Aristokrater, imellem Guelfer (Fieschi og Grimaldi) og Ghibelliner (Spinola og Doria) svækkede den indre Kraft; ude af Stand til at regere sig selv, søgte det sig fremmede Regenter, indtil det tilsidst snart kom under mailandsk, snart under fransk Herredømme. Den konstige Forfatning, som Søhelten Andreas Doria i det 16de Aarhundrede udkastede for sin 1528.
Fædrenestad, efterat han havde styrtet det franske Regimente sammesteds og gjenoprettet de republikanske Former, forskaffede vel atter Staten den udvortes Uafhængighed, men ingenlunde den indvortes Fred. To 1547.
Aartiere efter prøvede den smukke, rige og dannede **Fiesko** paa at

tage Dogeværdigheden fra Huset Doria (som Andreas' forfængelige og herskesyge Neveu, Giannettino Doria truede med at blive Hovedet for); men Foretagendet blev tilintetgjort ved den dristige Oprørers uventede Død.

§ 354. Mailand. Mailands republikanske Forfatning gik
1395. til Grunde, efterat Huset Visconti havde faaet Herredømmet over Lombardiet (§ 330). Familiens Rigdom gjorde det muligt, at underholde en stærk Leiehær under duelige Bandeanførere (Condottieri) og ved denne at erobre de nærliggende Stæder og udvide Hertugdømmet. Da Viscontis Mandsstamme uddøde i Midten
1450. af det 15de Aarhundrede, overdroge Mailænderne Herredømmet over det smukke Land til den dueligste af disse Bandeanførere, **Franz Sforza**; dog fik snart Franskmændene og Spanierne Lyst dertil. Stridigheder i Sforzas Familie gjorde Landets Erobring let for Kongen af Frankrig, Ludvig **XII.**, der som Efterkommer af en Datter af den første Visconti gjorde sine Fordringer gjældende.
1500. Han førte Hertugen (Ludvig Moro) fangen bort og lod ham i hele ti Aar smægte i et undersordisk Fængsel. Men da Franskmændene i den ved Forbundet af Cambray hidførte Krig tilsidst (trods en Bayards og Gaston af Foix' Tapperhed) bukkede under for Italienernes og de med dem forbundne Schweizeres forenede Stridskræfter, blev Hertugdømmet Mailand atter frarevet dem og
1512. overdraget til den fangne Moros Søn (Maximilian Sforza), der dog allerede tre Aar efter atter tabte det til den ridderlige Kong Franz
I., hvor tappert end hans Schweizere strede imod Franskmændene i
1515. **„Kæmpeslaget ved Marignano."** Ti Aar sildigere kom Hertugdømmet i Spaniernes Vold, der endelig efter haarde Kampe bleve i Besiddelse deraf næsten i to Hundrede Aar.

§ 355. Savoyen og Piemont De vestlige Stater i Overitalien kom for en Deel til Greverne af Savoyen, der ved Klogskab, Lykke og Vaabenmagt efterhaanden udvidede deres oprindelig
1416 lille Gebeet til et betydeligt Hertugdømme, der imod Nord strakte sig over det sydlige Schweiz indtil Jura (Genf, Waadt, Wallis og andre) og imod Syd indbefattede Piemont med Turin, Grevskabet Nizza og andre Gebeter. I det savoyiske Huus blev Førstefødselsretten og Grundsætningen om Arvelandenes Udelelighed og Ufhændelighed tidlig gjældende, hvilket ikke bidrog lidet til Statens Forstørrelse. Men da de krigsvante Edsforbundne i Nord, det til et stort Kongerige forenede Frankrig i Vest bleve Savoyens Grændsenaboer, da formindskedes efterhaanden dets Omfang.

I den burgundiske Krig (§ 367) gik Waadtland tabt, i Reformationskampene gjorde Genf sig fri, og i de Krige, som Franz I. førte med Karl V. om Besiddelsen af Mailand, mistede Hertug Karl III. af Savoyen, den sidstes Forbundsfælle (§ 444), den bedste Deel af sine Arvestater, som først hans Søn (Emanuel Philibert) med noget Tab fik tilbage i Freden til Chateau Cam-
1553. bresis. Men ved at benytte gunstige Omstændigheder erstattede hans Efterkommere rigelig det Tabte ved andre Erhvervelser (Sardinien og Genua) og opnaaede endelig Kongekronen.

b) Mellem-Italien.

§ 356. Toscana. I Toscana blomstrede først Handelsrepubliken **Pisa.** Da denne bukkede under for Genuesernes Misundelse, hævede **Florenz** sig over de øvrige Stæder og bragte tilsidst selve Pisa under sig. I Florenz herskede i Begyndelsen Adelen; men da denne svækkedes ved Partikampene mellem Guelferne (de Sorte) og Ghibellinerne (de Hvide), kom Regimentet i Folkets Hænder, der var deelt i mange Laug og væsentlig bestod af Fabrikherrer og Uldarbeidere. Men neppe var Adelen udelukket fra
1343. Regeringen og et fuldstændigt Demokrati indført i Florenz, førend der imellem de rige Kjøbmænd og de fattige Fabrikarbeidere opstod en ny Kamp om Herredømmet, hvorved snart et Pengearistokrati, snart de demokratiske Laug tilreve sig Forvaltningsforretningerne og Retspleien. Men under disse Kampe udviklede der sig Frihedsfølelse, Fædrelandskjærlighed og Dannelse, saa at Florenz stod paa Høidepunktet af dens Kraft og Culturblomstring, da de øvrige Stater i Italien allerede gik deres Undergang imøde. Endelig lykkedes det **Medicæernes** (Medici) ved Rigdom og Talent udmærkede Familie, i den Grad at vinde de Ringere for sig ved Mildhed og Velvillie og de Fornemme ved venlig Adfærd, at **Cosmo af Medici,** Cosmo af Medici 1429-1464.
en Mand af høi Aand og fædrelandsk Tænkemaade, uden Rang og Titel næsten herskede uindskrænket over den florentinske Stat og gjorde den mægtig og blomstrende udadtil ved heldige Krige, indadtil ved at befordre Konster og Videnskaber. Ham tilkommer med Rette Tilnavnet Fædrelandets Fader. Hans Sønneson **Lorenzo den Prægtige** Lorenzo den Prægtige 1472-1492.
(Magnifico) fred frem paa Faderens Bane og hævede ved sin Sjæls Adel, ved sin Gavmildhed og sin kongelige Tænkemaade sin Families Glands og Magt til en saadan Høide, at Herredømmet over Florenz under alle Storme blev hos hans Efterkommere, de berømme-

ligste Kirkefyrster (Leo X. og Clemens VII.) hørte til hans Huus og to franske Konger udkaarede sig Medicæerinder til Gemalinder. Under ham var Florenz Sædet for enhver Konst og Videnskab.

Det af Cosmo stiftede Bibliothek og platoniske Akademi fik deres Fuldendelse ved Lorenzo. Byzantinske Lærde (Lascaris og andre) underviste i det græske Sprog og oplode den gammelhellenske Viisdoms Skatte for Vesterlandet, saaledes at der af alle Nationer strømmede lærelystne Disciple til Florenz. Mesterne i al Literatur, Konst og Videnskab prydede Lorenzos Hof. Platos Skrifter fandt i ham og hans Omgivelse ivrige Yndere og en uovertræffelig latinsk Oversætter i Ficinus. Angelo Policiano, „i hvem Oldtidens skjønne Aander levede op", opdrog Lorenzos Børn. Som den, der selv var Digter og Konstkjender, forstod Lorenzo at vurdere ethvert Talent. Herlige Paladser og Kirker dannede og vedligeholdt den gode Smag i Architekturen; Billedhuggerkonsten (Ghiberti), Maleriet og Musiken begyndte at udfolde deres smukkeste Blomst.

§ 357. Efter Lorenzos Død fremkaldte Dominicaneren **Savonarola**, der opfordrede til en Gjenoprettelse af den republikanske Frihed, til en Renselse af Kirken og til en Forbedring af Liv og Levnet, ved sine begeistrede Taler en saadan Bevægelse, at Florentinerne fordrev Medicæerne, gjenindsatte Demokratiet og beflittede sig paa den største Afholdenhed i deres Leveviis. Men da Paven belagde den dristige „Prophet fra Florenz" med Ban, og Klerus, imod hvis Rigdom og yppige Levnet han især svang sin Svøbe, stod op imod ham, lykkedes det hans Fiender at styrte ham, hvorpaa han blev fordømt til Døden som Kirkeforstyrrer og Folkeforfører og maatte i Flammerne
1498. bøde for sine formastelige Reformforsøg. Snart vendte Medicæerne tilbage; og da den demokratiske Aand nogle Aar efter endnu engang vaagnede og der atter paafulgte en Banlysning, rykkede Karl V., efter Overeenskomst med den medicæiske Pave Clemens VII., mod Flo-
1530. renz, twang den efter en haard Beleiring til Overgivelse og indsatte, efterat have tilintetgjort de republikanske Former, den grusomme Alexander af Medici til Hertug over den ydmygede Republik. Vel faldt Alexander efter et syvaarigt Tyranni som et Offer for Folkehevnen, men Medicæernes Familie blev dog i Besiddelse af Herredømmet.

§ 358. Kirkestaten. Under Pavernes Ophold i Avignon (§ 322) herskede der i Rom en vild Lovløshed, hidført ved de blodige Familiefeider imellem (de ghibellinske) Colonna'er og (de guelfiske) Orsini'er. Dette bragte den phantasifulde, for det gamle Romerdømme begeistrede **Cola di Rienzi** paa den Tanke, at gjengive Staten Ro og dens gamle Storhed ved en Gjenoprettelse af den

republikanske Forfatning. Hans fyrige Veltalenhed henrev Romerne. De oprettede en ny Republik Rom, ophøiede den dristige Folketa- 1347.
ler til Tribun og fordrev Fredsforstyrrerne af Staden. Men Rienzis glimrende Rolle var snart udspillet. Hoffærdighed og Forfængelighed bedaarede ham; det til de forviste Adelsmænds Bekæmpelse nødvendige Skattepaalæg berøvede ham Folkets Gunst, derved lykkedes det hans Modstandere at styrte ham og nøde ham til Flugt. Vel vendte han nogle Aar efter tilbage igjen, men kun for snart derefter at finde sin Undergang i en Folketumult. Med den gamle Forfatning kom nu 1354.
ogsaa den gamle Forvirring igjen. — Efter Bilæggelsen af den kirkelige Spaltning (§ 331. 333) bestræbte nogle udmærkede Paver sig for at hele Statens og Kirkens Saar. Iblandt disse maae i Særdeleshed nævnes Nicolaus V., der indlagde sig stor Fortjeneste c. 1450.
ved sin Bestræbelse for at hæve Dannelse og Videnskabelighed, han var nemlig Stifter af det vaticanske Bibliothek, der bestod af kostbare Haandskrifter, og den som aandrig og mangesidig Skribent bekjendte Pius II. (Æneas Sylvius, § 336). Derimod gav c. 1460.
Alexander VI. (Borgia) hele Christenheden Forargelse ved sin c. 1500.
ryggesløse Vandel, og hans Familie (især Cæsar og Lucretia Borgia) hobede den ene Udaad ovenpaa den anden; der blev begaaet Forbrydelser, som Phantasien gyser tilbage for. Alexanders Efterfølger **Julius II.** besad vel en storartet Tænkemaade, men hans krigerske c. 1510.
Tilbøielighed stod for meget i Strid med hans Værdighed. Imod Forbundet fra Cambray (§ 352), hvori han i Begyndelsen havde taget Deel, satte han siden, efterat han havde forsonet sig med Venetianerne, den hellige Liga og bekæmpede Ludvig XII. af Frankrig 1512.
med aandelige og verdslige Vaaben. Ved Erhvervelsen af Bologna, c. 1517.
Ancona, Ferrara og andre Stæder og Landskaber gav han Kirkestaten dens nuværende Omfang. **Leo X.**, Medicæeren Lorenzos høidannede Søn, forenede i Vaticanet al Konstens og Dannelsens Glands som sit Huses Arvelod. Men over det græske og romerske Hedenskabs klassiske Skrifter tabte han Kirkelæren og Agtelsen for Evangeliet af Sigte og dog bestattede han Folkenes fromme Tro for at kunne tilfredsstille sin Konstkjærlighed og belønne Konstnere med gavmild Haand.

§ 359. I Modena, Reggio og andre omliggende Stæder havde Markgreverne af **Este** af dette Huses yngre Linie (fra den ældre udleder det brunsvig-lüneburgske Fyrstehuus sin Herkomst) i Aarhundreder regeret som Vasaller deels af Keiseren, deels af Pa-

1452. ven I det 15de Aarhundrede blev Markgrevskabet forvandlet til et Hertugdømme og **Ferrara** forbundet dermed, hvor der snart derefter blomstrede et Fyrstehof, der i Glands, Dannelse og Befordring af Konster og Videnskaber kappedes med det florentinske. Da Esternes Mandsstamme uddøde med Alfons II. (hvis Hof Digteren 1598. Tasso prydede), saa tilfaldt Ferrara Paven. — I Mantua fik Familien Gonzaga Markgrevеværdigheden og i Mirandola havde den lærde Fyrst Pico sit Sæde.

e) Nedre-Italien.

§ 360. I Neapel, der fra Hohenstaufernes Tilintetgjørelse (§ 302) var paveligt Lehn, regerede indtil ind i Midten af det
Karl af Anjou —1285. Karl II. —1309. Robert —1343. 14de Aarhundrede Karl af Anjou, hans Søn (Karl II.) og hans Sønnesøn Robert († 1343). I dem fandt den guelfiske Sag lige saa ivrige Forsvarere, som den ghibellinske i deres Modstandere, Kongerne af Sicilien og af det aragonske Fyrstehuus.
Johanna I. —1382. Under Roberts Datter, den lastefulde Johanna I. geraadede Kongeriget Neapel i stor Forvirring. Hendes Slægtning og Ægtefælle Andreas af Ungarns Mord, som hun selv havde bevirket, medførte blodige Krige med hans Broder Ludvig den Store af Ungarn (§ 375), ifølge hvilke tilsidst hendes Fætter Karl af Durazzo fik
1382. Karl III. —1386. Riget, lod hende dræbe og derpaa for en kort Tid forenede Ungarns og Neapels Kroner. Hans Søn Ladislaus forsvarede, efterat hans
1386. Ladislaus —1414. Fader var bleven myrdet, det fædrene Rige imod sin (af Johanna I. adopterede) Medbeiler dertil, Ludvig af Anjou, udvidede det ved Erobringer i Kirkestaten og i Toscana og tænkte allerede paa en Forening af alle italienske og ungarske Stater til eet Rige, da en pludse-
Johanna II. —1435. lig Død lagde ham i Graven. Hans Søster Johanna II. var hans Arving. Da hun først adopterede Alfons (V.) af Aragonien og Sicilien og derpaa, da hun blev uenig med denne, Lud-
1424. vig (III.) af Anjou, saa kæmpede fra nu af et fransk og aragonsk Parti med stor Forbittrelse om Besiddelsen af Neapel. Det sidste Parti beholdt Overhaand; men de aragonske Kongers Haardhed gjorde deres Herredømme forhadt og lettede Erobringen af Landet for den franske Konge Karl VIII., da han med Hærmagt understøttede
1495. Huset Anjous Fordringer og over Florenz og Rom drog ind i Neapel. Men hans raske Fremskridt i det usamdrægtige Italien forskrækkede Paven og de øvrige Fyrster. Der kom et mægtigt Forbund i Stand, som havde Franskmændenes Fordrivelse til Følge. Vel lykkedes det Karls Efterfølger, Ludvig XII., i Forbindelse med Ferdinand den Katholske af Spanien, atter at underkaste sig Neapel; 1502.
men da Seierherrerne bleve uenige ved Delingen af det smukke Land, forstod Ferdinand ved sin store Feltherre Gonsalvo de Cordovas Snildhed og Dueligh ed at tilvende sig Enebesiddelsen af Neapel, 1504.
der nu blev varig forenet med Sicilien og udgjorde en af det spansk-østerrigske Huses smukkeste Besiddelser og blev regeret af Vicekonger. I to Aarhundreder vedblev Kongeriget at være det spanske Scepter underkastet. Stigende Skattepaalæg og Tilintetgjørelse af alle stænderske Rettigheder hidførte efterhaanden Forarmelse og en ufri Tilstand.

3. Spanien.

§ 361. Aragonien. I Aarhundreder bestode Kongerigerne Aragonien og Castilien (§ 243) selvstændigen hver for sig ved Siden af hinanden. Hint søgte at udvide sig ved Erobringer paa Østkysten, dette ved at udbrede sig imod Syd. Saaledes forenede den kraftige Jakob I. Valencia og Murcia med sit Kongerige **Aragonien**, der allerede var forøget med Catalonien. Hans Søn Peter III. (§ 302) forbandt Sicilien dermed, og ihvorvel denne Ø blev omskabt til et selvstændigt Kongerige, saa lagde denne Erhvervelse dog Grunden til det aragonske Kongehuses Indflydelse i Nedre-italien. Øerne Mallorca og Menorca og til sine Tider ogsaa Sardinien bleve ligeledes underkastede det spanske Scepter. Under Peter III. og hans Søn Alfons (III.) bleve Stædernes allerede meget store Rettigheder endnu udvidede.

Jakob I. c. 1250. Peter III. c. 1282. Alfons III. c. 1287.

De aragonske Konger kunde ikke foretage sig noget af Vigtighed uden at sammenkalde Rigsdagen (Cortes), paa hvilken den høie og lavere Adels (Hidalgo's), Geistlighedens og de ved Handel og Industri rige og blomstrende Stæders Stedfortrædere vare tilstede. Hos Stænderne beroede ikke alene Lovgivnings- og Skattebevillings-Retten, men de fik ogsaa paa Rigsdagen i Saragossa de saakaldte Unionsprivilegier, hvorefter Kongen skulde være forpligtet til at indhente Stændernes Mening ved Valget af sine Raader og hvori der blev tilstaaet Rigsdagen Ret til at vælge sig en anden Herre og Konge, i Tilfælde af at Kongen uden dens retlige Kjendelse bestemte Straf over et af dens Medlemmer. 1287.

Disse Privilegier, der altfor meget indskrænkede Kongemagten, bleve tilintetgjorte af Peter IV. efter et undertrykt Oprør af Stænderne, medens derimod de tidligere Rettigheder bleve bekræftede paany. Og for at der ikke skulde kunne skee Indgreb i Forfatningen, Peter IV. 1336-1361.

fik Overdommeren (Justitia) en udvidet Embedsmyndighed, idet der blev tilstaaet ham Ret til i sidste Instans at udjævne alle Stænder-nes Stridigheder med Kongen eller mellem sig selv indbyrdes. I Begyndelsen af det 15de Aarhundrede døde den gamle Kongestammes barceloniske Linie. Stænderne i de tre Hovedbestanddele, Aragonien, Catalonien og Valencia, erklærede da Ferdinand, Infant af Castillien, som nærmestberettiget Thronarving af den qvindelige Linie,
1412. for Konge af Aragonien og Sicilien. Ved ham og hans rid-
Alfons V. 1416-1456. derlige Søn Alfons V., der var ivrig for at befordre og udbrede den opblomstrende italienske Cultur og Literatur og som erobrede Neapel (§ 360), fik de stænderske Rettigheder atter en Udvidelse*). Alfons'
Ferdinand den Katholske. 1479-1516. anden Efterfølger **Ferdinand den Katholske** lagde ved sin Formæling med **Isabella** af Castillien Grunden til en Forening af begge de spanske Kongeriger, som han forstørrede ved Erhvervelsen af Navarra og andre Landskaber.

*) Iblandt andet blev der indrømmet Stænderne, at Udnævnelsen af Justitia kun maatte ske med deres Samtykke og at hans Embedsforelse skulde være deres Prøvelse underkastet.

Ferdinand den Hellige 1217-1252. § 362. Castillien. Ferdinand III. den Hellige (§ 243) udvidede ved heldige Krige imod Maurerne Kongeriget Castillien og Leon ogsaa til Cordova, Sevilla og Cadix, og havde allerede i Sinde at føre sine Vaaben over til Afrika for at forebygge alle Indfald af Araberne for Fremtiden, da Døden bortrev ham. Hans
1252. Søn Alfons X. (den Vise) befattede sig med Astronomi (alfon-
Alfons X. 1252-1284. siske Tavler) og Astrologi, med Musik og Digtekonst, udvidede Universitetet i Salamanca og befordrede Uddannelsen af Landets Sprog; men han fattedes den praktiske Livsvisdom. For at faae Skyggebilledet af den romerske Keiserkrone (§ 313), bortødslede han sine Skatte, trykkede sit Folk med Afgifter, styrtede sit Land i stor Forvirring ved at forringe Mynterne og saae paa, hvorledes nye Sværme af afrikanske Saracener udbredte sig i det sydlige Spanien. Efter hans
1284. Død opstod der Thronstridigheder og Borgerkrige, der i hele 40 Aar tungt hjemsøgte Castillien, svækkede Kongemagten og hævede Adelens Magt.

I Castilien havde Stæderne hverken opnaaet saa stor Betydning eller saa betydelige Rettigheder, som i Aragon. Men Geistligheden og Adelen, til hvilken ogsaa de tre Ridderordener hørte, den af Calatrava (stiftet 1164), af St. Jago di Compostella (stiftet 1175) og af Alcantara (stiftet 1219), besade store Privilegier.

Først Alfons XI. kunde for nogen Tid tilbageføre Freden i
Alfons XI. 1324-1350. det Indre og i Forbindelse med Portugal for bestandig knække Maurernes Magt ved den hæderlige Seiervinding ved Floden Salado,
1340. idet han ved Erobringen af Algeziras (i Andalusien), der som Nøglen til Spanien blev haardnakket forsvaret af de afrikanske Saracener, gjorde en Ende paa Forstærkningerne fra Marokko. Til at bestride
1344. Krigsomkostningerne indførte Stænderne den for Handel og Vandel høist skadelige Skat Alcavala, der blev hævet af alt rørligt og urørligt Gods, saa ofte som det blev solgt eller bortbyttet Siden er dette Paalæg vedblevet at bestaae i Spanien Efter Alfons' Død blev Castillien atter i over 100 Aar forstyrret ved indvortes Krige, hvortil snart Arvefølgestridigheder, snart Adelsmænds Familiefeider, snart Kongernes Kampe imod Aristokratiet gave Foranledning. Hans Søn Peter den Grusomme rasede imod Brødre og Slægtninge, indtil hans
Peter den Grusomme 1350-1369. ridderlige Halvbroder Henrik (af Trastamara) greb til Vaaben imod ham og ved Hjælp af franske Leiehære under den tappre Bertrand dü Guesclin (§ 347) endelig overvandt og dræbte den haarde Konge, der var understøttet af den „sorte Prinds" af England, og derpaa indtog hans Plads. Under Henriks Efterfølgere kom Castilien i Forvirring ved mindreaarige Fyrster og egenkjærlige Formyndere, i hvilken Tid Adelen og den høie Klerus tilreve sig al Magt og formindskede de kongelige Eiendomme og Indkomster, saa at da endelig
Isabella 1474-1504. **Isabella** arvede Thronen, var Kongeværdigheden uden Anseelse og Magt, Ret og Retfærdighed gaaet til Grunde, hvorimod der herskede et ridderligt Anarchi med Familiefeider og Røveri.

§ 363. Spanien under Ferdinand og Isabella. Vel var Foreningen af Aragonien og Castilien kun en nominel, idet Ferdinand regerede selvstændigt i hiint, Isabella i dette og holdt enhver Indblanding langt borte; men begges Bestræbelser vare rettede imod eet og det samme Maal og begge lode sig lede af den kloge Cardinal **Ximenez**' Raad (der siden blev Erkebiskop af Toledo). — De søgte fremfor alt at formindske Adelens og Geistlighedens Magt og tildele Kronen den. Til den Ende forskaffede den milde Ferdinand (den Katholske) sig af Paven Stormesterværdigheden over de tre castiliske Ridderordener og Ret til at besætte de spanske Bispedømmer. Derpaa fratog han Adelen Retspleien og overdrog den til sine, med Retslærde besatte Domstole, der ved upartisk og hurtig Justits vidste at indgyde Frygt og Tillid. Til at overholde Landefreden og afskaffe Røverie og Feidevæsenet betjente han sig

af den i flere Stæder under Navn af den hellige Hermandad (Broderskab) bestaaende Milits, som han paany organiserede og forstærkede. Men det vigtigste Middel til at hæve Kongemagten var den af Ximenez ivrigen tilstræbte Indførelse af **Inquisitions-Retten**, der nærmest var rettet imod de (ikke sjelden med Magt og Trudsel) til Christendommen omvendte Jøder og Maurer (Moriskos), men snart blev en frygtelig Svøbe for hele Spanien. Da Retten til at udnævne Stor-Inquisitoren og alle Dommerne tilfaldt Kongen, saa blev Inquisitionen her et politisk Institut eller en kongelig Justitsdomstol udrustet med geistlige Vaaben, der ikke alene rettede sine Skrækmidler imod Kjættere og hemmelige Mohammedaner og Jøder, men som tillige holdt Adel og Klerus i Frygt og paalagde den frie Aandsvirksomhed tunge Lænker. Den ringeste Mistanke, en Fiendes falske Vidnesbyrd kunde bringe Folk i de gruelige Inquisitionsfængsler, hvor man ved de frygteligste Qvaler paa Pinebænken søgte at afpresse Ofrene Tilstaaelse af Brøden og at fange de Standhaftige ved et Væv af Fordreielser og Snarer. Talløse Slagtoffere bleve under Pomp og Pragt (Autos da fé) overgivne til at lide Døden i Ilden eller hensmægtede for deres hele Levetid i de mugne Fængsler, imedens Statskassen berigede sig med deres Eiendomme. Aldrig havde Throne og Alter indgaaet et saa farligt Forbund imod Folkenes Frihed, som i Spanien efter Inquisitionens Indførelse.

§ 364. Maurernes Fordrivelse. Efterat Ferdinand og Isabella havde befæstet Kongemagten, tænkte de paa Erobringer. Det mauriske Kongerige Granada, der for længe siden var bleven skatskyldigt, men under Forvirringen i det castilianske Rige havde
1492. unddraget sig Tributen, blev erobret efter en tiaarig, blodig Krig. Det i Begyndelsen givne Tilsagn om fuldkommen Religionsfrihed, som de arabiske Erobrere engang tilstode de Christne den, blev snart tilbagekaldt og man lod Mohammedanerne have Valget imellem Udvandring eller Omvendelse til Christendommen. Da forlode mange det kjære Hjem; andre traadte under indvortes Ulyst over til Evangeliets Lære, men bleve ved Inquisitionens Haardhed og Regeringens Tryk bragte til gjentagne Oprør, hvis ulykkelige Udfald bestandig forværrede deres Stilling. Under den despotiske Philip II. blev der givet den Befaling, at Maurernes Efterkommere for Fremtiden skulde opgive deres Sprog, deres Nationaldragt og deres eiendommelige Skikke. Da Bønner og
1568. Forestillinger intet frugtede, grebe de til Vaaben, for at redde den sidste Rest af deres Nationalitet. Men efter en toaarig blodig Krig bukkede de under for Don Juans, Philips Halvbroders overlegne Magt og Krigskonst, hvorpaa de endnu tilbageblevne Moriskos deels bleve henrettede, deels forflyttede til andre Egne af Castillien. Men Geistligheden betragtede dem stedse med Mistro, og da Missions- og Skole-Anstalternes Vedligeholdelse faldt den for besværlig, saa udvirkede den hos Philip III. Befaling til, at alle de Efterkommere af Maurerne,
1609. som endnu fandtes, skulde forlade spansk Grund, en Befaling, der trods Godsherrernes Forestillinger, som i dem mistede de flittigste Forpagtere, blev udført med den grusomste Haardhed. Da forlode henved 800,000 Maurer, Mænd og Qvinder, Oldinge og Børn, deres Fødeland, deres blomstrende Agre og deres af dem selv opførte Boliger, for atter at føre et Beduinliv paa Afrikas Kyster eller som Fribyttere at tage Hevn paa deres Plageres Skibe. Snart laae det sydlige Spaniens blomstrende Vange øde; Agerdyrkningen forfaldt, Næringsfliden standsede; velhavende Landsbyer sank i Ruiner, nærsomme Stæder bleve blottede for Indvaanere, Armod, Smuds og Ladhed leirede sig over de engang rige og lykkelige Egne, om hvis forsvundne Pragt Ruiner aflægge Vidnesbyrd endnu den Dag idag. En lignende Lod ramte ogsaa Jøderne; Præster og Hofsnoge deelte de Forfulgtes Eiendomme og Skatte imellem sig.

§ 365. De stænderske Friheders Tilintetgjørelse under Karl I. (V.) En tung Skjebne lagde tidligt de fleste af Ferdinands og Isabellas Børn i Graven, hvorfor deres Datter **Johanna** og hendes Gemal Philip af Burgund (§ 368) efter Moderens Død kom til Regeringen i Castilien. Men da Philip døde
1504. ung og Johanna betoges af Vanvid, saa udnævnede Stænderne i Castilien ifølge Ximenez' Tilskyndelse Ferdinand (der kort iforveien ogsaa var bleven Herre af Neapel, § 361) til Formynder for hans Datterson Karl I. (som tydsk Keiser Karl V.), der af ham var indsat til Universalarving af alle spanske Besiddelser. Efter Ferdinands Død overtog Ximenez Regentskabet over Castilien for den sex-
1516. tenaarige Karl, der endnu opholdt sig i Nederlandene, og virkede saa meget i hans Interesse, at han blev anerkjendt som Konge af Castilien og Aragonien (uagtet Johanna endnu levede). Ximenez havde
1517. bragt Tropperne, Finanserne og alle Krigsfornødenheder i en saadan Stand, at Stænderne ikke vovede at foretage sig noget imod ham. Men den uerfarne, unge Konge fulgte ved sin Ankomst til Spanien ikkun sine nederlandske Yndlingers Raad, afskedigede den høitfortjente Cardinal Ximenez i Unaade (hvorved han fremskyndede den 80-aarige

Oldings Død) og besatte de vigtigste Poster i Kirken og Staten med Nederlændere. Dette frembragte en saadan Utilfredshed i hele Landet, at da Karl paa Grund af sin Keiserkroning var fraværende i Tydst-
1519. land, forbandt i Castilien og Valencia Adelen sig med Stænderne til et Oprør og søgte med Vaaben i Haand at tiltvinge sig en Indskrænkelse af Kongemagten og Udvidelse af de stænderske Rettigheder. I Spidsen for Insurgenterne stod den tappre og høitstræbende Juan af Padilla fra Toledo. Oprettelsen af en ny Regering i den aandssyge Johannas Navn (hvis Person de havde bemægtiget sig) var deres nærmeste Maal. Men da Stæderne indførte en demokratisk Communalforfatning, indbyrdes sluttede en Junta og fordrede Ophævelse af Adelens Skattefrihed, saa opstod der en Spaltning mellem Borgerne og Adelstanden, der forskaffede den kongelige Sag Seler-
1521. en. Efter Insurgenternes Nederlag ved Villalar og Padillas Henrettelse blev Opstanden efterhaanden undertrykt. Dog kunde Toledo, hvor Padillas høimodige Ægtefælle ledede Forsvaret, først erobres efter en 6 Maaneders Beleiring. Fra den Tid af ophørte det politiske Liv i Spanien. Adelen og Geistligheden sluttede sig nær til Thronen; Stæderne tabte deres Friheder og Rettigheder, Rigsdagene (Cortes) bleve bestandig sjeldnere og de borgerlige Afsendinges Opposition hendøde uden Betydning.

4. Det nyburgundiske Rige.

Philip den Dristige 1363-1404.

§ 366. Philip den Dristige havde af sin Fader Johan af Frankrig (§ 346) faaet Hertugdømmet Burgund (med Dijon, Autun og andre Stæder), hermed havde han ved Ægteskab forenet det burgundiske Frigrevskab (Franche Comté), der tidligere hørte til det tydske Rige og ved Arv de rige flanderske Provindser tilligemed Artois, Mecheln, Antwerpen og andre. Hans Søn **Johan** den Uforfærdede og hans Sønnesøn **Philip** den Gode udvidede endnu deres Besiddelser til de øvrige nederlandske Stater, der hidtil havde adlydt forskjellige Hertuger, Grever og geistlige og verdslige Herrer under de tydske Keiseres Overlehnsherlighed, imedens de ved Arv, Kjøb eller Vaabenmagt bragte Holland, Friesland, Seeland, Hennegau, Brabant, Namur, Luxemburg, Limburg og andre i deres Magt og derved lagde Grunden til et Rige, der i Dannelse, Konstsands, Næringsflid og Velstand kunde kappes med Italien.

Johan den Uforfærdede 1404-1419. Philip den Gode 1419-1467.

Stæderne Gent, Brüssel, Antwerpen, Brügge, Löwen og andre, der vare velhavende ved Industri (brabantske Kniplinger) og Handel og

stærkt befolkede ved det store Antal Fabrikarbeidere, besade store Privilegier, frie Forfatninger og et stridbart, i Vaaben øvet Borgerskab, med hvilket de vare beredte til at afværge enhver Forstyrrelse af deres Handel og Fabrikvæsen saavelsom ethvert Indgreb i deres Rettigheder. Kun med Stændernes Samtykke kunde der paalægges Skatter; Retsvæsenet blev i hver Provinds eller Stad besørget efter eiendommelige Rettigheder og egne Love.

Den indsigtsfulde Philip den Gode var en af de rigeste og mægtigste Fyrster paa sin Tid. Han omgav sig med et Hof, der glimrede vidt omkring ved Pragt og selskabelig Dannelse, ved Vaabenøvelser og Høflighedsregler dannede han den nederlandske Adel til en glimrende Ridderstand, der udmærkede sig ved Raskhed og en fiin Adfærd, og drog de adelige Slægter til sig ved at meddele dem Ordenen af det gyldne Vließ og andre Udmærkelser. Tillige var han velvillig og venlig imod Borgerne, hvis Kjærlighed han forstod at vinde og bevare ved folkelige (populære) Manerer.

Karl den Dristige 1467-1477.

§ 367. Philips Søn **Karl den Dristige** erhvervede sig endnu Geldern og Zütphen ved Kjøb og bragte det ridderlige Hofs Glands i Burgundien paa dets Høidepunkt. Han var en Mand med Kraft, Tapperhed og Krigsmod og havde Anlæg til en høi og ædel Tænkemaade og til sand Heltestorhed, men Herskesyge, Ærgjerrighed og vild Lidenskabelighed fortrængte hans bedre Tilbøieligheder og gjorde en ubesindig, overmodig og haard Fyrste af ham. — Karls Stræben gik ud paa at faae det smukke Hertugdømme, der naaede fra Holland indtil Alperne, udvidet til et austrasisk (gallisk-belgisk) Kongerige med Rhinen til Østgrændse. Med Glæde efterkom han derfor den af Paven affatte Erkebiskop af Kølns Indbydelse til at være ham behjælpelig med Gjenerobringen af hans Bispedømme, i det Haab, at han derved skulde faae Stæderne ved Rhinen i sin Magt. Men Borgerne i Neuß' tappre Modstand og en Rigshærs Fremrykning under Keiser Frederik III. tilintetgjorde denne Plan og nødte ham til at drage bort. — Kort iforveien havde Hertug Siegmund af Østerrig, for at bestride Omkostningerne ved en uheldig Krig imod de Edsforbundne, som havde frarevet ham Thurgau, pantsat de
1475. habsburgske Besiddelser (Strande) i Elsaß, Sundgau og Breisgau til Karl den Dristige, der satte en uretfærdig Landfoged over dem. Den statskloge Ludvig XI. af Frankrig (§ 350), der betragtede sin Naboes tiltagende Storhed med Misundelse og Frygt og, efterat Karl i Forbindelse med flere utilfredse, franske Store havde overvundet ham i Marken, mere stolede paa Falskhed, Trædskhed og Troløshed end paa den ustadige Vaabenlykke, mæglede da den „evige Retning" (Fred)

imellem Habsburg og de Edsforbundne og forskaffede Hertugen af Østerrig Penge til at indløse de pantsatte Lande for. Men da Karl tøvede med at give dem tilbage, fordrev de haardt trykkede Elsasser den burgundiske Besætning, og da hiin med Hærmagt drog imod dem, for at hevne sin Foged, der var dømt af en særegen Domstol og henrettet paa Siegmunds Befaling, sluttede de ved Frankrigs Mægling et Forbund med Hertugen af Lothringen og de Edsforbundne. Da bemægtigede Karl sig Lothringen, som han allerede længe havde havt Lyst til og hvis Hovedstad Nancy han havde i Sinde at gjøre til sit Herskersæde, og drog derpaa med en prægtig Hær af Væbnere, der var forsynet med fortrinligt Skyts og smykket paa det Rigeste, over Jura imod Schweizerne. Den Skjebne, som ramte den tappre Besætning i Granson, hvilken Seierherren deels lod hænge, deels lod drukne i Neuenburger-Søen, sporede de Edsforbundne til
1476. Hevn. I **Slaget ved Granson** bibragte deres til Halvdelen indsvundne Hær Burgunderne et saa fuldstændigt Nederlag, at de Overlevende adspredte sig i vild Flugt og det fortræffelige Artilleri saavelsom den prægtige Leir, der var fuld af kostbare Teier, Guld, Sølv og Ædelstene, faldt i Fiendernes Hænder, som ikke kjendte disse Tings Værd. Rasende over denne Skam rustede Karl sig med en saadan Iver, at han faae Maaneder efter kunde føre en ny mægtig Hær imod de Edsforbundne. Men **Slaget ved Murten** endte paa samme Maade; atter berigede Seierherrerne sig med umaadeligt Bytte, og Bern tog Waadtlandet fra det savoyiske Regenthuus, der var forbunden med Burgund. — Ulykken forvirrede Karls Aand; i blindt Raseri og kun ponsende paa Hevn forkastede han enhver Mægling og drog, da Hertugen af Lothringen med de Edsforbundnes Hjælp atter havde bemægtiget sig sit Rige, for tredie Gang imod den kampøvede Fiende. Men i Januar led hans Hær paa de iisbelagte Marker
1477. foran **Nancy** det tredie skrækkelige Nederlag deels ved Schweizernes, Elsassernes og Lothringernes tappre Sværd, deels ved hans italienske Vandeanførers Forræderi. Han selv blev paa Flugten dræbt i en tilfrossen Sump.

§ 368. Nu rev Ludvig **XI.** det egentlige Hertugdømme Burgund (Bourgogne) til sig som et ledigt Lehn af den franske Krone og tragtede tillige efter Besiddelsen af de øvrige Lande. Da formælede Karls Datter Maria sig med den ridderlige Maximilian af Østerrig, der allerede af hendes Fader var tiltænkt hende som Brudgom og ved hvis kampøvede Sværd Franskmændene i det

saakaldte Sporeslag (ved Guinegate) bleve overvundne og tvungne 1479.
til at gjøre Afkald paa de øvrige Provindser. Snart derpaa døde den høihjertede Maria, idet Hesten styrtede under hende paa en 1482.
Falkejagt. (Dristig Jagt var ogsaa Maximilians Lidenskab!). Da fornyede den franske Konge sit falske Rænkespil, for at ophidse de nederlandske Stæder (hvis Magt var stegen efter de blodige Nederlag paa det burgundiske Ridderskab) imod Maximilian, der var indsat til Formynder for sin umyndige Søn Philip. Gent faldt fra ham; Laugene i Brügge holdt ham en Tidlang fangen, Brabant vaklede; men ved sin Holdning og Tapperhed nødte Maximilian alligevel samtlige Nederlande til at anerkjende hans Rettigheder som Formynder. Philips Søn **Karl**, som han havde med den spanske Johanne (§ 365) og som blev født i Begyndelsen af Aarhundredet i **Gent**, 1500.
arvede alle sine Forældres og Bedsteforældres Lande. Dog hang hans Hjerte ved de burgundiske Arvestater og i Særdeleshed ved de rige, dannede og driftige Nederlande, som han først ved Tilføielsen af Friesland, Grøningen, Over-Ysel og Utrecht og ved Erobringen af det oprørske Geldern forenede til et Heelt. Men denne Forening var kun en udvortes; de stode under eet Overhoved, men havde hver sine særegne Rettigheder og Forfatninger, vare forskjellige i Sæder, Cultur, Leveviis og Anlæg og adskilte ved Nabohad og Provindstalskinsyge. Ikkun Kjærlighed til Friheden og fast Vedholden ved de oprindelige Indretninger og Skikke var eens hos dem alle. Derfor skaanede Karl deres Nationalrettigheder, hvor meget han end stræbte efter Ligedanhed i Forfatningen og i Retsvæsenet og efter Fyrstemagtens Forøgelse, en Ligedanhed, som han ogsaa synes at have tilsigtet ved de samtlige Nederlandes Forening til en Kreds af det tydske Rige. Hans Søn Philip **II.**s hensynsløse Forandringer hidførte deres Frafald.

5. Skandinavien.

§ 369. Christendommens Indførelse og Følgerne heraf. Efterat Normannernes og Danernes (§ 216 følg.) forvovne Vikingetog og Udvandringer i det Fjerne vare ophørte, lykkedes det enkelte driftige Fyrster at hæve sig over de andre Stammehøvdinger (Fylkekonger) og at grundlægge et Kongedømme ved at forene de forskjellige Folkeslag (Fylker). I Norge skete dette ved **Harald Haarfager**, i Danmark ved **Gorm den Gamle** og i 875. c. 900.
Sverrig ved Ynglinge-Slægten. Men kun under megen Mod-

stand bøiede de stridbare Normannerhøvdinger sig under en Overkonges Herredømme, der hidtil havde staaet ved Siden af dem som deres Ligemand, og mange Utilfredse fornyede Udvandringerne tilsøes og søgte et nyt Hjem i det Fjerne. Saaledes Rollo (Rolf, Ganger-Rolf, efter Daaben Robert), der med sine dristige Skarer nedsatte sig i det franske Normandi (§ 254), imedens andre befolkede det fjerne Island (§ 262). Derfor bestaaer ogsaa Skandinaviens Historie i Middelalderen af en Række indvortes Kampe af de Store imod de Største; thi ved den herskende Forestilling om Standslighed iblandt Høvdingerne troede enhver at have Ret til at sætte Kronen paa sit eget, lige saa godt som paa en Andens Hoved. Ved hvert Thronskifte opstod der derfor Partikampe om Kronen, der sædvanlig blev Seierherrens Priis, men kun ydede liden Magt og Anseelse. De hedenske Begreber om en Konge som Feltherre, Overpræst og Dommer vedvarede endnu selv i den christelige Tid. Ofte biede man ikke indtil Thronen blev ledig, men løftede Sværdet imod selve Herskeren, for at støde ham fra Besiddelsen af Thronen Uenighed i Kongefamilierne, Delinger og Mangel paa en Arvefølgelov lettede de gjenstridige Store deres Foretagender. Disse Kongernes vedvarende Kampe imod de søfarende Normanners Stammehøvdinger hindrede ogsaa den raske og gjennemgribende Indførelse af Christendommen i Skandinavien. Thi endskjøndt Evangeliet allerede var bleven forkyndt i de tre Stater i det 9de Aarhundrede af Ansgar (§ 258) „Nordens Apostel" og af britiske Missionærer (§ 255), og Hakon den Gode i Norge, Knuds Bedstefader **Harald** Blaatand i Danmark og **Olaf** Skjødkonge i Sverrig vendte sig til Christendommen i den anden Halvdeel af det tiende Aarhundrede, saa kæmpede dog Odinscultus'en endnu i over et Aarhundrede med Tilbedelsen af den korsfæstede Verdensfrelser om Herredømmet. Længe herskede christne Konger over Folkeslag og Stammehøvdinger, af hvilke nogle tilbade Gud ved Jesus, andre paa Forfædrenes Viis slagtede deres Offere for deres Nationalguders Altere. Først vandt Christendommen Seier i Danmark ved **Knud** den Store (§ 259); noget sildigere i Norge og paa Island, efterat Olaf den Hellige (en Efterkommer af Harald Haarfager) med Udholdenhed, List og Strenghed havde drevet paa at faae Folket christnet; men i Sverrig skete det ikke før i Midten af det 12te Aarhundrede under **Erik IX. den Hellige**, ihvorvel Afgudsbilledet i Upsala var bleven omstyrtet hundrede Aar tidligere og en christelig Kathedralkirke var bleven anlagt sammesteds. I det næste Aarhundrede kom Evangeliet ogsaa til Finnerne, da Svenskerne paatoge sig Landets Erobring og hermed tillige dets Omvendelse. Det finske Folk (især Karelerne), hos hvilke der kun fandtes Herrer og Slaver, var endnu halvvildt, uden Statsforbindelse og lovbunden Orden; kun de Stammeældste havde nogen Magt over de raae og blodtørstige Horder. Det første Begreb om Frihed og Menneskeværdighed fik de ved Christendommen, der overhovedet havde de mest velgjørende Virkninger i de skandinaviske Riger. Benedictinermunkene, der nedsatte sig i de af Bjerge gjennemslyngede og af Floder, Søer og Have gjennemfurede Lande, lagde ikke alene Spiren til aandelig Uddannelse, men de forædlede ogsaa Indvaanernes Levevis og gjorde Nationen bekjendt med Civilisationens Fordele. De indførte Skrivekonsten og fortrængte den raae, mangelfulde Runeskrift med det latinske Alphabet; de befordrede Agerdyrkningen og indførte nye Kornsorter, de byggede Møller, anlagde Bjergværker og gave det raae Folk, der kun tænkte paa Krig og Søfart og levede af Fædrift og Fiskefangst, Sands for Fredens Konster, for Haandværksvæsen og Agerdyrkning. Christendommen formindskede den uhyre Kløft, der hidtil havde bestaaet imellem Frie og Træle, idet den plantede Følelsen af Menneskeværdighed og Lighed for Gud i alles Bryst. — Ikkun paa den hedenske Poesi og Fortidens Sagn indvirkede Munkene skadeligt med deres Religionsiver.

§ 370. Skandinaviens Forhold i Middelalderen. I Skandinavien indtraadte snart den samme Udsondring af Folket i Stænder, som fandt Sted i det øvrige Europa, ihvorvel Feudalsystemet ikkun kom til Udvikling i et af de tre Riger, i Danmark (ved Knud den Store). Af de frie Godseiere udsondrede snart de rige og mægtigere sig som Adelsmænd og erhvervede sig Skattefrihed imod Forpligtelse til at tjene i Hæren paa egen Bekostning som harnisklædte Ryttere; andre mindre Mægtige savnede denne Forret, men hævdede deres personlige Frihed ved den Begunstigelse, at turde bære Sværd, medens en stor Deel af Fribønderne bleve fratagne deres Vaaben, hvilket havde en stadig Formindskelse af deres Friheder til Følge, saa at de endelig nærmede sig til de Vornedes retløse Tilstand i andre Lande, indtil de i Sverrig atter fik Andeel i det politiske Liv i Slutningen af det 15de Aarhundrede ved Indførelsen af Rigsdage (der traadte i Stedet for Middelalderens Herredage og ved hvilke deres Stedfortrædere havde Sæde og Stemme). Kun i Norge bevarede den frie Bondestand større Rettigheder. — Nærmest ved den høie Adel stod Klerus, hvis Overhoveder, Erkebiskoppen af Upsala for Sverrig, Erkebiskoppen af Lund for Danmark (thi de sydlige Provindser af Sverrig, Skaane, Halland og Blekingen, tilhørte hele Middelalderen igjennem Danmark) og Erkebiskoppen af Trondhjem for Norge, næsten stode ved Siden af Kongerne i Magt og fordrede Overdragelsen af Kronen som en Ret, der tilkom deres Værdighed. Ved Testamenter og Stiftelser, ved Tiende og Skattefrihed (Immunitet) kom

Kirken til store Rigdomme; ved en egen Domstol (den canoniske Ret) og en uafhængig Stilling lige overfor Thronen naaede den en høi Magt og Betydning. Disse to Stænder, Adel og Klerus, maatte ved Thronens Svaghed blive saa meget mægtigere, som der ikke her som i Tydskland stod et selvstændigt Borgerskab med frit Communalvæsen og Stadmilits kraftig lige overfor dem. Thi de faae Stæder, som fandtes i Landet, kom først sildigere til nogen Blomstring og Betydning. Konstens og Erhvervsflidens Frembringelser leveredes af Hanseatæderne, som beherskede hele Østersølandenes Handel og derfor maaskee ogsaa af Misundelse forhindrede Oprettelsen af Stæder og Almeenvæsen i Nabostaterne. — Derimod blev Lovgivningen tidlig uddannet i de tre Riger. Landefreden blev allerede varig begrundet, da Plyndringer paa Landeveiene og Feideveesen endnu hørte til Dagens Orden i Tydskland; Gudsdommene bleve forbudne og Arvelove (for Exempel at Datteren skulde have en tredie Deel af Forældrenes Formue) lagde tidlig Grunden til en ordnet Retstilstand. Som Lovgivere udmærkede sig i Danmark Valdemar I. (hvem den vise Erkebiskop af Lund, Absalon fra Roeskilde understøttede); i Sverrig Birger Jarl og hans Søn Magnus Ladelaas (i den anden Halvdeel af det 13de Aarhundrede) og i Norge Magnus VII., Lovforbedreren.

§ 371. De skandinaviske Riger før Calmar-Unionen.

a) Danmark og Norge. I Danmark, der var en ulykkelig Blanding af et Arve- og Valg-Rige, beherskede i det 12te og 13de Aarhundrede Efterkommerne af Knuds Søsterson, Svend Estridson (Estrithiderne) de fleste af Østersøen omgivne Øer og Kystlande. Valdemar I.s og hans Søn Knud VI.s Erobringer, der (i Særdeleshed ved det tydske Riges Forvirring under Frederik Barbarossas Krige imod Henrik Løve, § 287) lagde Rügen, Pommern, Meklenburg og andre Øer og Kyster ved Østersøen under deres Scepter, fortsatte **Valdemar II.** Seier med et saadant Held, at han endelig forenede alle slaviske Lande ved den sydlige og østlige Bred af det baltiske Hav fra Holsteen indtil Esthland (altsaa Lauenburg, Meklenburg, Pommern, en Deel af Preussen, Curlands, Lieflands og Esthlands Kyststrækninger) med sine øvrige Stater og kunde kalde sig de Danskes og Slavers Konge og Herre af Nordalbingien (Holsteen). Men Valdemars Haardhed avlede Had og Forbittrelse, saaledes at da han kom i Grev Henrik af Schwerins Vold, hvem han haardt havde krænket, og denne i over to Aar holdt ham i Fængsel paa sit faste Slot Danneberg, faldt alle lehnspligtige Fyrster fra. Efter sin Befrielse, som han kun opnaaede ved Frastigelse af sin Lehnsherlighed over Holsteen og de slaviske Lande og efter Udredelsen af en stor Sum Løsepenge, forsøgte Valdemar vel at tilbage-

Valdemar I. 1157-1182. Knud VI. 1182-1202.

Valdemar II. 1202-1241.

erobre de aftraadte Lande; men hurtig forenede de truede Fyrster og Stæder sig imod den meenedersk Konge og forsvarede deres Uafhængighed i Seieren ved Bornhøved ved Kiel. Holsteen, Meklenburg, Pommern o. s. v. vendte tilbage til deres tidligere Tilstand under keiserlig Overhøihed, Hamborg og Lübeck hævede sig til en sikker Begyndelse af Rigsfrihed og Ditmarskernes Bonderepublik opnaaede atter sin frie Selvstændighed. Saaledes styrtede Valdemarernes stolte Bygning sammen; af alle sine Erobringer beholdt Danmark endnu kun Rügen og Esthland tilbage, indtil hint tilfaldt Pommern (1325), dette blev afstaaet til den tydske Orden (1347). — Med Valdemars Død begynder i Danmark en sørgelig Tid fuld af indre Adsplittelse. Den Bestemmelse, at den ældste Søn skulde være Konge, men de yngre Brødre have Provindser til selvstændig Bestyrelse, medførte en Række blodige Krige og Brodertvistigheder, hvori de fleste Konger døde en voldsom Død, de vigtigste Øer og Provindser tabtes til Nabofyrster og Adelsaristokratiet tilrev sig al Magt. Til Skattefriheden fik de store Godsbesiddere nu ogsaa desforuden egne Domstole, idet de istedetfor de gamle Distriktsdomstole, for hvilke alle uden Forskjel maatte indstille sig, satte deres egne Patrimonialdomstole og efterhaanden udvidede disses Omraade over de mindre Godseiere i Nabolauget. Først Valdemar III. (Atterdag), en kraftig, virksom Fyrste, tilbageførte Ordenen i det Indre og forenede paany de løsrevne Provindser med Danmark. Hans Datter Margaretha, formælet med Hakon VIII. af Norge (hvor der var bleven valgt en Konge af Folkungernes Regenthuus i Sverrig, efterat den fra Harald Haarfager udledte Mandsstamme var uddød, 1319), forenede ved **Calmar-Unionen** de tre skandinaviske Riger under sit Scepter.

1227.

1240.

Valdemar III. (Atterdag) 1340-1375.

Margaretha 1412.

1397.

b) Sverrig. Ogsaa i Sverrig bleve Thronkampene i det 12te og 13de Aarhundrede førte med en saadan Forbittrelse, at kun faae Regenter døde en naturlig Død, men de stridende Fyrstehuse, Gotherne eller Gothlænderne i Syd og Svenskerne (Sueoner) længere mod Nord, gjensidig tilintetgjorde hinanden og al Magt gik over i den ridderlige Adels Hænder. Selv Folkungernes mægtige Slægt, der omtrent i Midten af det 13de Aarhundrede besteg Thronen med Valdemar I. (en Søn af Jarl [Regent] Birger, der har anlagt Stokholm), bukkede efter nogle Menneskealdere under for de haarde Slag af Skjebnen, der ramte alle svenske Regenthuse. Af syv Konger af dette berømmelige Huus bleve fem affatte fra Thronen og døde i Fængsel eller i

Folkunger i Sverrig. Valdemar I. 1250-1275. Magnus Ladelaas 1275-1290.

Landsforvisning. Mangel paa Eendrægtighed og Delinger af Riget svækkede Folkungerne; sædvanligvis stod et Medlem af den kongelige Familie i Spidsen for Adelens Oprør. Efterat de sidste Folkunger, Magnus II. (der ogsaa herskede over Norge) og hans Søn Hakon, vare assatte, kom den svenske Krone til Hertug Albrecht af Mekl lenburg (en Søsterson af Magnus). Men de Store, som havde overgivet ham den, berøvede den al Magt og overdroge den saa efter nogle Aars Forløb til Dronningen af Danmark og Norge, Margaretha. Dette medførte en otteaarig Borgerkrig, i hvilken Riget blev sønderrevet af Partier, Folket haardt trykket af Hanseaterne og de tydske Riddere, der ydede den assatte Albrecht Bistand, og Kystlandene bleve plyndrede af Sørøvere. Endelig gik Margaretha af med Seieren og forenede de tre skandinaviske Stater til eet Kongerige, dog paa den Betingelse, at hvert Land skulde beholde sin eiendommelige Forfatning og sine egne Rettigheder.

Magnus II. 1319-1363. 1363. Albrecht af Mecklenburg 1363-1389. 1389. Margaretha 1412.

§ 372. Skandinavien efter Calmar-Unionen. Calmar-Unionen var skadelig for alle tre Riger og uden Hold og Varighed *) saavel paa Grund af Nationalhadet og Nationalskinsygen, som formedelst de sleste Regenters Kraftløshed. I Danmark bleve Kongerne af Grundadelen saaledes indskrænkede ved Valgcapitulationer, at de mere syntes at være Rigsraadets Forstandere end et frit Folks Regenter; Norge mistede sin Selvstændighed og blev fremdeles behandlet som dansk Provinds, og at Sverrig ikke havde en lignende Skjebne, havde det kun sin udholdende og kraftige Modstand og de modstaaende Kongers Vanmagt at takke for. Hanseaterne, der paa alle Maader søgte at hindre en fast Forening af de tre Riger, nærede Skinsyge og Mistillid imod de i Kjøbenhavn residerende Konger, hvis Fogeder og Embedsmænd skaltede i Sverrig som i et erobret Land; men da de Stores Misundelse, der ikke undte nogen indenlandsk Adelsmand Kronen, begunstigede de Danskes Herredømme, saa indtraadte den eiendommeligste Tilstand, at Unionen aldrig var i Kraft og aldrig ganske opløst. De fremmede Fogeder bleve vel forjagede i Sverrig og den Betingelse tilføiet Foreningen, at kun Indfødte maatte beklæde en Rigsforstanders Værdighed, men naar en saadan greb efter Kongekronen, som Karl Knudsen omtrent i Midten af det 15de Aarhundrede, saa optraadte hans Standsfæller forenede imod ham. Dette egne Forhold erkjendte den tappre, kloge og folkelige Rigsforstander **Steen Sture**, der lod Skyggebilledet af et dansk Herredømme bestaae under Christian I. (med hvem Huset **Oldenborg** kom til Regeringen i

Steen Sture 1471-1504. Christian I. 1448-1481.

Danmark) og hans Søn Hans, men regerede kraftigen og viselig som uafhængig Rigsforstander i Sverrig. Han holdt Adelen i Lydighed og Underkastelse; han forebyggede Opstande, idet han smildelig nærede Skinsygen imellem de geistlige og verdslige Store og skabte en mægtig Fiende for dem begge i Stædernes Deputerede og Fribønderne; han hævede Landets Cultur, idet han stiftede Universitetet i Upsala, kaldte Lærde ind i Landet og befordrede Oprettelsen af Bogtrykkerier. Men da hans anden Efterfølger Steen Sture den yngre blev uenig med den lidenskabelige Erkebiskop af Upsala, Gustav Trolle, lykkedes det den utrættelige, men voldsomme **Christian II.** ved den sidstes Hjælp paany at begrunde Danmarks Herredømme over Sverrig. Steen Sture blev overvundet i Marken og dødelig saaret, hvorpaa Christian lod 94 af de indflydelsesrigeste og mægtigste Adelsmænd halshugge i Stokholm (det stokholmske Blodbad). Men denne Haardhed løste nogle Aar efter for bestandig Forbindelsen mellem Danmark og Sverrig.

Hans 1481-1513. 1520.

*) Allerede under Margarethas Efterfølger Erik af Pommern (der førte en langvarig, ulykkelig Krig med Hertugen af Holsteen, som blev understøttet af Lübeckerne, om Besiddelsen af Slesvig) reiste Svenskerne sig under den modige Dalkarler Engelbrecht Engelbrechtsen imod de danske Fogeder og den trykkende Beskatning og valgte en hjemmefødt Rigsforstander. Da Erik snart derefter ogsaa blev assat i Danmark og nødt til at flygte til Gothland, hvor han endnu i ti Aar førte et Fribytterliv, saa anerkjendte ogsaa Svenskerne den af de Danske (uden deres Tilkaldelse) udvalgte, nye Konge, Hertug Christopher af Bayern (Eriks Søstersøn) som fælles Monarch; men den kraftløse Regents hurtige Død opløste atter Foreningen. Nu fik Rigsmarskalken Karl Knudsen (Karl VIII.) Sverrigs Krone og forenede for kort Tid Norge dermed, imedens de Danske kaldte Hertugen af **Oldenborg, Christian I.** til deres Throne. Men Karl Knudsen gjorde sig forhadt ved Haardhed og Gjerrighed. Med en staaende Armee holdt han Adelen i Tømme og forviste de Medlemmer af den, som vare fiendtlig sindede imod ham; ved at inddrage geistlige Godser for at berige Kronen ophidsede han Klerus og især dennes mægtige Overhoved, Erkebiskoppen af Upsala; og ved Skattepaalæg paadrog han sig Folkets Had. Efter en kort Regering saae derfor Svenskerkongen ved en truende Opstand, der lededes af Adelen og Geistligheden i Fællesskab, sig nødt til at flygte til Danzig, hvorpaa Christian I. blev kronet i Upsala og Unionen mellem de tre Riger fornyet. Men ogsaa Christian kom i Uenighed med Geistligheden, som han forgjeves søgte at skræmme ved at fængsle Erkebiskoppen. En ny Opstand, der ved Karl Knudsens Tilbagekomst vorede til en Borgerkrig, rystede Throne og Rige, forvirrede Gemytterne og berøvede Kongeværdigheden al Anseelse. Først efterat Karl og Erkebiskoppen vare døde, lykkedes det Rigsforstanderen Steen Sture atter at gjenoprette Ordenen og forskaffe Lovene Agtelse. Vel bleve Unionen endnu flere Gange fornyet; og de danske Konger bleve gjentagne Gange anerkjendte som retmæssige Herskere — men deres Befalinger bleve ikke adlydte og deres Krigsforeta-

Erik af Pommern 1412-1439. Christopher af Bayern 1439-1448.

Svante Sture 1504-1512.

gender imod Sverrig, for at tiltvinge sig Lydighed, havde sædvanligvis et daarligt Udfald, medens Steen Sture og begge hans Efterfølgere (Svante Sture og Steen Sture den yngre) befæstede deres Magt ved Klogskab, Tapperhed og folkelig Tænkemaade.

6. Ungarn.

a) Ungarn under det arpadiske Kongehuus (til 1301). (jml. § 253. 264).

§ 373. Snart efterat Ottos Seier paa Lechmarken havde gjort en Ende paa Ungarernes Streiftog, der ikke alene hærjede Tydskland i alle Retninger, men ogsaa hjemsøgte Italien og det byzantinske Riges Provindser med Røveri og Ødelæggelse, omvendte **Geisa** sig
973. til Christendommen og lod ogsaa sit Folk undervise i Evangeliets Lære af tydske Missionærer. Hvad han havde begyndt, det fuldførte hans
Stephan den Hellige c. 1000. Søn **Stephan den Hellige**, der af Paven fik Kongeværdigheden. Ved at oprette ti Bispedømmer og ved at indkalde virksomme Benedictinermunke sikkrede han Christendommen Seieren, hvilken Magyarerne vare ugunstig stemte imod, deels paa Grund af indre Raahed, deels af Had til Tydskerne. Tillige søgte han at hæve den nye Kongemagt, idet han deelte hele Landet i (72) Comitater, overdrog de af ham udnævnte Forstandere Krigsvæsenet, Forvaltningen og Retspleien og efterhaanden berøvede de hidtil værende Overhoveder eller Hordehøvdinger deres store Magt. Ikke mindre drog Stephan Omsorg for at civilisere det til forskjellige Stammer henhørende Folk, saavel ved at befordre Agerdyrkning, som ved at indføre passende Love, saa at han fortjener i høi Grad at nævnes med Berømmelse som Hierarchiets Stifter, som Statens Ordner og som Folkets Lovgiver.

§ 374. Stephans Forkjærlighed for Tydskere og Italienere frembragte hos Magyarerne, der vare nidkjære over deres Nationalitet, en stor Uvillie imod hans Kirke- og Stats-Reformer, saa at da Stephans Efterfølger fortsatte i samme Aand, reiste der sig et nationalt Modparti imod ham og begyndte en fordærvelig Thronkrig, hvorved den
Ladislaus c. 1060. ungarske Krone blev et Lehn af den tydske Keiser Henrik III. Først under Ladislaus vendte Roligheden tilbage, hvorpaa Nationen ikke alene tilkæmpede sig sin gamle Uafhængighed igjen, men ogsaa erobrede Croatien og Dalmatien. Men Mangel paa en Arvefølgelov og Folkets Utilbøielighed for Christendommen og den vesterlandske Cultur, der i Stedet for den gamle, vilde Frihed bragte det Livegenskab, Hoveri og besværlig Agerdyrkning, styrtede Riget i ny Forvirring og

forvildende Thronkampe. Under Geisa II. nedsatte Skarer af flan- Geisa II. c. 1150.
derske og nedretydske Nybyggere sig i Siebenbürgen, hvilke under Navn af Sachser indtil den Dag idag have bibeholdt deres fædrelandske Sæder, Sprog og Indretninger. I det 13de Aarhundrede tiltrodsede de Store (Magnater) sig af Kong Andreas II. (§ 296) et Fri- 1234.
brev, der tilsikkrede Adelen og Klerus vigtige Rettigheder (deriblandt Skattefrihed) og dannede Grundlaget for Ungarns frie Forfatning (ligesom i England magna charta; § 342). De rædselfulde Ødelæggelser af Mongolerne (§ 303), som snart efter paafulgte, blottede 1241.
i den Grad Landet for Indvaanere, at efter deres Bortgang tydske og italienske Kolonister blev indkaldte, hvilket havde til Følge, at der blev anlagt Stæder (Ofen 1245), at Jorden blev bedre dyrket, at Bjergværker bleve benyttede og deslige.

b) Ungarn som Valgrige.

§ 375. Da det arpadiske Dynasti uddøde med Andreas 1301.
III., vaklede Thronen i nogle Aar, indtil Karl Robert af det i Neapel regerende Huus Anjou (§ 360) befæstede den og efterlod den sikkret til sin Søn **Ludvig den Store**. Under denne som Krigs- Ludvig den Store 1342-1382.
helt og Regent lige udmærkede Konge naaede Ungarn den høieste Grad af udvortes Magt og indre Cultur. Ludvig erhvervede sig Polens Krone, udvidede Ungarns Grændser til Nedredonau over Bulgarien, Walachiet o. s. v. og tvang Venetianerne til at betale en aarlig Tribut. Hans Rige berørte Kysterne af det sorte, adriatiske og baltiske Hav og indbefattede i sig Folk af meget forskjellige Sæder og Sprog og paa forskjellige Culturtrin; men saa stor var hans Herskeraand, at han var lige elsket og frygtet ved Weichselens som ved Savens Munding. Ved hans italienske Krigstog bleve Ungarerne fortrolige med Civilisationens Fordele og fulgte nu gjerne hans Anordninger. Høiene om Tokay bleve beplantede med Vinranker, Lovgivningen fik fortrinlige Forbedringer, Borgerne og Bønderne bleve sikkrede imod Paalæg og Vilkaarlighed; Dannelsesanstalter kaldtes tilliv. — Efter Ludvigs Død blev Ungarn atter et Bytte for rasende Partier og Thronkampe, indtil endelig hans Svigersøn, den tydske Keiser Siegmund holdt sig mere ved Eftergivenhed end Kraft og ved sin Død efterlod den ungarske Krone til sin Datter Elisabeth, 1437.
der først var formælet med Albrecht af Østerrig, derpaa med Wladislav af Polen.

Under Siegmund fik Nationalrepræsentationen sin Uddannelse. Fire Stænder, Prælater, høiere og lavere Adel og Affendinge fra Stæderne, skulde oplægge Raad og tage Beslutninger om Rigets Nød og Nytte, de to første førte Navn af Magnater, medens man ved Benævnelsen Stænder for det Meste kun forstod de sidste.

1444. § 376. Efterat Wladislav var falden i Slaget ved Varna (§ 382) imod de osmaniske Tyrker, førte den heltemodige **Hunyad** (Woiwod af Siebenbürgen) Rigsforstanderskabet over Ungarn for Albrechts mindreaarige Søn Ladislaus og bekrigede først de stridbare Osmaner med Held og Berømmelse. Efter hans Død lod den utaknemmelige Konge, der var opfyldt af Mistillid, haarde Forfølgelser gaae ud over hans Slægt, som han aldeles vilde have udryddet, hvis han ikke selv var sunken i Graven i det næste Aar. Nu førte den ungarske Nation Hunyads kraftige Søn **Matthias Corvinus** ud af Fængselet og satte ham paa Thronen, hvor han i sin 32-aarige, hæderlige Regering viste sig som en værdig Efterfølger af Stephan den Hellige og Ludvig den Store. Matthias glimrede i Krigens som i Fredens Konster og alle hans Handlinger bære et storartet Anstrøg. Han holdt Osmanernes Magt i Tømme og frarev dem Bosnien; han twang Frederik III. til betydelige Afstaaelser i de østerrigske Stater, bragte Mæhren, Schlesien og Lausitz til Ungarn for nogen Tid og forbedrede Krigsvæsenet. — I Ofen (Buda) blev der af ham oprettet et nyt Universitet, med store Bekostninger anlagt et herligt Bibliothek og Folkets Cultur hævet i alle Retninger ved Indkaldelse af fremmede (især italienske) Lærde og Konstnere, Bogtrykkere og Bygmestere, Gartnere, Økonomer (Agerdyrkningskyndige) og Haandværkere. — Under hans Efterfølgere Wladislav af Bøhmen og dennes Søn Ludvig II. tabtes alle disse Fordele igjen. Tyrkerne erobrede Bosnien og stormede Belgrad; vanærende Fredsslutninger og Forlig løste atter de vestlige Erhvervelser fra Ungarn; derved blev Kongemagten saaledes indskrænket ved en Capitulation, at fremdeles ikke alene Skattevæsenet, men endogsaa Krig og Fred vare afhængige af Nationalconventet, og Magnaterne tilsidst tilreve sig hele Magten. Efter Ludvigs Fald ved Mohacz (§ 384) udbrød der en ulykkelig Thronstrid imellem den rige Johan af Zapolya og Ferdinand af Østerrig, der ved Tyrkernes Indblanding spaltede Landet i to afmægtige Halvdele, i Siebenbürgen og Øst-Ungarn indtil Theiß, der stod under tyrkisk Herredømme, og i Vest-Ungarn, som Ferdinand imod at erlægge en aarlig Tribut forenede med sine andre Riger, indtil ogsaa det Øvrige tilsidst hans Efterfølgere.

1456.

1457.

1458. Matthias Corvinus 1458-1490.

Wladislav 1493-1516. Ludvig II. 1516-1526.

1526.

7. Polen.

a) Polen under Piasterne. — 1386.

§ 377. Den store, uoverskuelige Slette ved Weichselen og Landene ved Oder og Warthe vare bebøede af slaviske Folkestammer, der snart bleve regerede af eet Overhoved, snart ved Arvedelinger vare adskilte i flere Fyrstendømmer. Efterat Hertugen Miesko (Miecislav) af tydske Missionærer var bleven omvendt til Christendommen (§ 262), gjaldt Polen for et Rigslehn, men stod kun i en meget løselig Forbindelse med det tydske Keiserdømme og frigjorde sig aldeles derfor under Frederik II. Mangfoldige Delinger svækkede og sønderrevе det polske Rige, saa at de schlesiske Fyrstendømmer ved Oder i det 12te Aarhundrede ganske ophørte og bleve germaniserede. Det samme Tilfælde vilde maaskee ogsaa være indtraadt med andre, hvis ikke Angreb af Tydskerne, Russerne og Preusserne bestandig paany havde gjort Foreninger under een tapper Hærfører nødvendige. For at kunne modstaae de vilde Preusere, indkaldte den polske Hertug af Masovien den tydske Ridderorden i Culmer-Landet (§ 280), et Skridt, som han snart fik Aarsag til at fortryde. Af Betydning blev Polen ikke før end i det 14de Aarhundrede, da **Wladislav IV.** varigen forenede Fyrstendømmerne ved Warthe (Posen og andre) som Storpolen med Landene ved Weichsel (Lillepolen), lod sig krone i Krakau og gjorde Kongeværdigheden arvelig for sine Efterkommere. Hans Søn **Kasimir** den Store, der ved Erobringen af Galizien og Røderusland erstattede de Landstrækninger, som imod Nord vare tabte til den tydske Orden, erhvervede sig som Lovgiver store Fortjenester af Polen. Men hvormeget han ogsaa søgte at knække Adelens Magt og begunstigede Foreningerne i Stæder — hos en saa krigersk Nation, der tillige fattedes al Cultur, kunde der ikke fremblomstre nogen fri Borgerstand. Det paa Sabelen grundede Herredømme blev bestandig hos Adelen, Penge, Kræmmerhandel og Haandværksvæsen i Jødernes Hænder; Bonden førte som livegen Træl et kummerligt Liv og vandt kun et jammerligt Udkomme paa de giftige Kornmarker ved Weichselen. Stiftelsen af Universitetet i Krakau vidner vel om Kasimirs høie Sands, men paa Grund af Nationens Raahed var det af ringe Indflydelse. Med ham uddøde Piasternes Mandsstamme, hvorpaa Polakkerne overdroge Kronen til Kasimirs Søsterson **Ludvig den Store** af Ungarn, der tilkjøbte sig Adelens Yndest ved et Fribrev, hvorved

Miecislav 966.

Wladislav IV. 1320.

Kasimir den Store 1333-1370.

Ludvig den Store 1370-1382.

der iblandt andre Privilegier tilsikkredes denne en fuldkommen Skattefrihed. Ogsaa Ludvig efterlod sig kun Døttre, derfor blev Polen atter skilt fra Ungarn og overdraget til hans anden Datter Hedwig og hendes Gemal, Hertug **Jagello** af Litthauen. 1386.

b) Polen under Jagellonerne (1386—1572).

§ 378. Fra nu af var Polen et Valgrige. Jagello (Wladislaw) forsøgede det polske Rige med Litthauen, efterat han havde indført Christendommen og omstyrtet Afgudsbillederne sammesteds. De uldne Kjortler, som uddeeltes ved Daaben, tilførte den nye Tro Tusinder af de halvvilde Letter Allerede Jagello forsøgede Adelens Privilegier, for at sætte Valget af sin Søn Wladislaw **III.** igjennem (under hvem Ungarn endnu engang blev forenet med Polen); og da denne efter en kort, selvstændig Regering var falden imod Tyrkerne ved Varna, og Nationen efter nogen Betænkning satte hans Onkel **Kasimir** paa Thronen, da fik Adelsaristokratiet en saadan Overvægt, at dette fremtidig maa betragtes som den eneste sande Nationalrepræsentation, af hvilken Kongen var afhængig. — Den lange Krig, hvorved Kasimir i Freden til Thorn twang den tydske Orden til at afstaae Culm, Elbing, Marienburg og andre Territorier og til at anerkjende den polske Overlehnsherlighed over deres øvrige Gebeet, gjorde det nødvendigt, at Adelen oftere indkaldtes til de polske Rigsdage, der skulde bevilge Skatte- og Troppe-Udskrivninger. For nu at lette sig den derved foraarsagede Byrde og dog ikke at opgive noget af deres Rettigheder, traf Adelsmændene den Foranstaltning, at et bestemt Antal befuldmægtigede Landbud fra alle Woiwodskaber skulde møde paa Rigsdagene, til hvilke da Kongen endnu føiede nogle Repræsentanter for Geistligheden og den høiere Embedsstand (Senatorerne). Uden denne Rigsrepræsentations Samtykke, ved hvilken der ikke var Tale om nogen Tilkaldelse af Borgerstanden, kunde Kongen hverken foretage sig noget angaaende Skattevæsenet og Lovgivningen eller udføre nogetsomhelst andet af Betydning, det være nu i Landets Regering eller i Krigen eller ad diplomatisk Vei. Adelsmændene gjaldt for de eneste sande Statsborgere, og den Grundsætning, at de vare hverandre fuldkommen lige, forhøiede deres Magt i samme Grad, som hyppige Thronskifter og Arvefølgekrige svækkede Kongemagten. Vel stadfæstede Kong Sigismund i Reformationens Tidsalder Polens Overlehnsherlighed over Hertugdømmet Preussen (§ 413), som nylig

Wladislaw III. 1434-1444.

Kasimir IV. 1447-1492.

1466.

var oprettet af den tydske Ordens Stormester, der var bleven luthersk, vel belehnede han ogsaa Sværdordenens Hærmester Gotthard **Kettler**, der var traadt over til Protestantismen, med Curland og lagde Liefland til det polske Rige, men Russernes mægtig fremstrævende Magt i Øst og Nord og Osmanernes Erobringsdrift i Syd truede Riget med frygtelige Stød, tilmed da Omkostningerne til hele Forsvaret ved en militærisk Grændsecordon paa Grund af Adelens Egenkjærlighed ene bleve paabyrdede Kongen.

8. Det russiske Rige.

§ 379. Da Vareger-Høvdingen Ruriks (§ 262) Sønnesøn Wladimir den Store, som havde sit Sæde i Kiew, indførte den græsk-christelige Kirke i sit Rige, strakte dette sig fra Dniepr indtil Ladoga-Søen og til Dünas Bredder. Men under hans Efterfølgere mistede det ved Arvedelinger sin Eenhed og Styrke: krigerske Fyrster og Storfyrster adspiltede i hele to Aarhundreder ved indvortes Krige Nationens Kræfter i den Grad, at de stridbare Litthauere, Polakker, Sværdbrødre og andre i Vest reve store Landstrækninger til sig, og endelig Mongolerne erobrede alt Land ved Dniepr indtil Weichsel og gjorde Rusland skatskyldigt. Den gyldne Hordes Stor-Chan af Kaptschak, hvis Residens og Standleir i Øst var Wolga, hævede i to Aarhundreder en trykkende Tribut af de russiske Fyrster og deres Undersaatter. Hvad havde den hæderlige Seier, som Alexander Newski vandt ved Newa over Sværdriderne, at betyde imod en saadan Nationalulykke? Først da indre Tvedragt havde brudt den gyldne Hordes Magt, lykkedes det Storfyrsten **Iwan Wasiljewitsch** den Store af **Moskau** (til hvilken Stad hans Bedstefader Iwan havde forlagt sin Residens, efterat Kiew var bleven indtaget af Litthauerne) at befrie sit Rige for Skattebyrden og ved heldige Krige at udvide det til alle Sider. Ved at anlægge faste Stæder paa Østgrændsen (Cherkask ved Don og andre) skulde der sættes en Grændse for fiendtlige Indfald i Fremtiden og banes en Vei for nye Erobringer. Den rige Handelsstad Nowgorod, der hørte til Hanseforbundet og hvilken det var lykkedes at unddrage sig det russiske Herredømme, at begrunde et republikansk Almeenvæsen og ved en kraftig Borgermagt at haandhæve sin Frihed i Aarhundreder, blev endelig undertvunget, berøvet sine Rettigheder, og et Antal af dens første Borgere forflyttet til andre Stæder; selv Litthauen maatte føle, at der var kommen en ny Aand over Rusland. Men Iwan

c. 1000.

1237.

1241.

Iwan Wasiljewitsch den Store 1462-1505.

var ikke blot en despotisk Erobrer — han var ogsaa Lovgiver og Statsordner. For at forebygge fremtidige Arvefølgekrige tog han sine Forholdsregler med Hensyn til Thronfølgen og Rigets Eenhed og Udelelighed; og for at nedlægge Spiren til Cultur hos sit barbariske Folk, lod han Haandværkere og Bygningsfolk indkalde fra Tydskland og Italien. Det af ham anlagte Kreml (Citadel), der skulde tjene til Værn for hans Hovedstad Moskau, vidner om hans storartede Sands. — Efter Konstantinopels Erobring blev den russiske Metropolit (sildigere kaldet Patriarch) valgt af de indenlandske Biskopper og saaledes vandt Riget ogsaa kirkelig Uafhængighed. Iwans Sønneson, Iwan Wasiljewitsch II., der først tillagde sig Titel af **Zaar** eller „Selvhersker over alle Russer," erobrede Kasan og Astrakan, udvidede sit Rige indtil Kaukasus og traf Anstalter til at opdage og ganske underkaste sig Siberien. Ved at oprette Strelzernes (Strelitzernes) Skytterskare lagde han Grunden til en staaende Krigsmagt. Men endnu i over et Aarhundrede laae Barbariets Nat over Rusland; al Handel var i Hanseaternes, især Lübeckernes Hænder. Med Iwans Søn Feodor uddøde den rurikske Mandsstamme.

Iwan Wasiljewitsch II. 1533-1598.

1598.

9. De osmaniske Tyrkers Rige.

§ 380. Henimod Slutningen af det 13de Aarhundrede forlode Osmanerne, stridbare Nomadehorder, deres hidtilværende Hjemstavne i Egnene Øst for det kaspiske Hav, for at undgaae Mongolernes Sværd, og erobrede i Lilleasien Levningerne af det seldschukiske Rige (§ 274). Med de krigerske Skarer, der af mohammedanske Derwischer begeistredes til Kamp imod de Christne og ansporedes af Udsigten til Bytte, trængte Osman igjennem de olympiske Passer til Bithynien, ophøjede Prusa (Bursa) til sit Herskersæde og forsvarede sin Erobring imod de slappe Grækere og de vesterlandske Soldtropper (Catalonier), som disse havde kaldet til Hjælp. Hans Efterfølgere forbedrede Krigsvæsenet, idet de ved en krigersk Opdragelse dannede de smukkeste og kraftigste Ynglinge, som de udtoge hos de overvundne christelige Folk og omvendte til Islam, til et stridbart Fodfolk, **Janitscharerne**. Snart adløde Nicomedien, Nicæa og Iliums klassiske Gebeet Sultanen (Padischah) af Bursa, imedens det byzantinske Hof ved Partikampe, Hofrænker og Affskyeligheder svækkede den sygnende Stats sidste Kraft og fremskyndede dens Erobring. Efterat Murad I., den egentlige Stifter af den uovervindelige Janitscharmagt, havde lagt hele Lilleasien under sit Herredømme, satte han over til Europa og underkastede sig i nogle faae Felttog alt Land fra Hellespont indtil Hæmus. Adrianopel blev indtaget, smykket med glimrende Moskeer og udkaaret til Murads Herskersæde; de christelige Herredømmer i det gamle Thracien og de folketomme Stæder, der vare anlagte af Grækerne og Romerne, bukkede under for de tyrkiske Skarers tappre Sværd, der vare begeistrede for Islam. Ikkun de stridbare Servier og Bulgarer modstode en Tidlang med Held. Men da det blodige Slag ved Kossova, hvor Murad selv blev dræbt af en serviск Yngling, havde brudt deres Kraft, bøiede ogsaa de sig for Janitscharernes Styrke. Murads Søn, den djærve, men voldsomme **Bajazeth**, fortsatte sine Forgængeres Seiersløb med et saadant Held, at man kaldte ham Lynet. Han erobrede Macedonien og Thessalien, trængte igjennem Thermopylerne til det ødelagte Hellas og Peloponnes, stormede Argos og lod sine raffe Ryttere gjennemstreife det gamle Laconiens Sydspidse. Da vænede endelig Vesterlandet sig imod den frygtelige Fiende. Siegmund af Ungarn, Johan af Burgund, det franske Ridderskabs blomstrende Ungdom, mange tydske og bøhmiske Adelsmænd droge, over 100,000 Mand stærke, til den nedre Donau. Men trods deres Tapperhed og deres Heltemod erklærede det morderske **Slag ved Nicopli** sig imod de Christne. Med Møie reddede Siegmund med nogle faae Ledsagere sig tilsøes til sit Land; de franske Grever og Riddere kom i Tyrkernes Vold og fik kun deres Frihed for en stor Løsesum; 10,000 Fanger af ringere Stand slagtede Bajazeth til sine Faldnes Maner. Bosnien var Seierens Priis og det byzantinske Riges skatpligtige Hovedstad, som Sultanen nu skred til at beleire, havde trods sin stærke Befæstning neppe modstaaet hans Angreb, hvis der ikke havde vist sig en Fiende, der skred frem paa en videre og blodigere Bane end han.

Murad I. 1361-1389.

1389.

Bajazeth 1389-1403.

1396.

§ 381. Mongolen Timur. Denne Fiende var den krigerske og kloge Mongolfyrste **Timur den Lamme** (Tamerlan), en Efterkommer af Dschengischan (§ 303), hvis forfaldne Rige han besluttede at gjenoprette. I Spidsen for stridbare Hyrdeskarer forlod han Samarkand, hans yndigt beliggende Herskersæde, for at undertvinge alle Folk fra den chinesiske Muur indtil Middelhavet og fra Ægyptens Grændser indtil Moskau; Persien (Iran) blev vædet med Blod, Delhi gik op i Luer; i Indien bleve alle Krigsfanger nedhuggede, for at hans Efterfølger, „den store Mogol", kunde føre Herredømmet i Sikkerhed; Røg, Ruiner og Ligbynger bedækkede hans

Seiersbane. Efterat Timur for anden Gang havde ødelagt Bagdad, opbrændt det herlige Damaskus og frarevet Mammelukkerne Syrien, fyldte han Lilleasien med Ødelæggelse og Forfærdelse. Da standsede Bajazeth med Konstantinopels Erobring og drog Verdenserobreren
1402. imøde. Ved **Angora** (Ancyra) i det gamle Galatien blev der leveret et frygteligt Slag, der trods Tyrkernes Krigskonst og Tapperhed faldt ud til det stridbare Hyrdefolks Fordeel. Bajazeth geraadede i Fangenskab og døde næste Aar af Kummer. Ogsaa Timur sank snart derefter i Graven; hans Verdensrige sank lige saa hurtig sammen som det var fremstaaet, imedens Osmanernes knækkede Magt snart atter hævede sig til sin forrige Glands, fordi hverken de sløvede Byzantinere eller det usamdrægtige Vesterland benyttede det gunstige Øieblik til deres Tilintetgjørelse.

Murad II. 1421—1451. § 382. Det var allerede Bajazeths Sønnesøn **Murad II.**, hvem det lykkedes, atter at bringe Lilleasiens frafaldne Emirer under sit Overherredømme og dernæst at begynde Erobringerne ved Donau og ved Hæmus paany. Det byzantinske Keiserdømme holdt sig endnu bestandig midt i det tyrkiske Rige, ihvorvel indskrænket til den blotte Hovedstad og nogle omliggende Distrikter og skatskyldigt til Padischah. Da besluttede **Johan VII. Palæologus** (som allerede begge hans Forgængere Johan VI. og Manuel forgjeves havde prøvet paa) at forskaffe sig Vesterlandets Hjælp ved en Forening af den østerlandske Kirke med den romerske. Til den Ende begav han sig tilligemed Patriarchen og mange Biskopper til Italien, hvor man anstillede vidtløftige og heftige Disputationer over det Spørgsmaal, om Aanden udgik fra Faderen og Sønnen eller blot fra Faderen, og over andre uudgrundelige og uvæsentlige Ting, imedens Osmanernes Sværd bestandig nærmere truede den byzantinske Thrones Eristens. Og da et
1439. Foreningsforlig endelig blev afsluttet i tvetydige og ubestemte Udtryk, saa udtalede Hovedstadens Misbilligelse sig saa tydeligt imod den tilbagevendte Keiser og hans Biskopper, at de fleste af de sidste atter toge deres givne Samtykke tilbage og Adskillelsen blev større end tilforn. „Theologiske Stridigheder vare Konstantinopolitanernes Hovedbeskæftigelse; der laae tre Hundrede Klostere i og omkring Staden, medens Krigsmagten ikke beløb sig til fem Tusinde Mand." Dog havde Forliget til Følge, at Paven ved sin Legat Julian søgte at forene de christelige Fyrster til et Korstog imod Tyrkerne og imidlertid at overtale Ungarerne, Polakkerne og andre til et Angreb paa det osmaniske Rige. Forgjeves gjorde man det Tilfælde gjældende, at der kort tilforn var bleven afsluttet en tiaarig Fred — den casuistiske

Grundsætning, at man ikke var forpligtet til nogen Troskab imod Vantroe, nedslog alle Indvendinger. Wladislaw, Konge af Ungarn og Polen, og den heltemodige Hunyad (§ 376), hvis Krigskonst og Tapperhed allerede flere Gange havde bragt Tyrkerne til at vige, satte over Donau og trængte frem indtil det sorte Havs Kyst. Da forlod Murad Pladsen ved Magnesia, hvor han hidtil i vellystig Ro havde levet for Glæder og sandselige Nydelser, og ilede de Christne imøde, anraabende Gud om Hevn for deres Meneed. I det blodige Slag ved **Varna** var Seieren i Begyndelsen paa Hunyads Side,
1444. men et overilet Angreb af Wladislaw paa Janitscharernes faste Rækker hidførte tilsidst et fuldkomment Nederlag paa den christelige Hær. Den unge Konge var iblandt de Faldne; hans Hoved blev baaret om paa et Spyd; Døden indhentede Legaten Julian paa Flugten; Frugterne af alle Hunyads Seire vare borte. Murad ilede tilbage til sine Glæder og Nydelser, som han fire Aar efter endnu engang forlod, for at tilkæmpe sig nye Seire paa den blodige Mark ved Kossova.
1448.

§ 383. Konstantinopels Erobring. Da efter Murad II.s Død hans kraftige, herskesyge, men blodtørstige Søn Mohammed II. blev Osmanernes Padischah, da nærmede det østromerske Riges sidste Time sig. Fast bestemt paa at gjøre Konstantinopel til sit Herskersæde, forkyndte han den skatskyldige Keiser Krig og skred til Belejringen af Staden, der, uagtet den indre Uenighed, ved Genuesernes Tapperhed og den sidste Keiser **Constantins** Heltemod i 50 Dage trodsede alle Storme og Belejringsredskaber. Endelig bleve Murene bestegne. Den høimodige Constantin, i hvem der endnu levede Sands for gammel Romerstorhed, for Frihed og Religion, styrtede sig da ind i de Stridendes tætteste Skarer og faldt under tapper Kamp paa sin Hovedstads Volde. Den byzantinske Herligheds
1453. gamle Sæde blev Sultanens Residens. Sophiekirken blev omskabt til en Moskee, Slave-Aaget lagt paa de christelige Beboere, og den tyrkiske Islam plantede triumpherende sin Halvmaane paa den christelige Culturs Ruiner. Forskrækkede flygtede mange lærde og dannede Grækere til Vesterlandet, hvor de ved at meddele Undervisning i det græske Sprog og den græske Literatur befordrede den nye Tid, der paa een Gang brød frem fra forskjellige Sider. — Paa Konstantinopels Fald fulgte snart Erobringen af det trapezuntiske Rige (§ 294), hvis sidste Behersker blev halshugget, ligesom ogsaa Indtagelsen af Grækenland og Morea (Peloponnes), som Venetianerne forgjeves forsvarede med al mulig Tapperhed. Forgjeves bestræbte Paverne Nicolaus V. og Pius II. (Æneas Sylvius) sig for at vække

Mohammed II. 1451—1481.

den indflumrede Religionsiver til et Korstog imod Christenhedens heftigste Fiende — ikkun nogle uordnede Skarer droge under en veltalende Franciscanermunk afsted, for at komme den heltemodige Hunyad til Hjælp i det haardt betrængte Belgrad. Servien og Walachiet bleve indlemmede i det osmaniske Rige, Moldau blev skatskyldigt; til Steyermark, Kærnthen og Krain gjorde tyrkiske Skarer ødelæggende Streiftog; kun i Albaniens og Epirus' Bjergegne hævdede den stridbare Helt Alexander Castriota (**Scanderbeg**)
1467. et uafhængigt Herredømme indtil sin Død, og Hunyads sidste Seier ved Belgrad reddede Ungarns Selvstændighed. Allerede havde Mohammed faaet sikkert Fodfæste i det sønderrevne Italien og fæstet
1456. sit Blik paa Rom, med hvis Fald han haabede at udslette Troen paa den korsfæstede Frelser af Jorden, da Døden gjorde en Ende paa
1481. hans Planer. Han forbandt en Krigers og Erobrers med en Lovgivers Berømmelse. Thi han lagde Grunden til den tyrkiske Statsforvaltning, Retspleie og Hofanordning, som Soliman siden uddannede.

Storherren (Sultan, Padischah) er uindskrænket Herster over alle sine Undersaatters Liv og Død og Besidder af al Grundeiendom. Hans Villie gjælder som Lov og er kun bunden ved Koranens Bud og ved visse nedarvede Skikke. Hos Tyrkerne er der ingen Adel og forunden hos Præsterne (Imams) og de geistlige Ordener (Derwischer) ingen Standsforskjel. Storherren bebor Seraitet, en Forening af flere Paladser, Haver, Baaningshuse og deslige. Qvindernes Bolig, der ere strengt adskildte fra Mændene, kaldes Harem; hver fornem Tyrk har et saadant, da det er ham tilladt, at tage fire Koner og holde saa mange Slavinder, som han kan ernære; talrigest er Storherrens Harem, som de sorte Gildingers Overhoved, Kislar Aga forestaaer. — Nærmest Sultanen staaer Stor-Veziren, hvis Palads hedder Porten. Paa ham hviler den hele Byrde af Rigsforretninger; han fører Forsædet i Divanet eller det høie Raad, der bliver indkaldt ved vigtige Leiligheder og hvori Storadmiralen (Kapudan Pascha), de to Overdommere (Kadi askers), Udenrigs-Ministeren (Reis Effendi; hvem Tolkene, Dragomans, ere underordnede), Storskatmesteren (Defterdar) og andre tage Deel. — Af stor Indflydelse paa Forvaltningen og Retspleien er de i Rangklasser deelte Ulemas Collegium, eller de Lovkyndige, der i alle vigtige Anliggender blive spurgte om deres Mening (Fetva); Overhovedet for disse Lærde, af hvem Dommerne for de større og mindre Stæder (Mollas og Kadis) sædvanligvis tages, er Mufti. Provindserne blive regerede af Statholdere eller Embedsmænd med uindskrænket Militær- og Dommer-Magt. Efter Omfanget af deres Gebeet føre de forskjellige Navne. Beglerbeger (Fyrsternes Fyrster) have hele Provindser (Rum og Anatoli) under sig; mindre Dele blive forvaltede af Paschaer, endnu mindre af Beyer, de mindste af Agaer; ingen er imidlertid afhængig af nogen Anden. — Moslemen udrede til Skatkammeret Tienderne af deres Godsers Afgrøde; de ikke-muselmandske Undersaatter (Rayaher) betale Kopskat (Haratsch), Grund- og Formue-Skat og ere haardt trykkede af vilkaarligt og strengt Hoveri og af Drengeskatten til Janitscharernes Fuldstændiggjørelse. — Til Lykke for Vesterlandet gav paa samme Tid Hassan, en med Klogskab og høie Egenskaber begavet Fyrste, Perfernes Rige en usædvanlig Styrke.

Hallers historiske Roman Ufong beskriver denne Herskers Liv, ligesom Xenophons Cyropædi (§ 82) Cyrus' Levnet. En sværmerisk Tilhænger af Ali (§ 236) grundede i Begyndelsen af det næste Aarhundrede Sofiernes Dynasti paa Hassans Huses Ruiner.

§ 384. Den første Halvdeel af det sextende Aarhundrede var de osmaniske Vaabens mest glimrende Periode. Mohammeds Sønnesøn, Selim I., gjorde Tigris til Østgrændse imod Persien, overvandt Mammelukerne i to morderske Slag og lagde Syrien og Ægypten til sit Rige. Tillige lagde han Grunden til den tyrkiske Sømagt, Hans Søn **Suleiman** (Soliman) den Prægtige skred frem paa Selims Erobringsbane. Rhodos, som Johanniterne havde forsvaret med Mod og Held imod Mohammed II.s Angreb, blev belejret med stor Anstrengelse. Men med 6,000 Mand under Anførsel af deres behjertede Stormester (Villiers de l'Isle Adam) afsloge Ordensridderne ogsaa nu heltemodig alle Angreb af de overmægtige Fiender. Henved 150,000 Tyrker vare allerede omkomne ved Belejringen, da Ridderne endelig imod uhindret Bortgang rømmede Øen og droge 1522. over til Malta (§ 280). — Lettere vare Solimans Erobringer ved Donau, hvor han stormede Belgrad og Peterwardein og efter det skrækkelige **Slag ved Mohacz** (ved hvilket den unge Kong Ludvig II. af Ungarn og Bøhmen paa Flugten mistede Livet i Sumpene) 1526. fik Halvdelen af Ungarn tilligemed Ofen i sin Magt. Ferdinand af Østerrig blev anerkjendt som Ludvigs Efterfølger, men Soliman erklærede sig for hans Medbeiler, Zapolya af Siebenbürgen (§ 376), og rykkede med Hærmagt frem for Wiens Mure. Besætningens 1529. Heltemod i denne Keiserstad reddede dog det christelige Vesterland fra tyrkisk Trældom. Efter store Tab og vilde Ødelæggelser drog Soliman tilbage til sit Rige og overlod det nordlige Ungarn til de blodige Partikampe, ved hvilke Ferdinand endelig fik Kronen imod en Tribut. — Ogsaa i Asien udvidede Soliman Rigsgrændserne; Bagdad, Basra, Mosul og Yemen bleve undertvungne og i Nordafrika fik Porten Skytsherredømmet over Søroverstaterne Algier, Tunis og Tripolis, der af to driftige Brødre fra Lesbos (Horuk og Schereddin Barbarossa, Sønner af en Pottemager) vare fratagne deres hidtilværende arabiske Beherskere. — I Forbund med Franz I. af Frankrig truede Soliman gjentagne Gange Nedreitalien; men saavel dette Land som det af ham haardt betrængte Malta modstode hans Magt. I en høi Alder drog han ud til nye Erobringer imod Ungarn, men døde for Sigeth, ved hvis Forsvar den heimodige Zrinyi fandt 1566. Heltedøden.

Selim I. 1512—1520.

Soliman den Prægtige 1520—1566.

§ 385. Med Soliman gik Osmanernes Kraft til Grunde. Hans

svage Efterfølgere, der vare opdragne i Haremet, glemte deres Forfædres krigerske Dyder over Serailets slappende Sandsenydelser, medens deres Herredømme dog var grundet paa Sabelen. Ved Haremets Ænker bleve Herskerne og de øverste Embedsmænd styrtede; Janitscharerne mistede deres Kraft, efterat det var bleven dem tilladt at gifte sig og lade deres Børn optage i Skaren; i Stedet for den krigerske Aand, der beroede paa Statsopdragelsen, traadte Trods og Overmod og den ulykkesvangre Oprørsaand. Dommerne og Statholderne lode sig bestikke, Paalæg og Udpresninger blottede Provindserne for Befolkning, orientalsk Blødagtighed og slappende sandselige Nydelser lammede Folkets Kraft. Aandsdovenskab hindrede en eiendommelig Udvikling, og deres Religion, der nærede Hadet til de Christne, afholdt dem fra at tilegne sig den vesterlandske Cultur. Under disse Omstændigheder vilde det have været en let Sag for de christelige Stater, atter at frarive Tyrkerne en Deel af deres Erobringer, naar ikke gjensidig Misundelse og Skinsyge havde tilintetgjort ethvert fælles Foretagende. Saaledes blev selv den hæderlige Seier, som Karl V.s naturlige Søn, Don Juan af Østerrig og Venetianerne i **Søslaget ved Lepanto** vandt over Tyrkerne, uden noget andet Resultat, end
1571. at den tyrkiske Flaade blev tilintetgjort. Ikke engang Sørøverstaterne i Nordafrika kunde varig undertvinges af den spanske Magt.

Paa vort Forlag er i dette Aar udkommet:

Tholuck, Dr., **A.**, Kristelige Andagtstimer, et Opbyggelsesskrift. Paa dansk ved **C. Levinsen.** Anden Udgave. 3 Rbd. 3 Mk.

— — Udvalgte Prædikener. Paa dansk ved **C. Levinsen.** 2 Dele. 4 Rbd. 24 Sk.

Grundtvig, Nik. Fred. Sev., Græsk og Nordisk Mythologi for Ungdommen. Med lithographerede Afbildninger. 1 Rbd. 4 Mk.

Carlen, Emilie, En Nat ved Bullar-Søen. Oversat af Svensk ved **L. Moltke.** Af denne Roman udkommer hver 14de Dag et Hefte à 40 Sk.

Lamartine, Alphonse de, Girondisternes Historie. Oversat efter Originalen af **Th. Overskou.** Hver 14de Dag udkommer et Hefte à 36 Sk.

Schwerz, Johann Nepomuck v. Anviisning til at lære Agerbruget practisk. Oversat efter det Tydske. Gjennemseet og forsynet med Anmærkninger af **C. Dalgas.** Første Bind med 15 lithographerede Tavler. 2 Rbd. 3 Mk.

H. J. Bing & Søn.

Lærebog

i

Verdenshistorien

med Hensyn paa Cultur, Literatur og Religionsvæsen

for

høiere Skoler og til Selvbelærelse.

Af

Dr. Georg Weber,

første Lærer ved den høiere Borgerskole i Heidelberg.

Paa Dansk

ved

C. Levinsen.

3die Cursus.

Kjøbenhavn.

Forlagt af H. J. Bing & Søn. Trykt hos Bianco Luno.

1847.

Tredie Curſus.

Den nye Tid.

I. Forbudene om den nye Tid.

1. Opfindelser og Opdagelser.

a) Compas. Krudt. Bogtrykkerkonst.

§ 386. I det 14de og 15de Aarhundrede gjordes der flere store Opfindelser, som havde den vigtigste Indflydelse paa Ombannelsen af Middelalderens Forhold, nemlig Compasset, Krudtet og Bogtrykkerkonsten. — Den underlige Egenskab ved Magnetnaalen, at den viser imod Nord, synes allerede tidligere at have været kjendt, men først da Flavio Gioja fra Amalfi i det 14de Aarhundrede anvendte den ved Skibsfarten, kom den almindelig i Brug og medførte uberegnelige Følger. Thi uden Compasset havde Skibsfarten som hidtil maattet blive indskrænket til Middelhavet og blot være Kystfart; nu vovede man sig ud paa Oceanet og foretog vidtløftige Opdagelsesreiser. — Om Krudtet har været Chineserne, Indierne og Araberne bekjendt, eller det er bleven opfundet af den tydske Munk Berthold Schwarz fra Freiburg i Breisgau, er tvivlsomt, men vist er det, at det fra Midten af det 14de Aar- 1354.
hundrede kom til Anvendelse og har virket lige saa mægtigt paa Krigsvæsenets Forvandling, som Compasset paa Søfartens Forandring. Indførelsen af Skydevaaben, der betydeligt nedsatte de harnisklædte Ryttéres Værd, fremskyndede det udartede Ridderskabs Undergang, der ikke længere understøttedes af nogen høiere Idee. I Stedet for det ridderlige Hærstævne, der siden Lehnsvæsenets Slappelse var bleven magtesløst, traadte nu et øvet Fodfolk af betalte Soldtropper og endelig staaende Hære, hvorved Fyrstemagten seirede over de løse Feudaltilstande. — Vel kan den i det 14de Aarhundrede opkomne Træskærerkonst, der nærmest anvendtes til Forfærdigelse af Spillekort og Helgenbilleder, have havt nogen Indflydelse paa Bogtrykkerkonstens Opfindelse, der skabte en ny Epoke i den europæiske Menneskeheds aandelige Uddannelse. Men Æren for den Tanke, at indgrave et Antal enkelte Bogstaver paa smaae Træstokke og at sætte dem sammen til Ord, tilkommer den tydske Borger **Johan Guttenberg**, født i Mainz, men længe bosiddende i Stras- 1440.
burg. I Forbindelse med Guldsmeden Fust eller Faust fra Mainz, der for-

skaffede de til Arbeiderne fornødne Penge, og med den øvede Bogaffkriver Peter Schöffer bragte Guttenberg snart den nye Opfindelse til en saadan Fuldendelse, at der allerede omtrent 1456 kunde trykkes en latinsk Bibel med stor Fuldkommenhed. Men det blev ikke Opfinderen forundt, at nyde Lønnen for sine Anstrengelser. Faust kom i Uenighed med ham, lod sig for Retten tilkjende alle Lettere og alt Værktøi til Erstatning for hans Pengeforstud og i Forening med Schöffer, hvem han gav sin Datter til Ægte, førte han derpaa det Begyndte til Ende. Schöffer, et dygtigt Hoved, opfandt den til Lettrene passende Metalblanding og Trykkersværten. Konsten, som i Begyndelsen holdtes hemmelig, blev snart bekjendt overalt, da Mainz i den Krig, som Erkebiskop Diether førte med sin Medbeiler Adolf af Nassau (§ 337), blev erobret og mange Svende flygtede til andre Lande. Efter en kort Tids Forløb havde alle betydelige Stæder i Tydskland og Italien Bogtrykkerpresser og ved tydske Konstfæller blev den nye Opfindelse snart bragt til alle civiliserede Nationer. Lettedes allerede derved Udbredelsen af Bøger iblandt Folket, der mere end nogensinde var modtageligt for de aandelige Frembringelser fra ældre og nyere Tid, saa skete dette endnu mere fra den Tid, da man anvendte Linnedpapiir i Stedet for det kostbare Pergament og Bomuldspapiir ved trykte Bøger. Bøgerne, der hidtil kun vare tilgængelige for de Rige og Fornemme, kom nu i Hvermands Hænder, og hvad Aanden skabte, var ikke mere et særeget Gode for de begunstigede Stænder, men det trængte ind i det offentlige Liv, ud i den vide Verden. — Ogsaa det af Keiser Maximilian i Tydskland oprettede Postvæsen befordrede Udverlingen af Ideerne ved at lette det skriftlige og personlige Samqvem og virkede med til at begrunde den nye Tid.

b) Søveien til Ostindien.

§ 387. I Middelalderen bleve det rige Indiens Varer ved Hjælp af Araberne og andre Mohammedanere bragte til Vesterlandet af Venetianerne og Genueserne paa besværlige Veie (Karavantog). Men i den første Halvdeel af det 15de Aarhundrede lod den
† 1460. portugisiske Prinds Henrik Sofarer, den rige Christus-Ordens Stormester, foretage Opdagelsesreiser i det atlantiske Hav, som havde det heldigste Udfald. Efter Opdagelsen af Øerne Porto Santo og Madera, hvor Viin- og Sukkerrørs-Plantningen lykkedes fortræffeligt, fulgte snart Erhvervelsen af Azorerne og Opdagelsen af det grønne Forbjerg og Kysten af Øvreguinea Syd for Sierra Leone, der er rig paa Guldstøv, Elfenbeen, Gummi og Negerslaver. Et Dokument fra Paven meddeelte Portugiserne Eiendomsret til disse og alle fremtidige Opdagelser lige til Indien. Kong Johan
Johan II. af Portugal. 1481-1495. II., der først knækkede Adelens store Magt og hævede Kongemagten og Borgerstanden, drev Opdagelsesreiserne planmæssigere. Fra Nedre-
1486. guinea (Congo) af kom den dristige **Bartholomæus Diaz** til Afrikas Sydspids, hvis første Navn „det stormende Forbjerg" af

den tillidsfulde Konge snart blev forandret til „det gode Haabs Forbjerg". Thi allerede to Aartiere efter, under Kong Emanuel den Store, opdagede den driftige **Vasco de Gama** herfra **Søveien til Ostindien**, idet han fra Afrikas Østkyst (Mozambique og Zanquebar) seilede over det indiske Ocean til den malabariske Kyst og løb ind i Calicuts Havn. Emanuel den Store 1495-1521. 1498.

Portugal var oprindelig et castilianst Statholderskab (§ 243), men ved den store Seier ved Ourique over Araberne og ved Erobringen af Algarbien blev det et selv- 1139.
stændigt Kongerige, ihvorvel Paven først 40 Aar efter stadfæstede Kongeværdigheden. Indtil ind i det 15de Aarhundrede, da Riget udvidedes ved Erobringen af Ceuta og Tan- 1179.
ger i Nordafrika og Odagelsesreiserne gave det en større Betydning, udgjøre indre Kampe imellem Kongen og det mægtige Adelsaristokrati, Krigene med Maurerne og Castilianerne Hovedindholdet af den portugisiske Historie.

§ 388. Da Calicuts Beherster (Samorin) paa de misundelige Mohammedaneres Anstiftelse, der hidtil havde været i Enebesiddelse af Handelen, traadte fiendtlig op imod Portugiserne, saa besluttede disse med Magt at tilkæmpe sig Kolonier i Ostindien. Dette vanskelige Foretagende blev udført med en saadan Udholdenhed og et saadant Heltemod, at det værdig kan stilles ved Siden af Oldtidens mest storartede Foretagender. De indiske Fyrsters Tvedragt kom Portugiserne til Nytte. I Forbindelse med Cochins Beherster kæmpede først Vasco de Gama og Cabral (der paa Overfarten havde opdaget Brasilien og taget det i Besiddelse for Portugal) med Held 1500.
imod Samorin. Men fremfor alle var det Almeida og den heltemodige **Albuquerque**, der lagde Grunden til Portugals Magt i Indien og, ligesom tilforn Hellenerne, afgave Bevis for at en liden Skare, der begeistres af Æresfølelse, Tragten efter Berømmelse og Fædrelandskjærlighed og understøttes af europæisk Krigskonst, stedse gaaer af med Seieren over Orientens despotisk regerede Masser.

Almeida, en fædrelandsk sindet Mand, vandt et berømmeligt Slag over Indiernes og Mohammedanernes mange Gange overlegne Stridskræfter, gjorde 1509.
flere Fyrster skatskyldige og twang dem til at anerkjende Portugals Overhøihed og at taale Anlæggelsen af Faktorier i deres Hovedstæder. Efter Almeida, der paa Tilbagereisen blev dræbt af de vilde Hottentotter, fik Alfons af Albuquerque, hos hvem Heltesind var parret med Viisdom, det indiske Statholderskab, til hvis Hovedsæde han udkaarede det med den største Tapperhed og Udholdenhed erobrede **Goa**. Med 800 Portugisere stormede han dernæst Malacca, 1510.
den bagindiske Handels Stapelplads, bragte Beherskeren af Ormuz i den persiske Havbugt og flere andre Fyrster til at underkaste sig og gjorde Emanuels Navn agtet og frygtet. Men denne lønnede den troe Tjener med Utak; Kummeren derover knuste Heltens Hjerte, han indslumrede for Goa. — I de næste 1515.
Aartiere oprettede Portugiserne Kolonier og Faktorier paa Øen Ceylon og

Koromandel-Kysten og underkastede sig de kryderige Molukker og Sundøer; selv Christendommen maatte tjene dem til deres Handels Udvidelse; men snart veg Helteaanden for Egennytten og Vindesygen; let erhvervet Rigdom avlede Blødagtighed og Yppighed; Undertrykkelse og Uretfærdighed gjorde Portugisernes Herredømme forhadt og bevirkede dets snare Tilintetgjørelse. — Den nye Handelsveis Opdagelse var et dødeligt Stød for Venedig og Genua. Længe var Lissabon Sædet for Verdenshandelen, indtil Mangel paa egen Industri og Udlandets Skatte frembragte Slaphed og Borgerstanden, der grundlagdes ved den nye Handels- og Erobrings-Aand, mistede sin Frihed, der nu gik over til den uindskrænkede Kongemagt og til den meget formaaende Geistlighed.

c) Amerikas Opdagelse af Christopher Columbus.

§ 389. Den Opdagelsesiver, som de portugisiske Foretagender havde vakt, førte en af de dristigste Aander, som Verdenshistorien kjender, Christopher **Columbus** (Colon) paa den Idee, ved en vestlig Fart at finde en ny Vei til det høitpriste Indien. Dunkle Sagn fra den graae Old og fabelagtige Beretninger om ubekjendte Underlande havde opfyldt hans Phantasi, og den høie Tanke, at oplade disse for Verden, vandt med Aarene og de Hindringer, som traadte i Veien for Udførelsen, bestandig mere Fasthed hos ham. Det var forgjeves, at den begeistrede Mand meddeelte sin Fædrenestad Genua, Portugiserne og Englænderne sin Plan og bad om deres Understøttelse — han blev afvist som Sværmer og Eventyrer. Tilsidst lod Isabella af Castilien, i sit Hjertes Glæde over den heldige Erobring af Granada (§ 363), sig bevæge til at udruste tre Skibe og betroe dem til den dristige Sømand. En Storadmirals og Underkonges Værdighed over alle de Lande og Øer, der maatte kunne opdages, tilligemed den tiende Deel af de deraf forventede Indkomster for ham og hans Efterkommere, bleve ham tilsagte som Belønning, hvis Foretagendet faldt heldigt ud. Den 3die August forlod den lille Flaade den
1492. andalusiske Søhavn Palos og foer bestandig imod Vest forbi de canariske Øer. Skibsmandskabets Frygt og Bekymring voxede med Bortfjernelsen fra Land og gik endelig over til Knurren og aabenbart Oprør. Allerede truede den fortvivlede Bande den høihjertede Anfører med Død og Fordærvelse, hvis han ikke vendte om igjen, da Opdagelsen af Øen Guanahani (fremtidig kaldet San Salvador) den 12te Oktober reddede ham. — De fandt et smukt, frugtbart Land med nøgne Vilde af kobberbrunn Farve, der uden nogensomhelst Mistanke saae paa at deres Land toges i Besiddelse i det spanske Herskerpars Navn og bortbyttede deres bedste Eiendomme for Flitter og Legetøi; men de Skatte, man havde ventet, af Guld, Ædelstene og Perler vare hverken her eller paa de to større Øer Cuba og Hayti (Hispaniola, St. Domingo), som snart efter bleve opdagede, tilstede i den Mængde, man havde haabet. Efterat Columbus havde anlagt en Koloni paa den sidste Ø, vendte han tilbage til Spanien og overbragte efter en farefuld Tilbagereise det forbausede Europa Efterretningen om en ny Verden, der ifølge den oprindelige Vildfarelse snart fik Navnet Vest-Indien. Et paveligt Gavebrev forlehnede Spanierne med alle Lande, der laae indtil 370 Mile imod Vest for Azorerne.

§ 390. Paa de tre derpaa følgende Reiser*), som Columbus foretog til den nye Verden, opdagede han endnu flere Øer (f. Ex. Jamaika) og endelig ogsaa Nordkysten af Sydamerika ikke langt fra Mundingen af Orinoko. Dog har den nye Verdensdeel ikke sit Navn af dens Opdager, men af den første, der har givet os en Beskrivelse deraf, Florentineren **Amerigo** Vespucci. Columbus havde samme Skjebne som mange geniale Mænd, at det ikke forundtes ham at nyde Frugterne af sin Virksomhed. Hvis Ophavsmanden til et stort Værk ikke havde Lønnen derfor i sin Sjæl — Verdens Taknemmelighed vilde aldrig opmande ham til store Foretagender. Den paa Hispaniola efterladte Koloni var ved Kolonisternes Tvedragt indbyrdes og ved Stridigheder med de af dem plagede og mishandlede Indfødte kommen i stor Forvirring. Da nu Columbus for atter at bringe Orden tilveie vilde straffe de tøilelose Urostiftere, fandt disse en Vei til at bagvaske Columbus, der som Fremmed var hadet og misundt, ved det spanske Hof. Da sendte Ferdinand, der ikke var saa gunstig stemt for den store Opdager som Isabella var, en sneverhjertet, uduelig Embedsmand derover for at undersøge Sagen, og denne begyndte sit Hverv med at afsætte Columbus fra hans Statholderværdighed og lod ham bringe i Lænker til Spanien. Her blev han vel løst af sine Lænker, som hele Europa oprørtes over, men paa Opfyldelsen af den affluttede Overeenskomst tænkte ingen. Spaniernes Nag og Skinsyge forfulgte den store Genueser og hans Brødre; og da hans sidste Reise faldt uheldigt ud formedelst den oprørske Bandes Stridigheder paa Hispaniola og ved Storme, var hans Anseelse borte. Berøvet sine Embeder og Værdigheder døde han snart derpaa dybt krænket i Valladolid, hvorfra hans 1506.
Lig siden blev bragt til Cuba. De Lænker, hvormed han var bleven ført fangen til Spanien, gav hans Søn Diego ham efter hans eget Forlangende med i Graven.

*) Columbus' første Reise fandt Sted 1492; den anden 1493—1496; den tredie 1498—1500; den fjerde 1502—1506.

d) Andre Opdagelser og Erobringer i den nye Verden.

§ 391. Balbao. Magelhaens. Ved Columbus var en ny Helteaand bleven vakt; alle modige, med Søen fortrolige Mænd droge ud paa Opdagelser. Hvo vilde være ørkesløs der, hvor der stod en saa vild Mark aaben for Begjerligheden efter Penge, Roes og Ære? — Under utrolige Besværligheder, som Landets Beskaffenhed, de vilde Dyr og de Indfødtes fiendtlige Horder, som beherskedes af krigerske Høvdinger (Kaziker), foraarsagede de forvovne Eventyrere, gik den drifstige **Balbao** med en liden Skare over den bjergige Landtunge ved
1514. Panama og opdagede det stille Ocean. Hans uduelige Efterfølgers Misundelse fordømte ham til at lide Døden for Bøddelens Haand, hvorved der gjordes en Ende paa hans videre Opdagelsesplaner. — Nogle Aar sildigere lykkedes det Portugiseren **Magelhaens**, der var traadt i spansk Tjeneste, igjennem det efter ham opkaldte Stræde at komme til det stille Verdenshav og efter den frygteligste Hungersnød
1515. at naae de ostindiske Øer og saaledes at bane Veien for den første Reise omkring Jorden. Hans Forgænger Diaz de Solis' skrækkelige Endeligt, der ved en Landgang ved Bredderne af Laplatafloden var bleven slaaet ihjel og opædt af de vilde Beboere, havde ikke afskrækket ham. Higen efter Berømmelse og Opdagelsesiver overvandt alle Rædsler, Vanskeligheder og Dødsfrygt. Ogsaa Magelhaens døde en voldsom Død paa Philippinerne og maatte overlade til andre at fuldføre Foretagendet.

§ 392. Cortez i Mexico (1520, 1521). I den anden halve Snees Aar af det paa Begivenheder saa rige, sextende Aarhundrede overtog den heltemodige Ferdinand **Cortez**, der forenede besindig Klogskab med Tapperhed og Feltherregaver og hvis store Sjæl ogsaa var modtagelig for ædlere Tilbøieligheder, at erobre det mexicanske Rige, hvis Indvaanere (Aztekerne) boede i folkerige Stæder, dreve Konster og Haandværker, klædte sig i Bomuldstøier og levede under en ordnet Statsforfatning med en Konge, der omgaves af en rig Adel og en mægtig Præstestand. Med 500 dristige Spaniere, til hvilke nogle indfødte Folkefærd (Tlaskalanerne) havde sluttet sig som svage Bundsforvandte, undervang Cortez en folkerig Nation, der hverken fattedes Krigsmod eller Fædrelandskjærlighed, tog dens Konge Montezuma til Fange i hans eget Palads og erobrede Hovedstaden Mexico. De skrækkelige Virkninger af det tordnende Skyts, det stadselige Ryttери, det europæiske Krigsvæsens Glands fremkaldte hos de Indfødte den Forestilling, at Spanierne vare høiere Væsener, som de med

deres svage Kræfter og deres usle Vaaben (Jern var dem ubekjendt) ikke formaaede at modstaae. Inden to Aars Forløb erobrede Cortez Landet, gjorde en Ende paa den afskyelige Afgudsdyrkelse, ved hvilken der aarlig blev slagtet flere Tusinde Mennesker som Offere, og tænkte allerede paa Indretninger, der skulde lægge Krigens Saar og befordre Indførelsen af europæisk Cultur, da Misundelse og Bagvaskelse bevirkede hans Tilbagekaldelse. Bestyrelsen af det erobrede Land blev ham 1528.
frataget, for at han ikke skulde komme i Fristelse for at stifte et eget Rige; snart vare hans Fortjenester glemte, ihvorvel han, for at stille sin Sjæl tilfreds, der tørstede efter Virksomhed, foretog nye Tog og opdagede Californien. Ærgrelse og Mismod over hans Herskers 1536.
Utaknemmelighed forkortede hans Dage. Han døde i Spanien i Aaret 1547.

§ 393. Pizarro i Peru. Havde allerede Cortez og hans Stalbrødre beriget sig med Mexicos Skatte, hvad kunde man da ikke vente af Peru, hvilket de Indfødte selv benævnede som Guldlandet? Pizarro og Almagro, Mænd med lige saa fyrig og driftig Aand og lige saa stort Krigsmod som Cortez, men uden Dannelse og beherskede af Egennytte og raae Lidenskaber, fuldendte Perus Erobring med endnu ringere Hjælpemidler end dem, Mexicos Overvinder havde at raade over. De af Ynkaernes rige Kongeslægt beherskede Peruanere vare en dannet, blomstrende Nation af mild Charakteer og uden Mexicanernes gruelige Afgudsdyrkelse, men ogsaa uden deres krigerske Dyd. En Thronstrid i Regenthuset lettede Erobringen af Landet og Hovedstaden Cuzco for Spanierne. Efterat den grusomme Franz Pizarro havde bemægtiget sig Kongen og tvertimod sit Tilsagn, at sætte ham i Frihed imod en uhyre Masse Guld, havde ladet ham henrette, underkastede han sig det smukke, paa Guldminer rige Land og anlagde den nye Hovedstad Lima. Snart bleve Franz 1535.
Pizarro og hans Brødre (Ferdinand og Gonzalo) uenige med Almagro, Chiles Opdager, og vendte deres Vaaben imod hverandre. Almagro blev overvunden og halshugget, men hans Søn hev- 1538.
nede Faderens Død paa Franz Pizarro; ved Erobrernes vilde Raseri var Staten kommen sin Undergang nær. Da sendte Keiser Karl V. en viis, besindig Præst, Gasca, som Statholder til Peru; denne overvandt de oprørske Skarer, lod den sidste (Gonzalo) Pizarro døe i Galgen og ordnede dernæst Staten paany. 1548.

To Vicekonger bestyrede fremdeles fra Mexico og Peru af de nylig opdagede Lande, der vare underkastede den spanske Krone; siden kom endnu et tredie Vicekongedømme hertil, nem-

lig Ny-Granada. — Fra Peru af havde Orellana under utrolige Farer og mange Besværligheder opdaget Marannon eller Amazonfloden og ved sin fabelagtige Skildring af et Guldland (Eldorado) forøget Mirakelsagnene og ansporet til nye eventyrlige Opdagelser.

e) Følger af den nye Verdens Opdagelse.

§ 394. Opdagelsen af Amerika skabte en ny Tid; men hvilke Grueligheder knyttedes der ikke til dette Lands Indtagelse! De vestindiske Øers farvede Befolkning blev i faae Aartiere et Bytte for den mest brutale Mishandling. Hvad der undløb Sværdet og Krudtets ødelæggende Virkninger, det blev uden Barmhjertighed givet til Priis for anstrengende Arbeider, som deres svage Legemer ikke vare vorne. De maatte besørge de Plantninger, som Erobrerne anlagde i deres Eiendom; de maatte grave Guld- og Sølv-Minerne, som Europæernes Gridskhed og Vindesyge anlagde. Forgjeves prædikede rebeligt sindede Præster, der ved Missioner søgte at forskaffe Christendommen og Civilisationen Indgang hos de Vilde, Mildhed og Menneskelighed — Egennytten forstokkede Europæernes Hjerter og gjorde dem døve for Evangeliets Lærdomme; og da endelig den ædle Præst Las Kasas, for at lette Indianernes Lod, anbefalede de stærkere afrikanske Negere til de anstrengende Arbeider, saa gav dette Foranledning til den grusomme Slavehandel, der blev en Plage for den sorte Befolkning, uden dog at hindre den kobberfarvede Races Undergang. Beboerne af det amerikanske Fastland havde ikke bedre Skjebne. Peruanerne og Mericanerne bleve som spanske Kolonisters livegne Trælle tvungne til Arbeider, for hvilke de for det Meste bukkede under; de Vilde bleve drevne ind i Urskovene, hvor de vedbleve at leve paa gammel Viis; men Nybyggernes Øxe berøvede dem den ene Strækning efter den anden. De Fremmede af den hvide Race, som vare flyttede derover — i Særdeleshed Spaniere og Portugisere, Briter og Franskmænd, Tydskere og Nederlændere — tilegnede sig Herredømmet, medens de Farvede, Indianere og Negere, maatte friste den tunge Lod at blive fordømte til Underkastelse og Trældom.

Europæerne hedde i Sydamerika Chapetons; de af dem, som ere fødte i Amerika, Kreoler; Blandinger af Europæere og Indianere kaldes Mestizer, men af Europæere og Negere Mulatter.

§ 395. Følgerne af den nye Verdens Opdagelse for de europæiske Sæder og europæisk Cultur ere uberegnelige. Ved Indførelsen af amerikanske Frembringelser blev Levemaaden aldeles forandret. Ere ikke Kolonialvarene, Kaffe, Sukker, Tobak og deslige, der fra den Tid af bleve almindelige, en uundværlig Fornødenhed? Udgjøre ikke Kartoflerne, som derfra kom til os, Folkets vigtigste Næringsstof? Hvilken Indflydelse har ikke Forøgelsen af de ædle Metaller, som Perus og Mexicos Miner leverede, udøvet paa alle Livsforhold og paa Eiendommenes Værdi? — Opdagelsen af Amerika og de nye Søveie gave Handelen en anden Retning; som hidtil de italienske Handelsstæder, saaledes bleve nu de vestlige Stater, Portugal, Spanien, Nederlandene og noget sildigere England, Middelpunktet for Samfærdselen og Rigdommens Sæde. Men da de to første lige fra Begyndelsen lagde Handelen i Lænker, saa var Blomstringen kun af kort Varighed. Industri og

Handel trives kun ved Frihed; men begge Stater udelukkede andre Nationer fra deres Kolonier, tillode ikke disse at have Samqvem med andre end Moderlandet, og paalagde dem trykkende Byrder og hemmende Indskrænkninger. Kolonierne maatte kun afsætte raae Stoffer og Naturprodukter, Moderlandet leverede alle Næringsflidens og Konstens Frembringelser; derfor kom de første ikke til nogen Blomstring og det sidste henfaldt ved den lette Gevinst til Slaphed og Dovenskab. Medens Spanierne aarlig paa stolte Galeoner og Sølvflaader indførte Amerikas Skatte i deres Søhavne, geraadede deres egne Bjergværker i Forfald; de Rigdomme, som fra den nye Verden tilflode Statskassen, tilintetgjorde den sidste Rest af de stænderske Rettigheder, idet de satte de despotiske Konger i Stand til at undlade Indkaldelsen af Cortes, hvis Pengebevilgning de kunde undvære, og med Friheden svandt ogsaa Velstanden, da Aandens Spændkraft og Haandens Rørighed, uden hvilken en Nation ikke vil kunne blomstre, slappedes under de spanske Magthaveres haarde Hænder. — Uforstyrret var derimod den Gevinst, som Videnskaben, især Naturvidenskaben og Jordkundskaben, havde af Opdagelserne hinsides Havet.

2. Videnskabernes og Konsternes Gjenoplivelse.

A. De humanistiske Studiers Blomstring.

§ 396. Hvilke Fortjenester Medicæerne i Florenz og flere Paver have indlagt sig af de klassiske Studiers Befordring ved Indkjøb af Manuskripter, ved Anlæggelse af Biblioteker, ved Oprettelse af Akademier og ved rundhaandet Understøttelse til lærde og aandrige Mænd, det er allerede omtalt (§ 356, 358); det er ogsaa allerede bemærket, hvorledes der i Nederlandene ved Broderskabet af det fælles Liv var bleven indført en forbedret Skoleunderviisning (i Deventer) og virket imod den aandsfortærende Scholasticismus (§ 326); her ville vi nu betragte, hvilke Virkninger den nye Videnskab, der østes af Grækernes og Romernes Værker, og den fra Italien af over hele Europa udbredte Cultur udøvede paa Vesterlandets Dannelsesgang.

§ 397. I Italien kappedes i det 15de Aarhundrede mange glimrende Hoffer og rige Stæder med hverandre om Berømmelsen for at være Konsternes og Videnskabernes Befordrere. Den Løn og den Ære, som derved tilflode Talentet, fremavlede hos den modtagelige, driftige Nation en Culturgrad, som kun finder sin Mage i enkelte af Oldtidens Stater. Værdifulde Manuskripter bleve indsamlede og mangfoldiggjorte og udbredte ved Bogtrykkerierne, der opkom allevegne og hvoraf nogle, som det aldinske (Aldus Manutius') i Venedig, opnaaede en stor Anseelse; Ordbøger og Grammatiker bleve bearbeidede; Forklaringer og Oversættelser lettede Forstaaelsen af de gamle Forfattere. Og havde man hidtil næsten udelukkende befattet sig med den romerske Literatur, saa blev nu ogsaa Hellenismen tilgængelig, da der i Florenz og paa flere Steder gaves Underviisning i det græske Sprog og kundskabsrige Byzantineres Ophold i Italien under de to Kirkers Foreningsforsøg og efter Konstantinopels Erobring (§ 382, 383) gjorde det lettere at lære

dette Sprog (Chalcondylas, Lascaris, Theodor Gaza og andre). Klassisk Latin fortrængte Scholastikernes barbariske Sprog og Middelalderens Munkelatin,
† 1457. og allerede Laurentius Valla anvendte sine nye Sprogkundskaber til at bekæmpe Skoleviisdommen, til at oplyse Bibelterten og til en historisk Critik. Dog ikke blot det udartede Kirkedømme led et heftigt Stød ved den nye Dannelse, men ogsaa den christelige Religion og Moral. Tilhængerne af den platoniske Viisdom (Akademi) og af den aristoteliske Philosophi (Peripatetikere), der dannede to fiendtlige Partier, glemte Evangeliet og den christelige Verdensanskuelse over deres Mesteres Lærdomme, og for Beundring og Efterlignelse af Oldtidens Tænke- og Taleviis fandt de lærde Cardinaler og Prælater endelig Behag i hedenske Forestillinger og Anskuelser og overlode da Christendommens Lærdomme til det udannede Folk, for hvem den hedenske Viisdom ikke var tilgængelig og som hengav sig til Overtroen i samme Grad, som hine nedsank i Vantroen. Med Ligegyldigheden for Evangeliet (Indifferentismus) gik Moralens og Dydens Forfald hos de høiere Stænder Haand i Haand. Egennytte og Egenkjærlighed bleve Kilden til al Gjøren og Laden, ikkun verdslig Klogskab blev agtet. Saaledes opkom hiin Ryggesløshed i sædelig Henseende, som den florentinske Statsmand og Historieskriver Macchia-
† 1527. velli i sit Skrift „Fyrsten" har fremstillet for Verden, og som hvis Repræsentant man kan betragte den ugudelige Familie Borgia (§ 358).

§ 398. Italien blev nu en Planteskole for hele Europa. Lærde og Konstnere droge fra alle Lande skarevis did og bragte Viisdommens og Konstens Skatte med sig tilbage til Frankrig, England, Tydskland o. s. v. Snart traadte der allevegne to Partier fiendtlig lige overfor hinanden, de for den nye Videnskab kæmpende Humanister og deres Modstandere, der ivrede for Bevarelsen af det Gamle og bleve brændemærkede som Obscuranter, med Dominicanerordenen i Spidsen. Humanisterne i alle Lande stode, uden Hensyn til Fødsel eller Fædreland, i inderlig Forbindelse med hverandre. Latinen, som dengang var de Lærdes og Diplomaternes almindelige Sprog, gjorde Samqvem og Overeenskomst lettere, en levende Brevveerling, der traadte i Stedet for Tidender, fasthold Forbindelsen, de literære Yttringer gik ud paa eet Maal og bleve af alle Nationers Humanister betragtede som Fællesgods. Hvad kunde det gammelkirkelige Parti stille imod en saadan Magt? Dets barbariske Sprog og spidsfindige Ordphilosophi kunde ikke bestaae for Humanisternes elegante Latin og sunde Verdensviisdom og deres blinde Iver og deres Forkjættrelsessyge sank afmægtig ned for Nyhedselskernes Spot og vittige Satirer; Munkenes aandelige Usselhed, saa mange Klerikeres Usædelighed, Prælaternes verdslige Digten og Tragten frembød mange blottede Sider for Angrebet. Denne aandelige Kamp havde en Forandring i den hele Tænkemaade til Følge. Men medens de høitstaaende Lærde i Italien, Frankrig og England betragtede den nye Viisdom som noget, der ene tilkom deres Stand, og med aristokratisk Fornemhed holdt den tilbage for Folket, trængte den i Tydskland, hvor Borgerstanden var i Besiddelse af Dannelse og Religionen havde slaaet dybere Rødder, ind i Kjærnen af Folket og gik fra Studerestuen over i Livet, og medens Humanisterne hist dreve Spot med Kirken og Geistligheden, men lode Folket beholde sin Tro og Overtro, blev i Tydskland

hele Nationen draget med til Deelagtighed i den aandelige Kamp, og derved blev der hidført en Omdannelse af alle Forhold i Kirke og Stat.

§ 399. Den nærmeste Følge af det aandelige Opsving var Oprettelsen af nye Dannelsesanstalter. I Italien fremstode i Løbet af det 15de Aarhundrede i mange Stæder Gymnasier og Universiteter, Konstskoler og Akademier. Lærde Italienere begave sig til Frankrig og England og udstrøede her i Forbindelse med Ligesindede fra disse Lande en Sæd, der i Begyndelsen af det følgende Aarhundrede bar gode Frugter under Kongerne Franz I. og Henrik VIII., der befordrede Konster og Videnskaber, og ved nylig anlagte Collegier opblomstrede til en national Dannelse. Alligevel fandt Humanismen den frugtbareste Jordbund i Tydskland, der i lang Tid havde staaet i nær Forbindelse med Italien. Her reiste sig en Mængde Læreanstalter og Universiteter*) med Immunitet (Afgiftsfrihed), egen Domstol og andre Privilegier, og nogle af de ældre, som de i Heidelberg og Wien, fik et nyt Opsving. Der dannede sig lærde Foreninger for at lette og udbrede Humanismen (det rhinske Selskab, stiftet af Konr. Celtes og Joh. af Dalberg, det strasburgske, oprettet af Wimpfeling, og andre), der stode i Forbindelse med hverandre og avlede en Almeenaand. Heidelberg var Middelpunktet for dette aandelige Liv. Her virkede afverlende Dalberg, Biskop af Worms og Kurfyrst Philip den Oprigtiges Ven og Raadgiver, Agricola, Konr. Celtes, en mangesidig dannet og mangelunde vækkende Mand, og andre. Reuchlin vedligeholdt stadig Forbindelse med det rhinske Selskab og Melanchthon studerede i Heidelberg. De fleste af disse Lærde førte et meget bevæget, virksomt Liv og søgte ved Reiser og personlige Bekjendtskaber at aabne sig større Virkekreds. Ved dem blev Klerus fortrængt fra Enebesiddelsen af Videnskab og Lærdom. De betydeligste af dem vare Reuchlin, Erasmus fra Rotterdam og Ulrich von Hutten.

*) Efter det i Leipzig (§ 332) stiftedes der Universiteter: 1419 i Rostock (Meklenburg); 1426 i Löwen i Brabant; 1454 i Trier; 1456 i Greifswalde (i Pommern) og i Freiburg i Breisgau (af Hertug Albrecht af Østerrig); 1460 i Basel; 1477 i Tübingen og Mainz; 1502 i Wittenberg; 1506 i Frankfurt ved Oder; 1527 i Marburg; 1538 i Strasburg, og flere andre.

§ 400. Johan Reuchlin († 1521) fra Pforzheim var en høist begavet Mand, der bereiste Italien og Frankrig og afverlende opholdt sig i Heidelberg, Ingolstadt og Tübingen. Han var Mester i det hebraiske Sprog, som han først benyttede til at forklare det gamle Testamente, og besad grundigt Kjendskab til de klassiske Værker, som han ved en latinsk Ordbog og andre Skrifter søgte at gjøre tilgængeligere. Da en Jøde (Pfefferkorn), der var traadt over til Christendommen, paastod, at de hebraiske Skrifter indeholdt mange Steder, hvori Jesus blev spottet, og Overhovedet for de kølnske Dominicanere Hogstraten gjorde Forestilling om at de skulde opbrændes, erklærede Reuchlin, der af Keiser og Rige var beskikket til Voldgiftsmand, sig imod denne Fremgangsmaade og negtede Beskyldningen. Derover bleve Kølnerne saa forbittrede, at de beskyldte ham for Kjætteri, offentlig brændte et af 1514.
hans Skrifter, Dienspeil, fremstillede det græske Sprog som Moder til alle Hæresier og det at lære Hebraisk som en Helden til Jødedommet. Dette

gav Signalet til en heftig Pennekrig, i hvilken alle Dannelsens Venner og navnlig den stræbsomme Ungdom traadte over paa Reuchlins Side og forfægtede den frie Videnskabs Sag saa kraftigt imod Aandsfneverhed og Vold, at det pavelige Hof endelig saae sig nødt til at hindre videre Strid og tilstaae Humanismen Seieren. Kølnerne bleve dømte til at betale Processens Omkostninger og, da de tøvede med Udredelsen deraf, tvungne dertil med Magt af den oplyste Franz von Sickingen. Denne Strid, hvori Keiseren og alle Fyrster og Stæder toge Reuchlins Parti, forøgede Humanisternes Antal og befordrede Dannelsens Sag. Fra den Kreds, der flokkedes om Reuchlin, udgik Dunkelmændenes (Obscuranter) Breve, ved hvis Affattelse navnlig Ulrich von Hutten skal have været virksom. I disse er „Tiggermunkenes Dumdristighed, deres gemene Usædelighed og deres Ak og Vee! over Humanisternes Kjætteri fremstillet i deres eget Kjøkkenlatin som en saa tro Carricatur, at Dominicanerne i Begyndelsen selv udbredte denne Bog, som de siden forgjeves slyngede deres Vanstraale imod."

§ 401. Erasmus fra Rotterdam (1467—1536) var en klog, fiin Mand, fuld af Skarpsindighed og Vid. Han blev i sin Ungdom overtalt til at gaae i et Kloster, ihvorvel hele hans Natur modstræbte Munkelivet. Ved Biskoppen af Cambrays Bistand fik han efter nogen Tids Forløb sin Frihed igjen og Tilladelse til at maatte studere Theologi i Paris. Her fattede han en saadan Afsky for Scholastiken, at han hele sit Liv igjennem bekæmpede denne saavelsom ogsaa Munkevæsenet med alle Videts og Forstandens Vaaben. Snart gjenlød hans Roes i alle europæiske Lande; Fyrster og Adelsmænd overvældede ham med Indbydelser, Foræringer og Smigrerier; i alle Lande ønskede man at have ham og søgte at lokke ham ved glimrende Løfter. Men han foretrak et frit Liv som Videnskabsmand for ethvert Embede; han bereiste alle Stater i det civiliserede Europa, men opholdt sig tilsidst for største Delen i Basel, hvor han i Forbindelse med Bogtrykker Froben udgav en Mængde Skrifter i Oldtidens Sprog og Aand. Af hans talrige Værker ere „Daarskabens Roes" og den correcte Udgave af det nye Testamente i den græske Urtext tilligemed en latinsk Oversættelse og Omskrivning (Paraphrase) de vigtigste. Hiint, en folkelig Satire i det latinske Sprog, men mange Gange oversat, svinger Svøben over alle Stænders, især de Geistliges og Munkenes Daarskaber; dette tilskyndede mange til Studiet af den hellige Skrift i Grundsproget og var af stor Vigtighed for Reformationen. Da det Nyes Kamp imod det Gamle efter Luthers Fremtræden antog en saa storartet Skikkelse, drog Erasmus, en frygtagtig Mand, der gjerne vilde nyde Livet i Ro, sig bange tilbage og bekæmpede Luthers Adfærd, som han i Begyndelsen havde billiget. Erasmus havde intet Hjerte for Folkets Lidelser og enhver voldsom Rystelse opfyldte ham med Forfærdelse; hvad han og hans aristokratiske Venner spottede, skulde derfor ikke tillige fravires Folket. Desaarsag var han ugunstig stemt imod alle Demagoger og laasede Døren for den ustadige, forfulgte Hutten, der i Basel vilde indlægge et Ord hos sin fordums Ven. En Tugtelse af denne Venskabets Krænkelse var Huttens sidste heftige Skrift.

Erasmus nærmest i Sindelag og Aandsretning stod den engelske Kansler Thomas Morus, den vittige og aandrige Forfatter af Utopia (Ingenstedshjemme), et Skrift, hvori Staternes og Kirkens Mangler ere anskueliggjorte i Virkeligheden ved Skildringen af de ideale Tilstande i et fabelagtigt Mirakelland. Ligesom Erasmus blev ogsaa Morus sildigere en Modstander af Reformationen og betjente sig af sin Dommer-Stilling til at forfølge Vennerne af den religiøse Bevægelse. Men Nemesis indhentede ham. Han døde paa Skafottet, da han ikke billigede Henrik VIII.s Forholdsregler for at løsrive England fra Pavedømmet. Forøvrigt var Morus i sit Liv en høist agtværdig Mand, i sit Embede en ubestikkelig Dommer, og Døden bar han med en Viismands Ro og Standhaftighed.

§ 402. Ulrich von Hutten (1488—1523), af en frankisk Ridderfamilie, var den dristigste og kraftigste Kæmper for den nye Dannelse og for Tydsklands Uafhængighed af enhver fremmed Magt. Han forspildte sin Faders Ynde, fordi han flyede Klosterlivet, hvortil denne havde bestemt ham; og da han var død og hans Moder med Taarer bønfaldt ham om at benytte sig af sin Stands Fordele, da gjorde han frivillig Afkald paa Besiddelse og Velleynet, for at kunne føre et frit Digterliv og uhindret at kunne anvende sin brændende Sjæls hele Kraft til sit Fædrelands Befrielse fra de mangehaande Lænker, hvori det var smeddet. Under en besværlig Sygdoms Lidelser, under Armodens, Foragtens og Forfølgelsens Tryk skred han uden Vaklen frem paa sin Bane. I Digte, Satirer og Flyveskrifter tugtede han Juristerne og den romerske Ret, den raae Adel og Fyrsternes Tyranni (Ulrich af Würtembergs, § 446), Præsternes og Munkenes Usædelighed og deres aandelige Usselhed og de upraktiske Skole-Lærdes Taabelighed. Allerede var hans Roes vidt udbredt og Digterlauren bekrandsede allerede hans Hoved, da den af Konster og Videnskaber høit fortjente Erkebiskop Albrecht af Mainz kaldte ham til sit Hof. Trods alle Advarsler tog Hutten imod Indbydelsen og nedlagde det frie Forfatterliv paa samme Tid, som Luthers Kamp med Rom begyndte og fandt den mægtigste Anklang i Huttens Sjæl. Ikke længe kunde han modstaae Trangen til at tilkjendegive sin glade Deeltagelse for Reformationen og at istemme Luthers Tone. Dette kunde ikke forenes med hans Stilling. Pave Leo X. fordrede ham udleveret; Albrecht af Mainz unddrog ham sin Gunst og sin Beskyttelse; Mordere tragtede ham efter Livet. Da begav Hutten sig til Franz von Sickingen paa Ebernburg ved Kreuznach og slyngede derfra heftige Digte og satiriske Samtaler ud i Verden, nu ikke længere i det latinske, men i det tydske Folkesprog. Af disse ere i Særdeleshed de i Samtaleform indklædte „Klage og Formaning imod Pavens Magt" og „de Anskuende" mærkelige, tvende Skrifter, der ere fulde af den mest bidende Vittighed og de heftigste Invectiver og som netop saae Lyset paa den Tid, da Rigsdagen i Worms holdt Gemytterne i Spænding, hvorfor de vare af den største Virkning. — Fra nu af var Huttens Bane en farefuld. Istedetfor den aandelige Kamp vil han nu Kamp med Sværdet; Friheden og den nationale Enhed i kirkelig og politisk Henseende skal tilkæmpes med Magt — de urolige Bevægelser, som hist og her viste sig iblandt Bønderne, synes ikke at være ham ukjærkomne — da dør hans Beskytter Sickingen i en Kamp imod Erkebiskoppen af Trier paa sin Borg Landstuhl, og for at undgaae sine Fienders Hevn maatte Hutten flygte til Schweiz, hvor Nød, Sygdom og hans Ildsjæls ustandselige Flugt styrtede ham i en tidlig Grav.

Hutten, i hvis lille Legeme der bvede en høi, fri Aand og en varm Fædrelandskjærlighed, der var fri for al Egennytte, døde i sit Livs 36te Aar paa Øen Ufnau i Zürickersøen. Han turde sige: „Jeg har vovet det.“

B. Den christelige Konsts Blomstring.

a) Den hellige Konst i Middelalderen.

§ 403. I Middelalderen stod Konsten ganske i Religionens Tjeneste og alle Grene af den forenede sig i de herlige Domkirker, i hvilke Christendommens høie Ideer sindbilledligen vare nedlagte. Disse maae vi altsaa betragte noget nærmere. 1. Hvad Architekturen angaaer, saa antager man sædvanlig to Hovedformer i Bygningen (Stiil) ved Kirkernes Structur, den gammelchristelige eller Rundbuestilen, og den gothiske (germaniske) eller Spidsbuestilen. Til hiin henregner man de efter de gammelromerske Bygningsværker dannede Basiliker, der omslutte et aflangt Rum, der formedelst to ved Halvkredsbuer forbundne Søllerækker er deelt i tre Skibe og foran hvis Indgang der er en Forgaard (Porticus) og under hvis Hovedalter der findes et underjordisk Kapel med Skytshelgenernes (Patroner) Been; saaledes som de efter de østromerske Kirkers Mønster (især Sophiekirken i Konstantinopel) opførte Domkirker i byzantinsk Bygningsstiil med hvælvede Rundbuer og høie Kupler. Til denne gammelchristelige Bygningsstiil høre: de fleste ældre Kirker i Rom, den byzantinske Markuskirke i Venedig, og i Tydskland Kathedralkirken i Aachen og de ældste Dele af Domkirkerne i Trier, Speyer, Worms, Mainz og andre. — Bygningerne i den gothiske Stiil, der naaede sin fuldkomne Udvikling i det 13de og 14de Aarhundrede, have en let, fri, luftig Charakteer og stræbe opad som Troen, der har fremkaldt dem. Disses Hovedprydelse bestaaer i de slanke Taarne, der blive desto lettere, dristigere og pynteligere, jo høiere de stige opad, indtil de ende med en majestætisk Blomst i Korsform, „der ved at brede sine Blade opad imod Himmelen peger imod det Maal, som den menneskelige Længsel ikke formaaede at naae.“ Grundridset bærer Korsets Figur, der er den christelige Kirkes almindelige Symbol; alt det Masseagtige og Ubeqvemme er undgaaet. Det Halvmørke, der bevirkes ved de bemalede Vinduer, fylder den Bedendes Sjæl med Ærefrygtens Gysen for den Almægtiges Nærhed. Domkirkerne bestaae af et noget ophøiet Chor, som kun den Geistlige betræder og hvor Hovedalteret findes, af et Midtskib, der er forsynet med et høiere Loft og ind i hvilket man gaaer ad den rigelig prydede Hoved-Portal, og af to Sideskibe, som skilles derfra ved luftige Søiler og Spidsbuehvælvinger; til disse kommer man igjennem to Sideportaler. Det Hele sammenholdes udenfra ved mægtige Stivningspiller.

De betydeligste gothiske Kathedraler finder man i Tydskland, Frankrig og England; de mærkeligste af dem ere: Domkirken i Køln, hvis to underfulde Taarne endnu ere ufuldendte; Münster i Strasburg, hvis ene Taarn, hvortil der er gjort Udkast af den fortræffelige Mester Erwin af Steinbach (i det Badenske, † 1318), blev fuldendt i Aaret 1439; den herlige Münster i Freiburg i Breisgau; Kathedralen i Antwerpen; Stephans-Kirken i Wien, Domkirken i Ulm, Regensburg og andre. — Da Opførelsen af de fleste gothiske Bygningsværker ofte udfordrede over et Aarhundrede, saa dannede der sig for hvert større Foretagende saakaldte Bauhütter, Foreninger af Konstnere, Murere og Steenhuggere, der laugsmæssig ordnede stode under egne Love, havde uafhængige Domstole under

den første Mesters Forsæde og nøde store Friheder og Privilegier, saa at de næsten udgjorde en selvstændig Stat. Disse Corporationer kaldte man Frimurer-Forbund. De stode i Forbindelse med hverandre; hver Egn havde en Hoved-Bauhütte, som de mindre vare underordnede; den øverste Rang fik den i Strasbur:.

§ 404. Hvad 2. de øvrige Konster, Sculptur, Musik og Maleri angaaer, da vare disse forbundne med Architekturen og stode ligeledes i Kirkens Tjeneste. Billedhuggerværkerne, der skulde skjule det Ubeqvemme og Mølsommelige ved Muurarbeidet, ere inderlig forbundne med Architekturen og kun at betragte som Dele af den store Idee, der ligger til Grund for den gothiske Bygningsmaade; Billederne af Christus og hans Disciple og Paarørende, Statuerne af de Hellige, de mangfoldige Zirater, Reliefer og Symboler, Blomsterne, der springe frem af enhver Spids i det Ydre og staae i Forbindelse med et Kors — alt henthder paa den christelige Religion og paa Verdens og Menneskesjælens Higen efter det Guddommelige, saa at man over det Enkelte og Mangfoldige aldrig taber Eenhedens og Fuldkommenhedens Idee af Sigte, som jo ogsaa den rige Mangfoldighed og Afverling i Naturen stedse henviser til en høiere Eenhed. — Ligeledes have ogsaa Snitværkerne i Træ og Elfenbeen, hvormed Altere og Skriftestole smykkedes, de konstrige Støbearbeider, Billederne over Altrene, paa Vinduerne, paa Pillerne og Lofterne en indre Sammenhæng med Religion og Kirke. Konstens Opgave i Middelalderen syntes ganske og aldeles at være den, at udtrykke Troens evige Ideer under en sindbilledlig (symbolsk) Form og at føre dem nærmere frem for den indre Anskuelse; derfor bære ogsaa de ældre Malerier alle tilhobe Charakteren af Ro paa sig, fordi Ro er det Guddommeliges Væsen, men en glimrende Farvepragt bragte atter Mangfoldigheden over den store Eenhed. — Ogsaa ved de festlige Toner i den gamle Kirkemusik (der bestod af den ligefremme Kirkesang, som snart istemtes af en Enkelt, som Solo, snart af flere, som Vexelsang [Antiphonier], snart af hele Menigheden i Chor, som Choralsang, og det gribende Orgelspil) og ved Klokkeringningen, der opfordrer til Andagt og til indvortes Samling, skulde Længselen efter det Høiere vækkes i Menneskets Sjæl.

En særegen Art i Middelalderens Maleri, der i Regelen kun behandler religiøse Gjenstande, danne **Miniaturmalerierne**, hvormed de fleste Bønne- og Andagts-Bøger og mange Manuskripter vare prydede. Sædvanlig ere Titel, Rand og Begyndelsesbogstaver udsmykkede; mange have en høi Skjønhed, alle en uovertræffelig Farveglands. Udenfor Italien blomstrede Maleriet, der ligesom Skrivekonsten for det Meste svæbes af Munke, især i Køln og i Nederlandene. — Af den gamle **Kirkemusiks** Uddannelse gjorde i Særdeleshed Biskop Ambrosius af Mailand (§ 215) og Pave Gregor den Store sig fortjente. Af hiin skulle de endnu i den katholske Kirke sædvanlige Antiphonier, Hymner og Vigilier først være blevne indførte, men den efter ham benævnte ambrosianske Lovsang Te Deum laudamus hidrører fra en ubekjendt Forfatter. Gregor den Store (§ 255), Stifteren af den romerske Syngeskole, blev Skaber af den saakaldte gregorianske eller romerske Lovsang, Choralsangen og den romerske Kirkemusik overhovedet, der fra Rom af udbredte sig over hele Vesterlandet i Middelalderen og især blev begunstiget og befordret af Karl den Store og Alfred. — I det 11te Aarhundrede lagde Benedictinermunken Guido af Arezzo Grunden til vort nyere Nodesystem og Franco af Køln fremkom med Læren om det musikalske Tidsmaal. I den verdslige Musik bleve i Særdeleshed Rolandssangen, en begeistrende Kampsang, og sildigere fra det 12te til det 15de Aarhun-

drede Sangene af Troubadourer, Minstrels og Minnesangere berømte. — I det 15de og 16de Aarhundrede, da alle Konster og Videnskaber tog et høit Opsving, blev ogsaa den nyere Kirkemusik indført; dette skete for den katholske Kirke i Italien ved den store Mester Palestrina (1529—1594), i Flandern ved Orlando Lasso, Palestrinas Samtidige, for den evangeliske Kirke af Luther selv ved Indførelsen af den med Choralsang ledsagede Kirkesang (hvortil mange husstiske Choraler og Melodier bleve benyttede) og i den calvinske Kirke ved den i Bartholomæus-Natten dræbte Goudimel, der componerede de franske Psalmer. Med sin missa marcelli (1555) gjorde Palestrina Begyndelsen til hiin tankerige, afvexlende og ædle Musik, der sluttede sig til Messen og fandt sit Middelpunkt i det pavelige Kapel. Dens sidste skabende Mester var Allegri († 1652). Ved en Forbindelse af verdslig Musik med Kirkestilen fremkom det alvorlige Oratorium.

b) Den moderne Konst.

§ 405. Henimod Midten af det 15de Aarhundrede tog Konsten saavelsom Literaturen en ny Retning ved det Antikes Indflydelse. Dette skete først i Italien, hvor man stod den gamle Cultur nærmere og hvor Levningerne af selve Oldtiden tjente som Mønstere; og ligesom den nye Interesse for gammel Literatur her nærmest godtgjorde sig deri, at man fra alle Sider indsamlede Manuskripter, saaledes yttrede Iveren for den antike Konst sig nærmest deri, at man omhyggeligere bevarede Ruinerne af den gamle Verdens Bygninger, Mindesmærker og Templer for Undergang, og ved Udgravninger og Efterforskninger (der havde Opdagelsen af Apollo af Belvedere, i Antium 1500, og Laokoons-Gruppen, 1506, til Følge) søgte at bringe det Skjulte for Lyset. — Den nye Retning i Konsten viser sig i Særdeleshed i Renselsen af Formen, i Tilbagegangen til det Legemlige og Reale, og i Sculpturens og Maleriets Løsrivelse fra den kirkelige Architektur. Medens alle Konster i Middelalderen vare Bygningskonsten underordnede og med den ere forenede til et religiøst Heelt, træder samme nu i et underordnet Forhold, idet Sculptur og Maleri uddanne sig selvstændig og tage Forspring for hiin. Derved kom hver Konstart til større Fuldendelse, men alles Forening til et Heelt og Almeent og den ved denne Eenhed og dette Fællesskab frembragte, storartede Virkning gik derover tabt. — Det Religiøses og Kirkeliges Fremhersken og den alvorlige germanske Naturs Sindrighed, der mere fæster Blikket paa det Indre end paa det Ydre, bevirkede alligevel, at ogsaa den moderne Konst blev en mere inderlig og at derfor fornemmelig Maleriet med dets rige Sjæleliv kom til at uddanne sig.

§ 406. Architektur. Antikernes Indflydelse lagde sig fornemmelig for Dagen i
† 1444. den italienske Bygningskonst. Under **Brunelleschi** og hans nærmeste Efterfølgere hævede sig i Florenz Palazzo Pitti og andre borgagtige Paladser, i hvis mægtige Muurværk, der var dannet af faste Qvaderstene, den gammelromerske Kraft er efterlignet, men med Frihed og naiv Ynde. I det 16de Aarhundrede holdt man sig nærmere til de antike Monumenter, fulgte den romerske Skribent Vitruvius' Regler og Forskrifter for Bygningskonsten og bragte den foregaaende Tids livsfulde Phantasi og dens frie poetiske Duft som Offer for den troe Efterligning. Middelpunktet for denne Konst var Rom, hvor navnlig **Bramante**
(† 1514), der gjorde Grundridset til St. Peter, og **Michelangelo** Buonarotti, Mester-
1474-1563. en i de tre Konster, udøvede en stor Indflydelse ved deres Virksomhed. Den sidste, hvis Hovedværk er Capitoliets Trapper og Paladser, førte Peterskirken videre, der dog først blev fuldendt af andre og efter en forandret Plan, og tilsidst af Bernini blev omgivet med Co-

lonnaden og smykket med Decorationsværker. — I det 16de Aarhundredes Stiil ere de
fleste Paladser i Venedig og Verona opførte under den mangesidige **Palladio** af Vicen- † 1580.
cas Ledelse, og i Genua Marmorpaladserne med de herlige Trappehaller og Forpladser (Vestibuler). Michelangelo og Palladio danne Grændsen for den gode Smag; hiin, i alle sine Skabninger dristig og mægtig, efterlignede Antiken med Lune og Vilkaarlighed og forledede derved sine Efterfølgere til Maniererthed, idet de istedetfor Skjønhedens faste Love og Regler fulgte individuelle Anskuelser; og Palladios mangfoldige Pyntelighed hidførte i det 17de Aarhundrede den affecterede Decorationsstiil fuld af Snirkler og Bugtninger, hvori Bernini var Mester. † 1680.

§ 407. Sculptur. I Billedhuggerkonsten var Antikernes Indflydelse stærkest, hvorfor der fortrinsviis her forraader sig en Retning til real Formdannelse, en Interesse ved legemlig Existens og legemlig Handlen; men da der ligger aandelige og religiøse Ideer til Grund for næsten alle Værker, saa findes her ikke sjelden antik Ynderlighed forbunden med moderne Inderlighed. Saaledes i Særdeleshed hos den store florentinske Konstner **Ghi-** † 1455.
berti, hvis berømte Broncedøre for Baptisteriet i Florenz forbinde det moderne Maleries rige, mangfoldige Composition med det antike Basreliefs plane Form. Hans Samtidige Donatello fattede Billedhuggerkonstens Opgave skarpere i Die, idet han uforbeholden hengav sig til Antiken og bestræbte sig for at tilveiebringe Kraft og livfuld Legemlighed. Af ham findes der i Florenz en stor Mængde Bronceværker. Ogsaa som Mønstriker (Medailleur) var Donatello udmærket. Af størst Betydning for Sculpturen er **Michelan-**
gelo, hvis Natur især forraader sig i hans Billedhuggerværker. Men da han fornemmelig stræbte efter det Mægtige, saa bukker Præget af Sandhed og Skjønhed hyppig under for Udtrykket af Dristighed og Kraft. Hans betydeligste Værker ere hans Moses paa Julius II.s store Gravmonument i Rom, to efter Leo X.s Bestilling i Florenz udførte Gravmæler, for Medicæerne Juliano og Lorenzo og en Christusstatue i Rom. Af hans Disciple fortjene i Særdeleshed den ved sin (af Goethe paa Tydsk bearbeidede) Selvbiographi bekjendte,
florentinske Guldarbeider Benvenuto Cellini, der levede afvexlende i Florenz, Rom og Pa- † 1572.
ris, og navnlig er berømt for sine smukke Decorationsværker og som Medailleur, og Michelangelos Medbeiler Bandinelli at fremhæves. — Paa samme Tid blomstrede Sculpturen ogsaa i Nürnberg, som dengang udgjorde den tydske Konsts Middelpunkt og hvor Familen Vischer udmærkede sig ved fortrinlige Broncearbeider. — Efter Michelangelos Død kom Sculpturen i Forfald; Konstleri og Maneer traadte i Stedet for Genialitet, og om ogsaa i Italien de antike Forbilleder endnu fastholdt en Formfuldendthed, saa lægger dog Tidens Regternhed og Phantasiløshed sig allevegne for Dagen, især i en Berninis affecterede Værker. Først i vore Dage hævede Sculpturen sig igjen og naaede ved ivrigt Studium af Antikerne en Høide, som endog gik ud over det 16de Aarhundredes Frembringelser. Fremfor alle udmærkede sig af Italienerne Canova († 1822), Danskeren Thorvaldsen († 1843), Tydskerne Dannecker og Schwanthaler.

§ 408. Maleri. 1. Italien. Ogsaa paa denne Green af Konsten indvirkede Antiken, ihvorvel i ringere Grad end paa de andre. Fra den Aandelighed og Ro, der endnu findes i Giottos Billeder, en Samtidig af Dante (§ 320), gik Maleriet over til Opfattelsen af det virkelige Liv, hvilket det snart mere, snart mindre idealiserede og hvorved det ved Anvendelsen af Perspectivet udviklede en stor Mangfoldighed og en rig Fylde i Fremstillingen. Maleriet, der ved Slutningen af det 15de og i den første Halvdeel af det 16de Aarhundrede stod i sin høieste Blomstring i hele Vesterlandet, bliver for en lettere Oversigts Skyld inddeelt i forskjellige Skoler. I Italien, hvor dets Hovedfortrin bestaaer i Virkelighedens Idealisering til den fuldendte

Skjønhed, deler det sig efter de mærkeligste Konstneres Virkekreds i den florentinske, romerske, venetianske, lombardiske og bolognesiske Skole.

a) I Florenz, der under Medicæerne var Middelpunktet for alle aandelige Bestræbelser, slog Maleriet først ind paa en ny Retning. Fra den rolige Alvor og den høitidelige Værdighed hos en Masaccio († 1443) og fra den ømme Blidhed og religiøse Dybde hos en Fiesole († 1455) gik det i Andrea del Sarto († 1530) over til den smilende Ynde og naaede sit Høidepunkt i **Michelangelo** Buonarotti. Den sidste, Mester i alle Konster, virkede i Begyndelsen i Florenz, indtil han blev kaldet til Rom, hvor han fuldendte sine betydningsfuldeste Værker; til disse høre i Fresko-Maleriets Gebeet Loftmalerierne og den efter Dante afbildede yderste Dag i det sixtinske Kapel. Da hans store Sjæl kun var modtagelig for det Kraftige og Dristige, saa faldes hans Billeder Ynde og Ømhed, hvisaarsag hans Efterlignere og Disciple snart forfaldt til det Tvungne og til Overdrivelse. For at vise sine store Indsigter i det menneskelige Legemes Anatomi gav han ofte med Forsæt sine Figurer vanskelige og tvungne Stillinger.

b) Den romerske Skole naaede den høieste Fuldendelse ved **Raphael** Sanzio fra Urbino (1483—1520). Formens Skjønhed som Udtryk for en renset Sjælstilstand, den harmoniske Ligevægt imellem den indre og den ydre Existens, og den høie og uforstyrrede Ro i Gemyttet danner det egentlige Grundtræk i Raphaels Konst og gav ham Tilnavnet „den Guddommelige." Hans første Værker ere endnu holdte i hans Lærer Peruginos Stiil, men snart svang han sig til en Høide, der lod alle andre Konstnere nedenfor sig og hvorpaa han deels i Olie (som Forklaringen, Madonna af Foligno, den sixtinske Madonna og andre), deels i Fresko (Stanzerne og Loggierne i Vatikanet), deels i Cartons til Tapeter har forfærdiget hine herlige Billeder, der selv hidtil endnu ere uopnaaede. Af hans Disciple er Julio Romano († 1546) den mest udmærkede.

c) Den venetianske Skole, hvor fornemmelig Coloriten fik sin Uddannelse, naaede sin høieste Blomstring i **Tizian** (1477—1576), hvis talrige Malerier ere opfattede med al Livets Varme og med al Lysets og Farvens Tryllerі. Paa lige Høide i den ydre Fuldendelse og i uforbunklet Klarhed viser Konsten sig hos Paul Veronese († 1588), medens den allerede begynder at dale hos den kraftige, lidenskabelig bevægede Tintoretto († 1594).

d) Den lombardiske Skole. Den, som staaer Raphael nærmest, er hans ældre Samtidige **Leonardo da Vinci** fra Florenz († 1519), der fornemmelig virkede i Mailand ved Franz Sforzas Hof (§ 354). Ogsaa han forbandt en dyb, inderlig Opfattelsesmaade med en fuldkommen Dannelse af Formerne. Det betydningsfuldeste Værk af denne mangesidig dannede Konstner, der ogsaa var udmærket som Digter og fiin Verdensmand, er den med Oliefarve paa en Klostervæg malede Nadver i Mailand. Ved Siden af Leonardo staaer endnu **Correggio** († 1534) i Rækken af de første Mestere. Han drev det Dimme og Blede til en saa farlig Høide, at kun en saa høit begavet Konstner, der havde gjennemtrængt alle Gemyttets Folder, kunde bevæge sig med Sikkerhed derpaa. Hans Billeder, hvori alle Sjælstilstande ere tegnede med affektfuld Bevægelighed, førte Efterlignerne til det Sentimentale og Affekterede. Til hans berømteste Værker hører det under Navn af Natten bekjendte Hyrdernes Tilbedelse i Dresden og hans Freskomalerier i Parma.

e) I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede blomstrede i Bologna den saakaldte eklektiske Malerskole, der laante de ældre Konstneres Eiendommeligheder og efterlignede den med Frihed i sine Værker. Flere Konstnere af denne Skole, der stiftedes af de tre Caraccier, have naaet en høi Berømmelse: saaledes Annibale Caracci, Domenichino († 1640), Guercino og især **Guido Reni** († 1642), en talentfuld, phantasirig Konstner. Imod dem staae Naturalisterne, der hengave sig til en almindeligere Opfattelse af Naturen. Iblandt dem ere Caravaggio, i hvis Billeder den vilde Lidenskab er fremherskende, Neapolitaneren Spagnoletto († 1656) og Landskabs- og Genre-Maleren **Salvator Rosa** († 1673), der fortrinsvis opfattede den mørke Side af Naturen og Livet, de betydeligste. Allerede paa deres Tid uddannede Malerne enkelte bestemte Retninger med Forkjærlighed, hvorfor Konsten snart spaltede sig i Historiemaleri, Genremaleri, Landskabsmaleri og andre Grene.

§ 409. 2. Nederlandene, Tydskland o.s.v. Paa samme Tid stode Konsterne i Nederlandene og Tydskland i Blomstring; men hvor heldigt end disse Skoler opfattede og fremstillede det Enkelte i Naturen, og hvor meget end den dybe Inderlighed og den fromme Følelse i deres Malerier tiltale Gemyttet, saa bleve de dog i det Hele tilbage for det storartede Opsving i den italienske Konst, hvortil deels Mangel paa Antiker, deels Reformationen, der førte alle Kræfter til den speculative Tænknings Tjeneste, kunne være Aarsag.

a) Den nederlandske Skole (hvis Stiftere i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede vare Brødrene van Eyck, der forfærdigede det smukke allegoriske Alterbillede af Aabenbaringens ubesmittede Lam i Gent) opfattede tidlig med kjærlighedsfuld Omhyggelighed den gemytlige Side af Naturen og Livet. Deres Exempel fulgte et Antal af Disciple, af hvilke henved Midten af det 15de Aarhundrede Hemling fra Brügge var en af de betydeligste. Efter Frihedskrigene, der havde en Adskillelse af Landet i det protestantiske Norden (Holland) og det katholske Syden til Følge, slog den nederlandske Skole ind paa to forskjellige Retninger; thi medens den flanderske lig de italienske Eklektikere tog de ældre store Mestere til Mønster og laante Farvepragt og Afverling af Italienerne, fulgte den hollandske en friere og uafhængigere Gang og noiedes med at opfatte og fremstille Virkeligheden. Til hiin høre **Rubens** (c. 1600), hvis Billeder forene Liv og Bevægelse i Compositionen med Skjønhed i Coloriten, og hans Discipel van Dyck († 1641), hos hvem den indre Følelse mere faaer sit Udtryk. Den fortrinligste Konstner af den hollandske Skole (der især var udmærket i Portræt-Malningen) er **Rembrandt** († 1674), i hvis Billeder, der for det Meste ere fremstillede i Tusmørkets Dæmringslys, en mørk, trodsig Sindsstemning er forenet med en tro og inderlig Opfattelse af Naturen og et poetisk, lidenskabeligt Element. I Nederlandene uddannede sig ogsaa hiint lavere Genremaleri, hvori det simplere Livs Tilstande opfattedes med bjærv Tolielseshed og fremstilledes med kjæk Pensel i livlig Komik. I denne Art fremtræder Teniers († 1690). Den hollandske Skole besidder ogsaa de talentfuldeste Landskabsmalere, blandt hvilke i Særdeleshed Ruysdael († 1681), hvis Billeder for det Meste fremstille gyselig eensomme Egne, Everdingen, Paul Potter (for Hyrdescener og Dyrestykker) fortjene at omtales.

b) Den tydske Skole. Har det italienske Maleri bragt det Ideale til sin Uddannelse, det nederlandske ført den reale Virkelighed til dens fuldendte Fremstilling, saa staaer den tydske Skole, der forbinder en gemytlig, i sig samlet Stemning med en rigtig Opfattelse af Naturen og skarp Charakteertegning, midt imellem begge. Som Stiftere af den tydske Skole maae nævnes **Hans Holbein** den ældre og hans berømte Søn af samme Navn († 1554), og ved Siden af dem den som Digter og Konstner udmærkede Nic. Manuel fra Bern. De to sidste indførte den for det tydske Maleri eiendommelige, humoristisk-phan-

taſtiſke Art, ſom fik ſin høieſte Uddannelſe i Dødningedandſene. I dem bliver med gyſelig Lyſt fremſtillet, hvorledes Døden, en eventyrlig Knokkelfigur, drager alle Menneſkenes Slægter og Aldere med ſig; ofte blive ſatiriſke Hentydninger til Tidens Perſoner og Tilſtande forbundne med diſſe Skabninger af en lunefuld Phantaſi. I Holbeins Billeder, der tilbragte en ſtor Deel af ſit Liv i England og der har forfærdiget mange Portræter, herſker der en klar og rolig Værdighed og en levende Colorit. Alterbilledet i Münſteren i Freiburg i Breisgau (der fremſtiller Chriſti Fødſel og Kongernes Tilbedelſe) hører til hans bedſte Arbeider. Bedſt trivedes det tydſke Maleri i det konſtelſkende Nürnberg, i Særdeleshed ved **Albrecht Dürer** (1471—1548). Skarp og beſtemt Form og Charakteertegning er denne Skoles Væſen. Hos Dürer finder man en høi Rigdom paa Ideer og Phantaſi. Ved **Lucas Cranach** (1472—1553) forplantede denne Retning ſig til Sachſen. Ogſaa han er meget produktiv, men iſtedetfor Dürers Alvor og Dybde i Tanken herſker der hos Cranach en let, ſpillende Humor, ſom hos Hans Sachs. Cranach og Dürer gjorde ogſaa ſtore Ting i Træſkærerkonſten. I det 16de og 17de Aarhundrede blev Maleriet ogſaa bragt til en høi Fuldkommenhed i Spanien, hvor navnlig Murillo (1618—1682) forenede en gloende Begeiſtring og høi Afrunding med beſtemte Former og livfuld Colorit.

De franſke Konſtnere fulgte fornemmelig italienſke Forbilleder. Af dem ville vi kun fremhæve Nic. Pouſſin († 1665), der iſær var dannet ved Studiet af Antikerne, den dygtige og elſkværdige Leſueur og den elſkelige Landſkabsmaler Claude Lorrain (1600—1682). I Lebrun († 1690) viſer ſig allerede den theatralſke Skinſtorhed og det affekterede, pralende Væſen, der hidførte Konſtens Forfald i Frankrig.

I England kom Konſten først ſildigere til at udvikle ſig. Mærkværdigſt iblandt de ældre Konſtnere er Vilhelm Hogarth († 1764) ved ſine ſatiriſke og humoriſtiſke Fremſtillinger af de ſelſkabelige Tilſtande med deres Taabeligheder og Laſter.

II. Reformationens Tidsalder.

A. Den nye Tingenes Tilſtand under Karl V.

1. Overſigt og Fremblik.

a) Politiſke Forhold.

Karl V. 1556. † 1558.

§ 410. Karl den Femte. I den første Halvdeel af det 16de Aarhundrede var det burgundiſk-habsburgſke Regenthuus i Beſiddelſe af et Rige, hvis Lige man ikke havde ſeet ſiden Karl den Stores Dage. Repræſentanten for dette Huus var Karl den V. (født 1500 i Gent), en Mand af en ſjelden Klogſkab, et ſtint, forſlagent Væſen og en utrættelig Virkekraft; ſtor i Kabinettet ſom og en klog Ordner

af Statsforretningerne og tapper i Marken ſom Anfører for Hærſkarerne. Alle Politikens Traade holdt han i ſin Haand og ſtyrede dem efter ſine i en taus Sjæl gjemte Planer, ved hvis Udførelſe ethvert Middel, ſelv Falſkhed og Uordholdenhed maatte ſtaae til hans Tjeneſte. I ſin mindreaarige Alder var han allerede Herre over de rige Nederlande, der vare tilfaldne ham ſom Fædrenearv, ſom Yngling kom 1516.
han (efter ſin Bedſtefader paa Mødreneſide, Ferdinand den Katholſkes Død) i Beſiddelſe af det forenede ſpanſke Monarchi med det yndige Kongerige Neapel og Sicilien, de nylig opdagede Lande i Amerika og de frugtbare Øer i Veſtindien, og i ſin Manddomsalder arvede han de habsburg-øſterrigſke Stater (ſom han overlod ſin Broder Ferdinand til Forvaltning og derpaa ſom Beſiddelſe) og blev ved Kurfyrſternes Valg ſin Bedſtefader Maximilians Efterfølger paa den tydſke Keiſerthrone. Med Rette kunde han altſaa ſige, at Solen aldrig gik ned i hans Rige.

§ 411. I alle diſſe Stater ſtode lige overfor Monarcherne ſtendtlige Magter, til hvis Bevingelſe forſkjellige Kræfter og Midler vare fornødne. I Nederlandene paſſede en mistroiſk Borgerſtand, der var gjennemtrængt af en ſtolt Laugsaand, paa enhver Handling af Landsherren, for at der ikke ſkulde ſkee noget Indgreb i dens Rettigheder, og var ſtedſe beredt til paa gammel Vis at ſlokkes om Oprørets Fane ved den første Leilighed og at ſtride med Sværd og Flitsbue; i Spanien kunde den mægtige Feudaladels høitſtræbende Sind og en fri Borgerſtands trodſige Kraft kun undertrykkes med Magt, og ſelv efter de ſtænderſke Rettigheders Tilintetgjørelſe truede den med at bryde ud i Oprør; i Nedreitalien og Sicilien bleve de herlige Marker hjemſøgte af Osmanerne og de nordafrikanſke Sørøvere (Corſarer), der forſtyrrede Handel og Vandel og ſlæbte fangne Chriſtne i Slaveri; paa de øſterrigſke Staters Grændſe raſede Tyrkernes Sværd og de tøileløſe Janitſcharer brændte af Begierlighed efter at plante Halvmaanen paa Wiens Taarnſpidſer; i Tydſkland frygtede de talrige Fyrſter og Adelsmænd et nyt og kraftigt Keiſerregimente, hvorved de kunde miſte deres anmaſſede eller erhvervede Beſiddelſer og Rettigheder, og ſøgte derfor ved Kroningen at binde Hænderne paa ham ved en indſtrænkende Pagt (Capitulation). De ſtørſte Forviklinger medførtes alligevel af den religiøſe Spaltning, hvorved hans Planer og Intereſſer traadte op imod Folkenes Ønſker og Fyrſternes Fordele. Men Keiſeren bød alle Vanſkeligheder Trods, og kunde han heller ikke overvinde dem alle, ſaa modſtod han dem dog med Holdning og Vær-

dighed; kun hans Plan, igjen at bringe Enhed ind i det mangeleddede tydske Rigslegeme og den spaltede Kirke, igjen at fornye Keiserkronens falmede Glands og det gamle Skytsherredømme over den pavelige Stol, strandede paa Begivenheder, som en høiere Magt havde skabt og som spottede al menneskelig Klogskab og Beregning. — Næst efter Kirkens Spaltning vare republikanske Forfatninger og stænderske og municipale Rettigheder især forhadte af ham, men for et absolut Universalmonarchi med religiøs Eensformighed, som det han stræbte efter, var der ikke længere Plads i Europa.

Franz I. af Frankrig 1515-1547. Henrik VIII. af England 1509-1547.

§ 412. Franz I. og Henrik VIII. De vigtigste samtidige Regenter vare Franz I. af Frankrig og Henrik VIII. af England, to hinanden lige Fyrster, der ifølge deres ridderlige Væsen tilhørte den forsvindende Middelalder, medens deres Kjærlighed for Konst og Videnskab, deres blødagtige Nydelsessyge og deres Despoti stillede dem i Spidsen for den nye Tid, der var formet under Italiens Indflydelse. Franz og Henrik dannede i mange Dele en Modsætning til Karl; de vare lige saa letsindige, ubesindige og raske, som han var klog, forsigtig og betænksom; alle tre vare hengivne til Vellyst og Qvindekjærlighed; men medens de første i de vigtigste Anliggender lode sig lede af qvindelig Indflydelse, medens Franz lagde Grunden til den forfinede Hofstat og til Qvinde- (Mætresse-) Regimentet (der fremdeles til Skade for Landet blev herskende) og Henrik ved sin Lidenskab for Anna Boleyn lod sig forlede til at løsrive den engelske Kirke fra Paven, fulgte Karl kloge Statsmænds Raad (især den dannede og klartdømmende Granvellas) og sin egen dybe Forstand, og betjente sig kun af qvindelig Indvirkning der, hvor han ved denne kom hurtigere til Maalet. For Folkenes Frihed var det en stor Lykke, at disse tre Fyrster, for hvis despotiske Sind og voldsomme Herskervillie hverken Folke- eller Menneske-Rettigheder havde noget at betyde, ved Forskjelligheden i deres Interesser bleve afholdte fra en Forening, ja bestemte til gjensidig at bekæmpe hverandre.

§ 413. Mellem Franz og Karl bestod der en uudslettelig Skinsyge, der fremkaldtes ved at deres Bestræbelser gik ud paa det Samme. I stolt Følelse af deres Storhed og drevne af Ærgjerrighed og Lyst til Høihed vilde begge være de første Fyrster i Europa og gjorde sig derfor ivrigen Umage for at faae den tydske Keiserkrone, som ene kunde skjenke dette Fortrin. Karl seirede, og fra den Tid af søgte Franz at svække hans Magt, idet han bestandig traadte over paa hans Fienders Side og understøttede dem imod Keiseren. Disse Fiender

vare Henrik af Albret, Franz I.s Svoger, der af Ferdinand den Katholske var berøvet sit Kongerige Navarra, og hvem Franz vilde forhjælpe til at gjenerholde sit Land; dernæst Hertugen af Cleve, der laae i Strid med Keiseren om Besiddelsen af Geldern, og endelig de protestantiske Fyrster i Tydskland. Ja den „allerchristeligste" Konge forbandt sig endogsaa med Tyrkerne imod sin forhadte Medbeiler, der overalt tog Magten fra ham. Under denne Stemning maatte Hertugdømmet Mailand (§ 354), som Franskmændene havde besat, men Keiseren gjorde Fordring paa som et tydsk Rigslehn, saavelsom Karls Bestræbelse for atter at erhverve Burgund (§ 368), der af Ludvig XI. var frarevet hans Fædrenehuus, og Franz' Lyst til Neapel, som to af hans Forgængere havde havt i Besiddelse, snart medføre Krige. — Havde Henrik den VIII. været en statsklog Fyrste, saa havde han let kunnet drage Fordeel af disse Omstændigheder; men da han kun fulgte sine Luner og uden politiske Bevæggrunde snart heldede til den ene, snart til den anden Side, saa havde han kun liden Indflydelse paa Tingenes Gang. Ved sin Skilsmisse fra Katharina af Aragonien opstod der Splid imellem ham og Keiseren, hendes Søsterson, og han sluttede sig derfor nærmere til Franz.

b) Reformationens Gang igjennem Europa.

§ 414. Den lutherske Kirke. Fra det sachsiske Universitet i Wittenberg fremgik af en liden Begyndelse den aandelige Bevægelse, der gav Hierarchiets Bygning i Middelalderen det mægtigste Stød. Fra Sachsen*) og Hessen, der først indførte den nye Kirkeform, udbredte den lutherske Reformation sig under mangehaande Kampe lidt efter lidt til Nabolandene, kom til Herredømmet i det nordlige Tydskland, gjorde seierrige Fremskridt i Franken og Schwaben, ved Rhin og ved Donau, og brød sig fra Strasburg af en Bane til Elsaß og Lothringen. De talrige Rigsstæder med deres dannede Borgerstand vare Hovedsædet for den evangeliske Lære. — Tidlig trængte Luthers Grundsætninger frem til Weichsel, hvor Stormesteren for den tydske Orden (§ 280), Albrecht af Brandenburg, der var trængt af Polakkerne og den stridbare Borgerstand i Danzig og Elbing og forladt af Keiser og Rige, traadte over til den evangeliske Kirke, forvandlede Preussen til et Arvehertugdømme og ombyttede den tydske Overlehnsherlighed med den polske. Det Samme skete i Kurland og Lifland af Sværdriddernes Hærmester. Begge Ordener, der næsten vare gaaede til Grunde ved Medlemmernes frivil-

1517.

1525.

lige Udtræden og hos hvilke den Krigslyst, Religionsiver og Ridderære, som tidligere havde begeistret dem til Stordaad, for lang Tid siden vare forsvundne, bleve nu opløste, deres Godser sæculariserede og de endnu tilbageværende Ordensmedlemmer givne tilbage til Verden. Uden denne Forandring vilde hine betrængte og hjælpeløse Stater sandsynligviis være blevne et Bytte for Polen og have mistet deres Nationalitet. Den kirkelige Omdannelse havde altsaa her Bevarelsen af det germaniske Væsen til Følge. — Ogsaa over Østersøen trængte Luthers
1527. Lære. I Sverrig forandrede Gustav Wasa den hidtilværende Statsforfatning og Kirke; han skabte et uafhængigt Arvekongerige, indførte den augsburgske Confession og overdrog den nylig grundlagte Throne en Deel af de kirkelige Indtægter. I Danmark, Norge og paa Island var den evangeliske Troes Seier knyttet til Udfaldet
1536. af den Thronstrid, hvorved den lutherske Christian III. kom til Herredømmet. — I Bøhmen vaagnede den gamle Husiteraand op igjen og banede Evangeliet Indgang; men hverken her eller i Ungarn og Siebenbürgen vandt den nye Lære en fuldstændig Seier, fordi det habsburgske Regenthuus i alle sine Stater begunstigede den gamle Kirke. Dog erhvervede de talrige Bekjendere af den lutherske Confession sig Religionsfrihed og Retslighed i disse Lande. — Ivrigere end de første østerrigske Fyrster (Ferdinand I. og Maximilian II.) virkede de to Hertuger af Bayern, hvilke Paven havde vidst at vinde for Bevarelsen af den gamle Tro, der i Universitetet i Ingolstadt fik en virksom Planteskole, idet han nemlig overdrog dem Højhedsrettigheden over deres Geistlighed, der stræbte efter en Reformation, og Indkomsterne af de kirkelige Institutter i deres Land. — Ogsaa de geistlige Rigsstænder bleve for største Delen ved den katholske Kirke, da de ikke havde Lyst til at sætte deres Indkomster og deres uafhængige Stilling som Fyrstebiskopper paa Spil. Kun i Køln begyndte den seroghalvfjerdesindstyveaarige, ærværdige Erkebiskop Hermann von Wied en Reformation i formindsket Betydning, men Keiserens Seier ved Mühlberg havde hans Afsættelse og Undertrykkelsen af hans Forsøg til Følge.

*) Det fra Frederik den Stridbare nedstammende, sachsiske Regenthuus var fra 1485 delt i to Grene, den ældre, ernestinske, som besad Thüringen og Kurværdigheden, og den yngre, albertinske, som besad Meißen og Hertugtitelen. Til hiin Linie høre Reformationens modige Beskyttere (Frederik den Vise (1486—1525); hans Broder Johan den Bestandige (1525—1532) og dennes Søn Johan Frederik (—1554). Til den albertinske hører den katholske Kirkes ivrige Forfægter, Hertug Georg (—1539), hans Broder, den evangelisk sindede Henrik (—1541) og dennes Søn, den kloge Moritz (—1553), efter hvis Død hans Broder August kom til Regeringen, fra hvem den kongelige Linie i Sachsen nedstammer.

§ 415. Den reformeerte Kirke. Imidlertid havde Huldrich **Zwingli** i Zürich begyndt Reformationen i Schweiz. Medens den dybsindige Luther, der var trykket af haarde Sjælekampe og den overvældende Følelse af Menneskets Hjælpeløshed ved Synden, med sin monarchiske Tænkemaade gik ud fra det Bestaaende og ved en Renselse af Troen, paa hvilken vor Retfærdiggjørelse for Gud ene kommer an, søgte at virke paa Sæder og Liv, gik Zwingli, en fri, livsmodig Republikaner, tilbage til Christendommens Urtilstand og søgte i Overensstemmelse med sit Sindelag, der var rettet mod det praktiske Livs Fornødenheder, nærmest at forbedre Sæderne og Livet og at give Edsforbundet en ny Skikkelse i moralsk, kirkelig og politisk Henseende. Desværre medførte den forskjellige Opfattelse af Læren om Nadveren (§ 440) en tidlig Spaltning i den nye Kirke. Zwinglis mere gjennemgribende Reformation slog Rod i Zürich og Bern, i Rhindalen og i de østlige Cantoner, og vilde sandsynligviis være trængt igjennem hele Edsforbundet, naar ikke Slaget ved Kappel, hvor Zwingli og 1531.
Kjærnen af det protestantiske Borgerskab i Zürich døde Heltedøden, havde gjort en Standsning i dens Udbredelse. — Af større Udstrækning og Virksomhed var **Calvins** reformeerte Kirke, der stemte overeens med Luther i sin streng augustinske Prædestinationslære, i Kirkeforfatning og Kirketugt holdt sig til Zwingli og i Opfattelsen af Nadveren indtog en Plads midt imellem begge. Det paa Grændsen af Savoyen og Frankrig yndig beliggende Genf, der ved den kraftige Reformator Calvin blev ført sin politiske og kirkelige Frihed imøde, blev Planteskolen for hiin demokratiske Calvinisme, der fandt raask Indgang i det vælske Schweiz, der med den politiske Uafhængighed drog seierrig ind i Nederlandenes nordlige Provindser, der i det sydlige Frankrig havde over 2,000 Menigheder som Bekjendere, der talte Tilhængere i Italien og Spanien, i Pavens og Keiserens Nærhed, og der i sin yderste Strenghed som presbyterianske Kirke plantede sit Banner i Skotland paa Klostrenes og Domkirkernes Ruiner. — Ogsaa til Tydskland trængte Calvins Grundsætninger sig og forstørrede Spaltningen og Adsplittelsen. I Rhinpfalz kom Calvinismen, der var nedlagt i den heidelbergske Katechismus, til Herredømmet, hvilket fremkaldte en saadan Forbittrelse hos de lutherske Fyrster, at Kurfyrsten troede at maatte sikre sig imod Angreb ved et Forbund med udenlandske Stater (Nederlandene, England og Frankrig). I Frankrig kæmpede den nye Kirke

længe med den gamle om Seieren. Franz I., der var i Forbund med de protestantiske Fyrster i Tydskland og med den schismatiske Konge af England, havde mange Opfordringer til Frafald fra Rom. Ogsaa gik han flere Gange svanger med Tanken om en Reformation og lod indstændige Anmodninger udgaae til Melanchthon om at komme did. Men deels hans Forbindelse med Paven, der overlod Kongen Besættelsen af de geistlige Embeder*) og syntes ham uundværlig for Gjenerholdelsen af Hertugdømmet Mailand, deels hans despotiske Sind, der hadede enhver friere Folkebevægelse, holdt ham fast ved den gamle Kirke. Ved Hoffet selv var man lige saa ligegyldig for Religionen som i Italien; og hvorledes havde vellystige og nydelsessyge Hoffolk skullet finde Behag i den calvinske Strenghed i Sæder? Der udgik derfor snart Forbud imod Indførelsen af calvinske og lutherske Skrifter; de forvovneste Reformations-Prædikanter døde i Flammerne og Ødelæggelsen af flere Landskaber i Provence, der beboedes af Valdensere, beviste Hoffets alvorlige Hensigt, at bevare den gamle Kirke i dens sædvanlige Rettigheder.

*) Ved det imellem Franz I. og Leo X. (1515) affluttede Concordat bleve den gallicanske Kirkes gamle Friheder, hvorefter de geistlige Corporationer selv valgte deres Overhoveder, meget indskrænkede; de til Stadfæstelses-Retten knyttede Annater bleve derved tilkjendte Paven.

§ 416. „Til Spanien kom Reformationens Tanker i Keiserens Følge, omringede maaskee allerede hans Sotteseng og bleve af Enkelte optagne med stor Begeistring. Men Katholicismen, især Helgendyrkelsen er dybt sammenvoxet med den seie Folkecharakteer, Troens Reenhed gjaldt for Spanieren lige saa meget som Blodets Reenhed, og Broderen dræbte sin frafaldne Broder" (Diaz). Snart gjorde Inquisitionen en Ende paa Protestantismen i Spanien; de Mistænkelige døde deels i gyselige Fængsler, deels paa Baalet „ved Auto-da-feernes folkekjære Prunk" (§ 363). — I Italien hilsede Humanisterne og Hierarchiets Fiender med Glæde den nye Bevægelse. I alle større Stæder vandt den evangeliske Lære Bekjendere, i Særdeleshed i Ferrara under Hertuginden af Estes Beskyttelse, men „den tydske og franske Protestantismes Aandighed kunde ikke blive Folkesag hos en saa sandselig konstnerst Nation. Da man derfor i Rom erkjendte Fa-
1542. ren og nedsatte et Inquisitionstribunal med frygtelig Fuldmagt, flygtede mange over Alperne, andre tilbagekaldte deres Bekjendelse og gik til Grunde i Letsindighed, Ligegyldighed eller Affindighed. Bange for Martyrdømmets Veltalenhed skræmmede Inquisitionen mere ved Fængsel, Galeier og hemmelig Død. Kun i Calabrien bleve nogle Valdenser-Menigheder hidsede som vilde Dyr. Henimod Aarhundredets Ende forsvinde Sporene af ethvert protestantisk Samfund. Iblandt de Flygtende vare høitærede Theologer og Prælater (Peter Martyr, Ochino Vergerio og andre). De ere paa faae Undtagelser nær gaaede til Grunde i Udlandet." I Spanien og Italien, hvor enhver fra Kirkelæren afvigende Anskuelse blev forfulgt med lige Strenghed, faldt nogle paa Grundsætninger, der selv af Reformatorerne bleve forkastede som hæretiske, saaledes som de to Italienere Socinus (Lælius og Faustus), der negtede Christi Guddom og Trinitetslæren og bleve Stiftere af Socinianernes (Unitarier) Sekt, der er meget udbredt i Polen, og Spanieren Servet, der formedelst sværmerske Meninger om Treenigheden paa Calvins Andragende blev brændt i Genf (1553). — I England bleve Luthers Tilhængere ligesom de gamle Lollarder (§ 345) i Begyndelsen blodigen forfulgte, indtil Henrik VIII. paa Grund af hans Ægteskabsskilsmisse kom i Strid med Paven, ved en Parlamentsbeslutning lod den engelske Kirke løsrive fra Rom og sig selv erklære for sammes Overhoved. Men med Undtagelse af Klostrenes Ophævelse og Helgenbilledernes Tilintetgjørelse skete der under ham kun lidet til Kirkens Renselse. Lutheranere og Papister døde i samme Galge. Først under hans Søn Edvard VI. blev ved Cran- 1547-1553.
mer, Erkebiskop af Canterbury, den engelske Kirke grundlagt. Hans Efterfølgerske Maria troede, at hun ved at brænde Reformatoren ogsaa kunde tilintetgjøre hans Værk og gjenoprette Katholicismen; men hendes Søster Elisabeths Uniformitetsakt forskaffede den engelske Protestantismus Seieren. Derimod bleve Puritanerne, der tilstræbte en Renselse af Kirken efter Calvins Grundsætninger, blodigen forfulgte og nødte til at flygte til Nordamerikas frie Jordbund, hvor de, spaltede i talrige Sekter, førte hiin Reformators demokratiske System sin mest fuldendte Udvikling imøde. I Irland bleve den gamle Tro Folkets Religion, ihvorvel Englands Magthavere ogsaa der ved tyranniske Love og Voldshandlinger bestræbte sig for at forskaffe Parlamentets Religionsbeslutninger Gyldighed og tildeelte det engelske Hierarchi og Aristokrati hele den irske Kirkeformue.

2. Den tydske Reformation.

a) Stemningen i Tydskland.

§ 417. Siden de Forhaabninger vare forsvundne, som man havde sat til de store Concilier i Constanz og Basel, herskede der i Tydskland hos alle Stænder Forstemthed og Utilfredshed ved de kirke-

lige Tilstande. Fyrsterne vrededes over, at alle Formaninger til Paverne om en frivillig Selvfornyelse bleve upaagtede; at den geistlige Domstol hemmede den verdslige Rettergang; at det pavelige Hof ved at udstrække sine Dispensationsrettigheder og andre af dets Fordringer rev alting til sig; at Pengene gik ud af Landet ved Annaterne, ved de geistlige Godsers Forlehning til udenlandske Cardinaler, ved Sportel-Afgifterne og den mangfoldige Beskatning af Landskirkerne; de tydske Prælater vare fortrydelige over den romerske Curies Indgreb i deres Rettigheder; den lavere Geistlighed saae med Misundelse paa Tiggermunkene, der af den romerske Stol vare begavede med høie Forrettigheder og berøvede hine al Indflydelse hos Folket. De Fromme toge Forargelse af Prælaternes verdslige Færd og saa mange Geistliges Usædelighed; de Oplyste vare forbittrede over den Overtro, der med Forsæt næredes hos Folket, og som gav sig tilkjende i den overdrevne Billed- og Reliqvie-Dyrkelse og i Helgenernes Tilbedelse; de Lærde saae med Foragt ned paa saa mange Munkes og Geistliges Uvidenhed, Sløvhed og Dovenskab, medens de tillige rystede Scholastikens og Kirkelærens konstige Bygning deels ved Hjælp af den klassiske Oldtids philosophiske Vaaben, deels ved Forskning i den hellige Skrift, der ganske var unddraget Folket, og i de første Kirkefædre. (Saaledes Joh. Goch, Joh. Wessel, Joh. von Wesel og andre). Rigsstæderne saae sig paa mange Maader forurettede ved de Geistliges Fritagelse for deres Love og Indretninger; deres Laugsrettigheder bleve hyppig krænkede, Asylretten hemmede Haandhævelsen af Stædernes Justits og Politi, Klostrene og de mange Festdage begunstigede Tiggeri og Vagabondliv, som den ærbare Borgerstand fremfor alt var en Hader af — intet Under altsaa, at Folkeliteraturen, som dengang blomstrede i Stæderne, rettede sine Angreb og sin Spot imod Munke og Geistlige og heri samstemmede med Humanisternes Stræben. — I Sachsen og Nabolandene var det hussitiske Kjætteries Sæd endnu ikke ganske gaaet til Grunde, og det nærede Oppositions-Aanden hos Menigmand, hvem de høie Stolgebyhrer ofte vare trykkende for, medens han i Trængselens Tider forgjeves henvendte sig til de ligegyldige Sjæleførgere om Hjælp og Trøst.

b) Dr. Martin Luther.

§ 418. Martin Luther blev født i Eisleben den 10de November 1483. Hans Fader var en agtværdig Bjergmand af en Bondefamilie i Möhra, der sildigere flyttede over til Mansfeld. Her i Thüringer-Skovens sunde Bjergluft vorte Luther op under streng Tugt. Da hans Fader havde bestemt ham til at studere Retsvidenskaben, saa blev han i sit 15de Aar bragt til Skolen i Eisenach og besøgte derpaa Universitetet i Erfurt. I fire Aar lagde han sig her med al Flid efter Studeringerne, da en ængstelig Bekymring for hans Sjæls Frelse, en Vens pludselige Død og hans egen Livsfare i et stærkt Uveir bragte ham til den Beslutning, at gaae i Klosteret. Endnu engang fornøiede han sig med sine Venner ved munter Sang, Strengeleg og Viin og indelukkede sig da i et Augustiner-Klosters stille Celle i Erfurt. Her overtog han samvittighedsfuldt alle en Tiggermunks Pligter og Bestillinger, men hverken denne Fornedrelse og Selvfornegtelse eller det flittige Studium af Scholastikerne formaaede at lindre hans Sjæls Sørgmodighed og Kreaturets angestfulde Higen efter en Forening med sin Skaber; det daadløse Liv i det eensomme Kammer begunstigede hans Hang til Grublen og forøgede hans Tungsindighed og hans sjælelige Lidelser, indtil han endelig fandt Beroligelse i den Tro, at Mennesket ikke bliver saligt ved sine Gjerninger, men ved Troen paa Guds Barmhjertighed i Christus. Ved Ordenens Forstander Staupitz' Anbefaling, der havde vundet Luthers Tillid og ved Trøst og Veiledning havde opreist ham, kom han 1508 til Wittenberg, for at holde theologiske Forelæsninger ved det af Kurfyrst Frederik den Vise nylig oprettede Universitet. I denne Stilling, der svarede til hans kraftige Natur, udfoldede han snart den største Virksomhed; han varetog sit Embede som Prædikant og Sjæleførger, han tog sig af sit Klosters Anliggender, for hvilket han 1511 paatog sig en Reise til Rom, han holdt Forelæsninger og gav sig af med videnskabelige Arbeider, der deels havde Forklaringen af den hellige Skrift til Gjenstand, deels Bekæmpelse af Scholastiken og Værkhelligheden.

§ 419. De 95 Theses. Paa denne Tid lod Kurfyrst Albrecht af Mainz for Leo X. og til Opførelsen af Peterskirken falbyde en Aflad, hvori der tilsikkredes Kjøberen Syndernes Forladelse, Gjenerholdelse af Guds Naade og Befrielse fra Skjærsildens Straffe. Albrecht, der fik Halvdelen af Fortjenesten, betjente sig hertil i Sachsen af Dominicanermunken Tetzel, der gik saa frækt tilværks dermed, at Luther, som derved saae den sande Bod og Skriftestolens Anseelse bragt i Fare, følte sig drevet til Aftenen før Allehelgensdag 1517 at opslaae 95 Sætninger (Theses) paa Slotskirken i Wittenberg med det Tilbud, at han vilde forsvare dem mod alle og enhver. I disse angreb han Afladens Virksomhed uden Anger og frakjendte Paven Ret til at meddele andre end Bodfærdige Absolutionen; Afladen kunde kun befrie fra Kirkestraffene, men ikke erhverve Guds Naade. Denne dristige Fremtræden af en Mand, hos hvem man ikke kunde miskjende en dyb religiøs Alvor, fandt i hele Tydskland, især hos den dannede Ungdom, en mægtig Deeltagelse, der endnu blev meget forøget ved de svage Grunde, hvormed Tetzel og andre Forsægtere af

den pavelige Almagt meente at gjendrive ham. Curien lod udgaae en Indkaldelse til Luther om at indfinde sig i Rom, men paa Kurfyrstens Forbøn, der yndede Reformatoren, overtog den pavelige Nuntius, den lærde Dominicaner Cajetanus i Augsburg Forhøret. Forsynet med et Leidebrev indfandt Luther sig under fattige Forhold i Augsburg; den stolte Kirkefyrste troede med sin scholastiske Lærdom let at kunne gjendrive den ydmyge Munk; men Luther viste større Dybde og mere Belæsthed end hiin havde tiltroet ham. Efter en kort Disputation befalede Cajetan ham at gaae bort og ikke at vise sig for ham igjen, før han vilde tilbagekalde sine Meninger. Efter at have affattet en Appellation til Paven, som burde bedre underrettes, undflyede Luther i stor Skyndsomhed fra Augsburg ved nogle Venners Bistand og beskyttet ved Nattens Dunkelhed. Forgjeves stillede Cajetan den Fordring til Kurfyrsten, at han enten skulde udlevere den forvovne Prædikant til Rom, eller dog forvise ham af sine Stater. Frederik svarede, at Luthers Begjering, at blive stillet for en upartisk Domstol, tykkedes ham billig. Det var deels Velvillie for Reformatorens evangeliske Sindelag, deels Hensyn til Universitetets Flor og til den offentlige Mening, der bestemte den ædle Fyrste til at tage sig af ham.

§ 420. Disputationen i Leipzig. I Januar 1519 døde Keiser Maximilian. Indtil de stridige Kurfyrster vare blevne enige om Valget af hans Efterfølger førte Frederik den Vise Rigsforstanderskabet, ja mange ønskede at smykke ham selv med Keiserkronen. Disse Forhold kom Luther til Gode. Paven, der frygtede for en Fornyelse af Middelalderens Keiseridee, naar Valget faldt paa den mægtige, statskloge Karl, begunstigede hemmelig Franz I.s Bestræbelse for at faae den og søgte derfor at drage Frederik over paa hans Side. Han sendte sin Kammerherer Miltiz, en erfaren sachsisk Adelsmand, med en gylden Rose, Tegnet paa den pavelige Gunst, til Kurfyrsten. Miltiz fordrede Luther til en Samtale, gav ham Ret i Hensende til Misbrugene med Afladen, som han uforbeholden dadlede, og ved venlige Forestillinger om det Skadelige ved en Spaltning saavelsom ved den Forsikring, at den anstødelige Handel skulde blive standset, fik han af ham det Løfte, at han vilde lade Striden om Afladen fare, naar hans Modstandere ogsaa vilde tie dermed. Tillige lovede Luther i et Skrift at opfordre enhver til Lydighed og til Ærbødighed imod den romerske Kirke og i et Brev at forsikre Paven, at det aldrig havde været hans Hensigt at angribe den romerske Stols Forrettigheder. Begge Dele bleve strax udførte. — Ikke længe derefter opfordrede Joh. von Eck, Professor i Ingolstadt, en lærd Mand, der besad Øvelse i at disputere, de wittenbergske Theologer Dr. Carlstadt (Bodenstein) og Luther til en Disputation. Denne fandt Sted i Leipzig, i Hertugens og mange fornemme Tilhøreres Nærværelse. Her bestred Luther Ecks Paastand, at Pavens Primat forstrev sig fra Christus selv ved Petrus, og beviste, at den romerske Biskop

ikke ifølge guddommelig Ret, men ved sildigere Aarhundreders menneskelige Indretning var bleven Kirkens Overhoved. Eck, der ikke kunde gjendrive Luthers af den hellige Skrift og Historien hentede Grunde, lod sig for ham forlyde med Mistanke om husstisk Kjætteri og bragte ham derved til det dristige Udsagn, at der iblandt Huß' Sætninger ogsaa fandtes nogle grundchristelige og evangeliske, og at det vilde falde vanskeligt at bevise Concilliernes Ufeilbarhed.

§ 421. Melanchthon. Ved Forkastelsen af Concilliernes Ufeilbarhed havde Luther sønderrevet den gamle hellige Sky for den romerske Kirke. Nu aabnede Studiet af de husstiske Skrifter og af de græske Kirkeskribenter nye Synspunkter for ham; snart var hele den Opposition, der havde reist sig imod det romerske Kirkesystem, forenet i ham, hvilket gav Kampen en forøget Skikkelse. Philip Melanchthon fra Bretten, der kort før Disputationen var bleven kaldet til Wittenberg som Lærer i den græske og hebraiske Literatur og havde ledsaget Luther til Leipzig, styrede paa den videnskabelige Forsknings rolige Vei til det samme Maal. Denne høit begavede Mand, der allerede som tyveaarig Yngling havde gjennemforsket alle Videnskabens Dybder, og paa hvem alle Humanisternes og navnlig hans Slægtning og Lærer Reuchlins Forhaabninger hvilede, sluttede sig med al sin Varme til Luther, for hvis Charakteer og skabende Begeistring han nærede en dyb Ærefrygt, og søgte som Raadgiver, Ven og Mægler at befordre dennes Foretagender. Luthers heftige og voldsomme Kraft var skabt til at rive ned, medens Melanchthons blide og eftergivende Natur var skikket til at bygge op. Ved ham kom det sachsiske Skole- og Kirkevæsen i Flor, og Humanismen saavelsom den protestantiske Theologi ære i ham en af deres største Befordrere. Hans Berømmelse som præceptor Germaniæ var en europæisk.

§ 422. Banbullen. Medens Luther og Melanchthon ad forskjellige Veie kom til den Anskuelse, at Pavedømmet ikke var nogen guddommelig Indstiftelse, og at der hverken kunde tillægges ham eller Concillerne Ufeilbarhed, forfattede Eck en lærd Bog, i hvilken han ud af de pavelige Decretaler og Kirkefædrene søgte at begrunde den modsatte Anskuelse, og ilede med denne til Rom, hvor han fandt en meget god Modtagelse. Paa hans Tilskyndelse blev der udstedet en Bulle, 16. Juni 1520. hvori en Række af Luthers Sætninger bleve fordømte som vranglærende, hans Skrifter fordømte til Baalet og han selv belagt med Ban, hvis han ikke tilbagekaldte inden 60 Dage. Triumpherende vendte Eck tilbage til Tydskland, hvor han som pavelig Befuldmægtiget med stort Overmod bekjendtgjorde Bullen. Men kun i Køln, Mainz og Løwen efterkom man den befalede Opbrændelse af de lutherske Skrifter, i Sachsen blev Bullen slet ikke tilstedet Adgang, og i hele Tydskland var man fortørnet over den Fordømmelsesdom, som det romerske Hof, uden at have hørt den Anklagede, havde ladet udgaae under Indflydelse af hans største Modstander. Under denne Stemning gjorde

Luthers to Skrifter: til den tydske Nations christelige Adel og om det babyloniske Fangenskab og christelig Frihed et mægtigt Indtryk. I det første blotter han med al sit kjærnefulde Sprogs Kraft skaanselløs alle de Undertrykkelser og al den Forhaanelse, som Tydskland i Aarhundreder har lidt af Rom og opfordrer til Afskaffelse af forældede Misbrug og ubibelske Læremeninger*). I det andet Skrift reiser han Tvivl om Forvandlingslæren (Transsubstantiationen), bestrider Sakramenternes Syvtal, tilkjender Folket Kalkens Nydelse ved Nadveren og stiller Troens saliggjørende Almagt over Kirkens udvortes Værkhelligbed. — Gjort modig ved den Begeistring, hvormed disse Skrifter bleve optagne, og ved det Friheds-Raab, der gjenlød trindtom i tydske Lande og navnlig lagde sig for Dagen i en Huttens (§ 402) kjække Satirer, vovede Luther endnu et Skridt, der ved en uoverkommelig Kløft adskilte ham fra den romerske Kirke. Han
10. Dec 1520. drog i Spidsen for hele Studenterskabet ud af Elsterporten i Wittenberg og kastede der, til Gjengjæld for Opbrændelsen af hans Skrifter, Banbullen tilligemed den canoniske Retsbog i Flammerne.

*) Deri bliver den høiere Vielse fraskjendt Klerus; alle Christne ere Præster, Præsteskabet kun en Embedsforelse, følgelig Geistligheden underkastet den verdslige Øvrighed; Pavedømmet skal vises tilbage indenfor de behørige Grændser og afskaffes dets verdslige Magt, Tydskland have en Primas, for hvis Domstol Appellationerne fra Biskopperne skulle afgjøres i høieste Instans, men ikke efter canonisk Ret, de Geistliges tvungne ugifte Stand (Celibat) skulde afskaffes, Ungdommens Underviisning forbedres, Klostrenes Antal indskrænkes, Biskopvernes slaviske Ed afskaffes, og beslige.

c) Rigsdagen i Worms (April 1521).

§ 423. Da i Begyndelsen af Aaret 1521 den unge Karl V. med den svagelige Legemsbygning og det melancholske Udtryk i det blege Ansigt, efter sin Kroning i Aachen drog op ad Rhinen, udgik der fra Hutten, Sickingen og andre Forkæmpere for den nationale Frihed varme Formaninger til ham, om at stille sig i Spidsen for Bevægelsen og at befordre Grundlæggelsen af en tydsk Nationalkirke. Men Karl forstod hverken det Folks Sprog eller dets Natur, hvis Herskerkrone han bar. Hans egen Overbevisning saavelsom det pavelige Sendebud Alexanders Overtalelseskonst gjorde ham lige fra Begyndelsen til en Modstander af Reformationen. Da nu Rigsregimentet var bleven ordnet i Worms, Kammerretten bleven forbedret og de østerrigske Lande bleve overdragne hans yngre Broder Ferdinand, gik man over til Prøvelsen af de kirkelige Tilstande og befalede Luther at møde for Forsamlingen, idet man tilstillede ham et keiserligt Leidebrev. Ikke

uden Frygt for at komme til at lide Huß' Skjebne, men fuld af Tillid til Gud og Mod ankom Luther til Worms under en deeltagende Folkemængdes Sammenstrømning. Den glimrende Rigsdag, paa hvilken foruden Keiseren og Nuntius'en mange Fyrster, Herrer, Prælater og Affendinge fra Stæderne vare tilstede, gjorde ham i Begyndelsen frygtsom. Opfordret til at tilbagekalde, udbad han sig Betænkningstid indtil den følgende Dag. Men ved sin anden Optræden havde han faaet al sin Kraft og Bestemthed igjen. Den talrige Forsamlings forventningsfulde Deeltagelse gav ham Mod. Fri og aaben bekjendte han sig som Forfatter til de Skrifter, som man foreviste ham, Opfordringen til at tilbagekalde dem afviste han med de Ord: „saa længe som man ikke med Sprogsteder af den hellige Skrift overbeviste ham om, at han tog feil, saa kunde og vilde han ikke gjenkalde, fordi hans Samvittighed var fangen i Guds Ord", og sluttede med det Udraab: „Her staaer jeg, jeg kan ikke anderledes, Gud hjælpe mig! Amen!" Alle Forsøg paa at bringe ham til en mildere Erklæring strandede; men Adelens og Folkets Deeltagelse og Enthusiasme udtalte sig saa uforbeholden, at man ikke vovede noget voldsomt Skridt. Luther reiste uhindret bort; flere Fyrster og Medlemmer af Stænderne gjorde ligesaa; da først blev Rigets Acht udtalt over Luther og hans Tilhængere (26. Mai). og hans Skrifter fordømte til at brændes. Karl V., der fra nu af var i nær Forbindelse med Paven, var bestemt paa at udrydde Kjætteriet.

§ 424. Wartburg. Men Luther var allerede i Sikkerhed. Paa Hjemreisen lod Kurfyrst Frederik ham overfalde og som Ridder Georg holde fangen paa Wartburg. Her tilbragte han næsten et Aar, i Begyndelsen begrædt af sine Venner, indtil dristige Skrifter imod det hemmelige Skriftemaal, Klosterløfterne og deslige og en bitter Skrivelse imod Albrecht af Mainz, der paany lod sælge Aflad, overbeviste dem om, at han endnu levede og virkede. Albrecht gik i sig selv og standsede Handelen. Men medens Luther paa Wartburg førte et virksomt, af Sygdom og Tungsindighed meget formørket Liv, fandt der urostiftende Oprør Sted i Wittenberg, som den fromme, fredelskende Kurfyrste ikke traadte alvorligt nok op imod. Dr. Carlstadt, en i sine Meninger uklar, i sine Grundsætninger vaklende Mand, afskaffede Messen, rakte Lægfolk Kalken og ivrede imod Billeder og Ceremonier. Snart sluttede de saakaldte Zwickauer-Profeter sig til ham, Mænd uden Dannelse og beherskede af sværmerske Følelser, der talede imod Barnedaaben, fordi et Sakramente uden Tro

ingen Betydning havde, og med de Vornes Gjendaab (deraf Gjendøbere, Anabaptister) forbandt allehaande sværmerske Anskuelser om en umiddelbar Indgivelse af Gud. I nogle Kirker bleve Billeder og Messeklæder ødelagte, Munke løb bort fra Klosteret, Forvirring bemægtigede sig Gemytterne. Da havde Luther ikke længere Ro paa
(Marts 1522.) Wartburg. Han ilede til Wittenberg, prædikede en heel Uge daglig imod de overilede, kjærlighedsløse Forandringer, tilbageviste de zwickauske Sværmere og vandt Gemytterne for en rolig Udvikling af Reformationen. Hvad der ikke modstræbte Skriftens klare Ord lod man bestaae, uden at holde paa en streng Jagttagelse.

§ 425. Reformationens Udbredelse. Udførelsen af Wormser-Achten udeblev, hvormeget end den nye Pave Adrian VI. drev derpaa og lovede en af ham selv paa lovmæssig Vei begrundet Reform af Kirken. De nye Anskuelser vandt stedse fastere Grund og større Tilbæng. Wittenberg blev snart Midtpunktet for tydsk Dannelse. Herhid strømmede den stræbsomme, lærebegjerlige Ungdom fra alle Fædrelandets Egne; herfra lod Luther fra Tid til anden udgaae en Deel af hans Bibeloversættelse eller et bjærvt Stridsskrift; her begrundede Melanchthon den nye Troeslære ved sin vidtudbredte Bog loci communes. Den paa Wartburg begyndte og i Wittenberg efter omhyggelig Raadslagning i Vennekreds fuldendte lutherske Bibeloversættelse udkom fuldstændig i Aaret 1534, „et Mesterværk af tydsk Sprog og tydsk Gemyt, Grundlaget for mange Menneskealderes bibelfaste Sprog og Tænkemaade." — Luthers Stræben blev mægtig fremmet af Humanisterne og hele den dannede Ungdom. Disse fremstillede Reformationen som en Kamp for Tydsklands aandelige og politiske Frihed og gave ved Vid og Satire Modstanderne til Priis for Forhaanelse; Folkeliteraturen med dens Spottesange og Fastelavnslege slog sig paa Luthers Side, hvem Hans Sachs hilsede som den wittenbergske Nattergal, der kom med Vaaren. Var det under saadanne Omstændigheder til at undres over, at Munke og Verdensgeistlige i Masse vendte sig til den nye Lære, flokkede de Ligesindede om sig og indrettede tydsk Gudstjeneste? at Fyrster lode sig rive med af Bevægelsens Magt og efterlignede Kurfyrsten af Sachsens og den raske, virksomme Philip af Hessens Exempel? — Men i Iver for den nye Lære stod den oplyste og dannede Borgerstand foran dem alle. Hvor Folkevillien gjaldt, som i Rigsstæderne, seirede derfor Reformationen ubetinget; ofte istemmede den forsamlede Menighed af egen Drift en Psalme eller en ny Kirkesang og gav derved Stødet til Messens Afskaffelse. Hvor man negtede det evangelisk-sindede Folk Adgang til Kirkerne, holdt det sin Andagt under aaben Himmel, paa Kirkegaarde, paa Marker og Enge. — Var den religiøse Begeistring ikke virksom nok, saa hjalp andre Bevæggrunde. „Fyrsterne tilbødes Kirkegodser, Præsterne Hustruer, Folkene Frihed." — Derfor gjorde det Nye rivende Fremskridt og selv i de sydtydske Lande (Bayern, Østerrig og andre), hvor man ved Censur, Forfølgelse, Gabestok, Fængselsstraffe og Henrettelser søgte at udelukke „det lutherske Kjætteri", kunde den reformatoriske Stræben ikke ganske undertrykkes.

§ 426. Begyndelsen til Spaltningen i Tydskland. Pave Adrian VI., tidligere Professor i Løwen og Karl V.s Lærer, en lærd og redelig sindet Herre, var ikke mindre fiendsk imod Misbrugene i Kirken end imod den lutherske Forandring. Han raadede Bod paa Simonien, standsede Afladshandelen, indskrænkede Hofholdningens Luxus og deslige. Derved vakte han sin italienske Omgivelses Mishag, der hos ham savnede hans Forgængeres høie Sands og fine Dannelse og ingen Anerkjendelse havde for hans strenge, sædelige Liv. Til Glæde for de letsindige Romere døde han allerede i det følgende Aar, og Clemens VII, en Mediceer, blev hans Efterfølger. Denne kloge, dannede Fyrste, hvem Kirkestatens Udvidelse og hans Huses Storhed ikke laae mindre paa Hjerte end Kirkens Vel, troede at kunne overvælde den mægtige kirkelige Bevægelse ved diplomatisk Behændighed og ved Kabinettets fine Kunster. Men hvad han derved vandt paa eet Sted, tabte han dobbelt paa det andet. Ved hans Nuntius' (Campeggio) Mægling sluttede Hertugerne af Bayern, Ferdinand af Østerrig og de fleste sydtydske Biskopper et Forbund i Regensburg til gjensidig Beskyttelse og til Udelukkelse af den wittenbergske Nylære fra deres Lande. De evangelisk-sindede Fyrster, navn- 1524.
lig Kurfyrst Johan den Bestandige af Sachsen og Landgrev Philip den Høimodige af Hessen bestræbte sig forgjeves for at bevæge deres Medstænder til en eendrægtig Fremgangsmaade i de kirkelige Anliggender og androge til den Ende paa en Forsamling i Speyer; den med Paven forbundne Keiser forbød Sammenkomsten og bragte derved hiin til den Beslutning, at sikkre sig ved det med nogle ligesindede Fyrster (Lüneburg, Meklenburg, Anhalt, Mansfeld) og nogle Rigsstæder indgangne torgauske Mod-Forbund (til gjensidig Bistand ved ethvert Angreb for det guddomme- 1526.
lige Ords Skyld). Vel tillod Karl snart derpaa, da han formedelst de italienske Anliggender var bleven uenig med Paven, Forsamlingen i Speyer; men man overbeviste sig snart om, at der allerede ikke længere kunde være Tale om en fælles Reform af den tydske Kirke; overlod det derfor til enhver Rigsstand, „i Henseende til Wormser-Ediktet at forholde sig, som den trøstede sig til at forsvare det for Gud og den keiserlige Majestæt" og indrømmede saaledes hver Territorialherre, at regulere de kirkelige Tilstande paa hans Gebeet efter eget Skjøn, indtil et frit Concilium havde taget almindelige Bestemmelser. Saaledes blev den Grundsætning gjældende: cujus regio ejus religio og Sæden til en usalig Spaltning udstrøet i Tydskland netop i det Øieblik, da Nationens Frihed og Uafhængighed var dens ædleste Aanders Stræben.

d) Bondekrigen.

§ 427. Den verdslige Øvrigheds Afmagt gav den ringere Mand værgeløs til Priis for Riddernes og Grundherrernes Vilkaarlighed og Undertrykkelse, hvorfor allerede i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede Skofane-Forbundet i Rhinegnene og Fattig-Conrads-Foreningen i Schwaben opplantede Selvraadighedens Banner. Endnu var Erindringen derom ikke udslettet, da det almindelige Raab paa Frihed og Uafhængighed, der lige siden Luthers Fremtræden havde

lydt igjennem hele Tydskland, hos Bondestanden, der mest maatte føle Trykket af de bestaaende Forhold, vakte dristige Forhaabninger og Ønsker, der næredes ved forskjellige Omstændigheder.

Først synes Sickingen, Hutten og andre at have begunstiget Utilfredsheden i den Hensigt, at stille sig i Spidsen for Bevægelsen og med Sværdet at gjennemføre Tydsklands politiske og religiøse Ombannelse. Sickingens Feide med Erkebiskoppen af Trier skulde gjøre Begyndelsen. Men da Luther misbilligede ethvert voldsomt Skridt og ikke vilde see det guddommelige Ord beskyttet ved kjødelige Vaaben, saa fandt Sickingens Foretagende ikke den forønskede Bistand og hans Død ved Beleiringen af hans Borg Landstuhl (1523) forhalede Opstandens Udbrud endnu i to Aar. Da droge flere, fra Sachsen fordrevne Gjendøbere, især den sværmerske **Thomas Münzer,** omkring i Sydtydskland, talede om Afskaffelsen af geistlig og verdslig Magt og om Oprettelsen af et himmelsk Rige, hvori alle Mennesker skulde være lige og enhver Forskjel mellem Fattige og Rige, Fornemme og Ringe skulde forsvinde. Disse Lærdomme banede sig ogsaa Vei til Schwarzwald og Egnen ved Bodensøen, hvor den østerrigske Regering med den yderste Strenghed søgte at fastholde det Gamle og derved fremkaldte Forbittrelse.

Det varede ikke længe, saa samlede alt Folket fra Wutach indtil Dreisam sig om Hans Müller af Bulgenbach, en forhenværende Soldat, der tilbød sig som Anfører for Bønderne. „Med rød Kappe og rød Hat i Spidsen for sine Tilhængere drog han fra By til By; paa en med Løv og Baand smykket Vogn blev Hoved- og Stormfanen kjørt bagefter ham." De førte 12 Artikler med sig, hvilke de vare beredte til at give Eftertryk med Sværdet. Deri fordrede de Frihed for Jagt, Fiskefangst, Skovhugst og deslige, Ophævelse af Livegenskabet, Hoveriet og Tienden, Ret til at vælge deres Geistlige og høre den frie Prædiken af Evangeliet Müller talede i en christelig Forenings og et evangelisk Broderskabs Navn, som alle skulde tiltræde.

§ 428. Deres Exempel fulgte snart Bønderne i Odenwald, ved Neckar og i Franken, under Anførsel af den forovne Vert Georg Metzler fra Ballenberg. De tvang Grevene af Hohenlohe, Løwenstein, Wertheim, Gemmingen, Forstanderne for den tydske Orden i Mergentheim og andre til at antage Artiklerne og tilstaae deres Undersaatter de paastaaede Rettigheder; hvo som vovede at modstaae dem, som Grev Helfenstein af Weinsberg, maatte lide en qvalfuld

Død. Skjændende og brændende droge de igjennem Landet, følgende deres Naturs raae Voldsomhed, ødelagde Klostere og Borge og toge blodig Hevn over deres Modstandere. Under Anførsel af tappre Riddere, som Florian Geier og Götz von Berlichingen med Jernhaanden (der halv tvungen, halv frivillig var traadt i Spidsen for dem), trængte de frem i det Würzburgske, imedens andre Skarer huserede i de badenske Lande, forsøge Markgrev Ernst, der ikke gik ind paa deres Fordringer, og toge hans Slotte. Snart udbredte Opstanden sig over hele Schwaben, Franken, Elsaß og alle Egne paa begge Sider af Rhinen. De geistlige og verdslige Herrer bleve bange og indrømmede de oprørske Bønders Fordringer. Kurfyrsten af Pfalz indgik et Forlig med dem; de mindre Stæder sluttede sig til dem, og selv i de større viste der sig Gjæringer af lignende Art; i Heilbronn raadsloge Formændene for Oprøret om Rigets fuldkomne Ombannelse i kirkelig og politisk Henseende. Mere ledet af religiøst Sværmeri og derfor grusommere og blodigere var Opstanden i Thüringen og ved Harz. I Mühlhausen var Thomas Münzer kommen i stor Anseelse og havde naaet Ry som Prophet. Han forkastede Luthers maadeholdne Anskuelse, omgjordede sig med „Gideons Sværd" og vilde stifte et Gudsrige med Frihed og Lighed for alle dets Medlemmer. Opflammet af hans Prædikener ødelagde Folket i vild Raseri Slotte, Klostere og Fortidens Mindesmærker.

§ 429. I Førstningen, da Opstanden endnu ikke havde antaget en saa truende Skikkelse, raadede Luther til Fred; han foreholdt Fyrsterne og Herrerne deres Voldsgjerninger og formanede tillige Bønderne til at afstaae fra Oprør. Men da Faren tog til, da Kirkeligt og Verdsligt blev sammenblandet og „Mordpropheterne og Oprørsaanderne" reiste sig, da lod han et heftigt Skrift udgaae „imod de røverske og morderske Bønder", hvori han opfordrede Øvrigheden til at slaae til med Sværdet og ikke at øve Barmhjertighed. Da droge Fyrster og Væbnere fra alle Sider ud imod Oprørerne. Kurfyrst Johan af Sachsen, Landgrev Philip af Hessen og andre brøde op imod Thüringen og vandt ved deres Skyts en let Seier over Thomas Münzer og hans slet bevæbnede Bønder. Foran Mühlhausen blev det Rettersted opreist, hvorpaa „Propheten" fra Thüringen efter marterfulde Qvaler paa Pinebænken udstod sin blodige Død. — Paa samme Tid maatte Bønderne fra Elsaß bukke under for Hertugen af Lothringens Rytteri; efter et afsluttet Forlig bleve de overfaldne og 17,000 slagne. I Schwaben gjenoprettede Truchseß

af Waldburg, Høvedsmand for det schwabiske Forbund*), Roligheden og drog derpaa i Forening med Pfalzgreven og den krigerske Erkebiskop af Trier imod de frankiske Skarer, der belejrede Würzburgs vel forsvarede Slot. Ogsaa her seirede den bedre Krigskonst og Bevæbning over den uordnede Masse. Efter en kort Modstand overlode de sig til en vild Flugt, i hvilken de fleste fandt deres Død de Fangne bleve nedhuggede og Borgerne i de frankiske Stæder, der havde gjort fælles Sag med Oprørerne, haardt tugtede. Endnu længe rasede Skarpretterøxen i det Würzburgske. Paa lignende Maade gik det til ved Mellemrhin, hvor de forenede Tropper fra Trier og Pfalz fordrev Oprørerne og tilbageførte den gamle Orden. Større Modstand fandt Truchseß af Waldburg og den berømte Bandeanfører Georg af Frundsberg i Schwarzwald og ved Donauens Kilder; men Brand og Mord gjorde endelig ogsaa her lyst i Insurgenternes Rækker og gjenoprettede Roligheden. Henrettelser og Brandskatninger fulgte paa Nederlaget. I de fleste Egne bleve Bønderne atter belæssede med alle tidligere Byrder, ikkun faae Grundherrer vare saa billige at tilstaae dem nogle Lettelser. „Lutheranerne", hvem man gav Skyld for Opstanden, maatte i Særdeleshed undgjælde for de Fyrsters, Prælaters og Herrers Hevn, der holdt fast ved den gamle Tilstand.

*) Det schwabiske Forbund, der siden dets første Fremtræden var bleven meget forstærket derved, at mange Fyrster, Herrer, Prælater og Stæder havde sluttet sig dertil, og havde udstrakt sig over hele Schwaben og Franken, frygtede for, at den fordrevne Hertug Ulrich af Würtemberg (§ 446) ved Bøndernes Hjælp atter skulde vende tilbage til sit Land og var derfor saa ivrigt for at faae Opstanden undertrykt.

e) Karl V.s fransk-italienske Krige, 1521—1529.

§ 430 Erobringen af Mailand. Ved Slaget ved Ma-
1515. rignano (§ 354) var Franz I. bleven Herre af Mailand, Genua og en stor Deel af Lombardiet. Men neppe havde Karl V. faaet den tydske Keiserkrone, før han gjorde Rigets gamle Lehnsrettigheder over Øvreitalien gjældende. Dette og andet (§ 412) medførte en blodig Krig, i hvilken Schweizerne fægtede paa fransk Side, medens tydske Landsknegte under de tappre Bandeanførere Frundsberg, Schärtlin og andre udgjorde Kjærnen af de keiserlige Hære. Dengang bleve Krigene kun førte med Leietropper, og ingen Nation kunde maale sig med Helvetierne og Tydskerne; for deres Haandbøsser maatte den tidligere Tids ridderlige Krigskonst give efter, ligesom Borgene for det grove Skytses Magt. Paven, Kongen af England og Venedig stode paa Keiserens Side. — For disse forenede Kræfter maatte Franskmændene,

der vare almindelig forhadte formedelst deres Undertrykkelse og Overmod, snart vige. Mailand blev erobret og den retmæssige Arving Sforza til Folkets Glæde indsat som Hertug under keiserlig Overlehnsherlighed. Snart faldt ogsaa Genua i Hænderne paa de Forbundne, og Franskmændene saae sig i kort Tid trængte tilbage over 1522.
Alperne. — Forgjeves prøvede i det følgende Aar Bonnivet med en stadselig Hær at tilbageerobre det smukke Land. For anden Gang seirede de keiserlige Tropper og forfulgte Franskmændene til langt ind i Alperne; paa Tilbagetoget faldt Bayard, „Ridderen uden Frygt og Dadel" for en tydsk Skarpskyttes Kugle. Det lykkelige Udfald maatte Karl i Hovedsagen takke en fransk Anfører for, den tappre Connetable af Bourbon. Denne Fyrste, næst efter Kongen den rigeste og mægtigste Adelsmand i Frankrig, der havde været i Besiddelse af to Hertugdømmer og fem andre Herskaber og endogsaa fæstet sit Blik paa Kongekronen, var bleven tilsidesat af det franske Hof og truet med Tabet af sine betydeligste Besiddelser. Harmfuld var han flygtet til Italien og havde her tilbudt Keiseren sin Tjeneste som Hærfører. Som saadan gik han nu hevntørstig med de af Tydskere, Spaniere og Italienere blandede Skarer over Alperne og drømte allerede om Landets Erobring, da hans Angreb paa Marseille strandede paa Borgernes tappre Modstand. Forsigtig tiltraadte Hæren Tilbagetoget og adspredte sig derpaa i alle Retninger.

§ 431. Slaget ved Pavia 1525. Dette kom Kongen af Frankrig tilpas, der nu overskred Alperne i Spidsen for en prægtig Hær, der var fuldt op forsynet med alle Fornødenheder. I kort Tid var hele Landet lige til Tessin i hans Magt. Men da han blev opholdt i lang Tid foran Pavias Mure, hvor en tapper Besætning af tydske Landsknegte med det ghibellinske Borgerskab bød alle Storme Trods, saa lykkedes det den virksomme Bourbon fra de tydske Lande at drage nye Skarer af Landsknegte til sig og at forbinde sig med den spanske Feltherre Pescara. Men Mangel paa Sold og Levnetsmidler bragte snart den forenede Armee i stor Nød, imedens Franskmændenes rige Leir besad alt i Overflødighed. Denne Omstændighed benyttede Bourbon og Frundsberg til at ophidse Landsknegtene til et stormende Angreb paa samme. Af et natligt Overfald udspandt der sig et blodigt Slag, der trods Franskmændenes gunstige Stilling og deres Tapperhed endte med et fuldstændigt Nederlag for dem. Franz selv maatte efter en ridderlig Kamp overgive sig og vandre som Fange til Madrid. 10,000 smukke Krigere fandt deres Død paa Valpladsen eller i Tes-

sins Bølger. — Men medens Karl V. tvang sin Modstander, for hvem et længere Fangenskab var utaaleligt, til Freden i Madrid, hvori Franz svor, at han vilde fraſige ſig ſine Fordringer paa Mailand, afſtaae Burgund og unddrage Keiſerens Fiender al Beſkyttelſe, dannede der ſig paa Pave Clemens VII.s Tilſkyndelſe et Forbund til Italiens Befrielſe fra ſpanſk Herredømme.

§ 432. Roms Plyndring. Neppe var Franz, efterat han havde udleveret ſine to Sønner ſom Gidſler, ankommen paa franſk Grund, førend Paven nærmede ſig ham, løſte ham fra hans Ed og ſluttede med ham, med Henrik af England og med flere italienſke Fyrſter den ſaakaldte hellige Liga (Forbund) imod Spanien. — Nu udbrød Krigens Raſeri paany i Italien; paany hvirvlede Trommerne i de tydſke Stæder for at kalde Landsknegtene til Hvervning. Da det gik løs paa Paven, ſaa ilede de lutherſk Sindede ſkarevis til, ſaa at den tappre Frundsberg i kort Tid kunde føre en mægtig Hær over Alperne og forene ſig med Bourbon Men ſnart fattedes han Penge til at betale deres Sold med; Leieſvendenes Utilfredshed gik over til aabenbar Opſtand; deres Trudſler gjorde et ſaadant Indtryk paa Frundsberg, at han blev ſit Mæle berøvet ved et Slagflod og døde ſnart derefter. De forlangte at blive førte til Rom, og Bourbon gav efter for deres Fordring. Det var den 6te Mai 1527, at de ſpanſke og tydſke Soldnere uden Møie beſtege Roms Mure. Iblandt de første Faldne var Bourbon. Uden Fører ſpredte de rovgjerrige Skarer ſig over Stadens Gader og gjentoge Vandalernes Optøier. De rige Paladſer og Bopæle bleve plyndrede, Kirkerne berøvede deres Prydelſe og deres Kar; Byttet ſkal have beløbet ſig til 10 Millioners Værdi i Guld. I Vaticanet antændte Høvdingerne deres Vagtild; med Forklædninger og latterlige Optrin haanede Tydſkerne Pave og Cardinaler, imedens Spanierne hengave ſig til uſædelige Udſvævelſer. Clemens ventede forgjeves i Engelsborg paa Forbundshærens Ankomſt. Han maatte tilkjøbe ſig ſin Frihed paa haarde Betingelſer og benyttede den første Leilighed til Flugt.

§ 433. Keiſeren tilkjendegav ſin Smerte og Utilfredshed med den Forurettelſe, ſom Chriſtenhedens Hoved havde lidt, hvormeget han end i ſit Hjerte kunde glæde ſig over ſin Modſtanders Ydmygelſe. Imidlertid gjorde Franſkmændene Erobringer i det øvre Italien og rykkede derpaa ind i Neapel, for at fraråve Spanierne dette Kongerige. Men Genueſeren Andreas Dorias (§ 303) Frafald fra Frankrig og Overgang til Keiſeren og en ſtor Deel af den franſke Hærs Undergang ved en Peſt forſtyrrede dette Foretagende, og da tillige de keiſerlige Landsknegtes Antal formedelſt deres udſvævende Levnet i Rom var ſmeltet ſammen til Halvdelen, ſaa længtes alle efter Freden. Ved Franz' Moders og Karls Tantes Mægling forenede de ſtridende Konger ſig i **Damefreden til Cambray** om, at Franz ſkulde opgive 1529.
ſine Fordringer paa Mailand og betale 2 Millioner for ſine Sønners Løsladelſe, men derimod blive i Beſiddelſe af Burgund. Snart ſluttede ogſaa Paven og de italienſke Stater Fred med Keiſeren paa Betingelſer, der ſikkrede dennes Herredømme over Italien Clemens VII., bekymret over den lutherſke Bevægelſes Fremgang i Tydſkland og forbittret paa Florenz, der havde fordrevet Medicæerne af dets Mure, forſonede ſig med Keiſeren, der lovede ham ſin Hjælp til Kjætteriets Udryddelſe og den overmodige Republiks Tugtelſe. Efterat Karl i Bologna, hvor han i længere Tid havde boet under ſamme Tag med Clemens, af ſamme var bleven kronet med den lombardiſke og romerſke Krone (ved hvilken Leilighed fremmede Fyrſter bare Rigsinſignierne), berøvede han først Florenz, der erobredes efter en haard Beleiring, ſin republikanſke Forfatning og ſatte en Medicæer til Hertug derover (§ 357) og udſkrev derpaa en Rigsdag til Augsburg, der ſkulde bilægge de kirkelige Tvistigheder.

f) Det lutherſke Kirkevæſens Uddannelſe.

§ 384. Luthers og Melanchthons forenede Virkſomhed. — Under disſe Begivenheder, der bortdroge Keiſerens Opmærkſomhed fra Tydſkland, gjorde Reformationen ſtore Fremſkridt. Luthers Virkſomhed vorede med hans Modſtanderes Antal. Efter Henrik VIII. af England, der drog til Felts imod det babyloniſke Fangenſkab og forfægtede Sakramenternes Syvtal med ſcholaſtiſke Grunde, men blev djærvt afferdiget af den wittenbergſke Munk, fulgte Erasmus (§ 400) ſom Forfægter af den frie Villie imod Luthers auguſtinſke Anſkuelſe om dens Ufrihed, en Strid, der havde en fuldkommen Adſkillelſe til Følge af disſe to Mænd, der i Væſen vare meget forſkjellige. I Aaret 1524 forlod Luther det næſten ganſke forladte Auguſtiner-Kloſter og formælede ſig i det følgende Aar med Katharina af Bora, en forhenværende Nonne. I troſaſte Venners og Embedsbrødres Kreds (Juſtus Jonas og Joh. Bugenhagen fra Pommern) førte han nu et lykkeligt Familieliv, der i en ſaa høi Grad tiltalte hans Natur. Hans Kraft og freidige Tillid til Gud blev hverken ved de gjentagne Sygdomsanfald eller ved hans fattige Omſtændigheder brudt eller formørket. — Ikke mindre virkſom var Melanchthon. Da Religionens mangelfulde Tilſtand kom for en Dag ved den Kirkevisitation, ſom Kurfyrſten af Sachſen lod anſtille i ſine Lande, forfattede Melanchthon med Luthers Samtykke en Viſitationsbog, hvori de evangeliſke Sognepræſter bleve underviſte om Gudstjenеſtens Indretning, om Førelſen af Sjæleſorgen og Folkeunderviſningen.

Kom der derved Enhed ind i den evangeliske Kirkeanordning, saa lagde Luthers to Katechismer (den større for de Geistlige, den mindre for Ungdommen) Grunden til en ligedannet Troesbekjendelse og til en gjennemgribende Religionsunderviisning.

§ 435. Reformationens Fremgang. Med Kirkelærens Uddannelse holdt Reformationens Udbredelse i Rummet lige Skridt. Indtil Aaret 1530 havde det evangeliske Kirkevæsen fra Kursachsen af fundet Indgang i Hessen (hvor det første evangeliske Universitet blev oprettet i Marburg), i det brandenburgske Markgrevskab i Franken (Ansbach, Bayreuth og andensteds); i Brunsvig-Lüneburg; i Ostfriesland, Slesvig, Holsteen; i forskjellige af Schlesiens Fyrstendømmer (ihvorvel dette Land som böhmisk Lehn stod under Österrigs Overhöihed). I Domkirken i Königsberg forkyndte paa Juledag 1523 Biskoppen af Samland selv den store Glæde, at Frelseren paany var født for sit Folk, og den tydske Ordens Stormester, Albrecht af Brandenburg, loskyndte sig paa Luthers Raad fra Riget og Kirken (§ 414). Lignende skete i Liland ved Plettenberg, Sværdordenens Stormester, og noget sildigere i Kurland ved Kettler. Men den stærkeste Iver for den nye Lære viste Rigsstæderne fra det baltiske Hav og Nordsøen indtil Schweiz' Grændse. Magdeburg og det kunstforstandige, dannede Nürnberg gjorde Begyndelsen; deres Exempel fulgte under Bugenhagens Indflydelse Hamborg, Bremen og Lübeck, dernæst Brunsvig, Rostock, Goslar, Stæderne i Pommern og andre, i Syd Strasburg, Ulm og andre. Hvor den nye Kirkeform fandt Indgang, bleve de tildeels forladte Klostere for det Meste opløste (sækulariserede), Munkene og Nonnerne givne Verden tilbage og enten anbragte ved passende Beskæftigelser eller ved Livrenter beskyttede imod Mangel, Klosterformuen blev deels benyttet til Forbedring af Præsteembederne og til Oprettelse af Skoleanstalter, Hospitaler og deslige, deels tilfaldt den Fyrsterne og Adelsmændene. Biskopperne maatte afstræde deres verdslige Magt til Landsfyrsterne; hvor den biskoppelige Værdighed blev bestaaende i de evangeliske Lande, der blev den forvandlet til en kirkelig Tilsynsværdighed.

§ 436. Forskjellene. Hovedforskjellene imellem den evangeliske og den romerskkatholske Lære, som de have udviklet sig i denne og den følgende Tid, ere følgende: 1. Troeslæren: Ikkun den hellige Skrift efter en fri Grandskning og Forklaring er Troens Kilde; alle paa Tradition og Kirkefædre beroende kirkelige Bestemmelser, saavelsom alle Concliebeslutninger, der ikke stemme overeens med Bibelens klare Ord, have ingen bindende Kraft. — Kun Troen, det er: hele Gemyttets fuldkomne Hengivelse til Christus, Menneskehedens Forløser fra Arvesyndens hjælpeløse Tilstand, har saliggjørende Kraft, ikke de gode Gjerninger (thi kun det i Sandhed troende Menneske kan fuldbringe gode Gjerninger [fromme Handlinger], men den scholastiske Værkhelligheb er uden Fortjeneste). — Kun to Sakramenter, Daaben og den med Bod og Syndsforladelse (Absolution) forbundne Nadver, have deres Begrundelse i Bibelen, alle de andre ere Bestemmelser fra en sildigere Tid og Menneskeværk. — Der er kun een Midler imellem Gud og Mennesket, Christus; al anden Mægling ved Maria og Helgenerne er virkningsløs og deres Paakaldelse en Tilsidesættelse af Frelseren. 2. Cultus: I Stedet for den latinske Messe traadte tydsk Gudstjeneste med Prædiken, Bøn og Sang, og Præstens farvede Messedragt blev fortrængt af en sort Chorkjole. Den tydske Kirkesang, der har Luthers musikalske og poetiske Natur at takke for sin Tilværelse, udgjorde frembeles en Hovedbestanddeel af den evangeliske Liturgi. — Nadveren blev rakt i begge Skikkelser, Absolutionen meddeelt uden hemmeligt Skriftemaal, en Mængde Ceremonier afskaffede, Festdagenes Antal indskrænket og imod den døde Værkhelligheb, saasom Løfter,

Faste, Valfarter, Offere og Almisser, Tilbedelse af Reliqvier og Naadebilleder, Processioner og deslige, satte man det levende Guds Ord ved Udbredelse af den hellige Skrift iblandt Folket. — 3. Klerus og Kirkeforfatning. Den vigtigste Forandring var Kirkens forandrede Stilling til Staten. Med Forkastelsen af det pavelige Primat og de canoniske Love faldt alle de af Middelalderens Sætninger sammen, der grundede sig derpaa. Man vendte nu tilbage til den apostoliske Anskuelse, at alle Christne have lige Berettigelse til Præsteembedet; idet man forkastede Præstevielsen som Sakrament og den apostoliske Følgerække (Succession), fratog man Klerus dens høiere Stilling, tilskjød den Ægteskabet og gav deels Staten, deels Menigheberne Retten til at udnævne de Geistlige. Til at have Opsyn med og indsætte de Geistlige, der ved en ligefrem Ordination (ved Haandspaalæggelse) bleve bemyndigede til Sakramenternes Forvaltning, blev der indsat Decaner, Superintendenter (hist og her kaldte Biskopper) og Consistorier, derimod bleve det romerske Kleresies Rangordener, saasom Cardinaler, Erkebiskopper, Biskopper og saa frembeles, aldeles afskaffede. Efter de canoniske Loves Ophævelse gik den timelige Magt og den særegne Domstol (Jurisdiction) for Klerus over til Staten, saa at de Geistlige ligesom alle øvrige Statsborgere bleve Statsregeringens Undersaatter eller Embedsmænd, maatte rette sig efter de verdslige Love og Domme og opgive deres Immunitet. Afgifterne til Rom hørte op, Stolgebyhrerne bleve formindskede.

§ 437. Protestationen (1529). Reformationens Fremskridt gjorde de katholske Fyrster bekymrede, de geistlige saavelsom de verdslige. I Bayern og Österrig, i Köln og Mainz søgte man ved at vaage over Pressen, ved streng og vanærende Afstraffelse af de Nyhedssyge, ja selv ved at brænde evangeliske Prædikanter at bevare den gamle Tilstand. Ved den med Paven udsonede Keisers Tiltrædelse fik de nu Overvægten og satte paa **Rigsdagen i Speyer** en Forandring af 1529.
den tidligere Beslutning igjennem af følgende Indhold: „Hvo som hidtil havde holdt det wormsiske Edikt, skulde ogsaa fremdeles gjøre det. I de Landskaber, hvor man var afvegen derfra, maatte man ikke gjøre videre Forandringer og ikke hindre nogen i at holde Messe. Ingen geistlig Stand skulde beroves dens Rettigheder." Imod denne Rigsdagsafsked, hvorved Reformationen vilde være bleven fordømt til en dødelig Stilstand, nedlagde Kursachsen, Hessen, Lüneburg, Anhalt, Markgreven af Brandenburg og 14 Rigsstæder, hvoriblandt Strasburg, Augsburg, Nürnberg, Ulm og andre, strax Protest og appellerede til Keiseren, til et almindeligt eller tydskt Concil og til enhver upartisk christelig Dommer. Deraf fik disse og alle de, som forkastede Pavens Autoritet og den romersk-katholske Kirkes Bestemmelser, Navnet **Protestanter.** Da Keiseren ikke modtog Protestationen, der bragtes ham til Italien, saa vilde der allerede nu være bleven afsluttet et Forsvars-Forbund imellem de protesterende Fyrster og Stæder, naar ikke Luther og de evangeliske Theologer „med storartet Samvittighedsfuldhed" havde opstillet Grundsætningen om den lidende Lydighed, forkastet

enhver Beskyttelse af det guddommelige Ord ved verdslige Vaaben og fraraadet en Forbindelse med Zwinglis Tilhængere (§ 441), hvis Mening om Nadveren havde fundet Indgang i flere sydtydske Stæder.

§ 438. Den augsburgske Confession (1530). For at aabne den til Augsburg udskrevne Rigsdag drog Keiseren om Foraaret over Alperne, bestemt paa at føre de fra Kirken Afvegne tilbage til den eller „at hevne den Forhaanelse, som man havde tilføiet Christus." Forsamlingen var talrig og glimrende. De protesterende Stænder indleverede strax deres af Melanchthon forfattede og af Luther billigede Confession, affattet i det latinske og tydske Sprog, i hvilken de søgte at vise, at de ikke vilde stifte nogen ny Kirke, men kun vilde gjenoprette den gamle renset. Dette med stor Klarhed og Maadehold udarbeidede Bekjendelsesskrift omfattede i sit første Afsnit de Evangeliskes Læresætninger i størst muelige Tilnærmelse til den katholske Tro og med streng Forsigtighed imod Zwinglianernes Anskuelser (hvis egen Confession, der indleveredes af Strasburg, Lindau, Memmingen og Constanz, ikke blev modtagen); i det andet Afsnit de Misbrug, som man kæmpede imod, men mere forsvarende (apologetisk) end angribende (polemisk). Efterat denne **augsburgske Confession** var forelæst, vare de ivrigste Modstandere af den Mening, „at man skulde gjøre de røde Rubriker dertil med Blod;" men den maadeholdne Anskuelse gik igjennem, at man først skulde anvende alle Midler til en Forening og begynde med at gjendrive det evangeliske Bekjendelsesskrift. Den af Eck, Cochlæus og andre forfattede Confutation, hvori der var forsøgt en Retfærdiggjørelse af de romerske Troeslærdomme (Dogmer) og Skikke, gjorde imidlertid ved dens svage Beviisførelse kun ringe Indtryk, derfor søgte man at bringe et Forlig i Stand ved en Conferens, der var sammensat af dertil egnede Mænd af begge Confessioner. Man kom ogsaa virkelig overeens om de fleste Dogmer, men ved Skikkene og Forfatningen strandede Foretagendet. Hvorledes skulde man kunne blive enig, hvor alle Kirkeanordninger paa den ene Side bleve betegnede som guddommelige Indstiftelser, paa den anden som Menneskeværk? Tillige var Paven imod Forliget og Luther, der som Banlyst opholdt sig i Coburg, fraraadede al videre Eftergivenhed. Saaledes syntes da Sværdet at maatte gjøre Udslaget, og Keiseren antog allerede en krigersk Holdning. Men hvor mange Farer en længere Modstand end truede med at drage over de evangeliske Stænders Hoveder og hvor meget det end gik den fredsommelige Kurfyrste til Hjerte, at være ulydig imod Keiseren — saa forkastede dog saavel de protesterende Fyrster som de betydeligste Stæder (Strasburg, Ulm, Augsburg, Frankfurt og Nürnberg) Rigsdagsafskeden, hvori Udbredelsen af deres Lære var dem forbudt og de selv betegnede som en Sekt, hvis Confession var gjendrevet med gode Grunde af den hellige Skrift. Melanchthons Forsvar for Confessionen (Apologi) beviste Verden Usandheden i denne Paastand, hvorpaa de evangeliske Stænder efter nedlagt Protest forlode Rigsdagen uden at oppebie dens Slutning. Den efter deres Afreise fattede Rigsafsked (af 19de Novbr.), hvori den nye Sekt var truet med snarlig Udryddelse, medens Achten var udtalt over alle de Tilhængere, der ikke inden en bestemt Frist afstode fra deres egenmægtige Forandringer, afskrækkede hverken Fyrsterne, der agtede deres Samvittigheds Ro høiere end Keiserens Gunst, eller den wittenbergske Reformator, hvis Tillid og freidige Gudhengivenhed dengang var størst, som den i disse Dages Storme digtede, udødelige Sang: „Vor Gud han er saa fast en Borg!" beviser.

§ 439. Den nürnbergske Religionsfred. — Støttet paa Rigsdagsafskeden skred nu Kammerretten frem med Processer imod de evangeliske Stænder formedelst geistlige Godsers Inddragelse. Derfor sluttede de protestantiske Fyrster og Stæder, der heri saae Begyndelsen til Kampen, i **Schmalkalden** i Thüringer-Wald et Forbund til gjensidig Beskyttelse, naar 1531.
nogen af dem blev angreben for det guddommelige Ords Skyld. Kurfyrsten af Sachsen og Landgreven af Hessen bleve anerkjendte for Hovedmændene i Forbundet. Dette skete i det samme Øieblik, da Ferdinands egenmægtige Indsættelse til romersk Konge vakte Utilfredshed og tilførte Forbundet nye Medlemmer, og da Osmanerne truede Ungarn og Østerrig med et gjentaget Indfald. Desaarsag opgav Keiseren for dengang Tanken om en voldsom Udrydelse af Ophavsmændene til Religionsbevægelsen og sluttede ved Kurfyrsterne af Mainz' og Pfalz' Mægling den nürnbergske Fred med Forbundet, i 1532.
hvilken begge Parter lovede at afholde sig fra fiendtligt Angreb paa hinanden indtil Conciliet, hvis Sammenkaldelse Keiseren ivrig paaskyndede hos Clemens. Retsforfølgelsen skulde imidlertid hvile, men Freden kun indbefatte dem, som allerede havde tiltraadt den augsburgske Confession. Dette Forlig bandt Hænderne paa Protestanterne uden at sikkre deres Fremtid. Snart derpaa tog Kurfyrst Johan Afsked med det Timelige og efterlod sin ligesindede Søn **Johan Frederik** det begyndte Reformationsværks Fuldendelse.

Den imod Osmanerne vundne Rigshær, der var sammensat af Stridsmænd af alle Confessioner, var den smukkeste, der i Aarhundreder var bleven seet i Christenheden. Ved Synet af den broge Tyrkerne skyndsomt ud af Østerrig. — Luther skjelnede i den Grad mellem Verdsligt og Geistligt, at han to Aar tidligere, da den truende Rigsdag holdtes i Speyer, i sin „Harprædiken imod Tyrkerne" ivrig understøttede Keiserens Andragende om en Rigshjælp imod Soliman, der allerede belejrede Wiens Mure. Den dengang samlede Hær hidførte ligeledes Sultanens Bortgang (§ 384).

3. Den helvetiske Reformation ved Zwingli.

§ 440. Huldrich Zwingli (født 1184), en klassisk dannet, frisindet Theolog, prædikede først som Præst i Einsiedeln imod Marladyrkelsen, der fortrængte den sande Midler. Kaldet til Zürich som Præst, søgte han efter bedste Evne at forbedre Forholdene i Staten, Kirken og Livet. Han ivrede imod Lysten til at gaae i fremmed Krigstjeneste, imod de Aarspenge, som indflydelsesrige Familier toge imod af fremmede Fyrster, for at vedligeholde Handelen med Christenblod, imod Franciscaneren Samsons Afladshandel. Ivrig Forskning i den hellige Skrift førte snart hans Aand, der var opfyldt af republikansk Frihedssands og styrket ved alvorligt Studium af de Gamle, til Anskuelser, der vare den herskende Kirke imod. Men da Luthers religiøse Dybsindighed og Gemytsliv var ham lige saa fremmed som hans Sjælekampe, saa gjorde han ikke som hiin Lærens og Troens Forbedring til Formaalet for sin Virksomhed, men derimod Sædernes og Livets Forbedring, en Stræben, der mere svarede til hans praktiske, forstandige Sind og hans ædruelige Livsanskuelse. Han gik ogsaa langt mere gjennemgribende (radicalt) til Værks. Thi medens Luther blev paa Kirkens Grund og kun afskaffede, hvad der modsagde Skriftens Ord, søgte Zwingli at tilbageføre Christendommens simpleste Tilstande og vilde udslette alt, hvad der ikke kunde bevises af Bibelen. Efter hans Anskuelse ligger den kirkelige Magt hos Menigheden, der dog ikke tilkjendegiver sin Villie i Folkeforsamlinger, men ved sine Repræsentanter; derfor foretog han i Zürich med det store Raads Samtykke en fuldstændig Omdannelse af de kirkelige Lærdomme og Skikke, lod alle Billeder, Kors, Lys, Altere og Orgeler skaffe bort af Kirkerne og indrettede Nadveren, hvori han kun erkjendte et Ihukommelses- og Samfundstegn, efter de urchristelige Kjærlighedsmaaltiders Viis (sildende).

§ 441. Nadverstriden. Denne sidste Sag indviklede Zwingli i en skjebnesvanger Strid med Luther, der vel ogsaa forkastede den scholastiske Transsubstantiationslære, men hvis mystiske Dybsindighed ikke kunde undvære en legemlig Nærværelse af Christus ved den hellige Handling. Luther vilde ikke lade Indstiftelsesordene: „Dette er mit Legeme," gjælde for: „Dette betyder mit Legeme," som Zwingli og hans Tilhænger Oecolampadius fra Basel opfattede dem. Forgjeves søgte Philip af Hessen at udjævne den far-
1529. lige Spaltning; Disputationen i Marburg medførte ingen Tilnærmelse. I sin Modstanders Paastand saae Luther en Fornegtelse af Christus og stødte den Broderhaand tilbage, som Zwingli med Taarer i Øinene rakte ham. De overtydske Stæder (§ 438), som beldede til Zwinglis Anskuelse, tiltraadte derfor heller ikke den augsburgske Confession; men da Adskillelsen ved Keiserens og de katholske Stænders truende Holdning maatte blive fordærvelig for begge Parter, saa mæglede den eftergivende Butzer (Bucer) fra Strasburg endelig et Forlig, hvorpaa de zwinglianske Stæder sluttede sig til den augsburgske Confession og det schmalkaldiske Forbund.

§ 442. Spaltning i Schweiz. I Schweiz holdt man fast ved Zwinglis Lærdomme. Først bleve de kirkelige Tilstande i Zürich fuldstændig reformerede; snart fulgte Basel, hvor den lærde, blide Oecolampadius, Erasmus' Ven, virkede for den nye Lære, og Bern, hvor Hallers Prædikener og Manuels Fastelavnsspil berøvede Klerus al Anseelse. Tillige blev der taget strenge Forholdsregler imod Laster og Usædelighed, Tilladelsen til at træde i fremmed Sold blev indskrænket og Aarspengene opsagte. Dette Sidste frembragte hos Aristokratfamillerne, der droge Fordelen af Overeenskomsterne med de fremmede Magter, en Utilbøielighed for den kirkelige Reform, der havde sin Rod i Laugene og i Folket. Hine forbandt sig derfor med Prælaterne for Bevarelsen af den gamle Tilstand og hidførte derved en lignende Spaltning i Edsforbundet, som den, der bestod i Tydskland. Hvor den nye Lære seirede, blev Regeringen sædvanlig omdannet i demokratisk Aand. Forgjeves haabede de Gammeltroende at kunne gjøre en Standsning i Reformationen ved den taleførdige Dr. Eck; Disputationen i Baden, hvor Oecolampadius 1526.
bekæmpede Messeoffer, Helgendyrkelse og Skjærsild, befordrede Forandringen. Appenzell (Ydre-Rhoden) truede de Geistlige, der vilde lære, hvad der ikke lod sig paavise ud af Skriften, med Tabet af deres Ansættelse; i St. Gallen undslyede Abbeden, da han lærte Folkestemningen at kjende; i Glarus havde de Reformerende Fleertallet for sig; i Schaffhausen seirede det Nye efter en lang Kamp; i Graubündten fik enhver Lov til frit at vælge sin Tro, men da Abbeden af St. Luzi pønsede paa Forræderi for at overvælde de Reformeerte i Chur, blev han halshugger. I Solothurn kæmpede Partierne endnu, men i Thurgau og i Rhindalen fik den nye Lære Overhaand ved Bernernes og Zürichernes Indflydelse.

§ 443. De Edsforbundnes Religionskrig. I de fire Waldstätter (Schwytz, Uri, Unterwalden, Lucern) og i Zug fandt den nye Lære afgjort Modstand, deels fordi de af Zwingli saa ivrigen bekæmpede Pensioner og Krigstjenester her udgjorde en Hovednæringsgreen (selv Christi Stedholder betroede jo endog sin Persons og sit Paladses Sikkerhed til den helvetiske Garde!), deels fordi Præsternes og Munkenes Indflydelse paa disse Mennesker, der levede under simple, patriarchalske Forhold og i Bjergegnenes sædvanlige Afsondring, var større end paa de folkerige Stæders Beboere. De fem Cantoner efterlignede Østerrig og Bayern. De hindrede den nye Læres Udbredelse ved strenge Forordninger; de paalagde de evangeliske Prædikanter og deres Tilhængere vanærende Straffe; de brændte de Geistlige, som ikke lode sig afskrække ved Forbudene. Bernernes og Zürichernes hensynsløse Fremfærd i de af de Edsforbundne i Fællesskab forvaltede Landskaber, hvor man overgav Klostere, Billeder og Kirkeprydelser til Luerne, forøgede Forbittrelsen og hidførte Fiendtligheder. De protestantiske Cantoner sluttede et Forbund indbyrdes og med Strasburg og Constanz, Femstæderne derimod indgik en Forbindelse med Østerrig, Landets Arvefiende, til Bevarelse af den gamle Tro og til gjensidig Bistand. Da rustede Zürich sig til Krig. Zwingli selv ledsagede Troppperne og holdt dem i Tugt og Gudsfrygt. Men før det kom til Kamp blev der mæglet en Fred, hvori Waldstätterne opgave det østerrigske Forbund og lovede at straffe Smædetalerne imod Reformationen og ikke at hindre den frie Prædiken.

§ 444. Zwingli havde fraraadet Freden. Hans Plan var, at omdanne Schweiz' politiske Tilstand saaledes, at de to mægtigste Cantoner, Bern og

Zürich fik Overvægten. Snart viste det sig, at Mæglingen ikke havde bevirket nogen Forsoning; Forhaanelserne bleve ved og Zürichernes Fordringer, at de skulde paabyde Smædegjæsterne Taushed og taale de evangeliske Troeslærere iblandt sig, bleve ikke hørte. Da spærrede Zürich og Bern Handelsveiene og hindrede Tilførselen af Varer og Levnetsmidler. Dette bragte Femstæderne i Raseri. De rustede sig hemmelig og gjorde Indfald i Zürichernes Gebeet. Overraskede og raadvilde og forladte af de avindsyge Bernere droge disse med en lille Hær paa 2,000 Mand den fire Gange stærkere Fiende
1531. imøde, men lede ved Kappel et blodigt Nederlag. Ved Siden af Stadens Banner faldt den patriotiske Zwingli og med ham Kjærnen af de reformatoriske sindede Mænd. Hans Lig, paa hvilket den rasende Hob udøvede sin Forhaanelse, blev tilsidst brændt og Asken spredt for Vindene. Dette Udfald opfyldte de katholske med Tillid, Protestanterne med Forsagthed; hine vare enige og faste, imedens de paa Zürichs tiltagende Magt misundelige Bernere viste liden Iver. Tilsidst kom der en Fred i Stand, hvori der tilkjendtes hvert Canton Ret til en fri Anordning af sin Religion; men i de fælles Herredømmer og paa de Steder, som endnu ikke havde bestemt sig (Solothurn), blev for det Meste den gamle Kirke med Magt fornyet. Saaledes indtraadte der ogsaa i Schweiz en confessional Adskillelse, og Femstæderne og Aristokratpartiet formaaede mere end tilforn.

4. De tydske Religionskampes Tid.

a) Karl V.s udenlandske Krige.

§ 445. Det habsburgske Huses store Magt vakte Bekymringer overalt. Franz I., der ingenlunde havde opgivet Tanken om Gjenerholdelsen af Mailand, vedligeholdt Forbindelser med alle Keiserens Modstandere og indtraadte (efter hans Søns Formæling med Pavens Slægtning, Catharina af Medicis) i et nærmere Forhold til Clemens, der deels af Frygt for Karls Overmagt i Italien, deels af Vrede over, at denne trængte paa ham om Afholdelsen af et Concil, der truede den pavelige Autoritet, stod i spændt Forhold til Keiseren. Da nu Franz Sforza af Mailand (§ 430) døde i det samme Aar, da Karl ved en heltemodig Vaabendaad erobrede Tunis, gjorde en
1535. Ende paa den mohammedanske Corsarfyrste Scheredin Barbarossas Sørøvervæsen og satte 20,000 Christenslaver i Frihed, saa fornyede den franske Konge sine Fordringer paa dette Hertugdømme og satte sig ved et rask Felttog i forelobig Besiddelse af det nærliggende Gebeet, som tilhørte den med Keiseren beslægtede og forbundne Hertug
1536. af Savoyen og Piemont. Da rykkede Karl med en stadselig Hær ind i Provence, for at bekæmpe Modstanderen i hans eget Land; men deels ved den franske Feltherre, Connetablen af Montmorencis Forholdsregler, der forvandlede alt det flade Land imellem Rhone og Alpepasserne til en Ørken og derved fremkaldte Hunger og Sygdom i den fiendtlige Hær, deels ved den tappre Modstand, som Marseille ydede mod Keiserens Angreb, slog Foretagendet feil. Efter store Tab maatte Karl afstaae fra Angrebet. Men da hele Christenheden var opbragt over Kongens Forbindelse med Osmanerne, der anrettede gruelige Ødelæggelser i Nedreitalien og paa de græske Øer, saa optraadte den nye Pave Paul III. som Mægler og bevirkede en Ende paa denne tredie Krig ved den tiaarige Vaabenstilstand i Nizza, der lod enhver beholde hvad han netop havde i 1538.
Hænde. En personlig Sammenkomst af de to Monarcher ved Rhones Udløb i Havet syntes for bestandig at skulle udjævne Striden; og Karl var i den Grad overbeviist om sin Modstanders ridderlige Troskab, at han det følgende Aar lagde Veien over Paris, da en Opstand i 1539.
Gent fordrede hans hurtige Nærværelse i Nederlandene.

§ 446. Men Misundelsen og Skinsygen havde for dyb Rod. Keiserens Fiender fandt bestandig Opmuntring og Understøttelse ved det franske Hof, og det Rygstød, som Sultanen havde i Franz, gjorde alle Keiserens Tyrkekrige frugtesløse Og dog var det netop Bekæmpelsen af denne Christenhedens Fiende, som næst efter Udjævningen af den kirkelige Spaltning fortrinsvis laae Keiseren paa Sinde. Derfor drev han ikke alene de ungarske Felttog med saa megen Iver, men han foretog ogsaa et andet afrikansk Tog, for fuldkommen at under- 1541.
trykke Corsarerne, der nu fra Algier af, ligesom tidligere fra Tunis, gjorde Middelhavet usikkert. Men Efteraarets Storme og Regnskyl og de paa den sumpede Grund høist ødelæggende Angreb af Fienderne tilintetgjorde dennesinde Foretagendet. Efter store Tab paa Skibe og Mandskab maatte Keiseren, der høihjertet deelte alle Farer og Lidelser med den Ringeste, drage bort med uforrettet Sag. — Dette Udfald maatte opfylde Kongen af Frankrig med det Haab, dog endelig engang at overvinde sin Modstander. Et Mord, der udøvedes paa to Underhandlere fra det franske Hof, der igjennem Lombardiet hemmelig skulde begive sig til Venedig og Konstantinopel, bød Kongen den forønskede Leilighed til, i Forening med Hertugen af Cleve og Sultanen at begynde en fjerde Krig imod den med England forbundne Keiser. 1542-1544.
Grændselandene imod Spanien, Italien og Nederlandene bleve haardt hjemsøgte, men da Karl (efterat han havde overvundet Hertugen af Cleve og tvunget ham til at fraſige sig sine Fordringer paa Geldern og Zütphen) trængte ind i Champagne med en Hær, der for

største Delen bestod af Tydskere, og nærmede sig den bestyrtede Hovedstad paa to Dagsmarscher, saa bød Franz hurtig Haanden til Fred,
1544. som derpaa ogsaa blev sluttet i Crespy paa den Betingelse, at alle Erobringer skulde tilbagegives. Den Udsigt, som man havde ladet Kongen faae, til at vinde Mailand for een af sine Sønner, var kun en Skuffelse. Habsburgernes Overvægt i Italien blev fremdeles ubestridt.

Marts 1547. Snart efter døde Franz I. Et udsvævende Liv styrtede ham i Graven i hans 50de Aar. Han besad alle Egenskaber for at være en stor Fyrste, naar kun ikke Nydelsessyge, Despoti og Ubesindighed havde ført ham paa Afveie. Han hævede de klassiske Studier og Universitetet (Collège de France); han understøttede Lærde, Konstnere og Digtere, som derfor ydede ham rundelig Lov; han befordrede Næringsflid (Silkespinderi i Lyon), lagde Grunden til den franske Sømagt og bidrog til Krigsvæsenets Forbedring. Men for Folkefrihed, Borger- og Menneske-Rettigheder havde han ingen Sands.

b) Tiltagende Spaltning i Tydskland.

§ 447. Hertug Ulrichs Tilbagekomst til Würtemberg (1534). Ligesom Frankrig og Paven frygtede Keiserens Overmagt i Italien, saaledes frygtede de tydske Fyrster det østerrigske Huses Udvidelse i Syden og Østen. I Særdeleshed følte Hertugerne af Bayern, der trindtom vare indesluttede af det østerrigske Gebeet, sig derved forurolige og gjorde ikke sjelden fælles Sag med de protestantiske Fyrster imod Habsburgerne, med hvem de dog paa den anden Side havde samme kirkelige Interesse. Dette viste sig især i det würtembergske Anliggende. Hertug Ulrich af Würtemberg nemlig, en tilsindet, tyrannisk Mand, der af Skinsyge havde dræbt en Ridder ved sit Hof (Hans von Hutten) med egen Haand, ved Mishandling havde nødt sin Gemalinde, en bayersk Fyrstedatter, til Flugt, plaget sine Undersaatter og erobret Rigsstaden Reutlingen, blev endelig formedelst Brud paa Landefreden erklæret i Ächten og af det schwabiske Forbund (§ 429), som Reutlingen
(1519). tilhørte og i hvilket Hertugen af Bayern førte Felthøvedsmandskabet, fordreven fra Land og Folk. I de fjorten Aar, hvilke han som Flygtning tilbragte i Udlandet, stod hans Hertugdømme under østerrigsk Bestyrelse, da det schwabiske Forbund havde pantsat det til Keiseren til Erstatning for Krigsomkostningerne, og denne havde belehnet sin Broder Ferdinand dermed. Men da denne begyndte at behandle Landet som sin Eiendom, vaagnede Fyrsternes, især de bayerskes Mistro. De begunstigede derfor Ulrichs Søns Flugt af østerrigsk Fangenskab paa samme Tid, som det schwabiske Forbunds Opløsning indgav Landgrev Philip af Hessen den Tanke, at føre Hertugen, der levede som Flygtning ved hans Hof, tilbage til Würtemberg. Understøttet af Frankrig drog Philip med en velrustet Hær til Schwaben, overvandt den østerrigske Statholder ved
1534. Laufen ved Neckar og gav det med ringe Umage erobrede Hertugdømme tilbage til dets retmæssige Herster. Ferdinand, der forgjeves havde anholdt hos Paven om Hjælpepenge, maatte (ved Forliget i Kaban) betragte det

Skete som vel gjort. I kort Tid var Kirken forvandlet i hele Würtemberg. Evangeliet, hvis Trøst Ulrich havde følt i Ulykken, blev af Brentz og Schnepf i lutherst Sind meddeelt Folket, der havde glemt det tidligere Tryk og med Glæde kom sin fødte Herster imøde.

Snart fandt Reformationen ogsaa Indgang i andre Egne af Overlandet, hvor det schwabiske Forbund hidtil havde dæmpet de evangeliske Bevægelser. Markgrev Bernhard af Baden, flere Familier med Grundbesiddelser og Rigsstæder saavelsom en Deel af Elsaß tiltraadte den nye Kirke. Tübingen blev en af de fornemste Plantestæder for den protestantiske Lærdom.

§ 448. Gjendøberne i Münster (1533–1535). I Bondekrigens Tid vare de sachsiske Gjendøbere, der havde holdt deres Lidenskaber for guddommelig Indgivelse, for største Delen blevne tilintetgjorte; men deres sværmerske Lærdomme, der hemmelig forplantedes ved Flygtninge, dukkede hist og her op paany, hvormeget de end bleve udstødte af enhver lovmæssig Øvrighed og bekæmpede af tydske og helvetiske Reformatorer. I Westphalen havde Reformationen, der fordredes af Borgerstanden, men bekæmpedes af Adel og Klerus, i flere Stæder, saasom Soest, Paderborn og andre, vundet en noget voldsom Seier, og i Münster var Biskoppen tilligemed Domherrerne og nogle Stadraader, der vare den gamle Tro hengivne, blevne fordrevne og der blev kun tilstedet dem Adgang dertil paany under det Tilsagn, at de fremdeles ikke vilde hindre den frie Prædiken af Evangeliet. Men det viste sig snart, at den indflydelsesrigeste Prædikant i Staden, Rottmann, nærede gjendøberske Meninger. De Maadeholdnere i Raadet og i Borgerskabet modstræbte ham forgjeves; hans Talent og indtagende Væsen erhvervede ham Tilhængere, og da den omvandrende Prophet Jan **Matthys** (en Bager fra Leiden) med sin Landsmand og Discipel, Skræderen Joh. Bockold (kaldet **Johan fra Leiden**) fra Nederlandene af, hvor de gjendøberske Lærdomme havde fundet en frugtbar Jordbund i den talrige Næringsstand, drog ind i Münster, fik deres Parti snart i den Grad Overvægten, at de omstyrtede Stad-Bestyrelsen, besatte Raadet og alle Embeder med deres Troesfæller og endelig, drevne af Fanatisme og Havesyge, jagede dem af deres Medborgere, som forkastede Gjendaaben, hjælpeløse ud af Staden midt om Vinteren og deelte deres Eiendom imellem sig. Nu oprettede de et religiøst Almeenvæsen, hvori Matthys besad uindskrænket Magt, indførte Eiendomsfællesskab, udsendte Propheter og ordnede og ledede Stadens Forsvar, der var rigelig forsynet med Krigs- og Mund-Forraad, imod Biskoppens Beleiringshær, der understøttedes af Køln og Hessen. Sværmeriet steg til det Høieste,

da Matthys blev dræbt ved et Udfald og Bockold traadte i Spidsen for Almeenvæsenet. Denne overdrog først (ifølge guddommelig Indgivelse!) Stadens Bestyrelse til de af de værste Sværmere udvalgte tolv Ældste, iblandt hvilke Knipperdolling som Borgemester og Skarpretter spillede den vigtigste Rolle. Dernæst indførte han Fleerkoneri og lod de Modstandere, der oprørtes over denne Forhaanelse af christelig Skik og Brug, uden Barmhjertighed henrette. Da den fanatiske Affindighed steg til den høieste Grad, antog Propheten ifølge en af hans Tilhængeres Forslag (der var bevirket ved en foregiven Inspiration) Titel af **det nye Israels Konge.** Beklædt med Herredømmets Insignier (Kronen og en ved en gylden Kjæde hængende Verdenskugle) og smykket i Pragt og Herlighed holdt nu „Skrædderkongen" Dom paa Torvet i Münster, hvor „Davids Stol" stod opreist, og indførte et fanatisk-tyrannisk Regimente, i hvilket aandeligt Hovmod og kjødelig Sandselyst, from Hengivelse og Selvopofrelse paa det Afskyeligste vare forenede med blodtørstig Raahed og lav Nydelsessyge.

§ 449. Længe modstode Gjendøberne med Held og Mod Belejrernes slet rustede Tropper. Men da der i Stæderne ved Rhin og i forskjellige Egne af Nedretydskland yttrede sig gjendøberske Bevægelser, der tilsendte Kongen af Münster Herredømmet over Verden og af hans Seire ventede Befrielse fra „Pavernes og Herrernes" Regimente, da bleve Fyrsterne og Øvrighederne bange og bevirkede, at Belejringshæren paa Rigets Vegne blev forstærket. Snart opstod der nu den græseligste Hungersnød i Staden, der var blottet for al Tilførsel, dog Sværmerne forsagede ikke, men fortsatte Forsvaret (i Tillid til den Hjælp, som de udsendte Propheter maatte tilføre dem). Selv da Fienderne allerede vare indenfor Murene, værgede de sig endnu med Fortvivlelsens Mod og overgave sig kun ifølge Forlig, men som ikke blev holdt af de forbittrede Landsknegte. Rottmann faldt i Kampen; Johan af Leiden, Knipperdolling og Krechting bleve fangne, martrede til døde og i Jernbure ophængte i et Taarn; den af de Øvrige, der ikke var falden ved Bestormelsen, blev forjaget eller henrettet. De Fordrevne vendte tilbage, Byens Friheder og Rettigheder som Stad bleve tilintetgjorte, Hierarchiets og Adelens Herredømme gjenoprettet og Katholicismen atter indført i dens fulde Udstrækning og Strenghed.

Ved dette Udfald tabte Gjendøberne Troen paa deres egen Ufeilbarhed og paa Opretielsen af et jordisk Rige, hvori de skulde være „de Udvalgte." Kuede og spaltede adspredte

de sig i forskjellige Lande i Europa, indtil de i Nederlandene og Nordtydskland ved en forhenværende Præst Mennos († 1561) fromme Driftighed bleve samlede i smaae Menigheder (Mennoniter, Daabsindede). Streng Kirketugt, Enshed i Dragt og Leveviis, Forkastelse af Præstestanden, af Barnedaaben, Eden, Krigstjenesten, Processer og andet udmærker dem endnu, men den første Tids for Sæder og Stat farlige Grundsætninger have de opgivet. De føre et stille Liv som Forpagtere og Agerdyrkere. Baptisternes og Quækernes (Venner) Sekter i England og Nordamerika (Pennsylvanien) følge lignende Grundsætninger.

§ 450. Udvidelse af det schmalkaldiske Forbund. Trods de gjendøberske Udværter tiltog den sande, skriftmæssige Protestantisme i Styrke indadtil og i Udstrækning udadtil. For at sikre den lutherske Lære imod forstyrrende Grundsætninger, forberedede man de paa den augsburgske Confession og de ældste Concilliebeslutninger grundede, symbolske Bøger, og da Pave Paul III. syntes at gjøre Alvor af Indkaldelsen af en almindelig Kirkeforsamling, bleve i de af Luther udkastede, schmalkaldiske Artikler de Betingelser opstillede, paa hvilke en Forening ene var mulig, hvorfor Modsætningen til den romerske Kirke her er udtalt paa det Skarpeste. Men hvorledes kunde man vente en Forsoning, da Paven betegnede Udryddelsen af det lutherske Kjætteri som dette Concils Opgave? — Den ydre Udvidelse af det schmalkaldiske Forbund holdt lige Skridt med Lærens Uddannelse. Vel lykkedes det den keiserlige Vicekansler Held, imod det protestantiske Forbund at sætte et i Nürnberg sluttet, katholsk Forbund (til hvilket Hertugerne af Bayern, Erkebiskopperne af Mainz og Salzburg, Georg af Sachsen og Henrik af Brunsvig sluttede sig); men da Hænderne vare bundne paa Keiseren ved udenlandske Krige og han ikke kunde undvære de tydske Fyrsters Understøttelse, saa forbød han alle Fiendtligheder og udstrakte den i Nürnberger-Freden tilstaaede Udsættelse af alle Rigsprocesser ogsaa til dem, der efter hiin Tid vare indtraadte som Medlemmer af det schmalkaldiske Forbund. Denne „Henstand i Frankfurt" befordrede Protestanternes Sag i et gunstigt Øieblik. Thi paa samme Tid døde Hertug Georg af Sachsen (albertinske Linie), en daadrig, streng Forsvarer af den gamle Tro, uden Efterkommere og katholske Slægtninge. Hans yngre Broder Henrik, i alle Henseender det Modsatte af Georg, indførte strax den af det sachsiske Folk for længe siden imødeseete Reformation. Paa Pindsefesten prædikede Luther i Leipzig; Meißen og Dresden fulgte Tidens Impuls; de halvøde Klostere bleve ophævede. Ligesom Georg var ogsaa Kurfyrst Joachim af Brandenburg en ivrig Forfægter af den gamle Kirke. „Han nødte sin Ægtefælle til Flugt, fordi hun vilde leve efter sin Tro, og tog den Ed af sine Sønner, at de vilde holde fast ved den gamle christelige Tro imod den nye Forandring." Men af hans to Sønner tiltraadte først Johan af Neumark det schmalkaldiske Forbund og den evangeliske Kirke, og i det næste Aar modtog Kurfyrst Joachim II., en fredsæl, venlig Mand, i Spandau Nadveren under begge Skikkelser af Biskoppen af Brandenburgs Hænder. Glad fulgte hele Landet sin Herres Exempel. Joachim vedligeholdt alligevel en uafhængig Stilling, idet han ikke sluttede sig til det schmalkaldiske Forbund og bibeholdt Biskoppernes Værdighed saavelsom flere af den gamle Kirkes Ceremonier. Sachsens og Brandenburgs Overgang var afgjørende for hele Nordtydskland. Anhalt, Meklenburg, de geistlige

1537.

1538.

1539.

1538.

1539.

Herskaber sluttede sig til den nye Kirke, selv Erkebiskoppen af Mainz lod Reformationen frit Løb i sit Stift Magdeburg og Halberstadt, da Stænderne overtoge hans Gjæld. Snart derefter blev Bispedømmet Naumburg
1541. ledigt. Kapitelet valgte den lærde og milde Domprovst Julius Pflug, men Kurfyrsten af Sachsen indsatte den wittenbergske Theolog Amsdorf til Biskop med en Sognepræsts Lønning og overdrog den verdslige Bestyrelse til en sachsisk Embedsmand.

§ 451. Nu holdt da ikkun Hertug Henrik af Brunsvig-Wolfenbüttel sig til den gamle Kirke, mindre af Overbevisning end af Had til Landgreven af Hessen, hans fordums Ungdomsven. Henrik var en lidenskabelig, ryggesløs og haard Mand, der paa alle Maader trykkede Stæderne Brunsvig og Goslar og bestandig ophidsede de katholske Fyrster imod Medlemmerne af det schmalkaldiske Forbund. Derved kom det først til en heftig Skriftwerling, der krænkede al Fyrste- og Menneskeværdighed, imellem Henrik og de to Hovedmænd for Forbundet, til hvilke ogsaa Luther sluttede sig („imod Hans Worst"). Fra Skjældsord gik man over til Vaaben. Sachsiske og
1542. hessiske Tropper rykkede for Wolfenbüttel, nødte Staden til Overgivelse og Hertugen til Flugt, og understøttede Landets Reformation, der lededes af Bugenhagen. Henriks Forsøg paa efter Fiendernes Bortgang atter at sætte sig i Besiddelse af Landet, endte med hans Nederlag og Tilfangetagelse af Landgre-
1545. ven. — Ogsaa i Syden og Vesten af Riget vandt den lutherske Lære stedse nye Bekjendere. Hertugerne af Bayern kunde ikke hindre, at Rigsstaden Regensburg fulgte Augsburgs Exempel og at deres egen Fætter Otto Henrik af Overpfalz (Neuburg, Sulzbach, Amberg) tiltraadte det schmalkaldiske Forbund og ved Prædikanten Osiander fra Nürnberg lod den nye Ritus indføre i sine Kirker. I Rhinpfalz blev den evangeliske Lære, der allerede for længe siden var udbredt iblandt Folket, indført af Kurfyrst Frederik II., efterat Menigheden, der var forsamlet til Messe i Helligaandskirken i Heidelberg,
1546. havde istemt Sangen: „Til os er Frelsen kommen nu!" Den 3die Januar 1546 blev Nadveren første Gang uddeelt under begge Skikkelser. Ogsaa Baden-Durlach tiltraadte den evangeliske Bekjendelse. Mest forstrækkedes det gammelkirkelige Parti ved Kurfyrst Hermann af Kölns Forandringsforsøg,
1543. der forelagde sine Stænder et Reformationsudkast i noget maadeholden Form, der var bearbeidet af Butzer og Melanchthon. Snart rakte i Bonn, Andernach og paa andre Steder ægteviede Geistlige Nadveren under begge Skikkelser, hvormeget saa end Universitet, Kapitel og Magistrat i Köln protesterede imod det Nye. Selv blandt den østerrigske Adel talte de lutherske Anskuelser mange Tilhængere.

§ 452. Religionssamtalen i Regensburg. Under en saadan Stemning var det gjentagne Forsøg paa en Udjævning ganske
1541. naturligt. Paa **Rigsdagen i Regensburg** blev der med et af Kansleren Granvella forelagt Forlig som Grundlag anordnet en Samtale imellem Melanchthon, den fromme og maadeholdne Legat Contareni og nogle andre, mindre ivrige Mænd (Jul. Pflug). Og virkelig kom man hverandre nærmere end nogensinde før i de fire

vigtigste Troes-Artikler, saa at de maadeholdne Medlemmer af Stænderne indstændig forlangte en Overeenskomst, hvorved man skulde lægge det allerede Sammenlignede til Grund og forelægge et Concil det endnu Usammenlignede. Men saavel Paven, der i sin Legats Eftergivenhed fattede Mistanke om et Forræderi, som Luther og Kurfyrsten, der i hele Planen kun saae en Snare, udsatte Foreningen. Nu opgav Karl Tanken om en fredelig Udjævning. Ved Forlig og Indrømmelser søgte han at bevare Roligheden i Tydskland, saalænge som udvortes Krige beskæftigede ham; men efterat han havde sluttet Fred med Frankrig og indgaaet en Vaabenstilstand med Osmanerne, gjorde han alvorlige Skridt til en voldsom Undertrykkelse af den kirkelige Bevægelse. Først skete dette i Erkestiftet Köln og i Hertugdømmet Cleve (med Düsseldorf) hvorfra den evangeliske Lære let kunde trænge ind i Nederlandene. De protestantiske Fyrster saae rolig paa, hvorledes Hertugen af Cleve, der stod i Begreb med at tiltræde det schmalkaldiske Forbund, blev tvungen til at standse den begyndte Reformation i sit Land, hvorledes der paa det kölnske Kapitels Klage i Rom og Brüssel blev indledet Processer imod Erkebiskoppen og hvorledes man i Nederlandene overgav protestantiske Prædikanter til Flammerne og forfulgte deres Tilhængere med haarde Straffe.

c) Den schmalkaldiske Krig.

§ 453. Rustninger og Forbund. Faae Maaneder førend den af legemlige Lidelser meget prøvede Luther døde i sin Fødestad Eis- Febr. 1546.
leben, hvorhen han var bleven kaldet for som Mægler at udjævne en Strid imellem Greverne af Mansfeld, blev et **almindeligt Concilium** af Paul III. udskrevet til **Trident** (i Tyrol). Men Protestanterne, der forudsaae, at deres Grundsætninger paa et saadant, under Pavens Indflydelse dannet og handlende Concil vilde blive fordømte, forkastede samme som et ufrit og partisk og fordrede en Kirkeforsamling af den tydske Nation. Dette nedslog fuldkommen Keiserens sidste Haab om en fredelig Løsning af Stridighederne paa en Tid, da det schmalkaldiske Forbund ved enkelte Medlemmers Forstemthed, Tvedragt og Lunkenhed var løsere end nogensinde og de religiøse Ivreres Raad vandt en stor Indflydelse i Keiserens Omgivelse. Ved et Forbund med Paven fik Karl betydelige Hjælpepenge, hvormed han lod foretage Hvervninger og Krigsudrustninger i Italien, Tydskland og Nederlandene; Hertugen af Bayern blev vundet ved Udsigten til den pfalziske Kurværdighed, de geistlige Rigsfyrster holdt desuden med Kei-

seren, der endnu desforuden bragte en af de betydeligste protestantiske Fyrster — Hertug Moritz af Sachsen paa sin Side. Denne unge, kloge og krigskyndige Fyrste, der siden 1541 havde været sin Fader Henriks Efterfølger i det albertinske Sachsen, havde allerede for længe siden af Misundelse og Had til sin Fætter Johan Frederik, med hvem han levede i bestandig Strid, løskyndt sig fra det schmalkaldiske Forbund og sluttet sig til Keiseren, ihvorvel Philip af Hessen var hans Svigerfader. Paa Rigsdagen i Regensburg (ved hvilken der foruden Moritz og de brandenburgske Markgrever Johan af Küstrin og Albrecht af Bayreuth ikke personlig havde indfundet sig nogen protestantisk Fyrste) blev den ærgjerrige Moritz ved Udsigten til hans Hertugdømmes Udvidelse og ved Forlehningen af Skytsherligheden over Stifterne Magdeburg og Halberstadt (om hvilke han længe havde ligget i Strid med Kurfyrsten) bevæget til at løskynde sig fra sine Slægtninge og fra Samfundet med de Evangeliske. I et Forlig lovede han Keiseren Lydighed og Hengivenhed og Anerkjendelse af de tridentinske Beslutninger under den Forsikring, som mundtlig gaves ham og begge de andre protestantiske Forbundsfæller, at i de tre Hovedpunkter, Retfærdiggjørelsen af Troen, Kalken og de Geistliges Ægteskab skulde der ikke foretages nogen Forandring i deres Lande.

§ 454. Felttoget ved Donau. Keiseren befandt sig endnu i Regensburg, da det schmalkaldiske Forbund, forskrækket ved et ubestemt, truende Svar paa dets Spørgsmaal om Hensigten med Krigsudrustningerne, rask opbød sine Tropper og lod 40,000 Mand rykke i Marken. Det var saa langt fra at Protestanterne havde nogen Ahnelse om Keiserens Forbund, at da Kurfyrsten drog ud, overdrog han sin Fætter Moritz Bestyrelsen af Kurlandene og at Forbundets Hovedmænd af Hensyn til Ferdinands og Hertugen af Bayerns formeentlige Neutralitet forkastede Sebastian **Schärtlin** af Burtenbachs kloge Planer, hvem de overtydske Stæder havde valgt til Feltherre. Denne vilde nemlig hidføre en Afgjørelse ved et rask Tog mod Regensburg, hvor Keiseren befandt sig med faae Tropper, men Krigsraadet, i hvilket mange havde at byde, formeente ham det, for ikke at fornærme Bayern. Herpaa vendte Schärtlin sig imod Tyrol, bemægtigede sig ved et rask Angreb Bjergpasset ved Füßen og var i Begreb med at trænge ind i Tyrol, for at afskære de italienske Tropper Adgangen eller sprænge Concilliet i Trident fra hinanden — men heller ikke dette Foretagende tillodes ham, for at han ikke skulde

fornærme Ferdinand. Saaledes fik Karl, der allerede havde udtalt Achten over Kurfyrsten og Landgreven formedelst Høiforræderi imod Keiser og Rige, Tid til at drage Hjælpetropper sammen fra Italien og at indtage en fast Stilling i Ingolstadt. Achtserklæringen gjorde i Begyndelsen mange betænkelige, især da Keiseren søgte at undertrykke Forestillingen om en Religionskrig, men da et opsnappet Sendebrev fra Paven til de katholske Stænder i Schweiz aabnede Øinene paa Protestanterne for Karls Forbindelse med Rom og for Krigens Maal, da vaagnede i den protestantiske Hær Vrede og Forbittrelse over Bedrageriet. Et Forsvarsskrift gjendrev Achtserklæringens Beskyldninger, en Række heftige Flyveskrifter søgte at ophidse Nationen imod Keiseren, „der fra et Rigsoverhoved havde gjort sig til Pavens Medhjælper og Embedsmand" og mod hvem man derfor med Rette havde grebet til Vaaben. Imidlertid havde Kurfyrsten og Landgreven selv overtaget Anførselen og bekæmpede Keiseren i Ingolstadt, hvem de endnu bestandig vare overlegne i Antal. Forgjeves raadede Schärtlin her til en Hovedstorm; med smaae, frugtesløse Fægtninger spildte de Tiden, indtil ogsaa de nederlandske Tropper havde forenet sig med den keiserlige Hær og Karl var i Stand til at gaae angrebsvis tilværks. Han rykkede ind i Schwaben. Endnu vare Stridskræfterne lige, og da det fugtig-kolde Veirlig fremkaldte Sygdomme hos de spanske og italienske Tropper, saa turde Protestanterne, der ikke vege fra Keiserens Side, snart vente et billigt Forlig, omendskjøndt denne hidtil kun vilde høre om Underkastelse paa Naade og Unaade, — da kom Efterretningen om Moritz' Forræderi til Leiren ved Giengen og udbredte Skræk paa den ene og Glæde paa den anden Side.

§ 455. Efterat Moritz havde beroliget sine Stænder i Anledning af deres Frygt for Religionsforandring og han ved Ferdinand, med hvem han i Bøhmen var kommen overeens om Kursachsens Deling, i Keiserens Navn havde faaet Tilsagn om Kurværdigheden og den største Deel af hans Fætters Lande, brød han med Hærmagt ind i Kurlandene, for, som han foregav, at forekomme deres Besættelse af den romerske Konge, og erobrede hurtig den ene Stad efter den anden. Paa Efterretningen herom ilede Johan Frederik tilbage til sine Stater; og da der tillige udbrød Mangel i Forbundshæren, da de overtydske Stæder negtede fremtidige Udbetalinger og Soldtropperne skarevis forlode deres Faner, saa opløste hele den schmalkaldiske Hær sig om Efteraaret. Landgreven og de øvrige Anførere droge hjem, for at gjøre nye Udrustninger til om Foraaret. Nu stod

Sydtydskland aabent for Keiseren. Velmenende Raadgivere søgte at bevæge ham til at frigive Religionen og derved atter at føre alle Stænder tilbage til Hengivenhed og til Lydighed. Men Karl havde større Planer for. Ved Protestanternes Underkastelse under Concilet vilde han tilbagegive den keiserlige Magt dens gamle Anseelse, hæve den saavel over Landsfyrsterne som over Paven og begrunde en ny Tingenes Orden i Stat og Kirke. Derfor stillede han den Fordring til de overtydske Stænder, at de ubetinget skulde underkaste sig og udtræde af det schmalkaldiske Forbund. De forskrækkede Stæder, hvori den for sin Handel og sine Rigdomme bekymrede Kjøbmandsstand havde Overvægten, overgave sig skyndsomt paa høist ugunstige Betingelser. Ulm udleverede sit Skyts og kjøbte Keiserens Naade for store Pengeoffere, ligeledes Heilbronn, Eßlingen, Reutlingen og andre. Augsburg var saa vel forsynet med Skyts og Mundforraad, at Schärtlin tilbød Magistraten at holde Staden Aar og Dag, indtil det protestantiske Tyskland var kommen til Kræfter og havde rustet sig paany; men Kjøbmændenes kleinmodige Raad (især Fuggerne) gik af med Seieren; snart fulgte ogsaa Frankfurt og Strasburg dem. Den gamle Hertug Ulrich af Würtemberg ydmygede sig for Karl, betalte Brandskatning og indrømmede de keiserlige Tropper sine vigtigste Fæstninger. Den gamle Kurfyrste af Køln, der var sat i Ban af Paven, truet af spanske Tropper og tilsidst forladt af sine Stænder, opgav sin Værdighed og gjorde Plads for en gammeltroende Efterfølger, der hurtig fortrængte den tydske Gudstjeneste igjen med Messen. Indtil om Foraaret var hele Sydtydskland uden Sværdslag bragt til Lydighed.

§ 456. Felttoget ved Elben. Imidlertid havde Johan Frederik slaaet Moritz' Tropper tilbage, atter besat sit Land uden synderlig Møie og erobret den største Deel af det albertinske Sachsen, paa Dresden og Leipzig nær. Overalt hilsede den protestantiske Befolkning ham med Jubel. I Bøhmen var den hussitiske Aand atter vaagnet; Stænderne forsamlede sig eendrægtig i Prag i den Hensigt, at berøve Ferdinand Kronen og forbinde sig med Kursachsen; i Schlesien og Lausitz var Folket i Bevægelse imod det østerrigske Herredømme, de nordtydske Stæder vedbleve at indtage en trodsig Holdning lige over for de keiserlige Hærførere; Frankrig og England erklærede sig rede til Understøttelse — men Johan Frederik var ingen driftig Mand; han havde kun grebet til Vaaben for at forsvare sin Tro; i hans fromme Hjerte var den medfødte Ærefrygt for Keiseren trods

Achten endnu ikke udslukket; han forsmaaede fremmed Bistand. — I deres Nød anraabte Moritz og Ferdinand Keiseren om Hjælp. Trods sine Gigtsmerter og sit syge Legeme ilede denne med en af Spaniere og Italienere bestaaende Hær til Bøhmen, forenede sig i Eger med de andre og drog derpaa sin Fiende imøde, der med 6,000 Mand stod ved Elben. Hans gamle Modstander Franz I.s samtidige Død syntes at begunstige hans Planer. Ved Keiserens Nærmelse vilde Joh. Frederik med sine faae Tropper drage sig ind i det befæstede Wittenberg, indtil han havde draget sine adsplittede Hærafdelinger til sig; men den keiserlige Armee, 27,000 Mand stærk, satte under en Bondes Veiledning over Elben, overraskede paa en Søndag Morgen, just som Kurfyrsten bivaanede Gudstjenesten, sammes Rytteri, der var i Begreb med at drage bort, og vandt paa Lochauer-Heden i **Slaget ved Mühlberg** en let Seier. Joh. Frederik, en tyk, ubeqvem Mand, 1547.
blev saaret i Ansigtet og efter en tapper Modstand gjort til Fange. Samme Lod ramte ogsaa hans Kammerat, Hertug Ernst af Brunsvig-Lüneburg. — I Fangenskabet aflagde Joh. Frederik Bevis paa den Sjælero, som en god Samvittighed og fast Tillid til Gud skjenke. Med den største Fatning, uden engang at afbryde sit Schakspil, hørte han sin Dødsdom, som Keiseren lod udsige over ham. Dog vovede Karl ikke at skride til Udførelsen; han foretrak at forvandle Dødsstraffen til evigt Fangenskab paa den Betingelse, at Joh. Frederik skulde overgive sine Fæstninger (navnlig Wittenberg, der havde truffet alle Foranstaltninger til Forsvar) til Keiseren og afstaae sit Land tilligemed Kurværdigheden til Moritz. Den tredie Betingelse, at underkaste sig Tridentiner-Concilet, viste han standhaftig tilbage. Saaledes gik den kurfyrstelige Rang over fra den ernestinske til den albertinske Linie i Sachsen.

Dog blev Moritz forpligtet til at give Joh. Frederiks Sønner et Udkomme, der svarede til deres Rang. Af de dertil bestemte Landsdele, Weimar, Jena, Eisenach, Gotha og andre, ere siden, efterat Moritz' Efterfølger August atter havde tilbagegivet Altenburg og andre Distrikter, de nuværende Hertugdømmer Sachsen fremkomne. Joh. Frederiks Søn af samme Navn kunde ikke glemme Tabet. Han lyttede til den urolige, feidelystne Rigsridder Grumbach af Frankens Indgivelse, der gav ham Haab om ved fransk Hjælp at tilbagevinde den tabte Værdighed og de tabte Lande. Dette medførte de grumbachske Stridigheder. Da nemlig Grumbach formedelst det af hans Folk forøvede Mord paa Bisloppen af Würzburg blev belagt med Rigets Ach, ydede Joh. Frederik ham Beskyttelse imod Keiserens Forbud. Da rykkede en Executionshær for Gotha og tog begge fangne, 1566.
hvorpaa Grumbach blev stirdelt, men Hertugen maatte bøde for sin Lettroenhed med evigt Fangenskab i Steyermark.

§ 457. Karls Triumph. Nu skulde ogsaa Landgreven af Hessen tugtes. Moritz og Joachim af Brandenburg (der ligeledes var bleven Keiseren tro, men ingen Deel havde taget i Krigen) gik i Forbøn for ham og fik det Tilsagn, at „naar han overgav sig paa Naade og Unaade, gjorde Afbigt og udleverede sine Fæstninger, saa skulde han hverken komme til at udstaae Livsstraf eller evigt Fængsel." Men disse Betingelser bleve ved yderligere mundtlige Forhandlinger med Keiseren formildede saaledes, at Landgreven efter sin Underkastelse „hverken skulde tage Skade paa Legeme eller Gods, heller ikke blive besværet med Formindskelse af hans Land eller med Fængsel." Under denne Forsikkring, som Moritz og Joachim gik i Borgen for, antog Philip Capitulationsudkastet og begav sig, forsynet af de to Kurfyrster med et „frit, sikkert, ærligt, uantasteligt Leide," til Halle, hvor den keiserlige Feltleir var. Da han her i en høitidelig Forsamling med Knæfald havde gjort Afbigt og dernæst, indbuden af Hertug Alba til Aften, havde begivet sig til Slottet, blev han trods alle Indvendinger holdt fast. Keiseren havde imod Ferdinands Raad befalet dette Skridt; han kunde ikke negte sig selv den Triumph, at have begge sine største Modstandere i sin Magt. Da de bestyrtede Kurfyrster den anden Dag bestormede ham med Bønner om at ophæve hans Fængsling, mindede han dem om sit oprindelige Tilsagn, „at han ikke vilde holde ham i evigt Fangenskab." Forbittrede forlode de Bedragne Hofleiren. Snart derpaa begav Karl sig med sine to Fanger til Overtydskland for at regulere de kirkelige Forhold, imedens Ferdinand paalagde hans Modstandere i Bøhmen og Lausitz svære Tugtelser og keiserlige Hærførere bestræbte sig for at bringe de nedersachsiske Stæder til Underkastelse. Men Bremens faste Mure og Heltemodet hos Nordtydsklands evangeliske Borgere satte en Dæmning for Keiserens Seiersløb. Her beholdt den protestantiske Sag Overhaand og det i Achten erklærede Magdeburg blev Protestantismens Klippe.

Prag og de andre Stæder overgave sig paa Naade og Unaade, udleverede deres Skyts og betalte de forlangte Pengesummer. Deres vigtigste Rettigheder bleve dem fratagne, de Skyldigste saavel af Herrestanden som af Borgerne bleve straffede paa Liv og Gods, Kongemagten befriet for de hemmende Skranker og Retten til at vælge Kongerne frataget Stænderne.

d) Interimets Tid.

§ 458. Det tridentinske Concil. Det den 13de Dec. 1545 aabnede Tridentiner-Concil holdt imidlertid sine Raadslagninger. Ihvorvel

bestemt for Tydskland, var det dog næsten kun sammensat af Italienere og Spaniere. Dominicanere og andre Ordensgeistlige udgjorde Kjærnen af Forsamligen, der holdt sine Møder under en pavelig Legats Ledelse og stemte efter Hoveder. Under disse Omstændigheder maatte Raadslagningen før indtage en fiendtlig end en forsonlig Retning lige overfor Protestanterne. Dette viste sig strax ved de første Forhandlinger over Bibelen, hvor man opstillede den hidtil som authentisk anerkjendte, gamle latinske Oversættelse (Vulgata) som eneste Autoritet, og over Traditionen, som man tillagde lige Anseelse med den hellige Skrift. Ved Læren om Retfærdiggjørelsen blev de gode Gjerningers Virksomhed bibeholdt; en guddommelig Indsættelse antoges for det hierarchiske Præstedømme. Sakramenternes Syvtal fastholdtes og deslige. Denne Sagernes Gang var høist ubehagelig for Keiseren, der nu haabede at bringe den for længe siden ønskede Forening af Confessionerne i Stand; han gjorde Forestillinger og fordrede, at Beslutningerne skulde holdes hemmelige. Men Paul III., der vel mærkede, at Keiseren nærede den Hensigt, at indskrænke Pavedømmet og at indføre saadanne Forandringer i den katholske Kirke, at Protestanterne kunde bequemme sig til en Forening med den, lod ikke alene Decreterne bekjendtgjøre, men han forlagde endogsaa Concilet til Bologna, drog sine Tropper tilbage fra Keiserens Hære og traadte i Forbindelse med Frankrig. Mindstedelen af Prælaterne blev ifølge Keiserens Befaling i Trient og hidførte derved en Spaltning i Concilet.

§ 459. Ved denne Tingenes Stilling var Efterretningen om Keiserens fuldstændige Seier i Tydskland høist ukjærkommen for Paven. Politiske Stridspunkter forenede sig med de kirkelige og gjorde Tvedragten større. Nu holdt Karl en glimrende Rigsdag i Augsburg. Her bragte han de protestantiske Fyrster til det Løfte, at de vilde underkaste sig Concilet, naar dette atter blev forlagt til Trient og de allerede afgjorte Punkter bleve underkastede en ny Behandling. Men da hverken Paven eller de i Bologna forsamlede Theologer paa nogen Maade lode sig bevæge hertil, saa fattede Keiseren, der nu stod paa sin Magts Høidepunkt og saae de tydske Fyrster i Ydmyghed og Ærbødighed efterkomme hans Befalinger, den Beslutning, af egen Magtfuldkommenhed at foretage en Reformation af den tydske Kirke og at lade udgaae en Forordning om, hvorledes man skulde forholde sig indtil Conciliets Slutning Dette skete ved det **augsburgske Interim**, ved hvis Affattelse den frisindede Julius Pflug fra katholsk og den brandenburgske Theolog Agricola fra protestantisk Side vare virksomme. Mai 1548.

Efter Keiserens Mening blev den pavelige Magt indskrænket; men i Henseende til Bispsmagten, den hierarchiske Forfatning og den hele Cultus og Ceremoniel'et skulde den katholske Kirkes hidtilværende Skik og Brug ogsaa fremdeles iagttages, ikkun Kalken og Præsteægteskabet bleve Protestanterne tilstaaede, og i Læren om Retfærdiggjørelsen, om Messen og andre forsøgte man ved nogle ubestemte Udtryk at bringe begge Partier hinanden nærmere; Udleveringen af Kirkegodserne skulde bevirkes ved mindeligt Forlig.

§ 460. Interimet var bestemt for begge Confessioner. Men da de katholske Stænder (med den med Paven inderlig forbundne Hertug af Bayern i Spidsen) forkastede samme, saa blev det indskrænket til Protestanterne. Men ogsaa her fandt det megen Modstgelse, mindre hos Fyrsterne (af hvilke foruden den fangne Joh. Frederik endnu kun to, Pfalzgrev Wolfgang af Zweibrücken og Markgrev Johan af Küstrin, bestemt negtede at antage det*)), end hos Stæderne og Præsterne. Vel bragte Karl ved Tvang og Trudsler de fleste overtydske Stæder til Lydighed, efterat Tilintetgjørelsen af den demokratiske Forfatning i Augsburg (hvor Laugene bleve ophævede og Regimentet overdraget til nogle rige Kjøbmænd) og Constanz' voldsomme Underkastelse under Østerrigs umiddelbare Herredømme (hvilket ogsaa der havde en Tilbagegang til den katholske Kirke til Følge) havde afskrækket de andre. Men hverken Trudsler eller Forfølgelser, hverken Fængselsstraffe eller Berøvelse af Gods og Embede vare i Stand til at bevæge de protestantiske Prædikanter til at antage en Religionsbestemmelse, der modsagde deres Samvittighed. Fordrevne fra deres Poster flyede de Hjemmet og den huuslige Arne, for ad hemmelige Veie at redde sig til de nordtydske Stæder, der afgjort viste Interimet tilbage og vare bestemte paa at forsvare deres Religionsfrihed til hvilkensomhelst Priis. Henimod 400 Præster vare landflygtige (deriblandt Joh. Brenz); det i Achten erklærede Magdeburg tilbød de fleste et Asyl. Ogsaa i Sachsen, Reformationens Vugge, flygtede mange Geistlige af Had til det leipzigske Interim*), ved hvis Affattelse Melanchthon har paadraget sig Bebreidelse for Svaghed og Modløshed. Fra Magdeburg udgik der en Mængde heftige Flyveskrifter, Satirer, Smædedigte og Træsnit, der søgte at vække Haan og Had hos Folket til Interimet og dets Ophavsmænd, der vare lige forhadte af Katholikerne og Protestanterne.

*) Kurfyrsterne af Brandenburg og Pfalz, Erik af Brunsvig og andre antoge Interimet ubetinget; Moritz udbad sig Betænkningstid, fordi han havde tilsagt sine Stænder Religionsbeskyttelse. Han fandt i Begyndelsen afgjort Modstand; men det lykkedes ham, at bevæge Melanchthon, hvis Udlevering Keiseren forlangte, men Moritz negtede, til en Forandring af den augsburgske Confession og til Deeltagelse i Foreningsværket. Saaledes fremkom under hans Ledelse det leipzigske Interim, „hvori med Hensyn til Troen det Uevangeliske er sludt ud, men den største Deel af det katholske Ceremoniel er tilstaaet som ligegyldigt (adiaphoron). Pavens og Biskoppernes Magt skulde anerkjendes, naar de brugte den til Kirkens Opbyggelse og ikke til dens Nedbrydelse." Denne Lov blev efter stor Modstand fra Stændernes og fra de Geistliges Side indført i Sachsen. Deels i denne, deels i den oprindelige Opfattelse blev Interimet fremdeles antaget ogsaa i Hessen, Pommern, Meklenburg, Lippe og paa andre Steder.

e) Moritz.

§ 461. Magdeburg. I det Øieblik, da den Keiseren hengivne Pave Julius III. paany forlagde Conciliet til Trident, da dets Besættelse saavel fra de katholske Kurfyrsters Side, som fra flere evangeliske Stænders (Sachsen og Würtemberg) syntes at føre Karls længe nærede Ønsker til deres Maal, da alle Omstændigheder forenede sig for at ophøie ham til Christenhedens verdslige Overhoved i Middelalderens Betydning, og han allerede havde i Sinde, at lade sin Søn vælge til sin Efterfølger og derved at gjøre denne fornyede Keisermagt arvelig i sin Familie, fandt han en uventet Modstander i den Mand, som han i Hovedsagen havde at takke for sine Seire hidindtil — i Moritz af Sachsen. Keiserens Planer truede det tydske Rige med en Omdannelse til Skade for Fyrstemagten; den bestandige Nærværelse af spanske og italienske Tropper i Sydtydskland var til Byrde for Landet; de haarde Straffe, hvormed enhver Overtrædelse af den katholske Ritus blev belagt, avlede ondt Blod: man syntes at ville forvandle Tydskland til en spansk Provinds. Misstemningen naaede den høieste Grad, da Moritz, denne den protestantiske Sags og dens Formænds forhadte Forræder, i Keiserens Navn overtog Fuldbyrdelsen af Achten imod Magdeburg og begyndte at belejre den Stad, „hvori Evangeliets rene Ord endnu ene havde fundet et Fristed." Men var Misstemningen stor, saa var den Jubel ikke mindre, hvormed man fulgte det af de Geistlige opflammede, magdeburgske Borgerskabs heltemodige Krigsbedrifter, der i tillidsfuld Fortrøstning til Guds Bistand, hvis Sag de førte, slog alle Storme tilbage. I Sachsen herskede der stor Bevægelse; Stænderne fæstede allerede deres Blik paa Moritz' Broder August Da fik den unge Kurfyrste Øinene op for sin Stilling. Hans gjentagne Forbøn for hans Svigerfader Philips Befrielse, der holdtes fangen i Mecheln, var hidtil bleven uden Virkning, ja hans Fængsel var endog bleven strengere efter et strandet Forsøg paa Flugt; Kurfyrstens pantsatte Ord syntes at have liden Vægt hos Keiseren. Moritz havde for bestandig mistet sin Ære, naar han ikke gjenvandt den ved en Daad; og hvorledes kunde han bedre vinde den offentlige Stemme, som ingen Mand af Betydning er ligegyldig for, end naar han med eet Slag gjengav Nationen Rigets og Kirkens Frihed? Til den Ende forbandt han sig først med Magdeburgernes ivrige Bundsforvandte, den utrættelige Markgrev Johan af Küstrin, med hvem han hidtil havde bestaaet mangen Fægtning. Denne arbeidede paa de to sachsiske Liniers Udsoning og Bilæggelsen af Striden med Magdeburg. Snart tiltraadte Hertugen af Meklenburg, Landgrevens Sønner og andre Forbundet, og den ridderlige Markgrev Albrecht af Brandenburg-Culmbach forfulgte lignende Øiemed. Det var ogsaa ham, der først bevirkede en Forbindelse med Frankrig. I det Forlig, som Moritz dernæst afsluttede med Kong Henrik II., blev det tilladt denne, for den Hjælp, som han havde ydet de protestantiske Fyrster, at besætte Stæ-

derne Metz, Toul, Verdun og Cambray, med Forbehold af Rigets Rettigheder.

§ 462. Insbruck og Passau. Under disse Forhandlinger havde Moritz for et Syns Skyld fortsat Beleiringen af Magdeburg. Men neppe var Forliget med Frankrig afsluttet, saa tilbød han Staden Naade og Religionsfrihed og bragte den derved til at hylde og anerkjende hans Høihedsrettigheder. Keiseren befandt sig uden Tropper i Insbruck, beskæftiget med det tridentinske Concil og sine Planer. Forgjeves fik han Advarsler ihænde; Moritz, der var snedig og hemmelighedsfuld og en Mester i Forstillelse, forstod længe iforveien at forjage enhver Mistanke, der kunde opstige i Keiserens Sjæl. Den i spanske og italienske Rænker øvede Karl holdt det for umuligt, at en Tydsker kunde narre ham. Pludselig brøde tre Hærhobe op imod
Marts 1552. Syd under Moritz, Albrecht og den hessiske Prinds Vilhelm, Landgrevens Søn, de besatte Augsburg og rykkede ind i Tyrol, idet de tilintetgjorde Keiserens adspredte Besætninger, medens de franske Tropper erobrede Metz og over Lothringen trængte frem til Elsaß og Overrhin Allerede havde Moritz stormet Ehrenberger-Klause og nærmede sig Insbruck, for at tage Keiseren tilfange, der befandt sig i den største Forlegenhed, da et Mytteri iblandt de tydske Landsknegte gav ham Leilighed til Flugt. I stor Bestyrtelse havde Conciliet allerede opløst sig, da Karl satte den fangne Kurfyrste Joh. Frederik i Frihed og derpaa gigtsyg og nedslaaet ved Nattetider flygtede over de sneebedækkede tyrolske Bjerge til Villach og derfra til Kærnthen. Det vanskelige Hverv, at stifte Fred, blev nu overdraget til hans Broder Ferdinand, der ikke deelte Keiserens Hensigter og Interesser og var Tydskerne mere hengiven. Efter at have sluttet en Vaabenstilstand traadte denne strax sammen med de 6 Kurfyrster, med Hertugerne af Pommern, Würtemberg, Bayern, Brunsvig og andre til en Raadslagning, der havde Afsluttelsen af **Forliget i Passau** til Følge.

I dette blev Gjenoprettelsen af en bestandig Fredstilstand fastsat som første Betingelse, saa at alt, hvad der stod denne Fred i Veien, deels strax skulde hæves, deels paa en tidenhen sammenkaldt Rigsdag bilægges. Fremfor alt kom man overeens om, at der skulde tilstaaes Bekjenderne af den augsburgske Confession ubetinget Religionsfrihed, Interimet skulde afskaffes; Tridentiner-Conciliet ikke udstrækkes til Protestanterne, og Landgreven sættes i Frihed; Besværingerne over Rigslovenes Krænkelse og Enighedens Gjenoprettelse i Troessager skulde forbeholdes Rigsdagens Afgjørelse, dog saaledes, at selv om der heller ikke kom nogen Religionslov i Stand, skulde dog Fredstilstanden bestaae. Adgangen til Kammerretten skulde staae aaben for begge Confessioner og ved en omfattende Amnesti skulde det Forbigangne være glemt og

tilgivet. Under Folkets Glædestaarer og Jubel vendte de fangne Fyrster, der æredes som Martyrer, tilbage til deres Hjem, og de fordrevne Præster til deres Menigheder.

§ 463. Moritz' Død. Keiseren, der endnu bestandig vedligeholdt Haabet om Gjenoprettelse af Religionseenheden, forkastede Artikelen om den ubetingede Fredstilstand; men den fransk-osmaniske Krig, der udbrød med fornyet Styrke, bortdrog ham fra de tydske Anliggender. Medens nu de keiserlige Tropper forgjeves beleirede Metz, der var besat af Franskmændene og forsvaredes tappert af Hertugen af Guise, og medens Moritz tilligemed Ferdinand kæmpede imod Osmanerne i Ungarn og en fransk-tyrkisk Flaade truede Neapel, førte Markgrev Albrecht af Brandenburg, der var tiltraadt Passauer-Forliget, en Røverkrig imod Biskopperne af Bamberg og Würzburg og søgte at holde sig skadesløs for sine Krigsomkostninger derved, at han plyndrede og brandskattede Klostre og Stifter. Da Keiseren rolig saae paa hans vilde Adfærd og bar over med ham, for at betjene sig af ham imod Franskmændene og ved given Leilighed ogsaa imod de tydske Fyrster, saa forbandt Moritz sig med Ferdinand, Henrik af Brunsvig (der efter Slaget ved Mühlberg atter havde faaet Land og Frihed, § 451) og de geistlige Fyrster, med hvilke Markgreven laae i Feide, til Landefredens Vedligeholdelse og fornyede hemmelig sit Forbund med Frankrig. For at hindre Foreningen af de fiendtlige Stridskræfter, drog nu Albrecht, en dristig, utrættelig Krigsmand, imod Henrik af Brunsvig og hjemsøgte Nedersachsen med et vildt Røver- og Feidevæsen. Da rykkede Moritz imod ham. Ved Sieversh[au]sen
1553 kom det til et blodigt Slag. Den raske Moritz seirede, men i den vilde Rytertummel fik han et Skudsaar, af hvilket han døde to Dage efter i sin Mandboms blomstrende Kraft. Han var en Mand af sjeldne Egenskaber. „Saa forsigtig og hemmelighedsfuld, saa dristig og udholdende, med et saa forudskuende Blik paa Fremtiden og ved Udførelsen saa aldeles inde i Sagen.“ Hans Død gav Markgreven nyt Haab. Han fornyede nogen Tid efter sit Angreb paa Brunsvig; men da han for anden Gang var overvundet og som Fredsforstyrrer erklæret i Achten af Rigskammerretten og endelig ogsaa af Keiseren, maatte han overlade sine Arvelande (Bayreuth og Hof) til sine Fiender og som Flygtning søge Beskyttelse i Frankrig. Efterhaanden vendte Roligheden tilbage i de tydske Lande.

Efter et toaarigt Ophold kom Albrecht atter til Tydskland, men fandt en tidlig Grav paa Slottet i Pforzheim, hvor hans Svoger, Markgreven af Baden havde ydet ham Beskyttelse.

f) Den augsburgske Religionsfred og Karl V.s Endeligt.

§ 464. Ved tunge Erfaringer vare begge Confessionspartier komne til den Overbeviisning, at Freden i Riget kun lod sig sikkre ved gjensidig Anerkjendelse af Troesfriheden. Men denne Erkjendelse forstyrrede for bestandig Karls Planer og Udkast med Hensyn til Kirke og Keisermagt, intet Under derfor, at han var kjed af de tydske Anliggender og at han overlod Forsædet i den ved Passauer-Forliget lovede Rigsdag til sin Broder, for ikke at have den Ydmygelse, offent-

lig at maatte tilstaae, at han nu opgav sit Livs Hovedtanke. Paa denne mindeværdige, i **Augsburg** afholdte Rigsdag kom efter lange
1555. og livlige Forhandlinger **Religionsfreden** i Stand, i hvilken de protestantiske Stænder af den augsburgske Confession ikke alene bleve tilsikkrede fuldkommen Samvittigheds- og Religionsfrihed, men ogsaa politisk Rets-Lighed med de Katholske, ligesom ogsaa den fremtidige Besiddelse af de allerede inddragne Kirkegodser blev sikkret. For de Undersaatter, der ikke fulgte Landsfyrstens Religion, blev der betinget Ret til fri Udvandring og Tolerance for de tilbageblivende De Gammeltroendes Fordring, at de geistlige Stænder, der i Fremtiden maatte træde over til den nye Kirke, skulde miste deres Værdigheder og Indkomster, vakte den heftigste Strid. Da man ikke kunde blive enig herom, saa blev det saakaldte **„geistlige Forbehold"** udtalt som Rigslov, „en Udsæd til blodige Kampe."

Fra denne Religionsfred vare Tilhængerne af den zwinglianske og calvinske Confession udelukkede. Grundsætningen cujus regio ejus religio, som her fik Gyldighed, var af stor Betydning for den fuldkomne Udbannelse af Fyrstemagten (Territorialmagt).

§ 465. Keiseren, der ved Religionsfreden saae sit Livs Maal, den vesterlandske Kirkes Eenhed, forstyrret, tabte nu sin tidligere Interesse for denne Verdens Anliggender og fattede, nedbøiet af legemlige Lidelser, den Beslutning, at opgive Regeringen og Verden og at tilbringe Resten af sine Dage i stille Eensomhed og klosterlig Forsagelse.
1556. Til den Ende overdrog han i en høitidelig Forsamling i Brüssel sin Søn Philip først Regeringen over Nederlandene, og nogen Tid efter ogsaa Kongerigerne Spanien og Neapel saavelsom den nye Verden; men de østerrigske Stater og Ledelsen af de tydske Anliggender overlod han sin Broder Ferdinand. Herpaa begav han sig til det vestlige Spanien, hvor han i Nærheden af Klosteret St. Juste, paa den venlige Skraaning af en med Træplantninger omgivet Høi havde ladet opføre en Bopæl. Her levede han endnu 2 Aar i stille Eensomhed, for største Delen beskæftiget med Religionsøvelser og fromme Betragtninger, uden dog ganske at tabe Rigets Anliggender af Sigte. Imidlertid erholdt Ferdinand I. ved Fyrsternes Valg den tydske Rigskrone, efterat han havde forpligtet sig til at overholde Religionsfreden, at haandhæve Landefreden efter den fornyede Kammerretsanordning og aldrig at regere uden Stændernes Raad og Villie.

5. Den calvinsk-reformeerte Kirke.

§ 466. Johan Calvin i Genf. Ogsaa til det vælske Schweiz var den nye Tro trængt frem. Farel og den veltalende Viret vare de første Forkyndere.. Waadt, der af Bern var erobret fra Savoyen, antog den nye Herskers Religion; Genf, hvor de af de savoyiske Hertuger indsatte Biskopper allerede længe havde viist sig som Fiender af Stædernes Frihed, blev under Berns Bistand ført til Reformationen og Edsforbundet. Men endnu var Forfatningen vaklende, Folket forvildet, Sæderne tøileløse, da **J. Calvin** fra Picardi (der fra Jurisprudensen var gaaet over til Theologien, men snart bleven forfulgt for sine reformatoriske Meninger og nødt til Flugt) nedsatte sig i Genf og blev det republikanske Almeenvæsens Ordner, Sædernes Forbedrer og Kirkevæsenets sande Begrunder. Hans strenge Kirketugt (Disciplin) vakte i Begyndelsen Mishag og medførte hans Forvisning; men snart seirede den bedre Mening. Han blev tilbagekaldt og havde nu, lig Oldtidens Lovgivere, lige indtil sin Død (1564) den største Indflydelse paa Forfatning, Religion, Sæder og Dannelse i den Stad, der har ham at takke for hele sin Betydning. Genf blev ved ham lige saa vel Middelpunktet for det reformatoriske Liv i Syden, som Wittenberg var det for Norden. Den genfiske Læreanstalt, hvor Calvins trofaste Embedsfælle Theodor Beza (1519—1605), en fransk Adelsmand, der var begavet med alle Aandens og Legemets saavelsom Fødselens Fortrin, udviklede sin mangesidige Virksomhed, dannede hine ivrige Prædikanter, der med Livsfare bragte Evangeliet til Udlandet (§ 415); genfiske Bogtrykkerier (Stephanus) forsynede de fleste reformeerte Kirker med Religionsskrifter, mange for deres Tro forfulgte Geistlige og Lærde af alle Nationer søgte i Genf Beskyttelse og Ly og bidroge til at hæve Republikens Cultur og dens Betydning. Calvin selv fik ved sine Skrifter, ved sin udbredte Brevveksling, ved Raad og Betænkninger en Virksomhed og lovgivende Anseelse lig Luthers og Melanchthons. Han var en Mand med ringe Phantasi, men stor Forstand og af ubøielig Strenghed i Tænkning som i Handling. „Haard imod andre som imod sig selv, dog ikke uden en dyb Følelse, fiendsk imod enhver jordisk Nydelse, ligegyldig for Folkegunst, bød han over Aanderne ved Ærefrygten for hans stærke, rene Villie."

§ 467. Calvinismen. Calvins Lære, saaledes som han har udviklet den i sin „Undervisning om den christelige Religion," bærer dens Ophavsmands Charakteer — Strenghed og Simpelhed. I Troeslæren slutter den sig for det Meste til Zwingli, dog indtager den i Nadverlæren en mæglende Stilling mellem ham og Luther og følger i Naadevalget den strenge augustinske Anskuelse, hvorefter den ved Arvesynden fordærvede, menneskelige Villie er ufri og af egen Kraft udygtig til det Gode, saa at følgelig en Deel af Mennesкene ved guddommelig Forudbestemmelse (Prædestination) maa være bestemt til Salighed, den anden til Fordømmelse. — I Cultus som i Ceremonier gaaer Calvin ligesom Zwingli tilbage til den apostoliske Urtid og paabyder den største Simpelhed. Billeder, Ornamenter, Orgeler, Lys og Krucifixer ere banlyste af Kirken; Gudstjenesten bestaaer af Bøn, Prædiken og Afsyngelse af Davids Psalmer, der ere bearbeidede af

Beza og af Goudimel forsynede med Choraler; foruden den med Strenghed helligholdte Søndag (Sabbath) er der ingen kirkelige Fester. — Den calvinske Kirkes Forfatning er en republikansk Synodalforfatning (som den oprindelig af den landflygtige Franskmand Lambert, der virkede ved det marburgske Universitet, tilsigtedes ogsaa for den hessiske Landskirke, men ikke opnaaedes). Den af de Ældste (Presbyterium) repræsenterede Kirkemenighed udøver Kirkemagten. Den vælger den Geistlige, vaager ved de Ældste over Sæderne og haandhæver Kirketugt, Kirkestraffe og Almissepleie. Den lovgivende Magt hviler hos Synoderne, der bestaae af Geistlige og Ældste, og som deels repræsentere et Landskab, deels hele Kirken. Deres Strenghed i Sæder førte stundom Calvinisterne til ogsaa at bekæmpe tilladte Glæder, saasom Theater, Dands og finere selskabelige Fornøielser, hvorfor deres Lære mindre fæstede Rod i Livets høiere Kredse end i Middelstanden. Bedst trivedes Calvinismen hos den dannede Borgerstand i Stæderne, da den arbeidede paa at befordre et driftigt, arbeidsomt Liv, paa at forvise Luxus og alle overflødige Nydelser og paa at begrunde streng Tugt og Ærbarhed.

§ 468. Calvinismens Udbredelse. Calvins Lære kom til Herredømmet i de franske Cantoner i Schweiz; den fandt en god Jordbund i Frankrig, især i Sydens blomstrende Stæder, hvor Albigenserne for Aarhundreder siden ved Korsfarernes Sværd og Dominicanernes Bekjendelsesiver bleve udrydde (§ 312); i halvandet Aarhundrede kæmpede de franske Calvinister (Huguenotterne) om deres Existens; Mord, Forfølgelse og Undertrykkelse formindskede vel Bekjendernes Antal, men vare ikke i Stand til at udrydde den reformeerte Tro. Fra Frankrig og Schweiz trængte Calvinismen til Nederlandene, hvor den efter en blodig Bekæmpelse vandt Seier i de nordlige Provindser (Holland). Fri republikansk Forfatning og Uafhængighed af Spaniens Herredømme var i Lediog med den. I Skotlands Presbyterialkirke fik Calvins Anskuelser deres skarpeste demokratiske Præg. Paa Hierarchiets Ruiner havde Synodalforfatningen sig her over den magtesløse Kongethrone. I England bukkede Puritanernes lignende Grundsætninger under for Hoikirkens Magt; men talrige Sekter forplantede dem, og paa Nordamerikas frie Grund fik de deres mest fuldendte Udvikling. Ogsaa i Tydskland fandt
1559 den folkelige Calvinisme talrige Bekjendere. Frederik III. af Pfalz indførte den i sit Land og lod Ursinus og Olevianus forfatte den **heidelbergske Katechismus**, et vidtudbredt Bekjendelsesskrift for den reformeerte Tro. Dog naaede den calvinske Kirkeform først ved Casimir en fuldkommen Seier sammesteds. Det Samme skete ikke uden heftige
1604. Kampe og mangehaande Forvirring i Hessen ved den lærde Landgreve Moritz, i det
Anhaltske (1596) og tildeels i Bremen og Brandenburg, hvor Joh. Sigismund
1613. i Berlin nød Nabveren efter calvinsk Ritus. Selv Melanchthon og hans Tilhængere (Philippister, Kryptocalvinister) vare i deres Hjerte overtydede om Sandheden af den calvinske Opfattelse. Ved at give denne Anskuelse tilkjende forbittrede Hiin sig i den Grad
1560. sit Livs Aften, at han gik kummerfuld og bagvasket i sin Grav, og de sidste paadrage sig i
1580. Sachsen Forfølgelse og Fængsel. Concordieformelen (§ 529) gjorde med Tiden en Ende paa Kryptocalvinismen, men befæstede Kløften imellem Calvinister og Lutheranere og nærede den ene Confessions ulykkelige Had til den anden. Kansleren Crell, der endnu en Gang gjorde et Forsøg paa at faae Sachsen til at antage Calvinismen, døde efter et tiaarigt Fængsel som Høiforræder for Skarpretterens Sværd.

6) Den anglicanske og presbyterianske Kirkes Grundlæggelse.

§ 469. Henrik VIII., en i scholastisk Videnskab vel bevandret Fyrste, bekæmpede i Begyndelsen Luthers Meninger med et Stridsskrift om de 7 Sakramenter, og hans Tilhængere med Fængselsstraffe og Baal. Men hans Hengivenhed for den romerske Stol, der til Løn for hans Iver gav ham Titel af Troens Beskytter, blev forvandlet til Had, da Clemens VII. af Hensyn til Keiseren ikke føiede sig efter Kongens Ønske, at blive skilt fra sin spanske Gemalinde, skjøndt han tilforn havde givet ham Haab derom. Deels Samvittighedsskrupler over Gyldigheden af hans Ægteskab med Katharina, der havde været hans afdøde Broders Hustru, deels Attraa efter at formæle sig med den elskværdige Anna Boleyn fremkaldte endelig hos Henrik det Forsæt, ved en Løsrivelse fra Rom at opnaae Muligheden af en Skilsmisse. Støttet paa en Række Betænkninger fra indenlandske og udenlandske Universiteter og lærde Selskaber om hans Ægteskabs Utilladelighed, lod han af den paa den erkebiskoppelige Stol i Canterbury ophøiede **Cranmer** sit Ægteskab egenmægtig ophæve, lod sig vie til Anna, nødte Klerus til at anerkjende ham som Overhoved for den engelske Kirke og bragte det servile Parlament til en Række Beslutninger, hvorved Pavens Autoritet over England blev afskaffet. 1534. Den hoffærdige Cardinal Wolsey, der hidtil ene havde ledet Kongen, døde i Unaade, fordi han kun lidet havde taget sig af Skilsmissen, og **Thomas Cromwel**, en tjenstfærdig Træl for den despotiske Herskers, opnaaede Kanslerværdigheden og ledede i Forbindelse med Cranmer de kirkelige Forandringer efter Henriks Lune. Henrik VIII. 1509—1547.

De talrige Klostere bleve voldsomt opløste, Munkene og Nonnerne neppe sikkrede mod Hunger, og de rige Klostergodser deels overdragne til Kronen, deels bortgivne til Hofmænd, deels anvendte til veldædige Anstalter. Imod den gamle Konsts og Videnskabs Skatte gik man derved frem med raa Vandalisme. — Næst efter Klostrene rasede Kongen især imod Maadebillederne og andre Gjenstande for en overtroisk Tilbedelse. Beckets (§ 341) Grav med det rige Alter blev skjændet og plyndret og Erindringen om den gamle Helgen saaret ved en latterlig Procedure; med Helgenbilleder af Træ vedligeholdt man de Baal, som fortærede Papister saavelsom Lutheranere; de første ramtes af den despotiske Konges Vrede, fordi de, som den ærværdige Biskop Fischer og den af klassisk Dannelse og hellensk Vid gjennemtrængte Thomas Morus (§ 401), misbilligede hans Voldsfærd; de sidste lede under den scholastiske Theologs Forbittrelse, der selv tildigere endnu fastholdt sine engang imod Luther forsvarede Paastande, derfor lod han ikke alene alle

den gamle Kirkes Dogmer, Skikke, Ceremonier og hierarchiske Indretninger bestaae, men han indskrænkede ogsaa den Tilladelse, som han i Begyndelsen havde givet, til at afbenytte den af Tindal oversatte engelske Bibel og
1539. befalede ved de 6 Blodartiklers Statut, at man under Trudsel med Dødsstraf skulde holde over Cølibater, det hemmelige Skriftemaal, Munkeløfterne, de stille Messer, Substansforvandlingen og Kalkens Unddragelse.

§ 470. Som Henrik VIII. drev et tyrannisk Spil med Folkets religiøse Bevidsthed, saaledes ogsaa med sine Undersaatters Liv og sine Gemalinders Hoveder. Da Fischers og Mores Henrettelse og den blodige Forfølgelse af Karthäuserne og andre Paveligsindede fremkaldte det romerske Hofs Hevn og der udgik en frygtelig Banstraale imod Kongen og hans Tilhængere, der blev udbredt af den engelske Cardinal Pole, en Slægtning af Kongen, lod han dennes 80-aarige Moder, det sidste Skud af Plantagenets berømmelige Huus, og alle hans Venner døe paa Skafottet eller i Galgen; og da Utilfredsheden med Klostrenes Ophævelse i den nordlige Deel af Riget vakte et Oprør iblandt Landbefolkningen, hvorved Munke anførte „Naadens Pilegrimsfærds" Skarer, saa bleve Abbeder og Klosterbrødre i deres Ordensdragt overgivne til Bøddelen. Men fremfor alt gav Kongens med Sandselighed forenede Despotlune sig tilkjende i hans Behandling af sine Gemalinder. Neppe var den forskudte Katharina langt borte fra Hoffet bleven et Offer for Krænkelser og Lidelser, før hendes Modstanderske Anna Boleyn blev halshugget i Tower efter hendes Gemals Befaling, der ved ondskabsfuld Bagvaskelse var dreven til Skinsyge og fængslet af en ny Kjærlighed. Den tredie Gemalinde, den unge, blide Johanna Seymour, døde faae Dage efter at hun havde født sin svagelige Søn Edvard, hvorpaa Henrik ved sin Kansler Cromwells Overtalelse og ved et Portræt af Maleren Holbein lod sig forlede til at beile til en tydsk Fyrstedatter, Anna af Cleve. Men hverken hendes Skabning eller hendes Væsen behagede den qvindesyge Konge. Et aldeles intetsigende Paaskud blev anvendt som Grund til en ny Skilsmisse, som dernæst paadrog Cromwell Unaade og Halshuggelse. Katharina Howard, Henriks femte Gemalinde, blev selv efter sin Ophøielse en tidligere Elsker hengiven og bødede for sin Uforsigtighed paa Skafottet; og at den sidste Dronning, Katharina Parr, ikke blev et Offer for sin Reformationsiver, havde hun kun sin store Klogskab at takke for. Siden Neros og Domitians Dage har neppe nogen Monarch saaledes hengivet sig til en despotisk Naturs, en blodtørstig Lidenskabs og en tyrannisk Vilkaarlig-

heds Indskydelser. Endnu paa sit Dødsleie udgav han Befaling til at henrette Hertugen af Norfolk og hans høihjertede, ridderlige Søn (Greven af Surrey).

§ 471. Edvard VI. var ved Faderens Død først 6 Aar gammel; derfor var der, til at bestyre Landet indtil han var bleven myndig, af Henrik bleven anordnet et Regentskabsraad, i hvilket Edvards Onkel paa mødrene Side, Hertugen af **Somerset**, og Erkebiskop Cranmer snart fik den høieste Indflydelse. Førstnævnte blev ophøiet til Protektor af England, rev efterhaanden al Statsmagten til sig og begunstigede den af hans Ven Cranmer med Maadehold og Forsigtighed indførte Kirkereform. Edvard VI. 1547—1553.

Ved en Parlamentsbeslutning blev de 6 Blodartiklers Statut ophævet, men Kongen paany anerkjendt som Kirkens Overhoved og Biskoppernes Udnævnelse overdraget til ham. Ved Udbredelse af den engelske Bibel, ved en af Cranmer selv forfattet Prædiken- (Homili-) Bog og ved en Katechismus, der var indrettet efter den lutherske, blev Folket efterhaanden vænnet til Landets Sprog i religiøse Anliggender, indtil den almindelige Bønne- og Ritual-Bog (common prayer-book), der under Erkebiskoppens Veiledning var forfattet af flere Theologer efter gamle Messebøger, blev antaget af Parlamentet og derved tillige den liturgiske Deel af Gudstjenesten bestemt. Communionen under begge Skikkelser fortrængte nu Messen; Ophævelsen af Cølibatet og den under Medvirkning af udenlandske Theologer (som Butzer og Peter Martyr) udarbeidede Troesbekjendelse i de 39 Artikler stillede den anglicanske Kirke i Rækken af de protestantiske, ihvorvel Bibeholdelsen af den biskoppelige (Episcopal-) Forfatning og af Klerus' hierarchiske Rangorden saavelsom den vedvarende Brug af det farvede Ornat ved Cultus'en, Dogmet om den apostoliske Biskopsfølge, den med Biskopsværdigheden forbundne Ordinationsret og andre Ceremonier og Bestemmelser minde om den katholske Kirke. Ogsaa den nye Kirkeret holdt, ligesom den hele (anglicanske-katholske) Høikirke, Middelveien mellem den romerske-katholske og den protestantiske Kirke paa Fastlandet. — Gardiner, Biskop af Winchester, en snu Prælat, og Bonner, Biskop af London, bestrede Regentskabsraadets Ret til under Kongens Mindreaarighed at foretage kirkelige Reformer, hvisaarsag de bleve afsatte fra deres Embeder og holdte i Fængsel.

§ 472. Maria Tudor. Somersets Herskesyge og barske Væsen paadrog ham Regentskabets øvrige Medlemmers Fiendskab og hans Bestræbelse for at lindre Landboernes Stilling, der undertrykkedes af de forhenværende Klostergodsers Eiere, paaførte ham Adelens Had. Et mægtigt Parti reiste sig imod ham og bevirkede ved Ænker og Sammensværgelser først hans Fald og derpaa hans Henrettelse. I 1552.
hans Sted traadte Hovedet for Modpartiet, den ærgjerrige **Warwic**, der som Hertug af **Northumberland** herskede lige saa uindskrænket som hans Forgænger over den svage Konge og Riget. Og for at forlænge sit Herredømme overtalede han den dødsyge Edvard til at gjøre en Forandring i sin Faders Testaments-Bestemmelser, idet han

istedetfor sin katholske Søster Maria skulde udnævne den evangeliskfindede **Johanna Gray** til Efterfølgerske, en Datterdatter af Henrik VIII.s Søster Maria, der var formælet med Northumberlands Søn Dudley. Men deels Hadet til den herskesyge Northumberland, deels den medfødte Ærefrygt for den lovmæssige Arvefølge virkede for Maria. Ved Forsikkring om, at hun ikke vilde hindre nogen i hans Tro, bragte hun hurtigt Folket paa sin Side og vandt Thronen. Northumberland døde paa Skafottet. Dudley og den ædle, klassisk dannede Johanna Gray, der var ikke mindre bevandret i Platos Skrifter end i Bibelen, hensmægtede nogen Tid i Fængsel, indtil den samme Skjebne ramte dem. Sit første Tilsagn blev Maria ikke tro. Som den, der var opdragen i Troen paa den katholske Kirke, for hvilken hendes Moder Katharina havde maattet lide og hun selv havde tilbragt en glædeløs Ungdom fuld af Savn, var hun begeistret for dens Seier.

Maria Tudor 1553—1558.

Hun bevægede Parlamentet til at ophæve den under hendes Broders Regering indførte Kirkeorden, affatte Cranmer og de gjenstridige Biskopper fra deres Værdigheder og lod ham og hans ivrigste Stalbrødre, Ridley og Latimer, døe i Luerne i Oxford. Cardinal Pole, det pavelige Primats Forsægter og hendes Faders Dødsfiende, besteg den erkebiskoppelige Stol i Canterbury og virkede i Forbindelse med Gardiner og Bonner, der atter fik deres Embeder, for Gjenindførelsen af den gamle Tilstand, Gjenoprettelsen af den pavelige Magt og Kjætteriets Udryddelse: Baalene blussede i alle Egne af Riget; Skarer af Flygtende droge over Havet og søgte Beskyttelse hos deres Troesfæller paa Fastlandet, i Friesland, Tydskland (Strasburg og Frankfurt), Genf og det tydske Schweiz. Hvo som ikke besøgte Messen, var i Livsfare. Bonners Navn er tegnet med blodige Træk i Englands Religionshistorie. Hans haarde Hjerte fandt Velbehag i Anderledestænkendes Lidelser. — Det Kirkegods, som var overdraget Kronen, blev givet tilbage, men Adelsmændene lod man beholde deres Deel, for at de ikke skulde hindre hele den kirkelige Restauration.

Da Maria gav den strengttroende Philip af Spanien sin Haand, tiltog Forfølgelsen endnu mere. Men Kummer over hendes Gemals kjendelige Utilbøielighed for hende, Tungsind og Menneskehad forkortede hendes Dage. Hun døde i det Øieblik, da hun gik svanger med det indbildte Haab, at give Nationen en katholsk Thronarving. — Hendes forhadte Søster Elisabeth, en Datter af den ulykkelige Anna Boleyn, omskiftede sin hidtilværende Bopæl i Tower, hvor hun under Gjenvordighed og Fare havde henlevet en kummerfuld Ungdom, med Kongepaladset, og da hun ikke turde lade en Kirke beholde Herredømmet, efter hvis Grundsætninger hun gjaldt for illegitim og uduelig til Regeringen, saa gjenindsatte hun den under Edvard indførte Reformation

ifølge dens Væsen ved Ligheds- (Uniformitets-) Akten. Da hun 1562.
besad sin Faders myndige Sind, saa fandt de calvinske Puritaneres Anskuelser ingen Naade for hendes Øine.

§ 473. Skotland. Snart efter Elisabeths Thronbestigelse vandt den nye Lære ogsaa en fuldstændig Seier i Nabolandet Skotland. Længe kæmpede Folket, hvis Hu stod til Evangeliet, med Hoffet og Geistligheden om Samvittighedsfrihedens store Gode. Kong Jakob V. indlod sig i en Kamp med sin Onkel Henrik VIII. for Pavedømmets og den gamle Troes Sag, og bragte sit Livs Lykke som Offer derfor. Efter et tabt Slag døde han i Tungsindighed faae Dage efter sin Datter, **Maria Stuarts** Fødsel, for 1542.
hvem Moderen, Maria af Guise, en fransk Adelsdame af en Slægt, der var den romerske Kirke ivrig hengiven, efter nogen Tids Forløb førte Regentskabet. Understøttede af Frankrig vare Hoffet og Klerus vel i Stand til at undertrykke Reformationen ved Strenghed. Baal, Fængsel og Flugt formindskede de modigste Bekjenderes Rækker og afskrækkede de forsagte. Fra den Tid af, da den unge Adelsmand Patrick Hamilton (1527), der ved sine Studeringer i Tydskland var bleven en Ven af den nye Lære, døde i Flammerne, indtil den prophetiske Prædikant Wisharts Martyrdød, blødte mangt et Offer for den gamle Tro. Men „Martyrdømmet var den mægtigste Prædiken for et raat, tænksomt og trohjertigt Folk." Cardinal Beton, Ophavsmanden til de fleste Henrettelser, faldt for en Skare Sammensvornes Slag i 1546.
sit eget Huus; og ihvorvel de fleste af dem paa franske Galeier bødede for deres Daad, saa vandt Evangeliet dog ved Englands Indflydelse og under Marias vaklende Regentskab en fastere Grund og en videre Udbredelse iblandt Folket. Johan **Knox**, der havde sluttet sig til Betons Mordere og deelt deres Skjebne, vendte efter nogle paa Erfaring rige Vandringsaar tilbage til Hjemmet og forenede de Reformeerte til en Christi Congregation. 1557.
Der opstod en treaarig, afverlende Kamp. Regentinden fik Hjælpetropper fra Frankrig (hvor hendes Datter, der var forlovet med Dauphinen, blev opdraget og Grunden lagt til hendes Livs mangfoldige Omverlinger), de Evangeliske havde et Tilhold i England fra den Tid, da Elisabeth maatte beskytte Krone og Tro imod Marias Fordringer. Knox, der var følesløs for den jordiske Tilværelses Lidelser og Glæder, drog foran Skarerne, opmandede de Vaklende og Slappe ved sin raae Veltalenheds Kraft og lod Brandfakler kaste ind i Klostere og Domkirker. Regentindens Død forskaffede endelig Bevægelsespartiet Seieren. Ved Parlamentsbeslutning blev den calvinske Kirkes Troesbekjendelse, Ritus og Synodalforfatning indført i Skotland, den 1561.
romerske Kirkes Messe og „Afgudsdyrkelse" forbudt under Trudsel med Straf paa Liv og Eiendom, og den største Deel af de geistlige Godser overdraget Adelen, saaledes at Thronen og den nye Kirke (der siden af dens Forsamlinger kaldtes den presbyterianske) bleve fattige. Med religiøs Vandalisme rasede man imod Klostere, Konstskatte og Kathedralkirker.

7. Skandinavien og Polen.

§ 474. Christian II., den sidste Unionskonge. Christian II., en listig og klog, men haard og hevngjerrig Fyrste, blev efter mange Kampe endelig anerkjendt som Unionskonge af de 3 skandinaviske Riger (§ 372) Som saadan gik hans Stræben ud paa Indførelsen af en indskrænket Kongemagt og paa Forsøgelsen af hans Kron-Indkomster, og han overtog paa samme Tid en Kamp imod Aristokratiet, imod Hanseaternes Handelsherredømme og imod Klerus' Magt.

I Sverrig lod han i Forbindelse med Erkebiskoppen af Upsala og støttet paa et paveligt Ban de indflydelsesrigeste Medlemmer af de høiere
1520. Stænder, 94 i Tallet, henrette i det **stokholmske Blodbad**, der varede i tre Dage, og satte ved Blodscener hele Landet i Forfærdelse. — I Danmark blev der ved vilkaarlige Love gjort Indgreb i Adelens hidtilværende Rettigheder, og Kongens Fortrolighed tilfaldt Folk af ringe Herkomst (især den forhenværende Frugthandlerske Sigbrit, den kongelige Bolerskes kloge Moder), hvorfor Borger- og Bonde-Standen bleve hævede fra deres uanseelige Stilling i Samfundet; for at knække den hanseatiske Handelsovermagt og hæve Landets egen Haandværks- og Erhvervs-Dygtighed vanskeliggjorde han Ind- og Udførselen af Varer ved at paalægge Told; og for at svække Klerus begunstigede han Reformationen i Danmark, medens han udelukkede Forandringen i Sverrig, hvor Geistligheden var gunstig stemt for det danske Herredømme.

Men istedetfor at befæste sit Herredømme ved disse Forholdsregler og befrie det fra de ved Valgcapitulationerne paalagte Skranker, fremskyndede han sit eget Fald og Calmar-Unionens Opløsning. Ophidset og understøttet af Lübeckerne reiste Adelen i Jylland sig imod den voldsomme Fyrste, valgte Christians Onkel, Frederik af
1523. Slesvig-Holsteen til Konge og nødte hiin til at flygte til Udlandet. Snart blev Frederik I. ogsaa anerkjendt af Sjælland, Fyen og Skaane.

§ 475. Gustav Wasa. Endnu tidligere omstyrtedes Christians blodbestænkede Herskerbygning i Sverrig. **Gustav Eriksson Wasa**, en mandhaftig Yngling, paa hvem Sturernes, hans Slægtninges, Mod og Vilsdom hvilede, var af Christian II., der maa have indseet, at en Mand af den Beskaffenhed ikke vilde bøie sin Nakke under fremmed Aag, tvertimod det givne Ord bleven ført til Danmark som Gidsel. Snart fandt han alligevel Leilighed til at flygte til Lübeck, hvor man ikke alene tog ham i Beskyttelse, men endogsaa med Penge og Løfter opmuntrede ham til at befrie sit Fædreland. I
1520. samme Aar, som det stokholmske Blodbad fyldte alt med Skræk

og det danske Herredømme syntes fastere begrundet end nogensinde, landede Gustav Wasa paa et dansk Skib ved Hjemmets Strand. Under tusinde Farer og Eventyr undgik han ved sin egen Rasthed og ved sine Landsmænds Troskab Christians Forfølgelser, hvis Drabanter bestandig vare ham i Hælene, indtil han tilsidst fandt Beskyttelse og Hjælp hos det nordlige Dalekarliens barske Beboere. Med en Skare haardføre Bønder erobrede han Falun, slog Erkebiskoppens og hans 1521.
danskfindede Medforbundnes Tropper og indtog Vesteraas og Upsala. Snart lød hans Navns Berømmelse og det lokkende Opraab til Frihed over alle Egne og tilførte ham talrige Stridsmænd. Rigsdagen i Vadstena udnævnte Gustav Wasa til Rigsforstander og Hærfører; Lübeckerne understøttede ham med Tropper, Skyts og Penge. Derved blev hans Anseelse og hans Magt saa fast begrundet, at den danske Besætning i Stokholm forlod Sverrig og rømmede Marken for Modstanderne. Paa samme Tid, som Christian II. i Udlandet søgte Hjælp imod Danmark, holdt Gustav Wasa, der paa Rigsdagen i Strengenæs var valgt til Konge, sit Indtog i Sverrigs Juni 1523.
Hovedstad. Næsten alle Rigets Borge og Fæstninger aabnede frivillig deres Porte for ham, og i Malmø blev ved Lübeckernes Mægling (hvis bestandige Bistand han tilkjøbte sig ved at overdrage dem store Forrettigheder og Handelsfordele) sluttet en evig Fred mellem Danmark og Sverrig. Calmar-Forbundet var altsaa endelig aldeles opløst, 1524.
men det nye Rige Sverrig blev for det Første et Valgrige, indtil Rigsdagen i Vesteraas 20 Aar tildigere udtalte Kronens Arvelighed.

1544.

§ 476. Reformation i Sverrig. Under de danske Kongers svage Regering var Krongodset saaledes smeltet sammen, at de aarlige Indkomster neppe dækkede den tredie Deel af de nødvendige Udgifter. Af Adelen, der betragtede en jævnbaaren Mands Ophøielse med Misundelse, lod der sig ikke vente nogen Hjælp, og den fattige Bondestand kunde ikke beskattes stærkere. Hvad andet var der da tilbage, end at berøve den rige og mægtige Klerus, der under Kampen havde staaet paa dansk Side, dens Overflødighed og ved Reformationens Indførelse at knække den geistlige Magt? Hertil gik Gustav forsigtig til Værks, for ikke at fremkalde Folkebevægelser. Ved Brødrene Oluf og Lorenz Peterson, der havde studeret i Wittenberg og supplerede hinanden gjensidigen ligesom Luther og Melanchthon, lod han Evangeliet efter lutherst Forklaring udlægge for Folket og den hellige Skrift oversætte ved sin Kansler Anderson. Efterat Forandringen saaledes var forberedt og en under kongelig Beskyttelse i Upsala afholdt Disputation havde eftervist den evan- 1526.
geliske Læres Begrundelse i Skriften, bleve paa Rigsdagen i Vesteraas, som ogsaa Afsendinge af Borger- og Bondestanden bivaanede, Kirkegodserne stillede til Kongens Raadighed. Adelen befordrede Kongens 1527.

Hensigter, da den blev vunden ved den Bestemmelse, at den i Medhold af Loven atter skulde faae alle de Godser tilbage, som siden 1453 fra dens Familier vare komne i Geistlighedens Hænder. Støttet paa denne Beslutning lod Gustav efterhaanden Reformationen indføre i hele Landet og berøvede Kirken den største Deel af dens Indkomster, for at overdrage Kronen dem. Biskopperne, der efter lang Modstand anerkjendte den nye Tingenes Orden, bleve Rigsstænder og Kirkens Overste, dog afhængige af Kongen og indskrænkede ved Consistorier. Opstande til Fordeel for den gamle Kirke bleve voldsomt undertrykkede. Med en Deel af Klokkerne blev Gjælden til Lübeckerne betalt. Saaledes bøiede Kongen Klerus, men i Adelen, hvis Magt og Rigdom steg ved Reformationen, fik Thronen snart en langt mægtigere Modstander. — Efterat Gustav saaledes havde befæstet den nye Kongemagt, søgte han at hæve sit Land ved gode Love og Indretninger. Han tilintetgjorde Lübeckernes
1536. store Forrettigheder og lagde en Indførselstold paa Hanseaternes Varer; han frigav den svenske Handel, befordrede den indenlandske Industri ved at indkalde fremmede Haandværkere og Konstnere, og sluttede endelig en fordeelagtig Handelsovereenskomst med England og Nederlandene. I Aner-
1544. kjendelse af disse Fortjenester erklærede de svenske Stænder Thronen for arvelig i Wasas Mandsstamme. Men ulykkeligviis lod Gustav sig forlede af sin Faderkjærlighed til at krænke Rigets Udelelighed. Thi medens Kronen tilfaldt den ældste Søn Erik XIV., blev der indrømmet de øvrige Sønner store Territorier som Fyrstendømmer under Eriks Overhøihed (Johan Storfyrstendømmet Finnland, Magnus Østgothland, og Karl Södermanland).

§ 477. Reformation i Danmark. Den fordrevne Christian II. bad de lutherske Fyrster i Tydskland om Hjælp; men de faae Leietropper, som han fik, formaaede intet imod Frederik, der ligesom Gustav Wasa havde oprettet en staaende Milits og blev paa det Bedste understøttet af Hanseaterne. Da traadte Christian tilbage til den gamle Kirke, for at faae Hjælp af Paven og sin Svoger, Keiseren, medens Frederik, en Slægtning af det sachsiske Fyrstehuus, lod Reformationen have fri Indgang i Danmark. Han gik derved meget forsigtig tilværks, fordi Biskopperne, der tilligemed Adelen besade al Magt og alle Godser, havde faaet deres Forrettigheder bekræftede i hans Valgcapitulation. Støttet paa Folkets Stemning, der heldede til den nye Tro,
1527. bevirkede Kongen paa Rigsdagen i Odense, at der blev tilstaaet Protestanterne borgerlig Lighed med Katholikerne, at Præsteægteskabet blev tilladt og Biskopvalgenes Uafhængighed af Rom blev anerkjendt. I Tillid til de derved vakte Bekymringer hos den danske Geistlighed og til de gammeltroende Nordmænds Utilfredshed gjorde Christian II. fra Norge af et nyt Angreb paa Danmark, men kom i Fangenskab og maatte endnu hensmægte i 16 Aar paa Slottet Sønderborg i et mørkt Taarn, uden andet Selskab end en norsk
1533. Dverg. Frederiks Død medførte store Kampe hos de to Religionspartier om den nye Konges Valg. Men endelig fik Frederiks Søn, den streng
Christian III. 1534-1559. lutherske Christian III., ved Gustav Wasas Hjælp Kronen (efterat den lübeckske Borgemester Wullenwebers Plan, at erobre Danmark for deres Republik og at lukke Østersøen for den nederlandske Handel, var strandet) og fuldendte Reformations-Værket. De paa een Dag fængslede Biskopper kjøbte
1536. deres Frihed ved Opgivelse af deres Værdighed. En i Kjøbenhavn afholdt

Rigsdag, hvortil Geistligheden ikke var indkaldt, tilintetgjorde Kirkens politiske Rettigheder, og Kronen og Adelen deelte dens Rigdomme imellem sig. Bugenhagen indførte en ny Kirkeorden i fuldkommen Afhængighed af Regeringen, men med Bibeholdelse af nogle Titulærbiskopper. I Norge (fra nu af underkastet det danske Rigsraad som Provinds) blev den nye Kirke fredelig indført ved den frie Bondestand, efterat Erkebiskoppen af Trondhjem var flygtet med Kirkeskattene (1537). Paa Island faldt det biskoppelige Parti med Vaaben i Haand (1550).

Ved Reformationen forøgedes Adelens Magt, dens Rigdom og dens Forrettigheder, der meget indskrænkede den kongelige Magt, i den Grad, at Christians Efterfølgere (Frederik II., Christian IV., Frederik III.) mere vare Fuldbyrdere af det aristokratiske Rigsraads Befalinger, end selvstændige Regenter over et frit Kongerige. Dog hævede Landets Industri og Velstand sig under disse kraftige Regenter, Hanseaternes Handelsherredømme indskrænkedes og deres republikanske Regimente i Bergen blev styrtet; ved Kronborg maatte fremtidig betales Told for alle de Varer, som passerede Sundet. Holsteen blev udvidet ved Ditmarskens Erobring, men Krigene med Sverrig endte for det Meste med Tab for de Danske.

Frederik II. 1559-1588. Christian IV. —1648. Frederik III. —1670.

§ 478. Sverrig under Gustavs Sønner. Under Gustavs Sønner oplevede Sverrig svære Tider. Erik XIV., der ved Erhvervelsen af Esthland lagde Grunden til Herredømmet paa det baltiske Havs Østkyst, var af en saa lidenskabelig Heftighed, at han tilsidst blev aandsforvirret. I denne Tilstand myrdede han med egen Haand flere Medlemmer af den høihjertede Familie Sture og bragte alle Store til at skjælve for en lignende Skjebne. Hans Brødre Johan og Karl, der ved Kongens mørke Mistanke og Misundelse stode i Fare for at miste Eiendom og Liv, dannede endelig en Sammensværgelse, ifølge hvilken Erik ombyttede Thronen med Fængselet, hvor han efter mange Mishandlinger tilsidst døde af den Gift, som hans Broder og Efterfølger Johan rakte ham. Johan III. var en indskrænket Fyrste af høist vankelmodig Charakteer. Vel bragte han i Stettiner-Freden Danmark til at frasige sig sine Fordringer paa Sverrig og befæstede sit Herredømme over Østersøen imod Russerne, men i det Indre fremkaldte hans ubestindige Religionsforandring heftige Storme imod Thronen. Forledet af sin Gemalinde, en polsk Fyrstinde af streng katholske Grundsætninger, forsøgte han en gradvis Gjenindførelse af den gamle Religionsform, der dog strandede paa Folkets Modstand imod de katholske Ceremonier. Ved den snedige Jesuit Posevino, der levede i Stokholm under en Gesandts Maske, lod han sig selv overtale til at afsværge den lutherske Tro og til at give sin Søn en katholsk Opdragelse — men da hans anden Gemalinde, der heldede til den evangeliske Lære, virkede for den protestantiske Kirke, angrede han hvad han havde gjort og samtykkede i Jesuiternes Fordrivelse. — Og for at

Erik XIV. 1560-1568.

Johan III. 1568-1592.

den lutherske Confession ikke paany skulde komme i Fare under hans Søn og Efterfølger, den katholske Siegmund, der allerede var Konge
1593. i Polen, blev, efter Karl af Sødermanlands Tilskyndelse, paa Synoden i Upsala den af Gustav Wasa indførte, evangeliske Religion bestemt som Landets Religion. Men da Siegmund handlede imod dette af ham selv bekræftede Decret, bestemte en Rigsdagsbeslutning, at den evangelisk-lutherske Religion skulde være den eneherskende og alene taalte i Sverrig og udnævnte, da Siegmund var vendt tilbage til Polen, hans Onkel, Karl af Sødermanland til Rigsforstander. Siegmund, der var utilfreds med denne Anord-
1598. ning, greb til Vaaben, men led under sin Onkel et Nederlag ved Stangebro, hvorpaa en under Karls Indflydelse afholdt Rigsdag stillede den Fordring til Siegmund, at han enten skulde fraſige sig Pavedømmet og i egen Person regere sine Arvelande, eller inden 5 Maaneders Forløb sende sin Søn til Sverrig, for at han kunde blive
Karl IX. 1600—1611. opdraget i Landets Religion. Da Siegmund ikke efterkom denne For-
1604. dring, fik Karl IX., Protestantismens Forsvarer, Kronen, som han længe havde tragtet efter. En ny Arvefølgelov sikkrede Karls Efterkommere Thronen. Krigen med Polen, som hans Søn Gustav Adolf førte, endte til Fordeel for Sverrig, der snart forenede Liſland og en Deel af Preussen med sine øvrige Østersøprovindser (Finland, Esthland og andre).

§ 479. Polen. Forfulgte og landflygtige Folk fra forskjellige Lande, som afvege fra den herskende Kirke, fandt et Fristed i Polen under Sieg-
Siegmund August II. 1548—1572. mund August II.s og enkelte Stormænds Beskyttelse. Bøhmiske Brødre (§ 336), Lutheranere og Reformeerte stiftede Menigheder der, og selv saadanne, hvis Anskuelser bleve forkastede af Luther og Calvin (som Socinianerne, § 416), bleve taalte i Polen. Efter langvarige Kampe forenede alle som Disfidenter betegnede Modstandere af den romersk-katholske Kirke sig paa
1570. en Synode i Sandomir til en fælles Troesbekjendelse, „i hvis ubestemte Formler den ubetydelige Forskjellighed i deres Lære fandt Plads." Efter Siegmund August II., med hvem den jagellonske Mandsstamme uddøde i Polen, indtraadte der en stormende Mellemtid, indtil man forenedes om Kongevalget, der faldt paa den franske Prinds Henrik af Anjou (§ 503).
1573. Under dette Interregnum blev der afsluttet en Religionsfred (pax Dissidentium), ifølge hvilken Katholikerne og Disfidenterne skulde have en evig Fred og lige borgerlige Rettigheder, men det katholske Parti skulde beholde Bispedømmerne og Kirkegodserne. Bekræftelsen af denne Fred var en af Valgcapitulationens Artikler, som Henrik af Anjou og, efter hans hemmelige Flugt og derpaa følgende Afsættelse, hans Efterfølger Stephan Ba-
1575. thory af Siebenbürgen besvore. „Men allerede under Siegmund III.
Siegmund III. 1587—1632. (§ 478) forstærkede det katholske Parti sig ved de Lokkemidler, som Kronen og Kirken især kunde byde den høie Adel, imedens mange Disfidenter, util-

fredsstillede ved den fælles Troesbekjendelse, fornyede de indvortes Stridigheder." — Det i Raahed og Barbari nedsunkne Folk tog kun ringe Deel heri, hvorfor Reformationen her ikke blev en Kilde til en høiere Cultur og en fornyet Statsforfatning. Siegmund III.s lange og svage Regering var en Ulykke for Polen. Den i Factioner spaltede Adel forglemte Lydighed og Agtelse for Lovene og udvidede sine Privilegier paa Kronens Bekostning. Ødelæggende Krige med Sverrig, Rusland og Tyrkiet hemmede alle Forbedrings- og Dannelses-Forsøg, og hvad Polen imod Øst vandt fra Russerne (Smolensk, Severien og andet), var en ringe Erstatning for de tabte Landskaber ved Østersøen, som det maatte overlade Sverrig.

B. Modreformationens (Reaction) Tid.

I. Det katholske Kirkedomme.

a) Jesuiter-Ordenen.

§ 480. Oprettelse. **Inigo** (Ignaz) **af Loyola**, Søn af en ubemidlet spansk Adelsmand fra de baskiske Bjerge, erholdt ved Pamplonas heltemodige Forsvar imod Franskmændene et farligt Saar, der kastede ham paa Sygeleiet. Læsningen af Helgenhistorier under en lang og smertefuld Helbredelse 1521.
avlede i hans Indre Længsel efter „ligesom St. Franciscus at erhverve Himmelens Herlighed ved Jordens Elendighed." I den hellige Jomfrues Kapel i Montserrat, til hvis rene Tjeneste han som geistlig Ridder indviede sig, ophængte han Sværd og Dolk, omgjordede sine Lænder med et Reb og tiltraadte en Pilegrimsreise til den hellige Grav. Betlende drog han fra Sted til andet under Fornegtelser og Spægelser, der udtærede hans Legeme; ved syv Timers Bøn daglig nærede han Andagtens Glød og holdt Anfægtelserne borte. Efter at han paa den hellige Grav havde stillet sin Længsel ved inderlig Bøn, fattede han den Tanke, at blive Stifter af en ny Orden. Med utrolig Udholdenhed erhvervede han sig i Salamanca og derpaa, da den ved hans Omvendelsesiver betænkelige Inquisition her forurolige ham, i Paris den Dannelse, som han manglede. Med den største Iver lagde han sig efter theologiske og philosophiske Studier, og efter at have tilendebragt disse, svor han med 6 Stalbrødre paa en indviet Hostie, at de ikke alene vilde 1534.
være Munkeløfterne troe (Armod, Kydskhed, Lydighed), men ogsaa lade Paven foreskrive dem Maalet for deres Virksomhed, og at de med ubetinget troende Lydighed vilde efterkomme dette. Næste Aar gik Ignaz over Spanien, hvor han blev æret som en Helgen, til Italien, for ifølge Overeenskomst at træffe sammen med de andre i Venedig. Ved Bodsøvelser og Prædikener, ved Sy-

gepleie og Omvendelser kom de alle i stort Ry, førend de kastede sig for den hellige Faders Fødder i Rom og ansøgte om Stadfæstelse paa deres nye Orden. Efter nogen Betænkning tilstod Paul III. dem deres Bøn og meddeelte
1546. **Jesu-Selskabet** sin Tilladelse paa det af dem opstillede Grundlag. Ignatius blev den første Ordensgeneral, dog ikke ham, men hans kloge Efterfølger, Spanieren **Lainez** († 1564) har Jesu-Selskabet at takke for dets flintberegnede Organisation. Hos Ignaz holdt den glødende Phantasi Forstanden fangen; i sin religiøse Opvakthed formaaede han kun at fatte det Nærmeste; hans Liv var Sygepleie, Børneunderviisning og Sjælesorg; aandelige Øvelser og Dødelse af alle sandselige Drifter udgjorde Middelpunktet i hans Stræben. Han døde 1556.

§ 481. Forfatning. Ordenens Forfatning var militær-monarchisk. Provindsernes Forstandere, Provindsialerne, vare underkastede Hovedet for dette Troesridderskab, Generalen i Rom med hans Raad af Assistenter, og fra Provindsialerne udgik der atter, ligesom i Hæren, en Række af lavere og lavere Grader igjennem Superiorer og Rectorer i et nøie sammenhængende Hierarchi indtil den nederste Broder. Lydighed og streng Subordination var Sjælen i Forbundet. Alle Medlemmer vare paa det Omhyggeligste paapassede. De, som vilde optages, maatte bestaae en lang og svær Prøvetid, i hvilken enhvers Egenskaber og Tilbøjeligheder bleve nøie udforskede, for at anvise ham den mest passende Virkekreds. Kun faae Udvalgte naaede Professernes Mesterskab, af hvilke Overmændene fremgik, Fleertallet tjente som Medhjælpere (Coadjutorer), uden at kjende de inderste Driveffjedre i det store Maskinværk, hvis Hjul de vare. Den Indtrædende maatte løse alle Baand, som bandt ham til Verden, betragte Ordenen som sit Fædreland, Overmændene som sit Forsyn. Derved blev det muligt, at en uforanderlig Villie kunde beherske hele Forbundet i alle Verdensdele. — Jesu-Selskabets Virksomhed og Udbredelse var i kort Tid uhyre. Den pavelige Curie overdrog det ikke alene alle Tiggermunkenes Privilegier, men stillede ogsaa enhver Art af Dispensation til dets Raadighed, saa at Medlemmerne kunde trænge ind i alle Livets Forhold og allevegne bevæge sig frit, og for at Forbundets Øiemed aldrig skulde staae Fare for at gaae tabt for en anden Stræben, udelukkede Jesuiterne sig selv fra alle faste Embeder og Kirkeværdigheder. Medlemmernes Beskæftigelser vare mangfoldige og ordnede efter enhvers Gaver og Aandsretninger. Nogle indrømmede man et fromt Klosterliv eller videnskabelig Fritid, andre ledede Ungdommens Underviisning; de Klogeste og Fineste søgte en indflydelsesrig Virksomhed ved Hofferne og i Paladserne, og Iverne droge som Hedningeomvendere til fjerne Verdensdele*).

*) I Indien, China, Japan (Xaver), paa Ceylon, de indiske Øer og i Afrika oprettede de Anstalter og tilførte Paven Troende; i Sydamerika stiftede de en egen Stat (Paraguay) og i Brasilien og paa de spanske Kolonier vare de talrige og mægtige. Klogelig forbandt de Geistligt og Verdsligt. Handelsforetagender forøgede den Rigdom, som de stillede til Skue i deres Kirker, fulde af Pragt, men uden Smag. Stibigere fik Foretagenderne til den katholske Troes Udbredelse hinsides Verdenshavet en reguleret Ledelse og Understøttelse ved Congregationen de propaganda fide i Rom og Propagandens Collegium.

§ 482. Grundsætninger og Virksomhed. Ordenens Hovedformaal var Protestantismens Bekæmpelse og Undertrykkelse af den Aandsfrihed, der ved Reformationen var trængt ind i Folket. Efter dette Maal stræbte de paa forskjellige Veie: ved Overtalelse og Forførelse søgte de at bringe Tilhængerne af den nye Tro til at vende tilbage til den gamle Kirke. Skriftestolen maatte lade sig bruge til at bevæge Fyrster og indflydelsesrige Personer til Modreformationer og Indskrænkelse af Troesfriheden, og ved at beherske Ungdommens Underviisning søgte de at danne de unge Slægters Tro og lede deres Aandsretning. Skriftestolen og Høresalen vare deres Virksomheds Mark; i hiin virkede de for Samtiden, i denne for Fremtiden, og de Testamenteringer og Gaver, som de der efterstræbte, tjente ofte til Oprettelse af Collegier og Seminarier. Ordenens Rigdom lettede Stiftelsen og Vedligeholdelsen af Jesuiteranstalter, der, rigelig forsynede med alt, gik rundhaandede tilværks ved Underviisningens Meddelelse og derved lokkede mangen Trængende til sig. Men at de ikke som Middelalderens Tiggerordener grundede deres Sag paa klosterlig Fromhed og religiøs Iver alene, men ogsaa droge tidssvarende Videnskaber ind under deres Omraade, det skete i den rette Indsigt, at netop Klostergeistligheds aandelige Sløvhed og Uvidenhed gave Reformationen dens største Fordeel, og at følgelig den nye Tro og den nye Erkjendelse ikkun kunde bekæmpes med Held derved, at man kom Tidens aandelige Trang imøde, men gav Dannelsen en anden, mindre farlig Retning og Skikkelse; derfor lode Jesuiterne den forældede Scholasticisme fare, men lagde Aanden i nye, ikke mindre indsnevrende Lænker. Og ligesom Jesuiter-Ordenen ved sit Formaal (Endens) blev den confessionelle Freds Forstyrrer, ved sin Levemaade blev Aandsfrihedens og Folkeoplysningens Fiende, saaledes blev den ved sin farlige Moral Redelighedens og Troens Tilintetgjører og Udbreder af underfundige og falske Grundsætninger. Den i det 15de Aarhundrede uddannede, casuistiske Lære, der bragte hver menneskelig og christelig Følelse i Oprør og truede al Retssikkerhed, nemlig at Hensigten helligede Midlet og at udtalte Ord og Eder ingen Gyldighed havde, naar Aanden tænkte anderledes (aandelig Tilbageholdenhed, reservatio mentalis) blev paa en formastelig Maade bragt i Anvendelse af Jesuiterne. Selv Kongemord fandt her sin Retfærdiggjørelse, saafremt derved skete Kirken en Tjeneste, hvorfor Samtiden gav Jesuiterne Skyld for Mordet paa Henrik IV. og Vilhelm af Oranien saavelsom for de Efterstræbelser, hvoraf Elisabeths Liv var truet. List og Vold, Ränker og Forræderi, Bagvaskelser og Ophidselser vare tilladelige Midler, naar det gjaldt om at angribe Protestanternes Rettigheder og føre de Svage eller Undertrykte tilbage i den gamle Kirkes Skjød. De forskjellige Confessioners fredelige Samliv blev ved dem forstyrret; derfor vare de Gjenstand for de Folks Had og de Familiers Forbandelse, hvis Fred de havde undergravet. I stornrtet, verdenshistorisk Virksomhed beherskede de i over 2 Aarhundreder det katholske Europa, trods de andre Ordeners Misundelse og nogle Regeringers Mistanke.

§ 483. Underviisningsvæsen. Jesuiternes Underviisning tilsigtede ikke en Udvikling af den ungdommelige Aand til selvstændig Tænkning og til Færdighed i at erkjende og bedømme alt, hvad der er af Vigtighed for Mennesket, men kun Indsigt i de Kundskaber,

som ere anvendelige i det praktiske Liv. Det var mere en Afrettelse end en Underviisning. Jesuiterdisciplene bleve satte i Stand til at virke i den dem af Skjebnen anviste Stand og Stilling, at udfylde den Post, som de stilledes paa, og at opfylde deres Bestemmelse som brugbare Geistlige, Lærere, Embedsmænd eller Haandværkere, uden at bekymre sig om det, som laae over eller udenfor deres Omraade. Ligesom Jesuiterne selv kun som Værktøi for en høiere Villie forfulgte deres bestemte Maal paa den anviste Bane, saaledes skulde ogsaa alle deres Fosterſønner handle og tænke. Aandsfriheb forekom dem at være en farlig og unyttig Sag. Alle Videnskaber bleve derfor indsnørede i en bestemt, snever begrændset Form, den Tanke, der stræbte at gjennembryde denne Skranke, var en syndig. Alle Religionsbestemmelser, Skikke og Indretninger i den romerske Kirke bleve som guddommelige Sandheder, hvis nøiagtige Efterfølgelse ene kunde føre til Himmelen, satte udenfor al Tvivl, Philosophien var et Formelvæsen, ved hvilket Aanden blev fængslet istedetfor at vækkes til Eftertanke. Historien var en kronikagtig Sammenstilling af forbigangne Begivenheder, ikke et levende Billede af Folkenes Liv, og Menneskenes Charakterer, deres Ideer og Bestræbelser bleve kun bedømte efter den Maalestok, som den romerske Kirke opstillede derfor. Færdighed i det latinske Sprog gjaldt for en nødvendig Egenskab hos den Dannede; men for at ikke Oldtidens frie Aand skulde indsnige sig i det ungdommelige Hjerte, læste man ikke Klassikerne fuldstændigen, men kun i Udtog eller lemlæstede. Praktiske Videnskaber, Mathematik, Geometri og andre, bleve derimod drevne med Iver og Held.

b) Tridentiner-Conciliet.

§ 484. Tvende Gange var den saa længe og alvorligt fordrede Kirkeforsamling allerede bleven aabnet (1546—48; 1551—52) uden at naae Maalet. Store politiske Begivenheder bragte den for nogen Tid i Forglemmelse; men efter den augsburgske Religionsfreds Afslutning og efter de franskspanske Kriges Tilendebringelse i Freden til Chateau-Cambresis (§ 488), 1559. blev Paamindelsen om at fuldende det paabegyndte Værk fornyet med større Heftighed, saa at Pius IV. bevang sin indre Ulyst og lod Møderne tage deres Begyndelse den 8de Januar 1562. Dermed begyndte den tredie Periode af det tridentinske Concil. Forretningsførelsen laae i den pavelige Legats Hænder; Beslutningerne bleve tagne ved Stemmefleerhed af de tilstedeværende Biskopper og Ordensforstandere, hvorved Italienerne, der udgjorde Pluraliteten, forfægtede den pavelige Interesse imod de spanske og franske Biskoppers Opposition. Deels derved, deels ved Forhandlinger med enkelte Hofer og Prælater vandt det romerske Parti tilsidst en fuldstændig Seier. Efter 1563. det 25de Møde bleve Forhandlingerne pludselig erklærede for sluttede, hvorpaa Pius stadfæstede de fattede Beslutninger, men forbeholdt den romerske Stol alene deres Fortolkning. Disse Beslutninger danne den katholske Kirkes Grundlag. De bleve antagne ubetinget i de fleste italienske Stater, saavelsom i Portugal, Polen og af Keiseren, men i Spanien, Neapel og Belgien med Forbehold af de kongelige Rettigheder, i Frankrig kun med Hensyn til Troen. Den Bevægelse, der gav Protestantismen dens Tilværelse, udøvede en umiskjendelig Tilbagevirkning paa Tridentiner-Conciliets Gang (hvilket Katholikerne betragtede som deres Reformation).

I Troesbestemmelserne holdt det tridentinske Concil sig til de i Middelalderen uddannede og hidtil gjældende Dogmer, kun at det underkastede dem en Revision og indklædte dem i saa vide Former som muligt og i ubestemte Udtryk, for at ængstelige Samvittigheder ikke skulde føres til Betænkeligheder. Da Ufeilbarhedens Segl blev paatrykket alle Troessætninger, saa var den ved ethvert Dogme tilføiede Fordømmelse (Anathema) af alle dem, der enten benegtede samme eller udlagde det i Uovereensstemmelse med Kirken, en naturlig og nødvendig Følge, hvor meget end Spaltningen imellem Confessionerne derved blev forstørret. Iøvrigt tilveiebragte Synoden en renset Sædelære, noget der allerede havde været Pave Adrian VI.s Hensigt, indførte en strengere Kirkefugt, indskærpede Biskoppernes Embedspligter, navnlig Opsigten med deres Klerus, tilbageførte meget Gammelkirkeligt og afskaffede mange Misbrug. Da det tridentinske Concil blev anseet som den katholske Kirkes Banner, saa fandt der fremdeles ingen videre Synoder Sted og Repræsentativ-Forfatningen i Middelalderens Kirke maatte vige for en absolut-monarchisk. Paa denne Maade forebyggedes enhver Stræben efter Reformer og Forandringer, og Stabighedens (Stabilitet) Charakteer paatrykkedes Katholicismen, hvorimod Protestantismens Væsen er Udvikling og Bevægelse. Den katholske Kirke har Eenhedens og Uforanderlighedens Fortrin, den besidder en konst- og poesirig Cultus og indtager en uafhængig, selvstændig Stilling ligeoverfor Staten — den protestantiske Kirke staaer i disse Punkter tilbage for Søsterkirken; men den besidder derfor Frihedens store Gode; den hersker paa Videnskabens Gebeet, og den nyere Theologi og Philosophi have den at takke for deres Uddannelse.

c) Det romerske Hierarchi.

§ 485. Paverne. Af Paverne i det 16de Aarhundrede vare nogle ved store Egenskaber og ved efterstræbte eller fuldførte Forbedringer udmærkede Fyrster, kun at deres Haardhed imod de Frafaldne stillede disse Egenskaber i Skygge. Paul III., der med sine Hjælpepenge i den schmalkaldiske Krig Paul III. 1543—1549. paalagde Kirkestaten en tung Gjældsbyrde og befæstede Jesuiter-Ordenen, gav dog nogle lærde Cardinaler det Hverv, at udfærdige et Reformationsudkast, hvorved man kunde forebygge Pavemagtens Vilkaarlighed, Klerus' Udueligheb og Usædelighed og andre Onder. Den utidige Bekjendtgjørelse deraf og Luthers Spot dermed tilintetgjorde Planen. Paul IV. „bragte en firesindstyveaarig, Paul IV. 1555—1559. lidenskabelig Munks mørke Alvor paa Thronen." Hans egen Haardhed og den grusomme Strenghed, hvormed Inquisitionsretten paa hans Befaling tugtede alle Mistænkelige, ophidsede Folket i den Grad, at det paa hans Dødsdag skamferede hans Billedsøiler og opbrændte Inquisitionens Huus. Hans Pius IV. Efterfølgere, Pius IV., Tridentiner-Concilets Fuldender, og Pius V. fulgte 1559—1565. Pius V. de samme strenge Forholdsregler imod Protestanterne, og Gregor XIII., den 1566—1572. canoniske Retsbogs Forbedrer og Aarsberegningens Ordner, lod ved Efterret- Gregor XIII. ningen om Bartholomæusnatten synge et Tedeum for Christi Fienders Udryd- 1572—1585. delse. Den betydeligste Kirkefyrste i hele Aarhundredet var den fra en fattig Hyrdedreng til Franciscaner, Inquisitor, Cardinal og endelig til Pave ophøiede Sixtus V., en Mand med en vældig Herskernatur, der mindre stræbte efter Sixtus V. 1585—1590. at udrydde Kjættere, end efter at gjengive den pavelige Anseelse dens gamle Glands og bringe de katholske Fyrster i nærmere Forbindelse med Curien. „Han tilintetgjorde Banditerne, gjenindførte ved ubønhørlig, barbarisk Strenghed en fast Retstilstand, understøttede de Fattige paa en fornuftig Maade, vakte Driftighed, gav det vatikanske Bibliothek dets Storhed, lod forskjellige Bibelværker (deriblandt en revideret, authentisk Vulgata trykke, fremdrog Old-

tidens Kæmpeværker af deres Ruiner (Colosseo), for saa vidt som de kunde tjene til at forherlige Korsets Seier, og ihvorvel han stillede ikke uværdige Bygningsværker ved Siden af dem, ogsaa berigede sine Slægtninge (Nepoter), efterlod han dog en stor Skat i Engelsborg, der var samlet ved Laan og ved den yderste Udstrækning af Embedssalg." Han blev hadet og bagvasket, men
Clemens VIII. 1592-1605. beundret af Samtid og Eftertid. Clemens VIII. besad en blidere Aand. Han gav Frankrig den længe savnede Ro ved at absolvere Henrik IV., stiftede Fred imellem ham og Spanien og skaffede Kirkestaten Ferrara, hvor det ved Konst og Videnskab forherligede Hoflivs Glands udslukkedes, da Huset
Paul V. 1605-1621. Este uddøde. Den stolte Paul V. udtalte Ban og Interdikt over Venedig, fordi det negtede Udleveringen af nogle fordømte Klerikere og den forlangte Ophævelse af en Lov imod Forøgelsen af Kirkens Grundeiendom. Munken Paolo Sarpi (§ 521) forfægtede Republikens Rettigheder med et saadant
Gregor XV. 1621-1623. Held, at Rom gav efter. Gregor XV. fik det heidelbergske Bibliothek som Erstatning for de Anstrengelser, som han gjorde sig i den tydske Krig.
Urban VIII. 1623-1644. Hans Efterfølger Urban VIII. saae ikke ugjerne, at det østerrigske Huses Overmagt blev formindsket af Svenskerne i Tydskland, men tabte ingenlunde derved den katholske Kirkes Interesse af Sigte.

§ 486. Nye Ordener. Efter det tridentinske Concil tog den katholske Kirke et Opsving. Bleve paa den ene Side mange Misbrug afskaffede og Kirketugten haandhævet strengere, saa bleve paa den anden Side ogsaa alle frisindede Kræfter, der uden Hinder turde yttre sig i Middelalderens Kirke, nu omhyggeligere bevogtede og undertrykkede. Mistroen saae let farlige Fiender, og hvor to saa virksomme Anstalter, som Jesuiter-Ordenen og Inquisitionen, med Argusøine bevogtede alle aandelige Bevægelser, kunde det ikke fattes paa Skyldige og Mistænkelige. Humanisterne, der engang fra Italien af havde oplyst Verden og bidført den nye Tid, faldt nu i Jesuiternes Hænder og „Begeistringen for Oldtiden veg for den kirkelige Tænkemaade." En streng Censur og en vidtomfattende Fortegnelse over forbudne Bøger (index librorum prohibitorum) søgte at unddrage den katholske Verden Resultaterne af dristige Forskninger og forvoven Critik. Modstand imod Anderledestroende var nu Hierarchiets Hovedformaal, hvorfor ogsaa de nye geistlige Ordener antoge en Tendens til at modarbeide Protestantismen, hvormeget ogsaa religiøs Begeistring og Selvfornegtelse kunne have været fremherskende ved deres Stiftelse, og selv de ældre Ordener erholdt tildeels en strengere Form med en polemisk Retning imod Trosforandringen. Disse nye Ordener havde deels det Formaal, at hæve den geistlige Stand ved Dannelse (som Theatinerordenen, der stiftedes under Pave Paul IV. og kaldtes efter hans tidligere Bispesæde) eller ved Fromhed (som Foreningen af de geistlige Oratoriets Fædre til gjensidig Opbyggelse uden Løfte, stiftet af den fromme
1540. Philip af Neri, som kun tankte paa at gjøre vel, paa Sygepleie og Bodsøvelser); deels tilsigtede de Folkebelærelse og Sjælesorg, som Kapucinernes Tiggerorden (1528), der med Kabudsen fik Franciscanernes oprindelige Charakteer tilbage, hvorved de vandt Folkets Hjerter; deels Fattig- og Sygepleie (som den af en fattig Portugiser Joh. di
Dio oprettede Forening af de barmhjertige Brødre, og de barmhjertige Søstres
1634. Orden, vidt udbredt i Frankrig (soeurs de charité) og Tydskland, som Enken Le Gras havde stiftet under Bistand af Vincent af Paula, der var fortrolig med Folkets aandelige og legemlige Nød), deels Opdragelse (som de af den fromme Angela af Brescia († 1540) forenede Ursulinerinder for qvindelig Opdragelse, og de fra Vincent af
1624. Paula udgaaende Missionens Præster (Lazarister) for Christendommens Forplantelse iblandt det forsømte Folk, og flere andre). Ogsaa Carl Borromeo af Mailand, der blev ophøiet til Helgen, stræbte ved sin fromme Virksomhed lige saa vel efter at omvende Kjættere paa Alpernes sydlige Affald, som efter at udbrede religiøs Tænkemaade iblandt Beboerne af hans Landskab, og Franz af Sales, Biskop af Genf († 1622), søgte ved sine mystiske Skrifter, der ere forfattede med hjertelig Folkelighed, saavel at omvende de Frafaldne, som at opbygge de Troende. Ogsaa paa videnskabelig Vei vedvarede Gjendrivelses- og Foreenings-Forsøgene, men med ringe Virkning og bestandig mere aftagende Iver.

II. Philip II.s (1556—1598) og Elisabeths (1558—1603) Tidsalder.

1. Spanien og Portugal.

§ 487. Philip II. Der var tre Ting, som den mørke, kolde og mistroiske Philip II. havde sat sig som sit Livs Opgave, hans Magts Udvidelse, Protestantismens Udslettelse og alle Folkerettigheders Tilintetgjørelse. Denne menneskefiendske Stræben bragte han Nationernes Lykke, sit Rigets Velstand og sit Folks og sine nærmeste Slægtninges Kjærlighed som Offer. Medens han udsendte sine Flaader og Hære imod sine protestantiske Undersaatter og hjemsøgte blomstrende Stater og nærsomme Borgere med ødelæggende Krige, forstyrrede Corsarerne ved et forvovent Fribytterliv Middelhavets Handel og plyndrede Kystlandene, og den svækkede Port fandt Tid til at komme sig igjen efter dens Tab for Lepanto og at trykke christelige Lande med sit despotiske Herredømme. Hans bekostelige Krige (den nederlandske skal alene have kostet 564 Millioner!) og hans paa Vestikkelse grundede, falske Politik tærede paa Landets Marv og bevirkede, at Finanserne trods Amerikas og Vestindiens Skatte ved hans Død vare i en saa desperat Tilstand, at en Statsbankerot ene kunde hindres derved, at Geistlige gik fra Huus til Huus for at beskatte og at man i Castilien lagde store Afgifter paa de nødvendigste Livsfornødenheder, for at kunne dække de høie Renter af den Statsgjæld, som den creditløse Konge havde bebyrdet Landet med. Og til hvilke Skridt lod Philip sig forlede af sin dødbringende Mistanke til sine Paarørende! Den ridderlige Don Juan blev efter Seieren ved Lepanto (§ 385) i sine Foretagender imod Tunis og Nordafrikas mohammedanske Corsarer saa slet understøttet af sin misundelige Halvbroder, at han intet kunde udrette, og da han siden i Nederlandene skabte sig en Virkekreds, der passede til hans Virkekraft, omsnærede Philip ham med et Væv af Falskhed, Lumskhed og Spioneri og lammede ham i den Grad, at han af Harme og Vrgrelse tidlig lagdes i Graven. Philips heftige, lidenskabelige Søn Don
Carlos døde en voldsom Død, og da ogsaa Kongens franske Gemalinde 1568.
pludselig gik bort nogle Maaneder efter, var der ikke Mangel paa onde Rygter. — Philip drog ikke som hans Fader i Spidsen af Hæren igjennem Euro-

pas Lande; han skjulte sig bag sit Paladses Mure i Madrid og ledede fra Spanien af og ved Spaniere Folkenes Skjebner. Virksom og arbeidsom i en sjelden Grad var han opmærksom for alt og søgte at skaffe sig Oplysninger om Personer og Ting; men da han fattedes den høiere Herskeraand og han ikke øste sin Belærelse af egen Anskuelse, men af fremmede Meddelelser, saa geraadede han i Vildfarelse og Skuffelse. Efter en 42-aarig Regering, der blev den spanske Friheds Grav og ikke formaaede at opvise nogen velsignelsesfuld Anordning, noget menneskekjærligt Værk imod Folkenes Forbandelse, maatte han høie sig for en forfærdelig Sygdom. Ubegrædt sank han fra sin eensomme Høide ned i den kolde Marmorgrav i hans stolte Pragtkirke i Escorial. — Den Glands, som Spanien naaede under Philips Forgængere, varede rigtignok endnu ved; spansk Konst og Literatur henrykte og belærte endnu Verden; spansk Sprog og Mode overskrede endnu langt Pyrenæerne; men det var nu kun Efterblomstringen, Grunden til denne høie Cultur var bleven lagt af andre, under ham hentørredes efterhaanden Rødderne dertil.

1598.

§ 488. **Freden i Chateau-Cambresis 1559.** Omendskjøndt Philip II. med al den Iver, som man kan tænke sig hos en bigot Ordensbroder af den romerske Kirke, stræbte at tilbagevinde det tabte Herredømme, saa var det dog netop Kirkens Overhoved, den lidenskabelige Paul IV., der i Forbund med Henrik II. af Frankrig søgte at fortrænge Spanierne fra Italien og at tiltage sig en Deel af deres Besiddelser. Albas raske Indfald i Kirkestaten tilintetgjorde vel Pauls Planer, men den strengttroende Konge tilstod ham en fordeelagtig Fred, medens han endnu i tre Aar fortsatte Krigen med Henrik II., indtil de spansk-nederlandske Troppers Seire under Philibert af Savoyen og Egmont (ved St Quentin og Gravelingen) nødte Franskmændene til Freden i Chateau-Cambresis, hvori de tilbagegave alle Erobringer (navnlig Savoyen (§ 355; 445)), men derfor fik Calais af de med Spanien forbundne Englændere. En dobbelt Formæling skulde besegle Fredspagten, men Bryllupsfestlighederne bleve dødbringende for den franske Konge.

1557.
1558.
1559.

Efter den udvortes Krigs Tilendebringelse tænkte Philip paa Kjætteriets Udryddelse. Ved Inquisitionens Rædsler (§ 363) og Auto da Fe'ernes græsselige Fester lykkedes det ham i to Aartiere at overvælde det protestantiske Kjætteri og den mauriske Vantro (§ 364); men saa almindelig var Forfærdelsen over denne blodige Omvendelsesmaade, at Philips italienske Stater af alle Kræfter modsatte sig Indførelsen af den spanske Inquisition (men derved kun paalagde sig den romerskes Aag) og Nederlandene hellere indlode sig i en Kamp paa Liv og Død, end at de ved dette frygtelige Institut lode sig fratage Frihedens Aandedræt. Men da Aragonierne ligeledes reiste sig imod Philips og hans Inquisitions Dommer-Vilkaarlighed, trængte castiliske Hære ind i Landet, qvalte Opstanden ved Borgerblod og tilintetgjorde

den sidste Rest af de gammelstænderske Rettigheder. En mørk Despotisme og et aandsdræbende Præsteherredømme leirede sig nu over den pyrenæiske Halvø.

§ 489. **Portugal forenet med Spanien.** Under Johan III., Emanuel den Stores Søn (§ 387), bleve Opdagelsesreiserne i Indien fortsatte og Kundskaben til Landene saavelsom den portugisiske Handel udvidet. Men den hurtig vundne Rigdom, hvormed Industrien ikke holdt lige Skridt, viste snart sine skadelige Følger; thi medens Indiens Rigdomme sammenhobedes hos nogle faae Familier, hensank Massen af Nationen i Dovenskab og Fattigdom, og da nu desuden de af Kongen begunstigede Jesuiter tilligemed den virksomme Inqvisition paalagde Folket aandelige Lænker og derved lammede dets Kraft, forsvandt Portugals Blomstring i nogle faae Aartiere aldeles sporløst. De gamle Rettigheder og Friheder laae ligesom i Spanien under for den absolute Kongemagt og Hierarchiet; Folket blev holdt i Umyndighed og mistede snart det Heltesind, som havde begeistret det til dets tidligere Storbedrifter. Den af Johan indførte nye Retsorden og Overdragelsen af Ridderordenernes Stormesterskab til Kronen befordrede den kongelige Almagt — Under hans Sønnesøn **Sebastians** Mindreaarighed vandt Jesuiterne megen Indflydelse paa Regeringen, og idet de ganske fik den unge Konges Opdragelse i deres Hænder, søgte de at give ham en Retning, der for bestandig sikkrede dem Herredømmet. De skildrede Lydigheden imod Paven og Kampen imod de Vantroende som de første Dyder hos en christelig Fyrste og indprægede ham en Korsfarers sværmerske Tænkemaade. Neppe var han derfor voxet fra sin Umyndigheds Alder, før han pønsede paa eventyrlige Korstog, og da en fordreven marokkansk Fyrste henvendte sig til ham om Hjælp imod en Slægtning, greb han med Glæde Leiligheden til at drage imod de vantroe Maurer og saaledes strax tilfredsstille sin Omvendelsesiver og sin Erobringslyst. Paa en brændende hed Augustdag angreb han med Heftighed Fiendernes overlegne Hær paa Sletten ved **Alcasar** i Afrika og led et frygteligt Nederlag; 12,000 christelige Stridsmænd bedækkede Valpladsen; iblandt de Faldne var ogsaa Kong Sebastian, men ingensteds blev hans Lig opdaget. Dette var en skjebnesvanger Begivenhed for Portugal. Thi da Johan III.s Broder, den gamle Cardinal Henrik, hvem Kronen uventet var tilfalden, ogsaa døde uden Livsarvinger 2 Aar efter, saa gjorde 3 Prætendenter (hvoriblandt Philip II. som Søn af Johan III.s ældste Søster) Fordringer paa den portugisiske Throne. Af Nationalhad og Naboskinsyge vare Adelen og Folket imod en For-

Johan III. 1521-1557.

Sebastian 1557-1578.

1578.

ening med Spanien og begunstigede en anden Medbeiler, Malteser-Prioren Antonio, der udgav sig for en retmæssig Sønneson af Emanuel; men Philip gav sine Fordringer Eftertryk ved en Armee under Albas Befaling. Hans Modstander blev slaaet og tvungen til Flugt,
1580. Lissabon overgav sig og snart fulgte hele Landet Hovedstadens Exempel. Efterat Skarpretterøxen havde ryddet det spanske Herredømmes indflydelsesrigeste Modstandere af Veien, føiede Folket sig skjælvende efter Philips Magtsprog. Men det Had, der ramte det trykkende Tvangsherredømme, som desuden ved Mistillid blev strengere i Portugal, kunde ikke udslettes. Med Sorg saae Portugiserne, hvorledes den af England og Frankrig understøttede Antonios gjentagne Foretagender strandede, og fæstede længe deres forhaabningsfulde Blik paa de falske Sebastian'er, der fra Tid til anden forjættede en Befrielse fra det spanske Aag; men da Antonio, plaget af Mangel og af stadig
1595. Dødsfrygt, døde i Paris, og den fjerde Sebastian, hvis Ægthed
1598. var bleven antaget af mange, havde fundet sin Død i et spansk Fængsel, da fandt de sig i hvad der ikke kunde være anderledes. Vel blev der lovet Landet, at det skulde beholde sin Forfatning og Lovgivning og en adskilt Forvaltning, men Adelsmagtens gradvise Tilintetgjørelse og Krondomænernes planmæssige Afhændelse viste tydelig den spanske Regerings Bestræbelse for at gjøre Portugals Uafhængighed under en egen Konge umulig. Men netop denne Bestræbelse vakte Portugisernes Nationalfølelse og hidførte Landets Befrielse ved den
1640. rige og anseete Hertug af Braganza. I tredsindstyve Aar varede det ulykkalige spanske Herredømme, under hvilket den portugisiske Sømagt gik til Grunde, de oversøiske Besiddelser for største Delen kom i Hollændernes Hænder og den europæiske Handel forlagde sin Stapelplads fra Lissabon til Amsterdam og London.

2. Nederlændernes Frihedskampe.

Margarethas Statholderskab.

§ 490. Allerede Karl V. havde givet de nederlandske Provindser, der med Nidkjærhed vaagede over deres oprindelige Friheder og Rettigheder, mangen Anledning til Klage. De hyppige Skattepaalæg, den gjentagne Nærværelse af fremmede Tropper, den strenge Haandhævelse af det wormsiske Edikt imod Lutheranerne, af hvilke Hundreder døde i Fængslet og paa Skafottet, havde fremkaldt megen Knurren og endogsaa drevet Genterne til Oprør; men Karl var en Nederlænder, han havde et Hjerte for det Folk, som han var født iblandt, han elskede dets Sæder og dets Væsen og taalte dets Vanart med Overbærelse; han var venlig og fortrolig mod Adelen og Borgerne

og smigrede deres Nationalstolthed, idet han foretrak dem for sine øvrige Undersaatter. Heel anderledes var det med Philip. Han var Spanier, behandlede Nederlandene ligesom de italienske Stater kun som Provindser, hvilke han vilde lade bestyre ved sine spanske Embedsmænd og bevogte ved spanske Tropper. Hans Stolthed og hans kolde Tilbageholdenhed krænkede Borgeren og hans Had til al Folkeret gjorde ham til en naturlig Modstander af Nederlænderne, hvis hele Væsen var sammenvoret med deres ständerske Friheder (hvoriblandt Skattebevilgning, uafhængige Domstole og Bortfjernelse af de spanske Tropper og Embedsmænd stode øverst).

Det vakte strax i Begyndelsen Uvillie, at Philip, dengang han indsatte sin Halvsøster Margaretha af Parma, en Qvinde med en mandig Aand, til Statholderinde i Brüssel, over det Statsraad, som han medgav hende og som var sammensat af Landets første Adelsmænd, satte en Udlænding — Cardinal Granvella, en Søn af den keiserlige Kansler — og lagde en spansk Besætning i Landet. Misstemningen forøgedes, da Kjætterlovene til at vaage over den rene Tro og den kirkelige Orden bleve skærpede og der blev paabudet Oprettelse af 14 nye Bispedømmer, der vare underlagte Cardinal Granvella, som opheiedes til Erkebiskop af Mecheln, og hvortil de fornødne Pengesummer skulde tages fra andre geistlige Godser og Klostere. Denne Forøgelse af de 4 hidtilværende Landsbispedømmer, der var foretaget uden at Ständerne vare adspurgte, vakte saa meget større Bekymring, som den sidste Hensigt dermed syntes at være Indførelsen af den forfølgelsessyge spanske Inqvisition, eftersom der i den pavelige Bulle, som paabød Oprettelsen af disse Bispedømmer, var anordnet to Inqvisitorer for hvert af dem og Cardinalen allerede førte Titel af Stor-Inqvisitor. Det patriotiske Parti, der vaagede over at beskytte Landets Institutioner imod den spanske Regerings Tilintetgjørelsesplaner, søgte forgjeves ved Petitioner og Gesandtskaber at bevæge Kongen til at forandre denne forfatningsstridige Fremfærd og til at tilbagekalde den forhadte Cardinal — Philip gav undvigende Svar og gik først ind paa den af Granvella selv indstændig ansøgte Orlov, da **Vilhelm af Oranien** (Statholder af Holland), Grev **Egmont** (Statholder af Flandern) og Grev Hoorn ikke længere bivaanede Statsraadsmøderne og Regentinden selv forlangte
1564. hans Bortfjernelse. Men Granvellas macchiavelliistiske Anskuelser fandt endnu Forsvarere selv efter hans Bortkaldelse, og Kongens samtidige Lyst til at indføre Tridentiner-Conciliets Beslutninger i Landet bevistе, at Tanken om en kirkelig Ligeformethed laae dybt hos ham og at en Formildelse af Kjætterlovene eller en Ordning

af Troesfriheden ikke lod sig vente. Dette fremgik ogsaa af det Svar, som han meddeelte den af Statsraadet og Regentinden til Madrid
1565. affendte Egmont, „han vilde hellere tusinde Gange døe, end tilstaae den mindste Forandring i Religionen.“ Skærpede Befalinger til Inqvisitorerne og de tiltagende Forfølgelser, Fængslinger og qvalfulde Henrettelser beviste Alvoren med disse Ord.

§ 491. Geuserforbundet og Billedstormen. Den nye Kirke havde kun Tilhængere iblandt Borgerstanden; Adelen holdt endnu for største Delen fast ved den gamle Tro, men var fast besluttet paa, af alle Kræfter at modsætte sig Inqvisitionen, i hvilken den saae den borgerlige Friheds Grav. Til den Ende undertegnede omtrent
Nov. 1565. 400 Adelsmænd den saakaldte **Compromis** til Modstand imod Inqvisitionen og til gjensidig Hjælpsydelse ved Religionsforfølgelser, og forfattede dernæst en Petition om Ophævelse af Kjætterlovene og Standsning i Inqvisitionsprocesserne. Da de dermed droge hen for Regentindens Palads, kom hun i Bestyrtelse over Antallet paa Vonskriftets Udstedere, der hørte til de første Familier. Da sagde en af Raaderne (Barlaimont), som stod ved Siden af hende, at hun ikke skulde være bange for disse Stoddere (gueux), et Ord, som blev forebragt de Forbundne og af disse blev optaget som deres Forbunds Feltraab. De kaldte sig Geuser og bare fremdeles om Halsen en Skuemynt med Kongens Billede og den Indskrift: „Tro indtil Tiggerposen!“ Petitionen blev uden Virkning. Inqvisitorerne vedbleve at straffe Kjætterne med Henrettelse, Landsforvisning og Eiendomsfortabelse. Desuagtet fandt den religiøse Forandring bestandig mere Indgang; Psalmer bleve sungne, Prædikener af evangeliske Geistlige, der oftere holdtes i det Frie, besøgtes af Tusinder, Munke, Mariabilleder og hellige Gjenstande bleve haanede. Endelig kom Folkets længe tilbageholdte Forbittrelse over Religionsundertrykkelserne til Udbrud i Antwerpen, Brüssel og hele Brabant. En Folkehob, der hørte til den laveste Klasse, skamferede flere Crucifixer og Helgenbilleder, der stode ved Veien; Mængden, som tiltog, forgreb sig snart paa Kirker og Klostere, røvede eller ødelagde hellige Kar og Ornamenter og begik kirkeskjændende Udaad. I tre Dage regnede man paa at 400 Kirker og Kapeller vare ødelagte. Disse Begivenheder medførte en Spaltning iblandt Nationens Overhoveder. De Adelsmænd, som vare den gamle Kirke hengivne, skilte sig fra dem, der havde vendt sig til den nye Kirke. Derved lykkedes det Regentinden, en klog Kone, der var øvet i Forstillelses-Konsten, ved Strenghed imod det ene Parti og Maadehold imod det andet at skaffe Fred

og Ro tilveie. Ved Hjælp af nogle i Hast hvervede Tropper bragte hun flere rebelliske Stæder til Underkastelse, lod en streng Dom ramme Billedstormerne og vandt de Maadeholdne ved det Tilsagn, at hun vilde formilde Kjætterlovene og drage Tilgivelsens og Forglemmelsens Slør over det Forbigangne.

§ 492. Alba (1567—1573). Men ved Hoffet i Madrid blev der taget en anden Beslutning. Efter en lang Overveielse, om vel den af Regentinden anbefalede Mildhed eller de af Alba forlangte Magts-Forholdsregler hurtigst og sikkrest vilde bringe den oprørte Nation tilbage til Lydighed, seirede den sidste Anskuelse, og Alba, en tyrannisk Herskers despotiske Tjener, drog med en af Spaniere og Italienere bestaaende Hær til Nederlandene. Den Forfærdelse, som gik 1567.
forud for ham, drev Indvaanerne skarevis paa Flugt; over 100,000 Kjøbmænd og Haandværkere tilvendte andre Lande, især England, deres Driftighed og Formue. Vilhelm af Oranien, Hovedet for det fædrelandsk-sindede Parti, en besindig, forsigtig Mand i sine Aars fulde Kraft, bestemt, ufortrøden og taus, undveg Stormen og begav sig til Tydskland. Med Taarer skiltes han fra Egmont, hvem han forgjeves søgte at overtale til et lignende Skridt. Egmonts oprigtige Natur troede ikke paa den spanske Lumskhed, som Oranien advarede ham imod. I Følelsen af sin retfærdige Stræben og i Tillid til sine tidligere Fortjenester og sin bevidste Troskab og Hengivenhed for Regenthuset oppebiede han Albas Ankomst. Men neppe var denne kommen til Brüssel med uindskrænket Fuldmagt, før han lod den umistænksomme Egmont, Folkets Afgud, og den tappre Hoorn tage i Forvaring og henrette som Høiforrædere tilligemed 18 andre Adelsmænd. Ved at rydde Hovederne af Veien haabede man let at kunne bringe Nationen, som da fattedes Anførere, til stum Lydighed. Frygteligt raasede nu den spanske Bøddeløre i det ulykkelige Land. Regentinden, der var opbragt over Despotismens Rædsler, som hun rolig maatte see paa, nedlagde sin Stilling og begav sig til Italien, begravet med Foræringer og begrædt. Hendes Ihukommelse blev æret. Men Alba oprettede et Oprørs-Raad, af Nederlænderne kaldet Blodraad, i hvilket en haard, samvittighedsløs Spanier Bargas, der var ubekjendt med Folkets Love og Skikke, førte Forsædet og fuldbyrdede Albas Blodbefalinger. Havesyge, Blodtørst og Fanatisme kappedes om deres Offere. Paa alle Steder blev der opført Galger og Steiler; Baalene blussede trindt for de protestantiske Geistlige og Evangeliets haardnakkede Bekjendere; paa nedrevne Kapellers Bjælker

ophængte man saavel billedstormende Forandringslystne som fredsommelige Calviniſter og Lutheranere. „Al Glæde ved Livet, der ellers var saa almindelig i Nederlandene, forsvandt, en stor, almindelig Gravs Forfærdelse opfyldte alle Gemytter.“ Antwerpens Borgerskab maatte give Pengene til Opførelsen af det Citadel, hvorved Alba vilde lægge Stad og Land i Lænker.

§ 493. Truede det grusomme Blodraad Liv og Frihed, saa truede Albas Skatteplaner Velstand og Handel. Utilfreds med den lovlige Bestemmelse, at alle Skatter skulde bevilges af hvert Landskabs Stænder med en kort Frist og efter eget Skjøn hæves af dem selv, forlangte Alba en staaende Skat til et stort Beløb og fordeelte den paa en for Handel og Samfærdsel høist skadelig Maade*). Hvor meget ogsaa Stænderne protesterede, Alba vedblev sin Fordring; men ved dette vilkaarlige Indgreb i Landslovene, der truede Kjøbmanden saavelsom Godseieren, Katholiken saavelsom Protestanten med lige Ruin, vakte han den stærmmede Oppositionsaand og bragte de ved Confessionsforskjel Adskilte nærmere til hverandre igjen. Da Alba vilde lade Kjøbeaccisen inddrive med Magt, lukkede Kjøbmændene i Brüssel deres Magasiner, Kræmmerne, Bagerne osv. deres Boder og negtede at betale. Allerede truede den tyranniske Hertug med at lade de Gjenstridige hænge op udenfor deres Huse — da Efterretningen
1572. om at en Skare Udvandrere, der dreve om tilsøes og derfor bleve kaldte Havgeuser, havde erobret Havnstaden Briel og at flere Stæder i Holland og Seeland havde slaaet sig paa Parti med dem, gav de Forsagte Mod og gjorde Spanierne betænkelige. Snart efter lykkedes det den tilbagevendte Vilhelm af Oranien at forene de nordlige Provindser. Han blev anerkjendt som Statholder af Holland, Seeland, Utrecht og Friesland og forsynet med Penge og Krigsmandskab. Nu fik Modstanden et alvorligere Udseende. De Rædsler, som de spanske Tropper paa Albas Befaling udøvede i nogle af de gjenstridige Stæder, saasom Haarlem, Narden og andre, hvor de nedhuggede Indvaanerne uden Hensyn til Kjøn og Alder, plyndrede deres Bopæle og, efterat de havde mættet sig med Mord, Rov og dyrisk Vellyst, kastede Brandfaklerne ind i de øde Huse og Kirker, udbredte Raseri og Forfærdelse over hele Landet og bevægede Hoffet i Madrid til at beslutte Albas Tilbagekaldelse.

*) Alba fordrede foruden en høi Formueskat (Hundrede-Penningen) den tyvende Penning af de urørlige og den tiende af de rørlige Eiendomme, saa ofte som de bleve solgte.

§ 494. Oranien og Don Juan af Austria. Albas Efterfølger (Ludvig af Zuniga og Requesens) lagde vel ved Ophævelsen af Blodraadet et mildere Sind for Dagen; men da han hverken kunde tilstaae Samvittighedsfrihed, eller standse Troppernes Brutalitet, som han fyldte Sold, eller ophæve den trykkende Beskatning, saa formaaede hverken hans indskrænkede Amnesti eller den velsindede Keiser Maximilian II.s gjentagne Mæglingsforsøg at gjenoprette den tabte Tillid og bevæge de oprørske Provindser til at nedlægge Vaabnene. Vel vandt Statholderen Slaget paa Mookerheden (ved Rymwegen), hvor to Brødre af Oranien døde Heltedøden; men hans Lykke strandede paa Leidens Borgerskabs Frihedssind og Høihjertethed. Da den af Hunger, Pest og Fiendevold hjemsøgte Stad ikke kunde holde sig længere, gjennemstak de Dæmningerne og bortkyllede Spanierne med Havets Bølger, som for lang Tid tilintetgjorde deres Velstand. Et protestantisk Universitet var Lønnen for denne Opoffrelse. Thi i samme Aar havde de nordlige Provindser paa en Synode i Dordrecht antaget den heidelbergske Katechismus, indsat Calvinismen til Landsreligion og forøget deres Stridskræfter med de inddragne Kirkegodser. Snart 1574.
efter døde Zuniga; og indtil den nye Statholders Ankomst ledede 1576.
Statsraadet Forvaltningen og Militærmagten. Men da denne var ude af Stand til at tæmme de forvildede, ubetalte Troppers Overmod, og disse hjemsøgte de rige Stæder Maestricht og Antwerpen med Rov, Mord og gruopvækkende Ødelæggelse, saa lykkedes det Oranien, der i de nordlige Provindser var beklædt med høi Magt, ved **Forliget i Gent** (Pacification) at forene samtlige Landskaber 1576.
til den Beslutning, at de gjensidig vilde staae hverandre bi med Liv og Eiendom, for at fordrive de spanske Hære, og indtil de kirkelige Anliggenders Regulering ved en almindelig Rigsdag lade Strafbefalingerne for Religionens Skyld ufuldbyrdede. Disse Punkter udgjorde ogsaa Grundlaget for det imellem den nye spanske Statholder, Don Juan, og Landskaberne sluttede evige Forlig. Men den ubestemte Affattelse af Artiklen om Religionsfordragelighed bevægede Staterne Holland og Seeland til ikke at tiltræde det evige Forlig, men at fortsætte Kampen. Snart mærkede ogsaa de øvrige Provindser, at Juan ikke gik redelig tilværks, at han foretrak Spaniere ved Embedsbesættelser, forberedte nye Religionsforfølgelser og søgte at bemægtige sig de gjenstridige Stæder med Magt. Brabants Stænder opsagde ham derfor Huldskab og Troskab og valgte Oranien til Statholder (Ruwart); men da den indenlandske Adel af Misun-

velse og de Strengttroende af Religionsiver ikke yndede den calvinske Oranien, stillede de Erkehertug Matthias af Østerrig ved Siden af ham, imedens de fransk-talende wallonske Landskaber (Hennegau og Artois) indgik et Forbund med Hertugen af Anjou. Saaledes tiltog Modstanden og Fiendernes Antal i samme Øieblik,
1578. som Don Juan døde i Vrgrelse over at hans Planer strandede.

§ 495. Alexander Farnese af Parma (1578—1592). Men netop Spaltningen i Herskermagten, hvorved Interesserne bleve deelte og Skinsyge og Tvistigheder næredes, gjorde det muligt for Don Juans kloge, med udmærkede Feltherregaver udrustede Efterfølger, Hertug Alexander Farnese af Parma (Statholderinden Margarethas Søn), at bevare Spaniens vaklende Herredømme i Syden. Han vakte de brabantske Adelsmænds Misundelse imod Oranien og det katholske Sydens Religionsiver imod det evangeliske Norden. Dette
1579 bevægede Oranien til ved **Unionen i Utrecht** at forene de nordlige Stater (Holland, Seeland, Geldern, Utrecht, Friesland, Grøningen og andre) i et nærmere Forbund til fælles Virksomhed for at afskaffe al Religionstvang. Dette i det første Udkast endnu meget ubestemte Forlig blev Grundlaget for de protestantiske Nederlandes forenede Stater. To Aar senere opsagde man formelig Kongen af Spa-
1581. nien Huldskab og Troskab. Syden var ikke saa enig. Matthias forlod Brabant, hvor han havde spillet en aldeles intetsigende Rolle; og formedelst sin Stræben efter ved fransk Hjælp at forskaffe sig Herredømmet, mistede Anjou i den Grad al Anseelse, at han vendte til-
1583. bage til Frankrig, hvor han snart døde. Denne Forvirring benyttede den driftige Parma til at føre mange Stæder tilbage til Lydighed. Oprøret syntes at være sin Ende nær, saafremt det lykkedes at rydde Oranien af Veien. Imod ham var derfor hele Philips Raseri rettet. Han havde allerede erklæret ham i Achten og lovet den, der overleverede ham død eller levende, en stor Belønning og Adelskab. Dette lokkende Tilbud og lidenskabelige Præsters Tjenstfærdighed havde flere Mordanslag til Følge. Et undgik Oranien, men den fanatiske Ger-
hard af Franche Comté strakte ham ved sin Kugle død til Jorden ved
1584. Døren til den fyrstelige Spisesal i Delft. En qvalfuld Henrettelse var Morderens Løn. Men den nederlandske Friheds Undergang var ikke eet med dens Stifters Død. De nordlige Provindser, der ikke kunde tænke paa en Forsoning med en Konge, der haardnakket vægrede sig ved at tillade deres Religion, overdroge Statholderskabet og Krigens Ledelse til Oraniens anden Søn, Moritz, imedens Staatsraadet forestod de indre Anliggender. Men Parmas heldige Foretagender, der erobrede Gent, Brüssel, Mecheln, Nymwegen og endelig Antwerpen, førte Nederlænderne til den Overbeviisning, at de uden Hjælp udenfra ikke vare Spanierne vorne. De tilbøde derfor først Kong Henrik III. af Frankrig og, da denne afslog Tilbudet, den engelske Dronning Elisabeth Herredømmet. Hun afslog vel ligeledes Tilbudet, men sendte dem Hjælpetropper under hendes Yndling Leicesters Anførsel, hvem Nederlænderne overdroge en Generalstatholders Værdighed med udstrakt Magt. Men snart vakte hans tvetydige og ubehændige Adfærd og hans rænkefulde Politik Stændernes Mistanke; de lagde ham Hindringer i Veien og hidførte derved hans Afskedelse. 1587.

§ 496. Den uovervindelige Flaade. Men den Fare, hvormed begge Stater truedes af den store **Armada**, der bestod af 1588.
130 vældige Krigsskibe, holdt Englænderne og Nederlænderne forenede. Denne „uovervindelige Flaade", hvis Bekostning man anslog til 60 Millioner Rigsdaler, skulde føre et Hovedslag imod alle den romerske Kirkes Fiender og derfor fremfor alt ramme Kjætteriets Arne, England, og dets banlyste Dronning, paa hvis Befaling den katholske Maria Stuarts Hoved kort iforveien var falden og ved hvis Hjælp Nederlænderne og de franske Huguenotter gjorde deres Fiender saa kraftig Modstand. Men Foretagendet faldt ud til Vanære og Tab for Spanien. Den af Medina Sidonia befalede og af Parma understøttede Flaade bukkede under for Stormene og for Englændernes Øvelse og Tapperhed; og hvad der undgik Branderne, Klipperne og Fienderne i Kanalen, det knustes for største Delen paa Hebridernes og Shetlandsøernes Kyster, da Sidonia vilde seile udenom Skotland tilbage til Spanien, saa at den bøiede Admiral kun bragte nogle Levninger af den stolte Flaade tilbage. Det var et skjebnesvangert Slag. Dette erkjendte Philip ogsaa, da han beroligede den skjælvende Anfører med de Ord, „han havde sendt ham imod Mennesker, ikke imod Storme og Klipper." Dette Udfald knækkede Spaniens Overmagt til Søes og skkrede Nederlandenes Uafhængighed, saa meget mere, som Philip snart efter tog virksom Deel i de franske Religionskrige og Parma derfor to Gange maatte føre sine Tropper til Frankrig. Derover lammedes hans Foretagender i Nederlandene, og Moritz fandt Leilighed til ved glimrende Vaabendaad at lægge sit Feltherretalent for Dagen og hæve sin Anseelse. Parma døde i 1592.
Harme over de feilslagne Planer.

§ 497. Nederlandenes Uafhængighed. Hvad der var mislykkedes for den driftige Parma, det formaaede hans talentløse Efterfølger endnu mindre at føre til Ende. Derfor faldt Philip kort før sin Død paa den Tanke, at overdrage Nederlandene og Franche-Comté som Lehn til sin Datter Clara Eugenia ved hendes Formæling med Erkehertug Albrecht af Østerrig, paa den Betingelse, at dersom Ægteskabet blev barnløst, skulde Landene falde tilbage
1598. til Spanien. De sydlige Provindser (Belgien) fandt sig i denne Anordning og antoge Albrecht som Statholder, efterat han havde tilsikret dem deres Rettigheder; men de nordlige (Holland), hvis Uafhængighed allerede var bleven anerkjendt af flere Hoffer, forkastede den bedragerske Overeenskomst, der paany truede deres Religionsfrihed, og vedbleve i deres Kamp for Frihed og Selvstændighed, hvis Velsignelser de allerede havde fornummet. Vel lykkedes det den spanske Hærfører Spinola fra Genua, at erobre det ved en treaarig Belejring udhungrede, folketomme Ostende og at haandhæve den spanske
1604. Vaabenære lige overfor den øvede Moritz af Oranien; men derimod gjorde de forenede Stater tilsøes de vigtigste Erobringer og lagde Grunden til deres Handelsstorhed.

Da nemlig Adgangen til de spanske og portugisiske Havne var formeent de nederlandske Skibe under den svage Philip III., der blev slavisk beherskет af Hertugen af Lerma, og Mellemhandelen med ostindiske Varer, hvorpaa Hollands Magt og Velstand beroede, derved blev forstyrret, saa søgte de selv Veien til Indien og dreve de direkte Handelsforbindelser med et saadant Held, at de snart anlagde Kolonier og tilvendte sig mange af Portugisernes Besid-
1602. delser. Imod en aarlig Afgift til Stænderne fik det **ostindiske Compagni** udelukkende Ret til Handelen hinsides det gode Haabs Forbjerg. Hollandske Fartøier beherskede nu Havene og gjorde Indgreb i den spanske og portugisiske Handel i Øst- og Vest-Indien, hvilket gav Philip II.s faldefærdige Statsbygning det sidste Stød.

Derfor var saavel Kongen af Spanien som Erkehertug Albrecht glad over, at det endelig lykkedes Henrik IV.s Mægling, at bringe
1609. Moritz og de nederlandske Stænder til at afslutte en Vaabenstilstand, der sikkrede dem Uafhængighed, Religionsfrihed og direkte Handel med Ostindien. De sildigere Krige med Spanien faldt ud til Fordeel for Nederlænderne, saa at da den vestphalske Fred anerkjendte Hollands forenede Staters Uafhængighed, havde de ikke alene erhvervet store Besiddelser i Indien, men ogsaa betydelige Landstrækninger i Brabant og Flandern.

§ 498. Forfatning, Handel og Kolonier. Under Religionskrigene fik de forenede Staters Forfatning sin Uddannelse, især ved den store Statsmand **Olden-**

barneveld, Storpensionær (Land-Syndicus) af Holland. Den lovgivende og souveræne Statsmagt tilligemed Skattebevillingsretten var i Hænderne paa Generalstaterne, der dannedes af Afsendinge fra de 7 af hinanden uafhængige Provindser den udøvende Regeringsmagt havde det høie Raad med Arvestatholderen i Spidsen; Forvaltningen af Krigsvæsenet og Ledelsen af Land- og Sømagten tilkom Arvestatholderen alene. De enkelte Provindsers indre Anliggender bleve besørgede af Provindsialstænderne, der vare sammensatte af Adelen og Afsendinge fra Stæderne. I Magt, Rigdom og Indflydelse overgik Provindsen Holland alle de andre. Snart tog Republiken Holland et mægtigt Opsving til alle Sider. Handel og Skibsfart naaede en tidlig Høide, Skibsbygningskonst og Haandværkerne i Stæderne kom i Flor; paa Universiteterne glimrede store Lærde (de hollandske Philologer Just. Lipsius, Joseph **Scaliger**, Gerh. Vossius, Gronov, Dan. Heinsius (aristotelisk Poetik), Grævius (rom. Oldsager), noget sildigere **Hemsterhuis** (født 1685 i Groningen), den grundigste Kjender af det græske Sprog, som han først gav et fast, videnskabeligt Grundlag (hans Disciple **Ruhnken** og **Valckenaer** vedbleve siden at virke i hans Aand); Bogtrykkerkonsten hævede sig (Elzevirernes Familie i Amsterdam og Leiden), de skjønne Konster blomstrede (§ 410). Men Nationens Nerve var og blev Handelen. Det ostindiske Compagni fortsatte heldig Kampen med Portugiserne og Spanierne. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede fik Nederlænderne fast Fod paa Amboina, en af de molukkiske Øer, og holdt sig der (ikke uden Haardhed og Grusomhed) imod Englænderne og Portugiserne med et saadant Held, at hele Handelen med Krydernelliker i kort Tid kom i deres Magt. Middelpunktet for deres ostindiske Handel blev det nylig anlagte Batavia paa Den Java, ogsaa Ceylon og Malacca bleve Portugiserne fra- 1620.
revne og ved Erobringen af Nagapatnam, Cochin og andre Steder tilvendte de sig, ved Midten af det 17de Aarhundrede, en indbringende Peberhandel. Ved det vestindiske Compagni, som oprettedes ved Krigens Gjenudbrud med Spanien, gjorde de Erobringer i 1621.
Brasilien (der dog ved Egenkjærlighed og Tvedragt snart tabtes igjen) og anlagde Kolonier ved den nylig opdagede Hudsonsbay. Paa Cap anlagde de en Agerdyrkningskoloni. Men den umenneskelige Haardhed, hvormed de søgte at grundlægge deres Enehandel (Monopol), gjorde dem allevegne forhadte. Deres Handelsgrundsætninger vare ikke mindre ledede af Vindesyge, end Spaniernes og Portugisernes. I de nordlige Have erhvervede de Silde- og Hvalfiske-Fangsten, og ved at udtørre Søer og Morads'er i Landet vandt de Agerland til Faaregræsning og Hampavling, som betydelig fremmede den indvortes Driftighed. Saaledes forvandlede Friheden og Uafhængigheden, der vakte Virkelyst og Selvtillid hos Beboerne, det uanseelige Land til en blomstrende Stat. Skade blot, at Vindesyge og en smaalig Handels- og Krømmer-Aand efterhaanden tilbagetrængte de høiere Interesser og hidførte en sneverhjertet Politik.

§ 499. Synoden i Dordrecht, 1618. Neppe var Vaabenstilstanden, som Oldenbarneveld og det republikanske Parti begunstigede, men Statholderen, Moritz af Oranien forhalede i lang Tid, afsluttet med Spanien, førend den nederlandske Republik ved en Religionsstrid kom i den største Bevægelse. **Arminius** († 1609), Professor i Leiden, en Tilhænger af Zwinglis Meninger, stræbte efter en nærmere Forbindelse mellem Kirke og Stat og forkastede Calvins strenge Prædestinationslære. Hans Mening blev antaget af Republikanerne i Provindsen Holland, især af den brave Oldenbarneveld og den lærde **Hugo** de Groot (**Grotius**), Pensionær (Advocat) af Rotterdam. Derimod forfægtede Armins Embedsfælle, **Gomarus**,

Calvinismen saavel i Læren om Naadevalget (Prædestination) som i Adskillelsen af den demokratisk indrettede Kirke fra Statsmagten. Til hans Anskuelse bekjendte sig Flertheden af de for det Meste i Genf dannede Geistlige og af Folket, som disse ledede, og selv Statholderen sluttede sig til dem, mindre af Overbeviisning end af Had til Republikanerne, der vare hans Stræben efter mere udstrakt Magt imod. Forgjeves bade de betrængte Arminianere om Troesfrihed i en Forestilling (Remonstrans, deraf Remonstranter), som overraktes Hollands Stænder; Gomaristernes mægtigere Parti bekæmpede deres Andragende ved et Modskrift (Contraremonstrans, deraf Contraremonstranter) og vedblev med Undertrykkelsen, hvilket bevægede de af Oldenbarneveld ledede, hollandske Stænder til at lade de forfulgte Arminianere paa nogle Steder beskytte ved en Vagt. Dette erklærede Statholderen for et
1618. Indgreb i hans Rettigheder og lod derfor paa **Dordrechter-Synoden**, hvor den theologiske Strid skulde afgjøres, Oldenbarneveld, Hugo Grotius og to andre Hoveder for Modpartiet fængsle og ved en partisk og uretfærdig Dom, formedelst Forstyrrelse af den offentlige Fred og Forsøg paa at adskille de forenede Stater, den ene dømme til Døden og de andre til livsvarigt Fangenskab. Endnu førend den af Gomaristerne sammensatte Synode havde fordømt den arminianske Lære og erklæret den strenge Calvinisme for Landsreligion, faldt den 72-aarige, høitfortjente Oldenbarnevelds Hoved for Skarpretterens Haand. De remonstrantiske Præster og Lærere bleve dernæst forviste af Landet og deres Anskuelser forbudte. Først da Lidenskaberne havde lagt
1625. sig og det republikanske Parti efter Moritz' Død atter kom i Veiret, „erholdt Arminianerne Tolerance og et ved frisindet Videnskab blomstrende Kirkevæsen." Hugo Grotius, de nederlandske Frihedskampes Historieskriver, Stats- og Folke-Rettens Stifter efter de Gamles Grundsætninger, lige udmærket som mangesidig Lærd og som Statsmand, undkom efter et toaarigt Fangenskab paa Slottet Løvenstein ved sin Gemalindes List og Troskab i en Bogkasse og levede fremdeles deels i Frankrig, deels i Sverrig, æret og anbefalet af Richelieu og Oxenstierna.

Efter Moritz fulgte i Statholderværdigheden hans Broder Henrik (—1647), en Helt som hiin, der ved Hjælp af franske Subsidiepenge og understøttet af Søhelten Tromp heldigen fortsatte Krigen med Spanien. Henriks Søn, Vilhelm II. (—1650) døde 2 Aar efter den vestphalske Freds Slutning, der bekræftede Hollands Uafhængighed.

3. Frankrig under Religionskrigene.

§ 500. Partierne. Ved en Turnering, der foranstaltedes ved Høitideligheden i Anledning af to franske Fyrstedøttres Formæling (med Philip af Spanien og Philibert af Savoyen), fik Henrik II. et Saar i Øiet, hvoraf han døde (§ 488). Under hans svage,
Franz II. 1559-1560. sygelige Søn **Franz II. fik Guiserne**, der vare Morbrødre til den skotske Maria Stuart, Kongens yndige, unge Gemalinde, en stor Magt ved Hoffet. Den krigskyndige Hertug Franz af Guise og hans Broder, den kloge Cardinal af Lothringen, vare denne

ærgjerrige og herskesyge Familles betydeligste Medlemmer. De vare ivrige Forsægtere af den pavelige Autoritet, paa hvilken deres Søsterdatters Fordringer paa Englands Krone beroede. Deres tiltagende Indflydelse vakte en stor Misundelse hos Familen **Bourbon**, der var beslægtet med Regenthuset og i Spidsen for hvilken stod den vankelmodige Anton, Titulærkonge af Navarra, samt den ridderlige Prinds af Condé og den ædle Familie Chatillon, til hvilken den kraftfulde Admiral af **Coligni** hørte. Og ligesom derfor Guiserne støttede sig paa Paven og den katholske Deel af Nationen, saaledes sluttede deres Modstandere sig til den mægtig opadstræbende Borgerstand i Syden og bleve Hoveder for **Huguenotterne.** Den af en calvinsk Adelsmand stiftede Sammensværgelse i Amboise havde til Hensigt at styrte Guiserne, sikkre sig Kongens Person og af Stænderne at lade Regeringen ordne paany. Anslaget mislykkedes; Guisernes Anseelse tiltog og kun med Møie hindrede den vise og maadeholdne Kansler L'Hôpital ved et haardt Kjætteredikt Indførelsen af den spanske Inquisition. En til Orleans sammenkaldt Rigsdag skulde ordne Religionssagerne og Finanserne, men den blev af Guiserne brugt til at styrte Bourbon'erne, hvem man tilskrev Sammensværgelsen i Amboise. Condé og Anton af Navarra bleve fængslede, hiin skulde henrettes som Høiforræder, denne holdes fangen, da Kongens pludselige Død kaldte dem ud af Fængslet til Magt og Ære. Den hidtil tilsidesatte Enkedronning **Katharina af Medicis** traadte under den nye Konge, **Karl IX.**s Mindreaarighed i Spidsen for Re- Karl IX. 1560-1574.
geringen, Anton, der som nærmeste Slægtning var berettiget til Regentskabet, nøiedes med at blive anerkjendt som Generallieutenant og Forstander for Raadet. Forbittrede over deres Tilsidesættelse begave Guiserne sig med deres Søsterdatter Maria Stuart til Lothringen, hvorfra hun snart efter tiltraadte sin fjebnesvangre Tilbagereise til Skotland. Med Veemod skiltes hun fra det smukke Land, hvor hun havde nydt saa megen Lykke og Glæde.

§ 501. De tre første Religionskrige (1562—1570). Katharina, der i Partihøvdingernes Strid saae sit Herredømmes Befæstelse, tog i Begyndelsen en neutral Holdning i Religionsstriden. Efter Religionssamtalen i Poissy, hvori Beza og Peter Martyr imod Cardinalen af 1561.
Lothringen og andre forsvarede Evangeliets Sag imod Kirkens Bestemmelser, samtykkede hun derfor i, at det tidligere haarde Religionsedikt paa L'Hôpi- 1562.
tals Andragende blev mildnet og at der blev tilstaaet Calvinisterne Religionsfrihed udenfor Stæderne og paa Landet. Forbittret over denne Tilstaaelse sluttede Hertugen af Guise med Montmorenci og Marskalken af St. André et Triumvirat til den gamle Troes Vedligeholdelse. Snart bragte

de ogsaa ved Overtalelser den vankelmodige Anton af Navarra paa deres Side, til stor Bedrøvelse for hans evangeliske Gemalinde Johanna af Albret, der i sit Land Bearn ved Beza havde indført Reformationen og opdrog sin Søn Henrik i den nye Lære. Ved spansk og romersk Understøttelse kom Forbundet snart til en saadan Magt, at det ikke længere havde nødig at skye en Kamp.

Første Krig 1562-1563.

Det **Blodbad**, som Guiserne og deres Følge ved deres Tilbagereise til Paris anrettede paa de værgeløse Calviniſter fra den lille Stad **Vaſſy**, der i en Lade vare forſamlede til Gudstjeneste, gav Signalet til den første Religionskrig, paa hvilken der med kort Mellemrum endnu fulgte 7 andre. Den haanende Krænkelse af den indrømmede Troesfrihed ved denne blodige Voldsdaad raabte om Hevn. Snart var hele Frankrig deelt i to fiendtlige Hære, der bekæmpede hinanden med heftig Forbittrelse. Troesraseri, Lidenskab og længe næret Nag drev dem til gyselige Rædselsgjerninger, især i Syden.

Hvor Calviniſterne seirede, forstyrrede de Billederne og Kirkernes Prydelse, spottede med Reliqvierne og omstyrtede Crucifixer og Altere; seirede Modpartiet, saa opbrændte de Biblerne og Religionsbøgerne, sloge de evangeliske Geistlige ihjel og tvang de Døbte og Viede til at fornye den hellige Handling efter katholsk Ritus. Riget blev rystet i dets inderste Grundvolde. Som Modvægt imod den spanske og romerske Hjælp fik Huguenotterne Understøttelse af Elisabeth. Tydskland og Schweiz gave Soldtropper.

Krigen var skiebnesvanger for Partiernes Høvdinger. Anton af Navarra døde for Rouen, i det uafgjorte Slag ved Dreux blev Montmorency fangen af Huguenotterne, Condé af Katholikerne og St. André dræbt; og da Franz af Guise rykkede for Orleans, som Calviniſterne havde udkaaret til deres Hærleir, fandt han Døden for Morderhaand. Med Urette beskyldte Gjerningsmanden (Poltrot) de i Orleans tilstedeværende Coligni og Beza for at være deelagtige dert. Henrik af Guise fulgte Faderen i hans Embeder og Forhaabninger. Freden i Amboise tilstod Calviniſterne fri Udøvelse af deres Cultus i hele Landet, med Undtagelse af Hovedstaden.

§ 502. Synet af de ødelagte Crucifixer og hellige Gjenstande, der ikke undgik Katharina og den unge Konge paa en Reise, som de foretoge snart efter Freden, og Hertugen af Albas Raad, med hvem de havde en Sammenkomst i Bayonne, frembragte ved Hoffet en Sindsforandring, der var imod Religionsforandringerne. Ediktet af Amboise blev derfor paa mange Maader krænket, hvilket bevægede Protestanterne til atter at gribe til Vaaben for at beskytte deres truede

2. Krig 1567-1568.

Tro. Condés Plan, at bemægtige sig Kongens og hans Moders Person, mislykkedes og Slaget ved St. Denis, hvor Montmorenci faldt, var ugunstigt for Huguenotterne; men da de Katholske fattedes en duelig Anfører, saa bekræftede man paany det tidligere Religionsedikt for Modstanderne og paatog sig at betale de tydske Soldtropper, som Casimir af Pfalz havde tilført sine Troesfæller. Men heller ikke denne Gang bleve Fredsbetingelserne opfyldte. Calviniſterne holdt La Rochelle og andre Huguenotterstæder besatte, og Hoffet lod Parlamenter, Jesuiter og Munke nyde Sikkerhed, hindrede de religiøse Forsamlinger og billigede Forfølgelse og Mord. L'Hôpital, der modsatte sig de strenge Forholdsregler imod Huguenotterne og navnlig deres Udelukkelse fra Statens Embeder, blev fjernet fra Statsraadet, hvorimod Ledelsen af Krigsvæsenet blev overdraget Katharinas Yndlingsson, Henrik af Anjou. Denne ønskede Krigens Fornyelse, idet han haabede at tilkæmpe sig Laurbær, og rykkede derfor, understøttet med Penge af Geistligheden og det romerske Hof, imod La Rochelle, som Huguenotterne havde udkaaret til Vaabenplads. Condé, der med Nød og neppe undgik at blive taget til Fange, traadte atter i Spidsen for de stridbare Calviniſter, der fra alle Kanter vare strømmede sammen til La Rochelle for at forsvare deres Samvittighedsfrihed. Eliſabeth gav Penge og Krigsfornødenheder; Wolfgang af Zweibrücken bragte Leietropper — men Fiendernes Overmagt gik af med Seieren. Mødet for Jarnac faldt uheldigt ud for Huguenotterne. Condé blev lumskeligen myrdet, efterat han havde overgivet sig. Hans Søn og den unge Henrik af Bearn, hvis heltemodige Moder, Johanna af Albret ligeledes havde taget sin Tilflugt til La Rochelle, stillede sig nu i Spidsen for Huguenotterskarerne; men Sjælen i det Hele var den tappre Coligni, der stod ved Prindsens Side som Fører og Raadgiver. En anden Træfning ved Montcontour var vel atter ugunstig for de Reformeerte; men Modpartiets Tvedragt og deres egen Fasthed medførte alligevel tilsidst et heldigt Udfald. Freden til St. Germain tilstod Huguenotterne fri Religionsøvelse i større Udstrækning end tidligere og Adgang til alle Embeder.

3. Krig 1569-1570.

§ 503. Bartholomæusnatten, den 24de August 1572. Karl IX. syntes for Alvor at ønske Freden. Kunde han vel rolig see paa, hvorledes alle Ordens og Lovligheds Baand løstes, hvorledes den offentlige Moral blev rystet ved Jesuiternes farlige Casuistik, at man ikke behøvede at holde Kjættere sit Ord, hvorledes Fredens Konster og med dem Landets Velstand gik til Grunde under Vaabnenes Bulder, hvorledes fremmede Magter med haabefuld Skadefryd saae paa den store Nations Selvsønderrivelse? Ved nøiagtig Opfyldelse af Fredsbetingelserne søgte han derfor at adsprede Hugue-

notternes Mistillid; han nærmede sig Nederlænderne og den engelske Dronning; han kaldte Coligni til Hoffet og ærede ham som en faderlig Raadgiver; han begunstigede Huguenotternes Høvdinger ved enhver Leilighed. Og for at forene de to Religionspartier ved et fast Baand, stræbte han at fremme sin Søster Margaretha af Valois' Formæling med Bourbonen Henrik af Bearn, Huguenotternes Høvding. Men Katharina og Hertugen af Anjou deelte ikke Kongens Anskuelser. De Lærdomme tro, som Alba havde givet dem og som han selv med tilsyneladende god Virkning havde bragt i Anvendelse i Nederlandene, søgte de i Forbindelse med Guiserne at befrie sig for de Reformeertes Overhoveder, for desto lettere at kunne overvælde Skarerne, naar de vare berøvede deres Anførere. Johanna af Albret, Calvins og Bezas alvorlige Tilhængerske, døde kort før hendes Søns Formæling, ikke uden Mistanke om Forgiftelse. Coligni skulde dræbes af en leiet Morder, men Kuglen qvæstede ikkun hans Arm, derfor maatte man udfinde en ny Mordplan. Da syntes Bryllluppet, til hvis Høitideligholdelse mange fornemme Huguenotter ilede til Hovedstaden, af sig selv at tilbyde Leiligheden til et Hovedslag.

Katharina og Guiserne aftalte Planen til den skrækkelige **Bartholomæusnat**, der gjorde Henriks og Margarethas Formæling til et **Blodbryllup**. Da Stormklokken fra St. Germain l'Auxerrois ved Midnat gav Signalet, styrtede bevæbnede Morderbander over de værgeløse Calvinister. Coligni, den graahærdede Helt, var det første Offer, som Guiserne bragte deres hevnende Had; derpaa gjennemstreifede Morderskarerne alle Dele af Staden, fyldte Huse og Gader med Blod og Lig og haanede Følelse, Menneskelighed og Love. I tre Dage varede Slagteriet, der blev efterlignet i flere Stæder og efter den laveste Beregning styrtede 25,000 Huguenotter i Graven. Kongen, hvem man havde meddeelt Planen kort før dens Udførelse, fulgte Lidenskabens Drift og skød selv paa de Flygtende. Og da Gjerningen var gjort og Guiserne af den offentlige Stemme betegnedes som Ophavsmænd dertil og fordredes til Regnskab, paatog Karl sig hele Sagen og undskyldte Rædselen med en opdigtet Sammensværgelse.

I Madrid fremkaldte Budskabet lydelig Glæde og i Rom lød et Tedeum til Tak for Kjætternes Udryddelse. Forfærdede forlode mange Franskmænd Hjemmets blodbesudlede Grund og søgte Beskyttelse i Schweiz, i Tydskland (Pfalz) og i Nederlandene; andre skjulte sig bag Sydens Borge og Fæstninger, fast bestemte paa, kun at opgive deres Tro med Livet; de Svagere bleve Munkenes og Jesuiternes Bytte. Henrik af Navarra og Condé reddede deres Liv ved en tvungen Afsværgelse. Men saasnart som de vare i Sikkerhed, vendte de tilbage til den tidligere Tro. Overhovedet havde Blodbryllupet ikke det forventede Udfald. I La Rochelle, Montauban og Nimes forsvarede Calvinisterne, der vare drevne til Fortvivlelse, sig med et saadant Heltemod, at Hoffet atter maatte tilstaae dem Samvittighedsfrihed og politiske Rettigheder.

§ 504. Henrik III. To Aar efter Bartholomæusnatten døde Karl IX., piint af Samvittighedsnag og ængstet af fæle Drømme, i sit 24de Aar. Hans Broder Henrik (af Anjou), der i et Aar havde været Valgkonge af Polen, flygtede hemmelig ud af det raae Weichselland, for over Italien at begive sig til Frankrig, hvor en herligere Krone og en nydelsesrigere Hovedstad ventede ham.

Henrik III. viste som Konge intet Tegn paa hans tidligere Daadkraft. Blødagtighed, Nydelsessyge og Forfængelighed fjernede alvorlige Tanker fra ham. Indesluttet i sit Paladses indre Gemakker med sine Yndlinger (Mignons) og Skjødehunde, glemte han Riget med dets Storme og Veer; og naar han betoges af Angest over sit syndige, i Vellyst og Udsvævelser tilbragte Liv, søgte han Trøst i overtroisk Andagt, i Pilegrimsreiser og Processioner, i Bodsøvelser og Hudflettelser.

Den Religionsfred, som Politikernes utilfredse Parti og de med dem forbundne Huguenotter snart efter hans Ankomst aftrodsede ham*), tilintetgjorde Frugterne af alle de tidligere Anstrengelser og opbragte de ivrige Katholiker. Under Henrik af Guises Veiledning og i Forstaaelse med Philip II. sluttede de derfor en **hellig Ligue** til Beskyttelse af den forurettede Religion. Ved zelotiske Præsters, Munkes og Jesuiters Bestræbelser bleve mange Medlemmer vundne for Forbundet. Bange for Bevægelsen nærmede derfor den vankelmodige, troløse Henrik III. sig Ivrerne, erklærede sig for Liguens Hoved og lod ved en Rigsdag gjøre Indskrænkninger i Religionsfreden. Dette hidførte vel en Fornyelse af Krigen, men brød Liguens Magt, hvis hemmelige Plan ved Siden af Calvinismens Udryddelse gik ud paa en Indskrænkning af Kongemagten eller et Thronskifte.

*) I denne Religionsfred tilstodes der Huguenotterne, tilligemed fuldkommen Troes- og Cultus-Frihed, Rets-Lighed med de øvrige Statsborgere, ved hver af de 8 øverste Domstole (Parlamenter) et af Katholiker og Reformeerte blandet Kammer (chambres miparties) for Retstilfælde, i hvilke begge Confessioner vare indbefattede, og 8 Fæstninger. Kongens Broder, Hovedet for Politikerne, erholdt Hertugdømmet Anjou tilligemed Berry.

§ 505. Liguen. Efter nogle usikkre Fredsaar, i hvilke Vaabnene hvilede, medens der dog herskede Had og Mistillid i alles Hjerter, døde Hertugen af Anjou, den barnløse Konges sidste Broder, og Bourbonen Henrik af Navarra (Bearn) blev den nærmeste Thron- 1584.
arving. Da kaldte Guise Liguen til Live paany.

Udsigten til at faae en protestantisk Konge skrækkede det katholske Frankrig og gav Præsternes Hvidskninger og Jesuiternes Ænker et stort Eftertryk. Katholikernes Forfølgelser i England, der skildredes med de rødsomste Farver,

bleve fremstillede som et Forbillede paa, hvad Franskmændene havde at vente. Hvor Prædikestol og Skriftestol ikke virkede, der hjalp Penge, hvorpaa der ingen Mangel var, efterat Philip II. havde tiltraadt Forbundet; Adelen, der tilsidesattes af Hoffet og forbigikkes for lavere Yndlinger, sluttede sig ivrig til Forbundet, der ved Siden af den katholske Troes Bevarelse gav Udsigt til Afskaffelsen af forældede Misbrug; og af vaabenøvede Stridsmænd havde Frankrig Skarer i Overflødighed.

I kort Tid blev Liguen under den kloge og utrættelige Henrik af Guises Styrelse en frygtelig Magt. Henrik af Navarra blev sat i Ban af Paven og erklæret for uværdig til Thronfølgen; den svage Konge, der ved sin Leveviis og sin vaklende Holdning var bleven foragtelig, maatte tilbagekalde alle tidligere Forlig med Huguenotterne, forkynde Kjætternes Udryddelse og erklære alle Forbundets Anordninger for at være gode. Forgjeves grebe de truede Calvinister til det vante Sværd — Modstandernes Overmagt sprængte deres Hære. Seieren gjorde Hertugen dristigere I Begyndelsen trængte man en gammel Onkel til Bearn frem som Thronarving; nu strøbte Henrik af Guise selv efter Thronen; han, der var en foregiven Efterkommer af Karolingerne, kunde gjøre ældre Fordringer gjældende end den regerende Familie.

§ 506. Barricaderne. I Paris, hvor de ivrigste og forvovneste Liguister havde sluttet de Sextens hemmelige Forbund og Borgerskabet ved fanatiske Folketalere blev holdt i bestandig Gjæring, dannede der sig en Sammensværgelse imod Kongens Frihed eller Liv. Man havde i Sinde at lade den sidste Valois døe ligesom den sidste Merwinger (§ 244). Henrik blev advaret imod Anslaget og søgte at beskjerme sig ved at tilkalde Schweizertropper. Dette fremkaldte Bestyrtelse iblandt de Sammensvorne. For derfor at indgyde dem nyt Mod og Handlekraft begav Hertugen selv, trods Kongens Forbud, sig til Paris, hvor der i kort Tid strømmede 30,000 Forbundne om ham. En Samtale med Kongen var uden Følge og Gjæringen vedblev. Det pludselig udspredte Rygte, at alle Liguens Overhoveder skulde myrdes, forøgede Bevægelsen i den Grad, at da nye Troppers Ankomst syntes at bekræfte Sandheden deraf, reiste Folket sig i Masse, spærrede Gader og Broer ved Barricader og tog de udskilte Troppe-
12. Mai 1588. afdelinger tilfange eller dræbte dem. Skjælvende flygtede Kongen med sine Yndlinger til Chartres og overlod Hovedstaden til sin Modstander, der nu efter Rolighedens Gjenoprettelse besatte Øvrigheds-Embederne med paalidelige Folk, sikkrede sig Bastillen og andre Vaabenpladser og dernæst tvang Kongen til at overdrage ham den mest uindskrænkede

Overbefaling over alle Hære og derved indrømme ham en Stilling, som Majordomus havde hos Merwingerne. Men hverken nedsløge Indrømmelserne Bevægelsen i Folket, der næredes af hemmelige Oprørsstiftere, ikke heller satte de Grændse for Hertugens og hans Venners umaadelige Fordringer. En til Blois sammenkaldt Rigsdag, hvor Septb. 1588
Guisernes Parti havde Overvægten, havde ikke alene Tanke om at berøve Bourbon'erne deres Thronret og tilintetgjøre Calvinismen, men ogsaa at forandre Regeringen og spille hele Magten i Hænderne paa Guiserne og deres Tilhængere. Da vovede Henrik III. et dristigt Skridt. Han lod Hertugen af Guise og hans Broder, Cardinal Ludvig myrde og de indflydelsesrigeste Hoveder for deres Parti fængsle. Angest over Følgerne af denne Daad fremskyndte den syge Kath. af Medicis' Død, paa hvis skyldbeladte Hoved al denne skjebnesvangre Tids Ulykke falder tilbage.

§ 507. Henrik III.s Endeligt. Guisernes Mord fremkaldte en frygtelig Bevægelse i hele Riget Hevn over den ugudelige Konge, der havde styrtet Katholicismens Støtter, var Dagens Løsen. Paris kom i en feberagtig Gjæring; fanatiske Folketalere holdt den let modtagelige Befolkning i stadig Bevægelse. Guises Broder, Hertugen af Mayenne, stillede sig i Spidsen for Liguen og Forbundstropperne; man opsagde Kongen Lydighed; i en stor Deel af Riget gik Regeringsmagten fra de kongelige Embedsmænd over til det liguistiske Raad af de Fyrgetyve og i Paris til det demokratiske Raad af de Sexten, der tillagde sig Stædernes Forvaltning. Forgjeves prøvede Henrik III. paa at besværge Stormen og berolige Gemytterne — sat i Ban af Paven, forladt af sine Venner, haanet af sit Folk, uden Penge og Hær, havde han intet andet Valg end et Forbund med Henrik af Navarra og Huguenotterne. Blodigere end nogensinde rasede Borgerkrigen paany; men Lykken var Liguen imod. Allerede beleirede Henrik Paris og truede med at forvandle den troløse Stad til en Askehob, da en fanatisk Munk, Jakob Clements Kniv blodig hevnede Guisernes Mord. Den 1ste August 1589 døde den sidste Valois for Morderhaand, efterat han havde bestemt den fra Ludvig den Helliges fjerde Søn nedstammende Henrik af Navarra og Bearn til sin Efterfølger.

§ 508. Henrik IV. Men der forestod endnu denne en svær Kamp, inden Frankrigs Krone smykkede hans Hoved. Liguisterne, anførte af Mayenne og understøttede af den vaabenfærdige Parmas spanske Tropper, modstode den calvinske Thronarving af alle Kræfter. I

deres Religionshad havde de hellere modtaget en Konge af Philip II.s Haand og stillet sig under Spaniens Protektorat, end taalt en Kjætter paa Thronen, hvor meget de end beundrede dennes ridderlige Egenskaber. Længe forsøgte Henrik at vinde sin Arv med Sværdet; efter det
1590. seierrige Slag ved Ivry over Mayenne ængstede han Paris med en haard Beleiring og lod Borgerskabet føle alle Hungerens og Krigens Rædsler; men Fiendernes Antal forøgedes; Spanien traadte bestandig dristigere frem med sine Hensigter; hele Provindser truede med at løse sig fra Riget og tilkæmpe sig en uafhængig Stilling under egne Fyrster. Da overbeviste Henrik IV. sig om, at han ved Slag og Seire aldrig kunde komme i rolig Besiddelse af den franske Throne. I Ka-
Juli 1593. thedralkirken i St. Denis traadte han over til den katholske Kirke og knækkede derved Liguens Kraft. Paris aabnede nu sine Porte og modtog Fredsbringeren med Jubel; Liguens Overhoveder skyndte sig at forsone sig med ham, saa længe som det endnu kunde skee med Fordeel; Paven løste ham af Bannet og Philip II., fra nu af uden Indflydelse paa Tingenes Ordning i Frankrig og af Henrik IV. truet med
1598. en Krig, samtykkede i Freden til Vervins.

§ 509. Forsoningen. Efterat Roligheden saaledes var gjenopretter i Frankrig indadtil og udadtil, skjenkede Kongen sine forhenværende Troesfæller, med hvilke han saa længe havde delt Glæde og Sorg, ved det uigjenkaldelige **Edikt fra Nantes** Religons- og Cultus-Frihed med ringe Indskrænkning, fuldkommen Statsborgerret og mangehaande andre Begunstigelser, saasom deelte Kammere ved Parlamenterne, flere Fæstninger med alle Krigsfornødenheder (Larochelle, Montauban, Nimes og andre), ogsaa bleve de befriede for den biskoppelige Domstol, men maatte svare Tiende. Saaledes fik Huguenotterne efter mange Storme en neppe ventet Stilling. Men mange Forhaabninger vare strandede; af de 2,000 Kirker, som bestode før Krigens Udbrud, talte man endnu neppe halvottende Hundrede! Jesuiterne havde arbeidet ivrigt paa deres Formindskelse og dog ophævede Henrik IV. den Fordømmelsesdom, som Domstolene havde udtalt over Ordenen, da Chatels Mordforsøg blev lagt dem til Last, for at gjøre den Forsoning fuldstændig, som han vilde bringe Frankrig!

Henrik IV.s Regering var en Velsignelse for Landet. Nationen glædede sig ved den længe savnede Fred under en Fyrste, der besad et deeltagende Hjerte for Folkets Lidelser og Glæder, hvis ægte franske Natur, milde og venlige Væsen lige saa meget vandt Folkets Kjærlighed, som hans Krigsberømmelse og hans Herskergaver smigrede den nationale Forfængelighed. Ved Hertugen af **Sullys** vise og velberegnede Finansforvaltning, der havde været Henriks mangeaarige Stalbroder i Nødens Tider og besad sin Herres fuldkomne Tillid, var

Statskassen altid fyldt, uden at Folket kunde klage over Skatternes Tryk. Agerdyrkning, Haandværksdrift og Handel opblomstrede frodigen. Selv Henriks eneste Svaghed, hans altfor store Qvindekjærlighed (den smukke Gabriele) var i Franskmændenes Øine et Fortrin; og at der ikke opkom et Mætresseregimente, det sørgede Sullys Alvor for. Men Fanatismen slumrede kun. Henriks overbærende Sind mod Kjætterne vakte den. Da han grundede paa den storartede Plan, i Forstaaelse med den tydske Union og andre europæiske Magter at grunde et christeligt Verdensrige med Rets-Lighed for de tre Confessioner og derved at knække det habsburgske Regenthuses Overmagt, faldt han for Ravaillacs Knivstik. 1610.

4. England og Skotland.

§ 510. Elisabeth, 1558—1603. Elisabeths Charakteer dannedes i Ulykkens Skole under Marias Regering. Hun besad sin Faders bydende Sind og Hovmod og førte Scepteret med Alvor og Strenghed; men hun bragte ikke som han Statens Vel som Offer for sine Lidenskaber og Despotluner; hun lagde sit Folks politiske og religiøse Frihed i Lænker og undertrykkede enhver kjæk Modsigelse, hvad enten den gav sig tilkjende i Parlamentet, paa Prædikestolen eller i trykte Skrifter; men hun handlede efter Grundsætninger, ikke efter Vilkaarlighed, og ærede Retfærdighed. Tidlig vant til alvorlige Studier og til Eftertanke medbragte hun en dannet Aand og en stor Forstand paa Thronen, hvilket ligesaavel gav sig tilkjende i hendes Valg af Raadgivere (af hvilke den kloge **Cecil**, Lord **Burleigh** indtog den første Rang), som i hendes Politik; men Forstillelseskonsten, som hun ligeledes havde øvet i sin Ungdom, lod hende finde Behag i Falskhedens Slangestier og i en uredelig Statsklogskabs Krogveie. Den Dyd, at kunne undvære, som hun havde lært i Tower, førte hende til Sparsomhed og til en viis Statshusholdning, hvorved hun lettere kunde holde Parlamentet i Lydighed, hvis Hjælp hun desuden ikke synderlig behøvede. Høie Herskergaver have selv hendes Modstandere ikke frakjendt hende, og Englands Flor i Handel, Haandværker, Skibsfart, Agerdyrkning og Literatur (Shakespeare, Baco af Verulam og andre), hvortil Grunden lagdes under hende, beviser, hvormeget Statens Velfærd laae hende paa Hjerte.

§ 511. Kirkeligt. Da Elisabeths Ret til Thronen havde sin Rod i Protestantismen, saa maatte hun forhjælpe denne til Herredømmet. Hun lod sig erklære for Kirkens Overhoved og det uindskrænkede Herredømme over Kirkeforfatning og Dogme tilkjende Kronen, hun lod de paany gjennemseete og forbedrede symbolske Bøger (de 39 Artikler og den almindelige Bønnebog) bekræfte af Parlamentet og nødte ved Suprematseden Kirkens og Statens Tjenere saavelsom Medlemmerne af Underhuset til at anerkjende den trufne Kirkeanordning. Derved blev Elisabeth uindskrænket Herskerinde over Troen, og da der tillige tilkom hende Ret til at overdrage den

kirkelige Autoritet til andre, hvoraf den høie Commission fremgik, saa blev enhver aandelig Bevægelse paa kirkeligt Gebeet underkastet et Slags Inquisition. Dette vakte Modsigelse hos Katholikerne (Papister) og de Reformeerte (Puritanere), der derfor som Ikkeovereensstemmende (Nonconformister) bleve trykkede og forfulgte med Embedsberøvelse, Eiendomsfortabelse og Pengebøder og sildigere straffede med Øre og Baal. Ved Elisabeths Forkjærlighed for kirkelige Ceremonier og gudstjenstlig Pragt, hvori hun saae et virksomt Middel til at vedligeholde en hellig Ærefrygt for Religionen hos Folket og holde dette i Lydighed imod Øvrigheden, vilde Katholikerne ikke være blevne undertrykte af hende, naar ikke de Sammensværgelser, der af de oversøiske Seminarier indgikkes og vedligeholdtes til Fordeel for den katholske Maria Stuart, havde vakt den strenge Herskerindes Vrede. Desto mere hadede hun det calvinske Parties demokratiske Grundsætninger, til hvilket fornemmelig de under Maria Tudor forfulgte og nu som Martyrer tilbagevendende Geistlige hørte, der toge Forargelse af Kirkens Afhængighed af Staten, af Biskoppernes Privilegier (i Særdeleshed af den udelukkende Ordinationsret, der beroede paa den apostoliske Successionslære) og af den katholicerende Cultus og det tilsvarende Kirkevæsen. Dette Parti, der stræbte efter en fra Pavedømmets Tilsætninger renset Kirke og derfor blev kaldet **Puritanere**, oprettede en Presbyterial- og Synodal-Forfatning lig den skotske, en simpel Gudstjeneste uden Anvendelse af Konst og Poesi og en Kirketugt, „i hvis Øine enhver jordisk Glæde var Synd.“ Under de Forfølgelser, der ramte dem, bleve de heftigere og mørkere og vorede endelig op til et truende Parti. Snart udsondrede der sig af Puritanernes Skjød et radicalt Parti, **Independenterne**, der forkastede Synodernes bindende Magt, ansaae hver Menighed for en selvstændig Kirke og tilstode hver Enkelt Ret til at tilbede Gud efter sin Samvittigheds Forskrift.

§ 512. Maria Stuart i Skotland. Den yndige Dronning, der to Aar efter Elisabeths Thronbestigelse ombyttede det smukke Frankrig med sit Hjem Skotland, der var bleven hende fremmed, var i Charakteer, Egenskaber og Livsskjebner en Modsætning til hendes Rabo-Medbeilerske. Som denne sidste fra sin Ungdoms Gjenvordigheder tog Uelskværdighed, Alvor, Falskhed og Misundelse som Udstyr med sig over i Livet, saaledes medbragte den smukke Maria efter en i Glæde og Lykke tilbragt Ungdom en elskværdig, mild Natur, et aabent Hjerte og et livsglad Sind paa den skotske Throne; og medens Elisabeths Livsbegivenheder og Forhaabninger vare sammenslyngede med Protestantismen, medens Paven satte hende i Ban, Jesuiterne forhaanede hende og Fanatikerne truede hende med Dolke, var Maria ved sin phantastrige og konstforstandige Natur anviist til Katholicismen og ved sin egen og sin Families (Guisernes) Interesse knyttet til Pavedømmet. Elisabeth hævede sin Religionsform til Nationalkirke og sammenknyttede derved Folkets Interesse med sin egen; Maria stod med sin Katholicisme ene iblandt et barsk Folk, der afskyede Messen som en Afgudsdyrkelse og lagde vanhellig Haand paa det kongelige Huuskapel; og da hun vilde fortsætte Frankrigs muntre Fornøielser og lette Sæder ved sit Hof, traadte den strenge **Knox** hende imøde, som Propheterne de afgudiske Konger i Israel, og rettede paa Prædikestolen og i

Paladset Straffetaler imod hende, uden at røres ved hendes Taarer og uden at rokkes ved hendes Trudsler.

§ 513. Darnley. Rizio. Da Maria vægrede sig ved at bekræfte det edinburgske Forlig, der var afsluttet imellem de skotske Stormænd og den engelske Dronning og hvorefter hun skulde opgive sine Fordringer paa den engelske Throne og billige Reformationen i Skotland, saa kom hun strax i Begyndelsen i en ugunstig Stilling til Elisabeth og til sit med England sympathiserende Folk. Dette Forhold stillede sig vel med Tiden noget venligere, og Maria indhentede den engelske Dronnings Raad ved Valget af hendes anden Gemal; men Elisabeths falske og tvetydige Adfærd, der snart bragte denne, snart hiin i Forslag og derpaa atter forkastede dem og blev heftig vred, da endelig Maria gav sin Haand til den unge skotske Adelsmand **Darnley**, der var opdraget i England, fremkaldte en ny Misstemning. Ægteskabet var ikke lykkeligt. Den forsængelige, ubesindige Ægtefælle, der blev forledt af falske Venner, fandt kun Fornøielse i Jagt og Drikkelag og vrededes dernæst paa Dronningen, fordi hun tilsidesatte ham og lod sin Fortrolighed blive Sangeren Rizio fra Turin til Deel, der besørgede hendes Correspondence med Guiserne og Paven. Dreven af Skinsyge og krænket Æresfølelse og ophidset af Ildesindede indgik Darnley en Sammensværgelse med nogle Adelsmænd, der vare opfyldte af Misundelse over Rizios Lykke og af Bekymring for en tilsigtet Omstyrtning af den reformeerte Kirke — og Marias overmodige Yndling faldt affjælet for sin Herskerindes Øine i hendes egne Gemakker, gjennemboret af mange Dolkestik. Denne forfærdelige Daad opfyldte Dronningens Hjerte med bittert Nag til hendes Gemal, om hvis Medskyldighed hun var overbeviist trods hans Benegtelse. Hun fjernede sig bestandig mere fra ham, begyndte at tænke paa en Skilsmisse og lod sin Gunst falde paa en skotsk Adelsmand, der kort tilforn var vendt tilbage fra Frankrig, Grev Bothwell. Først da Darnley faldt i en Sygdom, syntes hendes Nag til ham at lægge sig. Hun pleiede ham med stor Omhu i et afsides liggende Havehuus. Men en Nat, da Maria var fraværende, bleve Edingburgs Beboere vakte ved et forfærdeligt Buldet. Man fandt Kongens nærliggende Landhuus sprængt i Luften, og Darnleys Lig qvalt. Den offentlige Stemme udpegede Bothwell som Gjerningsmanden, og denne saae man tre Maaneder efter som Marias Gemal. Ved en uordentlig, hurtig Retsforhandling var han bleven frikjendt, havde ladet sig skille ved sin Gemalinde, bortført Dronningen paa en Reise og dernæst erholdt hendes Haand. Var det da vel at

1565.

1566.

10. Febr. 1567.

undre over, at man anklagede hende for Deelagtighed i Bothwells Udaad? Opbragt over det forbryderske Ægteskab greb den skotske Adel til Vaaben. Bothwell flygtede før Slaget, førte et Fribytterliv paa Hebriderne, men blev fangen af de Danske og endte i Fængslet som Vanvittig. Maria blev under Folkets Forbandelser ført i Triumph til Edinburg og derpaa indesluttet i det eensomme Slot Lochlevin, hvor hun maatte fratige sig Kronen og under sin Søn Jakobs (VI.) Mindreaarighed overdrage Regentskabet til sin Halvbroder Murray. Vel undkom Maria, tilbagekaldte sin Thronfratigelse og fandt Hjælp hos den mægtige Familie Hamilton, der betragtede Murrays
1568. Regentskab med Skinsyge; men Slaget ved Langside var ugunstigt for hende og vilde anden Gang have ført hende i Fiendernes Hænder, naar hun ikke i største Hast var flygtet til England og havde anraabt Elisabeth om Beskyttelse.

§ 514. Maria i England. Den engelske Dronning afslog enhver Sammenkomst med Maria, indtil denne havde renset sig for den hende paahvilende Beskyldning om hendes Ægtefælles Mord; men lovede at gjenindsætte hende, naar Murray og de øvrige med Aktstykker fra Skotland hidkomne Anklagere vare gjendrevne. Som uafhængig Dronning forkastede Maria den fremmede Domstol; ogsaa Murray nærede Frygt for at skade Skotlands frie Stilling ved at anerkjende Elisabeths overlehnsherlige Rettigheder; Undersøgelsen blev derfor uden tilfredsstillende Resultat og de gjensidige Beskyldninger vare skadelige for begge. Maria blev holdt tilbage i England; men hendes Nærværelse truede snart Elisabeths Sikkerhed. Hertugen af Norfolk tragtede efter Marias Haand, men mistede derover først sin Frihed og derpaa sit Liv (1572). I de nordlige Provindser havde den gamle Kirke endnu mange Tilhængere; Greverne af Northumberland og Westmoreland løftede Oprørets Fane, for at tvinge deres Dronning til at sætte Maria i Frihed og erklære hende for sin Thronarving. Tillige proklamerede de den katholske Kirkes Gjenindsættelse og anraabte til den Ende Udlandets Magter om Hjælp. Men deres Foretagende strandede; Northumberland udleveredes som Flygtning af
1569. Skotterne og døde paa Skafottet. Maria stod i Mistanke for Medviderі; man fjernede hende fra hiin Egn og vaagede skarpere over hende. Alle Bestræbelser fra udenlandske Hoffer for at bevirke hendes Befrielse vare frugtesløse. Den urolige Tilstand i Skotland, hvor Murray faldt for Familien Hamiltons Hevn, hans Efterfølger, Darnleys Fader blev dræbt og den sidste Regent, Morton, en Mand,

der var dybt indviklet i det skotske Hofs ulykkesvangre Skjebner, døde paa Skafottet, syntes at gjøre Marias vedvarende Fængsling nødvendig. Fra hendes Søn Jakob var der ingen Hjælp at vente. „Han kjendte kun sin Moder som en afgudisk Qvinde, der var anklaget for at have myrdet hans Fader, var traadt i venskabelig Forbindelse med Dronningen af England, gjorde Regning paa at arve hende, havde for nylig faaet en Appanage af hende. Imidlertid gik Luften bestandig mere skarp og skærende igjennem Verden" og henvendte Opmærksomheden paa Marias tiltagende Aar. Oraniens Mord, Jesuiternes uhyggelige Færd, de gruelige Religionskrige paa Fastlandet holdt Englænderne i stadig Angest for Sammensværgelser. Man behøvede kun et Paaskud for at bortrydde Maria, hvis Slot man ansaae for alle Conspirationers Arnested. Dette gave Babington og hans Stalbrødre, der havde den Plan at myrde Elisabeth og, understøttet af spanske Tropper, at sætte Maria paa Englands Throne. Deres Forehavende blev opdaget; de Skyldige døde paa Skafottet, og da det af Undersøgelsen fremgik, at Maria havde havt Kundskab om Sammensværgelsen, saa udtalte Domstolene ogsaa deres „Skyldig" over hende, hvorpaa Elisabeth af Parlamentet blev anmodet om, for at vedligeholde Religionen og Roligheden i Riget og for at sikkre sin Person, at lade Retfærdigheden have sin Gang; hun ønskede sin Modstanderske Døden, men var bange for Følgerne. Sønnens Forbøn og fremmede Hoffers Foreстilling blev viist tilbage. Endelig var Kampen overstaaet; Elisabeth undertegnede Dødsdommen; Burleigh lod den skyndsomt fuldbyrde; den 8de Febr. faldt Marias Hoved, i hendes Fangenskabs 1587.
19de Aar og i hendes Livs 45de. Hun døde standhaftig og vedholdende i sin Tro paa Slottet Fotheringhay i Northumberland. Men Elisabeth klagede over, at hendes Ministre havde anordnet Dommens Fuldbyrdelse imod hendes Befaling og straffede sin Secretær Davison med Tab af Frihed og Eiendom, fordi han havde givet Dommen fra sig.

§ 515. Englands Opsving. Paven og Philip II. hørte med Forfærdelse denne Begivenhed. Hiin erklærede den kjætterske Dronning fredløs, overdrog den spanske Monarch Englands Erobring og tilsikkrede ham en betydelig Pengehjælp. Philip havde Grund til Hevn; Elisabeth havde ved sin Thronbestigelse forsmaaet hans Haand, hun havde sendt Nederlandene Hjælp, havde ladet hans Handelsskibe kapre og hans Flaade i Cadix beskadige. Var det ikke nu, da alle Katholiker vare i Oprør over Marias Henrettelse, den bedste Tid at skride til at erobre England og grunde et katholsk Verdensrige i den vestlige Deel af Europa? Portugals Underkastelse, de rasende Partikrige i Frankrig, Nederlandenes sønderrevne Tilstand syntes at begunstige Foretagen-

det. Men den uovervindelige Flaades Undergang hævede Englands Roes. Dronningen, der ved sin Nærværelse ved Kysten havde fremskyndet Udrustningen, vakt Nationalfølelsen og indgydt sit Folk Mod og Begeistring, drog, efterat Seieren var vundet, paa en hvid Ganger med Marskalkstaven i Haanden i Triumphoptog ind i sin Hovedstad. „En Strømning af fædrelandsk Begeistring gik igjennem England.“ Admiral Howard, Armadens Ødelægger, og Drake, den berømte Verdensomseiler, og andre Helte havde opdaget det Element, hvorpaa Englands Magt og Roes maatte opbygges; Handel og Søfart, Nationens Nerver, toge fra nu af et vældigt Opsving; landflygtige Flandrere hjalp til at begrunde de indre Fabrikers Flor (Strømpevæveri); det **ostindiske Compagni** (oprettet 1600.) og Erhvervelsen af Virginien i Nord-Amerika lagde Grunden til Englands Kolonialvæsen. „Protestantismen og Sømagten havde paa samme Tid bestaaet deres Prøve. Med dem kunde det nu ikke atter gaae tilbage.“

§ 516. Elisabeths Endeligt. Den jomfruelige Dronning kunde ikke beslutte sig til at dele Herredømmet med en Gemal; hun tilbageviste alle Bejlere (hist og her, som ved Hertugen af Anjou, ikke uden indre Kampe) og taalte ingen Indblanding af Parlamentet i hendes huuslige Anliggender. Derimod besade to engelske Adelsmænd, Greven af Leicester og efter denne hans Stedsøn, den ridderlige Essex, hendes mangeaarige Gunst. Den første var en fiin, aandrig Hofmand, men middelmaadig som Statsmand og Feltherre og af uædel Tænkemaade. Den sidste var mere værdig til Dronningens Gunst, der fandt Behag i hans aabne, dristige Væsen; men hans Lykkestjerne blegnede i Irland. Denne Ø, der for Aarhundreder siden var erobret, men aldrig ganske i Englands Besiddelse, var af Henrik VIII. bleven ophøiet til Kongerige og underkastet Englands Religionslove. Men kun i den østlige Trediedeel, hvor det engelske Herredømme virkelig var anerkjendt, antog den af britiske Indvandrere bestaaende Befolkning Reformationen, Irlænderne, der vare lige saa ukyndige i det engelske Kirkesprog som i det latinske, hang ved den gamle Tro og deres Klerus. Elisabeth søgte at binde Øen fastere til Kronen og at foretage en Omdannelse i Kirke og Stat. Dette modsatte Grev Tyrone sig, en af Øens krigerske Høvdinger, og i Tillid til den katholske Befolkning og spansk og romersk Hjælp forlangte han Sikkerhed for den gamle Religions Overholdelse. Essex forlangte og fik det irske Statholderskab. Men istedetfor at slaae Tyrone, sluttede han i sin Forlegenhed et vanærende Forlig med ham, der var lige saa ufordeelagtigt for det engelske Herredømme som for Protestantismen. Derover faldt Essex i Unaade hos Dronningen, og da han, i Stedet for rolig at imødesee bedre Tider, indgik et

Complot med Jakob af Skotland, for at twinge Elisabeth til at entledige sine Raader og anerkjende den skotske Konges Ret til Thronen, blev han efter et mislykket Forsøg paa at bevirke en Opstand fængslet og halshugget i Tower, 33 Aar gammel. Græmmelse over Yndlingens Lod og den Erfaring, at hendes nærmeste Omgivelse og hendes fortrolige Raadgiver, den yngre Cecil (Burleigh) havde indladt sig i hemmelig Forbindelse med Kongen af Skotland og at Borgerskabets Kjærlighed til hende var kølnet siden Essex' Henrettelse, forbittrede hendes sidste Leveaar i den Grad, at hun under Taarer og Sukke tilbragte Dage og Nætter paa Puder, med hvilke Gulvet var belagt, indtil Døden i hendes Alders 70de Aar gjorde en Ende paa hendes Kummer. Den omhyggelig bevarede Hemmelighed ved Thronfølgen blev først aabenbaret ved hendes Dødsleie: hun indsatte Marias Søn, Jakob af Skotland til Arving af hendes Krone. (24. Marts 1603.)

C. Culturens og Literaturens Tilstand fra Reformationen indtil Ludvig XIV.s Tidsalder.

1. Skoler og Universiteter i Tydskland.

§ 517. I det nordlige Tydskland vakte Melanchthon og Humanisterne Kjærlighed og Begeistring for den klassiske Oldtids Værker, der fra nu af udgjorde Middelpunktet i Ungdommens Undervisning i de humanistiske Skoler. Ved sine Forelæsninger og Forklaringer, ved sin Grammatik og sine Oversættelser oplod Melanchthon den dybe Betydning i de græske og romerske Autorer for den lærelystne Ungdom, der fra alle Kanter strømmede til Wittenberg, og vakte Drift og Interesse for høiere Menneskedannelse i deres Sjæle. Hans Exempel virkede vækkende paa andre. I det protestantiske Tydskelands store og smaae Stæder fremstod der Skoler, paa hvilke der blev lært i Melanchthons Aand; i Nürnberg, Augsburg, hvor den store Philolog Hieronymus Wolf levede, i Strasburg, hvor Sturm udfoldede sin Virksomhed, var der meget besøgte Dannelsesanstalter, paa Universiteterne i Leipzig, Erfurt, Tübingen holdt lærde og velsindede Mænd, som Joachim Camerarius († 1574), Eoban Hessus og andre, der ikke lode sig vildlede ved egensindige Theologers Kjævleri, Kjærligheden til og Interessen for de ædlere Videnskaber vaagen; utallige Oversættelser gjorde Oldtidens Skrifter tilgængelige endogsaa for Folket. Saaledes blev der ved den stille Virksomhed af beskedne Mænd, hvis Navne rigtignok ikke naaede en saa glimrende Berømmelse, som de samtidige Lærde i Udlandet, Franskmændene Sal-

maſius og Casaubonus, de to fra Italien stammende Scaligere og andre, blandt alle Stænder af den tydske Nation forberedet en Dannelse, der ingensteds havde sin Lige. Hvad Wittenberg var for de lutherske Lande, blev Heidelberg, hvor Mænd som Gruterus, Sylburg og andre virkede, for de calvinske. Bibliothekets Skatte droge Lærde did fra alle Kanter; ved den livlige Samfærdsel med Genf, Frankrig og Nederlandene tjente det heidelbergske Universitet som Mæglersk mellem den tydske og udenlandske Dannelse. For de reale Videnskaber, især det af Purbach og Regiomontanus vakte Studium af Stjernekundskaben og Mathematiken, var det af Keiserne Rudolf og Matthias begunstigede Universitet i Prag af den største Vigtighed.

2. Astronomi.

§ 518. Copernicus, Kepler, Galilei. Ivrig Forskning i de Gamles Skrifter førte Nic. **Copernicus** fra Thorn, der ved mathematiske Studier i Tydskland og Italien var ledet til skarp Tænkning, til den Mening, at det ptolemæiske Verdenssystem (§ 200), hvis Sandhed havde bestaaet uanfægtet i halvandet Tusinde Aar, hvilede paa et urigtigt Grundlag. I sin Bopæl ved Domkirken i Frauenburg betragtede han Planeternes, Maanens, Solens og Fixstjernernes Høider med meget utilstrækkelige Instrumenter og kom ved en nøiagtig Betragtning og Beregning af Aabenbarelserne og Bevægelserne paa Himmelkuglen til den Overbeviisning, at Solen hvilede i Planetsystemets Midtpunkt og kun dreiede sig om sin Axel, men at Jorden, ligesom de øvrige Planeter, foruden Axel-Omdreiningen endnu havde en høist regelmæssig Kredsbevægelse om Solen, og havde Maanen til Drabant. Paa det Voldsomste gjennembrød Copernicus Skinnets Verden og var derved saa langt fra Praleri og Vrangjerrighed, at han i lang Tid kun foredrog sine Ideer mundtlig og først kort før sin Død ved en af sine Disciple lod sig bevæge til skriftlig at bekjendtgjøre sin Opdagelse. Hans System satte Verden i Forbauselse og førte flere begavede Mænd ad samme Vei. Af disse har den danske Adelsmand **Tycho Brahe**, hvem Keiser Rudolf II. kaldte til Prag, opnaaet den største Berømmelse og havt den mest glimrende Løbebane, men den fattige **Kepler**, der blev medgivet ham som Regnemester og Medhjælper, var ham langt overlegen i Talent, Genialitet og Viden. Imod den af Copernicus opdagede, sande Verdensorden satte hiin et fabelagtigt System, der beroede paa Skin og Overtro, og han blev Ophavsmanden til de astrologiske Drømmerier, der af Stjernernes Stilling (Constellation) meente at kunne gjette Menneskenes Skjebner, en Anskuelse, som de største Fyrster og Statsmænd paa hiin Tid hyldede. Kun ved sine nøiagtige Jagttagelser og Beregninger af hvad der lod sig tilsyne paa Himmelbygningen, der ere opbevarede i de rudolfinske Tavler, fremmede han den astronomiske Videnskab, der alligevel først ved Kepler fik et høiere Sving og et philosophisk Grundlag. Under trykkende Næringssorger og mechaniske Regningsarbeider for Logarithmer og Soltavler udforskede Kepler Planetløbets Love og søgte i Platos Aand at forbinde sine astronomiske Opdagelser og Demonstrationer med en glødende Phantasies Fostere. Dette skete især i Verdensharmonien og i Keplers Drøm, hvori hans digteriske Sjæl og hans skabende Aand opstil-

Copernicus 1473-1543.

Tycho Brahe † 1601.

Kepler 1571-1631.

lede Ideer, som, om de heller ikke alle ere frie for Vildfarelse og Sværmeri, dog bestandig maae regnes til den menneskelige Aands største og mest ophøiede Frembringelser. Kepler, „der hellere vilde sulte end affalde fra den augsburgske Confession, blev bortviist som et smittet Faar fra Herrens Hjord, fordi han vægrede sig ved at underskrive Calvinisternes Fordømmelse og betvivlede Christi Legemes Allestedsnærværelse. Hans Moder døde i Lænker, anklaget som Her." Keplers Samtidige, Galilei fra Pisa, var et af de mest opfindsomme Hoveder paa Physikens, Mathematikens og Astronomiens Gebeet. Han opdagede Lovene for Pendulsvingningerne og Faldet, opfandt eller forbedrede Thermometeret og var en af de første, som begrundede den videnskabelige Physik. Ved Hjælp af Kikkerten, som kort tilforn var opfunden i Holland og som han først rettede mod Himmelen, opdagede han Jupiters Drabanter og andre endnu ubekjendte Tilsyneladelser; men da han tilkjendte det copernicanske System Fortrinet for det ptolemæiske, gav han herved Tilhængerne af det Gamle, der vare misundelige paa ham og allerede bekæmpede ham, formedelst hans Angreb paa den aristotelisk-scholastiske Philosophi, Leilighed til Klage. Indkaldt af Inquisitionen for at forsvare sig, maatte Galilei knælende afsværge sin Mening om Jordens Bevægelse som vildfarende og skriftstridig, medens den i sin Flugt rullede affted med ham og hans Dommere. Hans i dialogisk Form affattede Værk om Planetsystemet blev forbudt; han selv maatte i nogen Tid hensmægte i Inquisitionens Fængsler, hvor han begyndte at lide paa Synet, saa at han sildigere blev blind. Trods den tvungne Erklæring blev han dog ved sin Mening. Hvad Kepler og Galilei lode ufuldendt, det fuldførte Englænderen Isaac **Newton.**

Galilei 1564-1642.

Newton 1642-1727.

Fremskridtene i Astronomien og den mathematiske Geographi bragte den julianske Kalenders Mangler for Dagen, der beregnede Aaret til 365¼ Dag, altsaa 11 Minuter 12 Sekunder for meget; derved var allerede fremkommet en Feil af 10 Dage, saa at i Aaret 1582 Foraars-Jævndøgnet faldt paa den 11te i Stedet for den 21de Marts. Dette bevægede Pave Gregor XIII. til at indhente de indsigtsfuldeste Astronomers Raad og derefter at foretage en Forbedring af Kalenderen, ifølge hvilken man fra den 4de Oktober 1582 strax gik over til den 15de. De protestantiske Stater vægrede sig længe ved at antage denne pavelige Forandring. Først da de tydske Protestanter i Aaret 1700 foretoge Forandringen og strax lode den 1ste Marts følge paa den 18de Februar, vandt den nye Kalenderstiil efterhaanden Anerkjendelse. Ikkun Tilhængerne af den græske Kirke (Russerne og andre) vedblive endnu i den gamle Aarsberegning.

3. De øvrige Videnskaber.

§ 519. Det aandelige Opsving, som Reformationen og det forudgaaende Kjendskab til Oldtiden frembragte, gav sig snart tilkjende i alle Videnskaber. Den romerske Ret, der under Glossatorernes Hænder var bleven forvanskет og gjort dunkel ved fremmedartede Tilsætninger, fik en ny Skikkelse og videnskabelig Bearbeidelse, efterat en ung Tydsker Halvander (Hoffmann) havde udgivet de efter italienske Haandskrifter forbedrede Pandekter og andre Dele af corpus juris (§ 226). Lærde Jurister, som Franskmanden **Cujacius** og andre, forbedrede Texten ved Sammenligning med andre Haandskrifter, forklarede de dunkle Steder og lagde Grunden til den systematiske Retsvidenskab. Den romerske

Jurisprudens.

1529-1531.

Cujacius † 1590.

Ret, der fra den Tid af bestandig mere uddannedes, gik snart over i Livet og blev herskende i de fleste af Europas Lande.

Fra den Tid mistede Folkene den lovgivende Magt. Retspleien, ved hvilken der hidtil herskede Offentlighed og Mundtlighed, tilfaldt nu Lærde og blev hemmelig og skriftlig; (efter Karl V.s piinlige Halsretsorden [Carolina] ogsaa i Criminaltilfælde). Ikkun England bevarede den gammelgermaniske Indretning med Edsretten med Edsvorne af lige Stand. Torturen og Middelalderens barbariske Straffe bleve noget formildede, men Hexeprocesserne udøvede endnu i to Aarhundreder deres Rædsler.

Medicin. Paracelsus. † 1541.

I Medicinen gik Helvetieren Theophrastus **Paracelsus**, som var opvoxet imellem Bjergene og havde omgaaedes med Mennesker, der kjendte Urternes Natur og Virksomhed, fra de Boglærdomme, der fra Grækerne og Romerne ved Arabere og Italienere havde fundet den lange Vei til de tydske Universiteter, tilbage til Naturen og den umiddelbare Anskuelse, tog Chemien og andre Videnskaber til Hjælp, men slog med sit trodsig reformatoriske Sind ind paa en forstyrrende Vei. Hans dybe, sindrige og med sjeldne Kundskaber udrustede Aand faldt paa phantastiske og sværmerske Ideer, der bleve indklædte i et vildt, forstruet Sprog, fuldt af Naturbilleder og alchymistiske Konstudtryk. Først da den wittenbergske Professor Cornarus havde renset og oversat Hippocrates' Text, skred man paa de Gamles Anatomi. Bane videre frem til den videnskabelige Medicin, medoptog Anatomien, hvortil Karl V.s Livlæge Vesalius havde lagt Grunden ved sit Værk om det menneskelige Legemes Botanik. Bygning, og benyttede de Kundskaber i Botaniken, som Naturhistoriens Begrunder Conrad Geßner og andre havde øst af de gamle Autorer og udvidet ved egne Jagt- Naturhistorie. Conr. Geßner. tagelser. En stræbsom tydsk Læge, Georg Agricola, der havde opholdt sig hos Bjerg- Mineralogi. folkene i Joachimsthal, lagde Grunden til den videnskabelige Mineralogi.

Historie.

Ogsaa Historien, ved hvilken man, som ved alle videnskabelige Værker, betjente sig af det latinske Sprog, fik en ny Skikkelse efter de Gamles Mønster. Reformationshistorien fandt en fortræffelig Bearbeider i den strasburgske Retslærde og det schmalkaldiske Forbunds Historieskriver, Joh. Sleidan († 1556). Franskmanden Thuanus (de Thou, 1553—1617) skrev efter Livius' Forbillede en udførlig Historie af sin Tid, der omfattede den anden Halvdeel af det 16de Aarhundrede; Nederlandenes Frihedsfrige fandt noget sildigere en patriotisk Bearbeider i Hugo Grotius (§ 497), Hugo Grotius. der tog Tacitus' Stiil og Form til Mønster. I Kirkehistorien antændte de magdeburgske Centuriatorer først Critikens Lys, medens Italieneren Baronius († 1607) forfattede sine vidtløftige Kirkeannaler i pavelig Aand. — Nogle Aartiere sildigere skrev den aandrige, frisindede Englænder Sir Walter **Raleigh** under et 15-aarigt Fangenskab, hvori en mysteriøs Sammensværgelse mod Jakob I. havde bragt ham, den første Verdenshistorie i Landets Sprog. En feilslagen Opdagelsesreise i Guiana, paa hvilken han lod en spansk Stad bestyde, bragte ham sildigere paa Skafottet (1621).

4. Philosophi.

§ 520. a) Fornyelse af gamle Systemer. Kamp imod Scholastiken var Grundtrækket i det 16de Aarhundredes Philosophi. Dog nøiedes man først med at gjentage og videre uddanne de gamle Systemer, indtil **Baco af Verulam** blev Skaber af et paa Erfaring grundet System i

den empiriske Philosophi, og **Cartesius** (Descartes) blev Stifter af den uafhængige Speculation. — Imod Scholastikernes tørre Forstandsphilosophi stillede man først den ideale Platonismus og de aristoteliske Peripatetikeres Realismus. Ved den ungdommelige Enthusiasme for Videnskab og Sandhed og ved den herskende Tro paa hemmelige Lærdomme, hvorved man kunde fatte Naturens og Verdens Sammenhæng med Aanderiget, kom man snart til den orientalske Philosophi som den formeentlige Kilde til Platonismen og Christendommen, især efterat Reuchlin havde indført Studiet af Hebraisk. Fra Nyplatonismen (§ 200) gik man over til Kabbalistik og troede at kunne hjælpe paa den menneskelige Erkjendelsesevnes Utilstrækkelighed ved en dybsindig, hemmelig Viisdom. Snart var denne hemmelige Viisdom rettet paa Udforskningen af de i Naturen virkende Kræfter (Magi), som hos Corn. Agrippa, snart paa Begribningen af Aanderiget og af Sjernernes og Aandeverdenens Indflydelse paa de jordiske (sublunariske) Ting (Theosophi), som hos Paracelsus og Val. Weigel († 1688). — Beslægtet med denne sidste Retning, men støttende sig paa Religionen og Bibelen, er den mystiske Philosophi, der i Særdeleshed blev uddannet i Tydskland af den fromme, af Religionstvivl ængstede Jakob Böhme, en Skomager i Görlitz († 1624), hvis dybsindige Sværmeri, der nedsænkede sig i Anskuelsen af det Guddommelige, førte ham til underlige Forestillinger om Guddommens Væsen og om Tingenes Udspring af samme som guddommelige Aabenbaringer. Af hans vanskelige, dunkle Skrifter er „Aurora eller Morgenrøde i Opgang," hvorved han paadrog sig Geistlighedens Forfølgelse i Görlitz, det betydeligste.

En friere Holdning overfor Kirkelæren indtoge Peripatetikerne, hvilke derfor ogsaa Geistligheden hist og her paaførte Forfølgelser indtil Baalet. Paa Tydsklands Skoler og Universiteter herskede hele det 16de Aarhundrede igjennem Aristoteles, og for Kjendskabet til ham virkede Melanchthon og Camerarius med Held; i Frankrig søgte den i Bartholomæusnatten dræbte Pater Ramus at fortrænge den aristoteliske Viisdom ved en populær Philosophi, og i Holland vendte Philologerne Justus Lipsius († 1606) og Dan. Heinsius sig til Stoicismen.

b) Nye Systemer. Det høitdannede Italien var rigt paa nye Skabelser, men ved Folkets raske Livlighed geraadede Philosophien ligesom Theologien let ind i det Grændseløse, Svævende og Sværmerske. Giordano Bruno, en med ualmindelige Gaver og Kundskaber udrustet Mand, blev efter mangehaande Lykkesomverlinger i Genf, Paris, Wittenberg endelig brændt i Rom ved Inquisitionen. Hans Lære, at Verden (Universet), som den skabte Natur, var et med Guddommen, som den skabende, og begge evige og uforgængelige, er en aandrig udviklet og med Kraft og Varme foredraget Fornyelse af den gammelhellenske Pantheismus. Denne Mangfoldighed af gamle og nye Systemer førte nogle til rolig Selvtænkning vante Aander til Skepticismen (Tvivlssystemet). Den berømteste af disse er den aandrige, ved Studiet af de Gamle og ved egen Erfaring og Menneskekundskab dannede Franskmand **Montaigne**, der i sine Forsøg (essays) „udtalte Uvisheden af den menneskelige Erkjendelse og Fornuftens Svaghed som det sidste

Bruno † 1600.

Montaigne † 1592.

Resultat af al Jagttagelse og Tænkning og tilsidst beroligede sig med Troen paa Aabenbaringen." Efterat saaledes de forskjellige Retninger i Tænkningen vare betraadte, og Mathematik, Astronomi, Naturkundskab og Naturphilosophi imidlertid vare blevne uddannede, kunde den i Tænkning øvede Aand paatage sig „med selvstændig Kraft at gjennembryde Virvaret paa Videnskabens Gebeet" og med lovgivende Strenghed at bringe den samtlige Erkjendelse i en systematisk Eenhed. Dette skete ved **Baco Lord Verulam**, en Mand med udmærkede Talenter, men ikke ganske uplettet Charakteer. Under Kong Jakob beklædte han Lordkanslerværdigheden og andre høie Statsembeder, men da han for Retten var bleven overbevist om at have begaaet store Embedsmisbrug, blev han straffet paa Eiendom, Frihed og Ære. Hans paa Erfaring og Jagttagelse (Induction) grundede, empiriske Philosophi, som han har fremsat i sine Hovedværker, Videnskabernes Encyclopædi og Methodik (Organon), blev længe herskende. Tilskyndet af ham uddannede hans Landsmand Hobbes († 1679) sin materialistiske Philosophi, der var rettet paa det Legemlige og ved Sandserne Bemærkelige, hvorved han paabrog sig Bebyrdelse for Atheisme, hvilken Bebyrdelse dog er mindre grundet end den for Absolutisme, idet han i sin Statsret, lige over for sin Tids republikanske Grundsætninger fremstiller Regentens absolute Magt og Undersaatternes absolute Lydighed som nødvendige for Statens Bestaaen.

Bakon † 1626.

c) Cartesius. Malebranche. Spinoza. I Modsætning til Baco og Hobbes uddannede den dybe Tænker Descartes (Cartesius) fra Touraine et paa fri Eftertænkning (Speculation) grundet System (Idealismus).

Cartesius † 1650.

Gaaende ud fra Selvbevidstværen og Tænken slutter han til den tænkende Substanses, Sjælens Existens (cogito ergo sum), og deraf, at Forestillingen om et absolut fuldkomment Væsen er tilstede i den menneskelige Sjæl, uddrager han Slutningen om et saadant Væsens (Guds) Existens, uden hvilken Forestillingen ikke vilde være mulig. Og ligesom han af en Idee, der er Sjælen medfødt, beviser Guds Existens, saaledes uddrager han af de øvrige Ideer om Ting, som vi klart og tydelig erkjende, ogsaa disses virkelige Existens. De legemlige Substanser udvikler han af en Urmaterie, som ikke er andet end den rene Udstrækning, fattet i dens Virksomhed. Sjælen er efter ham fri og udødelig.

Descartes skrev sine fleste Værker i Holland, hvorhen han havde begivet sig, efterat han havde opgivet Krigslivet, som han i Begyndelsen havde helliget sig til. I sine sildigere Aar fulgte han Christine af Sverrigs Indbydelse, og i dette Land døde han. Iblandt hans Modstandere er den som Mathematiker og Physiker berømte Gasfendi († 1656), og iblandt hans Tilhængere den fromme Malebranche (født 1638) den betydeligste.

Malebranche født 1638.

Malebranche fuldendte det cartesianske System ved at udvikle den religiøse Side, idet han forbinder de legemlige og aandelige Substanser, som Descartes lod bestaae adskilte og selvstændige ved Siden af hinanden, ved et Høiere, Gud, der efter ham er Tingenes og Tænkningens Eenhed. Gudserkjendelse er derfor den høieste Viisdom, og en sædelig Livsvandel Følgen deraf.

Mest uddannet forekommer denne cartesianske Idealisme hos Jøden Baruch (Benedict) **Spinoza** fra Amsterdam, der, udstødt af sine Troesfæller, afskyet af de Cristne formedelst den ufortjente Bebyrdelse om Atheisme, i stille Lødom udviklede sit vigtige System.

Spinoza 1632-1677.

Spinoza forkastede Modsætningen mellem Væren og Tænken, tillagde ene en høieste Substans, Guddommen, virkelig uendelig Tilværelse, medens de endelige Ting blot vare Skinsubstanser, blot vare Maader (Modi) for den uendelige Udstrækning og den uendelige Tænkning, som boer i Guddommen. Denne evige Substans er saavel sin egen som alt Enkelts Aarsag; for alle enkelte legemlige Ting ligger den uendelige Udstrækning til Grund, for alle enkelte Tænkemaader den absolute Tænkning; derfor „er der ingen Tilfældighed, men kun Nødvendighed, der i Gud er forbunden med Frihed, fordi han er den eneste Substans, hvis Væsen og Virken ikke er indskrænket ved nogen anden. Ogsaa efter ham bestaaer vor høieste Saligheds i den levende Erkjendelse af Gud, og vor Lykke og vor Frihed i en Vandel efter hans Villie."

5. Italien.

§ 521. Historieskrivning. Machiavelli. Davila. Sarpi. Italiens høie Cultur i det 15de Aarhundrede vedvarede endnu i det 16de. Konster og Videnskaber af enhver Art havde deres gyldne Tidsalder. Fremfor alle blomstrede Historieskrivning og Poesi. Florenz udgjorde endnu bestandig Middelpunktet.

I Florenz levede og skrev den store Statsmand og Historiker Nicolo **Machiavelli**, en af de aandrigeste og skarpsindigste Mænd, der nogensinde har levet. Hans Værker lade sig inddele i dem, han har forfattet som Ven af aristokratisk-republikanske Forfatninger, og i dem, han har forfattet som en i en ugudelig og troløs Tids Statsforretninger graanet Statsmand og Diplomat (han var den florentinske Republiks Statssekretær og oftere Gesandt). De berømteste af hine ere hans fortræffelige Taler (discorsi) over Titus Livius, hvori han efterviser, at det gamle Roms Forfatning var fortrinligere end alle sildigere, hedenske saavelsom christelige, og hans florentinske Historie (i 9 Beger indtil 1494), hvori han med uefterlignelig Konst og med stor Verdens- og Menneske-Kundskab skildrer den lille Fristats Forfatningskampe. Af hans politiske Skrifter er den meget omtalte Bog Fyrsten berømtest. I denne opstiller han Billedet af en Fyrste (Tyran), der som Cæsar Borgia og andre, uden Hensyn til Dyd, Moral eller Religion, ved Klogskab og consequent Handlen forstaaer at begrunde sit Eneherredømme og at gjøre sin Villie til Lov i den af ham underkuede Stat. Der bliver derved lige saa lidet taget Hensyn til Frihed og Borgerlykke, som til Redelighed og Ret, ikkun Klogskab gjælder noget. Daarskab og Forkeerthed, ikke Lastefuldhed styrter Herredømmet. Disse Grundsætninger gave mange Forargelse, saa at Frederik II. af Preussen og Voltaire paatoge sig at gjendrive dem; ogsaa synes de i høi Grad at modsige Machiavellis Grundsætninger ved andre Leiligheder, saa at man har opstillet den Formodning, at han ved denne Skildring har villet advare sine Landsmænd for Fyrstemagten og formanet dem til at holde fast ved den republikanske Forfatning. Fædrelandskjærlighed er forøvrigt Machiavellis fremherskende Dyd; denne søger han paa alle Maader at vække ogsaa hos sine Landsmænd og at anspore dem til at fordrive de herskesyge Fremmede fra Italien.

Machiavelli † 1527.

Florentineren Guicciardini, en Statsmand ved Hoffet i Modena, skrev efter de Gamles Mønster, men i Landets Sprog Italiens Historie fra Franskmændenes første Erob-

Guicciardini 1540.

ringstog under Karl VIII. (1494) indtil deres Fordrivelse ved Slaget ved Pavia (§ 430). Dyb Kundskab til Menneskene og Forholdene og en ædel Tænkemaade udmærke dette Kunstværk.

Davila † 1531.

Elegantere og konstrigere i Form, Sprog og Charakteertegning er de franske Borgerkriges Historie (1559—1598) af Venetianeren Davila. Forfatteren, der længe levede i Frankrig, var paa det Nøieste bekjendt med de handlende Personer, med Folkets Sæder og Charakter og med det intrigante Hofs Ränker, hvorfor hans Skildringer ere høist levende og tiltrækkende.

Paolo Sarpi 1552-1623.

Mindre glat i Formen, men dybere og indholdsrigere er det tridentinske Concilium's Historie af den venetianske Munk Paolo Sarpi, en Mand, der havde gjennemtrængt de mest forskjellige Videnskaber med samme Grundighed. Han forstod alle Dele af Physiken, Chemien og Mathematiken og havde derhos det grundigste Kjendskab til Kirkeretten, hvorved han i en Strid med Republiken Venedig (§ 483) skadede det romerske Hof lige saa meget, som han ved sin frisindede og upartiske Fremstilling af Concilieforhandlingerne skadede den pavelige Anseelse. Han undgik ogsaa med Nød og neppe de imod ham udsendte Banditers Dolke. Sprog og Fremstilling ere alvorlige og værdige og Charakteertegningen træffende og dyb. Det tridentinske Concils Historie af Pallavicini, skreven i pavelig Interesse, staaer langt tilbage for hiin.

§ 522. Poesi. Ariosto. Tasso. Marini. Ved Siden af den Poesi, der efterlignede Oldtidens klassiske Digtere, vedligeholdt der sig i Italien en fri Nationaldigtning, der havde sin Rod i Folket eller var dannet efter Middelalderens episke Digtninger. Dertil høre de folkelige Satirer (af hvilke i Særdeleshed de ondskabsfulde og smudsige Smædedigte af den talentfulde, men usædelige Pietro Aretino fra Arezzo maae mærkes), saavelsom de større romantiske Epopeer, der især behandle Sagnkredsen om Karl den Store og Roland.

Aretino † 1566.

Bojardo

Dette gjorde allerede i det 15de Aarhundrede L. Pulci († 1487), Lorenzo den Prægtiges Ven, med Spot og Ironi i Morgante, og den dannede Grev Bojardo, en Digter og Statsmand, der var lige bevandret i den antike og den romantiske Literatur, med troende Hengivelse til de gamle Sagn i sin forelskede Roland (Orlando inamorato), der fremstiller Idealet af alle ridderlige Dyder. Hans vidtløftig anlagte Digt blev ufuldendt og blev i det følgende Aarhundrede omarbeidet af Berni († 1536) i en let og spøgende Maneer. Hvor denne ender, begynder Lud. **Ariostos rasende Roland** (Orlando furioso). I dette Heltedigt, som bestaaer af 46 Sange, fremstiller den geniale Digter (der levede af Hertugen af Ferraras Gunst, ikke uden den trykkende Følelse af sin Afhængighed og lønnende sin Velgjører med Smiger) Sagnene om Karl den Store og Roland i poetiske Fortællinger, der ere smykkede med henrivende Skildringer og Billeder. Med fiin, livlig Ironi, der spreder sin Duft over det Hele, knytter han i et let, elegant Sprog og glat Versebygning (som Ovid, § 186, hvem han ivrig studerede) Under til Under i en løs Forbindelse, uden enten at troe eller betvivle Sandheden deraf. Indholdets underholdende Mangfoldighed og Formens yndige Lethed gjorde dette Digt, hvori Kraft og Dristighed i Phantasi er forbunden med Ømhed i Følelser, til en saa yndet Læsebog, at der i det 16de Aarhundrede udkom over 80 Udgaver deraf.

Ariosto 1474-1533.

Tasso † 1595.

En Modsætning til den forstandige, verdenskloge og muntre Ariosto danner den sygelig følsomme, tungsindige Torquato **Tasso** fra Sorrento, der ligeledes levede ved Hoffet i Ferrara, hvor han formedelst et ømt Forhold til Prindsessen Leonore af Este blev kastet i Fængsel og behandlet som Aandssvag. I Nød og Trang og nedbøiet af Melancholi døde han endelig i Rom.

Tassos **befriede Jerusalem** besynger i konstrige Vers og i et smukt Sprog det første Korstog, og det Historiske findes heri forbundet med det Opdigtede, det Virkelige med det Vidunderlige. Det er et Konstepos som Virgils Æneide, der har tjent ham som Forbillede. Ariostos muntre Spøg erstattede han ved Sentimentalitet. I sit bløde, melodiske Sprog har Tasso ofte paa en overraskende Maade indflettet Antydninger og Reminiscenser af Dante, Petrarca og andre. Mindre heldigt er hans Hyrdedrama Amynta, det første Værk af denne Art, der fra nu af saa ofte behandledes. Guarinis troe-Hyrde (pastor fido) er, ihvorvel en Efterligning af Amynta, dog livligere i Anlægget, men af uskyldige Naturmenneskers Naivitet findes der ikke Spor hos nogen af dem.

Guarini † 1612.

Naar Konstleri og Jagen efter Effekt allerede hos Guarini vidner om Poesiens Forfald, saa er dette endnu mere Tilfældet med Neapolitaneren Marini, hvis fordærvede Smag lige saa meget udbredte sig over alle Europas Lande, som den antike Literatur et Aarhundrede tidligere.

Marini 1569-1625.

Marini, for hvem Formen var alt, behandlede med lige Omhyggelighed de mest forskjelligartede Æmner. Berømtest er det store Hyrdedigt Adonis, der bestaaer af 20 Sange og hvis bløde, med Billeder overfyldte Sprog og glatte, konstige Versebygning fandt Beundrere og Efterlignere i Mængde. Hans Stræben er rettet paa Sandselighedens Vækkelse, paa let Underholdning og paa at ophidse en udmattet Phantasi, et Maal, der fremtidig forevævede alle italienske Digtere og snart bragte Konsten ganske i Forfald.

Metastasio 1693-1782.

Ikkun Dramaet fandt i det 18de Aarhundrede nogle dueligе Bearbeidere, der dog gave det mere Glands end indre Gehalt, saaledes Operaen i Metastasio, der længe levede ved det wienske Hof og hvis rene, ziirlige Sprog og glimrende Overfladiskhed hos mange erstattede Mangelen paa Dybde og høiere Sands, og Lystspillet i Venetianeren Goldoni, der besad megen Lethed, men fattedes al Genialitet, og hans vittige, kjække, ofte phantastiske Modstander Gozzi. En høiere Fuldendelse fik den italienske Tragedie ved Alfieri, der, „forternet over Tidens Slaphed, i sine 21 Tragedier søgte at udtrykke stærke og mandige Følelser, den begeistrede Fornemmelse af Friheden." I hans Dramaer er der kun liden Handling, hans Charakterer ere kolde og mørke og hans Sprog uden Billeder og ofte haardt. Til hans bedste Stykker høre Saul og Philip II.

Goldoni 1707-1793

Alfieri 1749-1803.

6. Spanien og Portugal.

§ 523. Cervantes. Lope de Vega. Calderon. Spaniernes Nationalpoesi i Middelalderen, den episke Romance og den af de provençalske Troubadourer forplantede, lyriske Folkesang, blev i det 16de Aarhundrede fortrængt af Konstpoesien, der dannedes deels efter antike, deels efter italienske Mønstere. Men kun i den lyriske Poesi, i de elskelige Idyller af Garcilaso de la Vega (en tapper Stridsmand i Karl V.s Hære) og i de kraftige Digte af Herrera og Ponce de Leon blev det Fremmede og Klassiske efterlignet med Held, i de øvrige Digtarter fandt Efterlikningerne kun liden Anklang. Derimod blev **Romanen**, et i Prosa omsat Epos, og Fortællingen eller Novellen i Spanien bragt til stor Fuldkommenhed.

Efter at den mangesidige, som Digter og Statsmand hæderlig bekjendte Mendoza († 1575) havde banet Vei for en ny Art, den lystige Roman, i sin Lazaretto de Tormes, blev Miguel **Cervantes** de Saavedra ved den komisk-satiriske Roman **Don Quixotte** Skaber af en ny Smag. I et meget bevæget, erfaringsrigt Krigsliv, hvorved han i Slaget ved Lepanto havde mistet sin Arm og i flere Aar baaret en Corsars Slavelænker i Algier, havde Cervantes erhvervet sig megen Berømmelse og Menneskekundskab, men lidet timeligt Gods, saa at han indtil sin Død maatte kæmpe med Næringssorger. Den første Deel af den mærkværdige Bog „den ædle, sindrige Ridder Don Quixotte de la Manchas Liv og Gjerninger" udkom 1605; 10 Aar sildigere den anden, efterat imidlertid en Anden havde forfattet en Fortsættelse, der var fuld af spottende Udfald mod Cervantes selv. I Don Quixotte, der er bleven forrykt ved forstruede Ridderromaner og vil fortsætte en af de ædleste Forsætter ledet, vandrende Ridders Liv i en Verden, der er af en ganske anden Beskaffenhed, bliver der skildret et Menneske, der over en Drømmeverdens taagede Skikkelser aldeles misskjender Virkelighedens Gjenstande og fægter for en Sag, der kun bestaaer i hans Indbildning. Contrasten imellem hans ideale Verden og den tarvelige Virkelighed er rørende og latterlig. Over for ham, den magre Dydshelt paa den tørre Hest, der i sin høie Stræben kun gjør Misgreb og stifter Ulykke og istedetfor Tak faaer Prygl og høier Ondt, fremstilles den lastede Tjener Sancho Pansa, der blot tænker paa at nyde, som Repræsentant for den almindelige Slendrian. I denne komisk-satiriske Ramme har Cervantes indfattet Billedet af et rigt, yppig sydligt Liv i uovertræffelig Sprog og Fremstilling. — Persiles' og Sigismundes Lidelseshistorie, en eventyrlig nordisk Novelle, udkom først efter Cervantes' Død.

Cervantes 1547-1616.

Ogsaa i Dramaet har Cervantes præsteret store Ting (for Exempel hans Numantias Ødelæggelse), men han blev heri fordunklet af sin Samtidige, **Lope de Vega**, der først fægtede som Soldat paa Armadaen, dernæst indtraadte i den geistlige Stand. Ingen Forfatter kan rose sig af en lignende Frugtbarhed som Lope, hvis Værker udgjøre 133,225 Ark.

Lope de Vega 1552-1635.

Han forsøgte sig i alle Retninger og overalt fandt han Bifald, dog blev Dramaet hans egentlige Mark, og hvor liden Tid end Skuespillerne undte ham til at forfatte Stykkerne — geistlige, allegoriske, historiske og Intriguestykker — saa blev han dog aldrig eensformig eller kjedsommelig. Rask Handling, en Mangfoldighed af Begivenheder, heldigt Anlæg af Forviklingerne i Forbindelse med et billedrigt Sprog og et sindrigt Spil med Vid fængsle Interessen. Mest bekjendt er Dramaet Stjernen af Sevilla, der ogsaa er oversat paa Tydsk.

Calderon 1600-1687.

Ham lig i Livsomstændigheder og i ærefuld Anerkjendelse saavelsom i Talent og Stræben er hans yngre Samtidige, **Calderon** de la Barca, Spaniernes største dramatiske Digter, ikke saa frugtbar og skabende som Lope, men ham overlegen i Eenheden af genial Opfindelse og smuk, harmonisk Udvikling.

Af hans Skuespil, som man inddeler i geistlige (der behandle Christi Legemsfest), historiske, mythologiske og Intriguestykker, ere nogle af de bekjendteste: Livet en Drøm, den standhaftige Prinds, Dame Kobolt og den offentlige Hemmelighed. I de verdslige Stykker dreier alt sig om Begreberne Kjærlighed og Ære, i de geistlige Festspil, der forherlige den christelige Helteold, om Troen. Skarp Charakteertegning, et rent, ædelt Sprog og en heldig Skildring af et bevæget sydligt Liv forraade overalt Mesteren. Hans Dramaer, hvis Antal beløber sig til mere end 100, bleve Forbilleder for alle følgende

Digtere, af hvilke Moreto ved sit Lystspil Donna Diana eller Stolthed og Kjærlighed, er mest bekjendt.

§ 524. Camoens. Paa samme Tid optraadte der en Digter i Portugal, som i sin Sjæl forenede alt det Store hos Nationen, al den Begeistring, som nogensinde levede i den. Denne Digter er **Camoens**, Søn af en fortjent Sømand. For at udslette Smerten over en ulykkelig Kjærlighed, som han havde fattet for en Hofdame, traadte han i Søtjeneste, mistede i Kampen med Maurerne for Ceuta et Øie og begav sig derpaa, forbittret over sin Tilsidesættelse i Fædrelandet, til Indien. I Goa opbragtes han over Regeringens Misbrug, han tugtede den i et satirisk Digt og paadrog sig derved en Forviisning til Macao. Her, i en med alle Orientens Yndere udstyret Egn, lagde han den første Haand paa sit udødelige Epos, **Lusiaden**, hvori han med metrisk og poetisk Fuldendthed skildrer Afrikas Omseiling og Opdagelsen af Søveien til Ostindien ved Vasco de Gama.

Camoens 1524-1569.

For Portugisernes (Lusitaner) Storhaad, som han fremstiller med patriotisk Varme og med den egne Anskuelses og Erfarings Friskhed, træde hans egne Lidelser tilbage, men lade sig dog erkjende i de veemodige Træk, der svæve selv over de mest henrivende Skildringer. Ikke alene Indiens Opdagelse og de paafølgende Bedrifter skildres i dette Digt, men alt det Skjønne, Ædle og Store, som Folkets ældre Historie kan opvise, er indflettet deri, det omfatter Nationens hele Poesi og er derfor ogsaa blevet national fremfor alle andre.

Efter nogle Aars Forløb vendte Camoens tilbage til Portugal; men paa Overreisen mistede han ved et Skibbrud hele sin meisommelig erhvervede Formue og reddede intet uden sit nøgne Legeme og sit Digt, som han holdt imellem sine Tænder. Fattig kom han til sit Hjem. Den lille Pension, som Kong Sebastian tilstod ham, ophørte efter denne Fyrstes tragiske Død (§ 489) og Digteren kom i en saadan Fattigdom, at han om Natten lod en indisk Tjener tigge Brød til sig, for ikke at døe af Sult. Nedtrykket af Kummer over sin egen Skjebne og knækket af Smerte over den portugisiske Friheds og Storheds Undergang, døde han i Hospitalet, omgivet af nogle Munke. En høi, fædrelandsk Tænkemaade aander igjennem Lusiaden, der kan betragtes som „et undergaaet Heltefolks Svanesang."

7. England.

§ 525. Ossian. Drama. De ældste (celtiske) Beboere af Britannien vare et sagn- og poesirigt Folk, med en egen Sanger- eller Bardestand, der længe har bevaret sig i de af de angelsachsiske og normanniske Nybyggere ubetvungne Landskaber (Wales, Irland, de skotske Høilande). Saadanne mundtlig forplantede Bardesange synes at ligge til Grund for de af Skotteren Macpherson (1762 og siden) offentliggjorte **Ossians Digte**; hvor meget end deres oprindelige Skikkelse kan være forvandlet ved sildigere Tilsætninger og vilkaarlige Forandringer.

Ossian.

Disse meget roste og meget badlede Digte indeholde Heltesange, hvori Ossians Faders Bedrifter (en mythisk Konge Fingal) og hans tidlig afdøde Søn Oskar blive besungne af den blinde Sanger Ossian. Den veemodige, melancholske Stemning, der gaaer igjennem alle Sange, Længselen efter en Befrielse fra dette Jordeliv og efter en Forening med de

falbne Heltes Aander, der svæve paa Skyerne, have saa meget Tiltrækkende for blode, sentimentale Naturer og gjorde derfor i det forrige Aarhundrede et mægtigt Indtryk i Tydskland.

I England forstummede den oprindelige Folkedigtning under Vaabnenes Bulder; en ved de fremmede Erobringer bevirket Sprogblanding stod længe hemmende i Veien for en almeen forstaaelig Poesi. Først i det 14de Aarhundrede, da Chaucer, Wycliffes Ven, ved at grundlægge det engelske Digtersprog og uddanne Formen var bleven „den britiske Poesies Fader“ (canterburyske Fortællinger, 3 Dele, efter Boccaccio), kunde den engelske Digtekonst efterhaanden føres sin Fuldendelse imøde. Dette Tidspunkt indtraadte, da Grunden til Englands indvortes og udvortes Storhed blev lagt efter Reformationens Storme, under Elisabeths berømmelige Regering, og London blev Samlingspladsen for alle Talenter og Middelpunktet for enhver Konst. Hofdigteren Spenser († 1596) blev med sin Hyrdekalender, der udmærkede sig ved Vellyd i Sproget og mild Blødhed i Tonen, Skaber af den elskelige Pastoral- og Naturdigtning; men de mest glimrende Frembringelser bleve skabte paa den dramatiske Poesies Gebeet. I denne Art kom England i den anden Halvdeel af det 16de og i den første af det 17de Aarhundrede til en Høide og Fuldendthed og til en Rigdom i Frembringelsen, der aldrig og ingensteds fandt sin Lige. Med en høist ufuldkommen Skueplads udfoldede her et Antal dramatiske Digtere de mangfoldigste Talenter og sloge ind paa de forskjelligste Retninger, som dernæst førte den store **Shakespeare** paa den sande Konsts Bane.

Chaucer 1328-1400.

† 1593.

Efterat Lily i en Række Hofkomedier havde bragt den vittige og spegende Selskabstone i Anvendelse, og den overspændte Marlow († 1593), der i Livet og i Poesien gik paa Afveie, havde forfattet den paa kraftfulde og storartede Træk rige Faust, hvorved han førte Tragedien til Overdrivelse, slog den talentfulde Rob. Green, der imidlertid var indvortes sønderrevet ved et uregelmæssigt Liv († 1592), i det lystige Skuespil Pater Bako ind paa en adlere og naturligere Retning og Heywood, et muntert, frugtbart Talent, behandlede allerede de mangfoldigste Stoffer med theatralsk Effekt („den af Godmodighed dræbte Kone“).

Shakespeare 1564-1616.

§ 526. Shakespeare. Efter denne Begyndelse helligede en af de største Aander til alle Tider, **William Shakespeare**, Skuepladsen og den dramatiske Poesi sit Talent. Han staaer paa Grændseskjellet mellem to Verdensaldere og overskuer med lige saa sikkert Blik „den undergaaende Feudalverdens og det forsvindende Riddervæsens Herlighed, Storhed og Kraft“, som han med profetisk Aand fatter „den selvbevidste Sædeligheds, Forstandens og Verdensklogskabens“ nye Verden, som udvikler sig af Reformationen. Shakespeare er lige stor i Lystspillet og i Sørgespillet, og i Sonnetten udfolder han sin egen dybe Følelsesverden og sit rige Sjæleliv. Ligesom i Virkeligheden, der forekommer ham som en munter Skin-Verden, men med et alvorligt Grundlag, saaledes er i hans Stykker, af hvilke man har 35 bestemt ægte, det Tragiske i den Grad blandet med det Komiske, at de fleste **muntre Skuespil** sædvanlig bære en stor Idee med en tragisk Anklang i sig, men blive førte til en glad Ende.

Saaledes i Vintereventyret og i Hvad I ville frist Kjærlighed, i Kjøbmanden fra Venedig (hvor Forviklingens tragiske Alvor og Hovedheltens tungsindige Stemning har en Modvægt i de muntre Biscener og i den overraskende Løsning) ædelt Venskab, i Cymbeline Troskab o. s. v.; andre, som den tæmmede Gjenstridige eller Lige for Lige indeholde en bestemt Lære eller Moral. Til de heldigste Lystspil høre **Sommernatsdrømmen**, hvori den mest blomstrende Indbildningskraft, der hersker i Alfescenerne, paa den yndigste Maade er forenet med Skalkagtighed og Humor, der lægge sig for Dagen i Spidsborgernes naragtige Færd, Kjærlighedens Møie omsonst med den godmodige Ironi, og **Stormen** med den malerske og overraskende Mangfoldighed.

Tragedierne behandle enten historiske Begivenheder, eller opfatte den menneskelige Natur og dens Skjebner fra almene Synspunkter. Heri udfolder Shakespeare i Charakterernes Tegning et alt overvældende Mesterskab, Handlingerne udvikle sig naturmæssigt af de Handlendes Egenskaber, Tænkemaade og Lidenskaber; hvad der har sit Sæde i det menneskelige Hjertes inderste Dybde, det træder for Lyset med overraskende Sandhed.

I Coriolan, den stolte Patricier, bliver Ständernes Kamp i det republikanske Rom anskueliggjort, i Cæsar, Antonius og Cleopatra faaer man et tro Billede af de mægtige Partikampe, hvoraf den monarchiske Keisertid udvikler sig, og i Titus Andronicus bliver denne vanslægtede Tid selv skildret. Af den engelske Historie behandlede Shakespeare fortrinsvis Borgerkrigenes blodige, begivenhedssvangre Tid, der begynder med Richard II.s tragiske Endeligt. Hans kloge Efterfølgers og Morders, **Henrik IV.**s Udaad, der ikke ganske kan udsones ved den heltemodige, høihjertede Henrik V.s korte Levetid, hevner sig paa den godmodige, svage Henrik VI., i hvem (ved tre Stykker) den hvide og røde Roses voldsomme Kampe fremstilles. Men den seirende Slægt nærer i sit Skjød den umenneskelige **Richard III.**, der paa sine egne Slægtninge straffer den Uret, som disse have begaaet paa andre. Voldsdaadens Feudaltid gaaer hen, og i Henrik VIII., Elisabeths Fader, seer Shakespeare allerede en ny Tids Morgenrøde, hvor Fortjeneste og Dyd herske. — Henrik V.s Sjæleadel ved Siden af hans ydre Letsindighed høves ved Contrasten af hans Stalbrødre, blandt hvilke den tykke Falstaff (der optræder i de muntre Koner fra Windsor som en Elfter, der haves til Bedste) staaer som uopnaaeligt Mønster i Komik. Af saadanne tragiske Stykker, som almeen menneskelige Skjebner tjene til Grundlag, staaer **Hamlet**, Prinds af Danmark, øverst, en grublende, ubestemt Charakteer, der hevner sin Faders Død paa Kongen, hans Morder, men selv gaaer til Grunde derved. Modsætningen til ham danner den raske **Macbeth** af Skotland, den ærgjerrige, af sin lidenskabelige Ægtefælle ansporede Kongemorder; i Kong **Lear** er den uendelige Jammer, som vanslægtede Børns lidenskabelige Ondskab formaaer at bringe over en i daarlig Forblindelse handlende Faders graae Hoved, fremstillet med rystende Træk; i **Romeo og Julie**, der begge finde deres Død ved en skjebnesvanger Vildfarelse, bliver Kjærlighedens søde Lykke og et lidenskabeligt Familiehads skrækkelige Følger fremstillede henrivende og skrækkeligt; **Othello**, Mohren, drives af Skinsyge, der næres ved falsk Overtuderi, til at myrde sin dybige Ægtefælle. Menneskehaderen Timon, der flygter ud af en bedragerisk Verden og søger Eensomhed, tilhører Digterens modneste Alder.

I Sprogets Behandling er Shakespeare den største Mester; det Stærke og Ophøiede, saavelsom det Behagelige og Blide veed han at give passende Ord; de Talendes Stand, Dannelse, Charakteer og Gemytsstemning give sig allerede tilkjende i den forskjellige Udtryksmaade. Riimløse 6-fodede Jamber ere hans sædvanlige Versemaal, hvori der dog herster megen Afverling.

Fletcher † 1625. Ben-Jonson † 1637.

Af Shakespeares Samtidige ere endnu som Dramatikere at nævne Fletcher, en frugtbar, hist og her frivol Digter, der jager efter Theatereffekt, og Ben-Jonson, en aandrig, klassisk dannet Forfatter, der efter et meget afvexlende Liv vendte sig til den dramatiske Poesi og, ligesom Fletcher, glimrede mere i Lystspillet („Hvermand i sin Humor") end i Sørgespillet. Han er mere udmærket ved Bid og heldig Behandling af spøgefulde Situationer, end ved Følelse og Phantasi; Mangelen paa egen Opfindelse søger han at erstatte ved Studiet af antike Digtere. — Den derpaa følgende Revolution og Puritanernes Herredømme, der lode Theateret lukke, hemmede den videre Udvikling af den dramatiske Poesi.

Milton 1608-1674.

§ 527. Milton. Begeistringen for Religionen og dennes kirkelige Befæstelse traadte nu i Forgrunden og beherskede Poesien som Livet. Joh. **Milton**, en Republikaner af puritansk Strenghed, en Tid lang Cromwells Sekretær, siden blind, skildrede i det religiøse Epos, det **tabte Paradiis**, de første Menneskers Syndefald, hvorved al Ulykke er kommen ind i Verden. En saa alvorlig Tid som hans, hvori Nationen sad til Doms over Kongen og hvori efter himmelsk Raadslutning Fædrenes Synder bleve hjemsøgte paa den skyldig fødte Efterkommer, var lige saa egnet for det tabte Paradises guddommelige Strenghed, som Humanitetens og Kosmopolitismens Tid i det 18de Aarhundrede for den guddommelige Barmhjertighed og Forsoning, som Klopstocks Messiade forkynder. Den anden, skjldigere Deel, det gjenvundne Paradis, som behandler Christi Fristelse i Ørkenen, staaer tilbage for den første.

Mesterlig har Milton skildret Paradisets blomstrende Natur, Adams og Evas barnlig glade Sind, og især Satan som Helvedes Konge. I Modsætning til Middelalderen, da Djævelen var Gjenstand for Spot, fremtræder han her først, som siden hos Klopstock og Goethe, som villieskraftig, forslagen, ondskabsfuld Forfører, der, vred over Tabet af sin fordums erlighed, søger at forbitre Overvinderen sit Værk.

Som Tidens fromme Alvor afspeiler sig i den republikanske Milton, saaledes Royalisternes Spot over den puritanske og presbyterianske Ivers mangfoldige Overdrivelser i Butler, der levede under Karl II. Det komiske Epos Hudibras er en satirisk Forhaanelse af den religiøse og politiske Fanatisme. — Med Stuarterne kom Charakteerløshed, Frivolitet og fransk Letfærdighed tilbage til Hoffet. Denne Tilstand lærer man at kjende hos den smigrende, glatte Hofdigter Dryden, der først søgte at vinde Cromwell ved et rosende Digt, dernæst forherligede Karl II. og tilsidst med Jakob II. gik over til den katholske Kirke og spottede de protestantiske Sekter. Ziirlighed i Stilen, vittige Vendinger og en glat, filet Form kunne i hans talrige dramatiske og lyriske Digte ikke erstatte Mangelen paa Phantasi, Omfang og Dybde.

Butler 1612-1673.

Dryden 1631-1701.

§ 528. Det 18de Aarhundrede var mere vendt til Philosophien end Poesien; selv den vittige og svede Digter **Pope**, der ved en fri, rimet Oversættelse gjorde Homer tilgængelig for det engelske Folk og behandlede Satirer, Læredigte, komiske Heltedigte (Lokkeovet) og andre Arter med Held, var mere Philosoph end Digter, som hans Forsøg over Menneskene beviser; kun Thomsons Aarstider indeholde en gemytlig, modtagelig Digters i Sandhed poetiske Naturskildringer. Youngs Nattetanker eller Klager over Liv og Død ere philosophiske Betragtninger i den gamle Folkedigtnings tungsindige Tone. — Derimod blev den lette Prosa ved tiltrækkende Underholdningsbøger bragt til en høi Fuldkommenhed. Swift blottede i sine satiriske Fortællinger (Gullivers Reiser i

Pope 1688-1744.

Thomson 1700-1748.

Swift 1667-1745.

Lilleput; Eventyret om Tønden) alle sin Tids Modsigelser og Forkeerheder i hvert Gebeet af Livet med fortræffelig Humor; Addison søgte i det mesterlig stiliserede Tidsskrift Spectator at vække sine Læsere til Jagttagelse af deres eget Indre, og de store Romanskrivere vakte ved den gribende Fremstilling af ideale Charakterer og opdigtede Skjebner Følelse og Deeltagelse. Iblandt disse i Tydskland meget beundrede og efterlignede Forfattere af sentimentale Romaner maae især fremhæves Richardson († 1671) for hans Clarissa, hans Grandison og andre, hvori der skildres qvindelige og mandlige Idealer, der bestdde alle deres Kjøns Dyder og Fuldkommenheder; Fielding († 1754), i hvis Familiestykker (Tom Jones og andre), hvori gode og onde Mennesker optræde i deres Naturlighed, ikke omskabte til Engle og Djævle, og især Sterne, der i sin følsomme Reise og i Tristram Shandy med den mest godmodige Humor fremstiller Menneskenes Egenheder i deres Sædvaner o. s. v. og tager disse i Forsvar som nødvendige for deres Individualitet. Goldsmiths († 1774) meget læste Præst af Wakefield er en Familieroman, hvori elskelige, omme Forhold ere fremstillede med Natursandhed; Smollets († 1771) Humphrey Klinker skildrer Livet i Komikens lystige Tone. Siden blev Romanen Hovedgrenen i den engelske Literatur indtil i vor Tid, da Walter Scott skabte den nye Art af den historiske Roman.

Sterne 1713-1768.

Det syttende Aarhundrede.

A. Trediveaarskrigens og den engelske Thronomstyrtnings Tider.

I. Trediveaarskrigen.

1. Voxende Spænding i Riget.

§ 529. Rudolf. Medens det vestlige Europa laae i blodige Religionskampe, hvilede Vaabnene i Tydskland under Ferdinand I.s og Maximilian II.s milde Scepter. Desto heftigere gjenløde Theologernes Trætte, som Concordieformelen*) ikke var i Stand til at styre. Med retfærdigt og upartisk Sind opretholdt begge Fyrster Religionsfreden. Uhindret udbredte derfor Protestantismen sig i det tydske Rige og vandt selv i de østerrigske Arvestater talrige Bekjendere**). Maximilian II. var ikke alene en mild og retfærdig, men ogsaa en indsigtsfuld, med huuslige Dyder og Herskergaver udrustet Regent. Finans- og Krigsvæsenet var i den bedste Tilstand, saa at de keiserlige Vaaben ikke alene raskt endte de forbigaaende Fredsforstyrrelser i Riget (ved de grumbachske Stridigheder, § 456), men ogsaa med Held modstode de tyrkiske Hærskarer. Da imidlertid Maximilians Søn Rudolf II., der var opdraget i Spanien, en Fyrste, der holdt meget af Videnskaberne (især Astronomien, § 517), men var begavet med ringe Herskertalent og den katholske Kirke ivrig hengiven, efter Faderens tidlige Bortgang kom til Regeringen, tog Tvedragten og Partilysten i den Grad Overhaand i det tydske Rige og ligeledes Uordenen i de østerrigske Arvestater, at hans nærmeste Slægtninge, af Frygt for at det habsburgske Regenthuus ved Rudolfs Udueligbed og Sorgleshed skulde miste sin hidtil nydte Anseelse, twang Keiseren til at overdrage sin Broder Matthias Herredømmet over Østerrig, Mæhren og Ungarn. Bøhmerne, som Rudolf var meget huld og hvis Hovedstad Prag han havde udkaaret til sin Residens, holdt han til Troskab ved Meddelelsen af **Majestætsbrevet**; men da hans Soldtropper trykkede Landet og begik Rov og Mord, blev han nødt til ogsaa at afstaae Bøhmen tilligemed Schlesien og Lausitz til sin Broder Matthias, saa at han endnu kun besad den magtesløse Keiserkrone, da Døden gjorde en Ende paa hans hæderløse Liv.

Rudolf II. 1576-1612.

1608. 1609. 1611.

*) Da Melanchthon, hvem Kirkens Fred gik over alt, for Eendragtighedens Skyld domte mindre strengt end Luther om forskjellige Punkter, saa adskilte den lutherske Kirke i Tydskland sig i et strengt Parti, der blev i Luthers Aand og havde sin Stette i det af Johan Frederiks Sønner oprettede Universitet i Jena, og i et mindre strengt (lax), der sluttede sig til Melanchthon og hans Tilhængere og førte Regimentet i Wittenberg. Den heftigste Strid, som fremkaldtes af den lidenskabelige Flacius, opstod om en formildende Udtydning af Prædestinationslæren, idet Melanchthon erklærede, at foruden den guddommelige Naade medvirkede ogsaa Menneskets samtykkende Villie (synergistisk Strid) og den antinomistiske Strid, at kun Evangeliet, og ikke tillige den gamle Lov skulde prædikes i Christendommen. Til Udjævning af disse Stridigheder blev der af den tübingske Kansler Andreä gjort Udkast til en Enighedsformel, der paa Kurfyrst August af Sachsens Tilskyndelse blev fuldendt i Kloster Bergen ved Magdeburg. I dette Concordieværk, der 1580 undertegnedes af 96 lutherske Rigsstænder, bliver den hellige Skrift antaget som eneste Troesnorm, ved Siden af Evangeliet, som ene bringer Salighed, bliver Forkyndelsen af den gamle Lov anseet for tjenlig til Tugt, Belærelse og Afholdelse fra Synd; der anerkjendes Diaphora, men i Forfølgelsens Tider bliver ogsaa det Ligegyldige erklæret for at være vigtigt; gode Gjerninger følge med Nødvendighed af den sande Tro, men ere ikke fornødne til Salighed; Læren om Arvesynden bliver saavelsom den guddommelige Naades Almindelighed anerkjendt, men Calvinismen fordømt og Christi Legemes Allestedsnærværelse medtaget for at begrunde den lutherske Nadverlære. Denne Concordieformel (der af Hessen, Anhalt, Pommern, Holsteen, Brunsvig, Bremen, Nürnberg, Strasburg og andre blev forkastet som for strengt afsluttende) blev i de lutherske Lande, som tiltraadte den, optaget iblandt de symbolske Bøger, der opheiedes til Kirketroens almindelige Lovbog, til hvilke endnu desforuden regnes de 3 ældste Troesbekjendelser (den apostoliske, nicænske, athanasianske), den augsburgske Confession, Apologien, de schmalkaldiske Artikler og Luthers Katechismer.

1557.

**) Fandt Reformationen allerede mange Tilhængere under Ferdinand I., der i den sidste Tid ikke mere hindrede den nye Troes Udbredelse i hans Stater, saa voxede deres Antal endnu betydeligt under den milde, velsindede Maximilian II., der tilstod den østerrigske Adel, som især heldede til den nye Lære, og Staderne fuldkommen Samvittigheds- og Religionsfriheb, uden at bryde sig om Pavens Vrede og Zeloternes Bagvaskelse, der udskrege ham for at være en hemmelig Protestant. Snart fremstod der protestantiske Kirker i Østerrig, Kærnthen og Steyermark. — Endnu raskere var Reformationens Fremgang i Ungarn, hvorhen lutherske Skrifter og Lærere tidlig vare komne deels ved Indfødte, der studerede i Wittenberg, deels ved de tydske Tropper, der forfægtede Habsburgs Fordringer paa Ungarns Throne. Ferdinand, der trods sit Valg og sin Kroning (1527) endnu kun var i tvivlsom Besiddelse af Landet, vogtede sig vel for at forege sine Modstanderes Parti ved Haardhed imod Magnaterne, der yndede den nye Kirke. Han

medbeelte Adelen og Stæderne fri Religionsøvelse, der blev udvidet under Maximilian. De Tydske i Ungarn vendte sig for største Delen til den augsburgske Confession; hos Magyarerne fandt Calvinismen talrige Tilhængere til stor Skade for Enigheden og Roligheden, der desuden var fremmed for det af vilde Partier sønderrevne og af fiendtlige Krigsskarer gjennemstreifede Land. „Til Siebenbürgen bleve Luthers Skrifter af Kjøbmænd fra Hermannstadt medbragte fra Messen i Leipzig (1521). Efter mange Forfølgelser erklærede alle sachsiske Menigheder sig for den augsburgske Confession (1544)." Paa Landdagen i Klausenburg (1556) fik Siebenbürgen fuldkommen Religionsfrihed. Da denne blev indskrænket af Keiser Rudolf II., „greb Fyrsten af Siebenbürgen, Stephan Botskai, der var mægtig ved sit Forbund med Tyrkerne, til Vaaben for den politiske og religiøse
1606. Friheds Gjenoprettelse og opnaaede Wiener-Freden, hvorved den augsburgske og helvetiske Confession bleve frigivne for Ungarn og Siebenbürgen." — I Bøhmen overstode Lutheranerne og Utraquisterne den af Ferdinand befalede Forfølgelse (§ 457). Under Maximilian forøgedes Antallet paa dem, og selv Rudolf II., der stod under geistlig Indflydelse og i alle sine Lande undertrykkede de Evangeliske, saae sig nødt til ved Majestætsbrevet at tilstaae de evangeliske Stænder i Bøhmen Lighed i Rettigheder med Katholikerne og egne Beskyttere (Defensorer) til at vaage over deres Rettigheder.

§ 530. **Klager.** Medens den daadløse Rudolf glemte Statsforretningerne over sine Stalde, Malerier og Oldsager og spildte sine Kræfter og sin Tid med astrologiske og alchymistiske Drømmerier, kom Riget ved Jesuiternes ulykkelige Travlhed i den største Gjæring og Forvirring. Religionsfreden blev krænket, Rigsdagsbeslutningerne, som den kraftløse Keiser ikke formaaede at give Eftertryk, bleve upaaagtede, Kammerrettens Bestemmelser havde ingen Betydning. Reformationens stedse tiltagende Udbredelse førte nye Inddragelser af geistlige Godser med sig, hvilket gav de katholske Stænder Foranledning til at klage over Kirkens Forurettelse og gjentagne Gange at forlange Tilbagegivelsen af alt det Kirkegods, der siden den augsburgske Religionsfred var sækulariseret. De evangeliske Stænder derimod besværede sig over, at ved Erkebiskop Geb-
1583. hard af Kølns Overgang til den calvinske Kirke og ved et stridigt Biskopsvalg i
1592. Strasburg var det geistlige Forbehold bleven afgjort til Skade for Protestanterne*), at de østerrigske Fyrster allevegne krænkede den milde Maximilians tolerante Love, at den af Jesuiterne opdragede og ledede Hertug
1596. Ferdinand (en Efterkommer af Keiser Ferdinand I.) i Steyermark, Kærnthen og Krain negtede de talrige Protestanter den hidtil nydte Religionsfrihed, lod evangeliske Kirker og Skolebygninger nedrive og Biblerne brænde, og med stort Tab paa deres Eiendom fordrev alle dem, der vægrede sig ved at besøge Messen, af Landet eller truede dem med Galgen; at den protestantiske Magistrat i Aachen var bleven fortrængt af en katholsk og den for det Meste evangeliske Rigsstad Donauwörth paa Grund af en Processions Forstyrrelse bleven belagt med Ægt og af den uefterglvende, hjærve Hertug Maximilian I. af Bayern bleven inddraget og straffet med Tab af dens Religionsfrihed.

*) Den med den smukke Grevinde af Mansfeld formælede, af Paven afsatte og af Lutheranerne forladte Gebhard maatte vige for sin Modstander, en Prælat af det bayerske Fyrstehuus, og døde som Domherre i Strasburg.

§ 531. **Union og Liga.** Da alle disse Klager slet intet udrettede hos den svage, ligegyldige Keiser, og Maximilian holdt Donauwörth, der var berøvet sin protestantiske Gudstjeneste, besat som Pant for hans Krigsomkostninger og tænkte paa at føie den til sit Land, da sluttede paa Kurfyrsten af Pfalz' Tilskyndelse de calvinske Stænder (Pfalz, Anhalt, Hessen-Cassel og andre) den **protestantiske Union** til gjensidig Bistand imod Angreb og Vold med de 1608.
lutherske Fyrster af Würtemberg, Baden-Durlach, Pfalz-Neuburg, de brandenburgske Markgrever i Franken og 15 Rigsstæder (deriblandt Strasburg, Ulm, Nürnberg). Imod dette Forbund optraadte snart den **katholske Liga,** som Maximilian af Bayern først afsluttede med 1609.
Biskopperne af Würzburg, Salzburg, Regensburg, Augsburg og Passau, og dernæst med de tre geistlige Kurfyrster (Mainz, Trier, Køln). Da den barnløse Hertug af Cleve, Jülich og Berg paa samme Tid døde, saa gav dette den første Foranledning til en fiendtlig Bevægelse af de to Religionspartier. Da nemlig Arvefølgen var tvivlsom, saa gjorde Keiseren Fordring paa Landet, indtil Sagen var afgjort, men begge de arveberettigede Fyrster, Kurfyrsten af Brandenburg og Pfalzgrev Wolfgang af Neuburg forligede sig og toge i Forening rask Landet i Besiddelse. En blodig Krig truede allerede nu med at hjemsøge det sønderrevne og forurolige Rige, idet Spanierne under Spinola (§ 496) i Keiserens Navn droge ind i Wesel og Ligaen gjorde Rustninger, men de „possederende Fyrster" anraabte Unionen om Hjælp, der var forbunden med Henrik IV. af Frankrig og Hollænderne. Henrik traf allerede Anstalter til en Krig, der skulde omskabe det europæiske Statssystem og for bestandig knække Huset Habsburgs Overmagt (§ 508), da Ravaillacs Morderhaand tilintetgjorde hans Forehavende og endnu i nogle Aar udsatte Udbrudet af en almindelig Krig. Unionen sluttede Fred med Ligaen, hvorpaa begge afstode fra en bevæbnet Indblanding i Arvefølgestriden.

Ved en Formæling af Pfalzgrev Wolfgang af Neuburg med Kurfyrsten af Brandenburgs Datter skulde Arvefølgekrigen udjævnes ved mindelig Overeenskomst. Men ved et Drikkelag bleve begge i den Grad ophidsede, at Kurfyrsten gav sin tilkommende Svigersøn et Dreiigen, hvorpaa denne ophævede Forbindelsen, giftede sig med en Søster til Hertugen af Bayern, traadte over til den katholske Kirke og søgte ved Hjælp af spanske Tropper at tilkæmpe sig Besiddelsen af sin Arv. Kurfyrsten af Brandenburg traadte derimod til sine lutherske Undersaatters Forskrækkelse over til den calvinske Lære, for at vinde Hollændernes Beskyttelse. Længe kæmpede begge Partier med fremmede Stridskræfter imod hinanden, indtil Folkets Jammer, der var haardt medtaget af Krigens Nød, bragte dem til et Delingsforlig, hvorved Cleve, Mark og Ravensberg kom til Brandenburg, Jülich og

Berg med Düsseldorf kom til Pfalz-Neuburg. Men Had og Religionsundertrykkelse varede ved. Donauwörth blev baverſk.

2. Den bøhmiſke Krig.

Matthias 1612-1619.

§ 532. Matthias. Matthias beſad lige ſaa liden Kraft og Herſkertalent ſom Rudolf, hvis Krone han havde tilrevet ſig, og da han var gammel og barnløs, beſtemte han med ſine Brødres Samtykke ſin Fætter Ferdinand til Efterfølger i Øſterrig, Ungarn og Bøhmen. Valget af en Fyrſte, der i Steyermark og Kærnthen havde beviiſt, at han holdt Katholicismens Seier for ſin første Regentpligt, og af hvis Beſtemthed og Charakteerfaſthed man maatte frygte alt for Proteſtantismen, vakte Bekymring hos de bøhmiſke Utraqviſter og Lutheranere, iſær da det katholſke Parti i Tillid til denne Støtte løftede Hovedet i Veiret og Jeſuiterne opſtillede den Grundſætning: novus rex nova lex! Da blev ved Opførelſen af to proteſtantiſke Kirker paa Abbeden af Braunaus og Kloſteret Grabs Gebeet (ved Töplitz) det Stridsſpørgsmaal opkaſtet, om der ogſaa tilkom geiſtlige Stænders evangeliſke Underſaatter fri Religionsøvelſe, eller om Majeſtætsbrevet kun tilſikkrede Herre- og Ridderſtanden og de kongelige Stæder og Territorier denne, ſom det ordrette Indhold udſagde. Den fældede Dom, der faldt ugunſtig ud for de Evangeliſke og ifølge hvilken den ene Kirke ſkulde lukkes, den anden nedrives, forøgede Spændingen. Defenſorerne holdt en Sammenkomſt og gjorde Udkaſt til en Foreſtilling til Keiſeren, der var fraværende i Ungarn. Men Svaret var afvisende og forbød alle videre Forſamlinger. Under Greven af Thurns Anførſel fremkom da de utraqviſtiſke Stænders Affendinge bevæbnede paa Slotscancelliet, for at fordre de keiſerlige Raader til Regnſkab, hvem Bøhmens Forvaltning var anbetroet og ſom man gav Skyld for den ſkarpe Skrivelſe. Efter en kort Ordſtrid grebe de ophidſede Proteſtanter to af de tilſtedeværende Statholdere, Martinitz og Slawata, der ſom katholſke Ivrere vare høilig forhadte, og kaſtede dem tilligemed Geheimeſkriveren Fabricius ud af Slotsvinduet. Men trods Høiden og de efter dem affyrede Skud kom alle derfra med Livet.

23. Mai 1618.

§ 533. Ferdinand II. For at undgaae Straffen for denne raſke Daad, reve herpaa de utraqviſtiſke Stænder Landets Regering til ſig, toge Embedsmændene i Ed, forſøge Jeſuiterne og udruſtede en Krigshær under Thurns Overbefaling. Efterretningen om diſſe Tildragelſer fyldte den ſygelige Keiſers Sjæl med Skræk og Bekymring.

Men hans Forſlag til Mildhed og Eftergivenhed bleve modarbeidede af Ferdinand. Da man ikke ſtrax adlød Befalingen om at opløſe den nye Regering og afſkedige Tropperne, rykkede keiſerlige Krigsfolk ind i Landet. Men Thurn, underſtøttet af den tappre Bandeanfører **Ernſt af Mansfeld**, ſlog den fiendtlige Armee tilbage og drog derpaa ind i Brünn, dristigere ved Efterretningen om Matthias' Død og ved Proteſtanternes Frygt for den nye Herſker Ferdinand II.; Stænderne i Mæhren ſluttede ſig, ligeſom allerede tilforn Schleſierne og Lauſitzerne, til Bøhmerne og fordrev Jeſuiterne. Snart ſtod Thurn for Wiens Porte, hvor Ferdinand tøvede beſtemt og modig, idet han vel indſaae, at hans Flugt vilde medføre Øſterrigs Overgang til Bøhmen og bringe Habsburgs Kroner til at vakle. De undertrykte Proteſtanter i Øſterrig traadte i Forbindelſe med Thurn; deres Affendinge trængte ind i Keiſerborgen og fordrede truende at begge Partier ſkulde ſtilles paa lige Fod og andre betydelige Indrømmelſer. Ferdinands ſtandhaftige Modſtand havde let kunnet bringe ham i Fare, naar ikke i ſamme Øieblik dampierreſke Ryttere vare ſprængte ind i Borggaarden og havde udrevet ham af Trængſelen. Ugunſtigt Veirlig og Mangel paa Penge og Levnetsmidler nødte Thurn til at drage bort. — Snart efter blev Ferdinand i Frankfurt valgt til tyſk Keiſer; men endnu førend Kroningen var fuldbyrdet, faldt Bøhmens, Mæhrens og Schleſiens Stænder fra Huſet Øſterrig og valgte (ifølge en gammel Valgret, der efter Slaget ved Mühlberg var frataget dem af Ferdinand I., § 456) Hovedet for den proteſtantiſke Union, Kurfyrſt **Frederik V. af Pfalz** til Konge. Kurfyrſterne, Kongerne af England og Frankrig og ſelve Frederiks egen Moder, en Datter af Vilhelm af Oranien, raadede ham forgjeves fra at tage imod denne faretruende Foræring — hans ſtolte Gemalindes, en engelſk Fyrſtedatter Eliſabeths Stemme, hans Hofprædikant Scultetus' Formaninger, Chriſtian af Anhalts Opfordring, der var en af Unionens indflydelſesrigeſte Medlemmer, og hans egen Attraa gjorde Udſlaget. — Den forfængelige, ſvage Mand tog imod den ſkjebneſvangre Krone og ilte til Prag til ſin Kroning og Hylding.

20. Mai 1619.

Juni 1619.

Novbr. 1619.

§ 534. Frederik V. og Maximilian. Men medens Frederik ſpildte Tiden i Bøhmen med taabelige Feſtoptog, forgløs hengav ſig til ſit Hang til Vellevnet og ved ſin calviniſke Iver, der drev ham til kirkeſkjændende Ødelæggelſe af Billederne og de hellige Gjenſtande, fornærmede de bøhmiſke Utraqviſter og Lutheranere og ſtødte Unionens evangeliſke Medlemmer fra ſig, ſluttede Ferdinand et Forlig med den vel ruſtede og ved Enighed ſtærke Liga

(idet han ved Udsigt til Kurværdigheden og til Landserhvervelse vandt sammes Overhoved Maximilian, der i Ingolstadt havde været hans Ven og Studiefælle og klogelig forstod at forbinde Katholicismens Sag med sin Fordeel), indgik et Forbund med Spanien og bragte den lutherske Kurfyrste Joh. Georg af Sachsen, der lededes af sin Hofpræbikant og misundte den calvinske Pfalzgreve hans Stilling i Unionen og Kongekronen, over paa østerrigsk Side, idet han gav ham Løfte om Lausitz. Det var forgjeves, at Thurn, i Forbindelse med den siebenbürgske Fyrste Bethlen Gabor, der strøbte efter Ungarns Krone, anden Gang nærmede sig Wiens Mure; han maatte atter gaae bort med uforrettet Sag, og Ferdinand kunde nu twinge Østerrigs ulydige Stænder til Underkastelse, imedens Spinola med en spansk Krigshær nærmede sig Pfalz. Sorgløs lod den splidagtige Union ved et Forlig med Ligaen Hænderne binde paa sig og unddrog Bøhmerkongen sin Bistand.

Maximilian, i hvis Tjeneste den krigskyndige Nederlænder **Tilly** stod, rykkede nu med en velrustet ligistisk Hær ind i Bøhmen og gik, forstærket med Ferdinands Tropper, lige løs paa Prag, uden at indlade sig paa Underhandlinger. Snart holdtes **Slaget ved det hvide Bjerg**, hvor Frederiks udmattede Stridsmænd, der anførtes af Christian af Anhalt og Thurn, vege for den fiendtlige Overmagt og søgte deres Frelse i vild Flugt. Een eneste Time afgjorde Bøhmens Skjebne Frederik tabte i den Grad al Besindelse og alt Mod, at han næste Morgen i største Hast undflyede til Schlesien, ihvorvel Mansfeld og Bethlen Gabor stode i Nærheden med betydelige Stridskræfter og det pragske Borgerskab var rustet til hans Forsvar. I ustandselig Flugt ilede han fra Breslau til Berlin og derfra til Nederlandene, forfulgt af den keiserlige Achtserklæring, der berøvede ham hans pfalziske Arvelande. I faae Maaneder vare Bøhmen, Mæhren og Schlesien paany underkastede det østerrigske Huus.

7. Novbr. 1620.

Ferdinand sønderskar med egen Haand Majestætsbrevet; 27 af de fornemste protestantiske Adelsmænd blødte paa Skafottet; Hundreder maatte lide for deres Brøde med Tabet af deres Formue; de inddragne Godser bleve overdragne til de atter tilbageførte Jesuiter, de lutherske Geistlige maatte vige for Munke og katholske Præster. Tvang, Undertrykkelse og Forførelse forskaffede i nogle Aartiere den katholske Religion en fuldstændig Seier, efterat over 30,000 Familier havde forladt Landet. Jesuiternes Konster vare virksommere Omvendelsesmidler end Sværdet, hvilket Utraqvisterne saa længe havde trodset. Fra den Tid af var Bøhmens Flor og politiske Betydning borte for bestandig. Snart derpaa opløste Unionen sig under Folkets Forhaanelse, og selv Bethlen Gabor rakte Haanden til Fred.

3. Krigen i Rhinpfalz.

§ 535. Tilly og Mansfeld. Imedens Keiseren pønsede paa Midler til allevegne at forskaffe den katholske Kirke Herredømmet, til at belønne sine Venner og tage Hevn over sine Modstandere, vovede tre Mænd at drage i Marken for den i Achten erklærede Kurfyrstes Sag og for den truede Protestantisme — Hertug Christian af Brunsvig, Ernst af Mansfeld og Markgrev Georg Frederik af Baden-Durlach.

Den første, en raa Krigsmand, optraadte deels af medfødt Lyst til Vaaben, deels af Frygt for at Keiseren skulde fraribe ham Bispedømmet Halberstadt, som han var Bestyrer af, som Kæmper for den ulykkelige Bøhmerdronning Elisabeth, hvis Handske han med ridderligt Galanteri bar paa sin Hat. Medens han med en hvervet Hob gjorde et Indfald i Vestphalen, mættede sin Rovbegjerlighed paa Klostere og geistlige Stifter og bar den ødelæggende Krigsfakkel lige til Main, drog den tappre, vaabenkyndige Mansfeld fra Overpfalz (som Maximilian strax tog i Besiddelse og lod omvende ved Jesuiter) igjennem Franken til Rhinpfalz. Hans Krigsberømmelse tilførte ham priislystne Stridsmænd fra alle Egne; Plyndringer og Brandskatninger gave ham Midler til deres Underholdning. Bispedømmerne og Stifterne ved Main og Rhin og Klostrene i Elsaß følte i Særdeleshed hans Krigsskarers Tryk. I kort Tid var Mansfelds Magt voxet saaledes til, at den landflygtige Pfalzgreve under hans Beskyttelse vovede at vende tilbage til sine Arvelande.

I Forbindelse med Georg Frederik af Baden bestod Mansfeld en seierrig Træfning ved **Wiesloch** (Mingolsheim) imod Tilly, der var rykket ind i Pfalz. Men da Seierherrerne snart efter skilte sig fra hverandre, tabte Georg Frederik allerede i næste Maaned **Slaget ved Wimpfen** imod Tilly og vilde selv være kommen i Fiendernes Hænder, naar ikke 300 pforzheimske Borgere ved deres Heltedød havde tilkæmpet sig hans Tilbagetog. Nogle Uger sildigere maatte ogsaa Christian af Brunsvig ved Höchst vige for den ligistiske Feltherres krigsvante Tropper. Med Resten af sin slagne Armee sluttede han sig til Mansfeld, og da Kurfyrsten, der var bleven holdt hen med tomme Løfter om Fred og Forsoning, til samme Tid afskedigede begge Hærførere af sin Tjeneste og begav sig tilbage til Holland, droge hine med deres Soldaterskarer til Lothringen og derfra til Nederlandene, imedens Tilly stormede Heidelberg, Mannheim og Frankenthal og lod dem lide en haard Medfart ved Rov og Mord.

April 1622.

Juni.

Ved denne Leilighed blev det berømte heidelbergske Bibliothek, der bestod af de kostbareste Manuskripter, ført bort ifølge Maximilians Befaling og tilsendt det romerske Hof

som Erstatning for ydet Hjælp. Først efter Pariser-Freden blev en ringe Deel af de rovede Skatte erstattet igjen af det vaticanske Bibliothek.

Efterat Tilly ved Besætninger havde sikret sig Pfalz, rykkede han ind i Westphalen, hvor den fra Nederlandene tilbagekomne Christian af Brunsvig paany havde begyndt en hærjende Krig. Det blodige Slag ved Stadtlohn, hvortil Christian blev nødt førend hans tilsigtede Forening med Mansfeld, der dvælede i Østfriesland, tilintetgjorde Protestanternes sidste Haab. De to Hærførere, der vare erklærede i Achten, begave sig til Udlandet. Allerede havde Keiseren paa Fyrstedagen i Regensburg til Trods for alle Forestillinger overdraget den pfalziske Kurværdighed til Maximilian af Bayern, og de Forfølgelser, som i de østerrigske Arvestater og andensteds gik hen over Protestanterne, vidnede om at det var Keiserens dybe Alvor, at benytte sine Seire til den katholske Kirkes Gjenoprettelse. Gjennemtrængt af den Overbevisning, at Verden kun kunde komme til Salighed ved den fra Rom lærte Tro, gyste han ikke for den Tanke, at tilbageføre Kirkens Enhed over Hobe af Lig.

August 1623.

4. Den nedertydske — danske Krig.

§ 536. Wallenstein. Østerrigs stigende Magt, der ogsaa virkede tilbage paa Spanierne, gjorde det franske Hof, der lededes af den kloge Statsmand Richelieu, og de nederlandske Fristater lige saa bekymrede, som Katholicismens Fremskridt i det Westphalske, hvor Tilly anviste Katholikerne de geistlige Stifter, som Protestanterne længe havde besiddet, ængstede Nedretydskлands evangeliske Stænder. Kong Jakob af England, der hidtil ved Udsigten til en Ægteskabspagt imellem hans Søn og en spansk Infantinde havde ladet sig afholde fra kraftigen at understøtte sin betrængte Svigersøn, skiftede nu Mening og satte ved Understøttelse i Tropper og Penge den ufortrødne Ernst af Mansfeld i Stand til paany at rykke i Marken. Ogsaa Christian af Brunsvig fandt Hjælp og hans vilde Krigsvilis lokkede den dumdristige, byttelystne Ungdom.

Der optraadte nu ogsaa snart en ny Forsvarer af den protestantiske Sag, Kong Christian IV. af Danmark, en Slægtning af Frederik V. Religionsiver og Haab om Landserhvervelse i det nordlige Tydskland førte ham i Marken. England og Holland sluttede Forlig med ham og Richelieu lovede Hjælpepenge Der reiste sig en ny Krigsstorm. Da besluttede Keiseren, der fik Betænkeligheder ved Afhængigheden af Ligaen og Maximilians store Anseelse, i hvis Hænder han saae at Styrelsen af Forholdene i Tydskland bestandig mere gik over, at stille en egen Hær. Hertil tilbød **Albrecht af Wallenstein** (Waldstein) ham sin Tjeneste, en bøhmisk Adelsmand, der i Krigen imod Bøhmerne og Tyrkerne havde lagt sit Feltherretalent og sin Gave til at beherske Soldaterne og knytte dem til sig for Dagen. I Besiddelse af en stor Formue, som han havde giftet sig til, traadte Wallenstein frem for Keiseren med den Erklæring, at han vilde underholde en Hær paa 50,000 Mand paa egen Bekostning, naar man vilde give ham den uindskrænkede Overbefaling og engang holde ham skadesløs ved erobrede Lande. Efter nogen Betænkning gik Ferdinand ind paa den dristige Eventyrers Forslag, overdrog ham Herskabet Friedland ved Bøhmens Nordgrændse, optog ham i Rigsfyrsteстanden og meddeelte ham siden en Hertugs Værdighed.

Allevegne hvirvlede nu Hververtrommen; Wallensteins Navn og de lokkende Løfter førte Skarer af haandfaste Stridsmænd under hans Fane. I en Krig, hvor der uden Sky øvedes Røveri og Brandskatning, fandt Soldaten Livsnydelse og Rigdomme, medens Borgeren og Bonden sultede og ikke var sikker paa sit Liv og sin Eiendom. — Og hvad kunde man ikke vente under en Feltherre, der ikke havde noget Hjerte for Folkets Lidelser, men en gavmild Haand for Soldaten?

§ 537. Wallensteins og Tillys Seire. Om Foraaret begyndte Christian IV., der af de nedersachsiske Stænder var valgt til Kredsoberst, Krigen imod Tilly ved Weser, uden at udføre noget Mærkeligt. Men da Wallenstein med sine vilde Skarer besatte Egnen ved Elben, der hidtil ikke havde følt Krigen, og traadte i Forbindelse med Tilly, fik den keiserlig-ligistiske Hær snart Overhaand over det deelte og usamdrægtige Norden og de protestantiske Hærføreres svækkede Tropper. Mansfeld led ved Dessauer-Broen et blodigt Nederlag af de Friedlandske, der berøvede ham alt Skyts og en stor Deel af hans Krigsfolk. 1624.

Forfulgt af Wallenstein drog den utrættelige Krigshelt med Resten af sin Hær paa høist besværlige Marscher til Ungarn, for at forene sig med Bethlen Gabor; men da denne vankelmodige Fyrste paa samme Tid sluttede en Fred med Ferdinand, saa maatte Mansfeld drage videre. Han tog Veien over Bosnien til Venedig, men blev ifølge den altfor store Anstrengelse bortrevet paa Toget af en Feber. I Krigsdragt og med Sværd om Lænd oppebiede han staaende Døden, støttet paa to Officerer. Hans Lig ligger begravet i Spalatro. Novbr. 1626.

Faae Maaneder tilforn var ogsaa den tappre Christian af Brunsvig stegen i Graven i sit Livs 27de Aar, og i August af det samme skjebnesvangre Aar led Christian IV. ved **Lutter am Barenberg** efter en heltemodig Kamp et Nederlag mod Tilly, i hvilket han selv kun med Møie undgik Fangenskab. Hele Nedretydskland var nu Mai.

blottet for den ligistiske Hær og de evangeliske Stænder skyndte sig at slutte Fred med Keiseren, selv paa haarde Betingelser. Christian IV., i Forbindelse med Markgreven af Baden og understøttet af England, viste sig vel atter ved Elben; men da Tilly forenede sig med Wallenstein, der imidlertid havde erobret Schlesien og drevet Hertugerne af Meklenburg ud af deres Land, fordi de havde staaet de Danske bi, maatte den dansk-tydske Hær vige for Overmagten. I kort Tid faldt Holsteen, Slesvig og Jylland under forfærdelige Ødelæggelser i de Keiserliges Hænder, og Wallenstein havde i Sinde at tage disse Lande fra deres retmæssige Fyrste og lægge dem under Ferdinands umiddelbare Herredømme. Ikkun Frygten for den haardnakkede Krig, hvori Keiseren derved vilde være bleven indviklet med alle Nord- og Østersøens Stater, og Stralsundernes Heltemod bragte
1629. ham fra dette Forsæt. Christian IV. fik i Freden til Lübeck sine ødelagte Lande tilbage, men maatte love at afholde sig fra al videre Indblanding i de tydske Anliggender.

§ 538. Østerrigs Overmagt. Efter Slaget ved Lutter syntes Ferdinands Magtfuldkommenhed fast begrundet i Tydskland. De uenige Protestanter vare deels overvundne, deels vundne, deels skræmmede; i Kurfyrstecollegiet var der siden Maximilians Ophøielse 5 Katholiker imod 2 (lunkne) Protestanter (Sachsen og Brandenburg). Havde Keiseren budt en Haand til Forsoning, saa vilde Habsburgs Magt i Tydskland have været større end nogensinde. Men Ferdinands religiøse Ængstelighed stod i Veien for en storartet Politik. Hans Seier skulde tillige være Katholicismens Triumph over de udsondrede Confessioner; derfor bleve de voldsomme Forholdsregler imod Kjætterne i Bøhmen og Østerrig bestandig haardere, og kun skyndsom Flugt med Tab af Formue formaaede at frie den standhaftige Protestant fra at besøge Messen. Paa lignende Maade gik Maximilian frem i Overpfalz, der først af Keiseren var anvist ham som Lehn, dernæst som Arv og Eiendom, og selv i den Deel af Nederpfalz, der engang var bleven tildeelt ham som Omkostnings-Erstatning, dreve Jesuiterne deres Omvendelsesværk. Det Nordlige truedes af en lignende Behandling, efterat Wallenstein ved keiserlig Belehning havde faaet Hertugdømmet Meklenburg og nu tragtede efter at udvide dette ved Erobringen af den pommerske Østkyst. Hertugen af Pommerns Exempel, der maatte indrømme Friedlænderens hærjende Tropper sit Land, og Kurfyrsten af Brandenburgs Exempel, der hidtil havde været Keiseren tro hengiven og i hvis Stater der ligeledes blev lagt keiserlig Besætning, indjog alle protestantiske Fyrster Skræk. Og da nu Wallenstein endogsaa traf Anstalter til at grunde en tydsk Sømagt ved det baltiske Hav, for at udelukke Keiserens Fiender fra den østersøiske Handel, da kom ikke alene Hanseaterne og alle Østersø-Staterne, men ogsaa Nederlænderne og Englænderne i den største Uro.

§ 539. Restitutionsediktet og Wallensteins Afsættelse. I denne Nød gav Stralsund et ophøiet Exempel paa Fædrelandskjærlighed og Heltemod. Standhaftig vægrede Borgerskabet sig ved at modtage friedlandsk Besætning inden sine Mure. Da rykkede Wallenstein med sine frygtelige Krigsskarer for Staden og svor at ville erobre den, om den saa med Lænker var bunden til Himmelen. Men alle Storme strandede paa den faste Beliggenhed og paa Borgerskabets Heltemod, der havde svoret at ville offre Gods og Blod for Religionen og de gamle Rettigheders og Friheders Bevarelse. Understøttet af Danmark og Sverrig trodsede Stralsund i 10 Uger alle Storme; den keiserlige Feltherre opoffrede 12,000 Mennesker forgjeves.

Stralsunds Exempel virkede opmandende paa Magdeburg. I Marts 1629.
udstedte Keiseren paa de geistlige Kurfyrsters Tilskyndelse og i Tillid til den vundne Overmagt **Restitutionsediktet**, i Kraft af hvilket alle siden Passauer-Forliget (§ 462) inddragne Stiftelser og geistlige Godser skulde tilbagegives den katholske Kirke, Calvinisterne udelukkes fra Religionsfreden og katholske Stænder ikke hindres i deres Undersaatters Omvendelse. Dette Edikt, som truede med at rive 3 Erkebispedømmer, 15 Bispedømmer og næsten alle nordtydske Stifter og Abbedier fra deres nærværende Besiddere, forlængede den ulykkelige Krig, idet det nødte Keiseren til at holde Hærene under Vaaben, for at give Fuldbyrdelsen Eftertryk. Stændernes Besværinger bleve upaagtede; hvor de katholske havde Overhaand, toge disse de geistlige Godser i Besiddelse; en bedøvende Skræk greb det protestantiske Tydskland. Magdeburg, hvis Borgerskab engang havde forkastet Interimet (§ 459), modsatte sig da Restitutionsediktets Udførelse og en keiserlig Besætning. Den frygtelige Pappenheim, en af Friedlænderens dristigste Høvedsmænd, rykkede allerede for Staden; men det Uveir, der snart derpaa trak sammen over Wallensteins Hoved, bragte en kort Redning.

Da nemlig Fyrsterne paa Ferdinands første **Rigsdag i Regensburg** i Fællesskab førte Klager over Hertugen af Friedlands frygtelige Lande-Ødelæggelse og barbariske Krigsviis, og Maximilian med Eftertryk forlangte den anmassende og bydende Medbeilers Fjernelse, saae Ferdinand, der vilde frembringe en gunstig Stemning for hans Søns paatænkte Keiservalg, sig nødt til at udtale Wallensteins Afsættelse og at formindske sin Hær. Beskæftiget med astrologiske Studier hørte Feltherren i Memmingen Beslutningen. Imod Forventning følede han sig deri og begav sig til sine bøhmiske Godser, hvor han i stolt Ro og i Nydelsen af kongelige Rigdomme oppebiede den Tid, da man atter vilde behøve ham.

5. Sverrigs Indblanding.

§ 540. Gustav Adolf. Da de protestantiske Stænder i Tydskland raadvilde og ængstede bøiede sig for Østerrigs Overmagt og

i bange Forventning imødesaae den opsatte Udførelse af Restitutionsediktet, optraadte en fremmed Hersker paa tydsk Grund, der ved sin overveiende Anseelse forenede de adskilte og usamdrægtige Religionsfæller — nemlig Svenskerkongen **Gustav Adolf.**

Fornærmet ved de meklenburgske Hertugers, hans Slægtninges Affættelse og ved de Hjælpetropper, som Keiseren havde sendt Polakkerne, med hvem han var i Krig, og foruroliget for det ved Wallensteins Planer truede Herredømme over Østersøen, besluttede Gustav Adolf at blande sig i den tydske Krig, deels for at bevare den angrebne evangeliske Tro i Tydskland, deels for at sikkre Sverrigs Magt og udstrække den til hele Østersøkysten. Cardinal Richelieu, de franske Huguenotters Undertrykker, tog ikke i Betænkning at indgaae et Forbund med Gustav Adolf til de tydske Protestanters Beskyttelse og at levere ham Hjælpepenge til at bekæmpe det i Tydskland og Italien*) bestandig mægtigere opadstræbende Habsburg.

*) I Italien bestred det spansk-østerrigske Huus de grundede Arvefordringer, som den af Frankrig understøttede Hertug af Nevers (af Familien Gonzaga) gjorde paa det ledige Hertugdømme Mantua. Østerrigske Tropper besatte Graubündten og Veltlin, stormede Mantua og øvede de sædvanlige Krigsrædsler; men alligevel blev den mantuanske Arvefølgekrig endt efter Richelieu's Ønske. Keiseren belehnede den franske Prætendent med Mantua og Montferat (1631).

Efter en under fransk Mægling imellem Sverrig og Polen sluttet Vaabenstilstand fulgte **Gustav Adolfs Landgang paa Pommerns Kyst.** Dette af de keiserlige Tropper grusomt hærjede og mishandlede Lands gamle Hertug sluttede et Forlig med Svenskerne, hvorpaa disse indtoge Stettin, fordrev Fienderne og besatte hele Pommern tilligemed Rügen. Gustavs Fromhed og hans Soldaters strenge Mandstugt, der to Gange om Dagen forsamledes til Andagt om deres Feltpræst, dannede en paafaldende Contrast til Tilly's og Wallensteins landsfortærende Krigsvis; hvorfor Folket overalt hilsede Svenskerne og deres høimodige Konge som Redningsmænd og Befriere. Ikke saaledes Fyrsterne, der af Frygt for Keiserens Hevn tilbageviste det tilbudte Forbund og paa Fyrstedagen i Leipzig fattede den Beslutning, at iagttage en neutral Stilling, men med Vaabenmagt hindre Fuldbyrdelsen af Restitutionsediktet; kun Magdeburg, Hertugerne af Lüneburg, Sachsen-Weimar og Lauenburg og Landgreven af Hessel-Cassel sluttede sig til Kongen. Febr. 1631.

§ 541. Magdeburgs Ødelæggelse og Slaget ved Leipzig. Medens Svenskerne droge op med Oder og stormede Frankfurt, rykkede Tilly, hvem nu ogsaa Overbefalingen over de keiserlige Tropper var overdraget, for Magdeburg, hvor den i svensk Tjeneste staaende Oberst Falkenberg ledede Forsvarsanstalterne. Gustav Adolf lovede Staden hurtig Hjælp. Men for at være dækket i Ryggen, maatte han bringe den med ham besvogrede Kurfyrste af Brandenburg, der hidtil havde holdt Fred med Keiseren, saavelsom Sachsen til et Forlig. Den første indrømmede efter nogen Tøven Svenskerne Spandau som Vaabenplads; men da Kurfyrsten af Sachsen haardnakket negtede ham at drage igjennem hans Land, og Svenskerkongen derved opholdtes ved Underhandlinger, blev **Magdeburg** efter gjentagne Storme **erobret og ødelagt** af **Tilly** og Pappenheim. Drevne af Rovlyst og Hevngjerrighed stormede de umenneskelige Krigsskarer, hvem man havde givet Tilsagn om en tre Dages Plyndring, ind i den ulykkelige Stad, der nu blev Skuepladsen for en forfærdelig Afskyelighed, indtil en Ildebrand, der uophørlig væltede sig frem fra alle Sider, tilsidst forvandlede den til en Askedynge. Domkirken, hvor Seierherren lod synge et Tedeum, Barmhjertigheds-Klosteret og nogle Fisker-Hytter vare de eneste Levninger af den blomstrende Rigsstad. Falkenberg var iblandt de Slagne. Medens Gustav Adolf herpaa bemægtigede sig Landet imellem Oderen og Elben og gjenindsatte Hertugerne af Meklenburg i deres Stater, vendte Tilly sig mod Hessen og Weimar, for at tugte disse Fyrster for deres Forbund med Sverrig, og vendte dernæst sine Vaaben imod Kursachsen, Hovedet for det leipzigske Forbund. Allerede vare Halle, Merseburg, Naumburg og andre Stæder i de Keiserliges Hænder, da Kurfyrsten i sin Nød sluttede et Forbund med Gustav Adolf og anraabte ham om Bistand imod Tillys mordbrænderske Skarer. Da kom det til det blodige **Slag ved Leipzig og Breitenfeld**, hvor de kampøvede keiserlige Skarer lede et stort Nederlag ved Kongens overlegne Feltherretalent og hans Krigeres standhaftige Tapperhed. Tilly, der selv svævede i Livsfare, mistede 7,000 af sine tappreste Stridsmænd og maatte skyndsomt drage imod Syd, imedens Sachserne rykkede ind i Bøhmen og Gustav Adolf, for hvem nu hele Tydskland stod aabent, vendte sig til Main og Rhin. Endnu før Vinterens Forløb var Bispedømmet Würzburg og den største Deel af Nedrepfalz i svenske Hænder. 10. Mai 1631. Septbr. 1631.

§ 542. Gustavs Seierstog. Det af sin Biskop forladte Stift Würzburg maatte hylde Kongen og modtog en svensk Landsregering. Det rige Jesuiterbibliothek vandrede til Upsala. Herpaa drog Gustav over Hanau til den keiserlige Kroningsstad Frankfurt, iværksatte ved Oppenheim en besværlig Overgang over Rhin (hvorved 500 Spaniere bleve slagne), besatte Mainz, Worms, Mannheim, Speier og mange pfalziske Stæder. Denne glimrende Fremgang synes at have vakt allehaande høitstrævende

Planer i Gustavs Sjæl. At han paa forskjellige Steder lod sig hylde som Lehnsherre, at han vel behandlede den bansatte Kurfyrste af Pfalz, der i Frankfurt havde indfundet sig hos ham, med stor Udmærkelse og beholdt ham hos sig, men ikke indsatte ham i sine Stater, at han opmuntrede tydske Fyrster til at træde i svensk Krigstjeneste (saasom den tappre Bernhard af Weimar og andre), alt dette synes at antyde, at Gustav nærede den Tanke, at faae Fodfæste i Tydskland og maaskee sætte Keiserkronen paa sit Hoved. Kurfyrsten af Sachsen fik snart Mistanke og førte derfor den böhmiske Krig med megen Skaansel imod den katholske Kirke og den keiserlige Regering, for ikke at vanskeliggjøre sig Tilbageveien til Ferdinands Naade. Ogsaa andre Fyrster bleve lunkne. Derimod vandt den med alle legemlige og aandelige Fortrin begavede Konge bestandig mere Folkets Hjerter. Hans venlige, milde Væsen og hans oprigtige Fromhed vakte lige saa meget Kjærlighed, som hans Regentvisdom, hans Mod og Feltherretalent vakte Ærefrygt og Beundring.

Om Foraaret rykkede Gustav Adolf over Nürnberg, hvor han blev modtaget med Jubel og overvældet med Foræringer, til Donau, for at bringe Krigen til det hidindtil skaanede Bayern og atter at maale sig med Tilly, der havde indtaget en fast Stilling nær ved Lechs Udløb i Donau. Ved Bestormelsen af den fiendtlige Skandse blev Tilly saa farlig saaret af en Kanonkugle, at han døde 14 Dage efter i Ingolstadt, endnu i Dødsøieblikket beskæftiget med krigerske Tanker. Krigen fyldte ganske Heltens Sjæl. Ligefrem og maadeholden i sin Levevis forsmaaede han Penge og Gods saavelsom Titler og Værdigheder. Sandselige Nydelser vare lige saa fremmede for ham, som høiere Dannelse og Adel i Tænkemaade. Efter Besættelsen af Augsburg, hvor Gustav Adolf lod sig hylde, gjenoprettede den lutherske Gudstjeneste og tilbagegav Protestanterne Regimentet over Staden, gjorde den svenske Hær en forgjeves Storm paa Ingolstadt og rykkede derpaa ind i Hjertet af Bayern, imedens Maximilian ilede til Regensburg, for at lede denne vigtige Stads Forsvar. I Mai drog Gustav Adolf som skaansom Seierherre ind i det af Hoffet forladte München. En Pengebøde og Bortførelsen af 140 skjulte Kanoner var den eneste Straf, som Kongen paalagde de skjælvende Bayrere.

§ 543. Wallensteins Gjenkomst. Imidlertid havde Keiser Ferdinand i sin Nød igjen taget sin Tilflugt til Wallenstein. Den stolte Hertug lod sig bede længe, inden han udsendte sine Hververe, og da Friedlænderens Navn, den høie Sold, de jammerlige Tider og Haabet om Bytte og Rigdomme havde ført Skarer af krigslystne Stridsmænd af alle Nationer, Stænder og Religionsmeninger under hans Fane, overtog han Commandoen kun under Betingelser,

der næsten indrømmede ham keiserlig Magt*). Man ventede almindelig, at Wallenstein strax vilde fordrive Svenskerne fra Bayern; men hvad enten det nu var af Nag til Maximilian, Ophavsmanden til hans Affættelse, hvad heller han fulgte andre Krigsplaner, saa drog han til Böhmen, hvor Sachserne efter Prags Indtagelse tøvede uvirksomme og i en tvetydig Holdning imod Gustav Adolf. Først da han atter havde erobret Prag og med ringe Møie havde befriet hele Landet fra Fienderne, tog han Hensyn til Maximilians indstændige Bønner og Keiserens Formaninger, idet han nærmede sig den bayerske Grændse og, efterat have forenet sig med de bayerske Tropper, fulgte Svenskerkongen, der imidlertid havde indtaget en fast Stilling i Nærheden af det venligsindede Nürnberg, til Franken. Under Ildspaasættelse og Ødelæggelse rykkede de wallensteinske Tropper frem, opsloge en fast Standleir paa en Høi to Mil fra Nürnberg og afskare Fienden al Tilførsel. Forgjeves tilbød Gustav Adolf, efterat han havde draget sine adspredte Troppeafdelinger til sig, Modstanderen et Slag; Wallenstein blev i sin Stilling i hele Maaneder. Snart var alt Land i 7 Miles Omkreds fortæret og ødelagt og Nürnbergs rige Forraad, hvormed den svenske Hærs Fornødenheder hidtil vare blevne tilfredsstillede, begyndte at forsvinde. Dette bestemte Gustav til et Angreb paa Wallensteins Leir; men de dristige Stormere faldt for de frygtelige Ildsvælg. Efter store Tab maatte Planen opgives, hvorpaa Svenskerne, efterat de havde beskyttet Nürnberg ved en god Besætning, atter vendte sig til Donauen i det Haab, at de vilde drage Fienden efter sig.

*) Betingelserne vare: „Hertugen af Friedland faaer som keiserlig Generalissimus Overbefaling in absolutissima forma og meddeler Benaadelser og bestemmer Confiskationer i Riget efter eget Forgodtbefindende. Som ordentlig Belønning tilsiges ham et østerrigsk Arveland, som overordentlig faaer han Overlehnsherligheden over de Lande, som fremtidig erobres. I Freden bliver Meklenburg ham anviist."

§ 544. Slag ved Lützen. Men Wallenstein forfulgte andre Planer. Efterat han havde antændt sin Leir, rykkede han under vild Ødelæggelse over Bamberg (hvor Maximilian med sine Tropper forlod ham) ind i Sachsen, erobrede Leipzig og forenede sig med Pappenheim. Indstændig anraabte den truede Kurfyrste Gustav om Hjælp og denne drog atter til Saale, for at redde den tvetydige Bundsforvandte. Da leveredes paa en taaget Novemberdag det følgerige **Slag ved Lützen**, hvor Svenskerne seirede, men deres Konge døde Heltedøden. 1632.

Efter at have blæst Psalmen: „Vor Gud han er saa fast en Borg,"

rykkede de svenske Krigere med deres heltemodige Konge i Spidsen modigen frem og begyndte Angrebet med Held. Men da Pappenheims Ryttere kastede sig over den udmattede venstre Fløi og bragte den til at vige, ilede Gustav Adolf dit for at gjenoprette Orden, men formedelst sin Nærsynethed kom han Fienden for nær og faldt i Slagtummelen, gjennemboret af to Kugler.

Allerede haabede de Keiserlige at seire; men Efterretningen om Gustavs Fald fyldte Svenskerne med Hevnens Følelse. Under den brave Bernhard af Weimars Anførsel trængte de frem med Heftighed, snart blev den dristige Pappenheim dødelig saaret baaren bort fra Valpladsen, og Wallenstein nødt til at overlade Fienderne Marken og med sin slagne Armee at drage til Bøhmen.

Svenskerne droge deres Heltekonges udplyndrede og ved mange Saar og Mærker af Hestehove vanhelbede Lig frem fra de andre Dødes Midte og lode det begrave i fædrelandsk Jord. I sit daabrige Livs 38te Aar gik Gustav Adolf bort fra den blodige Skueplads. Han var Protestantismens Støtte, derfor opfyldte hans Fald alle Evangeliets Venner med Skræk og Sorg. Adel i Tænkemaade, uhyklet Fromhed og et medlidende Hjerte med Folkets Trængsler have selv hans Fiender tillagt ham. Han var Thronens Prydelse, den reneste Charakteer i denne dybt bevægede Tid. De katholske Ivrere triumpherede; men Ferdinand kunde ikke dølge sin dybe Bevægelse ved Synet af det blodige Harnisk. For Tydsklands Enhed og Uafhængighed saavelsom for Gustavs egen Roes var hans tidlige Død en Lykke. Fra en Frelser vilde han sandsynligviis være bleven en Erobrer og vilde derved have fordunklet den Glands, der nu straaler om hans Navn. Elleve Dage efter Gustav døde Kurfyrst Frederik V. „neppe bemærket og ubeklaget."

§ 545. Det heilbronnske Forbund. Det svenske Rigsraad, der førte Regimentet under Gustav Adolfs Datter Christines Mindreaarighed, besluttede Fortsættelsen af den tydske Krig og overdrog Ledelsen deraf til Kansleren **Axel Oxenstjerna**, en forsigtig, daadkraftig og af høiere Ideer besjælet Statsmand. Men da de nedertydske Stænder (især Sachsen, der gjerne selv var traadt i Spidsen for Protestanterne, og Brandenburg, af Bekymring for Pommern, som Svenskerne umiskjendelig stræbte efter at komme i Besiddelse af) søgte at unddrage sig det svenske Formandskab, saa formaaede Oxenstjerna kun at forene de protestantiske Stænder af Fran-
1633. ken, Schwaben, Over- og Neder-Rhin til det heilbronnske Forbund. I dette blev der bestemt, at Afgjørelsen i Krigssager alene tilkom Kansleren som Forbundets Director; ellers skulde han være forpligtet til at indhente et Forbundsraads Mening. Overbefalingen over Hovedhæren fik **Bernhard** af **Weimar**, der var belehnet med Hertugdømmet Franken og Bispedømmerne Bamberg og Würzburg; dog stod den svenske General Horn med lige Rang ved Siden af

ham. Nu udbrød Krigen med nyt Raseri i Syd og Nord. Bayern blev tungt hjemsøgt af Svenskerne, der efter Gustavs Død ikke stode tilbage for deres Modstandere i ødelæggende Krigsviis, og da Wallenstein af Nag til Maximilian vægrede sig ved at komme det betrængte Land til Hjælp, saa faldt endelig det vigtige Regensburg i Bernhards Hænder. I Schlesien huserede de friedlandske Tropper paa en Maade, der for lang Tid tilintetgjorde Landets Velstand.

§ 546. Wallensteins Endeligt. Efter Slaget ved Lützen vare Wallensteins Foretagender mindre kraftfulde og storartede end tidligere. Han tøvede først længe uvirksom i Bøhmen og da han endelig rykkede frem imod Schlesien og Lausitz, sluttede han efter nogle ubetydelige Fægtninger med Fienden en Vaabenstilstand og indlod sig i Underhandlinger med Kurfyrsterne af Sachsen og Brandenburg og endogsaa med Oxenstjerna, hvilket var Wiener-Hoffet mistænkeligt. Den fangne Grev Thurn, Habsburgs Arvefiende, satte han i Frihed og i Stedet for at fordrive Svenskerne fra Bayern, drog han ved Vinterens Begyndelse atter tilbage til Bøhmen og plagede de østerrigske Arvestater med en besværlig Indqvartering. Forgjeves søgte man at bevæge ham til at forlægge Tropperne til Fiendens Lande — Wallenstein skød Skylden paa den sildige Aarstid og blev. Da fremkom hans talrige Misundere og Modstandere med den Beskyldning, at han havde i Sinde at forbinde sig med Svenskerne og sætte den bøhmiske Kongekrone paa sit Hoved; Frankrig havde allerede tilbudt ham Pengeunderstøttelse dertil (hvilket ikke var ugrundet) og det Forlig, som ved Illos Mægling var sluttet mellem Wallenstein og Anførerne for de forskjellige Troppeafdelinger til gjensidigt Sammenhold, sigtede til Frafald og Forræderi. Munkene og Jesuiterne hadede Hertugen for hans religiøse Frisind, Spanierne og Maximilians Venner arbeidede paa hans Fald. Keiseren kom i Bekymring formedelst den høie Magt, som han uforsigtig havde lagt i Hænderne paa en ærgjerrig, høitstræbende Undersaat, og fattede Mistanke, og da en anden Affærtelse syntes at kunne blive farlig, saa bar Wiener-Hoffet sig denne Gang ad paa samme Viis, som den tyrkiske Sultan bærer sig ad med ulydige Paschaer. For at tilintetgjøre Wallensteins virkelige eller opdigtede Forræderi, blev der udspundet Forræderi i hans egen Omgivelse.

Efterat man havde sikret sig de indflydelsesrigeste Anførere, Gallas, Piccolomini og Altringer, udtalte Keiseren Wallensteins Affærtelse, og da denne nu med den ham hengivne Rest af hans Hær drog fra Pilsen til Eger, for at være nærmere ved en Forbindelse med Svenskerne, blev han tilligemed sine troeste Tilhængere, Illo, Terzky, Kinsky, myrdet af Irlænderen Buttler og nogle Medsammensvorne. Hertugens og hans Venners store Godser bleve inddragne og tildeelte hans Forrædere og Mordere. Værdigheder, Æresbevisninger og Rigdomme vare Ildgjerningsmændenes Løn.

Saaledes døde Wallenstein, Folkenes Skræk, Soldaternes Afgud. Han besad en forvoven, ufortrøden Aand, et bydende Væsen, der forhøiedes ved

Alvorligheden i hans Ansigt og hans Naturs Taushed, og en umaadelig Vrgjerrighed og Stolthed. Naar hans høie Skikkelse skred igjennem Leiren i Skarlagenskappen og med den røde Fjæder i Hatten, kom der en underlig Gysen over Krigerne. Sjælen i Herredømmet saae han i det Hemmelighedsfulde og Overordentlige. I Religionen var han overbærende og hengiven til stjernetydende Overtro.

§ 547. Slaget ved Nördlingen. Nu fik Keiserens Søn Ferdinand Overbefalingen, men han fulgte den krigskyndige Gallas' Anvisninger. Med forenet Hærmagt rykkede nu de Keiserlige ind i Bayern, bragte atter det tappert forsvarede Regensburg i deres Magt og overvandt i Forbindelse med den bayerske Armee (der befaledes af Johan af Werth) Svenskernes svækkede Hær i det blodige **Slag ved Nördlingen.** Dette Slag, som Bernhard af Weimar havde leveret imod den gamle, vaabenkyndige Horns Raad, tilintetgjorde Svenskernes Overvægt. Horn kom i Fangenskab; alt Skyts og al Oppakning faldt i Fiendernes Hænder, der nu besatte Schwaben og Franken, tvang Hertugen af Würtemberg og Markgreven af Baden til en skyndsom Flugt til Strasburg og toge alvorlig Hevn over Medlemmerne af det heilbronnske Forbund. Bernhard af Weimar drog til Lothringen, for at søge Hjælp hos Frankrig. Men Kurfyrsten af Sachsen forlod for anden Gang sine Troesfællers Sag og sluttede (Separat-) Freden i Prag med Keiseren, hvori der tilsagdes ham rolig Besiddelse for 40 Aar af de indtil Aaret 1627 inddragne, geistlige Godser og Øvre- og Nedre-Lausitz som Mandslehn, foruden Bekræftelse af det passauske Forlig og af den augsburgske Religionsfred. Denne Fred tiltraadte efterhaanden Weimar, Lüneburg, Anhalt, Brandenburg og andre Fyrster og Rigsstænder, saa at kun endnu Hessen-Cassel, Baden og Würtemberg bleve Svenskerne troe.

August 1634.

6. Frankrigs aabenbare Deeltagelse.

§ 548. Krigsuheld. Saaledes havde Keiseren endnu engang faaet Overhaand. De svenske Hære bleve trængte ved Østersøens Kyst, og ved Oberrhin maatte Bernhard af Weimar vige for de keiserlige Hære; — det Forbund, som Richelieu sluttede med Oxenstjerna og Bernhard, gjenoprettede da Ligevægten. Denne store Statsmand, der netop havde endt Hugenotterkrigene (§ 577) holdt det gamle Maal for den franske Politik skarpt i Sigte, nemlig Formindskelse af Habsburger-Magten og Udvidelse af Grænserne mod Rhin, og lovede ikke alene Oxenstjerna, der havde begivet sig til Paris, kraftig Understøttelse, men overtog ogsaa i et

Forlig med Bernhard Omkostningerne ved hans Hærs Underholdning og sluttede et gjensidigt Forsvars-Forbund med Holland imod Spanien. Snart fik de svenske Hære atter Overvægten. Den svenske Feltherre **Banérs** Seier over den østerrigsk-sachsiske Armee ved Wittstock i det Brandenburgske bragte Pommern, Thüringen og Sachsen i Fiendernes Magt.

Sept. 1636.

Frygtelig lode disse Folket undgjælde for dets Fyrstes Frafald. De frugtbare Strækninger mellem Oderen og Elben, der vare opfyldte med blomstrende Byer, bleve forvandlede til menneskefattige Ørkener, Hungersnød og smitsomme Sygdomme blottede hele Stæder for Bebovere. Usigelig Jammer hvilede paa den tydske Nation. I dette Øieblik døde Keiser Ferdinand II. Katholske Ivrere kunne længe nok berømme den Udholdenhed, hvormed han i gode og onde Dage blev fit Livs Maal tro, og prise det som en stor Dyd, at han forskaffede den romerske Kirke Seieren i sine Arvestater, — Bøhmens Tilstand, hvis Befolkning var sunken ind fra 3 Millioner til mindre end 800,000, hans Arvelandes sunkne Velstand og Gemytternes almindelige Forvildelse anklage ham for en kortsynet Haardhed og en uheldbringende Fanatisme. Hans Søn **Ferdinand III.** blev valgt til hans Efterfølger og førte Regeringen i Faderens Aand, men kun med ringe Energi.

15. Febr. 1637.

Ferdinand III. 1637-1657.

§ 549. Bernhard af Weimar og Banér. Ferdinand **III.** sendte Gallas med den østerrigske Hovedhær imod Svenskerne i Nordtydskland. Derved lykkedes Bernhards Foretagender ved Oberrhin. Efter at han havde slaaet den ligistiske General Joh. af Werth ved Rheinfelden og taget ham tilfange, erobrede han Freiburg og den udhungrede Fæstning Breisach og udkastede Planer til at grundlægge et uafhængigt Fyrstendømme paa begge Bredder af Rhinen. Dette indviklede ham snart i fortrædelige Underhandlinger med det franske Hof, der vel tidligere havde tilsikret ham Besiddelsen af Elsaß, men nu søgte at tilegne sig selv disse gunstig beliggende Lande. Da derfor Bernhard kort efter døde pludselig i sine bedste Aar, nærede mange Mistanke om en Forgiftelse. Idetmindste forstod Frankrig at benytte Omstændighederne til sin Fordeel, idet det raskt bemægtigede sig Elsaß og ved store Løfter lokkede Bernhards Hær til sig og tog den i Sold. I Forening med franske Tropper fortsatte denne under Marskalk Guebriant, hvem dernæst Hertugen af Enghien (siden Prinds Condé) og Türenne fulgte i Commandoen, Krigen i det sydlige Tydskland imod de keiserlige og bayerske Tropper, imedens den dristige Banér imod Nord bekæmpede Fienderne med Held og endnu engang hjemsøgte det ulykkelige Bøhmen med de frygteligste Trængsler. Banérs forvovne Plan, pludselig at bryde op fra Vintergvartererne og gaae imod Syd og i Forbindelse med den franske Armee

Juli 1639.

Januar 1641. at bemægtige sig de paa en Rigsdag i Regensburg forsamlede Rigsfyrster tilligemed Keiseren, havde ikke det forventede Udfald. Tøveir og Fiendernes Ankomst nødte den svenske General til et Tilbagetog, paa hvilket han døde i sin kraftfuldeste Manddomsalder af Følgerne af Anstrengelsen og et umaadeholdent Liv.

§ 550. Torstenson og Wrangel. Banérs Efterfølger var **Torstenson**, den talentfuldeste Fosterson af Gustavs Skole, der formedelst sine Gigtsmerter for det Meste lod sig bære i en Bærestol og alligevel ved sine Bevægelsers Hurtighed satte Verden i Forbauselse. Han erobrede Schlesien, førte derpaa Krigen ind i de østerrigske Arve-
Novb. 1642. stater, vandt den berømmelige Seier ved Leipzig over Piccolomini, der forfulgte ham ved Tilbagetoget, drog, efterat hans Soldater havde udhvilet i Leipzig, paany til Mæhren og bragte Keiseren til at skjælve i sin Hovedstad. Pludselig viste han sig ved Nedreelben, besatte Holsteen og Slesvig og tvang Kong Christian IV., der havde indtaget en fiendtlig Holdning imod Sverrig, til en ufordeelagtig Fred (i Brømsebro, hvorved Sverrig fik nogle Øer (Gothland) og Landskaber og Fritagelse for den trykkende Sundtold for alle sine Undersaatter). Lige over for en saadan Fiende var den keiserlige Hærfører ikke i Stand til at holde Marken. Efter en Seier ved Bjerget Tabor i Bøhmen trængte Torstenson for tredie Gang frem til Mæhren, beleirede Brünn og truede Hjertet af de østerrigske Stater med et Indfald; men Mangel paa Troppe-Forsendinger nødte ham til et Tilbagetog til Bøhmen, hvor han udmattet af Sygdom og fuld af Harme nedlagde Commandostaven. Den tappre Wrangel blev hans værdige Efterfølger. Denne bragte først Sachsen og Brandenburg til at slutte en Vaabenstillstand, og forlagde derpaa i Forening med Türenne, der imidlertid havde bemægtiget sig de fleste Fæstninger ved Rhin indtil Mainz, Krigen til Bayern. Bekymret for sit
1647. Land sluttede Maximilian en Vaabenstillstand med Fienderne i Ulm, men da Türenne og Wrangel havde fjernet sig, traadte han atter over paa Østerrigs Side. Da droge de to Feltherrer som Hevnere af den svigtede Troskab atter til Bayern, tvang Kurfyrsten til at flygte til Salzburg og tugtede Landet med skrækkelig Ødelæggelse. Allerede tænkte Wrangel paa et nyt Tog til Bøhmen, hvor den svenske General Königsmark havde gjort heldige Fremskridt og erobret en Deel af Prag, da Efterretningen om Afslutningen af den vestphalske
Okt. 1648. Fred endte Krigsforetagenderne. I Prag, hvor Kampen var begyndt, fandt den ogsaa sin Afslutning.

7. Den vestphalske Fred.

§ 551. Allerede fra Aaret 1643 blev der i **Osnabrück** (mellem Keiseren og Katholikerne paa den ene Side og Sverrig og de Evangeliske paa den anden Side) og i **Münster** (mellem Tydskland og Frankrig) drevet Fredsunderhandlinger. Men deels Frankrigs og Sverrigs store Fordringer, deels den afvexlende Vaabenlykke, der bestandig spændte Seierherrernes Fordringer høiere, deels smaalige Stridigheder om Rang, Titel og Etikette forhalede Fredens Afslutning, som de krigstrætte Folk med truende Fortvivlelse fordrede*). Da endelig alle Vanskeligheder, som Havesyge, Ærgjerrighed, Lidenskaber og falsk Statskonst havde beredet, vare ryddede af Veien, forenede man sig om følgende Punkter: 24. Okt. 1648.

a) Territorialbestemmelser. Foruden Bekræftelse paa de i den schmalkaldiske Krig erhvervede Stifter Metz, Toul og Verdun (§ 461) fik **Frankrig** den østerrigske Deel af Elsaß samt Sundgau, Breisach og Ret til at besætte Philipsburg, men maatte alligevel tilstikre Rigsstæderne (hvortil det vigtige Strasburg hørte) og de øvrige umiddelbare Stænder i Elsaß deres hidtil havte Friheder og deres Forhold til det tydske Rige. — **Sverrig** fik Forpommern og af Bagpommern Stettin og andre Stæder, Øen Rügen, Staden Wismar og Bispedømmerne Bremen og Verden, men under det tydske Riges Overhøihed, dertil en Skadeserstatning af fem Millioner Daler. — Den østlige Deel af Bagpommern blev tilkjendt **Brandenburg** og dette blev endnu desforuden holdt skadesløs ved Bispedømmerne Magdeburg, Halberstadt, Minden og Camin. — **Meklenburg** fik for det tabte Wismar Bispedømmerne Schwerin og Ratzeburg; — **Sachsen** fik Lausitz og 4 magdeburgske Distrikter; — **Hessen**, foruden en Pengeerstatning, Abbediet Hersfeld og nogle Distrikter af Bispedømmet Minden (Schaumburg). — **Bayern** blev i Besiddelse af Øvrepfalz tilligemed Kurværdigheden; — Nedrepfalz med den ottende Kurværdighed blev tilbagegivet den landsforviste Frederiks Søn — Karl Ludvig. De øvrige Fyrster og Rigsstænder indtraadte i deres tidligere Besiddelsesstand, og **Schweiz** og **Nederlandene** bleve anerkjendte som selvstændige Stater.

*) Frankrigs Sag førte den snilde, flintbannede Grev d'Avaux og den aandrige, men anmassende Servien. For Sverrig optraadte Johan Oxenstjerna, Kanslerens Søn, og den snebige Salvius; Østerrigs Anliggender varetoges af den forstandige og indsigtsfulde Greve af Trautmannsdorf, Pavens Interesse paasaaes af Chigi (siden Pave Alexander VII.). Frankrig fulgte en saa egenkjærlig og troløs Politik, at d'Avaux engang raadede „ikke at gjøre Ende paa Religionsstridighederne i Tydskland, for at man ved en saadan Hage bestandig kunde være sikker paa Leilighed til Indblanding og Erobring." Maximilian holdt sig til Frankrig, hvis Magt han ansaae for mindre farlig end Protestanternes og Svenskernes.

§ 552. b) Retstilstand og Religionssager. I Henseende til Statsretten blev der fastsat: Ret til at give Love, hæve Skatter, beslutte Krig og Fred, erklære i Achten og andet Saadant tilkommer de af Keiser og Stænder dannede Rigsdage; — Fyrsterne have Landshøihed og kunne indgaae Forbund indbyrdes og med andre Magter, kun ikke imod Kei-

ser og Rige; — Rigskammerretten, for hvilken Stændernes Klager indbyrdes og over deres Undersaatter finde deres Afgjørelse, besættes ligelig af Dommere af begge Confessioner: paa Rigsdagene have Rigsstæderne lige Stemmeret med Fyrsterne og naar begge Religionsdele ved Raadslagningerne ere af ulige Mening, saa skal intet afgjøres ved Stemmefleerhed, men ved mindeligt Forlig. — I Henseende til de kirkelige Anliggender blev man efter lange Kampe enig om, at det pasfauske Forlig og den augsburgske Religionsfred stadfæstedes for Protestanterne, det „geistlige Forbehold" ophævedes og Freden udstraktes ogsaa til Bekjenderne af den helvetiske Confession. For Besiddelsen af de geistlige Godser saavelsom for Retten til fri Religionsøvelse blev **Normalaaret 1624** antaget. Som det dengang havde været, skulde det blive eller forandres dertil. Saaledes blev der gjort en Ende paa Landsherrernes Reformationsret og Religions- og Cultus-Frihed saavelsom politisk Retslighed tilsikkret de tre christelige Confessioner. Anderledestroende tilstodes Husandagt, Samvittighedsfrihed og Ret til fri Udvandring. Fra den Tid af traadte de religiøse Interesser tilbage for de politiske.

§ 553. Følger. a) Tydsklands politiske Tilstand efter den vestphalske Fred. Ved de nævnte Retsbestemmelser sank den keiserlige Magt bestandig mere ned til et Skyggebillede, imedens de enkelte Landsfyrster havede sig til souveræn Magt og alle vigtigere Rigsanliggender hjemfaldt til Rigsdagens Afgjørelse, hvis Forretningsgang ved de stemmeberettigede Medlemmers Forøgelse fra nu af bestandig blev mere seendrægtig. (Med Indbefattelse af de 8 Kurfyrster var der 240 Rigsdagsstemmer, hvoraf de geistlige Fyrster havde 69, de verdslige Fyrster 96 og Rigsstæderne 61; Prælaterne uden Fyrster havde tilsammen 2 Stemmer, de samtlige Grever og Herrer 4 Stemmer; de protestantiske Biskopper havde ligesom de katholske Sæde og Stemme paa Rigsdagene). — En utilbørlig Udstrækning af Landsherrernes Rettigheder var Resultatet af Krigen. Thi medens denne varede, vare Landstanderne blevne vante til en regelmæssig Beskatning uden Forespørgsel; nu lod man den vedblive at bestaae; — de Soldtropper, som Landsfyrsterne havde hvervet under Krigen, bleve beholdte, hvoraf fremgik, at Adelen og Borgerstanden afvænnedes med Vaabenbrug, men Fyrsterne beholdt Muligheden for at tilintetgjøre enhver Modstand. Hofraader, Cancellier, Hofdomstole og en Skare af Embedsmænd og Skrivere vare den nærmeste Følge af den fyrstelige Territorialhøihed, hvorved der atter hidførtes en Forøgelse af Skatter og Afgifter og en Udvidelse af Høihedsrettighederne. Sæcularisationen af de geistlige Stifter, der for Størstedelen kom Landsfyrsterne til Gode, bidrog til denne Territorialmagts Uddannelse og Forøgelse.

b) Hvad Tydsklands religiøse Tilstand angaaer, da var den Seier, som den protestantiske Kirke erholdt i den vestphalske Fred, for det Første ingen Binding for den frie Tro. Thi den levende og skabende Aand, som Reformatorerne havde meddelt Kirken, veg efterhaanden for en stiv Ærbødighed for de symbolske Bogers Bogstav og en ny trælleslndet Autoritetstro, en stiv Orthodoxi, der forfægtedes med paastaaelig Hestighed, traadte i Stedet for den indre Troesvarme, og istedetfor det aandige Liv og den skabende Sjælevirksomhed i det 16de Aarhundrede herskede der nu en tør Dogmatismus og en protestantisk Scholastik, indtil paa den ene Side Pietisternes Gemytsverden, paa den anden Side Philosophernes Speculation bemestrede sig dem.

c) For Agerdyrkning, Haandværksdrift og Handel havde Trediveaars-Krigen de stadeligste Følger. Soldaternes Ødelæggelser havde forvandlet hele Egne til Ørkener og de tilbagevendende Krigere fandt istedetfor folkerige Stæder og blomstrende Landsbyer Askedynger og Ruiner, og istedetfor Marker og Enge — Hedeland, der var bedækket med Buskads. Sværd, Hungersnød og Smitsot havde jo bortrevet over Halvdelen af Befolkningen! — og gav ogsaa Ploven og Harven Jorden sin tidligere Skikkelse tilbage, Industri og Handel fik aldrig mere deres forrige Flor. Hverken Opdagelsen af Søveien til Ostindien eller det tyrkiske Herredømmes Udvidelse over Levanten og Middelhavets Sydkyster havde i Reformationsaarhundredet været i Stand til at tilintetgjøre den italiensk-tydske Handel, tvertimod tog Handels- og Erhvervs-Driftigheden et nyt Sving efter Augsburger-Freden Sluining, da hele det vestlige Europa var hjemsøgt af blodige Krige ved Philip II.s Religionsiver. Endnu beherskede Hanseforbundet den nordiske Handel, indtil England og Holland, hvor Reformationen havde skabt en ny Livsvirksomhed, voxede det over Hovedet; de augsburgske Kjøbmænd Fugger og Welser gjorde Antwerpen, hvor de nedsatte sig, til Lissabons heldige Medbeilerske og lode Handelsstibe afgaae til Ostindien og Amerika, indtil Albas Haardhed tilintetgjorde Antwerpens Flor, og Handel og Samfærdsel toge deres Sæde i Amsterdam. Store Handelsveie gjennemfare Tydskland fra Danzig til Genua, fra Nürnberg til Lyon: schlesiske Lærreder, uldne Tøier og Silkestoffer bleve fabrikerede i Tydskland og udførte til Udlandet med umaadelig Fordeel. Almeen Velstand var Følgen deraf. Med Hændernes Driftighed holdt Aandens Herlighed lige Skridt. Alt dette gik til Grunde ved Trediveaars-Krigen. Hanseforbundet indbefattede snart ikkun Lübeck, Hamborg og Bremen, ved Siden af hvilke endnu blot Frankfurt og Leipzig dreve levende Handel; de fleste Rigsstæder bleve efterhaanden overgaaede af fyrstelige Residensstæder og mistede deres Betydning; mange tabte deres Selvstændighed og bleve Landsfyrsterne undergivne. De hidtilværende Landeveie kunde som usikre ikke længere befares, derfor bleve Handelspladsene og Varepladsene forlagte; rede Penge var der kun faae af i Landet og inden Krigens Saar vare lægte, havde Nederlandene, England og Frankrig vundet et for stort Forspring. — Reformationsaarhundredets herlige Cultur gik til Grunde. Konsten forsvandt aldeles, og i Literaturen fortrængte Efterligningen af fremmed Unatur de nationale Aandsprodukter. Frankrigs Sprog, Literatur og Moder herskede fra nu af i Tydskland og i det øvrige Europa. Smaglose Dragter, puddret Haar og Paryker og tusinde Udvexter af en unaturlig Convenions gjaldt fra nu af som Kjendetegn paa sin Dannelse. Det Spanske blev fortrængt af det Franske, men ogsaa den gammeltydske Folkelighed laae under for det Fremmedes Indflydelse.

II. Det nordlige Europa.

§ 554. Christine af Sverrig. Ved Gustav Adolfs Herskertalent og Feltherrestorhed tog Sverrig et mægtigt Opsving udadtil og indadtil. Under hans Datter Christines Mindreaarighed ledede de 5 høieste Embedsmænd (hvoriblandt Axel Oxenstjerna og 2 af Christine 1654.

hans Slægtninge havde den største Indflydelse) som Rigsraadets
1632-1644. Forstandere Statens Anliggender i 12 Aar.

Under dette Regimente forøgede Adelen sine desuden allerede meget store Forrettigheder, saa at fra den Tid af et mægtigt Aristokrati laae i stadig Kamp med Kongedømmet. Fritagelse for Skatter og Toldafgifter, Jagt- og Fiskeri-Ret og Enebesiddelse af de mest indbringende Embeder hørte til dens Privilegier. Bondestanden var fattig og trykket; Kronen havde smaae Indtægter, som under Christine endnu toge af, fordi denne Fyrstinde, for at tilfredsstille sin Kjærlighed til Konster og Videnskaber, ligesom sin Tilbøielighed til glimrende Hoffester og til ødsel Gavmildhed, folgte mange Krongodser. Rigsraadernes Besoldninger vare derimod paafaldende store. — Ved at befordre Konster og Videnskaber gav Christine forøvrigt sit Land en høi Glands. Hun selv besad mangesidig grundige Kundskaber og omgikkes gjerne med Lærde. Derfor indkaldte hun fra alle Lande Videnskabsmænd til Stokholm (Salmasius, Carteslus, Heinsius og andre). Hendes Dannelse var mandig som hendes Charakteer og Væsen, men hendes Natur følte sig ikke hjemme i det raae, protestantiske Norden.

Efter en tiaarig, selvstændig Regering fraſagde Christine sig Sverrigs Krone til Fordeel for hendes Fætter Karl Gustav, forbeholdt sig en betydelig Livrente og forlod sine Fædres Land. I Insbruck traadte hun høitidelig over til den katholske Kirke, gjennemreiste derpaa Nederlandene, Frankrig og Italien og tog endelig stadigt Ophold i det af al Konstens Herlighed opfyldte Rom. Da hendes Pengemidler ikke floge til, var hendes Alderdom forbittret af
† 1689. Bekymringer. Hendes Lig ligger i St. Peterskirken. Forfængelighed var Grundfeilen i hendes Natur.

Karl X. 1654-1660. § 555. Karl X. Ved at udstrække Skattefriheden til de Godser, som Adelen efterhaanden havde erhvervet, men som tidligere vare skattepligtige, og ved at formindske Krongodset vare de kongelige Indkomster ved Christines Thronfraſigelse saaledes smeltede sammen, at Regeringsudgifterne ikke kunde bestrides uden en overdreven Beskatning af den allerede haardt bebyrdede Bondestand. Adelen maatte derfor finde sig i den Nødvendighed, deels med, deels uden Skadesløsholdelse at tilbagegive de Krongodser, som den siden Gustav Adolfs Død havde erhvervet ved Kjøb, List eller Gave. Men Tilbagegivelsen var meget ufuldstændig, hvorfor man under den følgende Regering tiltvang sig en fuldkommen Reduction af alle Krongodser.

a) Krigen i Polen For idetmindste at give den indskrænkede Kongemagt en udvortes Glands søgte den nye Konge **Karl (X.) Gustav** af Pfalz-Kleeburg at fornye den svenske Krigsberømmelse. Til den Ende lyttede han villig til en forræderſk polſk Vicekanslers Forestillinger og overfaldt Polen med Krig, medens det var truet af udvortes Fiender og sønderrevet af indre Factioner.

Polen: Wladislav IV. 1632-1648. Johan Kasimir 1648-1669.

Wladislav IV. og hans Broder Joh. Kasimir, Sønner af den svenske Siegmund (§477), førte en blodig Kamp imod de som øvede Rytstere udmærkede Kosakker, der førte et dristigt Fribytterliv ved det sorte Havs Kyster og af Navn vare underkastede det polske Skytsherredømme, men i Virkeligheden stode under selvvalgte Høvdinger (Hetman) og levede i vild Tøilesløshed. Da besluttede den polske Rigsdag, at fratage Kosakkerne Retten til at vælge deres Hetman og at lade Landet forvalte af polske Statholdere. Men de fremmede Embedsmænds Nag i Forbindelse med Religionstvang bragte snart det vilde, stridbare Folk i Oprør. Understøttede af Tartarerne og Russerne tilkæmpede de sig Uafhængighed af Polen og gave sig derpaa under Zaren af Moskaus Skytsherredømme. Som Bekjendere af den græske Religion stode de desuden Russerne nærmere end de romerſk-katholske Polakker. Forgjeves vendte den polske Adel sit Sværd imod de Fjender, der tidligere ofte vare overvundne af dem; Russerne og deres nye Bundsforvandte beholdt Seieren; de erobrede Smolensk og Kiew og truede Polen imod Øst paa samme Tid, som Svenskerkongen med sine haardføre Tropper og sine i Trediveaarskrigen dannede Feltherrer seierrig rykkede frem fra Nord og Vest.

De forræderske Statholdere (Staroster) af Posen og Kalisch overgave de dem betroede Provindser til den svenske General Wittenberg. Karl Gustav selv kamplysten og ærgjerrig indtog Warschau og Krakau, nødte Kong Johan Kasimir til Flugt til Schlesien, erobrede Masovien og andre Landskaber og kunde betragte sig som Herre af Polen, da ogsaa Litthauen, der var trængt af Russerne, underkastede sig Svenskerne. For at være sikker paa at beholde det Erhvervede, sluttede han et Forlig med den store Kurfyrste Frederik Vil- 1656.
helm af Brandenburg og Preussen, hvori denne tilsagde Svenskerkongen sin Hjælp imod Ophævelsen af den Lehnsafhængighed, hvori Preussen hidtil havde staaet til Polen. Polens Selvstændighed var i Fare. Svenskerne betragtede Landet som et erobret og trykkede det haardt. Da vaagnede den polske Nationalfølelse og fremkaldte en almindelig Opstand. Adelen greb til Sværdet; Folket, der af Jesuiterne var ophidset imod de protestantiske Fiender, sluttede sig til den; der blev sluttet Fred med Russerne og Kosakkerne; Keiseren, Sachsen og Danmark, der frygtede Sverrigs tiltagende Magt, lovede Hjælp. Den fordrevne Johan Kasimir vendte tilbage og stillede sig i Spidsen for Hæren. Nu viste Karl X.s Krigsmod og Feltherretalent sig i det mest glimrende Lys. I Forbindelse med Frederik Vilhelm drog han den forenede Polakhær imøde og vandt med ringe Stridskræfter en berømmelig Seier i Slaget ved Warschau, der varede i tre Juli 1656.
Dage. For anden Gang var han Herre af Landet. De Danskes Indfald i det svenske Gebeet ved Weseren og Keiserens og de Forbundnes truende Holdning kaldte ham til en anden Skueplads. Efter

hans Bortgang formaaede de svenske Besætninger ikke at modstaae den fiendtlige Overmagt. Polen tilkæmpede sig atter sin Selvstændighed,
1657. men maatte (i Welauer-Forliget) anerkjende Preussens Uafhængig-
1660. hed (Souverænitet). Tre Aar efter frasagde Joh. Kasimir sig i Freden til Oliva (ved Danzig) alle Fordringer paa Sverrigs Krone saavelsom paa Esthland og Livland, og fik derfor Kurland, Marienburg og Elbing tilbage. Derimod udbrød Krigen med Rusland
1667. paany og varede endnu i syv Aar indtil Freden i Andrussow, hvori Rusland fik Smolensk, Severien og andre erobrede Stæder. Dniepr blev bestemt som Grændseflod imod Kosakriget.

1668. Aaret derefter nedlagde Johan Kasimir Kronen, for at ende sit Liv i et fransk Kloster. Han var det sidste mandlige Skud af Wasastammen og den sidste, i hvis Aarer Jagellos Blod endnu flød. Hans Aftakkelse hidførte en syv Maaneders Valgstorm, indtil man valgte en lithauisk Stormand til hans
1672. Efterfølger. En ulykkelig Tyrkekrig, der ledsagedes af Tab, udfyldte hele dennes kraftløse Regering, hvorpaa den heltemodige Kronfeltherre Johan Sobiesky fik Thronen. — Hvor magtesløs end den polske Krone var, da Adelen benyttede ethvert Valg til at udvide sine egne Rettigheder og indskrænke Kongemagten og Kronindkomsterne, saa opstod der dog, hver Gang Thronen var ledig, flere Medbeilere til den og styrtede det ulykkelige Land i de mest rasende Partikampe. Kongevalget paa Sletten ved Wohla under Erkebiskoppen af Warschaus Ledelse var meget ofte ledsaget af de mest stormende Kampe. Under Joh. Kasimir erhvervede Adelen den ulykkelige Ret til liberum Veto. Efter dette kunde et eneste Landbud (Deputeret af Adelen) hemme eller tilintetgjøre alle Rigsdagsbeslutninger, naar han gjorde Indsigelse og bortfjernede sig. Som Modvægt betjente man sig af Confø-derationerne, men forøgede kun derved Tvedragten og Absplittelsen.

§ 556. b) Krigen i Danmark. Karl Gustav stod i Litthauen, da Efterretningen om de Danskes fiendtlige Indfald i det svenske Gebeet ved Bremen kom til ham. Med en lille, men tapper Hær forlod han strax Polen og drog i rastløs Skynding og store Marscher langs med Østersøens Kyst til Elben. Den danske Hær gjorde ingen Modstand, saa at Slesvig og Jylland med Undtagelse af Fæstningen Fredericia før Vinterens Begyndelse vare i Svenskernes Magt. Ogsaa denne Fæstning blev midt om Vinteren stormet af Wrangel ved et saa dristigt Slag, at Kongen betoges af Skinsyge derover og søgte ved en endnu dristigere Daad at overgaae sin Feltherres Vaabendaad. I Spidsen for sin Hær, der var forsynet med alt Krigsbehov, satte han derfor i Januar Maaned over det tilfrosne lille Belt til Fyen og faae Dage efter over det store Belt til Sjælland (hvorved rigtignok 2 Compagnier druknede for Kongens Øine). Her kom man ved Fiendens pludselige Ankomst i en saadan Bestyrtelse, at man neppe

tænkte paa Forsvar, men strax indledede Fredsunderhandlinger i Roeskilde. Trængt af Karl, der kun stod to Mil borte fra Kjøbenhavn, maatte Frederik III. samtykke i Afstaaelsen af de danske Provindser i det sydlige Sverrig (Skaane, Halland og Bleking), af Trondhjems Stift i Norge og Øen Bornholm og atter indsætte den danske Adelsmand Corfitz Ulfeld, der var landsforvist, men havde været sit Fædrelands Forræder hos Karl, i hans Eiendomme og Rettigheder. Men saa fordeelagtige som Roeskilde-Fredens Betingelser vare for Sverrig — de tilfredsstillede ikke den erobringslystne Karl X. Han gik svanger med den Idee, at bringe de tre skandinaviske Riger under sit Herredømme og at gjøre sig til Herre over Norden. Derfor begyndte han nogle Maaneder derefter Krigen paany. Den egenkjærlige Adel raadede til Underkastelse, men Kong Frederik III. og Kjøbenhavns Borgerskab erklærede, at de hellere vilde falde i ærefuld Kamp, end rolig see paa deres Riges skjændige Undergang. Dette Sindelag i Forbindelse med de Belønninger, som Kongen lovede alle Stridsmænd, bevirkede, at Svenskerne fandt en tapper Modstand, da de skrede til Kjøbenhavns Beleiring. Hele Borgerskabet uden Hensyn til Alder, Stand og Kjøn tog Deel i Forsvaret og fra hele Landet ilede Frivillige dem til Hjælp. Holland, der ikke ønskede Danmarks Undergang, bragte den hungrende Stad Tilførsel. Denne de Danskes Holdning og de brandenburgske, polske og østerrigske Troppers samtidige Fiendtligheder imod Sverrig i Nordtydskland, hvorved en Deling af Stridskræfterne blev nødvendig, forhalede Erobringen af Danmarks Hovedstad, der beleiredes over et Aar. En langvarig Krig lod til at
forestaae, da Karl X.s pludselige Død medførte en rask Vending i 1660.
Tingene. Men hvor stor den svenske Krigskonsts Anseelse var, seer man deraf, at den under Frankrigs, Nederlandenes og Englands Mægling sluttede Fred i Kjøbenhavn næsten var lig den i Roeskilde, kun at Sverrig lod Trondhjem og Bornholm fare. Corfitz Ulfeld, der paany havde ponset paa Forræderi, endte som Landsforvist i Udlandet.

§ 557. Forfatningsforandringer. Karl X.s Død havde indvortes Forandringer af modsat Natur til Følge i begge de skandinaviske Riger. I Sverrig indtraadte der nemlig igjen, ligesom efter Gustav Adolfs Død, en Formynderregering af de 5 første Kronembedsmænd og Rigsraadet, der benyttede deres Stilling til at hæve Aristokratiet, medens i Danmark ved en blodløs Revolution den mest indskrænkede Monarch i Europa blev omskabt til den allermest uindskrænkede, og den mægtige Adel blev berøvet sine Forrettigheder.

Hidtil maatte de danske Konger ved deres Valg underskrive en Haandfæstning, hvorved al Regeringsmagt tilfaldt et aristokratisk Rigsraad og den grundbesiddende Adel, der sædvanlig gjorde Udslaget ved Kongevalget, efterhaanden erhvervede en Mængde Forrettigheder, saasom Skatte- og Told-Frihed, Besættelse af Rigsraadspladserne, ringe Forpagtningsafgift for Krongodserne, Fortrin for Domstolen og deslige. Da nu en Rigsdag (Stænderforsamling) efter Krigens Tilendebringelse, hvori Adelen havde vist ligesaa megen Egenkjærlighed og Ligegyldighed, som Borgerstanden havde vist Opofrelse og Iver, ved Vaalæg skulde tilveiebringe de Summer, der vare fornødne til at dække Gjælden og Krigsomkostningerne med, saa søgte Adelen at vælte alle Byrder over paa Borgerstanden. Den derved fremkaldte Misfornøielse blev af Dronningen og den snilde Kabinetssekretær Gabel klogelig benyttet til at omstyrte den bestaaende Forfatning. Ved Hjælp af Sjællands indflydelsesrige Biskop (Svane) og Kjøbenhavns agtede Borgemester Nansen, og understøttet af den i Hovedstaden tilstedeværende Militærmagt lykkedes det Hofpartiet, at bringe Stænderne til den Beslutning, „at Valgkongedømmet og den derpaa beroende Haandfæstning skulde være ophævet i Danmark og Kronen arvelig tilfalde Frederik III.s Efterkommere, mandlige saavelsom qvindelige.“ Men istedetfor selv at udkaste en ny Statsgrundlov, lagde Stænderforsamligen tillidsfuld Udarbeidelsen af den Forfatning, der skulde træde i Stedet for den opgivne Capitulation, i Kongens Hænder og hyldede ubetinget Hylding. Derved hidførte den ikke blot en Svækkelse af Aristokratiet, men en Omstyrtelse af hele den stænderske Forfatning. Thi den af Gabel udkastede Souverænitets-Akt, hvorpaa den nogle Aar sildigere af den kloge Cancelli-Sekretær Schumacher udarbeidede eller forbedrede Konge-Lov grundede sig, tillagde Monarchen absolut Magt. Dog gik Frederik III. forsigtig til Værks ved Ombannelsen af hele det offentlige Liv. En ny Beskatningsmaade, en staaende Hær, Forøgelse af Forpagtningsafgiften for Domænerne og Rigsraadets Forvandling til en raadslaaende Forsamling vare de vigtigste Indretninger. Først under hans Efterfølger Christian V. blev efter Peter Schumachers Raad, der var bleven ophøiet til Storkansler og Rigsgreve af Griffenfeld, den nye Regeringsmaade fuldstændig organiseret. En nyskabt Greve- og Friherre-Stand med bestemte Privilegier og Stiftelsen af Dannebrogs Ordenen tilinteetgjorde fuldkommen den gamle Adelsmagt. Menneskelig Forfangelighed greb begjerlig efter Legetøiet og skjulte Afmagten med en af Thronen forlehnet Glands. — Griffenfeld selv følte Vægten af en despotisk Kongemagt. Thi han maatte i 23 Aar hensmægte i et haardt Fangenskab, fordi det lykkedes en Adelsfaction at skuffe Kongen og ophidse ham imod hans Kansler. — Disse Begivenheder bleve ikke uden Indflydelse paa Sverrig, hvor imidlertid Karl XI., en klog, sparsommelig og streng Fyrste, havde taget Herredømmets Tøile i egen Haand. Ved den med Haardhed gjennemførte Inddragning af alt tilsneget Krongods, hvorved rigtignok mangen Adelsmand mistede Eiendom og Formue, forøgede Kongen i den Grad Statsindtægterne, at Gjældsbyrden kunde formindskes og Skatterne nedsættes. Rigsraadet fratog han dets ubeføiede Magt og twang det til at blive indenfor en raadslaaende Forsamlings Skranker, men Rigsdagen (Stænderne) lod han bestaae og anerkjendte sammes Skattebevillingsret. Karl XI. regerede næsten lige saa uindskrænket som

Oktober 1660.

Januar 1661.

Christian V. 1670-1699.

1671.

Karl XI. 1660-1697.

de danske Konger; men Institutionerne vedbleve og gave sildigere Adelen Leilighed til atter at tilvende sig den gamle Magt.

III. Den engelske Thronomstyrtning.

1. De to første Stuarter.

§ 558. Jakob I.s Charakteer og Grundsætninger. Marias Søn Jakob I. var i legemlig og aandelig Henseende bleven stedmoderlig behandlet af Naturen. Med et hæsligt Udseende og et klodset Væsen forbandt han en indskrænket Forstand, et ubegrændset Hovmod og en forskruet Dannelse. Opvoret under presbyterianske Prædikanters Kjævlerier, var han især udrustet med theologisk Lærdom og befattede sig gjerne med kirkelige Stridsspørgsmaal. Hans Aand havde modtaget en eensidig, pedantisk Retning, og medens han i Skrift og Tale viste sig som en dybsindig Lærd, var han som Statsmand og Herfker hildet i en kortsynet Forblindelse. Af Frygtsomhed tilbøielig til Fred bragte han Landets Ære som Offer for den udvortes Ro; og udvelige Yndlinger (især Robert Carr, der ophøiedes til Hertug af Somerset, og den som Hertug af **Buckingham** bekjendte G. Villiers), der forstode at fængsle den svage Monarch ved en smuk Skabning, bleve overøste med Æresbevisninger og Rigdomme og efter den forsigtige Rob. Cecils Død (Lord Burleigh) ved Besættelse af de indflydelsesrigeste Embeder foretrukne for de mest fortjente Mænd. — Hans huuslige og sædelige Liv var ulasteligt, fraregnet hans Tilbøielighed til Ødselhed og Drik; men han fattedes Adel i Tænkemaade ligesom praktisk Klogskab i Liv og Stat. — Om Kongemagten nærede han de mest overdrevne Forestillinger; han var fast overbeviist om, at den hidrørte umiddelbart fra Gud og var uindskrænket, og han søgte Beviserne for denne Anskuelse i det gamle Testamente. „Men imedens han anstrengte sin Veltalenhed, for at paavise Kongernes ubegrændsede Ret, mindede han den engelske Nation om dens.“ — Derfor var Skotlands presbyterianske Kirke, i hvilken han var opdraget, ham yderlig forhadt, fordi Kongen efter dens demokratiske Grundsætninger om alles Lighed for Gud stod paa lige Trin med det ringeste Medlem af Kirkemenigheden; imod den katholske Kirke havde han indvortes intet andet at indvende, end „at den stillede Paven paa den Plads, som ene tilkom Kongen;“ desto mere var derfor Englands Episcopalkirke efter hans Sind, da efter den Kongen fremtræder som Kilde til al aandelig Magt. „Ingen Biskop, ingen Konge!“ var fra nu af alle Stuarters Valgsprog, og Kampen imod Presbyterianernes og Puritanernes modstræbende Anskuelser danner Middelpunktet for deres begivenhedssvangre Historie. Jakob begyndte Kampen dermed, at han i England affatte de puritanske Geistlige, der vægrede sig ved at aflægge Supremateden, fra deres Embeder og i Skotland tillagde tretten Prædikanter Biskopstitel, gav dem Forsæde i Synoderne og Presbyterierne og lod engelske Biskop-

Jakob I. 1603-1625.

per meddele dem Vielsen. Snart fik de ogsaa høiere Lønning — og da det skotske Parlament tildeelte dem geistlig Domstol og opstillede den Lov, at Præ-
1618. dikanterne skulde aflægge Suprematseden til Kongen og Lydighedseden til Bi-skopperne, syntes Episcopalsystemet i Skotland at have overvundet den strenge Knox' calvinske Kirke.

Jakob (der først antog Titel af Konge af Storbritannien og Irland) søgte at gjøre Irland, der efter Tyrones Underkastelse var værgeløst, føieligere imod den britiske Regering. Derved at han indførte det engelske Retsvæsen, fremkom med Fordring paa Høvdingernes Grundeiendom som Kronlehn og følgte det til engelske Kolonister, svækkede han den irske Adels Magt og bragte Penge i sin Kasse. De fleste Landeiendomme i Ulster og paa Kysten fra Dublin til Waterford bleve erklærede for Krongods og til stort Tab for de gamle Besiddere overdragne til engelske Protestanter.

§ 559. Jakobs Regering. Under Jakobs Regering ere især tre Punkter mærkelige: Krudtsammensværgelsen, Prindsen af Wales' Bryllupsfærd og den tiltagende Modstand i Par-
1605. lamentet. 1. For at faae dem gunstig stemte for sin Thronbestigelse havde Jakob lovet de engelske Katholiker Tolerance. Men neppe sad Kronen fast paa hans Hoved, før han med Haardhed indkrev den høie Kopskat, som af Elisabeth var paalagt de katholske Ikkeovereensstemmende (Nonconformister eller Recusanter), for at han kunde berige sine Yndlinger og bestride sine Hoffester. Derover kom de skuffede Katholiker i Raseri; flere af dem, deriblandt Mænd af Rang og Formue, indgik i Forbindelse med en Jesuitmissionær en Sammensværgelse, for ved Parlamentets Aabning at sprænge Kongen og alle Medlemmer af Over- og Under-Huset i Luften ved Hjælp af en Krudtexplosion, der skulde foranstaltes i Parlamentshusets Kjælder, og dernæst at forandre Regeringen. Ved en skriftlig Advarsel, som en katholsk Lord fik, blev Anslaget opdaget og tilintetgjort kort før Udførelsen. Ophavsmanden (Fawkes) blev greben og henrettet; de andre Deltagere flyede. „Mange af dem søgte og fandt deres Død i forenet Modstand imod den væbnede Magt, andre bleve fangne og bødede med Livet for deres Plan." Foruden store Pengebøder, hvortil Kongen ved den offentlige Stemme saae sig nødt, blev der paalagt alle øvrige Katholiker i England en ny „Troskabs-Ed", hvorved de maatte love, at de ikke ved nogen Befaling eller Excommunicationer fra den pavelige Stol vilde lade sig forføre til Utroskab imod Kongen. — 2. I sin Stolthed troede Jakob, at kun en Kongedatter af første Rang var værdig til at blive hans Søns Gemalinde, og lod derfor beile for ham til en spansk Prindsesses Haand. Men en katholsk Dronning var dengang Englænderne en utaalelig Tanke, derfor vakte Forehavendet megen Forargelse, saa meget mere, som de Forhandlinger, der i hele

Aar førtes for at rydde alle Vanskeligheder af Veien, afholdt den engelske Konge fra at yde sin landflygtige, protestantiske Svigersøn, Frederik V. af Pfalz, nogen Understøttelse. Den fredelskende Jakob troede den spanske Forstillelse og lod sig bedaare ved den bedragerske Udsigt til en fredelig Løsning af det pfalziske Anliggende; han indrømmede ikke alene, at den tilkommende Dronning og hendes Følge skulde have fri Religionsøvelse, men han lovede ogsaa, at han ikke vilde fuldbyrde de Straffebestemmelser, der vare udstedte imod Katholikerne, og formaae Parlamentet til at ophæve dem. Endelig gave Paven og det spanske Hof deres Samtykke og der syntes ikke mere at være noget til Hinder for Forbindelsen. Da overtalte den forfængelige Buckingham Prinds Karl til at gjøre en Reise til Madrid, og Kongen, der i sin Ungdom havde overrasket sin danske Brud paa en lignende Maade, begunstigede Foretagendet. Under fremmede Navne ankom begge til Madrid og bleve, da man fik at vide, hvem de vare, behandlede med stor Udmærkelse. Men Buckinghams letfærdige, overmodige Opførsel var til Anstød for det spanske Hof, der holdt paa streng Etikette. Han kom i Uenighed med Grev Olivarez, af hvem alt var afhængigt i Spanien, og da han saae sit Fald uundgaaeligt, naar Infantinden blev Karls Gemalinde, saa lod han Formælingen fare, der var det engelske og spanske Folk lige forhadt og for hvilken alle Forberedelser allerede vare trufne. Snart opkom der Spænding; det gamle Fiendskab vendte tilbage og Jakob belavede sig kort før sin Død paa en virksom Deeltagelse i Trediveaarskrigen.

Henriette af Frankrig, Ludvig XIII.s Søster, blev Karls Gemalinde. Hende og hendes katholske Omgivelse blev der af Kongen tilsagt fri Religionsøvelse, ligesom der blev givet dem det Løfte, at man fremtidig ikke mere skulde paalægge de engelske Katholiker Pengestraffe eller hindre deres Husandagt.

3. Tudor-Slægten havde gjort Parlamentet til et villigt Værktøi for deres Despoti. Gjennemtrængt af Forestillingen om den fra Gud stammende Kongeværdigheds Almagt og Majestæt, var Jakob langt fra at ville udvide disse Skranker. Men han besad hverken Elisabeths Herskerkraft, saa at han skulde have kunnet tæmme den opadstræbende Modstandsaand, ikke heller kunde han som hun skjule Despotismen ved sin Regerings Glands og Bersømmelse; og medens Elisabeths sparsomme Statshusholdning satte hende i Stand til sjelden at maatte tye til Parlamentets Hjælp, var den ødsle Jakob altid i Trang.

Denne Trang søgte han at afhjælpe paa forskjellige Maader, han nødte rige Indvaanere til Laan og Gaver, som han aldrig tænkte paa at betale tilbage; han solgte Monopolrettigheder og skabte en lavere Brev-Adel (Baro-

nets), hvortil man for Penge kunde kjøbe Patent (Brev); og da alt dette ikke vilde forslaae og Parlamentet var meget karrigt i sine Pengetilstaaelser, saa belagde han, uden at indhente dettes Betænkning, Ind- og Udførselen af alle Varer med vilkaarlige Afgifter.

Denne vilkaarlige Beskatning erklærede Stænderne for en Krænkelse af deres Rettigheder. Forgjeves truede Kongen, opløste gjentagne Gange Parlamentet i Vrede, lod de dristigste Talere bringe i Fængsel — hver ny Forsamling førte samme Sprog; de modsatte sig ikke alene alle Indgreb i de gamle Rettigheder, men yttrede ogsaa uden Sky deres Mishag med det spanske Giftermaalsforsøg og med at den protestantiske Kurfyrste ikke blev understøttet. Kongen dadlede denne deres Indblanding i Ting, som gik langt ud over Husets Fatteevne,
1621. og erklærede, at deres formeentlige Rettigheder kun vare Privilegier, som de havde den kongelige Naade at takke for. Da førte Medlemmerne af Underhuset en Protest til Protokols, hvori de erklærede Parlamentets Friheder for Englands Undersaatters uomtvistelige Fødselsret og Arvelod, ikke alene paatalte deres Ret til Lovgivning og Skattebevilling, men ogsaa deres Beføielse til at give Raad og indkomme med Besværinger i vanskelige og vigtige Sager; derhos gjorde de Paastand paa fuldkommen Frihed i Tale og personlig Sikkerhed imod vilkaarlig Fængsling for alle Parlamentsmedlemmer. Rasende over denne Formasteligbed, rev Kongen egenhændig Bladet ud af Protokollen, opløste Parlamentet og lod nogle Deputerede sætte fast — men Modstands-Aanden blev i Folket og yttrede sig endnu mere stormende, da Karl I., en stolt og egensindig Herre, besteg Thronen.

Karl I. 1625-1649. § 560. Karl I. — Vorende Oprør. Karls Regering begyndte med en saa heftig Kamp imod Parlamentet, at dette i de to første Aar blev to Gange opløst. Kongens stolte Herskervillie vilde ikke bøie sig under Tidens Aand, der for den dannede Middelstand fremkom med Fordring paa Deeltagelse i Statslivet. Karls gavmilde Natur forargedes over Parlamentets Karrighed, der vilde benytte Kongens Pengetrang til at sikkre Folkets Rettigheder med og derfor ikke alene var høist sparsom i sine Bevilgninger, men ikke engang indrømmede Oppebørselen af Tønde- og Punds-Pengene for ind- og udgaaende Varer for den hele Regeringstid, saaledes som hidtil Skik var.

Karl optog denne Indskrænkning saa meget mere unaadigt, som en ulykkelig Krig med Spanien og Hærførernes Understøttelse i Tydskland foraarsagede ham store Udgifter. Han hævede derfor Tønde- og Punds-Pengene uden Stændernes Bevilling, tiltwang sig Gaver og Laan af Undersaatter og solgte Domæner og Monopoler; og istedetfor at tragte efter en Tilendebringelse af den spanske Krig, lod han sig af den letfærdige Buckingham overtale til at begynde en ny Krig med Frankrig under Foregivende af at understøtte Huguenotterne (§ 577), men egentlig fordi den forfængelige Yndling vilde tage Hevn over det franske Hof for en Krænkelse, som Richelieu havde tilføiet ham.

Da ogsaa Krigen imod Frankrig havde et uheldigt Udfald og engelsk Blod og engelsk Ære skammeligen opoffredes, da reiste der sig i det tredie Parlament en saa heftig Kamp imod Buckingham, at 1628. Kongen anerkjendte den **Bøn om Ret** (petition of right), som begge Huse forelagde ham, som retsgyldig, for at redde sin Yndling for den ham truende Anklage.

I denne Bøn vare de gamle Rettigheder i Henseende til personlig Sikkerhed og Eiendoms-Ukrænkelighed saa klart fremstillede, at enhver vilkaarlig Fængsling af Parlamentsraader, saaledes som denne var foretaget af Jakob og Karl, og enhver egenmægtig Beskatning for Fremtiden maatte betragtes som et Indgreb i Forfatningen og Lovene. Dog blev Parlamentet ikke føieligt.

Buckingham gjaldt for Aarsagen til alle Folkets Lidelser, hans Mord ved Felton var derfor saavel et Værk af Privathevn som af 1629. den almindelige Forbittrelse imod ham. Der var kommen en ny Aand over Folket; ogsaa det tredie Parlament blev opløst, efterat det i et stormende Møde havde erklæret enhver Indkrævning af en Told for ulovmæssig og enhver, der betalte den, for en Forræder. Ni Medlemmer, deriblandt Hollis, bleve fængslede.

§ 561. Strafford og Laud. Til denne Voldsfærd var Kongen bleven overtalt af Tomas Wentworth, „hvem Ærgjerrigheden havde forledet til fra en skarp Opposition i Underhuset at træde over til det kongelige Raad og som nu med raske Skridt steg til Statholder af Irland og til Greve af Strafford. Han var en haard, men kraftfuld Mand, nu fremfor alt ivrig for at forstærke Kronens Magt. Han var stemt for uindskrænket Magt, men anvendt til Folkets Bedste.“ Derfor raadede han Kongen til at prøve paa at regere uden Parlament. For at formindske Udgifterne blev der rask sluttet Fred med Spanien og Frankrig og saavel Pfalzgrevens som Huguenotternes Sag blev opgivet; og for at faae de til de løbende Udgifter uundværlige Penge, lod Regeringen deels hæve de hidtil bestaaende Skatter uden Stændernes Bevilgning, deels skabte den nye, deels gjorde den Kronens forældede og forglemte Fordringer gjældende paany.

Saaledes vedblev Kongen at hæve Tønde- og Punds-Pengene, gjorde en meget udstrakt Brug af Salget af Monopoler, der meget skadede Industri, Samqvem og Billighed; han udpressede uhyre Summer af Ihændehaverne af

forhenværende Domæner og Kirkegodser under Paaskud af Mangel paa gyldigt Bevis for sammes Besiddelse; han lod mange Skove erklære for Krongods og paalagde de Huusetere Pengestraffe, der uden Tilladelse havde opført nye Bopæle i Omegnen af London (noget, der var forbudt ved en ikke overholdt Lov). Derhos bleve de vigtigste Fornødenhedsartikler, saasom Lys, Vin, Salt, Sæbe, Læder og andet, beskattede og endelig blev der ifølge en gammel Lov paa den kongelige Kasses Vegne indkrævet en aarlig Skibsafgift til Flaadens Bygning og Vedligeholdelse.

Medens Opkrævningen af Skibsafgiften vakte almindelig Utilfredshed, og Retsforfølgelsen imod den besindige, charakteerfaste John **Hamden**, der vægrede sig ved at betale Skatten, holdt hele Landet i Spænding, foraarsagede man megen Forargelse ved den Strenghed, hvormed man søgte fastere at begrunde det anglicanske Kirkevæsen og at undertrykke den opadstræbende Puritanisme. Mange Medlemmer af Modstandspartiet (Opposition) bekjendte sig til Puritanernes og Presbyterianernes demokratiske Grundsætninger, og jo mere deres politiske Stræben fandt Indgang hos Folket, desto større Udbredelse vandt ogsaa deres religiøse Anskuelser. Men Karl optraadte med Bestemthed imod begge Retninger, og ligesom han ved de politiske Forholdsregler lod sig lede af Strafford, saaledes ved de kirkelige af Biskop Laud af London, hvis Grundsætninger om Kongernes guddommelige Ret og Folkets lidende Lydighed vare hans bydende Natur lige saa kjærkomne, som hans Tilbøielighed for kirkelige Ceremonier og pragtfuld Gudstjeneste tiltalte hans hemmelige Forkjærlighed for Katholicismen.

Den høie Commission og Stjernekammerets Dommere afsagde haarde Straffe over Nonconformisterne; **Prynn**, en puritansk Ivrer, blev dømt til at miste begge Ører, staae i Gabestokken og udrede en stor Pengebøde og lide evigt Fangenskab, fordi han i en tyk Bog havde fordømt Dands, Maskeoptog og Skuespil, hvori Hoffet fandt Behag, som Djævelens Værk. Men Forfølgelserne frembragte nye Martyrer; tidligere anseete som foragtede Sekterere bleve Puritanerne nu berømte som Forsvarere af den religiøse og politiske Frihed. Og da den forhadte Laud nu besteg den erkebiskoppelige Stol i Canterbury og ved paany at indvie Paulskirken, ved at pryde flere Kathedralkirker med Billeder og Ornamenter, ved at indføre nye Ceremonier ved Gudstjenesten, der sluttede sig til den romerske Kirke, syntes at bekræfte Rygterne om en tilsigtet Gjenindførelse af Katholicismen, naaede Bevægelsen en meget høi Grad hos Folket, der var bekymret for sin borgerlige og kirkelige Frihed. Stuarternes hemmelige Tilbøielighed for Katholicismen og den katholske Dronnings Indflydelse, i hvis Omgivelse man kun saae Katholiker eller Convertiter og som ved Præster og hemmelige Jesuiter af mistænksom Adfærd holdt Forbindelser med det romerske Hof, forøgede Folkets Mistro. — Puritanske Prædikanter, der af den zelotiske Prælat uden Barmhjertighed bleve

fordrevne fra deres Pladser og givne til Priis for Elændigheden, droge om i Landet og opflammede ved fanatiske Taler endnu mere de ophidsede Gemytter.

§ 562. Skotland. Karl mærkede ikke at hans Throne stod paa en brændende Vulkan, førend det troesivrige Skotland reiste Oprørets Fane.

Ogsaa her skulde den af Jakob ufuldstændig begrundede, biskoppelige Jurisdiction i Forening med den høie Commission erstatte de demokratiske Synoder og Presbyterier, en ny geistlig Lovbog skulde gjøre Ende paa Kirkeforsamlingens legislative Magt, den almindelige Bønnebog forhindre de Geistliges frie og dristige Prædikener og en hierarchisk Rangorden knække Stoltheden over at alle vare lige og vække Ærgjerrighed, Egoisme og menneskelige Svagheder hos Prædikanterne.

Da den første Gudstjeneste efter den nye Ritus fandt Sted i Domkirken i Edinburg, opstod der en Tumult imod Indførelsen af „Baalsdyrkelsen." Mængden raabte: „Pave! Antichrist! stener ham!" kastede Stole efter den Geistlige og drev ham ud. Under Faste og Bøn blev det gamle Forbund (Covenant) til Beskyttelse af den rene Religion og Kirke imod papistisk Vranglære og Forførelse fornyet. En Folkerepræsentation, der var dannet uden Regeringens Indblanding, (Tavlerne) ledede den bevæbnede Nations Sag. Episcopatet og alle af Stuarterne indførte, hierarchiske Indretninger bleve paa een Gang omstødte. — Da besluttede Karl Krig; og for at faae de dertil fornødne Penge, indkaldte han efter elleve Aars Afbrydelse atter et Parlament. Men da Underhuset, istedetfor at bevilge de forlangte Subsidier, udbrød i lydelig Klage imod Despotismen i Kirke og Stat, paafulgte der atter en Opløsning deraf og Fængsling af de dristigste Talere i samme Øieblik, som Skotterne med Hærmagt overskred den engelske Grændse. Forgjeves søgte Kongen Hjælp hos Adelen — Overhuset vovede ikke at træde hindrende i Veien for Folkets truende Attraa efter et frit Parlament; det istemte Nationens almindelige Raab. Og da nu de kongelige Tropper afmægtige vege tilbage for Skotternes Hær, der var gjennemtrængt af Troesiver og rykkede i Marken under Psalmesang og Bøn, stod der ikke længere nogen anden Udvei aaben for Karl, end paany at indkalde et Parlament. Juni 1637. 1640.

§ 563. Det lange Parlament. Under den almindelige Mistillid til Hoffet faldt Valgene for det Meste paa Modstandere af Regeringen og Episcopalkirken. Ved Siden af Mænd, der vare stemte for en besindig, maadeholden Fremskriden paa de gamle Folkerettigheders Grundlag, som John Hamden, stode rastløs fremadstræbende Kæmpere for kirkelig og politisk Frihed, som Pym og Hollis; religiøse Ivrere, som Henry Vane, Haslerig og den lærde Selden, og mørke Fanatikere, som Oliver **Cromwell**. De

fleste Medlemmer vare eller bleve Puritanere og deres demokratiske Frihedssind gik snart fra Kirken over til Politiken og vakte republikanske Ideer. En underlig Skjebnens Styrelse havde føiet det saaledes, at de nævnte Mænd 3 Aar forud ved et kongeligt Forbud bleve hindrede fra at vandre ud til Amerika.

I Stedet for, som den kongelige Throntale forlangte, strax at bevilge Penge imod de skotske „Rebeller", traadte tvertimod Parlamentet hemmelig i Forbindelse med disse og bevirkede, under Tilsagn om betydelige Pengesummer til Hærens Underholdning, at denne forblev i sin Stilling paa Grændsen. Derpaa rettede det sine Angreb mod de vilkaarlige Forholdsregler i Kirke og Stat; Prynn og hans Ulykkes-Stalbrødre bleve efter en Revision af deres Proces erklærede uskyldige og Stjernekammerets Dommere idømte en Pengebøde; Strafford, „den store Frafaldne", hvem Kongen havde kaldt tilbage fra Irland, og Erkebiskop Laud bleve satte i Anklagestand og bragte til Tower. For at redde begge, viste Kongen sig eftergivende; han sammensatte et nyt Ministerium af Medlemmer af Oppositionen; han gav sit Samtykke til den Lov, at Tønde- og Punds-Pengene for Fremtiden kun maatte hæves med Parlamentets Tilstaaelse, og stadfæstede den Bill, at idetmindste hvert tredie Aar skulde der sammenkaldes et Parlament. Men Underhuset opgav derfor ikke sine Hevnplaner imod de Fangne. Strafford blev for Overhuset anklaget for Høiforræderi. I seksten Dage forsvarede han sig med Værdighed og Besindighed og efterviste paa det Klareste, at ingen af de imod ham forebragte Klagepunkter kunde tydes som Høiforræderi. Hans Grunde overraskede Pairerne; hans Forsvarstale var af en saa mægtig Virkning, at man ventede hans Frifindelse. Da skred Underhuset til et despotisk Middel: det erklærede ved en saa kaldet bill of attainder, at Strafford maatte betragtes som overbeviist om Forsøg paa at tilintetgjøre Landets Friheder. Flerheden af Overhuset tiltraadte denne Bill, og Kongen var svag nok til at stadfæste den og derved at ofre Folkeraseriet sin troeste Tjener. Med stor Fatning døde Strafford paa Skafottet. Hans Lidelsesfælle Laud blev endnu 3 Aar i Fængsel; men Ophævelsen af Stjernekammeret og den høie Commission og Biskoppernes nogen Tid efter paafulgte Udelukkelse af Overhuset var Forspillet paa den hierarchiske Høikirkes Fald. — Kort derpaa gjorde Karl en Reise til Skotland i den Hensigt, at faae Beviser i Hænde for Parlamentets høiforræderske Forbindelse med den skotske Hær, der imidlertid var opløst. De puritanske Medlemmer af Stænderne bleve bange. Da kom den engelske Nation i Angst og Raseri ved Efterretningen om et almindeligt Mord paa de protestantiske

11. Mai 1641.

Kolonister i Irland, der var foranstaltet af de katholske Indvaanere. Denne Begivenhed, der var bevirket ved Jakobs Voldsfærd (§ 558) og Straffords Haardhed, blev lagt Hoffet og især Dronningen til Last og af Puritanerne i Parlamentet benyttet til at sætte Folket i en feberagtig Uro ved Foregivendet om en Forbindelse mellem Papisterne, Biskopperne og Hofmændene, der sigtede til at tilintetgjøre Troen og Friheden. Der dannede sig bevæbnede Foreninger til Parlamentets Beskyttelse, medens paa den anden Side mange Landadelsmænd og Officerer slokkedes om Kongen, der truedes i alle hans Rettigheder. Disse kaldte Folket Cavallerer, men de belagde deres Modstandere med Øgenavnet Rundhoveder, efter Snittet paa deres Haar. Tumultuariske Optrin, der daglig gjentoges, vare Forbudene om Borgerkrigen. Indgivelsen af en Bill, om at Hærens Indretning og Befalingsmandens Udnævnelse i Fremtiden skulde være afhængig af Parlamentets Samtykke, gjorde Udslaget. Medens selve Møderne varede, vilde Kongen lade 5 Medlemmer af Oppositionen (Hamden, Pym, Hollis, Haslerig og Strode) fængsle og anklage for Høiforræderi. De undkom, holdt sig skjulte nogle Dage og bleve derpaa af Borgermilitsen og af en utallig Folkemængde i Triumph førte tilbage til Parlamentshuset. Dette kunde Karl ikke udholde. Han begav sig til York og besluttede Krig.

§ 564. Borgerkrig (1642—1646). — Havde Kongen tidligere ved at krænke Folkets Rettigheder givet grundet Foranledning til Klage, saa gjorde nu Parlamentet sig skyldigt i en lignende Krænkelse af Kongens Rettigheder. Ikke tilfreds med at have viist den kongelige Magt indenfor de lovlige Skranker, tillagde det sig alene den lovgivende Magt i Stat og Kirke og rev hele Regeringsmagten til sig, idet det gjorde Fordring paa Retten til at udnævne og afsætte de høiere Statsembedsmænd og Hærførere, underkastede Indretningerne ved Land- og Sø-Magten sin Billigelse og endogsaa vilde gjøre de kongelige Børns Opdragelse og Formæling afhængig af dets Indvilligelse. Disse Fordringer kunde Kongen ikke bevilge. Han samlede i York de Medlemmer af Over- og Underhuset, som vare ham hengivne, og den bevæbnede Krigsmagt om sig, imedens Dronningen flygtede til Holland, for at anraabe om fremmed Hjælp. Men da hele Fastlandets Stridsmagt var i Brug i Trediveaarskrigen, saa kunde ingen Understøttelse opnaaes, og hvor havde den ogsaa skullet lande, da alle Havnsteder og hele Sømagten var i Parlamentets Hænder? Saaledes begyndte Krigen med meget ulige Stridskræfter.

Thi medens Kongen var uden Penge og hans Hær led Mangel paa alt, havde Parlamentet ikke alene alle offentlige Indtægter, men blev ogsaa rigelig understøttet ved private Bidrag. Ved den første Opfordring bragte Familierne deres Sølvtøi, Qvinderne deres Smykker; og alle Skatter og Afgifter, som man haardnakket havde afslaaet Kongen, bleve villig ydede Parlamentet. Alligevel havde Karls lille Hær, der bestod af øvede Tropper, i Begyndelsen Fordelen imod Parlamentets friske Skarer, med hvilke Grev Essex drog i Marken. I to Træfninger beholdt det kongelige Rytteri Overhaand, hvilket anførtes af Karls heftige Fætter Ruprecht af Pfalz. Ogsaa det andet Aar begyndte med Tab for Parlamentet, hvoriblandt den redelige og tappre John Hambens Fald i en Fægtning ikke langt fra Oxford var det føleligste. Men da Oliver Cromwell, en puritansk Religionsivrer, af fine gudelige Venner dannede en sluttet Ridderskare, der uden Hensyn til Mennesker og uden Sky for Krigslivets Møisommeligheder og Farer gik blindt i Slaget for Guds Sag, og Parlamentet sluttede et Forbund med Skotterne, ifølge hvilket deres fanatiske Tropper atter rykkede over Grændsen, toge Tingene en anden Vending. I Slaget
Juli 1644. ved Marstenmoor tabte Pfalzgrev Ruprecht ved sin krigerske Heftighed og Uforsigtighed Seieren til Cromwells mørke Eskadroner. 10,000 Royalister bedækkede Valpladsen. Den troe Stad York faldt i Puritanernes Hænder. Fra den Tid stod Cromwells Navn øverst i Hæren, især da Pym var død og Essex var uheldig i Felten.

§ 565. Independenternes Seier. — Den heldige Fremgang i Krigen gav Puritanerne Mod til at stride til Omstyrtningen af den forhadte Høikirke og at adskille den gamle Tid fra den nye ved en uoverstigelig Kløft, omendskjøndt de indsaae, at de derved vilde fjerne Overhuset aldeles fra sig, der allerede var smeltet meget sammen. Deres puritanske Iver forsmaaede verdsligt Hensyn.

Den almindelige Bønnebog og den anglicanske Liturgi bleve snart fortrængte af en Gudstjeneste, der var dannet efter den presbyterianske, og det hierarchiske Episcopalsystem veg for den presbyterianske Synodalforfatning. Billeder, Zirater, Orgeler og deslige forsvandt af Kirken, de malede Vinduer bleve slaaede ind, Monumenter, der kunde gjælde som Understøttelsesmidler for Overtroen og Afguderiet, bleve nedrevne og Festdagene forbudne. De af Laud affatte, puritanske Geistlige tiltraadte atter deres Embeder og holdt Fanatismen
Januar 1645. vaagen ved lange Prædikener, medens den fangne Erkebiskop endte sit Liv paa Skafottet, og de anglicanske Geistlige, der ikke hyldede den nye Kirkeform og ikke vilde opgive det geistlige Ornat, mistede deres Præstekald. De tidligere mishandlede Puritanere svang nu Forfølgelsens Svøbe over deres forhenværende Forfølgeres Nakke og bleve fra Undertrykte forvandlede til Undertrykkere. Forholdene bleve de samme, men de Spillende paa Livets Skueplads havde byttet Rolle.

Snart udbrød der dog Tvedragt i selve Seierherrernes Hær. Independenterne, der for deres Enthusiasme, deres Iver og deres Energi bestandig vandt mere Anseelse hos Parlamentet, Hæren og Borgerskabet og ikke vare tilsinds at lægge den med Møie tilvundne Frihed og Uafhængighed under et fremmed Kirkeregimente, knurrede over at den kirkelige Despotisme kun havde antaget en anden Form og at nu istedetfor nogle faae Biskopper en Skare presbyterianske Geistlige udøvede deres Tvangsherredømme paa Synoderne. De forlangte, at hvert kirkeligt Samfund skulde have lovgivende Ret over Tro, Cultus og Disciplin, at alle Kirkemenigheder, der dannedes ved den frivillige Sammentræden af ligesindede Troende, skulde være lige berettigede, og at ingen skulde twinges til at bøie sin Samvittighed under en almindelig Forskrift, men at Hvermand kunde tjene Gud efter eget Forgodtbefindende; Forskjellighed i Tro og Cultus maatte følgelig tilstaaes og Tolerance være en hellig Pligt.

Af Frygt for Independenternes tiltagende Magt søgte Presbyterianerne i Parlamentet en Forsoning med Karl. Men Underhandlingerne i Uxbridge strandede paa den forlangte Afskaffelse af Episcopatet og Overdragelsen af Befalingen over Land- og Sø-Magten til Underhuset. Desto dristigere løftede Independenterne Hovedet, de satte Selvfornegtelsesakten igjennem, ifølge hvilken intet Medlem af Febr. 1645.
noget af Husene maatte beklæde en Befalingspost eller et Embede. Derved blev Essex twungen til at nedlægge sin Krigsværdighed og Fairfax, en talentfuld, men aldeles af Cromwell ledet Feltherre, traadte i Spidsen for den samtlige Hær. Cromwell, Independenternes Hoved, havde ivrigst paaskyndet Selvfornegtelsesakten. Han begav sig til Hæren, for at nedlægge sin Commando i Fairfax' Hænder. Men denne erklærede strax for Parlamentet, at Cromwell var uundværlig; kun han kunde anføre Rytteriet; — thi hvor han med sin gudelige Skare kæmpede i Herrens Navn, der var altid Seieren. Parlamentet indvilligede heri, og Slaget ved Naseby, hvor Resten af den Juni 1645.
kongelige Armee blev adspredt og Karls sidste Haab tilintetgjort, beviste, hvilket Omsving Independenternes Energi havde bevirket.

§ 566. Karl hos Skotterne. Fra nu af antog Kampen et mere lidenskabeligt Udseende. Independenterne overførte deres republikanske Anskuelser om Kirken paa Staten og bekæmpede Kongedømmet med samme Bestemthed som den hierarchiske Høikirke. Karls Breve, hvori Udlandets Fyrster bleve anmodede om Hjælp, vare faldne i Fiendernes Hænder; deres Offentliggjørelse berøvede Kongen den sidste Rest af Anseelse. Der gik det Rygte, at han ved store Tilsagn havde søgt at ophidse Irlænderne til en ny Opstand — derfor bød Parlamentet, at man i Fremtiden ikke maatte give nogen fangen Irlænder af den kongelige Hær Pardon. De bleve i Hundredevis paa gruelig

Maade skudte og alle Royalister straffede paa Eiendom og Gods. Fra Spidsen af Cornwallis indtil det skotske Høiland rasede en blodig Meningskamp, men Fanatikernes og Republikanernes Energi seirede. Forgjeves bød nu den ydmygede Konge Haanden til Fred — man troede ham ikke, og Cromwell og Fairfax lavede sig til at beleire ham i Oxford. Da fattede Karl en fortvivlet Beslutning: — forklædt som Tjener flygtede han med to Ledsagere fra Oxford til Skotternes Leir i det Haab, at han atter hos sine Landsmænd kunde vække den svækkede Hengivenheds og Loyalitets Følelse. Men i de af haarde Geistlige ledede Skotter var al Pietet for den faldne Storhed udslukt. De holdt ham under streng Opsigt, nødte ham til at bivaane Presbyterianernes lange Prædikener, hvis sædvanlige Text var hans og hans Forfædres Misgjerninger, og indlode sig i Underhandlinger med det engelske Parlament om hans Skjebne. Da Karl ikke kunde bringes til at undertegne Covenant'en, afskaffe Episcopatet, for 20 Aar at overlade Parlamentet Land- og Sø-Magten og give sine troeste Tilhængere til Priis for deres Modstanderes Hevn, opoffrede Skotterne deres Konge for en lumpen Sold. Imod Udbetalingen af en stor Pengesum blev Karl udleveret til Parlamentets Commissarier og bragt til
Mai 1646. det befæstede Slot Holmby, hvorpaa den skotske Hær opløste sig.

§ 567. Uenighed imellem Independenterne og Presbyterianerne. Krigen syntes endt og Parlamentet, der for Størstedelen bestod af Presbyterianere, vilde nu formindske Armeen, i hvilken Independenterne havde Overhaand, eller befrie sig for dem ved at sende dem til Irland. Men Hæren vægrede sig og forlangte trodsig den resterende Sold; der dannede sig Foreninger af Officerer og Soldater, der antoge en fiendtlig Holdning imod Presbyterianerne. Cromwell og hans Venner vare Sjælen i denne Bevægelse; men saa snildt forstod hiin at skjule den indre Falskhed under den ydre Skinhelighed, at Underhuset overdrog ham det Hverv, at tilbageføre Orden i den oprørstiftende Hær. Snart gjaldt Cromwell mere hos Soldaterne end Fairfax. Paa hans hemmelige Befaling bortførte Cornetten Joyce, en troesstærk Skræder, med en Rytterskare den fangne Karl og bragte
Juni 1647. ham til Hamptoncourt i Armeens Magt. Presbyterianerne forskrækkedes og fordrede ivrigt en Udsoning med Kongen. Men allerede nærmede Armeen sig Londons Porte og forlangte 11 Presbyterianeres Udelukkelse af Parlamentet. Underhuset adlød. Men de Udelukte, iblandt hvilke Hollis var, hidsede Londons Borgerskab til Oprør. Med Vaaben i Haand fordrede disse Kongens Tilbagekomst og truede

Independent-Parlamentet. Da flygtede mange Medlemmer med en Taler i Spidsen til Hæren og gave denne Foranledning til at rykke ind i Hovedstaden og i Triumph at føre de Flygtende tilbage til deres Sæde. Skjælvende gave de Modstræbende efter for Independenternes bydende Magt, der nu havde Overhaand i Parlamentet som i Armeen.

§ 568. Karls Haab tilintetgjøres. I disse skjebnesvangre Dage syntes Cromwell ikke utilbøielig til at gjengive Kongen Thronen, medens han nok vilde sikkre sig en høi Rang. Allerede blev Hæren mistænksom; dens Gudelige forargedes og Soldaterne indgik truende Foreninger imod Forræderiet mod Herren. En fanatisk Sekt, kaldet Levellers, forlangte Lighed i Stand og Formue, en Statsforfatning, hvorefter Folket skulde regere sig selv, og fuldkommen Religionsfrihed uden kirkeligt Samfund og bestemt Gudstjeneste. Ved et opsnappet Brev overbeviste Cromwell sig snart om Kongens falske Sindelag; han afbrød Underhandlingerne, vandt snart sin gamle Anseelse igjen og opløste ved sin Raskhed i Handling Levellers-Foreningen, der var lige farlig for Presbyterianerne og Independenterne. Fra nu af herskede der et uforsonligt Fiendskab imellem Cromwell og Kongen. Endnu engang syntes en Stjerne at opgaae for denne. Han undkom til Øen Wight i det samme Nov. 1647.
Øieblik, som Skotterne, der skammede sig over at have solgt deres Herre for Sølvpenge, havde grebet Vaabnene til hans Frelse og der i Wales og Irland yttrede sig en truende Gjæring. Men Cromwells Energi overvandt Faren. Med en liden Hær slog han Skotterne tilbage, trængte ind i deres Land og tvang dem til at fornye Forbundet med England. Med hemmelig Gru erfarede det engelske Parlament Cromwells Seier, da Karl, der ventede Redning fra Irland og Udlandet, ogsaa havde vist Presbyterianernes sidste Fredsforsøg fra sig.

§ 569. Karls Endeligt. Cromwell, der var ophidset af sin fanatiske Svigersøn Ireton, havde allerede besluttet Karls Undergang, hvor meget han ogsaa endnu bestandig hyklede christelig Ydmyghed og gudelig Tænkemaade i Parlamentet. Ifølge hans hemmelige Anvisning bemægtigede Armeen sig Kongen og bragte ham til et øde, mørkt Klippeslot paa Kysten. Derpaa omringede Oberst Pride Parlament- Decemb.
huset med sine Tropper og lod med Magt bortføre 81 presbyterianske 1648.
Medlemmer, iblandt dem Prynn, der i Kampen mod Despotiet var bleven straffet paa Legeme, Gods og Ære. Efter denne Daad, der er bekjendt under Navn af Prides Renselse (Purgans), drog Cromwell ind i de kongelige Gemakker i Whitehall; thi nu var han Herre og Hersker, og det af Independenter bestaaende, saakaldte Krop-Parlament kun et villieløst Værktøi i hans Haand. Der blev besluttet, for en overordentlig Domstol at anklage den fangne Konge for Forræderi, fordi han havde ført Krig imod Parlamentet. Da

Overhuset, der var smeltet sammen til 12 Medlemmer, modsatte sig dette Forehavende, erklærede Independenterne, „at ene deres Villie udgjorde Loven, fordi Kilden til al retmæssig Magt maatte søges hos Folket og de alene vare Folke-Repræsentanter." Ifølge dette blev „Karl Stuart" fire Gange forhørt for en Ret af 135 Personer, deels Medlemmer af Underhuset, deels Officerer, deels Dommere, i hvilken den Retslærde Bradshaw havde Forsædet, og dømt til Døden som Tyran, Forræder, Morder og Landsfiende. Tre Dage tilstod man ham endnu til Forberedelse og til at tage Afsked med sine Børn. Derpaa førte man ham til det ved Slottet Whitehall opførte, med Sort beklædte Skafot, hvor to forklædte Skarprettere i Matrosdragt fuldbyrdede Henrettelsen. Stiltiende saae den utallige Folkemængde paa det forfærdelige Skuespil. Først da Skarpretteren tog det bloddryppende Hoved ved Haarene og udraabte: „Dette er en Forræders Hoved!" gav det forsamlede Folk sit sammenpressede Hjerte Luft i en dump Stønnen.

30. Jan. 1649.

2. Republiken.

§ 570. Cromwells Seire. Krop-Parlamentet, der var svundet ind til 80 Medlemmer, blev ved nye Valg og Indkaldelse af udstødte Medlemmer forøget indtil 150 og efter Overhusets Ophævelse som Englands Parlament (Nationalconvent) beklædt med den høieste Magt. Hver Englænder, der var over 17 Aar, maatte aflægge Troskabs-Ed til den nye Regering „uden Konge og Overhuus." Den udøvende Regeringsmagt blev overdraget til et Statsraad, der bestod af 42 Medlemmer, hvis Præsident Bradshaw var og til hvis Sekretærer Digteren Milton hørte. En Overret befattede sig med Forseelser imod Staten, ligesom det tidligere Stjernekammer, og udøvede streng Justits imod Royalister saavelsom mod Radicale i Kirke og Stat. — Den presbyterianske Kirkeform blev den herskende; men ved den religiøse Bevægelse opstod der en Mængde Sekter, af hvilke det af Skomageren Georg Fox stiftede Venners Selskab, af Folket kaldet Quækere, kom til stor Anseelse.

1649.

Quækerne tro, „at den religiøse Bevidsthed bevirkes umiddelbart af den guddommelige Aand, der til sin Tid kommer til enhver ved en rolig Vien. — De anse kun Sakramenterne for Sindbilleder paa indre Tilstande, der ikke mere skulle fuldbyrdes udvortes, forkaste Præbikeembedet tilligemed al Theologi som Menneskeværk og ville kun vide af en Aandskirke at sige. Deres religiøse Bestemthed forkaster Krigstjeneste, Ed, Tiende og den selskabelige Verdens Modevæsen." Efter længe at have været forfulgte i England, fandt de endelig et Fristed i Nordamerika, da William Penn († 1718) kjøbte Landet ved Delaware og grundlagde Staten Pennsylvanien, „Frihedens Bugge for Negerne og Verden, indtil Halvdelen bestaaende af Quækerkolonister. Tilsidst erhvervede de sig ogsaa Tolerance i England.

a) Irland. Efterretningen om Kongens Død fremkaldte en frygtelig Bevægelse i Skotland og Irland. Hist havde den højhjertede Montrose længe opretholdt det kongelige Banner i Højlandene; endelig bukkede han under for Covenanternes Hære og maatte lide en forfærdelig Død for sin Hengivenhed for Kongedømmet. Dog blev Prindsen af Wales, der opholdt sig i Holland, hidkaldt og anerkjendt som Kong Karl II., men maatte iforveien undertegne Covenant og tiltræde den presbyterianske Kirke, hvor meget end de skotske Geistliges kolde Fanatismus var den letsindige, nydelystne Fyrste imod og deres timelange Bønner og strenge Prædikener over hans Huses Synder og Misgjerninger forbittrede Livet for ham. Ogsaa Irland anerkjendte den nye Konge og greb til Vaabnene. Da drog Cromwell i Spidsen for en rask, republikansk Hær imod den ulydige Ø. Drogheda blev erobret efter tre Storme og den royalistiske Besætning nedhugget indtil sidste Mand. Seierherrens Vei gik over Blod og Lig. Cromwells Svigersøn Ireton skred frem paa samme Bane, og da en hurtig Død rev ham bort, fuldendte Fleetwood det begyndte Værk i lignende Aand. I tre Aar var den mest truende Opstand qvalt; men Irland var et for Folk blottet Land, bebot af retløse Betlere.

1650.

Da Sværdet hvilede, rasede en høi Ret med Ore og Forvitsning imod Høvdingerne; Tusinder forlode deres Fædres Land og søgte nye Bopæle i Europas katholske Lande og i Amerika; alle Krigsfanger og et stort Antal Qvinder og Børn bleve solgte til Vestindien som Slaver. De Tilbageblevne mistede den største Deel af deres Eiendom til engelske Kolonister, og hele Distrikters Befolkning blev forplantet til andre Gebeter; alle katholske Geistlige maatte forlade Landet; den romerske Cultus blev forbuden, og dens Tilhængere erklæredes uværdige til alle Embeder. Fra nu af forblev alt i Irland paa Krigsfod. Men trods al Haardhed og Vold var den katholske Befolkning endnu syv Gange større end den protestantiske. De Forfulgte skjulte sig i Skove og Moradser, lyttede med indædt Forbittrelse til deres Præsters Ord og kastede sig rasende og myrdende over de nye Kolonisters Bestiddelser.

b) Skotland. Da Fairfax ikke vilde overtage Krigen imod Skotterne, men nedlagde Commandoen, saa drog Cromwell, der var udrustet med Overbefalingen over hele Armeen, ogsaa imod dette Land. Den skotske Hær havde indtaget en fast Stilling, hvor Cromwell ikke kunde komme til den. Snart udbrød der Hunger og Sygdom i den engelske Hær og formindskede Krigernes Tal. Cromwell tænkte allerede paa et Tilbagetog; da overtalte de i den skotske Hær tilstedeværende Parlamentsmedlemmer og Prædikanter, hos hvem Royalisternes krigerske Selvtillid og Kongens saavelsom hans Omgivelses freidige Livsmod vakte Forargelse, Hærføreren til et Angreb. Da Cromwell saae den presbyterianske Hærs Bevægelse, udraabte han: „de komme herned,

1650 Herren har givet dem i vore Hænder"; Slaget ved Dunbar, paa Cromwells Fødselsdag (den 3die Sept.), erklærede sig imod Skotterne. Deres Prædikanter tilskrive Guds Vrede over Krigernes syndige Færd Nederlaget. Medens Karl II. blev kronet i Scone, erobrede Cromwell Edingburg og rykkede frem i Hjertet af Skotland. Hærførernes Herre, der af Presbyterianerne som af Independenterne under Faste og Bøn paakaldtes med hykkelsk Lobetjeneste, var med de Dristige og Stærke. Pludselig skred Karl til et voveligt Foretagende. Han rykkede med sine Tropper over den engelske Grændse og kaldte Kongedømmets Tilhængere til Bistand. Men Overraskelse, Frygt og Raadvildhed afholdt de Fleste fra at sætte Gods og Liv paa Spil. Deraf blev Følgen, at den royalistiske Hær paa Aarsdagen for Slaget ved
3. Sept. 1651. Dunbar led et fuldkomment Nederlag ved Worcester. Tusinders Blod flød paa Severnfloden's skjønne Bredder, hvad der ikke blev paa Valpladsen, kom i Fangenskab. Dette Slag gjorde Karl til en hjemløs Flygtning, for hvis Paagribelse Parlamentet udsatte en høi Pris. Under tusinde Farer, Nød og Eventyr undkom han forklædt til Frankrig. Nu maatte ogsaa Skotterne bøie sig for den republikanske General Monks seierrige Sværd og indvillige i en Forening med den engelske Republik. Inddragelsen af Krongodserne og Royalisternes Eiendom beviste alligevel, at man ikke mindre ansaae Skotland som erobret Provinds, end Irland.

c) Nederlandene. Med Generalstaternes Republik tilsigtede det britiske Almeenvæsens Regering i Begyndelsen en nøie Forbindelse Men da den engelske Gesandt i Haag blev myrdet af flygtende Royalister og hans Efterfølger høilig fornærmet, uden at man forviste Gjerningsmændene, saa fulgte der et Brud mellem Storbrittannien og Holland.
Oktob. 1651. Den af Parlamentet udstedte Skibsfarts- (Navigations-) Akt, hvorefter „under Straf af Confiscation af Skib og Ladning Udlændinge fremtidig ikke maatte bringe andre end hjemmevirkede Varer paa deres egne Skibe til England," tilføiede den hollandske Mellemhandel et frygteligt Slag. Da den forlangte Tilbagetagelse blev negtet, udbrød Krigen, hvilken Cromwell lige saameget ønskede, som Generalstaterne gjerne vilde have undgaaet den I Begyndelsen hævdede Hollænderne deres Roes i Søkrigen; store Slag bleve vundne og de hollandske Søhelte Tromp og Ruyter before Themsen og ødelagde Strandbredderne; men snart tog det under Stuarterne forsømte Søvæsen et mægtigt Opsving; Armadaens Dage vendte tilbage, og den engelske Admiral Blake, en Mand med gammelt Republikanersind og

af barsk Dyd, gik efter et 3 Dages Søslag af med Seieren over Tromp Febr. 1653.
og Ruyter. Monk, der var lige erfaren i Land- og Sø-Krigen og lige heldig, forsøgede Englands Roes ved nye Seire tilsøes. Holland maatte slutte en ufordeelagtig Fred, fjerne Stuarterne af Landet og udelukke den mindreaarige Prinds Vilhelm af Oranien, en Slægtning af den engelske Kongefamilie, fra Arvestatholderværdigheden. 1654.
Men Skibsfartsakten blev bestaaende. Ogsaa en Krig med Spanien havde et heldigt Udfald for England. Dünkerkens Havn og den frugtbare Ø Jamaica bleve føiede til Republikens udenlandske Gebeet.

§ 571. Forfatningskampene. Dette Held vakte Parlamentets Selvfølelse; det søgte at hæve Sømagten paa Landhærens Bekostning og tænkte paa at forøge sine Medlemmers Antal ved at indkalde udstødte Presbyterianere. Af disse Planer frygtede Cromwell Fare for hans Magt; derfor besluttede han **det lange Parlaments Opløsning.** Efterat han havde omgivet Huset med Tropper, traadte han i sin sorte Puritanerdragt ind i Salen, holdt en Tale fuld af Skjældsord og drev derpaa de Tilstedeværende ud ved Hjælp April 1653.
af de indtrædende Soldater, idet han tilraabte den Ene: „Du er en Drukkenbolt!" den Anden: „Du er en Hoerkarl!" den Tredie: „Du er en Skjørlevner!" Et nyt Statsraad, for Størstedelen sammensat af Officerer, overtog nu under Cromwells Forsæde Dannelsen af et andet Parlament. Hertil lod man i alle Distrikter udfærdige Lister paa fromme, gudfrygtige Folk, og valgte da de mest passende af de „Hellige" som de tre Rigers Repræsentanter. Denne Forsamling, der efter Læderhandleren Priisgud Barebone spotvis kaldtes Barebone- (Dødningknokkel-) Parlamentet, forraadte allerede ved de bibelske Fornavne paa de fleste Medlemmer (Habakuk, Ezekiel, Drabsynden, Staafastitroen og andre) sin Retning og religiøse Tænkemaade. Alligevel var der Mænd af dyb Forstand og alvorlig politisk Stræben iblandt dem; de havde til Hensigt at give Landet en simpel Lovbog, arbeidede paa Afskaffelsen af de kirkelige Patronatsrettigheder og Tienderne og vilde give Menighederne Ret til at vælge deres Geistlige. Og da desaarsag alle, der truedes i deres Besiddelse, fremkaldte en voldsom Storm imod Parlamentet, tog Cromwell, der ikke blev saa let færdig med de forunderlige Folk, som han havde haabet, heraf Anledning til atter at lade Stænderhuset rense ved Soldater, hvorpaa de fleste Medlemmer frivillig nedlagde deres Magt. 12. Dec. 1653.
En ny Forfatning, som General Lambert havde gjort Udkast til, kom derpaa for Lyset. Efter denne fik et Parlament af 400 Medlemmer, der skulde indkaldes hvert 3die Aar, den lovgivende Magt for de forenede Riger og Stemme ved Besættelsen af de høiere Statsembeder; men Cromwell skulde som Lord-Protektor for Livstid i Forening med et Statsraad have den udøvende Magt og Raadigheden over Land- og Sømagten samt Ret til at vælge sin Efterfølger.

Som Protektor regerede Cromwell med Glands og Kraft udadtil. Frankrig sluttede et Forbund med ham og fordrev Stuarterne af

Riget; Savoyen saae sig nødt til at standse med Valdensernes Forfølgelse; Holland ydmygede sig; det engelske Flag beherskede det atlantiske Ocean og forudeiligede Hanseaterne i Nord- og Østersøen. I det Indre derimod havde han mange Modstandere i Republikanerne, imod hvis Driftighed han altid maatte anvende Voldsforholdsregler ved at udelukke Enkelte eller ved at opløse hele Forsamlingen. Hvor meget man end lod hans høie Regentgaver vederfares Ret, hvor meget man agtede hans sparsommelige, borgerlige Levevis og hans ærbare Huusvæsen, der stak fordeelagtigt af imod Karl II.s letfærdige Hofholdning i Køln og andensteds — Magten i Enkeltmands Haand, der ikke var legitim Tronarving, vakte Misundelse og Modstand. Derfor stræbte
1657. Cromwell tilsidst efter Kongetitelen. Allerede var Parlamentet vundet; men Officerernes og Hærens haardnakkede Modstand bevægede ham til at opgive denne Tanke. Derimod søgte han atter at nærme sig den
1658. gamle Forfatning ved Indførelsen af et Overhuus. Men da den stolte Adel vægrede sig ved at indtræde i dette „andet Huus", saa bleve de nye arvelige Peers sammensatte af Protektorens Sønner og Slægtninge, af Retslærde og Militære, og Magten blev nu som tilforn i Underhuset. — Foruroliget ved Mistanke og i stadig Frygt for Efterstræbelser, døde Cromwell paa sin Fødselsdag, der altid havde
3. Sept. 1658. været en Lykkesdag for ham.

§ 572. Anarchi og Restauration. Olivers Søn, Richard Cromwell, en kraftløs Mand, der var hengiven til Livets Lyster, blev Faderens Efterfølger i en Lord Protektors Værdighed. Men en Herre, der var opvoxet i Privatlivets behagelige Ro og hverken var Krigsmand eller Bedende, kunde ikke holde sig længe paa den høie Post. Snart stode tre Magter, Protektoren, Parlamentet og Armeen, der befaledes af dristige Anførere, som Monk og Lambert, uenige overfor hverandre. Militærmagten seirede; Parlamentet blev opløst og det gamle Kropparlament atter indkaldt;
April 1659. Richard Cromwell maatte takke af, og da han, ligesom hans yngre Broder Henrik, allerede var traadt i Underhandlinger med Stuarterne, saa mistede han den ham tilsikkrede Pension og maatte flygte til Udlandet for sine Creditorer. — Men snart kom Militærmagten ogsaa i Strid med Kropparlamentet, hvor den djærve Haslerig paany opløftede sin frie Røst. Haslerigs Forsøg paa ved en Borgerhær at lade Lambert og andre Befalingsmænd fængsle, slog feil og medførte atter Parlamentets voldsomme Opløsning ved Hæren. En **Sikkerheds-Commission**, i hvilken den svage Fleetwood (Cromwells

Svigerson) og den dristige Lambert førte Forsædet, overtog nu den øverste Styrelse, men Folkets Stemning var imod en saadan Indretning; Utilfredshed herskede overalt og en ny Borgerkrig truede med at bryde ud. Meningen om Nødvendigheden af en Restauration af den fordrevne Kongefamilie vandt efterhaanden Rum. Monk, Befalingsmand for den i Skotland opstillede Krigsmagt, en klog Mand, der var opvoxet i Felten, uden religiøs Begeistring og politiske Idealer, traadte derfor i hemmelige Underhandlinger med Karl Stuart, der opholdt sig i de spanske Nederlande, men dulgte omhyggelig sin Hensigt af Frygt for Troppernes republikanske Aand. Han bevirkede Gjenindkaldelsen af det republikanske Kropparlament, af hvilket derpaa Lambert blev fængslet og Sikkerhedsraadet opløst Ja da det londonske Borgerskab, der var for Kongedømmets Gjenindsættelse,
Febr. 1660. vakte en Opstand for at fremtvinge et nyt, fuldstændigt Parlament, lod Monk sig bruge af Kroppen til at overvælde dette. Men allerede den næste Dag traadte han over til Borgerskabet og satte Indkaldelsen af de fra 1648 af udsondrede Underhuusmedlemmer igjennem. Forraadte der sig allerede herved en Stræben efter at tilbageføre den gamle Orden, saa at Republikaneren Haslerig med sit nærmeste Parti traadte ud, saa blev ogsaa, da det lange Parlament endelig blev afløst af et nyvalgt, der for Størstedelen bestod af Royalister, Stuarternes Restauration drevet igjennem med al Hast og Overilelse. Forgjeves mindede velsindede Frihedsvenner om, at man ikke uforsigtigen skulde sætte det Vundne paa Spil; den prosaiske Hykler Monk, der understøttedes af Folkets Stemning, som længtes efter Ro og lovlig Orden, tilbød Kongekronen uden Magtsformindskelse. Amnesti og Samvittighedsfrihed vare de eneste ubetingede Tilsagn, som
92. Mai. 1660. Karl maatte gjøre før sit høitidelige Indtog i London, hvor han blev modtaget af et jublende Folk. Men selv disse Betingelser bleve ikke holdte. Over alle dem, der havde siddet i Retten ved Karl I.s Proces, blev der bestemt Dødsstraf som over Kongemordere, og ti af dem, deriblandt Cromwells energiske Ven Harrison, bleve virkelig henrettede; men Cavallerernes Triumf over deres Fienders Undergang blev meget formindsket ved Puritanernes Standhaftighed paa deres sidste Gang Af de Øvrige undflyede mange til Fastlandet — andre hyldede de nye Magthavere. Cromwells, Iretons og Bradshaws Lig bleve opgravne og hængte i Galgen til et frydefuldt Skuespil for Royalisterne. Lambert ydmygede sig og slap med Forvisning; den høitstræbende Henry Vane derimod døde efter et modigt Forsvar paa

Skafottet. Lige saa lidet blev Troesfriheden agtet; den engelske Kirke fik alle Rettigheder og geistlige Godser tilbage, Biskopsmagten herskede atter i England og Skotland, og Uniformitetsaktens Fornyelse paalagde alle Stats- og Kirketjenere den Forpligtelse, at nyde Nadveren efter engelsk Ritus og at besværge de 39 Artikler. Derved mistede henved 2,000 presbyterianske Geistlige deres Embeder. Et saadant Hevn-System skabte en ny Kløft mellem Throne og Folk og lagde Grunden til en anden Omvæltning.

IV. Det vestlige Europa.

1. Spanien og Portugal.

Philip III. 1598—1621.

§ 573. Under Philip III. frembyder Spanien et sørgeligt Billede paa det dybeste Forfald. En kraft- og daadløs Monarch, der overlader andre Regeringen; en almægtig Yndling, Hertugen af Lerma, der ved Statsforvaltningen, som ganske ledes af ham, kun har Tilfredsstillelsen af sin Havesyge og Ærgjerrighed og sin Families og sine Venners Ophøielse for Øie, og som med sin forhenværende Tjener Calderone, der ophøies til Greve (af Oliva) og Marquis, bortødsler Statsindkomsterne, medens der herskер den yderste Mangel i alle Rigets Kasser; et Folk, der er nedsunket i Armod, Smuds og Dovenskab, der overlader Handel, Samqvem og Industri til Fremmede og betroer den stedste tiltagende Præste- og Munke-Stand sin aandelige Dannelse; en fanatisk Klerus, der bruger sin Magt til Maurernes Fordrivelse (§ 364), der var i høi Grad haard og skadelig for Agerdyrkning og Befolkning, og et fordærveligt Skatteaag; dette er Forholdene i et Rige, der af sin fordums Storhed ikke beholdt andet tilbage, end Adelens Hovmod og Hoffets tomme Glands, der beroer paa Formaliteter (Etiquette). Endnu sørgeligere blev Spaniens Tilstand under Philip IV., der førte dette Hofceremoniel til det Høieste. Vel var den almægtige Minister og Yndling, Hertugen af Olivarez, en uegennyttig Mand, der var gjennemtrængt af de bedste Hensigter og strax indskrænkede Embedsmændenes Antal og Lønninger, men til at helbrede det indgroede Onde fattedes han Talent og Kraft. For at tilveiebringe Omkostningerne til Deeltagelsen i Trediveaarskrigen i Tydskland og til Felttogene i Italien og Nederlandene, blev der

indført nye Toldpaalæg og Afgifter, der endnu mere truede Handel og Industri, gjort Laan til meget høie Renter og solgt Embeder og Krongodser. Da der tilsidst endnu desuden udbrød en fordærvelig Krig imod Frankrig, besluttede Olivarez at bringe Landskaberne Catalonien og Aragonien, der hidtil formedelst deres Rettigheder vare holdte mindre strengt, i lige Forfatning med Castilien, og ved Tilintetgjørelse af alle særegne Provindsialindretninger overalt at indføre en ligedan Regeringsmaade. Til den Ende blev der, uden at have hørt Stænderne, udskrevet en ny Skat og paabudet Udskrivning af ungt Mandskab til Hærens Fuldstændiggjørelse. Catalonierne protesterede, deres Assendinge bleve fængslede. Da udbrød der et Oprør i Barcelona og dens Omegn. Den franske Regering ydede Insurgenterne Hjælp, og der paafulgte en tiaarig, haardnakket Borgerkrig. Frankrig var paa Veie med at udstrække sine Besiddelser indtil Ebro, fordi den samtidige Opstand i Portugal, Andalusien og Neapel toge Spaniens Stridskræfter i Beslag; men de indre Uroligheder i Frankrig under Mazarins Ministerium bevarede Spanien for en Sønderlemmelse. Ikkun Portugal afrystede det spanske Despoties tunge Aag.

§ 574. Portugals Løsrivelse fra Spanien 1640. Allerede for længe siden havde de spanske Statholderes og Embedsmænds Overmod, de uden Stændernes Bevilling paalagte Skatter, Afgifter og Told, Salget af Krongodser og de mange Forholdsregler, der truede Handelen og Kolonierne, her fremkaldt en utilfreds, gjærende Stemning. Olivarez' overilede Forsøg paa at bringe den rige Hertug af Braganza i sin Magt, hvem han gav Skyld for Utilfredsheden, hidførte et Oprør. Hele Kongeriget fulgte med rask, almeen Nationalfølelse Lisabons Exempel, hvor Opstanden var færdig paa een Dag. Hertugen af Braganza, af den gamle Kongeslægt, besteg den portugisiske Throne som Johan IV. De europæiske Magter anerkjendte Forandringen, ikkun den pavelige Stol tøvede af Velvillie for Spanien endnu i 28 Aar dermed. De efter en lang Afbrydelse indkaldte, portugisiske Stænder stadfæstede Revolutionen og toge flere gode Bestemmelser om Skattepaalæg og Krigsvæsen. Uden stor Anstrengelse forsvarede Johan IV. sig imod det magtesløs kæmpende Spanien. Hans Søn Alfons VI. fulgte ham. Men hans til Sløvhed grændsende Svaghed gjorde ham uskikket til selv at regere, og hans usædelige Levnet paadrog ham Folkets Foragt. Derved lykkedes det hans franske Gemalinde ved Hjælp af en Opstand, der lededes af Kongens yngre Broder Don Pedro, at bringe Alfons til at frasige sig Thronen. Don Pedro, der formælede sig med Dronningen, efterat hun var skilt fra sin Mand, førte herpaa Regeringen med Cortes' Samtykke i Begyndelsen som Regent og derpaa, da hans Broder, der levede i Cintra i sløv Uvirksomhed, var død (1668), som Konge (Peter II.). Under hans Regentskab blev der sluttet en Fred med Holland, der sikkrede Portugiserne Brasilien og Resten af deres ostindiske Besiddelser. Derimod blev Krigen med Spanien ført med

Dec. 1640.

Johan IV. 1640—1656.

Alfons VI. 1656—1667.

Peter II. 1683—1705. 1661.

større Heftighed. Men da Portugal fik Understøttelse af Frankrig og England og den franske General Schomberg tilsøiede Spanierne to store Neder-
1665. lag (ved Almerial og Villa Viçosa), da søiede det madridske Hof sig i Nød-
1668. vendigheden og anerkjendte i Freden til Lissabon Portugals Uafhængighed. Men den portugisiske Thrones Befæstelse var et Tab for Nationens Frihed. Cortes, der under Revolutionen og de derpaa følgende Kampe og Storme havde erhvervet stor Magt, bleve snart Fyrstehuset Braganza til
Johan V 1706—1750. Besvær. Deres Indkaldelse forbigikkes efterhaanden og Kong Johan V. regerede som en Herre, „der er Konge af Gud og med Rette."

§ 575. Opstanden i Catalonien og Portugal medførte Olivarez'
1643. Fald og Haros Ophøielse til Premierminister. Men snart vakte Skatteforøgelsen og Udskrivningen til Armeen ogsaa truende Bevægelser i Neapel og Sicilien.

Hist flokkedes Folket, der var opbragt over Skatteopkrævernes Haardhed og Havesyge, om en Fisker fra Amalfi, Masaniello (Thomas Aniello), bemægtigede sig Hovedstaden og tvang Vicekongen til at søge Beskyttelse i Borgen. Vel blev Masaniello, der i nogle Dage nød den største Anseelse som Neapels Overhoved, men snart faldt i Sindssvaghed, myrdet af sine Fiender; men Opstanden var ikke derfor undertrykt. Tvertimod maatte alle Spaniere, der faldt i Rebellernes Hænder, bløde som Offere for Masaniello, og Neapel blev regeret som Republik. Først da den spanske Regering tilbagekaldte den forhadte Vicekonge og formindskede Skattebyrden, vendte Roligheden efterhaanden tilbage.

Efter Philip IV. fulgte hans umyndige, paa Legeme og Sjæl
Karl II. 1665-1700. svage Søn, Karl II., for hvem hans Moder, en østerrigsk Fyrstedatter, førte Regentskabet. Da hun lod hele sin Fortrolighed falde paa en tydsk Jesuit Neidhard, kom den spanske Nationalstolthed i Bevægelse. Neidhard maatte begive sig til Rom, men kun for at gjøre Plads for en uværdig og uduelig Boler for Enkedronningen. Da endelig Kongen selv tog Herredømmets Tøiler i Haanden, var Nationen ikke bleven bedre. Den spanske Stat led af dybt rodfæstede, uheldbredelige Onder. Pengemangelen var stegen til det Høieste, Regeringen var i det Indre ligesom i Kolonierne uden Kraft og Anseelse og derhos sad der en erobringslysten Monarch paa Frankrigs Throne, der løsrev den ene Strækning efter den anden fra det spanske Rige, indtil han tilsidst udstrakte Haanden efter det Hele. Da Karl II. døde barnløs, uddøde den habsburgske Mandsstamme i Spanien, og dette hidførte den skjebnesvangre Arvefølgekrig.

2. Frankrig under Richelieu og Mazarin.

§ 576. Maria af Medicis og Ludvig XIII. Ved en Beslutning af Parlamentet i Paris blev Maria af Medicis bestemt til Regentinde i hendes Søn Ludvig XIII.s Mindreaarighed. Prindsen af Condé og den høie Adel bleve fortrydelige derover, især da de saae, at al Indflydelse gik over paa Marias Hofdame Galigai og hendes italienske Gemal Concini, der ophøiedes til Marquis d'Ancre og til Marskalk af Frankrig. Hine søgte derfor at bevirke en Forandring i Forvaltningen, hvilket havde en Række af Kampe og urolige Bevægelser til Følge. Men deres Stræben var uden noget høiere Maal og deres Foretagender tilsigtede kun Tilfredsstillelse af deres Egenkjærlighed og Lidenskaber. — De viste lige saa lidet nogen Følelse for Landets Vel og Vee, som Hoffets Yndlinger, hvilke de dog bekæmpede.

Ved Gaver og Pensioner tilkjøbte den svage Regentinde sig i Begyndelsen Ro og Fred; men da Statskassen, der var bleven fyldt ved Sullys vise Husholdning (som snart tog sin Afsked og drog sig tilbage til sine Godser), var udtømt og Stormen brød løs paany, søgte hun ved Condés Fængsling at afskrække de øvrige Store og holde dem til Lydighed. Det var forgjeves at Ludvig XIII., strax efter at han var bleven erklæret myndig, for første Gang sammenkaldte Ri-
1614. gets Stænder; Uenighed og fremherskende Egenkjærlighed lode heller ikke dem komme til noget Resultat, og da den svage, talentløse Konge kun bekymrede sig lidet om Statsforretningerne, saa vedvarede Marias og hendes Yndlingers vilkaarlige Herredømme, saavelsom Adelsmændenes vilde Færd. Endelig blev Ludvig XIII. af sin Legekammerat og Ledsager paa Jagten og ved Fuglefangsten, **Luynes**, indtaget imod de anmassende Fremmedes Regimente og ved Forestilling om Farer, der truede ham og Riget, bragt saa vidt, at han gav sit Samtykke til Marskalk d'Ancres Mord. Gjennemboret af 3 Kugler 1617. faldt den stolte Yndling i Louvres Forgaard. Folket slæbte under Forhaanelse hans Lig igjennem Gaderne og ophængte det i Galgen. Hans Gemalinde blev, trods hendes værdige Holdning og Forsvar, dømt til Døden som Hex og brændt, efterat hun var halshugget. Enkedronningen blev forvist til Blois. Men Ludvig XIII. besad en uselvstændig Natur, der ikke kunde undvære fremmed Veiledning. Derfor traadte Luynes i d'Ancres Sted, steg til Hertug og Connetable og skaltede efter Forgodtbefindende med Rigets Skatte, Værdigheder og Embeder. Nationen vandt intet ved Byttet. Luynes var lige saa havesyg og uduelig som Italieneren, og de Store bekæmpede den nye Yndling ikke mindre heftigt end den tidligere.

Nogle af dem sluttede sig til Enkedronningen, hjalp hende til Flugt og havde til Hensigt med Vaaben i Haand at føre hende til Paris. To Hoffer og to Factioner stode truende ligeoverfor hinanden. Vel mæglede Richelieu en 1620. udvortes Forsoning mellem Moder og Søn og erhvervede sig derved Cardinalshatten, men Mistillid og Had varede ved og de Stores Partikampe toge

snart en alvorligere og betænkeligere Gang, da ogsaa Huguenotterne, der vare forbittrede over sleersidig Overtrædelse af Ediktet af Nantes og over Tilbagegivelsen af Kirkegodserne i Bearn til den katholske Geistlighed, grebe til Vaaben og flere Adelsmænd, især Rohan og Soubise, stillede sig i Spidsen
1621. for dem. Under Krigen imod disse døde Luynes til Glæde for Nationen og Kongen, der allerede var bleven kjed af ham.

1624. Snart derpaa traadte **Richelieu** ind i Statsraadet og gav Regeringen et mægtigt Omsving.

§ 577. Richelieu. Denne store Statsmand hævdede i 18 Aar en næsten dictatorisk Magt i Riget og ved Hoffet, endskjøndt Kongen aldrig elskede ham, Dronningen og Adelen bestandig arbeidede paa hans Fald og der udtænktes en Mængde Cabaler og Sammensværgelser imod ham. Richelieus Stræben var rettet paa Frankrigs Forstørrelse og Afrunding udadtil og paa Kongemagtens Forøgelse og Befæstelse indadtil. For at opnaae det Første vendte han tilbage til de franske Kongers gamle Politik, der var henvendt paa Habsburgs Svækkelse, stikkede i den mantuanske Arvefølgekrig (§ 540) Frankrigs Indflydelse i Italien, traadte i Forbindelse med Keiserens Fiender i Tydskland, understøttede Hollænderne og bekrigede Spanien paa den nordlige og sydlige Grændse. Derved blev Grunden lagt til Frankrigs Overvægt over alle europæiske Stater. Endnu vigtigere var hans indre Politik, der var rettet mod Tilintetgjørelsen af alle Skranker og Hindringer for den kongelige Regeringsmagt. Til den Ende bekæmpede han først Huguenotterne, der i det sydlige og vestlige Frankrig dannede en næsten uafhængig Føderativstat med egne Fæstninger, en stridbar Militærmagt og store Privilegier, knækkede dernæst Adelens og den uafhængige Embedsstands Magt og undlod Generalstændernes Indkaldelse.

Ved to Krige, i hvilke de vigtigste Huguenotstæder (Nimes, Montauban, Montpellier, Usez, Castres og andre) bleve erobrede og berøvede deres Fæstningsværker, lykkedes det endelig Cardinalen, trods den Hjælp, som Fienderne fik fra England (§ 560), at indtage Calvinisternes Bolværk — La Rochelle.
fra Sept. 1627 — Nov. 1628. 14 Maaneder modstode Huguenotterne i denne Stad med stort Heltemod den kongelige Hær, der tillands og tilvands var dem mange Gange overlegen, og overgav sig først, da Hungersnød og Sygdom frygtelig havde gjort lyst i deres Rækker. Forøvrigt viste Richelieu sig som en stor Statsmand efter Seieren. Han fratog Huguenotterne deres politiske Magt, deres Fæstninger og deres selvstændige, republikanske Stilling midt i den monarchiske Stat, men han
1629. tilstod dem ved Naadesediktet af Nimes Religionsfriheden og lige Rettigheder med de katholske Undersaatter. — Ved Huguenotternes Afvæbning havde de urolige Store mistet deres stærkeste Støtte; hvorfor Kampen imod disse kunde føres med mere Held. Ved Henrettelser og Forvisninger bleve de fornemste ryddede af Veien, og da Enkedronningen og hendes anden Søn, Hertugen af Orleans (der længe blev anseet som Thronfølger, fordi Dauphinen først kom til Verden faae Aar før Kongens Død), af alle Kræfter søgte at
1631. hidføre den forhadte Cardinals Fald, saa maatte den første forlade Riget og tilbringe Resten af sine Dage i Køln under trange Forhold, men den sidste blev overvunden med Vaaben i Haand og maatte opleve, at hans troeste Tilhænger, Hertugen af Montmorenci, et Skud af en af de hæderligste Familier i Frankrig, døde i Toulouse for Skarpretterens Haand. Orleans selv undkom til Brüssel, men Richelieu benyttede Leiligheden til at lægge fransk Besætning i Hertugen af Lothringens vigtigste Stæder, med hvis Søster hiin havde formælet sig. Et af de farligste Anslag truede Cardinalen endnu kort før hans Død. Cinq-Mars, en ung Adelsmand i Kongens Omgivelse, indgik, fordi Ministeren ikke begunstigede hans ærgjerrige Bestræbelser, en vidtforgrenet Sammensværgelse imod ham, hvori ikke alene Dronning Anna og Hertugerne af Orleans og Bouillon havde Deel, men som Ludvig selv vidste af at sige. Da de vare sikkrede spansk Hjælp, troede de Sammensvorne ikke at kunne forfelte deres Maal. Men Richelieus Aand beherskede Kongen i den Grad, at en eneste Sammenkomst med ham tilintetgjorde de Sammensvornes Planer. Cinq-Mars og hans Fortrolige de Thou bleve halshuggede i Lyon; Bouillon tabte sin Hovedstad Sedan. — Ogsaa imod Parlamenternes og Embedsmændenes Aristokrati rettede Richelieu sine Angreb.

Fra den Tid Regeringen undlod Generalstændernes Indkaldelse, ansaae Pariser-Parlamentet, der stod i Spidsen for den mægtige Embedsverden og som alle Love og Forordninger ifølge gammel Skik skulde forelægges, sig som Nationens Repræsentant og vægrede sig ved at indføre saadanne Forordninger i sit Lovregister, som det holdt for skadelige eller som traadte de bestaaende Forhold for nær, hvilket havde til Følge, at Underembedsmændene i Provindserne ikke fuldbyrdede dem. Kun naar Kongen selv bivaanede Møderne (lit de justice), maatte al Modsigelse forstumme. Da Embedsposterne bleve solgte for store Summer og bleve arvelige i Familierne imod en aarlig Afgift, Paulette, saa havde alle lige stor Interesse ved at hver Enkelts Rettigheder bleve omhyggelig agtede.

Richelieu traadte energisk op imod denne Embedsmagt. Parlamenterne maatte gjøre Afbigt, naar deres Indvendinger vare upassende eller formastelige; ved at indføre Intendanter, der blot vare afhængige af Ministeren, svækkede han Provindstalembedsmændenes Magt og ved at oprette overordentlige Domstole for politiske Forseelser formindskede han Parlamentsdomstolenes Forretningskreds. — Richelieu optraadte ogsaa som Lovgiver for den franske Literatur, idet han ved at oprette det franske Akademi, der bestod af 40 Medlemmer, søgte at opstille en øverste Domstol for Smagen og Sproget. Men i den frie Videnskabs Gebeet virkede hans despotiske Aand ikke til Held.

§ 578. Mazarin og Fronden. I Aaret 1643 døde Richelieu, hadet og frygtet af Konge og Folk, men beundret af Samtid og Eftertid, de Stores Svøbe og alle Begunstigedes Undertrykker. Ludvig XIII., en Fyrste uden store Dyder og Laster, afhængig af enhver, der forstod at erhverve hans Ynde eller at gjøre sig frygtet

af ham, fulgte snart efter ham. Hans sidste Villie overgav under hans Søns Mindreaarighed Regeringen til et Regentskabsraad, hvori Dronning Anna af Østerrig, en Søster til Philip IV. af Spanien, kun indtog en underordnet Plads, og Italieneren **Mazarin**, Arvingen til Richelieus Embede og Statsgrundsætninger, var det styrende Hoved. Men Anna havde hidtil været Adelens Støtte og Haab, af hendes Haand ventede den sin tabte Magt tilbage, ligesom paa den anden Side ogsaa Parlamenterne tragtede efter fastere at begrunde deres formindskede Anseelse under den svindelige Regering. Begge vare derfor Fiender af en Forvaltning, der vilde følge Richelieus Grundsætninger, og det lykkedes uden Møie et Parti af Adelsmænd, som man kaldte de Vigtige og i hvis Spidse den unge Hertug af Beaufort stod, hos Parlamentet at lade Ludvig XIII.s Testamente erklære for intetsigende og ene at betroe Regentskabet i Dronningens Hænder. Men Anna var ikke tilsinds igjen at opføre de Skranker for Kongemagten, som Richelieu havde nedrevet. Neppe var hun i Besiddelse af Regentskabet, før hun lod hele sin Tillid blive Cardinal Mazarin til Deel. Da forbandt de skuffede Adelsmænd sig med Parlamentet, for at bevirke Ministerens Bortfjernelse; men gjensidig Mistanke tilintetgjorde deres Forbund. Det var ikke Frihedskjærlighed eller Had til Despotismen, der førte Hoffets Fiender sammen — man kæmpede for Bevarelsen af gamle Standsrettigheder; paa Folkets Vel og Vee tænkte ingen. Intet Under altsaa, at dette tilsidst vendte sig bort fra dem og hellere saae hele Magten i en enkelt, end i mange Despoters Hænder.

Saa længe den udenlandske Krig beskæftigede Gemytterne, fandt man sig i Mazarins og hans Finansminister Emerys Skattepaalæg, skjønt ikke uden Modstand; men da den vestphalske Fred havde sikret Frankrigs Overvægt, modsatte det parisiske Parlaments Skattecommission og Overregnekammer sig den fremtidige Opkrævning af de haarde Paalæg. Ved nogle Raaders Fængsling haabede Hoffet at bryde Modstanden; men Borgerskabet i Paris reiste sig, opførte Barricader og satte de Fangnes Tilbagegivelse igjennem. Dette var Begyndelsen til **Frondens Krig**, hvori de Vigtiges skuffede Parti og Erkebiskoppen af Paris' Coadjutor, den ærgjerrige, aandrige og snilde Cardinal af **Retz** (ogsaa bekjendt som Forfatter ved sine fortræffelige Mindeværdigheder [mémoires]) gjorde fælles Sag med Parlamentet og Borgerskabet, for at tvinge Hoffet til at fjerne Mazarin. Dronningen flygtede med sin Familie og Ministeren til St. Germain og lod Hovedstadens Borgere paaføre Krig af den store Condé; men tilsidst saae Hoffet sig dog nødt til at give efter og sluttede en Fred med Parlamentet, hvis Forstander var den værdige Molé, hvori Skatterne bleve formindskede og flere Misbrug hævede. — Condé, den første Prinds af Blodet og sin Tids største Feltherre, Adelens stolte Hoved

og den borgerlige Friheds Fiende, opførte sig nu i Tillid til den udviste Tjeneste myndig og overmodig imod Hoffet og bevægede Dronningen til at forbinde sig med Overhovederne for Fronden og at lade Prindsen tilligemed hans Broder og Svoger føre fangne til Vincennes. Dog kunde den unaturlige Forbindelse ikke være af Varighed, da Medlemmerne af Fronden nærede et uudsletteligt Had til Mazarin; Fordringen om Ministerens Fjernelse blev bestandig lydeligere, og Cardinalen saae sig endelig nødt til at forlade Frankrig for nogen Tid, da ogsaa Haabet om at vinde sig en Støtte ved Condés Frigivelse var strandet. Men Mazarin besad Dronningens uforanderlige Yndest, ihvorvel han stod langt tilbage for Richelieu i Charakteerfasthed og i ubøielig Villieskraft og kun lignede ham i listig og rænkefuld Aand og i falsk Gemytsart. Nu beherskede han Frankrig fra Køln af ligesom forhen i Paris og gjorde endelig Anstalter til med væbnet Haand at vende tilbage til Hovedstaden. Da satte Parlamentet en Priis paa hans Hoved og den store Condé, der paany blev betragtet med mistroiske Øine og truet i sin Frihed, sluttede sig til Fronden og løftede Borgerkrigens Fane paa samme Tid, som den unge Ludvig XIV. havde naaet den kongelige Myndigheds Aar og man begyndte 1651.
at føre Regeringen i hans Navn. Der reiste sig en heftig Kamp. Condé, der stedse gik af med Seieren imod Fædrelandets Fiender, maatte efter Træfningen i Forstaden St. Antoine flygte til Syden for Hoffets Tropper, der anførtes af Türenne. Hans Forbund med Spanien berøvede ham fuldkommen al Anseelse. Mazarin vendte triumpherende tilbage. Kongen og den 1653.
unge Adel tog imod ham ved Hovedstadens Porte.

Mazarins høitidelige Indtog i Paris var Signalet for at den absolute Kongemagt havde seiret og at Monarchens Villie fremtidig gjaldt som Lov. Endnu i 6 Aar nød Ministeren en Anseelse i Frankrig og Europa, som neppe Richelieu havde nydt den, Cardinalen af Retz maatte forlade sit Fædreland, efterat han iforveien i Fængslet i Vincennes havde bødet for sin urolige Færd; Condé maatte drage fattig og ulykkelig om iblandt Spanierne, indtil hans Herres Naade tillod ham at vende tilbage og gjengav ham sine Godser; Mazarins Cousiner, Italienerinder uden Stand og Navn, bleve udstyrede af Frankrigs Rigdomme og søgte til Gemalinder af de første Adelsmænd, ja af en Prinds af Blodet (Conti), og Medlemmerne af Parlamentet rettede sig uden Indsigelse efter de høiere Befalinger, siden Ludvig havde vilst sig for dem i Støvler og med Ridepidsk og truende havde forlangt Lydighed Nu kunde Ludvig XIV. gjøre den Grundsætning gjældende: „jeg er Staten!“ (l' état c' est moi). — Den **pyrenæiske Fred** med Spanien var Mazarins sidste Værk. Frankrig fik Dec. 1659.
derved i Nord Artois og flere Stæder i Flandern og Luxemburg, i Syd Perpignan og Roussillon, men Ludvig XIV. Infantindens Haand. Snart derpaa døde Ministeren og efterlod sig en umaade- Marts 1661.

lig Formue og herlige Paladser og Haver. Hans Død indtraf i det Øieblik, da Ludvig begyndte at blive kjed af ham og længtes efter at faae Herredømmets Tøiler i sin egen stærke Haand.

B. Ludvig XIV.s og den indskrænkede Fyrstemagts Tidsalder.

I. Slutningen af det syttende Aarhundrede.

1. Ludvig XIV. og hans Ministre og Feltherrer.

§ 579. I Ludvig XIV. naaede den kongelige Alvælde sit høieste Punkt. Hele det offentlige Liv dreiede sig om Hoffet og Monarchens Person. Han blev æret som Halvgud og af hans Undersaatter fik kun den nogen Betydning, paa hvem Herskerens Naade faldt. Dette havde for Kongen den Følge, at Tilfredsstillelsen af hans Egenkjærlighed, hans Stolthed og hans Despotlune blev Hovedmaalet for hans Stræben, for Undersaatterne, at de ved Smigreri, Servilisme og Krybberi søgte at opnaae den Hofgunst, som ene førte til Lykke og Ære. Derfor leirede alle et udartet Hofs onde Aander, Charakteerløshed, Bagvaskelse, List og Misundelse sig om Kongen og lukkede efterhaanden Veien for Dyd, Retskaffenhed og Dygtighed. For at bedømme de forskjellige Sider af Ludvig XIV.s lange, glandsfulde Regering, maae man tage de fire Hovedegenskaber ved hans Natur i Øie, nemlig hans Herske- og Berømmelsessyge, Stolthed, Pragtlyst og religiøse Devotion. Den første forledede ham til ved fire blodige Krige at sætte hele Europa i Bevægelse, hans Stolthed fordrede den første Rang for Hoffet i Versailles (hvorhen den kongelige Residens blev forlagt); hans Lyst til Pragt gjorde Frankrig til Mønster for Smagen i Konst, Literatur, Mode- og Livsindretninger, og hans religiøse Devotion, der fra Tid til anden brød frem af hans syndige Levnet, drev ham til at forfølge Huguenotterne. Alle hans Handlinger havde forøvrigt deres Grund i Magthaverens selvraadige (autokratiske) Aand, der ogsaa forraadte sig deri, at han efter Mazarins Død ikke mere taalte nogen Premierminister, men lod de forskjellige Ministre have umiddelbart Referat til ham. Overintendanten Fouquet, der under Mazarin havde ledet det hele Finansvæsen næsten uindskrænket og derved beriget sig i den Grad, at han kunde gjøre større Udgifter end Kongen selv, blev
1661. afsat fra sin Post og ved en vilkaarlig Retsforfølgelse dømt til evigt Fangenskab. Siden forvaltede **Colbert** († 1683) under en beskeden Titel (General-Controlleur) Rigets Finanser med en saadan Viisdom, at han ikke alene uden trykkende Forholdsregler skaffede Pengene tilveie til de bekostelige Krige, til de

glimrende Fester og Indretninger og til udenlandske Ministres Bestikkelse, men endogsaa gav Frankrigs Driftighed et nyt Sving, hævede Fabriker og Manufakturer (Gobelins-Tæpper), Handel og Søvæsen og understøttede Konster og Videnskaber. Kansleren **Le Tellier** besørgede med Vaersomhed de indre, og Lionne med Klogskab og Værdighed de ydre Anliggender. Ved Siden af dem gjorde nogle Aar ildbigere Letelliers ærgjerrige Søn, Krigsministeren **Louvois**, sig berømt og berygtet saavel ved Hærvæsenets nye og fortræf- 1666.
felige Organisation, hvis Indretninger snart bleve efterlignede af alle europæiske Fyrster, som ved sin grusomme og ødelæggende Krigsviis. Ogsaa Colberts Søn, Marquien af Seignelai († 1690), erhvervede sig høi Agtelse som Minister. Den samme Overlegenhed i Talenter, som Ludvig forenede i sit Kabinet, viste sig ogsaa i Hærvæsenet og ved Flaaden. De krigsøvede og velrustede Armeer stode under Feltherrer som **Türenne, Condé** og **Luxemburg; Vauban**, den berømteste Krigs-Ingenieur, forvandlede de erobrede Grændsestæder til uovervindelige Fæstninger; Dû Quesne og Tourville bragte det franske Søvæsen i høi Anseelse. I Diplomatiens Konster vare de franske Gesandter alle andre lige saa overlegne, som Ludvig XIV. i Herskergaver, bydende Væsen og kongelig Anstand overgik de fleste Fyrster paa hans Tid.

2. De to første Krige.

§ 580. Den spanske Krig (1667—1668). Efter at Ludvig XIV. havde anvendt de første Aar af sit Selvherredømme til at begrunde Frankrigs Forrang for England (der bequemmede sig til at byde Søhilsenen), for Spanien (der indrømmede den franske Gesandt Fortrinet) og for Paven (der maatte gjøre ydmyg Afbigt for sine Korsikaneres Voldsomhed), benyttede han sin Svigerfader Philip IV. af Spaniens Død til i sin Gemalindes Navn at gjøre Fordring paa de spanske Nederlande for Frankrig. Vel havde Infantinden ved hendes Formæling med Ludvig fraſagt sig alle Arvefordringer; men dette var ikke til Hinder for, at jo den franske Konge ved en tvungen Fortolkning kunde udstrække en Bestemmelse i den i Nederlandene gjældende Civilarveret, kaldet Devolutions-Ret, ogsaa til Kronen og med to velrustede Hære give sin Fordring Eftertryk. Ludvig selv underkastede sig uden Møie det burgundiske Frigrevskab (Franche Comté), imedens hans Feltherrer gjorde raske og lette Erobringer i Flandern. Den spanske Regerings Afmagt under Karl II.s Mindreaarighed (§ 575) og Uenigheden mellem det oraniske og det republikanske Parti i Nederlandene begunstigede Foretagendet. Men den erobringslystne Konges rivende Fremskridt gjorde Hollænderne bange. De sluttede derfor ved den britiske Gesandt Will. Temple i Haag et Forlig med England, der efter Sverrigs Tiltrædelse kaldtes Tre-

magtersforbundet (Tripelalliance) og havde Bevarelsen af det spanske Herredømme i Flandern og Brabant til Øiemed. Derved saae
1668. Ludvig XIV. sig nødt til at indgaae **Freden i Aachen**, hvorefter de erobrede nederlandske Stæder bleve ved Frankrig (og ved Vauban bleve omskabte til uovervindelige Fæstninger), men Frigrevskabet blev givet Spanierne tilbage

§ 581. Indledning til Krigen mod Holland. Holland havde vovet at hemme den store Konges Seiersløb. For denne Formastelse skulde det straffes. Man talte om i Paris, hvilken Tilvært i Magt Frankrig vilde faae, naar det lykkedes at lægge den rige Republik med dens Sømagt, dens Kolonier og dens Handel under det franske Scepter. Vilde de spanske Nederlande ikke da af sig selv tilfalde det franske Rige? og hvo vilde hindre den store Ludvig i at gjøre Rhinen til sit Herredømmes Grændse? Tilstandene i de vigtigste europæiske Stater vare gunstige for Foretagendet. Den tydske Keiser Leopold I. besad for liden Statsklogskab og var for meget beskæftiget i det Østlige af Riget til at han havde kunnet sætte en kraftig Modstand imod Ludvigs snedige Politik, der havde sluttet et Forbund med Kurfyrsten af Køln, Biskoppen af Münster og flere andre Rigsstænder og vundet Keiserens første Minister, Lobkowitz, ved Bestikkelse; Sverrig, hvor et egenkjærligt Aristokratregimente havde herredømmet under Karl XI.s Mindreaarighed, blev let løst fra Tripelalliancen og draget ind i Frankrigs Interesse. Endnu lettere skete dette i England, hvor den letfærdige, charakteerløse Karl II. med Glæde indgik en Forbindelse med Ludvig XIV., da denne skikkede ham en Appanage og sendte sin Svigerinde Henriette af Orleans, Karls Søster, i Selskab med en smuk fransk Hofdame til London, hvor den sidste som Hertuginde af Portsmouth snart fik stor Indflydelse og virkede i Frankrigs Interesse. Den engelske Krigsflaades Bistand syntes at sikkre Foretagendet et heldigt Udfald. Saaledes rustet og dækket fra alle Sider erklærede Ludvig
1672. XIV. de uenige Generalstater Krig.

Efter at der var sluttet Fred med Cromwell og medens Vilhelm III. af Oranien (§ 570) var mindreaarig, stod den hollandske Stat ganske under Republikanernes Bestyrelse. Hovedmændene for dette Aristokrat-Parti, især Storpensionæren **Joh. de Witt**, hørte til de ædleste Mænd og uegennyttigste Patrioter, Holland nogensinde har havt. Den blomstrende Handel og Sømagtens fortræffelige Tilstand (hvorved Republiken kunde opkaste sig til Fredsstifter i den dansk-svenske Krig; § 556) vidnede om disse Republikaneres Virksomhed og fædrelandske Sind. Men da Karl II., den unge Oraniens Morbroder og de hollandske Aristokraters Fiende, der engang havde viist ham ud af deres Land, besteg den engelske Throne, havede det i Seeland, Over-Yssel og Groningen mægtige, oranieske Parti sit Hoved bristigere i Veiret. Snart udbrød der Krig imellem England og Holland. Stridigheder mellem de engelske og hollandske Kolonister paa den afrikanske Vestkyst (Guinea) og i Amerika gave Hoffet i London, der ønskede Krigen, en kjærkommen Foranledning hertil. I en Søkrig, hvori der leveredes mange Slag, maalte de to Nationer, der stræbte efter Herre-
1665. dømmet over Havet, deres Kræfter; Æresfølelse, Nationalstolthed og Lyst til Berømmelse i Forbindelse med Erobrelyst, Vindesyge og Handelsinteresser drev dem til Stordaad. **Hertugen af York** (Karls Broder) som Storadmiral over den engelske Flaade og den til Hertug af Albemarle ophøiede Monk kæmpede i Førstningen med Held imod de hollandske Søhelte **de Ruyter** og den yngre **Tromp**. Men de Witts Energi og de Ruyters Overlegenhed gik endelig af med Seieren. Den sidste foer seierrig op ad Themsen, tilintetgjorde Flaaden og blokerede Havnen. Dette bevægede den engelske Regering til i Freden i Breda at mildne Navigationsakten (§ 570) til Fordeel for Hollænderne og at overlade Surinam til 1667.
Republiken. Tripel-Alliancen imod Frankrig, med hvilket det republikanske Parti hidtil havde levet i god Forstaaelse, var den nærmeste Følge af denne Fredsslutning. — Republikanerne, der under den engelske Krig af Hensyn til det oranieske Parti havde seet sig nødt til ikke alene igjen at ophæve Udelukkelsesakten (§ 570), men ogsaa at anvise den unge Oranien en Statspension, besluttede nu at anvende den Anseelse, som den fordeelagtige Fredsslutning forskaffede dem, til at sikkre den republikanske Forfatning i Holland. Det af de hollandske Stænder sluttede **evige Edikt** bestemte, at Overbefalingen over Land- og Sø-Magten for Fremtiden skulde være adskilt fra Statholderværdigheden; kun paa denne Betingelse 1667.
maatte Statholderskabet atter komme for en Dag. Efterhaanden tiltraadte alle Provindser denne Beslutning.

§ 582. Den hollandske Krig (1672—1679). Endnu førend Krigserklæringen var tilsendt Generalstaterne, havde Ludvig XIV. taget det gunstig beliggende Lothringen, hvis Hertug var i Forbund med Hollænderne, i Besiddelse uden Hensyn til Keiser og Rige, under hvis Beskyttelse det stod. Nu rykkede Kongen selv i Spidsen for en velrustet Hær paa 120,000 Mand, der anførtes af de fortrinligste Feltherrer (Condé, Türenne, Vauban) igjennem Kurfyrsten af Kølns Gebeet (der af den franskfindede Domherre Fürstenberg havde ladet sig forlede til et Forbund med Rigsfienden) til Rhinen, tiltvang sig, forstærket ved kølnske og münsterske Tropper, den berømte Overgang over Rhinen ved Tolhuis (Toldhuus) og trængte i et rask Seierstog ind i Hjertet paa Generalstaterne Da var Holland i Fare. Republikanerne, der hidtil havde styret Staten, havde været mere betænkte paa at hæve Sømagten end paa at vedligeholde og forøge Landhærene, og endskjønt den store Kurfyrste af Brandenburg, den unge Vilhelm af Oraniens Onkel, af Frygt for sine clevishe Lande tog sig af de betrængte Hollændere, idet han med rigtigt Blik maalte den Fare, der fra Frankrigs Overvægt truede det sønderrevne Tydskland, saa vare dog hverken hans eller de hollandske Tropper i Stand til at opholde Fiendernes overlegne Stridsmagt. Lüttich, Utrecht og Over-Yssel kom i Fiendernes Magt; franske Dragoner streifede allerede om i Provindsen Holland og nærmede sig Hovedstaden paa 2 Mile nær; — de forskrækkede Republikanere bade om Fred, men bleve ikke hørte. Havde Kongen antaget Condés Forslag, strax at gaae lige mod Amsterdam, saa vilde Holland have været tabt; Louvois' Raad, først at indtage Fæstningerne og sikkre dem ved Besætninger, svækkede den franske Stridsmagt og

gav Hollænderne Tid til at fatte sig. Ludvig XIV., der kun attraaede et Felttogs Ære og Fordeel, ikke dets Besværligheder, styndte sig snart tilbage til sine Hoffester, Smigrere og Bolerfer, medens det oranifke Parti i Holland, efter først paa blodig Vei at være kommen til Herredømmet, med Energi skred til at frelse Fædrelandet.

Prindsens Tilhængere støde Skylden for hele Ulykken paa Republikanerne, anklagede Storpensionæren de Witt for at være i Forstaaelse med Frankrig og fremkaldte en saadan Bevægelse hos Folket, at dette ikke alene truende fordrede og opnaaede Ophævelsen af det evige Edikt og Prindsen af Oraniens Gjenindsættelse i Statholderværdigheden over Holland og Seeland, men at ogsaa den høihjertede Johan de Witt og hans ligesindede Broder Cornelius bleve myrdede i en Pøbelopstand paa Haags Gader og deres Lig haanede og skjændede af den rasende Bande. Hvor vanærende end denne Daad var for Holland og Prindsen, den gav dog Staten Enhed og Kraft.

Vilhelm III. af Oranien, paa hvem saavel hans Forfædres kloge Besindighed og Charakteerstyrke, som deres Feltherretalent var gaaet i Arv, vakte krigersk Sands og patriotisk Begeistring hos Krigerne Hollænderne gjennemstak Dæmningerne og gjorde deres oversvømmede Land utilgængeligt for Franskmændene; Grøningens Mure opholdt længe Fienderne; Storme søndersloge den engelske Flaade, der havde kastet Anker ved Terel, og Luxemburgs dristige Marsch imod Amsterdam paa de tilfrosne Vande blev tilintetgjort ved pludseligt indtrædende Tøveir. Tillige bevægede den store Kurfyrste af Brandenburg Keiser Leopold til Deeltagelse i Krigen. Synet af deres Tropper ved Nedre- og Mellemrhin nødte Marskalk Türenne til at forlægge Krigsskuepladsen. Vel saae Frederik Vilhelm sig Aaret efter nødt
Juni 1673. til at afslutte et Neutralitetsforlig med Franskmændene, fordi den keiserlige General **Montecuculi** af sit Hof havde faaet Befaling til ikke at indlade sig i nogen Fægtning og derved maatte antage en saa underlig Holdning, at de brandenburgske og østerrigske Tropper ikke vare Franskmændene vorne, der rykkede i Marken med fornyede Kræfter. Men da den franske Magthaver besatte Trier, Cleve og andre Pladser, rev flere Rigsstæder i Elsaß til sig og lagde sit Overmod for Dagen ved frøk Krænkelse af det tydske Rigsgebeet, da erklærede endelig Leopold aabenbar Krig, hvilken nu ogsaa Spanien, af
1674. Frygt for sine Nederlande, og noget sildigere det tydske Rige tiltraadte.

§ 583. Saßbach og Fehrbellin. Men med Fiendernes Antal forsøgedes ogsaa Frankrigs krigerske Kraft; Türenne satte efter en barbarisk Ødelæggelse af de pfalziske Lande over Rhinen og trængte

skjændende og brændende ind i Franken, imedens Condé og Luxemburg erobrede Frigrevskabet og i Nederlandene traadte den spansk-hollandske Krigsmagt imøde. Ved de keiserlige Feltherrers Udueligbed og Tvetydighed, der tildeels fulgte den til Frankrig folgte Minister Lobkowitz' Befalinger, og ved de tydske Fyrsters Uenighed vilde Frankrigs Erobringer have været endnu mere glimrende, naar ikke den ftore Kurfyrfte (der siden det tydske Riges Krigserklæring paany var draget i Marken som Medlem af samme) og den talentfulde, modige Vilhelm af Oranien havde redbet Krigsæren (uafgjort Slag ved Senef 1674.
imellem Condé og Oranien), indtil Omstændighederne toge en anden Vending. Paa samme Tid nemlig, da det engelske Parlament nødte Kongen og hans Ministerium til at opgive den Sokrig, som ved Tromps og de Ruyters Heltemod hidtil var ført med Tab for England, og at slutte Fred imod en Skadesløsholdelsessum, bleve de geistlige Fyrster af Køln og Münster ved Rigsdagen nødte til at opgive det franske Forbund og de keiserlige Feltherrer bevægede ved alvorlige Foreftillinger Keiseren til at fjerne den bestukne Minister Lobkowitz. Følgerne vare snart synlige. Efter den ulykkelige Træfning ved **Saßbach,** Juli 1675.
hvor Türenne blev dræbt af en Kanonkugle, saae Franskmændene sig nødte til at forlade den høire Rhinbred, som de havde hærset frygtelig fra Breisgau indtil Neckar, og at vende tilbage over den tydske Strøm.

Marskalk Türennes Fald var et føleligere Tab for Frankrig end Nederlaget selv. Han gjaldt for den egentlige Ophavsmand til den nyere Krigskonst, der beroer paa omfattende Planer og konstige Marscher og Stillinger. Condé, der var plaget af Gigtsmerter, tog ligeledes sin Afsked og døde ti Aar sildigere paa sit Landgods, glemt af Hoffet. Men ogsaa Hollænderne mistede deres halvfjerdesindstyveaarige Sehelt de Ruyter i et Søslag ved Sicilien, da han med ringe Stridskræfter skulde erobre Meßina, der under fransk Beskyttelse var faldet fra Spanien.

Nu bevægede Ludvig XIV. Svenskerne, hans Forbundne, til fra Pommern af at gjøre et Indfald i det brandenburgske Gebeet, for at nøde den store Kurfyrste til at drage bort fra Rhinarmeen. Men førend Fienderne havde den ringeste Ahnelse derom, viste den kraftige Fyrste sig i det af Svenskerne haardt hjemsøgte Mark, overvandt de overraskede svenske Tropper i det hæderlige **Slag ved Fehrbellin** og ero- Juni 1675.
brede Stettin og den største Deel af Pommern, medens samtidig dermed den hollandske og danske Flaade tog Rügen, Gothland og andre Steder. Dette Slag lagde Grunden til Preussens Storhed. — Fra nu af drog Krigen sig fornemmelig til Nederlandene, hvor Vilhelm III., hvem Statholderskabet imidlertid var bleven forlehnet som arvelig Vær-

dighed i hans Mandsstamme, med Ære forsvarede Marken trods den franske Overmagt og en Luxemburgs, Crequis, Schombergs, Catinats og andres overlegne Talent. Det barbariske System med Landesødelæggelsen, hvorved Louvois vilde afholde Fienderne fra et Indfald i Frankrig, blev allerede nu anvendt ved Mosel og Saare. Men da England gjorde Mine til at slutte sig til Holland, der var forbundet nøie med samme efter Vilhelm III.s Formæling med en Datter af Karl II.s Broder, Hertugen af York, og lavede sig til at forøge Antallet paa Frankrigs Fiender, besluttede Ludvig at gjøre Ende paa Krigen. Men klogelig forstod den franske Statskonst at sætte Modstanderne ud fra hverandre, for at deres Konge kunde optræde som Herfker. Efterat Holland, der var vundet ved Tilstaaelser, havde nedlagt Vaabnene og ladet sine Forbundne i Stikken, vare de øvrige Magter nødte til at antage de af Frankrig foreskrevne Betingelser. Saaledes kom **Freden**
1679. **i Nymwegen** i Stand, der var lige saa fordeelagtig for Frankrig og Holland, som vanærende for Keiseren, Riget og de andre krigførende Dele. Frankrig tilbagegav Holland alle Erobringer, men fik af Spanien det burgundiske Frigrevskab og alle i Retningen af Valenciennes og Maubeuge liggende faste Pladser, saa at de spanske Nederlande uden al Beskyttelse stode aabne for Franskmændene; og af det tydske Rige fik det, istedetfor det tilbagegivne Philipsburg, Staden Freiburg i Breisgau.

Keiseren og de tydske Fyrster maatte finde sig i de sterste Ydmygelser, Tilsidesættelser og Forurettelser. Blot for at turde tage Deel i Forhandlingerne maatte Leopold, der var truet af en farlig Krig i Ungarn, sætte den forræderske Fürstenberg, der var fængslet i Køln, paa fri Fod og see igjennem Fingre med at Hertugdømmet Lothringen blev gjengivet dets Besidder, der stod i osterrigst Krigstjeneste, paa saa vanærende Betingelser, at denne foretrak at lade det blive endnu længere i Franskmændenes Hænder. Men den store Kurfyrste blev tvungen til atter at overgive Svenskerne alle de med saa megen Anstrengelse erobrede Landskaber og Stæder i Pommern. Harmfuld følede den høihjertede Fyrste sig i Nødvendigheden.

3. Frankrigs indre Tilstande.

§ 584. **Ludvig XIV.s Tidsalder** Fra Freden i Nymwegen og indtil Aarhundredets Slutning stod Frankrig paa Høidepunktet saavel af dets Magt udadtil som af dets Blomstring indadtil, saa at **Ludvig XIV.s Aarhundrede** i hine Dages smigrende Histories Annaler anprises som Frankrigs gyldne Tidsalder.

„Man saae overalt i Rigets almindelige Velstand de herligste Frugter af det, som Colbert havde virket; Fabriker og Manufakturer (Uld- og Silke-Væveri, Strømpe-Vævning, Klæde-Tilvirkning) vare i Løbet af 20 Aar komne i Veiret i en forbausende Grad og med dem den store Udenrigshandel, der ogsaa havde den mest udmærkede Fordeel af Kongens overordentlige Autoritet i Europa. Frankrig var bleven Semagt; Havnene ved Brest og Toulon bleve satte i Stand; Marinen blev forøget med 60,000 Søfolk, og snart erfarede Algier, Genua og Tripolis Virkningen heraf. Alt, hvad Ludvig lod foretage, syntes at lykkes; den languedocske Kanal blev paa denne Tid først befaret." Marseille og Toulon bleve Hovedstapelpladser for den levantiske Handel; i Pondichery fremstod den første franske Koloni i Ostindien, i Cayenne og paa Madagascar blev der anlagt Kolonier, Handelsselskaber begunstigede de nye Anlæg. Det franske Hof udfoldede en hidtil usect Pragt: den høie Adel, der saa længe havde staaet fiendtlig lige overfor Kongen, trængte sig nu om Monarchen og ind i Slottets Sale og underkastede sig Hoffets strenge Etiquette; Fester af alle Slags, Carrusel-Partier, Balletter, Fyrværkerier, Operaer og Theatre, hvortil Frankrigs første Aander satte deres Talenter i Bevægelse, fulgte paa hverandre i rivende Afvexling: Digtere, Konstnere og Lærde kappedes om at forherlige en Fyrste, der med gavmild Haand belønnede alle Talenter, der bidroge til hans Berømmelse eller til hans Fornøielser. Stolte Bygninger, som Invalidhuset, kostbare Biblioteker, herlige Trykværker, storartede Anstalter for Naturvidenskaber, Astronomi og Oldtidskundskab, Akademier for Lærde (academie des inscriptions et des belles lettres, Akademier for Konster [Maleri, Billedhuggerkonst, Musik] og for reale Videnskaber) forhøiede den store Monarchs Glands og Roes. Ludvigs Opmærksomhed, Bifald eller Yndest var det almindelige Maal for alles Bestræbelser; intet Under altsaa, at Egoismen hos ham blev dreven til dens Spidse og at han i rigeste Maal indsugede alle Livets Nydelser, som hans sunde, kraftige Legeme var i Stand til at taale! Slottet i Versailles og Haverne sammesteds, der vare prydede med Statuer, Fontæner, Alleer og deslige, gjaldt som Mønstere for Smagen over hele Europa. Adelens og Hoffolkenes fine Selskabelighed, deres dannede Tone, deres lette Manerer befæstede Europa videre og varigere end Armeernes Vaaben. Franske Moder, Sprog og Literatur bleve fra nu af lige saa herskende i de høiere Kredse, som den franske Letfærdighed og Usædelighed. Vel tabte Ludvig XIV. ved sine talrige Kjærlighedsforbindelser (La Valliere, Fru von Montespan og andre) aldrig Anstanden af Sigte og det ved hans Hof herskende Galanteri bevarede endnu bestandig et Anstrøg af ridderligt Væsen og romantisk Tænkemaade; men snart løstes Baandene for Dygt og Ærbarhed, og Bolerfker, som den henrivende Coquette Ninon de l'Enclos, forberedede Ludvig XV.s usædelige Tidsalder.

§ 585. **Kirketilstande.** a) **Jansenismus.** Ludvig XIV.s Vedhængen ved de katholske Bestemmelser og hans udvortes Kirkelighed afholdt ham ikke fra lige saa vel at gjøre sit hensynsløse Selvherredømme gjældende lige overfor Paven, som imod de verdslige Fyrster. Isærdeleshed medførte Udvidelsen af den kongelige Ret (Regale) til Bispedømmernes Indkomster under deres Vacance og af de franske Gesandters Asylret i Rom en Række heftige Kampe imellem det kirkelige Overhoved og den franske Autokrat. Men de vigtigste kirkelige Begivenheder i Frankrig under Ludvig XIV. ere Jansenisternes og Jesuiternes Stridigheder og Huguenotternes Forfølgelser. — Siden de religiøse Anliggender vare traadte tilbage for den profane Politik, vandt de verdslige Interesser Overhaand hos Jesuiterordenen; Ordenens Magt og Rigdom stod som Hovedformaal i Forgrunden. Følgen deraf var den, at Jesuiterne i deres Lærdomme bequemmede sig mere efter Tidens Retning og navnlig opstillede en meget lax Anskuelse i Forklaringen af Synden. Kun hvor der forefandtes fuldkommen Indsigt i Overtrædelsen

og der herskede den bestemte Hensigt, at fuldbyrde den, var der Synd tilstede, udvortes Gjøren uden indvortes Billigelse og Frivillighed var ingen Overtrædelse. Denne Casuistik førte til et Væv af Hykleri og Sophistik. Læren om den aandelige Tilbageholdenhed og den om Middelets Helligelse ved Øiemedet bleve endnu udvidede ved Læren om Probabilismen, efter hvilken man i et tvivlsomt eller tvetydigt Tilfælde lige saa godt kunde gribe den sandsynlig falske, som den sandsynlig sande Bestemmelse. Disse Grundsætninger, der foredroges i Skriftestolen, som næsten udelukkende beherskedes af Jesuiterne, gjorde Christi Aag meget let, men forstyrrede hvert sædeligt Holdepunkt. Derfor optraadte den fromme **Jansenius**, Professor i Löwen og derpaa Biskop af Ypern, imod den lave Jesuiter-Moral og fornyede i sin Bog „Augustinus," der var forfattet med Dybde og Grundighed, hiin Kirkefaders gamle, strenge Lære, at kun den Aand, der ved Guds Naade var forløst fra Kjødets syndige Færd og ved Tro og Gudhengivenhed var forsonet og forbunden med sin Skaber, indgik til det evige Liv. Hans Anskuelser, der gik ud paa at vække den religiøse Følelse og en inderlig Christendom, vandt især mange Tilhængere hos Nonnerne i Klosteret **Port Royal** ved Paris, og deres sædelige Alvor tilførte dem saa mange Ligesindede, at de maatte opsøge større Rum, hvorpaa flere fromme og lærde Mænd, der vare gjennemtrængte af Jansens Anskuelser, droge ind i Port Royals Eensomhed. Jesuiterne, der
1653. kom i Uro over Jansenismens Fremskridt, udvirkede herpaa af Paven en Fordømmelse af 5 i Jansens Augustinus indeholdte Sætninger. Men hans Tilhængere, hvoriblandt de første Aander i Frankrig, **Arnauld**, **Pascal**, Nicole og andre befandt sig, benegtede at disse Sætninger fandtes hos Jansenius paa den anførte Maade, og da Paven ikke desto mindre vedblev sin Fordømmelse, rettede de deres aandrige Polemik ikke alene imod Jesuiterne og den kirkelige Letsindighed, men ogsaa imod den pavelige Autoritet, mod hvilken de satte Guds høiere Magt, saaledes som han aabenbarer sig i den hellige Skrift. Der reiste sig en heftig Strid, der saa meget mere skadede Jesuiternes og Hierarchiets Anseelse i de Dannedes Øine, som Medlemmerne af Port Royal ikke alene vare aandrige og vittige Forfattere, men ogsaa ædle Mænd af religiøs Tænkemaade og sædelig streng Vandel.

Den betydeligste af dem var Pascal, lige udmærket som aandrig Skribent og som dybsindig Philosoph og grundig Mathematiker. Hans Skrift lettres provinciales, der begrundede en ny Epoche i Prosalitteraturen, er lige indtil den Dag idag formedelst den fortræffelige Stiil, den fine Ironi og det vittige, færdige Foredrag en meget læst Bog. Den slaaende Spot med Jesuiternes Casuistik og sædefordærvende Lærdomme skadede Ordenen mere end alle de Angreb, der hidtil havde været rettede imod den. Pascals store Værk, hvori han søgte philosophisk at godtgjøre Fornuftens Utilstrækkelighed til at erkjende Tingenes sidste Grunde og Aarsager og Nødvendigheden af en guddommelig Aabenbaring og saaledes den christelige Religions Sandhed, blev ufuldendt. Den under Titel af Tanker (pensées) efter hans Død af hans Venner udgivne, aandrige Bog, der deels er af theologisk, deels af skeptisk-philosophisk Indhold, leverer kun Brudstykker deraf. I hans Aand virkede ogsaa Arnauld (hvis Værker udgjøre 45 Octavbind) og Nicole. Klarhed og Skarphed i Tankerne udmærke deres Skrifter; derfor bleve Port Royals Værker Mønstere for den franske Prosa, og dets Lærebøger i Grammatik, Rhetorik, Logik og Mathematik havde betydeligt Værd.

Jansenisternes Strid med Jesuiterne opluede med ny Heftighed, da Quesnel, en Tilhænger af Port Royals Grundsætninger, udgav en Commentar over det nye Testamente, der blev en folkekjær Opbyggelsesbog. Jesuiterne, der understøttedes af Ludvig XIV., hvilede nu ikke, førend Paven ved Bullen Unigenitus fordømte Bogen og ophævede Port Royal. Hele den høiere Kle- 1713.
rus i Frankrig tog den varmeste Andeel i den aandelige Kamp, og Antagelsen af Constitutionen Unigenitus maatte tilvinges ved Afsættelse, Fængsel og Forvisning. Endelig blev Klosteret ødelagt og selv Ligene opgravede. Men Port Royals Anskuelser bevarede sig deels som et fra Rom adskilt Kirkevæsen i Nederlandene (Utrecht og Haarlem), deels som Følelsesværmeri (convulsionaires), deels som frisindet Element i den katholske Theologi og hos en Deel af den franske Klerus.

§ 586. b) Huguenotforfølgelse. En Despot som Ludvig XIV., der affandt sig med en forbigaaende Devotion og Anger uden Sindsforandring og Sønderknuselse for et syndigt Levnet, maatte især tage Forargelse af Calvinisternes demokratiske Væsen, af deres religiøse Alvor, der grundede sig paa strenge Sæder, af den Stolthed, som Følelsen af Aandsfrihed og Selverkjendelse indgød dem; til denne Utilbøielighed kom endnu Ludvigs Mening, at Kirkens Eenhed var lige saa nødvendig til et fuldendt Monarchi, som Statens Eenhed. Derfor undertrykte han Jansenisterne, indtil deres Modstand mod det kirkelige Overhoved var brudt, og tvang ved de haardeste Forfølgelser Calvinisterne deels til at flygte, deels til at vende tilbage i den herskende Kirkes Skjød. Længe hindrede Colbert, der satte Pris paa Huguenotterne som driftige, nærsomme Borgere, Anvendelsen af voldsomme Forholdsregler; men den kongelige Skriftefader, en Jesuit **La Chaises** Indgivelser, den fromlabende **Maintenons** Omvendelsesiver (der var et stakkels forældreløst Barn af protestantiske Forældre og først blev den vanføre, vittige Digter Scarrons Hustru, derpaa Opdragerske for Kongens naturlige Børn og endelig Ludvigs viede Gemalinde) og Louvois' despotiske Sind gik endelig af med Seieren over Colberts visere Raad. En lang Række trykkende Forholdsregler imod Huguenotterne forberedede Hovedslaget. Først fratog man dem Resten af deres politiske Rettigheder, de deelte Kamre, dernæst formindskede man ved en tvungen Forklaring af det nantiske Edikt Antallet paa deres Kirker; indskrænkede Gudstjenesten til nogle faae Steder og forbød deres Synoder. Ludvigs Anfald af Anger og Andagt blev stedse Kilden til nye Trængsler for de calvinske Kjættere, ved hvis Omvendelse han haabede at affone sine Synder. Man udelukkede dem efterhaanden fra Embeder og Værdigheder, men begunstigede de Omvendte; derved bleve de Ærgjerrige forlokkede; de Fattige søgte man at vinde ved Penge, der kom fra Ludvigs Omvendelseskasse og af fornemme Frommes milde Gaver, og ved den Bestemmelse, at mindreaarige Børns Overgang indtil det 7de Aar var gyldig, aabnede man en vid Mark for Omvendelsesiveren. Familier bleve adskilte, Umyndige fratagne deres Forældre og opdragne i den katholske Tro. Hof og Klerus med den ukjærlige og veltalende Biskop **Bossuet** i Spidsen satte alle Midler i Bevægelse for at begrunde Frankrigs kirkelige Eenhed. Adelen bragte Hofgunsten sin Tro som Offer, efterat Tørenne havde givet efter for Bossuets Veltalenhed; af Pøbelen lod mangen sig ved Penge bevæge til at besøge Messen, hvilket Jesuiterne og de

Hellige benyttede til skuffende Beviser for den lette Udførelse at en kirkelig Forening; men den velhavende Borgerstand, Kjærnen af den calvinske Confession, modstod alle Forlokkelser. Den kunde ikkun betvinges ved Magt; derfor skred man endelig til **Dragonaderne.** Paa Louvois' Befaling besatte Ryttere de sydlige Landskaber ved Pyrenæerne, Garonne og Rhone og tog Qvarterer i Huguenotternes Bopæle. Snart svandt de nærsomme Borgeres Velstand, paa hvis Bekostning de raae Dragoner levede flot. De besporede Omvenderes brutale Mishandlinger, der forlode den Frafaldnes Huus og i dobbelt Antal droge ind hos den Standhaftige, virkede mægtigere end alle Hoffets Lokkemidler og alle Præsternes Forførelser. Tusinder flygtede til Udlandet, for paa fremmed Grund at leve for deres Tro; men endnu var deres Antal meget stort, der bleve standhaftige under alle Trængsler, da **Ophævelsen af det**
Okt. 1685. **nantiske Edikt** satte Kronen paa Forfølgelsessystemet og styrtede Huguenotterne i Fortvivlelse. Deres Gudstjeneste blev ganske forbuden, deres Kirker bleve nedrevne, deres Skoler lukkede, deres Præster forviste af Landet, saafremt de modstode den Priis, der var lovet for deres Omvendelse. Og da Udvandringen tiltog i en forbausende Grad, blev den forbuden og belagt med Galeistraf og Eiendomsfortabelse. Men trods alle Trudsler og Forbud bragte over 500,000 franske Calvinister deres Driftighed, deres Tro og deres Hjerte til det protestantiske Udland. Schweiz, Rhinpfalz, Brandenburg, Holland og England (Spitalfield i London) tilbøde de Forfulgte et Asyl. Deres Dannelse, deres Industri, deres aandelige Bevægelighed blev ikke uden Indflydelse paa de Folks Cultur, som de flygtede til. Men i Frankrig var de sydlige Landskabers Velstand og misundelsesværdige Blomstring borte! Silkevæveriet og Strømpevæverkonsten bleve ved landflygtige Huguenotter forplantede til Udlandet; calvinske Forfattere rettede deres Pen imod Frankrig og calvinske Krigere traadte i Fiendernes Rækker ved Krigens Gjenudbrud. Smigrere priste Kongen som den, der havde udryddet Kjætteriet, men Bøndernes Heltemod i **Cevennerne** og de Huguenotter, der i Tusindevis nøiedes med stille Huusandagt, beviste, hvorlidet Religionsundertrykkelsen førte til det forhaabede Maal. Da nemlig Forfølgelsen ogsaa strakte sig til Cevennernes stille Dale, hvor Efterkommere af Valdenserne, der sluttede sig til Calvinisterne, levede i Troesenfold og paa gammel Viis, da fandt Plagerne en haardnakket Modstand. Forfølgelsen forøgede de Undertrykkes Mod, Mishandlingerne forhøiede deres Troesiver til Sværmeri. Anførte af en ung Haandværker styrtede de i Lærreds-Kjortler klædte **Camisarder** „med det blottede Bryst imod de franske Marskalker." En gruelig Borgerkrig, hvori over 100,000 Mennesker bløde, opfyldte Cevennernes fredelige Dale og fik først Ende, da den franske Magthaver havde tilstaaet Religionsfrihed for Kæmperne, der i Skovens Dunkelhed af landflygtige Præster begeistredes til Fanatisme. Henved 2 Millioner Huguenotter
1704. bleve næsten retløse og uden Gudstjeneste, indtil mildere Tider ændrede de strenge Kjætterlove.

4. Ludvig XIV.s Overmod og Østerrigs Trængsel.

§ 587. Reunionerne. Nymweger-Fredens Artikler vare blevne antagne af de europæiske Magter, som Frankrig havde foreskre-

vet dem. Gjort modig ved denne Frygtsomhed skred nu Ludvig til de uhørte **Reunioner.** Der blev nemlig opstillet den Paastand, at et Antal Stæder og Gebeelsdele som forhenværende Pertinens- eller Dependens-Stykker af de Landskaber og Stæder, der i den vestphalske og nymwegenske Fred vare tilfaldne Frankrig, vare medindbefattede i Aftrædelsen For at give Anmasselsen et Skin af Ret, lod nu Ludvig i Metz og Breisach oprette saakaldte Reunionskamre for at udfinde disse Pertinensstykker og blev saaledes Klager, Dommer og Fuldbyrder i een Person.

Retten i Metz gjorde Paastand paa 80 udenfor Frankrig beliggende Lehn, Kammeret i 1680.
Breisach paa 11 elsaßiske Rigsstæder tilligemed Hagenaus og Weißenburgs Gebeet, saa at efterhaanden 600 Stæder, Flekker, Landsbyer, Borge, Møller o. s. v. bleve forbundne med Frankrig. Sagens helbige Gang gav Mod til nye Foretagender. Hertugen af Würtemberg fratog man Mümpelgard, Kongen af Sverrig hans Besiddelser i Pfalz-Zweibrücken, og Spanierne Luxemburg og andre nederlandske Stæder.

Men Ludvig satte Kronen paa dette Røversystem derved, at han midt under Freden **frarev det tydske Rige** den frie Stad 1681.
Strasburg. Den forræderske Biskop Franz Egon af Fürstenberg var ham behjælpelig med at overrumple og besætte den. Det engang frie Borgerskab maatte efter dets Afvæbning knælende aflægge Undersaatsed til den fremmede Magthaver, Münsteren blev givet den katholske Cultus tilbage og Tøihuset tømt. Istedetfor at tugte Overmodet med forenede Kræfter, sluttede Keiseren, Spanien og det ved Confessionshad adsplittede, tydske Rige i Regensburg en tyveaarig Vaabenstilstand med den despotiske Monarch, i hvilken alle reunerede og røvede Gebeter og Byer bleve overladte den sidste blot paa den Betingelse, at han skulde lade sig nøie dermed og standse sine Reunioner. Men Naboernes Langmodighed forøgede ikkun Ludvigs Begierlighed og Overmod. Grændsekrænkelserne ved Rhinen og andensteds varede ved og selv til Italien udstrakte Louvois og hans despotiske Herfter deres Voldsfærd. Casale, Nøglen til det Mailandske, blev besat og Genua bombarderet.

§ 588. Tyrkerne for Wien. Under hele denne Tid var Keiser Leopold beskæftiget i den østlige Deel af sit Rige. I Ungarn havde Protestanternes Undertrykkelse af den østerrigske Regering, der stod under Indflydelse af Jesuiterne, den voldsomme Adfærd imod nogle Magnater og de besværlige Indqvarteringer netop i dette Øieblik vakt farlige Opstande, da nogle raske Storvezirer fornyede tidligere Sultaners Erobringsplaner og atter vakte Janitscharernes krigerske Aand. Fyrsten af Siebenbürgen blev tvungen til at betale Por-

ten en høi Tribut, og da hint Lands Adel med østerrigsk Hjælp vilde afkaste det tyrkiske Aag, blev ikke alene Siebenbürgen bragt i større Afhængighed, men Osmanerne besatte endogsaa hele Nedreungarn og vilde være rykkede endnu længere frem, naar ikke Montecuculis
1664. glimrende Seier ved St. Gotthard havde standset deres Løb ved Raab. Den med Tyrkerne afsluttede Vaabenstilstand benyttede den østerrigske Regering til efterhaanden at tilintetgjøre de ungarske Friheder og Rettigheder.

En Sammensværgelse, som de mægtigste Adelsmænd i Ungarn havde indgaaet for at afværge det Tryk, som de østerrigske Embedsmænd, Jesuiter og
1670. Soldater tilføiede dem, gav Keiseren den forønskede Leilighed. Efterat Hoved-
1671. mændene for samme havde blødt paa Skafottet, erklærede et keiserligt Edikt, at Thronens Magt var uindskrænket og at Ungarerne fremtidig maatte underholde en østerrigsk Krigsmagt og udrede de dem egenmægtig paalagte Skatter. En haard, uretfærdig Fremmed blev indsat som Hoved for den nye despotiske Militærmagt. Protestantiske Prædikanter bleve folgte som Sluproere; de Bekjendere af Evangeliet, „der modstode Prisen for Frafaldet, Bispe-Stole, Hof- og Statsembeder, bleve berøvede deres Kirker, ja deres Børn."

Men Voldsfærden vakte Ungarernes Frihedssands og Krigsmod. Emmerich Tökeli, en djærv, talentfuld Adelsmand, hvis Godser vare
1674. blevne inddragne, udfoldede Oprørets Fane. I kort Tid stod en betydelig Stridsmagt til hans Raadighed, med hvilken han fordrev
1681. det østerrigske Krigsfolk af Ungarn. Ludvig XIV. ydede ham Bistand, og Porten, der anerkjendte ham som skatskyldig Konge af Ungarn, forlagde, for at staae ham bi, paany Krigen ind i Hjertet af Østerrig. Med en Hær af 200,000 Mand rykkede Storveziren Kara Mustapha skjændende og brændende for Wiens Mure. Men Borgerskabets Heltemod, der lededes af den snarraadige Befalingsmand Rüdiger af Staremberg, og Osmanernes Udueligbed i Beleiringskrigen bevirkede, at Wien i 60 Dage bød alle Angreb Trods, indtil den af Karl af Lothringen befalede Rigsarmee og en med samme forenet polsk Hær under Heltekongen Johan **Sobiesky** kom den betrængte
Sept. 1683. Stad til Hjælp. Et blodigt Slag lige under Wiens Mure faldt uheldigt ud for Tyrkerne. De droge skyndsomt bort og efterlode et umaadeligt Bytte i Seierherrernes Hænder. Kara Mustapha blev halshugget paa Sultanens Befaling, men Kamplykken blev hos den christelige Hær. Karl af Lothringen erobrede een ungarsk Stad efter en anden, og da endelig ogsaa Ofen, som Tyrkerne havde havt i 146 Aar, faldt i Østerrigernes Magt, troede Leopold at kunne udføre sin længe nærede Plan imod Ungarn. Blodretten i Eperies bero-

vede Adelen sine dristigste Hoveder og afskrækkede i den Grad Nationen, at Stænderne paa Rigsdagen i Presburg samtykkede i Valgkongedømmets Ophævelse og opgave den vigtige Ret, at turde modsætte sig forfatningsstridige Forordninger.

Fra den Tid ophørte Ungarn at være et Valgrige, og den kongelige Værdighed blev tilkjendt den habsburgske Mandsstamme som arvelig. De øvrige Rettigheder forbeholdtes Nationen og maatte ved hvert Thronskifte besværges af Herskeren. Men Protestanternes Klage over Jesuiternes Omvendelsessyst agtede man ikke paa. „Den evangeliske Kirke blev ved et ublodigt Martyrdømme formindsket med over det Halve." Tökeli flygtede til Tyrkerne, hvor han længe blev holdt i Lænker.

Osmanerne, der af Venetianerne bekrigedes paa Morea og af Østerrigerne fordreves fra Ungarn og Siebenbürgen, styrtede deres Sultan fra Thronen og ophøiede en anden; men **Karl af Lothringen, Prinds Eugen** og **Ludvig af Baden** holdt Seieren fast ved Østerrigs Faner. Først da Storveziren Køprili overtog Krigens Ledelse, vaklede Lykken en Tid lang; Belgrad, der erobredes med de største Anstrengelser, kom atter til Tyrkerne. Men Ludvig af Badens hæderlige Seier ved **Salankemen**, hvor 26,000 1691.
tyrkiske Lig, deriblandt den kraftige Storvezir, dækkede Valpladsen, og det blodige Slag ved **Zenta** ved Theiß, i hvilket Prinds Eugen 1697.
udviklede sit overlegne Feltherretalent, tvang endelig Porten til at indgaae **Freden i Carlowitz**. 1699.

Siebenbürgen og alt Landet mellem Donau og Theiß blev afstaaet til Østerrig, Morea og nogle Øer tilfaldt Venedig; Rusland, der tilsidst ligeledes havde taget Deel i Krigen, beholdt det erobrede Asow. Saaledes gik Østerrig med Ære ud af en Kamp, der havde begyndt saa faretruende.

5. England under de to sidste Stuarter.

§ 589. **Karl II.** Den letsindige, charakteerløse og vellystige Karl II. 1660-1685.
Karl II.s Regeringstid var skjebnesvanger for England. Hverken hans Faders Skjebne eller hans egne tunge Livstilskikkelser tjente ham til Belærelse og Advarsel. Ved det glade Hof i Whitehall tænkte man mindre end nogensteds ellers paa den alvorlige forgangne Tid. Neppe havde Royalisterne tilfredsstillet deres Hevn paa Puritanerne og Republikanerne, før Riget blev hjemsøgt af haarde Trængsler. En smitsom Sygdom styrtede i en eneste Sommer 100,000 af Hovedstadens Be- 1665.
boere i Graven; næste Aar fortærede Flammerne de to Trediedele af 1666.
London (13,000 Huse, 89 Kirker), og snart derpaa befoer den hollandske Flaade Themsen og røvede Skibe og Gods. Dette gjorde kun

lidet Indtryk paa den letsindige Konge; han folgte det af Cromwell erhvervede Dünkerken til Frankrig og „levede i Jubel for Kjøbesummen;" og da hans ødsle Hofholdning forøgede Gjælden og Pengemangelen og Parlamentet, der snart tabte den første Enthusiasme for Kongedømmet, ikke var saa rundhaandet med sine Bevilgninger, som Kongen ønskede, saa lyttede Karl til Frankrigs lokkende Røst og solgte til Ludvig XIV. sit Lands Ære og Fordeel og sin egen Tro for Aarspenge og Mætresser. Den Skik, som dengang herskede ved det toneangivende franske Hof, ved Religionsskifte og Proselytmageri at lægge sin fornemme Dannelse og Leveviis for Dagen, havde ogsaa allerede slaaet Rod i England. Hertugen af York, Kongens Broder, traadte over til den romerske Kirke og bevægede ogsaa sin Gemalinde, en Datter af Ministeren Clarendon, den engelske „Rebellions" royalistiske Historieskriver, til det samme Skridt, og at Karl II. indelukkede sin katholske Overbevisning i sit Bryst og hellere vandrede Hyklerietś og Falskhedens uhyggelige Vei, hidrørte fra Ludvig XIV.s Raad, der af en rask Overgang frygtede Fare for Thronen og derfor udsatte den ubetænksomme Bekjendtgjørelse af Troesforandringen. Folket ahnede vel, hvad der var foregaaet i Kongens Hjerte; men Vished fik det først, da Karl ved sin Død tog det katholske Dødssakrament.

Erindringen om de presbyterianske Geistliges Haardhed i hans skjebnesvangre Ungdomsaar, den nydelsessyge Fyrstes Utilbøielighed for Puritanernes asketiske Strenghed og Trangen til for et vellystigt og lastefuldt Liv at faae en let Absolution og ved en hyllet Bod at tilkjøbe sig en vedvarende Nydelse af alle sandselige Glæder — disse vare de Motiver, som gjorde Karl II. tilbøielig for Katholicismen og førte ham paa en Bane, paa hvilken han ikke kunde undgaae Hykleri, Dobbelttungethed, Falskhed og Uordholdenhed. Den før hans Tilbagekomst udstedte Tilsikring af Samvittighedsfrihed blev upaaagtet, saa længe som den engelske Nation og dens intolerante Geistlighed rettede sin Brede mod Puritanerne, paa hvilke de vilde hevne den lidte Haan. Han taalte, at Uniformitetsakten berøvede 2,000 puritanske Geistlige deres Embeder og gav dem med Hustruer og Børn til Priis for Elendigheden; og da disse fandt Medlidenhed, Hjælp og Hengivenhed hos deres hidtilværende Sognebørn og her anordnede hemmelige Bede- og Andagtstimer, saa blev ved Conventikel-Akten alle religiøse Sammenkomster af mere end 5 Personer, hvorved den almindelige Bønnebog ikke var lagt til Grund, erklærede for ulovlige og oprørske og Deeltagerne truede med svære Straffe. Men da de Episcopale havde tilfredsstillet deres Hevn paa Dissenterne og Nonconformistlovene ogsaa traf Katholikerne, da erindrede Karl atter sin tidligere Tilsikring, der var udstedt fra Breda, og ønskede en Formildelse deri. Fra den Tid gik det Tryk, som Katholikerne sukkede under, Kongen meget til Hjerte. Derfor udstedte han uden at spørge Parlamentet en Fordragelsesforordning, hvori han ifølge sin høieste Magt i kirkelige Anliggender suspenderede alle Straffelove imod Nonconformisterne, tillod religiøse Forsamlinger paa bestemte Steder og stillede de dissenterende Præster under Øvrighedens Beskyttelse. Men hos den høikirkelige Nation vakte denne Toleranceforordning, som man ansaae for det første Skridt til Papismen, en saadan Forbitrelse, at Kongen saae sig nødt til ikke alene at tage Declarationen tilbage, men ogsaa at bekræfte den Prøve- og Forfarings-Akt (Test-Akt), som af Parlamentet med Heftighed forlangtes og hvorefter alle de, der maatte vægre sig ved at aflægge Troskabseden og den kongelige Suprematsed, at nyde Nadveren efter den anglicanske Kirkes Ritus og at undertegne en Erklæring imod Transsubstantiationen, skulde være udskikkede til at beklæde nogetsomhelst Embede eller nogen Militærværdighed. Hertugen af York afslagde ikke Test-Eden, nedlagde sin Værdighed som Storadmiral og formælede sig i andet Ægteskab med en katholsk Prindsesse. Derved blev hans Troesskifte aabenbart, og da han ved en legitim Prinds af Wales' Afgang var den nærmeste Thronarving, saa nærmede de protestantiske Dissentere og de Høikirkelige sig hverandre, for med forenede Kræfter at kunne træde Katholicismen imøde. Begge Yorks Døttre, Maria, der var formælet med Vilhelm III. af Holland, og Anna, der blev gift med en dansk Fyrsteson, bleve protestantiske.

§ 590. Shaftesburys Virksomhed. Efter en otte Aars dygtig Embedsførelse faldt Karl II.s Minister Clarendon i Unaade og maatte paa sine gamle Dage leve i Udlandet som Landflygtig. Et Ministerium, der af Begyndelsesbogstaverne til dets Medlemmers Navne (Clifford, Arlington, Bukingham, Ashley, Lauderdale) for at betegne dets Charakteerløshed kaldtes **Cabal-Ministeriet**, ledede nu Regeringen efter Kongens Ønske uden Hensyn til Folkeret og Ære. Der opstod paany en heftig Kamp imellem Kongedømmet, der stræbte efter Udvidelse af Kongemagten, og Parlamentet, der varetog Folkerettighederne og Landsreligionen. Understøttet af dette Ministerium, der bestod af aandrige Mænd, men som fattedes Grundsætninger, begyndte Karl den upopulære Krig imod Holland, der bragte ham franske Aarspenge, men Landet Vanære og Tab. Bestikkelse og Underkjøbelse tabte nu i de høiere Regioner alt det Vanærende, der er ved dem. Forgjeves tvang Parlamentet Kongen til at ende Krigen nogle Aar efter — Karl, der var bange for sine Pengeforstrækninger, lod sin naturlige Søn Monmouth med nogle Tusinde Englændere blive i fransk Sold, og da endelig Underhuset alvorlig forlangte deres Tilbagekaldelse og vilde nøde Kongen til at gjøre fælles Sag med Holland imod Frankrig, prorogerede Karl, der paany var kjøbt af Ludvig, Parlamentet og ved en egenhændig skreven Overeenskomst forpligtede han sig dernæst til ikke at indgaae noget Forbund med Holland uden den franske Konges Samtykke. Støttet paa denne Overeenskomst fortsatte Ludvig Krigen i Nederlandene saa længe indtil han overbeviste sig om, at hans Bundsforvandte ikke længere kunde modstaae det engelske Folks heftige Fordring og Hollændernes Stemning lovede ham en fordeelagtig Fred (i Nymwegen, § 583). 1669. 1675. 1678.

Imidlertid vare Medlemmerne af Cabal-Ministeriet efterhaanden traadte fra og flere, navnlig den aandrige Greve af Shaftesbury (Ashley), sluttede sig til Modpartiet (Oppositionen) af Frygt for at Kongens Svaghed og forfatningsstridige Adfærd skulde blive dem selv til Skade. Og for at skaffe sig Tillid hos Nationen, der tilskrev Jesuiterne og Papisterne Hovedstadens Brand og al Landets Ulykke, saa betjente Shaftesbury sig af Rygterne om et papistisk Complot imod Kongens Liv til at fjerne eller skade Karls katholske Raadgivere. Denne Sammensværgelse, der grundede sig paa to skjændige Menneskers, den menedérske Oates' og den dømte Stratenrøver Bedlos Udsagn, var sandsynligviis en grundløs Opdigtelse, der kun kunde finde Tiltro hos en Slægt, der var fuld af Mistro og Religionshad. Men saa stor var Kongens Svaghed, der kom af en ond Samvittighed, at han, skjøndt inderlig overbeviist om Complottets Usandhed, gav sit Samtykke til at der bragtes Magt i Anvendelse imod Papisterne. Henved 2,000 Mennesker, deriblandt anseelige Lorder, bleve kastede i Fængsel, et endnu større Antal forvistes fra London og flere katholske Geistlige henrettedes; Testakten fik en strengere Bethydning og alle Papister mistede deres Sæde i Parlamentet, hvorpaa de katholske Peers udtraadte af sig selv.

Forgjeves opløste endelig Karl det Parlament, som han i 18 Aar havde regeret med — det nye førte det samme forbittrede Sprog imod Hoffets katholicerende Retning og Papisternes fordærvelige Planer, saa at Kongen saae sig nødt til, for ikke at samtykke i den forbrede Udelukkelse af hans Broder fra Thronfølgen, at sende ham ud af Landet, at afskedige sin fortrolige Minister Danby og at udnævne et nyt Ministerium under Shaftesburys Ledelse. Dette Ministerium har skaffet sig et udødeligt Navn i den engelske Historie
1679. ved **Habeascorpusakten**, Englændernes personlige Friheds Palladium.

Efter denne Lov tør ingen bringes i Fængsel, uden at en skriftlig Befaling fra Vedkommende angiver Grundene til Fængslingen; ogsaa skal den Fangne inden en bestemt Frist (i Regelen 3 Dage) stilles for Retten og maa ikke bringes i noget Fængsel udenfor hans Grevskab; derhos ere de Tilfælde nøie bestemte, da Løsladelse imod Borgen maa indtræde. Allerede tidligere blev der udstedt en anden vigtig Lov, „der gjorde Grunden fri, idet den ophævede Ridderlehnene og forvandlede dem til frie Arveforpagtnings-Godser uden Krigspligt og Lehnsbyrder, kun at den rigtignok lod det afhængige Bondergods beholde sine Lehnsbyrder.

Men da Shaftesbury og det nye Parlament fortsatte Forfølgelserne imod Papisterne, til Trods for Habeascorpusakten bestemte Fængslinger, lode den 70-aarige Lord Howard henrette og med fornyet Anstrengelse søgte at sætte Hertugen af Yorks Udelukkelsesbill igjennem, opløste Karl Rigsforsamlingen. Og da de franske Aarspenge paa denne Tid atter faldt rigeligere og hans Udgifter derved vare dækkede ogsaa uden Underhusets Pengebevilgning, saa fred han gjentagne

Gange til denne Forholdsregel, indtil Nationen af Frygt for Borgerkrigens Fornyelse og endelig mistænkende Angiverne af det papistiske Complot, lagde en mere maadeholden Tænkemaade for Dagen. Dette benyttede Hoffet til ved Overdommeren Jefferies at forskaffe Kronen Ret til at stadfæste Magistraterne i Stæderne og en større Indflydelse ved Besættelse af Edsvorneretterne, til at fjerne Shaftesbury og at tilbagekalde Hertugen af York. Nu dannede sig de to 1681.
politiske Partier, hvis Navne **Whigs** og **Toryes** endnu den Dag idag dele Englænderne i to store Hære

Hine, som Shaftesbury og flere af de aandrigeste, ædleste og charakteerfasteste Mænd i England, som Lord Russel, Sidney, Gray og andre, stode i Spidsen for, betragtede Statsforfatningen som en gjensidig Overeenskomst imellem Kongen og Nationen og tillagde denne, ifald der tilføiedes den en Krænkelse, Ret til virksom Modstand; Toryerne derimod, hvis Hoved var det høikirkelige Universitet i Oxford, forkastede den Grundsætning, at den borgerlige Magt udgik fra Folket og fordrede en lidende Lydighed af Undersaatterne.

Imod Hovedmændene for Whigerne, der vedbleve at paastaae Yorks Udelukkelse og deels tænkte paa en Gjenoprettelse af Republiken, deels paa en Overdragelse af Kronen til Karls naturlige Søn Monmouth eller en anden protestantisk Slægtning af Kongehuset, rettede nu Hoffet hele sin Vrede. Shaftesbury undgik Faren ved at flygte til Holland, hvor han snart døde, men hans Venner laae under for 1683.
deres Modstanderes Slag. Hoffet benyttede en af nogle slette Mennesker indgaaet Sammensværgelse imod Kongens og hans Broders Liv til at styrte hine Mænd, der intet havde at gjøre med disse Forbrydere. Lord Russel og Algernon Sidney, der vare forraadte af en af deres Meningsfæller og af Tory-Dommere befundne skyldige i Høiforræderi, blødte paa Skafottet. Monmouth flygtede til Holland. Nationen, der var træt af Conspirationerne og ugunstig stemt for Republikanerne, forholdt sig siden rolig, saa af Hertugen af York igjen kunde tiltræde sine Embeder og Karl indtil sin Død regere mere uind- 1685.
skrænket end nogensinde før.

§ 591. Jakob II. Faae Uger efter Jakob II.s Thronbestigelse landede Hertugen af Monmouth med en Skare engelske Flygtninge i Britannien, for at frarive sin Farbroder Thronen. Mange Utilfredse samlede sig under hans Faner. Men Anførerens Ubesindighed og Feighed, hans Raadgiveres Udueligheed og Spaltningen i hans Parti, da han ved at antage Kongetitelen fjernede Republikanerne fra sig, tilintetgjorde Forehavendet. Monmouth døde en smertelig Død paa Skafottet. Men Jakobs Grusomhed imod alle dem, der deeltoge Jakob II. 1685-1688.

i og billigede Opstanden, af hvilke 330 bleve henrettede og over 800 som Slaver bleve solgte til Vestindien, slukte den sidste Gnist af Velvillie i Folkets Hjerte. Overdommeren Jefferies' Navn, der med Skarpretterøxen og en Skare Bødler drog igjennem Grevskaberne, er tegnet med blodige Træk i den engelske Histories Aarbøger. Og da nu denne Jefferies blev Lord Kansler, da Antallet paa de katholske Foresatte tiltog i en foruroligende Grad i Forvaltningen og i Hæren, da Omgaaelsen af Testakten og den tilsigtede Indførelse af et Tolerance-Edikt syntes at forberede den gradvise Tilbageførelse af Katholicismen og alle Skridt antydede, at Jakob søgte at bevirke en Omdannelse af den kirkelige og borgerlige Forfatning i England, da kom Nationen i den største Uro.

Jakob II. var en altfor ivrig Convertit til at han som Karl II. skulde have ladet sig nøie med at man blot taalte hans Tro. Med en Missionærs Iver og med en Fanatikers Trods søgte han at forhjælpe Katholicismen til Herredømmet. Han sendte en Gesandt til Paven og antog en pavelig Nuntius; han gjenindførte Messen i Slottet og tillod den katholske Cultus i Privatkapeller; han ydede Jesuiterne og andre Ordensbrødre sikkert Ophold i Riget, befordrede Omvendelser ved Ansættelser og andre Fordele og sikkrede de Geistlige, der vare traadte over, den varige Nydelse af deres Indkomster. Udsigten til jordiske Fordele, til Embeder og Æresposter, forfeilede ikke deres Virkning paa de Svage, Forførelsen var for lokkende og Exemplet ovenfra gav mange Stingrunde til at berolige Samvittigheden. Befalingen til at sætte alle dem i Frihed, der under den foregaaende Regering vare blevne fængslede formedelst deres Vægring ved at aflægge Troskabs- og Supremats-Eden, gjengav det menneskelige Selskab nogle Tusinde Nonconformister, deriblandt ogsaa protestantiske Dissentere. Men for at ikke den Mening skulde finde Indgang, at Kongens Hjerte ogsaa følte Medlidenhed med disse, lod han snart derpaa den huguenottiske Geistlige Claudes Bog om Protestanternes Forfølgelser i Frankrig offentlig brænde af Bøddelen og udtalte dermed sin Billigelse af de Forholdsregler, som Ludvig XIV. havde anvendt. — Dog kunde Jakob ikke gjøre Regning paa ret Fremgang, saa længe som Testakten endnu var i Kraft. For derfor at forberede dens Afskaffelse, blev den Grundsætning gjort gjældende, at „det stod i Englands souveræne Konges Magt, i visse Tilfælde at dispensere fra Rigslovene". Dette havde til Følge, at de høieste Befalingsposter i Armeen bleve overdragne til Katholiker og Convertiter, og da dette hos Geistligheden fremkaldte Knurren, og den bestandige Paamindelse fra Prædikestolene, at „man skulde holde fast ved den protestantiske Tro og ikke lade sig besnære af Pavedømmets Vildfarelser" bragte Folket i Bevægelse, saa blev Bispoppen af London, en kraftig Støtte for Oppositionen, berøvet sit Embede. — Med det Stivsind, der var egent for hele Familien Stuart, vedblev Jakob ved Proklamationer i Skotland og England at tildele sine Troesfæller de Rettigheder, som Landslovene formeente dem. Men de presbyterianske Skotter, der vare saa tilgængelige for Fanatismen og som kort iforveien ved Mordet paa Erkebiskop Sharp af Edinburg, der virkede saa ivrigen for Episcopatets Indførelse, havde tilkjendegivet deres Had til Stuarternes kirkelige Forandringer, modsatte sig Udøvelsen af den omstridte Kongeret og erklærede, at „det at tilstaae Tolerance laae ikke i den verdslige Øvrigheds Omraade og var uforeneligt med Guds Bud; Hensigten dermed var den, at oprette Tyranni og oplade Protestanternes Hjerter for Papismen og saaledes at tilstede Kjætteri, Gudsbespottelse og

Afguderi." En lignende Bevægelse bevirkede i England den kongelige Bestemmelse, at alle Straffelove imod Overtrædelse af kirkelige Bestemmelser skulde være satte ud af Kraft og Afbrydningen af nogensomhelst Religionsed som Betingelse for at maatte tiltræde et Embede være forbuden, især da de aabenbareste Valghvervninger og Valgbestikkelse ved Sammensætningen af et nyt Parlament overtydede Nationen om, at Ophævelsen af Testakten og Indførelsen af en almindelig Tolerance skulde bevirke Statskirkens Omstyrtning paa legal Vei. Da derfor den Befaling udstedtes til Geistligheden, at de paa Tiden for den sædvanlige Gudstjeneste skulde forelæse Forordningen i Kirken, vægrede 7 Biskopper sig ved at efterkomme Befalingen. Rasende over denne Formastelighed lod Jakob Prælaterne anklage og bringe i Tower. Paa Toget derhen ærede Folket dem som Helgene og bønfaldt knælende om deres Velsignelse. De Anklagedes Frifindelse blev feiret som en Seiersfest med Gladesblus og Frydeskrig, hvilket havde maattet overtyde Kongen om den nære Fare, naar han ikke i sin Forblindelse med Forsæt havde lukket Øinene for det gabende Afgrundsvælg.

§ 592. Revolutionen af 1688. Høiest steg det engelske Folks Uvillie da Jakob, paa en Tid, da Keiseren, Holland, Brandenburg, flere Medlemmer af det tydske Rige, Spanien og Sverrig havde sluttet det augsburgske Forbund imod Frankrigs Overmagt, traadte i Forbindelse med Ludvig XIV. og tilbagekaldte de engelske Tropper, der allerede i flere Aar havde staaet i hollandsk Sold. Ikkun 36 Officerer og nogle faae Menige fulgte Kaldet; de øvrige bleve hos Vilhelm af Oranien, der var gift med Jakobs ældste Datter og saaledes gjorde Fordringer paa Englands Throne, ligesom han ved sin Erklæring imod Ophævelsen af Testakten offentlig havde udtalt sin Misbilligelse af hans Svigerfaders Forholdsregler og Bestræbelser. Den Efterretning, at der var født Kongen en Prinds af Wales, nedslog da Englændernes Haab om snarlig Befrielse fra Pavedømmets Aag og fremkaldte Tanken om ved Selvhjælp o. under Vilhelm af Oraniens Bistand at løsrive sig derfra. Prindsens Ægthed blev draget i Tvivl; Skarer af misfornøiede Britter strømmede til Haag; Whig-Partiet, med anseete, hæderværdige Mænd i Spidsen, traadte i Forbindelse med Oranieren og lovede ham, ifald han vilde gjøre en Landgang, den protestantiske Nations Hjælp. I ubegribelig Forblindelse saae Jakob paa Generalstaternes Rustninger, der nu ved storartet Understøttelse gjengjældte deres Arvestatholder deres Lands Redning. Selv Ludvig XIV.s Forestillinger vare ikke i Stand til at aabne Øinene paa Kongen. Først da Vilhelm med hollandsk Krigsmagt landede paa Englands Kyst og de engelske Farver med det Valgsprog: „den protestantiske Religion og Englands Frihed" paa Stormasten af hans Skib og et af Historieskriveren Burnet forfattet Manifest tilkjendegave hans Hensigter, først da blev Jakob den Vulkan vaer, som hans Throne stod paa. Forgjeves tog han alle forfatningsstridige Forholdsregler tilbage, Folkets Tillid havde han for- 1686. Novbr. 1688.

spildt. Jakob II. blev nu til sin Skade vaer, hvor farligt det er, at give Plads for den Grundsætning, at man ved sophistisk Forklaring kan omgaae Love og Eder. Thi ligesom han havde ladet sin Kroningsed og Testakten upaaagtet, saaledes ansaae heller ikke Nationen sig længere bunden til Akten om den passive Lydighed og om en bevæbnet Modstands Lovstridighed. Den Grund, som han stod paa, var gjort vaklende ved Forræderi, Hykleri og Meened, som Stuarterne havde gjort Nationen fortrolig med. Da Lord Churchill, der siden ophøiedes til Hertug af Marlborough, med sine Tropper gik over til Vilhelm og Armeens og Sømandstabets Stemning lod Kongen ahne sit Fald,
Decbr. 1688. da sendte han sin Gemalinde med Prindsen til Frankrig, kastede Rigsseglet i Themsen og flygtede derpaa i Fortvivlelse fra sine Fædres Land, hvis skjønne Throne han havde berøvet sig selv og sine katholske Efterkommere.

Jakob levede fra nu af i St. Germain af en Naadepenge, som Ludvig XIV. tilstod ham, efterat hans Forsøg paa ved de irske Insurgenter igjen at komme paa Thronen var strandet. Folket lod sit Raseri frit Løb mod Katholikerne og skaanede ikke engang de fremmede Gesandter.

§ 593. Vilhelm og Maria. Efter Jakob II.s Flugt erklærede det engelske Folks Repræsentanter (National-Conventionen) Thronen for at være forladt og kom efter lang Raadslagning overeens om, at Stuarternes katholske Linie skulde udelukkes fra Regeringen og denne overdrages Kongeparret Vilhelm og Maria. Men belærte ved det Forbigangne sikkrede de ved en bill of rights Nationens gamle Rettigheder imod fremtidige Krænkelser uden at træde Kronens Værdighed for nær. Den kongelige Dispensationsret blev afskaffet, og der fastsattes Ansvarlighed af Ministrene for alle Regeringsforholdsregler; men den strenge Fastholden ved Testakten og de kirkelige Ligeformethedslove beviste, at Overbærelsens Dyd paa det religiøse Gebeet endnu ikke var kommen til Englænderens Bevidsthed. Mange Geistlige vægrede sig endnu ved at aflægge Hyldingseden, fordi de af den calvinistiske Konge, der formildede de strenge Love mod Dissenterne, troede at maatte vente Fare for deres hierarchiske Systems Herredømme! men desto beredvilligere anerkjendte Skotterne den nye Tingenes Orden, i Særdeleshed da Vilhelm samtykkede i det forhadte Episcopats Afskaffelse og den presbyterianske Synodalforfatnings Gjenindsættelse. Men Irlænderne, der understøttedes af Frankrig og førtes i Kampen af
1. Juli 1690. Jakob II. selv, bleve først ved det blodige Slag ved Boyne, hvor den gamle Marskalk Schomberg, der som Huguenot var landflygtig fra Frankrig, døde Heltedøden, tvungne til at anerkjende Vilhelm og Maria.

Cromwells haarde Bestemmelser bleve paany bragte i Anvendelse paa dette ulykkelige Land. De irske Jakobiter mistede deres Godser og vandrede ud i Tusindevis. Øen tabte som et erobret Fiendeland alle sine Rettigheder. — Under Vilhelm blev den sidste Grundsteen lagt til Englands Frihed og Storhed. Statshusholdningen blev skilt fra Kongens Privathusholdning (Civilliste), Pressefriheden slog faste Rødder; Sømagten hævede sig, den londonske Bank kom tilliive, det ostindiske Compagni blev udvidet; Erhvervflid, Handel og Kolonialvæsen steg til en høi Blomstring. Vilhelms Herskernatur blev mere beundret end elsket; hans alvorlige, kolde Væsen, hans Forkjærlighed for Holland, hans Indesluttethed stødte Briternes Hjerter fra ham. Desto større Anerkjendelse og Kjærlighed fandt han hos Hollænderne.

Da Døden lagde den sygelige Fyrste barnløs i Graven, fulgte 1701.
Jakob II.s yngre Datter **Anna** ham, under hvem den fuldstændige Anna 1701-1714.
Forening af Skotland og England kom i Stand, saa at 1707.
skotske Repræsentanter fra den Tid havde Stemme i det engelske Parlament. Ogsaa hun overlevede alle sine Børn, hvorpaa den engelske Krone kom til Kurfyrsten Georg af Hannover, en Efterkommer af den ulykkelige Pfalzgrevinde og Bøhmerdronning Elisabeth. Anna vilde gjerne have overdraget Kronen til sin Broder, Prætendenten Jakob III., men Nationens Utilbøielighed for Stuarternes katholske Linie tilintetgjorde hendes Forehavende.

Jakob II. var 1701 død i St. Germain; Jakob III.s Forsøg paa ved en Landgang i Skotland atter at fravirke det hannoverske Huus Kronen, slog feil; ligeledes hans Søn, 1717.
Prætendenten Karl Edwards endnu mere omfattende Foretagende. Begge døde i Italien, 1747.
hiin 1766, denne (formælet med Grevinde af Stolberg, Digteren Alfieris bekjendte Veninde) som barnløs Hertug af Albany 1788; hans yngre Broder, Cardinalen af York († 1807), var den sidste af Stuarternes Mandsstamme.

6. Ludvig XIV.s tredie (orleanske) Krig. 1689—1697.

§ 594. Det augsburgske Forbund (§ 592) overtydede Lud- 1686.
vig XIV. om, at de europæiske Folk vare trætte af det franske Tvangsherredømme; og da tillige den østerrigske Vaabenlykke bragte hans Forbundsfælle, Storsultanen, haardt i Knibe, saa besluttede han Krig paany, for at komme sine Fiender i Forkjøbet og drage den tydske Militærmagt fra Øst til Rhinen. Den pfalziske Arvesag og det kølnske Erkebispevalg gave ham en velkommen Foranledning til en Krigserklæring.

1) Da Kurfyrst Karl, en Søn af Karl Ludvig (§ 551) af den simmerske Linie, døde uden mandlige Arvinger, kom Pfalz efter Rigets og det kurfyrstelige Huses Love saavelsom efter den Hedengangnes Testament til den katholske Sidelinie Pfalz-Neuburg. Men for den aandrige og elskværdige Søster til den afdøde Kurfyrste, Elisabetha Charlotte, der var gift med Ludvig XIV.s Broder, Hertugen af Orleans, gjorde Ludvig nu Fordring ikke alene paa hele det rørlige Efterladenskab, men forlangte ogsaa de pfalz-simmerske Lande og udstrakte endelig sine Fordringer til alle de Territorier, om hvilke Kurfyrsten Philip Vilhelm ikke kunde paavise, at de blot vare Mandslehn.

2) Ved Kurfyrsten af Kølns Død ønskede Ludvig den fransk-sindede Vilhelm af Fürstenberg, Biskop af Strasburg, til hans Efterfølger. Ved Bestikkelse bevægede han Fleertallet af Domherrerne til at give den franske Leietjener deres Stemmer, trods en alvorlig Advarsel fra Keiseren; men Paven var imod Valget og bekræftede den af Mindretallet valgte Candidat af det bayerske Fyrstehuus.

Denne tredie Krig begyndte med en barbarisk Forholdsregel. For at gjøre det umuligt for Fienderne at trænge ind i Frankrig, besluttede Louvois med sin despotiske Konges Samtykke at skabe en Ørken mellem begge Riger ved at ødelægge Rhinegnene. Strax besatte franske Tropper under haarde Feltherrer Rhinpfalz, der endnu neppe var kommen sig efter de tidligere Krigslidelser, og udøvede umenneskelige Grusomheder. Som Mordbrændere faldt de vilde Skarer over de blomstrende Landsbyer ved Bjergveien, over de rige Stæder ved Rhin, over Byerne i det sydlige Pfalz, og forvandlede dem til Askedynger. Det
Marts 1689. heidelbergske Slots sprængte Taarn er selv endnu et stille Vidne om det Barbari, hvormed Melac og andre Anførere udførte den ubarmhjertige Regerings Befalinger.

Heidelberg gik tildeels op i Flammer, efterat Neckarbroen var sprængt i Luften; Rohrbach, Wiesloch, Kirchheim, Baden, Bretten, Rastatt, Pforzheim og andre bleve ødelagte, Handschuchsheim, Ladenburg, Dossenheim, Schriesheim forvandt aldrig ganske igjen de Ødelæggelser, hvormed den „allerkristeligste" Konge hjemsøgte dem; fra Haardtbjergene indtil Nahe—Frankenthal, Alzey, Kreuznach — reg Stæder og Landsbyer, Vinbjerge og Frugtmarker; i Mannheim maatte Indvaanerne selv lægge ødelæggende Haand paa Fæstningsværker og Bygninger. I Worms blev Domkirken tilligemed mange Vaaningshuse et Rov
Juni 1689. for Flammerne og i Speier forjog Fransmændene Borgerskabet, antændte den udplyndrede Stad og den gammelærværdige Domkirke og dreve Haan med de gamle Keiseres Been.

Trods Fiendernes overlegne Antal beholdt de Franske, der anførtes af de mest udmærkede Feltherrer, i det Hele taget Overhaand. I
1690. 1691. Nederlandene seirede den talentfulde Marskalk af Luxemburg ved Fleurus og Stenkerken over Tydskerne og Hollænderne; i Italien, hvor Victor Amadeus II., den kloge Hertug af Savoyen og Piemont, havde sluttet sig til Frankrigs Fiender, vandt den tappre, aandrige og charakteerfulde Catinat Seieren ved Staffarda, og ved Overrhin følte Beboerne af Breisgau og Baden den franske Indqvar-

terings og Plyndrings Svøbe. Ogsaa tilsøes gjorde den franske Marines fortræffelige Tilstand sig gjældende. Ved Dieppe seirede 1690.
Tourville, og selv det store Nederlag, som den overlegne engelsk-hollandske Sømagt nogen Tid efter tilføiede ham ved La Hogue, 1692.
hvor Frankrigs Flaade næsten ganske gik til Grunde, var saa hæderligt for den franske Tapperhed og Krigsære, at man glemte Tabet, i Særdeleshed da Luxemburg i det følgende Aar, kort før han endte sin 1693.
Helteløbebane, vandt den glimrende Seier ved Neerwinden over Vilhelm af Oranien og Krigslykken fulgte Frankrigs Fane i Italien og Spanien. Ogsaa i Tydskland, hvor **Ludvig af Baden**, den imidlertid afdøde Karl af Lothringens talentfulde Myndling, havde stillet sig i Spidsen for Krigsmagten, havde den franske Hær endnu længe Fordelen paa sin Side; Heidelberg og Slottet faldt ved Befalingsmandens Feighed anden Gang i Fiendernes Hænder, der nu fremdeles ødelagde, hvad de første Gang havde skaanet, og tillige kom Jesuiternes og Kapuzinernes Egennytte og Omvendelsessyge til Hjælp. Spanien tabte Barcelona til Vendome og nogle nederlandske 1697.
Stæder til andre Feltherrer. Saa meget mere forbausedes man over, at Ludvig saa villig bød Haanden til den almindelig attraaede Tilendebringelse af Krigen og i **Freden til Ryswick** (imellem Haag og Delft) viste sig langt nøisommere end i Nymwegen.

Han beholdt af de spanske Erobringer kun et Antal Stæder, som han foregav at have en Ret til, fordi de hørte til tidligere Afstaaelser; Hertugen af Savoyen fik alle sine Besiddelser tilbagegivne, Holland fik Handelsfordele og Arvestatholderen Anerkjendelse som Konge af England. Tydskland, der var forladt af alle sine Forbundne, slap ogsaa atter her værst derfra; det maatte ikke alene lade Strasburg og de elsaßiske Reunioner imod Tilbagegivelsen af Freiburg, Breisach og Philipsburg i Fransmændenes Hænder, men ogsaa samtykke i den paatvungne Clausel, at i alle protestantiske Stæder, som for en Tid eller for bestandig vare besatte af Fransmændene, skulde den katholske Cultus taales og den imod Fürstenberg indledede Retsundersøgelse standses. Derimod bleve Lothringen og Zweibrücken givne tilbage til deres tidligere Besiddere.

7. Frankrigs klassiske Literatur.

§ 595. Akademiet. Middelalderens romantiske Poesi, der tidlig havde naaet en høi Blomstring i Frankrig, blev i det 16de Aarhundrede ganske fortrængt af Oldtidens klassiske Literatur og dens Efterlignere. Den vittige Rabelais († 1553), der begunstigedes af Kong Franz I., drev i sin satiriske Roman Gargantua og Pantagruel Spot med den romantiske Poesi og dens Helte. Hans Historie om Fyldevommen Gargantua og hans Søn, Drukkenbolten Pantagruel, er en poetisk Carricatur, fuld af Plumphed og cyniske Udtryk. Rabelais' Samtidige, den leifærdige Clement Marot († 1554), Oversætter af Davids Psalmer, og den smagløse Pet. Ronsard

(† 1585), der bugnede af pedantisk Lærdom, efterlignede de romerske Digtere, især Horats og Ovid, saa slavisk, at de endog indblandede mange latinske Ord og Vendinger i deres franske Digte, og Jodelle († 1552) gjorde det første Forsøg paa at indføre det antike Drama (med Choret) i Frankrig. Selv Malherbe († 1628), med hvem Franskmændene begynde deres klassiske Literatur, er i sine glatte, men tankestomme og phantasiløse Digte kun Efterligner af de Gamle. Denne nære Tilslutning til de antike Former og Digtarter beholdt den franske Literatur selv dengang, da der ved Richelieus Akademi (§ 577) var bleven oprettet en høieste Domstol for Sprog og Smag. Dette Institut, der stod under kongelig Beskyttelse, betog forøvrigt den franske Literatur dens frie Udvikling og paatrykte den Hof-Udviklingens Charakteer. Kun hvad Akademiets Grammatik og Ordbog betegnede som sprogrigtigt, fandt almindelig Gyldighed, og dets Poetik og Rhetorik bestemte de Former og Regler, hvorefter man maatte digte. Havde nu end det Første idetmindste den Fordeel, at de franske Forfattere maatte agte paa og uddanne Sprog og Stil (et Fortrin, som de indtil den Dag idag have fremfor de tydske), saa tvang derimod det Sidste hvert Naturanlæg, hver genial Eiendommelighed ind i Conveniensens og Regelens Skranker. Hiin Elegans i Formen, hiin Lethed og Færdighed i Stilen, forbunden med Frankrigs politiske Overvægt, forskaffede ikke destu mindre det franske Sprog og den franske Literatur Herredømmet i Europa næsten et heelt Aarhundrede igjennem. Sproget, der var særlig uddannet for det selskabelige Samqvem, for Conversation som for Breve, blev fra nu af Diplomatiens, Hoffernes og det høiere Selskabs Sprog; dets Forfattere og Skjønaander stode i Brevverling med de berømteste Fyrster og Statsmænd; dette begyndte allerede med Balzac og Voltüre, hvis zirlige Breve bleve beundrede af den svenske Christine, af Richelieu og af hele det dannede Europa. Hvor meget derimod Cardinalen og hans Creaturer i Akademiet ved deres Despotisme tilintetgjorde al sand Poesi, det seer man af en Chapelains og Desmarets ynkelige Produkter, der (hiin ved sin Pige fra Orleans, denne ved sin Clovis) vilde skaffe Franskmændene et Nationalepos, og af den Modstand, som den eneste geniale Digter, Peter **Corneille** fra Rouen, havde at overvinde for at begrunde et National-Drama.

Corneille 1606-1684.

§ 596. Drama. Corneille. Racine. Moliere. Da nemlig Corneille uden Cardinalens og Akademiets Samtykke vovede at bringe sit Hoveddrama **Cid** paa Scenen, i hvilket han havde forstaaet at omskabe det af Spanierne laante, tragiske Stof og den efter Euripides og Seneca dannede Form og glimrende Fremstilling til et Stykke, der var eiendommeligt i Sprog og Tone og især tiltalte Franskmændene i deres Jagen efter Effekt; da fandt Cardinalen og hans Venner meget at udsætte paa denne nye Smag, men maatte gjøre den Erfaring, at den overalt undertrykte Nationalstemme idetmindste i Literaturen endnu havde nogen Betydning. Thi medens Chapelain i Akademiets Navn udarbeidede en klassisk Critik af Cid og et meget middelmaadigt Hoved, Scudery, hvis Søster ved sine tykke Romaner i hiin Tids falske Smag havde erhvervet sig et Navn og mange Efterlignere, skrev dadlende Bemærkninger imod dette Stykke, fandt Corneilles Drama et saadant Bifald hos Folket, at han derved blev opmuntret til at lade Horatierne og Cinna følge paa Cid. Saaledes blev Corneille Skaber af Franskmændenes dramatiske Poesi, der i Formen sluttede sig nær til det af de Gamle givne Mønster.

Ved en Misforstaaelse af den aristoteliske Poetik blev Loven om de tre Enheder (i Tid, Sted, Handling), hvorefter alle Momenter i den tragiske Handling maatte udfolde sig paa samme Sted og i det korte Tidsrum af en Dag, egensindigen fastholdt, hvor store end de Usandsynligheder vare, som Digterne derved indviklede sig i. Stoffet blev sædvanligen taget af den græske og romerske Historie, eller hentet fra Orienten, men Heltene optraadte med den dannede Verdens Flinhed og med det franske Hofs Sæder, en Blanding af det Antike og Moderne, der stundom maatte forekomme høist latterlig; og da de fornemme Kredses Tone og Dannelse bleve overførte i Poesien, saa kunde det ikke feile, at jo en kold Pathos og hul Deklamation hyppig traadte i Stedet for Natur og sand Følelse. Men Skjønheden i Form og Sprog, Glatheden i Versifikation, det konstmæssige Anlæg henrykkede hele Europa og skaffede den franske Smag Seier overalt. — Corneilles 33 Tragedier, af hvilke de ældigere staae tilbage for de første, (Polyeuctes, Pompejus' Død, Rodogune og andre) have holdt sig paa Skuepladsen.

Den mest fuldendte dramatiske Digter i Frankrig, ihvorvel han stod tilbage for den foregaaende i Kraft og Charakteerskildring, er **J. Racine**, hos hvem Elegans i Formen og Skjønhed i Sproget ere uovertræffelige.

Racine 1639-1699.

I de to første af hans Stykker (de fiendtlige Brødre og Alexander) viser han sig som Corneilles Efterligner; først i Andromache og i **Britannicus** slog han ind paa en eiendommelig Bane og blev national. I det sidste Stykke er Skildringen af det forfinede romerske Hof paa Neros Tid, der var omgivet af Lumskhed og Ranker, i Særdeleshed interessant og heldig, fordi de lignende Tilstande ved det franske Hof under Ludvig XIV. derved foresvævede Digteren, hvilket gav hans Maleri Farve og Liv. I Berenice kan man ikke miskjende et fint Smigreri for Ludvigs første Elskede, i Mithridates udviklede Racine en rigtig Kundskab til Oldtiden, kun er her den Anskuelse, at der maa forekomme et Kjærlighedsforhold i hvert Stykke, meget ilde anvendt; om **Iphigenia** og **Phædra** paastaae de franske Critikere, især Laharpe, at de maae foretrækkes for Euripides' Stykker af samme Navn; i Henseende til Anlægget kunne de maaskee have Ret, men Oldtidens kraftige Træk og ægte Colorit, som de endnu trods alle Mangler findes hos Euripides, fattes aldeles i Franskmændenes pralende og conventionelle Poesi. I dem begge havde Racine naaet sin digteriske Uddannelses Høidepunkt, da Madame Maintenon forsaldt til et Slags Pietisme og tog Anstød af den verdslige Digtekonst. Hun overtalte derfor Racine til at forfatte de to sidste Dramaer af bibelsk Indhold, **Esther** og **Athalie**, af hvilke hiint var bestemt for den under Maintenons Beskyttelse staaende, qvindelige Opdragelsesanstalt St. Cyr, det sidste først efter Digterens Død kom paa Scenen.

Samtidig med Racine bragte **Moliere** det franske **Lystspil** til sin Fuldendelse. Han var først Direktør for et omreisende Skuespillerselskab, indtil Ledelsen og Ordningen af det kongelige Theater blev overdraget til ham. Med Kundskab til det antike Drama og det spanske Theater forbandt Moliere dyb Menneskekundskab og et fuldkomment Kjendskab til sin Tid og alle dens Mangler. Omhyggelighed ved Udarbeidelsen og Færdighed og Lethed i at skrive Vers gave hans Digtninger en høi Fuldendthed og Glathed i Formen.

Moliere 1622-1673.

Blandt Molieres Dramaer maa man forøvrigt skjelne mellem de hurtigt udkastede Leilighedsstykker (som la princesse d'Elide, l'amour médicin og selv les facheux) og de udarbeidede og klassiske Stykker. I disse forstod han heldigt at forbinde den antike Charakteerkomedie og dens moralske Formaal med de spanske Intriguestykker, hvori Anlægget, Knudens og Begivenhedens Forvikling er Hovedsagen. Af hans talrige Stykker udhæve vi: de Affekteerte (les precieuses ridicules), hvori den dengang herskende Ziirlighed og Sentimentalitet, den Affektation i Smagen, at ville sige alt paa en aandrig og original Maade, og det tvungne Compliment-Jageri gives til Priis for Spot; Mændenes Skole og Ovindernes Skole høre til hans heldigste Stykker; i den dramatiske Farce Critik af Ovindernes Skole latterliggjorde han de taabelige Bedømmelser af dette Drama. **Menneskefiendden** (misanthrope) er bleven berømt ved Rousseaus og d'Alemberts Strid om Opførelsen af et Theater i Genf, hvorved hiin dadlede Stykket eensidig sophistisk og denne forsvarede det lige saa eensidig sophistisk. Det Komiske og Latterlige ved en taktløs Sandhedsven i en usund Verden og ved en ussel Forsvarer af sand Følelse i Livets sædvanlige Omgang er tilvisse for flint for det større Publikum. For derfor ikke at lade Folket være Stedbarn, forfattede Moliere fra Tid til anden Farcer og Nationalstykker til Mængdens Forlystelse. Til dem høre: Lægen imod sin Villie, Borgeradelsmanden, Georg Dandin, Sganarella, Scapins Skalkestykker og andre. Efterat Moliere endnu i **Gnieren** og i de lærde Koner havde tugtet sin Tids Feil, skrev han det fuldkomneste af hans Stykker, **Tartuffe**, hvori han fremstillede de Gudeliges og Pietisternes skinhellige Færd, der under Religionens Maske skjule egennyttige og verdslige Anskuelser og sandselige Attraaer, paa en saa anskuelig Maade, at der reiste sig en heftig Storm imod Stykket og det kun sjelden kom til Opførelse.

Regnard 1647-1709.

Hvor store Molieres Fortjenester vare i det komiske Drama, det seer man af den uhyre Afstand mellem ham og de nærmest paafølgende Komikere, af hvilke kun Regnard, der er bekjendt ved sit uregelmæssige Eventyrerliv saavelsom ved sine Skjebner, fortjener at omtales. Men selv hos ham kunne vittige Indfald og komiske Situationer ikke erstatte Mangelen paa den Dybde og Menneskekundskab, som Moliere besad i saa høi Grad. Spilleren og Universalarvingen ere de mærkeligste af hans Stykker, hiint, fordi han deri fremstiller sig selv og sit eget sønderrevne Liv, dette som et Speil for Tidens Sæder. — En Menneskealder efter Racine og Moliere har den aandrige, mangesidige **Voltaire** ogsaa tilvendt Skuepladsen sin Opmærksomhed og sin Pen. Men hverken i Tragedien eller i Komedien naaede han sine Forgængere. Hans Livlighed og Flygtighed hindrede ham i en omhyggelig Udarbeidelse, hvilket havde en mindre fuldendt Form til Følge, og Mangelen paa et dybere religiøst Gemyt og alvorlige religiøse Grundsætninger betog hans Tragedier de ældres Gediegenhed og Værdighed. Aand, Vid og Talent, som han besad i høi Grad, vare ikke i Stand til at skjule denne Mangel, hvor meget end hans Forfængelighed bragte ham til at tro, at disse Egenskaber vare tilstrækkelige til at overvinde alle Vanskeligheder.

Voltaire 1694-1778.

I Zaire og Alzire søgte han at røre ved christelig Tænkemaade, ihvorvel han hele sin Levetid bekæmpede Christendommen; i Ødipus, Brutus og Cæsars Død staaer han langt tilbage for Corneille og Racine i Kundskab til Historien og Oldtidens Tilstande; i Merope søgte han at fornye det græske Dramas Majestæt uden at medtage den romantiske Kjærlighed; i **Mahomet** vilde han skildre Farerne ved Fanatismen, eller rettere ved Troen

paa nogensomhelst Aabenbaring, men forvanskede paa en ussel Maade en stor historisk Charakteer.

Af Voltaires yngre Samtidige afspeilede Beaumarchais i Figaros Bryllup de høiere Stænders elegante Frivolitet og **Diderot** i sine borgerlige Dramaer (Husfaderen, den naturlige Søn og andre), der ere skrevne i Prosa og i Tydskland efterlignede af Jünger, Iffland, Kotzebue, Virkeligheden paa en fortræffelig Maade. Diderots dramaturgiske Anskuelser, at Begivenhederne maatte være naturlige, Motiverne moralske, bevirkede, at det Rørende, Naturlige og Følsomme længe ansaaes nødvendigt for Dramaet. — Ogsaa den af Metastasio uddannede, italienske **Opera** blev ved Mazarin indført i Frankrig og ved Digteren Ovinault og Componisten Lulli bragt til en høi Fuldkommenhed.

Beaumarchais † 1799. Diderot † 1782.

§ 597. De øvrige Digtarter. En af de mest anseete Digtere i Ludvig XIV.s Tid var **Boileau** (Despréaux), Franskmændenes Horats. Hans Hovedfortjeneste bestod i den mest fuldendte Uddannelse af det franske Sprog og den franske Stil, saa at han ansaaes som Lovgiver for de poetiske Former og Smagen.

Boileau 1636-1711.

Hans betydeligste Værk er hans Satirer, hvori han med Frimodighed tugter Jesuiternes Hykleri og Anmasselse, der ved deres Journal fra Trevoux vilde lede og danne den franske Smag, og de talrige Digterlinges Jammerligheder saavelsom hans Tids Mangler; i sine Epistler viser Boileau sig som en lav Smigrer for Kongen, hvis Yndest og Beskyttelse han derved erhvervede sig; ved sin Poetik, som han forfattede, da han stod paa sin Anseelses Høidepunkt, blev han Lovgiver i Digtekonsten ikke alene i Frankrig, men i hele Europa. Det komiske Heltedigt Chorpulpetet (le lutrin) er ikke uden interessante Partier.

I sine Oder satte Boileau Kronen paa sit Smigreri; men netop denne Art beviste hans Landsmænd, at han egentlig ikke var Digter, idetmindste ikke Odedigter. Oderne og de geistlige Sange af den vrantne, fra Frankrig forviste Joh. Baptist Rousseau, der nød Prinds Eugens Yndest, have med al deres Kulde dog mange Fortrin for Boileaus. Frankrigs mest læste Digter er **Lafontaine**, hvis Fortællinger og Fabler selv endnu ere i alles Hænder. I en Verden fuld af Tvang, Formaliteter og stivt, fornemt Væsen bevarede han stedse sin medfødte Naivetet, sin muntre Frimodighed og sin barnlige Natur. I Livet som i Literaturen vidste han at holde sig fri for alle Konstregler.

Joh. Bapt. Rousseau † 1741. Lafontaine † 1694.

Hans Fortællinger, der have deres Forbillede i Boccaccio og de gamle Provençaler, ere vel frie for hiins aabenbare Usædelighed, men der fattes heller ikke hos ham slibrige og letfærdige Steder. De ved Lethed i Stilen og Ynde i Fremstillingen udmærkede Fabler blevе bekjendte som Skole- og Børnebog i alle Familier og tjente alle følgende Fabeldigtere som Mønster.

Hvad Epos'et angaaer, da blev dette ubearbeidet efter Chapelains og andres Forsøg, der foranledigedes ved Richelieu, men forsmaaedes af Nationen, indtil Voltaire ved sin **Henriade** efter Franskmændenes Mening ogsaa bragte denne Art til Fuldendelse. Men den historisk-troe Skildring af en Borgerkrig i vellydende Alexandriner med allegoriske Figurer kunde endnu fattes meget i at være et Heltedigt. Derimod blev den med Epos'et beslægtede Art,

Romanen, tidlig uddannet af Franskmændene. Fra Calprenedes og Scuderys brede Romaner, der ere tagne af den gamle Historie, gik man over til den historiske Roman og skildrede Tidshistorien (Grevinde Lafayette, † 1693); i den komiske Roman var den vittige Scarron, bekjendt som den berømte Maintenons Gemal, udmærket; men den største Roes naaede **Lesage** ved heldig Bearbeidelse af de spanske Romaner, hvoriblandt den meget læste Historie om Gil Blas af Santillana for dens klassiske Fremstilling, og Halte-Fanden for dens Anbydninger af Personer, Tilstande og Historier i Paris, ere mest bekjendte. Til den episke Digtning hører ogsaa den mærkværdige, i poetisk Prosa skrevne Bog af **Fenelon**, Erkebiskop af Cambray, **Telemachs Eventyr**, der næst efter Bibelen og Christi Efterfølgelse (§ 326) har oplevet de fleste Oplag. Fenelon, en ædel Mand af mild Charakteer og christelig Tænkemaade og Dyd, var Opdrager for de kongelige Børnebørn og skrev dette Værk, der slutter sig til Homers Odyssee, i den Hensigt, at anskueliggjøre en Regents Pligter for Thronarvingen.

Lesage † 1747.

Fenelon 1651-1715.

Da de der opstillede Grundsætninger ved den grelle Contrast til Ludvig den XIV.s Regering kunde gjælde som en Satire paa denne sidste og man hist og her troede at finde Anbydninger dertil, saa forbød Kongen, der af den misundelige Bossuet var indtaget imod Fenelon, ikke alene den allerede begyndte Trykning af Værket, men lod ogsaa sin Unaade falde paa Bistoppen, med hvis mystisk-religiøse Anskuelser han desuden var utilfreds. Først efter Ludvigs Død blev det Hele færdigt fra Pressen og tillige foreget med den mærkværdige Afhandling, hvori Fenelon af Christendommens Lærdomme udledte Grundsætningerne for et constitutionelt Monarchi og gjorde Rigets Forvaltning efter faste Love til en Samvittighedssag for Regenterne.

§ 598. Franskmændenes Prosa-Literatur. En ny Green i Prosa-Literaturen udgjorde Journalerne, der fra nu af bestandig hyppigere fremstode, saavel politiske som literaire. Iblandt de sidste vare den i den katholske Kirkes og Pariser-Hoffets Aand redigerede Journal des Savans (fra 1665), de af Leclerc (Clericus) og **Bayle** i Nederlandene ledede Nouvelles de la république des lettres i protestantisk frisindet Interesse og Jesuiter-Journalen de Trevoux de betydeligste.

Bayle 1647-1706.

Bayle, en Lærd, der under Huguenotforfølgelserne flygtede fra Frankrig til Nederlandene, var en af den Tids skarpsindigste Critikere og lyseste Hoveder. Hans Grundsætning, at den menneskelige Fornuft kun var i Stand til at opdage Vildfarelser, men ingenlunde til at erkjende Sandheden, har paatrykt hans Undersøgelser en opløsende og tilintetgjørende Charakteer. Han bekæmpede med Frimodighed og overbevisende Grundighed og Klarhed alle Vildfarelser og Fordomme i Kirken, Staten, Videnskaben og Livet og underkastede alt, hvad han traf paa, i Sæder, Meninger, Statsindretninger og Religion sin prøvende Forstand. Hans Skrifter vare saa meget mere virksomme, som han var en Mester i Stilen og forstod at give selv de lærdeste Afhandlinger Interesse ved vittig og underholdende Fremstilling og Anekdoter.

Hans Hovedværk er hans historiske og critiske Ordbog, hvori han knytter sine lærde Forskninger og skeptiske Betragtninger til et Antal Navne af den politiske, kirkelige og

literaire Historie, en Bog, der med al dens Ro og Samvittighedsfuldhed i Forskningen ansporer til Tvivl og Vantro og derfor bestandig har fundet heftige Dadlere hos alle Partier.

Paa modsat Standpunkt staaer **Bossuet**, bekjendt som Prædikant, Huguenotomvender og Ivrer for katholsk Rettroenhed, Biskop af Meaux, en klog ærgjerrig Prælat, der ved sin kirkelige og literaire Virksomhed fremfor alt stræbte efter Hoffets Gunst.

Bossuet † 1704.

Foruden hans geistlige Taler og polemiske Skrifter imod Protestanterne (de religieuse Forandringers [variations] Historie i den protestantiske Kirke, er hans med Kraft og Veltalenhed skrevne Værk over Verdenshistorien (discours sur l' histoire universelle), hvilken han først opfattede som et Heelt og med christelig-teleologisk Hensyn, for at vise de Veie, paa hvilke det guddommelige Forsyn havde ledet Menneskene, mest bekjendt. Hans Politik, der var taget af den hellige Skrift, tilstod Fyrsten uindskrænket Magt, Undersaatterne som Middel imod Vilkaarlighed og Tyranni — ydmyge Forestillinger og Bønner. Ligesom hans høitpriste Medbeilere til Palmen for geistlig Veltalenhed, Flechier, Bourdaloue og andre tog Bossuet ikke i Betænkning at prise Udryddelsen af det calvinske Kjætteri som een af den store Konges priseligste Gjerninger.

Hvad Historieskrivningen angaaer, da maa man adskille de lærde Arbeider, der tilsigtede en Sammenstilling af alle Materialier, fra de historiske Værker, der vare skrevne til Underholdning og Belærelse.

Af hiin Art ere Tillemonts Skrifter over den romerske Keiserhistorie og den christelige Kirkes første Aarhundreder, som Gibbon slittig har benyttet ved sin Historie af det romerske Riges Undergang; Pagis critiske Forskninger over Baronius' kirkelige Annaler, et grundigt, med Aand forfattet Værk fra den gallicansk-katholske Kirkes frisindede Standpunkt; og Du Canges Ordbøger (Glossarier) over Middelalderens Latinitet og Græcitet, hvorved Forstaaelsen af Feudalretten og Middelalderens Tilstande meget fremmedes. — Ogsaa Oldtidens Værker bleve gjorte tilgængeligere ved Udgaver, Commentarer og Oversættelser (Fru Daciers Homer); dog ere Udgaverne af Klassikerne til Brug for Dauphinen (in usum Delphini) mere udmærkede ved deres typographiske Udstyrelse, end ved deres indre Værd.

Af de til Belærelse skrevne Historieværker staaer Frankrigs Historie af **Mezeray** øverst. Denne ingenlunde elegante Skribent opfattede National-Livet og fremstillede Afgifts-Systemet og det dermed forbundne Tyranni i et saa grelt Lys, at han derover mistede sin Stilling og Løn som kongelig Historiograph. Ved Siden af denne alvorlige, værdifulde Historie indtager Middelarten mellem Historie og Roman, der var beregnet paa Underholdning, en underordnet Plads. Dertil høre især Vertots († 1735) Værker (Malteserordenens Historie og andre) og St. Real († 1692) (Venedigs Sammensværgelse og andre) og det voxende Antal Mindeværdigheder, af hvilke de af Sully og endnu mere de af Cardinal von Retz fortjene at udhæves.

Mezeray † 1683.

De sidste ere som et tro Billede af Frondens bevægede Tid lige saa vel mærkelige ved deres Indhold som ved deres Stiil, der er vigtig for Kjendskabet til de fornemme Kredses Conversationssprog. — Beundrede og meget læste saavel for den elegante Form, som for Skildringernes Livlighed vare Charakteertegningerne af Labruyere († 1693), en fin Hofmand og Livsphilosoph, hvem Lattermildheden forekommer at være den største Feil, fordi den er den Klippe, hvorpaa Menneskет støder an i Selskabet; og de ved en glimrende Stiil udmærkede Grundsætninger og Betragtninger (maximes et reflexions) af

† 1693.

† 1680. Larochefoucauld († 1680), hvis Huus udgjorde Samlingsstedet for de største Aander paa hans Tid. — Af denne Bog seer man, hvor meget Egoismus var Hoveddrivefjederen for de høiere Kredse.

II. Det attende Aarhundrede.

I) Det sydlige og vestlige Europa.

a) Den spanske Arvefølgekrig (1702—1714).

§ 599. Foranledning. Ryswicker-Freden blev afsluttet saa hurtig af Frankrig, fordi Ludvig vilde have Hænderne frie, naar den spanske Throne blev ledig. Endnu i den sidste spanske Habsburgers, den barnløse Karl II.s Levetid havde Sømagterne og Frankrig afsluttet et Delingsforlig om hans Lande. Dette ophidsede Monarchen i den Grad, at han indsatte en bayersk Prinds, hvis Moder var en Habsburgerinde, til Universalarving. Men til Europas Uheld døde denne endnu førend Arveladeren, hvilket gav den franske Gesandt i Madrid Leilighed til at overtale den svage Monarch, der paany var bleven fornærmet ved et andet Delingsforlig, til at affatte et hemmeligt Testament, i hvilket han forbigik Østerrig, der efter tidligere Huus-Overeenskomster havde den nærmeste Ret til den ledige Throne, og den anden Sønneson af Ludvig XIV., Hertug Philip af Anjou, blev udnævnt til Arving af hele det spanske Monarchi. Med
1700. det nye Aarhundredes Begyndelse døde Karl II., og Ludvig XIV., der bestemtes af sine Raader og Madam Maintenon, erklærede sig efter nogen Betænkning for Antagelsen af Testamentet.

Dette havde den heftigste af alle hidtil førte Krige til Følge. Thi Kei-
Leopold I. 1657-1705. ser Leopold greb til Vaaben, for at tilkæmpe sin anden Søn Karl Habsburgernes Arv. Det udtømte Frankrig, hvor unge Ministre og uduelige Feltherrer, der vare ophøiede ved Hofgunst, som Villeroi, sade ved Roret, hvor Religionsundertrykkelserne havde fremkaldt Camisardе-Krigen, hvor de bekostelige Krige og den ødsle Hofholdning havde medført en frygtelig Skatteforøgelse, gik denne Gang i Kampen med mindre Udsigt til Held end tidligere. Savoyen og Portugal, der i Begyndelsen stode paa Frankrigs Side, gik snart over til de Forbundne, saa at kun Max Emanuel, Kurfyrste af Bayern (hvem Ludvig havde tilsagt Besiddelsen af Nederlandene, hvor hiin var Statholder), og hans Broder, Erkebiskoppen af Køln,

bleve Ludvigs Bundsforvandte; paa Østerrigs Side derimod stode ikke alene de fleste Fyrster i Tydskland (fornemmelig Brandenburg, hvis Kurfyrste Frederik for denne Bistand med Hensyn til Hertugdømmet Preussen var bleven smykket med Kongeværdigheden, og Hannover, for hvilket der kort tilforn var bleven oprettet en niende Kurværdighed), men ogsaa Sømagterne England og Holland, dette sidste af Frygt for Frankrigs truende Overmagt, naar Ludvig XIV. ogsaa kunde byde over de spanske Besiddelser, hiint efter nogen Tøven af Vrede, da den franske Konge ved Faderens Død anerkjendte Prætendenten Jakob (III.) Stuart som Konge af England. Men Spanien modtog den franske Thronarving med Jubel og greb til Vaaben for at beskytte den bourbonske Konge, **Philip V.**, hvis hele Natur bar et spansk Præg og hvis Charakteersvaghed og Tungsindighed mindede om de habsburgske Regenter, hvis Blod rullede i hans Aarer. Først sildigere lykkedes det den østerrigske Thronbeiler at skaffe sig et Parti i Catalonien, Aragonien og Valencia.

§ 600. Hochstädt. Hvad der dengang saa bestemt knyttede Krigslykken til Østerrigs og Englands Fane, det var dette, at Datidens to største Feltherrer, **Prinds Eugen af Savoyen** og Hertugen af **Marlborough**, anførte Hærene. Hiin, der var udsprungen af en Familie, som var beslægtet med det savoyiske Fyrstehuus og bosiddende i Frankrig, forlod sit Fødeland, hvor der ikke stod nogen Løbebane aaben for Ynglingen, der stræbte efter Krigsberømmelse, men var bestemt for den geistlige Stand, for i de østerrigske Hære at følge sin krigerske Naturs Trang. Hans Feltherretalent afgjorde Tyrkekrigen til Østerrigs Fordeel, og hvilket Omsving det keiserlige Krigsvæsen havde taget under hans Styrelse, det viste sig strax i Begyndelsen af
den nærværende Krig, da han uden at levere et Slag ved et mesterligt 1701-1702.
Felttog fortrængte den vakkre Catinat fra Italien. Derved vandt Østerrig de øvrige Magters Tillid; og da snart efter Marlborough, Hovedet for Whigerne, der fra Dronning Annas Regeringstiltrædelse havde havt Statsroret i Hænde, optraadte med en stor Hærmagt og uindskrænket Vælde i de spanske Nederlande, tilbagetrængte Franskmændene, der vare understøttede af den bayerske Statholder, og ved Erobringen af Bonn og andre Steder bragte den upatriotiske Kurfyrste af Køln saaledes i Knibe, at han maatte flygte til Frankrig; saa fik de Forbundne snart Overmagten over Fienderne, hvor meget end det franske Hærvæsens fortræffelige Indretning, de øvede Troppers Krigskonst og Planmæssigheden i den mangeleddede Krigsmagts Bevægelser endnu i Begyndelsen gjorde sig gjældende lige overfor de andre. Hertugen af Savoyen opgav det franske Forbund, men drog derved tung Krigsnød over sit Land. Vendome, en duelig Feltherre, erobrede Piemont og Lombardiets rige Marker og havde i Sinde at

forbinde sig med Kurfyrsten af Bayern, der efter at have besat Rigsstaden Ulm gjorde et Indfald i Tyrol, tog Kufstein ved Storm og drog over Insbruck til Brenner; men de tappre Tyroleres modige Opstand, der fra de velbekjendte Bjerghøie og fra de utilgængelige Dalkløfter med deres kjendte Bøsser angrebe Bayrerne og ved en velledet Skarekrig hindrede dem i at rykke frem, tilintetgjorde Planen. Kurfyrsten maatte efter betydelige Tab rømme Tyrol og vende tilbage til Marskalk Villars, der var trængt igjennem Kinzigdalen ved den øvre Donau og havde beskyttet Bayern imod Fienderne. Indtagelsen af Augsburg og Passau, hvorved Max Emanuel havde vidst at holde sig skadesløs, var Bayrernes og Franskmændenes sidste heldige Vaabendaad. Da hverken Keiserens Advarsler eller det bayerske Lands Ødelæggelse formaaede at bortdrage den forblindede Fyrste fra hans Forbund med Frankrig, men han endog i det følgende Aar med sine Tropper sluttede sig til den franske Hær under Marskal-
1704. kerne Villars' og Tallards Befaling, forenede Eugen sig med Anføreren for Rigsarmeen, **Ludvig af Baden**, og traadte Fienderne imøde i Schwaben. Snart sluttede Marlborough sig til de to andre efter et mesterligt Tog ved Rhin og Mosel, hvor han forstod at skjule sin Hensigt ikke alene for de ham forfølgende Franskmænd, men endogsaa for sine egne hollandske og engelske Tropper; hvorpaa Eugen og Marlborough atter sendte den gamle, betænksomme Markgrev Ludvig
1704. for at belejre Ingolstadt og derpaa i **Slaget ved Hochstädt** (eller som Englænderne sige: ved **Blendheim**) sloge den franske og bayerske Armee aldeles. 20,000 Lig bedækkede Valpladsen, 15,000 Franskmænd, deriblandt Tallard selv, kom i Fangenskab, selv Krigsgeraadet blev gjort til Bytte. Kurfyrsten af Bayern maatte følge Franskmændene over Rhinen og give sit Land til Priis for Keiseren, hvis Embedsmænd pinte det ulykkelige Folk paa en barbarisk Maade. Og da endelig denne Underkuelse drev Bayrerne til Opstand og de ihjelsloge Plagerne, der tilintetgjorde deres Velstand og slæbte deres Sønner til Armeen, rykkede østerrigske Tropper ind og forøgede ved Rov og Mord Folkets Lidelser. Og for at tugte det bayerske Fyrstehuus for dets
Joseph I. 1705-1711. utydske Sindelag, lyste den nye **Keiser Joseph I.**, der bibeholdt sin
1705. Faders Politik og Sindelag, Max Emanuel og hans Broder, den kølnske Kurfyrste, i Achten og gav Pfalzgreven ved Rhin Overpfals (§ 538) tilbage.

§ 601. Spanien. Philip V.s svage Regering, paa hvilken en rænkefuld Qvinde, Grevinde Ursini, udøvede den mægtigste Ind-

flydelse, førte mange utilfredse Store under Modstandernes Fane. Snart blev den pyrenæiske Halvø Skuepladsen for en lidenskabelig Borgerkrig. Af medfødt Nationalhad til Castilien anerkjendte Landskaberne i det gamle Kongerige Aragonien for Størstedelen den østerrigske Medbeiler til Thronen, da denne landede i Catalonien. Barcelona, Valencia og alle betydelige Stæder tilfaldt ham, imedens den engelske Flaade erobrede det faste Gibraltar og Portugiserne besatte Madrid og nødte Hoffet til at flygte til Burgos. Men deels Erkehertugens Udueligbed, deels Spaniernes Had til hans Forbundsfæller, Hollænderne og Portugiserne, deels de Forbundnes Planløshed bevirkede, at Franskmændene beholdt Overhaand i Spanien, medens de bleve overvundne i alle andre Lande. Philip V.s Seier ved Al- 1707.
manza sikkrede ham Kronen, og Madrid modtog ham paany med Jubel. Der udgik nu en frygtelig Straffedom over de frafaldne Landskaber. Valencias skjønne Marker bleve ødelagte, de raske Beboere, der hellere vilde finde sig i det Værste, end underkaste sig de forhadte Castillianere, lede Døden under enhver Skikkelse, og for ikke at gives til Priis for Seierherrernes Haan, antændte de, ligesom engang Borgerne i Sagunt og Numantia, selv deres Huse og begrove sig under deres Ruiner. Da Modstanden endelig var brudt, efter Erobringen af Saragossa og Lerida, og Skarpretter-Øxen havde fældet de dristigste Hoveder, mistede de tre Landskaber Aragonien, Catalonien og Valencia den sidste Rest af deres Rettigheder og bleve fremtidig regerede efter castilianske Love. Vel besatte de Forbundne to Aar sildigere endnu engang Madrid, men Vendomes Feltherretalent seirede over Modstanderne og befæstede den vaklende Krone paa Philips Hoved. Catalonien føiede sig dog først i det castillianske Herredømme, da Barcelona var taget med Storm efter et modigt Forsvar og Keiseren 1714.
holdt sin Hjælp tilbage.

§ 602. Ramillies. Turin. Aaret 1706 var mærkeligt ved store Krigsbedrifter. I Nederlandene seirede Marlborough over den udueligе Marskalk Villeroi, Madame Maintenons Yndling, ved **Ramillies**, hvor den franske Hær deels blev saaret eller dræbt, deels fangen eller adspredt, og Skyts, Faner og Krigsforraad tilfaldt Seierherrerne. De spanske Nederlande maatte overgive sig til de Forbundne og anerkjende den østerrigske Thronbeiler som Hersker. Skinsyg over Marlboroughs Lykke, søgte Prinds Eugen at tilkæmpe sig en lignende Krigsroes i Øvreitalien, hvor Hertugen af Orleans og to andre Befalingsmænd i Vendomes Sted anførte den franske Hær, der bestod

af 80,000 Mand. Ved en mesterlig Marsch forenede han sig med Hertugen af Savoyen og bibragte derpaa med langt ringere Stridskræfter Franskmændene et saadant Nederlag ved **Turin**, at den store Sept8r. Armee blev tilintetgjort eller adspredt og hele Øvreitalien kom i Seierherrernes Magt. Eugens Roes gjenlød vidt og bredt og hans Navn blev fremdeles i Folkets Mund, der priste hans Bedrifter i Sange. Fra Mailand af blev i det følgende Aar Kongeriget Neapel ved et eneste let Felttog vundet for Karl af Østerrig. — Kun i Tydskland, hvor en uduelig Feltherre var bleven udnævnt til Anfører for den langsomme, sylidagtige og raadvilde Rigshær i Stedet for den kort iforveien afdøde Ludvig af Baden, forsvarede Marskalk Villars Marken. Rovende og ødelæggende gjennemstreifede hans Tropper fra Strasburg af Schwaben og Franken.

§ 603. Frankrigs Ydmygelse. Ludvig XIV., der mistvivlede om en heldig Ende paa Krigen og overveiede sit udtømte Riges Nød, ønskede nu Fred. Men ved Eugens og Marlboroughs Indflydelse, der vilde benytte Krigslykken til Frankrigs Ydmygelse, bleve hans Andragender tilbageviste af England, Holland og Østerrig. Forgjeves haabede Ludvig ved nye Anstrengelser igjen at oprette Frankrigs sunkne Krigsære og da som tidligere at foreskrive Fredsbetingelserne — Eugens og Marlboroughs glimrende Seier ved 1708. **Oudenarde** ved Schelde over Franskmændenes Hær, der befaledes af uenige Anførere, tilintetgjorde Ludvigs sidste Haab, og da en Misvæxt, der foraarsagedes ved streng Vinterkulde, bragte den bebyrdede Landmand til Bettelstaven, og Ministrene erklærede en Fortsættelse af Krigen for umulig, maatte den stolte Monarch beqvemme sig til de største Ydmygelser. Man forlangte af ham ubetinget Opgivelse af Spanien, Mailand, Nederlandene og Besiddelserne udenfor Europa, og da han var beredt hertil og kun for sin Sønneson gjorde Fordring paa Neapel og Sicilien, spændte man Fordringerne, idet man ikke blot paastod Afstrædelsen af hele det spanske Monarchi, men ogsaa af Elsaß og Strasburg; selv under disse Betingelser vilde Ludvig have antaget Freden, naar ikke de to Feltherrer og den hollandske Storpensionær Heinsius endelig endnu havde tilsidst den vanærende Fordring: at Ludvig skulde hjælpe til at fordrive sin egen Sønneson fra Spanien. Dette syntes det franske Hof for haardt, og Septb. 1709. Krigen fortsattes. Men i det morderske **Slag ved Malplaquet** (ikke langt fra Doornik), hvor 33,000 Lig bedækkede Valpladsen, mistede Frankrig flere Folk end ved nogetsomhelst tidligere Nederlag og

vilde have maattet antage Freden paa hvilkensomhelst Betingelse, naar ikke Guds straffende Retfærdighed (Nemesis) nu ogsaa havde villet tæmme de Andres Overmod, for at Mennesket kunde lære at holde Maade!

§ 604. Omsving og Fredsslutninger. En Strid mellem Marlboroughs stolte, herskesyge Gemalinde og Dronning Anna og en dertil knyttet Cabale havde til Følge, at den første udelukkedes fra Hoffet og at Whig-Ministeriet, der var Hertugen og hans Gemalinde hengivent, fortrængtes af Toryerne. Disse med den berømte Bolingbroke (St. John) og Greven af Oxford i Spidsen ønskede nu Krigens Tilendebringelse, for derved at gjøre Hovedet for Modpartiet, Marlborough, undværlig, hvem de ikke vovede ganske at fratage Overbefalingen over Hæren, og indledede desaarsag hemmelige Underhandlinger med Frankrig om en Separatfred. Eugen og Hol- 1710. lænderne, der hidtil saa standhaftigen havde tilbageviist Frankrigs Andragender, anvendte forgjeves alle Midler til at afholde det engelske Ministerium fra dette Skridt — Underhandlingerne begyndte og bleve saa meget hurtigere førte til Ende, som den brave Keiser Joseph I. 1711. døde det følgende Aar uden mandlig Afkom, og hans Broder Karl, Karl VI. 1711-1740. for hvem det spanske Monarchi var bestemt, blev Arving til hans Krone. Nu kunde det ikke ligge i de fremmede Magters Interesse, endnu til de østerrigske Landmasser at føie de spanske og derved atter at grunde en habsburgsk Overmagt i Europa. Afslutningen af en Vaabenstilstand gav Marlboroughs Fiender Leilighed til Hevn. Den seierrige Helt mistede alle sine Værdigheder og blev af Parlamentet anklaget for Underslæb. England og Frankrig, hvis Overmod var vendt tilbage med Lykken, forenede sig da om **Freden i Utrecht**, 1713. som ogsaa Generalstaterne, Preussen, Savoyen og Portugal tiltraadte.

Efter denne Fred beholdt den bourbonske Kong Philip VI. Spanien og Indien paa den Betingelse, at den spanske og franske Krone aldrig maatte forenes; Holland fik foruden nogle Handelsfordele Ret til at besætte flere Fæstninger paa den spansk-nederlandske Grændse; Preussen Overqvarteret af Geldern, Souveræniteten over Neufchatel og Valengin og Stadfæstelse af dets Kongeværdighed; Savoyen foruden nogle mailandske Landskaber den smukke Ø Sicilien, som det dog siden maatte ombytte med Sardinien. Titelen som Konge af Sardinien, hvilken Hertugerne af Piemont og Savoyen fremtidig maatte føre, var en ringe Erstatning derfor. England fik af Frankrig Nyskotland (Akadien), Nyfundland og Hudsonsbay, tilligemed Anerkjendelse af dets protestantiske Thronfølge, af Spanien **Gibraltar** og Menorca og en forderlagtig Asiento- eller Negerhandel-Traktat, hvorefter et engelsk Selskab fik udelukkende Ret til imod en middelmaadig Afgift aarlig at sælge 5,000 Negere til det spanske Indien.

Keiser Karl VI. og det tydske Rige tiltraadte dog ikke Utrechter-Freden, men fortsatte Kampen endnu i nogen Tid. Men da Franskmændene, der nu lod hele deres Krigsmagt rykke frem til Rhinen, toge Landau og andre Stæder, overtydede Keiseren sig om, at han alene i Forbindelse med de seendrægtige Rigstropper ikke kunde bestride Krigen imod Frankrig og gav derfor sit Minde til **Freden i Rastadt**, som Eugen og Marskalk Villars afsluttede paa de af England i Utrecht fastsatte Betingelser, og hvilken da ogsaa det tydske Rige tiltraadte i **Baden** i Aargau. 1714.

Keiseren fik deri de spanske Nederlande, Neapel, Mailand og det siden imod Sicilien ombyttede Sardinien. Imod Riget blev den i Ryswicker-Freden bestemte Grændselinie opretholdt. Kurfyrsterne af Bayern og Køln fik deres Lande og Værdigheder tilbage.

Aaret derefter døde Ludvig XIV., kjed af Livet og nedbøiet af Skjebnens haarde Slag. I Løbet af to Aar havde han mistet sin Søn, sin Sønnesøn (Hertugen af Bourgogne), dennes aandrige Gemalinde og sin ældste Sønnesønnesøn, saa at hans yngste Sønnesønnesøn, et femaarigt Barn (siden Ludvig XV.) arvede Thronen. Og hvor var ikke det ved Ludvig XIV.s Regeringstiltrædelse saa blomstrende og stærke Kongerige kommen tilbage! En Gjældsbyrde af mere end tusinde Millioner Gylden tyngede paa Landet; den indre Velstand var forsvunden, Krig og Forfølgelse havde ganske blottet mange Provindser for Folk; Frankrig var udtømt og dets Credit og gode Navn borte. Septb. 1715.

b) Indre Tilstande.

§ 605. 1) Frankrig. Under Ludvig XV.s Mindreaarighed førte Hertug **Philip af Orleans** (Ludvig XIV.s Brodersøn) Regentskabet. Han og hans tidligere Lærer, Cardinal Dübois, hvem han ophøiede til Ministre, vare aandrige og talentfulde, men høist usædelige Mænd, der foragtede Religion og Moral, men ansaae Egennytte og Selvkjærlighed for de eneste Drivefjedre til at handle og sandselige Nydelser for Livets Formaal. Regenten og hans Stalbrødre, der brændemærkedes som Radbrækkede (roués), førte et yppigt Svirebroder-Liv og satte sig ud over Tro, Sæder og Anstand. Disse med Embeder og Værdigheder prydede Svirebrødres Udsvævelse og Ødselhed udtømte Statens Indkomster og forøgede Gjældsbyrden. Den af Skotlænderen Law oprettede Seddelbank, der ikke alene lovede høie Procenter, men ogsaa gav Udsigt til stor Fordeel i Amerika, frembragte i hele Frankrig et ubegribeligt Projectmageri, som den samvittighedsløse Regent og hans Stalbrødre vidste at drage Fordeel af. Næsten alle prægede Penge tilsløde Banken og bleve ombyttede med Papirs-Penge. Hvad der i Begyndelsen skete frivillig, det blev sildigere fordret ved Edikter. De havelystne Stormænd berigede sig, medens Borgerstanden mistede sin Eiendom ved den fuldkomne Bankerot, som snart viste sig. Dette udsvævende Liv styrtede tidlig Hertug-Regenten i Graven, hvorpaa Ludvig XV. selv overtog Regeringen og overgav Orleans Regent. 1715-1723. 1723.

Ledelsen af Ministeriet til sin gamle Lærer Fleury, en fredsommelig Prælat, der stræbte at hæve Agerdyrkningen, Industrien og Søvæsenet.

§ 606. 2) Spanien. Philip V. var en svag Mand, der lod sig beherske af Qvinder. Efter hans første Gemalindes Død beherskede Grevinde Ursini ham endnu mere uindskrænket end tilforn, til den nye Dronning, Elisabeth af Parma, strax efter sin Ankomst fjernede hende fra Spanien. Ved Philips tiltagende Tungsindighed kom al Magt i Hænderne paa Dronningen og hendes betroede Minister, den rænkefulde Italiener **Alberoni**, der nu indførte et absolut Kabinetsregimente og benyttede sin Herskerindes Ærgjerrighed til Krigs- og Erobrings-Planer. Han hævede det spanske Søvæsen og søgte derpaa atter at erobre de Stater i Italien, der ved Utrechter-Freden vare frarevne hans Konge. Allerede vare Sardinien og Sicilien i Spaniernes Hænder, da Qvadrupel-Alliancens (mellem Frankrig, England, Østerrig og Holland) truende Holdning i den Grad skræmmede den frygtsomme Philip, at det ikke faldt vanskeligt for en qvindelig Hof-Cabale, der var dannet af Hertug-Regenten, at styrte Alberoni. Han fik Befaling til inden to Dage at forlade Riget; Erobringerne bleve opgivne. Men nogen Tid efter lykkedes det dog den rænkefulde Dronning Elisabeth, at erhverve Kongeriget Neapel og Sicilien for hendes ældste Søn Karl, og Hertugdømmet Parma, Piacenza og Guastalla for hendes anden Søn Philip. Saaledes fik disse Stater bourbonske Herskere. — Philip V. overgav i et Anfald af Tungsindighed Regeringen til sin ældste Søn; men da denne allerede 8 Maaneder derefter døde, overtog han den atter, uden dog at bekymre sig om Statsforretningerne, hvilke den hollandske Eventyrer Ripperda tog sig af ifølge Dronningens Ønske. Dog tabte Spanien bestandig mere sin Indflydelse paa Tingenes Ordning i Europa. Da endelig Philip V., hvis Melancholi tiltog med Aarene, under Græmmelse og Bekymring sank i Graven, fulgtes han i Regeringen af sin Søn af første Ægteskab, Ferdinand VI., der havde faaet sin Faders Sindssygdom, saa at han tilsidst henfaldt til en uhelbredelig Tungsindighed og kun fandt nogen Lindring ved Harpespil og Sang, som ogsaa Philip og i gamle Dage Kong Saul; hvorfor Operasangeren Farinelli fik stor Indflydelse ved Hoffet. Efter Ferdinands Død fulgte hans Halvbroder Karl, hidtil Konge af Neapel og Sicilien, hvilket Rige han overlod sin tredie Søn Ferdinand. 1719. 1724. 1746. Ferdinand VI. 1746-1759.

§ 607. 3) England. Under Regenterne af Hufet Hannover (Georg I., Georg II., Georg III.) fik Englands frie Institutioner en saadan Fasthed, at Kongernes personlige Egenskaber kun udøvede liden Indflydelse paa Begivenhedernes Gang. De bleve bestandig mere afhængige af den offentlige Menings og de nationale Interessers Magt og syntes mere og mere blot at være „Insigniebærere for et Almeenvæsen, der bevægedes og holdtes i Gang ved indre Kræfter." — Georg I., der hverken var udrustet med aandelige eller sædelige Fortrin, lod atter sin Tillid blive Whigerne til Deel og lod Toryministrene (Bolingbroke, Ormond, Oxford) anklage som Statsforrædere, for at have overilet sig med Utrechter-Freden og at have begunstiget Prætendenten. De Skyldige flygtede til Jakob, der forledet af dem gjorde et Forsøg paa ved Hjælp af de utilfredse Toryer (Jakobiter) at erhverve Englands Krone. Men ved Ministeren Rob. Walpoles Raskhed, der i 21 Georg I. 1714-1727. Georg II. 1727-1760. Georg III. † 1820.

Aar stod i Spidsen for Statsforretningerne, og de jakobitiske Anføreres Udueligheд gik Foretagendet overstyr. Da Jakob landede i Skotland, var hans
1715. Parti allerede slaaet. Han ilede tilbage til Frankrig; men hans Tilhængere maatte udstaae haarde Forfølgelser. Og for sikkrere at begrunde Freden i det Indre, indførtes Loven om syvaarige Parlamenter og der blev bestemt en For-
1716. øgelse af Landarmeen. Dette skræmmede ikke alene de indvortes Fiender, men lagde ogsaa Grunden til Englands Overvægt i Europa. Den Sammen-
1717. sværgelse, som den svenske Greв Gørz, Karl XII.s (§ 616) forslagne og rænkefulde Raadgiver, i det derpaa følgende Aar udkastede med Alberoni, for at tilbagegive Stuarterne Englands Krone, mislykkedes ligeledes. Forehavendet blev opdaget og Gørz fængslet. Fra den Tid af blev Georg I.s Regering ikke videre anfægtet og Nationen havde Ro til at bringe sin Handel og
1719. sin Driftighed til Fuldendelse. Det farlige Foretagende af Sydsø-Compagniet, der bragte al Statsgjæld over paa sig og derpaa fremkaldte en lignende Speculations-Svimmel, som Law i Frankrig, blev uden skadelige Følger for Velstanden. Regeringen, der stod Folkets Repræsentanter til Ansvar, havde kun Landets Velfærd og Nationens Storhed for Øie. De Misbrug, der af Yndlinger og Mætresser bleve øvede ved det engelske Hof, lige saa vel som ved andre, under de to første Georg'er, vare ikke i Stand til at forrykke dette Maal i det Hele. — Under Georg II. gjorde Jakob III.s Søn Karl Edvard atter et Forsøg paa at vinde den britiske Krone. Med fransk Hjælp landede han i Skotland, hvor han fandt talrige Tilhængere hos de tappre
1746. Højlændere. Hans Held i Begyndelsen gav ham Mod til at vove et Indfald
1747. i England. Men snart forlod Lykken hans Fane. Slaget ved Culloden tilintetgjorde for bestandig Stuarternes Haab. Som engang Karl II. blev Karl Edvard, paa hvis Hoved den engelske Regering havde sat en høi Pris, paa en underlig og romanagtig Maade reddet af sit Huses Venner og Tilhængere. Skade blot, at Vellystningens paafølgende Liv forringede den Interesse, som hans Eventyr, hans modige Foretagende og hans romantiske Redning indgød. Imod hans Tilhængere rasede man frygteligt. Martialdomstole og bills of attainder (§ 563) bleve kaldte til Hjælp for at fælde de Skyldige. Den 80-aarige Lord Lovat døde paa Skafottet. Henrettelser og Inddragelser af Godser toge ingen Ende. Fra Edinburgh til London fyldtes Fængslerne med Jakobiter.

2. Det nordlige og østlige Europa.

a) Den store nordiske Krig (1700—1718).

§ 608. Karl XII. og hans Modstandere. Ved Karl XI.s
1697. Død stod Sverrig paa sin Magts Højdepunkt. Kongens statskloge Despotisme havde skjenket Kronen uindskrænket Magt, den fuldstændige Inddragelse af det bortkomne Krongods (§ 557) i Forbindelse med Monarchens Sparsomhed havde fyldt Statskassen og muliggjort Gjældens Afbetaling og en fortræffelig Udrustning af Hæren og Flaaden. I Besiddelse af Kystlandene og de rige Stæder Wismar, Stralsund, Stettin, Riga og Reval herskede

Sverrig Handelen paa Østersøen og dækkede sit eget Lands Armod ved indbringende Told; Weserens, Oderens, Dünaens og Newaens Udløb fandtes jo i dens Gebeet? Ingermannland, Livland og Esthland vare Sverrigs Kornkamre og det Sted, hvor det nuværende Petersborg ligger, var en med nogle Fiskerhytter bedækket, sumpig Dalegn paa svensk Grund og Jordbund. Det haardføre Folks krigerske Kraft, nogle vaabenkyndige Kongers Feltherretalent og Nabostaternes Tvedragt havde stillet den lille, fattige Nation i de europæiske Stormagters Række.

Med misundeligt Blik betragtede Nabofyrsterne denne Sverrigs Overmagt, og da Regeringen efter Karl XI.s Død kom til hans sextenaarige Søn Karl XII., og denne ved Statsraad Pipers Hjælp strøg det af hans Fader indsatte Formynder-Regentskab til Side og med Stændernes Samtykke tog den uindskrænkede Kongemagt i sin egen Haand, syntes det gunstige Tidspunkt at være kommen til for bestandig at knække denne svenske Overmagt. Thi hvorledes skulde en ung, uerfaren og flet opdraget Konge være i Stand til at bestaae i Krigen imod de tre mægtige Beherskere af Rusland, Polen og Danmark, der nu ved Livlænderen Patkuls Mægling, som var utilfreds med det svenske Herredømme, sluttede en nærmere Forbindelse imod 1699.
Sverrig? Den russiske Zar, **Peter den Store**, ønskede at faae fast Fod ved Østersøen; den polske Valgkonge, Frederik August II. (den Stærke), Kurfyrste af Sachsen, tragtede efter Besiddelsen af Livland, og den danske Konge, Frederik IV., haabede ved Hjælp af disse Forbundsfæller atter at vinde de Landskaber, som vare afstaaede ved Freden i Kjøbenhavn (§ 556) og tillige vilde han tugte Hertugen af Holsteen-Gottorp, en Svoger til Karl XII., fordi han stod i Forbindelse med Sverrig.

§ 609. Rusland under Huset Romanow. Da det rurikske Regenthuus uddøde med Feodor (§ 379), indtraadte der en Lovløsheds- og Voldsdaads-Tid. Den af de russiske Stormænd (Bojarer) til Zar ophøiede Boris var en retfærdig Fyrste, der sørgede for at hæve Handel og Boris 1598-1605.
Cultur i Landet; men da en uidløben Munk, Gregorius, udgav sig for Feodors (længe iforveien dræbte) Broder Demetrius og ved Polakkernes Hjælp bragte en Deel af Rusland i sin Magt, tabte Boris Modet og dræbte sig ved Gift. Polakkerne besatte derpaa Moskau og Kreml og vare deres Myndling behjælpelige med at tilkrive sig Zar-Værdigheden. Boris' Søns Mord var Begyndelsen paa den falske Demetrius' Regering. Men kun 13 Maaneder varede den frække Bedragers Herredømme. Hans Forkjærlighed for Polen og for den romerske Katholicisme fremkaldte Utilfredshed. Der udbrød et Oprør, som kostede ham Livet. Nu indtraadte der et fuldkomment Anarchi, 1606.
under hvilket endnu tre falske Demetrius'er dreve deres Spil med Nationen, de Store laae i Strid med hverandre og Polakkerne og Svenskerne udvidede deres Grændser imod Rusland. Engang saae det ud som

om den polske og russiske Krone skulde forenes paa eet Hoved, da en Deel af de russiske Stormænd udraabte den polske Prinds Wladislaw Wasa til Zar — men de i Moskau bydende Polakkers Overmod og Forskjelligheden i Sæder og Religion forstyrrede Planen. „Sammensværgelser, Forræderier og Mord fyldte Moskau med Mistillid og Blod." Trætte af Forvirringen toge endelig de russiske Store Mod til sig, dreve Polakkerne ud af Kreml og forenede sig om Valget af den 17-aarige Michael **Romanow**, der var en Søn af den agtede Erkebiskop og paa mødrene Side en Efterkommer af det gamle Zarhuus. En af Adel, Klerus og Stadaffendinge sammensat Rigsdag udkastede en Statsgrundlov, hvorefter Michael for sig og alle sine Efterkommere fik uindskrænket Zarmagt. Med ham begynder det romanowske Regenthuus, som Rusland har at takke for sin Storhed og Uddannelse til europæisk Stormagt. Michaels Maadehold og Lyst til Fred var meget skikket til at hele de indvortes Saar. Han ordnede Grændserne ved Fredsslutninger med Polen og Sverrig, og maatte ogsaa mangen Erobring overlades disse mægtige Naboer — Russerne toge siden alt tilbage med Renter. Allerede Michaels Søn Alexei Romanow erhvervede i den store polske Krig (§ 555) Smolensk, Severien og andre Dele og bragte de stridbare, velberedne Kosakker til at anerkjende den russiske Overhøihed. Dog maatte han bekræfte deres Ret til frit at vælge deres Hetmann og til at beholde deres militærisk-demokratiske Forfatning. Tillige aabnede Alexei Handelsveie til Persien og China over Siberien og op ad Wolga, hævede den indre Driftighed og begunstigede europæisk Cultur. Hans ældste Søn Feodor gav den keiserlige Almagt et stort Stød fremad ved at tilintetgjøre Slægtregistrene (Rosrad), paa hvilke Adelsfamiliernes Fordringer beroede. Efter hans Død forandrede Strelitzerne ved en Opstand den af Feodor bestemte Thronfølgeorden; men da Peter, Alexeis yngste Søn, havde fyldt sit 17de Aar, rev han atter sin Ret til sig og førte derpaa Eneherredømmet med kraftig Haand. Hans ærgjerrige Søster Sophie, der havde i Sinde at fortrænge ham, endte sine Dage i Kloster.

Romanowske Huus 1613-1730.
Michael 1613-1645.
Alexei 1645-1676.
Feodor 1676-1682.
1682.
1689.

§ 610. Peter den Store. „Den unge Zar Peter var et overordentligt Menneske med en Raskhed, der aldrig syntes at kunne lammes og med en Agtelse for Sandheden, som ingen religiøs eller politisk Fordom kunde skuffe. Hans Ærgjerrighed, hvor stor den end var, forledede ham aldrig til Forfængelighed, hans Videbegjerlighed aldrig til blot Nysgjerrighed, hans store Monarchi-Plan aldrig til Erobrerens tomme Havesyge, og lige saa rastløs virksom som han var, saa standhaftig var han ogsaa i alle sine Udkast." Som Middel til Cultur tjente for ham Reiser, fortrolig Omgang med Mennesker af alle Slags og egne Forsøg. Ved Høvedsmanden Lefort fra Genf fik Zaren først at vide, hvorledes det civiliserede Europas Lande saae ud; dette fremkaldte i hans modtagelige Gemyt Kjærlighed til Orden og Cultur og Had til Barbariet. Fra den Tid gik hele hans Stræben ud paa at forvandle det russiske Rige fra en asiatisk, som det hidtil havde været, til en europæisk Stat. Til den Ende befordrede han Indvandring af udenlandske Haandværkere, Søfolk og Officerer til Rusland, hvor meget dette end stred mod det Had til Fremmede, der udgjør et Hovedtræk i den russiske Charakteer; derpaa foretog han sig i Følge med et Gesandtskab, i Spidsen for hvilket Lefort stod, sin første Reise over Nordtydskland til Holland og England, for at lære Skibsbygningskonsten. Og for at han desto sikkrere kunde naae dette Maal, tog han i Zaardam ikke langt fra Amsterdam Arbeide hos en Tømmermand og omgikkes i England fornemmelig med Skibsfolkene paa Værfterne. Konstnernes og Haandværkernes Værksteder, Møllerne, Dæmningerne, Maskinerne og deslige fængslede den unge Regents Videbegjerlighed. I England blev han saaledes henreven af Beundring for Sømagten, at han udbrød: naar jeg ikke var Zar af Rusland, vilde jeg være engelsk Admiral. Da han forlod Landet, for over Wien at begive sig til Venedig, sendte han et stort Antal Søfolk, Læger og Konstnere til sit Hjem. Men neppe var Peter kommen til Wien, førend en Opstand af Strelitzerne, der var vakt af de Store, som vare forbittrede over Forandringerne og paa de Fremmede, nødte ham til hurtig at vende tilbage. Oprøret blev undertrykt og de Skyldige tugtede med frygtelig Haardhed. Man vedblev i flere Uger at hænge, radbrække og halshugge Folk; Zaren selv tog Haand i med. Thi trods hans Stræben efter at skaffe den europæiske Cultur Indgang i sine Stater og trods hans europæiske Dragt, som han paabød alle sine Undersaatter, vedblev Peter dog i Sæder, Tænkemaade og Herskervis at være en Barbar, hengiven til Brændevinsdrik, raa i sine Begjerlinger og rasende i sin Vrede. Denne Opstand fremmede hans Plan, efterhaanden at lade det europæiske Krigsvæsen fortrænge det russiske. Han oprettede to Garder, omskabte Adelen til et Cavalleri og dannede et Infanteri af Rekrutterne, som de Geistlige og Adelsmændene maatte levere ham. Fremmede Officerer, der vare traadte i russisk Tjeneste, indøvede Tropperne paa europæisk Vis og uddannede hans Artilleri. Deraf kom det, at han allerede i den ovennævnte Tyrkekrig kunde faae fast Fod ved det asowske Hav, i det han i Carlowitzer-Freden (§ 588) aftrodsede Porten Staden Asow, der var erobret ved brandenburgske, østerrigske og hollandske Hærføreres Hjælp, og dernæst lod Taganrog anlægge. Hvor forbausedes Tyrkerne, da pludselig en russisk Fregat løb ind i Konstantinopels Havn! Svenskerkrigen aabnede ogsaa snart Østersøen for Russerne.

Peter den Store 1689-1725.
1697.
1699.

§ 611. Polen. Da den krigskyndige Konge, Johan Sobiesky (§ 588), efter forgjeves Anstrengelser for at ordne det polske Statsvæsen og tæmme Adelens Trods, nedbøiet af huuslige Lidelser og fuld af Kummer var nedstegen i Graven, reiste der sig en ny Valgkamp imellem en fransk Thronbeilers Tilhængere og Kurfyrst Frederik August af Sachsens Parti. Det sidste gik af med Seieren, fordi den sachsiske Beilers Pengemidler, der vare vundne ved Salget af tydske Embeder og Stæder, naaede længere end hiins. Frederik August, en Fyrste, der var bekjendt for sin Legemsstyrke som for sit Galanteri og sin Lyst til Pragt, blev udraabt til Konge af Polen, efter at han iforveien til det romerske Hofs Jubel var traadt over i den katholske Kirkes Skjød og havde kjøbt den magtesløse Throne ved at give Afkald paa sin høie, protestantiske, tydske Stilling og paa et trofast Folks Kjærlighed og Tillid. Den polske Adel, der ene besad Statsborger-Rettigheder, imedens Bonden sukkede under et haardt Livegenskab og Borgerstanden

1696.
1697.

ikke formaaede at arbeide sig op af sin underordnede Stilling, benyttede hver Valgkamp til at udvide sine Corporationsrettigheder og til at formindske Kongemagten ved indskrænkende Capitulationer (pacta conventa), indtil Staten fik Form af en demokratisk Adelsrepublik, hvori det valgte Overhoved ikke var stort andet end Fuldbyrder af Rigsdagsbeslutningerne. Parti-Lidenskaber, Conføderationer, stormende Forhandlinger, der have gjort den polske Rigsdag til et Ordsprog, udgjorde det politiske Liv; den europæiske Culturs Fremskridt bleve fremmede for Nationen. Den forblev i den middelalderlige Tilstand med streng Udskillelse af Stænderne, medens det øvrige Europa tilstræbte en Opløsning af Standsbegrændsningerne og en Sammensmeltning af de forskjellige Folkeklasser. Den høie Klerus deelte Adelens Forrettigheder, den lavere derimod de Livegnes Uvidenhed og Overtro, de talrige og smudsige Jøder vare i Besiddelse af Smaahandelen og de faae Haandværker.

§ 612. Karl XII.s Seierstog. Efterat Forbundet var indgaaet rykkede Frederik August med en sachsisk Hær til Grændsen af Liftland, hvor det af Patkul ledede Ridderskab syntes tilbøieligt til at afkaste det svenske Herredømme, og truede Riga, medens Russerne gjorde et Indfald i Esthland og beleirede Narwa, og Frederik IV. af Danmark paaførte Hertugen af Holsteen-Gottorp Krig. Men hvor forbausedes Europa, da den unge Svenskerkonge pludselig udfoldede en rask, levende Aand og et udmærket Krigstalent. Bragt i Harnisk over hans Modstanderes uretfærdige Adfærd satte han hurtigt med sin tappre Krigshær og en med engelske og hollandske Skibe forøget Flaade
1700. over til Øen Sjælland, stred strax til Beleiringen af Kjøbenhavn og udbredte en saadan Skræk iblandt de Danske, at Kong Frederik
August. efter faae Uger i Freden til Travendal opgav Forbundet imod Sverrig og lovede at holde Hertugen af Holsteen skadesløs. Det ædle Maadehold, hvormed Karl forsmaaede enhver egen Fordeel, forøgede Beundringen for den ungdommelige Krigshelt og hans Hærs strenge Mandstugt erhvervede ham Folkenes Kjærlighed. Nu vendte Karl sine Vaaben imod de andre Modstandere. I Oktober slog han med 8,000 Svenskere Russernes ti Gange stærkere Hær for Narwa og gjorde 145 Kanoner og andet Krigsforraad til Bytte. De Fangne lod han for største Delen løbe. Over Liftland, hvor Sachserne ikke havde ventet hans Ankomst, drog han dernæst til Kurland, adspredte en russisk-sachsisk Hær og truede Polakkerne med en Krig, naar de ikke vilde afsætte deres Konge. Den polske Republik erklærede vel, at den hverken havde billiget eller understøttet Frederik Augusts Indfald i Liftland, men tilbageviste Kongens Forlangende og bad om Anerkjendelse af dens neutrale Holdning. Men Karl vedblev med urokkeligt Stivsind at fastholde sit Forehavende, at tage den polske Krone fra

Kurfyrsten af Sachsen, der imidlertid havde fornyet sit Forbund med 1701.
Zaren. Uden at indlade sig paa Underhandlinger med ham, rykkede
han med svenske Tropper ind i Polen og stod om faae Dage for War- 1702.
schau. Skjælvende overrakte Borgerskabet ham Nøglen til Hovedstaden og betalte den paalagte Krigsskyr. Efter Seieren ved Klissow Juli.
over den sachsisk-polske Hær tog Karl ogsaa Krakau i Besiddelse og forfulgte derpaa sin Modstander til Polsk-Preussen, idet han standhaftig afviste alle sine Venners Foreslillinger, alle de usamdrægtige Polakkers Mæglingsforslag, alle Frederik Augusts Fredsforlangender. Lublin, Pultusk, Thorn, Elbing og Danzig kom Aaret efter i hans Hænder, saa at han nu havde den største Deel af Republiken i sin Magt 1703.
og med større Held kunde arbeide paa Kurfyrstens Dethronisering. Det mod Sachsen fiendtlig sindede Parti, med Cardinal Primas'en i Spidsen, erklærede i en Forsamling i Warschau, at Kong Frederik 1704.
August havde mistet Kronen, fordi han havde indviklet Polen i en ulykkelig Krig og tvertimod Capitulationen draget sachsiske Tropper ind i Landet. I en af svenske Soldater omringet Folkeforsamling blev derpaa Karls Yndling **Stanislaus Lescinsky**, Woiwod af Posen, udraabt til Konge. Svenskerkongens oprindelige Plan, at overdrage Juli 1704.
en af Johan Sobieskys Sønner, der boede ikke langt fra Breslau, hans fædrene Krone, havde Frederik August saaet forhindret ved pludselig at lade dem fængsle og føre bort til Leipzig. Men endskjøndt Stanislaus Aaret efter blev kronet af Biskoppen af Lemberg, saa var 1705.
hans Stilling dog ingenlunde sikret, da ikke alene et sachsisk, men ogsaa et russisk Parti var imod hans Ophøielse, og saavel Peter som Frederik August opbøde store Stridskræfter, for at styrte den af deres Fiende indsatte Konge. Kun ved den vedvarende Vaabenlykke kunde derfor Stanislaus holde sig.

§ 613. Karl XII. i Sachsen. For at forhindre den tilstagtede Forbindelse mellem Russerne og Sachserne, drog Karl paa høist besværlige Marscher til Galizien og erobrede Lemberg. Dette benyttede Frederik August til et rask Tog mod Warschau, som ogsaa virkelig kom i hans Magt og blev tugtet for dens Frafald. Men da Karl skyndsomt drog Hovedstaden til Hjælp, maatte Sachserne atter vige, hvorved dog deres Feltherre Schulenburg udførte et saa mesterligt Tilbagetog, at de kom over Oderen, uden at lide noget af Svenskerne, der ilede efter dem. Nu vendte Karl sig til Litthauen og Wolhynien, hvor han, trods de usigelige Vanskeligheder og Besværligheder, som den stidige Aarstid, den moradsige Jordbund, Landets

Armod og Fiendernes overlegne Antal beredte ham, bragte Russerne til at vige og drev sin Konges Anerkjendelse igjennem; og da imidlertid hans brave Feltherre Rhenskjøld ved Fraustadt slog Sachserne aldeles, saa forenede han sig nu med dennes Tropper, for at opsøge sin Fiende Frederik August i dennes egne Lande. Uden at spørge sig for hos Keiseren, rykkede han over Schlesien ind i Lausitz og stod om kort Tid i Hjertet af Sachsen, der trods Karls strenge Mandstugt blev skrækkelig medtaget af den fiendtlige Krigsmagt. Det flade Lands Indvaanere toge deres Tilflugt til Stæderne, Kongefamilien søgte Beskyttelse i Udlandet, og ihvorvel August, for at redde sit
Decbr. 1706. Land, samtykkede i den vanærende Fred til Altranstadt, der forpligtede ham til at fraside sig Polens Krone for sig og sine Efterkommere, at opløse sit Forbund med Zaren, at sætte Sobieskys Sønner i Frihed og at udlevere Livlænderen Patkul, der som Peters Agent opholdt sig ved det sachsiske Hof, til den svenske Konge (der lod ham lide en grusom Død paa Steilen), saa blev den fjendtlige Krigsmagt dog et heelt Aar i Sachsen til stor Skade for Landet, der foruden Indqvarteringer og Krigsskyr endnu maatte lide meget ved det dresdenske Hofs Ødselhed.

Frederik August II.s Regering var en stor Ulykke for Sachsen. De polske Adelsmænds Bestikkelse for at faae Skyggekronen, Vedligeholdelsen af en kongelig Garde, den skjebnesvangre Krig og Kurfyrstens Lyst til Pragt gjorde Udgifter nødvendige, der overstege Landets Kræfter. Medens Stænderne med Suk bevilgede de høie Skatter og den forarmede Bonde næsten fulstede, foranstaltede Kurfyrsten den ene pragtfulde Hoffest efter den anden og anvendte uhyre Summer paa Lystflotte. Og hvad medgik der ikke til at underholde og forsyne den galante Fyrstes Mætresser og naturlige Børn! Karl XII. dannede en mærkværdig Modsætning til den nydelsessyge og letfærdige Kurfyrste. Han besad en fuldkommen Soldaternatur; hans Maadehold gik saa vidt, at han afholdt sig fra alle spirituøse Drikke og i Felten nøiedes med Hærens ringe Kost; Sommer og Vinter bar han den samme uppyntelige Klædning — en lang Soldaterkjole, der var forsynet med Messingknapper, og store Ridestøvler; paa Marscher og i Kampen paatog han sig de største Besværligheder, Savn og Farer; qvindelig Omgang undgik han; kun Krigslivet med dets Farer havde nogen Tillokkelse for ham, Slagenes Tummel, Kuglernes Piben, Stridshingstenes Brinsken overgik for ham Operaer, Hoffester og Concerter.

§ 614. Pultawa. Imedens Karl XII. urokkelig forfulgte sin Dethroniseringsplan imod Frederik August, benyttede Peter de svenske Stridskræfters Fraværelse til at underkaste sig Ingermannland og en Deel af Liſland og Esthland og at faae fast Fod ved Østersøen. Han byggede Fæstningerne Schlüsselburg og Kronstadt, lod de moradsige Løvsteder ved Newa med usigelig Møie udtørre ved Hjælp af Livegne, der bleve sammendrevne paa 200 Mill, og lagde Grunden til den nye Residensstad **Pe-**
1703. **tersborg.** Fra Moskau og andre Stæder maatte Adelsmænd, Kjøbmænd og Haandværkere flytte dit med deres Familier; ogsaa Udlændinge bleve opmuntrede til Indvandring. Snart fore hollandske Skibe op ad Newaen og indledede direkte Samqvem med Rusland.

Zaren maatte vel see paa sin nye Skabning med en vis Banghed, da Karl XII. fra Dresden af, hvor han havde overrasket sin hidtilværende Modstander med et Besøg, over Schlesien drog til Polen, for at vende sine seierrige Vaaben imod sin sidste og mægtigste Fiende. Men til Lykke for Peter valgte Karl ikke Østersølandene til Krigsskueplads, men besluttede at gaae lige løs paa Moskau og at trænge ind i Hjertet af Rusland. Han tog Grodno og Wilna, satte i Juni 1708.
over Berezina og tog Veien ad Smolensk til. Ingen russisk Hær kunde staae imod den dumdristige Konge, der i Spidsen for sine tappre Tropper vadede over Floder og skred hen over uveisomme Moradsegne. Men nu indtraadte der et Vendepunkt i Karls Liv. Istedetfor at oppebie sin Feltherre Løwenhaupt, der var paa Veien til ham med friske Tropper og med Klædninger og Næringsmidler for den udmattede Hær, og saa med forenede Kræfter at gaae imod Smolensk, lod han sig af den gamle Kosakhøvedsmand Mazeppa, der ved svensk Hjælp vilde frigjøre sig for Ruslands Overherlighed og lovede Kongen Hjælpetropper og rigelig Tilførsel, overtale til en høist besværlig Marsch ind i det af uhyre Skove og Stepper gjennemskaarne Ukraine. Dette gav Russerne Leilighed til at vende hele deres Magt imod Løwenhaupt, og hvor glimrende Prøver denne end aflagde paa et udmærket Feltherretalent, saa kunde han dog kun naae den rastløs fremadilende Konge, efter at han havde opoffret hele sit Artilleri, al Bagage og alt Forraad. Paa de høstlige Regnskyl, der fremkaldte Sygdomme og ødelagde Veiene, fulgte en yderst haard Vin- 1708-1709.
ter; alligevel fortsatte Karl sin Marsch trods alle Forestillinger, hvorvel Mazeppas Løfter befandtes usande og Kosakkerne kun viste liden Lyst til at unddrage sig den russiske Skytsherlighed. Med forblindet Stivsindethed løb Karl sin Undergang imøde; mange af hans haardføre Soldater bukkede under for Kulden, Hænder og Fødder frøs stive paa Tusinder; fiendtlige Skarer, der rykkede efter dem og benyttede enhver mislig Stilling til Angreb, lammede Modet, og Mangelen paa Levnetsmidler knækkede endogsaa den Stærkestes Kræfter. Endelig skred Karl til at beleire den faste Hovedstad Pultawa, men ved Mangelen paa Skyts kunde der kun udrettes lidet. Beleiringen varede flere Maaneder, indtil Peter selv i Spidsen for en betydelig Stridsmagt viste sig for Pultawa og tvang Svenskerkongen, der kort iforveien var bleven saaret i Foden, til en Træfning. **Slaget ved Pultava** Juli 1709.
erklærede sig imod Svenskerne. Rhenskjøld, der havde gjort Anord-

ningerne, Piper og mange af de første Militærembedsmænd kom i Fangenskab, al Oppakning og den rige Krigskasse faldt i Seierherrernes Hænder. Karl XII. blev fra tre Kongers stolte Overvinder forvandlet til en hjælpeløs Flygtning, der kun ved den mest anstrengte Flugt paa en Steppe, der hverken frembød Ly eller Næringsmidler, med omtrent 2,000 Ledsagere kunde redde sig til det tyrkiske Gebeet og neppe havde været saa heldig at overskride Grændsefloden Bug ved Oczakow, førend Russerne, der satte efter ham, ankom ved den anden Bred. Løvenhaupt samlede Resten af de Flygtende, men da der formedelst Mangel paa Næringsmidler og Skyts ikke var at tænke paa noget Tilbagetog, saa overgav han sig med 16,000 Mand. Ingen af de tappre Krigere saae deres Hjem igjen; de bleve adspredte i det vidtløftige Rige og døde deels i Siberiens Bjergværker, deels som Betlere paa Landeveiene. Saaledes tilintetgjordes den heltemodige Hær, der var lige saa beundringsværdig i at taale som i at handle.

§ 615. Karl XII. i Tyrkiet. Karl XII. blev modtaget med Udmærkelse og behandlet med Høimodighed af Tyrkerne. I sin Leir for Bender levede han som Sultanens Gjæsteven paa kongelig Viis. Men den Tanke, at vende tilbage til sine Stater som overvunden og uden Hær, var hans stolte Sjæl utaalelig. Han vilde twinge Tyrkerne til en Krig mod Rusland og derpaa i Spidsen for dem drage igjennem sin Fiendes Stater. Medens han til den Ende bortødslede Tid og Kræfter i Bender og anvendte alle Midler for at vinde Tyrkerne, der ikke vare tilbøielige til Krig, for sine Planer, fornyede hans tre Modstandere det tidligere Forbund imod Sverrig, hvorpaa Frederik August erklærede Forliget i Altranstadt ugyldigt og efter Stanislaus Lescinskys Affættelse atter ved den polske Adels Hjælp satte sig i Besiddelse af Thronen, medens Zar Peter udstrakte sine Erobringer ved Østersøen over Esthland, Livland og en Deel af Finnland, og Kongen af Danmark landede ved Skaanes Kyst, men snart blev trængt tilbage af en lille Hær haardføre Bønderkarle under Steenbocks Overbefaling. Endelig syntes Karl XII.s Plan at gaae i Opfyldelse. Det lykkedes hans Befuldmægtigede i Konstantinopel, den forfarne Polak Pontatowsky, ved Hofrænker at udvirke to Storvezirers Fjernelse og en Krigserklæ-
1711. ring imod Rusland. Allerede rykkede en tyrkisk Hær ind i Moldau, hvorhen Zaren havde ladet sig lokke ved Hospodarens Løfter paa lignende Maade, som Karl af Mazeppa var bleven lokket ind i Ukraine. Ved Pruth kom den russiske Hær i en saa mislig Stilling, at den uden Sværdslag vilde være kommen i tyrkisk Krigsfangenskab, naar

ikke Peters Gemalinde Katharina, der fra den russiske Minister Menzikoffs Slavinde endelig blev alle Russers Beherskerinde, havde udfundet et Middel til ved Bestikkelse at bevæge Storvezíren til at afslutte en Fred, hvori Peter kun lovede at give Asow tilbage, at sløife Taganrogs Fæstningsværker og at tilstaae Svenskerkongen at drage igjennem hans Stater. Karl XII. fnyste af Forbittrelse over at det Maal, som han havde tænkt sig saa nær, nu var rykket fjernere ud end nogensinde. Dog vedblev han at fasthold sit Forsæt og forblev i Bender (eller snarere i Warnitza) selv dengang, da Porten opsagde ham Gjæstevenskabet, tilbageholdt den hidtil ydede Pengeunderstøttelse og befalede ham at forlade det tyrkiske Gebeet. Han lod Porten betale sig Reisepenge og blev alligevel; endelig stormede Janitscharerne hans Leir, stak den Hytte i Brand, hvori han forsvarede sig med Løvekraft, og toge ham til Fange ved et rasende Udfald. Men endnu i over ti Maaneder holdt han ud i tyrkisk Fangenskab og fortærede sin Kraft i barnagtig Egensindighed. Var det da at undre over, at man begyndte at holde ham for sindssvag? Først da man meldte ham, at ogsaa de tydske Besiddelser lige indtil Stralsund vare i Fiendernes Hænder, og Svenskerne begyndte at tænke paa at udnævne en Rigsforstander, forlod han efter et 5-aarigt Ophold Tyrkiet og ankom efter en 14 Dages Reise, der fortsattes uden Afbrydelse, igjennem Ungarn og Tydskland pludselig for Stralsunds Porte. Oktbr. 1714.

§ 616. Karl XII.s sidste Tid. Med ædel Anstrengelse havde Svenskerne imidlertid ydet de talrige Fiender Modstand. Men hvorledes skulde dette Land, der var svækket ved en 14-aarig Krig og berøvet sine frugtbareste Provindser, kunne maale sig med de 5 Nabostaters forenede Krigsmagt (da ogsaa Hannover og Preussen endnu havde sluttet sig til de øvrige Forbundne)? Efter de største Anstrengelser og efter at have opoffret de tappreste Tropper, der vare en bedre Skjebne værdige, maatte Karl derfor opgive Stralsund og sætte Decbr. 1715.
over til Sverrig. Hele Pommern tilligemed Øen Rügen, der var erobret af den tappre Leopold af Dessau, kom strax i Preussernes Vold. Men endnu bestandig vilde den stivsindede Konge ikke høre tale om Fred. Efter den opfindsomme, rænkefulde Baron von Görz' Raad, der fra holsteensk var gaaet i svensk Tjeneste og erklærede sig for Krigens Fortsættelse, for at tiltwinge sig en billig Fred, lod Kongen udstede Papirspenge, for at kunne bestride Udgifterne til nye Krigsrustninger, og rykkede derpaa i Februar ind i Norge. Men 1716.
Landets Klima og Natur og Indvaanernes Tapperhed beredte ham

saadanne Vanskeligheder, at han snart nødtes til at trække sig tilbage. Nu søgte Görz at bevæge den russiske Keiser, der var fortrydelig over at Kurfyrsten af Hannover (Georg I. af England) havde sat sig i Besiddelse af Bremen og Verden, til en Separatfred og indledte tillige et Complot med Alberoni, for at føre Stuarterne tilbage til den engelske Throne (§ 607), men endnu førend Forhandlingerne med Peter vare
1718. bragte til Ende, brød Karl XII., der med Uro ilede rastløs fremad, atter med to Hærafdelinger ind i Norge. Den ene rettede sine Angreb mod Trondhjem, men maatte paa Grund af den indtrædende Kulde drage bort med uforrettet Sag, og paa Tilbagetoget over de menneskefetomme, med Is og Snee bedækkede Bjerge bukkede den under for Frost, Hunger og Udmattelse. Medens disse klavrede over Nordens iisbelagte Høie, fandt deres Konge sin Død for Fæstningen Frederikshald, som han beleirede midt om Vinteren. Da han en natlig Stund lænet til et Brystværn saae paa Arbeiderne i Løbegravene, blev han dræbt. Den Kugle, der gjorde en Ende paa hans Liv, kom
11. Decbr. 1718. sandsynligvis fra Morderhaand. — Karls Død medførte i Sverrig en Omdannelse af Forfatningen, en Række ufordeelagtige Fredsslutninger med de forbundne Magter og Ministeren Görz' Justitsmord.

b) De indre Tilstande.

§ 617. 1) Sverrig. Den svenske Adel, der alt længe havde været kjed af Militærdespotiet, benyttede den omtvistede Thronfølge til at tilbagevinde de Rettigheder, som af Karl XI. vare den fratagne. Før Karl XII.s yngre Søster, Ulrike Eleonore, og hendes Gemal Frederik af Hessen-Cassel ophøiedes paa den svenske Throne af Stænderne (der atter tiltoge sig deres gamle Valgret og forbigik den retmæssige Thronarving, Frederik af Holsteen-Gottorp, en Søn af Karl XII.s ældste Søster), maatte de fralige sig den uindskrænkede Kongemagt og ikke blot samtykke i Gjenindførelsen af den gamle Forfatning, men ogsaa indrømme det nye aristokratiske Rigsraad en saa uafhængig Stilling, at dette efterhaanden blev et medregerende Collegium. Som bestandigt Udvalg af Rigsstænderne, hvem den øverste Magtfuldkommenhed (Souverænitet) tillagdes, skulde Rigsraadet kun staae disse til Ansvar.

Dette havde til Følge, at al Regeringsmagt lidt efter lidt kom i Hænderne paa Rigsraadet, der tog sine Beslutninger efter Stemmeflerhed, og at Kongeværdigheden kun blev en magtesløs Æresstilling. Sverrigs Forfatning blev et trykkende Oligarchi; Rigsraadet, hvori Kongen kun havde to Stemmer, afgjorde alle Regeringssager og besatte de øverste Poster i Hæren, i Justitsen og i Forvaltningen.

Som det første Offer for Adelspartiet, der havde faaet Magten (hvorfra sandsynligvis ogsaa Kongens Mord er udgaaet), blødte Karls forhadte Raadgiver Görz. Uden at være overbeviist om de Statsforbrydelser, som han beskyldtes for, blev han ved en uretfærdig og høist partisk Ret dømt til Døden og grusomt henrettet. Og for at Rigsraadet i Sikkerhed og Ro kunde nyde sin nylig erhvervede Magt, blev der strax indgaaet Fredsslutninger med de mod Sverrig forbundne Magter, hvorved Adelen mere tog 1719-1721.
Hensyn til sin Egennytte, end til Landets Fordeel og Ære. Fra den Tid udtraadte Sverrig af Stormagternes Række; i dets Sted indtraadte Rusland.

I Fredsslutningerne fik Georg I. af England, imod at udrede en Million Da- 1719.
ler til den svenske Regering, Hertugdømmet Bremen og Verden for sit Stamland Hannover; Frederik Wilhelm I. af Preussen beholdt for to Millioner Daler det af ham 1720.
besatte Stettin og Forpommern indtil Peene, tilligemed Øen Usedom og Wollin. Danmark kom i Besiddelse af Provindsen Slesvig, der var frataget Hertugen af Holsteen-Gottorp, men tilbagegav de svenske Erobringer (Stralsund, Greifswalde og andre), efterat Sverrig havde gjort Afkald paa den hidtil nydte Sund-Toldfrihed; August II. blev anerkjendt som Konge af Polen. Længst varede Krigen med Rusland. Først da Peter lod den svenske Kyst barbarisk ødelægge med Ild og Sværd, samtykkede endelig Regeringen ved Freden til Nystad i Aftrædelsen af de rige Provindser Ingermannland, Esthland, Liftland og en Deel af Carelien til Russerne, imod en ringe Skadesløsholdelse 1721.
af to Millioner Daler.

§ 618. 2) Rusland. Derimod gik Rusland ganske anderledes ud af Kampen. Zaren, der nu antog Keisertitelen, havde erhvervet blomstrende, cultiverede Lande til sit Rige, opladt to Have for sin nylig grundede Sømagt, ved tvungen Overflytning gjort den libet befolkede Provinds Ingermannland folkerig, ophøiet Petersborg, der laae nærmere ved den europæiske Cultur end Moskau, til Regeringens Sæde og Rigets Hovedstad og ved storartede Anlæg og Bygninger bragt den i Opkomst. Ved at anlægge Kanaler og Landeveie lettede Peter den indre Samfærdsel i hans umaadelige Rige; med Udlandets Søstater blev der indledet direkte Handelsforbindelser og til den Ende anlagt Søhavne, ligesom ogsaa Skibsfarten fremmedes. Haandværker og Manufakturer nøde ualmindelige Begunstigelser og nylig anlagte Bjergværker bragte Landets indre Rigdomme for Dagens Lys. Dette havde til Følge, at den russiske Stat ved Enden af den 22-aarige Krig ikke alene var gjældfri, men at Finansvæsenet var i en saa god Tilstand, at Keiseren umiddelbar derefter kunde begynde en Krig imod Persien, der 1722.
bragte Vestkysten af det kaspiske Hav, Daggestan og Schiwan til Rusland. Ogsaa hele Rigets Forvaltning fik ved Peter en ny Skikkelse. I Stedet for den gamle Bojarforsamling traadte det af Keiseren afhængige og af ham udnævnte Senat som øverste Rigsret i Petersborg; og i Ukaserne brød man sig ikke længere som tidligere om Bojarernes Samtykke til Souverænens Villie. Ti nye Regerings-Collegier med bestemt Forretningskreds ledede Forvaltningen i Provindserne. Et efter fransk Mønster indrettet Politi skkrede Hovedstaden, men desværre troede Peter, at et hemmeligt Inqvisitions-Cancelli ogsaa hørte med til et godt Politi, og lod derfor dette skrækkelige Institut, der var grundlagt af Iwan Wassiljewitsch, vedblive at bestaae. — Ja selv et Akademi for Videnskaberne blev der oprettet i Petersborg, men af dets lærde Forskninger havde det raae Folk ingen Fordeel. — En af de vigtigste Forandringer af Peter den Store var Ophæ-

velsen af Patriarchværdigheden og Stiftelsen af den hellige Synode som øverste Kirkemyrighed, hvilken Keiseren meddeelte Befalinger om, hvorledes den skulde forholde sig. Da Patriarchen Adrian døde, havde Peter anordnet, at hans Plads skulde staae ledig i tyve Aar derefter, og herved var Folket isørveien vant til ikke at have noget kirkeligt Overhoved. Havde Peter endnu udført sin Plan til at give hele Riget en almindelig Lovbog, saa vilde den nye Statsorganisation være bleven fuldendt. — Men hvor meget Peter ogsaa gjorde for sit Lands Cultivering, saa blev han dog selv indtil sit Livs Ende en til Fylderi og raae Sandsenydelser hengiven Despot. En anden Reise, som han i Selskab med Keiserinde Katharina foretog igjennem Tydskland til Holland og Frankrig, beviste, hvormeget de russiske Sæder endnu stode tilbage for den europæiske Civilisation, og Peters Adfærd imod hans eneste Søn Alexei, paa hvem han havde ladet sin Utilbøielighed for hans forskudte Moder gaae over, vioner om Magthaverens haarde Gemytsart. Ved Trods og haardnakket Væsen havde Alexei forspildt sin Faders Kjærlighed, han havde yttret sin Misfornøielse med de nye Forandringer, havde omgivet sig med lutter Venner af den gamle Tilstand og havde udtalt det Forsæt, atter engang at forlægge sin Residens til Moskau. Forgjeves søgte Peter at stemme ham for den europæiske Cultur ved at formæle ham med en tydsk Fyrstedatter; Alexei vedblev i sine Meninger og flyede endelig ud af Riget. Af Omhu for den fremtidige Bestaaen af de gjorte Indretninger lod Peter ham da paagribe, bringe tilbage til Hjemmet og dømme til Døden. Om Alexei blev henrettet eller døde før Dommens Fuldbyrdelse, er uvist. Et Ukas overgav derpaa Fastsættelsen af Thronfølgen til den regerende Keisers Vilkaarlighed.

1700. 1717. 1722.

1725. Peter den Stores Død medførte en Række vaklende Regeringer og stormende Thronskifter, der minde om Roms og Byzanz' Keisertid. Menzikoff, der fra den ringeste Stand havde svunget sig op til at blive Keiserens Yndling og almægtig Minister, forskaffede sin forhenværende Tjenestepige, Keiserinde Katharina, Thronen og førte et uindskrænket Regimente i hendes Navn; og da Katharina I. døde og efter Menzikoffs Anvisning udnævnte den halvhuggede Alexeis Søn, Peter II., til Thronfølger, rev hiin herskesyge Statsmand Regentskabet til sig og tænkte paa ved sin Datters Formæling med den unge Fyrste at bringe Keiserværdigheden til sin Familie. Men Dolgoruky, en rask Adelsmand og Peter II.s Jagtkammerat, bevirkede den overmodige Lykkeridders Fald. Med sin Familie tilbragte Menzikoff Resten af sine Dage i Siberien og af sine Millioner beholdt han kun et tarveligt Udkomme tilbage. Græmmelse og Tungsind gjorde snart Ende paa hans Liv. Men ogsaa Dolgoruky'ernes Herredømme, der som Statsraadets Styrere bøde lige saa uindskrænket over Senatet og Regeringscollegierne som Menzikoff, var af kort Varighed. Endnu førend Keiserens tilsigtede Formæling med en Søster til Iwan Dolgoruky kom i Stand, døde Peter II., og hans Efterfølgerske Anna, Peter den Stores Broderdatter, holdt ikke længe over den Capitulation, hvorved Dolgoruky'erne og deres Parti havde haabet at befæste deres oligarchiske Regimente. I Tillid til Folkets og den lavere Adels Ønske, der betragtede hine aristokratiske Familiers Overmagt med Misundelse, tilintetgjorde hun den indskrænkende Capitulation, gjenindsatte den

Katharina I. 1725-1727.

Peter II. 1727-1730.

1729.

1730. Anna I. 1730-1740.

absolute Keisermagt og lod hele sin Fortrolighed falde paa hendes Yndling Biron (hvem hun, efterat det kettlerske Regenthuus var uddød, lod ophøie til Hertug af Kurland) og de to djærve Tydskere Ostermann og Münnich. Familierne Dolgoruky og Galizin bleve fjernede fra Hoffet, og da de gjorde nye Forsøg paa atter at faae den tabte Magt tilbage, endte de deels paa Skafottet, deels i Siberien. Ostermann ledede nu de ydre Anliggender i Kabinettet, men den talentfulde, i Eugens Skole dannede Münnich, gjengav Krigsmagten og Søvæsenet deres forrige Glands. I den Tyrkekrig, der førtes i Forening med Østerrig, udviklede Münnich et stort Talent og et høit Mod, men offrede Menneskeliv i Tusindevis for sine dristige Planer. Han erobrede Krim og besatte Moldau, og omendskjønt den vanærende Fred, som Østerrig overilet sluttede i Belgrad (§ 625), ogsaa tvang Rusland til at tilbagegive det Erobrede, saa havde Münnich vist den Vei, paa hvilken Rusland kunde udstrække sine Grændser. Til sin Efterfølger udnævnte Anna sin Søsterdatters Søn Iwan, der endnu ikkun var nogle Maaneder gammel og i hvis Mindreaarighed hendes Yndling Biron skulde føre Regentskabet. Men Münnich, der var kjed af den uduelige, overmodige Lykkeridder, bevirkede hans Fald. Biron vandrede til Siberien og Iwans Forældre Anna og hendes Gemal, Anton Ulrich af Brunsvig-Lüneburg, overtoge Regentskabet og overdroge Münnich en Premierministers Værdighed. Tvedragt spækkede deres Magt og begunstigede Franskmanden Lestocqs Plan, at vinde Thronen for Peter den Stores yngste Datter, Prindsesse Elisabeth, hvis Livlæge han var. Ved Hjælp af den keiserlige Garde, som Elisabeth havde vundet ved uværdig Fortrolighed, blev i en eneste Nat den Revolution fuldendt, der førte Elisabeth til Herredømmet, Iwan i Fængsel, hans Forældre tilligemed Münnich og Ostermann til Siberien. Den Usædelighed, der allerede under Anna og hendes Søsterdatter var bleven hjemme ved det petersborgske Hof, naaede sin største Høide under den vellystige Elisabeth. Som et Mætresse-Regimente ruinerede Staten i Frankrig, saaledes et Favorit-Herredømme i Rusland. Finanserne kom i Uorden; Velstanden sank, alle almeennyttige Anstalter forfaldt. Elisabeth overlod sig og Riget til sine Yndlinger og fulgte selv i de vigtigste Statsanliggender sine Lidenskaber. Fromtladende Andagtsøvelser vare hos hende forbundne med den mest skamløse Udsvævelse. Ogsaa Lestocq, der virkede i Preussens Interesse, blev styrtet og af den utaknemmelige Keiserinde sendt til Siberien, hvorpaa Bestucheff forestod Regeringen til Østerrigs Fordeel, indtil Elisabeths Død og Peter III.s Thronbestigelse atter medførte en Forandring.

1740. Iwan.

Decbr. 1741.

Elisabeth 1741-1762.

1748.

§ 619. 3) Polen. Frederik August II.s Plan efter hans Gjenindsættelse, ved Hjælp af hans Sachsere og Bundsforvandte at hæve Kongemagten i Polen, strandede paa Adelens Modstand. En almindelig Conføderation tvang ham til at fjerne de sachsiske Tropper af Riget. Desto bedre lykkedes hans Forehavende, ved Indførelsen af en foreget Lurus og Sædefordærvelse, mere at gjøre sig til Herre over Adelen og at knække dens krigerske Tænkemaade. Lyst til Pragt, Fraadseri og Yppighed, der fra Paris forplantedes til Dresden og fra Dresden til Warschau, undergravede den sidste sædelige Kraft hos den polske Adel og virkede saa meget eftertrykkeligere, som udvortes Forfinelse var forenet med indvortes Raahed og sandselig Pirrelighed. Bestik-

keligheb blev nu saa almindelig, at den ophørte at være en vanærende Last; af den europæiske Cultur, der gjorde Kæmpeskridt i alle andre Lande, antog Polen intet andet end den udvortes Politur, Opvinde-Indflydelsen og Forfængeligheden og Hoffærdigheden, der næredes ved Oprettelsen af den hvide Ørneorden, og medens den aandelige Stræben i hele Europa gik ud paa religiøs Oplysning og Udslettelse af Religionsforskjellene, kom der endnu i Polen til de øvrige Feil en Forfølgelsessyge imod Anderledestænkende. I Modsigelse med Freden til Oliva (§ 555) søgte det af Jesuiterne ledede Adelsaristokrati at fratage Dissidenterne, der gjaldt for Tilhængere af de Svenske, de kirkelige og borgerlige Rettigheder, som de i to Aarhundreder havde nydt. En Lov, der paa en forfatningsstridig Maade var sat igjennem paa en
1717. overordentlig Rigsdag, forbød dem at bygge Kirker; og da det almindelige Had til Jesuiternes fredsforstyrrende Bestræbelser i den protestantiske
1724. Stad Thorn gav sig Luft i en Folkeopstand imod Jesuiter-Collegiet, beviste Ordenen sin Magt ved den frygtelige Hevn, som den tog paa Magistraten og Staden. Den første Borgemester døde paa Skafottet, Hovedkirken maatte indrømmes Katholikerne og kun ved Udredelsen af en bethdelig Erstatningssum formaaede Borgerskabet endelig at forsone Fædrenes Harme. Kort før Frederik August II.s Død, der ikke vovede at foretage noget Skridt til Fordeel for sine forhenværende Troesfæller, for ikke at paadrage sig Skin af en hemmelig Vedhængen ved Luthers Lære, bleve alle Dissidenter ved Rigsdagsbeslutning ubelukkede saavel fra Nationalrepræsentationen som fra alle
1733. Statsembeder. Var det under disse Omstændigheder at undre over, at Dissidenterne vendte deres haabende Blik til Rusland, der forstod at benytte denne Tvedragt til sin Fordeel?

§ 620. Den polske Arvefølgekrig, 1733 og 1734. Efter Frederik August II.s Død svor Adelen, der var traadt sammen til en Convocation, at den kun vilde anerkjende en Indlænding (Piast) som Konge, og overdrog Kronen til Stanislaus Lescinsky, der ved Hjælp af en Forklædning var ilet fra Elsaß til Warschau (og som siden hans Flugt [§ 615] havde levet i trange Kaar først i Zweibrücken, der tilhørte hans Beskytter, Karl XII., dernæst i Weissenburg, indtil hans Datters Formæling med Kong Ludvig den XV. af Frankrig havde befriet ham fra al Nød). Men Rusland og Østerrig begunstigede Frederik Augusts Søn af samme Navn, Frederik August III. af Sachsen, der ligeledes var gaaet over til den katholske Kirke, deels for at holde Frankrigs Indflydelse borte fra Polen, deels fordi Kurfyrsten gav begge Hoffer Udsigt til Fordeel, det østerrigske: Bekræftelsen af den pragmatiske Sanction (§ 626), det russiske: Birons Belehning med Hertugværdigheden af Kurland (§ 618). Stanislaus Lescinsky maatte, endskjøndt han var anerkjendt af Størstedelen af den polske Nation og lovet fransk Hjælp, af Mangel paa Krigsmod flygte for sin Medbeiler, der under russisk Bistand i Praga var

bleven udraabt til Konge af nogle faae Adelsmænd og Prælater og indført af Münnichs Krigsskarer, til Danzig, hvor han længe maatte vente forgjeves paa fransk Understøttelse. Og da endelig den fredelskende Fleury lod sig bevæge til at afsende nogle Skibe, var den ringe Krigsmagt ikke i Stand til at slaae Russerne tilbage fra Danzigs Mure. Stanislaus flygtede i Bondedragt til Königsberg og derfra til Frankrig, og overlod sin Medbeiler Polens Krone. Danzig 1734.
blev haardt straffet. Men Stanislaus, en Mand uden Kraft og Charakteer, ihvorvel af et elskværdigt Væsen, fik, efter at han havde 1737.
fraſagt sig alle Fordringer paa Polens magtesløse Krone, Herredømmet over Lothringen, der langt mere passede til hans Natur. For
at faae Frankrig til at tiltræde den pragmatiske Sanction ind- Frederik August 1733-1763.
villigede Karl VI. i de høist ufordeelagtige Fredsbetingelser, hvorefter
Franz Stephan, Hertug af Lothringen, Keiserens Svigerson, skulde
ombytte sit Arveland med Toscana, der var bleven ledigt, da det 1737.
medicæiske Huus var uddød, medens derimod Lothringen og Bar skulde tilfalde Stanislaus og efter hans Død Frankrig, og Neapel og Sicilien som Kongerige skulde overlades den spanske Prinds Carlos (§ 606).

Endnu i 29 Aar derefter regerede Stanislaus, Jesuiternes Ynder, med en Konges Titel i Lüneville og Nancy, elsket og æret af sine Undersaatter, de Fattiges Velgjører, Konsternes og Videnskabernes Befordrer, de lothringske Stæders Forskjønner. Polen derimod gik under Frederik August III. sin fuldkomne Opløsning imøde. Den saakaldte Pacifications-Rigsdag erklærede enhver infam og fredløs, der uden særegen Tilladelse af Repu- 1736.
bliken maatte føre fremmede (altsaa ogsaa sachsiske) Hære ind i Kongeriget, og af Frygt for at Kongen endnu kunde have nogen Tilbøielighed for sin Ungdoms Tro, skærpede den de haarde Dissidentlove. „Et Regentliv af det Slags, som August III.s var, skulde man overhovedet neppe kalde en Regering; thi den regerer dog ikke, der blot virker ved sin legemlige Nærværelse? Misforstaaelser iblandt de store Familier udartede under ham til virkelige Feider. Middelalderens raaeste Uncultur herskede iblandt den almene Hob af Nationen, og de Store, hvis eneste Cultur ofte neppe engang udsprang af Reiser til Frankrig, kunde sjelden have Patriotisme eller sand Charakteer, thi hvorledes skulde Patriotisme eller kraftfuld Aandscharakteer fremkomme ved den Opdragelse, som de sædvanlig nøde; eller bevares ved den forfængelige, erkesløse, umaadeholdne Levevis, som næsten var almindelig herskende hos de Ædleste af deres Lige?“ Da Kongen og hans Minister Brühl slaviſt beilede til Rusiands Gunst, saa blev denne truende Nabostats Indflydelse bestandig mægtigere.

§ 621. 4) Preussen. Frederik Vilhelm, den store Kurfyrste af Brandenburg, gav sine Staier et mægtigt Opsving, deels idet han Kurfyrst Frederik Vilhelm. 1640-1688.
bragte de adskilte Landsdele Preussen og Cleve, der fra det 17de Aarhundredes Begyndelse vare tilfaldne det kurfyrstelige Huus (§ 531), i nærmere Forbindelse med Hovedlandet og omskabte dem til et sammenvirkende Heelt, deels idet han begunstigede Indvandringer fra dannede Lande i de ved Tredveaarskrigen ødelagte Provindser (franske Huguenotter) og kraftig ophjalp Næ-

ringsdrift og Fredens Konster, deels ved Dannelsen af en betydelig Krigsmagt, hvormed han tilkæmpede Landet en uafhængig, selvstændig Stilling. Efter denne indsigtsfulde, kraftige og beslndige Fyrste fulgte hans pragtelskende Søn, Kurfyrst Frederik III., hvem den ydre Glands, hvormed Ludvig XIV. Frederik I. 1688-1713. havde omgivet Hoffet i Versailles, forekom som den jordiske Majestæts høieste Triumph. Han lagde derfor mest Vind paa en pragtfuld Hofholdning; en ødsel Pragt i Kjøretøier, Stalde, Garderobe og deslige, glimrende Fester og ceremonielle Høitideligheder vare for ham det Vigtigste. Med Misundelse saae han paa Kurfyrsterne af Hannover og Sachsen, hvem det i hans Øine kosteligste Gode, en Kongekrone, var bleven til Deel, og hvor stor var ikke hans Glæde, da Keiser Leopold viste sig tilbøielig til at skjenke ham 1700. Titel af Konge af Preussen imod Tilsagn om kraftig Understøttelse i den spanske Arvefølgekrig. Efter en høitidelig Kroning i Königsberg, hvorved Kurfyrsten paasatte sig selv og sin Gemalinde, den aandrige Sophie Charlotte, Kronen, og efter en Række prægtige Fester (Stiftelsen af den sorte Ørneorden) holdt den nye **Kong Frederik I.** et glimrende Indtog i Berlin, som han ved Bygninger (Slot, Tøihuus, lange Broer, Kirker), Konstmonumenter (Frederik Vilhelms Ridderstatue af Metal) og Anlæg søgte at gjøre til en værdig Residens for en Konge. Videnskaber og Konster fandt Opmuntring. I Lystslottet Charlottenburg, hvor den som Leibnitz' Velynderske bekjendte Dronning herskede med Ynde, var der stedse forsamlet en Kreds af aandrige og udmærkede Personer; i Berlin stiftedes Videnskabernes Societet og Konstakademiet; i Halle reiste der sig et blomstrende Universitet, udmærket ved ædel Aandsfrihed, hvor Mænd som Thomasius, Herm. Francke (Stifteren af Vaisenhuset), Christ. Wolf og andre virkede og Friherre Canstein grundlagde Bibeltrykkeriet. — De herpaa anvendte Bekostninger, i Forbindelse med Underholdningen af en betydelig Krigsmagt i Keiserens Tjeneste, hvilede tungt paa det stakkels Land; store Skatter betyngede Borger- og Bondestanden, samvittighedsløse Embedsmænd misbrugte Hoffets Gavmildhed; Herskerhusets nye Glands syntes at blive ødelæggende for Staten; da fulgte heldigvis efter den ødsle Frederik I. den sparsomme, ja gjerrige **Frederik Vilhelm I.**, der i alt var en Modsætning til Frederik Vilhelm I. 1713-1740. hans Forgænger. De Juveler og kostbare Sager, som hans Fader møisommelig havde erhvervet, solgte Sønnen og betalte Gjælden med Kjøbesummen; alt hvad der grændsede til Luxus, blev forvist fra Hoffet, Tjenerskabet indskrænket til det Nødvendigste, hver overflødig Udgift undgaaet. Kongens og hans Hofs Levevis var borgerlig; Maaltiderne bestode af Huusmandskost, Dronningen og hendes Døttre maatte befatte sig med huusligt Arbeide. Klædninger og Huusgeraad vare simple. I Stedet for de aandrige Cirkler, som Frederik I. og hans Gemalinde havde samlet om sig, traadte Tobakscollegiet, hvori Frederik Vilhelm og hans „gode Venner" gjorde sig tilgode paa nogle Enfoldiges eller Godmodiges Bekostning og enhver maatte have en Tobakspibe i Munden; Operasangere og Skuespillere bleve afskedigede; Digtere, Konstnere og Lærde mistede deres Understøttelse ganske eller for en Deel; Wolf, hvis Philosophi var anstødelig for de Rettroende og Fromme, fik Befaling, til, „hvis han ikke vilde hænges", inden 24 Timer at forlade Halle. Men hvor meget man end kan dadle Kongens Haardhed, Gjerrighed og Hustyranni og tage Forargelse af hans Djærvhed, hans barske Væsen, hans Foragt for al Dannelse, Lærdom og fine Sæder, saa maa man dog tilstaae, at hans kraftige Natur, hans sunde Indsigt og hans sparsomme Huusholdning gave den unge Stat Hold og Fasthed.

For at bringe Borger- og Bondestanden iveiret ophævede han de mest trykkende Afgifter og ordnede Skatteværsenet paa en billigere Maade; de adelige Lehnsgodser forvandlede han til Arvegodser og paalagde dem en bestemt Skat istedetfor de hidtil leverede Krigsheste; han forstørrede Berlin, hævede Potsdam til en betydelig Stad og lod afbrændte og forarmede Stæder opbygge paany; han begunstigede Manufakturer og Næringsflid og forbød, for at have Landets Industri, Indførselen af fremmede Fabrikater, men krænkede rigtignok derved Undersaatternes personlige Frihed i den Grad, at han lod de af fremmed Bomuldstøi forfærdigede Klæder rive af Fruentimmerne paa Gaden og lod Sengeomhængene af Kattun borttage af Husene; han var en erklæret Fiende af den nye franske Dannelse og Mode og taalte hverken Skjenaander eller Sprog- og Dandse-Lærere i sine Stater; med den gamle Dragt og de fædrelandske Sæder haabede han ogsaa at kunne opretholde tydsk Tugt og Ærbarhed og gammeltroende Fromhed. Fremmede Indvaanere, der vare duelige og villige til Agerdyrkning og til Næringsdrift, fandt Beskyttelse og Tilflugt hos ham; for at understøtte de Protestanter, der af den fanatiske Biskop af Salzburg vare fordrevne fra deres Hjem, gav den ellers saa sparsomme Monarch Millioner til Bedste, for at de bequemt kunde nedsætte sig i de udøde Egne af hans Stater.

Alle denne underlige Fyrstes Handlinger vidne om en djærv, ofte haard Natur, men om et jævnt, retskaffent Sind og om en praktisk Forstand, der ikke lod sig bestikke af Skinnet, men gik til Grunden. Hans Politi var despotisk, hans Retspleie ofte vilkaarlig; personlig Frihed blev ikke agtet, men ved Hoffet herskede borgerlig Dyd og Jævnhed, Folkets Velfærd var Maalet for Monarchens Stræben; tydsk Dygtighed fandt Anerkjendelse og blev ikke fortrængt af fremmed Glimmer, dette bevirkede, at man villig fandt sig i det strenge Tugtensriis, som Frederik Vilhelm svang over Høie og Lave, og at man ved den tiltagende Velstand oversaae Mangelen paa Frihed. Kongens eget Exempel beviste, hvormeget der kunde opnaaes ved Sparsomhed, forsigtig Huusholdning og Benyttelse af alle Kræfter; thi hvorvel han anvendte uhyre Summer til sin Potsdamer-Garde, hvortil han fra alle Europas Lande lod hverve og stjæle „lange Karle", hvorvel han lod opføre et Cadethuus, et Vaisenhuus, et Sygehuus og mangen anden nyttig Anstalt, og kjøbte Pommern for en stor Pengesum af Sverrig (§ 617), efterlod han dog ved sin Død mere end 8 Millioner i rede Penge, en stor Rigdom i Sølvgeraad, en ordnet og forøget Statsindtægt og en betydelig Krigsmagt, der var fortrinlig organiseret og øvet af Fyrst Leopold af Dessau (den gamle Dessauer).

Frygt for den heftige Konge, der vidste Besked om alt og paa det Strengeste straffede enhver Overtrædelse eller mangelfuld Fuldbyrdelse af hans Befalinger, drev alle Embedsmænd, trods den store Forminskelse af deres Lønninger, til en punktlig Opfyldelse af deres Kaldsforretninger. Frederik Vilhelm lignede i hele sin Gjerning og Laden en djærv Landjunker af en udannet, men ogsaa uforskrevet Natur. Den vilde Jagt i Skoven ved Wusterhausen, som han i sine kraftige Aar med Lidenskab tog Deel i, maatte han siden ophøre med paa Grund af hans store Forlighed; derfor underholdt han sig i sit Værelse med Dreining og Haandarbeider.

§ 622. Frederik II.s Ungdom. Frederik var i mange Dele en Modsætning til sin Fader. Naar denne stormede om med sine vilde Jagtpartier eller førte en raa Underholdning med sin Omgivelse, beskæftigede den talentfulde, aandrige Prinds sig med franske Forfattere og med Fløitespil, som han elskede lidenskabeligen. Forskjelligheden i deres Natur gjorde dem fremmede for hinanden. Frederik forargedes over sin Faders Tyranni imod sin Familie, over hans barske Væsen, over hans Haardhed imod Tjenestefolk og Soldater; en uovervindelig Modbydelighed slog Rod i hans Sjæl, og da Frederik Vilhelm, der var vred over at hans Søn vilde slaae ind paa en anden Vei, ved streng Udøvelse af den faderlige Myndighed vilde lede ham bort fra denne Retning, saa tiltog Kulden og Utilbøieligheden med Aarene, saa at Frederik endelig, da Faderen fik det Indfald at sætte sig imod hans tilsigtede Formæling med en engelsk Prindsesse, tilligemed nogle unge Venner fattede
1730. den Plan, at flygte til England. En Reise, som Kongen foretog til Rhinegnene, syntes at frembyde en gunstig Leilighed. Men et opsnappet Brev fra Frederik til hans Fortrolige, Lieutenant von Katte, bragte Hemmeligheden for Dagen. Kongen blev i høieste Grad opbragt. Han lod Kronprindsen, der ved en Krigsret var dømt til Døden som Desertør, bringe til Fæstningen Küstrin og Katte henrette udenfor hans Vinduer; alle de, til hvem Kongen havde blot den allermindste Mistanke om at være i Forstaaelse med hans Søn, bleve haardt straffede af Monarchen, der var opbragt over denne Krænkelse af hans Huusfader-Myndighed. Frederiks Søster (der er bekjendt ved sine Mindeværdigheder og siden blev Markgrevinde af Bayreuth) fik som Medviderske Næveslag i Ansigtet. Først da Frederik angergiven anraabte om Faderens Tilgivelse, slap han ud af Fæstningen, men maatte endnu i nogen Tid arbeide paa Domænekammeret i Küstrin, før Uniformen og Kaarden bleve
1734. givne ham tilbage. Snart derpaa fulgte Frederiks Formæling med en Fyrstedatter af Brunsvig-Bevern, men hans Aand fandt ikke synderligt Behag i Huusligheds snevre Skranker; han saae sin Gemalinde sjeldnere, især efterat hans Fader havde overladt ham den lille Stad Rheinsberg, hvor han fremtidig i aandrige, dannede og frittænkende Venners Kreds (saasom Keiserling, Jordan, Chasot, Fouquet og andre) førte et Liv, der oplivedes ved Vid, Spøg og munter Underholdning og forhøiedes ved alvorlige og mangesidige Studier. Han læste de Gamles Værker i franske Oversættelser og øste deraf den ædle Lyst til at efterligne de græske og romerske Helte i Stordaad og Aandsdannelse; han beundrede den franske Literatur og fattede en saadan Høiagtelse for Voltaire, at han tilskrev ham de mest smigrende Breve og anpriste den personlige Omgang med en saa stor Aand som den høieste Lykke; ved Breve stod han i Forbindelse med de betydeligste Lærde og Forfattere i Hjemmet og i Udlandet. Intet Under altsaa, at hans Thronbestigelse i hele
1740. Europa blev anseet for en vigtig Begivenhed, især da strax hans første Handlinger forraadte den store og frisindede Regent.

Faderens bekostelige Kampegarde blev afskaffet og Pengene bedre anvendte. Philosophen Wolf blev kaldet fra Marburg til Halle, fordi Frederik vilde have Troes- og Lærefrihed agtet i sine Lande. Voltaire besøgte Kongen og tog endog stildigere Ophold i Berlin for længere Tid; men den personlige Omgang, der bragte Franskmandens egennyttige, selvhjærlige og forsængelige Natur for Dagen, saavelsom hans af Misundelse og Ondskab

fulde Hjerte, betog Kongen meget af hans tidligere Beundring. En saa spottelysten Mand som Voltaire, der aldrig kunde undertrykke en Vittighed eller et pikant Indfald, hvor saarende de end kunde være, var ikke skabt til Omgang med en Fyrste af lignende Natur. Hertil vare mindre betydende Aander bedre skikkede, saasom den vittige Spotter La Mettrie, der var forviist fra Frankrig for hans frisindede Tankemaade, og den materialistiske Philosoph d'Argens. Den franske Mathematiker Maupertuis blev udnævnt til Præsident for Videnskabernes Akademi i Berlin, der atter begunstigedes af Frederik.

§ 623. Kirkeligt. — a) Forfølgelser. Religionsforandring. Foreningsforsøg. — Den vestphalske Freds Bestemmelser hindrede ikke Jesuiterne og de Romersksindede i nu som før med alle Midler at arbeide paa Protestanternes Omvendelse og at forstyrre de forskjellige Confessioners fredsommelige Liv ved Siden af hinanden. Nogle katholske Regeringer (som den østerrigske) vedbleve at negte deres anderledestroende Undersaatter Udøvelsen af deres Gudstjeneste og Nydelsen af Sakramenterne og derved efterhaanden at begrunde den kirkelige Eenhed i deres Arvestater; hvor Troesfastheden modstod Omvendelsesiveren og Forlokkelserne, skred man (som i Schlesien og paa andre Steder) til Landsforvisninger. Siebenbürgen blev Fristed og Exil for de østerrigske Evangeliske. „I Salzburg vare siden det 16de Aarhundrede stille Menigheder af Evangeliskfindede blevne taalte som flittige Undersaatter, indtil Erkebiskop Firmian vilde omvende dem med Magt.
1729. Hundrede Vildste svore paa Hostien og viet Salt i en eensom Kløft ved Schwarzach i Søndagsmorgendæmringen den treenige Gud Troskab i den evangeliske Tro og hverandre et broderligt Hjerte i Ulykken. Det erkebiskoppelige
31. Okt. 1731. Emigrationspatent fordrev dem under de haardeste Betingelser fra Huus og Hjem; henved 20,000 fandt Gjæstevenskab i Preussen." Haardest vare de Reformeertes Kaar i Pfalz under de katholske Kurfyrster, især da den Clausul i Ryswicker-Freden (§ 594), at Gudstjenesten skulde blive i den Tilstand, som den havde været i under den franske Occupation, gav Undertrykkelserne et Skin af Ret. De pfalzske Reformeertes Klager vare en staaende Artikel paa den fra 1633 permanente Rigsdag i Regensburg, hvor de protestantiske Stænders Gesandter (Corpus Evangelicorum) udgjorde en magtesløs Forening. Da engang flere protestantiske Hoffer, som England, Holland, Preussen, toge sig af Heidelbergs betrængte Borgere og bragte det saa vidt, at Kurfyrst Karl Philip atter maatte tilbagegive Calvinisterne den dem fratagne Helligaands-Kirke og tilstaae dem Brugen af den heidelbergske Katechismus, hevnede han sig ved at forlægge sin Residens til Mannheim. Kirke-
1720. godset kom for en stor Deel i Hænderne paa det begunstigede Religionssamfund, og Forførelse, Magt og verdslige Fordele bragte mange til Frafald. — Næst efter de Evangeliskes Undertrykkelse var i Særdeleshed enkelte Fyrsters Overgang til den katholske Kirke et Middel til at befordre Katholicismen og til at vedligeholde Uenigheden i Tydskland. Sachsen fik for bestandig, Brunsvig (i Anton Ulrich 1710), Würtemberg*) (i den nydelsessyge og ødsle Karl Alexander) for en Tid katholske Regenter; det pfalz-zweibrückske Regenthuus, der nu besidder den bayerske Throne, traadte i den første Halvdeel af det 18de Aarhundrede over til den katholske Kirke. Da dette Slags Religionsskifte fra Ludvig XIV.s Tid gjaldt som et Bevis

paa sin Dannelse og fornemt Væsen, saa blev Overgangen til den romerske Tro bestandig hyppigere i de høiere Kredse. —

Forsøgene paa ad fredelig Vei at hidføre en kirkelig Ening ved Udjævning af de afvigende Lærdomme havde i det 17de og 18de Aarhundrede ikke bedre Udfald end i Reformationstidsalderen. Da Calixtus, der paa Trediveaarskrigens Tid var Professor i Helmstädt, en ædel Mand, der var mangesidig dannet ved Bøger og Reiser, søgte at give Theologien en friere Holdning, stillede en sædelig Vandel (gode Gjerninger) høiere end Troen paa Concordieformelens Bogstaver og holdt en Forening af de forskjellige Confessioner for mulig, naar alle gik tilbage til de fem første Aarhundreders Conciliebeslutninger og nøiedes dermed, saa reiste der sig en heftig Storm af de Orthodoxe imod ham. Man kaldte hans Bestræbelse Religionsmængeri (Syncretismus), udskjældte ham for en hemmelig Papist og ivrede imod
1645. Religionssamtalen i Thorn, hvorved en Forsoning skulde tilveiebringes. Calixtus fandt Beskyttelse hos sin Fyrste og Agtelse hos de høiere Stænder i Ind- og Udlandet; men nogle af hans Disciples Overgang til den katholske Kirke retfærdiggjorde hans wittenbergske Modstanderes Frygt og Vrede. En Menneskealder sildigere optog en af de største Lærde og skarpsindigste Tænkere, der nogensinde har levet, — **Leibnitz** — atter Planen til en Forening af Confessionerne og traadte desaarsag i Forbindelse med Bossuet; men han overtydede sig snart om, at enhver Stræben af denne Art var forgjeves, saa længe som man i Rom anfaae Protestanterne for vildfarne Frafaldne, der ikun kunde opnaae Forsoning ved angergiven Tilbagevendelse til den enesaliggjørende Kirkes Skjød. Ogsaa han var (uden Grund) udraabt for at være en hemmelig Katholik. Foreningsforsøg af den evangelisk og reformeerte Confession bleve især forsøgte fra Brandenburg af, men ligeledes uden Virkning. De calvinske Kurfyrsters Bestræbelser (fra 1613, § 531) for ved en mildere Opfattelse af Forskjelligheberne lidt efter lidt at hidføre Foreningen, strandede paa den lutherske Geistligheds og Landstændernes Iver. Dog optraadte endelig den reformeerte Kirke, der var forøget ved de mange Indvandringer af Calvinister, lige berettiget ved Siden af den lutherske.

*) Würtemberg blev i den første Halvdeel af det 18de Aarhundrede haardt medtaget af sine egne Regenter. Eberhard Ludvig (1693—1733) var en ødsel, usædelig Fyrste, under hvem en lastefuld Qvinde (von Grävenitz) udøvede en fladelig Indflydelse paa Regeringen, overdrog sine Yndlinger Hof- og Ministerpladser og drev en skjændig Handel med Embeder og Værdigheder. Det trofaste, ædle Folk blev i den Grad bebyrdet, at Tusinder ved Udvandring til Amerika undbrode sig Nøden i Hjemmet, og i Udlandet grundede sig et nyt Hjem. Under hans Efterfølger Karl Alexander, der i Østerrig var gaaet over til den katholske Kirke, drog Fru Grävenitz ud af Landet med sine Skatte, for at gjøre Plads for Hofjøden Süß, der solgte Kirke- og Statsembeder til de Høistbydende og ved de mest udsøgte Udpresninger forskaffede Hertugen Penge til sine Hoffester, Operaer, Theatre og Sangerinder, men sig selv umaadelige Rigdomme. Karl Alexanders pludselige Død, der fremskyndtes ved udsvævende Fester, befriede Landet for Jøden saavelsom for en Sammensværgelse, der var indgaaet for at katholisere det protestantiske Folk.

§ 624. b) Pietister og Herrnhutere. — Ved den Retning, som den protestantiske Theologi havde taget efter den vestphalske Fred, var der Fare for at det christelige Liv og den religiøse Følelses Varme skulde gaae til Grunde over den tørre Orthodoxi og Troen paa de symbolske Bøgers Bogstav, der ganske havde fortrængt Evangeliet af Kirken. At vække begge Dele ved Gjenoplivelse af Bibelstudiet, dette tilstræbte den i Strasburg fødte, men i Dresden virksomme og i Berlin som Provst afdøde Phil. Jak. **Spener** saavelsom hans Venner, der bleve kaldte Pietister, fordi de lagde deres Fromhed for Dagen i deres udvortes Liv. Spener 1635-1705.

Speners Huusforsamlinger (collegia pietatis, fra 1670) vakte en from Inderlighed ved opbyggelig Udlægning af den hellige Skrift og ved christelig Samtale. Hans fromme Ønsker opmuntrede til en Reformation af den fordærvede Kirke: ved Skriften skulde Kirken atter opbygges og den geistlige Stand opdrages til Gudsfrygt, for at Christendommen, forkyndt i apostolisk Enfoldighed, atter maatte blive Hjertets og Daadens Religion. Under heftig Kamp af de Orthodoxe søgte Spener ved Ord og Gjerning, ved Prædiken, Katechisation og Opbyggelsesskrifter og især ved det under hans Indflydelse af yngre Lærde i Leipzig stiftede Selskab for Udbydning og from Anvendelse af den hellige Skrift at vække religiøs Følelse, christelig Tænkemaade og Troesinderlighed og at fortrænge det theologiske Ordskværi. 1687.

Af Speners Disciple udmærkede sig især Herm. **Francke**, hvis Forelæsninger over det nye Testamente, der flittig besøgtes af Studenter og Borgere, mishagede de rettroende Ivrere i den Grad, at de bevirkede hans Fordrivelse fra Leipzig. Da Francke og den frisindede Thomasius, der ligeledes fortrængtes fra Leipzig, flyttede til Halle, saa gav dette Foranledning til Oprettelsen af Universitetet i Halle (§ 621), hvor Francke gjorde sig megen Umage for ved Prædikener, Bibelfortolkning og Opbyggelsesskrifter at fremkalde et gudfrygtigt Liv, at bringe den hellige Skrift i Folkets Hænder og at indføre christelig Tænkemaade i Skolen og Huusene. Det af ham grundlagte Vaisenhuus er „et Seiersmonument for Tilliden til Gud og Menneskekjærligheden." Besjælet af en lignende Aand var den paa Gudsfrygt og christelig Dyd rige Gottfred Arnold, der i sine aandelige Sange satte religiøs Følelse imod Franskmændenes Glathed og i sin upartiske Kirke- og Kjætterhistorie bekæmpede det bestaaende Kirkesystem og den orthodoxe Skoledogmatik, idet han søgte at bevise, at den herskende Kirke ofte havde været mindre besjælet af Christendommens sande Aand, end de forfulgte og undertrykte Sekter. Denne i et hjerteligt Sprog og med fromt Sind forfattede Bog fremkaldte en Bifalds- og Modsigelses-Storm. I sin „de Troendes Liv" og sin „Historie og Beskrivelse af den mystiske Theologi eller hemmelige Gudsvisdom" viser Arnold, hvor rigt det indre, gudbegeistrede Liv er hos dem, der stræbe efter et høiere Maal. Arnolds kirkehistoriske Fortællinger tilskyndede den lærde Mosheim til lignende Forskninger, hvoraf den første videnskabelige Kirkehistorie fremgik. Herm. Francke † 1727. Arnold 1666-1714. Mosheim † 1755.

I Forstningen var Pietisternes Stræben og Virksomhed, der gjengav Protestanterne de af Luther tilvundne Fordele, høist velgjørende. De talede i Bibelens Sprog til Folkets Gemyt og kæmpede for Troesfrihed istedetfor Skoletheologernes og Consistoriernes Tvang og for Vækkelsen af sand Religiositet i Folkets Hjerter; men da deres Modstandere endelig forstummede, overvundne af Tidsaanden, da „tabte Pietismen med den frie, reforma-

toriske Aand sin Energi og viste sig som mat Følelsesreligion, der næst efter Vangheden for enhver verdslig Glæde og Herlighed opfattede Christendommen ene under Synspunktet af den naturlige Syndejammer og Retfærdiggjørelsen ved Forsoningsbloden." En hovmodig Sektaand, støttet til Troen paa en aandelig Gjenfødelse, traadte i Stedet for den tidligere Hjertensenfoldighed og Christenkjærlighed.

Zinzendorf 1700-1760.

Under Form af en Menighedsforfatning viser Pietismen sig i den af Grev Zinzendorf stiftede Herrnhuter-Brødremenighed. Mæhriske og bøhmiske Brødre, der vare flygtede for Religionsforfølgelserne i Østerrig og havde nedsat sig paa Grevens Godser i Lausitz og her stiftet Herrnhut, udgjorde 1722. Grundlaget for det af Zinzendorf selv indrettede Religionssamfund, der i Lærebegrebet sluttede sig til den augsburgske Confession, men antog en eiendommelig, kirkelig-politisk Forfatning og indførte en streng Kirketugt, der bevoede paa nøie Kjendskab til alle Medlemmer. Herrnhuternes ømme, legende og med sandselige Billeder og Lignelser (om Lammets Saar, der bærer Verdens Synder) overfyldte Sprog gav deres Taler og Sange, der skulde være Hjertets umiddelbare Udstrømninger, et mat, sødt Præg. For at lette Adgangen for de forskjellige protestantiske Confessioner, indrømmede Zinzendorf tre Arter (Troper) i Lærebegrebet, den mæhriske, lutherske og reformeerte, thi Brødreunitetens Væsen skulde ikke bestaae i et særegent Lærebegreb, men i den christelige Farve og religiøse Gemytlighed og i den hjerteligste Kjærlighed til Frelseren. Troesbendebud (Missionærer) bragte Herrnhuternes Anskuelser til Udlandet og til Vestindiens, Afrikas og Amerikas Hedninger.

Den herrnhutiske Kirkemenigheds Forfatning er dannet efter de første Christenmenigheder. Ældste, Biskopper og Diakoner udgjøre Menighedens Forstandere, der bestaaer af flere Chor (som ere adskilte efter Alder, Kjøn og ægteskabelig Stilling). Hvert Chor har en egen Chorherre til at forestaae Sjæleforgen og Andagtsøvelserne. Hele Brødre-Uniteten bestyres af Ældste-Conferencen, der udnævnes af Generalsynoden og fuldstændiggjøres hvert 4—10de Aar. — Kirketugten haandhæves strengt. De Usædelige blive først opfordrede til Forbedring ved alvorlige Formaninger, blive disse uden Virkning, saa følger Udelukkelse fra Nadveren og endelig Udstedelse af Menighedsforbindelsen. Streng Kirkelighed, der bevoer paa hyppig Andagtsøvelse og Communion, forbunden med Arbeidsomhed, Reenlighed og Fjernelse af verdslig Mode- og Spillesyge og Lystighed ere Midler til at bevare den kirkelige Sands og en sædelig Vandel. De forskjellige Kjøn holdes fra hinanden og Ægteskaberne blive kun sluttede med de Ældstes Samtykke. Handel, Næringsflid og Sparsomhed avle Velstand. En Fælleskasse, der staaer under Ældsteconferencens Bestyrelse, tjener til at understøtte Missionerne og fremhjælpe Unitetsinteressene. — Brødremenigheden sørger mere for Ungdommens Opdragelse til fromme, sædelige og virksomme Mennesker, end for deres videnskabelige Uddannelse.

Swedenborg 1688-1772.

Paa samme Tid stiftede Emanuel von Swedenborg, en mangesidig Lærd fra Stokholm, der udmærkede sig ved grundige Skrifter over Mechanik og Bjergvæsenskundskab, det nye Jerusalems Kirke. Dyb Forskning efter Naturens Hemmeligheder, indre religiøse Kampe og Studium i Jakob Bøhmes og andre Aandsbeslægtedes mystiske Skrifter førte ham til den Tro, „at han var agtet værdig til at have Omgang med Aander, til hvilke han, sandsynligvis i magnetiske Tilstande, blev henrykket snart til Himmelen, snart til Helvede." Det der i Aanden skuede (Visioner) aabenbarede han sindrigt for Verden, førend han ved en fra Herren selv udgaaende Aabenbaring følte sig kaldet til, „til Frelse for Christendommens Forfald siden Synoden i Nicæa, at grunde det nye Jerusalems Kirke som det tredie Testamente og Christi aandelige Gjenkomst." I Sverrig ere hans Anskuelser meget udbredte, i Würtemberg fandt den nordiske Seer nogle ivrige Tilhængere, i England og Nordamerika dannede der sig enkelte Kirkesamfund efter hans Grundsætninger, der „gaae ud paa en phantastisk Rationalismus, hvorfor nogle af hans Tilhængere hengave sig til de hemmelighedsfulde Aabenbarelser i Naturen og Aandelivet, andre opfattede Christendommen som Fornuftreligion."

I den katholske Kirke søgte nye Ordener at modvirke den religiøse Slappelse og Ligegyldighed (Indifferentismus) ved at vække den gamle Asketik og den strenge Confessionsiver. Den af den franske Abbed La Rancé († 1700) i Klosteret La Trappe stiftede Trappister-Orden var en Fornyelse af den oprindelige Cistercienser-Orden (§ 292) med forhøiet Afholdenhed, thi selv Samtalens og Videnskabens Trøst var dem formeent. — For det i Frankrig forsømte Folkeskolevæsen grundede de la Salle de christelige Skolers Brødre (Ignorantins) fornemmelig for at danne fremtidige Lærere. 1772. 1724. „Ved Neapolitaneren Liguori († 1787), for hvem Pavens Villie var Guds Villie, dannede sig Congregationen af den allerhelligste Forløser (Redemtorister, Liguorianer) som en beslægtet Afart af Jesuiterne, stildigere deres Tilflugt og Haab. (1732.) Til Foreningerne uden Løfte sluttede sig Broder- og Søsterskaber til Jesu og Marias Hjertes Tilbedelse, en sandselig Tilbedelsesmaade, der, anbefalede af Jesuiterne paa kjærlighedsfulde Nonners Tilskyndelse og endelig tilladte i Rom, indførtes paa enkelte Steder." 1765.

3. Den østerrigske Arvefølgekrig, 1740—1748.

§ 625. Karl VI.s Tyrkekrige. Karl VI. var en godmodig, men ingenlunde udmærket Fyrste, der ved ufordeelagtige Fredsslutninger og Forlig i sine stildigere Aar for en Deel atter mistede den Forøgelse af det østerrigske Monarchi, som i Begyndelsen af hans Regering var vundet. Neppe var den spanske Arvefølgekrig til Ende, før Porten brød Carlowitzer-Freden (§ 588) og tog i Forstaaelse 1714. med Grækerne, der vare opbragte over det venetianske Herredømmes religiøse og materielle Tryk, atter Peloponnes (Morea) fra hiin rige og haarde Handelsstat. Østerrig, der var forpligtet til at vaage over hiin Fred og bekymret for sine egne Erhvervelser, sluttede et Forbund med Venetianerne. Dette benyttede Osmanerne, der vare blevne overmodige ved deres Vaabenheld i Grækenland, til en Krigserklæring imod Østerrig. Men ogsaa denne Gang beholdt den keiserlige Hær 1716. Overhaand. Eugens glimrende Seire ved Peterwardein og Belgrad nødte Porten til den ufordeelagtige Fred i Passarowitz, 1717. 1784. hvori den vel blev i Besiddelse af det erobrede Peloponnes, men maatte afstaae Temeswar, Walachiet indtil Aluta og Belgrad tillige-

med et betydeligt Stykke af Bosnien og Servien til Østerrig, saa at nu Nissa, Widdin, Nikopoli og Sophia udgjorde det osmaniske Riges Grændsefæstninger imod Ungarn.

Sultanen overtydede sig om, at det tyrkiske Krigsvæsen ikke mere vilde være det europæiske vorent, der stedse forbedredes og uddannedes ved nye Opfindelser, og søgte derfor ved Hjælp af den tappre Eventyrer Bonneval (Achmet Pascha), der var forvist fra Frankrig og Østerrig og i Konstantinopel gaaet over til Islam, at ombanne Hærvæsen og Artillert efter europæisk Mønster. Men denne Forandring, i Forbindelse med et Kjøbspaalæg (Accise), fremkaldte en farlig Opstand af Janitscharerne, ved hvilken man tiltvang sig Afskaffelsen af alle Forandringer og saaledes Uordenens og Kraftløshedens fortsatte Bestaaen.

Men imidlertid kom Militærvæsenet ogsaa i Østerrig i et saa hurtigt Forfald efter Eugens Død, at i den Tyrkekrig, som Keiseren kort før sin Død maatte føre som Ruslands Forbundne (§ 618), beholdt Osmanerne Seieren, medens Russerne under Münnichs Anførsel gjorde dristige og følgerige Streiftog ind i det tyrkiske Gebeet. Men endnu mere vanærende og fordærvelig for Rusland end Tabene i Felten var dets Anførere Neippergs og Wallis' Adfærd, der ved de tilstødende Uheld i den Grad tabte al Holdning, at de til Tyrkernes Overraskelse og til Russernes Ærgrelse i al Hast sluttede Fre-
1739. den i Belgrad, hvori alt, hvad Østerrig havde vundet i Passarowitz ved Eugens Tapperhed, atter blev Tyrkerne tilbagegivet.

Keiseren følte det Vanærende ved denne Fredsslutning; han udstedte til alle Hoffer en Retfærdiggjørelses-Skrivelse, hvori han skød Skylden paa sine Generaler, der havde overskredet deres Fuldmagt og som derfor ogsaa maatte gaae i Fængsel. Men da de hørte til det høie Aristokrati og formodentlig handlede efter Thronarvingen Maria Theresias Tilskyndelse, der ved hendes Faders forestaaende Død og de Thronkampe, som man derved maatte forudsee, ikke vilde være indviklet i Krig med Tyrkerne, saa bleve de snart atter satte i Frihed og betænkte med Embeder og Æresbevisninger. Men deres Ubesindighed paadrog Staten nye Tab.

§ 626. Den pragmatiske Sanction. Da Karl VI. ingen mandlige Arvinger havde, saa gik hans største Bestræbelse ud paa at sikre hans eneste Datter **Maria Theresia**, der var formælet med Hertug Franz Stephan af Lothringen (Toscana, § 620), Thronfølgen i de østerrigske Arvestater. Men istedetfor, som Eugen havde raadet ham til, at sætte Hærvæsenet saaledes i Stand, at hans Datter dermed havde kunnet slaae ethvert Angreb tilbage, kjøbte han ved store Offere af alle Hoffer Anerkjendelsen af den Huuslov, der er bekjendt under Navn af den **pragmatiske Sanction**, hvorved de østerrigske Arvestater skulde blive udeelte og, ifald Mandsstammen skulde

uddøe, gaae over til den qvindelige Linie, og satte sin Tillid til diplomatiske Eder. Neppe havde nu Keiseren lukket sine Øine, før Kurfyrsten af Bayern Karl Albert, der nedstammede fra Keiser Ferdinand I.s ældste Datter, saavel ifølge sin Herkomst som efter en foregiven Testamentsbestemmelse af Ferdinand I., fremkom med Fordringer paa de østerrigske Arvestater og fandt Hjælp hos Frankrig, Spanien og andre Magter, der over de forhaabede Fordele ikke agtede deres tidligere Samtykke til den pragmatiske Sanction. Et Forbund, der i Nymphenburg sluttedes mellem Bayern og det franske og spanske Hof, sikkrede Kurfyrsten disse Staters Bistand, men paa den vanærende Betingelse, at han som Keiser af Tydskland og Arveherre af Østerrig ikke vilde tilbagefordre Franskmændenes Erobringer ved Rhin og i Nederlandene og lade Spanierne have fri Haand i Italien. Men Frederik II. af Preussen vilde ikke lade den gunstige Leilighed gaae forbi til at gjøre sit Huses grundede Arvefordringer gjældende paa de schlesiske Fyrstendømmer Jägerndorf, Liegnitz, Brieg og Wohlau, der vare tagne i Besiddelse under og efter Trediveaarskrigen, og begunstigede derfor saavel den bayerske Kurfyrste i hans Fordringer paa Østerrig, Ungarn og Bøhmen og i hans Tragten efter Keiserkronen, som den polske Konge August III. af Sachsen, der som Søn af Keiser Joseph I.s ældste Datter ikke vilde være Stedbarn ved Delingen, i hans Attraa efter Mæhren. Rusland, der var indviklet i en af Frankrig begyndt Krig med Sverrig, tog ikke noget Parti.

Hverken Karl Alberts aandelige Evner eller hans Lands Kraft vare af den Beskaffenhed, at han med Held kunde gjøre sine Fordringer gjældende imod Maria Theresia, der udmærkede sig ved Klogskab og Herskergaver saavelsom ved Skjønhed og Dyd. Medens Folkene fæstede deres forhaabningsfulde Blik paa den forstandige og oplyste Maria Theresia og af hendes Indsigt ventede Afskaffelsen af forældede Misbrug, lagde Karl Albert, der lededes af Jesuiter og Geistlige, ved sin Overtro, ved sin indskrænkede Aand og sin Kjærlighed for tom Pragt og Glands sin Mangel paa Charakteerstyrke for Dagen. Ved den Bekostning, som hans Forgængere anvendte paa Heste, Jagthunde, Hof- og Kirkefester, var hans Land i høi Grad forgjældet, Hær og Statskasse i en ynkelig Tilstand, han selv, ligesom engang Karl Emanuel, solgt til Frankrig og det parisiske Hof blind hengiven (der gav ham Penge til at tilfredsstille hans Lyst til Pragt og Hære til at erhverve Kroner, blot i den Hensigt, derved at gjøre Keiseren og det tydske Rigslegeme ganske afhængig af sig). Men hvad angaaer Ferdinand II.s Testamente, som Karl grundede sine Fordringer paa, saa beviste Wiener-Hoffet ved at forevise det ægte Testamente, at Arvefølgen kun var tilsikret hans til Bayern bortgiftede Datters Efterkommere i Tilfælde af, at de østerrigske Habsburgeres ægteskabelige (ikke deres mandlige) Stamme uddøde.

Endnu sørgeligere var Tilstanden i Sachsen, der var stærkt medtaget af en Række ødsle og pralesyge Fyrster og hvor den slove, arbeidsskye August III., der kun fandt Behag

i Tobaksrygning, Jagt og Grevinde von Brühls Salonnyheder, ganske overlod Regeringen og Indkomsterne til Grev von Brühls Bestyrelse, der tildeelte sine Betjente og Creaturer Titler og Ansættelser, drev den skammeligste Handel med Kirke- og Statsembeder, bebyrdede Landet med Gjæld og et trykkende Skattevæsen og behandlede det sachsiske Folk som Livegne. Medens Undersaatterne lede Nød, Land og Stæder forarmedes og Militærvæsenet kom i Forfald, levede Brühl i Luxus og Pragt, lod Modevarer og Lækkerbidstener komme fra Paris og opoffrede Nationens Ære og Velfærd for sin Egennytte og sin Egenkjærlighed.

I Frankrig, hvor den fredelskende Fleury endnu stod i Spidsen for Ministeriet, havde Regeringen længe Betænkelighed ved at antage sig Kurfyrsten af Bayern og at betynge det udtømte Land med en ny Gjældsbyrde; men paa denne Tid begyndte nydelystne og usædelige Adelsmænd, som Belleisle, Soubise, Hertugen af Richelieu og andre, at fjerne Kongen fra sin Gemalinde og ved Yppighedens og Vellystens Tillokkelser fuldkommen at forderve hans sandselige, for det Ædle uimodtagelige Natur. Udsvævende Indlinger og usædelige Bolerske beherskede fra den Tid af Frankrigs Hof, holdt trofaste og redelige Raadgivere borte og revе Kongen fra den ene Nydelse til den anden. Over Bordets overdrevne Nydelser og Jagtens og Vinens Glæder glemte Ludvig XV. Riget og Folkets Velfærd og indrømmede sin Omgivelse, der bestod af Mætresser og Svirebrødre, den største Indflydelse paa Statsforretningerne. Og da nu de to Brødre Belleisle længtes efter en passende Leilighed til at tilfredsstille deres Ærgjerrighed og deres Forfængelighed, saa blev der besluttet Krig imod Østerrig. Fleury oplevede ikke Enden paa den.

§ 627. **Østerrigs Uheld.** Faae Uger efter Karl VI.s Død, længe før de bayerske Tropper vare rustede og Franskmændene overskrede Rhinen, rykkede Frederik II. med sin fortræffelige Krigshær ind i Schlesien, for at gjøre de Fordringer gjældende, som han havde ifølge det brandenburgske Huses Slægtskab og Arveforbindelser med de tidligere Fyrster af Liegnitz, Brieg, Jägerndorf og Wohlau. Denne
1740-1742. **første schlesiske Krig** beviste strax, at det preussiske Folk var besjælet af en ny Aand. Kongen var selv ved Armeen, mere for at lære Krigen og ved sin Nærværelse at forhøie Troppernes Mod, end for at føre Commandoen, som han tvertimod overlod til de to øvede Feltherrer **Schwerin** og Leopold af **Dessau.** De østerrigske Tropper under Neipperg vare ikke i Stand til at modstaae de preussiske Hære, der for deres Konges Øine fægtede for Berømmelse og
April 1741. Ære. I det blodige **Slag ved Molwitz** vandt Schwerin efter en haard Anstrengelse Seieren, hvorpaa Preusserne besatte den største Deel af Øvre- og Nedreschlesien. — Snart derpaa rykkede Franskmændene med Hærmagt ind i Tydskland. Den ene Afdeling forbandt sig med Karl Alberts Tropper, der allerede ved Staden Passaus Overrumpling havde begyndt Krigen imod Maria Theresia, den anden rykkede i Forening med Sachserne ind i Bøhmen. Uden synderlig Modstand drog den bayerske Kurfyrste igjennem Øvre-
1741. østerrig og kunde allerede i Oktober lade sig hylde som Erke-

hertug i Linz. Men istedetfor nu at rette sin Marsch lige imod Wien, for ved Hovedstadens Overrumpling at vinde en fast Holdning, vendte Karl Albert sig med sin franskbayerske Krigsmagt pludselig mod Bøhmen, for ogsaa her at faae en pralende Hylding og Kongetitelen. Prag blev erobret og Kurfyrsten og hans Velyndere Belleisle feirede prægtige Kroningsfester. Nu stod Karl Albert paa sin Lykkes Høidepunkt. Keiservalget var faldet ud til hans Fordeel og han traf allerede Anstalter til en glimrende Kroningshøitidelighed i Frankfurt; selv Kurfyrsten af Hannover (Georg II. af England), der havde taget Østerrigs Parti, blev ved en fransk Hær tvungen til et Forlig, hvori han forpligtede sig til ikke at yde Dronningen af Ungarn nogen Bistand og ved Keiservalget at give Kurfyrsten af Bayern sin Stemme. Og for at gjøre Maria Thereslas Forlegenhed fuldstændig, lod Frederik II. nu ogsaa sine Tropper rykke ind i Mæhren og Bøhmen.

§ 628. **Omsving.** I sin Nød vendte Maria Theresia sig til Ungarerne. Paa en Rigsdag i Presburg (hvor hun ifølge et almindeligt Sagn skal have vist sig med sin unge Søn Joseph paa Armene) vakte hun ved Skildringen af sin Nød og ved gunstige Løfter en saadan Begeistring hos Magnaterne, at disse reiste sig med det eenstemmige Raab: Vivat Maria Theresia Rex! og kaldte den stridbare Nation under Vaaben. Paa lignende Maade tilkjendegave ogsaa Tyrolerne deres gamle Troskab imod Østerrig. I kort Tid drog der fra Ungarns Lavlande en mægtig Stridsmagt i Marken. De krigerske Folkefærd fra Theiß og Marosch, de vilde, til Streifstog og Overfald duelige Skarer af Croaterne, Slavonierne, Pandurerne og andre rykkede under Khevenhillers og Bärenklaus (Pereklö) Anførsel ind i Østerrig, dreve med ringe Umage de bayerske og franske Tropper tilbage, erobrede atter de besatte Stæder og trængte plyndrende og hærjende ind i Bayern. Paa samme Tid, som Karl Albert ved fransk Beskyttelse og under store Festoptog i Frankfurt blev prydet med Keiserens længselfuld attraaede Jernkrone, droge Fienderne ind i hans Hovedstad München, besatte Landshut og lode deres vilde Rytterskarer streife om indtil Lech. — Berøvet sine Arvelande kom den nye Keiser Karl VII. snart i en saadan Nød, at han kun ved fransk Understøttelse formaaede at bestride sine Fornødenheder. — Paa samme Tid trængte en østerrigsk Armee ind i Bøhmen, hvor der stod to franske Hære under splidagtige Anførere; og for at disse ikke skulde have et Rygstød i Preusserne, hvis Konge kort tilforn i Slaget ved Chotu-

Mai. fitz (eller Czaslau) i Bøhmen atter paa en glimrende Maade havde lagt sin krigerske Overlegenhed for Dagen, samtykkede Maria Theresia,
Juni. skjøndt med tungt Hjerte, i Freden til Breslau, hvori næsten hele Øvre- og Nedreschlesien blev afstaaet til Preussen. Med Glæde hilsede de schlesiske Protestanter, der under Østerrigs Herredømme havde maattet gjennemgaae haarde Trængsler, den nye Herster. I kort Tid kom den største Deel af Bøhmen atter i Østerrigernes Hænder; Prag, hvor Belleisle laae med en betydelig Armee, blev allerede beleiret; Sygdomme og Mangel paa Levnetsmidler truede den hele Stridsmagt med Undergang. Da beviste Belleisle ved
Decbr. 1742. det driftige Tilbagetog fra Prag til Eger midt om Vinteren, at Franskmændenes krigerske Aand endnu ikke var uddød. Rigtignok var Veien bedækket med Døde og Stivfrosne og selv de Reddede bare Dødens Spire i sig; men derfor blev Belleisle rost som den anden
1743. Xenophon. — I det følgende Foraar blev Maria Theresia kronet i Prag og til samme Tid fik hun en mægtig Bundsforvandt i Georg II. af Hannover og England, hvis Iver for Opretholdelsen af den pragmatiske Sanction først ret kunde vise sig, da det engelske Parlament af Nag til Frankrig og Spanien rundelig tilstod de Pengemidler, der vare fornødne til at underholde en af Hannoveranere og tydske Soldtropper bestaaende Hær. En krigskyndig engelsk Feltherre førte den saakaldte pragmatiske Armee, ved hvilken Kongen selv og en af hans Sønner (Cumberland) befandt sig, til Main, hvor den franske
Juni 1743. Hovedhær stod under Marskalk Noailles. **Slaget ved Dettingen** (ikke langt fra Aschaffenburg) erklærede sig imod de Franske, der,
Septb. forfulgte af de engelske og østerrigske Tropper, skyndsomt droge tilbage over Rhinen. Snart traadte ogsaa Sardinien, der ved klogelig at skifte Forbundsfæller havde draget Fordeel af alle Krige, over paa Maria Theresias Side, da hun gik ind paa Afstaaelsen af nogle Landstrækninger, der hørte til Hertugdømmet Mailand; og Sachsen, hvis almægtige Minister Brühl ikke handlede efter politiske Grundsætninger, men lod sig lede snart hid snart did af sin Egennytte og af fremmed Indflydelse, sluttede sig ligeledes til Østerrig og tog Subsidiepenge
Decbr. af England.

§ 629. Udvidelse af og Ende paa Krigen. Slaget ved Dettingen og Forligene med Sardinien og Sachsen gjorde den østerrigske Arvefølgekrig til en europæisk. Frankrig, der hidtil kun som Karl Alberts Forbundsfælle havde taget Deel i Kampen, erklærede
1744. nu direkte England og Østerrig Krig og forbandt sig paany med

Frederik af Preussen, der af retfærdig Frygt for at Østerrig og dets nye Forbundne atter skulde søge at fratage ham Schlesien, begyndte den **anden schlesiske Krig** imod Maria Theresia. Medens Frede- 1741-1745.
rik som den betrængte Keisers Forbundne rask rykkede ind i Bøhmen August 1744.
med en stærk Hær „keiserlige Hjælpetropper", indtog Prag og Budweis og nærmede sig Østerrigs Grændser, fandt Karl VII. Leilighed til atter at vinde sit Arveland Bayern og at vende tilbage til sin Hovedstad München. Da Frederik alligevel snart derpaa blev trængt tilbage fra Bøhmen til Schlesien med store Tab paa Mandskab og Skyts, saa vilde ogsaa Keiseren paany være bleven nødt til Flugt, hvis ikke Døden havde befriet ham fra alle Lidelser. Karl Alberts Søn, Kurfyrst Januar 1745.
Maximilian Joseph, rakte, efter et heldigt Felttog, Haanden til Fred. I Forliget til Füßen frasagde han sig, imod fuldkommen April.
Tilbagegivelse af de bayerske Lande, alle Fordringer paa den østerrigske Arv og gav ved det nye Keiservalg sin Stemme til Maria Theresias Gemal, hvorpaa denne, trods Kurbrandenburgs Protestation, blev kronet i Frankfurt som **Franz I.** Imidlertid havde Frederik II. tabt Oktober.
den største Deel af Schlesien til den vakkre østerrigske Feltmarskalk **Traun**; men hans glimrende **Seier ved Hohenfriedberg** forskaf- Juni.
fede ham atter Overvægten. Den preussiske Monarch og hans Generaler Zietens, Winterfelds og andres Krigsberømmelse lød vidt og bredt, og ved Sorr aslagde Prinds **Ferdinand af Brunsvig** Septbr.
de første Prøver paa sit Feltherretalent. Da nu desuden den gamle Dessauer midt om Vinteren overvandt Sachserne i det blodige **Slag ved Kesselsdorf**, og Frederik drog ind i den af August III. Decbr.
forladte Hovedstad Dresden, da antog Maria Theresia Betingelserne for Freden til Dresden, som England havde mæglet og hvorved Frederik blev i Besiddelse af Schlesien og Glatz, anerkjendte Hertug Franz Stephan som Keiser og fik en Million Daler for at rømme Sachsen. — Den ved denne Fred i Tydskland tilendebragte Krig vedvarede endnu i nogen Tid i Nederlandene og Italien. Hist kæmpede Franskmændene, der anførtes af Frederik August II.s naturlige Søn, den lige saa talentfulde og tappre som usædelige og udsvævende **Marskalk af Sachsen**, med Held imod den engelske, hollandske og østerrigske Forbundshær. **Slaget ved Fontenoy**, April
ved hvilket Ludvig XV. var tilstede, hvis nye Elskede (Chateauroux) 1745.
vilde see ham omstraalet af Helteberømmelse, blev vundet af Franskmændene; Hennegau og de to Flandern vare Seierens Priis. Snart derpaa drog den engelske Hær bort, for i Skotland at gaae imod Prætendenten Karl Stuart, der understøttedes af Frankrig (§ 607).

Dette havde til Følge, at Marskalken af Sachsen efter den seierrige Træfning ved Raucour erobrede de østerrigske Nederlande paa Lux-
Okt. 1746. emburg og Limburg nær og rykkede truende frem til Grændserne af Generalstaterne.

Her var ligesom i Aaret 1672 (§ 582) Nationen deelt i det aristokratisk-republikanske og det oranske Parti. Efter Vilhelm III.s Død havde hint
Mai 1747. Overhaand, hvorfor Statholderværdigheden i mange Aar var bleven ubesat. Nu stod Folket i flere Landskaber op imod Aristokratherredømmet, under hvilket Krigsvæsenet var kommen i Forfald, og fik sat igjennem, at Georg II.s Svigersøn, Vilhelm IV. af Nassau-Oranien, en Sidebeslægtet af Vilhelm III., ikke alene blev udnævnt til Statholder og Generalcapitain over de forenede Stater, men ogsaa, at denne Værdighed blev erklæret arvelig for hans mandlige og qvindelige Efterkommere. Fra den Tid blev Holland væsentlig beherskt af engelsk Indflydelse.

Efterat Arvestatholderværdigheden i Holland for bestandig var bleven overdraget Huset Oranien, udbrød Krigen paany med forøget Energi. Men endnu bestandig fulgte Seieren de franske Vaa-
Juli. ben. Slaget ved Laffeld og den berømmelige Erobring af Mastricht, der laae nær ved Valpladsen, omstraalede Marskalken af Sachsen med ny Helteberømmelse. Krigsære var forøvrigt den eneste Fordeel, som Frankrig havde af den unyttige Kamp. De udtømte Stater længtes alle efter Fiendtlighedernes Bilæggelse. Hvorfor Ruslands krigerske Holdning, der ifølge en Overeenskomst med Østerrig og Sø-
Okt. 1748. magterne sendte en Hær til Rhinen og truede med at forlænge Krigen, fremskyndte Afslutningen af **Freden i Aachen.**

I denne Fred tilbagegav Frankrig alle Erobringer og forviste Stuarterne fra sine Stater, men fik derfor det tilbage, som det i Amerika og Ostindien havde tabt til Englænderne. Ogsaa England gik uden Fordeel ud af den otteaarige Krig, der, da den fornemmelig var bleven ført med engelske Hjælpepenge, havde forøget Statsgjælden med mere end 31 Millioner; men medens Frankrig foruden Finansernes totale Ruin endnu maatte beklage sin Flaades Undergang og sin Handels og sit Kolonialvæsens Formindskelse, havde Englands Somagt viist sig fra en glimrende Side og bevirket, at Spanien paany maatte finde sig i den forhadte Assiento-Overeenskomst, som det havde i Sinde at befrie sig for. — Østerrig afstraadte Hertugdømmet Parma med Placenza og Guastalla til den spansk-bourbonske Prinds Philip, bekræftede paany Kongen af Preussen i Besiddelsen af Schlesien og overlod de allerede afstraadte mailandske Landskaber til Sardinien. Bayern og Sachsen fik intet for deres Landes Odelæggelse og de store Pengeofre.

4) Syvaarskrigen, 1756—1763.

§ 630. Forbund 1755. De otte Fredsaar, som indtraadte efter den østerrigske Arvefølgekrig, bleve af **Frederik den Store** anvendte til at hæve Industrien, til at forbedre Bondestandens Kaar, til at oplive Agerdyrkningen og Handelen og til at forøge og forbedre Militærvæsenet; af Maria Theresia, til

at afskaffe mange Misbrug i Forvaltningen, til en bedre Regulering af Stats- og Krigsvæsenet og til at slutte betydningsfulde Forbund. Keiserinden kunde ikke glemme Tabet af Schlesien til hendes forhadte Modstander. Hun benyttede derfor de andre Magters Misundelse mod det rask opblomstrende Preussen til sin Fordeel. Frederiks sydige Natur, der forledede ham til mange vittige og fornærmelige Bemærkninger over samtidige Regenter og Ministre, kom derved Keiserinden godt tilpas. Ruslands nydelystne Beherskerinde Elisabeth havde, krænket ved Frederiks Spottetaler over hendes skamløse Liv og opfyldt af Haab om at bemægtige sig de gunstig beliggende Provindser ved Østersøen, allerede i Aaret 1746 ved sin Minister Bestucheff, der var solgt til Østerrig og fiendtlig sindet mod den preussiske Monarch, ladet sig bevæge til at indgaae et Forbund med Maria Theresia og til det Løfte, at være hende behjælpelig med Gjenerhvervelsen af Schlesien. — Dette Forbund blev nu fornyet, og det sachsiske Hof, hvis altformaaende Minister Brühl betragtede Nabostatens Flor med Misundelse og hvis Forsængelighed følte sig dybt krænket ved den Haan, hvormed den store Konge altid omtalte ham, blev draget over paa Østerrigs Side og gjort til Middelpunktet for Forhandlingerne. Tillige bragte Maria Theresias kloge Minister **Kaunitz** det franske Hof, Østerrigs Arvefiende, til at opgive sin længe bevarede, naturlige Politik, efterat den stolte Keiserinde, der holdt over Sædelighed og huuslig Dyd, havde nedladt sig saa dybt, at hun ved et smigrende Brev havde draget Marquisen af **Pompadour**, Ludvig XV.s almægtige Mætresse, ind i sin Interesse. Ved Pompadours og hendes Creaturers Mægling, der vare prydede med de høieste Statsembeder, blev der sluttet et Forbund mellem Østerrig og Frankrig, hvis
Sept. 1755. Formaal var, at berøve Kongen af Preussen hans Erobringer og atter at nedsætte ham til en Kurfyrste af Brandenburgs Rang. Men den nøie Forbindelse mellem Frankrig og Østerrig opfyldte England, der laae i Strid med den franske Regering om nogle Grændsebestemmelser i Nordamerika, med Bekymring og hidførte et Forlig mellem Frederik II. og Georg II. om at
Jan. 1756. holde udenlandske Krigsfolk borte fra deres Grund.

§ 631. Pirna, 1756. Frederik, der af en bestukken Skriver i Brühls Tjeneste blev nøie underrettet om alle de Anslag, som fattedes imod ham, besluttede ved et uventet Angreb at komme sine Fiender i Forkjøbet. Med en Hær af 70,000 tappre Preussere gjorde han pludselig et Indfald i Sachsen, besatte Leipzig, Torgau, Wittenberg og det af Kongen forladte Dresden og anordnede en preussisk Landsforvaltning i Sachsen, da August III. afviste det foreslaaede Venskabsforbund. Derved kom det frugtbare Lands Hjælpekilder i Frederiks Magt; Forraadshusene bleve aabnede for de preussiske Hære, Vaaben og Skyts vandrede til Magdeburg; Skatterne og alle offentlige Indkomster bleve tagne i Beslag for Frederik. Den keiserlige Formaningsskrivelse og Klagerne over Brud paa Landefreden besvarede Kongen ved at bekjendtgjøre de i Dresden forefundne Aktstykker over hans Modstanderes Planer. De sachsiske Tropper havde indtaget en

fast Stilling ved Pirna ved Elben, hvor de kun ved Hunger kunde tvinges til Overgivelse. Frederik indesluttede dem med en Deel af sin Hær, med den anden drog han den østerrigske Feltmarskalk **Brown** imøde, der fra Bøhmen rykkede frem til deres Undsætning, og bibragte ham med langt ringere Stridskræfter et Nederlag ved Lowositz, hvorpaa de udhungrede sachsiske Tropper maatte capitulere. 14,000 raske Stridsmænd kom i Krigsfangenskab. Frederik twang dem til at træde i preussisk Tjeneste; men ved den første Leilighed undflyede de skarevis til Polen, hvor det sachsiske Hof opholdt sig under hele Krigen. Frederik blev i Dresden og twang det erobrede Land til at gjøre betydelige Leveringer af Penge og Rekruter.

§ 632. Prag. Rosbach. Leuthen (1757). Sachsens Skjebne blev af Modstanderne benyttet til at fremstille Kongen i det mest forhadte Lys og paaføre ham nye Fiender. Fra alle Himmelegne rykkede der Krigsfolk frem, for at undertrykke det lille Preussen og derpaa at dele dets Provindser. Sverrig, hvis aristokratiske Regering handlede efter fransk Indgivelse, og det tydske Rige, der betragtede Bemægtigelsen af Sachsen som en Krænkelse af Landefreden, sluttede sig til Preussens Modstandere. Kampen imod Franskmændene, der over Rhinen droge til Weser (og som i denne Krig aldeles savnede deres tidligere Vaabenhæder), overlod Frederik til sine Forbundsfæller (England, Hannover, Brunsvig, Hessen-Cassel og Gotha); af sine egne Krigsfolk sendte han en Deel imod Russerne, der rykkede ind i Preussen og her snart bibragte den ubetydelige Hær et Nederlag ved Großjägerndorf, men han selv drog med Hovedstyrken imod Østerrigerne i Bøhmen. Ved sine Troppers tappre Anstrengelse og ved Schwerins Heltemod og Heltedød vandt Frederik den glimrende, men dyrt kjøbte **Seier ved Prag.** Dog modstod Hovedstaden alle Angreb og allerede i næste Maaned berøvede **Nederlaget ved Kollin** ved den tappre østerrigske Feltmarskalk **Daun** den preussiske Konge alle Fordele. Ved Seieren og Nederlaget havde Frederik mistet 20,000 heltemodige Krigere. Hans formørkede Sindsstemning før og efter Dagen ved Kolln afgav Vidnesbyrd om de tunge Bekymringer, der hvilede paa ham. Forfulgt af Østerrigerne drog han med Resten af sine Tropper til Øvrelausitz, men vendte sig snart imod de i Forbindelse med den tydske Rigsarmee fremrykkende Franskmænd, der netop lavede sig til at tage Vinterquarteer i Sachsen, efterat de havde overvundet Frederiks Forbundstropper ved Hastenbeck (ikke langt fra Hameln) og twunget den

Mai 1757.

Juni.

Juli.

uduelige engelske Anfører (Cumberland) til det vanærende Forlig (Convention) til Kloster Seven. Den usædelige Prinds af Soubise, en Yndling af Pompadour og en fortrolig Stalbroder ved Ludvig XV.s lystige Gilder (Orgier), stod med en stor Hærmagt ved Saale, da Frederik gjorde et uventet Angreb og i **Slaget ved Roßbach** vandt den mest glimrende Seier. Efterladende sin Oppakning, der var rigelig forsynet med Mode- og Lurusartikler, fulgte den franske Hær i vild Flugt Rigsarmeen under Prindsen af Hildburghausens Commando, der strax ved Slagets Begyndelse i en saadan Hast havde taget Flugten, at Spotternes Vid havde forvandlet dens Navn („Reichsarmee") til „Reisausarmee". Fra den Tid af var Frederik Dagens Helt hos Patrioterne og det protestantiske Tydskllands Stolthed. — Imidlertid havde Østerrigerne gjort heldige Fremskridt i Schlesien. Winterfeldt, Frederiks Fortrolige, var falden, Schweidnitz og Breslau med deres fyldte Magasiner og Tøihuse komne i Fiendernes Hænder; mange tappre Preussere sørgede i Krigsfangenskab. — Da kom Frederik og hidførte en rask Vending i Tingene. I **Slaget ved Leuthen** vandt han ved sin duelige Anordning en berømmelig Seier over den tre Gange stærkere, af Daun anførte Fiende og bragte atter Breslau og hele Schlesien i sin Magt.

5. Novb.

Tungt laae imidlertid Krigens Nød paa det nordlige Tydskland. Preussen blev haardt medtaget af de russiske Skarer; i Pommern tærede den uvirksomme svenske Hær paa Folkets Marv og i Hannover, Brunsvig og Hessen-Cassel udsugede den usædelige Hertug af Richelieu, der ved Udpresninger og Krigsthyr søgte at forskaffe sig nye Midler til Ødselhed og Udsvævelse, Landet paa en saa oprørende Maade, at det franske Hof skammede sig ved ham og kaldte ham tilbage.

§ 633. Zorndorf, Hochkirch (1758). I England var Frederik efter Slaget ved Roßbach Folkets Afgud. Derfor besluttede Ministeriet, hvori den store Pitt (Lord Chatam) besad den største Indflydelse, at ophæve Forliget til Kloster Seven, at understøtte Kongen af Preussen rigeligere med Penge og Tropper og at overlade til ham at bestemme Feltherren. Til Anfører for Forbundshæren udnævnte han den forsigtige Ferdinand af Brunsvig, der ved Foraarets Begyndelse drev Franskmændene over Rhinen, bibragte dem et Nederlag ved Crefeld og hele Sommeren igjennem sikkrede Nordtydskland for deres røverske Indfald. — Efter Seieren ved Großjägerndorf havde Russerne pludselig draget sig tilbage, fordi Bestucheff, i den Mening, at Keiserinde Elisabeth vilde bukke under for den farlige Sygdom, som hun var angreben af, vilde benytte det forestaaende

Thronskifte til at udelukke den ham forhadte Storfyrste Peter (af Oldenburg). Men da Elisabeth kom sig og fik Kundskab om Forehavendet, forviste hun Bestucheff og sendte Fermor med en stor Hærmagt til Oderen. Preussen blev besat og, som om Landet allerede var et sikkert Bytte, Borgerskabet i Königsberg tvunget til at aflægge Hyldingsed. Derpaa rykkede de vilde Krigsskarer ind i det Brandenburgske, lagde Küstrin i Aske og fyldte Landet med Brand, Mord og Ødelæggelse. Fra Mæhren af, hvorhen Frederik var draget om Foraaret efter Erobringen af Schweidnitz, Østerrigernes sidste Bestyddelse i Schlesien, gjorde han da et mesterligt Tilbagetog til Oderen og satte en Grændse for Russernes videre Fremtrængen ved
August. det morderske **Slag ved Zorndorf**, hvori Preussерne, fornemmelig ved den tappre Rytteranfører **Seydlitz**', Helten fra Rosbachs Dueligbed, tilfægtede sig en Seier, der rigtignok var kjøbt med store Ofere. Herpaa vilde Frederik drage til Sachsen, for at komme sin Broder Henrik til Hjælp, der var haardt betrængt af Østerrigerne, men overrumplet i en ugunstig Stilling af Dauns overlegne Hær tabte han
Oktober. i **Overfaldet ved Hochkirch** hele sit Skyts og mange tappre Stridsmænd. Alligevel iværksatte han ved en velberegnet Marsch sin Forbindelse med Henrik og fortrængte atter Fienderne fra Schlesien og Sachsen.

§ 634. Kunnersdorf (1759). Men snart drog der et nyt Uveir sammen over Frederiks Hoved. Medens den preussiske Konge var i stor Mangel, ved en trykkende Udskrivning af unge, uerfarne Rekruter med Møie udfyldte de Aabninger, som Slagene havde frembragt i hans øvede Tropper, og ved haarde Krigsstyr og Paalæg ikkun maadeligt dækkede sine Fornødenheder i Penge og Levnetsmidler, fik Maria Theresia ved den aandrige, smilde Minister Choiseul, der formaaede meget hos Pompadour og Kongen, paany Tilsagn om rundelige Hjælpepenge og store Hære, og Elisabeth søgte ved Seire at udslette Erindringen om Zorndorf og sendte under Soltikoff nye Skarer i Marken mod Preussерne. Frederiks Styrke beroede paa Folkets Begeistring for Helten og paa de Dannedes Beundring for den aandrige, frittænkende Konge, der ingensteds var større end i det toneangivende Frankrig, hvoraf man tydelig kunde kjende, at Regeringens Politik ikke stod i Samklang med Folkets Ønsker og Anskuelser. En
Juli 1759. Hærafdeling, som Frederik sendte imod Russerne, for at forhindre disses Forbindelse med Østerrigerne, blev slagen ved Züllichau, og da han selv ikke langt fra Frankfurt ved Oder med en langt ringere Ar-

mee angreb Modstanderne, der nu vare forenede og blevne til en stor Hærmagt, led han i det blodige **Slag ved Kunnersdorf**, efterat han August. allerede seierrig havde slaaet Russerne tilbage, et saa fuldstændigt Nederlag af Østerrigerne, der paa en gunstig Tid brøde frem under den duelige Feltherre **Laudon**, at han begyndte at fortvivle om et heldigt Udfald af Krigen og forsagt ønskede sig Døden. Veien til Berlin stod aaben for Fienderne, men Russernes og Østerrigernes Uenighed bevirkede, at Seieren ikke blev benyttet saaledes, som Maria Theresia ønskede. Derimod gik Dresden tabt og efter den ulykkelige Capitulation ved Maxen, hvor 12,000 Preussere kom i Krigsfangenskab, desuden endnu to andre Dele af Sachsen. Det Øvriges Redning kunde Frederik takke Dauns altfor store Vaersomhed for. — Imidlertid havde Frederiks Forbundne under Ferdinand af Brunsvig fægtet heldigere imod Franskmændene. Vel havde Broglio beholdt Overhaand
April 1759. i Slaget ved Bergen nær Frankfurt ved Main, men Ferdinands
Juli. glimrende Seier ved Minden drev den franske Hær tilbage over Rhinen og reddede Vestphalen og Hannover.

§ 635. Liegnitz. Torgau (1760). Disse Uheld havde saaledes svækket den preussiske Hær, at Kongen ved Krigens Gjenudbrud imod sin Sædvane maatte gaae forsvarsvis tilværks. Frederiks Navn og hans Hververes Erfaring førte vel fra alle Egne Skarer af Rekruter til de preussiske Faner; men Tabet af vaabenkyndige Officerer og indøvede Soldater kunde selv Frederiks store Feltherregaver ikke ganske erstatte. For at bestride Krigsomkostningerne maatte han tage sin Tilflugt til de mest trykkende Paalæg og til Prægning af slet Mynt. Medens han tøvede i Sachsen, paapasset af Dauns Hær, og forgjeves søgte atter at bringe Dresden i sin Magt, gik Schlesien tabt efter det forøvrigt ærefulde Nederlag, som den tappre, mod Kongen venligsindede Fouquet led ved Landshut af Laudons fire Gange stærkere
Juni. Stridsmagt. Da gav Frederik Sachsen til Priis, for atter at erhverve Schlesien. Og ihvorvel to østerrigske Hære søgte at tilintetgjøre hans Forehavende, saa naaede han dog sit Maal ved den glimrende **Seier**
August. **ved Liegnitz** ved Katzbach over Laudons Tropper og forhindrede Foreningen af de østerrigske og russiske Stridskræfter. Derimod kunde han ikke hindre, at jo de østerrigske og russiske Tropper rykkede ind i Mark, besatte Berlin og hjemsøgte Kongens Arveland med Rov og Ødelæggelse, indtil Efterretningen om Frederiks Fremrykken drev dem til en rask Flugt. Nu indtog Daun en fast Stilling paa en Høi ikke langt fra Elben, for at tilbringe Vinteren i Sachsen, imedens Sol-

tikoff gjorde Mine til at føre sine Russer ind i det Brandenburgske. For at hindre begge Dele vovede Frederik det forvovne Angreb paa Dauns Leir, endskjøndt de tappre Krigere styrtede skarevis om for de opstillede Ildsvælg. I den ved **Ziethens** Bistand med Anstrengelse
Novbr. vundne **Seier ved Torgau** tog den preussiske Konge Sachsen tilbage og kunde drage i Vinterqvarteer i Leipzig; men 14,000 Stridsmænd trængte ikke mere til Herberg: Dauns Leirplads var bleven deres Gravhøi.

§ 636. Frederiks Nød (1761). Nu syntes Frederik at maatte bukke under for de Uheld, som fra alle Sider stormede ind paa ham. Dresden og en Deel af Sachsen var i Dauns Vold; ved Bestddelsen af Fæstningen Glatz havde Laudon et Tilhold i Øvreschlesien; Preussen var i Russernes Hænder, i Pommern laae Svenskerne og over Rhinen droge to franske Armeer paa mere end 150,000 Mand. Imod disse fiendtlige Stridskræfter kunde Frederik ikkun stille smaae Hære, der bestode af uøvet ungt Mandskab; og da Lord Bute, Englands nye Konge Georg III.s Yndling, unddrog den preussiske Monarch Hjælpepengene, saa kunde denne kun tilveiebringe Omkostningerne til et nyt Felttog ved haardt at beskatte og udpresse de Landskaber, der endnu vare ham underkastede, især Leipzig. Derhos forøgedes Antallet paa hans Modstandere ved Spaniens Tiltrædelse, der fra Karl III.s Thronbestigelse var forbunden med Frankrig og snart efter paa det Nøieste sammensmeltede med dettes Interesser ved det af Choiseul knyttede Familieforbund mellem de bourbonske Hoffer. Men modig og bestemt gik Frederik Fjærne imøde. Imedens Prinds Henrik med Dygtighed og Held forsvarede Sachsen imod Daun, og Ferdinand af Brunsvig i det vestlige Tydskland afholdt Franskmændene, der anførtes af de uenige Marskalker Broglio og Soubise og vare ganske afvante med Krigstugt, fra at trænge videre frem, søgte Ferdinand selv at drive Østerrigerne ud af Schlesien og hindre deres Forening med Russerne. Det Sidste mislykkedes vel for ham, men den russiske Hærførers Skinsyge over Laudons Krigsberømmelse hemmede selv efter deres Forbindelse ethvert fælles Foretagende. Derimod gjorde Laudon sig efter Bestormelsen af Fæstningen Schweidnitz til Herre over Øvreschlesien, og Russerne erobrede Kolberg og en Deel af Pommern. Frederiks Haabløshed og Tungsindighed udtalte sig i hans Breve til hans Venner og i hans Digte. Schlesien syntes at maatte falde til Østerrig, Preussen til Rusland.

§ 637. Omsving og Fredsslutninger (1762 og 1763). Da Frederiks Nød var størst, døde Keiserinde Elisabeth og hendes Januar 1762.
Broderson, **Peter III.**, den preussiske Monarchs største Beundrer, besteg Thronen. Denne Forandring medførte pludselig et Omsving i Tingene. Peter, en godmodig, men ubesindig Fyrste, der handlede i Overilelse og gik saa vidt i sin Beundring for Frederik, at han bar preussisk Uniform, satte strax Krigsfangerne i Frihed og gav i den hurtig afsluttede Fred ikke alene alt det Erobrede tilbage, men indgik Mai 1762.
et Forsvars- og Angrebs-Forbund med Frederik, ifølge hvilket en russisk Armee forbandt sig med Preusserne. Ogsaa Sverrig frasagde sig Deeltagelse i en Krig, der hverken bragte Landet Ære eller Fordeel. Vel blev Peter III. (der trods Frederiks velmeente Advarsler opbragte Russerne imod sig ved at omdanne det russiske Militærvæsen efter preussisk Vlis og ved uforsigtige Forandringer i Kirke og Stat) efter en 6 Maaneders Regering myrdet paa en barbarisk Maade af nogle russiske Fornemme (Orloff) paa hans Gemalinde Katharinas, en anhaltsk Fyrstedatters Anstiftelse, eller dog med hendes Vidende, hvem Peter formedelst hendes Usædelighed behandlede haardt; men Katharina II., der nu bemægtigede sig Herredømmet, som tilkom hendes Søn Paul, bekræftede den afsluttede Fred Derimod ophævede hun Forbundet med Frederik og kaldte sine Tropper tilbage. Men førend disse droge bort, hjalp den russiske Feltherre, der var den preussiske Monarch hengiven, endnu denne til at vinde Slaget ved Burkersdorf imod Daun, hvorpaa Frederik med stor Anstrengelse tilbageerobrede Schweidnitz og den største Deel af Schlesien, medens Prinds Henrik, Seydlitz, Kleist og andre rensede Sachsen for Rigstropperne og Prindsen af Brunsvig efter Indtagelsen af Cassel trængte Franskmændene hen mod Rhinen. Det tydske Folk, hvis Lande vare ødelagte, hvis Industri var bleven standset, hvis Agerdyrkning var forsalden, hvis Velstand var tilintetgjort, forlangte i Fortvivlelse Fred. Da Kleist gjennemstreifede Franken, brandskattede Bamberg og Nürnberg og truede Regensburg, kom de tydske Fyrster i Angst og afstode for største Delen fra Forbundet imod Frankrig. Men ogsaa Østerrig var ved den lange Krig saa udtømt, at det kun med den største Anstrengelse og ved at opdynge en betydelig Statsgjæld kunde bringe Armeer og Krigsbehov tilveie. Maria Theresia modsatte sig derfor ikke længere den fra alle Sider forlangte Fred. En mellem Preussen, Frankrig og Østerrig afsluttet Vaabenstilstand blev benyttet til Under- Novbr.
handlinger, der i det næste Foraar medførte Pariser-Freden og faae Dage derefter **Hubertsburger-Freden.** I denne Fred blev Februar 1763.

Besiddelsen af Schlesien for bestandig tilsikret Kongen af Preussen, men derimod betingedes Tilbagegivelsen af alle øvrige Erobringer. Fra den Tid af indtog Preussen sin Rang iblandt de fem europæiske Stormagter.

Imidlertid blev der i Amerika og Europa ført en afvexlende Sø- og Landkrig imellem England og Frankrig. Da Øen Menorka, der i Utrechter-Freden afstodes til England, blev erobret af Hertugen af Richelieu og Englændernes Tropper, der bestode af Hannoveranere og kjøbte Hesser, ogsaa i Amerika kæmpede med ringe Held, saa gav den engelske Nation sin Vrede saa lydelig tilkjende, at Ministeriet besluttede at forsone Folket ved et Offer. Det skød Skylden for Tabet af Menorka paa Admiral Byngs feige og uduelige Adfærd og lod ham af en Krigsret dømme og skyde ved Masten paa hans Skib. — Men først da William Pitt indtraadte i Ministeriet, toge Tingene en anden Vending. Engelske Hærførere erobrede Quebek og besatte Canada, engelske Admiraler sloge de franske Flaader og hindrede Udførselen til Amerika. Da ogsaa Spanien, der siden Familiepakten af 1761 var nøie forbunden med Frankrig, tog Deel i Krigen, tabtes mange vestindiske Øer til England. Men ved Lord Butes Indflydelse blev Pitt fortrængt, hvorpaa det engelske Ministerium ophævede Overeenskomsten med Frederik af Preussen og traadte i Underhandlinger med Frankrig og Spanien. I Pariser-Freden blev England rigelig holdt skadesløs ved Erhvervelsen af Canada og Florida (hvorfor Spanien fik Louisiana af Frankrig) og af Øen Granada; dets Sømagt var bleven forstørret, men dets Gjæld var ogsaa bleven forøget.

Paa vort Forlag er i dette Aar udkommet:

Tholuck, Dr., **A.**, Kristelige Andagtstimer, et Opbyggelsesskrift. Paa dansk ved **C. Levinsen.** Anden Udgave. 3 Rbd. 3 Mk.

— — Udvalgte Prædikener. Paa dansk ved **C. Levinsen.** 2 Dele. 4 Rbd. 24 Sk.

Grundtvig, Nik. Fred. Sev., Græsk og Nordisk Mythologi for Ungdommen. Med lithographerede Afbildninger. 1 Rbd. 4 Mk.

Carlen, Emilie, En Nat ved Bullar-Søen. Oversat af Svensk ved **L. Moltke.** 3 Bind. 6 Rbd. 4 Mk.

Lamartine, Alphonse de, Girondisternes Historie. Oversat efter Originalen af **Th. Overskou.** Hver 14de Dag udkommer et Hefte à 36 Sk.

Schwerz, Johann Nepomuck v. Anviisning til at lære Agerbruget practisk. Overfat efter det Tydske. Gjennemseet og forsynet med Anmærkninger af **C. Dalgas.** Første Bind med 15 lithographerede Tavler. 2 Rbd. 3 Mk. 2det Bind. 2 Rbd.

H. J. Bing & Søn.

Lærebog

i

Verdenshistorien

med Hensyn paa Cultur, Literatur og Religionsvæsen

for

høiere Skoler og til Selvbelærelse.

Af

Dr. Georg Weber,

første Lærer ved den høiere Borgerskole i Heidelberg.

Paa Dansk

ved

C. Levinsen.

4de Cursus.

Kjøbenhavn.

Forlagt af H. J. Bing & Søn. Trykt hos Bianco Luno.

1847.

Fjerde Cursus.

Revolutions-Tidsalderen.

Revolutions-Tidsalderen.

1. Oplysningens Literatur.

1) De engelske Fritænkere (Deister).

§ 638. De Slag, der i Løbet af det 18de Aarhundrede havde været rettede imod Religion og Kirke, imod de bestaaende Statsforfatninger og imod de fra Middelalderen stammende, borgerlige Tilstande, medførte en fuldstændig Forandring i Anskuelser og Tænkemaade hos de høiere Stænder. Overtro og kirkelig Indskrænkethed forsvandt, men Religion og Fromhed lede derved. Den uindskrænkede (absolute) Regeringsform blev haanet, men Ærefrygten for Fyrster og Øvrighed blev ogsaa fortrængt af Folkets Hjerter; Standsrettigheder gjaldt for retsstridig erhvervede og ved Fordomme opretholdte Goder, der, vundne ved Magt, ogsaa atter kunde fratages ved Magt. Imod Christendommens aabenbarede Religion stillede man en Fornuft-Tro, der var begribelig for den sunde Menneskeforstand og grundet paa Jagttagelse ved Sandserne; istedetfor Kongernes guddommelige Ret traadte Folkets Souverænitet, og Adelens og Geistlighedens Standsforrettigheder bleve rystede ved Læren om Menneskerettigheder og alles medfødte Lighed. — Det var en storartet Kamp mod urgammel Trældom, havde man blot forstaaet at holde Maade!

Kampen imod Kirketroen udgik fra England, hvor først Locke, den aandrige Grev Shaftesburys Oppdrager og Ven, hvis politiske Skjebner, og navnlig hans Flugt til Holland, han deelte (§ 590), underkastede Religion og Videnskab sin skarpe, critiske Forstand. Efterat han først i sit „Forsøg over den menneskelige Forstand" havde opstillet et System, der, gaaende ud fra sandselig Erfaring og Jagttagelse, ophævede al Erkjendelse af oversandselige Ting, saafremt de ikke vare Fostere af vor egen Aandsvirksomhed, søgte han i en Række Skrifter at indføre Tænkningstro (Rationalismus) og fuldkommen Religionsforbrageligheds i Kirken, uden dog at træde fiendtlig op imod denne. Vakt af ham, hengav den aandrige og vittige **Shaftesbury**, hans Slægtning, sig til den af Bayle og andre Franskmand i Nederlandene uddannede Tvivlslære (Skepticismus) og rettede sin fine Ironi og sin Spot mod Kirkens Læresætninger, mod hver paa Aabenbaring grundet Religion. Hans under Titel af Charakteristik af Mennesker,

Locke 1632-1704.

Shaftesbury † 1713.

Sæder og Tider udkomne Skrifter, hvori han fremstiller en Fornuftreligion og en Morallov som den sikkreste Fører igjennem Livet, frembragte ved deres lette Stiil, ved deres vittige og klare Fremstilling et meget stort Indtryk i de dannede Kredse og førte Voltaire og Encyklopædisterne ind paa samme Bane. Moralisten og Afhandlingen om Fortjeneste og Dyd søge imod Theologerne at bevise, at Verden, som den er, er fuldkommen (Optimismus), og hvor meget end den begeistrede Retfærdiggjørelse (Theodicee) af Verdensskaberen har henrykt mange, de, som skuede noget dybere, saae i hans Gudstro kun et Slags Fatalismus. — Ikke af Tilbøielighed til Spot og Satire, som Shaftesbury, eller ledet af Forsængelighed, som mange af de Franskmænd, der sildigere iøvrigt stemte samme Tone, kom Lockes lærde Ven Collins til lignende Resultater, hvilke han dog ikke forebrog i den fint dannede Verdens Sprog og Maneer, men i den grundige Lærdoms alvorlige Form. Indblandingen i to Rettroendes Skolestrid førte ham til Tvivlssystemet. Af hans mange grundige Skrifter, som siden ere udpillede af Franskmændene, er Talen over Fritænkeri og Prøvelsen af de bibelske Prophetier mest bekjendt. Dristigere, men tildeels mindre heldigt, blev den bestaaende Kirketro angrebet af en Række Forfattere, der ere bekjendte under Navn af Deister, fordi de bekæmpede den christelige Betragtning af en treenig Gud og kun vilde have et høiere aandeligt Væsen tilbedet som Gud (Deus). „De forsvarede med den almindelige Menneskeforstands Grunde, nogle ogsaa med lærde Hjælpemidler, en Overbevisning, efter hvilken den naturlige Gudsbevidsthed og Samvittighed er den tilstrækkelige og fuldkomne Religion, hvorfor Christendommen af nogle kun blev agtet, for saavidt den indeholdt denne naturlige Religion som Kjærne, af andre blev bekæmpet som Præstebedrag, af alle berøvet sin historiske Betydning og sit historiske Grundlag." En af de heftigste Modstandere af Christendommen og alt hvad dermed hænger sammen, var den platte Toland, der i sin Christendom uden Hemmeligheder og andre Værker bestred de nytestamentiske Skrifters Ægthed, efterviste Christendommens jødiske Charakteer, og i den Grad ivrede imod enhver positiv Tro, at hans Skrifter bleve forbudne og han selv forfulgt. For ham har kun Pantheismen Gyldighed; Troen paa en personlig Gud, paa Sjælens Udødelighed og deslige forekommer ham som Vantro. — Mere med Hensyn paa det i England bestaaende Kirkevæsen angreb den letfærdige Spotter Tindal († 1733) i sin Bog om de falske Kirker enhver Kirkeforfatning, der var forbunden med Statsvæsenet og trængte til verdslige Goder, og lærte i sin Christendom saa gammel som Verden, „at Christendommen ikke var andet end Urverdenens Fornuftreligion renset for Jødernes Tilsætninger og uægte Bestanddele." Bifredne og med mere Maadehold søgte den retsindige Wollaston i sit Maleri af den naturlige Religion at begrunde en reen Fornuftreligion („der er Stræben efter Lykke ved Hjælp af en ivrig Søgen efter Sandhed og Fornuftens Dannelse, og ikke behøver nogen Aabenbaring eller Synds forladelse". Hans grundige, meget læste Værker bleve ligesom Collins' oversatte, udbredte og benyttede af Franskmændene. Woolston udtydede Jesu Under allegorisk og døde derfor i Fængsel. Morgan († 1743) behandlede alt det Historiske i Christendommen som Præstebedrag og vilde sætte Moralen i Stedet for Religionen; men den usædelige Mandeville († 1733) fremstillede endogsaa i sin Fabel om Bien og i Commentaren dertil Lidenskaber og Laster som nødvendige for Statens Blomstring, „en Satire paa Moralen og Kirkens Ideater." — Chubb († 1747), en lærd Theolog, tænkte i sit sande Evangelium „paa en af Apostlene misforstaaet (og derfor med Andre og fremmedartede Tilsætninger overkladt) Christendom som Aabenbaring af den naturlige Sædelighedslov, hvis Krænkelse blev forsonet ved Anger, straffet ved en tilkommende Dom."

Collins † 1729.

Toland † 1722.

Vigtigere end disse deistiske Skribenter er den som Statsmand og politisk Partigænger bekjendte Lord **Bolingbroke**, Voltaires Ven. Bolingbroke var sin Nations vittigste Hoved, en Mester i Sprogets Behandling og Kjender af den fornemme Verden og den sammesteds herskende Tone, men uden religiøse og moralske Grundsætninger. Berømtest ere hans Breve over Historiens Studium, hvori han imod de Kirkeligsindede beviste, at den samme Verdensforstand, der nu styrer Historien, altid har styret den, imod de Skolelærde, at en forstandig Verdensmands uhildede Blik trængte dybere ind i Folkenes Liv end deres tykmavede Lærdom og for dem, der see den høieste Lykke i Ro, at Kamp og Strid er uadskillelig fra Frihed. Men rigtignok rystede han ogsaa Troen paa Dyd og uegennyttig Fædrelandskjærlighed, idet han med en Verdensmands Kulde opstillede Egennytte og Selvsyge som de første Drivfjedre til alle Handlinger. Paa hans Skuldre staae Englands største Historieskrivere **Gibbon** (den talentfulde Forfatter af den med Konst og Dygtighed, men med rhetorisk Farve skrevne Historie af det romerske Riges Synken og Fald) og **Hume**, den aandrige Forfatter af Englands Historie og den muntre, skeptiske Livsphilosoph. Begge vare fransk dannede og stode i inderlig Forbindelse med Voltaire og de parisiske aandrige Kredse, begge fattedes den dybere Forstaaelse af den historiske Christendoms Høihed.

Bolingbroke † 1751.

Gibbon † 1794.

Hume † 1776.

Den skotske Geistlige **Robertson**, der indtager sin Rang som Historieskriver ved Siden af disse, staaer tilbage for begge disse i Aand, Dybde og Dristighed. Hans meget læste Værker (Skotlands Historie under Maria Stuart, Keiser Karl V.s Historie, Amerikas Opdagelses Historie) ere paalidelige, men tørre Værker, og forfattede uden nogen Begeistring. Humes og Gibbons franske Dannelse var ham lige saa fremmed, som den kirkefiendske Retning. — Derimod hyldede Digteren Pope, der gjorde Homer tilgængelig for Englænderne (§ 528), rigtignok med Opofrelse af den antike Sangers Værdighed og Høihed, den franske Politurs og Bolingbrokes Viisdom, at Menneskene i deres Liv bleve ledede af Egoisme, men i deres Religion maatte følge deres Fornuft; og i Swifts Satirer blive Kirkedomme og Kirketro lige saa meget Gjenstand for Spot, som Samfundets Daarskaber og Statens Mangler.

Robertson † 1793.

2) Frankrigs kirkefiendske Literatur.

§ 639. Voltaire. Montesquieu. Rousseau. Disse tre Mænds literære Virksomhed, hvis aandrige Værker, der vare udrustede med al Sprogets og Fremstillingens Trylleri, bleve læste af hele det dannede Europa, har mere end alt andet bidraget til at omdanne de tidligere Anskuelser i Kirke, Stat og Rettergang, saavelsom til at udrydde Fordomme og forældede Sæder i selskabelig Omgang. Deres Veie vare vel forskjellige, men Resultaterne lignende. Med Videts og den sunde Forstands Vaaben bekæmpede **Voltaire** alt det Forældede og alle herskende Meninger, uden at bekymre sig om, hvad der skulde træde i dets Sted, **Montesquieu**, en indholdsrigere og alvorligere Forfatter, efterviste det Feilagtige og Smagløse i det Bestaaende, i den Hensigt at forbedre det og at omdanne det paa en tidssvarende Maade, og J. J. **Rousseau** undergrov de bestaaende Tilstande ved den henrivende Skildring af Modsætningerne, idet han stillede en Hjertets Religion imod det herskende Kirkevæsen, rystede det absolute Kongedømme ved Læren om Overeenskomsten

Voltaire 1694-1778.

Montesquieu 1689-1755.

Rousseau 1712-1778.

mellem Folk og Regent, søgte at omstyrte Stændernes Rets- og Formues-Ulighed ved Læren om alle Menneskers oprindelige Lighed og undergrov Sædernes Unatur og Selskabets og Conveniensens forviklede Tilstande ved Fremstillingen af en enfoldig Naturtilstands Ynde. De heftigste Fiender af det Bestaaende fremstode i den holbachske Klub og i Encyklopædisterne, der kun lode de fem Sandsers Jagttagelser gjælde for Sandhed og opstillede Egenkjærligheden som Grundlov.

Voltaire. Af alle de Forfattere, der have virket toneangivende paa deres Tid, har ingen nogensinde udøvet en større Indflydelse end Voltaire. Opvoxet i de høiere Kredse af Samfundet, hos hvilke letfærdig og aandrig Spot hørte til Modetonen, valgte den begavede Mand strax ved sin første literære Optræden den Art, der mest tiltalte hans vittige, spotlystne Natur og af hvilken han kunde love sig det største Held — den satiriske Digtning, men ved den dristige Spot over Regeringen paadrog han sig Fængsel og Forfølgelse, hvilket foranledigede ham til, efterat hans literære Berømmelse allerede var grundet, for nogen Tid at begive sig til England. Ved den Lighed i Dannelse og Literatur, i Sæder og Religionsgrundsætninger, som dengang herskede imellem England og Frankrig, fandt den vittige Voltaire en begeistret Modtagelse, som han meget godt forstod at benytte til sin Fordeel ved den nye Udgave af sin Henriade. De Erfaringer, som han her gjorde i de høiere Kredse, der vare gjennemtrængte af fransk Dannelse, og Bekjendtskabet med de deistiske Forfattere bestyrkede ham i hans Anskuelser og gav ham nye Midler til at bekæmpe forældede Indretninger og Meninger med. Efterat være vendt tilbage til Frankrig, gjorde han i de engelske Breve sine Landsmænd bekjendte med Englændernes literære og religiøse Tilstande og navnlig med den skeptiske Religionsphilosophi paa en saa dristig, men derhos saa aandrig og vittig Maade, at han paadrog sig nye Forfølgelser fra Regeringens Side, men tillige hele Europas høiere Stænders, Fyrsters og Hoffolks Beundring. Nu opslog han sin Bopæl paa sin Veninde's, Marquisen af Chatelet i Lothringens Landgods, hvor han tilbragte flere Aar med literære Arbeider og endogsaa med mathematiske og physikalske Videnskaber. Da hans Berømmelse havde naaet sit høieste Punkt, drog han efter Frederik II.s
1750. Indbydelse til Berlin (§ 622), men blev uenig med denne og vendte tilbage til Frankrig. Derpaa kjøbte han sig ved den schweiziske Grændse ikke langt fra Genf det ydige Gods Ferney, hvor han levede i misundelsesværdig Uafhængighed af den store Formue, som han havde erhvervet sig ved sine Skrifter. — Voltaire nedlagde sine Anskuelser i de mest forskjelligartede Værker; i Digte, Satirer og Romaner, i historiske og philosophiske Arbeider. Ved sine Breve stod han i Forbindelse med de berømteste Regenter i Europa, med Statsmænd, Feltherrer og Lærde, og hans Dom gjaldt allevegne som afgjørende. Hans hvasse Pen vendte sig imod alt, hvad Verden hidtil havde æret som helligt, agtet som vedtaget og fulgt som lovligt. Religion og Kirke, Præstedomme og Folketro maatte føle de heftigste Angreb. Fra Henriaden, hvori han priste Tolerance imod Anderledestænkende, skred han efterhaanden videre til den komiske Fortælling om Jomfruen fra Orleans, hvori han forenede alt, hvad den frækkeste Vittighed og den ondskabsfuldeste Kaadhed kan frembringe imod Religion og Sæder, imod Personer og Ting, som man ellers kun betragtede med Ærefrygt. Hvad der ikke strax var indlysende for den sunde Menneskeforstand, blev erklæret for Præstebedrag, Overtro og Fordom og bekæmpet med alle Videts og Satirens Vaaben; og naar det ikke kan negtes, at han har standset Fanatismen, tilintetgjort Fordomme, bortrydet mangen Overtro (Familien Calas i Toulouse), saa kan man derimod heller ikke bølge, at han har fortrængt den religiøse Følelse af mangt et Hjerte, plantet Tvivl og Vantro i mangt et Gemyt og henstillet kold Verdenskiogskab og med den Egoisme, Egenkjærlighed og Egennytte som de første Drivefjedre i de menneskelige Handlinger. Ikke alene Religion og Kirke, deres Piller og Institutter vare udsatte for hans spottende Angreb, men ogsaa alle andre ved Tid og Sædvane helligede Indretninger, Statsforfatning, Kongedømme, Rettergang, Standsrettigheder, Undervisningsvæsen o. s. v. Mangen Misbrug og Slendrian blev derved afskaffet, men ogsaa tillige Pietet, Ærefrygt og Dyd undergravet. Forfængelighed og Egenkjærlighed vare Hovedbrivefjedrene i hans Gjøren. Ligesom i den berømte Indskrift paa Kapellet i Ferney: „Voltaire erexit Deo" stillede han sig overalt ligeoverfor Gud som Ligemand. Han omstyrtede hvert Idol, fordi han selv vilde være Afguden. — Af mest Betydning ere Voltaires historiske Skrifter, hvori han i det Store og Hele vovede at anvende Bolingbrokes Maneer. Vare hans historiske Værker over Karl XII. af Sverrig, Peter I. af Rusland, det meget roste Ludvig XIV.s Aarhundrede og det i Hofstone skrevne Siècle de Louis XV. heller ikke fremgangne af grundige Forskninger og hverken upartiske eller tilforladelige, saa vare de dog epokegjørende, idet Stilens Lethed og Ynde, det Forbigangnes Anvendelse paa Livet og den dristige Critik fortrængte de Skolelærdes pedantiske og tørre Historieskrivning og vandt de Dannedes Kredse for Historiens belærende Studier. Mærkværdigst er det under Titelen: „Forsøg over Nationernes Sæder og Aand" udkomne Afrids af Verdenshistorien som Modsætning til Bossuets Værk. Thi som denne begrunder alt paa Troen, saaledes begynder Voltaire med Tvivlen, og som hiin vender alt til Ære for den christelige Tro, saaledes finder denne al Middelalderens Ulykke i Christendommen og i Klerus' Laster.

Montesquieu. I de persiske Breve bekæmpede Montesquieu med den samme letfærdige Spot som Voltaire Kirketroen og hele Lære- og Regeringssystemet og Regeringsformen i Frankrig og latterliggjør paa lignende Maade sine Samtidiges Sæder og selskabelige Tilstande ved Vid og Ironi. Den scholastiske Theologies ubegribelige Lærdomme, Hierarchiet, Klostervæsenet og de kirkelige Indretninger nedsættes ved Sammenligning med lignende mohammedanske og orientalske Tilstande og fremstilles som Overtro og Daarskab. Efterat Montesquieu saaledes havde anskueliggjort de bestaaende Forholds Mangler, søgte han i de aandrige Betragtninger over Aarsagerne til Romernes og deres Stats Storhed og Forfald at godtgjøre, at Patriotismus og Tillid til sin egen Kraft gjøre en Stat stor, men Despotismus bringer den til Undergang. Det tredie Værk: Om Lovenes Aand, der først blev skrevet fildigere, da Montesquieu havde lært England og andre europæiske Lande at kjende, er affattet i en mere maadeholden og alvorlig Tone. Desto virksommere vare de med Ro og Klarhed deri nedlagte Lærdomme om en fornuftig Frihed. Ved Fremstillingen af de forskjellige Statsformer bliver den republikanske stillet øverst som Ideal, men som kun er mulig ved en høi Borgerdyd. Efter den kommer Englands constitutionelle Forfatning, med skarp Adskillelse af de tre Magter, den lovgivende, udøvende og dømmende, og tilsidst den absolute, der let staaer over til Despoti og maa ansees som Aarsagen til al Udartning og al Sædefordærvelse. Derfor bleve Rettergangen, Beskatningsvæsenet og andre i Frankrig stedfindende uheldige Tilstande stærkt dadlede og det Feilagtige i alle det europæiske Fastlands Staters Regeringsmaade fremhævet, Religion og Kirke derimod skaanede mere end i de persiske Breve.

Rousseau. Den største Indflydelse paa Anskuelsernes og Meningernes Ombannelse havde Joh. Jak. Rousseau. Han var født i Genf og bestemt for hans Faders, en Uhrmagers Haandtering, men løb bort for sin Læremesters Strenghed og førte fra den Tid af et meget bevæget, erfaringsrigt Liv snart i Savoyen og Overitalien, snart i Paris eller i Montmorencis landlige Stilhed, snart som forfulgt Flygtning paa Petersøen i Bielersøen, i Canton Neuenburg under Frederik II.s Beskyttelse, i England hos Historieskriveren Hume,

indtil han, nedbøiet af Tungsind og Livslede, vludselig døde paa en af hans Velynderes Gods ikke langt fra Paris. Med en sjelden Aabenhed og Oprigtighed bar han selv i sine Bekjendelser forelagt Verden alle Omstændigheder ved hans udvortes og indvortes Liv, en Levnetsbeskrivelse, der er saa meget vigtigere, som Retningen i hans Anskuelser lader sig forklare deraf. Ved sin Fødsel og Opdragelse var han vant til Ævnhed, til borgerlig Tugt, og blev derfor hele sit Liv igjennem en Fiende af Luxus og Uligheden i Eiendom. Paa sine Vandringer saae han Armodens Tryk, den tjenende og arbeidende Klasses Mishandling af de Rige og Fornemme, og hans Gemyt oprørtes over denne Uretfærdighed. De borgerlige Tilstande med deres Standsforskjellighed og den store Forskjel i Rang og Formue forekom ham feilagtig og unaturlig; han fandt Aarsagen til disse Mangler i den forhaabede Civilisation og fremstillede derfor i sine to første Skrifter Konsterne og Videnskaberne som de fordærveligste og ulykkaligste Goder for Menneskeheden. En indbildt Naturtilstand blev af ham anpriist som Frihedens og Uskyldighedens Hjem og kun i Tilbagegangen til denne og i Afrystelsen af alle Lænker, som Dannelsen, Opdragelsen og Sædvanen havde smeddet, saae han Verdens Frelse. I en anden Bog, der vilde have havt de skrækkeligste Følger i Revolutionstiden, i Selskabs-Forliget (contrat social) fremstiller han alle Menneskers Lighed som Betingelse for enhver Stat og som den af ham bekæmpede Montesquieu finder han ikke i en constitutionel Forfatning, men i det fuldkomne Demokrati med lovgivende Folkeforsamlinger den værdigste Statsform, og i Folkets legemlige Velbefindende Statens høieste Formaal. — Som Rousseau heri rystede de bestaaende Regeringsformer, saaledes bragte han i sine berømteste Værker: Den nye Heloise og Emil Datidens Sæder, Sædvaner, Leveviis og Opdragelse til at vakle. I det første skildrer han i poetisk Sprog og i Form af en Roman i Breve et sentimentalt Naturlivs Fortrin fremfor Virkelighedens forskruede Forhold, og ved det sidste søgte han at begrunde en paa Natur- og Forældre-Kjærlighed beroende, fornuftig Opdragelse. Hans Ord ere Udtryk af en dyb, indre Følelse og trænge til Hjertet, fordi de komme fra Hjertet; derfor var ogsaa Virkningen af hans Værker, især hos Ovindekjønnet, ubeskrivelig. Deres Indflydelse maae man tilskrive, at der atter fandtes Mødre i Frankrig, at Kjærlighed og Huslighed atter vendte tilbage i Familierne og at Natur, Enfoldighed og Sædelighed i Middelklasserne optraadte mod de høiere Klassers Forskruethed, Usædelighed og Overmættelse. Derved sonede Rousseau den Synd, som han har begaaet imod sine egne Børn. Selv i Musiken, om hvilken han har opstillet aandrige Ideer, gik han tilbage til Natur og Simpelhed. At Rousseau kun havde liden Ærefrygt for Kirkedommet og dets Læresætninger, det fremgaaer allerede deraf, at han to Gange skiftede Tro. Dog drev han ikke som Voltaire en letfærdig Spot dermed, men han lærte en Hjertets og Følelsens Religion. Han søgte at afstryge det Uvæsentlige af Christendommen, for at redde Kjærnen, og gik ogsaa her som overalt tilbage til Simpelheden, Naturen og Fornuften. Men hvormeget end en savoyisk Vicars Troesbekjendelse i Rousseaus Emil forraadte Agtelse for Religionen, saa paadrog dog den frie Holdning lige over for den herskende Kirke ham de retroende Katholikers og Protestanters Forfølgelser.

Den holbachske Klub og Encyklopædisterne. Et Antal talentfulde Forfattere, der hyppig forsamledes hos den tydske Baron Holbach i Paris, gik videst i deres forstyrrende Iver. Flere Værker, som for Exempel Natursystemet, hvortil Holbach gjaldt som Forfatter, og Generalforpagteren Helvetius' Bog „om Aanden" søgte at bevise Materiens Evighed (Materialister) og at fremstille Egenkjærlighed og Egoisme som de eneste Drivefjedre for den menneskelige Virksomhed. Saadanne Lærdomme, der truede med at ødelægge alt Høiere, der erklærede Dyd og Moral for Daarskab, der dræbte Gemyt og

Phantasi og priste Sandselighedens Tilfredsstillelse som Viisdom, vakte alle Velsindedes Uvillie. Dog beundrede den høiere Klasse ikke blot i Frankrig, men i hele Europa disse Forfatteres Forstand og letfærdige Vid, læste deres Værker med Henrykkelse og antog deres Grundsætninger. En lignende nedbrydende Retning havde de saakaldte Encyklopædister, det vil sige: Forfatterne af den encyklopædiske Ordbog, som besørgedes af den aandrige og letfærdige Diderot og Mathematikeren og Philosophen d'Alembert, et Værk, der, som Oversigt over al menneskelig Viden, var klart, storartet og frit, men fiendsk mod enhver høiere Stræben.

3) Virkninger.

§ 640. Disse Mænds Indflydelse paa hele Europas Tænkemaade var saa meget større, som Paris dengang angav Tonen i alle Ting og det franske Sprog og den franske Literatur udelukkende blev talt og læst i de høiere Kredse og disse Skrifter ved deres behagelige Form og aandrige Fremstilling vakte almeen Interesse. Regenter som Frederik den II., Gustav III. af Sverrig, Karl III. af Spanien, Katharina II., Statsmænd som Pombal, Choiseul, Aranda og andre, de mest indflydelsesrige Mænd af alle Stænder stode i personlig Forbindelse eller Brevverling med de fleste af disse Forfattere og beundrede deres Værker. Den nærmeste Følge var, at der i de fleste Stater blev indført Religionstolerance, at man søgte at udslette Overtro og Fordomme og at flere Fyrster og Ministre foretoge driftige Reformer med det Bestaaende; men en anden Følge var, at Folket mistede sin Ærefrygt for det Hellige og Agtelsen for det Gamle, for Lov og Forfatning, og derfor snart efterlignede de Regerendes Exempel eller kom dem i Forkjøbet. — Oplysningens Seier medførte Jesuiter-Ordenens Ophævelse. En geistlig Corporation, hvis hele Stræben gik ud paa at hindre Folkets Oplysning, at holde det i Umyndighed og at modsætte sig alle Reformer og Forandringer, maatte være udsat for heftige Angreb i en Tid, da hele den dannede Verden stræbte efter det Modsatte. Da derfor Pombal i Portugal lod Jesuiter-Collegierne lukke og Ordensmedlemmerne bringe til Kirkestaten (§ 647) og Pombals Exempel fandt Efterligning i Frankrig og ved de øvrige bourbonske Hofer, ja endog paa Malta, saae Pave Clemens XIV., en forstandig og maadeholden Kirkefyrste, sig endelig nødt til at ophæve Ordenen og at lukke Jesuiter-Collegierne i Kirkestaten. Dette nødte ogsaa Maria Theresia, der længe havde søgt at holde Ordenen, men at formindske dens Indflydelse, til at samtykke i Ophævelsen, og selv i Bayern og de andre katholske Lande i Tydskland fuldbyrdede man den pavelige Befaling. Dog ophørte ikke derfor Ordensmedlemmernes Virksomhed. Exjesuiterne forfulgte Selskabets Formaal med uforstyrret Udholdenhed og modsatte sig, om ogsaa i Begyndelsen med ringe Held, Tidsaanden saa længe, indtil denne forandrede sig og Tilbagevendelsen til det Gamle ogsaa indrømmede Ordenens Gjenoplivelse. Som en Modvægt imod Exjesuiternes Stræben og Indflydelse stiftede Adam Weißhaupt, Professor i den canoniske Ret i Ingolstadt, i Forbindelse med Knigge, Zwack og andre, efter Frimurerordenens Mønster en hemmelig Forbindelse, kaldet Illuminater, der gjorde en Folke-Oplysning, som var hævet over Confessionernes Tvedragt, og Menneskenes Fuldkommengjørelse til sin Opgave. De søgte efter Evne at modarbeide Exjesuiternes Færd og Munke-

1759. 1773. 1777.

nes og de Geistliges Virksomhed, men saae sig snart udsatte for den bayerske og andre Regeringers Forfølgelser. — Ogsaa i den katholske Geistlighed hævede der sig dengang mægtige Stemmer imod Pavens Overgreb i Landskirkernes Rettigheder, for tidssvarende Reformer i Kirkesystemet og for Adskillelsen fra Rom ved Oprettelsen af en tydsk katholsk Nationalkirke. Om disse Bestræbelser vidner fremfor alt den latinske Bog af Biskop Hontheim fra Trier, der under Navn af Febronius opstillede et System i Kirkeretten, der var det pavelig-jesuitiske modsat. „En Tilbagekaldelse, der afnødtes den døende Olding, kunde ikke svække Virkningen af hans Eftervisninger om den pavelige Magts Oprindelse.“ Som en Følge af denne mærkværdige Bog kan man anse Congressen i Ems, hvor fire Erkebiskopper (deriblandt Mainz og Køln) i den saakaldte emsiske Punctation forenede sig om Grundlaget for en fri Nationalkirke og Fjernelsen af en fremmed geistlig Domstol fra tydsk Grund. Men deels de øvrige Prælaters Vægring ved at tiltræde Beslutningerne, idet de foretrak den fjerne romerske Domstol for den nære erkebiskoppelige, deels det bayerske Fyrstehuses Fastholden ved den pavelige Stol, af hvis Gunst det stedse havde forstaaet at opnaae Fordele over Landskirken, deels Uenigheden mellem Keiseren og Rigsstænderne gjorde Foretagendet ganske virkningsløst. Ligesaa gik det med Beslutningerne paa Synoden i Pistoja (1786), hvor et Antal toscanske Prælater under Leopolds i enhver Henseende ypperlige Regering fremkom med alvorlige Fordringer om Indskrænkelse af den pavelige Kirkeret, om Afskaffelse af overtroiske Ceremonier, om Udbredelse af den hellige Skrift og om Indførelse af Gudstjenesten i Landets Sprog.

II. Den nordamerikanske Frihedskamp.

§ 641. Indledning. I den første Halvdeel af forrige Aarhundrede bestode de engelske Kolonier af følgende 13 Provindser: 1) Massachusets (med Hovedstaden Boston); 2) Connecticut; 3) Rhodeisland; 4) Ny-Hampshire (med Concord), disse fire tilsammen kaldtes Ny-England; 5) Ny-Jersey; 6) Maryland; 7) Ny-York (med Albany); 8) Pennsylvanien (med Philadelphia); 9) Delaware; 10) Virginien (med Washington); 11) og 12) Nord- og Syd-Carolina; 13) Georgien. — Hver af disse Provindser stod under en af den engelske Regering udnævnt Statholder som Kongens Stedfortræder, forøvrigt regerede de sig selv efter egne, mere eller mindre demokratiske Former og bleve ikke sammenholdte ved nogen fælles Forfatnings eller Repræsentations Baand. De europæiske Staters Krige førte sædvanligvis tilsvarende Kampe i Kolonierne efter sig, der vakte de sidstes Selvfølelse og bragte dem til Bevidsthed om deres egne Kræfter og Fornødenheder. Saaledes bleve de dragne ind i den spanske Arvefølgekrig, ifølge hvilken Franskmændene i Utrechter-Freden (§ 604) afstode Acadien (Ny-Skotland og Ny-Brunsvig) til de engelske Kolonier. Men da Grændserne paa Grund af Ubekjendtskab med Egnen ikke vare nøie bestemte, saa fremkom der herved Stridigheder, der tilsidst, da ogsaa Franskmændene gjorde Fordringer gjældende paa Mississippi-Gebetet (Louisiana) og opførte Forter paa den virginiske Grændse, medførte

en Krig imellem England og Frankrig, hvori ogsaa tilbigere Spanien deeltog, efterat det ved Familieforliget var kommen i nær Forbindelse med Frankrig. Dette var paa samme Tid, som Europa rystedes af Syvaarskrigen, hvorfor dennes Omvæxlinger lode sig mærke i Ost- og Vest-Indien og i Amerika. Pariser-Freden, der sluttedes samtidig med den hubertsburgske, gjorde en Ende paa denne Krig og foregede atter Englændernes Magt i Nord-Amerika, idet de af Franskmændene fik Canada og af Spanierne Florida (§ 637). 1761. 1763.

§ 642. Krigens Foranledning. Kun med stor Anstrengelse og ved Forøgelse af sin Gjældsbyrde havde England i Pariser-Freden opnaaet en Udvidelse af sit Kolonialgebeet. Regeringen holdt sig desaarsag for berettiget til ogsaa at lægge en Deel af Byrderne paa Kolonierne, der havde vundet mest ved Franskmændenes Fordrivelse; den belagde derfor snart efter Krigen flere Handels-Artikler med Indførselstold og vanskeliggjorde Smughandelen med det spanske Vest-Indien. Men Koloniernes Selvfølelse var voxet ved Krigen. Amerikanerne havde lært at indsee, at det i Hovedsagen havde været deres Kraft og Anstrengelse, der lod England gaae seierrig ud af Kampen, og da derfor den Utilfredshed, der allerede længe havde udtalt sig lydelig imod Tolden, endnu blev forøget ved Stempel-Taxtens Indførelse, 1765. opstod der snart en betænkelig Bevægelse. Amerikanerne gjorde den Paastand gjældende, at et Parlament, i hvilket de ikke vare repræsenterede, ikke kunde beskatte dem; at deres egne Afgifter i Forhold til deres Armod allerede vare store nok, at det af Parlamentet repræsenterede, engelske Folk ingen Ret havde til at behandle dem (Amerikanerne) som retløse Undersaatter og bebyrde dem med vilkaarlige Skatter. Deres Besværinger fandt aabent Øre hos en stor Deel af den engelske Nation, og en stærk Opposition med den store Taler og Statsmand Will. Pitt (Lord Chatam) i Spidsen bekæmpede i Over- og Under-Huset Regeringens Forholdsregler imod Kolonierne. Deels disse Angreb, men endnu mere de samtidige energiske Skridt af Amerikanerne, der ikke underkastede sig Stempeltaxten, forbøde Indførelsen af toldpligtige Fabrikater og i en mesterlig Adresse til Kongen og Parlamentet paa det Tydeligste godtgjorde Koloniernes Rettigheder, medførte et Ministerskifte og Tilbagetagelsen af Stempeltaxten. Men da man ved en Supplements-Bill udtrykkelig forbeholdt Parlamentet Beskatningsret over Kolonierne, og i det følgende Aar 1766. 1767. lagde en ringe Afgift, der var bestemt til de amerikanske Embedsmænds Lønning, paa Thee, Glas, Papiir og Malerfarver, saa vedblev Modstands-Aanden, og Demonstrationerne mod ethvert Slags Beskatning forøgedes. Kjøbmændene i Boston besluttede ikke at lade nogen af de toldbare Artikler indføre og deres Exempel blev snart efterlignet af de øvrige Provindser, hvilket skadede den engelske Handel saa følelig, at den offentlige Stemme i England ogsaa satte Tilbagetagelsen af denne Beskatningsbill igjennem, efterat allerede den aabenbare Modstand imod Toldembedsmændene i Boston havde nødt Regeringen til at lægge Tropper i denne trodsige Stad. Den af Puritanere grundlagte Stat Massachusets synes troest at have bevaret sine Forfædres haardnakkede Sind. Den engelske Regering vedblev imidlertid at paastaae Beskatningsretten, men søgte at gjøre den saa let som muligt for Amerikanerne. Men saavidt var allerede Forbittrelsen imod Afgiftssystemet kommen, at nogle, som vilde Mohawker forklædte, unge Folk i Boston kastede 3 Skibsladninger Thee i Havet. Dette fremkaldte flere Parlamentsakter, hvorved Be- 1770. 18. Decbr. 1773.

vægelsen snart blev forhøiet til aabenbar Opsætsighed. Ved den ene blev Bostons Havn spærret, ved den anden blev Massachusets frie Forfatning betydelig indskrænket, og ved en tredie blev Canadas Grændse udvidet mod de forenede Stater og saaledes den der herskende absolute Forfatning ogsaa udstrakt over den dertil lagte Deel af denne sidste Provinds.

§ 643. Krigsbegivenheder. Den bostonske Havnbill og de to andre Parlamentsbeslutninger, der bleve bekjendtgjorte i fortrandede amerikanske Tidender, avlede en almindelig Vrede og fremkaldte en planmæssig Modstand. En Congres af Afsendinge fra samtlige Kolonier (kun Georgien sluttede sig først sildigere til dem) traadte sammen i Philadelphia og fattede den Beslutning,
Septb. 1774. ikke mere at lade Varer og Fabrikater fra England og det britiske Vestindien indføre og efter Forløbet af en bestemt Frist at afbryde alt Samqvem mellem Amerika og Moderlandet. Tillige udstedte den nogle med stor Dygtighed, Ro og Maadehold affattede Adresser til Kongen, det engelske Folk, Beboerne af Canada og andre, hvori der paa det Uigjendriveligste var godtgjort, at Amerikanerne kun søgte at forsvare deres medfødte og meisommelig erhvervede Rettigheder imod den engelske Regerings og Parlamentets Vilkaarlighed og Magtbud. Disse Adresser gjorde et overordentligt Indtryk og henledede hele Europas Opmærksomhed paa hint Land, hvor jævne og rolige Mænd med den største Besindighed og Bestemthed beskjermede Frihed og Menneskerettigheder imod Vold og Overmagt. — Englænderne erklærede herpaa Massachusets i Oprørsstand, forbede al Samfærdsel med de amerikanske Provindser og ligeledes al Indførsel af Vaaben og Krigsfornødenheder. Da forstærkede Amerikanerne deres Militser, bemægtigede sig med Vold engelske Vaaben og Munition og oprettede i Concord et Forraadshuus for Krigsgeraad. For at ødelægge dette rykkede Befalingsmangen for Bostons Besætning ud med sine Tropper, men blev
April 1775. paa Hen- og Hjem-Veien angreben ved Lexington og saaledes det første Borgerblod udgydt. Efter denne Træfning paafulgte snart Slaget ved Bunkershill, hvor Amerikanerne vel bleve slagne tilbage efter et tre Gange gjentaget Angreb, men Englænderne dog
Marts 1776. mistede saa mange Folk, at de snart maatte rømme Boston. For dette Udfald kunde Amerikanerne takke deres høihjertede, som Statsmand og Feltherre lige udmærkede Medborger, **Washington**, der offrede sin Daadkraft og sin Formue for det høie Maal, Fædrelandets Befrielse. Ligesom han i Marken virkede med Sværdet for sine Medborgere, saaledes virkede den som Opfinder af Lynafleder en, som Forfatter og Udbreder af nyttige Folkeskrifter og som første Begrunder af et

offentligt Bibliothek i Amerika bekjendte, forhenværende Bogtrykker **Benjamin Franklin** ved Tale og Skrift som sit Fædrelands kloge Forretningsfører ved Hofferne i London og Paris. Den jævne, forstandige Mands Optræden i den simple Dvækerdragt fremkaldte en saadan Enthusiasme for Frihed og Demokrati i Frankrigs bevægelige Hovedstad, at den unge, rige Marquis af **Lafayette** og andre ligesindede Adelsmænd i ædel Begeistring satte over Havet, for at vove Liv og Eiendom for den amerikanske Frihedskamp. I Tillid til denne i Frankrig herskende Stemning udtalte de 13 forenede Staters Affen- Juli 1776.
dinge de amerikanske Koloniers Uafhængighed af England.

Denne af den kloge amerikanske Statsmand Jefferson udarbeidede Uafhængighedserklæring stillede Amerikanernes Ret i et saa klart Lys, at deres Kamp fandt almindelig Deeltagelse i Europa, at frisindede Mænd fra forskjellige Lande sluttede sig til dem (Kalb, Steuben, Kosciusko) og at alle for Frihed modtagelige Hjerter forventningsfulde imødesaae Udfaldet af en Krig, hvilken man betragtede som Fornuftens og Menneskerettighedernes Kamp imod forældede, anmasede Fordringer.

Men trods disse Sympathier, der endogsaa deeltes af de engelske Oppositionshovedmænd Pitt, Fox og andre, og trods den unge Stats høimodige Anføreres Anstrengelse syntes Amerikanernes Sag dog at maatte vente et daarligt Udfald, da den engelske Regering sluttede Forlig med flere tydske Fyrster og en stor Hær af Hesser, Hannoveranere og Waldeckere og andre Tydskere, der paa en skammelig Maade vare sammendrevne af Hververe og for Penge solgte til England, blev ført over Havet, for at prøve deres europæiske Krigskonst paa den nye Verdens frie Sønner. Fortrinlig forsynet med Mandskab og Krigsbehov lykkedes det nu den engelske Feltherre Howe at bemægtige sig Ny-York og at fortrænge Fienderne fra de tilgrændsende Provindser, medens andre Anførere i Canada med Held modstode Amerikanerne, der ogsaa søgte at bringe dette Land til Frafald og derfor havde sendt nogle Tropper derhen. Men ved Howes Sorgløshed, der om Vinteren passede sine Fornøielser, lykkedes det den aarvaagne Washington ved Juletid uformærket at sætte over den tilfrosne Dela- 1776.
ware, at tage en Troppeafdeling Hesser tilfange (ved Trenton) og at slaae Englænderne (ved Princetown). De derved vundne Fordele gik vel atter tabte, idet Washington blev overvunden af den brave engelske General Cornwallis ved Floden Brandywine, hvorpaa Phila- om Høsten 1777.
delphia blev indtaget; men den snart derpaa fulgte **Capitulation for Saratoga**, hvorved 7,000 Mand engelske Tropper, der hidtil Oktob. 1777.

under Bourgoyne havde gjort et høist besværligt Felttog i Canada, tilligemed hele Krigsforraadet faldt i Hænderne paa den amerikanske General Gates, forandrede Tingenes Stilling saa meget til den unge Fristats Fordeel, at Franskmændene nu ikke mere toge i Betænkning at slutte et Forbund med Amerikanerne, hvorved Krigen fik et andet Udseende.

§ 644. Udvidelse af Krigen. Efter Capitulationen ved Saratoga, hvorom man i Frankrig hørte Efterretningen med Jubel, anerkjendte den franske Regering Nordamerikas Uafhængighed
Febr. 1778. og lovede i det med Congressen sluttede Forbund, af al Magt at understøtte de forenede Stater saa længe, indtil denne Uafhængighed var fast begrundet. Ædelmodig opgav Frankrig derved alle egne Fordele, hvor meget end den nye Krig truede med at forværre Finansernes desuden allerede betænkelige Stilling.

Det engelske Ministeriums Forsøg paa at indlede Underhandlinger med Amerika og derved opløse Forbundet, strandede paa Congressens rigtige Takt, der vel indsaa, at den ved den franske Ungdoms Begeistring for Frihedens Idee kunde heste større Fordele af Kampens Fortsættelse, end Englænderne vilde tilstaae den. Franklin var jo i den Grad Dagens Helt i Paris, at man allevegne saae hans Portræt, og hans Fremtræden i den simple Klædning og med hvidt, naturligt Haar iblandt de pudrede og bestjernede Herrer overalt fremkaldte et begeistret Bifald.

I Begyndelsen understøttede Franskmændene deres Bundsforvandte blot med Penge og Skibe, indtil Lafayette begav sig til Paris og
Juli 1780. bevirkede Afsendelsen af en Armee, i hvilken der befandt sig mange ved Fødsel, Rigdom og Talenter udmærkede Mænd som Frivillige. Nu droge Englænderne sig tilbage fra Pennsylvanien og Ny-York og besluttede derpaa at forlægge Krigen til de sydlige Provindser, Carolina og Georgien, hvor der endnu var mange Tilhængere af det engelske Kongedømme (Royalister, Loyalister). De erobrede Savannah og Charlestown og vandt to Slag under den tappre Cornwallis. Disse Uheld i Forbindelse med Pengemangel, som nogle Privatmænds Gavmildhed kun for kort Tid kunde afhjælpe, med Mytterier iblandt Tropperne og med den amerikanske General Arnolds Forræderi, hvorved den engelske Major André, der brugtes som Underhandler, led en vanærende Død for Bøddelens Haand, bragte den unge Republik i stor Fare. Men denne Tingenes Tilstand tog pludselig en anden Vending, da den fransk-amerikanske Hær under Washington og Lafayette indesluttede General Cornwallis i Yorktown, idet han fra Virginien vilde forene sig med den engelske Befalingsmand Clinton i Ny-
Okt. 1781. York, og tvang ham til en Capitulation, ifølge hvilken hans

7,000 Mand stærke Troppeafdeling med Skyts og Krigsforraad faldt i Seierherrernes Hænder. Dette den brave Cornwallis' Uheld blev afgjørende for Krigens Udfald. Englænderne, der maatte vende deres Vaaben imod deres europæiske Fiender, førte fra den Tid af den oversøiske Krig med mindre Heftighed; ogsaa var det nye Ministerium, der bestod af de hidtilværende Oppositionsmedlemmer Sheridan, Burke og Fox, mere tilbøieligt til en fredelig Overeenskomst med Amerika, end det tidligere under Lord North.

Pitt var allerede død i Mai 1778. En heftig Tale imod Regeringens Forholdsregler ved Efterretningen om Amerikas Forbund med Frankrig havde i den Grad rystet hans svækkede Helbredstilstand, at han faldt om i Parlamentet og snart derpaa døde paa sit Landsted, hvorhen man bragte ham. En sørgende Britannia blev baaret foran hans Ligkiste.

§ 645. Den bevæbnede Neutralitet. Det Forbund, der blev sluttet mellem Frankrig og Amerika og som Spanien ogsaa snart tiltraadte, havde en heftig Søkrig med England til Følge. Saa længe som blot disse Magter kæmpede mod det havbeherskende Øland, blev den britiske Sømagt usvækket. Men da den Plan, som Katharina II. af Rusland havde fattet, at forene de i Krigen udeelagtige Søstater til en bevæbnet Neutralitetspagt, havde rask Fremgang, da syntes Englands Søherredømme mere end nogensinde truet.

For nemlig at indskrænke Briternes Overmagt, der under Krigen forstyrrede den frie Søhandel, ved deres Kapere beherskede alle Have og ved en besværlig Undersøgelse efter forbudne Varer (Contrebande) fortrædigede alle Nationers Skibe, sluttede Katharina II. et Forlig med flere Søstater, hvorved den Grundsætning: „Neutralt Skib! neutralt Gods!" forskaffedes Gyldighed og de neutrale Staters Handel paa de krigførende Magters Kyster og Havne skulde være fri (blot med Undtagelse af Vaaben og Krigsfornødenheder).

Dette Neutralitetsforbund tiltraadte efterhaanden: Rusland, Danmark, Sverrig, Preussen, Keiseren, Neapel og Portugal; men Holland, hvis Tiltrædelse paa Grund af dets Beliggenhed og Sømagt vilde have været særdeles vigtig og først have givet Forbundet den rette Betydning i det atlantiske Hav og i Nordsøen, tøvede saa længe, indtil England fik Kundskab om Forehavendet og skyndte sig med at erklære Hollænderne Krig, førend disse kunde lade Erklæringen om deres Tiltrædelse, hvortil de endelig besluttede sig, komme til Petersborg. Nov. 1780.
Derved udtraadte Holland af de neutrale Magters Tal og kunde følgelig ikke mere tiltræde Forbundet.

Som Paaskud for Krigserklæringen gjorde England gjældende, at Hollænderne negtede det den Bistand, som ved tidligere Forlig var fastsat, og at Staden Amsterdam havde brevet Underhandlinger med Amerika om et Venskabs- og Handels-Forlig, hvorom Englænderne havde faaet Dokumenter i Hænde.

Krigen kom meget ubeleiligt for Generalstaterne, da Militærvæsenet og Krigsskibene befandt sig i den sørgeligste Forfatning paa Grund af de aristokratiske Republikaneres (Patrioter) stadige Skinsyge mod Huset Oranien og dets Tilhængere. Hertug Ernst af Brunsvig, der i Begyndelsen som Formynder for den mindreaarige Arvestatholder
efter 1759. Wilhelm V. og derpaa, efter dennes Myndighedsalder, ifølge et med hans forhenværende Myndling afsluttet, lovstridigt Forlig (Consultations-Akt) forestod de nederlandske Provindsers Anliggender, stod ganske i Englands Interesse, medens Aristokraterne, der kun havde deres Handelsfordele for Øie, fulgte en Politik, der var fiendtlig mod det britiske Øland. Derved var Staten og især dens Krigsmagt pludselig kommen i Forfald, hvisaarsag ogsaa Holland kun havde Tab af Kampen. Thi ved den ogsaa under Krigen fortsatte Strid mellem Regeringen og Patrioterne lammedes Republikens Kræfter i den Grad, at Hollændernes gamle Berømmelse led et følelig Stød trods det uafAug. 1781. gjorte Søslag paa Doggersbank ved den engelske Kyst. For Folket, der kun tænkte paa Handel og Erhverv, var dog det store Tab føleligst, som den engelske Admiral Rodney tilføiede det ved Erobringen af Øen St. Eustathius og ved Beslaglæggelsen paa al Privat-Eiendom sammesteds; og omendskjøndt Franskmændene nogen Tid efter atter forhjalp dem til Besiddelsen af Øen, saa var alligevel hele Krigen i Øst- og Vest-Indien i den Grad til Skade for Holland, at dette ganske mistede sin Betydning tilsøes, at de øst- og vestindiske Selskaber lede ubodelige Tab, og at Handelen fik et Knæk, som den aldrig siden forvandt. Afstaaelsen af den ostindiske Stad Negapatnam til England i Freden til Versailles var det mindste Tab, som Republiken havde af denne ulykkelige Kamp. Dog indgik Holland siden en nærmere Forbindelse med Frankrig, hvorved det nogle Aar sildigere blev sat i Stand til at møde de krigerske Bevægelser, ved hvilke Keiser Joseph II. haabede at tiltvinge sig den frie Udførsel paa Schelden, med et saadant Eftertryk, at de ne afstod fra sit Forlangende og nøiedes med en Pengeerstatning og med Ophævelsen af den trykkende Barriere-Tractat (§ 604), ifølge hvilken der skulde underholdes hollandsk Besætning i de belgiske Grændsestæder.

Disse Begivenheder havde saaledes forøget Folkets Had til Arvestatholderen og hans uberettigede Veileder, at den sidste holdt det for raadeligst, at
1784. nedlægge sine Embeder og forlade Landet. Folket, til hvilket ogsaa de nye Ideer om Frihed og Menneskerettigheder havde banet sig Vei, var alligevel ikke tilfreds dermed, men det lod endogsaa sin Harme gaae ud over Statholderen selv. Vilhelm V. maatte først forlade Haag; derpaa reiste hele Pro-
1785. vindsen Holland sig under Patrioternes Ledelse, unddrog Statholderen Overbefalingen over Tropperne og begyndte at ændre ved Forfatningen. Utrecht og Seeland fulgte Exemplet, og snart stode de Provindser, der holdt med Statholderen, og de andre, hvor det patriotiske Parti og Borgermilitserne havde Overvægten, fiendtlig lige over for hinanden. Paa flere Steder havde Pøbelen allerede begaaet Plyndringer og Excesser, da Arvestatholderinden foretog sig en Reise fra Geldern, hvor Hoffet dengang opholdt sig, til Haag, men blev anholdt paa Grændsen og af Borgermilitserne ført tilbage. Dette gav hendes Broder, Kong Frederik Wilhelm II. af Preussen, Foranledning 1787.
til snart efter sin Thronbestigelse at lade en ansselig Armee rykke ind i Holland og atter indsætte Prindsen i hans Værdighed. Forgjæves henvendte Patrioterne sig til Frankrig; den tiltagende Pengemangel tillod ikke dette Rige nogen Indblanding i fremmede Anliggender; saaledes blev Amsterdam med ringe Møie besat og Forfatningen atter indrettet paa tidligere Viis.

§ 646. Gibraltar. Fredsslutninger. Med mere Held kæmpede Spanien og Frankrig imod England. En fransk-spansk Flaade erobrede Øen Menorka, der ligesom Gibraltar i 80 Aar havde været Aug. 1781.
i Englændernes Besiddelse, og kun for en kort Tid i Begyndelsen af Syvaarskrigen var kommen i Franskmændenes Hænder (§ 637). Denne heldige Fremgang opfyldte de Forbundne med Haab om ogsaa at bemægtige sig Jamaika og Gibraltar. For at bevirke det Første vilde den franske Admiral de Grasse forbinde sig med den spanske Flaade, men blev pludselig og med et saadant Held angrebet af Rodney ved Dominica, at hans Flaade blev gjennembrudt og han selv med Admiralskibet kom i Englændernes Magt. Med desto større Tillid haabede man at kunne indtage Gibraltar, der allerede fra 1779 var blokeret fra Landsiden og som man nu ogsaa angreb tilvands med den største 1782.
Anstrengelse ved Hjælp af de saakaldte svømmende Batterier. Denne af den franske Ingenieur d'Arçon gjorte Opfindelse bestod deri, at et Antal Skibe uden Master blev bedækket med et elastisk, skraat Tag af vaade Huder, mod hvilke, som man haabede, de fiendtlige Kugler skulde prælle af, saa at man uden Fare kunde nærme sig Fæstningen. Men dette med de mest uhyre Bekostninger udførte Foretagende viste sig snart unyttigt. Angrebet strandede og Tilintetgjørelsen af en Beleiring, som hele Europas Blikke vare fæstede paa, omgav den engelske Commandant Elliot og hans, mest hannoveranske Tropper med en evig Berømmelse.

Snart efter det strandede Angreb paa Gibraltar blev der, fordi Spanien og Frankrig droge Fredsunderhandlingerne i Langdrag, imellem de amerikanske Fristater og det engelske Ministerium sluttet et foreløbigt Forlig (Provisional-Artikel), hvorved den unge Republik ikke alene fik Anerkjendelse af sin Novbr. 1782.
Uafhængighed, men ogsaa fordeelagtige Grændser og Andeel i Fiskeriet i Ny-

Fundland. Dette sidste Punkt blev ved de i Versailles afsluttede Præli-
20. Jan. 1783. minarier ogsaa tilstaaet Frankrig, der desuden endnu fik Øen Tabago og i Ostindien og Afrika erholdt de tabte Besiddelser tilbage. Spanien opgav sine Fordringer paa Gibraltar inrod Tilbagegivelsen af Florida og Menorka. I England vakte Afsluttelsen af disse Præliminarier en saadan Utilfredshed hos Folket og Parlamentet, at Ministrene maatte gaae af og et saakaldet Coalitions-Ministerium, der bestod af de hinanden modarbeidende Partiers Formænd, North og Fox, traadte i deres Sted. Men ogsaa disse holdt Bekræftelsen af Fredsartiklen for uundgaaelig tilraadelig, da Englands Gjældsbyrde under Krigen var stegen umaadeligt.

Saaledes havde Amerika tilkæmpet sig sin Frihed, og Washington kunde
Decbr. 1783. tilbagegive sin Overbefalingsmands-Post i Congressens Hænder og som en anden Cincinnatus begive sig til sit Landgods Mount Vernon i Virginien. Men endnu var der mange indvortes Storme at bestaae, førend Amerika opnaaede den Forfatning, som det nu nyder. Først i Aaret 1788 forenede alle Stater sig om, at den øverste Forbundsregering skulde bestaae af en Congres og en Præsident, der hvert fjerde Aar skulde vælges paany. Hiin deles i Senatet og Repræsentanterne, der hvert andet Aar vælges paany af samtlige Republikens Borgere. Den dømmende Magt (Svorne-Ret) er adskilt fra Administrationen, og overalt herfker der fuldkommen Religionsfrihed. Hver Stat har en fri, selvstændig Regering til at forestaae dens indre Anliggender. Præsidenten er Overbefalingsmand for Land- og Sømagten og udnævner alle Embedsmænd. I otte Aar (til 1797) beklædte den værdige Washington denne Hædershost, hvortil hans Medborgeres almindelige Anerkjendelse kaldte ham. Franklin døde 1790 som 84-aarig Olding almindelig begrædt.

III. Regenternes og Ministrenes Reformationsforsøg.

1) Vesten og Syden.

§ 647. a) Portugal under Pombal. Under Kong Peter II. (§ 574) og hans kraftløse Efterfølgere skred Portugal rask sit fuldkomne Forfald imøde. Kolonierne gik over til fremmede Besiddere, Handel og Skibsfart gik i Staae, den indre Industri lammedes, navnlig efterat Briternes
1703. Handelsherredømme var bleven fast begrundet i Landet ved en Overeenskomst, der tilstod de engelske Uldvarer fri Indførsel i Portugal, og det engang saa
Johan V. 1706-1750. driftige Folk blev ganske afhængigt af England. Johan V., der var Klerus blindt hengiven, anvendte Statens Indkomster til at bygge Kirker og Klostre for (det med det kongelige Slot forbundne Franciscanerkloster i Mafra kostede alene 45 Millioner Gylden!) og overlod Regeringen til Geistligheden. Derfor

gav Paven ham Titelen: den Allertroeste, men Landet sukkede under Munkenes Overmagt. Paa denne sørgelige Tilstand søgte den oplyste **Pombal**, den sandselige, feige og frygtsomme Kong Joseph I. Emanels almægtige Minister, der var begavet med en despotisk Herskernatur, at raade Bod fra Grunden af; og da han ansaae Jesuiterne for Hovedophavsmænd dertil, og enhver Reform stod i Fare for at strande paa deres Modstand, saa rettede han først sine Angreb imod det rige og mægtige Jesu Selskab. En Landestrid i Sydamerika, hvor Ordenen i Paraguay havde grundet et eget, for alle Fremmede utilgængeligt Rige med patriarchalsk Forfatning, gav den velkomne Foranledning til de første fiendtlige Skridt. Men først da et mysteriøst Mordforsøg mod Kongen af Adelsfamilien Tavora, der var Jesuiterne hengiven, syntes at være udgaaet fra den havesyge Ordens Indgivelser, blev den almindelige Uvillie benyttet til deres Forvisning. Med stor Haardhed lod man de bedagede Fædre voldsomt bringe ombord og føre bort til Kirkestaten. Pater Malagrida, der æredes som Helgen, døde i Flammerne, dømt som Kjætter af Inqvisitionen, der først misbrugtes, dernæst svækkedes af Pombal. Ved belærende Skrifter, ved Folkeskolernes og den høiere Undervisnings Forbedring, ved Indkaldelse af fremmede Lærere og Bogtrykkere, ved Oprettelse af et Akademi og mere saadant haabede man for bestandig at forhindre den geistlige Magts Tilbagevenden. Alt det Gods, som Kong Johan havde overdraget Kirken, blev tilbagegivet Kronen. Formindskelse af Festdagene og Indskrænkelse af Pavemagten skulde begrunde en ny Tid i Portugal.

Joseph I. Emanuel 1750-1777.

Forøvrigt blev Jesuiternes Forvisning forberedt i hele to Aar. Først stræbte flere Værker at gjøre Jesuiter-Ordenens Udartning og Verdsliggjørelse, der gav sig af med Ager og Slavehandel og drev store Handelsforretninger i Ost- og Vestindien, vitterlig for Verden og traf deri overeens med den franske Oplysningsliteraturs samtidige Bestræbelser, hvis Anskuelser ogsaa Pombal hyldede. Dernæst forviste man dem fra Hoffet, hvor de hidtil havde fyldt alle Skriftestole, og forbød dem, under Foregivende af at de ophidsede Folket imod Ministrene, al Prædiken og Skrifte. Under den Proces, der efter det omtalte Mordforsøg indlededes imod dem, bleve de behandlede med stor Haardhed, deres Godser og Indtægter bleve inddragne, deres Undervisningsanstalter lukkede.

Med den samme Alvor søgte Pombal ogsaa at forbedre de mangelfulde Tilstande i Statsforvaltningen, Landhusholdningen, Krigsvæsenet og Retspleien. Da 30,000 Huse i Lissabon bleve ødelagte ved et skrækkeligt Jord-
Novbr. 1755. skjælv og Fortvivlelse og Forbrydelser truede med at løse alle Baand, var han utrættelig virksom for at hele Tidens Saar. Ved streng Justits imødegik han Tyvene og Misdæderne, ved at aabne de kongelige Kornmagasiner og ved at hidskaffe fremmed Korn raadede han Bod paa Nøden og ved at istandsætte Vandledningerne sørgede han for de nærmeste Fornødenheder. Ved Stadens Gjenopbyggelse lagde han megen Vægt paa brede Gader og hensigtsmæssige, anseelige Vaaningshuse, for at Folket kunde vænnes til Reenlighed, og forskjønnede Lissabon ved pragtfulde, almeennyttige Bygninger, som Børs, Kjøbmandshuus, Arsenal. Da det med England forbundne Portugal i Syvaarskrigen truedes af Spanien og Militærets usle Tilstand kom for Dagen, indkaldte Pombal den som Feltherre berømte Grev Wilh. af Lippe-Schaum-

burg og bragte ved hans Hjælp snart den portugisiske Armee paa en saadan Fod, at den ikke stod tilbage for andre Nationers. Derhos var Statskassen altid fyldt, fordi han fjernede meget unyttigt Hofslæng. Ogsaa Agerdyrkningen og Industrien anvendte Pombal megen Omhu paa, for at fremkalde Velstand, Driftighed og Selvstændighed hos Nationen, men i alt lod han en Despots Haardhed og Vilkaarlighed fremtræde ved Siden af en utrættelig Reformators høie Driftighed. Alle Fængsler vare fyldte med Geistlige og Adelsmænd, og frygtelige Stemmer hævede sig imod ham, da bisse efter Josephs Død under en svag og overtroisk Datter Marias Regering i Hundredevis gik frem af deres Fængsler, der hidtil havde været deres Grave, og raabte om Hevn. Pombal drog sig tilbage og forsvarede sin Bestyrelse i et energisk Skrift; men ved dette ophidsede han sine Fiender i den Grad, at han endnu som firesindstyveaarig Olding blev stillet for Retten og derpaa forviist fra den kongelige Residenses Nærhed. I kort Tid gik alle hans Indretninger tilgrunde; de Geistlige og især hemmelige Jesuiter herskede atter ved Hoffet; Overtro, Ureenlighed og Uvidenhed droge atter ind hos Folket, og Nationen sank tilbage til den sørgelige Tilstand, som Pombals kraftige Haand havde udrevet den af. Maria † 1816. 1792. Maria blev tilsidst sindssvag, saa at hendes Søn Johan VI. maatte overtage fra 1816. Regentskabet. Først efter hendes Død antog han Kongetitelen.

§ 648. b) Spanien og Neapel under Karl III. og hans Ministre. Karl III. i Spanien 1759-1788. Karl III., en oplyst Fyrste, der hyldede den franske Philosophi, søgte først som Konge af Neapel (fra 1735) ved den duelige og frisindede Statsmand Tanucci, derpaa som Konge af Spanien ved ligesindede Ministre, saasom **Aranda**, Grimaldi, Squilaci og andre, at reformere Tilstandene i Kirke og Stat paa en Maade, der befordrede Folkedannelsen og Nationalvelstanden. Men da Jesuiter-Ordenen lagde Hindringer i Veien for alle deres Bestræbelser, saa efterlignede de bourbonske Hoffer Pombals Exempel. I Frankrig havde en fortrædelig Proces om Handelsanliggender, der for Pariser-Parlamentet førtes imod Jesuiterne, saaledes forhøiet Folkets ugunstige Stemning imod Jesu-Selskabet, at da Ordensgeneralen ved den bekjendte Erklæring: sint ut sunt aut non sint, afviste enhver Forandring i deres Statuter, bevægede Ministeren Choiseul Kongen til at erklære Jesuiter-August 1762. ordenens Bestaaen for uforenelig med Statens Vel og at lade deres Collegier lukke. Dette gav den spanske Minister Aranda Mod til en rask Volds-Handling. Efter en, som det foregaves, af Jesuiterne bevirket Opstand imod Regeringens Finans-Forholdsregler i Madrid, lod han i een Nat henved 5,000 31. Marts 1767. Medlemmer af Ordenen fængsle i alle Rigets Provindser, uden Hensyn til Alder eller Rang bringe ombord og lig Forbrydere føre bort til Kirkestaten. Deres Godser bleve inddragne, deres Anstalter lukkede. Lignende skete i Nea-Novbr. 1767. pel, hvor Tanucci under Karl III.s mindreaarige Søn Ferdinand IV. næsten Ferdinand IV. af Neapel 1759-1825. styrede Riget uindskrænket, og i Parma, hvor Paven ved en heftig Bulle vilde afholde den bourbonske Hertug og hans franske Ministre fra kirkelige Forandringer.

Tanuccis kirkelige Reformer vare meget velgjørende for Neapel. I dette Rige, der af Paverne behandledes som Lehn, havde Kirken og Klerus i den Grad Overvægten, at den verdslige Regering var ganske magtesløs. 112,000 Geistlige vare ikke alene for sig selv og deres Eiendomme fritagne for Landslovene, men toge ogsaa alle dem i Forsvar, der søgte et

Asyl i deres Distrikter; Paven betragtede de geistlige Embeder som sin Eiendom og hævede Indtægterne, medens de vare ledige. Tanucci ophævede denne pavelige Ret, stjænkede Thronen og den verdslige Regering en høiere Magt, formindskede Klerus' Privilegier og Antal og seculariserede en Mængde overflødige Klostere til Fordeel for Statskassen.

Arandas Reformvirksomhed strakte sig til alle Indretninger i Kirke og Stat. Han indskrænkede den frygtelige Inquisition og dens Kjætterdomstole; han formindskede den pavelige Curies Magt; han gjorde Undervisningsvæsenet uafhængigt af Geistligheden; han sørgede for almeennyttige Anstalter og for en ordnet Forvaltning; han overdrog sin Ven Olavides Koloniseringen af det øde, ubeboede Sierra Morena. Men da Geistligheden atter fik Indflydelse paa den aldrende Karl III., blev Aranda fjernet fra Bestyrelsen. Han begav sig til Paris, men hans Ven Olavides blev stevnet for 1773. Inquisitionen, der atter var kommen til Magt, fordi han havde ladet Protestanter fra Tydskland og Schweiz nedsætte sig i den nye Koloni (La Karolina), og maatte hensmægte flere Aar i Fængsel, indtil det lykkedes ham at undkomme til Genf, hvor han efterhaanden opgav sine fritænkende Anskuelser og derved igjen erhvervede sig Tilladelse til at vende tilbage til Hjemmet.

En lignende Meningsforandring forraadte ogsaa en anden spansk Minister, Florida Blanca, der under Karl IV.s Regering blev priist som Mæcenas, fordi han begunstigede Karl IV. 1788-1808. Videnskab og Lærde, hævede Konsterne og forskjønnede Hovedstaden.

2) Det nordlige Europa.

§ 649. a) Danmark under Struensee. Ved Forfatningsforandringen af Aaret 1660 (§ 557) var den danske Kongemagt bleven uindskrænket (absolut) og Landets Tilstand betinget ved Herskerens Egenskaber. Frederik IV. (§ 608) efterlignede det franske Hofs Pragt, men var derhos Frederik IV. 1700-1730. dog en god Statshusholder, saa at han efterlod et velhavende Land og en fyldt Statskasse. Hans Efterfølger Christian VI. var en yderst from Mo-Christian VI. 1730-1746. narch, der holdt over Gudstjeneste og kirkelig Tugt; men over sin Stræben efter at indgyde Undersaatterne det samme fromme Sindelag forsømte han i den Grad Statshusholdningen, at hans Rige kom i Gjæld. Opførelsen af det prægtige Residensslot i Kjøbenhavn og et andet stadseligt Slot paa Landet (Hirschholm) bidrog rigtignok ogsaa dertil. Alligevel skete der meget for at hæve Industri, Handel og Agerdyrkning og for at forbedre Skolevæsenet. Frederik V.s Regering prises som Danmarks gyldne Tidsalder for Viden-Frederik V. 1746-1766. skab og Konst. Der reiste sig glimrende Bygninger, stiftedes Akademier, anlagdes en botanisk Have, Skuespil og Operaer, der vare forbudne under den forrige Regering, glædede atter Adelen og Hovedstadens Bebvere, Klopstock fik en aarlig Understøttelse, for at han kunde fuldende sin Messiade, og paa en af berømte Lærde (deriblandt den ældre Niebuhr) foretaget Reise i Orienten blev der anvendt store Summer; men for Forbedring af den simple Mands, Bondens og Haandværkerens Kaar skete der intet. Kun den ældre Greve af Bernstorf, en i enhver Henseende udmærket Mand, satte de livegne Bønder paa sine Godser i Frihed og forshnede dem med en tilstrækkelig Eiendom. Snart efterfulgte Kronen og den øvrige Adel hans Ex-empel. — Christian VII. var en aandssvag Fyrste, der var misledet ved en Christian VII. 1766-1808.

forfeilet Opdragelse. Snart efter sin Thronbestigelse foretog han en saa ufornuftig, bekostelig og for det fattige Land trykkende Reise, at Omkostningerne dertil maatte skaffes tilveie ved en Kopskat, der endogsaa udstraktes til Tjenestefolk. Fra denne Reise kom den udsvævende Konge tilbage med svækket Legeme og forstyrret Aand. Derfor faldt det ikke vanskeligt for den tydske Læge **Struensee**, der havde gjort Reisen med og nu blev ansat som Livlæge, at gjøre sig uundværlig og ved Hjælp af Dronningen, Karoline Mathilde, en Søster til Georg III. af England, at stige fra Trin til Trin, indtil han som Rigsgreve og almægtig Minister styrede Monarchen og Staten ganske efter sin Villie og blev udrustet med den uhørte Fuldmagt, at alle Forordninger, der vare undertegnede af ham og forsynede med Kabinetssegiet, skulde have den samme Gyldighed, som om Kongen selv havde underskrevet dem. — Struensee fjernede Kongens hidtilværende Ministre og øvrige Omgang fra hans Nærhed, forskaffede den stolte Dronning, der nærede en usædvanlig Godhed for den Fremmede, større Indflydelse hos hendes Gemal og omgav Monarchen, hvis Aandssvaghed bestandig blev kjendeligere, med paalidelige Folk, hvoriblandt især Kongens Omgangsven Brandt, der ligesom Struensee blev ophøiet i Grevestanden, var mærkværdig ved sin Indflydelse ligesom ved sit tragiske Endeligt. Struensee, der fra en tydsk Præsts fromt og orthodox opdragne Søn var bleven til en Fritænker i Voltaires og Encyklopædisternes Retning indførte nu en Række høist vigtige Forandringer i Danmark. Hidtil vare de fleste Embeder bortgivne af Adelsmændene, de høiere til deres Standsfæller, de lavere til deres Tjenere, hine med overmaade store, disse med sparsomme Lønninger. Dette Misforhold forandrede Struensee fra Grunden af og paa en saadan Maade, at Forvaltningen blev bedre og Udgifterne mindre. Ligeledes gjorde han Rettergangen simplere og mindre bekostelig, afskaffede de meget talrige Titler og Æresudmærkelser og ophævede Monopolerne, Laugene og Foreningerne. Medens disse og lignende Indretninger (hvorved Regeringens Magt skulde forøges, borgerlig Lighed begrundes og Besparelser i Statshusholdningen indføres) krænkede den mægtige Adel; saarede Struensee den danske Nationalfølelse ved Brugen af det tydske Sprog i sine Forordninger og i Forvaltnings- og Retsvæsenet og den orthodox-lutherske Geistlighed ved Ophævelsen af en Mængde Festdage og Eftergivelse i den strenge Kirketugt. Under disse Omstændigheder var Ophævelsen af Censuren meget betænkelig, idet Pressen nu fornemmelig rettede sine Angreb mod Ministeren selv. Over Struensees og den med ham forbundne Dronnings Hoved trak der derfor snart et ulykkesvangert Uveir sammen, hvis Udbrud han selv fremskyndte ved Mangel paa Mod og Bestemthed. En af 300 Matroser vakt Tumult satte ham saaledes i Skræk, at han flygtede derfra med Hofset og tilstod de Stønende deres Forbring. Livgarden tilhest, som han vilde fordele iblandt andre Regimenter, gjorde Oprør og afrodsede ham sin Afsked og Pengegaver. Den Raadvildhed og Modløshed, som Struensee ved disse og andre Leiligheder havde vist, opfyldte Kongens herskesyge Stedmoder Juliane og hendes Fortrolige Guldberg og Ranzau Ascheberg med den Tanke, at bevirke Ministerens Fald. Ved en natlig Overraskelse og ved Skildringen af forestaaende Farer bragte de Kongen til at undertegne de Fængslings-Befalinger, der allerede vare udfærdigede imod Struensee, Brandt og tolv andre

indflydelsesrige og med Ministeren fortrolige Mænd, og ved en Haandbillet at forvise Dronningen til Fæstningen Kronborg. Herpaa bleve Struensee og Brandt lænkede kastede i det mugne Fangetaarn, efter fem Ugers Fængsel under Angst og Savn stillede for en overordentlig Ret, der for Størstedelen var sammensat af deres Modstandere, og som Høiforrædere straffede med Halshuggelse og Tab af den høire Haand. Dronningen Karoline Mathilde, (28. April 1772.)
forraadt ved Struensees Svaghed, blev skilt fra Kongen. Hun levede fra den Tid i Celle under øm Godgjørenhed imod Fattige og Bekymrede, men døde allerede tre Aar efter af Sorg. Nu bemægtigede Juliane sig Regentskabet og 1775.
lod ved Guldberg alle Struensees mishagelige Foranstaltninger ophæve. Men 12 Aar efter bleve begge fjernede af Kronprindsen, Frederik, der da førte Regeringen i sin Faders Navn og overdrog Styrelsen i Ministeriet og Forvaltningen til den unge Bernstorf, den forriges Brodersøn. Denne udmærkede Statsmand forestod indtil sin Død den høie Post med Kraft og Klogskab og fortjener den største Roes for sin Omhu for at fremme Agerdyrkning, Industri, Handel og Videnskaber. Han beviste, at selv i et absolut Monarchi kan der bestaae Pressefrihed, naar Forvaltningen er i dygtige Hænder.

Det Forlig med Rusland, hvorved Paul som Hertug af Holsteen afstod sin Andeel i 1773.
dette Land og alle Fordringer paa Slesvig til Danmark og derfor fik Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst, der snart efter ophøiedes til et Hertugdømme, var vel fordeelagtigt for Danmark, men begrundede den russiske Indflydelse sammesteds. Ikke længe derefter overdrog Paul det nye Hertugdømme Oldenborg til Fyrstebiskoppen Frederik August af Lübeck af den yngre holsteenske Linie.

§ 650. b) Sverrig under Gustav III. Det efter Karl XII.s Mord under Skin af et Kongeregimente (§ 617) i Sverrig indførte Adelsherredømme medførte en Skjændselsperiode. Det herskende Aristokrati eller Oligarchi bestod af Folk uden Æresfølelse og Patriotisme, der folgte sig til fremmede Stater og tjente de Hoffer, af hvilke de fik de største Summer; Landets Ære og Velfærd kom ikke i Betragtning derved. Efter at den omtalte vanærende Fred var sluttet (§ 617), folgte nogle med Grev Gyllenborg i Spidsen sig til Frankrig, de andre under Grev Horns Banner folgte sig til Rusland. Hine betegnede man som Hatte, disse skjældte man ud for Huer. Begge Partier hadede og forfulgte hverandre paa Livet og gjorde Rigsdagene til en Skueplads for deres fiendtlige Angreb. Ved den østerrigske Arvefølgekrigs Udbrud ønskede den franske Regering at beskæftige Rusland, for at afholde det fra at slutte sig til Maria Theresia. Den bevirkede derfor ved sit Parti i Sverrig, at Rigsstænderne erklærede Rusland Krig, hvortil en svensk Gesandts Mord af russiske Soldater gav Anledning. Men da den herskende Adel havde deelt de af Frankrig tilstaaede Subsidiepenge imellem sig indbyrdes, saa var Hæren i den usleste Forfatning. Svenskerne bleve derfor aldeles slagne ved Walmanstrand i Finland og saaledes indesluttede ved Helsing- 1741.
fors, at de i deres Raadvildhed havde maattet give Finland til Priis for 1742.
Russerne, naar ikke Keiserinde Elisabeth havde nedstemt sine Fordringer i Freden til Abo paa den Betingelse, at den Uret, som var tilføiet den med Rus- 1743.
land beslægtede holsteen-gottorpske Linie, skulde gjøres god igjen. Sven-

skerne udnævnte Hertugen af Holsteen-Gottorp, Adolf Frederik, den russiske Storfyrstes nærmeste Slægtning, til Thronarving og gave deres Minde til Afstaaelsen af Finland indtil Floden Kymene. Under den svage Adolf Frederiks Regering, der var formælet med en Søster til Frederik II. af Preussen, lykkedes det den svenske Adel, endnu mere at indskrænke Kongens Rettigheder og fuldkommen at berøve Kronen al Magt og al Anseelse. Rigsdagen blandede sig i den kongelige Familles indre Anliggender og i Prindsernes Opdragelse; den tilrev sig Berettigelse til at besætte de vigtigste Statsembeder og egenmægtig at forsyne de Beslutninger, som Kongen to Gange havde negtet sit Samtykke, med hans Underskrift. Et Forsøg af „Huerne" paa at forandre Forfatningen til Fordeel for Monarchen, faldt uheldigt ud og forskaffede „Hattene" den fuldstændigste Seier. Følgen deraf var, at Sverrig imod den med Preussen beslægtede Konges Villie blev draget ind i Syvaarskrigen som Frankrigs Bundsforvandte, hvorved det desuden forarmede Land kom i den sørgeligste Stilling. Dette hidførte vel det franske Parties Fald, men det russiske Parties nye Oligarchi tyranniserede ikke mindre med Kongen og Folket end deres Forgængere, saa at Adolf Frederik tilsidst ved Trudsel om at nedlægge Kronen tvang Magthaverne til at indkalde en overordentlig Rigsdag. Denne afskedigede den største Deel af de Raader, som modsatte sig Monarchen, og gjengav atter Thronen nogen Anseelse; men en fuldkommen Forandring af Forfatningen, som den dristige og kloge Kronprinds havde ønsket at iværksætte, strandede paa Faderens fredelige Sind og Redelighed.

Adolf Frederik 1757-1771.

1769.

1771. Gustav III. 1771-1792.

Ved Adolf Frederiks Død befandt hans Søn Gustav III. sig i Paris. Han fattede strax den Plan, at omstyrte Forfatningen, og modtog af det franske Hof Midler og Raad dertil, men aflagde alligevel Ed paa den bestaaende Orden. Gustav var en Mand, der var indtaget for franske Sæder og fransk Dannelse, veltalende, klog, bestemt og tapper og høit elsket af det svenske Folk som indfødt Konge. Den overmodige Adels Tvedragt, det retløse Folks Had til det herskende Oligarchi, Landets sørgelige Tilstand bestyrkede efter hans Tilbagekomst den unge Monarch, der var øvet i Forstillelses-Konsten, i det Forsæt, at give Kronen dens tidligere Magt tilbage. Snart efter hans bekostelige, pragtfulde Kroning, opsagde i Christianstad ifølge Aftale en Høvedsmand med sit Mandskab de forsamlede Stænder Huldskab og Troskab, og medens disse traf Anstalter til at straffe denne Forvovenhed, lykkedes det den ridderlige Konge ved en velsøiet Tale at vinde de i Hovedstaden liggende Garder og at bevæge dem til en Ed, der kun bandt dem til ham. Let bragte han dernæst Folket, der var den venlige Konge lige saa hengivent, som det stolte Adelsaristokrati var ham imod, paa sin Side, medens hans Brødre søgte at vinde Tropperne i Provindserne. Under disse Omstændigheder var der intet andet tilbage for den til den 20de August sammentraadte Rigsdag, end at antage den af Kongen forelagte Forfatning, tilmed da Forsamlingshuset var omgivet med Militær og Skyts. Ved denne ublodige Revolution, hvorved Gustav gik frem med stor Forsigtighed og Maadehold, blev der atter givet den svenske Throne Ære og Magt tilbage.

Det af 17 Adelsmænd bestaaende Rigsraad blev vist indenfor en raadslaaende Forsamlings Skranker og der tilstodes det kun Forslagsret ved Besættelsen af ledige

Raadspladser. Stænderne maatte kun samles ifølge en kongelig Indkaldelse og blot besatte sig med det, som Kongen vilde forelægge dem, hvorimod denne forpligtede sig til ikke at begynde nogen Krig uden deres Samtykke. Men den udøvende Magt, Raadigheden over Land- og Sø-Magten, Ansættelsen af alle Stats- og Krigs-Embedsmænd og Retten til at slutte Forlig med fremmede Nationer laae ganske i Monarchens Haand. Ja endogsaa Beskatningen var næsten ganske overgivet i hans Villie, idet han kun behøvede at tage et af ham afhængigt Udvalg af Stænderne paa Raad med, en høist betænkelig Bestemmelse under en saa pragtelskende og ødsel Fyrste som Gustav III.

§ 651. **Gustav III.s sidste Tid.** Af de Indretninger, som Gustav III. gjorde efter Forfatningsforandringen, vare nogle til Folkets Bedste, saasom Forbedringen af Retsvæsenet, hvorved Torturen blev afskaffet, Anlæggelsen af Hospitaler og Vaisenhuse og andet mere, men for Størstedelen fremgik de af Lyst til Pragt, af Tilbøielighed til at efterligne franske Sæder og af Hengivenhed for de forsvundne Riddertider. Oprettelsen af et Akademi efter fransk Tilsnit, Opførelsen af Theatre og Operahuse og Fornyelsen af Turneringer og Ringridning bragte ikke Landet den ringeste Fordeel og kostede langt flere Penge end der blev sparet ved Afskaffelsen af gamle Misbrug. Kongens utidige Heltedrømme, Gjenoplivelsen af en forsvunden Ridderlighed, den prøvede Indførelse af en almindelig Nationaldragt og andet Saadant ledede hans Virksomhed og hans Tanke paa intetsigende Ting og bedrøge Verden for de store Forhaabninger, som den havde næret om hans Talenter. Hans ofte uoverlagte Forandringer forbittrede bestandig mere Adelen, der var opbragt paa ham, og den Lov, som erklærede Brændevinsbrænden for en kongelig Ret og paalagde alle Svenskere Forpligtelse til for en høi Priis at kjøbe den Drik i de kongelige Brænderier, som man var vant til at nyde og ellers tilberedtes af hver Familie selv, vakte ogsaa stor Utilfredshed hos de lavere Stænder. — Den fiendtlige Stemning gav sig først tilkjende, da Gustav, uden at indhente Stændernes Betænkning, begyndte en Krig imod Rusland, for at erobre de tidligere svenske Besiddelser tilbage. Den finske Armee, der var forført af russiske Underhandlere, erklærede sig efter nogle Fægtninger imod den forfatningsstridige Krig. Bestyrtet forlod Gustav Armeen og vendte sig med sin indtrængende Veltalenhed til Folket, især de kraftige Bjergboer i Dalekarlien, der snart satte ham i Stand til at tage Hevn over sine Modstandere. Ved den saakaldte Forenings- og Sikkerheds-Akt, som han aftrodsede Rigsdagen, efterat den var svækket ved 30 af hans Hovedmodstanderes Fængsling, tilrev Kongen sig Ret til at føre Krig uden at behøve at spørge Stænderne, ophævede Rigsraadet og alle ved Forfatningsforandringen endnu tilbageblevne Skranker, og tilstod Borgerstanden Adgang til alle Embeder og Lov til at erhverve Riddergodser. Efterat han ved en ny trykkende Skat var bleven forsynet med de nødvendige Penge, fortsatte nu Gustav Krigen imod Rusland med Alvor, og det saavel tillands som tilvands; men hvor mange Prøver han end aflagde paa personlig Tapperhed, og hvor glimrende end Svenskernes Vaabenberømmelse blev fornyet, saa lod Freden i Werela de tidligere Grændser bestaae og den bekostelige Krig medførte ingensomhelst Fordeel. Endnu bløde de Saar, som den russiske Krig havde bibragt Landet, og en tung Gjældsbyrde tyngede paa Landet, da Gustav, men denne Gang i Forbund med Rusland, ønsede paa en ny Krig med Frankrig, for

i Aaret 1788.

14. Aug. 1790.

at optræde imod Revolutionsideernes Udbredelse og at lægge sit ridderlige Sind for Dagen ved den ulykkelige Ludvig XVI.s Redning. Allerede havde Gustav foretaget en Reise i Tydskland, for at hverve Forbundsfæller til denne Krig, der langt oversteg hans Folks Kræfter, da hans Forehavende først strandede paa Stændernes haardnakkede Vægring ved at bevilge de fornødne Pengemidler, og for at forebygge en ny Anvendelse af Magten, indgik nogle dybt frænkede Adelsmænd en Sammensværgelse, ifølge hvilken Gustav III. blev Marts 1792. skudt paa et Maskebal af den forhenværende Gardeofficeer Ankarstrøm. Gustav IV. 1792-1809. Hans Søn Gustav IV., der indtil sin Myndighedsalder stod under sin Onkel, Karl af Sødermannlands Formynderskab, arvede sin Faders ridderlige Griller, men drev dem til Skade for sig selv til en saa betænkelig Overlighed, at de havde hans Affættelse til Følge.

a) Tydskland paa Frederik den Stores og Joseph II.s Tid.

§ 652. a) Det tydske Rige. Allerede for længe siden havde det tydske Rige som Statseenhed mistet al Agtelse og saavel Overhovedet som Medlemmerne deraf forfulgte deres egne Interesser, ubekymrede om det almene Vel. Den bestandige Rigsdag i Regensburg (§ 623), der bestod af Fyrsternes og Rigsstædernes befuldmægtigede Gesandter, havde tabt al Anseelse, idet den for at tale og underhandle sjelden kunde komme til nogen Beslutning eller, naar den kom dertil, ikke formaaede at give den Eftertryk. Med smaalig Skinsyge forfægtede man forældede Rettigheder, vaagede med den største Omhyggelighed over Rang, Titel og Stemmeberettigelse og offrede al Tid og Virksomhed paa unyttige Confessionsstridigheder, medens fremmede eller indenlandske Fyrster, der vare blevne fremmede for Riget, gjorde Tydskland til Skuepladsen for deres Krige og behandlede det mangelunde adskilte og uenige Statslegeme med Foragt og Overmod. Den i Syvaarskrigen mod Frederik II. udstedte Achtserklæring blev hørt med Haan og Latter, og saa ringe var den Vægt, som Tydsklands Tiltrædelse lagde i Krigens Vægtskaal, at det ikke var repræsenteret ved Fredsunderhandlingerne i Hubertsburg og Fredsslutningen paafulgte uden dets Samtykke. Rigsdagen havde ikke andet derved at gjøre, end at takke Keiseren, for at han med landsfaderlig Omhu havde været betænkt paa Forfatningens Opretholdelse og paa Rigets Værdighed og Frihed, ihvorvel Tydsklands ødelagte Marker og opbrændte eller udplyndrede Byer endnu længe viste de Saar, som Krigen havde tilføiet det.

Ligesom det tydske Statslegemes kraftløse Repræsentation blottede Riget for al Anseelse og al Vægt i de europæiske Statsforhold, saaledes berøvede Retsvæsenets sørgelige Tilstand den Svage al Beskyttelse og tilstedte den Forvovne, Kloge eller Mægtige enhver Art af Uretfærdighed og Undertrykkelse. Rigskammerretten i Wetzlar, for hvilken Rigsstændernes Klager indbyrdes eller med deres Undersaatter skulde undersøges, gik frem med en saadan Betænksomhed og Vidtløftighed, at Processerne stode paa i mange Aar, inden der blev fældet Dom i dem, saa at de klagende Partier ofte døde derover eller forarmedes og at Retsakterne opdyngedes i det Uendelige. Derhos saae Dommerne sig med Hensyn til deres Betaling for største Delen henviste til Sportlerne, hvorved der var aabnet Dør og Vei for Bestikkelse. Men

hvad den lavere Domstol angaaer, da var det ved den store Forskjellighed i Landslovene, ved de smaae Territorier og ved den ubegrændsede Myndighed, som Embedsmænd og Dommere havde, meget vanskeligt for den simple Mand at skaffe sig Ret. Jurister og Advocater havde deres gyldne Tidsalder. — Værst stod det imidlertid med den udøvende Regeringsmagt. Keiserens Magt var sunken ned til en blot Skygge, hans Indkomster svundne ind til nogle faae Tusinde Gylden. Omtrent halvfjerde Hundrede Regenter og republikanske Samfund med den mest forskjellige Magt og den mest ulige Landsbesiddelse herskede med fuldkomne Høihedsrettigheder i Tydskland og lode intet tilbage for det fælles Overhoved, uden Bekræftelsen af gjensidige Forlig, Standsophøielser, Fuldmyndigheds- og Legitimations-Erklæringer.

§ 653. Joseph II.s Planer. Det tydske Riges sørgelige Tilstand fyldte den driftige Keiser **Joseph II.** med Afsky og fremkaldte det Ønske hos ham, ved tidssvarende Reformer at hemme Mislighederne. Neppe var han derfor ved sin Faders Død kommen i Besiddelse af den tydske Keiserkrone, før han strengt forbød Rigshofraadet i Wien at modtage Foræringer af nogetsomhelst Slags og paabød det en hurtig og ordnet Retspleie. Dernæst bevirkede han hos Rigsdagen Nedsættelsen af en Prøvelsescommission for Kammerretten i Wetzlar; men hvor meget end alle og enhver vare overtydede om Nødvendigheden af en Forbedring i Retspleien, saa standsede dog Undersøgelsen snart igjen paa Grund af Stændernes Frygt for enhver Forandring, og Foretagendet blev uden Resultat. — Havde allerede dette Forsøg paa at udbedre de mest iøinefaldende Bræk paa den brystfældige Bygning indgydt Fyrsterne Frygt, saa gjorde Keiserens Plan, at benytte Thronskiftet i Bayern til at erhverve nogle Lande, der laae gunstigt for ham, dem endnu mere betænkelige. Med Maximilian Joseph uddøde nemlig det wittelsbachske Hufes bayerske Linie, og Kurfyrstendømmet tilfaldt den nærmeste Arving, Karl Theodor af Pfalz. Denne, der var uden retmæssige Efterkommere og uden Kjærlighed for det erobrede Land, lod sig let overtale til i et Forlig (Convention) at anerkjende Josephs Fordringer paa Nedrebayern, Øvrepfalz og Herskabet Mindelheim som gyldige, for ved at afstaae disse Landskaber at opnaae Fordele for sine naturlige Børn. Da Frederik II. betragtede Østerrigs Udvidelse med Ængstelse, saa søgte han at hindre dette Forehavende, idet han bevægede den nærmeste Arving, Hertug Karl af Zweibrücken, til ved Rigsdagen at protestere imod Conventionen; og da dette ingen Virkning havde, lod han en Hær rykke ind i Bøhmen, for med væbnet Haand at hindre en Forandring i den bestaaende Tilstand. Dette hidførte den **bayerske Arvefølgekrig**, hvori der kun blev stridt lidet med Sværdet, men

Joseph II. 1765-1790.

1765.

1778-1779.

desto mere med Pennen, idet begge Partier bestræbte sig for ved lærde juridiske Afhandlinger at bevise deres Ret. Men da alle Stater skyede en almindelig Krig, saa lykkedes det ved Ruslands og Frankrigs Mægling at bevæge Keiserinde Maria Theresia, der ikke fandt Behag i sin Søns Lyst til Forandringer, til Freden i Teschen, hvori man tilsikkrede det pfalziske Huus Bayern, det østerrigske Innfjerdingen tilligemed Braunau og det preussiske Arvefølgen i Markgrevskaberne Ansbach og Bayreuth. Efter Maria Theresias Død gjorde Keiseren, der var fortrydelig over dette Udfald, endnu et Forsøg paa at tilvende sig Bayern, idet han vilde bortbytte de østerrigske Nederlande (Belgien) som burgundisk Kongerige derfor. Ogsaa dertil lod Karl Theodor sig bevæge. Men Frederik II. søgte ved Stiftelsen af Fyrsteforbundet, der efterhaanden indbefattede Hannover, Kursachsen, Mainz, Baden, Anhalt, Meklenburg og andre og hvis Formaal var at bevare Riget i dets daværende Tilstand, ogsaa at hindre denne Plan og atter at sikkre det pfalziske Huus Arvefølgen i Bayern. Fyrsteforbundet hævede den preussiske Konges Magt og Betydning i samme Grad, som det fuldkommen undergrov den keiserlige Anseelse. Saaledes bleve de Baand, der omsluttede det tydske Rige, bestandig mere løsnede. Enhver Fyrste stræbte efter selvstændig, uindskrænket Magt; enhver dannede et lille Hof, hvor Hoffet i Versailles tjente som Mønster i Pragt og Ødselhed, i Sæder og Moder, i Sprog, Literatur og Konst.

§ 654. b) Østerrig. I Østerrig, hvor der ingen Stænder var, som indskrænkede den keiserlige Magt, kunde Joseph II. udføre sine Reformer med mere Held end i Tydskland. Maria Theresia havde allerede under sin fyrgetyveaarige Regering i Forbindelse med sin forstandige og oplyste Minister Kaunitz affkaffet mangehaande Misbrug og ad rolig Vei og med Forsigtighed og Bestndighed indført mange tidssvarende Forandringer. Hær- og Krigsvæsenet var undergaaet en fuldkommen Forandring, Retsvæsenet havde faaet en ny Skikkelse, og i Finanserne havde hendes Gemal, der ganske udmærket forstod sig paa Handel og Økonomi og var bedre udrustet med Kjøbmands-Talenter, end med diplomatiske eller krigerske Gaver, indført Orden og Sparsomhed. Ved Ridderakademier og andre Underviisningsanstalter havde hun prøvet paa at bibringe den uvidende Adel nogen Dannelse og selv paa nogle kirkelige Misbrug havde hun lagt sin reformerende Haand, hvor lidet hun end billigede andre Staters kirkefiendske Skridt. Men ved alle Anordninger havde Maria Theresia skaanet de hendes Scepter underkastede Nationers Rettigheder, Folkets Tro og Stændernes Forhold, og derfor holdt sin talentfulde, men med alt for stor Iver fremad stræbende Søn fjernet fra Arvestaternes Forvaltning. Men neppe var Joseph ved sin Moders Død bleven uindskrænket Herster over det østerrigske Monarchi, før han begyndte en

Række Reformer, der deels fornærmede Geistligheden og dens Venner, deels krænkede Adelen i dens Forrettigheder, deels faarede de Folkeslags Nationalfølelse, der adløde Keiserhuset. Vel havde Joseph II. ved sine Skridt de ædleste Formaal for Øie, og Efterverdenen, der bedre er i Stand til at vurdere hans Bestræbelser og Hensigter, vil stedse nævne hans Navn med Agtelse, men han gik frem med alt for stor Hast, tog for lidet Hensyn til de bestaaende Forhold, Skikke og Fordomme og undte ikke Udsæden den behørige Tid til at modnes. Hans Ideer, der tilsigtede Menneske- og Folke-Vel, bleve nedsatte og gjorte mistænkelige, fordi Forrettigheder og Sædvaner, der havde bestaaet i Aarhundreder, ved dem bleve krænkede; hans Stræben efter at affkaffe kirkelig Misbrug og bringe Dannelse og Oplysning ud iblandt Folket, blev dadlet som Irreligiøsitet og Fritænkeri, og hans Bestræbelser for at begrunde en Statseenhed med ligeformet Retsforfatning og simpel Forvaltning, gjaldt for Tyranni og for Yttringer af en despotisk Sjæl. Ingen satte Priis paa hans ædle Enthusiasme for Menneskehedens Velfærd og for Folkenes Lykfaliggjørelse, og for den utrættelige Virksomhed og Anstrengelse, hvormed han selv gav sig af med alt, stedse tilstod den Høie saavelsom den Lave fri Adgang til sit Kabinet, og affkaffede Embedsvilkaarlighed, havde hans Samtidige ingen Sands. Kirke, Stat, Rettergang og Standsforhold følte Josephs reformatoriske Haand.

§ 655. Josephs Reformer. Josephs Forandringer ville vi sammenfatte under følgende Synspunkter: 1) Kirkelige Reformer. Han indførte Religionsfordragelighed (Tolerance), idet han tildeelte Bekjenderne af de to protestantiske Confessioner saavelsom af den græske Kirke fri Religionsøvelse og lige politiske Rettigheder med Katholikerne; dernæst formindskede han Klostrenes Antal med en Trediedeel, idet han ophævede omtrent 700 Munke- og Nonneklostre, der mest tilhørte Tiggerordenen, med 30 til 36,000 Conventualer. Det Gods og den Formue, der vandtes ved denne Sækularisation saavelsom ved Formindskelsen af Biskoppernes store Indkomster, anvendte han til at forbedre Underviisningsvæsenet, til at oprette nye Sognekald og Skoler og til at grunde almeennyttige Anstalter, saasom et Sygehuus, et Døvstumme-Institut og deslige. De øvrige Klostere stillede han under strengere Opsigt og forbød deres Forbindelse med Rom og udenlandske Overherrer. — Fremdeles indskrænkede han Overmaalet af Værkhelligheder, Processioner, Valfarter og deslige, lod Bibelen oversætte i Landets Sprog og indførte tydske Kirkesange; han formindskede Pavens Dispensationsrettigheder, vanskeliggjorde sin Klerus' Forbindelse med Rom, hemmede Nuntiernes geistlige Domstol og indrømmede de indenlandske Biskopper høiere Magt. Forgjeves søgte Pave Pius VI. ved det aldeles uhørte Skridt, en Reise til Wien, at bringe Keiseren paa andre Tanker. Joseph modtog ham høist ærefuldt og hverken han eller hans Hof lode det fattes paa Beviser paa Ærefrygt og Høiagtelse; men om de Anliggender, for hvis Skyld Paven var kommen, blev der intet forhandlet, og Pius VI. maatte lade sig nøie med den Ære, som man lod ham blive til Deel i Sydtydskland, navnlig i Bayern.

2) Reformer i de borgerlige Forhold. Til de velsignelsesrigeste Indretninger af Joseph II. høre den personlige Friheds Begrundelse ved **Livegenskabets Ophævelse**, den ligelige Beskatning af alle Statsborgere uden Forskjel i Rang, hvorved man som Maalestok opstillede Grundbesiddelsen, der underkastedes en ny Opmaaling (Katastrering), og Ligheden for Loven uden Personsanseelse eller Standshensyn. Rigtignok gav hans Raskhed og Skaanselløshed ved Udførelsen megen Forargelse og krænkede bestaaende

Rettigheder og ældgamle Vedtægter. Ogsaa søgte han at hæve sine Staters Velstand ved at befordre Landets Cultur, Qvægavl og Erhvervsvirksomhed; han forbød Indførelsen af fremmede Vine og Konstvarer, straffede Smughandelen med ubønhørlig Strenghed og aabnede den østerrigske Handel en Vei til det forte Hav ved Forlig med Tyrkerne. Forsøget paa at tilkvinge sig den frie Udførsel paa Schelden og derved at hæve Antwerpens Handel, indviklede ham i en Krig med Hollænderne, hvori han vel opnaaede nogle Fordele, men maatte afstaae fra sit Forehavende (§ 645).

§ 656. **Josephs Strid med Nederlænderne og Ungarn. 3) Indførelse af en ligeformet Stats- og Retsforfatning.** Josephs Plan til at regere de forskjellige Folkeslag, der vare underkastede det østerrigske Scepter og havde deres eiendommelige Rettigheder og Forfatninger, efter een Form og forvandle dem til een stor Nation og til eet Rige, strandede først i Belgien og Ungarn. Hiint bestod af et Antal Landskaber med gamle Rettigheder, Friheder og Indretninger, hvoriblandt Brabants ved den saakaldte Joyeuse entrée skriftlig bestemte Forfatning var berømtest. En Statholder og en Minister repræsenterede Keiseren og ledede Forvaltningen; men de enkelte Provindsers Stænder maatte tages paa Raad med ved alle vigtige Spørgsmaal, især betræffende Afgifterne, og Landets Regering var ganske i indfødte Embedsmænds Hænder. De fleste Landskaber havde egne, uafhængige Overretter, af hvilke fornemmelig det store Raad i Brabant stod i stor Anseelse. Af størst Betydning var den rige og mægtige Geistlighed, der havde hele Undervisningen i sine Hænder og udøvede en ubegrændset Indflydelse paa Folket. Disse Tilstande, der havde bestaaet i Aarhundreder, vovede Joseph ligeledes at omdanne. Han deelte Landet i ni Kredse med lige saa mange Intendanter, oprettede et øverste Regeringsraad og forenede alle Retter til et eneste høieste Justitscollegium i Brüssel. Dernæst tog han fat paa de kirkelige Indretninger, idet han som i Østerrig tilstod Tolerance, inddrog flere Klostere, indskrænkede Værkhelligheden og foretog en gjennemgribende Skolereform, især ved Universitetet i Löwen. Dette vakte først en Opstand blandt Studenterne ved Høiskolen, der ganske stode under Geistlighedens Indflydelse. Neppe var denne dæmpet, saa gav Misfornøielsen med den nye Forvaltningsmaade og Retspleie sig tilkjende i et almindeligt Oprør, der ledes af Klerus og Adel og ledsagedes af raae Pøbelercesser. Brabants Stænder vægrede sig ved at betale Skat, til de nye Indretninger vare afskaffede; Stænderne oprettede en bevæbnet Borgermagt, for at fremtvinge Gjenindførelsen af den gamle Tilstand. Da Keiseren som Ruslands Bundsforvandte just var indviklet i en Krig med Tyrkerne, saa lovede den bestyrtede Landsregering i sin Raadvildhed at gjenoprette den gamle Orden, for at nedslaae Oprøret. Men Joseph negtede sit Samtykke hertil. Vel lovede han i Henseende til Forvaltningen og Rettergangen at efterkomme deres Forlangende, men de kirkelige Forandringer og Reformen ved Universitetet og i Undervisningsvæsenet skulde vedblive at bestaae. Nu brød Stormen løs paany. Forgjeves prøvede det østerrigske Militær paa at undertrykke Opstanden med Magt; det oprørte Folk drev den svage Krigsmagt tilbage, hvorpaa de nederlandske Provindser erklærede sig uafhængige og indsatte en Congres i Brüssel. Ved disse Begivenheder var Frankrigs Paavirkning umiskjendelig, hvor forskjelligt end det Maal var, hvorefter man i begge Lande stræbte; thi

1787.

Juni 1790.

i Belgien kæmpede man for den fremtidige Bestaaen af det, som man i Frankrig vilde afskaffe. Disse Begivenheder og de lignende Erfaringer i Ungarn gjennemborede den heftige Konges Hjerte.

Med Ungarerne, der vaagede nidkjært over deres gamle Rettigheder og Institutter, var Joseph nemlig strax efter sin Thronbestigelse kommen til at staae paa et spændt Forhold derved, at han ikke efter tidligere Skik og Brug lod sig krone i Presburg, men lod Ungarernes hellige Krone bringe til Wien, og dernæst fordi han istedetfor det hidtil brugelige latinske Sprog gjorde det tydske til Forretningssprog. Denne Misstemning blev endnu foreget ved Keiserens paafølgende Forholdsregler, hvor velgjørende end disse vilde have været for dette aristokratisk regerede Land. Ophævelsen af Livegenskabet, Ligeligheden i Beskatningen, den mere ligefremme Gang i Forvaltningen og Retspleien og andet beslige forbittrede den mægtige Adel i den Grad, at der ogsaa her opstod truende Bevægelser, der nødte den med Tyrkekrigen beskæftigede Keiser til igjen at tage de fleste Forordninger tilbage.

Det uheldige Udfald af hans Planer til Menneskenes Lykksaliggjørelse, Miskjendelsen og Mistydningen af hans ædleste Hensigter rørede paa Keiserens Liv og fremskyndte hans Død, hvortil han under Tyrkekrigen havde hentet Begyndelsen i de usunde Donaulande. Hans Broder og Efterfølger **Leopold II.** gjenoprettede den gamle Forfatning og de vante Indretninger i Ungarn og bragte derved efterhaanden atter Ro tilveie. Dog først efterat han med Vaabenmagt havde bragt Republikanerne i Nederlandene, der vare blevne uenige, til at underkaste sig, lykkedes det ham at opløse Congressen. Leopold II. 1790-1792.

Leopold, der som Storhertug af Toscana var en lige saa ivrig Reformator som hans Broder, kun at han handlede med mere Besindighed, hyldede som Keiser de modsatte Grundsætninger, idet han ikke alene atter afskaffede de fleste af hans Broders Forandringer i Kirke og Stat, men ogsaa af Frygt for de franske Revolutionsideer indskrænkede Tale- og Trykkefriheden og sluttede et Angrebs- og Forsvars-Forbund med Preussen imod Frankrig. Hans hurtige Død befriede ham for den skjebnesvangre Krig, som hans Søn Franz arvede.

§ 657. **c) Preussen.** I 46 Aar regerede Frederik II. den preussiske Stat med uindskrænket Magt og forøgede samme med Schlesien, en Deel af Polen og Fyrstendømmet Ostfriesland, saa at det efter hans Fader arvede Rige ved hans Død havde faaet en Tilvæxt af 1325 Qvadratmile og var bleven en europæisk Stormagt med en Voldgiftsmands Anseelse i Tydskelands Anliggender. Som Selvhersker, uden ledende Ministre, Yndlinger eller indflydelsesrige Mætresser, styrede han Staten ganske egenmægtig og indførte mange Reformer, der begrundede eller forberedede en ny Tilstand. Dog gik han derved frem med stor Forsigtighed, overilede intet og begyndte ikke med det, som man helst skulde ende med. Hans Hovedomsorg gik ud paa en materiel Forbedring af hans Staters og hans Indkomsters Forøgelse. Til den Ende bortryddede han Hindringerne for Handel og Erhverv, lod grave Kanaler, Floder gjøre sejlbare og Søhavnene rense, anlagde Fabriker (den berlinske Porcellæns-Fabrik og andre) og indkaldte Haandværkere og Konstnere fra Udlandet. Fremdeles befordrede han Agerdyrkning, Forstcultur og Bjergværksdrift og søgte at cultivere de ubeboede Egne af Riget ved at anlægge Kolonier. Dog førte hans Forbedringsiver ham ogsaa stundom til Forsøg, der ikke passede for hans Land, saasom Silkeavlen i Pommern og Brandenburg og Vinavlen ved Potsdam. De Saar, som

Syvaarskrigen havde tilføiet Landet, søgte han efter Evne at helbrede, idet han understøttede de forarmede Godsbesiddere og Fabrikanter i Schlesien og Mark med betydelige Pengesummer, eftergav dem deres Skatter for flere Aar og lettede Bøndernes Kaar. — Med Undersaatternes Velstand stege ogsaa Monarchens Indkomster, paa hvis Forøgelse han befliittede sig overmaade meget. Ved Økonomi i Statshusholdningen, ved Formindskelse af de høiere Statstjeneres Lønninger, ved Simpelhed i Hofholdningen blev der sparet store Summer; og ved at hæve Erhvervsflid, Handel og Agerdyrkning blev det ham muligt, at forhøie Afgifterne, uden at besvære Undersaatterne. Først sildigere greb han til besværlige og haarde Forholdsregler. Dertil hørte fremfor alt Told- og Accise-Administrationen (Regie), som Frederik sandsynligviis indrettede ifølge den franske Generalforpagter Helvetius' Raad, for at ophæve den indirekte Skat, der var lagt paa Kaffe, Tobak, Salt og andet. Denne Administration bestod af fire rigelig lønnede, franske Over-Toldembedsmænd og omtrent 1,000 Under-Betjente af samme Nation. Disse Toldembedsmænd søgte at hindre al Smughandel med de beskattede Varer (Contrebande) og foraarsagede ved deres Overmod og Brutalitet, at Erlæggelsen, der desuden var trykkende nok for Borger og Bonde, blev i høieste Grad forhadt. — Men ved denne Told-Administration og ved Lotterierne, der ligeledes vare fordærvelige for Folkevelstanden, bragte Kongen det dertil, at hans Statskasse, trods den store Udgift til Hær- og Krigs-Væsenet og til kostbare Bygninger (det berlinske Operahuus, Paladset i Sanssouci og andre) stedse var fyldt og han kunde efterlade sin Brodersøn Frederik Vilhelm II. en rede Sum af 72 Millioner og en fortrinlig udrustet Hær paa 200,000 Mand. — For Krigsvæsenet, paa hvilket Preussens Magt fornemmelig beroede, bar Frederik den største Omhu; hvorfor man ved Oprettelsen af de berlinske Ridderakademier og flere Kaderhuse nærmest tog Hensyn til den unge Adels og Officerers Dannelse. — Kirke- og Skolevæsenet havde mindst Anledning til at glæde sig ved Kongens Opmærksomhed. Skolerne paa mindre Steder maatte ofte tjene ham til afskedigede Underofficerers Forsørgelse, imedens de høiere Anstalter hyppig bleve satte under Fransmænds Bestyrelse. Men hvad Religion og Kirke angaaer, der i Regelen trives bedre ved for liden end ved for megen Pleie ovenfra, da var det en stor Fordeel, at Frederik først opstillede og praktisk udøvede Grundsætningen om christelig Tolerance. Ifølge sin Dannelse og sin fritænkende Aandsretning stod han over Theologernes Splid og de smaalige confessionelle Stridigheder, og ihvorvel den franske Philosophi, som han hyldede, ingenlunde kunde hilses som noget Glædeligt, saa virkede den dog for saa vidt fordeelagtigt, at den gjengav Fornuften sine Rettigheder, formindskede Religionshadet og hjalp til at begrunde en friere human Dannelse. — Større Opmærksomhed helligede Frederik Domstolen, hvorved han afskaffede en Mængde Misligheder. Torturen og Middelalderens grusomme og vanærende Straffe bleve ophævede; Rettergangen blev gjort simplere og hurtigere; Lovene undergik tidssvarende Reformer; den under hans Efterfølger Frederik Vilhelm II. indførte, nye Lovbog blev forberedt under Frederik. Men vigtigere end alle Forordninger og Indretninger var det, at Frederik selv lagde Mærke til alt, paa sine Reiser lod sig nøie underrette om Retspleien og Forvaltningen, drev paa de Nølende,

straffede de Samvittighedsløse. Ved sin utrættelige Virksomhed fra Morgen tidlig til Aften sildig fik han en omfattende Indsigt i alle Rigets Tilstande; og hans dictatoriske Væsen, der ikke engang forsmaaede Stokken, afskrækkede de Dovne og Uretfærdige. — Een Egenskab er ofte med Rette bleven dadlet hos den store Konge — hans Forkjærlighed for det Fremmede og hans Miskjendelse af, ja Foragt for det Fædrelandske.

I Sprog og Literatur laae Aarsagen nær. Da han besteg Thronen, beherskede Gottsched og hans Skole den tydske Poesi og Smagen, og deres aandløse Efterligninger og Oversættelser af franske Digtninger kunde ikke tilfredsstille den høistrævende Fyrste. Han vendte sig til Franskmændenes klare og glatte, men hule og phantasiløse Konstpoesi, beundrede Voltaire som Digter og Philosoph selv dengang, da de vare komne i Uenighed og havde sagt hinanden de dreieste Ting, og vedligeholdt i det franske Sprog en uafbrudt Brevveksling med Frankrigs literære Notabiliteter. I sine sildigere Aar havde Frederik hverken Lyst eller Tid til at forandre sin Ungdoms Anskuelser; han lukkede sine Øine for den tydske Literaturs fuldkomne Forvandling ved Klopstock og Lessing.

Men ikke blot i Literaturen var Frederik en ivrig Tilhænger af den franske Smag; al denne Nations Gjøren og Laden blev beundret af ham og saavidt muligt efterlignet. Franske Eventyrere fandt i Hundredevis Ære og Udkomme i Preussen, og da denne Beundring af det Fremmede ogsaa ved andre Hoffer hørte med til god Tone, saa vrimlede det af luftige Franskmænd i alle Egne af Tydskland. Parisiske Frisører eller Dandsemestere bleve meget ofte foretrukne for de mest fortjente Indlændinger ved Besættelsen af høie Hof- og Forvaltnings-Embeder.

§ 658. Frederik Vilhelm II. Frederik II.s Efterfølger, Frederik Vilhelm II. fulgte i mange Henseender andre Grundsætninger end hans Farbroder. Den besværlige Regie blev ophævet, de franske Embedsmænd fik deres Afsked, Hær- og Skattevæsenet blev ombannet paa en Maade, der var mindre trykkende for den simple Mand; ogsaa Landvæsen, Haandværker og Handel fandt Opmuntring, og Samqvemmet lettedes ved Anlæg af Konstveie. Men ved en feilagtig Politik udefter, ved et usædeligt Hofliv og ved Indskrænkning af Aandsfriheden i det Indre mistede den preussiske Stat den høie Værdighed og frie Holdning, som Frederik havde givet den. Ministeren Herzberg, en Tilhænger af Systemet om den politiske Ligevægt, overtalte Kongen til et hensynsløst Forbund med Porten, for at afholde Østerrig og Rusland fra at udvide deres Grændser imod Tyrkiet; dette nødte Preussen til at indtage en krigersk Holdning, hvorved ikke alene det, som Frederik havde sparet, blev anvendt uden Nytte, men der blev endog dertil paabyrdet Staten en Statsgjæld. — For at imødegaae de kirkefiendske Bestræbelser, der under Frederik II. havde fundet Indgang i Preussen, og tillige at undertrykke den tænketroende (rationalistiske) Retning, der ved Nicolai og hans Ligesindede havde vundet Plads i den tydske Literatur, udstedte Frederik Vilhelm II. paa den pietistiske Wölners Raad det berømte Religions-Edikt, der under Trusel med Afsættelse forbød de Geistlige enhver Afvigelse fra det kirkelige (ved de symbolske Bøger fixerede) Lærebegreb og gjorde Prædikanternes og Lærernes Ansættelse afhængig af en Prøvelse af deres Rettroenhed. Denne Indskrænkning i Lære- og Troes-Friheden vakte en heftig Modsigelse, der ikke blev dæm-

Frederik Vilhelm II. 1786-1797.

pet ved den skærpede Censurforordning. Ved Erhvervelsen af de frankiske Fyrstendømmer Bayreuth og Anspach (hvormed ogsaa den røde Ørneorden gik over til Preussen) og ved Polens Deling tiltog under ham den preussiske Stat i Omfang og Befolkning; den raske Krigslykke i Holland (§ 645) opfyldte den preussiske Armee med en for den følgende Tid ulykkalig Selvfølelse.

4) Rusland under Katharina II. (1762—1796) og Polens Modgang.

a) Det Indre.

§ 659. Katharina II. sad paa en blodbesudlet Throne, der ikke tilkom hende. Dette bragte nogle paa den Tanke, at fortrænge hende derfra. Det første Forsøg kostede den ulykkelige Iwan III. Livet (§ 618), der istedetfor en Throne, hvortil han i sin Ungdom havde været bestemt, havde fundet et
1764. Fængsel. Ti Aar siddigere gjorde Pugatscheff Oprør, en donsk Kosak, der havde nogen Lighed med Peter III. og udgav sig for denne. Understøttet af Geistligheden og de gammeltroende Russer, der vare forbittrede over nogle Kirkeskikkes Forandring, samlede han store Skarer af Kosakker og livegne Bønder, hvilke han lovede Befrielse fra Grundherrernes Aag, omkring sig og drog nu under Mord og Ødelæggelse omkring i Wolgaegnene. Han bemægtigede sig Staden Kasan, lod præge Mynter med Peter III.s Billede og styrede allerede sin Gang til Moskau, hvor han kunde vente at finde et stort Parti, da det lykkedes de russiske Hærførere at trænge ham tilbage over Wolga og bemægtige sig ham ved et Forræderi af hans tidligere Hjertensven. Ved sin Raahed og Grusomhed havde Pugatscheff stødt de bedste af sine Tilhængere fra sig, og de gammelrussiske Adelsmænd, der ikke ugjerne vilde have seet et Thronskifte, frygtede af hans lovede Ophævelse af Livegenskabet en Formindskelse i deres Magt og vare ham imod. Pugatscheff blev halshugget i Mos-
Jan. 1775. kau og hans Legeme parteret. — Katharina II. besad store Herskergaver og en modtagelig Aand, saa at hun med mindre Sandselighed og Nydelyst vilde have været en værdig Efterfølgerske af Peter den Store. Hun var en høitdannet Kone, der var indtaget for den franske Oplysningsphilosophi og stod i Brevverling med Voltaire og hans Aandsbeslægtede, ligesom hun og bevægede Diderot til for en kort Tid at tage Ophold i Petersborg. I denne Aand udkastede hun ligesom andre samtidige Herskere Reformplaner, af hvilke dog de fleste snart befandtes upassende for den russiske Nation, der endnu stod paa det laveste Trin af Cultur, og atter maatte opgives. Dertil hørte Forsøget paa at indføre en almindelig Lovbog efter Montesquieus Grundsætninger i hele det umaadelige Rige, et Forehavende, om hvis Uudførlighed hun allerede overtydede sig ved de første Raadslagninger, hvortil hun sammenkaldte Affendinge fra alle Provindser til Petersborg. Derimod blev Retspleien forbedret, Forvaltningen bedre ordnet ved en ny Organisation i Statholderskaberne og Fordeling af Forretningerne, og Opsigten med Skolerne og Velgjørenhedsanstalterne overdraget til en særegen Bestyrelse. Hun befordrede Forsøgelsen af den frie Borgerstand ved at anlægge og begunstige Stadsamfund, formildede de Livegnes Kaar og drog Omsorg for Nationens Cultivering ved Undervisningsanstalter. Hun lod fremmede Bøger oversætte paa Russisk, og tog selv Haand i med; hun skrev Børnebøger og Theaterstykker og skabte efter det franskes Mønster et Akademi for det russiske Sprogs Uddannelse. Konster og Videnskaber fandt i hende en gavmild Velynderske, og religiøs Tolerance udøvede hun i høi Grad. — Dog var meget, som Voltaire og andre priste, ikkun Skin og havde ikke mere Hold end Potemkins Værker ved Katharinas Reise til Taurien, da konstige Landsbyer, sammendrevne Hjorde og landlige Fester brugtes som Blændværk, for at faae Keiserinden til at tro, at Landet var blomstrende og folkerigt. De varigste Fortjenester erhvervede Katharina sig ved at hæve Handelen, hvortil de nylig erobrede Lande vare fortrinlig skikkede, ved at befordre indenlandsk Industri, ved at begunstige Kjøbmandsstanden, ved Omhu for Skibsfart og Søvæsen, og ved at afskaffe mange Monopoler. Dog var hendes største Omhu henvendt paa at forbedre og uddanne Krigsvæsenet, som Grundlaget for den russiske Erobringsstat. Hvad det russiske Hof og Katharinas Privatliv angaaer, saa kunde Petersborg sammenlignes med Paris og Versailles i Usædelighed, Luxus, Yppighed og udmarvende Vellyst. Ligesom Mætresser her holdt Statsroret og bortødslede Statsindkomsterne, saaledes hist Yndlinger. Efter Gregor Orloff, hvem Keiserinden overlod sig selv og Riget som Løn for hans Medvirkning ved hendes Gemals Mord, fulgte der en heel Række af andre Yndlinger, der alle bleve overøste med Æresbevisninger og Rigdomme. Vladsen som Keiserindens begunstigede Yndling blev tilsidst bortgivet som et Hofembede. Dog var der ingen, der saa varig nød hendes Gunst og i den Grad benyttede sin Indflydelse paa sin Herskerinde til at tilfredsstille sin Ærgjerrighed, sin Pengegridskhed og sin Nydelyst som Taurieren **Potemkin.** I 16 Aar ledede han † 1791.
Statens Anliggender og Erobringsplanerne, levede i den Tid i en til det Fabelagtige grændsende Pragt og bar paa den mest paafaldende Maade de Rigdomme til Skue, hvormed han overøstes af sin gavmilde Herskerinde, hvem han afvexlende smigrede og trodsede. Selv da Katharinas Tilbøielighed havde vendt sig til andre, stod den overmodige Potemkin i Spidsen for alle Foretagender; ja han førte selv Yndlinger til Keiserinden, men saasnart en af disse misbrugte sin Stilling til Intriguer imod ham, bevirkede han ved Tvang hans Fjernelse. Taurierens dristige, utrættelige Aand, der hverken sparede Menneskeliv eller Penge, imponerede Keiserinden; kun en Mand med saadanne Egenskaber var efter hendes Anskuelse i Stand til at skjenke hendes Regering den værdige Glands og Berømmelse. De Lidelser, som hans barbariske Heftighed og hans umaadelige Ødselhed bragte over Folket, anslog hun for intet. — I sin Alderdom afskyede Katharina II. de Ideer om Frihed og Menneskelykkaliggjørelse, som hun havde næret i sin Ungdom, da Begivenhederne i Frankrig viste, hvilke Følger disse Ideers Virkeliggjørelse drog med sig.

b) Polens første Deling og den første Tyrkekrig.

§ 660. Polens Vanmagt. Under August III.s kraftløse Regimente (§ 620) naaede den anarchiske Tilstand i Polen en saadan Høide, at Rigets fremtidige Bestaaen under den hidtilværende Forfatning syntes en Umulighed. Kronen var ved de mest indskrænkende Valgcapitulatio-

ner (pacta conventa) berøvet al Magt; den høie Adel, der havde tilegnet sig Bestyrelsen af Krigsvæsenet, Retspleien, Skatkammeret og Politiet, antog hverken Befalinger af Kongen eller aflagde ham Regnskab; den eventyrlige Ret til liberum Veto, som Landbudene (Adelens Repræsentanter) fastholdt som Grundlag for alles lige Berettigelse, og Retten til at indgaae bevæbnede Conføderationer gjorde tidssvarende Reformer paa fredelig Vei umulige og fremkaldte de lidenskabelige Partikampe, ved hvilke den polske Rigsdag er bleven til et Ordsprog; Valgforfatningen havde for længe siden gjort Nationen tilgængelig for Bestikkelse og blottet alle dens Mangler og Svagheder for Nabostaterne. Det polske Rige var en brøstfældig Bygning, der kun opretholdtes ved Nabostaternes Tvedragt og Skinsyge, ikke ved dens egen Kraft. I kortsynet Forblindelse forsømte den egenkjærlige Adel, der vel var meget ulig hinanden i Eiendomsbesiddelse, men var fuldkommen lige i Nydelsen af politiske Rettigheder og personlig Frihed, i Syvaarskrigen den gunstige Leilighed til ved at slutte sig til Preussen at værge sig imod Ruslands truende Overmagt; Republiken, hvis Krigsvæsen var aldeles ruineret, iagttog en skadelig Neutralitet, som den ikke engang formaaede at gjennemføre; thi russiske Hære droge uden Omstændigheder igjennem polsk Gebeet, og Frederik lod russiske Magasiner paa polsk Grund ødelægge.

Snart efter Hubertsburger-Fredens Afslutning gav August III.s Død det polske Rige til Priis for de gamle Valgstorme. Der dannede sig to Partier, hvoraf det ene (med Familien Potocki, Kronfeltherren Braniki og den yngre Fyrst Radzivil i Spidsen) vilde bevare den gamle Tilstand, men udelukke enhver fremmed Indflydelse ved Kongevalget, den anden derimod (Czartoriski, Poniatowski og andre) stræbte efter en Reform i Forfatningen, om og under fremmed Bistand. Rusland og Preussen, der vare opfyldte af Lyst til og Haab om at udvide deres Gebeet paa den splidagtige Nabostats Bekost-
April 1764. ning, sluttede et Angrebs- og Forsvars-Forbund for at værne om den polske Valgforfatning, beskytte de retløse Dissidenter og sætte den stiftdannede, men for enhver Villieskraft og Charakteerstyrke blottede Stanislaus Poniatowski, en tidligere Tilbeder af den russiske Keiserinde, paa Polens magtesløse Throne. Efter en stormende, blodig Valgkamp blev
Sept. 1764. **Poniatowski** under de russiske Sablers Klirren paa Sletten ved Wola valgt til Konge og hans Modstandere nødte til Flugt; men den tilsigtede Reform i Forfatningen strandede paa den russiske Gesandt Repnins Indstigelse, der opførte sig i Warschau som en Dictator og i sin Keiserindes Navn udøvede et Slags Protektorat over Polen. Poniatowski, der som Konge var lige saa svag og ubestemt, som han som Privatmand og stin Kjender og Beskytter af Literatur og Konster var elskværdig, maatte allerede nu samtykke i at Rusland løsrev en Strækning Land fra Polen, for derved at afrunde sine Grændser.

§ 661. Dissidentstriden. Da var det at Dissidenterne, hvortil ikke alene Protestanterne og Socinianerne, men ogsaa Bekjenderne af den græske Kirke bleve regnede, indkom med Bøn om Tilbagegivelse af den Religionsfrihed og Lighed i Rettigheder med Katholikerne, der var tilsikret dem i Freden til Oliva (§ 555), men for længe siden var gaaet tabt ved Jesuiternes Indflydelse. Deres Forlangende, der ikke alene understøttedes af Rusland og Preussen, men ogsaa af Sverrig, Danmark og England og billigedes af Kongen, blev paa Klerus' Tilskyndelse forkastet af den katholske Adel paa Rigsdagen. Da indgik Dissidenterne i Forening med de „Misfornøiede" General-Conføderationen i Radom, for ved Repnins og den af ham hidkaldte, russiske Armees Beskyttelse at sætte sine Fordringer igjennem med Magt. Rigsdagen, der var skræmmet ved den fanatiske Biskop af Krakaus Fængsling og den voldsomme Bortførelse af Tolerancens ivrigste Modstandere, tilstod Dissidenterne fri Religionsøvelse, Adgang til alle Embeder, Stemmeret i Nationalforsamlingen, og de Kirker, som de havde i Aaret 1717. Omringede af russiske Tropper undertegnede Landbudene under Keiserindens Billede den i hele Europa med Jubel hilsede Toleranceakt, Kjendetegnet paa Polens Vanmagt; og for at denne Vanmagt kunde blive varig, maatte den samme Rigsdag beslutte Bevarelsen af liberum Veto og af alle den gamle Forfatnings svage Sider, hvor meget end Kongen, hans Onkler (Czartoriski) og andre patriotiske Adelsmænd arbeidede paa at afskaffe den anarchiske Tilstand. Uden Ruslands Samtykke, der indestod for den polske Forfatning, skulde for Fremtiden ingen Rigsdagsbeslutning have Gyldighed. Disse Begivenheder krænkede de katholske Ivreres Nationalfølelse og vakte deres Religionshad. Den podoliske Modconføderation i Bar (ledet af Krasinski, Pulawski, Potocki og andre) havde til Hensigt at afryste den russiske Overmagt og tilintetgjøre de Rettigheder, som vare tilstaaede Dissidenterne. Nu tvang Repnin Senatet til at bede om, at Keiserinden ikke vilde fjerne sine Hære fra Polen. Der udbrød en rasende Kamp imellem de Conføderererede, der af Frankrig understøttedes med Penge og Officerer, og Russerne og deres polske Myndlinger. Alle en ødelæggende Krigs Rædsler leirede sig over det ulykkelige Land. Snart vare de Conføderererede bragte til det Yderste, saa at de efter Bestormelsen af deres Fæstninger Bar og Krakau maatte flygte over paa tyrkisk Gebeet. Russerne fulgte dem, og afholdt sig ikke engang 1768.
i fremmed Land fra at hærje og plyndre; i en tyrkisk Flekke myrdede de henved 1,000 Mænd, Qvinder og Børn og opbrændte et moham-

medansk Bedehuus. Efterretningen derom blev af den franske Gesandt i Konstantinopel udbredt paa en saa ophidsende Maade, at en Folkeopstand tvang Porten til at afsætte Storvezíren og erklære Rusland
Oktbr. 1768. Krig. De polske Confødererede hilsede denne Krigserklæring med Jubel og benyttede deres Modstanderes Bestyrtelse til at tage blodig Hevn paa Dissidenterne.

§ 662. Den første Tyrkekrig. Den morderske Krig, som nu udbrød mellem Rusland og Tyrkiet blev ført paa flere Steder paa een Gang med frygteligt Raseri og under forfærdelige Grueligheder. Medens den tappre Romanzoff efter to blodige Træfninger erobrede Moldau og Wallachiet og den gruopvækkende Bestormelse af Bender fyldte Europa med Forbauselse, blev Morea, hvor Grækerne i Tillid til russisk Hjælp havde reist sig imod Tyrkernes trykkende Herredømme, forfærdelig ødelagt af disse med Ild og Sværd, saa at hele Strækninger vare bedækkede med Ruiner og Ligbynger. Tillige rasede den frygteligste Sørig. I Havnen ved Tschesme, lige overfor Øen Chios, blev hele den tyrkiske Flaade stukken i
5. Juli 1770. Brand, hvorved Jorden rystede i Smyrna og Havet kom i Oprør ligesom ved en Storm. De russiske Vaabenbedrifter berømmedes lydt over hele Europa. Keiserinden blev kaldet den Store; Beyen af
1771. Ægypten opsagde Sultanen Huldskab og Troskab og indgik en Forbindelse med Rusland; men de erobrede Lande, hvortil endnu Halvøen Krim snart kom, vare ødelagte og blottede for Mennesker; blodvædede Stepper, afbrændte Byer og jamrende Folk betegnede de russiske Høres Vei. Den frygtelige Alexis Orloff, der havde Befalingen over Flaaden, blev ligesom hans Broder Gregor, Katharinas raa Yndling, overvældet med Æresbevisninger og Rigdomme, men Folkets Nød, der foruden Krigens Lidelser endnu blev hjemsøgt af en ødelæggende Pest, som alene i Moskau og dens Omegn bortrev 90,000 Mennesker, bekymrede ingen sig om.

§ 663. Polens første Deling. Imidlertid gjennemstreifedes Polen af de splidagtige Confødereredes Skarer, der kun ønsede paa Rov og Hevn og til hvilke Dümourier og andre franske Offi-
1771. cerer havde sluttet sig. De erklærede Kongen affat og gjorde et Forsøg paa at føre ham bort fra Warschau; kun ligesom ved et Under undgik Poniatowski at falde i Hænderne paa de Sammensvorne. — Den gruelige Adfærd mod Dissidenterne henrev Russerne til lignende Lidenskab; Bønderne fra Ukraine og Kosakkerne fra Dnieprs Moradser toge blodig Hevn over de katholske Polakker for tidligere begaaede Af-

skyeligheder imod Bekjenderne af den græske Kirke; vidt og bredt røg Landet, og Tusinder bleve hængte, myrdede, nedgravede i Jorden. Det polske Rige var sønderrevet, dets Afmagt indbød til Hevn. Lyst til Landserhvervelse førte Preussen og Østerrig til en uretfærdig og falsk Politik. For ikke at overlade Polen som Bytte til Russerne alene, besluttede hine Magter at tage Deel i Rovet. Efter en mundtlig Samtale mellem Frederik II. og Joseph II. (da den retfærdigsindede Maria Theresia var imod Delingsplanen) og et Besøg af Prinds Henrik af Preussen i Petersborg kom der et Delingsfor-Septb. 1772. lig i Stand imellem Rusland, Preussen og Østerrig, ifølge hvilket enhver af disse Stater rev de til dens Gebeet grændsende polske Landstrækninger til sig.

Et Manifest, hvori de tre Magter fremstillede Gjenoprettelsen og Bevarelsen af Ro og Orden i Polen, af Folkets gamle Forfatning og Frihed som Formaalet for deres fælles Virksomhed, søgte dernæst ved at beraabe sig paa forældede Rettigheder og Fordringer at bevise, at det af Düna, Dniepr og Drudsch indsluttede Land af 2,000 Qvadratmile og med mere end 1½ Million Indvaanere med Rette tilkom Russerne, at det polske Preussen tilligemed Netzedistriktet og de frugtbare Egne ved Weichsel (Elbing, Marienburg, Culm o. s. v.) paa omtrent 630 Qvadratmile og med mere end 400,000 Mennesker tilhørte Preusserne, og at Østgalizien og Lodomerien, omtrent 1,300 Qvadratmile stærkt befolket Land, smykket med 300 Stæder og Flekker, med 2½ Million Indvaanere og de uvurderlige Saltbjergværker ved Wieliczа var en Bestanddeel af Østerrig, og opfordrede alle Polakker til at sætte Tvedragt og Skuffelse til Side og at være virksomme med for dette Diemed.

Konge og Rigsdag satte sig derimod; den sidste beviste, at de anførte Rettigheder for længe siden vare blevne opgivne ved Overeenskomster og Afkald og at en saadan Fremgangsmaade omstødte Tro og Love, og protesterede høitidelig for Gud og for Verden imod denne Misbrug af Overmagten. Hverken Trudsler eller Løfter vare i Stand til at bryde Rigsdagens Modstand; selv de Gjenstridiges Mishandling ved russiske Indqvarteringer blev uden Indflydelse paa Landbudene, der ved denne Leilighed lagde en ædel Patriotismus for Dagen. Først den Trudsel, at hele Polen ved en længere Modstand vilde blive deelt, bragte den af russiske Vaaben omringede Rigsdag til at samtykke i Landeafstaaelsen, især da ogsaa Haabet om tyrkisk Bistand var tilintetgjort efter Freden i Kudschuck Kainardsche, som Porten Juli 1774. maatte slutte med Rusland efter de store Tab ved Schumla. Resten af det polske Rige beholdt sin fordærvelige Valgform, sit liberum Veto og alt det Uheldige ved den gamle Tilstand; og Indretningen af det stedsevarende Raad, der uden Kongens Mellemkomst valgtes af Adelen og handlede efter Katharinas og hendes Gesandts Anvisnin-

ger, og som skulde sørge for Lovenes Fuldbyrdelse og for Besættelsen af alle Stats- og Kirkeembeder, frarev Kongen den sidste Rest af Herskermagt. Fra den Tid var den russiske Gesandt i Warschau den egentlige Hersker over den polske Republik.

I Freden til Kudschuck Kainardsche bleve Tartarerne og Krim erklærede uafhængige af Porten, Moldau og Wallachiet stillede under Ruslands Beskyttelse, og der blev tilstaaet de russiske Skibe fri Gjennemfart gjennem Dardanellerne og fri Skibsfart paa de tyrkiske Have.

§ 664. Erhvervelsen af Krim. Keiserinden nøiedes ikke længe med Fredsbetingelserne fra Kudschuck Kainardsche. Ved Penge, Løfter og Ænker bevægede den almægtige Yndling Potemkin den forfængelige Tartarchan til at nedlægge sin Værdighed og til frivillig at underkaste sig Keiserindens Scepter. Russiske Hære gave dette Skridt Eftertryk. Med barbarisk Strenghed knækkede den frygtelige Potemkin Folkets Modstand; efterat 30,000 Mennesker af enhver Alder og begge Kjøn vare nedhuggede, bøiede det ulykkelige Land sig. Chanen, der af Potemkin blev bedraget for sine Aarspenge, kom i tyrkisk Fangenskab og bødede for sin Daad med en voldsom Død; den
1783. afmægtige Port, der var ude af Stand til at sætte en Grændse for den vilde Erobrers Vaaben, saae sig nødt til at anerkjende det russiske Herredømme over Krim, Kuban og Taman og til at indgaae en vanærende Handelstractat. Det gamle Navn Taurien blev fornyet, til de menneskefomme Stepper indkaldte man Kolonister fra Tydskland, Handelsstæderne Cherson og Odessa reiste sig og et udvortes Skin af Cultur blændede Verden. Men „et endnu i Aarene Firesindstyve talrigt, frit, rigt, i Silkestoffer klædt, anseeligt Folk er ganske sunket sammen og sunken ned til et hungrende Tiggerfolk, dets fordums prægtige og glimrende Teltstæder ere blevne til Zigeunerleire og dets af Steen byggede Stæder, Huse og Paladser ere sunkne i Ruiner."

c) Polens anden Deling.

§ 665. Anden Tyrkekrig. Ruslands Herskesyge og Overmod saavelsom Englændernes Paavirkninger, der vare forbittrede paa Katharina for den bevæbnede Neutralitet (§ 645) og Udsigten til at faae Hjælp fra Kongen af Preussen, der var skinsyg over Ruslands Overmagt, tilskyndede Porten til at lade en ny Krigserklæring
1788. udgaae imod Rusland. Men ogsaa denne Gang ledsagede Seieren de russiske Hære og deres frygtelige Anførere. Fra Triest indtil Donaumundingerne rasede en frygtelig Land- og Sø-Krig. Midt om Vin-
Decbr. 1789. teren stormede Potemkin det faste Oczakow, efterat han havde fyldt Løbegravene med Blod og Lig; hans Underfeldtherre, den tappre og talentfulde Suwaroff, slog med Østerrigernes Understøttelse Tyrkerne i flere blodige Træfninger og stormede under lignende Rædsler som dem, der vare blevne udøvede ved Oczakow, Fæstningen Ismael, imedens Laudon erobrede Belgrad. Veien til Konstantinopel stod aaben for Russerne og Navnet paa Katharinas anden Sønnesøn, Konstantin, blev tydet paa Keiserindens hemmelige Hensigt, at indføre en christelig Fyrste i den byzantinske Hovedstad; Potemkin, der havde naaet sin Magts Høidepunkt og af sin taknemmelige Keiserinde blev overøst med al Verdens Æresbevisninger og Goder, betragtede sig allerede som Moldaus og Wallachiets Fyrste. Men deels Katharinas Forbundsfælle Joseph II.s Død (hvis Efterfølger Leopold kjøbte Freden af Porten ved Tilbagegivelsen af Belgrad og de øvrige Erobringer), deels Englands truende Holdning og Polens krigerske Bevægelser, deels den russiske Statskasses Udtømmelse, der hidførtes ved den asiatiske Luxus og en fabelagtig Ødselhed, bevægede Katharina til at slutte Freden i Jassy med Porten, hvorved Dniestr blev 1792.
bestemt som Grændseflod imellem Rusland og Tyrkiet. Decbr. 1790.

§ 666. Polens Constitution. Da Ruslands Hære vare beskæftigede i Tyrkekrigen og i den samtidige Krig med Sverrig, og England og Preussen indtoge en fiendtlig Holdning imod det overmægtige Moskowitrige, syntes for Polen det gunstige Øieblik at være kommen til at unddrage sig Ruslands bydende Indflydelse og at tilkæmpe sig politisk Selvstændighed. Dette var kun muligt, naar den hidtilværende Forfatning, hvis Bevarelse Rusland havde indestaaet for, blev underkastet en Reform, og da Preussen, hvis Minister Herzfeld gik svanger med den Idee, at opstille Middelmagterne Sverrig, Polen og Porten som Modvægt imod Russerne og Østerrigerne, billigede Omstødelsen af den russiske Garanti og Polens politiske Selvstændigheds Begrundelse, saa vaagnede der iblandt Ruslands Modstandere en enthusiastisk Iver for Forfatningens Omdannelse og Nationens Styrkelse og Befrielse. Trods mange Adelsmænds Modsigelse blev der sluttet et Angrebs- og Forsvars-Forbund med Preussen, der for sin Hjælp haabede at
1790. erhverve Thorns og Danzigs Gebeter, det bestandige Raad blev ophævet og dernæst blev Antagelsen af den nye Forfatning sat igjennem paa en stormende Forsamling. Selv Kongen, ellers den russiske Keiserindes lydige Tjener, 3. Mai 1791.
blev henrevet af Enthusiasmen og begunstigede Reformen.

Efter denne Forfatning skulde det fordærvelige Valgkongedomme ophøre, Polen være et Arverige og Kronen efter Poniatowskis Død tilfalde Kurhuset Sachsen; den fuldbyrdende Magt skulde tilkomme Kongen med hans Statsraad, den lovgivende den i to Kamre (Landbudene og Senatorerne) adskilte Rigsdag og Dommermagten være uafhængig. Det ulykkelige liberum Veto erklæredes afskaffet, Borger- og Bondestanden betænktes med nogle væsentlige Rettigheder (Stæderne med Repræsentativ-Ret paa Rigsdagene) og der tilstodes Diisidenterne Religionsfrihed; ved Siden deraf tilsikredes rigtignok Adelen alle dens Privilegier.

§ 667. Kosciusko og Conføderationen i Targovicz. Hele Europa hilsede denne tidssvarende Forfatningsforandring med Bifald; Frederik Vilhelm II. lod tilkjendegive sin Lykønskning dermed,

selv Katharina skjulte sin Vrgrelse. Men hvorledes skulde en Nation, der var sammensat af Aristokrater og i Aarhundreder vant til Anarchi, der hidtil ikke havde fulgt Fornuftens og en sund Politiks Stemme, men kun Lidenskabens Drift og Partiraseriets Heftighed, nu paa een Gang have faaet den Eendrægtighed, Kraft og patriotiske Dyd, der er fornøden til nye Statsformers Indførelse? Mange Store vare utilfredse med Forandringen; der dannede sig et Parti for Bevarelsen af den polske Frihed, som de i deres Forblindelse kaldte den gamle Forfatning, hvilket anraabte Keiserinden om Beskyttelse. Hun greb med Glæde Leiligheden til at lade Krigshæren, der just var bleven fri ved den indgaaede Fredsslutning med Porten, rykke til den polske Grændse. I Tillid til denne Bistand sluttede det russiske Parti (med Branicki, Felix Potocki, Malachowski og andre i Spidsen) Conføderationen
Mai 1792. i Targovicz for at gjenoprette den gamle Valgforfatning. Snart stod en stor russisk Krigsmagt i Hjertet af Polen, for at give Targowiczer-Forbundets Fordringer Eftertryk. Patrioternes Haab om preussisk Beskyttelse viste sig ugrundet. Herzbergs Ligevægtssystem var bleven opgivet i Berlin; Begivenhederne i Frankrig gjorde Hofferne betænkelige ved at komme en Forfatning til Hjælp, der var udgaaet fra Folket og syntes at have nogen Lighed med de nyfranske Ideer og Statsformer; ogsaa var der for Preussen mere Udsigt til at erhverve Danzig og Thorn fra Russerne end fra Polen. Derfor negtede Frederik Vilhelm II. enhver Hjælp, og Kurfyrsten af Sachsen fulgte hans Exempel. Dog mistvivlede Polakkerne ikke om deres retfærdige Sag. Rigsdagen opførte sig med Værdighed; Kongen hyklede Enthusiasmus og besvor endnu engang Forfatningen, Borgerne tilbøde deres Arme til Fædrelandets Forsvar. Kosciusko, en tapper Krigshelt, der under Washington havde fægtet for Frihedens Sag i Amerika, traadte i Spidsen for Patrioterne og modstod med Hæder og Held den russiske Overmagt ved Dubienka. Men Splidagtighed, Tvedragt, Forræderi og Planløshed hemmede ethvert Foretagende og lammede Kræfterne. Istedetfor at benytte Fædrelandsvennernes Begeistring, faldt Kongen snart tilbage til sin gamle Raadvildhed og Forsagthed og lod sig saaledes skræmme af et truende Brev fra Keiserinden, at han, for
Juli 1792. at redde sin brøstfældige Throne, tiltraadte Targowiczer-Forbundet, fordømte Rigsdagens Handlinger og forbød alle Fiendtligheder imod Keiserinden, „der havde gjenfødt den polske Frihed." Opfyldte af Raseri og Smerte nedlagde derpaa de tappre Stridsmænd for Polens Gjenoplivelse Sværdet og forlode Hjemmet, for at undgaae de triumpherende Modstanderes Haan. Gjenoprettelsen af den gamle

Tilstand med alle dens Misbrug og Forkeerthed betegnede Targowiczer-Forbundets Seier og Ruslands Overmagt.

§ 668. Den nye Deling. Men snart bleve Seierherrerne vaer, at de blot havde tjent fremmed Havesyge som Redskab, og at Egennytte, ikke Kjærlighed til Næsten, havde været Drivefjederen i deres Beskytterindes Deeltagelse. I April erklærede Preussen og Rus- 1793.
land, at man saae sig nødt til at indeslutte Polen ved snevrere Grændser, for at qvæle den Frihedssvimmel, der fra Frankrig var trængt ind i Republiken, og bevare Nabostaterne fra at blive smittede af den demokratiske Jakobinismus. Den i Grodno forsamlede Rigsdag modsatte sig forgjeves det nye Delingsforlig. Russiske Tropper omringede Forsamlingshuset og fremtvang først Afstaaelsen af de Landskaber, som Katharina forlangte (Litthauen, Lillepolen, Resten af Volhynien, Podolien, Ukraine, over 4,000 Qvadratmile med mere end 3 Millioner Indvaanere). Mere haardnakket modsatte Landbudene sig den preussiske Fordring; men da de dristigste Talere vare blevne fængslede og førte bort af de russiske Soldater, der udenfor og indenfor havde stillet sig omkring Forsamlingssalen, vovede de Øvrige ikke mere at lade deres Modstand blive lydelig. Deres Taushed blev tydet som Sam- Septbr. 1793.
tykke, og Forliget blev fuldbyrdet.

Derved fik Preussen Storpolen tilligemed Danzig og Thorn, 1,000 Qvadratmile med over 1 Million Indvaanere. Republiken Polen blev neppe længere en Trediedeel af dens tidligere Gebeet. Optrinene i Grodno lignede i Brutalitet og Voldsomhed de samtidige Rædselsgjerninger i de franske Departementer. Med haanlig Sophistik havde den preussiske Gesandt erklæret, at hans Konge havde sluttet et Forbund med Republiken Polen, men da denne var bleven forvandlet til et constitutionelt Arvemonarchi, saa var han løst fra sin Forpligtelse.

For at berøve det endnu tilbageblevne Polakrige og dets afmægtige Konge den sidste Rest af Selvstændighed, blev det stedsevarende Raad atter gjenoprettet og et nyt Forbundsforlig sluttet med Rusland, ifølge hvilket Polakkerne ikke maatte foretage nogen Forandring i Forfatningen uden Keiserindens Tilladelse og ikke indgaae Forbund med nogen fremmed Magt, imedens de russiske Tropper skulde have Ret til at rykke ind i Kongeriget til enhver Tid.

§ 669. Polens Ende. I Tillid til Russernes og Preussernes forskjellige Hærafdelinger, der selv efter Forligets Afslutning ikke rømmede Landet, bød Katharinas Gesandt, den barske og overmodige Igelstrøm, med despotisk Trods i Warschau. Da vaagnede endnu engang den polske Nationalaand. Der dannede sig en hemmelig Sammensværgelse, der var forgrenet over hele Landet. De udvandrede Patrioter, fremfor alle Kosciusko, vendte tilbage og stillede sig i Spidsen for Bevæ-

gelsen. Igelstrøms Befaling til at opløse de polske Hære gav Signalet til Opstanden, hvis Middelpunkt var Krakau. Kosciusko, der udnævntes til uindskrænket Befalingsmand over Nationalmagten, lod fra Krakau et Opraab udgaae til Folket, i hvilket han fremstillede Gjenoprettelsen af Landets Frihed og Uafhængighed, Tilbageerobringen af de frarevne Provindser og Indførelsen af den tilintetgjorte Constitution som Kampens Øiemed. En Seier, som Insurgenterne vandt over en russisk Hærafdeling, drev Hovedstadens Indvaanere til Op-
1794. stand. Paa Skjærtorsdag blev den russiske Besætning i Warschau angreben og deels nedhugget, deels taget tilfange. Igelstrøms Palads gik op i Luer; fire af Ruslands fornemste Tilhængere døde i Galgen. Wilna og Litthauen fulgte Hovedstadens Exempel; alle Woiwodskaber tiltraadte Krakauer-Conføderationen; selv Kongen erklærede sig for den mishandlede Nations Reisning; alt lovede et godt Udfald. Preusserne, der efter Krakaus Indtagelse beleirede den faste og velforsvarede Hovedstad Warschau, bleve, da de truedes af en Opstand i Ryggen, af de tappre Generaler Kosciusko, Dombrowski og Joseph Poniatowski (Kongens Broderſøn) tvungne til et overilet Tilbagetog med stort Tab. Men Polakkernes Vaabenheld forøgede Fiendernes Hevnlyst. I Forstaaelse med Østerrig og Preussen sendte Katharina sin frygteligste Feltherre Suwaroff med en stor Hær til Polen. Kosciusko, der forbandt Feltherregaver med Heltemod, maatte vige for sin dristige Modstanders overlegne Magt, hvem Russerne elskede ligesaa meget, som de frygtede ham. Efter en uheldig Træfning styrtede han
Oktbr. 1794. med det Udraab: „finis Poloniæ!“ (Polens Ende) saaret ned af Hesten og førtes bort som Fange. Den 4de Novb. blev Forstaden Praga med megen Dristighed stormet af Suwaroff, og der toges en frygtelig Hevn. 12,000 Værgeløse bleve deels slagne, deels druknede i Weichselen. De Myrdedes Angestskrig skræmmede Hovedstadens Indvaanere og gjorde dem villige til Overgivelse. Den 9de Novbr. holdt Suwaroff som Seterherre sit glimrende Indtog i Warschau. Poniatowski fik Befaling til at nedlægge Kronen. Han levede til sin Død (1798) i Petersborg af en Pension, givet til Priis for Efterverdenens fortjente
Jan. 1795. Foragt. Nogle Maaneder efter erklærede de 3 Magter, at de af Kjærlighed til Freden og for deres Undersaatters Velfærds Skyld havde besluttet ganske at dele Republiken Polen.

Ifølge heraf fik Østerrig imod Syd henved 800 Qvadratmile med Krakau. Preussen Landet Vest for Weichselen, omtrent 1,000 Qvadratmile med Hovedstaden Warschau, alt det Øvrige, over 2,000 Qvadratmile ved Rusland til sig, og paa samme Tid maatte ogsaa Hertugdømmet Kurland

underkaste sig dette sidste Land. Saaledes forsvandt det engang berømte og mægtige Polen af de selvstændige Staters Række, et Offer for selvforskyldt Svaghed og for haanlig Voldsbaads fremmede Ret. Partiraseri, Lovløshed og Folkets Undertrykkelse af en overmodig Adel vare Kilderne til Ulykken. — Kosciusko, der af Keiser Paul I. blev sat i Frihed, døde som Privatmand i Oktbr. 1817.
Schweiz. Hans Lig blev bragt til Krakau.

B. Den franske Revolution.

I. Den uindskrænkede Kongemagts sidste Tider.

§ 670. Ludvig XV.s sidste Tid. a) Hofliv. Ludvig XV. besad i Førstningen Folkets Kjærlighed i en saadan Grad, at man kaldte ham den Høitelskede, og da han engang blev angreben af en farlig Sygdom i Metz, sørgede hele Landet og feirede hans Helbredelse med den største Jubel. Men denne Kjærlighed forvandledes efterhaanden til Had og Foragt, da Kongen hengav sig til de mest skamløse Udsvævelser, da han overlod Landets Regering, Anførselen over Hæren, det afgjørende Ord om Ret og Politik til Deeltagerne i hans Udsvævelser og hans Vellysts og Sandseligheds Tjenere, og da Bolerske (Mætresser) uden mindste Sky beherskede Hof og Rige. Af disse har ingen havt større og varigere Indflydelse end Marquisen af Pompadour, der i 20 Aar styrede hele Frankrigs Statslegeme, besatte de vigtigste † 1764.
Embeder med sine Yndlinger, lod den første Plads i Ministeriet overdrage til sin Ven Choiseul, bestemte Krig og Fred og handlede med Statens Penge som med sin egen Kasse, saa at hun efter et i Pragt og Yppighed tilbragt Liv endnu kunde efterlade sig Millioner. Hun og hendes Creaturer nærede Ludvigs Sandselighed og Nydelyst, for at han kunde vælte sig bestandig dybere ned i Lastens Pøl og overlade Statsforretningernes Styrelse til dem. — Forøvrigt benyttede Pompadour endnu sin Stilling og sin Indflydelse med nogen Værdighed, med Takt og Forsigtighed; men da Grevinde Dübarry, en Qvinde af den laveste Folkeklasse, traadte i hendes Sted, mistede Hoffet al Anseelse og al Agtelse. Choiseul blev fjernet, for at give Plads for den nye Mætresses Smigrer; den tidligere Krigsberømmelse gik tilgrunde og den politiske Vægt sank saa dybt, at Polen, Frankrigs gamle Bundsforvandte, ustraffet blev deelt. Det var et Lysternes Regimente, under hvilket Statsindkomsterne stjændigen bleve bortødslede, imedens Folket sukkede under det største Tryk og var udelukket fra al Deeltagelse i Statslivet. — Maatte ikke under saadanne Omstændigheder al Ærefrygt og Hengivenhed for Thronen forsvinde af Folkets Hjerter? Forgjeves straffede Regeringen de kjække og letfærdige Forfattere med Fængsel og Forviisning; hvad disse udtalte tænkte og følte hele Nationen; Kronens Glands og Herskerens Majestæt var forsvunden.

§ 671. b) Beskatning. Hoffets Luxus og de bekostelige, unyttige Krige udtømte Statskassen og forøgede Gjældsbyrden. Skatter og Laan vare de eneste Udveie, man havde, til at dække den med Aarene tiltagende Mangel (Deficit); men begge vare trykkende for Landet. Thi da Regeringen sattedes Tillid og Credit, saa fik man kun Laan imod høie Fordele, der bestandig forøgede Finansforlegenheden, og hvad Skatter og Paalæg angaaer, saa vare de derved indbragte Summer i Forhold til den tidligere Tid nu ringe, men saavel deres Indkrævning ved Generalforpagterne og disses blodsuende Underbetjente, som deres Fordeling paa Borger- og Bondestanden, da den rige Adel og Geistligheden nød Skattefrihed, gjorde dem høist trykkende for de lavere Stænder, der desuden vare stærkt bebyrdede med Tiender, Hoveri og andre Afgifter, som de maatte yde deres Godsherrer. Grund- og Formuesskatten (taille), Kopskatten, Bygningsafgiften (Tyvenden), Tolden og Saltpaalægene og andet mere berøvede den simple Mand Frugterne af hans Erhverv og hindrede en velhavende Borgerstands Opkomst, imedens Generalforpagterne, til hvem Regeringen overlod alle Afgifter imod bestemte Summer, havde en saadan Fordeel deraf, at de i kort Tid bleve Millionærer.

§ 672. c) Strid med Parlamenterne. Nu var det Skik, at alle Skatte-Edikter og Love maatte føres til Register (§ 578) af den øverste Domstol i Paris (Parlamentet). Deraf sluttede denne, at i Mangel af Generalstænderne, der ikke vare blevne indkaldte siden 1614, var Paalægenes og Forordningernes Gyldighed afhængig af dens Bekræftelse, og at den da ogsaa havde Ret til at modsætte sig Lovene og Skatte-Edikterne ved at negte deres Indregistrering. Dette fremkaldte ved hvert nyt Paalæg en heftig Strid mellem Parlamentet og Regeringen, der sædvanlig endtes med, at Kongen holdt en Thron- eller Hynde-Forsamling (lit de justice) og nedslog Modstanden. Fangslingsbreve. Foruden Skatte-Edikterne vare i Særdeleshed de vilkaarlige Fængslingsbreve (lettres de cachet), der grebe ind i Parlamentets Jurisdiction, en Strids-Gjenstand mellem Domstolen og Regeringen. Disse frygtelige Seglbreve, som ikke blot Ministrene, men ogsaa Underembedsmænd, Biskopper, Familiefædre og alle de, der havde nogen Indflydelse ved Hoffet, let kunde forskaffe sig, vare et despotisk Indgreb i den personlige Frihed, idet derved enhver uden Forhør og Dom kunde bringes i Fængsel. I ti Aar kæmpede det parisiske Parlament og i Forbindelse med det Domstolene i Provindserne imod Hoffet og Regeringen, dog ikke for Frihed og Folkerettigheder, men for Privilegier og Corporationsrettigheder. Parlamenternes Embedsaristokrati, der var stolt af dets kjøbte Stillinger og mægtig ved en Hær af Skrivere og Advocater, var Tidsaanden og Fremskridtet mere imod end Ministrene. Parlamentsraaderne hadede vel Jesuiterne, fordi de deelte Jansenisternes lige saa indskrænkede Anskuelser (§ 585), men de lode Bøddelen brænde Rousseaus Emil og bestemte haarde Forfølgelser mod de kjække Bekæmpere af forældede Anskuelser, Indretninger og Fordomme. Da derfor Kongen, der var træt af deres standhaftige Modstand, lod de gjenstridige Medlemmer tage tilfange af Soldater og derpaa underkastede den parisiske Domstol en ny Organisation, hvorved dens Oppositionsaand blev knækket, fandt de saa liden Deeltagelse hos Folket, at de holdt det for raadeligt, ydmyg at finde sig i Indskrænkningen og at tilstede en Indretning, der gav dem mindre Magt, Hoffet mindre Ærgrelse og Folket hurtigere Retspleie. — At Ludvig XVI. snart efter sin Thronbestigelse af sin gamle, indskrænkede Raadgiver og fleeraarige Premierminister lod sig overtale til at gjengive Parlamenterne deres gamle Indretning og Magt og derved paany at fremkalde Kampen, var det første store Misgreb af denne Konge.

§ 673. Ludvig XVI. a) Hoffet. Da Ludvig XV. som en Følge af hans Udsvævelser midt i Synden blev bortrevet af en skrækkelig Sygdom, var Statskassen udtømt, Riget betynget med en Gjæld af 4,000 Millioner, Crediten borte og Folket haardt trykket med Byrder. Under saa vanskelige Omstændigheder blev den mest uindskrænkede Throne bestegen af en Fyrste, der vel havde det bedste Hjerte, men et svagt Hoved, der var godmodig nok til at ville hæve Mishlighederne og lindre Folkets Tilstand, men som hverken havde Charakteerstyrke nok til at standse sine Brødres, Greven af **Provences** (siden Ludvig XVIII.) og Greven af **Artois'** (Karl X.) Ødselhed og Letsindighed, eller saa megen Selvstændighed, at han kunde modstaae sin stolte Gemalinde **Marie Antonies** Indflydelse, der var Maria Theresias høitdannede Datter og holdt fast ved det gamle Hofs aristokratiske Fornemhed og den kongelige Glands. Ved sit stolte Væsen paadrog Dronningen sig i høi Grad Folkets Misfornøielse, hvorfor dette kun var altfor tilbøieligt til at lægge en ond Mening i de Friheder, som hun tillod sig i sit Privatliv, om de end kunde være nok saa uskyldige; man var desuden i saa lang Tid vant til kun at see Usædelighed ved Hoffet. Ved sin Tilbøielighed til overalt at gribe handlende og virksom ind, bevirkede hun, at man tilskrev hende alle ufolkelige Forholdsregler og overalt indblandede hendes Navn, som den berømte Halsbaandshistorie*) beviser. Den sørgelige Formælingsfest, hvorved der i Anledning af et Fyrværkeri paa Ludvig XV.s Plads (Revolutions-Plads; Concordie-Plads) opstod en saadan Trængsel, at flere Hundrede Mennesker bleve qvalte og søndertraadte, var et skjebnesvangert Varsel. Ludvig XVI. 1774-1793. 1774. Mai 1770.

*) Et kostbart Halssmykke blev faldbudt Dronningen, men tilbagevist som for dyrt. Dette benyttede den rænkefulde Grevinde Lamotte til en mærkværdig Intrigue. Ved forfalskede Haandbilletter, der vare udstedte i Marie Antonies Navn, bragte hun den usædelige, ødsle Cardinal Rohan, Biskop af Strasburg, hvem Dronningens Unaade holdt fjernet fra den længselfuldt attraaede Ministerpost, til at troe, at han ved Kjøbet af dette Smykke atter vilde vinde den forspildte Hofgunst. En italiensk Eventyrer, der under Navn af Greve af Cagliostro gjennemreiste hele Europa og bedrog den fornemme Verden med Tryllekonster, Aandebesværgelser og en foregiven hemmelig Lære, understøttede ved Spaadomme Grevindens Hensigter, der endelig endnu gjorde den bedaarede Cardinal fuldkommen sikker i sin Sag ved en hemmelig Audiens hos en Bolerske, der var forkladt som Marie Antonie. Smykket blev kjøbt mod et Vexelbrev og tilstillet Grevinden, der i England lod Ædelstenene sælge hver for sig. Men da saavel den lovede Betaling fra Dronningens Side som den haabede Ministerpost udeblev, og Cardinalen ikke kunde indløse den for Juvelerne forfaldne Vexel, kom Bedrageriet for Dagen ved en ærgerlig Proces. Rohan blev efter en lang Fængsling frikjendt, Grevinden brændemærket og fordømt til livsvarig Indespærring, men undkom ved Flugt. Folket troede gjerne paa den ikke ellskede Dronnings Medskyldighed og blev ved forskjellige Mindeskrifter af Ildesindede bestyrket i sin Mening.

§ 674. b) Malesherbes' og Türgots Reformplaner. Snart efter sin Thronbestigelse kaldte Ludvig XVI. to Mænd til Ministeriet, der havde Villie og Kraft til ved grundige Reformer at ordne den hjælpeløse Statshuusholdning og atter at give den vaklende Throne Fasthed — Türgot og Malesherbes. De søgte at bevirke en fuldkommen Forandring af Forvaltningen, Ophævelse af den hemmelige Embedsvilkaarlighed, Forandring i Beskatningsmaaden, Besparelser i Statshuusholdningen og Tilintetgjørelse af alle Skranker, der hemmede Agerdyrkning, Handel og Næringsflid.

Efter deres Plan skulde de bestaaende Skatter efterhaanden fortrænges af en ny Beskatningsmaade, der ogsaa indbefattede Adel og Klerus og gik ud fra en Landmaaling (Kataster); Afskaffelsen af Hoveriet og Løskjøbelsen fra Feudalbyrderne, Ophævelsen af Laugene, Corporationerne og Indenrigstolden og Indførelsen af lige Maal og Vægt skulde befordre Borger- og Bondestandens Fremvæxt; Tolerance mod Protestanterne, Indskrænkning af Klostrene, Undervisningsvæsenets Forbedring og Pressens Frigivelse skulde begrunde en tidssvarende Folkeoplysning og fortrænge det falske Opklareri; Formindskelse eller Afskaffelse af Fængslingsbrevene, hvoraf der aarlig blev udgivet over 1,000, skulde raade Bod paa Embedsvilkaarligheden og vække Tillid til Regeringen; ved Indskrænkelse af Misbrugen med Pensionerne, ved Formindskelse af Rentefoden for Statsgjælden og ved Sparsomhed skulde der indføres Orden i de forstyrrede Finanser. En almindelig Lovbog skulde danne Slutstenen. Krigsministeren St. Germain, en ved et afvexlende Liv meget prøvet Olding, vilde afskaffe Officerspladsernes Kjøbelighed og de kongelige Garders Forrang for de øvrige Hæravdelinger.

Disse Forslag fandt saa heftige Modstandere deels iblandt Adelen og ved Hoffet (med Undtagelse af Kongen) deels i Parlamenterne, men især hos Geistligheden (som søgte at afvende den Storm, der ved en frivillig Afgift (don gratuit) truede deres aarlige Indkomster), at Ministrene saae sig nødte til at nedlægge deres Poster.

§ 675. c) Mislig Finansforfatning. Ikke bedre gik det den genfiske Banquier **Necker**, der efter Türgot overtog Bestyrelsen af Finanserne. Havde han allerede som Borgerlig og Protestant en vanskelig Stilling, saa gjorde de Midler, som han bragte i Anvendelse for at bringe Orden i den forstyrrede Statshuusholdning — Sparsommelighed og Sammenkaldelse af Provindstalstænderne — ham fuldkommen forhadt hos Hoffet og Aristokratiet, og Offentliggjørelsen af den finansielle Tilstand (compte rendu) i Anledning af et Laan vakte en saadan Uvillie imod denne Hylding, der
Mai 1781. bragtes den offentlige Mening, at han maatte forlange sin Afsked. Hans Bortgang befriede Hoffet fra den kjedsommelige Sparsomhed, men forøgede Uordenen i Statshuusholdningen. Udgifterne overgik hvert Aar Indtægterne med mange Millioner, Laan kunde under den svage Credit og med den allerede meget høie Statsgjæld kun opnaaes under ufordeelagtige Betingelser og bragte blot en kort Lindring, uden at hæve Ondet. Den amerikanske Krig opslugte Indtægterne for tre Aar og skabte Thronen foruden den finanstelle Forlegenhed mægtige, ubekjendte Fiender ved at vække Borgerstoltheden, Republikanersindet og Frihedsfølelsen hos Høie og Lave. I denne kritiske Tid overtog den letsindige, ødsle Calonne den betænkelige Finansforvaltning. Han afveg fra Neckers Besparelses-System, imødekom villig Dronningens Ønsker og Prindsernes og Hoffolkenes Fornødenheder og skuffede en Tid lang Verden ved lovede Finansreformer, der skulde gjøre en Ende paa al Nød. De mest glimrende Fester bleve feirede i Versailles og Calonnes Talenter høit priste. Men snart vare ogsaa hans Hjælpekilder udtømte, og **Notablernes** Forsamling, der Febr. 1787.
bestod af Adel og Klerus, høie Statsembedsmænd, Parlamentsraader og nogle Afsendinge fra Stæderne, og til hvis Sammenkaldelse man siden den absolute Kongemagts Begrundelse nu og da i vanskelige Tilfælde havde taget sin Tilflugt, skulde gjøre Udveie. Men istedetfor den ventede Hjælp fandt Calonne i dem de heftigste Fiender. Hans Forslag om en almindelig Beskatning, der ogsaa skulde omfatte Adel og Klerus, blev standhaftig forkastet af disse Privilegerede og Stormen over Deficitet, der ved denne Leilighed kom for Dagen, blev saa heftig, at Calonne opgav sin Stilling og begav sig til London, for at undgaae den ham truende Anklage. Hans ivrigste Modstander ved Notabelforsamlingen, Lomenie de Brienne, Erkebiskop af Toulouse, blev hans Eftermand.

§ 676. d) Strid med Parlamentet. Brienne havde en vanskelig Post. Da han vilde lade to nye Skatteedikter indtegne hos Parlamentet, stødte han paa en saa haardnakket Modstand, at Kongen først skred til det vante Tvangsmiddel, en Thronforsamling (lit de justice) og, da selv August.
dette ikke frugtede, forviste de dristigste Raader til Troyes. I disse Stri- 1787.
digheder tog det franske Folk, der ved Notabelforsamlingen var bleven bekjendt med Statskassens Tilstand og sværmede for Frihed og Menneskerettigheder, den ivrigste Andeel. Det omringede larmende Forsamlingshuset, hilsede Ordførerne af Oppositionen med Jubel og Regeringspartiet med Skjældsord, allerede nu kunde der ikke mere holdes Justits. I Parlamentet saavelsom paa Gaderne blev Raabet om Generalstænder lydeligt. Forgjeves sluttede Ministeren en Overeenskomst med de ældre, betænksommere Medlemmer af det til Troyes forviste Parlament, hvorefter Skatteedikterne skulde tages tilbage, men derimod et Laan af 440 Millioner bevilges — neppe blev der i en kongelig Forsamling andraget paa Bekræftelse af Laanet, før flere Med- Nov. 1787.
lemmer (fremfor alle Hertugen af Orleans) protesterede imod denne Forholdsregel og efter Kongens Bortgang tillode sig saa heftige Taler, at Hoffet besluttede at skride til nye Fængslinger, men derved kun forøgede Forbittrelsen og Modstanden. I en af Parlamentsraadet Epréménil udkastet og af alle hans Collegaer antaget Erklæring rokkedes den Anskuelse, som havde herskket fra Mai 1788.
Richelieus Tid af, at den lovgivende og udøvende Magt beroede hos Monarchen, og saavel Stændernes Skattebevillingsret som Fængslingsbrevenes Ulovlighed og Gyldigheden af Magistraternes og Provindsernes Rettigheder og Privilegier bleve godtgjorte saa energisk, at Kongen og Ministrene, der vare forbittrede over denne Formastelse og forurolige over den nye Aand, hvoraf hele Retten syntes at være opfyldt, besluttede at foretage en lignende Forvandling med Parlamenterne, som under Ludvig XV. Til den Ende bleve de dristigste Ordførere fængslede, de øvrige ved opstillte Tropper og en Thronforsamling tvungne til at antage den nye Organisation. Men saavel Raadernes dristige Protestation imod det fremtvungne Samtykke, som Folkets Utilfredshed, der tilkjendegav sin Stemning ved Opstande og vilde Excesser i Provence, Languedoc, Dauphiné, og især i Bretagne, og ved at brænde Ministeren bil-

leblig, havde maattet overtyde en indsigtsfuld Regering om, at Magtherredømmets og Autokratiets Tid var forbi.

Efter den nye Organisation skulde istedetfor det pariſiske Parlament et af den høie Adel og nogle Hoffolk sammensat cour plenière foretage Indførelsen af Lovene og Skattebestemmelserne; Parlamenterne i Provindserne bleve indskrænkede i deres Forretningskreds som Dommere, idet næsten alle borgerlige Stridigheder og alle pinlige Sager, hvori hverken Geistlige eller Adelsmænd vare indviklede, bleve henviste til Mellem-Domstoles (Overretters) Paakjendelse.

§ 677. e) Stændernes Indkaldelse. Den bestandig tiltagende Storm imod Ministeren nødte endelig Hoffet til at samtykke i Briennes Afskedigelse paa en Tid, da Pengenøden var bleven saa stor, at alle Udbetalinger i rede Penge maatte standses og en Statsbankerot syntes uundgaaelig. Nu paafulgte Finansministeriets Overdragelse til den folkekjære **Necker**, hvoraf man sluttede, at Kongen nu var tilsinds at give efter for den flere Gange lovede og fra alle Sider med Heftighed fordrede Sammenkaldelse af Stænderne. Neppe havde derfor Necker ved de fangne Raaders Løsladelse og ved Tilbagetagelsen af Edikterne imod Parlamenterne beroliget Bevægelsen og atter skaffet Regeringen Tillid, før han traf de til den vigtige og følgerige Begivenhed nødvendige Anordninger. Nu viste det sig snart, at Parlamenterne kun for saa vidt hyldede Fremgangens Aand, som denne ikke truede deres Standsinteresser; thi saavel de, som de af Necker atter adspurgte Notabler vare af den Mening, at den nye Forsamling skulde i Antallet paa Afsendinge og i Forretningsgang rette sig efter Stænderne af Aaret 1614, medens Necker vilde have Borgerstanden (tiers état) tilstaaet det dobbelte Antal og have stemt efter Hoveder, ikke efter Stænder, en Anskuelse, som Nationens talentfuldeste Ordførere tiltraadte i en Mængde Flyveskrifter (Abbé **Sieyes** „Hvad er den tredie Stand?“). Neckers Mening seirede. En kongelig Anordning bestemte Antallet paa de adelige og geistlige Medlemmer til 300 hver, paa de borgerlige til 600, og fastsatte den 1ste Mai i det følgende Aar som Tidspunktet for deres Aabning. For stidig fortrød Parlamentet, der ramtes af Folkets Misfornøielse, sin Modstand og søgte ved Eftergivenhed imod den offentlige Mening at tilbagevinde sin tidligere Stilling, men — Folkegunsten var forspildt, og den Glands, hvori den nye Forsamling snart straalede, forduklede Parlamentet i den Grad, at dets siden paafulgte Opløsning næsten gik ubemærket af. Necker var Dagens Helt, men han var ikke Statsskibets Styrer, men „drev kun for Vinden.“ Uden Plan og Forberedelse traadte han som kortsynet Repræsentant for Regeringen op imod Folkerepræsentanterne, der vare opfyldte af de dristigste og mangfoldigste Anskuelser.

August 1788.

Decbr. 1788.

Ved en mangelfuld Valgmaade, der var forskjellig for de forskjellige Provindser, blev Grundbesiddelsen utilfredsstillende repræsenteret, og ved den Indretning, som var bibeholdt fra de gamle Stænder, at Vælger-Corporationerne medgave deres Afsendinge Instructioner og Ønsker skriftlig (i Cahiers), kom der mange overilede Reformforslag i Kammeret.

II. Den constituerende Forsamling.

§ 678. Nationalforsamlingen. I Begyndelsen af Mai kom de tre Stænders Afsendinge sammen i Versailles, og iblandt dem de talentfuldeste og mest dannede Mænd i Frankrig. Allerede i Dragten (Adelen bar sorte Fløiels-Kapper med Guld- og Kniplings-Besætning og Hatte med Fjædre, Borgerstanden simple sorte Kapper, Hatte uden Knapper og Fjædre), men endnu mere ved Audiensen følte den tredie Stand sig tilsidesat og krænket. Desto mere Betydning forskaffede den sig strax efter den høitidelige Aabning. Allerede i de første Møder kom den i Strid med de to øverste Stænder og Regeringen om Prøvelsen af Fuldmagterne, idet de sidste forlangte en efter Stænder adskilt Undersøgelse, Borgerstanden derimod fordrede en fælles. Da dette ogsaa havde en fælles Raadslagning og Afstemning efter Hoveder til Følge, hvorved Adelen og Geistligheden, af hvilke mange hyldede den tredie Stands Anskuelser, maatte komme tilkort, saa blev denne Strid fortsat haardnakket i flere Uger, indtil den ved et dristigt og vigtigt Skridt blev afgjort til Fordeel for Borgerstanden. Denne nemlig, der havde valgt den ædle Afsending fra Paris, Astronomen **Bailly**, der var gjennemtrængt af Enthusiasme og Frihedssands, til Præsident, men blev ledet af en **Sieyes' og Mirabeaus** overlegne Talenter, erklærede sig for **Nationalforsamling** og indbød de andre Stænder til at slutte sig til den, hvorpaa en Deel af den lavere Geistlighed sluttede sig til den med dem beslægtede Borgerstand, medens de andre vedbleve i deres Modstand. De Beslutninger, som Nationalforsamlingen fattede efter dette vigtige Skridt, ikke at stilles ad, førend de havde gjengivet Nationen dens gamle Rettigheder, og imidlertid at sørge for, at de bestaaende Afgifter, hvor ulovmedholdelige de end maatte være, fremdeles bleve indkrævede og Renterne af Statsgjælden betalte, saalænge som Stænderne ikke af en eller anden Grund bleve opløste, vare klogelig beregnede paa at indgyde Hoffet Frygt og at interessere Nationen, især dem, der vare Part i Statsgjælden, for Forsamlingens vedvarende Bestaaen.

5. Mai 1789.

17. Juni.

§ 679. Det kongelige Møde. Disse Begivenheder foruroligede Hoffet og indgave det den Tanke, selv at give Nationen en ny Forfatning og derved at gjøre Rigsstænderne unødvendige. I dette Øiemed blev der bestemt et kongeligt Møde til den 22de Juni, og imidlertid blev Forsamlingssalen lukket, for at træffe de nødvendige Foranstaltninger hertil. Da nu Bailly, der først meget seent var

kommen til Kundskab om Forehavendet, viste sig med samtlige Assendinge, blev Indgangen dem formeent, hvorpaa de, under en umaadelig Menneskemasses Ledsagelse, begave sig til Boldhusets tomme Sal og der opløftede deres Hænder til en høitidelig Ed paa, at de ikke vilde skilles ad, før de havde givet Riget en ny Forfat-
22. Juni. ning. Ved det næste Møde, der afholdtes i Ludvigskirken, sluttede den større Halvdeel af Geistligheden med flere Biskopper i Spidsen sig til Borgerstanden. Den 23de Juni fandt det kongelige Møde Sted. Kongens Declaration, der var fuld af Misbilligelser, Bebreidelser og Trudsler, vakte saa meget større Misfornøielse, som Neckers Fraværelse, fra hvem det første Udkast forskrev sig, syntes at bevise, at han ikke billigede de siden dermed foretagne Forandringer, hvisaarsag ogsaa den udkastede Statsreform blev modtaget med megen Kulde. Navnlig var det Punkt anstødeligt, at ingen maatte krænkes i sin Eiendom, fordi de begunstigede Stænder netop paatalte alle de Rettigheder som Eiendom, hvilke den tredie Stand ønskede afskaffede. Efterat Mødet var endt, bød Kongen Forsamlingen at gaae fra hinanden. Adelen og Geistligheden adlødе; men Borgerstanden blev siddende ubevægelig; og da Ceremonimesteren opfordrede til Lydighed, raabte Mirabeau, efterat han havde mindet Forsamlingen om dens Ed og formanet den til Modstand: „Sig De deres Herre, at vi ere her i Kraft af Folkets Magt, og at man kun kan drive os bort ved Bayonetternes Magt.“ Den godmodige Konge vovede ikke at møde den bestemte Modstand med Magt. Forsamlingen erklærede sig for ukrænkelig, og snart sluttede en Deel af den høiere Klerus (deriblandt **Talleyrand**-Perigord, Biskop af Autun) og af Adelen (med den lastefulde, rige og ærgjerrige **Hertug af Orleans** i Spidsen) sig til Borgerstanden, saa at nu Ludvig selv raa-
27. Juni. bede til en fuldstændig Forening.

§ 680. Bastillens Bestormelse. Denne den tredie Stands Seier, og endnu mere de urolige Bevægelser i Hovedstaden, gjorde det aristokratiske Hofparti bange og bragte det paa den Tanke, at unddrage sig for den truende Fare ved at bruge Magten. Da man ikke troede Garderne, der vare revne med af Bevægelsen og sympathiserede med Borgerskabet, saa blev Kongen overtalt til at kalde nogle Regimenter tydske og schweitzerske Tropper til Versailles. Forgjeves søgte Nationalforsamlingen ved Forestillinger at hindre Forehavendet, af hvilket den ikke ahnede noget Godt; Hoffet blev ved sin Beslutning. Stændernes Bekymringer meddeelte sig snart til Paris' Borgerskab.

Her vare Vælgerne efter Valget af deres Assendinge sammentraadte til en Forening, der skulde tjene til Mægling mellem Stadsamfundet og Nationalforsamlingen, et Exempel, der snart fandt Efterligning i Provindserne. Denne demokratiske Vælgerforening blev ved Oprørere, ved Tidender og Flyveskrifter, der fremkom legionvis, ved Taler i Kaffehusene og paa Vinkjælderne holdt i stadig Bevægelse og i Had til de høiere Stænder og søgte ogsaa at meddele de lavere Folkeklasser sin Tænkemaade. Deraf kom det, at den livlige, folkerige Stad befandt sig i en bestandig Bevægelse og Gjæring, og at Skarer af ørkesløse og forvovne Mennesker i Palais royal (Hertugen af Orleans' Bolig), paa offentlige Pladser og i Værtshuse med Begjerlighed hørte paa den unge Advocat **Camille Desmoulins'** og andre Demagogers ophidsende Taler om Folkefrihed, Menneskerettigheder og alle Stænders Lighed. I disse Bevægelsens Dage blev Grunden lagt til den bevæbnede Borgermagt, der under Navn af **Nationalgarde** havde en saa væsentlig Andeel i den nærmeste Fremtids stormende Begivenheder. Kjærnen dannedes af et frafaldent Garderegiment. Derved kom Hovedstaden ganske i Vælgerforeningens Magt, der nu indsatte et nyt demokratisk Municipalitet (Samfundsraad og Magistratsinstanser), gjorde Bailly til Maire (Borgemester) af Paris, og ved Forstanderne for de 60 Distrikter (Sectioner), hvori Hovedstaden dengang var delt, bestandig kunde bearbeide den lavere Folkeklasse og den frygtelige Pøbel i Forstæderne.

Kundskaben om Troppernes Sammendragning, der af Mirabeaus og Orleans' hemmelige Oprørere fremstilledes som et aabenbart Bevis for en tilsigtet Magtsanvendelse, havde allerede sat Folket i stor Bevægelse, da den Efterretning kom til Paris, at Necker pludselig var bleven afskediget og forvist af Landet og at en Yndling af Dronningen og den forhadte Greve af Artois var traadt i hans Sted. Dette gjaldt for det første Skridt til en voldsom Indgriben og gav Signalet til en almindelig Opstand. Skarer af den raae Pøbel droge larmende igjennem Gaderne, smykkede med den nylig opfundne National-Cocarde*); der ringedes med Stormklokkerne, Vaabensmedenes Værksteder bleve udplyndrede, Tumult og Forvirring herskede overalt. Den 14de Juli, da Folket havde borttaget 30,000 Bøsser og nogle Kanoner af Indvalidhuset, paafulgte **Bastillens Bestormelse.** Ødelæggelsen af denne Borg, ved Indgangen til Antoniusforstaden, skulde ikke alene sikkre Staden imod et muligt Angreb, men ogsaa betegne Enden paa Tvangsherredømmet og paa Fængslingsbrevene og den nye Tids Seier over Middelalderens Feudaltilstande. Befalingsmanden Delaunay og syv Mand af Besætningen faldt som Offere for Folkeraseriet; under larmende Jubelskrig bleve deres Hove-
12. Juli.

der paa Stænger baarne igjennem Gaderne, og ved at myrde flere Mænd, der vare bekjendte som Aristokrater, tilkjendegav Pøbelen, at Lov og Øvrighed vare magtesløse og at Magten allerede var i deres Hænder. Den forviste Necker blev kaldt tilbage; hans Indtog i Frankrigs Stæder og Landsbyer lignede en seierkronet Helts Triumphtog; hvad der dog kun var et Udbrud af den nye Frihedsfølelse og af Hadet til Hoffet og Aristokratvæsenet, antog den forfængelige Mand for en Hylding af hans Fortjenester og Bestræbelser. Forskrækket over disse Yttringer af en fiendtlig Folkevillie og fortørnet over at Kongen ikke vilde lade sig bevæge til at dæmpe Oprøret ved Blod og Borgerkrig, forlode Artois, Condé, Polignacerne og andre som Aristokrater hadede Adelsmænd deres Fædreland og gjorde Begyndelsen til de følgerige Udvandringer (Emigration). **Lafayettes** Udnævnelse til Anfører for den som **Nationalgarde** organiserede Borgermagt og Kongens Reise til Paris, hvor han viste sig for det forsamlede Folk paa Raadhusets Altan med Cocarden paa Hatten og derved udtrykte sin Billigelse af det Skete, dannede Slutningen paa denne Begivenhed, der var den absolute Kongemagts Dødskamp og den nye Tids Fødselsstrid.

Fra den Tid tang Lov og Orden; Anarchiet herskede i Hovedstaden som i Provindserne. Landbefolkningen stak Ild paa dens Godseieres Slotte og efterkom ikke længere sine Forpligtelser imod Adel og Kirke. Ligesom i Paris saaledes udøvede i alle Smaastæder og Landsbyer Samfundsraadet og Nationalgarden Politi og Øvrigheds-Forretninger; upopulære Mænd svævede i Livsfare, deres Mord blev ustraffet.

*) Da Camille Desmoulins i Palais royal stildrede den Fare, som ved de fremmede Troppers Sammendragning truede Folket, rev han et Blad af et Træ, fæstede det paa sin Hat og opfordrede den forsamlede Mængde til at gjøre det Samme, for at Patrioterne kunde have et Kjendetegn. Snart vare alle Træer afpillede. Men da Grønt var den forhadte Artois' Farve, saa antog man Staden Paris' Farver, Blaat og Rødt, og tilføiede siden ifølge Lafayettes Forslag Hvidt, Bourbonernes Farve, for at betegne Nationens og Kongedømmets Forbund. Saaledes fremkom den betydningsfulde Tricolore.

§ 681. „Nationalforsamlingens Værker." Da Nationalforsamlingens Regering ikke havde gjort noget Udkast til den nye Forfatning, men uden Plan og Bestemmelse styrede efter Fremtiden, saa havde den opgivet Troen paa at kunne lede Raadslagningerne og bestemme Forretningsgangen. Dette havde til Følge, at de Affendte fulgte Tidens Impuls og efter de amerikanske Fristaters Exempel begyndte med det, som man hellere skulde have endt med — med Erklæringen om Menneskerettighederne. Ved disse almindelige Sætninger, der ere indgivne af en falsk Begeistring for Folkefrihed, vilde man afskaffe Kongedømmets Despotisme og de privilegerede Stænders Forrettigheder, men hidførte i dets Sted Massens Tyranni. Ligesom man tidligere kun talte om Undersaatternes Pligter og forbigik deres Rettigheder, saaledes kom man nu ind paa den modsatte Afvei. Endnu var man ikke til Ende med dette Afsnit, da Landbefolkningen ved sin Ødelæggelse og Brandstiftelse henvendte Opmærksomheden paa Adelens Rettigheder. Da optraadte Vicomten af Noailles, Lafayettes Svoger, den 4de August med det Forslag, at de begunstigede Stænder skulde i Gjerningen bevise Folket, at man vilde lette dets Byrder, og til den Ende af egen Drift frasige sig alle fra Middelalderen stammende Feudal-Rettigheder. Dette Forslag fremkaldte en Storm af Begeistring og Selvfornegtelse. Ingen vilde staae tilbage. Stænder, Stæder, Provindser kappedes om den Ære, at bringe Almeenvellet de største Offere. Tilbudene fulgte Slag i Slag paa hinanden i feberagtig Skynding og Livlighed, saa at eet eneste Møde, der forlængedes ud paa Natten, tilintetgjorde en mere end tusindaarig Indretnings konstige Bygning og ganske forandrede Frankrigs hidtilværende Tilstand.

Adelen frasagde sig uden al Erstatning Hoveriet og alle Feudalbyrder, som Godseierne kunde fordre af Bønderne, Jagtretten og den dermed forbundne, barbariske Afstraffelse for Jagtovertrædelser og Patronatsdomstolene; Geistligheden offrede sine Tiender, der aarlig beløb sig til 80—90 Millioner; de borgerlige Affendige samtykkede i Ophævelsen af Embedssalgene, af Laugene og Corporationerne og alle provindstelle og Stad-Forrettigheder. Derhos blev ligelig Fordeling af Skatterne og alle Borgeres Adgang til Stats- og Militær-Embeder opstillet som Grundsætning.

De Franskes Konges Rettigheder bleve ved den nye Forfatning indskrænkede mere end billigt. Man bestemte sig for eet Kammer, der ikke skulde staae under, men ved Siden af Kongen, men bestidde lovgivende Magt og være udrustet med Ret til at tage Initiativet. Kun med Nød og neppe tilstodes der Kongen, istedetfor det i Begyndelsen foreslaaede og af Mirabeau forsvarede, absolute Veto, et udsættende (suspenderende) Veto, ved hvis Brug en af Kammeret besluttet Lov kunde udsættes i fire Aar. Den nærværende Forfatning skulde ikke behøve kongelig Bekræftelse.

§ 682. Kongen og Nationalforsamlingen til Paris. Da Kongen tøvede med at bekjendtgjøre Forfatningsartiklerne, saa udspredte man Rygtet om en tilsigtet Magtsanvendelse. Dette Rygte vandt i Styrke, da Regimentet Flandern blev kaldet til Versailles og Kongen ved en Fest, som Livgarden foranstaltede for de nysankomne Officerer, begik den Uforsigtighed, under Maaltidet at begive sig med

Dronningen og Dauphinen ind i Spisesalen og derved at give den af Vin ophidsede Forsamling Anledning til ukloge Ytringer, Toaster og Sange. Disse Tildragelser bleve ved tjenstvillige Tunger hurtig bekjendte i Paris og forøgede Folkets Bevægelse, der allerede desuden var ophidset ved den herskende Brødmangel, som man tilskrev Hoffets Fraværelse fra Paris. Den 5te Oktober droge derfor utallige Pøbelskarer, for Størstedelen Qvinder, under Anførsel af en Slagtersvend (Maillard), der kaldtes med Navnet „Hovedafskærer," til Versailles, for af Kongen at forlange Afhjælpning af Brødmangelen og Residensens Forlæggelse til Paris. Efterat de havde krænket Nationalforsamlingen ved Deeltagelse i Møderne og Indblanding i Raadslagningerne, sendte de en Deputation til Kongen, der søgte at stille dem tilfreds ved et venligt Svar. Men om Natten blev en Fløi af Slottet stormet, og de Livgardister, som bevogtede Indgangen, nedhuggede; skjælvende flygtede Dronningen med sine Hofdamer ind i sin Gemals Værelser; først Lafayettes Ankomst med Nationalgarden forhindrede videre Ulykke. Næste Dag maatte Kongen samtykke i at reise til Paris med sin Familie under disse frygtelige Skarers Ledsagelse og at tage Bopæl i det i mange Aar ubeboede Tuillerі-Slot. Snart fulgte ogsaa Nationalforsamlingen efter, for hvilken den i Nærheden af Slottet beliggende Rideskole blev istandsat.

Hertugen af Orleans, der beskyldtes for at have foranlediget dette Optrin, for, om den kongelige Familie skulde være bleven myrdet derved, at stille sig i Spidsen for Staten, begav sig for nogen Tid til London.

§ 683. Nye Forholds Indførelse. Som den 4de August knækkede Adelens Magt, den 5te Oktober lagde Kongedømmets Glands i Støvet, saaledes tilintetgjorde November Klerus' Magt og Parlamenternes Jurisdiction.

2. Novbr. Paa Talleyrands Andragende blev Kirkegodset erklæret for Statseiendom og afhændet, og de Geistliges Lønning saavelsom Omsorgen for Cultus og Fattigpleie overdraget til Regeringen. Snart paafulgte ogsaa Klostrenes og de geistlige Ordeners Ophævelse, og i det næste Aar en ny Organisation af Bispedømmerne (10 Erkebispedømmer og i hvert Departement 1 Biskop) med den Bestemmelse, at Valget af de Geistlige tilkom Folket og der skulde herske fuldkommen Religionsfrihed. Den Lov, at alle Klerikere skulde besværge den nye Orden, deelte snart Geistligheden i to store Partier. Den større Deel vægrede sig ved at aflægge den af Paven forkastede Borgered og opoffrede hellere sine Ansættelser; kun en Trediedeel af Klerus paatog sig Eden. „Fra den Tid var i Frankrig en Mængde geistlige Embeder ubesatte, og man gjorde Forskjel paa beedigede og ubeedigede Præster, hvilke sidste nu ikke længere skulde gjælde for Præster, men i de Troendes Øine desto mere gjaldt derfor." Dette Decret tilintetgjorde Statsreligionen i Frankrig og med den Curiens Indflydelse paa Statsforvaltningen. Da Salget af Kirkegodserne ikke strax kunde fuldbyrdes, saa udstedte man skriftlige Anvisninger eller Beviser (**Assignater**) for dem som Papirspenge. Denne i Begyndelsen i priisværdig Hensigt trufne Foranstaltning blev i den følgende Tid en tyrannisk Forholdsregel, der hidførte Tusinders Ruin. Thi da den stedse tiltagende Pengemangel nødte Regeringen til at udstede saadanne Pengebeviser i Overflodighed, saa tabte Folket, der desuden kun havde liden Tillid under de bestaaende Forhold, al Tiltro til dem og vægrede sig ved at modtage dem. Forgjeves fastsatte Conventet stildigere i Rædselens Dage en tvungen Cours, i daglig Handel og Vandel sank deres Værd Dag for Dag, indtil endelig Statsbankerotten paafulgte.

Det tilintetgjørende Slag imod Parlamenternes aristokratiske Dommer- og Embedsstand beredte man under Høstretsferierne, hvilke man forlængede indtil den nye Landsinddeling og den dermed forbundne Retsorden var fuldendt.

Ifølge denne Indretning fik Frankrig en ny geographisk Inddeling i 83 Kredse (Departementer), benævnte efter Floder, Bjerge og andre naturlige Beskaffenheder, hvorved den gamle Provindstalinddeling med dens Indenrigstold og særegne Indretninger forsvandt. Lighed i Maal, Vægt og Myntfod og deslige og ligedan Retsvæsen fuldendte Frankrigs statslige Eenhed. Som Departementerne deeltes i Arrondissements (Distrikter) og Cantoner, saaledes Retterne i Criminalretter med Edsvorne (Assiser, Kredsretter), i Tribunaler (Distriktsretter) og i Fredsretter (Cantonalretter). Overalt skulde der herske Offentlighed og Mundtlighed og Middelalderens Tortur og grusomme Straffemaader afskaffes. Ogsaa Censuren blev tilintetgjort og Pressefrihed tilstaaet.

Efterat saaledes alle Standsforskjelle vare tilintetgjorte, gjorde Nationalforsamlingen det sidste Skridt derved, at den udtalte alle Borgeres Lighed, ophævede Arveadelen og alle Betegninger af en Standsforskjel, saasom Titel, Vaaben, Liberi og deslige, saavelsom Kilden til Formuesforskjel, Førstefødselsretten (Majorat).

Den ved disse Indretninger bevirkede Fordeling saavel af Kirkens som Adelens Grundbesiddelse var en af Revolutionens mest velgjørende Følger, idet Borger- og Bondestanden derved fik Grundeiendom og den ved den store Formuesforskjel bevirkede Kløft imellem de høiere og lavere Stænder forsvandt. — Den tydske Anacharsis Cloots, der var opdraget i Frankrig, takkede i Spidsen for en Deputation, der bestod af Repræsentanter for forskjellige Nationer, i Menneskehedens Navn Nationalforsamlingen for disse Beslutninger.

Medens Nationalforsamlingen var beskæftiget med disse Forfatningsarbeider, kom efterhaanden al Magt i Massens Hænder. Saavel i Hovedstaden som i Provindserne rev Folket, der ved heftige Folketalere (Demagoger) og ophidsende Tidsskrifter (hvoriblandt Folkevennen af den hæslige, blodtørstige Læge Marat fra Neufchatel, der vakte Pøbelens Lidenskaber, var virksomst) stadig blev holdt i Aande, Styrelsen af Politiet og Retspleien til sig og blev paa eengang Dommer og Bøddel. De i flere Udvalg under selvvalgte Forstandere og Embedsmænd deelte Sectioner i Paris trodsede Lovene og Øvrigheden. De bleve ledede af de demokratiske Klubber, der efter Klostrene, hvor de holdt deres Forsamlinger, fik Navnene **Jakobinere** og **Cordelierer** (Franciscaner).

De Sidstnævnte, i Spidsen for hvilke den frygtelige Danton stod, der beherskede Masserne ved sin Stentorstemme, og den talentfulde, som Folketaler udmærkede, Advocat

Camille Desmoulins udøvede den største Indflydelse paa Pøbelen og virkede i den lastefulde Hertug af Orleans' Interesse. Jakobinerklubben, oprindelig stiftet af Bretagnes Vælgere, var den talrigste og indbefattede Mænd af forskjellig Dannelse og forskjellig Charakteer, men besjælede af lige Stræben efter at begrunde en Lighedens og Frihedens Tilstand og til den Ende ganske at omstyrte de gamle Indretninger. Jakobinerne i Paris stode i Forbindelse med deres Meningsfæller i Provindserne, hvor der dannede sig over 150 lignende Klubber. — Ved Siden af disse to Selskaber havde **Feuillanernes** Klub, der stræbte efter at indføre et constitutionelt Monarchi med frie Grundlove og traadte hemmende op imod Pøbelmagten, og hvortil Lafayette holdt sig, liden Bevdning og gik snart ind.

§ 684. Føderativfest. Kongens Flugt. Paa Aarsdagen for Bastillens Bestormelse blev der anordnet en storartet Broderskabs- (Føderations-) Fest. Det maa have været et gribende Øieblik, da Biskoppen af Autun (Talleyrand) i Spidsen for 300 hvidklædte, med trefarvede Skjerfer omgjordede Præster ude paa Marsmarken ved Paris, der ved frivillige Arbeideres Kappelyst var forsynet med et Amphitheater, foran Fædrelandets Alter, der hævede sig midt paa Pladsen, foretog de 83 Departementers Faners Indvielse, da Lafayette i Nationalgardens Navn, Præsidenten for Nationalforsamlingen, og endelig Kongen selv svore Forfatningen Troskab, da hele Forsamlingen, der bestod af en halv Million Mennesker, høitidelig rakte Hænderne iveiret og sagde Borgereden efter, og selv Dronningen, revet med af Begeistringen, løftede Dauphinen op og istemte Jubelen. Men Begeistringen forsvandt igjen og Kongens Stilling blev bestandig værre. Necker, der var ude af Stand til at styre Finanserne efter sit Sind, forlod Frankrig og begav sig til Schweiz. Mirabeau, der var bleven vundet af Hoffet og tilsidst af al Magt havde modsat sig videre Indskrænkninger i Kongemagten og søgt at fastholde en constitutionel-monarchisk Forfatning med streng Sondring af de tre Magter — den lovgivende, udøvende og dømmende — maatte i sit 42de Aar bukke under for en ved et uregelmæssigt Liv og ved Overmaal af Arbeide fremkaldt eller idetmindste forværret Sygdom.

14. Juli 1790.

I ham sank Thronens sidste, stærke Støtte. Den almindelige Deeltagelse ved hans Død og Begravelse var en offentlig Hyldning, som man bragte Aandsstorheden uden Partihensyn. — I ham tabte den svage, uselvstændige Konge sin klogeste og besindigste Raadgiver, hvorfor hans Skjebne fra nu af ilede rask imod Enden.

Ludvigs Tøven med at bekræfte Præsternes borgerlige Orden, som Paven havde forkastet, og hans Vægring ved at betjene sig af beedigede Geistlige og erklære Emigranterne for Forrædere, der fra Turin, Coblenz og Worms søgte at bevæge de europæiske Hofer til et Krigstog imod Frankrig, gav Modstanderne af den monarchiske Forfatning og Vennerne af det vilde Oprør nyt Stof til at ophidse Sectionernes Folk. Da fattede Kongen den fortvivlede Beslutning, hemmelig at flygte til Rigets Nordgrændse. En tilsigtet, men af det parisiske Folk forhindret Reise til St. Cloud i Paaskeugen havde overtydet ham om, at hans personlige Frihed var i Fare; Hovedstadens truende Stemning gav Anledning til at befrygte nye Opstande; til en fredelig Løsning syntes der kun at være ringe Udsigt. Der blev fattet og forkastet mange Planer; Bouillé, en bestemt General i Lothringen, der var Kongen hengiven, blev inddraget i Hemmeligheden og lovede at understøtte Planen med sine Tropper. Efterladende et Skrift, der indeholdt en Skildring af de utallige Krænkelser og en Protest imod alle Udfærdigelser, som siden Oktbr. 1789 vare ham afnødte, undkom Kongen med sin Familie i en stor Vogn lykkelig fra Paris, men kun altfor snart mislykkedes det uheldige Foretagende. Ludvig blev kjendt af Postmesteren Drouet i St. Menehould, fastholdt af Borgergarden i Varennes og ført tilbage paa Nationalforsamlingens Befaling, der ved den første Underretning om den hemmelige Undvigelse havde udtalt Kongens Suspension og tillagt sig den fuldbyrdende Magt og Rigsseglet. Tre Deputerede (Pétion, Barnave, Latour-Mauburg) toge de høie Fanger i Forvaring og ledsagede dem paa den skjebnesvangre Reise, der forlængedes ved de utallige Folkemassers Tilstrømning. Denne ulykkelige Flugt og Tilbagekaldelsen af de stadfæstede Forfatningsartikler berøvede Kongen den sidste Rest af Magt og Anseelse. Et stort Parti forlangte, at Ludvig skulde sættes i Anklagestand og forhøres for Retten; Monarchiets Fiender vakte en Folkeopstand, for at fremtvinge Kongens Affættelse; dette blev vel ved det constitutionelle Parties Anstrengelser og ved Lafayettes Seier over Folkemasserne heldig forhindret, og Grundsætningen om den kongelige Ukrænkelighed opretholdt — men der blev bestemt Suspension over Monarchen, indtil han havde besvoret og bekjendtgjort den ved Udgangen af September tilendebragte Rigsforfatning. Da først fik Kronen atter et Glimt af Høihed og Magt.

III. Den lovgivende Forsamling (1. Oktbr. 1791 — 20. Septb. 1792).

§ 685. Republikanismens Tilvæxt. Efterat Constitutionen var fuldendt, opløste den constituerende Forsamling sig og gjorde Plads for en anden, der skulde fuldende Forfatningsbygningen ved at tilføie en ny Lovgivning og som derfor antog Navn af den lovgivende (legislative). Da Medlemmerne af den constituerende Forsamling ved en ædel, men uklog Selvfornegtelses-Akt havde udelukket sig selv fra Adgang til det nye Kammer, faldt Valget, der ordnedes efter Departementer og lededes af Jakobinerne, for største Delen paa Folkets Ordførere, paa dristige Demokrater og paa Republikanere af forskjellig Farve.

Antallet paa de nye Deputerede var 745, for det Meste unge, raske Folk, indtil Halvdelen Advocater, hvoriblandt Mænd med udmærkede Talegaver. Den høire Side af Forsamlingshuset, der bestod af Tilhængere af det constitutionelle Monarchi, blev daglig svagere, imedens den venstre Side, som valgtes af Republikanerne, bestandig tog til. Denne deeltes i to Partier, **Bjerget**, hvor de mest afgjorte Demokrater og Radicale havde deres Pladser, og i Sletten, hvor de maadeholdne Republikanere af aristokratisk Farve pleiede at sidde. Til de sidste hørte Mænd af Rang, Dannelse og høie Talenter, især flere Affendinge fra Bordeaux og fra Departementet Gironde (deraf **Girondister**). Deres Hu stod til en Republik i Oldtidens Aand eller til en Forbunds- (Foderativ-) Republik som den i Nordamerika.

Det parisiske Borgerskab, der gjorde Republikaneren Pétion til sin Maire i Baillys Sted og valgte Blodmennesene Robespierre og Danton til Samfundsraadet, udøvede en frygtelig Magt. Jakobinerklubben tiltog i Magt og Betydning og forøgede sit Parti i Provindserne. Robespierre, Marat (der i sin Folkeven bestandig frygteligere truede alle dem med Undergang og Fordærvelse, der ved Fødsel eller Formue stode over Pøbelen), den forhenværende Skuespiller Collot d' Herbois, Journalisten Tallien og andre førte sammesteds det store Ord. Ogsaa Danton og Camille Desmoulins, Hovedmændene for Cordelivrerne, toge Deel i Jakobinerklubbens Møder, og Girondisterne skilte sig først efter Kongens Fald fra det demokratiske Forbund. I den legislative Forsamling havde Girondisterne Overhaand, der udmærkede sig ved Fædrelandskjærlighed og Dyd saavelsom ved Dannelse og Talertalent. De samlede sig først om Roland og hans aandrige og dydige Gemalinde; siden fik Brissot, en Tilhænger af den amerikanske Forfatning, den største Anseelse (deraf Brissotister). De betydeligste af dem vare fremdeles Guadet, Vergniaud, Gensonné, Philosophen Condorcet, Lanjuinais, Barbaroux (Charlotte Cordays Elskede) og flere andre. Ogsaa General Dümourier holdt sig til dem. — Den røde Jakobinerhue, der opkom paa denne Tid, var et almindeligt Kjendetegn paa Republikanerne; Marseillaisen indgød Begeistring og Kamplyst, Opreisningen af Frihedstræer gav Anledning til stelende Forsamlinger og ophidsende Taler. Dristige Folketalere og frække Journalister vakte og ansporede Pøbelens Lidenskaber og hidsede Massen til at omstyrte alt det Bestaaende og til blodig Forfølgelse af alle Borgere, der ved Rang, Dannelse eller Formue vare adskilte fra de lavere Klasser og derfor som Aristokrater givne til Priis for Folkets Had.

§ 686. Storme imod Kongedømmet. Den nye Forsamling rettede fornemmelig sine Angreb mod de Præster, der vægrede sig ved at aflægge Eden, da disse søgte at ophidse Folket til Utilfredshed og til Mistro til dets Repræsentanter, og imod Emigranterne, der gjorde Coblenz, Worms og andre Stæder til en „Arne for Modrevolutionen", idet de ikke alene protesterede imod den af Kongen antagne Forfatning og ved deres krigerske Holdning lagde deres Hensigt for Dagen, med Magt at tilbageføre den gamle Tilstand, men ogsaa tragtede efter at bevæge de europæiske Magter til et Krigstog imod det oprørte Frankrig. Der udkom derfor i November et Decret, „at der skulde udfærdiges Lister over de beedigede og ubeedigede Præster, de sidste skulde miste deres Pensioner og ifald de fremkaldte Oprør imod Loven eller Utilfredshed med Fædrelandet, hensættes i toaarigt Fængsel." Imod denne Beslutning, der stod i Strid med Religionsfriheden, nedlagde Kongen sit Veto, ligeledes mod det samtidige Andragende, at alle Emigranter, der ikke maatte være vendte tilbage til Frankrig til 1792, skulde dømmes til Døden som Høiforrædere og Oprørere mod deres Fædreland, og deres Godser og Indkomster tilfalde Nationen.

Brugen af det kongelige Veto ved Straffebestemmelserne imod de notoriske Fiender af den nye Orden fremkaldte en meget fiendtlig Stemning i Forsamlingen. Kongens Modstand tilskrev man Hoffets hemmelige Forhaabninger om Hjælp fra fremmede Magter og Emigranternes Seier. Man vidste jo, at Dronningen stod i Forbindelse med sin Broder, Keiseren af Østerrig, og saae sin Stette og Frelse i den udvandrede Adel.

Imod Emigranterne var Folkerepræsentanternes hele Raseri rettet. Da de tydske Hoffer ikke agtede paa det af Girondisterne Roland, Dümourier, Clavière og Servan bestaaende Ministeriums Besværinger over de Udvandredes Rustninger, og Preussen og Østerrig antoge en truende Holdning, blev der erklæret begge Krig, og Kongen maatte med Taarer give sit Samtykke. — Og for at beskytte Hovedstaden og Nationalforsamlingen imod ethvert Angreb, besluttede man, under Foregivende af at man vilde høitideligholde Bastillefesten, at hidkalde 20,000 Nationalgardister (Føderererede) fra de sydlige Provindser og at overdrage Paris' Sikkerhed og Beskyttelse til dem. Men Ludvig negtede standhaftig sin Stadfæstelse saavel paa denne Beslutning, som paa et nyt Decret, der paalagde de Præster, som havde vægret sig ved at gjøre Ed, Forvisning og Deportation. Da ned- April 1792.

lagde Girondist-Ministrene deres Poster, efterat et Brev, der var udkastet af den høihjertede Madam Roland, der sværmede for Frihed og Folkelykke, havde givet Kongen en skarp Irettesættelse for hans Stivsind og nogle djærve Forelæsninger over hans Pligter. Dette Brev, der snart var i alles Hænder, frembragte en saadan Bevægelse, at det blev let for Republikanerne, der vare forbittrede over Decreternes Forkastelse og Girondisternes Fjernelse, at foranstalte en Folkeopstand. Den 20de Juni, Aarsdagen for Boldhuusmødet, drog Forstædernes frygtelige Pøbel, der var bevæbnet med Spyd, under Bryggeren Santerres og Slagteren Legendres Anførsel først ind i Nationalforsamlingen, dernæst i det kongelige Palads, for at twinge Monarchen til at bekræfte Decreterne imod de ubeedigede Præster og for de Fødereredes Sammenkaldelse. Ogsaa her blev Ludvig standhaftig. Han trodsede i flere Timer alle Farer og Trudsler og taalte Pøbelens Haan, der endogsaa paasatte ham den røde Jakobinerhue og gav ham Vin at drikke, med en Martyrs Mod. Pétions noget forsinkede Ankomst med Borgergarden udrev ham endelig af den forfærdelige Stilling.

Dette Optrin opfyldte alle dem, der endnu havde nogen Agtelse for Lovlighed og Orden, med Harme og bevægede Lafayette, der siden den constituerende Forsamlings Opløsning havde været ved Nordarmeen, til egenmægtig at reise til Paris, for at beskytte den foragtede Constitution, drage Ophavsmændene for Udaaden til Ansvar og redde Kongen. Men deels Dronningens Utilbøielighed for Borgergeneralen, deels hans egen Ubestemthed bragte hans Plan til at strande. Han vendte tilbage til Nordarmeen, forfulgt af Jakobinernes Had og Mistillid.

§ 687. **Kongedømmets Omstyrtning den 10de August.** Havde Kongen vundet i Anseelse ved Pøbelercesserne i Tuillerierne, saa befordrede Emigranternes forkeerte Foretagender og de fiendtlige Anføreres Hoffærdighed Republikanernes Hensigter. Krigen var endelig udbrudt*) til stor Jubel for de preussiske Officerer, der lovede sig ringe Møie og stor Fordeel af den „militære Spadseretour", som de ansaae det franske Felttog for. Under Anførsel af den fra Syvaarskrigen berømte Hertug **Ferdinand af Brunsvig** rykkede en preussisk Armee, forstærket med en Afdeling Hesser, ind i Lothringen. Den østerrigske Hær under Clairfaits Commando var ham underordnet, og 12,000 Emigranter, der sluttede sig til dem, brændte af Begjerlighed efter at styrte „Advocatregimentet" og tage Hevn paa
25. Juli. deres Modstandere. Ved sit Opbrud udstedte Hertugen et af de Emigrerede udkastet, høist upassende Krigsmanifest, fuldt af fornærmelige Trudsler imod Nationalforsamlingen, Staden Paris, Nationalgarden og alle Franskmænd, der vare Forandringen hengivne, ifald der endnu fremdeles anvendtes Tvang eller Vold imod Kongen; men skulde Indvaanerne af Paris vise sig føielige og fortryde deres Uretfærdighed, saa vilde deres keiserlige og kongelige Majestæter efter Hærens Indtog i Hovedstaden gaae i Forbøn for dem hos Kong Ludvig, at han vilde tilgive dem deres Vildfarelser. Dette hovmodige Sprog gjorde et ubeskriveligt Indtryk paa det for den nye Orden begeistrede og for Frihed og Uafhængighed jublende Folk. Det gjenkjendte deri den udvandrede Herrestands Tænkemaade, der atter vilde indtræde i Besiddelsen af sine Forrettigheder, sin Eiendom og sin Magt, og blev opfyldt af den største Forbittrelse imod Emigranterne, imod deres Beskyttere, der nylig havde deelt Polen, og imod Hoffet, der kom deres Bestræbelser imøde. Denne Stemning benyttede Jakobinerne til at styrte Kongen. Bevægelsespartiet havde allerede faaet udvirket, at Anklagen imod Statsraadets Formænd Pétion og Manuel for Pøbelercesserne i Tuillerierne blev ophævet; de havde benyttet Nationalforsamlingens Erklæring, „at Fædrelandet var i Fare," til paa Tiden for den anden Bastillefest fra Marseille, Brest og andre Søstæder at kalde Skarer af den forvorpneste Pøbel, selv Galeislaver til Paris og til i alle Smaastæder og Landsbyer at grunde en ny Militærmagt; nu oprettede Jakobinerne en Opstandscomitee og bearbeidede de raae og haandfaste Beboere af Forstæderne for den store Storm imod Kongedømmet. Den 10de August lød Stormklokken ved Midnatstid. Udskudet af Søstæderne med Danton, Camille Desmoulins og Carra i Spidsen, og den parisiske Pøbel under Anførsel af Westermann og Santerre rykkede først imod Raadhuset, for at indsætte en ny Municipalforvaltning, bestaaende af de frygteligste Demokrater, saasom Chaumette, Hebert, Billaud-Varennes og andre, førend de gave sig til Stormen paa Tuillerierne, der forsvaredes af 900 Schweizere og den parisiske Nationalgarde under Mandats Anførsel. Dette nye Municipalitet lod den redelige Mandat, der var bestemt paa ved Nationalgardens Hjælp at trænge den bestandig mere truende fremrykkende Masse tilbage med Magt, kalde hen til sig og myrde paa Veien, hvorpaa Nationalgardisterne, der vare uvisse om, hvad man skulde gjøre, og forstemte over de mange i Slottet tilstedeværende Adelsmænd, for Størstedelen adspredte sig. Bestandig blev Folkemængden mere truende, Kanoner vare rettede mod Slottet; Spydmænd trængte ind paa alle Indgange; Folket fordrede høit Kongens Affættelse. Da lod Ludvig af Syndicus Röderer sig

overtale til med sin Familie at søge Tilflugt i Nationalforsamlingens Forsamlingssal. Her tilbragte de 16 Timer i en snever Sideloge, imedens „Frankrigs Krone blev sønderbrudt for hans Øine" af Nationens Repræsentanter og Folket udenfor myrdede Thronens sidste Forsvarere. Neppe havde nemlig Kongen forladt Slottet, før den bølgende Mængde trængte heftigere frem; Schweizergarden gjorde tapper Modstand og værnede om Indgangene til Slottet. Da Skytsets Torden blev hørt i den nære Forsamling, tvang de fortørnede Deputerede den ængstede Konge til at forbyde sin Garde at fyre. Derved bleve Monarchens troe Beskyttere viede til Undergangen. Pøbelen, der var rasende over nogle af de Stormendes Fald, mærkede neppe at de fiendtlige Geværer hvilede, før den stormede Slottet, myrdede de Tilstedeværende og ødelagde alt Huusgeraad. Henved 5,000 Mennesker, deriblandt 700 Schweizere, bleve i Kampen eller faldt siden efter som Offere for Falkeraseriet. Imidlertid fattede Nationalforsamlingen paa Vergniauds Andragende den Beslutning „at suspendere den kongelige Magt, at stille Kongen med hans Familie under Opsigt, at give Prindsen en Opdrager og at indkalde et Nationalconvent, af hvis Bestemmelse Frankrigs fremtidige Forfatning skulde fremgaae. Snart indesluttede Temple, et af Tempelherrerne bygget, fast Slot, den kongelige Familie som Fanger.

*) Hovedaarsagen til Krigen var Fyrsternes og Regeringernes Frygt for Revolutionsideernes Udbredelse. Ydre Bevæggrunde vare følgende: 1) I det 13de og 14de Aarhundrede vare to provençalske Gebeter, Grevskabet Venaissin og Staten Avignon komne til den pavelige Stol. Dette fremmede Herredømme paa fransk Grund var de Forandringslystne, der stræbte efter national Eenhed, forhadt og de bragte det saa vidt, at de pavelige Undersaatter i disse Territorier gjorde Oprør mod deres Øvrighed og ved Hjælp af nærliggende Nationalgardister gjennemførte deres Forbindelse med Frankrig. Dog skete dette ikke uden Voldsomheder, blodige Rædsler og vilde Afskyeligheder imod Forsvarerne af den gamle Tilstand. — 2) „Ved den Afrunding, som Frankrig pludselig gav sin Stat, bortfaldt en Mængde geistlige og verdslige Herlighedsrettigheder og Fordele, som indtil den Tid ifølge den gamle Orden fra det tydske Naboland med dets forrevne Kanter naaede langt ind i Frankrig. Hvor mange franske Undersaatter stode ikke under en tydsk Biskops Beskyttelse! Hvor mange tydske Landsherrer gjorde sig ikke gjældende paa fransk Gebeet, forsynede med Skattefrihed, Tiender, Høverirettighed, Patrimonialretter, Livegne, stiftede ved Statsforlig, og om alt dette skulde der fra nu af ikke mere være Tale! De tydske Rigsstænder, der især vare krænkede, vare de tre geistlige Kurfyrster, de rhinske Biskopper, Husene Hessen-Darmstadt, Baden, Nassau, Würtemberg, Zweibrücken, en Deel af Rigsridderskabet. — Fra tydsk Side anslog man de Tab, der maatte godtgjøres, til idetmindste 100 Millioner Livres, medens man for Størstedelen intet vilde vide af Skadesløsholdelse." — 3) Emigranternes truende Holdning og Leopold II. af Østrigs og Frederik Vilhelm II.s Erklæring efter Samtalen i Pillnitz (hvilken ogsaa Artois og Calonne bivaanede), „at de med forenede Kræfter vilde virke for at sætte Kongen af Frankrig i Stand til atter med fuldkommen Frihed at befæste

August 1791.

Grundlagene for en monarchisk Regering." Den franske Regering forebragte Klager, men fik til Svar, at kun naar Forfatningen blev saaledes indrettet, som Kongen i Juni 1789 selv havde udkastet den, naar Paven fik de fraregne Territorier tilbage og de tydske Fyrster og Adelsmænd deres Godser, Rettigheder og Indkomster i Lothringen og Elsaß, skulde Rustningerne stilles i Bero. Dette havde Frankrigs Krigserklæring til Følge.

§ 688. Septemberdagene. Efter Kongens Suspension blev der af Nationalforsamlingen udnævnt et nyt Ministerium. De tidligere Girondistministre (Roland, Servan, Caviere) og Mathematikeren Monge havde Deel deri; men Sjælen i det var den frygtelige **Danton** som Justitsminister og Seglbevarer. Han og det nye Samfundsraad i Paris, der havde indsat sig selv og efter sin store Daad den 10de August havde forstærket sig med paalidelige Medlemmer, der ikke gyste tilbage for nogen Udaad, deelte nu Magten imellem sig. Municipalraadet, for hvilket selv Nationalforsamlingen maatte bøie sig, lod Hovedstadens Politi besørge af Spydmændene, og snart vare alle Fængsler fyldte med Mistænkelige og Aristokrater. Støttet paa Magten i Stædernes Bestyrelse, hvilken den skjændige Marat tjente som Avisskriver, udførte nu Justitsministeren Danton hine Rædsels-Planer, der sætte hans Navn i een Række med Marius' og Sullas.

Det første Slag ramte de Præster, som vægrede sig ved at aflægge Eden, hvilke deels bleve forviste af Landet eller deporterede, deels bleve nedhuggede i Hundredevis af leiede Mordere i Klostrene og Fængslerne. Da der indløb Efterretninger om de Forbundnes Fremskridt, blev der anordnet en Udskrivning af en Armee paa 30,000 Mand af Pariser-Departementet, og Folkets Stemning benyttedes til en Tilintetgjørelse af alle Modstandere af den nye Orden. Samfundsraadet lod Hovedstaden spærre og anstille Huusundersøgelse; alle, der vare mistænkelige som Tilhængere af den gamle Tilstand, som Aristokrater eller Royalister, maatte vandre i Fængslerne. Da disse vare fyldte, modnedes den blodige Beslutning, at befrie sig fra dem ved en almindelig Morddom, for ved Skrækken at bryde al Modstand imod det Nye. Saaledes oprandt de rædselfulde **Septemberdage.** Fra den 2den til den 7de September droge Bander af leiede Mordere og Affskum ind i Fængslerne. Tolv af dem, med Hovedaffkæreren Maillard i Spidsen, fungerede som Svorne og Dommere, de andre som Bødler. Af disse umenneskelige Skarer bleve da under Form af en retlig Fremgangsmaade de Fængslede myrdede, med Undtagelse af nogle Faae, hvis Navne vare anførte paa Listerne. Henved 3,000 Mennesker bleve slagtede enkelte eller dræbte i Masse af disse Mordbander, der af Samfundsraadet fik en Dagløn for deres „Arbeider."

Iblandt disse var Prindsesse Lamballe, Dronningens intimeste Veninde; en Sværm Spydmænd bar hendes Hoved paa en Stang til Temple og holdt det op foran Marie Antonies Vindue.

En af Marat og andre undertegnet Sendeskrivelse opfordrede Indvaanerne i Departementerne til at gjøre det Samme, for at man ikke skulde have Forrædere i Ryggen, medens Patrioterne vendte deres Vaaben imod den udvortes Fiende. I mange Stæder efterkom man Opfordringen. Oprettelsen af et Frelses-Udvalg for Stæderne, hvorved den smudsige, i hele sin Fremtræden ækle Marat var et virksomt Medlem, Overdragelsen af Overbefalingen over Nationalgarden til Santerre, og den vilde Ødelæggelse af alle Statuer, Vaaben, Indskrifter og andre Tegn om den gamle Tid dannede Slutningen paa August- og September-Dagene, der gjorde Overgangen fra det
21. Sept. monarchiske til det republikanske Frankrig. Høst-Jævndøgnet blev betegnet som Begyndelsen til Frihedens og Lighedens Herredømme under det republikanske Nationalconvent.

Lafayette saae ikke mere denne Tingenes Omskiftning i Fædrelandet. Hans retfærdige Tænkemaade og hans Tilbøielighed for det constitutionelle Monarchi gjorde ham utilfreds med Omvæltningen. Han lod Nationalforsamlingens Affendinge fængsle, der ved en Ed vilde knytte Hæren til den nye Orden. Men han overtydede sig snart om, at hans Tropper stemmede overeens med Republikanerne. Af Nationalforsamlingen erklæret for Høiforræder og opfordret til at aflægge Regnskab, var der derfor ikke levnet ham anden Udvei end Flugt. Hans Hensigt var, med nogle Ligesindede (Alex. Lameth, Latour-Maubourg) over Holland at begive sig til Nordamerika; men han faldt i Hænderne paa Fienderne, der paa en uædel Maade holdt ham fast som Krigsfange og i fem Aar lode ham hensmægte i Magdeburgs og Ollmütz' Fængsler. Talleyrand lod sig af Danton give et Pas til England og oppebiede da i Amerika roligere Tider.

IV. Det republikanske Frankrig under Nationalconventets Herredømme (Sept. 1792—Oct. 1795.)

§ 689. **Kongens Henrettelse.** Den nye Forsamling, hvortil Medlemmerne af de to tidligere havde Adgang, og hvorved hver Franskmand, der var 25 Aar gammel og ikke stod i en Andens Tjeneste, uden Hensyn til Formue var valgberettiget og valgbar, blev under Jakobinernes Indflydelse sammensat af de heftigste Republikanere og Demagoger. I Begyndelsen havde Girondisterne Overvægten, men snart seirede Blodmenneskene Robespierre, Danton, Marat, Hertugen af Orleans, der nu antog Navnet Egalité, den forhenværende Marquis St. Just, Skuespilleren Collot d'Herbois og flere andre. Barrère, „Guillotinens Anacreon," vendte sig stedse til de Seirende. Jakobinerne og Cordeliererne beherskede Samfundsraadet, dette havde i Nationalgarden og i Sectionernes som „Sansculotter" betegnede Pøbel en frygtelig, altid færdig Stridsmagt, hvormed det kunde tvinge Conventet til alt. Den af den Deputerede Guillotin opfundne og efter

ham opkaldte Halshugningsmaskine (Faldøre) var et fortræffeligt Middel til rask at befordre Folk fra Livet til Døden.

Kong „Ludvig Capets" Proces var en af Nationalconventets første Handlinger. I en Væg i Tuillerierne havde man opdaget et Jernskab med hemmelige Breve og Aktstykker, af hvilke det fremgik, at det franske Hof ikke alene havde staaet i Forbindelse med Østerrig og Emigranterne og med dem udkastet Planer til at omstyrte den af Ludvig besvorne Forfatning, men at det ogsaa ved Aarspenge, Bestikkelse og andre Midler havde søgt at vinde enkelte Medlemmer af Nationalforsamlingen (Mirabeau) for samme Sag. Derpaa grundede Republikanerne, der gjerne vilde skaffe sig af med Kongen, for Nationalconventet en Anklage for Forræderi og Sammensværgelse mod Land og Folk. Under to Sagføreres Bistand, til hvem den ædle Malesherbes af egen Drift sluttede sig, stod Ludvig to Gange for Conventet (11te og 26de Decbr.). Men trods hans værdige Holdning og Forsvar og trods Girondistpartiets Bestræbelser (der vel ønskede Kongedømmets Fald, men ikke Kongens Død og derfor vilde have Dommen henstillet til det samtlige Folk) blev Ludvig i et stormende Møde, der forlængedes til langt ud paa Natten, med det ubetydelige Fleertal af 5 Stemmer dømt til Døden. — Jakobinerne havde opbudt alle 17. Januar 1793.
Midler for ved Frygt at faae dette Resultat ud; men de vilde dog ikke have naaet Maalet, naar de ikke iforveien havde givet den lovlige Bestemmelse, at ved et pinligt Forhør maatte der kun tilkjendes Dødsstraf i det Tilfælde, at to Trediedele af de Svorne vare derfor, en Forandring saaledes, at den blotte Majoritet var tilstrækkelig. Saaledes blev Mordet iklædt en retlig Form. Forgjeves anstrengte tilsidst endogsaa Girondisterne sig for at faae en Udsættelse med Henrettelsen — deres Modstand fremskyndede deres eget Fald. Allerede den 21de Januar besteg den ulykkelige Konge Skafottet paa Revolutionspladsen. Nationalgardens Trommehvirvel overdøvede hans sidste Ord og „Robespierres Fruentimmer" hilsede hans blødende Hoved med det Udraab: „Republiken leve!" — Saaledes blev der i hine skjebnesvangre Dage begaaet to store Forbrydelser, i Frankrig et Kongemord, i Polen et Folkemord.

§ 690. **Krigsbegivenheder.** Langsomt og methodist rykkede den preussisk-østerrigske Hær under Brunsvig over Lothringen til Champagne. Forgjeves søgte Frederik Vilhelm II., der tillige- Champagne.
med sine to Sønner befandt sig ved Hæren, at bevæge Hertugen til et skyndsomt Tog mod Paris. Denne, der var vant til Syvaarskrigens

konstrette og betænksomme Krigsviis, spildte Tiden med at erobre ubetydelige Fæstninger og betraadte Champagne i den ugunstigste Aarstid, da Veiene ved Regnen vare blevne ufremkommelige og Nydelsen af usund Næring og umoden Frugt svækkede og bortrev Hæren. Da derfor Dümourier besatte Argonner-Skoven og Kellermann med Held slog Fiendernes Angreb tilbage ved Valmy, ikke langt fra de catalauniske Marker, hvor engang Hunnerslaget holdtes, opgav man i den preussiske Hær Planen til at trænge videre frem og afsluttede et Forlig med Dümourier, der tilstod de tydske Tropper et uhindret Til-
6. Novbr. bagetog. Herpaa vendte Dümourier sig imod den østerrigske Hær i Belgien, vandt Slaget ved Jemappe og erobrede ikke alene de østerrigske Nederlande med Lüttich (hvor Folket, der allerede længe havde ligget i Strid med Regeringen, gierne sluttede sig til dem, der kæmpede for Frihed og Lighed), men han bemægtigede sig endog Grændsefæstningerne mod Holland og truede dette Land med en lignende Skjebne. Lige saa raske og glimrende vare den franske Armees Fremskridt imod Sardinien, der havde sluttet sig til Frankrigs Fiender. Savoyen og Nizza bleve med ringe Møie erobrede og ligesom Belgien og den venstre Rhinbred indlemmede i den franske Republik som nye Departementer.

Disse Conventets Magthandlinger, saavelsom Udbredelsen af Revolutionsideerne ved Indførelsen af republikanske Forfatninger, ved Oprettelsen af Jakobinerklubber og Frihedstræer i de erobrede Lande, og ved Opraab til Undersaatterne i monarchiske Stater, om at de skulde indføre Frihedens og Lighedens nye Orden, og endelig de europæiske Magters Forfærdelse over Mordet paa Ludvig XVI. medførte en mægtig Coalition under Englands Banner imod det republikanske Frankrig. Det aristokratiske Storbritannien, Nederlandene, Preussen, Østerrig, det tydske Rige, Italien og Spanien droge ud for at undertrykke de nye Ideer i Frankrig, der vare lige farlige for Throne og Alter, saavelsom for de privilegerede Stænders Forrettigheder. Folkene hilsede i Begyndelsen med Jubel de franske Stridsmænd, der lovede Befrielse for tusindaarige Tryk og Lighed for alle Mennesker, men snart nedstemtes deres Begeistring for den priste Frihed, da Tropperne tærede paa deres Eiendom og Conventsmedlemmerne berigede sig med deres Gods.

Belgien. Dümourier, der hyldede Girondisternes Anskuelser, var utilfreds med Conventets vilde Færd og paadrog sig derfor snart det herskende Demokratparties Had og Mistanke. Som Hertugen af Orleans' Forbundne, hvis Søn Louis Philip (nu de Franskes Konge) befandt sig ved hans Armee, blev Dümourier i Begyndelsen af Danton beskyttet imod Robespierre, Marat og andre Jakobinere, men da Kampen imellem Gironden og Bjergpartiet i Nationalforsamlingen antog en

heftigere Skikkelse, blev ogsaa Dümouriers Stilling vanskeligere. Conventsdeputerede paasede paa Generalen, undergrove hans Anseelse hos Hæren og skaltede egenmægtigen i de erobrede Lande. Dette var paa samme Tid, som en ny østerrigsk Hær under Prindsen af Koburg, 18. Marts.
hvem Clairfait og Erkehertug Karl vare medgivne, viste sig i Nederlandene, trængte Franskmændene tilbage til Maas og overvandt Dümourier selv ved Neerwinden. Dette Nederlag tilskrev Dümourier fornemmelig Jakobinerne, fordi de havde forført Hæren, af Vindesyge havde sørget daarligt for Leveringen af Krigsfornødenheder, og stillet en uduelig Medfeltherre ved hans Side. I sin Vrgrelse gav han ikke utydelig tilkjende, at han tænkte paa at styrte Conventet og gienindsætte en monarchisk Forfatning med Hertugen af Orleans eller dennes Søn som Konge. Conventet, der blev underrettet om alt, fnysede af Forbittrelse; det satte Generalen i Anklagestand og kaldte ham til Paris for at forsvare sig. Men Dümourier havde ved General Mack allerede indledet Underhandlinger med Clairfait. Han lod derfor Conventets Affendinge fængsle og udlevere til Fienderne, derpaa begav han sig selv tilligemed Ludvig Philip og omtrent 1,500 Mand af sine Tropper til Clairfait.

Dümourier, der af Conventet var bandlyst som Fædrelandsforræder, levede fremtidig snart paa dansk, snart paa engelsk Grund og døde forglemt og foragtet i Udlandet.

Om Høsten havde Husar-Generalen **Cüstine** med en lille Hær 1792.
giort Indfald i Rhinegnene, havde under den herskende Splid mellem Rhinegnene.
de smaae Fyrster uden Møie bemægtiget sig Stæderne Speier, Worms og Mainz og endogsaa besat og brandskattet Frankfurt. Borgerskabet i Mainz, der var forladt af Kurfyrsten, af Domherrerne og af Adelen og længtes efter Befrielse fra det frøbelige geistlige Regimente, lod sig let bevæge til at slutte sig til Frankrig og til at oprette en republikansk Forfatning og en Jakobinerklub, da den hjælpeløse Stad af Eikenmeyer, en af Fæstnings-Commandanterne, var bleven overgivet til Franskmændene.

I Mainz og i andre Stæder ved Rhin slog det franske Væsen hurtig Rod. Men ved Udbrudet af den første store Coalitionskrig, hvori ogsaa det tydske Rige tog Deel, kunde Mainz ikke modstaae Fiendernes Overmagt. Efter et haardnakket Forsvar, hvorved Beboerne bleve hjemsøgte af den frygteligste Hungersnød, maatte Staden ifølge Forlig overgives til Preusserne. Dette kostede Beauharnais Livet, der for sildig var kommen til 22. Juli.
Undsætning. Ogsaa Cüstine blødte paa Guillotinen, da han paa den belgiske Grændse lod Condé og Valenciennes falde i Hænderne paa Fienderne. Faae Maaneder efter fulgte hans Søn ham. De tydske Frihedsmænd i Mainz bødede for Størstedelen for deres franske Sindelag med fleeraarigt Fangsel. Verdensomseileren Georg Forster, der var høit

begeistret for Frihedens Ideer og Hovedet for det franske Parti i Mainz, hvor han var Professor, døde fuld af Kummer og Stuffet i Paris i Januar 1794.

§ 691. Girondens Fald. Efter Kongens Død tillagde Conventet sig den udøvende og lovgivende Magt og tildeelte forskjellige Udskud (Comiteer) de forskjellige Arbeider. Disse Udskud bleve efterhaanden udrustede med bestandig større Magt og indskrænkede til et bestandig mindre Antal, indtil tilsidst **den offentlige Sikkerheds Udskud** rev al Regeringsmagt til sig og det af 9 Medlemmer bestaaende **Velfærds-Udskud** udkastede Rædselslovene, som Conventet da stadfæstede. Disse Udskud, især det sidste, beherskede Frankrig med uhørt Despoti. Hovedmiddelet for deres Tyranni var det af 12 Edsvorne og 5 Dommere bestaaende **Revolutions-Tribunal**, ved hvilket det skrøbelige Blodmenneske **Fouquier Tinville** overtog en offentlig Anklagers Embede. Denne Domstol, som ogsaa Conventsmedlemmerne ifølge en 1793. Lov at 8de April vare underkastede, fældede kun Dødsdomme, ved hvilke hverken Appellationer eller Benaadelse fandt Sted. Marat, der ved Siden af Robespierre havde den største Anseelse i Jakobinerklubben, opfordrede bestandig Sækkere de Fattige til Kamp imod de Rige, Pøbelen til at tilintetgjøre alle Dannede. Snart saae han sig imidlertid overbuden af **Hebert**, der i Folkebladet père Duchesne betraadte Cynismens yderste Grændse, idet han i sin Journal, der bugnede af smudsige Udtryk og pøbelagtige Skjældsord, søgte at hidse Bærmen af Folket, hvis Sprog han talede, til Mord og Opstand. Efter disses Grundsætninger handlede Municipalraadet i Paris, for hvilket Jakobineren Pache efter den snedige Hykler Pétions Fald stod i Spidsen som Maire og den afskyelige Chaumette som Syndicus. Slagfærdige Nævner fandt de deels i Nationalgarden, der under Henriots Overbefaling forvandlede sig til en Skare „Sanscülotter", deels i to i Mai Maaned udskrevne Revolutionsarmeer, af hvilke den ene skulde holde Aristokraterne i Orden, den anden drage imod Vendéerne. For Pøbeltumulter sørgede Sectionernes Udskud, til hvilket Marat, Danton, Camille Desmoulins og andre henvendte sig, naar de vilde tvinge Conventet til at gjøre noget. Disse Sectionsudskud, der bestode af 12 Mænd hvert, udøvede Politiet i deres Distrikter og uddeelte Sikkerhedskort. Ved denne Indretning, som Jakobinerne havde indført i hele Riget, kom Magten ganske i Massens Hænder og Herredømmet i de laveste Folkeklassers Vold. Alle Velhavende svævede i bestandig Fare for at blive udplyndrede. Brødudsalgene og Kramboderne bleve hyppig tømte af de grædselige Fruentimmer fra Forstæderne, hvilket endelig bevægede Velfærds-Udskudet til at fastsætte et Maximum i Prisen for Korn, Brød og andre Levnetsmidler. Dette Pariser-Samfundets Herredømme bragte Brissotisterne paa den Tanke, at omskabe Frankrig til en af flere smaae Republiker bestaaende Føderativ-Stat, for at afvende det Fordærvelige ved Centralisationen. Deraf fremgik en Kamp paa Liv og Død imellem Føderalisterne (Brissotister, Gironde) og Jakobinerne.

Neppe var Orleans' Parti sprængt ved Dümouriers Flugt og Forræderi, og han selv bragt i Fængsel, før Bjergets Demokrater rettede deres Angreb imod Gironden, for ved alle Maadeholdnes og Lunknes Fald at bringe mere Eenhed og Kraft ind i Conventet og

bevare Frankrig for den truende Udstykning. Deres Ordfører Robespierre indbragte derfor det Andragende, at stille Hovedmændene for Girondistpartiet for Revolutionstribunalet som Dümouriers Medskyldige. Da hans Forslag strandede paa de Angrebnes overlegne Veltalenhed, opfordrede Marat Pøbelen til Opstand imod Republikens Fiender, hvilket gav Girondisterne Anledning til at reise en Anklage imod Marat for Revolutionstribunalet. Dette frembragte en heftig Bevægelse i Sectionerne. Truende forlangte Folket gjentagne Gange Girondisternes Fængsling, og da Marat blev frikjendt af Domstolen, der bestod af Jakobinere, tilkjendegav samme sin Tænkemaade derved, at det bar sin Afgud i Triumph til Conventet. Fra den Tid af fulgte den ene 24. April Opstand paa den anden, og ikke alene alle maadeholdne Conventsmedlemmer, men alle rettænkende og besindige Borgere, der afskyede Pøbelens vilde Færd, svævede i bestandig Livsfare. Da satte Girondisterne og deres Meningsfæller et Decret igjennem i Conventet, at der skulde nedsættes en Commission, bestaaende af 12 Medlemmer, for at undersøge de daglige Uroligheder og efterspore Ophavsmændene til dem. Denne lod Journalisten Hebert og nogle andre af den store Hobs Ordførere fængsle som Ophavsmænd til Tumulter og Mordplaner. Men den næste Dag fremtvang den støiende Pøbel deres Frigivelse, hvorpaa Hebert og hans Stalbrødre af Hevn foranstaltede Opstanden af 31te Mai, efterat de iforveien havde gjort den brændemærkede **Henriot**, der tidligere havde været Lakai, derpaa Smugler og tilsidst Politispion, til Anfører for Nationalgarden. Paa denne og de to følgende Dage leirede en uhyre Folkemasse sig om Tuillerierne, hvor Conventet nu holdt sine Møder, og fordrede høit og truende, at de Tolvs (Decemvirer) Commission skulde ophæves og Girondisterne og de Maadeholdne udelukkes. Forgjeves opbøde disse al deres Veltalenheds Kraft, for ved Skildringen af de skrækkelige Følger af en saadan Svaghed og Eftergivenhed at bringe Forsamlingen bort fra at opfylde deres Begjering; Pøbelen, der var gjort modig af Bjergpartiet, trængte sig ind i Salen og op paa Gallerierne og forlangte med vild Støien og Skrigen sine Offere. Forgjeves søgte Fleertallet af Forsamlingen, med Præsidenten Herault Sechelles i Spidsen, i Masse at forlade Forsamlingssalen, hvor de ikke mere kunde raadslaae frit og uhindret; — drevne tilbage af Henriot, var der intet andet tilbage for dem, end at samtykke i Folkets og Bjergpartiets Fordringer og anerkjende Massens Herredømme. 34 Girondister bleve strax udelukkede og bragte i Fængsel; 20 af dem (deriblandt Pétion, Guadet, Barbarour) undkom og kaldte Beboerne af Bretagne, Normandi og Sydens Søstæder til Vaa-

den imod Jakobinerne. Men Opstanden havde ingen heldig Fremgang, den fremskyndte derimod dens Ophavsmænds Undergang, især da Marats Mord ved den ædle Charlotte Corday, der var opflammet af Barbarour' Taler, bød Bjergets Medlemmer en velkommen Leilighed til at holde Folket i ængstelig Gjæring ved Skildringer om Sammensværgelser for at myrde Patrioterne og omstyrte Friheden.

Den 31te Oktober bleve de i Paris tilstedeværende Girondister slæbte til Guillotinen; men ogsaa de Undslupne og Reddede døde for Størstedelen en voldsom Død; de fleste, som Roland, Pétion, Condorcet, Barbarour, ved Selvmord. Ogsaa Fru Roland blødte paa Guillotinen. 73 Conventsmedlemmer, der havde nedlagt Protest imod Girondisternes Udelukkelse, bleve ligeledes udstødte nogle Maaneder stldigere, saa at Conventet nu sank ned til et blot Værktøi for Velfærdsudskudet.

§ 692. Rædslerne i Syden. Jakobinernes Blodherredømme avlede Opstande i det Indre af Frankrig, der kun bleve undertrykte ved den umenneskeligste Grusomhed. Det mislykkede Forsøg af Indvaanerne i Normandi og Bretagne paa atter at indsætte de udelukkede Girondister i deres Rettigheder gav Velfærdsudskudet Leilighed til ved den strækkelige Carrier at hjemsøge Egnen fra Seine til Loire og til den yderste Søkyst med Mord og Blod. Dette Uhyre lod i Nantes sine Offere i Hundredevis drukne i Loire ved Hjælp af Skibe med Faldebrætter (Noyader). Endnu rædselfuldere vare Jakobinernes Udaad i Sydens Stæder, i Lyon, Marseille og Toulon. I den første Stad havde den forhenværende Præst Chalier som Forstander for Jakobinerklubben ved skjændige Mordanslag, hvori Pøbelen blev opfordret til at plyndre og myrde de rige og anseete Borgere, der betegnedes som Modstandere af den nye Orden, fremkaldt en saadan Forbittrelse hos alle ærbare og velhavende Indvaanere, at de for at redde Eiendom og Liv reiste sig imod Jakobinerne og
16. Juli. lode Chalier henrette. Denne Daad fyldte de parisiske Rædselsmænd med et frygteligt Raseri. En republikansk Armee rykkede for Stadens
9. Okbr. 1793. Mure; efter en haardnakket Kamp blev den indtaget og hjemsøgt af Mord og gruopvækkende Ødelæggelse. Fréron, en af Marats Stalbrødre, Fouché, Couthon og andre lode Indvaanerne skyde i hele Masser, fordi Guillotinen arbeidede for langsomt; hele Gader og Huse bleve nedrevne eller sprængte med Krudt; Pøbelen deelte de velhavende Borgeres Eiendom imellem sig; Lyon skulde ødelægges og synke ned til et Borgersamfund uden Navn. Paa lignende Vis rasede Republikanerne i Marseille og Toulon. Royalisterne fra Toulon havde kaldt Englænderne til Hjælp og overgivet dem Stad og Havn.

I Tillid til denne Bistand og til Fæstningsværkernes Styrke trodsede Borgerne i Toulon deres republikanske Modstandere. Men „Sanscülotternes" Armee, ved hvilken den unge Korsikaner **Napoleon Bonaparte** aflagde de første Prøver paa sit Feltherretalent, overvandt alle Hindringer. Toulon blev stormet. Englænderne, der vare ude af Stand til at holde Staden, stak Flaaden i Brand og overlode de ulykkelige Beboere til Conventets forfærdelige Hevn. Ogsaa her lod den strækkelige Fréron alle velhavende Borgere nedskyde Masseviis og deres Eiendom uddele til Sanscülotterne. De ærbare Indvaanere undslyede og overlode Staden, hvis Befolkning fra 28,000 sank ned til 7,000, til det tilbageblevne Pak og Galeislaverne. — Ikke synderlig bedre bar Tallien sig ad i Bordeaux; og i det nordlige Frankrig drog Lebon fra Sted til andet med Guillotinen og hobede den ene Rædselsdaad paa den anden.

§ 693. Blodscenerne i Vendeen. Den strækkeligste Skjebne ramte Vendeen, hint eiendommelige Land i det vestlige Frankrig, der er overstaaet med Skove, Hække og Buske og gjennemstaaret af Grave. Her levede et tilfreds Folk i landlig Stilhed og i den gamle Tids Enfold. Bønderne og Forpagterne holdt af deres Godsherrer, der ikke plagede dem, de elskede Kongen, der ikke gjorde dem nogen Fortred, og hang med Ærefrygt ved Geistligheden og de kirkelige Skikke, der fra deres Ungdom af havde været dem dyrebare og hellige. Da nu Nationalforsamlingen fordrev deres ubeedigede Præster og lod dem myrde, da Kongen blødte paa Guillotinen, da Bondesønnerne ved det almindelige Opbud til Fædrelandets Forsvar bleve indkaldte til Armeen, da forenede alle Vredens og Hevnens Aander sig i Vendeens Bønders Gemytter og dreve dem til Opstande og til Borgerkrig. Under duelige, dristige, ved Krig dannede Anførere af ringe Stand, som Charette, Stofflet og Cathelineau, til hvem der sluttede sig nogle Adelsmænd som La Roche Jaquelin, d' Elbée og andre, sloge de i Begyndelsen de republikanske Hære under Santerres og andre Jakobineres Commando tilbage, erobrede Saumür og truede Nantes. Da sendte Conventet den af Afskummet af Folket bestaaende Revolutionsarmee under Westermann og de rasende Jakobinere Ronsin og Rossignol til Vendeen. Disse kastede sig som glubende Ulve over de ulykkelige Beboere, stak Ild paa Landsbyer, Stæder, Forpagtergaarde og Skove og søgte ved Skræk og Rædsel at bryde „Royalisternes" Modstand. Men Vendeens Landbefolknings Mod blev ubøiet. Hverken Dødens Rædsler i deres

mange Skikkelser eller deres Meierigaardes og Agres Ødelæggelse vare i Stand til at forandre deres Tænkemaade eller lamme deres Arm. Da alligevel de tappre Tropper, der efter Mainz' Overgivelse vendte tilbage til Hjemmet under duelige, krigskyndige Anførere, som Kleber, bleve sendte imod Vendeens Rebeller, bukkede det ulykkelige Folk efterhaanden under for dets Modstanderes Slag, efterat Landet var bleven til en Ørken og Tusinder af Beboerne havde vædet Hjemmets Grund med deres Blod. Men beroliget blev Vendeen først, da den lige saa tappre som menneskevenlige **Hoche** efter Robespierres Fald gik ud af Fængslet og kom i Spidsen for Hæren og tilbød det ene Parti, der var træt af Kampen, Fred, men ved sit skarpe Sværd og sin overlegne Krigskonst bragte de Gjenstridige til at underkaste sig. Stofflet og Charette bleve gjorte til Krigsfanger og skudte. Imidlertid havde Rædselsregimentet udspillet sin Rolle og en mildere Tænkemaade var bleven herskende.

Det Forsøg, som i Juli 1795 foretoges af nogle Skarer udvandrede Royalister, og hvorved man ved engelsk Hjælp vilde foranstalte en Landgang paa Den Ouiberon og anspore de krigstrætte Beboere af Vendeen (Chouans) til en ny Kamp imod den republikanske Regering, endte til Skam og Skade for Angriberne. Efter en kort Fagtning kom det landede Mandskab med et stort Forraad af Vaaben, Krigsgeraad og Penge i Hænderne paa Republikanerne, der grusomt nedhuggede 800 fangne Royalister. Pitt trøstede sig med, at der idetmindste ikke var flydt engelsk Blod, men fik derfor af Taleren Scheridan den fortjente Bemærkning, at der var strømmet engelsk Ære ud af alle Porer.

England.

§ 694. Den første Coalitionskrig (1793—1796). Den engelske Regering betænkte sig længe, før den begyndte Kampen med Revolutionen. Den taalte Emigranterne i Landet, men antog ogsaa en Gesandt fra den bestaaende Regering i Frankrig og lod Venner og Fiender af den nye Orden uden Hinder lægge deres Anskuelser for Dagen i Tale og Skrift.

Hos det engelske Folk, der var vant til det offentlige Statsliv, dannede der sig snart to Partier, hvoraf det ene, med Edmund Burke og Toryerne i Spidsen, betragtede den nye Tingenes Orden i Frankrig og dens Ophavsmænd med Had og Afsky og belagde dem med de værste Skjældsord, det andet, som havde den geniale Statsmand og Taler Fox til Overhoved, der i Aandsstorhed saavelsom i regelløs Leveviis lignede Grev Mirabeau, og havde en ivrig Ordfører i Forfatteren af den demokratiske Forfatning i Nordamerika, Thom. Payne, billigede Revolutionens Grundsætninger, skjøndt ikke dens blodige Udvæxter. Burke, en dannet, kundskabsrig Statsmand og en begavet Taler, der fandt vel meget Behag i Bombast og rhetoriske Floskler, var under den amerikanske Frihedskrig en varm Forsvarer af Folkeretten og tilligemed Fox Sjælen i Oppositionen imod Regeringen. Men nu stiftede han Mening, fremstillede i en meget læst Bog den franske Revolution som den ulykkeligste og afskyeligste Begivenhed, til hvis Bekæmpelse alle Europas Fyrster skulde drage ud, og gik i sin Iver for Bevarelsen af de gamle Tilstande saa vidt, at han i et Parlamentsmøde offentlig opsagde sin mangeaarige Meningsfælle Fox sit Venskab og vendte sig fra ham i Had. Dengang stod den yngre **Pitt**, en Søn af den store Lord Chatam, i Spidsen for Ministeriet. Han saavelsom hans Meningsfæller, Toryerne og den dem hengivne Kong Georg III. og hans Søn af samme Navn, Prindsen af Wales (der under Faderens lange Aandsforstyrrelse forestod Staten som Prinds-Regent og først efter hans Død 1820 antog Kongetitel som Georg IV.) vare meget ugunstig stemte imod de republikanske Ideer, der ikke blot truede Fyrsternes Kroner, men ogsaa Adelsmændenes Standsrettigheder med Undergang, og belønnede derfor Burkes Iver; men først dengang traadte den engelske Regering aabenbar fiendtlig op imod Frankrig, da Kongens Hoved var falden, da det mod England venlig sindede Holland truedes med Krig og det forvovne Convent lovede alle Folk, der vilde reise sig imod deres Regeringers Tyranni og de begunstigede Stænders Afmagt og afryste Feudalaagets gamle Tryk, Frankrigs Bistand, og modtog et Gesandtskab fra et engelsk Selskab med republikanske Formaal. Nu begyndte England den betydningsfulde Krig tilvands og tillands, med hvilken det først opherte, da Revolutionen og Napoleons Militærherredomme, som udsprang deraf, var overvundet og tilintetgjort. Fra nu af blev Frankrig ikke alene bekæmpet af engelske Skibe og engelske Hære, men engelske Hjælpepenge bragte ogsaa de feendragtige Fyrster og de tovende Regeringer til at slutte sig til Krigen imod den fælles Fiende.

§ 695. Om Sommeren 1793 truede næsten hele Europa de franske Grændser. Medens de engelske Flaader søgte at tilintetgjøre Frankrigs Sømagt og at erobre dets Kolonier, og Pitt ved rundelige Hjælpepenge drog Omsorg for at holde Krigen i Gang, rykkede Hollændere, Østerrigere og Englændere fra Nederlandene af ind i Flandern; tillige satte tydske, preussiske og østerrigske Tropper over Rhinen; Sardinien truede i Sydøst, ved Pyrenæerne stode spanske og portugisiske Hære; Neapel og Portugal fulgte Englands Anvisninger. — Men Anførernes Udueligheds og Planløshed, de Forbundnes Uenighed og Officerernes Hoffærdighed hindrede en glimrende Fremgang selv paa en Tid, da Frankrig endnu ikke havde skabt sit nye Krigssystem, hvorved det siden efter kunde byde hele Europa Trods. Vel vare de Forbundnes Vaaben ikke uden Held i Begyndelsen; Elsaß og Flandern faldt i deres Hænder, og Veien til Paris stod dem aaben. Republikanerne vilde ved Rædsler tilkvinge sig Seieren; Houchard, der seirede over Hollænderne og Hannoveranerne ved Hondschooten, 8. Sept. blødte paa Guillotinen, fordi han sildigere maatte vige for den fiendtlige Overmagt, og Hoche bødede i Fængsel for det af Tydskerne og Preusserne tilføiede Nederlag ved Keiserslautern, og vilde have 28-30. Nvbr. lidt en lignende Skjebne af sin Fiende St Just, naar ikke Robespierres Fald havde befriet ham derfor. — Men da den brave **Carnot** kom i Velfærdsudskudet og ledede Krigsforetagenderne, fik Sagerne en anden Gang. Ved det almindelige Opbud (levée en masse) blev hele Nationen draget ind i Krigen; Masseviis, og ikke mere i

smaae Hærafdelinger, bleve nu fanatiske Skarer stillede imod Fienderne; af de menige Krigeres Rækker fremstode Aarhundredets største Feltherrer — imod saadanne Kræfter kunde de gamle Generaler med deres methodiske Slendrian og med Soldater, der kæmpede for Sold, ikke for Fædreland og Frihed, ikke længere holde Stand. — I Juni erobrede
1794. Pichegrü Ypern, medens Jourdan, efterat han fire Gange var bleven trængt tilbage over Sambre, endelig slog Fienderne ved Fleurus og tiltvang sig Belgiens Rømning. Ved Høstens Begyndelse vare ikke alene de østerrigske Nederlande, men ogsaa de hollandske Grændsefæstninger atter i Franskmændenes Besiddelse.

Holland. Derved blev det muligt for General Pichegrü, i December og Januar at foretage et dristigt Krigstog over de tilfrosne Vande imod de hollandske Generalstater, med en Hær, der led Mangel paa Klædningsstykker, Fødemidler og alle Livsfornødenheder, at bemægtige sig hele Landet og nøde de engelske Tropper til et høist besværligt og farefuldt Tilbagetog. Arvestatholderen, der lige siden hans Indsættelse ved de preussiske Armeer (§ 645) og den med deres Hjælp bevirkede Forøgelse af hans Høihedsrettigheder var lidet elsket i Landet, frasagde sig sin Værdighed og begav sig til England, med hvilket Land han stod paa en venskabelig Fod; de landflygtige Patrioter, der stemte overeens med de franske Republikanere, vendte tilbage og understøttede i Forbindelse med deres tilbageblevne Meningsfæller de seierrige Franskmænds Bestræbelser for, ved Oprettelsen af en bataviſk Republik med et demokratisk Grundlag i de hollandske Generalstater, at knytte dette rige Land med dets Skatte, Skibe, Søhavne og Kolonier nærmere til det republikanske Frankrig. Frihedstræer bleve opreiste, Menneskerettigheder forkyndte, republikanske Selskaber stiftede og Regeringen overgivet til det franske Parti. Men kun altfor snart følte Hollænderne det Skadelige ved dette Løveforbund. De udhungrede
1795. og luvslidte Tropper maatte fødes, klædes og besoldes; et Forlig, som i Mai afsluttedes med Frankrig, sikkrede ikke alene denne Stat fri Skibsfart paa Landets Vande og Afbenyttelse af dets Søhavne, men erhvervede det ogsaa 100 Millioner som Skadesløsholdelse for Krigsomkostningerne, det hollandske Flandern med Mastricht og Ret til at besætte de vigtigste Fæstninger, og medens Statskassen blev udtømt og Finansforvaltningen kom i Forvirring under det nye republikanske Regimente og dets franske Beskyttere, der tærede paa Landets Marv, bemægtigede Englænderne sig ikke alene Hollændernes Handelsskibe og indskrænkede eller tilintetgjorde deres Fiskerier, men de tilvendte sig ogsaa de fleste af deres fjerne Kolonier.

Fra 1795 til 1797 tabtes de hollandske Besiddelser i Hindostan og paa Cap til Briterne; frembeles Malacca, Ceylon, Amboina, Ternate og andre Øer; af de vestlige Kolonier fik Englænderne Demerary og Essequebo; i Januar 1799 Surinam; 1800 Curaçao og 1801 St. Eustach samt Saba.

Den bataviske Republik havde i alt lige Skjebne med Franskmændene; til 1798 stod et demokratisk Convent i Spidsen for Bestyrelsen; dernæst blev de enkelte Provindsers Souverænitet ophævet, Landet delt i otte Departementer med nye Navne og den ene og udelelige bataviske Republik oprettet med en Statsforbindelse (Directorium) af 5 Personer som

udøvende og 2 Kamre som lovgivende Magt. Napoleon gjenoprettede den gamle Provindsialindbeling og forandrede Regeringen og den lovgivende Magt, men et nyt Forlig, hvorefter der paa Landets Bekostning, skulde underholdes en fransk Besætningshær paa 18,000 Franskmænd, stilles en egen Hær paa 16,000 Mand og udrustes 5 Linieskibe og 5 Fregatter, trykkede haardt paa Landet. Handelen tog af, Kolonierne tabtes og Landet blev forgjældet. I Januar 1805 blev Schimmelpenninck som Raadspensionær stillet i Spidsen for den udøvende Magt og en Landsrepræsentation beklædt med den lovgivende Magt. Men allerede i det næste Aar blev Napoleons Broder Ludvig Bonaparte udnævnt til Konge 1806.
af Holland og Repræsentanterne forøgede til 38. Vliesingen og andre Stæder kom til Frankrig, derimod blev Ostfriesland tilligemed Herskabet Jever forbundet med Holland. 1807.
Nogle Aar efter blev Ludvig uenig med sin Broder og frasagde sig Thronen, hvorpaa fulgte Hollands Forening med Frankrig. En ny Lovbog, den almindelige Conscriptionspligtighed, et hemmeligt Politi og Nedsættelse af Statsgjældens Renter til en Trediedeel vare Gaver af den nye Magthaver Napoleon. 1810.

§ 696. Lige saa heldige vare de franske Vaaben ved Rhinen. Rhinegnene. 1794.
I Oktober droge de østerrigske og preussiske Tropper tilbage over den tydske Flod og overlode Fienderne Gebetet hinsides. Snart derpaa indledede den preussiske Regering, der var beskæftiget med Begivenhederne i Polen (§ 669) Underhandlinger med Frankrig, som medførte Freden i Basel. I denne blev ikke alene den venstre Rhinbred April 1795.
tilligemed Holland givet til Priis for Fienderne, men ogsaa det nordlige Tydskland, der var erklæret neutralt, blev derved adskilt fra det sydlige, hvor Krigen endnu fortsattes, ved Opstillingen af en Demarkationslinie. Østerrigerne derimod fortsatte Kampen med stor Anstrengelse. Under Anførsel af de brave Feltherrer Clairfait og Wurmser modstode de heldigen de franske Hære, der i Tillid til de tydske Fyrsters Uenighed og mange Embedsmænds og Befalingsmænds Feighed og Forræderi overskred Rhinen og søgte at gjøre Erobringer ved Main og Neckar. Efter Clairfaits Seier ved Handschuchsheim over Pichegrü erobrede de Keiserlige det af Franskmændene besatte Heidelberg og efter et frygteligt Bombardement, der varede i flere Dage, den faste Hovedstad Mannheim, som den pfalzgrevelige Befalingsmand Oberndorf paa den første Opfordring skjændigen havde overgivet til Fienden med de rige Forraad af Krigsbehov. En Deel af Staden laae i Ruiner, da Tydskerne atter droge ind. Erkehertug Karl, Keiserens Broder, aflagde glimrende Prøver paa et udmærket Feltherretalent. Han slog Jourdan i en heftig Træfning ved Würzburg og nødte ham til et skyndsomt Tilbagetog til Rhinen. 3. Septbr. 1796.
Beboerne af Spessart og Odenwald, der vare forbittrede over de Fremmedes Undertrykkelser og Brandskatninger, stode op imod de fremrykkende Fiender og sloge dem, hvor de lode sig see enkeltvis. Heldigere var Moreau, der vel blev trængt tilbage fra Bayern og Schwaben,

men ved et mesterligt Tilbagetog over Schwarzwalds Dale uden synderligt Tab kom til Rhinen. De tydske Regeringer, der vare langt fra at opmuntre Folket til at reise sig imod Rigsfienderne, efterlignede for største Delen Preussens Exempel og søgte ved Forlig med Frankrig at opnaae Udvidelse af deres Gebeet og andre Fordele.

§ 697. Rædselsregeringen (Terrorismus). I et heelt Aar (fra Juli 1793 til Juli 1794) hylede Frankrig sig under Velfærdsudskudets frygtelige Tyranni. I Spidsen for de 9 Medlemmer, der dannede dette Udskud, stode tre Mænd, hvis Navne længe vare Landets Skræk — den misundelige, lumske **Robespierre**, den blodtørstige **Couthon** og **St. Just**, der sværmede for republikansk Frihed og Lighed. Disse politiske Fanatikere regerede med uhørt Despoti og beredede Død og Undergang for alle dem, der ikke vilde bøie sig under deres Magtensord. Ved Siden af dem bevarede blot den redelige **Carnot** en selvstændig Holdning; men for at han ikke skulde staae i Veien for sine Collegaers blodige Ønsen, som han aldrig vilde have billiget, overdroge Triumvirerne ham Ledelsen af Krigsvæsenet, for at bortdrage ham fra det Indre. De øvrige Medlemmer af Udskudet vare for største Delen Creaturer af Robespierre (Barrère, Billaud-Varennes, Collot d' Herbois, Prieur, Lindet, Jean Bon de St. André). Den yderst demokratiske Forfatning, som man i Hast havde udkastet og efter dens Antagelse af Folket den 10de August med den største Høitidelighed bekjendtgjort, blev imidlertid lagt til Side og der blev oprettet en revolutionær Regering under Velfærdsudskudets Tilsyn. Hvorledes denne Regering brugte sin Magt til at tilintetgjøre Tilhængerne af det Gamle, kan denne ene Omstændighed vise, at der i Juni og Juli Maaneder døde ikke mindre end 1,285 Mennesker paa Guillotinen. Det virksomste Middel til at bortrydde alle dem, der stode det herskende Parti i Veien, var den skrækkelige Lov imod de Mistænkelige, der truede alle „Fædrelandets Fiender," alle dem, der lagde deres Tilbøielighed for den tidligere Tilstand, eller for Præsteskabet og Adelen for Dagen, med Døden. Ifølge denne og lignende Love bleve alle Fængsler fyldte med Tusinder af saakaldte Aristokrater, og hver Dag slæbtes 40—60 Mennesker til Slagterbænken. Alle de, der ved Rang, Formue, Dannelse og Adel i Tænkemaade adskilte sig fra de herskende Demokrater, svævede i bestandig Livsfare. En Fiendes ondskabsfulde Bagvaskelse, en Speiders Denunciation, en Sanscülots Had var tilstrækkeligt til at bringe en Uskyldig i Fængslet og fra Fængslet paa Skafottet. Overgangen var saa rask, at Døden mistede sin Skræk og Fængslerne bleve Samlingspladser for muntert, flint Selskab og aandrig Underholdning. Blandt Slagtoffrene vare Frankrigs ædleste og mest udmærkede Mænd, den tidligere Minister Malesherbes, Medlemmerne af den constituerende Forsamling Bailly, Barnave og andre, mange republikanske Afsendinge af maadeholden Charakteer; alle de, der tilhørte det gamle Kongedømme og ikke havde reddet sig ved Flugten, døde under Faldøxen. Iblandt dem var den haardt prøvede Dronning Marie Antonie, der ved sit Forhør og ved sin Død beviste en hendes Fødsel og hendes Dannelse værdig Standhaftighed og Sjælsstyrke. Hendes Søn døde under en Jakobiners haarde Tugt, hendes Datter (Hertuginden af Angouleme) slap derfra med en mørk Aand

1794.

17. Septbr. 1793.

og et for hele hendes Liv forbittret Hjerte. Snart efter Dronningen døde Ludvig XVI.s fromme Søster Elisabeth paa Skafottet og faae Uger efter Girondisternes Henrettelse faldt ogsaa den ryggesløse Hertug af Orleans' Hoved, hvem selv Dantons Gunst ikke formaaede at beskytte imod Robespierres Misundelse.

§ 698. Dantonisternes Fald. Dette Raseri og denne Grusomhed oprørte tilsidst Hovedmændene for Cordeliererne, Danton og Camille Desmoulins, der ved deres Herredømme over Masserne hidtil havde ledet Revolutionen og grundlagt Republiken. Danton, der var mere nydelysten og lidenskabelig og modtagelig for gemytlige Bevægelser, var træt af Myrderiet og begav sig for nogle Maaneder til Provindsen, for med en ung Ægtefælle at nyde den Lykke og den Rigdom, som Revolutionen havde forskaffet ham, men Camille Desmoulins anvendte i sit aandrige, meget læste Blad: den gamle Cordelier, de Steder, hvori den romerske Historieskriver Tacitus skildrer Tiberius' Tyranni og Grusomhed med de mest afstikkende Farver, saa træffende paa sin Tid, at man ikke kunde tage feil af deres Hentydning paa de tre Hovedmænd for Velfærdsudskudet og deres Love imod de Mistænkelige. Dette bragte Jakobinerne i Raseri, og da til samme Tid flere Venner og Tilhængere af Danton (Fabre d' Eglantine, Chabot og andre) ved Ophævelsen af det ostindiske Compagni gjorde sig skyldige i Bedragerier og Bestikkelse, og andre vakte Forargelse ved deres kirkestjændende Afskyeligheder og ugudelige Omvandringer, saa benyttede Velfærdsudskudet nu Leiligheden til at styrte hele Dantons Parti. Efterat nemlig Conventet havde forandret Kalenderen og Navnene paa Maanederne*), henlagt Aarets Begyndelse til den 22de September, afskaffet Søn- og Fest-Dagene og derfor indført Decaderne og Sanscülotfesterne, vakte flere Dantonister, saasom Hebert, Chaumette, Momoro, Cloots og andre megen Forargelse ved deres Raseri imod Christendom og Præsteskab. De vanhelligede og plyndrede Kirkerne, dreve Spot med Messeklæderne og de kirkelige Kar, som de førte igjennem Gaderne i gudsbespottende Optog, rasede med vandalisk Lidenskab imod alle Christendommens Mindesmærker og satte endelig den Beslutning igjennem i Conventet, at Fornuftens Cultus skulde træde i Stedet for den katholske Gudsdyrkelse. En festlig Høitid, hvorved Momoros smukke Kone i Notre-Dame forestillede Fornuftens Gudinde, betegnede Begyndelsen til denne frie Fornuftreligion. Over denne Adfærd forargedes Robespierre, der gjorde sig til af sin Roes for Dyd, fordi han ikke tog Deel i Dantons og hans Stalbrødres Udsvævelse og Havesyge. Han besluttede at styrte

dem og i deres Fald at indvikle Camille Desmoulins og Danton, for hvis større Sjæle hans egen Aand, der var opfyldt af Misundelse, Herskesyge og Ærgjerrighed, syntes tør og gold. Neppe havde derfor Danton (Febr. 1794) atter indtaget sit Sæde i Conventet, førend
Marts 1794. St. Jüst begyndte den voldsomme Kamp med en mærkværdig Beretning, hvori han deelte Republikens Fiender i tre Klasser, i Corrupte, Ultrarevolutionære og Maadeholdne, og fordrede deres Afstraffelse. Denne Beretning havde til Følge, at 19 Ultrarevolutionære, deriblandt Cloots, Hebert, Momoro, Ronsin (Vendeens Sanscülothelt) og flere Medlemmer af Samfundsraadet allerede den 24de Marts bleve førte til Guillotinen. Den 31te April bleve de Corrupte stillede for Revolutionstribunalet og Danton, Camille Desmoulins, Herauld de Sechelles og andre ondskabsfuldt angivne som deres Kammerater og indviklede i deres Proces. Men Danton og Desmoulins, der med al deres Forvorpenhed ikke vare uden Gemyt og Adel i Tænkemaade, fordrede med truende Heftighed og under Mængdens vilde Støi, der var de anklagede, dristige Misgjerningsmænd mere hengiven end de kolde, følesløse Jakobinere, der vare deres Dommere, at Anklagerne skulde stilles lige overfor dem. I tre hele Dage gjorde Dantons Stentorstemme og Folkemængdens Tumult hans Fordømmelse umulig. For første Gang kom Revolutionstribunalets Blodmenneskер i Forvirring. Da overdrog Conventet ved en egen Lov Domstolen Fuldmagt til, uden videre Forhør at dømme de Anklagede, hvis Hensigt det var, ved en Opstand at omstyrte den bestaaende Orden, hvorpaa de blodbesudlede Helte fra den 10de August og Septemberdagene, der under deres Forhør havde bevist, at der ogsaa kan boe høi Sands i en Forbryder-Sjæl, bleve førte til Guillotinen og halshuggede tilligemed en Skare usle Hebertister. De døde med Mod og Fasthed.

*) De republikanske Navne paa Maanederne vare: 1) for Foraaret: Germinal, Floreal, Prairial; 2) for Sommeren: Messidor, Thermidor, Fructidor; 3) for Efteraaret: Vendemiaire, Brümaire, Frimaire; 4) for Vinteren: Nivose, Pluviose, Ventose.

§ 699. Robespierres Fald, 9de Thermidor (Juli) 1794. Dantons Fald var Robespierres sidste Triumph; Dictatoren qvaltes i hans store Modstanders Blod. Vel regerede de tre Anførere for Velfærdsudskudet endnu i nogle Maaneder aldeles almægtigt og bragte ved yderligere Henrettelser og Fængslinger Rædselssystemet paa dets høieste Punkt; men i Samfundet og hos Sectionerne havde de mistet deres Magt og i Conventet tabt Tilliden. Dantons Venner vare fra den Tid af paa Luur efter dem, for at udspeide det gunstige

Øieblik til et Angreb. Antallet paa deres Fiender tiltog, da Robespierre, for at gjøre en Ende paa Fornuftcultus'ens Tilhængeres gudsbespottelige Færd, i Mai lod Conventet decretere: at „et høieste Væsens Tilværelse og Sjælens Udødelighed var en Sandhed", og ved den nye Fest for det høieste Væsen i Tuilleriernes Have som Offerpræst gjorde sig lige forhadt og latterlig ved sit Hovmod. Til hans Modstandere hørte Tallien, der tidligere havde raset i Bordeaux, men hvem Fontenay-Cabarrus ved sin Skjønhed havde bragt paa andre Grundsætninger. Med ham forbandt sig Fréron og Fouché, Uhyrerne fra Lyon og Toulon, Collot d' Herbois, Billaud-Varennes og tilsidst den glatte Talekonstner Barrère. Den 9de Thermidor begyndte der i Conventet en Kamp paa Liv og 27. Juli.
Død. Robespierre og hans Tilhængere kom ikke til Orde; Modstanderne overskrege dem og satte i et stormende Møde, der paa mange Maader blev forstyrret ved Støi og Skrig, den Beslutning igjennem, at de tre Hovedmænd for Velfærdsudskudet og Henriot skulde sættes i Anklagestand og føres til Paladset Luxemburg i Fængsel. Paa Veien bleve de satte i Frihed af Pøbelen, hvorpaa den drukne Henriot truede Conventet med Nationalgarden, medens Robespierre, Couthon, St. Jüst og andre paa Raadhuset pønsede paa Hevn. Men Nationalforsamlingen kom dem i Forkjøbet ved en rask Beslutning. En høit udraabt Achtserklæring adspredte pludselig Henriots Armee, medens Borgerne, der ikke yndede Jakobinerne, flokkedes om Conventet. De Anklagede bleve paany fængslede paa Raadhuset. Henriot krøb i Skjul i en Kloak, hvorudaf man drog ham frem med Hager. Robespierre prøvede paa at dræbe sig ved et Pistolskud, men knuste kun Kindbenet og blev, skrækkelig tilredt, under Folkets Eder og Forbandelser først ført for Revolutionstribunalet, derpaa guillotineret tilligemed 21 Tilhængere. 28. Juli.
De to følgende Dage maatte endnu 72 Jakobinere dele deres Hovedmænds Skjebne.

§ 700. Conventets sidste Tider. Om ogsaa Robespierres og hans Venners Fald ved Thermidorianerne kun var et Værk af personlig Hevn, saa blev det dog Begyndelsen til en Reaction til Orden og Maadehold.

Man brød Velfærds- og Sikkerhed-Udskudets Magt, idet man stillede nogle andre Udskud ved Siden af dem og fordeelte Arbeidet ligesom Magten mere ligelig; man indskrænkede Sectionernes Forsamlinger, fratog Pøbelen den for dens Tilstedeværelse i Forsamlingerne eller ved Tumulterne betalte Dagløn (2 Fr.), hvorved de mere Velhavende snart kom til at udgjøre Fleertallet og benyttede de sildigere Opstande til at fratage Pøbelen Vaabnene. Det pari-

fiske Samfundsraads Magt blev tilintetgjort ved Stadens nye Inddeling i 12 Distrikter med særegne Mairer og Municipalraader. Fréron, der blev forvandlet fra et republikansk Uhyre til en Aristokrat, forsamlede de fornemme Ynglinge om sig, der af deres Klædning bleve kaldte den forgyldte Ungdom. Ved enhver Leilighed angrebe disse med de store Stokke, som de sædvanlig bare hos sig, Jakobinerne paa Gaderne og i deres Klub og satte Sangen om Folkets Opvaagnen (le reveil du peuple) imod Marseillaisen. Derved blev Jakobinernes Magt efterhaanden saaledes brudt, at Conventet, der beherskedes af Thermidorianernes Parti, i Novbr. kunde vove at lukke Klubben og i næste Aar at lade Jakobinerklosteret lukke. Conventet forstærkede sig ved Indkaldelse af de udstødte Medlemmer og af de endnu tilværende Girondister, og lagde sin Afsky for Rædselsregimentet for Dagen ved Henrettelsen af de værste Blodmennesker, en Lebon, Carrier og andre, fremdeles af den gruelige Statsanklager Fouquier Tinville tillige med 11 af Revolutionstribunalets Dommere. Men da fire af de virksomste Medlemmer af Velfærdsudskudet (Barrère, Vadier, Collot d' Herbois og Billaud-Varennes) bleve satte i Anklagestand, samlede Jakobinerne deres sidste Kræfter og drev Folket, der var bragt til Fortvivlelse ved Dyrtiden paa Levnetsmidler og den store Masse værdiløse Assignater, til en frygtelig Opstand. Skarer af grædseligt Pak stimlede sammen om Forsamlingshuset og fordrede med truende Skrig Patrioternes Frigivelse, Brød og Constitutionen af 1793. Understøttede af Resten af Bjergpartiet vilde Terroristerne sandsynligvis have seiret, hvis ikke den i Paris netop tilstedeværende Pichegrü var kommen det betrængte Convent til Hjælp med Soldater og Borgere. Saaledes blev Opstanden undertrykt og de fire Anklagede deporterede.

11. og 12. Germinal (31. Marts og 1. April) 1795.

(Collot døde i Guiana, B.-Varennes tjente Negerkongen Christoph paa St. Domingo som Journalist, Barrère og Vadier undkom.)

Den endnu farligere Opstand den 1ste Prairial, da Pøbelen fra Klokken 7 om Morgenen til Kl. 2 om Natten omringede Conventet udenfor og indenfor, for at tiltvinge sig Gjenindførelsen af Rædselssystemet, strandede ligeledes deels paa den modige Præsident Boissy d' Anglas' Fasthed, deels ved de ordentlige Borgeres og Troppernes Ankomst i rette Tid til Hjælp. Fra den Tid af var Terroristernes Magt forbi. Mange Jakobinere døde ved Selvmord, andre endte paa Guillotinen, de fleste bødede i Fængsel eller i de fjerne Kolonier. Men en langt mægtigere Fiende fremstod nu for Conventets Thermidorianere i Royalisterne, der bestandig løftede deres Hoved dristigere i Veiret. For at hine nu ikke skulde blive fortrængte fra deres Magt ved Indførelsen af den nye Forfatning, som i August var tilendebragt og bekræftet af Folket, søgte de ved en høist egenmægtig Clausel at sikkre sig Gjenvalg. Efter denne Forfatning skulde nemlig den fuldbyrdende Magt overdrages til et Directorium af 5 Personer, den lovgivende til de Gamles Raad, der bestod af 250 Medlemmer, og de 500.s Raad. Men Conventet indskrænkede det frie Valg derved, at det fastsatte, at to Trediedele af begge disse lovgivende Raader skulde vælges af Conventsmedlemmerne og naar to eller flere Valgdistrikter valgte den samme Affending, saa tilkom Besættelsen af den vacante Plads ikke Folket (ved et nyt Valg),

20. Mai 1795.

men Conventet. Imod disse Tilsøielser fremkom det parisiske Borgerskab, der var bearbeidet af Royalisterne og fiendtlig sindet imod Conventsmedlemmerne, med Indsigelse, og da denne blev uden Virkning, grebe Sectionerne, hvor de Maadeholdne og Royalisterne nu havde Overhaand, til Vaaben imod Conventet. Da tog dette sin Tilflugt til Armeen og overdrog Korsikaneren Napoleon Bonaparte at bekæmpe Sectionerne, der vare ifærd med at gjøre Opstand. Den i Paris' Gader vundne, blodige Seier af 13de Vendemiaire forskaffede Republikanerne Overhaand, og den 26-aarige Napoleon, der kort tilforn havde formælet sig med den halshuggede General Beauharnais' Enke Josephine, Overbefalingen over den italienske Armee.

5. Oktb. 1795.

V. Frankrig under Directorial-Regeringen (Oktbr. 1795—Novbr. [18 Brumaire] 1799).

§ 701. Napoleons italienske Felttog indtil Freden i Campo Formio. Victor Amadæus III., Konge af Sardinien og Piemont, havde indrettet et pragtfuldt Hærvæsen og forsynet sit Lands talrige Adel med Officeersposter; men da Franskmændenes republikanske Hære rykkede ind i Savoyen og Nizza, faldt hans Tropper for de begeistrede Skarers Slag. Regeringsforandringen i Paris og Leverandørernes Bedragerier bragte dog snart en skrækkelig Elendighed over den franske Armee i Italien. Soldaterne lede Mangel paa alt; de sultede og deres Klæder vare i en jammerlig Forfatning; fra den Tid, da Skrækken ikke længere drev dem fremad, syntes deres Kraft at være vegen fra dem; — da viste Napoleon Bonaparte sig som Overgeneral. Af Naturen udrustet med udmærkede militære Gaver, forstod han snart i den Grad at begeistre og fængsle de modløse Skarer til sig, hos hvilke der fandtes talentfulde Underfeltherrer og Officerer, at de under hans Anførsel trodsede enhver Fare og fulgte ham fra Seier til Seier. Rigtignok vare Italiens rige Skatte, som Napoleon ikke sparede, derved en Hovedspore for fattige og begjerlige Soldater.

Sardinien.

I April slog Napoleon ved Milesimo og Montenotte den næsten 80-aarige, østerrigske Feltherre Beaulieu, afskar ved denne Seier Østerrigerne fra Sardinierne og satte ved et rask Tog imod Turin (efter den seierrige Træfning ved Mondovi) Kongen, Victor Amadæus saaledes i Skræk, at han samtykkede i en vanærende og uforfordeelagtig Fred, hvori han afstod Savoyen og Nizza til Republiken, overlod den franske Hærfører 6 Fæstninger i sit Land, betalte store Pengesummer og indgik den trykkende Forpligtelse, til enhver Tid at tilstaae de franske Hære Gjennemgang igjennem hans Land og under

1796.

samme de nødvendige Levnetsmidler, og ikke at tage Deel i noget Forbund imod Frankrig.

Ved denne Fred bleve Franskmændene de egentlige Herrer af Piemont. 5 Maaneder efter døde Victor Amadæus og overlod Thronen til sin fromme, men svage Søn Karl Emanuel IV. (1796—1802), en Svoger til den ulykkelige Ludvig XVI. Ham afrodsede
1798. Seierherrerne endnu Turins Citadel, da Østerrig og Neapel paany truede med Krig, og mishandlede ham saalænge, at han frasagde sig Regeringen over Piemont og med sin Familie begav sig til Sardinien. Forgjeves protesterede han høitidelig imod den ham paalagte Tvang; den franske Regering tog hans Land i Besiddelse, hvilket af Napoleon tilsidst blev forenet med Frankrig og inddeelt i 6 Departementer, da Karl Emanuel havde aftraadt sine
1802. Rettigheder til sin Søn Victor Emanuel og begivet sig til Rom.

Lombardiet. Efter Freden med Piemont fortsatte Napoleon rask sit Seiersløb.
10. Mai 1796. Han tilkvang sig Overgangen over Broen ved Lodi, drog med kongelig Glands og under det letsindige Folks Jubel ind i det østerrigske Mailand og gjorde ved sin Vaabenlykke og sit Overmod de smaae Fyrster i Italien saa bange, at de stræbte efter til hvilkensomhelst Pris at faae Freden af den dristige og kloge Seierherre.

Napoleon tiltrodsede sig uhyre Summer og de kostbareste Malerier, Konstskatte, Manuskripter af de lombardiske Stæder, Fyrsterne af Parma, Modena, Lucca, Toscana og andre. Han bar sig ad som engang de romerske Feltherrer, hvilke han kjendte af Plutarchs Levnetsbeskrivelser; han berigede den franske Hovedstad med Geniens Værker, for at fornøie det skuelystne og forfængelige Pariser-Folk.

I den gamle Beaulieus Sted traadte nu Wurmser. Men
5. August. ogsaa han blev slagen ved Castiglione, hvorpaa Franskmændene indesluttede det faste Mantua. Forgjeves søgte Wurmser at befrie
Novbr. Staden; overvunden i to Træfninger, blev han endelig selv med Resten
1796. af sin Armee beleiret i Mantua. Den Hær, der under Alvinzi
Jan. 1797. assendtes til hans Befrielse, led 3 blodige Nederlag (ved Arcole,
2. Febr. Rivoli og La Favorita), hvorved hele den østerrigske Krigsmagt deels blev tilintetgjort, deels kom i Fangenskab. Dette nødte den brave Wurmser til at overgive Mantua til den berømmelige Seierherre, hvis Navn allerede var i alles Munde. Bonaparte, der ærede Fiendens Tapperhed, tilstod den graahærdede Feltherre fri Bortgang med sin Generalstab og en Deel af den modige Besætning. Forskrækket over dette raske Held skyndte Pave Pius VI. sig med ved den ufor-
19. Febr. deelagtige Fred i Tolentino (hvori han opgav Avignon og Venaissin, afstod Bologna, Ferrara og andre Steder, betalte 30 Millioner Livres og udleverede et Antal værdifulde Malerier) at afholde den seierrige Hær fra at drage ind i Kirkestaten. Snart efter overtog Erkehertug Karl Anførselen over den østerrigske Armee i Italien;

men uden at have bedre Held. Ogsaa han maatte efter store Tab drage sig tilbage med de modløse Tropper, hvorpaa Bonaparte forfulgte ham indtil Klagenfurt — i den Hensigt at gaae lige løs paa Wien. Keiser Franz, der var bange for sin Hovedstads Skjebne, lod sig ved qvindelig Indflydelse bestemme til netop i dette Øieblik at
April 1797. slutte den ufordeelagtige Præliminærfred i Leoben, da den franske Armees Stilling begyndte at blive betænkelig ved de forventede Hjælpetroppers Udeblivelse og ved de kraftige Tyroleres, Steyreres og Kärneres urolige Bevægelser. Den Vaabenstilstand, som man havde indgaaet til den endelige Fredsslutning, forstod Napoleon nu herligt at benytte til at ydmyge det engang saa stolte og mægtige Venedig.

Venedig. Den skrøbelige Fristat, hvis oligarchiske Forfatning ikke mere svarede til Tidens Fordringer, havde hidtil imellem de krigførende Magter iagttaget en Neutralitet, der kun blev lidet paagtet fra begge Sider, fordi den kun var en Følge af Vanmagt. Franskmændene havde stor Lyst til den rige Handelsstad med dens Flaader og Forraadshuse og havde allerede knyttet Forbindelser og Intriguer med mange Demokrater, der stræbte efter en Omstyrtning af den bestaaende Forfatning, da Senatets Ubesindighed tilbød en velkommen Foranledning til en gradviis Tilintetgjørelse af den aristokratiske Fristat. Den Folkebevægelse, som truede den franske Armee i Ryggen, opfyldte den venetianske Regering med det Haab, at Fienderne vilde ligge under for det raske Landfolks Slag; den nærede derfor den hos det venetianske Fastlands Beboere herskende Bevægelse og fremkaldte derved en truende Opstand. Den 17de April kastede det rasende Folk fra Verona og dens Omegn sig over de tilbageblevne Franskmænd, myrdede dem og skaanede ikke engang de Syge og Saarede i Hospitalerne. Det feige Senat, der stod i den daarlige Formening, at Hevnens Øieblik var kommen, indtog i Tillid til Østerrig en krigersk Holdning og billigede det Skete. Da indtraf pludselig Efterretningen om Afslutningen af Freden i Leoben og fremkaldte den største Bestyrtelse hos det forsagte Senat.

Istedetfor modig at yde den truende Fiende Modstand og at falde med Ære, anraabte Raadsherrerne ydmyg om den stolte Seierherres Naade og samtykkede, idet de forbeholdt sig deres Pensioner, i de tappre Troppers (Slavonier) Afskedigelse og i Statsmagtens Overdragelse til et af Folket nylig valgt, demokratisk Raad. Dette var Forspillet til Fristatens fuldkomne Undergang, thi det var Napoleons Hensigt, at udplyndre Venedig og derpaa at overlade Østerrig den udtømte Stad som Skadesløsholdelse. Til den Ende droge Franskmændene i Mai ind i Venedig, bortførte Skibene og Tøihusets Forraad, berøvede Kirkerne, Gallerierne og Bibliothekerne deres smukkeste Prydelser og kostbareste Skatte og holdt Staden besat, indtil Underhandlingerne med Østerrig vare rykkede saa vidt frem, at **Freden i**

17. Oktb. 1797.

Campo Formio blev sluttet, hvorved Øvreitalien som **cisalpinsk Republik** kom under Frankrigs Herredømme.

I denne Fred blev det venetianske Gebeet tilligemed Dalmatien overladt til Østerrig, hvorimod dette anerkjendte den **cisalpinske Republik**, der dannedes af det østerrigske Lombardi, Mantua, Modena, Ferrara, Bologna og andre erobrede Landstrækninger og Stadgebeter og i Ligheid med den franske Republik bestyredes af et Directorium og to lovgivende Raad, samtykkede i Belgiens Afstaaelse til Frankrig og lovede at holde

30. Decbr. 1797.

den affatte Hertug af Modena skadesløs ved Breisgau. Desuden lovede Keiser Franz at drage sine Tropper ud af Mainz, Mannheim, Ehrenbreitstein, Ulm og andre Fæstninger, og derved at give det tydske Rige aldeles til Priis for de franske Angreb. Mainz maatte strax rømmes og dermed den venstre Rhinbred overlades til Frankrig. De geistlige Kurfyrster og andre Fyrster, Prælater og Adelsmænd, der tabte herved, skulde have Erstatning paa den høire Rhinbred, og disse saavelsom de øvrige Punkter, der angik Tydskland, reguleres paa Congressen i Rastadt. Denne Congres aabnede Napoleon selv, men den langvarige og indviklede Fredsgjerning formaaede ikke længe at fængsle hans rastløse Aand. Han overlod Ledelsen til nogle Diplomater og begav sig i Decbr. til Paris, hvor han af Folket blev hilset med Jubel og blev modtaget med Æresbevisning og Udmærkelse af Directorialregeringen, for hvilken han blev forestillet af Talleyrand.

§ 702. Directorialregeringen i det Indre. Medlemmerne af de to lovgivende Forsamlinger, der tilveiebragtes ved Dobbeltvalg, de Gamles Raad og de Femhundredes Raad, vare for største Delen maadeholdne Republikanere; de 5 Directorer derimod, som Raaderne valgte ud af deres Midte, vare ivrige Republikanere, deels i Girondisternes Aand, som La Reveillère-Lepeux, deels Jakobinere, som Carnot, Barras, Reubel.

La Reveillère-Lepeux var en meget agtværdig Mand, men en fanatisk Fiende af Kirkevæsenet og Geistligheden, fordi han vilde sætte en Naturreligion i Stedet for Christendommen og til den Ende stiftede Theo-Philanthropernes Selskab (Gud- og Menneske-Venner). Ogsaa de øvrige, med Undtagelse af den usædelige Svirebroder Barras, vare patriotiske Mænd, der med den største Anstrengelse og Opoffrelse forvaltede deres mosommelige Embede og trods det Roversystem, som af dem indførtes i alle Lande, levede under tarvelige Forhold; men de vare i ingen Henseende betydelige. Ved deres Iver for at give sig selv Anseelse og Værdighed ved Hjælp af en broget Dragt, bestaaende af Skarlagen og Fløiel, gjorde de sig latterlige.

Directorialregeringen var forøvrigt forhadt saavel af de heftige Republikanere (Terroristerne) som af Royalisterne, og maatte udstaae Angreb af begge. Det første Forsøg paa at omstøde den gjorde Republikanerne under Anførsel af Gracchus Baboeuf, der lig hiin romerske Folketribun, hvis Navn han havde antaget, vilde indføre en Udjævning af Eiendommen og en ny Besiddelsesfordeling. Til ham sluttede sig nogle af de gamle Jakobinere, navnlig Drouet og Rossignol. Deres Forehavende strandede paa Regeringens Aarvaagenhed; efter en Undersøgelse, der vakte Opsigt, lod Baboeuf sig støde Dolken i Brystet, de øvrige bleve deels henrettede, deels forviste. Baboeufs Minde holdtes i Ære af hans Meningsfæller, og hans Grundsætninger ligge selv endnu til Grund for Communisternes og Socialisternes Bestræbelser. Større var den Fare, som truede den afmægtige Directorialregering fra Royalisternes Side, som havde stiftet Klubben i Clichy og talte Meningsfæller

blandt de lovgivende Raader og i Directoriet. — Da en Trediedeel af Raaderne ifølge Forfatningsartiklerne skulde aftræde efter det første Aars Forløb og erstattes ved nye Valg, lykkedes det Royalisterne, at bringe næsten lutter Folk af deres Farve ind i den lovgivende Forsamling. Iblandt dem var Pichegrü, der allerede tidligere som Overfeltherre for Rhinarmeen havde staaet i Forbindelse med Emigranterne og nu som Præsident for de Femhundredes Raad søgte at bevirke Kongedømmets Tilbageførelse. Dette forurolligede Republikanerne i Directoriet og de lovgivende Kamre. De søgte først ved den heltemodige Hoche at nedslaae den royalistiske Bevægelse; men da Generalens Hidsighed og deres egen Ubestemhed tilintetgjorde Planen, vendte de sig til Bonaparte. Denne sendte en Afdeling af sin Hær under den kloge Bernadotte og den drabelige Augereau til Paris, som man sagde, for at overbringe de erobrede Faner, men i Virkeligheden for at tjene Directorerne imod Royalisterne. Den 18de Fructidor omringede Augereau med sine Tropper Tuillerierne og bemægtigede sig de royalistiske Deputerede, hvorpaa 11 Medlemmer af de Gamles Raad, 42 af de Femhundredes (deriblandt Pichegrü) og to Directorer (Barthelemy og Carnot, hvilken sidste var kommen i Uenighed med sine svage Collegaer og havde overtydet sig om Nødvendigheden af en Forandring) bleve dømte til Deportation til det fugtige Guyana (Cayenne) i Sydamerika.

4. Sptbr. 1797.

Ved et af den nye Direktør Merlin udkastet Decret bleve derpaa de royalistiske Valg cassérede, de tilbagevendte Emigranter og nogle endnu tilstedeværende Skagtninge af Kongehuset jagede ud af Landet, en Række Tidsskrifter til Fordeel for Kongedømmet undertrykte og deres Eiere, Redaktører og Medarbeidere hømte til Deportation. En ny Troskabs-Ed for den bestaaende Forfatning og den religiøse Cultus skulde sikkre det nye Jakobiner-Regimente imod lignende Angreb. Fra den Tid af blev Regeringernes Skjebne afgjort ved Bayonetter. Moreau, der ansaaes som Medvider i Pichegrüs Planer, blev fjernet fra Tjenesten, trods et ærefuldt Brev, hvori han blottede hele sin Vens Brøde. Hoche begav sig til Rhinarmeen, hvor han snart efter fandt en tidlig, hæderlig Grav.

20. Sept. 1797.

Saa stærk følte Directoriet sig ved Bonapartes Beskyttelse, at det nogen Tid efter egenmægtig cassérede et Antal royalistiske eller, som man udtrykte sig, anarchistiske Valg, ved Militærdomstole blodigen forfulgte Royalisterne og deres Venner og ved haarde Love søgte at indjage de tilbagevendende Adelige og Emigranter Skræk. Men tillige blev der ogsaa bestemt at bruge Magt imod Jakobinerne, der reiste deres Hoved høiere. Men alligevel fattedes Directorialregeringen Kraft og Anseelse udadtil og Agtelse og Tillid indadtil. Handel, Erhvervsflid og Agerdyrkning standsede, store Afgifter trykkede Folket og Assignaternes fuldkomne Værdiløshed, af hvilke der var bleven forfærdiget en utrolig Masse, bragte den største Forstyrrelse saavel i Statskassen, som i de Privates Formuestilstand. Det var forgjeves, at man ved Anvisning paa Emigrant- og National-Godserne skabte et nyt Slags Papirspenge, Mandaterne, med hvilke man tænkte paa at indløse en Deel af Assignaterne, for da at erklære de øvrige ugyldige; de nye Anvisninger vare snart ligesaa værdiløse som de tidligere; forgjeves søgte man at tilfredsstille Statscreditorerne ved de saakaldte Inscriptioner og at bevæge dem til nye Laan — den aabenbare Statsbankerot berøvede Regeringen al Tillid; Capitalisternes Tab vare umaadelige; Formuen var vandret fra de Rige og Begunstigede til de lavere

Stænder. For at bestride Krigsomkostningerne og andre Udgifter, indførte Directorialregeringen et sandt Røversystem i de erobrede Lande. Nederlandene, Schweiz, Spanien og fremfor alt Fyrsterne og Stæderne i Italien bleve udplyndrede paa det Samvittighedsløseste af Directorerne og deres Diplomater, Hærførere og Commissionærer. Magt, List og Trudsler bleve anvendte; hele Verden længtes efter Befrielse fra denne trykkende og charakteerløse Regering; men den eneste Mand, af hvem man kunde vente nogen Redning, var efter det italienske Felttogs Tilendebringelse dragen ud, for at opsøge et fjernt Underland og omslynge sit Hoved med nye Laurbær. Istedetfor nemlig at foretage en Landgang i England, som enhver havde sluttet af Krigsanstalterne i Søhavnene, afseilede Napoleon Bonaparte med en Deel af sin italienske Hær, med de mest udmærkede Feltherrer og med de berømteste Konstnere, Lærde, Mathematikere (Monge), Naturkyndige (Bertholet, Comte), Astronomer, Læger og andre over Malta, der ved Forræderi blev frataget Johanniterordenen, til Ægypten. Store Planer ledede ham ved dette eventyrlige og farefulde Foretagende. Fra Ægypten af kunde Middelhavet beherskes, hvor Frankrig siden Freden i Campo Formio allerede besad Protektoratet over de ioniske Øer; fra Ægypten af kunde man ryste Tyrkernes brøstfældige Herredømme i Lilleasien og Grækenland, fra Ægypten af kunde Frankrig strække sine Arme til Ostindien og tilintetgjøre Englands Magt i dets Kolonier. Derfor reiste ogsaa den britiske Nation sig til en ny, mægtig Kamp og bragte de utroligste Pengeoffere, for at bevæge de andre europæiske Magter til en lignende Kamp.

§ 703. **Udlandet.** Saa svag og charakteerløs som Directorial-Regeringen var i det Indre, lige saa overmodig, røvelysten og tyrannisk viste den sig ligeoverfor Udlandet. I Vinteren 1797 rørte der sig i Rom og andre Dele af Kirkestaten republikanske Bevægelser, tildeels af Utilfredshed med det af den pavelige Regering bevirkede Tryk, tildeels ved fransk Indvirkning. Ved disses Undertrykkelse mistede den franske General Düphot Livet. Dette gav den franske Regering Foranledning til at lade Berthier med en Hær rykke ind i Rom. Paa det romerske Forum blev der opreist et Frihedstræ; den verdslige Magt blev taget fra Paven og overdraget til en republikansk Regering, der bestod af Consuler, Senatorer og Tribuner og var dannet efter den franske Forfatning. Dernæst paalagde de nye Befriere (især den haarde Massena) Staden en betydelig Krigsskyr og store Afgifter, plyndrede Kirker og Paladser, forpleiede og klædte Armeen paa Indvaanernes Bekostning og slæbte de offentlige Konstværker som Trophæer til Paris. Ja, da Folket traf Anstalter til atter at befrie sig fra den paanødte Frihed, blev den graahærdede Pave Pius VI. ført til Frankrig, og der blev besluttet haard Forfølgelse imod Cardinalerne.

Rom.

Febr. 1798.

Pius VI. lagde sit af Alderdom bøiede Hoved i Graven i Valence (29de August 1799), men faae Dage efter hans Død blev den republikanske Regering i Rom omstyrtet og hans Efterfølger Pius VII. kunde atter drage ind i det vaticanske Palads.

Ogsaa Genua fik en demokratisk Forfatning og stod som ligurisk Republik under Frankrigs Indflydelse, indtil det tilsidst (1805) ganske blev forenet dermed; Lucca maatte hengive sit rige Liggendefæ for sin aristokratiske Forfatning, og da ogsaa Kongen af Sardinien undertegnede Fratigelsesakten for Piemont, og Neapel bukkede under for den franske Armees seierrige Vaaben og som parthenopæisk Republik fulgte Directoriets Bestemmelser, stod Frankrig i Begreb med at bringe hele den smukke Halvø, Maalet for saa mange franske Kongers Bestræbelser og saa mangen tapper Krigers Grav, under sit Herredømme.

Genua.

Decbr. 1797.

I Neapel befattede nemlig den feige Kong Ferdinand sig kun med Jagt og Fiskeri og levede iblandt sin Hovedstads Lazzaroner, imedens hans høimodige, men lidenskabelige Gemalinde Karoline, en Datter af Maria Theresia, varetog Statsforretningerne og ganske lod sig lede af den britiske Gesandt og hans Gemalinde, den berygtede Bolerske Lady Hamilton. Opfyldt af det dødeligste Had til Frankrig og de kongemyrdende Republikanere, hørte hun med den mest umaadelige Glæde Efterretningen om et nyt stort Forbund imod Frankrig og tillige den franske Flaades Skjebne, der ved Abukir ved den ægyptiske Kyst deels var bleven ødelagt, deels bortført af den engelske Admiral Nelson. I sin Glædesruus oppebiede Karoline ikke det Tidspunkt, da de allierede Magter havde erklæret Frankrig Krig, men overtalte sin Gemal til at lade udgaae et almindeligt Opbud og med en stor Hær af uøvede Tropper under Anførsel af den uduelige østerrigske General Mack at rykke ind i Kirkestaten. Rom blev besat og lige saa mishandlet af de neapolitanske Soldater, som tidligere af de franske. Men allerede nogle Dage efter rykkede de tilbagetrængte republikanske Tropper under Championnet atter frem, sloge Neapolitanerne paa Flugt, bemægtigede sig Rom og trængte ind i Fiendernes Gebeet. Bestyrtet og raadvildt flygtede det neapolitanske Hof til Sicilien, lod sin egen Krigsflaade stikke i Brand og gav Hovedstaden og hele Landet til Prils for Seierherrerne. Mack og den kongelige Statholder deelte deres Herskeres Raadvildhed. De sluttede et Forlig, ifølge hvilket de lovede at overlevere Franskmændene Fæstningerne og at tilveiebringe 10 Millioner ved Krigspaalæg. Dette bragte Folket, der lededes af Klerus, i Rasert i Staden og paa Landet. Skarer af pjalket Pak (Lazzaroni) i Forbindelse med Bønder og Galeislaver bemægtigede sig Neapel og afstedkom en saadan Afskyelighed, at den kongelige Statholder flygtede til Sicilien, og Mack søgte Beskyttelse hos Franskmændene og vandrede som Krigsfange til Paris. Over Blod og Lig banede Championnet sig da en Vei til den haardnakket forsvarede Hovedstad, efter hvis Erobring han i Forstaaelse med de indenlandske Republikanere, der hørte til de dannede Stænder, indrettede den parthenopæiske Republik med en Forfatning, der lignede den franske Directorialregering. Alle anseete, dannede og af fædrelandske Følelser gjennemtrængte Neapolitanere sluttede sig til

Neapel.

23. Novbr.

de Fremmede, glade over at være blevne befriede fra den kongelige og præstelige Despotismes mangeaarige Tryk. Den korte Frist, i hvilken de kunde leve for deres skjønne Drøm, hindrede de ædle Sværmere i at blive sig deres Skuffelse bevidste. Championnet fornærmede Directorialregeringen, da han vilde beskytte den nye Republik imod dens Afsendinges Havesyge. Han maatte derfor afstaae Overbefalingen til Macdonald og blev kaldet tilbage og fængslet.

Schweiz. **Paa samme Tid blev ogsaa Schweiz' Forfatning forandret.**

I dette Land var allerede for længe siden Herredømmet over de enkelte Cantoner gaaet over i Hænderne paa nogle faae Patricierfamilier, der ikke alene negtede deres mindre ansete Medborgere i Hovedstæderne, men ogsaa Beboerne af Landet al Andeel i Regeringen og behandlede dem som Undersaatter. Mest trykkende var dette Forhold i Bern. Her herskede nogle Raadsherrer, der kun bleve valgte af visse Familier, ikke blot over hele Cantonet, men ogsaa over Waadtland, der var underlagt det fra 1536 og var beslægtet med Franskmændene i Sprog og Tænkemaade. Waadtlænderne, der stræbte efter Uafhængighed og Selvregering, søgte ved Franskmændenes Hjælp at undbrage sig det fremmede Herredømme. Der opstod demokratiske Folkebevægelser, der næredes af Frankrig og endelig bleve til en Opstand mod de bernske Aristokrater. Truede af Bernerne, søgte Waadtlænderne Beskyttelse hos den franske Regering. Denne greb ivrig Leiligheden til en Intervention, hvorved den haabede at
Febr. 1798. indvinde de Pengesummer, som vare fornødne til det ægyptiske Tog. Ved en fransk Armees Bistand gjorde Waadt sig fri for det bernske Herredømme efter nogle ubetydelige Fægtninger. Men da nogle Franskmænd bleve dræbte ved denne Leilighed, saa gav dette General Brüne det forønskede Paaskud til at besætte Bern, at bemægtige sig den velforsynede Kasse og Tøihuset og ved Krigsstyr og Plyndringer at udpresse store Summer af Landet, som man desuden bar Nag til, fordi det havde taalt Emigranterne. Tvedragt og Partihad fremkaldte ogsaa i Basel og andre Cantoner i Schweiz Folkebevægelser og bragte snart Directorialregeringens Plan til Modenhed, at indføre en Forfatning i Schweiz, der var dannet efter den franske.

Forbundsrepubliken erklæredes opløst, for at gjøre Plads for den **ene og udelelige helvetiske Republik** med 5 Directorer (hvoriblandt Omvæltningens Ophavsmænd, **Ochs** fra Basel og **Laharpe** fra Waadt) og 2 lovgivende Raad, der valgtes af hele Folket i Urforsamlinger. Genf blev lagt til det franske Gebeet, Zurich, Luzern og andre Steder haardt hjemsøgte ved Rov og Udpresning. Forgjeves reiste de katholske Cantoner ved Vierwaldstätterseen sig paa deres Præsters Tilskyndelse imod denne Bestemmelse og grebe til Vaaben; de bleve overvundne og nødte til at tiltræde de øvriges Beslutning.

§ 704. **Den nye Coalitionskrig** (1798—1799). Denne de franske Vaabens Lykke i Forbindelse med Republikanernes Overmod, der truede med i alle Lande at omstyrte det Gamle og at indføre nye Forfatninger, førte de fleste europæiske Magter til et nyt stort Forbund.

Østerrig var i Bekymring for Italiens Skyld og havde allerede længe staaet paa en spændt Fod med Directoriet, fordi den franske Gesandt **Bernadottes** Bolig i Wien var bleven stormet ved en Folkefest og den trefarvede Fane bleven nedrevet og brændt, uden at den østerrigske Regering havde givet den forlangte Fyldestgjørelse. **England** frygtede for at det ægyptigske Foretagende skulde true dets udenlandske Besiddelser og udstrøede derfor Penge til alle Sider, for at berede Frankrig nye Fiender. I **Rusland** herskede fra Novbr. 1796 Katharinas ældste Søn **Paul**, en Fyrste med en noget forstyrret Aand, som nærede det største Had til Revolutionens Grundsætninger, der truede Selvherredømmets guddommelige Ret, og i sin Iver for det Gamle gik saa vidt, at han ligesom Dronning Karoline af Neapel strengelig forbød de nymodens Dragter som Revolutionens Værker. Som den, der havde en stor Ærbødighed for **Malteserordenen**, til hvis Stormester han lod sig udnævne, saae han i Maltas Indtagelse af Napoleon en tilstrækkelig Grund til Krig. Selv **Sultanen** sluttede sig til Coalitionen, da de kristige Republikanere truede det tyrkiske Rige fra Ægypten og Syrien af. Kun Preussen, hvor den med alle huuslige Dyder og med ægte Fromhed prydede **Frederik Vilhelm III.** i Aaret 1797 havde besteget Thronen, og med sin smukke og dydige Gemalinde ønskede at føre et gemytligt Liv i Kjærlighed og Eendrægtighed, holdt sig neutral.

Indtagelsen af **Ehrenbreitstein**, hvis Besætning midt under Freden ved Hunger blev af Franskmændene tvunget til Overgivelse, Januar 1799.
aabnede den nye, blodige Krig, der imidlertid snart tog en for Frankrig ugunstig Vending. I Tydskland blev **Jourdan** slagen af Erkehertug Karl ved **Stockach** og nødt til et Tilbagetog over Rhinen. Dette bevægede de franske Gesandter (Roberjot, Bonnier og Jean Marts.
Debry), der hidtil i Rastadt havde forestaaet Fredsanliggenderne og ved Trods og Overmod gjort sig almindelig forhadte, til at lade sig meddele Pasfe for Tilbagereisen. Men neppe havde de ved Nattens Frembrud forladt Rastadt, før de tvertimod al Folkeret bleve anfaldne
af Szekler-Husarer, berøvede deres Papirer, og i den Grad mishand- 28. April.
lede, at to døde strax og den haardt saarede Jean **Debry** kun frelste sig derved, at han krøb ned i en Grøft. Denne æreløse Daad fremkaldte overalt Afsky og blev af Directoriet benyttet til at opflamme Folket til Hevn. — Endnu værre gik det i **Italien**. Imedens den største General stod i Ægyptens glødende Sand med 40,000 Mand af de mest øvede Kjærne-Tropper, faldt hans italienske Værker sammen for de haardføre, russiske Troppers Slag under den hæderkronede **Suwaroffs** Anførsel. I faae Uger erobrede Russerne og Østerrigerne den **cisalpinske Republik**, efterat den paany ansatte **Moreau** var bleven overvunden ved **Cassano**, og den fra det Neapolitanske hidkaldte **Macdonald** ligeledes var bleven overvunden ved det fra Hannibals Seier berømte **Trebia**. **Franskmændenes** blodige 17-19. Juni.

15. August. Nederlag i **Slaget ved Novi**, hvor den til Napoleons Modstander udseete, unge General Joubert døde Heltedøden, fuldendte Italiens Tab.

Den parthenopæiske Republik sank hurtig sammen, da den græsselige Cardinal Ruffo efter Franskmændenes Bortgang med Bander af calabriske Bønder og rasende Lazzaroner stormede Staden og banede sig Vei over Lig, Blod og Brandtomter. De høimodige Republikanere modstode med Heltemod og sluttede endelig under fremmed Mægling et Forlig, der tilstod dem Sikkerhed og fri Bortgang. Men neppe var den kongelige Familie under Nelsons Bistand vendt tilbage fra Sicilien, før der, ifølge den Grundsætning, at man ikke skyldte Rebeller Tro og Love, bestemtes blodige Forfølgelser ikke blot over Ophavsmændene for Republiken, men over alle Dannede og Velhavende. Seierherren fra Abukir, der var fængslet af den aldrende Lady Hamiltons Yndigheder, vanærede sit høderkronede Navn ved den Bistand, som han tilstod den hevngjerrige Dronning og hendes Omgivelse. Af den kongelige Regering og det rasende Præsteskab blev der begaaet Gjerninger, som den franske Rædselstids forfærdelige Gjerninger maatte blegne ved Siden af. Efterat Lazzaronernes Myrden og Røven var forbi, begyndte Bloddommernes, Bødlernes og Arrestforvarernes Forretning. Alle Deeltagere, Tilhængere og Befordrere af de republikanske Indretninger bleve forfulgte med blodig Hevn. Over 4,000 af de mest dannede og ansete Mænd og Qvinder døde paa Skafottet eller i græsselige Fængsler. Fædrelandskjærlighed, Frihedsfølelse, Begeistring for Menneskeværdighed og Stræben efter at forløse Folket fra dets Nedværdigelse og Formørkelse gjaldt for Forbrydelser, der fortjente Døden; Held den, der som landflygtig Tigger naaede Udlandet! Paa den parthenopæiske Republiks Fald fulgte den romerske lige umiddelbart.

Heldigere forsvarede Franskmændene sig under de duelige, ihvorvel havesyge Feltherrer Masséna og Soult i Schweiz imod de forenede, men splidagtige Russer og Østerrigere. — Efter Italiens Erobring steg Suwaroff over Alpernes uveisomme Isbjerge, for at fortrænge Franskmændene fra deres faste Stilling ved Zürich. Paa dette Tog maatte de russiske Hære kæmpe med Besværligheder og Farer, der endogsaa overgik den franske Armees Lidelser i Ægypten og Syrien. Paa Gotthard ved Djævelsbroen blev der bestaaet Kampe imod Natur og Fiender, der høre til de dristigste Vaabenidrætter i Verdenshistorien. De haardføre russiske Soldater, der vare vante til Mødsommelighed og Krig, fulgte deres ufortrødne, udholdende Anfører med stum Lydighed over Isbjerge og Sneemarker. Men trods den utroligste Anstrengelse maatte Russerne, der ikke understøttedes af de
Sptbr. 1799. egennyttige og langsomme Østerrigere, i Slaget ved Zürich bukke under for Franskmændenes Slag.

Zürich blev atter erobret og haardt medtaget (Lavater myrdet). Suwaroff førte den
(Mai 1800. lille Rest af sin tappre Armee tilbage til Hjemmet, hvor han døde snart efter.

Havde Østerrigerne hemmet de russiske Vaabens Fremgang i Italien og Schweiz ved forkeerte Forholdsregler, Misundelse og Vindesyge, saa beviste Englænderne, da den uduelige Hertug af York i Forbindelse med Russerne vilde fordrive Franskmændene (under Brüne) fra Holland og atter indsætte Arvestatholderen, at ogsaa de kun lededes af Egenkjærlighed og Egennytte. Efterat den uduelige Overfeltherre havde givet Russerne til Priis for Fienderne, tilkjøbte han ved en beskæmmende Capitulation sig og Sine Tilbagegangen.

Denne uædle og selvkjærlige Adfærd gjorde Keiser Paul, der var bekymret over saa mange tappre Krigeres Undergang, i den Grad forbittret paa Coalitionen, at han mismodig traadte tilbage og nogen Tid efter sluttede sig til Bonaparte, da denne, der klogelig benyttede Keiserens Forkjærlighed for Soldater og hans Misstemning imod de egennyttige Forbundsfæller, der ikke vilde indvexle de fangne Russer, uden Løsepenge sendte nogle Tusinder af disse Fanger, opklædte og bevæbnede paany, tilbage til Hjemmet. Fra den Tid blev Pauls Forhold til Østerrig og England i samme Grad fiendsk, som hans Forbindelse med Bonaparte stillede sig venligere og inderligere. Han fornyede sin Moders Plan, ved en bevæbnet Neutralitet at knække det britiske Søherredomme, og søgte i Forbindelse med den franske Consul at ordne de italienske Anliggender imod Østerrigs Fordele og Hensigter. Men da de fleste Handlinger af denne besynderlige Monarch, der med al Grusomhed og Despoti besad Ædelmodighed og ridderligt Væsen, beviste, at hans Aand led af en uhelbredelig Forstyrrelse, saa indgik nogle Stormænd, der fornærmedes ved hans Luner og Vilkaarligheder eller truedes af hans mørke Mistanke, en Sammensværgelse, hvori den mægtige Grev Pahlen var Sjælen. Ifølge denne blev Keiser Paul grusomt myrdet i sit Sovekammer af Suboff, Benningsen og andre, og hans Søn Alexander herpaa udraabt til Keiser. 24. Mai 1801.

§ 705. **Bonaparte i Ægypten og Syrien.** Under disse Begivenheder førte Napoleon sin tappre Hær fra Alexandrien igjennem den ægyptiske Ørken til Cairo. Hærens Nød i den glødende Solbrand, uden Vand og tilstrækkeligt Mundforraad, var forfærdelig. I Slaget ved Pyramiderne, „fra hvis Tinder fire 21. Juli.
Aartusinder saae ned paa de franske Stridsmænd", bleve Mamlukerne, der dengang beherskede Ægypten under tyrkisk Overhøihed, overvundne, hvorpaa Napoleon drog ind i Cairo og (idet han ved den franske Flaades Borttagelse ved Abukir af Nelson 1. 2. Aug.
mistede Haabet om en snarlig Tilbagekomst) indrettede en ny Forvaltning, Politi og Beskatning efter europæisk Tilsnit, medens Konstnerne og Videnskabsmændene, som vare med Hæren, fortræffelig udforskede og beskreve Mærkværdighederne ved dette Underlands Natur og Konst. Hvor meget imidlertid Napoleon og hans Soldater skaanede Mohammedanernes Religionsskikke og viste deres Præster, Moskeer, Ceremonier og Skikke al udvortes Agtelse, saa opflammedes dog Fanatismen i Muselmændenes Bryst og gjorde de Christnes Herre-

vømme høist forhadt af dem. Da der nu blev paaliguet Skatter og Krigspaalæg ifølge det nylig indførte, europæiske Finansvæsen, og Porten, der ikke lod sig snuffe ved Napoleons Miner til Venskab og Hengivenhed, kaldte Ægyptens og Syriens Muselmænd til Kamp imod
21. Oktob. de Christne, udbrød der et frygteligt Oprør i Cairo, der kun med Møie blev undertrykt ved den overlegne europæiske Krigskonst, efterat henved 6,000 Mohammedaner vare blevne slagne. Napoleon benyt-
1799. tede Seieren til Udpresninger og drog derpaa til Syrien, for at afholde de af Porten affendte Tropper fra at trænge ind i Ægypten.
Februar. Efter Mamlukernes Overvindelse af El Arisch erobrede Bonaparte Jaffa, (hvor han lod henved 2,000 raske Arnauter, der tidligere vare blevne fangne og løsgivne paa den Betingelse, at de ikke fremtidig vilde tjene imod Frankrig, men nu atter vare blevne grebne, skyde som Meenedere) og skred derpaa til Beleiringen af **Jean d'Acre** (Akkon). Her maatte Napoleons Lykke føle det første Stød. Tyrkerne, der af den engelske Admiral Sidney Smith vare fortrinlig forsynede med Beleiringsskyts, afsloge heldigen alle Franskmændenes Storme, der ved denne Leilighed gjorde Vidundere af Tapperhed, og dræbte mange af de heltemodigste Krigere. — Tillige truede en tyrkisk Hær de europæiske Stridsmænd i Landets Indre. Denne blev rigtignok overvunden og sprængt fra hinanden ved Nazareth af Jünot og ved Tabor af Kleber, men alligevel saae Bonaparte sig nødt til at opgive Acre, da Pesten begyndte at rase iblandt hans Tropper, og at tiltræde Tilbagetoget. Alle Heste bleve belæssede med Syge; Soldaterne lede den skrækkeligste Mangel; Farerne og Krigslidelserne vare frygtelige; Napoleon deelte alle Besværligheder med den Ringeste i hans Hær; ja, han skal endog have besøgt et med Pestsyge fyldt Hospital. I Juli naaede han atter Cairo og allerede i den følgende Maaned slog han ved Abukir en tre Gange stærkere, tyrkisk Armee og opreiste ved denne Seier, der hørte til hans hæderligste Vaabenidrætter, atter Soldaternes synkende Mod. Snart derpaa erfarede han af nogle Aviser, som Sidney Smith af Skadefryd tilsendte ham, Franskmændenes Uheld i Italien, hvilket gjorde et saadant Indtryk paa ham, at Beslutningen om en Tilbagereise til Frankrig hurtig modnedes hos ham. I al Stilhed paaskyndte han med største Hast sin Afreise. Efter at have overdraget Overbefalingen over den ægyptiske Armee til **Kleber** (hvem den almindelig agtede **Desaix**, der som Befalingsmand for Overægypten selv hos de Indfødte havde erhvervet sig Tilnavnet den retfærdige Sultan, den forskruede Menou, der var gaaet over til Islam, og flere andre stode

under), seilede Napoleon med omtrent 500 Ledsagere (deriblandt Mürat, Marmont, Düroc, Berthier, Lannes, den falske Bourienne, hans Geheimeskriver, de Lærde Monge, Bertholet og andre) paa 2 Fregat-
23. August. ter og nogle smaae Fartøier ud af Alexandriens Havn og naaede, ledet af sin Lykkestjerne, uopdaget af Englænderne den franske Kyst,
9. Oktober. hvor han under Folkets Jubel steg i Land ved Frejus.

§ 706. Den 18de Brumaire. Directorialregeringen havde tabt al Anseelse og al Holdning. De udøvende Raad, hvor Sieyes havde afløst Republikaneren Reubel, laae
Juni. i Strid med de 500.s lovgivende Forsamling. Tabene i Krigen, Skattelovene, Indskrænkningerne i Pressefriheden ved Undertrykkelse af Journalerne og Forvisning af Redaktørerne tjente Oppositionen, som Napoleons Broder Lucian Bonaparte stod i Spidsen for, til Angreb paa Regeringen. Den voldsomme Udelukkelse af den brave Lareveillère-Lepeaux og
18. Juni. to af hans Collegaer, der bevirkedes ved den saakaldte Revolution af 30te Prairial, og deres Erstatning ved 3 ganske ubetydelige Mænd forøgede den almindelige Utilfredshed. I Provindserne rørte Royalisterne sig; i Paris holdt Jakobinerne Forsamlinger i Rideskolen og fornyede den gamle Klub under andre Former. Til dem holdt sig Feltherrerne Augereau, Bernadotte og Jourdan (hvilken sidste som Medlem af de Femhundrede ved Indførelsen af Conscriptionsloven, der ogsaa siden indførtes i Tydskland og andre Stater, havde gjort sig fortjent af Frankrigs Krigsvæsen). Tabene i Italien bleve tilfrevne Bonapartes Fraværelse, hvem Directoriet havde „deporteret" af Misundelse. Ingensteds havde den bestaaende Regering Venner, og enhver var overbeviist om Nødvendigheden af en Forandring i Forfatningen, da Efterretningen om Napoleons Landing rettede alles Øine paa ham.

Snart efter sin Ankomst til Paris fattede Bonaparte, i Forbindelse med Sieyes og sin Broder Lucian, der var valgt til Præsident for de Femhundrede, den Beslutning, at styrte Directorial-Regeringen. Til den Ende forsikrede han sig de i Paris tilstedeværende Tropper og Officerer og lod derpaa ved Lucian Raadernes Møder forlægge til St. Cloud, for at bringe Medlemmerne i Soldaternes Magt. Der prøvede han først ved Overtalelse at vinde de Deputerede for sine Planer; da dette ikke lykkedes ham, og de Femhundredes Forsamling overøste ham med Bebreidelser og Trudsler, gav han sine Grenaderer Befaling til at rydde Forsamlingssalen med fældet Bayonet. Republikanerne, der modigen bøde Faren Trods, maatte tilsidst vige for Overmagten og søge Frelse igjennem Døre og Vinduer; de trodsigste bleve baarne bort af Grenadererne. Udelukkelsen af 61 Medlemmer af de 500.s Raad, Indførelsen af en Consular-Regering, hvortil Sieyes, Roger Ducos og Bonaparte bleve bestemte, og Udnævnelsen af en Commission paa 50 Personer, der under Raadsmødernes Udsættelse skulde udøve Lovgivnings-Ret og udfærdige Udkastet til en ny Forfatning og en Lovbog, dannede Slutningen af den 18de og 19de Brumaires Magtsprog. Det to Dage sildigere 9. og 10. Novb. 1799.
udstedte Decret, hvorved 37 af de heftigste Jakobinere skulde deporteres og 22 forvises til Vestkysten, blev snart taget tilbage.

C. Napoleon Bonapartes Magtherredømme.

1. Consulatet (1800—1804.)

§ 707. Consular-Forfatningen. — Den nye Forfatning, der i Hovedsagen var udsprungen af Sieyes' Hoved, men forandret af Bonaparte, og som blev antaget ved Afstemning af hele Nationen, lod Skinnet af en Republik bestaae, men skabte i Virkeligheden et Militærmonarchi, idet den beklædte den første Consul med en saadan Magt, at han ikke var forskjellig fra en Regent. De væsentlige Bestemmelser i den nye Forfatning, der traadte i Kraft med Aarhundredets Begyndelse, vare følgende: I. Det af 80 Medlemmer bestaaende (Vedligeholdelses-) **Senat** havde Ret til af de Navnelister, som Departementerne skulde indsende, at vælge Medlemmerne af den lovgivende Magt og de øverste Embedsmænd og Dommere. (Iblandt de rigelig lønnede og lidet beskæftigede Senatorer befandt sig ogsaa Sieyes og Roger Düços). II. Den lovgivende Magt, der var berøvet Initiativets Ret, deeltes a) i **Tribunatet**, der talte 100 Medlemmer og skulde prøve Regeringens Forslag og debattere over dem, og b) i den **lovgivende Afdeling** paa 300 Medlemmer, der kun ubetinget maatte antage eller forkaste disse Forslag, af begge Raad skulde aarlig en Femtedeel fornyes. III. Regeringen bestod af 3 for 10 Aar valgte **Consuler**, af hvilke den første, **Bonaparte**, umiddelbart eller ved Senatet skulde besætte alle Poster, ene have det afgjørende Ord om Krig og Fred og have et Statsraad ved Siden af sig, imedens de to andre Consuler (Cambacérès og Lebrün) kun skulde fungere som raadgivende Instanser. — Til Statsraadet og til Ministeriet valgte Bonaparte de talentfuldeste og erfarneste Mænd, der med den gamle Tids Dannelse forbandt Revolutionstidens Virksomhed og Forretningsfærdighed. Den snilde Diplomat Talleyrand blev Minister for det Ydre, Gaudin (siden Hertug af Gaeta) forestod Finanserne; den forslagne Fouché besørgede Politiet; Carnot var en Tidlang Krigsminister, efterat Berthier som Chef for Generalstaben havde overtaget Overbefalingen over den italienske Armee, da Bonaparte ifølge Forfatningens Ord ikke burde forlade Frankrigs Grændser. Den arbeidsomme Maret (Hertug af Bassano) besørgede en Generalsekretærs Forretninger. Den franske Lovbog (Code Napoleon), ved hvis Affattelse den anden Consul, Cambacérès, der var udmærket som Jurist, men foragtelig som Menneske ved sin Forfængelighed og sit Fylderi, ligesom og Merlin, Lebrün, Röderer og andre vare virksomme, er et Bevis paa Statsraadets Indsigter. Indsættelsen af Præfecter i Departementerne og af Underpræfecter i Arrondissementerne bragte Landet i Hænderne paa Regeringen.

a) Det Ydre.

§ 708. Marengo og Hohenlinden. Efterat den nye Forfatning var ordnet, skrev Bonaparte egenhændig til Kongen af England et Brev, der var fuldt af høitklingende Talemaader, og hvori han bød Haanden til Fred; ligeledes til Keiseren. Men det ualmindelige Skridt fandt kun liden Anklang; et koldt, diplomatisk Svar talte om Bourbonernes Gjenindsættelse og om en Tilbagegang til de gamle

Grændser. Contrasten imellem Napoleons tilsyneladende Varme, Aabenhjertighed og Ædelmodighed og den frastødende Kulde hos Kabinetterne i London og Wien fremkaldte hos de fyrige Franskmænd en Storm af Begeistring og Kamplyst. Fra alle Sider flokkedes der tappre Krigere om Consulen, af hvilke han dannede en stridbar Hær, som han samlede i Nærheden af Genfersøen, medens den i Dijon opstillede, saakaldte Reservearmee under Berthier skuffede Verden og vakte Englændernes Spot. Efterat Rustningerne vare tilende, ilede Napoleon til Genf (hvor han havde en Samtale med Necker) og foretog derpaa Mai. med Hovedarmeen det dristige og storartede Tog over det med Snee og Is bedækkede store St. Bernhard, imedens andre Hærafdelinger over Simplon, St. Gotthard og andre Passer trængte ind i Italien. Det dristige Foretagende med dets Besværligheder og Farer mindede om Hannibals Heltetider. Hæren drog forbi det mellem Snee- og Isbjerge beliggende Herberg ned i Dora Balteas Floddal, hvor det af Østerrigerne besatte Fort Bard syntes at berede den uovervindelige Vanskeligheder. Men Napoleons Aand fandt Udvei. Ad en Hyrdesti overstege Tropperne Nabohøiene, medens Skytset hemmelig med List og Forsigtighed blev ført hen under Fortets Batterier. Saaledes kom Franskmændene ganske uventet til Øvreitalien i samme Øieblik, som deres sidste Besiddelse Genua efter den forfærdeligste Hungersnød, der bortrev over 15,000 Mennesker, af de tappre, men følesløse Feltherrer Soult og Masena var bleven overgivet til Østerrigerne, og disse følgelig vare i Besiddelse af hele Landet. Men denne Tilstand forandredes snart. Fem Dage efter Genuas Fald lede Østerrigerne et Nederlag ved Montebello, og kort efter leveredes ikke 9. Juni. langt fra Alessandria **Slaget ved Marengo**, hvor Østerrigerne 14. Juni. under Melas seirede i Begyndelsen, men bleve fuldkommen slagne, da Træfningen fornyedes af Desaix, der kort iforveien var vendt tilbage fra Ægypten. Desaix, en af de ædleste og største Mænd fra Revolutionen, døde Heltedøden ved Marengo; ham og den unge Kellermann maatte man fornemmelig tilskrive denne Seier, hvis Pris var Gjenerobringen af Lombardiet. — Samtidig var en Armee under Moreau trængt ind i Schwaben og Bayern, havde slaaet Østerrigerne tilbage ved Möskirch og paa den berømte Valplads ved Hochstädt og Blendheim (§ 600) og nødt dem til Vaabenstilstanden i Parsdorf, der gav det sydlige Tydskland til Pris for Franskmændene paa samme Maade, som det efter Slaget ved Marengo afsluttede Forlig i Alessandria prisgav Italien. Da alligevel Wiener-Kabinettet tog i Betænkning, at indgaae en Fred uden England, saa blev 15. Juli.

Krigen snart fornyet igjen. Men Macdonalds og Monceys berømmelige Tog over Graubündtens med evig Snee og Is bedækkede Alper
Decbr. og Moreaus glimrende Seier i det blodige **Slag ved Hohenlinden**, der aabnede Veien til Wien for Franskmændene, nødte Østerrigerne til i **Freden i Lüneville** at antage de i Campo Formio indgangne Betingelser og at anerkjende Etsch' og Rhins Dalvei som det franske Riges Grændser. Oprettelsen af en italiensk Republik under Bonapartes Præsidentskab og den Bestemmelse, at de tydske Fyrster og Rigsstænder, som tabte derved, skulde holdes skadesløse ved sæculariserede Kirkegodser og ophævede Rigsstæder paa den høire Side af Rhinen, vare de vigtigste Artikler i Freden i Lüneville.

Af den cisalpinske Republik blev der en italiensk Republik, hvis Repræsentanter (Consulta), der kaldtes til Lyon og snildelig lededes af Talleyrand, valgte Bonaparte til Præsident og ganske overgave ham Regeringsmagten. Den lovgivende Magt blev overdraget til et af forskjellige Stænder valgt Raad og dettes Udstud (Stats-Consulta). — Underholdningen af en stor Hær til Frankrigs Tjeneste var en trykkende Byrde, hvorfor dog en middelmaadig Pressefrihed og Deeltagelse i det offentlige Statsliv ydede nogen Erstatning. Italienerne, der havde drømt om romerst Frihed og Republikanisme, krøbe snart i Støvet for den nye Magthaver, der i Mailand først besøgte Messen, som Indledning til Afsluttelsen af Concordatet. — Toscana blev omskabt til et Kongerige Etrurien og overgivet den spanske Hertug af Parma; den østerrigske Storhertug af Toscana fik Erkestiftet Salzburg og Kurværdigheden.

De tydske Rigsstænder, der ved Aftrædelsen af den venstre Rhinbred til Frankrig havde mistet Lande og Rettigheder, eller som ved i rette Tid at slutte sig til Napoleons mægtige Naboer havde opnaaet Gunst, fik ved det saakaldte
25. Febr. 1803. Rigsdeputationshovedforlig rigelig Skadesløsholdelse i de sæculariserede Bispedømmer og Stifter og i de ophævede Rigsstæder paa den høire Rhinbred.

Preussen fik Bispedømmet Münster, flere Abbedier og Rigsstæder (Mühlhausen, Nordhausen), Erfurts Gebeet og de mainziske Besiddelser i Thüringen. **Bayern** fik de geistlige Fyrstendømmer Würzburg, Bamberg, Augsburg, Bispedømmerne Freising og Passau, flere Abbedier og Rigsstæder (Schweinfurt, Kempten, Memmingen, Kaufbeuern, Nördlingen o. s. v.); Markgrev Karl Frederik af **Baden**, der ophøiedes til Kurfyrste, fik de ved Kurfyrsten Karl Theodors Død ledige, pfalziske Distrikter Bretten, Heidelberg og Ladenburg med Staden Mannheim; frembeles paa denne Side følgende Gebeter af de sæculariserede Bispedømmer i Constanz, Basel, Strasburg og Speier, flere Rigsstæder (Pfullendorf, Ueberlingen, Offenburg og andre) og mange Klostere og Stifter (Salem, Lichtenthal, Allerheiligen, Ettenheimmünster og andre); den tyranniske, men kloge Hertug Frederik af **Würtemberg** fik for sine Tab i Frankrig (Mömpelgard og andet) et stort Antal sæculariserede Abbedier og Klostere og flere vigtige Rigsstæder (Reutlingen, Hall, Gmünd, Heilbronn, Eßlingen og andre). Paa lignende Vis skadesløsholdtes og forstørredes: **Hessen-Cassel** (ved Fritzlar, Amöneburg, Gelnhausen og andre); **Hessen-Darmstadt** (med de mainziske Distrikter Gernsheim, Bensheim, Lorsch, Heppenheim og andre, med Resten af

Bispedømmet Worms, med nogle pfalziske Distrikter og flere geistlige Stifter (Hirschhorn, Seligenstadt og andre); **Nassau** (med flere mainziske og pfalziske Distrikter i Rheingau og andre), og nogle sidenefter mediatiserede Fyrster, som Leiningen (med Abbediet Amorbach), Isenburg, Hohenlohe, Löwenstein og flere Rigsgrever. Derimod bleve de to geistlige Kurfyrstendømmer Köln og Trier og et stort Antal Bispedømmer ganske inddragne, Erkestiftet Mainz indskrænket til nogle faae Stæder (Aschaffenburg, Wetzlar) og de talrige Rigsstæder formindskede indtil 6 (Hamborg, Bremen, Lübeck, Frankfurt, Nürnberg, Augsburg). Den høieste geistlige Værdighed fik Fyrsten Karl af Dalberg som Rigserkekansler og Fyrst-Primas. Foruden Resten af Kurfyrstendømmet Mainz besad han endnu Bispedømmet Regensburg.

§ 709. Freden i Amiens. Efterat ogsaa Spanien og Portugal havde sluttet Fred med Frankrig, var af den store Coalition endnu kun England under Vaaben. Dette utrættelige Øland med dets frie Forfatning og dets uudtømmelige Rigdom havde ved Krigen vundet lige saa meget i Magt tilsøes og i Kolonierne, som Frankrig paa Fastlandet. Men ogsaa her ønskede Folket Ro og Hvile, navnlig efterat den russiske Keiser Paul af Had til de selvkjærlige og overmodige Øboere havde fornyet den bevæbnede Neutralitets Forbund (§ 645) med Preussen, Sverrig og Danmark og derved indviklet England i en Krig med de tappre Danske og tvunget dem til at underholde en Krigsflaade i Sundet, og Udrustningen af talrige franske Skibe lod befrygte en Landgang af Fienderne paa det misfornøiede Irlands Kyst. Der blev indledet Underhandlinger, som dog i lang Tid ikke førte til noget Resultat, fordi man ikke kunde blive enig om Ægypten; først da Englænderne havde overtydet sig om, at hverken den britiske Landarmee, der var hvervet af alle Folkefærd, eller de ubehjælpsomme tyrkiske Skarer vilde være i Stand til at overvinde de krigskyndige Franskmænd i Nillandet, besluttede det engelske Kabinet sig til et Forlig med Hensyn til Ægypten og derpaa, efter et indtraadt Ministerskifte, til den ufordeelagtige **Fred i Amiens**, hvori Marts 1802.
der var betinget Tilbagegivelse af den største Deel af de udenlandske Erobringer.

Ægypten. Efter Bonapartes Bortgang havde den utilfredse Kleber afsluttet et Forlig med den engelske Commodor Sidney Smith og med Tyrkerne om fri Bortgang. Da imidlertid den engelske Regering ikke stadfæstede Forliget, men paastod den franske Armees Krigsfangenskab, afbrød Kleber i Vrede alle Forhandlinger, overvandt Tyrkerne i Slaget ved Heliopolis med en 6 Gange ringere Hær og erobrede atter under blodige Kampe og grusom Ødelæggelse Hovedstaden Cairo, der imidlertid var frataget ham af Mamlukerne. Men paa Dagen for Slaget ved Marengo faldt han i sit Paladses Have for en fanatisk Mohammedaners Dolk. Ved Mangel paa Tilførsel og Understøttelse fra Frankrig kunde Klebers Efterfølger, den udue- Marts 1800.

lige Menou, kun med stor Møie og Anstrengelse holde sig imod de engelske Tropper under den brave General Abercrombys Befaling, hvor tappre end de franske Krigere og deres Anførere (især Regnier) viste sig. Først da Aber-
Septb. 1801. cromby var falden i Træfningen ved Canopus, kom der endelig et Forlig i Stand, ifølge hvilket de franske Tropper (24,000 Mand) med Vaaben, Krigsfornødenheder og alle Videnskabens og Konstens Skatte paa engelske Skibe skulde føres til Frankrig. Ved Freden i Amiens lovede Englænderne at tilbagegive Johanniter-Ordenen Øen Malta, der var frataget Franskmændene, og samtykkede i at Ægypten saavelsom de ioniske Øers Republik atter kom tilbage under Portens Overhøihed.

§ 710. Ny Splid. Freden i Amiens var bleven affluttet i stor Skynding fra Englands Side, desaarsag hævede Pressen høit sin Stemme derimod og antog derved en fiendtlig Tone imod Bonaparte. Det Protektorat, som den franske Regering dengang tillagde sig ikke alene over Italien (§ 708), men ogsaa over Holland (§ 695) og Schweiz*), blev fremstillet som et utaaleligt Tyranni.

*) I Schweiz benyttede Bonaparte Striden imellem Tilhængerne af den gamle Cantonalforfatning og Vennerne af den nylig indførte Eenhed og Udelelighed til ved den saakaldte Mæglings- (Mediations-) Akt at ombanne Forfatningen efter den franske. I denne gjeninbsatte Bonaparte som Schweiz' Protektor den gamle Cantonaluafhængighed, dog saaledes, at Landet som Fællesstat blev repræsenteret af en Landamman og en Landdag (Tagsatzung).

Disse Angreb af en fri Presse, der ikke kunde hindres af den engelske Regering uden ved en Krænkelse af Forfatningen, vakte en stor Utilfredshed hos Bonaparte, der hverken kunde taale Dadel eller Modsigelse. Den franske Statstidende, Moniteuren, til hvilken Bonaparte selv leverede Artikler, svarede i en ophidset Tone, der bestandig blev mere bitter og haanlig, da England tøvede med at rømme Malta. Stor Virksomhed paa de franske Skibsværfter og Sebastianis Reise i Orienten syntes at hentyde paa et fiendtligt Forehavende imod Britannien. Der blev derfor paany forkyndt Frankrig Krig og Pitts Gjenindtrædelse i Ministeriet, i Spidsen for hvilket han vedblev at staae indtil sin Død (1806), kunde gjælde som Bevis for, at den engelske Regering var bestemt paa lige saa energisk at bekæmpe den nye Militærherskter og hans anmassende Protektorat over Nabostaterne, som det forhen havde bekæmpet Revolutionen.

Ved denne nye Krig blev den franske Regering hindret i Gjenerobringen af St. Domingo. Paa denne franske Koloni var der som Følge af Erklæringen om Menneskerettigheder og Slavernes Frigivelse udbrudt frygtelige Uroligheder, idet Mulatterne og Negerne stode op imod de hvide Plantere, gjorde Fordring paa lige Rettigheder med dem og tilsidst oprettede en Neger-Republik under den snedige og ufortrødne Neger Toussaint-Lou-
Juni 1801. vertüre. Denne, der spillede den samme Rolle paa St. Domingo, som Bonaparte i Frankrig, blev vel lumskelig taget til Fange af Napoleons Svoger Leclerc og ført til Frankrig (hvor han snart bede); men Negernes Tapperhed og det usunde Klima bortreve i 2 Aar henved 40,000 Land- og Sø-Soldater, deriblandt Anføreren selv. Da den franske Regering ved Krigens Fornyelse maatte vende sin Sømagt mod England, reiste de Farvede og Sorte sig paany, oprettede Republiken Hayti og stillede Negeren Dessalines, en blodtørstig Tyran, i Spidsen for sig. Efter hans Mord udbrød der indvortes Kampe, som endte med en Adskillelse af Øen i et Monarchi (Negerkongen Christoph) og en Republik, indtil Præsidenten Boyer i Aaret 1820 forenede hele Øen og grundlagde en Fristat.

b) Det Indre.

§ 711. Det nye Hof og Concordatet. Bonapartes tidligere Bestræbelse for at forsone det Gamle med det Nye og at forbinde Revolutionens Fordele med Kongedømmets Indretninger, var klog og priselig, men kun altfor snart lod han sig ved sin Omgivelses Beundring af og Forkjærlighed for den kongelige Tids Former henrive til en ubetinget Tilbageførelse af de gamle Tilstande, Sæder og Skikke. Ved den første Consuls Hof i Tuillerierne saae man snart atter de tidligere Dragter og Moder, den gamle Etiquettes Former, den royalistiske Tids Elegans. Aristokratisk Væsen, fornem Dannelse og fine Manerer gjaldt snart igjen som Fortrin. Bonapartes fængslige og pyntelystne Gemalinde, Josephine, hendes Børn (Eugen og Hortense Beauharnais), hans Søstre (især Pauline) og hans Svoger Murat pralede med Skjønhed og Ungdom og befordrede og lettede ved deres selskabelige Gaver Herskerens Stræben*). Emigrantlisternes Formindskelse førte mange Royalister tilbage til Hjemmet, og den Gunst, som udvistes imod dem, gjorde dem beredvillige og bøielige til Tjeneste ved det nye Hof. Fru von Stael (Neckers Datter) forsamlede atter, som i gamle Dage, en Kreds af dannede og berømte Mænd (deriblandt Benjamin Constant) i sin Salon. Franskmændenes Forfængelighed befordrede især Gjenindførelsen af den personlige Udmærkelse ved Ordener og Titler; Jakobineren Cambacérès skred, smykket med Ordener og Baand, frem „som en Paafugl" i Palais-royal; og da Napoleon indførte Æreslegionens Orden, grebe Republikanere og Royalister begjerlig efter det nye Legetøi for menneskelig Svaghed og Forfængelighed. — En af Consulens første Bestræbelser var Gjenindsættelsen af den christelige Cultus i de franske Kirker. Efterat han havde afskaffet de republikanske Fester (10de August og 21de Januar) og indført Søndagens Helligholdelse, blev der indledet Underhandlinger med det romerske Hof, der endelig førte til Affluttelsen af Concordatet. For at gjøre Kirken og dens Tjenere lige saa føielige og lydige, som Staten og Embedsmændene, ønskede Napoleon hverken en Gjenindsættelse af den gamle gallicanske Kirke med dens Synoder og dens trodsige Selvstændighed, eller en fremtidig Bestaaen af Revolutionstidens beedigede, demokratiske Klerus. Han foretrak at forene sig med Curien om en Tilstand, hvorved den franske Kirke sank ned til at blive Pavens og den verdslige Herskers Tjenerinde. En ny kirkelig Inddeling skulde udslette de gamle Erindringer og saavel den høiere som den lavere Geistligheds Lønning af Staten og deres Bekræftelse af Curien skulde tilintetgjøre den tidligere Uafhængighed. Forbundet mellem den verdslige og geistlige Hersker var hverken gavnligt eller varigt. Enhver stræbte efter udelukkende Magt og den romerske Omvendelsesiver tog snart Forargelse af den Bestemmelse i Forfatningen, at ikke blot alle christelige Confessioner, men ogsaa Jøderne skulde have lige Rettigheder i borgerlig og kirkelig Henseende og glæde sig ved en fuldkommen Tolerance.

1802. Concordatet, hvis Afslutning blev feiret paa første Paaskedag ved en offentlig Takkefest, indeholdt følgende væsentlige Bestemmelser: 10 Erkebiskopper og 50 Biskopper udnævnes og lønnes af Regeringen og bekræftes af Paven. Alle Geistlige, saavel de ubeedigede som de beedigede og gifte, opgive deres Poster, men kunne blive indsatte paany. De Udelukkede blive atter optagne i Kirkens Skjød og faae en Understøttelse af Staten til deres Død. Det inddragne Kirkegods bliver i de nærværende Besidderes Hænder; Antallet paa Festdagene bliver indskrænket.

Stor Magt og Indflydelse fik den monarchiske Stat ved Undervisningsvæsenets Overdragelse til den verdslige Regering. Derved at alle Lærere og Skoleanstalter vare afhængige af Staten, fik denne den samme Indflydelse paa Folkets Aandsretning, som Kirken tidligere havde besiddet.

Consulens Omsorg blev især de høiere Læreanstalter til Deel (fornemmelig den af Monge indrettede, polytechniske Skole i Paris). Disse bleve rigelig udstyrede af Statskassen, medens man henviste Borger- og Elementarskolerne (Primær- og Secundærskolerne) til Communerne, men underkastede dem Statsøvrighedens Opsigt. Paa Keiserdømmets Tid blev det af Regeringen afhængige, keiserlige Universitet stillet i Spidsen for det samtlige Skolevæsen med Bemyndigelse til at organisere og vaage over alle Læreanstalter, at prøve Lærerne og lede hele Undervisningsvæsenet, en storartet Forholdsregel, hvorved Ledelsen af Undervisningen blev unddraget Geistligheden og overgivet til Regeringen. — Institutet var en lærd Pragtanstalt, hvori der stræbtes Virak for Consulen og siden for Keiseren.

*) **Stamtavle over Familien Bonaparte fra Ajaccio paa Korsika.**

Carlo Buonaparte ⌣ Laetitia, født Ramolini († 1836 i Rom).

1. Joseph Bonaparte, (Greve af Survilliers)	2. Napoleon B.,	3. Lucian B., Fyrste af Canino † 1840.	4. Elisa ⌣ Baccivchi, † 1820.
5. Ludvig B., Hertug af St. Leu † 1846.	6. Pauline ⌣ Borghese, † 1825.	7. Karoline ⌣ Mürat, Grevinde af Lipona (Napoli) † 1839.	8. Hieronymus B. Hertug af Montfort.

Hendes Sønner leve i America.

Napoleon Bonaparte ⌣ Josephine Beauharnais (født Tascher de la Pagerie)

Eugen, Hertug af Leuchtenberg † 1824.	Hortense ⌣ Ludvig Bonap. Hertuginde af St. Leu † 1837,
	Ludvig Napoleon.

§ 712. Sammensværgelser. Som alle Mænd, der ere vante til militærisk Tugt, besad Napoleon en despotisk Natur. Han indskrænkede derfor bestandig mere Borgernes Frihed og politiske Rettigheder, forfulgte Jakobinerne og theoretiske Republikanere („Ideologer") og slog sin Lid til sin Garde og til et tredobbelt Politi, der blev bestyret af den snilde, med alle Rænker og Fif fortrolige Fouché og andre. Disse Forfølgelser toge til, da den dristige Korsikaner Arena og den talentfulde Billedhugger Ceracchi med nogle Kammerater fattede den Beslutning, at støde den første Consul ned, men bleve opdagede

af Fouché og maatte undgjælde med Livet. Fra den Tid af bleve alle Sammensværgelser og Mordanslag benyttede til de demokratiske Republikaneres Undertrykkelse, selv naar disse ikke i mindste Maade vare deelagtige deri; saaledes det forvovne Forehavende, ved Hjælp af den saakaldte Helvedesmaskine, et med Krudt, Kugler og brændbart Stof kunstig fyldt Fad, at sprænge Bonaparte i Luften paa en Kjøretour til Operahuset, et Attentat, som Napoleon kun undgik ved hans Kudsks Hurtighed, men hvorved flere Huse bleve ødelagte og mange Mennesker dræbte. Som en Følge af denne Niddingsdaad bleve 130 Jakobinere, der vare angivne eller mistænkte som Terrorister og Septembermordere, dømte til Deportation og ikke engang benaadede dengang, da det viste sig, at Anslaget var udgaaet fra Royalister (Cadoudal, Hyde de Neufville og andre). Farligere og af større Udstrækning bleve Sammensværgelserne imod Bonaparte, da Consulatet ved Folkeafstemning blev overdraget ham for Livstid og man tilstod ham Ret til at udnævne sin Efterfølger. Derved var det sidste Haab afskaaret for Bourbonerne, hvisaarsag Emigranterne, understøttede med Penge og andre Hjælpemidler af det engelske Ministerium og dets Gesandter og Diplomater i Tydskland, opbøde alt for at styrte Napoleon. Atter lode den forvovne George Cadoudal og den kæmpestærke General Pichegrü, der allerede tidligere havde staaet i Forbindelse med Condé og efter sin Flugt fra Sydamerika (§ 702) opholdt sig i England, sig bruge som Redskaber. De begave sig hemmelig til Frankrig, holdt en Sammenkomst med Moreau, der hadede Napoleons Herredømme, men bleve opdagede og fængslede tilligemed omtrent 40 Medsammensvorne. Endnu førend deres Skjebne var afgjort, lod Napoleon, hvem man havde forestillet, at Hertugen af **Enghien**, Prindsen af Condés ridderlige Sønnesøn, var Sjælen i alle royalistiske Sammensværgelser, sig henrive til at begaae en oprørende Handling. Paa hans Befaling blev den unge, talentfulde Adelsmand af en Skare Bevæbnede paagreben i den badenske By Ettenheim, i største Hast over Strasburg ført til Paris, ved en illsom Krigsret dømt til Døden og trods hans høihjertede Forsvar, hvori han bestemt tilbageviste enhver Beskyldning om Andeel i Complottet, skudt i Graven ved Vincennes. Denne Daad, der stillede Banaparte i Række med de rasende Rædselsmænd af Aaret 1793, oprørte hele Europa og bragte hans Beundreres Roes til at forstumme. Den romantiske Digter Chateaubriand, Forfatteren til Christianismens Aand, der havde banet Veien for Tilbageførelsen af den christelige Cultus og Afsluttelsen af Concordatet, opgav sit Statsembede, som Bonapartes Søster havde forskaffet ham, og begav sig til Schweiz. Snart derefter blev de Sammensvornes Skjebne afgjort. Pichegrü var allerede død en voldsom Død i Fængselet, om for egen Haand, eller andres, er uvist; George Cadoudal besteg Guillotinen med 11 Medsammensvorne, og den svage, af sin Kone og Svigermoder ledede Moreau samtykkede i en frivillig Forvisning til Amerika, efterat han ved en høist vilkaarlig Retssag var bleven dømt til toaarigt Fængsel og Udredelse af Retsomkostningerne. De Øvrige bleve deels fængslede, deels stillede under Politiets Opsigt.

24. Decbr. 1800.

Juni 1802.

Febr. 1804.

II. Det franske Keiserrige (1804—1814).

§ 713. Keiserdømmet. Disse Sammensværgelser bleve af Bonaparte benyttede til Udførelsen af hans længe nærede Plan til Oprettelsen af et Arvemonarchi. Ved sine blinde Tilhængeres Machinationer vidste han at bringe det dertil, at Overdragelsen af den arvelige Keiserværdighed, med Ret til en tilsvarende, vilkaarlig Forandring i Forfatningen, til den første Consul blev bragt i Forslag af Tribunatet, bekræftet af Senatet og erklæret gyldig af det samtlige Folk ved Hjælp af Lister med Navns Underskrift. Medens Gemytterne endnu vare i angstfuld Bevægelse over de
18. Mai. blodige Henrettelser, blev Napoleon I. udraabt som de Franskes Keiser og ved Aarets Ende høitidelig salvet af Paven i Notre-Dame-Kirken. Dog satte han selv Kronen paa sit og sin for ham knælende Gemalinde Josephines Hoved. Den glimrende Kroningsfest syntes at være Slutningen paa Revolutionen, da nu alt det Gamle, hvis Udslettelse havde kostet Menneskeliv i Tusindevis, efterhaanden vendte tilbage. Den nye Keiser omgav sin Throne med en glimrende Hofstat, ved hvilken de gamle Titler, Ordener og Rangklasser levede op igjen under en anden Form. Han selv blev vel stedse militærisk simpel, men Medlemmerne af hans Familie bleve ophøiede til Prindser og Prindsesser med rige Dotationer; hans Generaler bleve til Marskalker, hengivne Tjenere og Befordrere af hans Planer bleve som Kronens Stordignitarier eller som Senatorer knyttede til den nye Keiserthrone ved store Indkomster. Indførelsen af en ny Lehns-Adel med de gamle Titler af Fyrster, Hertuger, Grever, Baroner fuldendte det glimrende Keiserhofs nye Pragtbygning. Hjemkomne Royalister og omvendte Republikanere trængte sig omkap ind i Keiserpaladset, der snart i Glands overstraalede ikke alene det forhenværende Hof i Versailles, men alle Fyrstehoffer. Rigtlønnede Hofembedsmænd, Smigrere og Øretudere indfandt sig atter i Mængde, og Folket forglemte atter Tabet af sin Frihed over Festligheder og Optog. Ikkun Carnot og Lafayette hyldede ikke det nye Herredømme og fik derfor hverken Værdigheder eller Titler til Løn. De republikanske Indretninger gik efterhaanden tilgrunde. Den gamle Kalender blev atter indført (1806). Den nye Lehnsadel havde Lov til at grunde Majorater, Klerus og Ordensgeistligheden greb atter ind i Opdragelsen, Pressen blev strengt bevogtet, den personlige Frihed ringeagtet, Folkets politiske Virksomhed og Borgernes Valgret bestandig mere indskrænket. Enhver Modsigelse var Herskeren utaalelig; derfor formindskede han allerede i Aaret 1802 Tribunernes Antal indtil 50, forbød dernæst de
1807. almindelige Raadslagninger og ophævede tilsidst hele Tribunatets Institut. Fra nu af gjaldt kun Lydighed, og Frankrig stod under et Tvangsherredømme, der var større end det gamle Kongedømmes. Men denne Tyran var en stor Mand, derfor bøiede man sig villigere under ham, og hvad der var vundet ved Revolutionen, Lighed for Loven, lige Beskatning og Bondens Eiendomsret i Landets Grund, gjorde Trykket taaleligere. Vel var Conscriptionsloven under de blodige Krige et tungt Tugtensriis og de direkte og indirekte Skatter (Droits réunis) en tung Byrde, men alligevel tiltog Befolkningen og Velstanden, fordi Menigmand havde en Eiendom og Følelsen

af personlig Frihed ansporede ham til Virksomhed. Vel var den trykkende Continentalspærring, hvorved den engelske Handel skulde ruineres, en haard Plage, der nødvendiggjorde en storartet Smughandels usædelige Modgift — men i det Indre af det mægtige Keiserrige blomstrede Handelen uden hemmende Skranker og af Penge var der Overflødighed. Industrien gik frem med Kæmpeskridt, borgerlige Konster toge et mægtigt Opsving, Haandværksskoler dannede Haandværkere, der havde det godt under den almindelige Velstand og bleve velhavende. De praktiske Videnskaber fandt Beskyttelse og Understøttelse og naaede en høi Blomstring, og selv Poesi og dramatisk Konst manglede ikke Opmuntring, omendskjøndt Fru von Stael, Corinnas Digterinde, blev forvist fra Paris. Storartede Landeveie, som de over Alperne, Kanaler, Broer og Anlæg af alle Slags ere endnu den Dag idag talende Vidnesbyrd om denne mærkværdige Mands utrættelige Virksomhed. I Paris reiste der sig glimrende Paladser, majestætiske Broer og herlige Gader; i Louvre var alt, hvad Stort og Herligt Konsten nogensteds har skabt, forenet, den franske Hovedstad prangede med en aldrig seet Pragt. Den Berømmelse, som Keiseren skjenkede Nationen, gjorde ethvert Aag let for den; den glemte, at under Vaabnenes Bulder og under Trompeternes Lyd forstummede Frihedens Sprog, og at Slagberetningernes (Bülletins) høitravende Tone og Senatets og den lovgivende Forsamlings bramuende Taler udslettede Sandhed og Oprigtighed.

1. Den tredie Coalitionskrig.

§ 714. Den nye Coalition. Medens Englænderne benyttede Krigens Gjenudbrud med Frankrig til uventet at borttage hollandske og franske Skibe, lod Bonaparte sine Tropper rykke op til Weseren, for at besætte Kurfyrstendømmet Hannover, der tilhørte den Mai 1803.
engelske Konge. Folk og Hær var bestemt paa at vove alt for Fædrelandets Forsvar, men den egenkjærlige Adel og den feige Embedsstand foretrak en vanærende Capitulation, der gav hele Landet indtil Elben til Priis for Franskmændene, for en ærefuld Kamp, der muligvis vilde være forbunden med Tab. Fnysende af Harme maatte den tappre Armee først drage sig tilbage over Elben og dernæst finde sig i den af den sneverhjertede Regering befalede Opløsning. Vaaben, Krigsforraad og fortrinlige Heste kom i Franskmændenes Hænder, der nu besatte Landet med deres Tropper og udsugede det ved Krigsstyr og Leveringer.

Den truende Holdning, som Napoleon fra Hannover af indtog imod Norden, i Forbindelse med hans voldsomme Overgreb i Italien, bidrog til fuldkommen at opløse det lige fra Enghiens Mord kølnede Forbund mellem den franske og russiske Keiser. Da derfor Pitt, der var gjennemtrængt af den Anskuelse, at der ingen Ro var at vente for England og Europa, saa længe som Revolutions-Ideerne, der truede alle historiske Rettigheder og alt

Statsvæsen, havde Raaderum i Frankrig og opretholdtes af en despotisk, altid slagfærdig Soldaterkeiser, tilbageviste den Fred, som Napoleon atter tilbød efter Keiserrigets Oprettelse, og knyttede Underhandlinger med Rusland om Afslutelsen af en ny Coalition, fandt han en gunstig Stemning. Keiser Alexander — der var bekymret og skinsyg over Napoleons stigende Magt i Italien (hvor han ved en til Paris sammenkaldt Consulta lod sig erklære for Konge i Italien og høitidelig lod sig krone i Mailand med Lombardernes Jernkrone)*), i Tydskland (hvor ingen russisk Gesandt tilstedtes Adgang ved Skadesløsholdelses-Forhandlingerne), i Spanien (der ved et nyt Forlig forpligtede sig til at levere Skibe og til at udrede aarlige Subsidiepenge til Frankrig) og i Holland (hvor den brave Schimmelpenninck imod sin Villie maatte være behjælpelig ved Indførelsen af en monarchisk Forfatning [§ 695]) og ophidset ved mangehaande Krænkelser, som den franske Keiser i sin Heftighed havde tilsiget den russiske Gesandt i Paris, — sluttede et Forbund med England for at sikkre Europa imod Napoleons Herskesyge og Landgjerrighed og trænge Frankrig tilbage indenfor dets tidligere Grændser. Snart tiltraadte ogsaa Østerrig, og nogle Uger sildigere Sverrig; England betalte med Subsidiepenge de Fordele, som det haabede at vinde ved Coalitionen. Men Preussen blev neutral, hvor meget end det krigersk sindede Parti med den høihjertede Dronning og Prinds Ludvig Ferdinand i Spidsen bestræbte sig for at bevæge den frebelsende, frygtsomme Konge til at slutte sig til Coalitionen, derimod indtog det en tvetydig truende Holdning, der fornærmede den franske Magthaver, uden at skade ham.

17. Marts 1801.

April 1805.

*) I Italien blev ikke alene den italienske Republik forvandlet til et Kongerige Italien og Keiserens Stedsen, **Eugen Beauharnais**, som hans Stedfortræder indsat til Vicekonge, men Napoleon udvidede det endogsaa ved at føie Parma dertil (hvilket de andre Magter vilde give Kongen af Sardinien som Erstatning for Piemont), forlehnede sin Søster Elisa, der berømmedes som de Lærdes og romantiske Digteres Velynderske, og hendes korsikanske Gemal Bacciochi med Lucca og nogle omliggende Distrikter som arveligt Fyrstendømme, indtil de siden, da ogsaa Hetrurien (Toscana) blev forenet med Frankrig, fik Forvaltningen af dette Land. Ogsaa den romerske Fyrste Borghese, den smukke, letfærdige Paulines (Lecleres Enkes) anden Gemal, fik betydelige Landstrækninger; og Genua blev nødt til at bede om Republiken Liguriens Indlemmelse i Frankrig. Piemont, hvis Tilbagegivelse til dets forrige Besidder Keiseren af Rusland bestandig havde gjort Fordring paa, forblev ved Keiserriget.

1809.

§ 715. **Austerlitz.** Medens hele Europas Opmærksomhed var rettet mod Frankrigs Vestkyst, hvor Napoleon med stor Virksomhed lod udruste Skibe af alle Slags, medens han sammendrog en storartet Hærmasse i Boulogne, for, som man troede, at foretage en Landgang paa den engelske Kyst, traf han i al Stilhed sine Anstalter til det mindeværdige Felttog af 1805. Aldrig straalede Napoleons Feltherretalent og militæriske Geni i et mere glimrende Lys, end ved den med rask Aand og rigtigt Blik udkastede og med Hurtighed og Held udførte Plan til dette Krigstog. Efterat være sikkret de fleste sydtydske Fyrsters Bistand, satte Napoleon i Høstens Tid over Rhinen med 7

Hærafdelinger, der vare befalede af de erfarneste Feltherrer, saasom Ney, Lannes, Marmont, Soult, Mürat og andre og bestode af de mest øvede Tropper, for at drage imod Østerrigerne, der vare rykkede ind i Bayern. Imedens Bernadotte uden Hensyn til Preussens Neutralitet igjennem det brandenburgske Markgrevskab Anspachs Gebeet trængte frem til Isar og derved fornærmede den vaklende Kong Frederik Vilhelm III., der hidtil snart havde nærmet sig Franskmændene, snart sin personlige Ven, Keiseren af Rusland, saaledes at han i urette Tid bestemte sig til at slutte sig til Coalitionen, rykkede Napoleon ind i Schwaben. Kurfyrsterne af Baden, Würtemberg og Bayern forstærkede med deres Tropper den overmægtige Fiendes Hær, af hvis Gunst de kunde haabe lige saa meget, som de maatte frygte af hans Vrede. Omtrent ligesaa gjorde Hertugerne af Hessen, Nassau og andre. Efter den heldige Træfning, som Ney leverede ved Elchingen, blev den østerrigske Overgeneral Mack indesluttet i Ulm og afskaaret fra Hovedhæren. Raadvild og mistvivlende om enhver Redning indledede den uduelige, af modløse Adelsmænd omgivne Feltherre Underhandlinger med Seierherren, hvilke havde den vanærende **Capitulation ved Ulm** til Følge. Ved dette ærelose Forlig kom 33,000 Østerrigere, deriblandt 18 Generaler i Krigsfangenskab. Besfkemmede droge de ellers tappre Krigere forbi Napoleon, strakte Gevær for Seierherren, nedlagde 40 Faner for ham og overleverede ham 60 forspændte Kanoner. For sildig indsaae man i Wien, at Mack ikke var den høie Post voren, og lod ham ved en Krigsret berøve sin Stilling, sine Værdigheder og Tjenestefordele.

20. Oktbr.

Englændernes samtidige Søseier ved Trafalgar, der havde Tabet af hele den med de mest uhyre Bekostninger udrustede, franske Flaade til Følge, formindskede dog Napoleons Glæde over den uhørte Krigslykke. Men heller ikke Englændernes Jubel var uforstyrret, da deres hæderkronede Søhelt Nelson var bleven i Slaget.

21. Oktbr.

Medens Frederik Vilhelm III. af Preussen, forbittret over den hensynsløse Krænkelse af hans Neutralitet og ansporet af det patriotiske Krigsparti, tilstod Russerne og Svenskerne Gjennemgangen gjennem hans Gebeet til Hannover, i en natlig Stund i Garnisonskirken i Potsdam over Frederik den Stores Ligkiste fornyede et evigt Venskabs Pagt med den bløde, følsomme Keiser Alexander og derpaa affendte Haugwitz med truende Fordringer til Napoleon, droge Franskmændene, under blodige Fægtninger med Østerrigerne og med de tappre Russer under Kutusoffs og Bagrations Anførsel, langs med Donauen til de østerrigske Stater. Havde den blodige Træfning ved Dirn-

11. Novbr. stein og Stein beviist Franskmændene, at de i Russerne havde lige saa tappre som krigskyndige og forsigtige Modstandere, saa opfyldtes de derimod af den største Tillid ved den Lethed, hvormed Mürat
13. Novbr. bemægtigede sig Hovedstaden Wien, ved de feige Embedsmænds Beredvillighed til at lette de rømende Fiender Arbeidet saa meget som muligt, og ved Fyrsten af Auersbergs Hovedløshed, der ved de franske Befalingsmænds kjække List og ved foregjøgede Fredsunderhandlinger lod sig narre til at overlade Fienderne den befæstede Donaubro uskadt og uforsvaret. Keiser Franz' Ubestemthed og Forsagthed og Østerrigernes og Russernes Uenighed lettede Seieren for Franskmændene, der belæssede med umaadeligt Krigsbytte under bestandige Fægtninger forfulgte den russisk-østerrigske Hær til Mæhren. Her kom det paa Aarsdagen
1 Decb. 1805. for Keiserkroningen til det morderske **Trekeiserslag ved Austerlitz**, hvor Vintersolen bestinnede Napoleons mest glimrende Seier.

Russerne mistede den største Deel af deres Artilleri og deres Hær og droge sig med deres Keiser tilbage over March, for at forstærke sig ved nye Tropper. Istedetfor at oppebie disse og i Forening med dem og med Preussерne, der endelig vare blevne slagfærdige, paany at angribe Fienden, lod Keiser Franz sig af den ubehjertede Fyrste af Lichtenstein overtale til at aflægge Napoleon et ydmygt Besøg i den franske Leir og at samtykke i en Vaabenstilstand, der paalagde Russerne at vende tilbage til deres Hjem og gav Østerrig til Priis for Seierherrens Vilkaarlighed.

For nu hurtigere at blive de fiendtlige Hære qvit, der plagede Landet haardt med Krigsstyr, Rov og Udpresning, fremskyndte den østerrigske Regering Afslutningen af **Presburger-Freden**, endskjøndt samme løsrev Forøsterrig, Tyrol og det venetianske Gebeet fra Riget, bragte Neapels og Hollands Kroner til Medlemmerne af den bonapartiske Familie og førte det tydske Rige Opløsningen imøde og stillede det under den franske Magthavers ubetingede Indflydelse, med hvem endnu desforuden Hofferne i Baden, Würtemberg og Bayern vare forbundne ved Slægtskabs Baand.

Haugwitz, der var bleven affendt til Napoleons Hovedqvarteer med Mæglingsforslag og lod sig holde hen, indtil det afgjørende Slag var falden ved Austerlitz, vovede ikke at forebringe sine Ærender, men lod sig uden sit Hofs Tilladelse deels ved den franske Keisers Trudsler, deels ved hans indsmigrende Venlighed bevæge til at underskrive et ufordeelagtigt Forlig, hvori Preussen aftraadte Hertugdømmet Cleve, det frankiske Fyrstendømme Anspach og Fyrstendømmet Neufchatel og i dets Sted skulde have Hannover. Forgjeves satte Kongen sig imod et Bytte, der truede med at sætte ham i Uenighed med England, skilt fra Østerrig ved den hurtige Afslutning af Freden, blev der ikke andet tilbage for ham, end at føie sig i Seierherrens Magtsprog.

1. Tydskland. I Presburger-Freden fik **Bayern** og **Würtemberg** Kongetitelen med Landssouverænitet, uden at de dog derfor skulde ophøre at regnes til det tydske Statsforbund (Confédération); den nye Konge af Bayern, Max. Joseph blev for sin Hengivenhed for Frankrig belønnet med det østerrigske Tyrol tilligemed Brixen, Trident og andre Stæder, med det preussiske Anspach og med Rigsstaden Augsburg. En glimrende Formælingshøitidelighed mellem Eugen Beauharnais, Napoleons adopterede Stedsøn, og Kongens Datter fuldendte den nære Forbindelse mellem det bayerske Huus og det franske Hof. For at formindske Finansnøden bleve mange Klostere sækulariserede af Kongen og hans franske sindede Minister Montgelas; men hans Efterfølger gjenoprettede dem i rigeligt Maal. — Den nye Konge af Würtemberg, der fik de østerrigske Besiddelser i Schwaben tilligemed 5 Donaustæder og andre Gebeter, benyttede sin Souverænitet til at afskaffe de gamle Stænder, der vare forsynede med store Rettigheder, til at indføre en høi og lavere Adel og et Embedsaristokrati og til despotisk at undertrykke sine Undersaatter. Nogen Tid efter blev den ædle Fyrstedatter af Würtemberg formælet med Napoleons letfærdige Broder Hieronymus, der iforveien paa Keiserens Befaling var bleven skilt fra sin borgerlige Ægtefælle. Forøvrigt var Kongen af Würtemberg den eneste, der vidste at hævde sin Værdighed over for Napoleon og hans Marskalker. — Baden, der kort efter ophøiedes til Storhertugdømme, fik en ny Udvidelse ved det østerrigske Breisgau, Staden Constanz og andre Gebeetsdele. Under den gamle fortræffelige Karl Frederik kom Storhertugdømmet til høi Blomstring. Universitetet i Heidelberg fik sin tidligere Glands tilbage, hvilken det havde tabt i det 18de Aarhundrede; den franske Lovbog fortrængte de forskjelligartede Territorialrettigheder; Haandværker, Industri og Agerdyrkning fandt Opmuntring. Hans Sønnesøn Karl blev formælet med den af Napoleon adopterede Stephanie Beauharnais, en Niece af Keiserinde Josephine. Cleve og Wesel, der aftrodsedes Preussерne, bleve tilligemed det af Bayern afstaaede Berg forvandlede til et Storhertugdømme og overgivne til Napoleons Svoger Joachim Mürat, efter hvis Ophøielse paa Neapels Throne dette Gebeet deels kom til Frankrig, deels blev anviist Ludvig Bonapartes umyndige Søn. Den 25de Marts 1806 holdt den pragtelskende Ridderanfører sit glimrende Indtog i Düsseldorf. Det schweizerske Valsk-Neuenburg (Neufchatel med Valengin), hvis Borgerskab engang havde valgt sig Frederik den Store til Fyrste, blev overgivet til Marskalk Berthier. — For Erkestiftet Salzburg, der var tilfaldet Østerrig, fik den tidligere Storhertug af Toscana, den østerrigske Keisers Broder, Fyrstendømmet Würzburg.

2. Holland. Holland, der hidtil var regeret mønsterværdigen af den hæderlige og fædrelandsk sindede Raadspensionarius Schimmelpenninck, blev ved Napoleons Ænker og Trudsler bragt saa vidt, at det udbad sig en Napoleonide til Konge. Den franske Keiser bestemte sin med Hortense Beauharnais formælede Broder Ludvig Bonaparte dertil. Schimmelpenninck, der forgjeves havde søgt at hindre Hollands Forvandling til et constitutionelt Arvemonarchi, takkede af. Den Bestemmelse, at Statsembederne kun skulde overdrages fødte Hollændere, blev lidet agtet. I Juni 1806 drog Ludvig ind i sit nye Kongerige.

3. Italien. Napoleons Bestræbelse for ligesom Karl den Store at grunde et Universalmonarchi og at gjøre alle europæiske Stater afhængige af Frankrig, at overdrage Kronerne som Arvelehn til sine Slægtninge og at lade den paa fransk Fod indrettede Statsforvaltning og Retspleie bestyre af Franskmænd eller franskfindede Indfødte, fremtraadte tydeligst i Italien. Her blev ikke blot det venetianske Gebeet, der var frarevet Østerrigerne, forbundet med Kongeriget Italien og underordnet Vicekongen Eugen og

hans franske Raadgivere; men Napoleons Søstre Elisa og Pauline opnaaede Udvidelse af deres Landegebeet (Lucca, Massa og Carrara), og Kongeriget **Neapel** blev overdraget **Joseph Bonaparte** under Keiserens Overlehnsherlighed. Dronning Karoline, der ikke kunde undertrykke sin Vrede paa Franskmændene og deres Magthaver, havde ved Krigens Gjenudbrud, tvertimod det med Napoleon indgaaede Forlig, ladet en russisk-engelsk Flaade lande og modtaget de landede Tropper med Glæde. Da undertegnede Napoleon paa
27. Decbr. samme Dag, som Presburger-Freden sluttedes, i Schönbrunn det Decret, der indeholder den berømte Formel: „Bourbonernes Dynasti har ophørt at regere i Neapel." Forgjeves søgte Dronningen, først ved et ydmygt Gesandtskab til Napoleon, dernæst, da dette ikke blev modtaget, ved at ophidse Lazzaronerne og Calabreserne, at forhindre Tabet af hen-
Febr. 1806. des Krone. Da Franskmændene rykkede frem under Joseph og Massena, flygtede Hoffet med sine Skatte, Kostbarheder og Venner til Sicilien. Under blodige Kampe med oprørske Pøbelskarer, der atter truede de Velhavendes Liv og Eiendom, tog Joseph den neapolitanske Kongekrone i Besiddelse, hvilken han dog allerede 2 Aar efter maatte afstaae til sin Svoger Murat, da Keiserens Magtsprog satte ham paa Spaniens Throne. Nye Love, en ny Forvaltningsform, Inddragelse af mange Klostere og mange Indretninger, der efterlignede Franskmændene, indtraadte overalt, hvor de Franske fik Herredømmet. Ogsaa med Pius VII., der hverken vilde lukke sine Søhavne for de engelske Skibe, eller fratage sig Lehnsherligheden over Neapel, blev der paa denne Tid begyndt en Strid, der endte to Aar efter med hans Tilfangetagelse. Forelobig nøiedes Napoleon med at besætte nogle Fæstninger i Kirkestaten og med at bortforlehne de imellem Rom og Neapel omstridte Gebeter Benevent og Pontecorvo til Talleyrand og Bernadotte som Rigslehn med Hertugsrang.

4. Oprettelse af en ny Lehnsadel. I det af Østerrig afstaaede, venetianske Gebeet blev der grundet et Antal Rigslehn med betydelige Indkomster, hvilke bleve forlehnede til franske Marskalker og Statsmænd med Hertugtitel. Saaledes Hertugdømmet Dalmatien til Soult; Treviso til Mortbier; Rovigo til Savary; Cadore til Campagny; Istrien til Bessières; Friaul til Düroc; Belluno til Victor; Conegliano til Moncey; Feltre til Clarke; Bassano til Maret; Vicenza til Coulaincourt; Padua til Arrighi; til disse Storlehn kom noget sildigere endnu andre som Rivoli (Massena, siden Hertug af Eßlingen); Montebello (Lannes); Ragusa (Marmont); Reggio (Oudinot); Tarent (Macdonald); Castiglione (Augereau); Valmy (Kellermann); Parma (Cambacérès); Plaisance (Lebrün); Otranto (Fouché); Ney blev først Hertug af Eßlingen, dernæst Prinds af Moskwa; Davoust Hertug af Auerstädt; Lefebvre Hertug af Danzig; Mouton Fyrste af Lobau og flere andre.

§ 716. Rhinforbundet. Ved Kurfyrsten af Bayerns og Hertugen af Würtembergs Ophøielse til souveræn Kongeværdighed var det tydske Riges Forfatning allerede opløst. Napoleon faldt derfor paa den Tanke, ved **Rhinforbundets Stiftelse** ganske at udrive det sydlige og vestlige Tydskland fra østerrigsk Indflydelse og knytte det til sig. Under de fleste tydske Fyrsters Egenkjærlighed og ved den fremherskende Frygt for den voldsomme Herster, paa hvis Side Lykken i Slagene altid var, faldt det ikke vanskeligt for den snilde Talleyrand og den franskfindede Kurfyrst-Erkekansler af Dalberg, ved Udstigten til Landserhvervelse og Magtsudvidelse at bevæge et Antal Fyrster og

Rigsstænder til at stille sig fra det tydske Rige og slutte sig til Frankrig. Den 12te Juli 1806 undertegnedes i Paris det Grundforlig, i Kraft af hvilket Napoleon som Rhinforbundets Protektor tilkjendte de enkelte Medlemmer (Bayern, Würtemberg, Baden, Darmstadt, Berg, Nassau, Hohenzollern, Lichtenstein og flere andre) fuldkommen Herreret (Souverænitet) i Henseende til Beskatning, Conscription, Lovgivning og øverste Domstol, imod at de forpligtede sig til at holde et bestemt Antal Tropper i Beredskab til Keiserens Raadighed. Kurfyrst-Erkekansler Dalberg, der ophøiedes til Fyrst Primas og fik Staden Frankfurt, blev udseet som Napoleons Stedfortræder ved Rhinforbundet. Ved ny Gebeetsforsgelse og ved Underordningen (Mediatisering) af mange smaae, forhen umiddelbare Rigsstænder under de større Fyrsters Overhøihed, af hvis Gebeet hine vare indesluttede, tiltog Forbundsmedlemmernes Magt betydelig. Keiser Franz II., der allerede iforveien ved at overføre Keiserværdigheden paa de østerrigske Arvestater havde tilkjendegivet, at han kun nærede liden Tro til Rigets fremtidige Bestaaen, frasagde sig den tydske Keiserværdighed, kaldte sig Franz I., Keiser af Østerrig, og unddrog sine samtlige Stater for den tydske Rigsforbindelse. Dermed blev den **tydske Nations hellige romerske Rige opløst;** ved indre Tvedragt og et magtesløst Fleerherredømme var det allerede for længe siden sunket ned til en Skygge. Nu bleve dets mægtigste Medlemmer Vasaller af en fremmed Voldsherre. Vel laae Vanærens Følelse tungt paa mangt et tydsk Bryst; men hvo turde fremtidig vove at sige det, efterat den brave Boghandler Palm fra Nürnberg paa den despotiske Magthavers Befaling var bleven et Offer for et skjændigt Justitsmord, fordi han vægrede sig ved at opgive Forfatteren til et af ham forlagt lille Skrift om Tydsklands Fornedrelse?

Rhinforbundet indbefattede endnu nogle Rigslemmer, der siden bleve mediatiserede, nemlig Solms, Isenburg, Arenberg og von der Leyen. — Til de mediatiserede Fyrster hørte: Fürstenberg, Schwarzenberg, Thurn og Taxis; Löwenstein, Oettingen, Hohenlohe, Leiningen, Wied-Runkel, Metternich; Fugger; Bentheim; Solms; Sayn-Wittgenstein og andre; fremdeles Greverne af Castell, Erbach, Stolberg, Isenburg, Sternberg, Plettenberg, Wartenberg, Waldbott-Bassenheim og andre. De Mediatiserede (Standsherrer) beholdt deres Patrimonial- og Privat-Eiendom, Under- og Over-Rets Domstole og Jagt-, Fisteri- og Patronats-Ret.

2. Den preussiske Krig (1806).

§ 717. a) Foranledning. Havde Preussens vaklende Holdning under den østerrigske Krig og den fredsommelige, men ilde raadede Konges Ubestemthed opfyldt den franske Keiser med dyb Harme, saa fremkaldte den Ydmyghed

og Beredvilligheд, hvormed den samvittighedsløse, for al fædrelandsk Sands blottede Haugwitz og andre Ministre føiede sig i Napoleons Magtsprog og bragte Landets Ære som Offer for den Mægtiges Naade, hos ham den Mening, at man imod Preussen turde tilsidesætte ethvert Hensyn og al Skaansel, at Kongen var upaaltdelig som Ven, forsagt og uskadelig som Fiende. Under denne Forudsætning behandlede Napoleon de preussiske Statsmænd med Haan og Overmod og tilkjendegav ved enhver Leilighed sin Harme og sin Foragt for dem. De mangehaande Krænkelser, som Napoleon med Forsæt tilføiede den preussiske Regering, overtydede endelig denne om, at hiin ønskede Krigen og at Freden ikke længere med Ære kunde opretholdes. To Aarsager udvidede det allerede stedfindende Brud og forøgede i Preussen Forbittrelsen til Krigserklæring. 1. For Rhinforbundets Stiftelse syntes den Hensigt at ligge til Grund, efterhaanden at gjøre Tydskland lige saa afhængigt af det franske Keiserdømme, som Italien og Holland. Preussen søgte derfor at hindre dette Forehavende ved Stiftelsen af et nordisk Forbund, som skulde tiltrædes af alle Rigsstænder, der endnu ikke vare inddragne i Rhinforbundet, og følte sig dybt krænket, da Napoleon tilintetgjorde denne Plan. 2. Det berlinske Kabinet bragte i Erfaring, at Napoleon ved at fornye Fredsunderhandlingerne med det engelske Ministerium havde tilbudt dette Tilbagegivelsen af Kurfyrstendømmet Hannover, der var afstaaet til Preussen, uden at have truffet Aftale derom med den preussiske Regering. (— Tilintetgjørelsen af den franske Flaade ved Trafalgar havde paany overtydet Keiseren om, at han trods alle Seire tilands ikke kunde overvinde det havbeherskende Eng-
Jan. 1806. land, og Pitts Død, der førte den frisindede For, som var vel stemt for Revolutionens Ideer, ind i Ministeriet, opfyldte ham med Haab om en Freds-
Septb. 1806. slutning. Men førend Forhandlingerne havde naaet Maalet, døde For og Krigspartiet fik atter Overhaand. —) Disse Erfaringer i Forbindelse med mangfoldige Grændsekrænkelser bragte den preussiske Regering til den Overbeviisning, at den maatte vente sig det Værste af Frankrig. Den tilkjendegav sin Vrede ad diplomatisk Vei, satte Hærene paa Krigsfod og afbrød, da det saakaldte Ultimatum blev forkastet i Paris, al Forbindelse med Frankrig. Den Forstemthed og Bekymring, der hos en stor Deel af Nationen gav sig tilkjende over de Fremmedes vorende Overmagt, maatte bestyrke Preussen i det Haab, at det var kaldet til at blive det betrængte Fædrelands Frelser. Men endnu var den Tid ikke kommen, da man vendte sig til Folket selv; endnu byggede man paa Soldaterstanden, hvis Afmagt saa alligevel for længe siden var kommen for en Dag; endnu satte man sit Haab til et forældet Junkerskabs Pralerier, der holdt Øinene tillukkede for Tidens nye Aand. Kongens og hans stolte Gemalindes Skuffelse var skrækkelig. Men Nødens Prøvelser vare ikke ganske frugtesløse.

§ 718. b) Jena. Imedens man i Berlin endnu ventede de sidste Svar fra Frankrig, stode de franske Tropper under Napoleon og hans krigskyndige Marskalker allerede i Hjertet af Thüringen og Sachsen, hvis Kurfyrste efter nogen Modstand havde sluttet sig til
10. Okt. Preussen. Strax den første Træfning ved Saalfeld, hvori den tappre Prinds Ludvig fandt sin Død, erklærede sig imod Preusserne;

men skrækkeligt og ulykkesvangert var Nederlaget paa den af den gamle Hertug af Brunsvig befalede Hær i det store **Dobbeltslag** ved 14. Oktbr.
Jena og **Auerstädt.** Det afgjorde Landenes Skjebne mellem Rhinen og Elben. — Nu slog det tidligere Overmod pludselig om til Kleinmodighed, og den største Planløshed og Raadløshed bemægtigede sig Anførerne. Da der ikke var taget Forholdsregler for et Tilbagetog, saa adskilte Hærene sig i flere Afdelinger og bleve enkeltviis den rask fremrykkende Seierherres Bytte. (Saaledes Hohenlohe, der ved Prenzlow leverede henved 16,000 Mand i fransk Krigsfangenskab). Fæstningerne overgave sig i en saadan Hast, at man havde Mistanke om Forræderi hos mange Befalingsmænd, fordi Modløsheden og den fuldkomne Mangel paa Selvtillid ellers vare ubegribelige. 13 Dage efter Slaget ved Jena drog Napoleon ind i Berlin.

Allerede 2 Dage efter Slaget faldt Erfurt med en Besætning af 8,000 Mand i Fiendens Hænder; den 23de Oktbr. Spandau. Faae Dage efter capitulerede de med Mandskab og Krigsforraad rigelig forsynede Fæstninger Stettin og Küstrin; og den 10de Novbr. ogsaa Magdeburg, Rigets Bolværk, med en Besætning af 18—20,000 Mand. Ikke bedre gik det i Hannover. Kun Blücher reddede i de blodige Kampe i og ved Lübeck den preussiske Ære; dog kunde han ikke hindre Bestormelsen af den flet befæstede Stad og en seiersdrukken Hærs derved fremkaldte Nødselsdaad. — Ogsaa Colberg, hvor Schill, Gneisenau og den brave Nettelbeck holdt enhver Kleinmodighed borte, modstod modigen den overmægtige Fiende.

Fra Berlin af lod nu Napoleon sine Magtbud udgaae, ved hvilke det nordlige Tydskland skulde komme i endnu større Afhængighed, end det sydlige. Den hidtil med Preussen forbundne Kurfyrste af Hessen, der ved Krigens Udbrud havde unddraget sin tappre, slagfærdige Armee for Kampen, for at iagttage en for ham og Forbundsfællerne lige fordærvelig Neutralitet, maatte overlade Hær og Land til Fienden og søge Sikkerhed for sig selv og sine med Skam erhvervede Skatte i Udlandet (Prag). Den haardt saarede Hertug af Brunsvig lod sig bringe paa dansk Gebeet, da Napoleon med uædel Strenghed drev den ulykkelige Anfører for den preussiske Hær ud af sin Hovedstad, hvorhen han efter Slaget ved Jena havde ladet sig bringe paa en Baare, og tvang ham til at søge sin Grav i fremmed Jord. Meklenburg og Oldenborg bleve besatte, Jever og Ostfriesland forbundne med Holland, Hanseстæderne ligesom ogsaa Leipzig haardt trykkede ved Borttagelsen af alle engelske Varer og ved tung Krigsstyr, og Konstens og Videnskabens Skatte og tidligere Seires Trophæer bleve bortførte fra alle Egne. Kun imod Kurfyrsten af Sachsen, hvis Tropper havde fægtet med i de preussiske Hære ved Jena, viste Seierherren Naade. Han satte de krigsfangne Sachser i Frihed og tilstod

Kurfyrsten en gunstig Fred, hvorpaa denne, hædret med Kongetitlen, ligesom de øvrige sachsiske Hertuger tiltraadte Rhinforbundet. Fra den Tid følte Frederik August sig til sin og sit Folks Ulykke knyttet til Napoleon ved Taknemmelighedens Baand. — Kongen af Preussen var flygtet til Königsberg, hvorfra han forgjeves ved store Tilbud søgte at faae Vaabenstilstand og Fred af Seierherren — Napoleons Fordringer stege med hans Lykke; Frederik Vilhelm maatte nødtvungen beslutte sig til at fortsætte Krigen med den forbittrede Modstander.

§ 719 c) Eylau. Friedland. Tilsit. I sin Trængsel vendte Kongen af Preussen sig til sin Ven Alexander, der var forbittret over at Napoleon som Portens Bundsforvandte søgte at hindre Ruslands Planer paa Moldau og Wallachiet og derfor strax affendte en russisk Hær under Benningsen og andre til Østpreussen, for at afholde Franskmændene fra Overgangen over Weichselen. Da udstedte Napoleon et af Dombrowski og andre undertegnet Opraab til Polakkerne, hvori dette mishandlede Folk blev opfordret til at drage ud til Kamp for Frihed og Uafhængighed.

Begeistrede af den Tanke, atter at kalde det gamle Polakrige tilliv, sluttede alle af Fædrelandskjærlighed og Nationalfølelse gjennemtrængte Polakker sig til den franske Keiser, der lovede dem Befrielse fra det tunge Aag og Hevn over deres Modstandere. Beredvilligen bragte de de største Offere og forstærkede de franske Krigeres Rækker med deres tappre Skarer. De betænkte ikke, at de udgøde deres Hjerteblod for en Beherster, der ingen Følelse havde for fremmed Nationalitet og som i Italien, Tydskland og Nederlandene med
1807. despotisk Lune snart afskilte, snart forenede Lande og Folk. Den 2den Januar drog Napoleon under Folkets Jubel ind i Warschau; men kun altfor snart mærkede Polakkerne, at de maatte nedstemme deres Forhaabninger, at den fremmede Seierherre, hvis Soldater de nærede og klædte og for hvem deres tappreste Stridsmænd droge i Marken, tænkte mere paa sin Ærgjerrigheds og sin Herskesyges Tilfredsstillelse, end paa deres Riges Gjenoplivelse. Med deres Godser berigede han sin krigerske Lehnsadel; men ikke engang Navnet Polen blev virkeliggjort igjen.

Morderske Slag bleve leverede ved Weichselens Bredder, og Strømme af Blod bleve udgydte ved Pultusk og Morungen.
8. Febr. 1807. Men Hovedslaget leveredes i **Slaget ved Preussisk-Eylau**, hvor Franskmændenes og Russernes Krigsmod avlede en Kamp, der i Menneskefald lignede de mest blodige Begivenheder i Verdenshistorien. Henved 60,000 Døde og Saarede bedækkede Valpladsen; begge Parter tilskreve sig Seieren, og Anstrengelsen og Tabet var saa stort, at Krigen led en 4 Maaneders Afbrydelse. I denne Tid blev der indledet nye Underhandlinger; men hvor meget end Kongen, der dvælede i

Memel med sin Familie, ønskede Krigens Tilendebringelse, for at befrie sit Folk for Franskmændenes frygtelige Undertrykkelse, saa var han dog for redelig til at skille sin Sag fra Rusland og England (med hvilket sidste han i Begyndelsen af Aaret havde sluttet et Forlig). Af den franske Keiser, for hvem en saa stor Hærs Underholdning saa langt fra Hjemmet trods al Udpresning faldt meget besværlig, haabede han ogsaa ved en heldig Vending i Krigen at faae mildere Betingelser, end denne hidtil havde tilbudt. Men da ogsaa i Schlesien Fæstningerne ved Oderen, Glogau, Brieg, Schweidnitz og Breslau ved Statholderens Raadvildhed og Befalingsmændenes Feighed kom i Franskmændenes Hænder og selv Danzig af den tappre Commandant Kalkreuth maatte overgives til Marskalk Lefebvre (deraf Hertug af Danzig), da tabte Kongen al Tro paa et heldigt Udfald. Man havde endnu saa lidet gjort sig fortrolig med Tanken om en Folkekrig, at de preussiske Embedsmænd undertrykkede de Bevægelser iblandt de schlesiske Borgere og Bønder, der truede Franskmændene med Undergang. Da nu Franskmændene efter Krigens Gjenudbrud paa Aarsdagen for Marengoslaget tilfægtede sig en glimrende Seier over Russerne i **Slaget ved Friedland**, besatte Königsberg og truede de russiske Grændser, da holdt de forbundne Monarcher det for raadeligst, efter en personlig Sammenkomst med Napoleon paa Niemen (Memel), at indgaae **Freden i Tilsit**, hvor trykkende end dens Betingelser vare. Ved denne Fred tabte Frederik Vilhelm den største Halvdeel af sine Stater; han maatte samtykke i Afstaaelsen af alle Lande imellem Rhinen og Elben, i Oprettelsen af et Hertugdømme Warschau under Kongen af Sachsens Overhøihed og i Danzigs Ophøielse til en Fristat, og tilstaae den uhørte Sum af 150 Millioner som Krigserstatning. De af Preussen afstaaede Gebeter tilligemed Kurhessen, Brunsvig og Syd-Hannover forenede Napoleon til et nyt Kongerige Vestphalen med Hovedstaden Cassel og indsatte sin yngste Broder Hieronymus til Konge sammesteds med den Forpligtelse, at han skulde underholde en Besætning af 12,000 Mand i Magdeburg, aflevere Halvdelen af Indkomsterne fra Kammergodserne til Keiseren og som Medlem af Rhinforbundet stille sit Troppecontingent til de fjerne Krige.
Mai. 14. Juni. 7-9 Juli.

Tungt laae dette fremmede Herredømme paa de trofaste Tydskere; men ved det blev der forberedet en ny Tid, vakt en ny Aand. De Fordele, som Franskmændene havde havt af deres blodige Omvæltning, kom ogsaa Vestphalerne tilgode, Ligheb i Beskatning, Afskaffelse af personlige Privilegier, landstænderst Forfatning, Næringsfrihed og alle Statsborgeres Ligheb i Rettigheder. De vakte Borgerstandens Selvfølelse og bragte den til Bevidsthed

om dens Bestemmelse, at være Ledere af den nye Tids Forhold. Ogsaa til Rhinforbundets Folk (som imidlertid endnu Kurfyrsten af Würzburg, Fyrsterne af Schwarzburg, Anhalt, Waldeck og Hertugerne af Meklenburg og Oldenborg vare tilraadte) gik den nye Aand over; de tydske Krigere, der i fjerne Lande udkæmpede Keiserens seierrige Slag, fik atter det gamle Krigsmod og Tilliden til deres egen Styrke.

For Preussen blev det fremmede Herredømme en Moder til mangen gavnlig Indretning. Skarp var den Svøbe, som den grumme Seierherre svang over Preussen. Indtil den fuldkomne Afbetaling af Krigserstatningssummen, af Contributionerne og de mangfoldige andre Paalæg var afgjort, bleve franske Besætninger, der skulde underholdes af Landet, i de preussiske Fæstninger; selv det Gebeet, som man i Tilsiter-Freden havde ladet Kongen beholde, blev beskaaret ved Krigsveie og formindsket ved tvungne Fortolkninger. Men under den overmodige Seierherres Mishandlinger vaagnede ogsaa her en ny Aand og Selvtillid. Scharnhorst omskabte ganske Hærvæsenet; i Stedet for Soldtropperne traadte den almindelige Værnepligt; og den menige Mands Æresfølelse blev vakt ved at man gjorde Officersposterne tilgængelige for alle og ved at man afskaffede vanærende Straffe. Den ædle, fædrelandsk sindede Friherre af **Stein** bragte Folket og Borgerstanden til Bevidsthed om deres Rettigheder og deres Friheder, idet Erhvervelsen af Grundeiendom ved hans Virksomhed blev frigjort for enhver Indskrænkning og der blev indført en Stadanordning, som var grundet paa Frihed og Almeensands. Ogsaa Dydsforbundet, der dannedes under hans Beskyttelse og vedblev at bestaae, da Napoleons Magtsprog allerede havde banlyst den ædle Friherre og tvunget ham til at flygte til Rusland, bidrog til at vække en ny fædrelandsk Aand i Tydskland. Steins Efterfølger, Statskansleren af Hardenberg, vedblev at virke i hans Aand og befordrede Formindskelsen af de middelalderlige Standsrettigheder og den indskrænkede Territorialbegrændsning.

I Freden i Tilsit fik Porten, der var forbunden med Napoleon og bekæmpedes af Englænderne og Russerne, Donaulandene (Moldau og Wallachiet) tilbage. Storsultanen Selim III., der lededes af den franske Gesandt Sebastiani, søgte at bringe Tyrkiet den christelige Cultur nærmere og foretog flere Reformer, der mishagede de mohammedanske Iverere. Ved at indføre det europæiske Krigs- og Hær-Væsen søgte han at svække og at fortrænge de trodsige Janitscharer; dette Forsøg blev snart fordærveligt for Selim. Understøttede af Muftien og Ulemas gjorde Janitscharerne Opstand og tvang Keiseren til at offre sine Raadgivere til deres Hevn. Skjælvende afstod den barnløse Sultan sin Magt til sin Fætter Mustapha (IV.), der beroligede Opstanden ved at afskaffe alle Forandringer. Men Mustaphas Herredømme var ikke af Varighed. Bairaktar, Pascha af Rutschuck, en Tilhænger af Selim og hans Reformer, gjorde Oprør, trængte ind i Hovedstaden og stormede Seraillet. Men hans Hensigt, at gjengive den forrige Sultan Selim Herredømmet, hidførte hans Mord ved Mustapha. Bairaktar hevnede denne Bloddaad ved at myrde alle Mustaphas Raadgivere og ved at afsætte Sultanen. Hans Broder Mahmud blev de Troendes Beherser, og Bairaktar fornyede som Storvezir Selims Indretninger, men fremkaldte derved en ny Opstand af Janitscharerne, der efter det tappreste Forsvar bragte ham og hans Tropper Undergang. — Efter den tidligere Sultan Mustaphas Mord samtykkede Mahmud i Tilbageførelsen af det gammeltyrkiske Væsen og reddede derved sin Throne. Den nærmere Forbindelse mellem Napoleon og Alexander efter Sammenkomsten i Erfurt hidførte et Forbund mellem Porten og England. Snart derpaa udbrød der en treaarig blodig Krig

1789-1807.

1807.

Juli 1808.

imellem Rusland og Tyrkiet om Besiddelsen af Donaulandene, der ved Englands Mægling endtes med Freden i Bukarest i det Dieblik, da Napoleon bevæbnede hele Europa imod Rusland. I denne Fred blev Pruth bestemt som Grændseflod imellem de to Riger. 1812.

§ 720. d) Frankrig. Rusland. England. Efter Freden i Tilsit var Europas Frihed og Uafhængighed truet fra tre Sider, af Frankrig, Rusland og England. Til Lykke lod den engelske Regering sig ikke saaledes fange i Napoleons Garn, som Alexander af Rusland, der nu gik Haand i Haand med den franske Keiser og søgte at udvide sit Rige i Syd mod Tyrkiet og i Nordvest mod Sverrig, ligesom Napoleon paa den pyrenæiske Halvø og paa andre Steder. England beherskede Havene lige saa despotisk, som Napoleon Fastlandet; ogsaa det agtede kun den Ret, der stod i Pagt med Selvforsvarets Kraft. Efter Napoleons Sammenkomst med Alexander i Erfurt, hvor den europæiske Herligheds fulde Glands udfoldedes og 4 Konger og 34 Fyrster fra Tydskland indfandt sig, for at bringe de Mægtige deres Hylding, stod Europa i Fare for at komme deels under det franske, deels under det russiske Overherredømme. Men de Mægtiges Forbund strandede paa Folkenes Kraft, hvis Følelser og Lidenskaber man ikke havde taget med i Beregningen. — Styrket ved Ruslands Venskab rettede Napoleon nu hele sin Forbittrelse imod det ubøiede Øland. Det berygtede Blokadedecret af Aaret 1806, der forbød alt Samqvem med England og befalede at borttage alle engelske Varer, var Begyndelsen til det besværlige og trykkende Continentalsystem, imod hvilket det britiske Ministerium, der lededes af Canning og Castlereagh, satte den Forordning, at ethvert neutralt Skib, der løb ud af Frankrigs eller dets Forbundnes Havne, maatte optages. Efteraaret 1806.

§ 721. Begivenhederne i Skandinavien. Kong Gustav IV. af Sverrig, der hidtil havde ført Krigen mod Franskmændene i Forbindelse med Preussen og Rusland, tiltraadte ikke Freden i Tilsit, men fortsatte Kampen alene, understøttet af England med Subsidiepenge. Erkjendte man deri i Begyndelsen Charakteerstyrke og Uforfærdethed, saa viste dog snart hans grændseløse Egensindighed og den fuldkomne Miskjendelse af hans Stilling og Kræfter, at hans Aand befandt sig i en forstyrret Tilstand. Gjennemtrængt af Forestillingen om Kongeværdighedens Helligdom, negtede han „General Bonaparte," der ved Sværdet, ikke ved Guds Naade havde opsvunget sig til Frankrigs Beherser, Keisertitelen; henfalden til religiøst Sværmeri troede han sig af Forsynet kaldet til at gjenindsætte Bourbonerne og at styrte det apocalyptiske Dyr (Napoleon). I sit Had til Napoleon gik han saa vidt, at han dødelig fornærmede Preussen og Rusland, fordi de havde sluttet Fred med Usurpatoren, ved at tilbagesende dem deres Ordener og forvise deres Gesandter fra Stokholm. Ved denne ukloge Adfærd drog han usigelig Ulykke over sit Folk og berøvede sig selv Thronen. Franskmændene erobrede Stralsund og Øen Rügen og berøvede Svenskerne deres sidste Besiddelser i Tydskland, imedens Rus-

serne med Hærmagt trængte ind i Finland og med ringe Møie bemægtigede sig dette gunstig beliggende Land. — Englænderne, der vare bange for at Franskmændene skulde faae fast Fod ved Østersøen og ved at spærre Sundet udelukke deres Skibe fra al Samfærdsel med de derværende Kystlande, stillede den Fordring til Danmark, at det skulde forbinde sig med dem og give dem sin stadselige Flaade i Forvaring. Denne Fordring blev af Kongen afslaaet med Forbittrelse.
2-5 Septbr. 1807. Da viste en engelsk Krigsflaade sig i Beltet, bombarderede Kjøbenhavn, lagde Staden i Aske og førte hele den danske Sømagt (18 Linieskibe og 15 Fregatter tilligemed mange smaae Fartøier) bort som Bytte. Dette Brud paa Folkeretten opbragte Kongen af Danmark i den Grad, at han sluttede sig nærmere til Frankrig, erklærede Englænderne og deres Forbundsfælle, Svenskerkongen, Krig og til sin og sit Folks Skade ikke engang lod sit Had til det overmodige Øland fare dengang, da viis Statsklogskab vilde have fordret en Afstillelse fra Frankrig og Tilslutning til de Forbundne. Ogsaa de øvrige Magter bleve saa opbragte paa Englænderne for denne mod al Folkeret stridende Adfærd imod Danmark, at hele Continentet negtede deres Skibe Adgang til Havnene. De trøstede sig derover ved at tage de danske Kolonier. — Kun Gustav IV. af Sverrig holdt endnu med England; men han bar sig saa underligt og tvetydigt ad, at dette overlod ham til sin Skjebne. Russerne nærmede sig allerede Hovedstaden, de Danske og den spanske Troppeafdeling under La Romana, som Napoleon havde sendt dem til Hjælp, truede de svenske Grændser; Krigs- og Hærvæsenet vare ved Gustavs Forsømmelse og fuldkomne Mangel paa Feltherretalent i en jammerlig Tilstand; de høie Skatter, der vare paalagte uden Ståndernes Samtykke, kunde ikke inddrives af det udtømte Land og alligevel afviste Kongen haardnakket ethvert Fredsforslag. Da indgikkes der i Hovedstaden og i Armeen en Sammensværgelse, ifølge hvilken Gustav IV. med Magt blev taget til Fange i Slottet og, efterat han
Mai 1809. havde undertegnet sin Thronfrasigelse, bragt til et gammelt Øslot. Den i en Hast forsamlede Rigsdag, der støttede sig til en tidligere Valgret, erklærede herpaa Gustav IV. og alle hans Efterkommere uværdige til Thronen, udraabte hans Farbroder Karl (XIII.) af Sødermannland til Konge og indskrænkede den monarchiske Forfatning ved at forhøie Ståndernes og Rigsraadets Magt. Paa denne Omvæltning fulgte der hurtig Fred med Rusland, Danmark og Frankrig.

Sverrig overlod Russerne Finland indtil Torneå og Ålandsøerne, fik derimod af Frankrig de pommerske Besiddelser tilbage paa den Betingelse, at

det skulde ophæve Forbindelsen med England og tiltræde Continentalsperringen. Valget af en Thronfølger, der paa Grund af Kongens barnløse Alderdom var nødvendigt, faldt i Begyndelsen paa en holsteensk Prinds og, da denne pludselig døde, paa Marskalk Bernadotte (Ponte-Corvo), der i den preussiske Krig havde vundet sig mange Venner iblandt Officererne ved sin menneskekjærlige Adfærd imod de svenske Tropper under deres Tilbagetog fra Lauenburg. Bernadotte blev med Napoleons Samtykke, der ikke just gjerne gav det, erklæret for svensk Thronfølger og, efterat han var traadt over til den lutherske Statskirke, adopteret af Karl XIII.

Det Haab, at man ved dette Valg skulde faae Napoleon til Ven, slog alligevel feil. Herskerens Forbring, at man skulde afbryde alt Samqvem med England, hvortil Kronprindsen Karl Johan ikke vilde bequemme sig, førte snart til Uenighed og Fiendtligheder. Napoleon besatte atter Pommern, men ophidsede derved sin forhenværende Krigsfælle i den Grad, at denne ved den russiske Krigs Udbrud sluttede Forbundet i Åbo med Alexander og endnu mere nærmede sig Englænderne. Ved deres Bistand befæstede den kloge Jakobiner fra Gascogne den svenske Krone paa sit Hoved og sikkrede sig Besiddelsen af Norge. Napoleons Fald blev uden Indskydelse paa Sverrig. Efter Karl XIII.s Død fulgte Bernadotte under 1818.
Navn af Karl XIV. Johan ham uanfægtet i Regeringen, og da han lagde sit trætte Hoved til Hvile, besteg hans brave Søn Oscar Thronen og følte sig saa sikker, at han vovede 1844.
at ophæve det Forbud, der udelukkede Familien Wasa fra Sverrig. — Efterat den nye Forfatning var ordnet, fik den affatte Konge, Gustav IV., Lov til at begive sig til Tydskland med sikkert Løfte om betydelige Indkomster. Han førte fra den Tid af under Navn af Oberst Gustavson et ustadigt Liv og døde først 1837 i St. Gallen, adskilt fra og i Uenighed med sin Familie og i frivillig Trang. Hans Søn, Prinds Wasa, staaer i østerrigsk Krigstjeneste.

3) Begivenhederne paa den pyrenæiske Halvø.

§ 722. Portugal. Efterat Napoleon havde befæstet det absolute Monarchi i sit eget Rige ved at ophæve Tribunatet og lænke Pressen, skred han til at virkeliggjøre sin længe nærede Plan, at forene de sydlige og vestlige Stater i Europa til et Verdensrige under Frankrigs Formandskab. Til den Ende søgte han at rive den pyrenæiske Halvø til sig og at bringe de endnu ikke erobrede Gebeter i Italien under sin Magt. Først stillede han den Fordring til den portugisiske Regering, at den skulde opgive sit Forbund med England og lukke sit Land for de britiske Skibe. Hoffets Vægring ved at efterkomme Magtbudet gav den franske Keiser den forønskede Foranledning til, i Forstaaelse med den almægtige spanske Minister Godoy, hurtig at sende Marskalk Jünot med en Hær igjennem Spanien til Portugal. Det feige Hof i Lissabon oppebiede ikke Franskmændenes Ankomst, men flygtede med alle sine Skatte paa engelske Skibe til Brasilien, hvorpaa Jünot, ophøiet til Hertug af Abrantes, med en lille Hær, der bestod af Rekruter, bemægtigede sig Hovedstaden og hele Lan- Novbr. 1807.

det, udskrev store Krigsstyr og endelig i sin Herskers Navn erklærede,
1. Febr. 1808. at „Huset Braganza havde ophørt at regere."

Ifølge et Delingsforlig (afsluttet i Fontainebleau) med den spanske Fredsfyrste skulde den sydlige Deel (Algarvien) tilfalde denne som selvstændigt Fyrstendømme, Kongen af Etrurien skulde for sit Land, der skulde afstaaes til den franske Keiser, have den nordlige Deel, det mellemste Landskab forbeholdes Napoleons nærmere Bestemmelse.

§ 723. Intriguespillet i Bayonne. I Forliget i Fontainebleau leverede den usle Godoy, der uden al Dyd, Fortjeneste og Talent, blot ved den usædelige Dronnings Gunst og Karl IV.s grændseløse Svaghed havde opsvunget sig til uindskrænket Styrer af Forvaltnings- og Hærvæsenet og til egentlig Regent i Spanien, sit Fædreland ganske i Napoleons Hænder. Medens de spanske Hære fulgte den franske Magthavers Fane og i Portugal og Danmark udgøde deres Blod for hans Erobringsplaner, besatte efterhaanden 100,000 franske Krigere den østlige og vestlige Deel af Spanien. Fredsfyrsten, der var bange for de krigerske Anstalter, som han ikke havde ventet i et saa stort Omfang, og skjælvede for de ophidsede Folks Had, paa hvis Side Kronprinds Ferdinand stod, der var fiendtlig sindet mod Yndlingen, fattede den Beslutning, at flygte med Hoffet til Sevilla og derfra til Amerika. Men førend denne Plan kom til Udførelse, udbrød der i Aranjuez og Madrid stor-
Marts 1808. mende Folkebevægelser, hvorved den forhadte Fredsfyrstes Palads blev plyndret og ødelagt, han selv mishandlet og truet med Døden. Forskrækket over den Fare, hvori Yndlingens dyrebare Liv svævede, søgte den svage Kong Karl IV. at stille Folkeraseriet derved, at han frasagde sig Thronen til Fordeel for sin ældste Søn Ferdinand, der var afholdt af Nationen som Godoys Modstander, men netop derfor dødelig hadet af sine Forældre. Med Jubel hilsede Folket den nye Hersker; men Madrids samtidige Besættelse af Mürat, Overbefalingsmanden for den franske Krigsmagt i Spanien, fyldte de glade Hjerter med bange Forventninger. Forgjeves haabede Ferdinand at drage Napoleon ind i sin Interesse ved den ydmyge Begjering, at Napoleon vilde tilstede hans Thronbestigelse og lyksaliggjøre ham med en af sine Slægtninges Haand — Napoleon havde allerede besluttet at gjøre Spanien til et Lehnsrige for sin Familie og havde derfor hellere seet Hoffets Afreise til Amerika end det folkefjære Thronskifte. Den Omstændighed, at ogsaa Karl IV. og Godoy henvendte sig til ham med Klage og saaledes gjorde ham til Voldgiftsmand mellem Fader og Søn, benyttede han til at omsnære hele Familien med en falsk og bedragerisk Politiks Snarer. Uden at tilkjendegive sin Mening og Hensigt, indbød han saavel det gamle Kongepar med deres Fredsfyrste som Ferdinand til en personlig Samtale i Bayonne. Forgjeves advarede den sidstes Venner ham for denne Reise; forgjeves søgte Folket, i Forudfølelsen af den forestaaende Ulykke, ved at fraspænde Prindsens Vogn at hindre Fortsættelsen af den skjebnesvangre Reise, den kraftesløse Ferdinand vovede ikke at modstaae den Mægtige. Han begav sig til Bayonne, hvor han allerede forefandt Fredsfyrsten og sine Forældre. Her blev den svagelige Karl IV. af Godoy, der var vundet af Napoleon, overtalt til at tage sin Thronfrasigelse tilbage, men kun for at han for sit og sine Efterkommeres Vedkommende atter kunde frasige sig den gjenvundne Krone til Fordeel for Napoleon og hans Familie

og berøve den forhadte Søn sin Arv. Den charakteerløse Ferdinand, der var ude af Stand til at fatte en kraftig Beslutning, blev ved Napoleons Trudsler og Rænker bragt til at anerkjende denne diplomatiske Magthandling. I Nydelsen af en Aarsrente levede han fremtidig i Frankrig, ubekymret om den store Kamp, som hans Folk førte for Frihed og Nationalitet. Napoleon lod ved en Forsamling af spanske Notabler (Constitutions-Junta) sin Broder Joseph anerkjende som Konge af Spanien, omgav ham med et klogelig valgt Ministerium og søgte at vinde Nationen for den nye Orden ved en frisindet Constitution, der sluttede sig til den gamle Cortesforfatning, og et fortrinligt Retsvæsen; men den frygtelige Opstand i Madrid, hvori henved 1,200 Mai 1808.
franske Krigere af Mürats Hær endnu førend Tilendebringelsen af det diplomatiske Spil i Bayonne faldt som Offere for Folkehevnen, beviste, at Nationen ikke saa let vilde finde sig i det fremmede Tvangsherredømme, som det kraftløse Kongehuus gjorde det. Karl IV. døde uberømt og forglemt i Rom, hvorhen han havde begivet sig med sin Familie og Fredsfyrsten.

§ 724. Den spanske Krig. Endnu førend Joseph Bonaparte, efterat have aftraadt Kongeriget Neapel til sin Svoger Mürat, med en fransk Hær holdt sit høitidelige Indtog i Madrid, havde Folket, der lededes af det talrige Præsteskab, allevegne reist sig og ved Oprettelsen af Juntaer i de betydeligste Stæder og ved blodige Opstande imod Franskmændene tilkjendegivet sit Had til den nye Orden. Forbauset saae Europa paa det usædvanlige Syn af en Folkekrig, der udbredte sig fra Spanien til Portugal og ikke kunde bevinges af Napoleons tappre Stridsmænd.

I alle Landskaber dannede der sig bevæbnede Skarer af haardføre Bønder under dristige Anførere, der, begunstigede ved deres Lands Kløfter og Bjerghøider, gik de franske Tropper haardt paa Klingen; Stæderne lukkede deres Porte, og det Heltemod, hvormed Saragossa under Palafox og andre slog Franskmændenes Storme tilbage, erindrede om Numantia og Sagunt. Englænderne, der vare glade over, at der var fremstaaet en ny mægtig Fiende af den franske Hersker ydede Spanierne og Portugiserne kraftig Bistand og begyndte derpaa, understøttede af de Indfødte, paa den pyrenæiske Halvø den første betydningsfulde Landkrig imod deres Modstander. Medens den dannede Deel af Nationen heldede mere til den nye Orden, der tilstod dem et frit Statsliv og politiske Rettigheder, end til den gamle Tids absolute Monarchi, og derfor bleve bekæmpede som Josephiner, var den store Masse af Folket uimodtagelig for Revolutionens Goder og blev af de fanatiske Præster, for hvem de kirkefjendende Naboer vare en Vederstyggelighed, holdte i det mest glødende Had til Franskmændene. Der opluede derfor en frygtelig, grufuld Kamp imellem Spanierne, der kæmpede for Religion, Nationalitet og Uafhængighed, og de krigsvante Erobrere, en Kamp, der var saa meget mere ødelæggende for Franskmændene, som Fienderne sjelden traadte dem imøde i aabent Feltslag, men derimod førte en uafbrudt Bandekrig (Guerilla) og overfaldt enkelte Afdelinger paa ugunstige Steder; og hvor meget end Joseph bestræbte sig for at vinde Spanierne for den nye Forfatning ved en forstan-

dig, maadeholden og frisindet Regering — Juntaerne, der havde deres Middelpunkt i Central-Juntaen i Sevilla, fik trods deres Tvedragt mere Magt og Anseelse hos Folket. Napoleons Hære opretholdt vel det kongelige Regimente i Madrid, men Juntaernes revolutionære Regering, der handlede i Ferdinands Navn, havde sin Styrke i Folkeaanden og i de fremmede Nationers Sympathier, der ved Ord og Daad opmuntrede dem til at afryste det franske Tvangsherredømme. Dog vilde vel Napoleon paa Grund af den indre Tvedragt og de enkelte Provindsers og Juntaers nedarvede Had tilsidst være bleven Seierherre, naar ikke hans umættelige Herskesyge paa samme Tid havde indviklet ham i andre Krige, og naar ikke Englændernes Armeer vare komne Insurgenterne til Hjælp.

Store Hærmasser optraadte paa eengang i alle Provindser imod Franskmændene, efterat Borttagelsen af en fransk Flaade i Cadix havde
14. Juli. givet Signalet til Krigen. Vel vandt Bessieres ved Rio-Secco en glimrende Seier over de uøvede Skarer, og det saae ud, som om ogsaa det spanske Folks Vaabenfærd kun skulde forøge den krigskyndige Keisers Triumph — da løb Budskabet om Düponts Capitulation
22. Juli. ved Baylen (i Andalusien), hvorved 20,000 Franskmænd kom i Krigsfangenskab og for største Delen omkom paa en ynkelig Maade. Dette Slag opfyldte hele Nationen med Enthusiasme og Kappelyst; flere Ministre forlode Kongens Sag og sluttede sig til Insurgenterne; i Madrid lode Forbud om en Opstand sig tilsyne og nødte Joseph til at flygte til den nordlige Deel af sit Rige; de franske Hære droge tilbage over Ebro; og da der snart efter kom Efterretning om, at Franskmændene ogsaa i Portugal havde maattet vige for Juntaernes og de under Wellesley (Wellington), Moore og andre landede Englænderes forenede Kræfter og havde maattet faae en lignende Skjebne, som Düponts Armee, hvis ikke Englænderne ved den overilede Capitulation ved Cintra havde tilstaaet Jünots Tropper fri Overfart til Frankrig — da syntes Franskmændenes Sag paa den pyrenæiske Halvø at være tabt.

§ 725. Constitutionen af Aaret 1812. Men skulde Napoleon med sine krigskyndige Hære, der havde sat Konger fra Thronen og bragt Nationer under Aaget, vige tilbage for uøvede Skarer og rømme Marken for de forhadte Englændere? denne Tanke kunde hans Stolthed ikke taale. Efterat han havde forstærket sine Tropper ved nye Udskrivninger, rykkede han selv over Pyrenæerne i Spidsen for mægtige, velrustede Hære, der vare commanderede af udmærkede Anførere, som Soult og andre. Spaniernes Skarer, der fattedes al Tugt, Orden og Øvelse, der uden Krigsplan gik den største Erobrer imøde, bleve let overvundne (ved Burgos, Espinosa, Tudela, Somosierra), saa at Keiseren allerede 4 Uger efter som skaansom Seierherre Novbr. 1808.
kunde drage ind i Madrid og gjengive sin Broder Joseph Thronen. Imedens Napoleon gjorde nye Foranstaltninger i Hovedstaden, ved Mildhed og Trudsler søgte at bevæge Spanierne til at anerkjende Joseph og holdt streng Straffedom over nogle af de Skyldigste, bestode hans Feltherrer blodige Kampe imod Bandeanførerne og Englænderne. Saragossa blev efter den mest fortvivlede Modstand indtaget og Palafor ført som Fange til Frankrig; de engelske Hære indskrænkede sig til at forsvare Portugal (efterat alligevel Moores Heltekamp og Heltedød 1809.
ved Corunna og Wellesleys [Wellingtons] Seier ved Talavera havde bevist, at de britiske Landhære i Mod og Tapperhed ikke 28. Juli.
stode tilbage for Marinens Krigere); ogsaa Sevilla og hele Andalusien og Granada kom i Franskmændenes Hænder. Og alligevel holdt Spanien sig stolt.

Jo seierrigere Fienderne vare i Marken, desto plannæssigere uddannede den lille Bandekrig (Guerilla) sig, især da det var lykkedes Marquis La Romana, der tjente i Napoleons Hære, ved Efterretningen om hans Fædrelands Opstand, paa engelske Skibe at undkomme fra Danmark til sit Hjem med 18,000 Spaniere. De gamle Spanieres krigerske Aand vaagnede atter, og ikkedens Nationalregeringen (det høieste Regentskab) i Cadix (der ene bød alle Fiendernes Storme Trods og derfor efter Sevillas Fald blev ophøiet til Landets politiske Hovedstad) udslyngede sine Decreter imod Joseph og hans Tilhængere og ved Indkaldelse af en Nationalrepræsentation fremkaldte den for Spaniens Fremtid saa vigtige, nye Cortesforfatning, holdt forvovne Bandeanførere Krigsmod, Fanatisme og Selvtillid vaagen i Folket.

Det var et mærkeligt Tilfalde, at i samme Øieblik, som Folket med Raseri og Begeistring kæmpede imod Franskmændene og deres Indretninger, udkastede Nationens Repræsentanter, der vare bestemte ved Folkevalg og for største Delen hørte til den dannede og lærde Stand, og som i Cadix tillagde sig det gamle Navn Cortes, en Forfatning, der i mange Dele svarede til den franske Constitution af 1789. Ved **Constitutionen af Aaret 1812**, i hvis Forhandlinger de Liberale, som hyldede den nye Orden, gik af med Seieren over de som Servile betegnede Tilhængere af det gammelspanske Væsen, blev Folkets Souverænitet over den ved regelmæssige Cortes indskrænkede Kongemagt vedtaget, den katholske Religion erklæret for Statsreligion, men Præstestandens Overmagt forebygget ved Inquisitionens Ophævelse og Indskrænkning af Klostrenes Antal, og der tilstodes den hvide Befolkning i Kolonierne lige politiske Rettigheder med Moderlandets Borgere. Derhos bestemtes der en Adskillelse af de tre Magter (den lovgivende, udøvende og dømmende), en ny Distriktsinddeling og Samfundsanordning, Ophævelse af Stændernes Forrettigheder og af Middelalderens Byrder, der hvilede paa Agerdyrkning og Ovsgavl, og Pressens Frihed anerkjendtes. Ved de Geistliges Indflydelse blev denne nye Forfatning fremmed for og forhadt af en stor Deel af Folket.

§ 726. Ende paa den peninsulariske Krig. Da den nye Krig med Østerrig i Aaret 1809 kaldte Keiseren bort fra Spa-

nien, efterlod han en talrig Armee, for Størstedelen bestaaende af Tydskere. Denne blev efter hiin Krigs Tilendebringelse forøget til næsten 300,000 Mand, som under de mest erfarne Feltherrer (Soult, Massena, Suchet, Ney, St. Cyr, Marmont, Macdonald og andre) droge igjennem de forskjellige Provindser af Halvøen og forhøiede de franske Vaabens Berømmelse. Men Seirene forøgede kun Hadet til Franskmændene; den lille Krig blev under duelige og dristige Anførere (som Ballasteros, Empecinado, Morillo, Odonnel, Mina, Moreno) bestandig blodigere, og imod Snigmord, hvortil Raseri og Fanatismus drev de hevngjerrige Spaniere, beskyttede ingen Tapperhed. De største Heltebedrifter, som Napoleons krigskyndige Soldater fuldbragte under den spanske Sols Glød, snart paa Valpladsen, snart paa mosommelige Marscher gjennem Biergegne og Kløfter, snart ved Beleiringer og Bestormelser (Valencia, Gerona og andre), førte ikke til nogen rolig Besiddelse af Landet. Det russiske Felttog nødte Keiseren til at formindske den spanske Hær, medens de engelske Tropper bleve forøgede og, fortræffelig forsynede med Skyts og Levnetsmidler, under Wellingtons Overbefaling trængte ind i Spanien. Understøttede af Guerillabanderne vandt de britiske Hære snart Fordele over deres Modstandere, der lede Mangel paa alt. Efter det Nederlag, som Wellington ved Salamanca tilføiede Marmont, besatte Englænderne Madrid og fordrev den franske Konge. Endnu fastholdt Suchet (der var ophøiet til Hertug af Abulfera) og Soult den vigende Krigslykke ved deres Faner, og Joseph kunde endnu engang indtage sin vaklende Throne i Madrid; men den skrækkelige Katastrophe, som det russiske Felttog hidførte, bragte ogsaa de franske Hære paa den vestlige Halvø til at vige og tvang Joseph til at forlade spansk Grund. Efter den berømmelige Seier ved Vittoria fulgte Wellington de Bortdragende over Pyrenæerne, trængte Soult tilbage ved Orthez og besatte Bordeaux. Endnu den 10de April, da de Allierede allerede camperede paa de elysæiske Marker i Paris, modstod den vaabenkyndige Marskalk heltemodig den fremrykkende Fiende ved Toulouse, omendskjøndt han maatte rømme Marken for Overmagten. — Napoleons Fald førte Ferdinand VII. tilbage paa den spanske Throne; men Nationen, der havde tilkæmpet sig Landets Frihed med sit Hjerteblod, høstede kun en daarlig Løn derfor.

Juli 1812. Juni 1813. Febr. 1814.

§ 727. Pavens Tilfangetagelse. Hadet til Franskmændene og Spaniernes fanatiske Raseri var fornemmelig Præstestandens Værk; Napoleon havde deraf skullet uddrage Belærelse om, hvilken

Magt den af ham miskjendte Religion med dens gammelærværdige Indretninger udøvede paa troende Menneskers Gemytter; men i sin Stolthed vilde han ikke lade nogen Skranke gjælde for hans Magt. Pavens Vægring ved at lukke Kirkestatens Havne for de engelske Skibe og indgaae et Angrebs- og Forsvars-Forbund med Frankrig, havde i den Grad krænket Keiseren, at han ikke alene truede Paven med at fratage ham alle de Lande, som Karl den Store engang havde forlehnet Biskoppen af Rom med, men at han ogsaa stillede Fordringer til ham, ved hvis Indrømmelse Kirkefyrstens geistlige Regimente vilde være bleven betydelig indskrænket*). Da Pius VII. ikke ved nogensomhelst Trudsel lod sig bevæge til at tjene den franske Magthaver som Værktøi og at billige hans vilkaarlige Indgreb, saa losrev Napoleon først Ancona, Urbino og andre Gebeetsdele fra Kirkestaten og forbandt dem med Kongeriget Italien. Men dette bølede ingenlunde den standhaftige Kirkefyrstes Sind, der nu tvertimod tog fælles Forholdsregler med England og Østerrig imod Frankrigs Overmagt. Da udtalte Napoleon i et fra Schönbrunn udstedt Decret Pavens verdslige Magts Ophør, lod ham med Magt føre bort fra Rom og over Grenoble bringe til Savona, forviste Cardinalerne til forskjellige Steder og forenede den i to Departementer deelte Kirkestat med det franske Gebeet. Rom blev erklæret for en fri, keiserlig Stad. Denne Voldsdaad nedbrod Banstraalen over Keiseren, og skjøndt denne var foragtet af mange, forfeilede den dog ikke sin Virkning i Spanien.

Juni 1809.

Da Paven, der satte en urokkelig Kolighed saavel imod Keiserens Bønner som imod hans Trudsler, som ufri og berøvet Cardinalernes Raad negtede alle udnævnte Biskopper sin Stadfæstelse, saa søgte Napoleon i Forbindelse med Erkebiskoppen i Paris at tilbageføre den gallicanske Kirkes frie Indretninger og skaltede egenmægtig med Bispedømmerne. Efter det russiske Felttog lykkedes det Keiseren, at bevæge Pius, der var ført til Fontainebleau, til et Concordat, „hvorved Biskoppernes Indsættelse blev unddraget Pavens Vilkaarlighed. Men først den Mægtiges Fald medførte Kirkefyrstens Frigivelse og Kirkestatens Gjenoprettelse."

*) Napoleon forlangte: 1) En Patriarch for Frankrig; 2) Indførelse af den franske Lovbog (altsaa Civilægteskaber); 3) fri Øvelse af enhver Religion i Kirkestaten; 4) en Reformation af Bispedømmevæsenet; 6) og 7) Afskaffelse af Munkeordenerne og Celibatet.

4) Napoleons anden Krig imod Østerrig (1809).

§ 728. Aspern. Wagram. Den spanske Folkekrig, mod hvilken den franske Keiser maatte vende betydelige Stridskræfter, opfyldte Wiener-Kabinettet med det Haab, at det ved paany at løfte Hærskjold atter vilde vinde den tabte Magt.

Napoleons Voldsfærd i Italien og hans vorende Indflydelse i Tydskland vakte i Østerrig Misundelse og Frygt: den ved den trykkende Handelssperring fremkaldte Utilfredshed og den dybe Bevægelse blandt Gemytterne i Nordtydskland lode haabe, at det tydske Folk vilde tage Deel i Krigen mod det fremmede Tvangsherredømme. Men endnu var Troen paa Franskmændenes Uovervindelighed og Frygten for Erobreren for stor til, at Rhinforbundets Fyrster skulde have vovet at træde op imod den Mægtige, i hvis Magt det stod, at ophøie og at styrte dem. Det keiserlige Navns Trylleri virkede endnu for mægtigt; de tydtydske Soldater bleve revne med ind i den Berømmelses-Runs, der begeistrede Franskmændene. I Østerrig selv søgte man at vække Folkets Deeltagelse for den nye Krig ved at oprette en Landstorm og at vække Begeistring og Fædrelandskjærlighed ved stortalende Proclamationer fulde af faure Løfter. Erkehertug Karl, Østerrigs talentfuldeste Feltherre, stillede sig i Spidsen for den betydeligste Hærafdeling.

1809. I April aabnede Østerrig Krigen mod Frankrig, idet dets Hære trængte frem i Bayern, Italien og Hertugdømmet Warschau (hvor Russerne som Napoleons Forbundne og Polakkerne under Poniatowski truede Gallizien). Men allerede de første Slag afgjorde Krigens Skjebne. Kraftig understøttet af Würtemberg, Bayern og Rhinforbundets øvrige Fyrster, drog Napoleon med en betydelig Hærmagt langs med Donau, trængte i en Række seierrige Slag (ved Abensberg, Eckmühl, Regensburg) Fienderne over Inn og rykkede for
April. anden Gang ind i Hjertet af de østerrigske Stater. Den 10de Mai stod Keiseren for Hovedstadens Mure, hvor han allerede 3 Dage efter drog ind som Seierherre. Et Opraab til Ungarerne om at vælge sig en anden Konge, kunde gjælde som Forbud om en fuldkommen Opløsning af det østerrigske Monarchi. Nedenfor Wien blev den nordlige Bred af Donauen, som flere Broer førte over, forsvaret af Erkehertug Karl. Da nu de franske Hære fra Flodøen Lobau vilde sætte over
21. og 22. Mai. Floden, fandt de i det to Dages **Slag ved Aspern og Eßlingen** en saadan Modstand, at de maatte afstaae fra deres Forehavende og opsætte den fiendtlige Armees Forfølgelse i nogle Uger. Dette morderske, skjønt uafgjorte Slag, hvori over 12,000 franske Krigere, iblandt dem den tappre Marskalk Lannes, dækkede Valpladsen, rokkede for første Gang Meningen om Napoleons Uovervindelighed og hævede de undertrykte Folks Selvtillid. Først da Keiseren havde faaet nye Forstærkninger, og Eugen Beauharnais efter den seierrige
14. Juni. Træfning ved Raab var stødt til Hovedarmeen, satte den franske Hær atter, og denne Gang med mere Held, over Donauen og nødte Erkehertugen til et Tilbagetog efter det græsselige **Slag ved Wa-**
5. 6. Juli. **gram.** Tabet var ligesom ved Aspern temmelig lige paa begge Sider,

og det var umiskjendeligt, at de franske Hære, der ved de uafbrudte Krige havde mistet deres mest øvede Soldater og deres dueligste Officerer, medens deres Modstandere imidlertid havde lært den nye Krigskonst, ikke længere besade den tidligere Overvægt i Marken. Vaabenstilstanden i Znaim, som sluttedes nogle Dage efter, ikke uden Overilelse, udfriede Napoleon af en betænkelig Stilling, da Bevægelserne i Nordtydskland og Tyrolernes Opstand truede med at hidføre en Folkekrig som i Spanien. Wiener-Freden*) formindskede atter 14. Oktbr.
det østerrigske Rige med mere end 2,000 Qvadratmile og 3 Millioner Indvaanere og tvang Regeringen til at tiltræde Continentalsystemet og at anerkjende Italiens nye Skikkelse.

*) I Wiener-Freden afstod Østerrig: Salzburg, Berchtesgaden og Innfjerdingen og andet, der kom til Bayern; Vestgallizien og en Deel af Østgallizien med Staden Krakau, der deels bleve forbundne med Hertugdømmet Warschau, deels tilfaldt Rusland; Villacher-Kredsen i Kärnthen, saavelsom Krain, Triester-Gebetet, Friaul, Croatien og andet, der i Forbindelse med Dalmatien, Istrien og Ragusa udgjorde den fra Kongeriget Italien afskilte, nye Stat de illyriske Provindser under Napoleons Overhøihed. Tillige erklæredes den tydske Orden opløst, hvorpaa dens Besiddelser tilfaldt de Landsfyrster, i hvis Gebeter de laae, saaledes kom Mergentheim til Würtemberg. — Næste Aar ophørte Napoleons Stedfortræder ved Rhinforbundet, Fyrst Primas Dalberg, at være geistlig Fyrste. Han fik Staderne og Gebeterne Frankfurt, Hanau, Fulda, Wetzlar og Aschaffenburg, der ophøiedes til et Storhertugdømme Frankfurt. Eugen Beauharnais skulde være hans Efterfølger. Regensburg tilfaldt Bayern, ligesom allerede tidligere Nürnberg. — Efter Slaget ved Wagram var Napoleon overmaade fortrolig imod Macdonald, hvorimod Bernadotte, der som Sachsernes Anfører i en Slagbereining tilskrev denne Armee betydelig Andeel i Seieren, paadrog sig Keiserens Unaade.

§ 729. Folkekrigen i Tyrol. Det tyrolske Bjergland, hvis brave, jævne Beboere med stor Troskab hang ved Østerrig, var i Presburger-Freden tilfaldet Bayern. Et nyt Navn (Sydbayern), en ny Inddeling i Kredse, høiere Beskatning og den forhadte Conscription avlede en saa meget større Utilfredshed, som den gamle Tilstands Bestaaen var bleven tilsikret Landet. Plumpe Embedsmænd forsøgede ved en raa, brutal Adfærd Utilfredsheden og den hadefulde Stemning i den Grad, at det ved Krigens Gjenudbrud ikke faldt vanskeligt for Østerrigerne, ved Løfter at bevæge Tyrolerne til Opstand imod Bayrerne og Franskmændene. Den østerrigske Feltherre Chasteler drog dem til Hjælp med en Hærafdeling gjennem Pusterdalen, men blev derfor som Ophavsmand til og Befordrer af Oprøret erklæret i Achten af Napoleon og truet med Døden. I Tillid til østerrigsk Hjælp grebe Tyrolerbjergenes Sønner til de bekjendte Bøsser og rettede, lige-

som Spanierne, fra deres Lands Bjerghøie og Dalklæfter det sikkert træffende Løb mod Franskmændene og Bayrerne, for at vove Liv og Blod for Fædrenes gamle Indretninger. I Spidsen for dem stod Andreas **Hofer**, Gjæstgiver i Passeyrdalen, en Mand af stor Anseelse hos sine Landsmænd saavel for sin Legemsstyrke og Tapperhed, som for sin religiøse Iver, sit fædrelandske Sindelag og sin jernfaste Charakteer. Klogere og mere grantseende Mænd, som Hormayr, sit Fædrelands og denne Krigs Historieskriver, benyttede Hofers Indflydelse hos Tyrolerne til at udbrede Folkebevægelsen over hele Landet og det nærliggende Vorarlberg. Ved Siden af Hofer var den dristige og snedige Speckbacher Sjælen i Opstanden. Allerede var Inns-
12. April. bruck i Tyrolernes Hænder, allerede havde Bayrerne rømmet Tydsk-Tyrol, allerede vare to Afdelinger af de fiendtlige Tropper blevne tvungne til vanærende Capitulationer, da Efterretningen om Vaabenstilstanden i Znaim fremkaldte Modløshed og Raadvildhed iblandt Insurgenterne. Alligevel fortsatte de heltemodige Tyrolere Krigen. Skytterne formindskede Fiendernes Rækker, medens Qvinderne rullede Steenblokke og Træstammer ned fra Høiene. Franskmændene hevnede deres Brødres og Forbundsfællers Død ved at skjænde og brænde og ved at myrde alle, der faldt i Hænderne paa dem. Fra Innsbruck af styrede Hofer som østerrigsk Befalingsmand Forvaltningen og Krigsvæsenet. Wiener-Freden og Fiendernes forøgede Troppeantal, der trængte ind fra tre Sider, brøde endelig Tyrolernes Modstand. Inns-
Oktober. bruck kom atter i Bayrernes Magt; Speckbacher og andre Anførere søgte deres Frelse i Flugten; men Hofer, der ifølge lovet Amnesti i Begyndelsen havde nedlagt Vaabnene, dernæst atter grebet dem, forledet ved et falsk Raad, blev forraadt af en bestukken Fortrolig, greben i en Hule, hvor han i to Maaneder havde holdt sig skjult med sin Fa-
20. Febr. 1810. milie, og paa Eugens Befaling skudt i Mantua. Han døde med en Helts Mod, høit æret af sit Folk. Tyrol blev deelt i tre Dele, hvoraf den ene kom til Kongeriget Italien, den anden til Illyrien, den tredie blev ved Bayern.

§ 730. Forbudene om den nordtydske Folkekrig. Hvor dumdristige og ubetænksomme end de Forsøg vare, som paa denne Tid bleve gjorte i forskjellige Egne af Nordtydskland for at afryste det fremmede Aag, saa vare de dog af Betydning som Beviser for den dybe Misstemning, der herskede overalt. Den mislykkede Opstand imod Kongen af Vestphalen, som lededes af Oberst Dörenberg, afskrækkede ikke den unge, tappre Major von Schill fra i Spidsen for en

skæk Skare Husarer at prøve paa at styrte det fremmede Tvangsherredømme. Da Østerrigernes Nederlag og Folkenes Frygt for den i Slagene mægtige Keiser tilintetgjorde hans Forehavende, kastede han sig med sine Friskarer ind i det faste Stralsund, for der at forsvare sig imod Fienderne. Men ved en Storm faldt han med de fleste af sine Vaabenbrødre for danske og hollandske Rytteres Sabler. Af hans 31. Mai.
Stalbrødre, der bleve gjorte til Krigsfanger, bleve Officererne skudte i Wesel og Brunsvig; de Menige bragtes paa de franske Galeier. — Heldigere var Hertug Vilhelm af Brunsvig, den ved Auerstädt saarede Feltmarskalks heltemodige Søn. Med sin tappre „sorte Skare" var han draget Østerrigerne til Hjælp, men forsmaaede Vaabenstilstanden i Znaim, fordi man deri kun vilde optage ham som østerrigsk Feltherre, ikke som souveræn Fyrste, og slog sig gjennem fiendtlige Lande og Hære med utrolig Dristighed frem indtil Nordsøen, hvor han og hans modige Kampfæller paa britiske Skibe flygtede til England, for at oppebie gunstigere Tider til Hevn. Et Bevis paa den Bevægelse i Gemytterne, som herskede i Nordtydskland og næredes ved hemmelige Forbindelser („Dydsforbundet"), var ogsaa det Mordforsøg, som af den naumburgske Yngling Staps foretoges mod Napoleon i Schön- 12. Oktbr.
brunn. Efterat være greben af Rapp og have tilstaaet sit Forsæt, blev han ført til Døden.

Kunde man i disse, skjøndt frugtesløse Bevægelser ikke miskjende en Opvaagnen af et Heltesind, saa bar derimod Englændernes Foretagende mod Nederlandene Charakteren af den mest raadvilde Kleinmodighed paa sig. De landede med 40,000 Mand paa Øen Walcheren, for at bemægtige sig Juli.
Antwerpen og Scheldemundingerne, men udførte deres Sag saa slet, at Ødelæggelsen af Fæstningsværkerne ved Vliessingen vare den eneste Frugt af dette bekostelige Foretagende, hvorved flere Mennesker omkom ved Klimaet, end det største Nederlag vilde have bortrevet. Castlereagh og Canning kom derover i en saa heftig Strid, at der paafulgte en Tvekamp paa Pistoler. Fouché, der ved en Proclamation, som krænkede Keiseren, havde opfordret den franske Nationalgarde til at forsvare Nederlandene, faldt i Unaade og mistede sin Ministerpost, som allerede forhen Talleyrand, da han misbilligede Napoleons Adfærd imod Spanien.

5) Det franske Keiserdømme paa dets Høide.

§ 731. Efter Wiener-Freden stod Napoleon paa sin Magts og Storheds Høidepunkt. Kun den Tanke pinte ham, at han ikke havde nogen Livsarving; derfor lod han sig, under Foregivende af en ved Vielsen begaaet Formfeil, skille ved den af Franskmændene meget afholdte Keiserinde Josephine og formælede sig med Marie Louise, Keise-

ren af Østerrigs Datter. Den 1ste April 1810 feirede han sin Formæling med „Cæsarernes Datter", ved hvilken Leilighed 5 Dronninger bare Slæbet og der blev udfoldet en uhørt Pragt. Men Branden ved den Balfest, som den østerrigske Gesandt Schwarzenberg foranstaltede til Ære for de Formælede, og hvorved hans Søster omkom i Flammerne, blev lige saa vel opfattet som et ulykkespaaende Varsel, som Ulykken ved Ludvig XVI.s Formælingsfest med Marie Antonie i Aaret 1770. Da der det næste Aar blev født Keiseren en Søn, der fik den pralende Titel Konge af Rom, syntes hans Lykke fuldkommen og Frankrigs Fremtid afgjort. Dog Stolthed og Herskesyge dreve ham fra det ene Foretagende til det andet og gjorde hans Navn til en Skræk for Fyrsterne som for Folkene. Et frygteligt Statspoliti, der forestodes af Despottrællen Savary (Rovigo), undertrykkede i det Indre den sidste Rest af Frihed og truede, som engang Seglbrevene, enhver Mistænkelig med vilkaarlig Fængsling i de talrige Statsfængsler; udadtil var der ingen Ende paa de voldsomme Indlemmelser, Afskillelser og Ombytninger af Lande og Gebeetsdele; hvad den Vældige skabte idag, det omstyrtede han imorgen, hvem han i det ene Aar havde gjort stor, ham ydmygede han i det næste. Damokles' Sværd svævede bestandig over Fyrster og Folk, ingen imødesaae en varig Fremtid; der herskede hverken Plan eller System; Vilkaarlighed, Lidenskab, Despotvillie traadte i Stedet for Folkeret; Continentalsperring, Skattepaalæg, Militærudskrivninger vare Svøber for de venligsindede Lande; Krigsnød, Udpresninger og Indkvarteringer vare de fiendtligsindede Folks Trængsler.

20. Marts 1811.

Imod England, der alene stod ubesejret og afviste alle Fredsforslag, var Magthaverens hele Vrede rettet; og da han troede at kunne overvinde dette ved at tilintetgjøre dets Handel med Fastlandet, saa blev Continentalsperringen til Handels- og Haandværks-Standens Fortvivlelse bestandig strengere. En keiserlig Forordning belagde alle Kolonialvarer med en Told af 50 Procent og bød, at intet Skib uden et særeget Tilladelses-Tegn (Licens) maatte løbe ud af franske Havne (en Bestemmelse, der ruinerede den redelige Kjøbmand, medens den uredelige ved Bestikkelse let kunde faae Licens til at overtræde Continentalsystemet).

Holland.

Disse Bestemmelser truede med at ødelægge Kongeriget Holland i Bund og Grund, hvis Velstand allerede havde lidt saameget ved det fremmede Herredømme og hvis Statshuusholdning var forstyrret. Ludvig, hvem Folkets Lidelser gik til Hjerte, gjorde sin Broder Forestillinger og søgte at formaae ham til at mildne Handelsperringen, men fik af ham det mærkværdige Svar, at han først maatte have Keiserens Interesse, dernæst Frankrigs Fordeel for Øie, og at hans Pligter imod sit Folk først kom efter disse. Da Ludvig desuagtet straffede Omgaaelsen af Handelsperringen med Mildhed og Eftergivenhed, lod Napoleon den hollandske Kyst bevogte af hele Skarer keiserlige Toldembedsmænd og af en bevæbnet Sømagt og forbandt Seeland, Nordbrabant og Sydbredden af Waal med det franske Keiserrige. Denne Mishandling af et Folk, der hidtil havde offret Liv og Formue for den mægtige Nabo, opbragte den veltænkende Ludvig. Utilfreds frasagde han sig til Fordeel for sin Søn en Throne, som han ikke længere kunde beklæde med Ære, men gav ikkun derved Keiseren Leilighed til, uden Hensyn til hans Broders Bestemmelser, at forene Kongeriget Holland med Frankrig.

9. Juli 1810.

Dette medførte ogsaa Tabet af Hollændernes endnu tilbageblevne Kolonier i Øst- og Vestinden. Kongen af Holland, under hvem de aarlige Udgifter vare blevne forøgede indtil 90 Millioner, drog sig tilbage i Privatstanden og levede fremdeles som Greve af St. Leu deels i Østerrig, deels i Italien († 1846). — Holland (der kun var opstaaet ved de franske Floders, Rhins, Maas' og Scheldes Opskyllinger og saaledes med Rette tilhørte Frankrig) blev tilligemed Hertugdømmet Ostfriesland, der fra 1807 var forbunden dermed, og Herskabet Jever delt i 7 Departementer og indlemmet i Keiserriget. Amsterdam blev erklæret for den tredie Stad, men dens Folkeantal og Velstand var sunken betydeligt.

Hamborg. Decbr. 1810.

Efter Hollands Indlemmelse forbandt Napoleon Hansestæderne Hamborg, Bremen, Lübeck, Hertugdømmet Oldenborg, der hørte til Rhinforbundet, og andre mellem Rhinen og Elben beliggende Landgebeter (og navnlig det kort iforveien til Kongeriget Vestphalen afstaaede Hannover) med Frankrig, der saaledes beherskede Nord- og Østersøens Bredder og indbefattede 130 Departementer. Hamborg blev ophøiet til Hovedstad i det nye Regeringsdistrikt (Gouvernement) og den haarde Davoust indsat til Befalingsmand sammesteds, og franske Forvaltningsembedsmænd ansatte som Fuldbyrdere af de keiserlige Decreter. En lignende Skjebne havde ogsaa Canton Wallis i Schweiz.

6) Krigen mod Rusland.

§ 732. Foranledning. Det franske Riges Udvidelse til Østersøens Kyst, hvorved Hertugen af Oldenborg, en nær Slægtning af det russiske Keiserhuus, blev berøvet sit Land, tilføiede Alexanders Venskab for Napoleon (der siden Hertugdømmet Warschaus Forstørrelse i Wiener-Freden var kølnet) et mægtigt Stød. Spændingen mellem de to Hoffer lagde sig snart for Dagen i Diplomaternes ophidsede Sprog, i krænkende Foranstaltninger, i Tidendernes skjulte og aabenbare Angreb. Napoleons Fordring, at Rusland ogsaa skulde forbyde Indførselen af Sukker og Kaffe, de eneste oversøiske Handelsartikler, som man havde tilstaaet Adgang under neutralt Flag, besvarede Alexander med en ny Toldtarif, der vanskeliggjorde Indførelsen af franske Varer, medens den begunstigede de engelske. Da opflammedes den stolte Keisers Vrede og af hans Natur maatte man forudsee en ny Krig. Alexander, der ikke var bange for Kampen, gav Signalet ved den trodsige Fordring, at de franske Besætninger skulde rømme Pommern og Preussen. Forhandlingerne vedvarede endnu, da Napoleon allerede forraadte sine krigerske Hensigter ved at slutte et Forbund med Preussen og Østerrig, hvori disse Stater forpligtede sig til at stille betydelige Stridskræfter. Medens hans umaadelige Hære rykkede ind i Hjertet af Tydskland, blev der til Frankrigs Forsvar opret-

tet et Landeværn, der bestod af tre Cohorter af forskjellig Alder. Det var en Ulykke for Napoleon, at det lykkedes Russerne, at bevæge Tyrkerne til at slutte en Fred og at vinde den af Napoleon fornærmede Bernadotte af Sverrig som Forbundsfælle. Dydsforbundet, hvortil hørte Mænd, der vare opfyldte af Fædrelandskjærlighed og stræbte efter at afryste det fremmede Tvangsherredømme, saasom Stein, Blücher, Scharnhorst, Clausewitz, Gneisenau, Arndt og andre, virkede i Stilhed for sit høie Formaal, medens den preussiske Konge og hans Regering nødtvungen adlød den Vældiges Bud og preussiske Tropper fulgte de fremmede Faner.

§ 733. Napoleons Tog mod Moskau (1812). I Mai viste Napoleon sig med sin Gemalinde i Dresden, hvor alle Rhinforbundets Fyrster, saavelsom Keiseren af Østerrig og Kongen af Preussen indfandt sig, for at bringe den Mægtige deres Hylding, der nu kaldte det halve Europa i Vaaben imod Rusland. Efter et ti Dages Ophold i den glimrende Fyrsteforsamling ilede Napoleon til sin Hær, der var henved en halv Million stærk og var sammensat af forskjellige Nationer, ligesom den ogsaa var opstillet adspredt med mere end 1,000 Kanoner og 20,000 Pakvogne imellem Weichsel og Niemen (Memel). Den venstre Fløi, der for Størstedelen bestod af Preussere og Polakker under Macdonalds Anførsel og var bestemt til Curlands og Lieflands Erobring, berørte Østersøens Kyster; den høire, der dannedes af den østerrigske Hjælpehær under Schwarzenberg og en fransk og sachsisk Troppeafdeling under Regnier, stod ved den nedre Bug lige over for den russiske Sydarmee; Hovedhæren, som Napoleon selv commanderede og under ham de mest øvede Feltherrer af hans Skole, satte i Juni over Niemen og rykkede ind i Wilna, Litthauens forhenværende Hovedstad. Synet af Franskmændene vakte hos Polakkerne den undertrykte Nationalfølelse og Haabet om en Gjenoprettelse af deres Rige efter dets gamle Udstrækning. Napoleon havde jo selv betegnet sit Hærtog imod Rusland som den „anden polske Krig!" Paa den Dag, da han drog ind i Wilna, udtalte derfor Rigsdagen i Warschau Kongeriget Polens Gjenoprettelse og besluttede at danne en Generalconføderation. Med Jubel og Begeistring blev derfor Napoleon hilset som Hjælper og Redningsmand af de heftige Slaver, og det vilde have været let for ham, at opflamme Folkets krigerske Aand til en Nationalkamp imod Rusland. Men Folkebevægelser vare ikke efter Napoleons Sind; han forbød Reisningen i Masse og nedslog Polakkernes Enthusiasme betydeligt, da han erklærede deres Affendinge, at han af Hensyn til Østerrig ikke kunde samtykke i Gjenoprettelsen af den gamle Republik i dens hele Omfang. Alligevel strede polske Hære under Poniatowski og andre Anførere med deres sædvanlige Tapperhed under Napoleons Øine imod deres Nations Arvefiende, og det polske Folk understøttede af alle Kræfter de fremmede Krigere, der nu under frygtelige Regnskyl droge fra Wilna til Witepsk. Moskau, „Hjertet af Rusland," var Napoleons Maal; men snart mærkede han, hvilke mægtige Bundsforvandte Russerne havde i deres Lands Natur. Veiene vare ikke til at gaae paa; Tilførselen udeblev; det fattige, flet dyrkede Land tilbød kun faae Levnetsmidler; Sygdomme fortyndede Krigernes Rækker og fyldte Hospitalerne. — De russiske Feltherrer Barclay de Tolly og Bagration undgik et Hovedslag og lokkede Keiseren, der med Utaalmodighed ønskede en Træfning, bestandig dybere ind i det Indre af Landet. Ved **Smolensk** kom det først til en blodig Kamp; men efterat man havde kæmpet en heel Dag uden noget afgjørende Udfald, forlode Russerne om Natten Staden, der var kommen i Brand, og fortsatte deres Marsch mod Moskau. Seierherren fandt den næste Morgen en med Blod vædet og med Lig bedækket Brandtomt. I Smolensk blev der holdt Krigsraad; men hvor mange Stemmer der end hævede sig imod Fortsættelsen af det ulykkespaaende Tog, Napoleon vedblev dog at tilsigte Moskaus Erobring, hvor han havde i Sinde at overvintre og tvinge Alexander til en Fred, og overskred Dniepr. Russerne knurrede over Barclays Krigsførelse, som tidligere Romerne over Fabius' Nølen, hvilsaarsag Alexander udnævnte Suwaroffs Vaabenfælle **Kutusoff** til Overanfører, der som Indfødt stod Folket nærmere og ved sin Fastholden ved de religiøse Skikke og de gammelrussiske Sæder og Vedtægter var meget afholdt af den russiske Almue. Nu forandrede Kampen sig til en Nationalkrig. Overalt flygtede Indvaanerne for den fremrykkende Fiende, efterat de iforveien havde stukket Ild paa deres Huse og Landsbyer og ødelagt alt rundt omkring Rædsomt fortyndedes den store Armees Skarer ved Hunger, Sygdom og fiendtlige Angreb. — Den hellige Stad Moskau turde Kutusoff ikke lade falde i Hænderne paa Franskmændene, naar han ikke vilde miste al Folkeyndest. Derfor gjorde han Holdt og hidførte derved det morderske **Slag ved Borodino ved Moskwa**, i hvilket Franskmændene vel beholdt Valpladsen, men maatte lade Russerne drage bort i Orden. Over 70,000 Lig bedækkede Slagmarken; Ney („Fyrste af Moskwa") var Dagens Helt. Den 14de Septbr. droge Franskmændene ind i den med utallige Taarne og forgyldte Kupler forsynede, gamle Hovedstad Moskau, der dog iforveien var forladt af Adelen og det velhavende Borgerskab, saa at de fleste Huse stode tomme og Pøbelen var i Besiddelse af Staden. Allerede ved Indtoget bleve Soldaterne betagne af en uhyggelig Gysen,

August.

7. Sept. 1812.

da de blot saae noget usselt Pak snige sig om i Gaderne, men hvo skildrer deres Forfærdelse, da **Moskaus Brand**, der varede i fire Dage og ved Mangelen paa alle Slukkeanstalter snart forvandledes til et Flammehav, lagde ni Tiendedele af den af Træ byggede Stad i Aske tilligemed den gamle Zarborg (Kreml), hvilken Napoleon havde udseet sig til Bopæl, og med eet Slag tilintetgjorde alle deres Forhaabninger? Statholderen i Moskau, Rostopschin, havde uden Keiserens Befaling anordnet denne forfærdelige Daad, for at berøve den store Armee Vinterqvartererne og twinge den til et ødelæggende Tilbagetog. — Forglemmende al Tugt og Orden styrtede Soldaterne ind i de brændende Huse, for at tilfredsstille deres Rovlyst og Lidenskaber.

§ 734. Den store Armees Tilbagetog. Af alt fremgik det, at Russerne førte en Tilintetgjørelseskrig, og i ubegribelig Forblindelse lod Napoleon sig alligevel, ved det suedigen vedligeholdte Haab om en Fred, forlede til et Ophold af 34 Dage i Moskau, uden at ville begribe, at Kutusoff søgte at holde ham hen til Vinterens Komme, for at Kulden paa et Tilbagetog kunde tilintetgjøre de slet klædte Soldater, der lede Mangel paa det Nødvendigste. Han naaede sin Hensigt. Ved Enden af Oktober tiltraadtes det ulykkesvangre Tilbagetog, der ikke har sin Lige i Krigslidelsernes Historie. Den oprindelige Plan, at drage imod Kaluga, blev opgivet efter det forfærdelige Slag ved Malo-Jaroslavetz, og man tog Veien over den med Lig og Blod bedækkede Slagmark ved Borodino ad Smolensk til. I November steg Kulden allerede til 18 Grader og naaede snart 27. Hvo vilde kunne skildre alle de Lidelser, Kampe og Mødsommeligheder, ved hvilke den store Armee under den strenge Vinter efterhaanden blev opreven? Hunger, Frost og Udmattelse anrettede større Ødelæggelser end Russernes Kugler og Kosakkernes Landser. Det var et Syn til at forfærdes over, at see forsultede eller ihjelfrosne Krigere i Tusindevis ligge paa Landeveien og paa de øde, gysselige, med Snee og Glatis bedækkede Stepper trindt imellem faldne Heste, bortkastede Vaaben og Ruiner af alle Slags samt det rigeste Bytte, der nu var bleven dem til Besvær. — Kutusoff, der i en Proclamation tilskrev Franskmændene Moskaus Brand, for endnu mere at opflamme Folket til Had imod dem, veg med sine Tropper, der ved Pelskapper vare beskyttede imod Storm og Kulde, ikke fra Fiendernes Side og twang dem til at tilkæmpe sig ethvert Skridt. Da man i Midten af November havde naaet Smolensk, talte Hæren endnu omtrent 40,000 stridbare Soldater; over 30,000 værgeløse Efternølere fulgte uden Tugt, Orden og

Anførsel i de forangaaendes Spor, et Billede paa Jammer og Forfærdelse. Og dog begyndte den største Elændighed først her, fordi den forventede Tilførsel af Vaaben, Klædningsstykker og Levnetsmidler ved en mangelfuld Anordning ikke forefandtes i Smolensk, og Russerne, der forstærkedes med nye Tropper, overalt vare i Veien for de Fremdragende. De største Heltebedrifter, som for Napoleons Øine bleve udførte af Eugen, Davoust, Mürat, Oudinot, Victor og andre, tjente ikke til andet, end at de udsatte den hele Hærs Undergang for nogle faae Dage. Tilbagetogets Helt var Ney, Bagtravens Anfører, „den Braveste af de Brave". Hans Overgang over den tilfrosne, men paa begge Bredder optøede og af Russerne bevogtede Dniepr ved Nattetid var en af de dristigste Vaabenbedrifter, som Verdenshistorien veed at opvise. Rigtignok kunde han af 6,000 Mand ikkun føre 2,000 til Hæren, der imidlertid ved Krasnoi havde slaaet Fienden tilbage og frigjort sig Veien til Beresina. Til denne evig mindeværdige Flod kom Hæren den 25de November. I den fiendtlige Armees Paasyn blev der slaaet to Broer, og den lille Rest, der endnu bevægede sig i Række og Geled, ført over under utallige Farer, men henved 18,000 Efternølere, der ikke ankom tidsnok, faldt i Hænderne paa Fienderne og med dem et umaadeligt Bytte. Hvor mange der druknede i Flodens kolde Bølger, eller bleve nedtraadte og qvalte i den forfærdelige Trængsel, kunde ingen beregne. Efter **Overgangen over Beresina** havde Napoleon endnu 8,000 kampdygtige Soldater, og selv disse svandt i nogle faae Uger ind til nogle Hundrede. Ney var den sidste Mand i Bagtraven. Efter officielle Beretninger blev der i Rusland jordet 243,600 fiendtlige Lig. Det halve Europa havde nogle at sørge over. Den 3die Decbr. udstedte Napoleon den berømte 29de Bülletin, der bragte de forventningsfulde Folk, der i hele Maaneder havde været uden Efterretning, den Underretning, at Keiseren var rask, men den store Armee var saa godt som tilintetgjort. To Dage derefter overgav han Overbefalingen til Mürat og ilede til Paris, for at anordne nye Rustninger og ved sin personlige Nærværelse at neddæmpe enhver Bevægelse, da han med megen Vrgrelse var bleven vaer, hvorledes det løse Rygte om hans Død kort tilforn nær havde havt hans Thrones Omstyrtelse til Følge.

Skrækkeligt lyde Øienvidnernes Beretninger om dette mærkværdige Tilbagetog. Krigstugt og Orden vare forbi, alle Baand løsnede og ved Siden af de ædleste Træk af Høimodighed og Selvfornegtelse mødte man den utroligste Udartning. Den frygtelige Elændighed havde sløvet alle menneskelige Fø-

lelser, kun Hungeren haandhævede sin Ret i en saadan Grad, at man ikke engang gyste tilbage for Menneskekjød, og kun Kosakkernes Hurraraab var i Stand til ved sin Forfærdelse at vække den uddøde Fornemmelse.

D. Keiserrigets Opløsning og Indførelse af nye Tilstande.

1. Napoleons Fald.

§ 735. Tydsklands Reisning (1813). Talleyrands foregivne Yttring, at det russiske Felttog var Begyndelsen til Enden, viste sig snart sand. Vel udfyldte en trykkende Conscription snart atter Aabningerne i den franske Hær, men det Trylleri, som Napoleons formeentlige Uovervindelighed havde udbredt over Folkene, var forsvundet og de friske Armeer, der for Størstedelen vare sammensatte af unge, usøvede Folk, traadte over for en Fiende, hvem deels den vundne Seier, deels Fædrelandskjærlighedens nyvakte Følelse begeistrede til Storbaad. Allerede den 30te December havde den preussiske General York, der under Macdonald stod ved Østersøkysten, sluttet en Convention med den russiske Feltherre Diebitsch og var med sine Tropper afstaaet fra videre Kamp, og omendskjøndt denne Daad blev offentlig dadlet og misbilliget af Kongen, saa var dog hans Reise fra Berlin til Breslau, hvor han var Russerne nærmere, et Forbud om, hvad der vilde komme. Uagtet de vigtigste preussiske Fæstninger vare i Napoleons Hænder og sikkrede ved hans Besætninger, kom der alligevel allerede i Februar imellem Preussen og Rusland et Forlig i Stand til fælles Kamp imod Frankrig. Preussens grændseløse Mishandling havde hos Nationen avlet en saadan Harme imod det fremmede Tvangsherredømme, at Kongens **„Opraab til sit Folk"** om en frivillig Bevæbning frembragte en utrolig Kamplyst. Om kort Tid stod ikke blot en stærk, for en stor Deel af Frivillige dannet Krigshær under Vaaben, men et i alle Stæder og Landsbyer organiseret Landeværn var beredt til at bryde op, naar Fædrelandets Nød maatte kalde det i Marken. — Begeistringen greb alle Stænder og Aldere. Ynglinge og Mænd unddroge sig de sædvanlige Beskæftigelser og deres

Kjæres Kreds, for at hellige Fædrelandets Befrielse deres Kræfter. Studenter og Lærere forlode Høresalene, Embedsmænd deres Poster, unge Adelsmænd deres fædrene Bopæle; de grebe Flinter og Tornistere og stillede sig med storartet Selvfornegtelse som menige Krigere i een Række med Haandværkeren, der var dragen ud af Værkstedet, og med Bonden, der havde ombyttet Plovjernet med Sværdet. Det forte Korses Orden, der var stiftet paa Dronning Louises Dødsdag, var en Spore for de Tappre.

Fra Kalisch udstedte Kutusoff i de to forbundne Monarchers Navn et Opraab til Medlemmerne af Rhinforbundet om at afryste Napoleons Protektorat; men endnu holdt Frygten for den Mægtige de fleste af dem fængslede; ikkun Seire kunde bringe de Tøvende til en Beslutning, fornemmelig efterat Hamborg for sit overilede Frafald var bleven skrækkelig tugtet af Davoust ved Stadens Gjenindtagelse. Fremfor alt ønskede de to forbundne Monarcher Kongen af Sachsens Tiltrædelse. Men Frederik August, hvem Napoleon ved Venlighed og mange Beviser paa Gunst og Fortrolighed havde vidst at knytte til sig, modstod deres Opfordring. Han begav sig til Bøhmen i den Hensigt, at rette sig efter Østerrigs Exempel. Men da Wiener-Kabinettet tøvede med sin Erklæring og Napoleon under haarde Trudsler opfordrede Kongen til at vende tilbage, fulgte han sin Skjebne og stillede sit Land, sine Fæstninger og sine Tropper til Keiserens Raadighed.

§ 736. Den tydske Frihedskamp. I de første Slag ved Groß-Görschen (ikke langt fra Lützen) og ved Bautzen beholdt Franskmændene vel Valpladsen og trængte deres Modstandere tilbage indtil Oderen, men de unge tydske Stridsmænds Heltemod, der modigen holdt deres af Vresfølelse og Fædrelandskjærlighed glødende Bryst frem mod Kugleregnen, beviste Fienden, at der var kommen en anden Aand over Preusserne, end den, han havde lært at kjende ved Jena. 2. Mai. 20. Mai.

Ved Groß-Görschen udaandede Scharnhorst sin af Had til Franskmændene glødende Sjæl. Det største Menneskelab var paa Fiendernes Side; blandt de Tusinder, som bedækkede Valpladsen, befandtes Bessières og Duroc. Den sidstes Død, hvem Napoleon elskede og agtede over alle formedelst hans Elskværdighed, Troskab og Hengivenhed, tog den franske Keiser sig meget nær.

For første Gang syntes en dunkel Ahnelse om Livets Omvexlinger at snige sig ind i Napoleons Bryst. Men Stolthed og Overmod reve ham hen. „Ikke en Landsby skal blive reven fra det franske Keiserrige med alle dets indlemmede Provindser!" erklærede han trodsig, for ved denne Tillid at skrække andre. Da derfor Østerrig under en Vaabenstilstand bestræbte sig for at mægle en Fred paa Congressen i Prag, kunde Napoleon ikke faae det over sit Sind, at 10-12. August.

samtykke i de forlangte Afstaaelser. Dette havde til Følge, at Vaabenhvilen opsagdes og Østerrig to Dage efter erklærede Frankrig Krig. Vel fængslede Napoleon i Slaget ved Dresden endnu engang Krigslykken til sine Ørne og oplevede den Triumph, at see sin Modstander Moreau, hvem Alexander havde hidkaldt fra Amerika, bæres dødelig saaret bort paa en Baare; men Frugterne af Seieren ved Dresden bleve forstyrrede: 1) ved Blüchers samtidige, hæderlige Kamp ved **Katzbach** (Wahlstatt) i Schlesien imod Macdonald (en Kamp, der forskaffede Marskalk Fremad Titel som Fyrste af Wahlstatt [af Valpladsen] og leverede 18,000 Fanger og en stor Mængde Skyts i hans Hænder); 2) ved Vandammes Omringning og Tilfangetagelse med 12,000 Franskmænd i det hede Slag ved **Culm** i Bøhmen (der bevirkedes ved Kleists dristige Tog over Erzgebirge og ved Russeren Ostermanns standhaftige Mod) og 3) ved den preussisk-svenske Hærs glimrende Vaabenbedrifter ved Groß-Beeren (23de August) og Dennewitz (6te Septbr.), der tilintetgjorde Marskalk Oudinots tilsigtede Indtagelse af Berlin.

27. August.

Om Efteraaret var Udfaldet af den store Kamp neppe længere tvivlsom; de tydske Tropper forlode deelvis Napoleons Banner og gik over til deres Brødre; Blücher og Bernadotte, der tidligere vare hinandens Modstandere, rakte hverandre Haanden til en Vaabenpagt; Bayern sluttede med Østerrig Forliget i Ried og gik over til de Forbundne. I Oktober droge Hærene sig sammen paa den vide Slette ved Leipzig: Østerrigerne under Fyrsten af Schwarzenberg, i hvis Hænder Ledelsen af det Hele var lagt, Russerne under Barclay, Benningsen og andre, Preusserne under Blücher, Svenskerne under Bernadotte. De Forbundnes Krigsmagt (300,000 Mand) var 100,000 Mand stærkere end den franske Hær, der anførtes af Napoleon selv.

Det var forgjeves, at den kronede Seierherre, hvem Kampguden saa ofte havde staaet bi, udfoldede sit store Talent paa Sletten ved Leipzig; det var forgjeves, at de mest udmærkede Feltherrer af hans Skole, Ney, Mürat, Augereau, Macdonald, Polakken Poniatowski og flere andre, anstrengte deres Kræfter og deres Krigserfaring; det **tre Dages Folkeslag ved Leipzig** var det franske Keiserriges Grav.

16. 17. 18. Oktober.

Medens Seieren endnu vakkede, gik Würtembergerne under Normann og den største Deel af de sachsiske Tropper over til de Forbundne. Efter et umaabeligt Mennesketab forlod Napoleon om Natten til den 19de Oktober Staden, der strax blev stormet af de Allierede. Den overilede Afbrydelse af Elsterbroen leverede 12,000 kampdygtige Soldater og 23,000 Syge og Saarede i Hænderne paa de Forbundne. Tusinder fandt deres Død i Pleisses og Elsters Bølger, iblandt dem den tappre Poniatowski. De Alliereges Tab beløb sig til mere end 40,000 Mand.

Forfulgte af Fienderne droge Franskmændene i Jilmarscher over Erfurt ad Rhinen til. Ved Hanau afskar Wrede med Bayrerne og Østerrigerne dem Veien, men gav derved den „døende Løve" endnu engang Leilighed til at vise sit krigerske Talent Den Seier, som i Slaget ved Hanau vandtes over den saarede Wrede, rigtignok med store Offere, aabnede Veien over Frankfurt til Rhinen for Resten af den franske Armee, 70,000 Mand stærk. Men de Ulykkelige bare alle Spiren til dræbende Sygdomme i deres Bryst, og endnu førend Aarets Ende døde Halvdelen af dem i overfyldte Lazarether.

I Tydskland havde Slaget ved Leipzig en stor Forandring i Forholdene til Følge; Kongeriget Vestphalens Opløsning; Kurfyrsten af Hessens og Hertugen af Brunsvigs samt Hertugen af Oldenborgs Tilbagekomst til deres Stater; Kongen af Sachsens Fængsling, med hvem Napoleon havde taget Afsked i Leipzig, vare de første Virkninger af denne mindeværdige Katastrophe. Rhinforbundets sidste Baand opløstes rask; Dalberg opgav sit Storhertugdømme Frankfurt; Würtemberg, Baden, Hessen-Darmstadt sluttede Forlig med Østerrig og stillede deres Tropper under de Forbundnes Faner. — Ikkun Hamborg, der var fortræffelig befæstet af Haxo, modstod under den haarde Davoust endnu indtil Mai 1814. Ingensteds begik Franskmændene saadanne Undertrykkelser og Udpresninger som her; Davoust var Hamborgernes Forbandelse og Svøbe. Danmark, der fra 1807 var Napoleons trofasteste Forbundsfælle, var ikke i Stand til at modstaae de tilgrændsende Fienders forenede Angreb. Det opgav i Kieler-Freden det franske Forbund og samtykkede i Afstaaelsen af Norge til Sverrig og af Helgoland til England. For disse Tab var Erhvervelsen af Hertugdømmet Lauenburg, der af Preussen bortbyttedes imod Resten af Svensk-Pommern, en ringe Erstatning. De kraftige Nordmænd vægrede sig i Begyndelsen ved at anerkjende Sverrigs Overherredømme. En egenmægtig sammentraadt Rigsdag (Storthing) valgte den danske Prinds Christian Frederik, den nuværende Konge, Christian VIII. af Danmark) til Konge og gav Landet en fri Standerforfatning. Først da Magterne truede med Krig og Svenskerkongen tilsikkrede dem en uafhængig Forvaltning og Bekræftelsen af deres næsten republikanske Forfatning, anerkjendte de ham som deres Herster.

Januar 1814.

§ 737. Napoleons sidste Anstrengelse (1814). I Frankfurt holdt de forbundne Monarcher Raad med deres Ministre og Feltherrer, anordnede en provisorisk Forvaltning over de erobrede Lande og tilbød endnu engang den franske Keiser Fred, naar han vilde lade sig nøie med det indtil Rhinfloden udvidede Frankrig. Men da de store Rustninger, som Napoleon foranstaltede ved Hjælp af en haard Conscription, overtydede de forbundne Magter om, at deres Modstander atter vilde prøve Slagenes Lykke, da besluttedes Overgangen over Rhinen.

I Nyaarsnatten satte Blücher imellem Mannheim og Coblenz paa forskjellige Steder over den tydske Flod med sin schlesiske Armee, imedens Schwarzenberg med Hovedarmeen drog igjennem Schweiz, som man ikke havde tilstaaet den forlangte Neutralitet, til det sydostlige Frankrig, og en anden preus-

fisk Hær under Bülow befriede Holland og bevirkede Arvestatholderens Tilbagekomst til sine Stater. Pyrenæerne bleve overskredne af Englænderne, Kongeriget Italien truedes af Østerrig og Mürat, der var bleven uenig med Napoleon.

I Champagne stødte Blüchers og Schwarzenbergs Hære til hinanden og den rigtignok ubetydelige Seier ved Brienne (La Rothière) lovede de Forbundne et hurtigt og heldigt Udfald. Men da Vanskeligheden ved Folkets Forpleining midt om Vinteren i Fiendeland atter nødvendiggjorde en Adskillelse af de to Armeer, idet Schwarzenberg drog med Seinen, Blücher langs med Marne imod Hovedstaden, saa lykkedes det den franske Keiser, hvis Feltherretalent nu atter straalede i dets fulde Glands, at slaae den schlesiske Armee i flere heldige Træfninger (ved Montmirail, Chateau-Thierry) og nøde den til et Tilbagetog. Herpaa kastede han sig pludselig over Hovedarmeen og nødte ogsaa denne i Seieren ved Montereau til at drage sig tilbage til Troyes. Disse Begivenheder gjorde et saadant Indtryk paa de Forbundne, at det ved de nye Fredsunderhandlinger, der aabnedes i Chatillon, ikke vilde have været vanskeligt for Keiseren, at hævde sin Besiddelse af den franske Throne, naar han vilde have givet Slip paa de øvrige med Frankrig forbundne eller af hans Slægtninge beherskede Lande. Men hans Fordringer, der stege ved enhver gunstig Vending, hans Diplomat Caulaincourts indskrænkede Fuldmagt og hans egne tvetydige og ubestemte Erklæringer forhalede Afslutningen saalænge, indtil Blücher, Napoleons uforsonligste Fiende, havde vundet nye Fordele over den svækkede franske Hær ved Craonne og Laon. Nu bleve alle Underhandlinger afbrudte; Keiseren af Østerrig, der af Slægtskabs Hensyn havde indtaget en mæglende Stilling, bragte den europæiske Fred sin Svigersøn og Dattersøn som Offer. Man besluttede at marschere imod Paris og sætte Napoleon fra Thronen. Træfningen ved Arcis ved Aube overtydede snart Napoleon om, at hans formindskede og svækkede Hær ikke mere var i Stand til at udrette noget imod Fiendernes jernfaste Rækker, og denne Overbeviisning opfyldte ham med Ubestemthed. Medens de forbundne, fiendtlige Armeer rykkede imod Paris og hans Nærværelse havde været høist nødvendig i Hovedstaden, spildte han Tiden med dristige, men frugtesløse Marscher. Endnu vilde der have været et Middel til Redning — en Nationalkrig og et Opraab til Folket; men Napoleon havde stedse sat sin Lid til Bayonetter og for længe qvalt al borgerlig Frihed under sin Militærdespotismes Glands; hvorledes skulde han nu faae Tillid til Folket, eller dette til ham? derfor forsmaaede han selv nu dets Hjælp,

1. Febr.

11. 12. Februar.

7. 9. Marts.

og dog viste nogle Tusinde Nationalgardisters heltemodige Kamp ved Fère-Champenoise, hvilken Kraft der endnu laae i Folket. — Da den almeen agtede Carnot, der tidligere havde forsmaaet den Mægtiges Gunst, nu tilbød den af Slagenes Gunst forladte Keiser sin Hjælp, overdrog denne ham ikke Hovedstaden, hvor han havde kunnet virke heldigst, men betroede ham Forsvaret af Antwerpens Citadel, medens Keiserens ubehjertede Broder Joseph fik Overbefalingen over Nationalgarden, Keiserinden blev stillet i Spidsen for Regentskabet og Mænd af liden Duelighed eller Troskab beklædte de vigtigste Poster. Neppe havde nu de fiendtlige Armeer bestormet Montmartre, før Joseph nedlagde sin Fuldmagt i Mortiers og Marmonts Hænder og forlod den betrængte Hovedstad. De to Marskalker maatte efter de heltemodigste Anstrengelser vige for Overmagten og overgive Staden ved Forlig. Herpaa fulgte **de Forbundnes Indtog i Paris.**

25. Marts.

31. Marts.

2. Den nye Ordens Indførelse.

§ 738. Legitimitetens Seier. Keiserinden havde allerede tidligere med sin fireaarige Søn og nogle Ministre begivet sig til Blois og derved væsentlig lettet Arbeidet med at virke i den fordrevne Kongefamilies Interesse for den snilde Talleyrand, der havde alle Intriguens Traade ihænde. Regentskabet i Blois var snart uden Magt og Anseelse, da Keiser Alexander opslog sin Bopæl i Talleyrands Palads og lod sig lede af den kloge og erfarne Diplomats Raad. Allerede den 1ste April udtalte de i Paris tilstedeværende Senatorer paa hans Tilskyndelse Napoleons Afsættelse med haanlige Udladelser imod ham, for hvem de kort iforveien havde krøbet i Støvet. En provisorisk Regering, der havde Talleyrand til Hoved og flere af Napoleons Modstandere til Medlemmer (Dessoles, Dupont, Bourrienne), forestod Forretningerne indtil den nye Tingenes Orden. De allierede Fyrster havde endnu ikke officielt udtalt, hvem Frankrigs Krone skulde overdrages til, og Alexander havde gjentagne Gange erklæret, at den franske Nations Ønske skulde gjøre Udslaget. Men Napoleons Afsættelse var for længe siden besluttet som nødvendig for Freden i Europa, og da Folkets Stemning, især i Syden (Bordeaux) og Vesten syntes gunstig for Bourbonerne, saa blev **den legitime Kongefamilies Restauration** snart Dagens Løsen og det letsindige og vankelmodige Folks Blik vendte sig til det emigrerede Regenthuus.

Familien Bourbon.

Ludvig XV.s Sønnesønner:

- Ludvig XVI. ⌣ Marie Antonie. † 1793.
  - Ludvig (XVII.) Dauphin. † 1794.
  - Maria Theresia ⌣ Hertug af Angouleme. Hertuginde af Angouleme.
    - Hertug af Berry, myrdet 1820.
      - Henrik (V.) Hertug af Bordeaux.
- Ludvig XVIII. (Greve af Provence) † 1824.
- Karl X. (Artois) † 1836.

§ 739. Napoleons Thronfrasigelse. Imidlertid opholdt Napoleon sig med sin Garde og sine Trofaste, hvis Antal daglig formindskedes, i Fontainebleau. Raadvild vaklede han frem og tilbage i sine Forsætter, indtil Efterretningen om Marmonts Frafald bragte ham til den Beslutning, at frasige sig Thronen til Fordeel for sin Søn. Men denne betingede Frasigelse blev ikke antaget af de allierede Magter; Kampen kunde han ikke fortsætte, da selv hans nærmeste Venner, som Berthier, Ney, Oudinot og andre, forlode ham og vendte sig til den nye Sol. Da undertegnede Napoleon den ubetingede Frasigelses-Akt, saaledes som de Forbundne havde udkastet den. Han fik Øen **Elba** til Eiendom med en aarlig Indkomst af 2 Millioner Franks og den Begunstigelse, at maatte have 400 Mand af sin troe Garde om sig.

Keiserinden tilstodes Hertugdømmet Parma med Arveligheb for hendes Søn (Hertug af Reichstadt, † 1830); Josephine, der døde faae Uger efter, og alle Medlemmer af den bonaparteske Familie fik rige Dotationer og fyrstelige Titler. Eugen blev Hertug af Leuchtenberg og fik Eichstädt i Bayern.

Den 20de April lod Napoleon Grenadererne af sin Garde opstille i Slotsgaarden ved Fontainebleau og tog med et sønderknuust Hjerte og under de gamle Heltes Hulken en rørende Afsked med dem. Derpaa seilede han til Sydkysten, forfulgt af det samme Folks Spottetaler og Forbandelser, der i det næstpaafølgende Aar atter tog imod ham med Jubel og Frydeskrig.

Den 4de Mai landede han paa et engelsk Skib ved Øen Elba. — Iblandt de Feltherrer, som vare blevne Keiseren troe, selv efterat Lykken havde vendt ham Ryggen, fortjene Bertrand og Macdonald især at nævnes. Den sidstnævnte, hvis Værd Napoleon først sildig kom til at kjende, er en af de ædleste Charakterer i denne dybt bevægede Tid, i hvilken saa mangen troede at udslette tidligere begaaede Synder, naar han gav den „døde Love" et Spark.

Snart efter blev til de krigstrætte Folks Jubel den første **Pariser-Fred** sluttet, hvori Frankrig fik **Ludvig XVIII.** til Konge, en ny Forfatning og Grændserne af 1792. De fremmede Hære forlode fransk Grund og **Congressen i Wien** skulde fastsætte den nye Tingenes Orden i Europa. Men Napoleons Skjebne var endnu ikke fuldkommet.

§ 740. Wiener-Congressen. Imidlertid var Wiener-Congressen bleven aabnet, fra hvilken Europas nye Skikkelse skulde udgaae. Keisere og Konger, Fyrster og Adelsmænd og de talentfuldeste Statsmænd af alle Nationer vare der forsamlede. Hele Europas Herlighed og Dannelse viste sig i sin fuldeste Glands*). De legitime Fyrstehuses Tilbageførelse til de tabte Throner og det størst mulige Hensyn til de republikanske Forfatninger vare de to Grundsætninger, om hvilke man hurtig blev enig. Vanskeligere var Løsningen af det Spørgsmaal, hvorledes man skulde bære sig ad med de Lande, som man havde frarevet Franskmændene og deres Forbundsfæller og midlertidig stillet under provisorisk Bestyrelse, og hvorledes man skulde ordne de krigførende Magters Skadesløsholdelse? Egennytte og Vindesyge vanskeliggjorde den fredelige Udjævning; snart stode de 5 Hovedmagter fiendtlig lige overfor hverandre, idet den af det berlinske Hof forlangte Indlemmelse af Sachsen i det preussiske Monarchi og Russlands Hensigter med ganske at tilegne sig Kongeriget Polen bleve bekæmpede af England, Frankrig og Østerrig. Allerede truede Spliden med at hidføre en ny Krig, saa at Hærene vedbleve at holdes paa Krigsfod — da den uventede Efterretning om Napoleons Landgang ved Cannes hurtig drev de forskrækkede Fyrster til Forsoning og til eendrægtig Handlen. De besvarede hans Andragender og Fredsforsikkringer med en Ächtserklæring mod Urostifteren og med at opbyde en umaadelig Krigsmagt til Pariser-Fredens Opretholdelse. 1. Marts 1815.

*) De fornemste Gesandter og Ministre ved Wiener-Congressen vare: fra Paven Cardinal Gonsalvi; fra Østerrig Metternich og Gentz; fra Rusland Rasumowsky, Stackelberg og Nesselrode; fra Storbritannien Castlereagh og Wellington; fra Preussen Hardenberg og Humboldt; fra Frankrig Talleyrand og Dalberg; for Nassau Gagern; fra Hannover Grev Münster; fra Sachsen Schulenburg; fra Bayern Wrede og Rechberg; for Würtemberg Winzingerode, og mange andre.

§ 741. Wiener-Congressens Anordninger. Efter Legitimitets-Grundsætningen og den Bestemmelse, at den monarchiske Forfatning burde have Fortrinet for den republikanske eller Valgriget, blev der taget følgende Bestemmelser: 1. **Østerrig** faaer tilbage: (af Rusland) Ost-Gallizien, (af Bayern) Tyrol og Salzburg og som Erstatning for Belgien og Forsterrig i Italien det lombardisk-venetianske Kongerige, Dalmatien og Udsigt til Parma; disse Gebeter udgjøre i Forbindelse med de øvrige Bestanddele af det østerrigske Monarchi og med de illyriske Provindser, der vare vundne tilbage fra Frankrig og ophøiede til et Kongerige Illyrien, en geographisk afsluttet Heelhed. 2. For at faae en fast Nordgrændse imod Frankrig blev der besluttet en Forening af samtlige nederlandske Provindser til **Kongeriget Nederlandene** og Vilhelm af Oranien indsat som souverain Konge; ogsaa tildeeltes ham Hertugdømmet Luxemburg, der hørte til det tydske Forbund. 3. I **Italien** fik de Fyrstehuse, der af Napoleon vare berøvede deres Territorier, deres tidligere Besiddelser tilbage med Forbeel: a) Kongeriget Sardinien, der blev givet Kong Victor Emanuel tilbage, fik en Gebeetsudvidelse ved Republiken Genuas Indlemmelse deri, og i den anden Pariser-Fred endvidere ved Gjenerholdelsen af den Deel af Savoyen, som i Begyndelsen var bleven ved Frankrig, for at danne en stærk Stat imod Frankrig. Genua fik visse Forrettigheder for Tabet af sin republikanske Forfatning, som Storbritannien var gaaet i Borgen for. b) Hertugdømmet Modena og Storhertugdømmet Toscana bleve overdragne til Medlemmer af det østerrigske Huus, der saaledes fik Overvægten i Italien. c) Lucca blev overlabt den spanst-bourbonske Prinds istedetfor det til Marie Louise afstaaede Hertugdømme Parma. d) Kirkestaten, hvorhen den fangne Pave Pius VII. vendte tilbage, blev gjenoprettet i dens tidligere Omfang. e) Neapel blev efter Murats tragiske Endeligt (§ 744) forenet med Sicilien til Kongeriget begge Sicilierne og tilbagegivet den forrige Konge Ferdinand. Dronning Karoline, der for

sin lidenskabelige Uro af Englænderne var fjernet fra Sicilien, var kort tilforn død kummerfuld i Østerrig. f) De 7 ioniske Øers Republik blev begavet med en fri Forfatning og stillede under Storbritanniens Beskyttelse. 4. **Spaniens** Throne blev tilbagegivet Kong Ferdinand VII., der allerede af Napoleon var løsladt af Fængselet, og i **Portugal** indtraadte Kongefamilien af Braganza i sine gamle Rettigheder. Men Kong Johan VI. blev endnu i nogle Aar i Brasilien, der var ophøiet til et Keiserdømme, og lod Portugal bestyre af den engelske Marskalk Beresford. 5. De skandinaviske Riger **Sverrig** og **Danmark** forbleve i den allerede tidligere bestemte Tilstand (§ 721. 736). 6. **Rusland** gik styrket og forstørret (ved Finland, Bessarabien, en Deel af Moldau og andet) ud af den store Kamp; Hertugdømmet Warschau, der som **Kongerige Polen** var forbunden med Rusland, fik af Alexander en fri constitutionel Forfatning, en adskilt Forvaltning, der lededes af en Vicekonge, Pressefrihed og allehaande gode Indretninger. Men Følelsen af Afhængighed og Længselen efter den nationale Selvstændigheds Gjenoplivelse vare i Veien for en fuldkommen Forsoning med den mægtige, stammebeslægtede Nabo. Posen faldt til Preussen; Krakau blev ophøiet til en Fristat under Østerrigs, Rislands og Preussens Beskyttelse. 7. **Schweiz** fik en Territorialforstørrelse ved Tilføielsen af de Cantoner, som Napoleon havde frarevet det, Wallis, Genf og Neufchatel (under Preussens Overhøihed) og Anerkjendelsen af dets bestandige Neutralitet og dets republikanske Føderativ-Forfatning, hvis Reform efter Mæglings-Aktens Ophævelse blev overladt til den af de 22 Cantoners Afsendinge sammensatte Landdag. 8. **Tydsklands** nye Organisation stødte paa store Vanskeligheder. Efterat man havde udjævnet Gebeetsstridighederne saaledes, at **Preussen** skulde lønnes for sine Offere, Anstrengelser og Tab ikke alene ved Tilbagegivelsen af de i Tilsiter-Freden afstaaede Landsdele, men endnu dertil ved Forlehningen med en Deel af Polen (Posen, Danzig og andre Stæder), med Halvdelen af Kongeriget Sachsen, det hidtilværende Storhertugdomme Cleve-Berg og de smukke, nærsomme, med blomstrende Stæder bedækkede Lande ved Mellem- og Nedre-Rhin (der tilforn havde tilhørt de geistlige Kurfyrster, at **Bayern** for sine til Østerrig overladte Gebeetsdele skulde holdes skadesløs ved Rhin-Pfalz, og de øvrige Fyrster skulde have Erstatning i Forhold til deres Tab eller Fortjeneste; stred man til Tydsklands indre Organisation. Da hverken Preussen eller Rhinforbundets Fyrster atter vilde opgive deres Souverænitetsret, saa blev det tydske Rige med dets Valgkeiserdømme ikke gjenoprettet, men alle Stater, som enten ganske vare sammensatte af tydske Lande, eller som besade Lande, der hørte til Tydskland (som Danmark og Nederlandene), forenede sig til et uopløseligt **tydsk Forbund** til Bevarelsen af Tydsklands indvortes og udvortes Sikkerhed og de enkelte Forbundsstaters Ukrænkelighed. Antallet paa disse souveræne Forbundsstater beløber sig til 38; 1 Keiserdømme (Østerrig); 5 Kongeriger (Preussen, Bayern, Hannover, Sachsen, Würtemberg); 1 Kurfyrstendømme (Hessen-Cassel); 7 Storhertugdømmer (Baden, Darmstadt, Mekienburg-Schwerin og Mekienburg-Strelitz, Sachsen-Weimar, Luxemburg, Oldenborg); 9 Hertugdømmer (3 sachsiske: Meiningen, Coburg-Gotha, Altenburg; 3 anhaltiske: Dessau, Köthen, Bernburg; Nassau, Brunsvig, Holsteen); 10 Fyrstendømmer (2 Schwarzburg, 2 Hohenzollern, 2 Reuß, 2 Lippe, Waldeck, Lichtenstein); Landgrevskabet Hessen-Homburg og 4 frie Stæder (Frankfurt, Hamborg, Bremen, Lübeck). Forbundets Anliggender blive i Fællesskab drøftede og varetagne af Forbundsgesandternes Forsamling under Østerrigs Forsæde. **Forbundsdagens** Sæde er Frankfurt ved Main. Det tydske Statsforbund er ligeoverfor Udlandet en Fællesstat med en af Contingenter sammensat Forbundshær paa 300,000 Mand og de tre Forbundsfæstninger Mainz, Luxemburg og Landau (hvortil endnu skulle komme Rastatt og Ulm); Forbundsmedlemmernes Stridigheder indbyrdes maae udjævnes fredelig ved Austrægalretter.

§ 742. Restaurationens første Tid. Den provisoriske Regering havde i Hast udkastet en Forfatning, hvori der var tildeelt Bourbonerne Kongemagt, Senatorerne Arvelighed og Uafsættelighed fra deres Værdigheder. Men da Greven af Artois viste sig i Paris og midlertidig overtog Statholderskabet, forraadte han snart, at Revolutionens Grundsætning, hvorefter den kongelige Værdighed efter Overeenskomst var overdraget af Nationen, men ikke ved Guds Naade bestemt for den Udkaarede, ingen Gyldighed havde i Bourbonernes Øine. Derfor udkastede Ludvig den XVIII. strax efter sin Ankomst den provisoriske Regerings Forfatning; men overtydet om, at en Regering uden Folkets Tilkaldelse var stridende mod Tidens Aand, skjenkede han af egen Tilskyndelse den franske Nation en Statsgrundlov (Charte), der, hvis den havde været „en Sandhed," vilde have faaet Nationens Billigelse. 12. April 1814.

Efter denne Statsgrundlov er den constitutionelle Konge beklædt med den udøvende Magts Fylde og Kilden til Lovgivningen; denne udøves i Fællesskab med ham, efter Regeringens Forslag, af 2 Kamre, et af Kongen udnævnt Kammer for arvelige Pairs, der ere forsynede med Majoratsret, og et ved Valg sammensat Deputeret-Kammer; dette har Ret til at bevilge Skatter og Tilsyn med Statspengenes Anvendelse. En Deputerets Census beløber 1,000 Fr. direkte Skatter, en Valgherres 300 Fr.; de øvrige Hovedpunkter ere: Ministrenes Ansvarlighed; Domstolens Uafhængighed med Edsvorne; Religions- og Presse-Frihed; Anerkjendelse af Nationalgodsernes Salg, af Statsgjælden og af den gamle og nye Adel; alle Borgeres lige Berettigelse til Stats- og Krigsembeder og deslige. Heller ikke maatte nogen forfølges eller forurolige for hans tidligere Meninger og Afstemninger Skyld.

Men kun altfor snart viste det sig, „at Bourbonerne intet havde lært og intet glemt." Erindringerne om Revolutionen og Keisertiden bleve saa meget som muligt udslettede; den trefarvede Nationalcocarde blev fortrængt af en hvid; de gamle Aristokrater behandlede de nylig Ophøiede med Haan og Overmod og fortrængte dem fra Hoffets Nærhed, hvor den hoffærdige Greve af Artois og den mørke, med Had og Forbittrelse mod Revolutionsmændene opfyldte Hertuginde af Angouleme (Ludvig XVI.s Datter) angave Tonen. De afskedigede Gardister bleve erstattede ved godt betalte Schweizere; Officererne aftakkede med halv Sold; Æreslegionen gjort ligegyldig og foragtelig ved Uddelingen af utallige Kors til Uværdige. Hoffet levede i Overflod, medens Folket blev stærkt trykket af de uformindskede Afgifters Byrde og af Krigslidelsernes Følger; Klerus og Emigranterne, der i Særdeleshed fandt Naade i Slottet, tænkte paa at faae deres tabte Godser, Tiender og Feudalrettigheder tilbage. Derhos var Ludvig XVIII. en ubehjælpsom, tyk Mand, uden Værdighed og Anseelse, omendskjøndt ikke uden Forstand og Hjertensgodhed, og hans Yndling Blacas, af hvem alle Statsforretninger bleve ledede, et indskrænket Hoved. — En stor Forstemning bemægtigede sig Nationen; Ønsket om en Forandring vaagnede paany, især da henved 100,000 Soldater vendte tilbage til Hjemmet, deels fra Krigs-

fangenskabet, deels fra de fremmede Fæstninger, og udbredte deres bonapartistiske Sindelag over hele Landet.

3. De hundrede Dages Herredømme.

§ 743. Napoleons Gjenkomst. Da Napoleon bemærkede Bourbonernes Feilgreb, da han erfarede, at man vilde give Emigranterne deres Godser tilbage, „fordi de havde vandret ad den lige Vei", da han af Fouché, Davoust, Carnot, Maret, Hertuginden af St. Leu og andre Tilhængere, der stode i uafbrudt Forbindelse med ham, underrettedes om Folkets Stemning, da stolede han atter paa sin Lykke. Med nogle Hundrede Mand landede han ved Frankrigs Sydkyst, ved flere klogt beregnede og raft udbredte Proclamationer, i hvilke han lovede Folket varig Besiddelse af dets Eiendom og alle ved Revolutionen erhvervede Fordele, Soldaten Krigsberømmelse og Tricoloren, og den dannede Borgerstand en Forfatning og Regeringsmaade, der passede til Tidens Fordringer, vandt han hurtig alle Hjerter for sig. Overalt prangede den trefarvede Cocarde paany. De til Modstand udsendte Tropper gik skarevis over til ham; Borgerne i Grenoble sloge Portene ind, da han kom i dens Nærhed, og Oberst Labedoyère førte Besætningen til ham. Forgjeves ilede Artois til Lyon og søgte at vinde Soldaterne ved Fortrolighed. Raabet: „Keiseren leve!" lød ham overalt imøde, og da ogsaa Ney, der havde formastet sig til at ville bringe Usurpatoren fængslet til Paris, gik over til sin tidligere Vaabenfælle, da erkjendte Bourbonerne, at deres Throne stod paa en Vulkans Aske, og forlode raadvilde og bestyrtede for anden Gang Hjemmets Grund.

Ludvig XVIII. tog med nogle faae Troe sin Residens i Gent, imedens Napoleon den 20de Marts drog ind i Tuillerierne og anordnede et Ministerium, der for Størstedelen bestod af Mænd fra Revolutionstiden, som Carnot, Maret (Bassano), Fouché, Davoust, Caulaincourt, Cambacérès og andre.

Saaledes begyndte **de 100 Dages Herredømme** under de heldigste Auspicier for Napoleon, og en ny Revolution i en anden Skikkelse syntes at true Europa. Allerede dannede der sig paany Klubber, som tilbøde Keiseren deres stærke Arme. Alt lode Revolutionstidens Sange sig atter høre, men Napoleon havde endnu ikke aflagt sin Ulyst til Folkebevægelser; ogsaa han havde intet lært og intet glemt. Keiserthronen med dens Glands og dens Rigsadel skulde atter opreises. Men dette satte Folket sig imod, der hverken i den under 22de April bekjendtgjorte Tilsætningsakt til Forfatningerne, eller i Skuefesten

paa Maimarken, hvor disse bleve besvorne, fandt en tilfredsstillende Erstatning for Undertrykkelsen af de demokratiske og constitutionelle Bevægelser. 1. Juni.

§ 744. Mürats Endeligt. Napoleons Triumphtog og Bourbonernes Flugt truede med at rokke Legitimitets-Grundsætningen paa Fyrstecongressen i Wien. Skulde Europa atter opbyde sine Kræfter for at vinde en Throne for en af Nationen forkastet Kongefamilie, som ikke formaaede at værne om denne? Østerrig og Rusland syntes ikke utilbøielige til paany at underhandle med Napoleon, der lovede at holde sig til Pariser-Fredens Bestemmelser og ikke mere at forstyrre Europas Fred, og enten lade ham selv eller hans Søn i Besiddelse af den vundne Throne, — da forskaffede Mürats Ubesindighed, der paany truede med at omstyrte det europæiske Statssystems neppe skabte Bygning, og Talleyrands diplomatiske Virksomhed atter Legitimitetslæren Seieren. Usurpatoren blev erklæret for en Fiende af Folkene og man unddrog ham Lovenes Beskyttelse, ligesom og en ny Krigsstorm væltede sig frem imod ham og hans Familie. — Mürat havde nemlig endnu førend Napoleons Aftakkelse skilt sig fra sin Svoger, med hvem han efter det russiske Felttog var kommen i Strid, og sluttet et Forlig med Østerrig, ifølge hvilket han skulde beholde Neapel som Kongerige, men derfor bekæmpe Vicekongen af Italien. Men Mürat følte snart det Unaturlige i denne Adfærd, han førte Krigen lunkent og kom i Uenighed med sig selv; Freden i hans Indre var forsvunden og hans Fienders Mistanke vaagnede. Et saadant Forræderi mod den fælles Sag satte hans jævne militære Sind sig imod. Napoleons Landgang og Seierstog var for ham Signalet til en ny Kampgang. Forgjeves advarede Keiseren ham for overilede Skridt; ligesom engang Dronningen, Karoline, kunde heller ikke han oppebie, hvorledes Tingene vilde stille sig. Han erklærede Østerrig Krig og kaldte Italiens Folk i Vaaben, for at grundlægge det skjønne Apenninlands Eenhed og Uafhængighed. Slaget ved Tolentino var ham imod; hans Hær opløste sig, og medens han som Flygtning ilede til det sydlige Frankrig, droge Østerrigerne ind i hans Hovedstad og gave den ledige Throne tilbage til dens tidligere Besidder Ferdinand. Mürats Gemalinde og Børn fandt Beskyttelse hos Keiseren af Østerrig. Efter Slaget ved Waterloo flygtede Mürat en Tidlang omkring ved den franske Sydkyst, idet han kun med Møie skjulte sig for Bourbonernes Efterstræbelser. Endelig undkom han til Korsika og foretog derfra en Landgang paa Calabrien, for at bevæge Folket til Opstand imod Ferdinand. Men han blev med sine faae Ledsagere let overvældet og led Døden for sit Foretagende. Joachim Mürat, der ved Krigsmod og Lykke havde fra en Gjæstgivers Søn opsvunget sig til Konge i det smukkeste Land, blev den 15de Oktober 1815 skudt i Pizzo.

§ 745. Waterloo. De europæiske Magter satte over en halv Million Krigere i Bevægelse imod den banlyste Usurpator. Endnu førend alle disse vare dragne ud, rykkede Napoleon, efter Kamrenes Aabning i Paris, med de Soldater, som fra alle Sider strømmede til ham, frem i Nederlandene, for at byde **Blüchers** og **Wel-** 7. Juni.

lingtons sammesteds forsamlede Hære Spidsen. Felttogets Begyndelse var heldig for Franskmændene. Ved Ligny bleve Preusserne
16. Juni. efter den tappreste Modstand trængte tilbage, medens Ney ved Quatrebras med Held modstod Wellingtons Tropper, der vare sammensatte af Englændere, Hollændere, Hannoveranere og andre. Hist blev Blücher saaret, her fandt den ridderlige Hertug Vilhelm af Brunsvig (§ 730) sin Død. Ogsaa paa den afgjørende Dag vak-
18. Juni. lede Seieren længe. Først da Preusserne i det rette Moment kom Wellingtons betrængte Hær til Hjælp, imedens Marskalk Grouchy, der af Napoleon var sendt hen for at forfølge Blücher, holdt sig fjernt fra Kampladsen, bleve Franskmændene, trods de gamle Krigeres heltemodigste Tapperhed, ganske overvundne i **Slaget ved Belle-Alliance eller Waterloo.** Frygtelig var Kampen paa Heiden af **Mont St. Jean,** hvorefter Franskmændene benævne Slaget, og Cambronnes Ord: „Garden dør, men overgiver sig ikke!" bleve, skjønt man ikke er ganske vis paa deres Ægthed, i hæderlig Erindring hos Nationen, medens den Skam, som Bourmont ved sit Forræderi og Grouchy ved sin tvetydige Holdning lagde paa deres Hoveder, ikke kunde udslettes ved nogensomhelst Forsvarstale. — Bleg og forvirret lod Napoleon sig af Soult føre ud af Slaget og ilede til Paris. Snart blev Flugten almindelig; alt Skyts faldt i Fiendens Hænder; kun den fjerde Deel af den brave Armee var i Stand til at redde sig.

§ 746. Napoleons sidste Tid. I Paris drev nu Fouché et skjændigt Spil af Bedrageri og Intrigue. Han virkede i Bourbonernes Interesse, med hvilke han allerede længe havde indledet hemmelige Forbindelser, ligesom ogsaa med Wellington og Metternich, men lod sig ikke mærke dermed i Kamrene, hvor der sad Mænd som Carnot, Lanjuinais, Lafayette, Barrère og andre. Folkets Repræsentanter vare lige saa ugunstig stemte for Napoleons keiserlige Despotisme, som for Bourbonerne. Deres Stræben gik ud paa borgerlig Frihed med Folkesouverænitet, hvad enten det nu var under monarchisk eller republikansk Form.

Kamrene stillede den Fordring til den tilbagevendte Keiser, at han skulde fratage sig Thronen. Efter nogen Modstand føiede den ydmygede Herskr sig efter dette Forlangende; han nedlagde Kronen til Fordeel for sin Søn Napoleon II. og flygtede derpaa, da den seierrige Fiende anden Gang viste sig for Paris' Mure, til Rochefort, for at begive sig til Amerika. Da Englænderne holdt Havnen besat, søgte han i Tillid til det britiske Folks Ædelmodighed Beskyttelse paa et af deres Skibe (Bellerophon). Men de Statsmænd, som dengang førte Roret, havde ingen Medlidenhed med den faldne Storhed. Uden

Hensyn til Nationens Ære og Folkenes Stemme fulgte de kun en kold Klogskabs Indgivelser og paabyrdede det stolte Brige en Fangevogters vanærende Rolle. Ankommen paa Englands Kyst modtog Napoleon det Rædselsbudskab, at han skulde ende sit Liv som Statsfange paa Øen **St. Helena.**

Det hjalp ikke, at han protesterede; den 16de Oktober landede han ved sit Forviisnings-Sted midt i det atlantiske Ocean. Her levede han, en lænket Prometheus, adskilt fra Sine, i et usundt Klima og under den raae Statholder Hudson Lowes strenge Bevogtning. Nogle faae Venner, deriblandt Bertrand med sin Familie, Montholon, Las Casas, deelte hans Forviisning. Grædmmelse over hans Fald, Mangel paa sædvanlig Virksomhed og Vrgrelse over den uværdige Behandling nedbrøde hans sunde Legeme og bøiede hans stærke, stolte Aand før Tiden. Efter 6 piinagtige Aar fandt han i Graven den Ro, som var bleven ham fremmed i Livet. Han døde den 5te Mai 1821. Hans Støv blev siden (1842) bragt til Paris og bisat i Invalidhotellet.

4. Restaurationen.

§ 747. Efter Napoleons Afstakkelse blev der indrettet en provisorisk Regering under Fouchés Styrelse. Denne sluttede en Overeenskomst med Wellington og Blücher om, at ingen maatte forulempes formedelst sine Handlinger og Meninger, og overgav derpaa Hovedstaden. Faae Dage efter droge Bourbonerne under fremmede Bayonet-
4. Juli. ter atter ind i Tuillerierne. Folket var stille og uden Deeltagelse. Armeerne bleve afskedigede, Kamrene opløste, og ved en Række Proscriptioner blev et Antal Mænd, der hidtil havde styret Frankrigs og dets Hæres Skjebner, deels jagede i Landflygtighed, deels berøvede deres Embeder, deels dømte til Døden.

Iblandt de sidste vare Ney og Labedoyère. Den hæderkronede Marskalk af Moskwas Domfældelse var en Skamplet paa Pairernes Domstol, og at han blev skudt, hvorved han med militairisk Aand selv commanderede, gjaldt for en Krænkelse af den med Wellington afsluttede Overeenskomst. Ogsaa Lavalette, der som Postdirektør havde virket for Napoleons Gjenindsættelse, blev dømt til Døden; men ved sin troe Ægtefælle reddet af Fængslet. Iblandt de Forviste befandt sig alle Medlemmer af den napoleonske Familie; alle saakaldte Kongemordere, det er: de Conventsmedlemmer, der havde stemt for Ludvig XVI.s Død; deriblandt var ogsaa Fouché, som derfor blev nødt til at nedlægge det Embede som Polltimester, hvilket Bourbonerne i Begyndelsen havde ladet ham beholde, og begive sig til Udlandet; det Samme gjorde Sieyes, Carnot, Barrère, Cambacérès, fremdeles de Feltherrer og Statsmænd, der under de 100 Dages Regering havde sluttet sig til Napoleon, saasom Soult, Maret, Thibaudeau, Arrighi, Mouton og andre.

Imidlertid drog over en halv Million allierede Tropper ind i de forskjellige Provindser af det franske Rige og toge Hevn over Beboerne for de Krigslidelser og Trængsler, hvormed disse saa længe og saa haardt havde hjemsøgt andre Folk. De forbundne Monarcher opfloge atter deres Bopæl i Paris og stode Bourbonerne bi med Raad og Daad ved den nye Ordens Indførelse. Endelig da Restaurationen syntes sikkret og det franske Statsvæsen var ordnet efter Alexanders Ønske, kom den **anden Pariser-Fred** i Stand, i hvilken **Frankrig indskrænkedes til Grændserne af 1790**, maatte tilbagegive alle røvede Skatte i Konst og Videnskab til deres tidligere Eiermænd, betale 700 Millioner Fr. i Krigserstatning og i 5 Aar underholde en Forbundshær af 150,000 Mand i 17 Grændsefæstninger. Preussens Forslag om atter at forene de forhenværende tydske Provindser Lothringen og Elsaß tilligemed Strasburg med Tydskland, strandede paa Ruslands og Englands Modstand, der ansaae et stærkt Frankrig nødvendigt for at bevare Freden i Europa.

20. Novbr. 1814.

Saaledes var Frankrig, omendskjendt det i den anden Pariser-Fred maatte afstaae til Preussen: Saarlouis og Saarbrücken, til Bayern: den venstre Bred af Lauter med Landau, til Nederlandene: Hertugdømmet Bouillon, og til Sardinien: en Deel af Savoyen, dog i Omfang større end før Revolutionen, fordi Enclaverne (Avignon og Mömpelgard og andre) bleve det overladte og alle Feudalrettigheder i Lothringen og Elsaß ophævede. Paa Congressen i Aachen 1818 besluttedes de franske Fæstningers Rømning af Forbundshæren.

E. Folkene og Staterne i Europa fra det hellige Forbunds Stiftelse indtil Juli-Revolutionen.

§ 748. Den hellige Alliance. Ved Revolutionen og Napoleons Militærherredømme vare de høieste Lag i Samfundet, der under Tingenes sædvanlige Gang mindre blive ramte af Livets Omvæltninger, blevne hjemsøgte af haarde Slag af Skjebnen. En dybere Betragtning af hele Revolutionsbevægelsen, fra dens Kilde af og lige til dens endelige Bevirkelse, tydede hen paa en høiere Magts Styrelse, der bringer enhver forbrydersk Tragten, hver formastelig Selvtillid til Fald. Religiøs Følelse vendte tilbage i Menneskenes Hjerter og bevirkede, at Fromhed og christelig Tro snart lige saa meget fik Overhaand, som tidligere Tvivlesyge, Vantro og Fritænkeri. Gjennemtrængte af denne Følelse sluttede de tre forbundne Monarcher, den følsomme Keiser Alexander, der lededes af den religiøs-sværmerske Fru von Krüdener, den fromme Konge Frederik Vilhelm af Preussen og Keiser Franz af Østerrig før deres Bortgang fra Paris det **hellige Forbund**, hvilket derpaa alle europæiske Magter tiltraadte med Undtagelse af det praktisk-kloge England og Paven, der skjulte sig bag sin rettroende Affondring. (Frankrig blev efter Congressen i Aachen, hvor det fik sine Fæstninger rømmede af de franske Tropper, optaget i Forbundet). I dette hellige Forbund, der sluttedes uden Hensyn til Confessionsforskjel, lovede de 3 Herskere „ifølge den hellige Skrifts Ord, der byder alle Mennesker at elske hverandre som Brødre, at blive forbundne ved den sande og uopløselige Broderkjærligheds Baand; stedse at yde hverandre Bistand og Hjælp; at herske over deres Undersaatter som Familiefædre; at opretholde Religionen, Freden og Retfærdigheden. De betragte hverandre kun som Medlemmer af een og den samme christelige Nation, af Forsynet bestemte til at regere Grenene af een Familie. De opfordre alle Magter, der anerkjende de samme Grundsætninger, til at tiltræde dette hellige Forbund." — I over ti Aar stod Europa under den hellige Alliances Indflydelse; Undertrykkelse af alle Revolutionsideer ved at bekæmpe Grundsætningen om Folkesouveræniteten og Bestræbelsen for demokratiske Forfatningsformer, Bevarelse af den bestaaende Tilstand og Stramning af det monarchiske Princip og af Regeringsmagten var sammes fornemste Maal. Den følsomme Keiser Alexanders Død berøvede det hellige Forbund dets vigtigste Støtte og forberedede Bygningens fuldkomne Sønderspiittelse ved den følgerige **Julirevolution**, der i Frankrig kaldte et „Borgerkongedømme" med Grundsætningen om Folkesouveræniteten tillive og rystede Wiener-Congressens Anordninger ved Belgiens Løsrivelse fra Kongeriget Nederlandene og ved Polens Opstand imod Ruslands Overherredømme.

26. Septb. 1815.

Decbr. 1825.

Kirkeligt. Den romerske Curie lod sig ikke henrive af Ideen om christelig Tolerance. Medens de tre Monarcher uden Hensyn til Religionsforskjellighed rakte hverandre Haanden til Broderpagt, erklærede Paven de protestantiske Bibelselskaber for en Pest og kaldte ved en Bulle Jesuiterordenen til Live igjen. Aabenbart eller hemmeligt droge Jesu-Fædrene snart atter ind i de fleste katholske Lande i Europa (Italien, Schweiz, Belgien, Irland, Østerrig, Frankrig og andre Lande), bemægtigede sig Ungdommens Undervisning og udstrøede paany Sæden til confessionel Tvedragt. Som et Middel imod den opadstræbende demokratiske Aand hos Folket, der tragtede efter Oplaring, fandt Jesuiterne og alle de, der befordrede eller fastholdt de hierarchiske Bestræbelser, som vare rettede paa at hemme den fremadilende Tidsaand, Ynd est og Understøttelse hos de høiere Stænder, hos Fyrster, Adelige og Regeringer. — Det romerske Hof, der var utilfreds med at Wiener-Congressen ikke allevegne havde tilbageført den gamle Tilstand, vedblev i sin vanmægtige Protestation imod dennes Beslutninger. De kirkelige Forhold bleve i de fleste Stater paany regulerede ved Concordater. — Den protestantiske Kirke i Tydskland fik en ny Skikkelse, da den fromme Konge af Preussen, der tænkte paa en Gjenfødelse af Kirken, til Reformationens Jubelfest udstedte et Opraab til en fri Ening af de saalænge adskilte, lutherske og reformeerte Confessioner i en uneret Kirke. Glade grebe Protestanterne denne Idee, der

7. August. 1814.

1817.

kom Tidens Aand imøde, og forenede sig i de fleste Stater til en protestantisk-evangelisk Kirke, der „holder begges Symboler i tilbørlig Agtelse, men dog ene anerkjender den hellige Skrift som Troesgrund og Lærenorm.

§ 749. Forfatninger og Partier. For stldig havde Napoleon indseet, at Tidens Aand fordrede Deelagtighed for Folkene i Staternes Styrelse og en paa uforanderlige Grundsætninger støttet Forfatning. Hvorvidt han meente den Forsikkring, som han gav ved sin Landgang i Cannes, at han fremtidig vilde komme denne Stræben mere befordrende imøde, kunde ikke vise sig. Men Folkene havde under Kampen imod Napoleons Militærdespoti i en saadan Grad lagt deres Myndighed for Dagen, at en længere Modstand imod deres Fordring vilde have seet ud som en Uretfærdighed. Derfor blev den Grundsætning anerkjendt af de forbundne Magter, at det **constitutionelle Monarchi**, der var opvoxet paa Englands Grund og beroede paa en viis Forbindelse af Fyrste- og Folkerettighederne, var den Regeringsform, der mest svarede til Tidsaanden og Folkeønskerne; thi i den var der værnet om Kongedømmets Værdighed, og dog var Folket tillige tilsikret Ret til Skattebevilling, Deeltagelse i Lovgivningen og Pressens Frihed. Derfor blev Repræsentativ-Systemet, hvorefter Regeringsmagten er bunden til Landstændernes (Folke-Repræsentanter) Samtykke, den fremherskende Forfatningsform i Europa og fandt i Forbigaaende Indgang selv der, hvor Sædvane, Nationalcharakteer eller mangelfuld Folkedannelse havde beredt en uskikket Jordbund, som paa den pyrenæiske Halvø og i Italien. Ogsaa de tydske Stater havde man i den 13de Artikel af **Forbundsakten** givet Udsigt til en landstænderskForfatning, og i Polen traadte ved Alexanders Mildhed en frisindet Constitution for Lyset. Frankrig og Nederlandene fik et reent Repræsentativ-System, imedens Ungarn og Sverrig bibeholdt deres gamle Stænder forfatning. — Kun Østerrig lukkede omhyggelig sine Lande for det nye Forfatningsvæsen og tilstod ikke Folket nogen Indsigt i Statsorganismens Styrelse; og for Ruslands udannede Borger- og Bondestand vilde en constitutionel Regeringsform have været ganske upassende. — Neppe var nu Vaabnenes Bulder og Krigslarmen bragt til Taushed, før Folkene vendte deres forskende Blik paa det indre Statsvæsen og spurgte, hvad der gavnede dem mest. Da dannede der sig to mægtige Partier, af hvilke det ene (snart kaldet Aristokrater, snart Conservative, snart Servile) ønskede Folket indrømmet saa faae Rettigheder, som muligt, det andet (kaldet Demokrater, Liberale eller, naar de eftertragtede det Yderste, Radicale) ønskede det saa mange Rettigheder, som muligt, og medens hine søgte at hindre Indførelsen af constitutionelle Former af al Evne, eller, hvor de vare indførte, stræbte paa enhver Maade at berøve dem de demokratiske Elementer, var disses hele Stræben rettet paa det constitutionelle Livs Begrundelse og videre Udvikling og paa at udbrede større Indsigt i Statsvæsenet og de borgerlige Rettigheder iblandt Folket. Regeringerne holdt i Almindelighed med hine, hvorfor de Liberale gjaldt som Opposition. Disse to Rækker spaltede sig i en stor Mængde mindre Partier af forskjellig Farve, saa at Partivæsenet blev Sjælen i det nye politiske Liv. Fra 1830 søgte Folk af den saakaldte rette Midte (juste milieu) forgjeves at forsone de mest

modsatte Bestræbelser, de forøgede kun de store Partiers Tal med et tredie, der bekæmpedes af de to andre og frembød et forønsket Tilflugtssted for alle Maadeholdne, Ubestemte og tildeels ogsaa Frygtsomme.

1. Frankrig.

§ 750. Ludvig XVIII. I dette dybt bevægede Rige medførte Restaurationen et mærkværdigt Omsving i Tænkemaade og Sindelag. I Begyndelsen feirede de Retninger, der vare Revolutionsideerne modsatte, og der indtraadte her det mærkelige Tilfælde, at den velsindede Konge kun med megen Møie var i Stand til at beskytte sin af ham selv udkastede og stedse efter Evne opretholdte Statsgrundlov imod det umaadeholdne Royalist-Parties Iver (Ultras, af deres Modstandere betegnede som „hvide Jakobinere") og at endogsaa Alexander raadede Kongen til, ved de saakaldte uudfindelige (introuvable) Kamres Opløsning at sætte en Grændse for Royalisternes ivrige Stræben efter atter at oprette det gamle Frankrig med alle dets forhenværende Tilstande. Istedetfor den fritænkende og kirkefiendske Retning indtraadte der en fanatisk-religiøs Troesiver, der i Forbindelse med glødende Royalisme fremkaldte Rædselsscener i det sydlige Frankrig, der overbøde de blodigste Optrin fra Revolutionstiden. I Marseille, Toulon, Nimes, Toulouse og andre Steder faldt rasende og fanatiserede Pøbelskarer over de som Protestanter, Napoleonister eller Republikanere benævnede Indvaanere og myrdede Hundreder af dem (deriblandt Marskalk Brüne) paa gruelig Maade. Geistligheden fik stor Indflydelse især ved Greven af Artois' og Hertuginden af Angoulemes Beskyttelse, der vare Hovedpersonerne i Reactionspartiet („Pavillon Marsan"). „Throne og Alter!" blev fra nu af de royalistiske Iveres Løsen, der bedre forstode at hævde Kronens Rettigheder og Fordele end Kongen, og nødte denne til under Modstand at skride videre frem paa Reactionens Vei, som de foreskreve ham. Da Hertugen af Berry, den kongelige Broderson, paa hvem hele Bourbonernes Haab under Ludvig XVIII.s og hans ældste Brodersøns (Angouleme) Barnløshed beroede, var bleven myrdet af Louvel, en politisk Sværmer, der var opfyldt af fanatisk Had til Kongefamilien, befordredes herved Reactionsmændenes Stræben. Kongen, der overvældedes med Bebreidelser, saae sig nødt til at afskedige Decazes maadeholdne Ministerium, som han havde sat sin særlige Lid til, og at samtykke i en Indskrænkning af den personlige Frihed (ved Undtagelses-Lovene), af Pressefriheden og Valgberettigelsen. Under Ministeriet Villèle blev den royalistiske Iver dreven til det Yderste. Kamrene udstødte den liberale Deputerede Manuel, i hvis Tale imod den spanske Invasion Forsamlingen troede at finde et Forsvar for Kongemord, af deres Midte, og den af Angouleme anførte Armee steg over Pyrenæerne, for at gjenindsætte det uindskrænkede Kongedømme i Spanien. 13. Febr. 1820. 1823.

§ 751. Karl X. Den 16de Septbr. 1824 sluttede Ludvig XVIII. sit meget prøvede, verelrige Liv. Tunge Erfaringer havde lært ham Mildhed og Maadehold, den utømmede Heftighed hos de øvrige Medlemmer af Kongefamilien opfyldte den Dødendes Hjerte med mørke Ahnelser om Fremtiden.

Hans Broder, Greven af Artois, blev som Karl X. Konge af Frankrig. Ved sin høitidelige Kroning og Salving i Rheims syntes han at antyde, at han tænkte paa at regere i de gamle „allerchristeligste“ Monarchers Aand. Derfor tilfaldt hans Hjerte Adelen og Geistligheden. Da man maatte befrygte, at den saameget ønskede Tilbagegivelse af Emigrantgodserne, der vilde have havt en fuldkommen Omdannelse af den bestaaende Tilstand til Følge, vilde medføre en ny Statsomvæltning, saa opgav endelig Kongen og Reactionspartiet denne Plan, men udvirkede af Kammeret, at der blev bevilget de Royalister, der havde lidt Tab ved Emigrationen, en Skadesløsholdelses-Sum af 1,000 Millioner Franks. — Til Præsteherredømmets Begunstigelse indførte Kongen dels den andægtige, religiøse Retning, som hans Aand havde antaget under den strengt kirkelige, mørke Hertuginde af Angoulemes Indflydelse, dels den Anskuelse, at Frankrigs kirkelige Gjenfødelse vilde danne en stærk Dæmning imod Revolutionsideerne. Denne kirkelige Gjenfødelse haabede Karl X. at bevirke derved, at han tilbagegav Geistligheden dens forrige indflydelsesrige Stilling, oprettede rige Prælaturer, begunstigede Ordensvæsenet og tilbageførte den kirkelige Værkhelligheb med hele den nyromerske Overtro, der befordredes ved den romantiske Digtning. Jesuiterne vendte tilbage, omendskjøndt ikke offentlig; de oprettede Foreninger for fromme Forretninger (Congregationer) og søgte at bringe Ungdommens Undervisning i deres Magt. Derved forstærkede Kongen den liberale Opposition, idet alle Mænd af philosophisk Dannelse og de betydeligste literære Kræfter med Uvillie vendte sig bort fra en Regering, der havde opkastet sig til Beskytterinde af Obscurantismen. Medens den forblindede Monarch troede, at han ved utidsvarende Missions- og Bods-Tog kunde lægge Folkets Aand i de gamle Lænker, lyttede den lærebegjerlige Ungdom til de oplyste Professorers og Pariser-Universitetets frisindede Ord og Lærdomme og fornøiede sig ved Berangers Frihedssange, og Borgeren læste Voltaires og Encyklopædisternes Skrifter, der vare lette at overkomme i billige Udgaver, eller de talrige Historieværker og Mindeskrifter om Revolutionens storartede Tid og det berømte napoleonske Herredømme.

§ 752. Juli-Revolutionen Uden at give Agt paa Nationens forandrede Tænkemaade, skred Karl X. frem paa Reactionens betraadte Bane. Det liberale Ministerium Martignac maatte vige for et ultraroyalistisk under Polignacs Forsæde, og da Kamret i Aabningsadressen tilkjendegav sit Mishag med Regeringens imod Folkeaanden fiendske Politik, paafulgte dets Opløsning og et nyt Valg. Forgjeves! Oppositionsmændene optraadte i forstærket Antal og bekræftede derved Folkets Mistillid til det nye Ministerium. Karl X. lod sig ikke belære. Han haabede forgjeves, at den Krigsberømmelse, som de franske Tropper paa samme Tid erhvervede i Afrika, hvor de, til Hevn for de Forhaanelser, som den førøverske Dey af Algier havde tilføiet Frankrigs Skibe og dets Consul, erobrede hans Hovedstad og plantede den franske Fane paa den gamle Røverstads Taarnspidser, skulde fremkalde en gunstigere Stemning hos Nationen — var ikke

Bourmont, Forræderen fra Waterloo, Krigsminister og Hærfører? Neppe bragte Moniteuren de berømte **3 Ordonnancer**, hvorefter Pressefriheden suspenderedes, det nye Kammer opløstes og Valgordenen til det næste vilkaarlig forandredes, førend **Julirevolutionen** udbrød, ved hvilken Folket efter en tre Dages heltemodig Kamp tilstred sig Befrielse fra det bourbonske Kongehuses og Præsteherredømmets Aag. Karl X. maatte for tredie Gang med sin Familie vandre til Udlandet, imedens hans kloge Slægtning, Hertug **Ludvig Philip af Orleans** (fornemmelig ved den rige, høimodige og fædrelandsk sindede Banquier Lafittes og den til Anfører for den nyskabte Nationalgarde ophøiede **Lafayettes** Understøttelse) som de Franskes Konge besteg den Throne, imod hvilken der var ført saa mange Slag. Gjenindførelsen af Nationalfarverne betegnede Begyndelsen til det nye, af Folket skabte Borgerkongedømme.

De Forviste, der opholdt sig i Udlandet, som Soult, Sieyes, Maret (Bassano) og andre, vendte tilbage til Hjemmet, imedens Marmont (Ragusa), Befalingsmanden over den pariisiske Besætning, maatte gaae i Landflygtighed. I Aaret 1836 døde Karl X. i Görz. Det republikanske Parti i Frankrig tilkjendegav sin Uvillie over det skuffede Udfald af Julirevolutionen ved gjentagne Opstande og Mordanslag imod Ludvig Philip. Familien Orleans nedstammer fra en Broder til Ludvig XIV.

2. Forfatningskampene paa den pyrenæiske Halvø og i Italien.

§ 753. Absolutismus og Camarilla i Spanien. I disse romanske Lande, der i Aarhundreder havde staaet under Præsteskabets trykkende Formynderskab, vare de Ideer om det nye Statsvæsen, som ved Revolutionen vare slyngede ud i Verden, ikke trængte ind i Folket; de levede i de Dannedes Hoveder og bleve, da det var farligt at bekjende sig til dem, forplantede videre i hemmelige Selskaber. Saadanne politiske Forbindelser vare i Spanien og Portugal Frimurerne, i Italien Carbonarierne; Præstemagtens Afskaffelse, Indførelsen af frie, constitutionelle Former, Folkets Oplysning, Vækkelse af Fædrelandskjærligheden og Nationalfølelsen var deres Hovedmaal. Deres Indflydelse gjorde sig først gjældende i Spanien. Ferdinand VII., en falsk, mistænksom Mand og en Mester i Forstillelse, som han under sit tvungne Ophold i Frankrig havde lært at øve, befriede sig ved sin Tilbagekomst til Spanien for den ham forhadte Cortes-Forfatning ved en heldig udført Magtsanvendelse, og tilbageførte med det uindskrænkede Kongedømme alle den gamle Tids Misforhold. Adel og Klerus, der omsnærede Kongen med deres Garn, fik deres Forrettigheder og deres Skattefrihed igjen; Klostrene bleve gjenoprettede, Jesuiterne maatte drage ind, Inqvisitionen vendte tilbage, og med den Torturen og alle en mørk Tids Rædsler. Der udgik en frygtelig Forfølgelse ikke blot over alle Tilhængere af Frankrig (Afrancesados), Mai 1814.

over alle dem, der havde beklædt et Embede under Joseph eller paa nogensomhelst Maade havde tjent ham, men ogsaa over Hovedmændene for og Tilhængerne af Cortes, over Bandeanførerne, der havde udgydt deres Hjerteblod for Konge og Fædreland og nu gjorde Fordring paa Deeltagelse i Statsvæsenet og borgerlig Frihed som en velfortjent Løn. Mange af de heltemodigste Kæmpere døde for Bøddelens Haand, eller vandrede som Forviste og Landflygtige til Udlandet; de Tilbageblevne indesluttede deres Anskuelser og Harme i et tauft Bryst. Et Hoftjenerskab (Camarilla), der bestod af egenkjærlige Privilegerede, fanatiske Præster, smigrende Hofmænd og rænkefulde Qvinder, vandt Ferdinands Fortrolighed og drev ham til en grusom Forfølgelse af alle Liberale. De Oprør, som dette vilkaarlige og hevnlystne Regimente fremkaldte i Provindserne, forøgede kun Forfølgernes Raseri og Offrenes Antal. Forvaltning og Retspleie befandt sig i den jammerligste Tilstand, Statskassen var trods Skattepaalæget ganske udtømt; de sydamerikanske Kolonier opplantede Uafhængighedens Fane; Handel og Vandel gik i Staa, Mismod og Forstemning herskede i alle Gemytter.

§ 754. Cortes' Herredømme. Da begav det sig, at der paa Nyaarsdag 1820 udbrød en Militærsammensværgelse iblandt de i Cadix forsamlede og til Indskibning til Sydamerika bestemte Regimenter. Oprørets Fane blev reist og Cortes' Constitution forkyndt. Obersten Riego var Sjælen i Foretagendet; den af sit Fængsel befriede Quiroga overtog Ledelsen af det Hele. I kort Tid udbredte Opstanden sig over alle Dele af Spanien; i forskjellige Provindser og Stæder blev Cortesforfatningen forkyndt og der blev erklæret Krig imod det absolute Kongedømme; — men Opstanden beholdt Charakteren af en Sammensværgelse, Folket forstod ikke, hvad Talen var om, og tog kun ringe Andeel i Kampen. Kongen prøvede forgjeves at dæmpe Bevægelsen ved Vaabenmagt og ved ubestemte Løfter at bringe den truende Fordring om Gjenoprettelsen af Constitutionen fra Aaret 1812 til Taushed; — Opstandene forøgedes, og der blev intet andet tilbage for den forstrækkede Konge, end at samtykke i Insurgenternes Forlangende om at indkalde Cortes og at besværge den constitutionelle Forfatning, der forvandlede ham fra en absolut Konge til Fuldbyrder af Folkerepræsentanternes Befalinger. I tre Aar bestod den nye Statsform under heftige Storme og Kampe. Kongen hadede Constitutionen, der var aftrodset ham med Magt, de Deputerede, til hvem flere demokratiske Klubber med republikanske Bestræbelser sluttede sig, opfyldte ved de Slag, som de rettede imod Klostrene, de privilegerede Stænder, de gamle Indretninger og de nationale Sædvaner og Former, Camarillaen, Præsteskabet og alle Tilhængere af det Gamle med et inderligt Had; i Tale og Handling havde Cortes den franske Nationalforsamling af 1780 for Øie. Snart reiste der sig fra forskjellige Sider voldsomme Storme mod de Liberale i Madrid, der misbrugte deres Seier. Først indrettede Tilhængerne af det absolute Kongedømme et eget Regentskab og en Troesarmee, for at befrie Kongen af de Constitutionelles Baand; det af Præster og Munke ophidsede Folk greb atter til Vaaben; en blodig Meningskamp søndersleed den ulykkelige Nation. Hevnlyst og Partisyge qvalte alle menneskelige Følelser, sønderrevе Landsmandskabets Baand og bragte Lov og Ret i Foragt.

§ 755. Folkebevægelser i Portugal, Neapel, Sardinien. De spanske Demokraters Seier tilskyndede deres Meningsfæller i Portugal og Italien til at følge Exemplet. I Lissabon og Oporto udbrød der Folkebevægelser, som havde til Følge, at Lord Beresford, der herskede i den fraværende Konges Navn og i engelsk Interesse, fjernedes, at der dannedes Regerings-Juntaer og at Stænderne (Cortes) indkaldtes. Der indførtes en Forfatning, som var dannet efter den spanske, med Pressefrihed, Afskaffelse af Inqvisitionen, af Feudalbyrderne og deslige, og som blev besvoret af Kongen for Portugal og Brasilien. — I Neapel bleve Carbonarierne, der stræbte efter Italiens Forening til en Fællesstat, ved de spanske Cortes' Exempel opmuntrede til en Opstand. En Militærsammensværgelse i Nola havde snart en saadan Fremgang, at Kong Ferdinand saae sig nødt til at samtykke i den spanske Stænderforfatnings Indførelse. Triumpherende drog Juli. 1820.
Vilhelm Pepe, Sjælen i Sammensværgelsen, i Spidsen for de oprørske Tropper og de med dem forbundne Carbonari ind i Neapel. Selv Sicilien blev efter en blodig Kamp tvungen til at antage den fremmede Constitution. I Piemont søgte Kong Victor Emanuel at udslette Erindringen om det franske Herredømme ved at tilbageføre alle gamle Tilstande. Jesuiterne fik Ungdommens Underviisning, Klerus og Adel indtraadte atter i Besiddelsen af deres gamle Forrettigheder; borgerlig Frihed og Folkeoplysning bleve ved alle Midler indskrænkede og hindrede. Dette vakte Utilfredshed og avlede hemmelige Forbindelser og Sammensværgelser. En af Militæret og Studenterne vovet Opstand, hvori flere høitstaaende Personer, ja selv den formodede Thronarving, Karl Albert af Carignano, vare deelagtige, havde saa rask Fremgang, at Kongen frasagde sig Thronen til Fordeel for sin Broder og indtil dennes Ankomst overdrog Prindsen af Carignano Regentskabet. Denne tilstod Insurgenterne, som vare i Besiddelse af Hovedstaden og Citadellet, den forlangte spanske Constitution. Men førend denne Forfatning, der forkastedes af den nye Konge, Karl Felix, som endnu var i Modena, blev virkeliggjort, havde Forholdene forandret sig.

§ 756. Den hellige Alliances Intervention. Hovedmændene for den hellige Alliance, der foruroligedes over den nye revolutionære Aand, som ogsaa syntes at have grebet den tydske Ungdom, fattede paa Metternichs Forestillinger den Beslutning, at undertrykke de demokratiske Bevægelser. Paa Congressen i Laybach, hvor den af Monarcherne indbudne Kong Nov. 1829.
Ferdinand af Neapel indfandt sig, blev der besluttet, at man med Magt skulde omstyrte den constitutionelle Forfatning i Neapel. Ferdinand billigede Foretagendet, hvorved han atter skulde komme i Besiddelse af sin uindskrænkede Kongemagt. En østerrigsk Hær rykkede ind; forgjeves stillede Pepe og Carascosa sig med betydelige Stridskræfter imod de fremrykkende Fiender; den førstes feige Soldater bleve efter en let Fægtning sprængte fra hverandre, de andre tvang deres Anfører til en vanærende Capitulation. Uden Møie besatte Østerrigerne Neapel og Capua og gave Kongen, der havde erklæret alt hvad der var forefaldet siden Omvæltningen for ugyldigt, den absolute Kongemagt tilbage. Jublende hilste det letsindige og uvidende Folk den constitutionelle Forfatnings Omstyrtning, hvis Betydning det ikke havde noget Begreb om. Fra den Tid af forbandt Præstemagten og det paa Leiesoldater og Politi-

væsen støttede, absolute Kongedømme sig til at undertrykke enhver fri Bevægelse ved Underkuelse og Frygt. Der blev nu taget skrækkelig Hevn paa Deeltagerne i Sammensværgelsen og paa alle Venner af Forfatningen. Dette Udfald afgjorde den piemontesiske Constitutions Skjebne. Vel modstode de af Santa Rosa begeistrede Liberale ikke uden Berømmelse deres Modstandere; men deres Kraft var snart brudt. Turin og Alessandria bleve besatte af Østerrigerne og Absolutismen gjenoprettet i sin strengeste Form. — Ikke meget mere glimrende var Enden paa de spanske Cortes. Modige ved den hurtige Undertrykkelse af de constitutionelle Bevægelser i Italien, lode Monarcherne paa
Oktbr. 1822. Congressen i Verona den Opfordring udgaae til Cortes i Madrid, at de skulde forandre deres Forfatning og indrømme Kongen en større Magt. Trodsigen afviste de demokratiske Stænder dette Forlangende. Da rykkede en fransk
Foraaret 1823. Hær under Hertugen af Angoulême over Pyrenæerne. Forgjeves kaldte Cortes Folket til Vaaben; den constitutionelle Frihed var et uforstaaet Ord for Massen, der lededes af Præsterne og Munkene, og den nye Orden var deres Vaner og Følelser imod; Folkekrigen, den gamle, berømte Guerilla, som Cortes havde sat sin Lid til, kom ikke i Stand; Pøbelen og Camarillaen hilsede Franskmændene som Frelsere fra Frimurernes forhadte Regimente; forgjeves modstode enkelte Anførere, som Mina i Barcelona, Quiroga i Leon og paa andre Steder med Mod og Tapperhed den fremmede Krigshær; Soldaterne viste kun liden Kamplyst og søgte at sikre sig i rette Tid ved Capitulationer. Franskmændene droge som Seierherrer ind i Madrid og udnævnte et Regentskab, da Cortes med Kongen vare flygtede mod Syden. Det befæstede Cadix var Forfatningsvennernes sidste Tilflugtssted; for denne Stad rykkede nu Franskmændene. Da tabte Cortes-Medlemmerne deres Mod; istedetfor, som de tidligere storpralende havde yttret, at lade sig begrave under Ruinerne af dette deres Forfatnings Fødested, sluttede de en Overeenskomst med Beleirerne, hvori de gik ind paa deres Opløsning og Kongens Bortgang. Ved fremmede Bayonetter blev Ferdinand nu atter indsat i sin Magtfylde; Forfatningen med alle dens Indretninger traadte ud af Virksomhed, og det apostoliske Parti, der havde valgt det absolute Kongedømme som Løsen, løslod nu alle Vredes- og Hevn-Aander mod deres Modstandere. Riego døde for Bøddelens Haand, hans Meningsfæller fandt deels den samme Skjebne, deels unddroge de sig Folkeraseriet ved Flugt og vankede som Forviste uden Brød og Hjem i Tusindevis omkring i Udlandet; de Tilbageblevne maatte i de mugne Fængsler bøde for deres Stræben efter at berøve Folket de Institutioner og Tilstande, hvortil det ved en trehundredaarig Despotisme var bleven vant. I Spanien blev der med samme Raseri kæmpet for Bevarelsen af det Gamle, som tidligere i Frankrig for dets Tilintetgjørelse. I begge Lande tjente Pøbelen som Værktøi, her lokket ved Ordene Frihed og Lighed, hist fanatiseret for Religion, Kongedømme og Fædrenes Indretninger.

Fred, Orden og Velstand forsvandt af Landet og endnu luer Borgerkrigens Ild, der
1830. ved Ferdinands Død blev antændt paany, idet det apostoliske Parti sluttede sig til hans morke Broder Don Karlos og tragtede efter at tilvende ham Kronen (deraf Karlisterne), men det liberale opretholdt Kongens Anordning, hvorefter hans Datter Isabella, imod den

saliske Lov, under hendes ildenskabelige Moder, Christines Regentskab besteg Thronen og søgte at forsone sit Parti ved at skjenke det en maadeholden Constitution.

§ 757. Forfatningskampen i Portugal. Den beklagelige Ende paa den spanske Cortesforfatning ansporede i Portugal Dronningen (Ferdinand VII.s Søster) og hendes anden Søn, Don Miguel, til ligeledes ved Magt at befrie sig for Constitutionen, der var Adelen, Præsteskabet og Hoffet forhadt. Dristigere ved en af Don Miguel ledet Opstand blandt Militæret og Pøbelen til Fordeel for det absolute Kongedømme, ophævede den svage og forsagte Konge, Johan VI. Cortesforfatningen og tillod de Constitutionelles og Frimurernes Forfølgelse. Men da han gik svanger med den Plan, at stille Folket tilfreds ved at meddele det en Statsgrundlov, der var grundet paa Anerkjendelse af gjensidige Rettigheder, vakte Don Miguel en Opstand imod
sin egen Fader; men det skjændige Forehavende bragte ham istedetfor Regent- 1824.
skabet, som han havde ønsket, en Forviisning fra Portugal. To Aar efter døde Johan VI. Hans ældste Søn Pedro, der som constitutionel Keiser af Brasilien ikke tillige kunde være Konge af Portugal, overdrog Re- 1826.
geringen over Moderlandet til sin umyndige Datter, Donna Maria da Gloria, og gav Portugiserne en Forfatning (Charte), der var bygget paa frisindede Grundsætninger. Men uheldigviis betroede han sin Broder, Don Miguel, der var kaldet tilbage fra hans Landsforviisning, Regentskabet indtil Dronningens Myndighedsalder. Ikke saasnart saae Miguel sig i Besiddelse af Magten, før han ved sin Moders og det apostoliske Parties Hjælp omstyrtede den af ham besvorne Forfatning, lod sig erklære for uindskrænket Konge og rasede med Forviisning, Fængselsstraffe og Henrettelse imod Ven- 1828.
nerne og Tilhængerne af den constitutionelle Orden. Men den meenedersk Despots Herredømme var af kort Varighed. Don Pedro, der i Brasilien nødtes til at overgive den magtesløse Keiserkrone til sin Søn, landede ved Englands og Frankrigs Understøttelse med en Hær, der for Størstedelen var hvervet i Udlandet, i Portugal og bragte efter en toaarig Krig (1832—1834) sin tyranniske Broder saaledes i Knibe, at denne tilsidst saae sig nødt til at fraskrive sig Thronen og begive sig til Udlandet. Herpaa gjenindførte
Pedro atter Cortes-Forfatningen. Hans tidlige Død, der bragte Regeringen i 1836.
hans Datters svage Hænder, var en Ulykke for Landet, der var sønderrevet af Factioner og trykket af Pengemangel.

§ 758. De sydamerikanske Fristaters Historie. I tre Aarhundreder bare de umaadelige Landmasser i Sydamerika og Mexico det spanske Moderlands tunge Aag, hvor trykkende end Afhængigheds-Forholdet var. Thi kun Spaniere, der vare fødte i Europa, ikke Creoler, beklædte Statsembederne og Kirkeværdighederne og benyttede dem til deres Berigelse. Handelen var lagt i stærke Lænker, idet Kolonernes Produkter kun maatte afgives til Spaniere, og kun spanske Varer maatte indføres i Kolonierne, men enhver fremmed Mellemhandel var forbuden. Tobaksavlingen gjaldt for et kongeligt Monopol og var fornemmelig i Spaniernes Hænder; Moderlandets Produkter, saasom Viin og andet, maatte ikke dyrkes i Kolonierne; de paa spanske Skibe indførte Varer bleve belagte med høi Told og Afgifter. Paa Grund af de store Landstrækningers tynde Befolkning faldt det ikke vanskeligt for Spanierne, ved nogle faae Tropper at holde enhver urolig Bevægelse fjern, saa at saavel den spanske Arvefølgekrig som de nordamerikanske Befrielseskampe ikke frembragte nogen Forandring i Sydamerikas Tilstande. Endnu i Begyndelsen af dette Aar-

hundrede bestode de spanske Besiddelser i Amerika af 4 Vicekongeriger (Nygranada, Nyspanien [Mexico], Rio de la Plata [Buenos-Ayres] og Peru) og af 5 Generalhovedmandskaber (Chili, Venezuela, Guatimala, Havanna og Portorico), og nu besidder Spanien ikke en Fodsbred Land mere paa det amerikanske Continent.

Napoleons Opfordringer til Sydamerikanerne om at anerkjende den nye Konge Joseph og den ved ham begrundede Tingenes Orden, fandt den samme Modtagelse i Kolonierne som i Moderlandet; de josephinske Statholdere bleve forjagede og der dannedes Juntaer,
1810. som handlede i Ferdinand VII.s Navn. Da Cortes i Cadix udkastede den nye Forfatning for Spanien, der hvilede paa liberale Grundsætninger, kom der amerikanske Assendinge, som forlangte, at Kolonierne skulde have lige Rettigheder med Moderlandet. Disse Fordringer, hvis Tilstaaelse vilde have tilsviet Cadix' forbeelagtige Handel et dødeligt Slag, fandt ingen Indgang hos de egenkjærlige Cortes, derfor loskyndte de fleste Stater
1811. sig fra Cortes' Herredømme og indrettede egne, selvstændige Regeringer. Efter Ferdinands Gjenindsættelse vilde ogsaa de spanske Kolonier være vendte tilbage til Lydighed, naar ikke den ilde raadede Konge havde negtet dem Indrømmelsen af deres billige og tidssvarende Fordringer og forlangt ubetinget Underkastelse under hans kongelige Naade, han, der nylig ved den rædsomme Forfølgelse af Cortes-Vennerne havde forraadt sit Had til enhver Forandring. Istedetfor at efterkomme den kongelige Opfordring, gjentoge de deres Forlangende om lige Rettigheder med Moderlandet, og da de bleve afviste, grebe de til Sværdet, for at tilkampe sig Uafhængighed af Spanien. Der begyndte en Krig paa Liv og Død. — Ferdinand sendte den haarde General Morillo, der handlede i Hertug Albas Aand, til Sydamerika og med ham Inquisitoren Torres med ubstrakte Fuldmagter; men allerede i Aaret 1819 havde Vicekongeriget Rio de la Plata sikret sin Uafhængighed og republikanske Forfatning, og det opmuntrede ved sin Lykke de øvrige Stater, i hvilke Kampen var haardere, til Udholdenhed. (Tre Fristater: La Plata, Bolivia og Uruguay [Banda oriental med Montevideo] og Jesuiterstaten Paraguay, der i lang Tid var bleven beherskket af Advocaten Dr. Francia med dictatorisk Magt og holdt i streng Afsondring mod alle Fremmede, udviklede sig lidt efter lidt af det forhenværende spanske Vicekongedømme).

Frihedskampen i Nygranada og Peru er knyttet til Creolen **Bolivar** fra Caraccas. Denne som Feltherre og Statsmand udmærkede, med europæisk Dannelse fortrolige Mand, der havde gjort Washington til sit Forbillede, helligede sin Virkekraft og sin Formue til sine Landsmænds Befrielse og lod sig ikke ved disses deelvise Utaknemmelighed lede bort fra sit store Maal. Venezuela havde allerede i Aaret 1811 erklæret sig uafhængigt; et frygte-
1812. ligt Jordskjælv, der næsten ganske ødelagde Hovedstaden Caraccas og i Valencia dræbte 20,000 Mennesker, blev af Geistligheden forklaret som Himmelens Straf for Frafaldet og benyttet til Landets Tilbageførelse under spansk Herredømme. Den slaanselløse Haardhed, hvormed de hevnlystige Spaniere forfulgte Republikanerne, bragte den dæmpede Ild til at blusse op paany. Bolivar førte 600 Mand over Andes-Bjergene; Tusinder af Utilfredse strømmede til hans Fane, for at hevne de henrettede Patrioters Død: en frygtelig, afvexlende Krig, rig paa Besværligheder, mislommelige Kampe og Savn, udbrød imellem Bolivar og Morillo; hvor den sidste feirede, flod Republikanernes Blod i Strømme, Bolivar blev nødt til at flygte til St. Domingo, over Blod og Lig syntes det absolute Kongedømme at gaae sin nye Begrundelse imøde. Men Bolivar vendte tilbage; Synet af ham hævede atter Republikanernes sunkne Mod; heldige Vaabenbedrifter forøgede hans Anseelse. Venezuela og Ny-Granada sluttede et Forbund, valgte Bolivar til Generalcapitain og
17. Dec. 1819. erklærede paa en Congres i Angostura, at de to Republiker havde forenet sig til en af 3 Dele

bestaaende **Fristat Columbia.** — En ny Hær skulde i Cadix indskibe sig til Amerika. Dette var den samme, som ved at opplante Oprørets Fane hidførte Cortes' Herredømme i Spanien. Dog vilde heller ikke Cortes-Regeringen anerkjende Koloniernes Selvstændighed, og Krigen begyndte paany, men til Uheld for de usamdrægtige Spaniere. Republiken Columbia tilkæmpede sig sin Frihed og valgte Bolivar til Præsident. Et Handels- 1824.
forlig forbandt snart den unge Fristat med Nordamerika. Fra Columbia af viste Bolivar sig som Frelser og Befrier i Peru. Ogsaa dette Land havde under St. Martins, Chilis Befriers, og Englænderen Cochranes Bistand givet sig en republikansk Forfatning og udnævnt St. Martin til Protektor. Men Tvedragt svækkede Republikanernes Magt. St. Martin nedlagde sit Embede og vendte tilbage til Chili; Spanierne vandt atter Overhaand, Republiken Peru syntes tabt. Da kom Bolivar den truede Fristat til Hjælp. De uenige Spaniere bleve slagne og nødte til at drage bort, Befrieren blev af Congressen i Lima udnævnt til Protektor for Livstid. Men den Magt, som overdroges Bolivar, vakte 1825.
Republikanernes Misundelse og Frygt. Sammensvorne tragtede ham flere Gange efter Livet; man lod ham høre, at han vilde spille Bonapartes Rolle. Krænket ved Utaknemmelighed og Miskjendelse og bekymret over Fristaternes indre Tvedragt, der tilsidst spaltede sig i 6 uafhængige Republiker, nedlagde han sit Embede, Døden befriede ham snart derpaa fra alle Bekymringer, men gjenoprettede ikke Staternes Enighed, der endnu til den Dag idag rystes af Forfatnings- og Menings-Kampe. Øvre-Peru, der indrettedes til en selvstændig Republik, bærer Befrierens Navn — Bolivia. — I Ny-Spanien (Mexico) maatte Forkæmperne for Mexicos Sideordning med Moderlandet bøde for deres Foretagender ved en vanærende og smertelig Død. Hidalgo, Morelos og Mina faldt som Martyrer for Friheden, men deres Grundsætninger vedbleve at leve i Folket. Cortesregimentets Indførelse i Spanien befordrede Mexicos Uafhængighed. Cortesregeringens Befaling til ogsaa at indføre Constitutionen af Aaret 1812 i Nyspanien blev, ifølge Camarillaens hemmelige Ordrer, ikke fuldbyrdet af Vicekongen, men Creolen Iturbide, hvem Overbefalingen over Hæren blev overdraget, blev tvertimod opfordret til at bekæmpe Constitutionen. Ved denne Regeringens Dobbelttungethed troede Iturbide sig berettiget til et Brud paa den lovede Troskab. Han bemægtigede sig en stor Pengesum, der var bestemt til Spanien, og gav ved Opraabet fra Iguala Løsenet til Opstanden. Om kort Tid vare de fleste Provindser i August 1821.
hans Magt. Den nye Vicekonge saae sig nødt til et Forlig, i hvilket Mexicos Uafhængighed blev anerkjendt, og dette constitutionelle Keiserdømmes Throne blev tilkjendt Kong Ferdinand eller, hvis han afslog den, en Infant. Da den spanske Regering forkastede dette Forlig, udtalte Congressen Mexicos Adskillelse fra Spanien og 1822.
ophøiede Iturbide til Keiser. Denne Beslutning forbittrede Republikanerne saavelsom Royalisterne; der dannede sig et mægtigt Modparti imod den nye Keiser Augustin. Da opløste denne, i Tillid til den ham hengivne Armee, Congressen med Magt og udnævnte en Regeringsjunta. Derved formerede han sine Modstanderes Tal; nogle Hærafdelinger faldt af fra ham, og da hans General Santa Anna i Vera-Cruz udraabte en Republik, reiste der sig en saadan Storm imod ham, at han saae sig nødt til at frasige sig Thronen og begive sig bort til Italien. Mexico blev omskabt til en Fristat, og der gaves Mai 1823.
den en Forfatning, som var dannet efter den nordamerikanske. Den vedvarende Uenighed og Forvirring opfyldte Iturbide med Haab om atter at opnaae den tabte Magt. Trods den af Congressen over ham udtalte Ach landede den Bedaarede i sit Fædreland, men blev grebet og stødt. Mexico beholdt sin republikanske Forfatning med en Præsident i Spidsen. Juli 1824.
Det gammelspanske Parties Forsøg paa ved en Modrevolution at omstyrte den nye Orden, gav dets Modstandere, Creolerne Foranledning til at sætte Folkehabet i Flammer imod det.

En Beslutning af Congressen berøvede de indfødte Spaniere, med Undtagelse af dem, der havde stridt for Republiken, alle Embeder og forviste dem derpaa af Fristatens Gebeet.
1829. 22,000 maatte strax vandre ud. Men Roligheд og Eendrægtigheд ere hidindtil endnu ikke bragne ind i Mexicos forenede Stater. To Partier, det ene mere demokratisk, det andet mere aristokratisk, kæmpe om Herredømmet, hine under Santa Annas Banner, disse under Bustamentes Anførsel. Ophævelsen af Slaveriet i Mexico medførte Texas' Frafald. Ogsaa Guatimala tilstred sig sin Selvstændigheд og begrundede Forbundsrepubliken i Central-Amerika.

3. Tydskland.

§ 579. De tydske Meningskampe. Wiener-Congressens Anordninger fremkaldte Utilfredshed og Misstemning hos Fleertallet af det tydske Folk. Mange havde haabet og ønsket en Fornyelse af Keiserriget med tidssvarende Reformer og Folkets Deelagtiggjørelse i Lovgivningen og i Statshusholdningen, og betragtede derfor med Misfornøielse det udstykkede og adsplittede Tydskland, ud af hvilket der, istedetfor den ventede Statseenheд med afgjørende Stemme udadtil, havde dannet sig et Statsforbund med magtesløs Forbundsrepræsentation og sammensat af en Mangfoldigheд af souveræne Stater. Andre, der stræbte efter et constitutionelt Statsvæsen efter Englands Forbillede, vare utilfredse med den ubestemte Affattelse af den 13de Artikel i Forbundsakterne, hvori der i Almindelighed var lovet Indførelse af landstænderske Forfatninger, uden Angivelse af Principerne for Udførelsen og dennes Maade og Tid. Medens disse, gaaende ud fra demokratiske Grundsætninger, vare ilde stemte for den nye Orden, fordi de fandt Folkets Deeltagelse i Statslivet for ringe, vrededes de tilforn umiddelbare Rigsstænder over Tabet af deres Uafhængigheд, og Adelen over Grundsætningen om Ligheд i Rettigheder og over Bestræbelsen for at formindske og udjævne Standsforskjellen mellem Adelsmand og Borger. Trods den almindelige Dvale, hvori Europa henfaldt efter Napoleons Fald, blev det derfor ikke let for de tydske Fyrster, atter at fængsle de løssladte Aander i Lydighedens Skranker. Østerrigs og Preussens kjendelige Utilbøielighed for det nye Stændervæsen, der havde politiske Kampe og et vakt Statsliv i Følge med sig, forhøiede Forstemtheden, og Forskjelligheden i de stænderske Forfatningsformer, der efter mangehaande Udsættelser og Afbrydelser kom i Stand, vakte Længselen efter en stor, hele Nationalvæsenet omfattende Statsform med demokratiske Grundlag. Hvad kunde det hjælpe, at der i de fleste Stater i Syd- og Mellem-Tydskland indførtes landstænderske Forfatninger med mere eller mindre liberale Grundsætninger, naar den mægtigste Stat, Preussen, ikke indrømmede det politiske Liv nogen anden Skueplads, end Provindsialstænderne med blot raadgivende Stemme, uden Offentlighed og almeen Interesse? Det tydske Folk, der endnu for kort Tid siden villigt og tillidsfuldt havde slokket sig om sine Fyrster, da det gjaldt om at hylde det fremmede Herredømmes Aag, følte sig skuffet i sine Forventninger og mistede Tilliden til Regeringernes faderlige Tænkemaade. Snart adskilte ogsaa den tydske Nation sig i tvende store Partier, i et aristokratisk, der støttede sig til Fyrsterne og Regeringerne og søgte at indgive dem deres conservative eller reactionære Grundsætninger, og

i et liberalt (frisindet), der tilstræbte en fremadskridende Udvikling af Statsvæsenet i demokratisk Retning. Medens i det sidste Parti de ældre Mænd, der lededes af praktisk Erfaring, fæstede deres Blik paa England og Frankrig og søgte at indføre de moderne Statsformer med det ved Revolutionen Vundne i Tydskland og efterhaanden at ombanne de bestaaende Tilstande, skuede Ungdommen (hos hvilken den romantiske Poesies Ideer havde fundet Indgang) med længselfuld Phantasi tilbage paa Middelalderens Skikkelser og søgte at kalde den nye Idee om Folkeherredømme tilliv under gammeltydske Former og Benævnelser. Vuggende sig i ideale Drømme, uden at have Maalet klart for Øie og uden Kjendskab til eller Paaagtelse af Hindringerne, tragtede den efter en utopisk Verdens- og Stats-Skabelse, en Tragten, der som Hjernespind vilde være falden sammen af sig selv, naar ikke Regeringerne, der vare gjorte opmærksomme derpaa ved Wartburgsfesten og vare blevne forskrækkede ved Sands blodige Daad i Mannheim, ved retlige Under- 1817.
søgelser og ved Forfølgelse mod Deeltagerne havde tillagt de „demagogiske Umtriebe" en Vigtigheд, som ikke tilkom dem.

I det for den simple Mand saa skjebnesvangre Aar 1817 blev Reformationens trehundredaarige Jubelfest feiret med stor Iver i det protestantiske Tydskland. Erindringen om denne storartede Begivenheд vakte en almindelig Begeistring og henvendte Blikket paa den nærværende Tids Brøst. Som Indledning til denne Fest blev der af et Antal Studenter (som for Størstedelen vare Medlemmer af det ved de tydske Universiteter stiftede, almindelige Burschenschaft) den 18de Oktober, til Erindring om Slaget ved Leipzig, paa Wartburg ved Eisenach foranstaltet et Fest, hvorved der af Ynglingene blev holdt nogle fyrige Taler, ligesom til Slutning efter Luthers Exempel nogle Bøger, der modsagde deres Meninger, i ungdommeligt Overmod blevne opbrændte. — En af disse Wartburgerfæller, Karl Ludvig Sand fra Wunsiedel, en from, patriotisk følende Yngling, men som var opfyldt af Sværmeri og beherskет af Forfængelighed, fattede det Forsæt, ved at myrde den russiske Statsraad August von Kotzebue (der ved sine letfærdige Skrifter og især ved sit Tidsskrift, der arbeidede i Fyrstemagtens og Adelsforrettighedernes Tjeneste, og hvori han spottede med de ungdommelige Verdensforbedreres Foretagender, havde paadraget sig de streng sædelige, men politisk vildfarende, akademiske Ynglinges Had) at befrie den tydske Nation for denne „russiske Spions," denne „Fædrelandsforræders" fordærvelige Planer. Han nærmede sig Manden, som intet aanede derom, med et Brev og gjennemborede ham under Læsningen med Dolkestik. Hans Forsøg paa at dræbe sig selv blev forhindret. Efterat være helbredet for sine Saar, endte Sand paa Skafottet i Mannheim.

Nu paafulgte Karlsbader-Beslutningerne, der indskrænkede Pressens Friheд ved Censuren, anordnede en Undersøgelsesret i Mainz til Undertrykkelse af de „demagogische Umtriebe", forbøde Burschen-Forbindelserne og stillede Universiteterne under Opsigt af særegne Regeringsembedsmænd og endelig tillagde Forbundsdagens Beslutninger ubetinget Gyldigheд for alle Regeringer. Tillige blev der i den wienske Slutningsakt, ved en nærmere Bestemmelse af den 13de Artikel i Forbundsakterne, sat Skranker for den demokratiske Aand i de sydtydske Landstænder. — Fra den Stund af stode Partierne skarpere og fiendtligere overfor hinanden. Den nyhedslystne Ungdoms Overilelse og Ubesindighed havde forskaffet de Conservative Seieren over Fremskridts-Mændene. Tydsklands Eenheд gjaldt for en Drøm; hvo som udtalte Ønsket derom, gjorde sig mistænkt for 1820.

demagogiske Bestræbelser. Hver enkelt Stat blev anseet som en selvstændig Heelhed og regeret uden Hensyn til Fædrelandets Fællesinteresser; og om der end blev indført mangen god Indretning i Forvaltning, Retspleie, Kirke- og Skolevæsen, saa skete der dog intet for at vække Nationalfølelsen og Fædrelandskjærligheden. Tolden vanskeliggjorde nærliggende Staters Samqvem, særegne Interesser bortdroge Regeringerne fra Stræben efter et fælles Maal. Da lød Efterretningen om den franske Julirevolution i Tydskland og opvakte Gemytterne mægtigen. Fyrsterne, der frygtede for at Franskmændenes bekjendte Attraa efter Rhingrændsen skulde medføre en ny Krig, vogtede med Uro paa den mellem Folk og Regeringer bestaaende Uenighed og ilede med ved billige Indrømmelser at hæve den Utilfredshed, som ved Opstande gav sig tilkjende i Sachsen, Hannover, Brunsvig, Kurhessen og paa andre Steder; det liberale Parti hævede Hovedet stoltere og forlangte Pressefrihed og de andre Goder ved en fri Repræsentativ-Forfatning; den akademiske Ungdom rokkede paany med ubesindig Haand ved det bestaaende Statssystem. Men Frankrigs „Borgerkonge" var en „Fredens Napoleon"; Polakkernes Opstand til en Gjenoplivelse af deres Nationalitet endte med Warschaus Indtagelse, med deres Forfatnings Tilintetgjørelse og med „Patrioternes" Udvandring. Nu grebe ogsaa de tydske Regeringer deres Forholdsregler for at undertrykke de Liberales kjækt opadstræbende Aand. Retlige Forfølgelser og Formændenes Afstraffelse nedsloge Bevægelsen og gjenoprettede Ro og Orden. For anden Gang bleve Fremskridtspartiets Bestræbelser tilintetgjorte ved nogle af dets Forkæmperes Heftighed og ilde anvendte Iver. Snart indsaae imidlertid Regeringerne selv Nødvendigheden af at skjenke det tydske Statsforbund saavelsom de enkelte Medlemmer deraf mere Kraft og Selvtillid ved at befordre Enigheden. Derfor kaldtes under Preussens Mægling den **almindelige Toldforening** tillive, 1835. der nærmest var bestemt til at hæve de materielle Interesser, men snart bragte Følelsen for Nationaliteten og det fælles Fædreland til Bevidsthed, en Følelse, der avlede Selvtillid, Almeensands og Kraft udadtil.

§ 760. Tydsk Forfatningsvæsen. Den første tydske Fyrste, der skjenkede sit 5. Mai 1816. Land en stænderst Forfatning, var Storhertug Karl August af **Sachsen-Weimar.** En eneste Forsamling, der er sammensat af Riddergodseiere, Borgere og Bønder, repræsenterer alle Statsborgere og har Andeel i Lovgivningen med Initiativ-Ret, Skattebevillings- 1818. Ret og mange andre vigtige stænderske Rettigheder. — To Aar sildigere fulgte Nassau med en mindre frisindet Constitution. I **Würtemberg** kom den nye Repræsentativ-Forfatning først i Kraft efter lange Kampe med Gammelwürtembergs Undersaatter, der arbeidede for at faae deres gamle Stænder gjenindførte, som vare forsynede med store Rettig- Septbr. 1819. heder. Først under Frederiks Efterfølger Vilhelm kom den nye Forfatning i Stand, da Karlsbader-Raadslagningerne havde afstrækket Gammel-Würtembergerne fra længere Modstand. — I Aaret 1818 blev der ogsaa indført landstænderske Forfatninger i **Bayern** ved Mar. Joseph og i **Baden** ved Storhertug Karl. I disse 3 sydtydske Stater bestaaer Landsrepræsentationen af 2 Kamre, af det første Kammer (i Bayern Rigsraader), hvori den høie Adel, begge Landskirkers Repræsentanter og andre have Sæde og Stemme, og det ved dobbelte Folkevalg dannede andet Kammer. Den meget liberale badenske Forfatning var det sidste betydelige Regeringsværk af den ædle Storhertug, der døde endnu i samme Aar og havde sin Onkel Ludvig til Efterfølger. Efter denne mindre elskede Fyrstes

Død kom Huset Hochberg (af Karl Frederiks andet Ægteskab) til Regeringen med Leopold I. Bayerns Fordringer paa Rhinpfalz og Grevskabet Spontheim bleve afviste af Aachener-Congressen. — I Begyndelsen af Aarene 20 fik ogsaa Storhertugdømmet **Hessen-Darmstadt** en Constitution lig Nabostaternes. — I Nordtydskland blev Repræsentativ-Systemets Indførelse forhindret eller vanskeliggjort ved Aristokratiet, indtil sildigere Folkebevægelser nødte Regeringerne til at give efter for Tidens Fordringer. — I **Hannover** blev der indrettet en almindelig Landsforsamling paa den gamle Landsforfatnings Grund, med overveiende Indflydelse af Adelen og Embedsstanden. Ved denne efter Stænder afskilte Repræsentation var Deelagtigheden i Skattevæsenet og Raadførelsen i Henseende til Lovgivningen af ringe Betydning. Da Underholdningsomkostningerne (Diæter) til de Deputerede faldt Byerne til Byrde, saa valgte disse for det Meste Residensens Embedsmænd, for at undgaae Udgifterne. Dette Kammer, der ganske handlede i Regeringens Aand, vakte Utilfredshed hos Folket, der trykkedes af Skatterne, og denne medførte endelig flere Opstande i Göttingen og paa andre Steder og bevægede Vicekongen (Hertugen af Cambridge) til med Kongen af Englands Samtykke at give en ny Statsgrundlov med udvidede stænderske Rettigheder. Men da Hannover efter den engelske 1833. Konge Vilhelm IV.s Død tilfaldt hans Broder Ernst August (Hertug af Cumberland), 1837. ophævede denne atter Statsgrundloven og gjenoprettede den gamle Landsforfatning med hele Aristokrat- og Embeds-Magten. — I **Brunsvig** blev under den med det engelske Kongehuus beslægtede Hertug Karls Mindreaarighed (en Søn af ham, der faldt ved Waterloo) af Regentskabet indført en „revideret Landskabsanordning." Denne mishagede Hertugen; han tillod sig efter sin Myndighedsalder mangehaande Indgreb i Forfatningen, hvilken han ansaae for en Indskrænkning i hans Høihedsret, og behandlede Land og Folk med stor Haardhed. Endelig naaede Tyranniet en saadan Høide, at Indvaanerne i Hovedstaden gjorde Oprør, ødelagde Slottet og nødte Hertugen til Flugt. Nu overtog hans Broder Vilhelm 1830. Regeringen og forsonede Gemytterne ved en Forbedring af Landsforfatningen. Et Forsøg af den forbrøvne Hertug paa at tilbagevinde det tabte Herredømme med væbnet Haand, strandede paa Borgernes Bestemthed. Han opholdt sig siden i London, og der var intet andet tilbage for ham end en afmægtig Protestation. — I Kongeriget **Sachsen** regerede indtil Aaret 1827 den meget prøvede Frederik August mildt og retfærdigt under Rigets gamle Stænders Medvirkning. Hans høitbedagede Broder Anton, der fulgte efter ham, var en velsindet Herre; men hans Vedhængen ved den katholske Kirke, hvorved mange fremmede Præster kom ind i Landet, forstemte det lutherske Folk; Overgreb af Politiet og et alfor stort Formynderskab over Folket fra Regeringens Side forøgede Utilfredsheden og fremkaldte i Leipzig, Dresden og andre Stæder Oprør, der først kunde beroliges, da Kongen udnævnte sin folkekjære Brodersøn Frederik August til sin Medregent og Efterfølger, og denne skjenkede Kongeriget en ny, i Forening med Stænderne udkastet Landsgrundlov. — I **Kurhessen** Septbr. 1831. fik Soldaterne af den tilbagevendende Kurfyrste Haarpidskene, og Landet den fra Middelalderen stammende Stænderforfatning tilbage, og Kjøberne af de Domæner, der vare solgte under den franske Regering, bleve tvungne til at tilbagegive den erhvervede Eiendom uden Skadesløsholdelse. Efter Vilhelm I., Mammons rige Tjener, fulgte hans Søn Vilhelm II., under hvem Regeringens vilkaarlige Handlinger, det trykkende Politi 1821. og den almindelig elskede Kurfyrstindes Fortrængelse af Grevinden af Reichenbach (Lessonitz) tirrede det af Skatter haardt trykkede Folk saa længe, indtil der i Cassel udbrød et Oprør, ifølge hvilket Kurfyrsten saae sig nødt til at tilstaae Landet en frisindet Forfatning. Men det Had, som Folket snart efter lagde for Dagen imod Grevinde Lessonitz 1831. krænkede Kurfyrsten i den Grad, at han ophøiede sin Søn, Kurprindsen til Medregent og med Grevinden og sine Skatte forlod Hessen. — De sachsiske Hertugdømmer og

1821.

de fleste mindre Stater i Tydskland fik stænderste Repræsentationer enten ved Gjenoptagelse og Forbedring af det gamle Stændervæsen, eller ved Indførelse af nye Forfatninger. I Aaret 1834 blev der til Afgjørelse af Stridigheder imellem Landstænder og Regeringer af en Ministercongres i Wien anordnet en Voldgiftsret, hvis Medlemmer blive udnævnte af Forbundsstaternes samtlige Regeringer, og af hvis Midte Valget staaer de stridende Partier frit.

4. Storbritannien.

§ 761. Engelske Tilstande. England var gaaet mægtigt og seierrigt ud af den tyveaarige Kamp. Det havde i flere berømmelige Søslag tilintetgjort Spaniernes, Franskmændenes, Hollændernes og andre med Frankrig forbundne Folks Flaader og sat sin egen Marine i en saadan Stand, at Herredømmet tilsøes ikke kunde gjøres det stridigt af nogen; det havde udvidet sine Besiddelser i Vestindien, havde bragt Canada ivelret, havde i det vestlige og sydlige Afrika grundlagt Kolonier, og havde i Ostindien skabt et Rige, der i Størrelse og Folkeantal langt overgik Moderlandet*); fjerne Øer, der ved dristige Sømænd, som Cook og andre, vare opladte for den forbausede Verden, bøiede sig under det havbeherskende Olands Scepter. Besiddelsen af Gibraltar og Malta, Protektoratet over de ioniske Øer, den frie Gjennemfart igjennem Dardanellerne sikkrede det efter Pariser-Freden Herredømmet over Middelhavet og Samfærdselen med Levanten. Fordeelagtige Handelsforlig med de fleste Stater i Europa og Amerika aabnede et stort Marked for den britiske Industri, der tog et aldrig før seet Opsving. Ved sin fast begrundede Forfatning med Trykke- og Tale-Frihed og nøie Begrændsning af Folke- og Konge-Rettighederne vakte England de andre Nationers Misundelse. Men ved Siden af denne høie Magt og Blomstring udadtil led Staten af ulægelige Saar:

Forarmelse. 1. Medens en liden Deel af Folket ophobede umaadelige Rigdomme, sank den store Masse ned til den mest trykkende Armod. De bekostelige Land- og Søkrige og de umaadelige Hjælpepenge, som bleve tilstaaede Fastlandets Regeringer, forøgede Nationalgjælden til næsten 900 Millioner Pund Sterling, saaledes at den aarlige Rente beløb sig til henved 34 Millioner Pund. Denne enorme Gjældsbyrde i Forbindelse med en ødsel Hofholdning drev Statsudgifterne til en saadan Høide, at de nødvendige Summer ikkun kunde skaffes tilveie ved en stedse tiltagende Beskatning af Handelsartikler, Levnetsmidler, Indkomster (Indkomstskat), Huse og Grundbesiddelser. Dette medførte Forarmelse for Besidderne af smaae Landeiendomme og Haandværksfolk med en ringe Capital; Grundeiendommen kom i Hænderne paa bemidlede Adelsmænd, der ved forhøiet Forpagtningsafgift og ved Tilveiebringelse af Kornlove imod Indførelse af fremmed Korn forstode at forøge deres Indkomster; Industrien hjemfaldt til de rige Fabrikherrer, der ved Udvidelse af deres Haandtering overbøde de mindre Bemidlede; saaledes forsvandt efterhaanden Middelstanden, der er Kjærnen af enhver Nation; Antallet paa Fabrikarbeiderne, der kun havde af Haanden og i Munden, forøgedes fra Dag til Dag paa en betænkelig Maade. En stor Fattigskat, der paalagdes Communerne, og Tilskud af Regeringen fra Tid til anden formaaede ikke at raade Bod paa Elændigheden; især da Fastlandet, der under Continentalspærringen havde lært at bruge sine egne Kræfter, skabte sig en egen Industri og frembød et mindre gunstigt Marked end ellers for de engelske Varer. Drevne dertil af Nød og Mangel prøvede Proletarierne gjentagne Gange paa ved Opstande at tilkæmpe sig en bedre Stilling, men deres ulovlige Forehavende faldt hver Gang ud til Skade for dem selv. Den værgeløse Hob blev ved Militærmagt let dreven fra hinanden; men den blodige Tugtelse af Insurgenterne i Manchester har paadraget Regeringen en streng Dadel. 1819.
Suspension af Habeas-Corpus-Akten (§ 590), et Middel, som allerede Pitt gjentage Gange maatte gribe til, blev flere Gange anvendt til at dæmpe truende Oprør.

2. Irland er indtil den Dag idag det svage Sted i det engelske Statslegeme. Irland.
Tidligere Slægters Mishandlinger havde frembragt en Kløft imellem England og Irland, der aldrig lod Foreningen blive fuldkommen mellem de to Folk, der ere forskjellige af Natur, Religion og Indretning. Irlændernes Utilfredshed, der næredes ved hemmelig Forstaaelse med Frankrig, truede gjentagne Gange med at gaae over til Oprør, hvilket nødte Englænderne til at være paa deres Post, og da de ikke vilde tilstaae Naboernes Fordringer, og deres Indrømmelse ikke tilfredsstillede hine, saa var der ikke andet tilbage for dem, end ved Strenghed at kue den gjærende Aand. To Ting, der ere fremkaldte ved en gammel Uret, vakte især det irske Folks Had; den fattige Landbefolknings haarde Behandling af dens Grundherrer, der engang vare flyttede fra England til den erobrede Nabo-Ø og vare blevne begavede med de inddragne Godser, og de unaturlige Tilstande i Kirken, idet en ubeskæftiget engelsk Geistlighed er i Besiddelse af al irsk Kirkeformue, imedens det katholske Folk, der lever i Armod, maae underholde sine ubetalte Præster af sin Fattigdom. Under Toryernes Aristokrat-Regimente, der intet Hjerte havde for Folkets Lidelser, blev der kun gjort lidet for at afhjælpe det første Misforhold, og hvad end Pitt gjorde til Forbedring af de kirkelige Tilstande i Irland, saa var dog ingen grundig Helbredelse mulig paa Grund af Kongens kirkelige Sneverhjertethed. Først under den følgende Regering blev der gjort et stort Skridt til Forsoning ved **Emancipationsakten**, der tilstod de katholske 1829.
Irlændere Adgang til det engelske Parlament. — 3. Efter de haarde Kampe Hof og Regering.
imod Napoleon indtraadte der en Slappelsens-Tid i England; det saae ud, som om England frivillig vilde opgive den tilkæmpede Forrang. Den i Lyster og Nydelser hensunkne Kong Georg IV., der i sin Ungdom var gaaet med Oppositionen, lod sin Fortrolighed blive de kolde, i Pitts Statsviisdom graanede Toryer til Deel og vendte Øine og Hjerte bort fra sit Folk. Dette lønnede ham med Utilbøielighed og Had, især da han betegnede det første Aar af sin selvstændige Regering ved en forargelig Ægteskabsskilsmisse- 1821.
Proces for Overhuset imod sin Gemalinde, Karoline af Brunsvig, der levede i ufrivillig Adskillelse fra ham. Da Dronningen døde det næste Aar, fulgte Nationens Deeltagelse og Medlidenhed hende i Graven. Castlereagh, Georgs mangeaarige Omgangsven og Repræsentant for en falsk, troløs Politik, berøvede sig selv Livet i et Anfald af Tungsindighed. Dette rystede i høieste Grad Kongen, paa hvem saa mangen Ungdomssynd hvilede, og gjorde ham menne-

stesty. I mørk Indesluttethed tilbragte han de sidste Aar af sit Liv, i hvilken Tid den store Statsmand **Canning**, der nærmede sig de længe fra Statsroret fjernede Whig'ers Grundsætninger, atter forskaffede det engelske Ørige sin tidligere Forrang. Da Georg IV.s eneste Datter, den aandrige og elskværdige Prindsesse Charlotte, gift med Leopold af Koburg (den nuværende Konge over Belgierne), døde ung og uden Børn, saa besteg Kongens Broder, Vilhelm IV., en jævn, ligefrem Mand Thronen. Under ham kom endelig **Slaveemancipationen** i Stand, hvorpaa Wilberforce og andre Philanthroper havde arbeidet i mange Aar. Med store Skadesløsholdelses-Bekostninger til Planterne satte England Slaverne i sine Kolonier i Frihed og søgte siden af alle Kræfter ogsaa at bevæge andre Nationer til et lignende Skridt og ganske at undertrykke Slavehandelen. Efter Vilhelm IV.s Død fik hans Broderdatter Victoria, formælet med Albrecht af Koburg, Englands Krone.

*) § 762. Begrundelse af det engelske Herredømme i Ostindien. I Ostindien optraadte Handelsherrerne af det ostindiske Compagni som Erobrere og udvidede efterhaanden deres Kolonier til et Rige, der i Omfang og Befolkning var Moderlandet langt overlegent. Compagniet optraadte her i en dobbelt Egenskab, som Herskere og Kjøbmænd. Medens de kæmpede med Franskmændene om Besiddelsen af de forindiske Kystlande og deres rige Handelsstæder, henvendte de tillige deres Blik paa Gangeslandene, især det rige Bengalen, hvor Compagniet allerede fra den første Halvdeel af det 17de Aarhundrede havde besiddet en Kolonі og en egen Vaabenmagt. 1798 blev Calcutta ophøiet til et Præsidentskab, befæstet ved Anlæggelsen af Fort William, og dets Gebeet udvidet ved Erobringer i Dekan. Da det store Mogulrige ved de blodige Kampe med Mahratterne og ved Indfald af den vilde Nadirschah af Persien, som 1737 ødelagde Delhi, i det 18de Aarhundrede begyndte at synke, gjorde Statholderne (Subahs og Nabobs) sig uafhængige, og de undertvungne Folk begyndte at afryste deres Lænker. Dette kom det engelske Compagni tilpas, idet det gjorde Statholderne usnige indbyrdes og ophidsede dem til Krig og ved Forlig knyttede dem af dem til sig, der bedst kunde tjene den britiske Fordeel. Vel erobrede (1756) Naboben af Bengalen Fort William og lod de Fangne omkomme i den sorte Hule; men Compagniets utrættelige Gouvernør, **Clive**, ilede did fra Madras, slog Naboben tilbage og besatte atter Calcutta. Efter en niaarig heftig Kamp imellem det britiske Selskab og de indfødte Fyrster fik hiint ved et Forlig med Stormogulen imod en
1765. Aarsrente af 1 Million Pund Sterling Hoihedsretten over Bengalen, og svede fra den Tid Herredømmet over det store, rige Land. Men ved Compagniets og dets Statholderes og Embedsmænds Bindesyge blev de britiske Handelsherrers Regimente trykkende og ødelæggende for Landet. Folket forarmedes ved de hjerteløse Kjøbmænds utallige Udpresninger, der for at forhøie Renten forvandlede Arveforpagtningen til en aarlig Forpagtning, sikkrede sig Enehandelen (Monopol) med Salt, Opium og andre nødvendige Livsfornødenheder og aarlig slæbte umaadelige Summer ud af Landet. Et saa trykkende Herredømme kunde kun beholdes og udvides ved Vaabenmagt; men da det var umuligt, at faae en tilstrækkelig Krigsmagt fra Europa, saa greb man til det betænkelige Middel, at danne Armeer af Indlændinger, en Plan, der hidtil er lykkedes imod Forventning. Efterat Compagniet havde bragt Kongen af Oude til at afstaae Provindsen Benares og havde reguleret Landets Forvaltning bedre, der regeres af 4 Gouvernører under Selskabets Direktørers Overhøihed (ved at ophøie Gouvernøren af Bengalen til Generalgouvernør over alle britiske Besiddelser med høieste Civil- og Militær-Magt og ved Til-
1773.

forordningen af et høieste Raad), begyndte det en Krig med den tappre og kloge **Hyder-Ali**, Sultan af Mysore, der dog snart endtes ved en Fred, hvori der betingedes Tilbagegivelse af Erobringerne og fri Handel. Paa den Tid, da England var indviklet i den nordamerikanske Krig og den haarde Warren Hastings som Generalgouvernør udsugede de indiske Besiddelser ved methodisk Udpresning (som engang Verres Sicilien), begyndte det ostindiske Compagni en uretfærdig Erobringskrig med de sylidagtige Mahratterstater. Hyder-Ali, opmuntret og understøttet af Franskmændene, sluttede sig til Mahratterne og gjorde et frygteligt Indfald i Carnatik. Snart stod hele Indien i Oprør, idet Compagniet kun var i Stand til at tilvejebringe de store Krigs- og Forvaltnings-Omkostninger ved de frygteligste Udpresninger. Da vaklede det britiske Herredømme i Indien. Men det lykkedes
den engelske Klogskab, at adskille de Forbundne og at formaae Mahratterne til en Fred og et 1782.
Handelsforlig paa samme Tid, som Hyder-Ali døde og hans ligesindede og ligesaa duelige Søn **Tippo Sahib** arvede Riget og Krigen. Denne, der efter Freden i Versailles blev
forladt af Franskmændene, saae sig endelig ligeledes nødt til i Freden i Mangalore at 1784.
indrømme Englænderne fri Handel og ved Erobringernes Tilbagegivelse at sikkre Kjøbmændenes Herredømme. Trods alle Undertrykkelser af Warren Hastings (der desaarsag ved sin Hjemkomst til England maatte udstaae en berømt Statsproces) havde denne Krig ikke alene opslugt Selskabets Fortjeneste, men styrtet det i en saadan Gjæld, at det ikke mere kunde opfylde sine Forpligtelser imod Regeringen og maatte gaae ind paa et Afhængighedsforhold
til den. Ved Pitts ostindiske Bill blev Directionen for Selskabet med Hensyn til hele 1784.
Territorial-Forvaltningen i alle politiske, militære og Finans-Sager underordnet en Regeringscommission, ved Besættelsen af de øverste Forvaltningsposter blev Udnævnelses-Retten indrømmet Regeringen, og Landet inddeelt i tre ligeorganiserede Præsidentskaber, Calcutta, Madras og Bombay, og henlagt under Generalgouvernøren; Handelen derimod forbeholdtes Compagniet alene. — I Aaret 1790 udbrød der atter en Krig imellem Tippo Sahib og Englænderne, der ved Cornwallis' og Abercrombies Tapperhed i den Grad blev ført til Fordeel for England, at hiin maatte finde sig i at afstaae Halvdelen af sit Rige og i at udrede en stor Erstatningssum. Franskmændenes Overmagt i 1792.
Revolutionstiden opfyldte den indiske Sultan med det Haab, at han ved Frankrigs Hjælp atter kunde faae det tabte Gebeet. Han traadte i Forbindelse med Persien og greb til Sværdet i det samme Øieblik, som Bonaparte landede i Ægypten. Aldrig svævede det britiske Herredømme i større Fare. Men Englændernes Energi og Raskhed forvandlede Faren til en Triumph. Den ulykkelige Tippo Sahib mistede Throne og Liv i den blodige Krig.
Ved Erobringen af hans Hovedstad Seringapatnam, under hvis Ruiner han begrov sig 1798.
selv, faldt uhyre Rigdomme i Englændernes Hænder, der nu lagde den største Deel af det erobrede Rige til deres Gebeet og indsatte en skatskyldig Rajah over Resten. — Under Krigen med Napoleon forstørrede Briterne deres indiske Rige ved Erobringen af de franske og hollandske Besiddelser og ved en fuldkommen Underkastelse af Naboberne, der hidtil betragtedes og skaanedes som Forbundsfæller, saa at endelig Mahratterfyrsterne vare Englændernes eneste mægtige Modstandere. Med disse, der endnu besade den sidste Rest af det af dem engang omstyrtede Mogulrige, førtes der fra 1803 blodige Krige, hvorved efterhaanden een Stat efter en anden tilfaldt Englænderne som Bytte. Delhi kom i deres Magt og Stormogulen kom i fuldkommen Afhængighed af dem. En tilsigtet Forbindelse mellem alle Mahratterstater for at omstyrte det overmægtige Briter-Rige blev tilintetgjort ved Englændernes Raskhed og medførte Mahratternes fuldkomne Underkastelse, saa at den 1817.
britiske Magt i Ostindien nu strækker sig fra Himalaya til Ceylon, og fra Indus til Iravaddy, og indbefatter mere end 100 Millioner skatskyldige og 50 Millioner tributpligtige Ind-

vaanere. Ved deres videre Erobringer fandt Englænderne stridbare Modstandere i det frihedelskende Bjergfolk Seikerne, hvem de trods den europæiske Krigskonst og de britiske Troppers anerkjendte Tapperhed hidtil endnu ikke kunde bringe til at underkaste sig. Den indisk-europæiske Handel blev siden af Regeringen given fri for alle Englændere, men den chinesiske Handel blev et Monopol for det ostindiske Selskab. — I Forvaltningen, Retspleien og Beskatningen indtraadte tidsvarende Reformer og et mildere System. Ved Christendommens Indførelse ved Missionærer søger man at bringe Folket den europæiske Cultur nærmere og tilligemed den gamle Cultus at forjage den aandelige Trældom og de umenneskelige og usædelige Stikke.

5. Grækenlands Frihedskamp.

§ 763. Ypsilantis hellige Skare. Paa Congressen i Laybach fik Monarcherne og Ministrene den første Kundskab om Grækernes Opstand. Denne Omstændighed gav Fyrst Metternich Leilighed til at stille denne i samme Linie med de samtidige Tildragelser i Spanien, Neapel og paa Sardinien og at afholde Keiseren af Rusland fra enhver Understøttelse.

I flere Aar havde der i Grækenland bestaaet en vidtforgrenet Forbindelse, Hetæria, hvis hemmelige Øiemed var en Løsrivelse fra Tyrkiet. Haab om russisk Understøttelse, der i Stilhed var lovet dem, og Portens øiensynlige Afmagt (som hverken kunde twinge Paschaen af Janina, der havde gjort sig uafhængig, eller Ali Pascha af Ægypten, der havde antaget en selvstændig Holdning, til Lydighed) fremskyndte Opstanden. Alexander Ypsilanti, en moldauisk Adelsmand i russisk Krigstjeneste, optraadte i sit Fædreland som den græske Nations Befrier og Gjenføder og udstedte, med Henvisning til russisk Beskyttelse, et Opraab til Hellenerne om at afryste det tyrkiske Aag. I kort Tid stode Morea (Peloponnes), Livadien (Hellas), Thessalien og de græske Øer under Vaaben. Tyrkerne fnysede af Forbittrelse og toge blodig Hevn. Patriarchen af Konstantinopel, Overhovedet for den græske Kirke, blev paa Paaskedag af de christenfiendske Mohammedaner slabt fra Højalteret og tilligemed sine Biskopper ophængt paa Hovedindgangen til hans Kirke; de fleste græske Familier (Phanarioter) i Hovedstaden døde en voldsom Død eller maatte som Tiggere vandre i Forvisning. Grækernes hellige Skare under Ypsilantis Anførsel bukkede under for den tyrkiske Overmagt i Wallachiet og bleve i Fortvivlelses-Kampen ved Dragaschan, hvor de kæmpede med en Leonidas' Heltemod, aldeles tilintetgjorte. Ypsilanti flygtede til Østerrig, men maatte i flere Aar hensmægte i en ungarsk Fæstning. De højhjertede Stridsmænds Fald bevistе, at de vare besjælede af en anden Aand end de spanske og italienske Frihedshelte, om ogsaa deres Anfører Alex. Ypsilanti ikke var meget forskjellig fra en Riego og Pepe.

19. Juni 1821.

§ 764. Grækenlands Kamp indtil Missolonghis Fald. Den græske Befolknings Udryddelse var nu de hyntørstige Osmaners Løsen. Gruopvækkende Rædselsgjerninger bleve udtænkte og udførte. — Paa Morea havde de vilde, stridbare Mainotter gjort Opstand under Anførsel af Mauromichali og Kolokotroni; de øvrige Beboere fulgte snart deres Exempel og, af Demetr. Ypsilanti, Alexanders Broder, holdte til en planmæssigere

Krigsførelse, dreve de seierrigen Tyrkerne foran sig; Navarino og Tripolizza kom i deres Magt. Tillige strede Grækerne i Livadien og paa Øerne med Berømmelse og Held; deres Tapperhed mindede om Forfædrenes Bedrifter, hvor lidet hellensk Blod der end maatte flyder i Nygrækernes Aarer. Deeltagende og forbausede saae de europæiske Folk paa Heltekampen i Østen og ilede med at samle Pengemidler og Stridskræfter ved Philhellener-Foreninger, for at opretholde de Kæmpendes Mod, der i Begyndelsen af Aaret 1822 havde forenet sig til en ordnet republikansk Statsform under Ypsilanti og Maurokordato. Det gjaldt jo dog om at beskjerme Cultur og Christendom imod raae Barbarer! De vesterlandske Folk viste i Gjerningen, at christelig Broderkjærlighed boede inderligere hos dem, end hos de Fyrster, der havde sluttet det hellige Forbund, men af Kjærlighed til Freden stillede et christeligt Folk blot for vantroe Mordbanders Slag. Medens den religiøs-følsomme Keiser Alexander, indesluttet i Metternichs Ideekreds, undrog de Betrængte sin Hjælp, droge Skarer af fremmede Philhellener under Normanns Anførsel ind i den europæiske Dannelses gamle Fædreland. Den berømte engelske Digter Lord Byron helligede sit Talent, sin Formue og sin Daadkraft til Grækenlands Sag, hvor Klima og Anstrengelse snart gave ham Døden. — Trods de græske Anføreres Tvedragt og Egenkjærlighed var indtil Aaret 1825 Seieren for Størstedelen med de hellenske Vaaben, og det saae ud, som om et christeligt Rige med ordnet Statsvæsen i Frihed og Selvstændighed skulde reise sig paa de blodbestænkte og ødelagte Steder. Da fik Porten en mægtig Støtte i Mehemet Ali, der paa Ruinerne af Mamluk-Herredømmet i Ægypten havde dannet en Statsforvaltning og Krigsmagt paa europæisk Fod og nu ifølge en Opfordring af Sultanen sendte sin Søn Ibrahim med en betydelig, meget blandet Hær til Peloponnes. De smaae, usammendrægtige Grækerskarer holdt ikke Stand for den seiervante Ægypters velrustede Hær; een Stad efter en anden faldt i hans Hænder; Ibrahims og hans umenneskelige Troppers Tog gik over Blod, Lig og Brandtomter. Fra det faste Tripolizza af, som de havde valgt sig til Støttepunkt, blev Peloponnes og Livadiens Kyst i to Aar rædsomt hærjet. Da strømmede Missolonghis Fald de europæiske Kabinetter, der hidtil kun paa diplomatisk Vei havde gjort lidet paaagtede Forestillinger, op af deres Uvirksomhed. Da det haardt betrængte Missolonghi ikke kunde holdes, vovede de heltemodige Beleirede med Hustruer og Børn et Udfald paa de trindtom fremstormende Fiender; den tredie Deel blev slagen, Missolonghi gik op i Luer, og alle de Tilbageblevne fandt deres Død under dens Ruiner.

1824.

April 1825.

§ 765. Udfald. Kort iforveien var Keiser Alexander død, og hans anden Broder Nicolaus overtog, da den ældre Konstantin havde frasagt sig Thronen, det russiske Scepter efter blodigen at have undertrykt en Militærsammensværgelse, hvis Øiemed det var, ved at overdrage Kronen til Konstantin at omgive den uindskrænkede Zaarmagt med en constitutionel Forfatning. I England var Statsroret betroet til den højmodige Cannings duelige Haand, der paa sit Livs Høide ikke havde glemt sine Ungdomsdrømme og Begeistringen for Grækenlands Befrielse; og i Frankrig troede Regeringen, at den dog maatte give noget efter for den philhellenske Oppositions lydelige Røst, især da den trodsige Janitscharmagts blodige Tilintetgjø-

Decbr. 1825.

nber.

Juni 1826. relse, hvorved 15,000 Moslemen døde en voldsom Død, paa samme Tid opfyldte det civiliserede Europa med Forfærdelse for Tyrkernes Umenneskelighed. Paa Cannings Andragende sluttede derfor de tre Magter et Forlig, ifølge hvilket de ved fælles Bestræbelser vilde bevæge Porten til at tilstaae Grækerne en indskrænket Frihed. En forenet Forbundsflaade viste sig nu i Moreas Farvande og forlangte, at Ibrahim skulde rømme Halvøen; da dette
20. Okt. 1827. Forlangende blev afslaaet, paafulgte Søslaget ved Navarino, hvori den tyrkisk-ægyptiske Flaade blev tilintetgjort af den europæiske Sømagt. Denne Afgjørelse gik saa rask, at de forbundne Regeringer kom i Bestyrtelse over den „uventede Begivenhed." Derfor blev Slaget ved Navarino ogsaa uden Følger, den offentlige Stemme i England, der var bange for sin Handel, var saa meget imod en aabenbar Krig med Porten, at det engelske Kabinet efter Cannings Død atter viste sig gunstigere imod den tyrkiske Interesse og afholdt sig fra videre Fiendtligheder. Opmuntret derved vedblev den standhaftige Sultan Mahmud i sit Forsæt, ikke at give Grækenland fri, og opførte sig saa trodsig lige overfor Russerne, at disse erklærede ham Krig; dette forhøiede Grækernes Forhaabninger. Medens Osmanernes Magt maatte drage fra Livadien til Donaulandene, blev Ibrahim endelig ved den franske Flaade bragt til at rømme Morea, hvorpaa Capo d'Istria fra Corfu blev indsat til Præsident for den græske Stat. Russernes dristige Krigsbedrifter, som under Diebitsch (Sabalkanski) stege over Balkan og trængte erobrende frem indtil Adrianopel, nødte endelig Porten til at antage de andre Magters Mægl
Septb. 1829. lings-Forslag og i **Freden i Adrianopel** at tilstaae Russerne Skibsfarten paa Donau og i Dardanellerne og Protektoratet over Servien, Wallachiet og Moldau, og at anerkjende Grækernes Uafhængighed. Men det varede længe, inden man kunde blive enig om Grændserne, og der truede en ny Vaabenbyst (hvori Admiral Miaulis sprængte den græske Flaade i Luften, for ikke at lade den komme i fremmede Hænder). Dette bevægede endelig Londoner-Conferencen til at udvide Grændserne og at danne et constitutionelt Kongerige af de Territorier, som vare erklærede uafhængige (Morea, Livadien, en Deel af Thessalien, Euboa og Cykladerne), over hvilket Otto I. af det bayerske Fyrstehuus blev indsat til Konge (da imidlertid den egennyttige Capo d'Istria var bleven myrdet af Brødrene Mauromichali). De vesterlandske Folk, der i deres Begeistring for Grækenlands Gjenoplivelse havde ventet de christendomske Osmaners Fordrivelse fra Europa, følte sig skuffede over dette utilfredsstillende Udfald.

6. Den belgiske Revolution og Polens Opstand.

§ 766. Nederlandene. Mistommelig havde den hellige Alliance i 15 Aar opretholdt den paa Wiener-Congressen skabte Tilstand. Da vakte Efterretningen om den parisiske **Julirevolution** Attraa efter og Haab om en Forandring i alle Utilfredses og Undertrykkedes Hjerter. Først fandt Frankrigs Exempel Efterligning i det nærliggende, sprogbeslægtede Belgien, der uden Hensyn til Forskjelligheden i Natur, Religion, Sprog og Interesser var bleven forenet med de hollandske Provindser til et Kongerige Nederlandene.

Da Hollænderne betragtede sig som det herskende Folk og tvang Belgierne ikke alene til Deeltagelse i den store hollandske Nationalgjæld og det derved bevirkede Skattepaalæg, men ogsaa søgte at paatrænge dem deres Sprog og Love og stillede det katholske Folks Undervisning under Opsigt af protestantiske Statsøvrigheder — saa havde der i de brabantske og flanderske Provindser dannet sig Partier af Utilfredse, og Pressen havde antaget en fiendtlig Charakteer imod Holland. Den charakteerfaste, noget stivsindede Kong Vilhelm I. haabede ved Strenghed imod Pressen og ved at straffe Avisredaktørerne med Pengebøder, Fængsel og Forvisning at tæmme Modstands-Aanden, men forøgede derved ikkun Antallet paa sine Modstandere. Det fransk-liberale Parti, der forlangte Afskaffelse af Pressetvangen og af den hollandske Embedsmagt, Indførelse af Edsvorneretter og et frit Statsliv, og stod i Forbindelse med Hovedmændene for den parisiske Opposition, sluttede et unaturligt Forbund til Stiftelse af en Nationalopposition med det katholsk-ultramontane Parti (der stræbte efter Undervisningens Frihed for Statens Tilsyn, for ganske at bringe Folkedannelsen i Hænderne paa den fanatiske Geistlighed); Folkets Utilfredshed med Skattepaalægget og Handelsspærringen forskaffede den uhyggelige Coalition, hvis Pønsen Kongen i en Throntale betegnede som „infam," et kraftigt Rygstød.

Forstemtheden og Utilfredsheden havde allerede naaet den høieste Grad, da Efterretningen om Julibegivenhederne kom til Brüssel og oppustede Luen i hele Landet. Om Aftenen den 25de August, efter Opførelsen af Operaen „den Stumme i Portici", ødelagde Folkehobe en i hollandsk Interesse redigeret Tidendes Trykkeri, den forhadte Justitsministers Palads og Politidirektørens Bopæl; næste Dag ramte deres Raseri flere Fabrikbygninger. For at standse Pøbelens videre Ødelæggelser, dannede der sig en Borgergarde; et Borgerudskud overtog Regeringsmagten; efter faae Dages Forløb vaiede den brabantske Fane i hele Belgien. Men disse af den anseete Deel af Folket trufne Indretninger tilfredsstillede ingenlunde Ordførerne for det demokratisk-republikanske og det ultramontane Parti; ved Pøbelens Hjælp bemægtigede de sig selv den høieste Magt og overgave Tingenes Styrelse til et af Radicale og Papister blandet Centraludskud. Da gjorde Hollænderne i Tillid til de mere anseete Borgeres Hjælp et væbnet Angreb paa Brüssel, men bleve efter en haardnakket Kamp, der ledsagedes af Blodsudgydelse og Ødelæggelse, nødte til et Tilbagetog til Antwerpen. Forgjeves søgte Prindsen af Oranien, ved Løfte om en uafhængig Forvaltning under hans Regentskab, at bevæge Belgierne til at nedlægge Vaabnene; Forbittrelsen imod Holland og den feiersbrukne Hovedstads Selvtillid var for stor til at forsonende Ord skulde have fundet Indgang. Fuldkommen Adskillelse fra Holland var Belgiernes Maal, der nu gik imod Antwerpen, for ogsaa at fratage den forhadte Nabo denne Stad. Da drog den bestemte hollandske General Chassé sig tilbage til det faste Citadel og beskød med 300 Kanonsvælg i hele syv Timer den ulykkelige Stad, der ved Opbrændelsen af store Vareforraad maatte lide et Tab af mange Millioner. Derved blev en udjævnende Forsoning umulig, og det var en naturlig Følge af den forbittrede Stemning, at den under Potters Ledelse dannede Nationalcongres udtalte Belgiens Uafhængighed og Huset November.
Oraniens Udelukkelse fra den belgiske Throne, som man var ifærd med

at oprette. Potter, der havde stræbt efter en republikansk Forfatning, fraſagde ſig alle Værdigheder og begav ſig til Paris. Nu ſammentraadte de fem Hovedmagter til en Conferens i London, hvor Belgiens Uafhængighed blev anerkjendt efter lange diplomatiske Forhandlinger, ved hvilke den gamle Talleyrand medvirkede i den franske Juliregerings Interesse og Grændserne imellem Holland bleve regulerede. Ved ſin fraſtødende Adfærd og ved den ſophiſtiſke Udtydning, at den wienske Conferensbeſlutning, hvorefter Rhinen ſkulde være fri indtil Havet (jusqu' à la mer), ikke var til Hinder for Anlæggelſen af et Toldſted ved denne Flods Munding, havde Kong Vilhelm ſkaffet ſig mange Modſtandere iblandt de europæiſke Fyrſter. Saa meget mindre var Londoner-Conferenſen tilbøielig til at forøge den i Europa herſkende
Juni 1831. Bevægelſe ved længere at tilbageholde ſin Anerkjendelſe af den belgiſke Stat. Det blev derfor beſluttet, at den med det engelſke Kongehuus beſlægtede Leopold af Sachſen-Coburg, ſom ſnart derefter blev formælet med en franſk Prindſesſe i andet Ægteſkab, ſkulde bære den belgiſke Krone og forſone de Liberale ved at tilſtaae dem en friſindet Repræſentativ-Forfatning, den katholſke Geiſtlighed ved Kirkens fuldkomne Uafhængighed af Staten. Forgjeves prøvede nu atter Hollænderne med Krigsmagt at tvinge de Frafaldne til Underkaſtelſe. Trods Landhærens Tapperhed og Sømandſkabets Mod (van Speyk) ſaae de ſig nødte til et Tilbagetog, da en engelſk Flaade truede den hollandſke Kyſt og en franſk Hær kom Belgierne til Hjælp og fravej den modige Chaſſé Antwerpens Citadel.

§ 767. Polen. Det heldige Udfald af den franſke og belgiſke Revolution opmuntrede Polakkerne til Opſtand. Mindet om det gamle Forbund med Frankrig og om de fælles Krigsbedrifter og Krigslidelſer under Napoleons Ørne var lige faa lidet udſlukt, ſom Erindringen om Republikens tidligere Storhed: og naar den ſidſte holdt Nationalfølelſen og Længſelen efter en Gjenfødelſe af Fædrelandet vaagen, ſaa nærede hiint Haabet om de medfølende Franſkmænds Biſtand. Vel var Polen under det ruſſiſke Herredømme kommen til en høiere Blomſtring end under det gamle Anarchi. Conſtitutionen med Rigsdage og en Nationalbevæbning ydede Folket en ordnet Frihed, Induſtrien kom i Opſving, Literaturen hævede ſig, fremkommelige Landeveie lettede Samfærdſelen; ſelv til at løſe Livegenſkabets Lænker gjorde man nogle Skridt; men diſſe Fordele traadte i Skygge ved Vicekongen Konſtantins deſpotiſke Natur, der tillod ſig mangehaande Vilkaarligheder og Indgreb i Folkets Rettigheder og kun havde Opmærkſomhed for det polſke Hærvæſen; dog var det fremfor alt den aldrig ſlumrende Tanke om det undertrykte og adſplittede Po-
1830. lakdømmes Gjenoplivelſe, der fremkaldte Opſtanden. Det var den 29de Novbr. om Aftenen Kl. 6, at 20 bevæbnede Ynglinge af Cadetſkolen, Deeltagere i en vidtudbredt Militærſammenſværgelſe, trængte ind i Vicekongens Palads for at dræbe denne, medens andre Sammenſvorne kaldte Hovedſtadens Folk i Vaaben. Kun med Nød og neppe undgik Konſtantin den ham tiltænkte Skjebne; han veg for Stormen og brog ud af Landet med ſine ruſſiſke Soldater og Embedsmænd. En af anſeete Polakker (Lubecki, Czartoryski, Niemcewicz og Generalen Chlopiki) ſammenſat, proviſoriſk Regering overtog imidlertid Sagernes Beſtyrelſe. Men da de ſloge ind paa Underhandlingernes langſomme Vei, iſtedetfor at bruge det nyvakte Krigsmod og den friſte Be-

geiſtring hos de patriotiſke Borgere og den fyrige Ungdom til et ſtormende Angreb paa det uforberedede og uruſtede Rusland, ſaa tog Inſurrectionen lige fra første Færd en uheldig Gang. Intet Under derfor, at de fleſte Medlemmer af den proviſoriſke Regering ſnart kom i Mistanke for Forræderi og bleve fortrængte af andre demokratiſk ſindede Patrioter med Profeſſor Lelewel i Spidſen. Chlopiki, en forſigtig General, der var vant til methodiſk Krigsførelſe, beholdt Beſtyrelſen af Hærvæſenet og blev paa Ariſtokraternes Foranſtaltning, der kun ønede Undergang i den krigslyſtne Ungdoms og de republikanſke Klubbers vilde Færd, udnævnt til Dictator. Hvorledes kunde man haabe med draget Sværd i Haanden at tiltrodſe ſig Naade eller Indrømmelſer af den fortørnede Magthaver i Petersborg! og dog afviſte Chlopiki og hans ariſtokratiſke Raadgivere Patrioternes Forſlag, at gjøre Folket deelagtigt i Nationalkampen ved at ophæve Livegenſkabet og at kalde de under øſterrigſk, preuſſiſk og ruſſiſk Overherredømme ſtaaende Provindſer af det forhenværende Polakrige til Opſtand, og ſloge deres Lid til Frankrigs hyklerſke Tilſagn og til diplomatiſke Underhandlinger, hvorved de haabede at fremſtille den polſke Revolution ſom en legitim i de europæiſke Magters Øine og at holde Vejen til Naade aaben for ſig hos Keiſeren. De glemte den gamle Lære, at hvo ſom drager Sværdet til Oprør, maa kaſte Skeden fra ſig. Spaltning og Mistillid hemmede alle Foretagender, imedens Keiſer Nicolaus traf Anſtalter til at lade en Hær af 200,000 Mand under Feltmarſkalk Diebitſch rykke ind i Polen. Den i en Haſt ſammenkaldte Rigsdag bekræftede Chlopikis Dictatur, men ſtillede en Tilſynscommiſſion ved Siden af ham. Tviſtigheder med denne bevægede alligevel ſnart Dictatoren til at nedlægge alle ſine Værdigheder og at indtræde ſom menig Kriger i Hæren. Ved Valget af hans Efterfølger ſom Befalingsmand over Hæren var atter ariſtokratiſk Indflydelſe fremherſkende — det faldt paa den rige, men i Krigen ukyndige Fyrſt Razivil; ved Forvaltningen beſad Fyrſt Adam Czartoryski den meſte Anſeelſe. En Rigsdagsbeſlutning erklærede Keiſer Nicolaus og Huſet Romanow affat fra Thronen i Polen. Efter fuldbragt Befrielſe Februar
1831. ſkulde der oprettes et conſtitutionelt Monarchi paa nyt Grundlag. Saaledes afſkar man paa den ene Side enhver Forſoning og forkaſtede dog paa den anden Side af Egennytte Bøndernes Frigivelſe og Vækkelſen af en Folkekrig, der ene kunde redde Polen. Det Haab, at Frankrig vilde tage ſig af ſin gamle Bundsforvandte, befandtes ugrundet. Ludvig Philip tænkte mere paa at befæſte ſin unge Krone, end paa at erhverve Krigsberømmelſe. — I Marken viſte imidlertid den polſke Tapperhed ſig fra den meſt glimrende Side. Trods de ruſſiſke Stridskræfters Overlegenhed vare Polakkerne ſeierrige i de fleſte Fægtninger. Chlopiki og Skrzynecki fægtede med Heltemod, imedens Razivil ſkjulte ſig bag Pragas Mure. Forgjeves trængte Diebitſch frem indtil i Nærheden af den polſke Hovedſtad; Slaget ved Grochow, hvor Leebørerne tilintetgjorde Ruſſernes fmukkeſte Rytterregiment, nødte ham til et uheldigt Tilbagetog. Nu traadte Skrzynecki i Spidſen for Hæren. Men hvor tapper han end var i Marken, ſaa ſkadede han dog den polſke Sag ved Ubeſtemthed, Tøven og Underhandling, idet han beſtandig havde Tillid til Magternes Mægling og Diplomaternes beroligende Tilſagn, medens Rusland handlede med Energi. Den tappre Dwernicki, der vilde

bringe Volhynien til Opstand, blev ved Fiendernes Overmagt saaledes bragt i Knibe, at han kun ved en dristig Marsch, der maa regnes til den nyere Krigshistories største Vaabenbedrifter, var i Stand til at redde sig paa østerrigsk Gebeet, hvor man tilbageholdt ham tilligemed hans 6,000 tappre Stridsmænd som Krigsfanger. Endelig vaagnede Skrzynecki op af sin Uvirksomhed; han drog i Mai over Bug, men blev indhentet af Diebitsch ved en dristig
26. Mai 1831. Jilmarsch og overvundet i **Slaget ved Ostrolenka.** Dette var Vendepunktet i den polske Revolution. Tvedragt, Adsplittelse, Forræderi og de franske Mellemmænds Sirenestemme førte Polen sin hurtige Undergang imøde. Diebitsch døde af Cholera. Hans Efterfølger blev den uforfærdede Paskewitsch (der efter Erobringen af den persiske Stad Eriwan med det omliggende Gebeet førte Tilnavnet Eriwanski). Understøttet af Preussen, der af den polske Revolutions Fremgang meente at maatte befrygte sine østlige Provindsers Frafald, satte denne over den preussiske Weichsel og nærmede sig Warschaus Mure, hvor der herskede den største Raadvildhed. Befolkningen i Hovedstaden, der troede, at det uheldige Udfald af Revolutionen hidrørte fra Forræderi, stillede sin Hevn paa Aristokraterne og Russervennerne og myrdede 30 af disse Ulykkelige. Forfærdet flygtede Czartoryski til Leiren, hvor Dembinski førte Overbefalingen i Skrzyneckis Aand, og bevirkede derved, at Regeringsmagten kom i en Mands Hænder, der enten var et høist indskrænket Hoved eller en Forræder; — Krukowiecki blev af Rigsdagen udnævnt til Regerings-Præsident med dictatorisk Magt. Da Paskewitsch med sin store Hær nærmede sig Hovedstaden, forraadte denne sin Modløshed og sin Mistvivl om nogetsomhelst godt Udfald ved de mest modsigende Forholdsregler og de mest forkeerte Indretninger. Tappert modstod den polske Armee de stormende Fiender ved Wola, den gamle Plads for Kongevalget, og det fjerde Regiments Heltebedrifter paa Kirkegaarden bleve siden forherligede i Sange; over 11,000 Russer vare allerede faldne ved den to Dages Storm; da overgav Krukowiecki Warschau og Praga ifølge et Forlig til Russerne og overleverede sig selv, efterat han var udstødt af den bortdragende Hær som Forræder, til den seierrige Fiende som Krigsfange. Regering og Rigsdag begave sig med Armeen til Modlin. Uenige indbyrdes og truede af Russerne, var der ingen anden Udvei for dem, end at flygte til preussisk Gebeet. Her bleve de tappre Stridsmænd, 24,000 Mand stærke, afvæbnede og forpleiede, indtil Keiser Nicolaus, efter Polens fuldkomne Undertvingelse, ved en Amnesti tillod de fleste at vende tilbage. Samme Skjebne havde Ramorino, der allerede iforveien med sin Hær var flygtet til Gallzien. Mistvivlende om den fortørnede Keisers Naade vendte de polske Patrioter i Tusindevis deres Fædreland Ryggen og udvandrede til Frankrig, England, Schweiz og andre Lande, idet de hellere vilde æde Kummerens Brød paa fri, om ogsaa paa fremmed Grund, end rolig see paa den polske Nationalitets gradvise Tilintetgjørelse. Det tydske Folks Deeltagelse, der med Begeistring tog imod og beværtede de Ulykkelige paa deres tunge Gang, var en Lindring i deres Kummer. I Polen, Lithauen, Volhynien udgik der haarde Straffedomme over de Skyldige; Siberiens Bjergværker befolkedes med Fordømte, nogle bleve straffede paa Livet, et stort Antal paa deres Eiendom. Ved det „organiske Statut" mistede Polen sin Forfatning og blev som russisk Provinds med særegen Forvaltning og Retspleie indlemmet i det store Moskowitrige. Universiteterne i Warschau og Wilna bleve ophævede, Konstens og Videnskabens Skatte bragte til Rusland, det polske Vaaben brudt og Nationalarmeen opløst. Fra den Tid herskede Seierherren Paskewitsch som keiserlig Statholder med Jernscepter i det ydmygede Warschau! Atter havde Polakkerne beviist, at de vel vare Mænd for høihjertede, patriotiske Attraaer og tappre Bedrifter, men ingenlunde for en eendrægtig Stræben og en ædel Selvopoffrelse. De aristokratiske Overhoveders Egennytte, der toge i Betænkning at redde Fædrelandet ved at løse den livegne Bondes Lænker, og den polske Adels gamle Svagheder, Partisyge, Tvedragt og Forræderi, forhindrede denne Gang den nationale Stats Gjenoplivelse, som de tidligere havde ødelagt den.

Fra velvillig Haand har Overſætteren modtaget følgende Rettelſer og Tillæg til 1ſte og 2det Curſus, ſom bedes bemærkede:

Side 9, Lin. 3: 1491 læs: 1492.
— 12 — 18 og 19 læſes ſaaledes: nævnes i det gamle Teſtamente Nimrod, en vældig Jæger for Herren. Efter de græſke Forfattere ſkal Ninus oſv. Hvorimod den hosſtaaende Marginalantegnelſe udelades.
— 19 — 29 udelades: „og Benjamin".
— — — 31: 10 forandres til 11.
— 21, Marg. 538 læs: 536.
— 22, Lin. 13: Nebukadnezar, læs: Nabopalaſſar.
— 42 — 16: Militiades læs: Miltiades.
— — — 17 for: Cherſonnes (Krim) læs: Cherſonnes (i Thracien).
— 47 — 29: Slag ved Koronea 447; perikleiſſe Fred 445.
— 62 — 9: „i Pella i Macedonien" bortfalder. Philip blev dræbt i Ægæ.
— 73 — 21: 280 læs: 284; 273 læs: 246.
— — — 22: „Søſter og" udelades. Berenice var fra Cyrene.
— 118 — 28: Parſalus læs: Pharſalus.
— 140 — 13: Criſpinus læs: Criſpus.
— 145 — 19 i Marg.: 384 læs: 381.
— — — 25: 339 læs: 337.
— 151 — 35: Aarhundreder læs: Aartiere. 409 beſatte Alaner, Vandaler og Svever den pyrenæiſke Halvø, og 429 droge Vandalerne over til Afrika.
— 154, Marg.: 486 hører til „Ti Aar ſildigere" i næſte Linie.
— 172, Linie 11 og 10 f. n. læſes: til Forbeel for Lothar og Karl forbigik Ludvig den Tydſke, greb denne til Vaaben o. ſ. v.
— 178 Marg.: Henrik I. 1100—1134 læs: 1100—1135.
— 179 Marg.: Vilhelm den Gode 1166—1186 læs: 1166—1189.
— 184, Lin. 25: Biſkop læs: Erkebiſkop.
— 187, Marg.: 1125—1138 læs: 1125—1137.
— 201, Lin. 37-38: Philip Auguſt II. læs: Philip II. Auguſt.
— 202 Marg.: 1189 læs: 1190.
— 212 Marg.: 1260 læs: 1266.
— 226, Linie 2 f. n.: Henrik II. læs: Henrik VII.
— 250 — 18: Datterſøn læs: Sønneſøn.
— 277 — 27: Hertugen læs: Greven.

Paa vort Forlag er i dette Aar udkommet:

Skilles og mødes. Fortælling af **Bloch Suhr.** 2 Dele. 3 Rbd. 4 Mk. 8 Sk.

Den franske Krigsfange af **Ernest Alby.** (La captivité du trompette Escoffier). Oversat af **M. Strøm.** 9 Mk.

Herrerne til Ekolsund. Roman fra Midten af forrige Aarhundrede af **C. J. L. Almqvist,** Forf. til „Tørnrosens Bok." Oversat af **D. Dessau.** 1ste Hefte. 2 Mk. 8 Sk.

Udmærkede Digterværker, oversatte af **Oehlenschläger.** Indhold: Sommernatsdrømmen. Götz von Berlichingen og Mikkel Ræv.

Dansk **Folkekalender** for 1848. 3 Mk. 12 Sk.

Danske **Forskrivter** til Brug for Borger og Almueskoler, udarbeidede af **N. Petersen.** 4 Hefter, hvert Hefte sælges særskilt for 24 Sk.

Forskrivter i engelsk Skrivt, udførte og udgivne af **Bing og Ferslew's** lithographiske Etablissement. 4 Hefter, hvert Hefte til 2 Mk.

H. J. Bing & Søn.